

Либерален Преглед

Годишник
2014 (част 2)

民共和国万岁

世界

ЕКСТАЗ

**Списание „Либерален преглед“
Годишник-2014
(част 2)**

ЕКСТАЗ

Берлин, 2014

Тази електронна книга ви се предоставя при условията на лиценз за „**Криейтив Комънс - Признание - Некомерсиално - Без производни**“ **версия 2.5** (CC-BY-NC-ND version 2.5).

(Всички преводи, доколкото не е указано другояче, са направени от издателя на списанието.)

Съдържание

Списък на авторите	11
Май 2014	13
<i>Трагедията на централна Европа</i> Автор: Милан Кундера	14
<i>Арменският геноцид – една историческа перспектива</i> Автор: Марк Мезаур	41
<i>Дисиденти по неволя</i> Автор: Димитър Кенаров	55
<i>Европа и Украйна: минало и бъдеще</i> Автор: Тимъти Снайдър	88
<i>Плашещата политика на унгарския „Дом на терора“</i> Автор: Джейкъб Микановски	110
<i>Тоз Балан разваля хубавия български език!</i> Автор: Александър Теодоров-Балан	123
<i>Мастилената река</i> Автор: Михаел Стомин	125
<i>Има ли вече кой да натовари вагоните?</i> Автор: Иван Бедров	128
<i>Новите крепости в паралелния свят на „подобреното“ минало</i> Автор: Петър Къдрев	151
<i>Кратък експеримент по (социално) бърбрене...</i> Автор: Златко Енев	167
<i>Една и съща нощ</i> Автор: Христо Карастоянов	187
<i>Хайку, копеле</i> Автор: Филип Анастасиу	195

<i>Летописът на поп Методий Драгинов като литературно произведение от 19. Век</i>	
Автор: Бернар Лори	201
<i>Времето на хибридната война</i>	
Автор: Тони Николов	220
<i>В търсене на великата красота (писателското светоусещане)</i>	
Автор: Златко Ангелов.....	242
<i>Днес е денят на Европа! А утре...?</i>	
Автор: Аспарух Панов.....	255
<i>Който има уши – нека слуша</i>	
Автор: Иън Макдоналд.....	262
<i>Майго и приятели</i>	
Автор: Иван Росенов	272
<i>Невидимите помаци</i>	
Автор: Михаил Иванов.....	275
<i>Сълзите на минотавъра</i>	
Автор: Андреас Брайтенщайн.....	293
<i>Възпятата история</i>	
Автор: Борислав Геронтиев	297
<i>Терънс Малик – Впечатления</i>	
Автор: Мартин Касабов	323
<i>Кайнан</i>	
Автор: Филип Анастасиу.....	332
<i>Идентичност на помаците в Турция</i>	
Автор: Георги Зеленгора	337
<i>Колко струва Кирилицата?</i>	
Автор: Елена Пеева-Никифоридис	355
Юни 2014.....	366
<i>Свобода и разнообразие</i>	
Автор: Тимъти Гартън Аш.....	367

<i>Отомания</i>	
Автор: Елиф Батюман	383
<i>Дунхуанг: тайната библиотека</i>	
Автор: Джейкъб Микановски	405
<i>Генерални репетиции</i>	
Автор: Миша Глени	410
<i>Македонският въпрос в България</i>	
Автор: Милена Махон	436
<i>Лабиб</i>	
Автор: Люба Александрова	473
<i>За Ars Poetica и общуването с другите</i>	
Автор: Невена Борисова	478
<i>Първият сняг</i>	
Автор: Филип Анастасиу	483
<i>Коледно реванѐ</i>	
Автор: Елена Пеева-Никифоридис	487
<i>Бурса – „балканският град“ в Мала Азия</i>	
Автор: Хюсеин Мевсим	491
<i>Защо реших да напиша книга за царицата-воин</i>	
Автор: Неда Антонова	502
<i>Диамантените зъби на кралицата</i>	
Автор: Михаел Стомин	510
<i>Бог от консервата</i>	
Автор: Велко Милоев	516
<i>Балкани, балканизация, балканизъм</i>	
Автор: Стоян Гяуров	523
<i>Публичното социалистическо погребение</i>	
Автор: Анастасия Пашова	527
<i>Нещо като (издателски) манифест...</i>	
Автор: Златко Енев	546

<i>До утре: За чалгата и дарбите</i>	
Автор: Теодора Иванова	549
<i>Тавтология на насилието</i>	
Автор: Жени Колева	554
<i>„Другарският съд“ в периода на комунизма в България</i>	
Автор: Анастасия Пашова	561
<i>Мъдрият указ на краля</i>	
Автор: Михаел Стомин	587
<i>Още нещо малко пак за думичката с П.</i>	
Автор: Яна Букова	593
<i>Аптекаарката</i>	
Автор: Здравка Евтимова	621
<i>Всеки творец е една история</i>	
Автор: Златко Ангелов	624
<i>Дамата</i>	
Автор: Филип Анастасиу	637
<i>Телевизионният сериал – в страната на неограничените възможности</i>	
Автор: Евдокия Борисова	645
Юли 2014	676
<i>Там където е погребан Орфей</i>	
Автор: Илия Троянов	677
<i>Карл Уве Кнаусгор: една литературна звезда се бори с разкаянието</i>	
Автор: Ивън Хюз	686
<i>Реквием за всички нас</i>	
Автор: Евдокия Борисова	699
<i>„Дъщерята на Калояна“, или за неслучилия се случай „Тютюн“</i>	
Автор: Албена Хранова	707

<i>Спасяването на българските евреи – уникално ли е наистина? (Втора част)</i>	
Автор: Александър Везенков	752
<i>Помаците като балканска общност</i>	
Автор: Ахмед Гюншен	773
<i>Бялата котка</i>	
Автор: Михаел Стомин.....	800
<i>„Нашият попмодернизъм“</i>	
Автор: Пенка Ангелова.....	808
<i>„Днес остана празно едно работно място“</i>	
Автор: Анастасия Пашова	814
<i>Българските великолепни векове</i>	
Автор: Евдокия Борисова	841
<i>Десните дъщери</i>	
Автор: Албена Хранова.....	860
<i>Българи и малцинство след потопа в „Аспарухово“</i>	
Автор: Светлозар Кирилов	887
<i>Хензел и Гретел</i>	
Автор: Димитри Иванов	899
<i>Норвегия е най-доброто място на света за писателите</i>	
Автор: Ивън Хюз.....	907
<i>Стоичков, Куката и Дядо Добри</i>	
Автор: Мартин Касабов	912
<i>Говорещият стол</i>	
Автор: Михаел Стомин.....	950
<i>Евреите и Германия</i>	
Автор: Ерик Хобсбом.....	957
<i>Касиел Ноа Ашер – интервю за списание „12“</i>	
Автор: Касиел Ноа Ашер	972
<i>От Маркс до Христа</i>	
Автор: Владимир Свинтила	977

Август 2014	995
Живот в долината на смъртта Автор: Скот Андерсън	996
Елегия за Боуи – Част 1 Автор: Евгений Дайнов	1021
Нашето радикално бъдеще Автор: Джейкъб Микановски	1037
Изобретяването на Дейвид Боуи Автор: Иън Бурума	1057
Спомен за Радичков Автор: Борислав Геронтиев	1081
Борбата против пробуждането Автор: Златко Енев	1094
Историческите митове и „полезното“ минало Автор: Борислав Гаврилов	1118
Пилешката супа на краля Автор: Михаел Стомин	1128
Неспасяването на българските евреи и националните предразсъдъци Автор: Надя Данова	1135
Една междинна равносметка Автор: Златко Енев	1145
Образованост или експертност? Автор: Рандал Бейкър	1152
Културният фронт на протеста и гражданската борба срещу провокаторите Автори: Мадлен Николова, Георги Медаров и Жана Цонева	1167
Войната на сватбените генерали Автор: Стилиян Стоянов	1174
Ролята на „историята“ в българската история – част 1 Автор: Иван Д. Стоянов	1182

<i>Ролята на „историята“ в българската история – част 2</i>	
Автор: Иван Д. Стоянов	1230
<i>Справедливите ветрове</i>	
Автор: Михаел Стомин.....	1264
<i>Реквием за всички ни</i>	
Автор: Георги Карев.....	1271
<i>Редакционният апел – същност и паралели</i>	
Автор: Десислава Андреева	1300
<i>Ще чакам дъгата</i>	
Автор: Владимир Шумелов	1334
<i>Агресивното невежество убива – технология на пропагандата</i>	
Автор: Олег Панфилов	1354
<i>За остаряването</i>	
Автор: Златко Енев.....	1369
<i>„Реквием за никого“ на Златко Енев – безроден ли е хуманистът</i>	
Автор: Станислава Чуринскиене.....	1382
<i>Елегия за Боуи – Част 2</i>	
Автор: Евгений Дайнов	1385
<i>Чужда земя</i>	
Автор: Румен М. Еверт	1400
<i>Да откриваш светове: „Шърли. Представи за реалност“</i>	
Автор: Светлозар Василев	1409
<i>Медии, власт, пари</i>	
Автор: Димитър Кенаров.....	1415

Списък на авторите

А

Александрова, Люба **473**
Анастасиу, Филип **195, 332, 483, 637**
Ангелова, Пенка **808**
Ангелов, Златко **242, 624**
Андерсън, Скот **996**
Андреева, Десислава **1300**
Антонова, Неда **502**

Б

Батюман, Елиф **383**
Бедров, Иван **128**
Бейкър, Рандал **1152**
Борисова, Евдокия **645, 699, 841**
Борисова, Невена **478**
Брайтенщайн, Андреас **293**
Букова, Яна **593**
Бурума, Иън **1057**

В

Василев, Светлозар **1409**
Везенков, Александър **752**

Г

Гаврилов, Борислав **1118**
Гартън Аш, Тимъти **367**
Геронтиев, Борислав **297, 1081**
Глени, Миша **410**
Гюншен, Ахмед **773**
Гяуров, Стоян **523**

Д

Дайнов, Евгений **1021, 1385**
Данова, Надя **1135**

Е

Еверт, Румен М. **1400**
Евтимова, Здравка **621**
Енев, Златко **167, 546, 1094, 1145, 1369**

З

Зеленгора, Георги **337**

И

Иванова, Теодора **549**
Иванов, Димитри **899**
Иванов, Михаил **275**

К

Карастоянов, Христо **187**
Карев, Георги **1271**
Касабов, Мартин **323, 912**
Кенаров, Димитър **55, 1415**
Кирилов, Светлозар **887**
Колева, Жени **554**
Кундера, Милан **14**
Къдрев, Петър **151**

Л

Лори, Бернар **201**

М

Макдоналд, Иън **262**
Махон, Милена **436**
Мевсим, Хюсеин **491**
Мезаур, Марк **41**
Микановски, Джейкъб **110, 405, 1037**
Милоев, Велко **516**

Н

Николов, Тони [220](#)
Ноа Ашер, Касиел [972](#)

П

Панов, Аспарух [255](#)
Панфилов, Олег [1354](#)
Пашова, Анастасия [527](#), [561](#), [814](#)
Пеева-Никифоридис, Елена [355](#), [487](#)

Р

Росенов, Иван [272](#)

С

Свинтила, Владимир [977](#)
Снайджър, Тимъти [88](#)
Стомин, Михаел [125](#), [510](#), [587](#), [800](#),
[950](#), [1128](#), [1264](#)

Стоянов, Иван Д. [1182](#), [1230](#)
Стоянов, Стилиян [1174](#)

Т

Теодоров-Балан, Александър [123](#)
Троянов, Илия [677](#)

Х

Хобсбом, Ерик [957](#)
Хранова, Албена [707](#), [860](#)
Хюз, Ивън [686](#), [907](#)

Ч

Чуринскиене, Станислава [1382](#)

Ш

Шумелов, Владимир [1334](#)

Май 2014

Трагедията на централна Европа

Автор: Милан Кундера

През ноември 1956 директорът на Унгарската телеграфна агенция, малко преди службата му да бъде изравнена със земята от артилерийски огън, изпраща до целия свят телекс с отчаяно съобщение, в което се обявява, че атаката на руски танкове срещу Будапеща е започнала. Телеграмата завършва със следните думи:

„Ние ще загинем за Унгария и Европа.“

Какво означава това съобщение? Със сигурност – че съветските танкове заплашват Унгария, а заедно с нея и Европа. Но в какъв смисъл Европа е в опасност? Дали съветските танкове се готвят да продължат през унгарската граница и на Запад? Не. Директорът на Унгарската агенция иска да каже, че руснаците, атакувайки Унгария, атакуват самата Европа. Той е готов да загине, само Унгария да си остане Унгария и част от Европа.

Дори и ако смисълът на това изречение изглежда ясен, то продължава да ни интригува. Всъщност във Франция и Америка хората са свикнали да мислят, че онова, за което е ставало дума по време на инвазията не е било нито Унгария, нито Европа, а само един политически режим. Те никога не биха казали, че Унгария като такава е била заплашена; още по-малко пък биха разбрали защо един унгарец, изправен пред собствената си смърт, ще се обръща към Европа. Когато Солженицин изобличава комунистическото потисничество, дали и той се позовава на Европа като фундаментална ценност, за която си струва да се умре?

Не. „Да се загине за собствената страна и за Европа“ – това е фраза, която не би могла да се мисли в Москва и Ленинград. Това е точно видът фраза, която може да се мисли в Будапеща и Варшава.

2.

Всъщност, какво означава Европа за един унгарец, чех, поляк? В продължение на хиляда години техните народи са принадлежали към частта от Европа, основаваща се на римското християнство. За тях думата

„Европа“ е не просто географски феномен, а духовна идея, синонимна с думата „Запад“. В момента, в който Унгария вече не е европейска – тоест, вече не западна – тя е прокудена от собствената си съдба, отвъд собствената си история: тя губи най-същностната част от идентичността си.

„Географската Европа“ (простираща се от Атлантика до Урал) винаги е била разделена на две половини, които са се развивали поотделно: едната свързана с античния Рим и Католическата църква, другата закотвена във Византия и Православната църква. След 1945 границата между двете Европи се премести с няколко километра на Запад, а няколко страни, които винаги са считали себе си за западни, с изненада установиха, че сега са част от Изтока.¹

В резултат на това след войната в Европа се развиха три фундаментални ситуации: тази на Западна Европа, тази на Източна Европа и, най-сложната от всички, тази на частта от Европа, разположена географски в центъра – културно в Запада, а политически в Изтока.

Противоречията на онази Европа, която аз наричам Централна, ни помагат да разберем защо през последните тридесет и пет години драмата на Европа се концентрираше предимно тук: великият унгарски бунт от 1956 и кървавото клане, което го последва; Пражката пролет и окупацията на Чехословакия през 1968; полските бунтове от 1956, 1968, 1970, както и от последните години. По драматично съдържание и историческо въздействие нищо, което се е случвало в „географската Европа“, на Запад или Изток, не може да се сравни с поредицата от бунтове в Централна Европа. Всеки един от тях беше поддържан от почти цялото население. И във всеки от случаите, който и да било от съответните режими не би могъл да се защитава в продължение на повече от три часа, ако не би бил подкрепян от Русия. След всичко казано вече не можем да считаме случилото се в Прага или Варшава за нещо, което по същността си е драма на Източна Европа, на Съветския блок или на комунизма. То е драма на Запада – един Запад, който, въпреки че е бил отвлечен, изместен и с промит мозък, все пак упорства и защитава идентичността си.

1 Отговорността на централноевропейските комунисти, които след войната направиха толкова много, за да установят тоталитарни режими, е огромна. Но те не биха успели никога без инициативата, яростния натиск и международната власт на Русия. Веднага след победата централноевропейските комунисти разбраха, че не те, а СССР е господарят в техните страни. От този момент нататък започна бавното разложение на централноевропейските режими и партии.

(Ако не е отбелязано друго, всички забележки под линия са на автора).

Идентичността на един народ и една цивилизация се отразява и концентрира в нещата, създадени от мисълта – в нещото, познато като „култура“. Ако тази идентичност е заплашена от изчезване, културният живот става съответно по-интензивен, по-важен, докато самата култура се превръща в живата ценност, около която всички хора се обединяват. Ето защо, при всеки от бунтовете в Централна Европа, колективната културна памет и съвременното творческо усилие придобиха толкова важни и толкова решаващи роли – далеч по-важни и по-решаващи, отколкото са били при който и да било друг европейски масов бунт.¹

Унгарски писатели бяха онези, които, обединени в група, наречена по името на романтичния поет Шандор Петьофи, предприеха мощната критика, която доведе до експлозията от 1956. Театърът, филмите, литературата и философията бяха онези, които, в годините преди 1968, в края на краищата доведоха до освободителната воля на Пражката пролет. А забраната на пиеса от Адам Мицкевич, най-великият полски романтичен поет, беше онова, което предизвика известния бунт на полските студенти от 1968. Това щастливо обединение на култура и живот, на творчески постижения и масово участие, беяза бунтовете от Централна Европа с неподражаема красота, която винаги ще упражнява магията си над хората, които живееха през онези времена.

3.

Би могло да се каже: добре, ще приемем, че централноевропейските страни са защитавали заплашената си идентичност, но тяхната ситуация все пак не е уникална. Русия се намира в подобна ситуация. Тя също е на път да изгуби идентичността си. Всъщност не Русия, а комунизмът е нещото, което лишава народите от тяхната духовна същност и което, нещо повече, е направило от руските народи своя първа жертва. Вярно, руският език задушаваше езиците на другите народи в Съветската империя, но това е не защото руснаците искат да „русифицират“ останалите; то е защото съветската бюрокрация – дълбоко а-национална, антина-

1 За външния наблюдател този парадокс е труден за разбиране. Периодът след 1945 е едновременно и най-трагичният за Централна Европа, и един от най-великите в културната история. Независимо дали писани в изгнание (Гомбрович, Милош), добиващи формата на нелегална творческа дейност (в Чехословакия след 1968) или толерирани от властите под натиска на общественото мнение – филмите, романите, пиесите и философските творби, родени в Централна Европа през този период, често достигат върховете на европейската култура.

ционална, наднационална – се нуждае от инструмент, с който да обедини държавата си.

Разбирам тази логика. Разбирам също трудностите на руснаците, които се страхуват, че тяхната обичана родина може да бъде сбъркана с омразния комунизъм.

Но е необходимо да се разбере също и поляка, чиято родина, с изключение на един кратък период между двете световни войни, е била покорена от Русия в продължение на два века и през цялото това време подложена на една колкото търпелива, толкова и неумолима „Русификация“ – тоест принудена да се придържа към изискването да бъде руска.

В Централна Европа, източната граница на Запада, всички и винаги са били особено чувствителни към опасностите на руската мощ. И това се отнася не само до поляците. **Франтишек Палацки**, големият историк и най-представителната фигура в чешката политика от 19 век, пише през 1848 г. известното си писмо до революционния парламент във Франкфурт, в което оправдава продължаващото съществуване на Хабсбургската империя като единствено възможния отбранителен вал срещу Русия, срещу „тази сила, която, след като днес вече е достигнала огромни размери, отново увеличава силите си отвъд обсега на която и да било западна страна“. Палацки предупреждава срещу руските имперски амбиции; Русия си мечтае да стане „универсална монархия“, което означава, че се стреми към световно господство. „Една руска универсална монархия“, пише Палацки, „би била огромна и неописуема катастрофа, неизмерима и безгранична катастрофа“.

Централна Европа, според Палацки, трябва да бъде семейство от равнопоставени народи, всеки от които – третирайки останалите с взаимно уважение и уверен в протекциите на една силна, обединена държава – заедно с това би култивирал и собствената си индивидуалност. И тази мечта, макар и никога не реализирана напълно, ще си остане силна и влиятелна. Централна Европа копнее да бъде кондензирана версия на самата Европа в културното си разнообразие, една малка архи-европейска Европа, смален модел на Европа, изграден от нации, заченати в съгласие с едно и също правило: възможно най-голямо разнообразие вътре в едно възможно най-малко пространство. Как би могла централна Европа да не бъде ужасена, изправена пред една Русия, основаваща се на противоположния принцип: възможно най-малко разнообразие вътре в едно възможно най-голямото пространство?

Действително, нищо не би могло да бъде по-чуждо на Централна Европа и нейната страст към разнообразието, от Русия: еднообразна, стандартизирана, централизирана, решена да превърне всеки от народите, съставляващи нейната империя (украинци, белоруси, арменци, латвийци, литовци и други) в един-единствен руски народ (или, както е по-обичайно да се казва в тази епоха на всеобща вербална мистификация, в „един-единствен Съветски народ“¹

И така отново: е ли комунизмът отрицание на руската история или нейно окончателно осъществяване?

Със сигурност той е както нейно отрицание (например на религиозността ѝ), така и нейно осъществяване (на централизационните ѝ тенденции и имперските ѝ мечти).

Погледнат откъм Русия, този първи аспект – аспектът на нейната прекъснатост – е по-впечатляващ. От гледната точка на поробените страни, вторият аспект – онзи на приемствеността – се изживява далеч по-силно.²

4.

Но дали не абсолютизирам контраста между Русия и западната цивилизация? Не е ли Европа, ако и разделена на Изток и Запад, все още цялостна единица, основаваща се на антично-гръцката и юдео-християнска мисъл?

Разбира се. Нещо повече, през целия деветнадесети век Русия, обвързана с Европа, се придвижва все по-близо до нея. И очарованието е взаимно. Рилке твърди, че Русия е била неговата духовна родина, и че никой не е избегнал въздействието на големите руски романи, които си остават неразделна част от общото европейско културно наследство.

1 Един от големите европейски народи (има почти четиридесет милиона украинци), бавно изчезва. И това гигантско, почти невероятно събитие се случва без светът да го осъзнава.

2 **Лешек Колаковски** пише (Zeszyty literackie, no.2, Paris, 1983): „Макар и да смятам, също като Солженицин, че съветската система е надминала царизма в потисническия си характер... Няма да стигна до там да идеализирам системата, против която дедите ми са се борили при ужасни условия и под която са умрели, били измъчвани или подлагани на унижения... Смятам, че у Солженицин има тенденция към идеализация на царизма – тенденция, която нито аз, нито пък, уверен съм, който и да било друг поляк би могъл да приеме“.

Да, всичко това е вярно. Културният годеж между двете Европи си остава велик и незабравим спомен.¹ Но не по-малко вярно е и това, че руският комунизъм пробуди с мощна сила старите анти-западни руски обсебености и брутално ги обърна против Европа.

Но Русия не е моята тема и аз не желая да се впускам в нейните огромни сложности, с които не съм особено добре запознат. Искам просто да подчертая още веднъж: на източната граница на Запада – повече от където и да било другаде – на Русия се гледа не просто като на още една европейска сила, а като на отделна цивилизация, една друга цивилизация.

В книгата си Родната Европа Чеслав Милош говори за следния феномен: през шестнадесети и седемнадесети век поляците са водили войни срещу руснаците „по далечни граници. Никой не се е интересувал особено много от руснаците... Именно това е опитът, който поставя в опасност полското разбиране за Русия, намираща се ‚там някъде‘ – когато на изток поляците са откривали само нещо огромно и празно, нещо, намиращо се извън света“.²

Казимиеж Брандис, в своя Варшавски дневник, си припомня интересна история за срещата на полски писател с руската поетеса Ана Ахматова. Полякът се оплаквал: творбите му – всички – били забранени.

Тя го прекъснала: „Бяхте ли хвърлен в затвора?“

„Не“.

„Бяхте ли поне изключен от Съюза на писателите?“

„Не“.

„Но от какво тогава се оплаквате?“ Ахматова изглеждала истински удивена.

При което Брандис отбелязва:

-
- 1 Най-красивото обединение между Русия и Запада е творчеството на Стравински, което обобщава цялата хилядолетна история на западната музика и в същото време си остава дълбоко руско в музикалното си въображение. Друга великолепно женитба се отпразнува в Централна Европа чрез двете величествени опери на онзи велик русофил, Леош Яначек: едната от тях базираща се на Островски (Катя Кабанова, 1921), а другата, от която се възхищавам във върховна степен, базираща се на Достоевски (Записки от мъртвия дом, 1928). И все пак е симптоматично, че тези две опери не само никога не са поставяни в Русия, но и самото им съществуване е непознато там. Комунистическа Русия отхвърля неправилните съюзи със Запада.
 - 2 Книгите на Милош Плененият разум (1953) и Родната Европа (1959) са основополагащи: първите щателни анализи, които не са двусмислени по отношение на руския комунизъм и неговата *Drang nach West* (експанзия на Запад).

Това са типично руски утешения. Нищо не изглежда ужасяващо за тях, в сравнение със съдбата на Русия. Но тези утешения нямат смисъл за нас. Съдбата на Русия не е част от нашето съзнание; тя е чужда за нас; ние не сме отговорни за нея. Тя тегне върху нас, но не е наше наследство. Такава е и реакцията ми към руската литература. Тя ме плаши. Дори и днес все още се ужасявам от определени разкази на Гогол и от всичко, което е написал Салтиков–Шчедрин. Бих предпочел да не съм познавал техния свят, дори да не съм знаел за съществуването му.

Забележките на Брандис за Гогол, разбира се, не отричат ценността на творчеството му като изкуство. Те по-скоро изразяват ужаса пред света, който това изкуство представя. Това е свят, който – ако сме отдалечени от него – ни очарова и привлича; в момента, в който обаче се затвори около нас, той разкрива своята ужасяваща чуждост. Не знам дали е по-лош от нашия, но знам, че е различен: Русия познава други (далеч по-големи) измерения за катастрофа, друга представа за пространство (едно толкова гигантско пространство, че цели нации биват погълнати от него), друго усещане за време (бавно и търпеливо), друг начин за смене, живеене и умирање.

Ето защо страните от Централна Европа изпитват усещането, че съдбата, която ги е постигнала след 1945 е не просто политическа катастрофа: тя е също и атака срещу тяхната цивилизация. Дълбокото значение на тяхната съпротива е борбата за запазване на идентичността им – или, за да го изразим по друг начин, за запазване на тяхната Западност.³

5.

Вече няма илюзии по отношение на режимите в страните-спътници на Русия. Но онова, което ние забравяме, е тяхната основна трагедия: тези страни са изчезнали от картата на Запада.

А защо това изчезване е останало незабелязано? Причината можем да открием в самата Централна Европа.

3 Думата „централна“ съдържа известна опасност: тя извиква представата за мост между Русия и Запада. Т. Г. Масарик, президентът-основател на Чехословакия, вече е говорил за тази идея през 1895: „Често се казва, че ние чехите имаме за своя мисия да служим като посредник между Запада и Изтока. Тази идея е безсмислена. Чехите не се намират в непосредствена близост до Изтока (те са заобиколени от германци и поляци, тоест, Запада), а освен това няма и каквато и да било нужда от посредник. Руснаците винаги са имали много по-близки и по-директни контакти с германците и французите, отколкото с нас, и всичко, което западните народи са научили от руснаците, те са го научили директно, без посредници“.

Историята на поляците, чехите, словаците, унгарците, е бурна и разпокъсана. Техните традиции на държавност са били по-слаби и по-малко постоянни от онези на по-големите континентални европейски народи. Притиснати между германците от една страна и руснаците от друга, народите от Централна Европа са изчерпвали цялата си сила в борбата за оцеляване и запазване на езиците си. И тъй като никога не са били напълно интегрирани в съзнанието на Европа, те са си останали най-малко познатата и най-неустойчива част от Запада – скрита, в дори още по-голяма степен, чрез завесата на техните страни и рядко достъпни езици.

Австрийската империя разполагаше с огромния шанс да превърне Централна Европа в силна, обединена държава. Но австрийците, за жалост, бяха разединени между един арогантен пан-германски национализъм и собствената си централноевропейска мисия. Те не успяха да изградят федерация от равни народи, а неуспехът им се превърна в лош късмет за цяла Европа. Незадоволени, останалите народи от Централна Европа разпокъсаха империята си през 1918, без да осъзнават, че, въпреки недостатъците си, тя беше незаменима. Ето защо, след Първата световна война, Централна Европа беше трансформирана в регион на малки, слаби държави, чиято уязвимост направи възможно първо завоюването на Хитлер, а в края на краищата триумфа на Сталин. Може би по тази причина, в европейската памет тези страни винаги изглеждат като източник на опасни неприятности.

И, за да бъдем откровени, аз изпитвам чувството, че грешката, направена от Централна Европа, се дължи на онова, което наричам „идеологията на славянския свят“. Умишлено казвам „идеологията“, тъй като това е само парченце политическа мистификация, изобретено през деветнадесети век. Чехите (въпреки сериозните предупреждения на най-уважаваните им лидери) обичаха да представят наивно своята „славянска идеология“ като защита срещу германската агресивност. Руснаците, от друга страна, с удоволствие са я използвали, за да оправдават собствените си имперски амбиции. „Руснаците обичат да етикетират всичко руско като славянско, за да могат по-късно да етикетират всичко славянско като руско“, обявява през 1844 големият чешки писател Карел Хавличек, в опит да предупреди сънародниците си за техния глупав и невеж ентусиазъм по адрес на Русия. А той е бил невеж, тъй като чехите, в продължение на хиляда години, никога не са имали директен контакт

с Русия. Въпреки езиковото им родство, чехите и руснаците никога не са споделяли някоя обща дума. Нито пък обща история или обща култура. Отношението между поляци и руснаци пък никога не е било нещо по-малко от борба на живот и смърт.

Джоузеф Конрад винаги се е чувствал подразнен от етикета „славянска душа“, който хората обичали да прикачват към него и книгите му поради полския му произход – и преди около шестдесет години той е писал, че „нищо не би могло да бъде по-чуждо на онова, което в литературния свят се нарича ‚славянски дух‘, от полския темперамент с неговата рицарска отдаденост на морални ограничения и преувеличения му респект към индивидуалните права“. (Колко добре го разбирам! Аз също не познавам нищо по-смехотворно от този култ към мрачните дълбини, тази шумна и празна сантименталност на „славянската душа“, която ми се приписва от време на време!)¹

И въпреки това идеята за някакъв славянски свят е нещо обичайно в световната историография. Разделението на Европа след 1945 – което обедини предполагаемия славянски свят (включвайки бедните унгарци и румънци, чиито езици разбира се не са славянски – но пък кой ти се интересува от дреболии?) – следователно изглеждаше почти като някакво естествено решение.

6.

И така, виновна ли е самата Централна Европа за това, че Западът дори не забеляза изчезването ѝ?

Не изцяло. В началото на нашия век Централна Европа е била, въпреки политическата си слабост, голям културен център, може би най-големият. И, по общо признание, макар и важността на Виена, градът на Фройд и Малер, да се признава с готовност в наши дни, то тази важност и оригиналност имат само малко смисъл, освен ако бъдат разглеждани

1 Има една забавна малка книжка на име Как да бъдеш чужд, в която авторът, в една глава, наречена „Душа и омаловажаване“, говори за славянската душа: „Най-лошият вид душа е великата славянска душа. Хората, които страдат от нея, обикновено са много дълбоки мислители. Те могат да кажат неща от рода на: ‚Понякога съм толкова радостен, а понякога съм толкова тъжен. Можете ли да обясните защо?‘ (Вие не можете, не се опитвайте.) Или пък: ‚Аз съм толкова загадъчен... Понякога ми се иска да бях нещо по-различно, отколкото съм.‘ Или: ‚Когато съм сам през нощта в гората и прескачам от дърво на дърво, често си мисля, че животът е толкова странен.‘“ Кой би се осмелил да се надсмива над великата славянска душа? Разбира се, авторът е **Джордж Майкс**, от унгарски произход. Само в Централна Европа славянската душа изглежда смехотворна.

на фона на останалите страни и градове, които са участвали и допринасяли творчески за културата на Централна Европа. Ако школата на Шьонберг е изобретила дванадесеттонната система, то пък унгарецът Бела Барток, един от най-големите музиканти на двадесети век, е знаел как да открива последните оригинални възможности в музиката, основаваща се на тоналния принцип. С творчествата на Кафка и Хашек Прага предоставя в романа голямото съответствие на творчествата на виенчаните Музил и Броч. Културната динамика на не-германско-говорещите страни се усилва още повече след 1918, когато Прага предлага на света новаторствата на структурализма и Пражкия лингвистичен кръжок.¹ А в Полша голямата тройца на Витолд Гомбрович, Бруно Шулиц и Станислав Виткевич предвеща европейския модернизъм от 1950-те, и особено така наречения театър на абсурда.

* * *

Възниква въпросът: а дали цялата тази творческа експлозия не е просто географско съвпадение? Или тя наистина се основава на дълга традиция, на споделено минало? Или, да го кажем другояче: дали Централна Европа съставлява някаква истинска културна конфигурация със своя собствена история? И ако такава конфигурация съществува, то може ли тя да бъде дефинирана географски? Кои са нейните граници?

Би било безсмислено да се опитваме да очертаваме границите ѝ точно. Централна Европа не е държава: тя е култура или съдба. Границите ѝ са въображаеми и трябва да бъдат очертавани и преначертавани при всяка нова историческа ситуация.

Например, към средата на четиринадесети век, Карловият университет в Прага вече е събирал едни с други интелектуалци (професори и

1 Структуралистското мислене започва към края на 1920-те в Пражкия лингвистичен кръжок. Той е съставен от чешки, руски, германски и полски учени. През 1930-те, в това много космополитно обкръжение, **Мукаровски** разработва своята структуралистка естетика. Пражкят структурализъм е органично свързан с чешкия формализъм от деветнадесети век. (Формалистките тенденции са по-силни в Централна Европа, отколкото по други места, по мое мнение, благодарение на доминантната позиция на музиката, а следователно и на музикологията, която е „формалистка“ по самото си естество.) Вдъхновен от някои скорошни развития в руския формализъм, Мукаровски отива отвъд неговата едностранчива природа. Структуралистите са съюзниците на пражките авангардни поети и художници (с което те предвещават един подобен съюз, създаден във Франция тридесет години по-късно). Чрез своето влияние структуралистите защитават авангарда срещу тясно-идеологическата интерпретация, която е спъвала модерното изкуство навсякъде.

студенти), които са чехи, австрийци, баварци, саксонци, поляци, литовци, унгарци и румънци, със зародиша на идеята за многонационална общност, в която всяка нация ще има право на собствен език. Всъщност, именно под директното влияние на този университет (в който религиозният реформатор Ян Хус някога е бил ректор), са направени първите унгарски и румънски преводи на Библията.

Следват други ситуации: Хусистката революция; унгарският Ренесанс от времето на Матиаш Корвин с неговото международно влияние; възходът на Хабсбургската империя като обединение на три независими държави – Бохемия, Унгария и Австрия; войните срещу турците; Контрареформацията от седемнадесети век. По това време специфичната природа на централноевропейската култура се проявява внезапно в изключителен взрив от бароково изкуство – феномен, който обединява този регион, от Залцбург до Вилно. На картата на Европа, барокова Централна Европа (характеризирана от преобладаването на ирационалното и доминантната позиция на визуалните изкуства и особено музиката) се превръща в противоположен полюс на класическа Франция (характеризирана от преобладаването на рационалното и доминантната позиция на литературата и философията). Именно в този бароков период се откриват източниците на изключителното развитие на централноевропейската музика, която, от Хайдн до Шьонберг, от Лист до Барток, кондензира в себе си еволюцията на европейската музика.

През деветнадесети век националните борби (на поляците, унгарците, чехите, словациите, хърватите, словенците, румънците и евреите) довеждат до конфронтация нации, които – изолирани, егоистични, затворени – въпреки това са преживели един и същи велик екзистенциален опит: опита на нация, която избира между съществуване и несъществуване. Или, за да го кажем другояче, между запазване на автентичния си национален живот и асимилацията от друга, по-голяма нация. Дори и австрийците, ако и принадлежащи към доминантната в империята нация, не са избегнали необходимостта да се изправят пред този избор: те също е трябвало да изберат между собствената си австрийска идентичност и претопяването в по-голямата, германска такава.¹ От този

1 Тук Кундера прави една недопустимо „свободна“ интерпретация на реалните исторически факти: всъщност австрийците никога не са искали да притежават своя, независима от германската, национална идентичност. И при първия възможен случай (за нещастие съвпадащ с времето на Третия райх), те се присъединяват с огромен ентуси-

въпрос не могат да избягат и евреите. Отказвайки асимиляцията, ционизмът, също роден в Централна Европа, избира същия път като останалите централноевропейски нации.

Двадесети век става свидетел на други ситуации: колапсът на Австрийската империя, руското анексиране, дългият период на централноевропейските бунтове, които са просто огромен залог, направен в неизвестна ситуация.

Централна Европа следователно може да бъде дефинирана и определена не толкова чрез политически граници (които не са автентични, а винаги наложени от инвазии, завоевания и окупации), колкото чрез великите общи ситуации, които събират отново хората, прегрупират ги по все по-нови начини според въображаемите и постоянно променящи се граници, които маркират една област, населена от едни и същи паметни, едни и същи проблеми и конфликти, едни и същи общи традиции.

7.

Родителите на Зигмунд Фройд идват от Полша, но младият Зигмунд прекарва детството си в Моравия, в днешна Чехословакия. Едмунд Хусерл и Густав Малер също прекарват детствата си там. Виенският романист Йозеф Рот има корените си в Полша. Великият чешки поет Юлиус Зейер е роден в Прага, в германоезично семейство. Изборът да стане чех е негов собствен. Майчиният език на Херман Кафка, от друга страна, е чешки, докато синът му Франц приема като свой немския. Ключовата фигура от унгарския бунт от 1956, писателят Тибор Дери, идва от германско-унгарско семейство, а моят скъп приятел Данило Киш, отличният романист, е унгаро-югославянин. Каква бъркотия от национални съдби дори и сред най-представителните фигури от всяка страна!

И всички имена, които току-що споменах, са на евреи. Действително, никоя друга част от света не е била толкова дълбоко белязана от влиянието на еврейския гений. Чужденци навсякъде и навсякъде у дома, издигнати над националните караници, евреите от двадесети век са

азъм към „майчината култура“ (нещо, което им е отказано след Първата световна война, отново против собственото им желание, поради невъзможността да се предостави на победена Германия някакъв вид политико-географско разширение). Едва след Втората световна война, поради неизбежността на този избор, е започната реалната работа по изграждането на една независима от общо-германската, собствено австрийска идентичност (нещо, което пък до голяма степен обяснява факта на отлаганата чак до средата на 1980-те години конфронтация с наследството на нацизма, което е особено силно и отровно в тази сравнително малка страна). Бел. пр.

принципният космополитен, интегриращ елемент в Централна Европа: те са нейният интелектуален цимент, кондензирана версия на нейния дух, създатели на нейното духовно единство. Ето защо аз обичам еврейското наследство и се придържам към него с толкова много страст и носталгия, сякаш е мое собствено.

И още нещо, което прави еврейския народ толкова скъп за мен: в тяхната съдба изглежда се концентрира, отразява и намира символичния си образ съдбата на Централна Европа. Какво е Централна Европа? Неясна зона от малки народи между Русия и Германия. Подчертавам думите: малък народ. И наистина, какво друго са евреите, ако не малък народ, малкият народ *par excellence*? Единственият от всички малки народи на всички времена, който е надживял както империи, така и опустошителния марш на историята.

Но какво е малкият народ? Предлагам ви моята дефиниция: малък народ е онзи, самото съществуване на който може да бъде поставено под въпрос във всеки момент; един малък народ може да изчезне и той го знае. Един френски, руски или английски човек не е свикнал да си задава въпроси за самото оцеляване на своя народ. Неговият химн говори само за величие и вечност. Полският химн, напротив, започва със стиха: „Полша все още не е загинала...“

Централна Европа като семейство от малки народи си има собствена визия за света – една визия, основаваща се на дълбоко недоверие към историята. Историята, тази богиня на Хегел и Маркс, това възплъщение на разума, което ни съди и решава съдбата ни – тоест историята на завоевателите. Хората от Централна Европа не са завоеватели. Те не могат да бъдат отделени от европейската история; те не могат да съществуват извън нея, а представляват погрешната страна на тази история: те са нейните жертви и аутсайдери. Ето това лишено от илюзии гледище за историята е източникът на тяхната култура, тяхната мъдрост, на „несериозния дух“, който се подиграва на величието и славата. „Никога не забравяйте, че само противопоставяйки се на Историята като такава ние можем да се противопоставим и на историята на собственото си време“. Бих искал да издълбая това изречение на Витолд Гомбрович над входната врата към Централна Европа.

Ето защо в този регион на малки народи, които все още „не са загинали“, европейската уязвимост, онази на цяла Европа, се виждаше ясно, отколкото където и да било другаде. Всъщност в нашия модерен

свят, където властта има тенденцията да се концентрира все повече и повече в ръцете на няколко големи страни, всички европейски народи са подложени на риска да се превърнат в малки народи и да споделят тяхната съдба. В този смисъл съдбата на Централна Европа предусеща съдбата на Европа като цяло, а културата ѝ придобива огромно значение.¹

Достатъчно е да се прочетат най-големите централноевропейски романи: в *Сомнамбулите* на Херман Брох историята се явява като процес от постепенна деградация на ценностите; Човекът без качества на Роберт Музил рисува едно еуфорично общество, което не осъзнава, че утре ще изчезне; в *Добрият войник Швейк* на Ярослав Хашек, да се преструваш на идиот се превръща в последния възможен метод за запазване на собствената свобода; романните визии на Кафка ни говорят откъм един свят без памет – свят, който идва след историческото време.² Всички големи централноевропейски произведения на изкуството от този век, дори и от нашето съвремие, могат да бъдат разбирани като дълги медитации върху възможния край на европейското човечество.

8.

Днес цяла Централна Европа е покорена от Русия, с изключение на малка Австрия, която, по-скоро по случайност, отколкото по необходимост, е запазила независимостта си, но, откъсната от централноевропейското си обкръжение, е изгубила по-голямата част от индивидуалния си характер и цялото си значение. Изчезването на културния дом на Централна Европа със сигурност е едно от най-големите събития на века за цялата западна цивилизация. И така, аз повтарям въпроса си: как е възможно то да е останало незабелязано и неспоменавано?

Отговорът е прост: Европа не е забелязала изчезването на културния си дом защото Европа вече не възприема единството си като културно единство.

Всъщност, на какво се основава европейското единство?

1 Проблемът на централноевропейската култура е изследван в много важно списание, издавано от Университета на Мичиган: *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture*.

2 С това съзвездие от централноевропейски писатели, с Кафка, Хашек, Брох и Музил, в Европа възниква една нова, пост-прустова, пост-джойсова естетика на романа, струва ми се. Брох е онзи, когото лично аз ценя най-много. Крайно време е този виенски романист, един от най-великите в този век, да бъде преоткрит.

През Средновековието то се е основавало на споделената религия. В модерната епоха, в която средновековният Бог е заменен с един Deus absconditus,¹ религията се оттегля на заден план, давайки път на културата, която се превърна в израз на върховните ценности, чрез които европейското човечество разбираше себе си, определяше себе си, идентифицираше себе си като европейско.

Сега изглежда, че в нашия век се случва друга промяна – също толкова важна, колкото и онази, която разделя Средновековието от модерната епоха. По същия начин, по който преди много време религията отстъпи място на културата, днес културата отстъпва мястото си.

Но на какво и на кого? Каква област от върховни ценности ще може да обедини Европа? Техническите постижения? Пазарът? Масовите медии? (Ще бъде ли великият поет заменен от великия журналист?) Или от политиката? Но от коя политика? Дясната или лявата? Има ли някакъв доловим споделен идеал, който все още съществува над тази двоичност на лявото и дясното, която е също толкова глупава, колкото и непреодолима? Ще бъде ли това принципът на толерантността, респекта към вярванията и идеите на други хора? Но пък няма ли тази толерантност да стане празна и безполезна, ако вече не защитава някаква богата съзидателност или мощен набор от идеи? Или трябва да разбираме оттеглянето на културата като един вид избавление, на което трябва да се отдадем екстатично? Или може би този Deus absconditus ще се завърне, за да запълни празното пространство и да ни се разкрие? Не знам, не знам нищо за това. Знам само, че културата се е оттеглила.

9.

Франц Верфел е прекарал първата трета от живота си в Прага, втората трета във Виена, а последната – като емигрант, първо във Франция, после в Америка. Ето ви една типична централноевропейска биография. През 1937 той е в Париж със съпругата си, известната Алма, вдовицата на Малер; поканен е там от организацията за интелектуално сътрудничество към Лигата на нациите за конференция на тема „Бъдещето на литературата“. По време на конференцията Верфел заема позиция не само против хитлеризма, но и против тоталитарната заплаха изобщо, против идеологическото и журналистическо безразличие на времената ни, което се намира на крачка от разрушаване на културата. Завърш-

1 „скрит“ или „бездеен“ Бог – една от основните тези на деизма, според която Бог не се занимава с ежедневните проблеми на света и не е активно ангажиран с него. Бел. пр.

ва речта си с предложение, за което счита, че може би ще удържи този демоничен процес: да се основе Световна академия на поетите и мислителите (Weltakademie der Dichter und Denker). При никакви обстоятелства участниците не трябва да бъдат именувани според държавите си. Изборът на членове трябва да зависи единствено от ценността на работата им. Броят на членовете, съставен от най-великите писатели на света, трябва да бъде между двадесет и четири и четиридесет. Задачата на тази академия, освободена от политика и пропаганда, е да „се противопоставя на политизацията и варваризацията на света“.

Това предложение е не само отхвърлено, но и открито подложено на насмешки. Разбира се, то е наивно. Ужасно наивно. В един абсолютно политизиран свят, в който артистите и мислителите вече са необратимо „обвързани“, политически ангажирани, как изобщо би могла една независима академия да бъде създадена? Не би ли придобила тя комичния изглед на някакво събрание от благородни души?

Но това наивно предложение ми се струва вълнуващо, тъй като разкрива отчаяната нужда да се открие отново някакъв морален авторитет в един свят, лишен от ценности. То разкрива мъчителното желание да се чуе недоловимия глас на културата, гласът на Dichter und Denker.¹

Тази история е примесена в паметта ми със спомена за едно утро, когато полицията, след като беше преобърнала с главата надолу апартамента на един от моите приятели, известен чешки философ, конфискува хиляда страници от неговия философски ръкопис. Малко по-късно двамата се разхождахме по улиците на Прага. Спускахме се надолу от Крепостния хълм, където той живееше, към **полуострова на Кампа**, прекосявайки **моста на Манес**. Той се опитваше да обърне случилото

1 Речта на Верфел изобщо не е наивна и не е изгубила значението си. Тя ми напомня за една друга реч, прочетена от Роберт Музил през 1935 на конгреса за защита на културата в Париж. Също като Верфел, Музил вижда опасността не само във фашизма, но и в комунизма. Защитата на културата означава за него не обвързването на културата с някаква политическа борба (както смятат всички по онова време), а напротив, защита на културата срещу безсмислието на политизацията. И двамата писатели разбират, че в съвременния свят на технологии и масови медии, изгледите пред културата не са особено блестящи. Мненията на Музил и Верфел се приемат много хладно в Париж. Въпреки това, във всички политически и културни дискусии, които чувам около себе си, аз не бих имал почти нищо за добавяне към онова, което са казали те, а и се чувствам, в такива моменти, много близо до тях – чувствам се, в тези моменти, непоправим централно-европеец.

се на шега: как ли полицията ще разшифрова философската му терминология, която е доста херметична?

Но никакви шеги не бяха в състояние да облекчат болката му, не можеха да компенсират загубата на десет години работа, вложени в ръкописа му – защото той не притежаваше друго копие.

Говорехме за възможността да се изпрати отворено писмо в чужбина, за да се превърне конфискацията в международен скандал. Беше ни абсолютно ясно, че не трябва да изпращаме писмото до някоя институция или държавник, а само до някоя фигура, намираща се над политиката, някой, който е обвързан с представата за несъмнена морална ценност – човек, признат навсякъде в Европа. С други думи, някоя голяма културна фигура. Но кой щеше да бъде този човек?

Внезапно ни стана ясно, че такава фигура не съществува. Разбира се, имаше големи художници, драматурзи и музиканти, но те вече не притежаваха някакво привилегировано място в обществото като морални авторитети, които Европа би признала като свои духовни представители. Културата вече не съществуваше като област, в която се постановяват върховни ценности.

Вървахме към площада в стария град, в чиято близост аз живеях по онова време, и изпитвахме огромна самота, някаква празнота – празнотата на европейското пространство, от което културата постепенно се оттегляше.¹

10.

Последният директен личен опит със Запада, който страните от Централна Европа си спомнят, е периода от 1918 до 1938. Тяхната представа за Запада, значи, е за Запада от миналото, за един Запад, в който културата все още не се е оттеглила напълно.

1 В края на краищата, след известно колебание, той все пак изпрати писмото – до Жан-Пол Сартр. Да, това беше последната голяма културна фигура в света: от една страна, той е самата личност, която, със своята теория за „ангажмента“, предостави, по мое мнение, теоретичната база за отменянето на културата като автономна сила, специфична и неподлежаща на смаяване. Но въпреки всичко, което може би е бил, той действително отговори бързо на писмото на приятеля ми със заявление, публикувано в *Le Monde*. Много се съмнявам дали без неговата намеса полицията в края на краищата би върнала обратно ръкописа (което тя направи почти една година по-късно). В деня на погребението на Сартр споменът за моят пражки приятел отново ме навести: как неговото писмо вече нямаше да намери получател.

С тази мисъл на ум, бих искал да подчертая едно значително обстоятелство: централноевропейските бунтове не бяха подбудени от вестниците, радиото или телевизията – тоест, от „медиите“. Те бяха подготвени, оформени и реализирани от романи, поезия, театър, кино, историография, литературни издания, популярни комедии и кабаретно изкуство, от философски дискусии – с други думи, от култура.¹ Масовите медии – които, за французите и американците, са неразличими от каквото и да означава Западът днес – не играеха никаква роля при тези бунтове (тъй като пресата и телевизията се намираха до голяма степен под държавен контрол).

Ето защо, когато руснаците окупираха Чехословакия, те направиха всичко възможно да разрушат чешката култура.² Това разрушение имаше три смисъла: първо, то разруши центъра на опозицията; второ, то подкопа идентичността на нацията, позволявайки по този начин тя да бъде погълната по-лесно от руската цивилизация; трето, то сложи насилствен край на модерната ера – ерата, в която културата все още представляваше реализация на върховни ценности.

Това трето следствие ми се струва най-важното. Всъщност тоталитарната руска цивилизация е радикалното отрицание на модерния За-

1 Под „издания“ имам пред вид периодични издания (месечни, двуседмични или ежеседмични), правени не от журналисти, а от хора на културата (писатели, художествени критици, учени, философи, музиканти); те се занимават с културни въпроси и коментират социалните събития от културна гледна точка. През деветнадесети и двадесети век всички важни интелектуални движения в Европа и Русия са се оформили около такива издания. Германските романтични музиканти се сплотяват около *Neue Zeitschrift für Musik*, основано от Роберт Шуман. Руската литература е немислима без списания като *Современник* или **Весѣй**, по същия начин, по който френската литература е зависела от *Nouvelle Revue Française* или *Les Temps Modernes*. Цялата виенска културна дейност се е концентрирала около *Die Fackel*, издавано от Карл Краус. Целият дневник на Гомбрович е публикуван в полското списание *Kultura*. И така нататък, и така нататък. Изчезването на такива издания от западния публичен живот или фактът, че те са станали напълно странични е, по мое мнение, признак за това, че „културата се оттегля“.

2 Петстотин хиляди души (особено интелектуалци) бяха прогонени от работа. Сто и двадесет хиляди емигрираха. На около двеста чешки и словашки писатели беше забранено да публикуват. Книгите им бяха премахнати от всички публични библиотеки, а имената им бяха изличени от учебниците по история. Сто и четиридесет чешки историци бяха уволнени. Само от един-единствен факултет на Пражкия университет бяха уволнени петдесет преподаватели. (В най-мрачния момент на Австро-Унгарската империя, след революцията от 1848, двама чешки професори са били прогонени от университета – какъв скандал по онова време!) Всички литературни и културни списания бяха ликвидирани. Великото чешко кино; великият чешки театър – те вече не съществуват.

пад – Западът, създаден преди четири века в зората на модерната епоха: епохата, основаваща се на авторитета на мислещия, съмняващ се индивид, както и на артистично творчество, което изразява нейната уникалност. Руската инвазия хвърли Чехословакия в една „посткултурна“ епоха и я остави беззащитна и гола пред руската армия и присъстващата навсякъде държавна телевизия.

Макар и все още потресен от това тройно трагично събитие, каквото инвазията на Прага представлява, аз пристигнах във Франция и се опитах да обясня на френските си приятели унищожаването на културата, което беше се случило след инвазията: „Опитайте се да си представите! Всички литературни и културни издания бяха ликвидирани! Всяко едно, без изключение! Това не се е случвало никога преди в чешката история, даже не и по време на нацистката окупация по време на войната“.

А приятелите ме гледаха търпеливо, със смущение, което щях да разбера едва по-късно. Когато всички издания в Чехословакия бяха ликвидирани, цялата нация го знаеше и се намираше в състояние на силна болка поради огромното въздействие на това събитие.¹ Ако всички издания във Франция или Англия биха изчезнали, никой не би го забелязал, дори и техните редактори. В Париж, дори и в напълно култивирана среда, по време на вечерни партита хората разговарят за телевизионни програми, а не за списания. Защото културата вече се е оттеглила. Нейното изчезване, което ние в Прага преживявахме като катастрофа, шок, трагедия, се възприема в Париж като нещо банално и маловажно, едва забележимо, като не-събитие.

11.

След разрушаването на Австрийската империя Централна Европа изгуби бастионите си. А не изгуби ли и душата си след Аушвиц, който

1 Ежеседмичното издание *Literární noviny*, което имаше тираж от 300,00 (в страна с десет милиона население), се издаваше от Съюза на чешките писатели. Именно това издание в хода на годините беше полагало пътя към Пражката пролет, а след това беше нейна платформа. То не приличаше на ежеседмичници от рода на *Time*, които са се разпространили из цяла Европа и Америка. Не, то беше чисто литературно: в него можеха да се намерят дълги литературни хроники и анализи на книги. Статиите, посветени на история, социология и политика се пишеха не от журналисти, а от писатели, историци и философи. Не познавам нито един европейски ежеседмичник от нашия век, който да е играл толкова важна историческа роля, и да я е играл толкова добре. Тиражите на чешките литературни ежеседмичници варираха между десет хиляди и четиридесет хиляди екземпляра, а нивото им беше забележително високо, въпреки цензурата. В Полша изданията имаха подобна на тази важност; днес там има стотици нелегални списания.

изличи еврейския народ от нейната карта? След като беше откъсната от Европа през 1945, съществува ли Централна Европа все още?

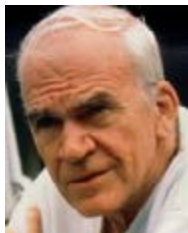
Да, нейната творческа сила и нейните бунтове подсказват, че тя „все още не е загинала“. Но ако да се живее означава да се съществува в очите на ония, които обичаме, то Централна Европа не съществува повече. Поточно: в очите на обичната ѝ Европа, Централна Европа е просто част от Съветската империя и нищо повече, нищо повече.

И защо това би трябвало да ни изненадва? По силата на политическата си система, Централна Европа е Изток; по силата на културната си история, тя е Запад. Но тъй като самата Европа се намира в процес на загуба на културната си идентичност, тя възприема Централна Европа просто като политически режим. Казано другояче, тя вижда в Централна Европа само Източна Европа.

Централна Европа, следователно, трябва да се бори не само против големия си потиснически съсед, но също и против финия, непрестанен натиск на времето, което в момента напуска епохата на културата. Ето защо в централноевропейските бунтове има нещо консервативно, почти анахронично: те отчаяно се опитват да възстановят миналото – миналото на културата, миналото на модерната епоха. Защото само в този период, само в един свят, който запазва културно измерение, Централна Европа все още може да защитава своята идентичност, все още може да бъде виждана като онова, което е.

Реалната трагедия за Централна Европа следователно е не Русия, а Европа: тази Европа, която представляваше толкова велика ценност, че директорът на Унгарската телеграфна агенция беше готов да умре за нея, и за която той действително загина. Намирайки се зад желязната завеса, той не подозираше, че времената са се променили и че вътре в самата Европа, „Европа“ вече не се възприема като ценност. Той не подозираше, че изречението, което изпращаше по телекса отвъд границите на своята ниска страна, ще изглежда старомодно и няма да бъде разбрано.

1984 г.

Милан Кундера е световноизвестен писател от чешки произход, който живее във Франция от 1975 г. насам.

Коментари (10)

- 04-05-2014|**Благоев**

Много интересно четиво. Кундера е голям и самобитен, по мое впечатление нееднозначно приеман на запад. Не е изненадващо, че няма нито ред за други славяни, според замисъла му няма защо и за какво. Привежда поразителни попадения за славянството, за Гогол и Солженицин. Макар да не е изцяло съгласен, напр. по повод на Ж.П.Сартр, читателят неминуемо се съобразява с него.

Поздравления за поместването на този текст.

- 04-05-2014|**Яни Милчаков**

С поздравления за публикацията и с неудобство от себеизтъкване, „аз“ и разни лични спомени искам да споделя нещо във връзка с това знаменито есе. Когато през 1988 г. в Краков, където преподавах, прочетох този текст на Кундера (още в полулегалния полски САМИЗДАТ), запомних и много харесах една фраза от коментар към есето „носталгичният дисидентски мит за Централна Европа“. Само 2 години по-късно „митът“ очерта геополитическа конструкция – Вишеградската група с откровен подтекст- ние носим централноевропейска идентичност – ние не сме като България и Румъния-ние сме първи в евроинтеграцията. Признавам, че почувствах някакво огорчение от факта, че нас ни няма дори споменати някъде из европейската периферия в есето на Кундера. А вече като български посланик в Полша през 1992 малко завистливо, но и с разбиране гледах сбирките на моите колеги посланици от Вишеградската група- до един мои предишни колеги от Ягелонския и Шьонския университете-

ти. Това, че на единия от тях – да го кажем с дипломатична дискретност, представител едната страна след чехословашкия развод- после „излезе картонче“ -и то много внушително като ранг и дейност, няма значение; такова излезе и на самия Кундера, но и това няма вече значение. Писах неотдавна по повод книгата на Георги Господинов за онази Европа, наричана Централна, откраднатата, изстрадана като дисидентски мит от В. Хавел, М.Кундера и Ч.Милош, ранимата, меланхолната, очарователната... Да, не сме като нея, дели ни културна граница, азбука, религия, ценности, чужди хегемонии, отношение към индивидуалния човек и свободата, възприемане на източната имперска заплаха, степен на доброволна комунизация и съветизация... Димитрие Рупел беше писал – „Тръгват си австрийците през 1918 г. от Словения и словенците си казват:“Е, значи и ние ще имаме от утре чисти улици, любезни чиновници, трамваи, които пристигат точно в 6.49, 7.13 и тн.“ Тръгват си турците от Сърбия и сърбите си казват, „Е, значи и ние можем да отрежем на някого главата, и ние можем от утре да му отвлечем сестрата и да му запалим къщата, па ща чу, йебо ти пизду материну!...“ Тук обаче ще споря- вещици се изгарят масово до 17 век не в София и в Белград, а по градските площи на Любляна, Братислава, Прага, Виена; не балкански изверг, а ултрацентралноевропейската графиня Ержебет Батори пие и се къпе в кръвта на 602 момичета; ВСИЧКО, което Балканите са видели като турски зверства, не е повече от четвърт от онова, което вижда Чехия през хуситските войни. Но това е елементарен аргумент. Извън чисто културологическите галиматии, къде е границата, какви са маркерите и т.н., смятам брутално реалистично, че 1.) дисидентският мит Централна Европа (общо взето вярно) идеализира антикомунистическите импулси на 56-та, 68-ма и 80-та, и (категорично невярно)- не брои за съпротива срещу комунизма горяни в България, „горски братя“ в Прибалтика и др. Огнярството на Хавел е мъченичество, но какво преживяват Фани Попова, Илия Минев, Надя Дункин, все още живият Дянко Марков и още много, как са убити Сашо Сладура, Георги Заркин, Георги Марков...- о не, това не е Централна Европа, това са Балканите, в чийто център е най-верният сесесерски сателит- НРБ. Ще свърша с една мисъл на големият румънски учен и писател Нинолае Йорга, премиер, когото през 1940 убиват фашистите от Желязна Гвардия- „Не географията, а културата определят местоположението на една страна- тя принадлежи на онази култура, на която иска да принадлеж. Румънският интелектуалец вижда от позорците си Париж и Виена, а не София и Бел-

град“. Есето на Кундера е великолепно, но нека го четем като особен жанр литература, а не геополитическа теория. Впрочем, отърва ли централно-европейското начало Унгария от Йобик? Колкото нас- от Атака.

- 04-05-2014|Златко

Благодаря ви, професор Милчаков, за чудесния коментар!

Аргументите срещу тезите на Кундера са много, и много солидни. Самият аз бих посочил на първо място есето на Тимъти Гартън Аш, „**Съществува ли Средна Европа?**“, написано само около година след публикуването на текста на Кундера, в което по-голямата част от твърденията му са опровергани въз основа на много убедителни анализи на идеите ИМЕННО на средноевропейските дисиденти от онова време (конкретно: Хавел, Конрад и Михник). Към края на есето вече почти ми стана жал за Кундера:) Все пак идеите му са формулирани толкова красиво и подредено в това есе – наистина жалко, че цялата тази красота се оказва доста изкуствена и изфантазирана, когато бъде подложена на детайлен анализ (между другото, в момента Кундера очевидно се намира в дълбока морална или знам ли каква криза: „Трагедията...“, във всеки случай, вече не може да бъде прочетена на мястото, където е публикувана за пръв път на английски език, в NYRB; вместо това се появява само сухо съобщение, че по желание на автора текста е махнат от сайта на списанието).

Между другото, есето на Гартън Аш също не е достъпно за свободен прочит, но, знаейки колко много любознателни и широко четящи хора идват тук на сайта, ще си позволя да оставя за известно време пълния му текст **ЕТО ТУК** – нямам време да го превеждам, пък и не го намирам чак толкова важно; в края на краищата това не ни касае чак толкова директно). Моля всички, чувствайте се поканени да го свалите и прочетете. Интересно е...

- 05-05-2014|Яни Милчаков

Благодаря, г-н Енев, точно есето на Тимоти Г. Аш имах наум, както и един много съдържателен тематичен чешки сборник „Съществува ли Централна Европа?“ ОТ 1997 г. Всичко зависи от равнището на анализ-главната шуменска улица например като архитектура е категорично централноевропейска от 110 години, Томбул-джамия 200 м. надолу- ориенталска, но днешната им комбинация пък ги прави парадоксално –

напълно ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИ-защото така вече е в Берлин, в Брюксел, в Милано и къде ли не! Казвам го пак брутално и с риск да предизвикам гнева на романтиците, (които иначе по човешки и приятелски обичам)- колкото митът 68`с всичките негови маоистки, троцкиски, парижки Кон-Бендитски, сартровски, франкфуртски, РудиДучки, маркузиански, ротебригададжйски, „очовечени социалистически“ и пр. дивотии, кретенизми и идиотщини, беше най-вредният в практическата борба срещу комунизма, толкова и митът за Централна Европа сега върши работата срещу метастазите му. Мен в момента ме интересува много повече НАТО да не губи Турция като най-силен и лоялен съюзник, отколкото охкания и пъшкания за „изконни ценностни идентичности“ и пр.

- 05-05-2014|Златко

Е, като класически настроен либерал и човек, който гласува за зелените, аз разбира се виждам всичко това по един малко по-различен начин, но това не ми пречи да уважавам нещата, в които вярвате вие.

- 05-05-2014|Златко

Между другото, ето тук още един материал по темата, който едва ли ще намеря време да преведа. Отваря силно очите по отношение на всички неща, които ни различават от онези средно/източноевропейски части, които действително са свързани с традициите на Западна Европа, ако и да са също такива гранични области като нас (в това отношение аз приемам тезите на Кундера доста безусловно). Украйна е далеч по-интегрална част от Западна Европа от нас, например. Затова и битките за нея ги интересуват толкова живо, докато, ако утре ние изчезнем от лицето на Земята, я разбере някой, я не... (Сами сме си го направили, няма кого да обвиняваме).

Growing up in Kundera's Central Europe

- 05-05-2014|Златко

À propos, професор Милчаков, случвало ли ви се е някога да се срещнете с изследвания на логиката на противопоставянето „фашизъм – антифашизъм“, както и солидните аргументи в полза на твърдението, че днешното противопоставяне „комунизъм – антикомунизъм“ до голяма степен повтаря същата дихотомия, свеждаща се, в един пределно опростен, нашенски коментар, до „хвани едните, та блъсни другите“? Казвам

това без неуважение, но и подкрепян от сериозни аргументи, които могат да се открият например в ето това тук изследване (за съжаление достъпно само на немски език):

Antifaschismus, ein deutscher Mythos

И отново, за онези, които биха искали да прочетат книгата: моля щракнете **ЕТО ТУК**.

- 05-05-2014|**Борис Танушев**

Взимам повод от последния коментар – всяка дихотомия е ограничаваща, защото ни принуждава да се определяме еднозначно – само като анти на един изолиран мироглед (в случая). През войната и десни и леви и аполитични и прости и изучени и бедни и богати и почтени и не дотам са били антифашисти. Тяхното богатство от възгледи и разбирания се е свеждало само до една обобщаваща ценност – срещу античовешката идеология – и в този смисъл те са се изявявали като неразличима маса. И ако се прави приплъзване между тази маса и въобще „масата“ като критерий за невъзможност на индивидуално различимите действия, то е ясно, че може да се направи извода, че и тия са като ония. Между впрочем, именно тази прекалено редуccionистка, за да е различима ценност – антикомунизмът на десните, е една от причините, които им пречат да се обединят в общ блок за изборите, тъй като не отчита индивидуалните стремежи и особености на отделните групи между тях.

Колкото до европеизма на украинците, не трябва да се забравя за историческите им връзки с поляците, които в тукашното есе се разглеждат като негови носители. / по нашенски на това му се казва – да случиш на поробител:) / А че 68-ма в Париж е част от левичарския мит – спор няма, самият Кундера не прави връзка между нея и събитията в Прага, дори обвинява Сартър в „ангажираност“, тоест в желание да обвърже културата с идеологията.

- 05-05-2014|**Яни Милчаков**

Драги г-н Енев, спорът с всеки автентично мислещ човек, незаисимо от убежденията му, е удоволствие и интелектуално обогатяване! Зелените са ми симпатични, няма да цитирам Фр. -Й. Щраус, не мисля, че е много прав-тяхната агенда за мен, консерваторът, не проворечи на консервативната нагласа. Извинете забавянето ми с отговора, срещал съм доста по тази тема и у един от моите велики учители, когото все

пак срещнах на живо за цели 4 часа в София през 1992 г. - цитираният от Кундера Лешек Колаковски (светла му памет!)-и другаде. Благодаря за книгата, ще я прочета и на немски, няма проблем, но тук ви изпращам -без помпозни думи- една Библия за мен.

За какъв мислител става дума-ето нещо рутинно.

en.wikipedia.org/wiki/Erik_von_Kuehnelt-Leddihn

Как и защо го игнорира световната левица

става ясно от тази негова ГЕНИАЛНА КНИГА...

Leftism From de Sade and Marx to Hitler and Marcuse

- 05-05-2014|Златко

Темата за „анти“-мисленето ме занимава много отдавна. Струва ми се, че ще трябва да заседна и най-после да напиша нещо по-подробно, най-вече за да изясня нещата на самия себе си.

Тясно-българският поглед върху нещата рядко притежава основа за каквито и да било по-машабни обобщения (с това визирам не толкова позицията на проф. Милчаков; в случая с коментара преди това веднага ми прави впечатление, че антифашизмът автоматично се идентифицира с предвоенните български политико-интелектуални тежнения, докато в собственото ми виждане той всъщност е мит и рожба на комунистическото управление). Остава си факт, че в следвоенните Германия – и западната, и източната – политическото утвърждаване на „анти“-мислене (съответно под формата на антикомунизъм на Запад – нещо, което започва едва с началото на Студената война, и антифашизъм на Изток – отново нещо, което изисква няколко години на кристализация и подготовка, за да се утвърди като догма)... та, и двете неща са свързани с рязко намаляване на енергията и желанието за изследване на реално-собствената отговорност на немците за най-новото им историческо минало (на практика и двете неща водят до широки амнистии за бившите нацисти и подмитане на въпроса за колективната собствена отговорност под килима). Но решаващата разлика между двете системи е в това, че само в ЕДНАТА от тях все пак има свободна конкуренция на идеи, в резултат на което антикомунизмът като „твърда“ идеология на правителствата на Аденауер има сериозна опозиция в лицето на либерално настроени интелектуалци из университетските среди (в началото, докъм 50-те години – основно в юридическия факултет на Тюбинген, доколкото си спомням, не ми се рови сега из библиотеката; по-късно, разбира се, във

Франкфурт). Значи, това, че движението от 1968 е по същество мотивирано от недемократични, тоталитарни идеи, е напълно вярно. Скрит зад това вярно допускане остава обаче без отговор въпроса „а кои са средите в Германия, които в края на краищата довеждат до успешната либерализация на страната в хода на 80-те години?“ (Не 60-те и 70-те, белязани от сериозни социални смутове и почти военно положение по време на големия лъв терор на Баадер-Майнхоф). И тук вече има много да се учи, защото те съвсем не са онези традиционно възприемани като носители на прогреса среди около християндемократите и Кол, а най-вече независимите интелектуалци, които печелят една след друга всички големи битки около най-новото германско минало (големият спор на историците на първо място). Или, с други думи – германските либерали. Не антикомунистите, а либералите. Изобщо, антикомунизмът и антифашизмът са по същество просто видове ответни реакции, сами по себе си те нямат никаква философска самостоятелност, нито пък са определящи за интелектуалния климат в Европа (не говоря за Америка, която е специален случай, **за нея съм писал другаде**). Значи, с изключение на сравнително изолираните моменти на силно идеологическо противопоставяне между две или повече политически системи, „анти“-мисленето е ограничен до рамките на няколко десетилетия модел, мотивиран от желание не толкова за изясняване на реалните причини, довели до една или друга тоталитарна система (тоест СОБСТВЕНАТА отговорност), колкото намиране на виновници, които да ни спестят неприятните и горчиви заключения.

Класическите трима кандидати за господство в интелектуалния климат на Европа от 20-ти век са трите големи идеологии: фашизъм, комунизъм и либерализъм. Първите двама отпадат, остава само третият. А фактът, че в пост-тоталитарните общества, за кратко време след колапса на предишния режим, основната умонагласа на повечето интелектуалци се върти около „анти“-мисленето, се обяснява според мен най-вече чрез идейния вакуум, който възниква по неизбежност в такива исторически моменти. Изисква се доста дълъг период на зреене и израстване (обикновено свързан с физическото отмиране на хората, възпитани при „лошия“ режим), за да може да се стигне до истински необременено от него, свободно и творческо мислене.

Арменският геноцид – една историческа перспектива

Автор: Марк Мезаур

Сутринта на 15 март 1921 г. един тежък мъж, облечен в дебело палто, е застрелян от упор, изотзад в главата, докато се разхожда по Харденбергштрасе в берлинското предградие Шарлотенбург, след което умира на място сред кървава локва на тротоара. Убиецът му, много по-млад и по-слаб човек, прави вял опит да избяга, но почти веднага е хванат от няколко минувачи. „Той беше чужденец“, са първите му думи, на развален немски език. „Аз също съм чужденец. Няма загуба“.

Жертвата се оказва Талаат паша, някогашният министър на вътрешните работи на Османската империя и важен член на управляващия военновременен триумвират от националистическата партия *Комитет за единство и прогрес* (КЕП). Убиецът му е млад арменец на име **Согомон Тейлирян**. В последвалия съдебен процес адвокати, психиатрични експерти, полицаи и съдебни заседатели си блъскат главите над въпроса какво точно е предизвикало престъплението му. Че по време на скорошната война с арменците в Анадола се е случило нещо ужасно, те знаят. Тейлирян е учтив и с музикални склонности млад човек, който е направил добро впечатление на цяла поредица съдържателки на пансионни, където е живял. В съда той описва убийството на семейството си и собственото си оцеляване – и твърди, че към този акт на отмъщение го е подтикнал духът на майка му, който му се е явил във видения. Йоханес Лепсиус, германският експерт по арменския въпрос, представя пред съда кратко резюме на онова, което се е случило по време на войната в Анадола, но най-завладяващото свидетелство идва от страна на непознат арменски свещеник, който е дошъл в Берлин от Манчестър, за да свидетелства в подкрепа на Тейлирян. Това е епископ Григорис Балакян, един от няколкото свидетели, призовани от защитата. В онова, което е може би апогеят на целия процес, той описва на тромав, но ефективен немски език завладяващата история на собствената си депортация и оцеляване.

Самият Тейлирян е оправдан, доста сензационно, и живее в продължение на още четири десетилетия, до смъртта си в Сан Франсиско през 1960. След като процесът приключва, около неговия завършек се оформят множество конспиративни теории. Много хора смятат, че Тейлирян в никакъв случай не е бил чак толкова емоционално объркан или невинен, колкото се е опитвал да покаже; че всъщност той е работел за британското или руско разузнаване; че е изпълнявал нареждания като част от кампанията на арменски революционери да ликвидират ония, които те са считали отговорни за военновременното изстребление. Междувременно Балакян се оттегля обратно в емигрантска неизвестност, завръщайки се към свещеническите си задължения в Ланкашир, преди да стане епископ на Арменската апостолска църква в южна Франция, където умира през 1934. Една много по-разширена версия на историята, която той представя пред съда, е публикувана на арменски език в годината след процеса.

Само малцина извън арменската общност знаят нещо за този забележителен военновременен мемоар, който Балакян е започнал да пише буквално веднага след като е успял да се завърне у дома в Истанбул – преоблечен като германски войник – през късната есен на 1918. Днес той **най-после е достъпен на английски език** и заема мястото си като един от ключовите източници за разбиране на Арменския геноцид. Подхранван от гнева на оцелелия, стратегическата визия на един духовен водач и интелектуалното желание за разбиране, *Арменската Голгота* предоставя най-завладяващия и мъчителен разказ за трагедията, който някога съм чел. Това е една мощна и важна книга.

* * *

Роден в анадолското градче Токат през 1876, Балакян е следвал една година инженерство в Германия, преди да стане свещеник, работещ по дипломатически мисии за арменския патриарх в Истанбул. Когато избухва Първата световна война той е в Берлин, където изучава теология, но се връща в имперската столица няколко седмици по-късно, защото иска да бъде свидетел на разпадането на Османския режим, в което вярва твърдо. Но вместо това, на следващия април той е арестуван в началото на нещо, което ще се превърне в поредица от масови арести на арменски първенци. Това обезглавяване на столичното арменско интелектуално, търговско и политическо ръководство от своя страна маркира началото на кампанията за систематично изстребление.

През цялата пролет, лято и есен на 1915, докато самият Балакян понася несигурностите на вътрешното изгнаничество в малкото централно-анадолско градче Чанкири, се разгръща кампания за разграбване, депортация и унищожение. През май в Истанбул е прокаран нов закон, който позволява арменците да бъдат насилствено депортирани. На следващия септември законът за експроприация регулира разграбването на имуществото им. В месеците между това стотици хиляди хора са принудени да напуснат домовете си. Те са или избити, или оставени да умрат от глад по време на насилствени преходи на юг през Анадола, към сирийския пустинен град Дер Зор. Преценките за броя на жертвите, които са по неизбежност неточни, варират от 800,000 до 1,5 милиона души.

В началото на 1916, бързо смаляващата се група от политически заточеници в Чанкири вече има ясна представа за това какво ги очаква ако не се махнат: ще бъдат избити близо до градчето, както се е случило с много от другарите им или нападнати от разбойнически банди по пътищата; а може би и просто ще умрат от изтощение и глад. Шансовете да стигнат до Сирия изглеждат нищожни, особено ако би се наложило да вървят пешком в продължение на седмици през ветровитите плата на Анадола. Когато пристига заповедта за депортация, Балакян поема командването сред депортираните: вземайки сърцераздирателното решение да оставят жените и децата сами, той повежда група от около петдесет мъже на път през планините. През следващите пет седмици, някои на коне, а други пеша, те успяват да съхранят златото и другите ценности, които им помагат да оцелеят. С помощта на подкупи убеждават войниците, които ги придружават, да ги защитават срещу човешките лешояди, които се събират около тях, както и да им купуват храна и отпочинали коне.

Балакян не разкроява въздействието, което това травматично пътуване е имало върху спътниците му и самия него, но ярките портрети на турците, които те срещат по пътя, са онова, което най-вече остава в паметта. Техният водач и господар по време на част от пътуването, възрастният полицейски служител капитан Шукри, описва пред Балакян – без никакво чувство за срам – пълния обхват на убийствата, отбелязвайки че, за да се пестят куршуми във военно време, се е наложило да се използват най-различни по-евтини начини да се свърши работа. Имало е турци, които са изказвали неудоволствието си от все по-разширяващото се престъпление – една възрастна туркиня шумно кълняла техния по-

лицейски ескорт, докато минавали през селото; губернаторът на Чанкири и други служители ясно изказали недоволството си и дори рискували кариерите си, за да блокират депортациите. Но множество цивилни граждани, жандарми и държавни чиновници участвали в зверствата с ентузиазъм. В мемоара на Балакян има една незабравима и ужасяваща сцена, в която стотици селяни заобикалят кервана на някакъв далечен хълм, на три дни път от Йозгут, и се приготвят да се нахвърлят върху плячката си, докато накрая още повече злато сменя притежателите си и капитан Шукри прогонва нападателите чрез простата мярка да разстреля водачите им.

Докато мърлявите депортирани си прокарват път на юг през снега и калта към Киликия и средиземноморското крайбрежие, те преминават през полета, осеяни с разлагащи се тела, както и някога процъфтяващи арменски градчета, в които сега са останали да живеят само по няколко старици. Войната е донесла глад и бедност в Анадола, както го е направила и в много други региони; геноцидът обаче е направил нещата далеч по-тежки. Някои турски селяни мърморят, че докато политиките от военновременния режим на Съюза забогатяват в градовете, те са изправени пред увеличаващи се цени на хляба.

Пролетта идва в Киликия и арменските бегълци започват за пръв път да срещат пътници по празните пътища – най-вече ездаци на камили с портокали от крайбрежието. А когато стигат до железопътната линия, изгледите пред тях се променят. Балакян сключва сделка с властите да се позволи на по-заможните депортирани да пътуват до Алепо с влак. Но, осъзнавайки мрачната съдба, която ги очаква в сирийската пустиня на Дер Зор, той решава да избяга. Спасяват го не само познанията му по немски език, но и самото съществуване на железопътна линия.

За повечето от нас железопътната линия Берлин-Багдад не е нищо друго освен фраза. Но мемоарът на Балакян показва нейната централност както за войната в Близкия изток, така и за арменския горчив опит. Опитвайки се отчаяно да прокапят тунел през киликийските планини, за да намерят изход от задънената улица, до която е стигнала османско-германската военна инициатива в арабските провинции, германските железопътни инженери настояват да се използва арменски труд толкова дълго, колкото е възможно – в същото време, в което стотици хиляди арменци са прогонвани на юг пред очите им. В резултат на това всеки човек, който работи дори и на най-късата отсечка между градовете Ада-

на и Алепо, разполага с отличен наблюдателен пункт, от който да следи развоя на арменската трагедия и дори, ако той или тя е достатъчно смел, да помага: германски офицери и медицински сестри, швейцарски инженери, османски първенци и арменски началник-станции – всички те няма как да не видят огромните сборища от мизерстващи и умиращи от глад бегълци, събрани за последния рунд от депортации.

За някои по-изобретателни и късметлии хора, като Балакян, железопътната линия обещава спасение, а симпатизиращи германски служители са му помагали да оцелее в продължение на повече от една година. През есента на 1918, докато войната наближава края си, той се завръща с влака в Истанбул, придружаван от двама германски войници, след като вече е решил да напише писмено свидетелство за всичко, което е видял и чул. Арменските надежди за независима държава са силни по време на Парижката мирна конференция, тъй като симпатиите на президента Уилсън към тях са добре известни. В същото време, под британско попечителство се подготвят военни съдилища за хората, които са извършвали убийствата, макар че Талаат и останалите водачи на кампанията вече са избягали в чужбина с германска подводница. Ето защо за Балакян има наложителни причини да запише впечатленията и разбиранията си за арменската трагедия.

* * *

Имайки пред вид очевидните симпатии на Балакян към арменската национална кауза, както и желанието му да ѝ служи, то дали можем да приемем *Арменска голгота* като надежден исторически документ? В края на краищата, тя е написана след събитията, които описва, предавайки в подробности разговори, които са се случили най-малко две години по-рано. Нещо повече, тя представлява ясна част от едно осъждане на Османския режим, целта на което е да се поддържат исканията за нова арменска национална държава. Или, от по-техническа гледна точка, както посочва Питър Балакян – издател и съ-преводач на книгата – самият превод вече е включвал значителна степен на „поанглийчване“ на текста, което е довело до създаване на версия, която е различна по интензивност, ако и да се придържа към основните детайли в оригинала.

И все пак никоя от тези забележки, нито дори донякъде объркващите грешки в подробностите (датата на процеса на Тейлирян е сбъркана с една година), не би трябвало да отвлича вниманието от изгарящото документално въздействие на тази книга. Тя е напълно достоверно сви-

детелство за безчовечността на човек към човека. Разбира се, трябва да се има пред вид, че тя съдържа неизбежните недостатъци на който и да било разказ от страна на оцелели хора. Защото в този мощен жанр е налице една принципна трудност, с която трябва да се справи всеки сериозен читател. Разказите за страдание, написани от първа ръка, ни въвеждат незабавно в емоционалния свят на жертвата, но заедно с това те страдат и от сериозни обяснителни ограничения. Балакян се опитва да спекулира върху мотивите на османското ръководство, но той гради заключенията си само върху малкото документи, които са му били показани, или пък от разговорите си с турски служители.

Но в същото време – и това е едно от нещата, които правят този мемоар толкова богат – Балакян посочва и елементите в тази история, които един по-широк, по-малко личен и по-аналитичен подход по-късно би могъл да подчертае: съществуването на реална съпротива в османската бюрокрация срещу политиките на унищожение; връзката между тях и събитията на руския фронт; колапсът на военновременната местна икономика; корупцията, която се шири из политическите кръгове; накрая, и над всичко останало – въздействието на много по-големия комплекс от бежански движения из Анадола, от които арменците са само част. Това не означава, че сегашното правителство на Турция има право, когато принципно приравнява случилото се на арменците с мъките на мюсюлманските бежанци, които са бягали от руснаците. Напротив: само арменците са били изправени пред системни правителствени политики на масово унищожение. Но пък е вярно и това, че не можем да разберем какво се е случило с арменците, освен ако го разглеждаме в по-широкия контекст на войната.

Струва си да се припомни, че е имало добри основания за страх сред османския елит. Поражението в скорошните Балкански войни е сложило край на османската мощ в Европа, а мюсюлманите са били прогонени от домовете си или избити през 1912, по същия начин, по който са били избивани по-рано през 1877 и, в руския Кавказ, през 1860-те. Страданията им в онези случаи не са пробудили почти никакъв международен интерес. Когато турската писателка Халиде Едиб спори с Талаат по време на войната относно неговия фанатизъм по арменския въпрос, той оправдава политиката си с думите, че „имаше също толкова много турци и мюсюлмани избити през Балканската война, но светът запазваше престъпно мълчание“. Това не е вярно що се отнася до цифрите, със си-

гурност; и все пак то е полезно напомняне за чувството за екзистенциална криза, което виси над водачите на Комитета за единство и прогрес. Когато взема властта по време на младотурската революция от 1908, КЕП е приветстван като партньор от арменци, араби, гърци и други османски етнически партии на малцинствата. Но по времето, когато се връща на власт чрез друг преврат – през януари 1913 – той вече се е оформил като авангард на едно ново и непреклонно направление в турския национализъм. И, което влошава нещата още повече: след като е хвърлило страната в Първата световна война, против желанието на голяма част от населението, същото това комитетско ръководство е изправено пред поражение след поражение през ранната 1915. Разпада се Трета армия, водена от министъра на войната Енвер, с което се провалят и мечтите му за победа над руснаците на Изток. Налице са много реални изгледи за британско морско нападение над Истанбул. Към пролетта на 1915 Талаат и останалите членове на триумвирата, който управлява империята, са изправени пред изгледи за тотален колапс.

Те имат добри основания да се страхуват особено от арменците. Защото, благодарение на руските им поддръжници, в навечерието на войната арменците са принудили Великите сили да притиснат османците за провеждане на административни реформи в източния Анадол. Не са били нужни пророчески способности, за да се види, че тези реформи биха могли да имат същото разложително въздействие върху османското владичество, каквото са имали по-ранните реформи в Македония. Слуховете – най-вероятно правилни – че малък брой арменци, служещи в османската армия, са дезертирали при руснаците през ранната 1915, се оказват катализатор за нещата, които ще последват. В течение на много кратко време останалите арменци, служещи в армията, са обезоръжени и формирани в работни батальони, а в случай на съпротива – избити. Това е началото на кръвопролитията около езерото Ван, които предшестват ареста на Балакян само с няколко дни. През късния април вече изглежда, че ръководството на КЕП е предприело спешни мерки за оформяне на политиката на депортации и трансформацията ѝ в кампания за елиминиране на арменците като политически фактор в бъдещето на Анадола.

Добре е да се прави разлика между ситуацията в източния Анадол – моторът на целия процес на унищожение – от онази по-на Запад. Към края на 1914 войната се приближава все повече до езерото Ван и арменски доброволци оформят войскове единици в южна Русия и за-

паден Иран, за да изтикат османците назад щом само започне топенето на снеговете. Към лятото на 1915, когато депортациите и кланетата са се разпространили из целия западен и централен Анадол, руснаците са окупирали голяма част от региона Ван и арменски банди извършват актове на кърваво отмъщение срещу мюсюлманите. Ако симпатизантите на арменската кауза, в кампанията да се признаят тези събития като геноцид, не биха били толкова впримчени в морализиращата логика на защитата, те биха могли да видят как, в бъркотията на войната на изток, голям брой мюсюлмани също са били избити или прогонени от домовете си. Някои от тези бегълци пред руската армия са забелязани от Балакян, който прави по техен адрес същия коментар, който е направила и Халиде Едиб: в своята мизерия и безнадеждност те са неразличими от самите арменци.

* * *

Болестите и гладът действително са бич за всички бегълци, а мнозина от тях, от всички етнически групи, стават жертва на разбойници и бандити. Но само арменците са избивани систематично. Както знаем от мемоарите на венецуелския наемник Рафаел де Ногалес, който е служил на османците в източния Анадол, заповедта да се унищожат всички арменци от мъжки пол на възраст дванадесет или повече години, вече е била издадена от главния губернатор на провинцията Ван през април 1915.

Но какво точно означават подобни заповеди и какво ги е предизвикало? Някои от отговорите на този въпрос се предоставят от **едно изключително важно ново изследване на Райън Джинджерас**, касаещо въздействието на войната върху западния Анадол, което ни дава нещото, липсвало до този момент – едно отварящо очите вникване в начина, по който решенията, взети от няколко души в османската провинция, са се превръщали в конкретни убийства на място. Силната книга на Джинджерас осветява всичко това в невиджани досега подробности – и, което е още по-важно, тя го прави въз основа на изследвания на османските архиви.

Без да се занимава основно или дори директно с арменците, Джинджерас прави поне два важни приноса към темата. Първо, той показва, че по същия начин, по който Холокостът е продължение на нацисткото разбиране за „популационно инженерство“, така и анадолските убийства са резултат от много по-широките и по-сложни демографски ам-

биции на КЕП. Безогледни „прочистватели“ на османските земи, те търсят пътя към определяне на турската народност чрез фокусиране върху идеята за прочистване на съмнителните етнически групи от всякакъв вид – както мюсюлмански, така и християнски. Нарочени като сериозна заплаха за сигурността, арменците са в най-тежка позиция. Повечето читатели обаче вероятно ще бъдат изненадани когато научат, че мюсюлманите албанци и черкези също са маркирани за депортация и наблюдение от ръководството на КЕП. Всякаква концентрация на „подозрителни елементи“ пробужда безпокойство у популационните инженери в Истанбул, а албанските гангстери и черкезки бандити изглеждат също толкова заплаха, колкото и арменските търговци или гръцките притежатели на магазини. Някои историци обаче смятат, че опитите за обяснение чрез безпокойства по отношение на сигурността могат да бъдат и преувеличавани. Те посочват, че Хабсбургите и Романовците също са били загрижени за военновременната сигурност и са депортирали населението с подозрителна преданост по-далеч от граничните райони, но не са ги избивали масово. Това със сигурност е вярно, но пък е вярно също, че само малко от участниците във войната са се сблъскали с геополитическа заплаха от мащаба на онази, пред която е изправена Османската империя.

Другото нещо, което различава ръководството на КЕП от елитите, управляващи други военновременни империи, е характера на държавата, която те ръководят, както и начина, по който нейната власт се упражнява в провинциите. Именно тук Джинджерас прави своя втори и най-съществен принос. Прескачайки обичайните институции на Османската държава, Талаат упражнява убийствената си политика на депортации чрез мрежи от партийни администратори, като конкретните изпълнители са различни местни насилници. Мнозина от последните са членове на наскоро оформената полувоенна Специална организация на КЕП, една от основните функции на която е да изпълнява програмата за депортации в директна връзка с новия Директорат за разпределянето на племената и имигрантите. Онова, което Джинджерас ни представя е не толкова работата на етнографите и плановиците от Директората (по тези въпроси работят други учени), колкото действията на полувоенните и племенни водачи, много от тях черкези – през предишния половин век повече от два милиона черкези са избягали от Кавказ, прогонени от руснаците – чиито банди са обслужвали политическите си покровите-

ли. В *Скърбящи брегове* страховитите бандити, които дебнат из планините около Балакян и останалите бежанци, получават собствен образ и идентичност, а връзките им с различните местни губернатори, кметове и местни партийни водачи на Комитета, са показани много ясно.

Разбира се, никое от тези обстоятелства не може да отрече уникалността на онова, което се случва с арменците; те просто помагат тя да бъде обяснена. Ние сме в състояние да проследим връзките между екзистенциалната криза на Османската държава, колапса на Източния фронт и обявяването на арменците за специална опасност и изкупителна жертва. Във време на непопулярна война, унищожаването на арменците предоставя изгледи за плячка и други икономически облаги. Но освен това то се вписва отлично и в много по-широките и по-общии политики на депортация и унищожение, които ръководството на КЕП реализира с извънредна бързина под прикритието на войната, в името на една все още неопределена национална чистота. И, както показва Джинджерас, същите идеи са продължени от Мустафа Кемал и неговите помощници след 1918 – само че сега вече те са обърнати срещу кюрдите, а и срещу самите черкези. В следващите десетилетия кемалисткият мит за турското национално единство се превръща в идеологическото средство, чрез което изключителната етническа пъстрота на страната, която кемалистите са наследили, постепенно бива изличена.

* * *

Процесът срещу Тейлирян от 1921 донася определена известност не само на Балакян. Освен това той вдъхновява един млад еврейски студент на име Рафаел Лемкин да започне доживотна борба за признаване на геноцида като престъпление в международното право. Лемкин е на 21 години и студент по лингвистика в Лвов, Полша, когато узнава за процеса на Тейлирян. В един непубликуван мемоар, написан много години по-късно, той си припомня как е казал на професора си: „Значи е престъпление това, че Тейлирян е убил един човек, но не е престъпление, че неговите потисници са избили повече от един милион души? Това е напълно непоследователно.“ И добавил: „Суверенитетът не може да се възприема като право да се избиват милиони невинни хора.“

Лемкин измисля понятието „геноцид“, а упоритата му кампания съдържанието на това понятие да бъде определено правилно, а самото действие обявено извън закона, постига успех през 1948, под формата на **Конвенцията по геноцида**. Благодарение на Лемкин оттогава насам

вниманието на медиите нерядко е било обръщано към някои актове на държавно санкционирани масови убийства и други по-малко драстични форми на преследване на малцинства – но само на пресекулки, когато политическите обстоятелства са го позволявали или улеснявали. Случаят с масовото унищожение на арменците се явява, особено след обръщането на арменската диаспора от тероризъм към политическо лобиране през 1980-те, като отличен пример за предимствата или недостатъците на това да се иска от политиките да решават кога някое зверство трябва да се смята за геноцид. Неубедителните формулировки на президента Обама по време на посещението му в Турция през 2009 показват отново колко политически оцветен е разговорът по въпроса за геноцида. По време на президентската си кампания Обама симпатизиралше открито на арменската позиция за това какво всъщност се е случило през 1915. Но изискванията на американо-турските отношения, както и желанието да се подпомогне настоящото затопляне на отношенията между Турция и Армения, доведоха Белия дом до известно отстъпление. В забележките си в Турция Обама много внимателно избягваше всякакво споменаване на думата „геноцид“.

Официалният турски отговор също беше показателен. Въпреки вербалните усилия на Обама, турското правителство възрази срещу очевидната му симпатия към арменските жертви. Застанал редом с него, президентът Гюл настояваше върху един по-различен акцент: „Ние споделяме мъката на всички, които са изгубили животите си. Но бихме искали да напомним, че мюсюлманското население също е пострадало тежко по същото време.“ Както би трябвало да е станало ясно от всичко казано по-горе, тази позиция е едновременно и разумна, и неразумна. Тя е неразумна, защото двата случая, арменският и „мюсюлманският“, не са фундаментално еднакви (да не говорим пък за факта, че вторият от тях почти няма смисъл като историческа категория в този контекст). Но тя е и разумна, защото черно-бялата логика на хората, изискващи признаването на геноцида, действително е сляпа за по-голямата и по-неясна картина, в която голям брой мюсюлмани също са били депортирани, прогонени и убити, някои от руски и арменски военни единици, други от самите османци. Срещу арменците действително е извършен геноцид, но никоя от участващите в конфликта групи не може да предявява монопол върху добродетелността. Нещо повече: изискването за признаване на геноцида, каквито и да са етическите му предимства, свежда до

размерите на борба между две страни – турци/мюсюлмани и арменци – един голям конфликт, който всъщност включва далеч повече народи – гърци, араби, кюрди, черкези, асирийски християни и албанци.

Всъщност, собственото ми предпочитание е да се съглася с президента Гюл в това, че изясняването и тълкуването на сложностите, произтичащи от историческите свидетелства, е въпрос, който би трябвало да се държи настрана от политиките. В края на краищата, най-важните приноси към бързо увеличаващото се историческо разбиране за това какво точно се е случило в Анадола през 1915-16 идват не от официални кръгове, нито от официално одобрени историци, а от по-независимо настроени хора от академичните среди, както и писатели, и журналисти. Книгата на Джинджерас показва най-добре колко много информация могат да извлекат от турските архиви предприемчиви и млади учени (в наши дни турските архиви са по-достъпни и отворени от няколко основни държавни архиви във Франция и Италия). И в същото време, в което турското обществено мнение, бидейки оформяно в главите на хората още от училище, се сплотява зад старите националистически лозунги, несъгласните в страната все повече надигат глас. Малко след убийството на турско-арменския журналист Хрант Динк в края на 2007, една петиция за поднасяне на извинение за престъпленията, извършени срещу арменците през 1915, събра огромен брой подписи. А в Турция вече се публикуват нови научни и публицистични творби, които отделят темата за военновременните убийства настрана от големите разкази за империи, нации и международни геополитики, като вместо това изследват тяхното въздействие върху частния живот в днешна Турция. Отличен пример за такава работа е **наскоро публикуваната книга**, написана от адвокатката на Хрант Динк, **Фетхие Четин**.

* * *

Анадола е етнически калейдоскоп с удивителна сложност и, въпреки кемалисткия копнеж по национална чистота, дори и геноцидът не е бил в състояние да изличи това разнообразие. Действително, арменците продължават да оформят модерна Турция дори и след като повечето от тях са били избити или прогонени. Това наследство е тема на мрачния семеен мемоар на Четин. Не мога да изкажа достатъчно силно възхищението си пред тази книга. Написана с образцова съдържаност и дълбока емоция, тя описва две преплитачи се истории – онази на бабата на авторката, благочестива мюсюлманка, прекарала целия си живот в малко

анадолско градче, както и историята на самата Четин, която трябва да намери покой с тайната на баба си. А тайната е, че истинското име на бабата не е Зехер, а Херануш Гадарян – тоест, че тя изобщо не е родена като мюсюлманка, а е арменско момиче, взето и спасено от турски жан-дармерист по време на клането на семейството, и отгледано от него като собствена дъщеря.

По най-деликатен начин Четин описва живота на семейство Гада-рян, преди емиграцията и войната да доведат или до смъртта, или до бягството на повечето то тях. Тя дори е открила писмо, написано от младата Херануш до баща ѝ и чичовците ѝ в Америка. Но заедно с това тя предава и продължението – монотонното еднообразие на провинциалния живот в малкото турско градче, такъв какъвто го живее Херануш след като е станала Зехер: трудолюбива и пестелива съпруга на фабричен работник, любима майка и баба на все по-увеличаващо се семейство, което тя изхранва, за което се грижи и покровителства чак до дълбока старост. Едва през 1975, когато тя се решава да довери на малката си внучка факта, че има роднини в Америка, скритото ѝ минало започва малко по малко да се разплита. Четин си поставя за задача да проследи историята на това семейство, което и прави в края на краищата.

Заедно с останалите си достойнства, тази книга ни напомня, че историята никога не е просто история – че следи от престъплението продължават да се появяват по най-неочаквани начини, някои от тях отрицателни, а други положителни, през поколенията до настоящето. Човек може да избере – както го правят много националисти във и извън Турция – да игнорира тези неудобни истини, или да се съгласи да се изправи лице в лице с тях. Но със сигурност е окуражаващо да се види как някои хора започват да виждат в скрития свят на арменците, както и на други загинали малцинства, източник на сила, а не на срам.

Източник

Марк Мезаур е професор по история в Колумбийския университет и автор на множество книги, сред които: „Хитлеровата империя: как нацистите са управлявали Европа“ (2008), както и една от най-популярните истории на Балканите, написани в последно време: „Балканите: кратка история“ (2002).

Дисиденти по неволя Автор: Димитър Кенаров

Два щата, три държави, четирима противници на фракинга

Огонки, Полша

*Едуард Савицки в семейната си ферма в село Огонки, Полша
(фотография: Димитър Кенаров)*

Стенописът върху плевнята на Едуард Савицки е красив и ужасяващ. Няколко минути мълча и го гледам потресен в опит да го осмисля. Дойдох тук в Огонки – малко селце в областта Померания, северна Полша,

на седемдесет километра от пристанищния град Гданск, – да пиша за шистовия газ. Определено не смятах да се занимавам с изкуство.

И все пак фреската е пред мен – разпростира се трийсет метра по стената на плевнята и разказва история, която не отстъпва по възвишеност и размах на никое апокалиптично видение на Йоан Богослов. Сиви буреносни облаци, натежали като виме на крава, ронят едри черни капки по пресъхналата земя. Костелива ръка търси вода под самотен чучур. Препълнен със зелени токсични отпадъци, във въздуха плава ковчег. И там, в центъра на композицията, стои източникът на злото: сондажна кула, увенчана с пламък, заблестял като всевиждащо око.

От изписаното небе се спускат зографисани свитъци с обяснения на полски за непросветените. „Няма да дадем земята си на корпорациите“, гласи един от тях. „Всяка газова сонда трови водата ни“, заявява друг. „Спрете шистовия газ“.

„Идеята беше моя“, пояснява Савицки, щом ме вижда да зяпам плевнята му. „Разни художници идваха тук във фермата и аз им разказах какво искам. А те го нарисуваха.“

Снажен синеок мъж на почти четирийсет години с късо подстригана руса коса, малко редееща на челото, облечен в проста синя тениска и джинси и нахлузил стари кубинки без връзки, Савицки е животно-въд, решил да поведе битка срещу добива на шистов газ в региона си. В своя затънт край, сгъшен между идилични ливади, гористи хълмове и кристални езера, той е познат като един от най-непреклонните противници на газодобива.

Тръгвам след него през двора. В дъното са паркирани два лъскави трактора. Откачените плугове и ремаркета са чисти. Новият силос блесоти на обедното слънце до купчина спретнато подредени дърва. На фасадата на жилищната сграда е окачена голяма табела, подпечатана със знамето на Европейския съюз – сертификат за органично земеделие. Явно всичко е правено с любов.

*Художествени фрески върху плевнята на Савицки.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

Всекидневната на Савицки е широка и просторна, а големите ѝ прозорци гледат към окъпана в слънце морава. На една от стените са сложени в рамка икони на Исус и Богородица. Насреща ни виси голям плоскоекранен „Panasonic“. Кожени дивани ограждат лакираната дървена масичка, отрупана със сладкиши, домашни сладки и чай.

„Първо мъничко емфие“, казва той и с широка усмивка ми подава нещо като миниатюрна барутница, върху която са гравирани хералдически лъв и думата „Kaszëbë“. „Това си е традиция в Кашубия“, добавя и ми показва как да изтръскам емфие – или „кравешки тютюн“, както го нарича – върху опакоето на ръката си.

Смръквам. В ноздрите ми нахлува приятен ментов дъх.

„Добре дошъл в Кашубия“, смее се домакинът ми.

Кашубия е малък лингвистичен анклав в Полша. Няма специален административен статут, но се гордее с независимия си дух и културната автономия. Затова и табелите покрай пътя са изписани по два начина, на полски и кашубски, а навсякъде из областта се вее черно-жълтото

кашубско знаме, пиратски близък на бяло-червеното знаме на Полша. В шегите на варшавяните кашубците често са представяни като недосягаемите селяци от север. На кашубците не им пука.

С брадясалото си лице и обещата на лявото си ухо Савицки прилича по-скоро на корсар, отколкото на земеделец. Бойна доблест в битката за Виена донесла това имение на прадедите му през 1683 г., когато местна херцогиня им дала дворянско звание и 400 хектара земя в знак за признателност за върнатата служба срещу османската заплаха. Макар днес да е сведена до едва шейсет хектара, фермата все пак е успяла да надживее хаоса на полската история, огъня на войните и леда на революциите, нашествията на прусаци и руснаци през осемнайсети и деветнайсети век, на нацисти и съветски войски през дваайсети. В началото на дваайсет и първи век обаче на вратата ѝ чука нов враг.

През април 2011 г. Департаментът по енергетика на САЩ съобщава, че в Полша има залежи от 5,3 милиарда кубични метра шистов газ – толкова много, че източноевропейската страна може да разчита на тях цели 300 години. При перспективата този нов природен ресурс да намали енергийната зависимост от Русия – ненавистната славянска сродница на Полша – страната е обхваната от въгледородна треска. Дори когато на следващата година Полският геоложки институт и Американското геолошко дружество намаляват прогнозираните количества с цели 90 %, вярата в шистовия газ остава непоколебима.

Шистовият газ, според официалната версия, трябва да донесе чужди инвестиции за милиарди долари, да създаде хиляди работни места и може би някой ден да направи Полша „втора Норвегия“. Бързо и без много-много да се допитва до общественото мнение, държавата дава 111 концесии за проучване на трийсет международни и местни газови компании върху 90 000 квадратни километра или около една трета от цялата територия на Полша.

В една от концесиите се намира и фермата на Едуард Савицки.

Шистовият газ отприщи може би най-голямата треска за фосилно гориво от началото на дваайсет и първи век. Някои го наричат път към енергийната независимост и възраждането на индустрията и твърдят, че бил по-чист от въглищата. Никоя друга тема в енергетиката не е печелила толкова медийно внимание през последните години. Компании, политици и икономисти го прославят като решение на топящите се за-

лежи от фосилни горива. Изследванията показват, че може би наличните количества ще ни стигнат стотици години. И преди всичко шистовият газ изобилства в различни страни – от Съедините щати и Китай до Индонезия и Източна Европа. Но глобалната треска за шистов газ ражда и глобална опозиция от организации и отделни хора, тъй като всеки етап от добива носи множество екологични проблеми.

За разлика от обикновения природен газ, който се събира в големи и сравнително леснодостъпни залежи под земята, извличането на газ от шистите – скали с много ниска пропускваемост – изисква агресивна техника, наречена „масивно и многостепенно хидравлично разпукване“ или най-често просто „фракнинг“. След приключване на сондажа фракнинг течността (специална смес от тонове вода, ситен пясък и химикали) се инжектира в кладенци под огромно налягане, за да разпука шистите и да освободи скрития в тях метан.

Около четвърт от огромното количество вода във фракнинг течността се връща на повърхността под формата на „обратна вълна“ от отпадъчни води. Освен първоначалните химикали тя вече съдържа висока концентрация на соли и тежки метали, а понякога и слаба радиоактивност. Тъй като този страничен продукт се обработва трудно, той често бива изпомпван в пластмасови отпадъчни ями или инжектиран в дълбоки депа под земята, макар напоследък понякога да се рециклира.

Освен това сондирането за шистов газ изисква кладенците да бъдат нагъсто – гроздове от сондажни площадки, пръснати из огромни географски пространства. После трябва да се изградят нови пътища към всяка площадка, басейни за съхранение на водите за фракнинг, компресорни станции, които изгарят огромни количества дизелово гориво и хиляди километри нови газопроводи през поля и гори. Нужни са и камиони-цистерни, разбира се, до хиляда курса на кладенец.

Колкото повече научавал Савицки за добива на шистов газ, толкова повече се убеждавал, че това е неговият личен апокалипсис. Изчел всички статии на полски, които успял да открие в интернет. Гледал „*Gasland*“, номинирания за Оскар документален филм за шистовия газ и свързаното с него замърсяване на водите в Съединените щати. Тъй като не бил женен и имал свободно време, бавно се превърнал в самоук експерт в тази област и се готвел за битка. Да, за битка: вече бил убеден, че международните корпорации и полската държава са нахлули в семейното му имение. Светът такъв, какъвто го познавал, щял да бъде разрушен, а той

самият нямало да получи никакви компенсации, тъй като правата върху подземните богатства в Полша не принадлежат на отделните хора, а на държавата.

Когато през август 2011 г. представители на държавната компания „Геофизика“ дошли с молба да използват частния му път, за да проведат геоложки проучвания в земите му, Савицки им отказал, въпреки че мнозина от съседите му вече се били съгласили. Посещенията им обаче не спрели, а в агитацията се включила и калифорнийската компания BNK Petroleum, на която принадлежала и концесията за региона. Уверявали го, че шистовият газ не представлява заплаха за земята и водите му. Раздавали му листовки и брошури, според които във фракинга не участвали никакви токсични съединения. „Само лимонена киселина“, казал му един от представителите на компанията. „Все едно слагаш лимонов сок“.

„Представих си ги как седят на сондата с торба плодове и сокоизстисквачка“, казва саркастично Савицки. „Ще речеш, че химикалите им са толкова безопасни, че в случай на замърсяване ще получим вода с дъх на лимони.“

*Сондажна площадка за шистов газ в северна Полша.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

Въпреки че изрично отказал да разреши сеизмични проучвания на своя територия, получил официален документ, където на мястото на подписа му някой бил написал „устно съгласие“, за да може операцията да започне.

Савицки побеснял. Заедно с няколко земевладелци и селяни от околността организиран опозиционно движение. Повикал художници да изрисуват фреските по плевнята му. Проведени били няколко митинга – повечето само с шепа хора, други доста многобройни. През март 2012 г. около 200 местни жители се събрали на протест в близкото селце Клукова Хута, където се сондирал кладенец.

Но после, след импровизираната блокада на пристигналите в областта сеизмични камиони Савицки започнал да получава анонимни заплахи по мобилния си телефон. Обвинявали го, че сътрудничи на руснаците, наричали го национален предател. „Върви да спасяваш орките и фламингото“, пишело в едно съобщение.

Следобяд Савицки ме кани на разходка из пасищата си. Две-три от кравите му ни следват като верни кучета. Макар да е средата на октомври, тревата е толкова зелена, че се вклинява в очите. В далечината се вижда тъмен пояс дъбови, букови и брезови гори. Зад тях, извън нашето полезрение, синьото небе се отразява в дълбоките езера на Кашубия.

– Ако говорим за човешки права и отношението към обикновените хора, в Полша нищо не се е променило от комунизма насам. – казва замислено домакинът ми. – Хората нямат думата. Може да имат малко повече пари и наоколо да е малко по-шарено, но политическата система си е същата и се отнася към тях със същото неуважение.

Сякаш борбеният му дух е на път да се пречупи. Цяла година е протестира срещу шистовия газ и се чувства уморен. Малцина продължават да му обръщат внимание, а и някои от съседите му са престанали да го подкрепят. Смятат, че шистов газ така или иначе ще се добива, независимо дали им харесва. Чувстват се безсилни било пред държавата, било пред медиите или пред компанията. Приятелите му го питат: „Какъв е смисълът да се бориш с неизбежното?“

– Ако чакаме да видим докъде ще доведе шистовият газ, после ще е твърде късно – казва той. – За нас няма да има живот.

Докато вървим, виждаме към пътя голям дървен кръст, а до него – отрупано с бали слама ремарке на трактор. Савицки поглежда към тях.

– Ако ме питате защо се боря, ще Ви кажа. Аз съм обикновен човек и моята философия е да оставям колкото се може по-малко следи на този свят.

Брадфорд Каунти, Пенсилвания

Утринната мъгла се стеле над долината на река Съскуехана, сякаш над нея тече нейна безплътна близначка. Докато карам взетия под наем нисан „Тиида“ по дългия бетонен мост, вода и въздух се смесват в млечнобяла пелена и за миг се чувствам като в подводница. Вече е ноември и заскрежените гори по двата бряга приличат на призрачни коралови рифове-албиноси.

Колата ми се изкачва по лъкатушещ селски път с две платна, а мъглата започва да се разрежда. Проблясват сини откъследи небе, а аз навлизам в друг свят: платото Алегени на Брадфорд Каунти, северна Пенсилвания.

От всички страни никнат зелени склонове – разноцветна завивка от гори, ливади и прясно изорана земя. Тук-там геометричната шарка нарушават високите силизи и червените плевни на мандрите, около които пасат по няколко крави. Потъмнели от времето надгробни камъни лежат в тревата до дървените църкви.

По-нататък обаче изникват други сенки – първа, пета, десета, – които слагат край на пасторала. Огромни камиони-цистерни и пикапи с номера от Тексас и Арканзас летят нагоре-надолу по селските пътища. Широки бели тръби със сложна система от клапани минават над земята, спускат се из поля и гори. Виждам правоъгълни водоеми, големи колкото плувни басейни и пълни с вода. Горедолу на всеки два километра има покрити с чакъл участъци с големината на футболни игрища, на които като диоди на гигантска печатна платка са строени жълти контейнери и бели цистерни. Когато изключвам за миг двигателя на колата си, чувам нещо да съска, да жужи: несекващото дихание на метана.

Площадки за добив на шистов газ. Резервоари за отработените води. Газопроводи. Те са навсякъде.

Шистата Марселъс, скално образование на 400 милиона години, което лежи на около 1500 – 2500 метра под земята в щатите Пенсилвания, Ню Йорк, Западна Вирджиния и Охайо, се смята за най-голямото находище на неконвенционален газ в страната – и едно от най-големи-

те в света. Макар скритите ѝ ресурси да са известни поне от трийсетте години насам, експлоатацията ѝ става рентабилна едва в 21-и век с развитието на хидравличния фрактинг и хоризонталните сондажи (метод, който позволява да се сондира по хоризонтално трасе и така разширява производствената площ). През 2008 г. професорът по геология в Пенсилванския университет Тери Енгълдер изчислява, че Марселъс може да съдържа цели 10,279 билиона кубични метри газ – достатъчно, за да покрие потреблението в Съединените щати за следващите четиринайсет години. Други – вкл. Американската служба за геоложки изследвания – дават значително по-ниски прогнози, но всички експерти са на мнение, че Марселъс съдържа извънредно големи залежи от шистов газ.

Треската започва.

Треската за шистов газ в Пенсилвания кара компаниите да сондират сред земеделски, гористи и дори населени местности. Сондажни площадки като тази стават обичайна гледка.

(Фотография: Димитър Кенаров)

Няколко десетки американски и международни компании се тълпят в Пенсилвания с надеждата да добиват газ от Марселъс. Броят на кладенците красноречиво расте. Към края на 2012 г., четири години след началото на бума, в щата има над 6 000 кладенци за шистов газ, а се предвиждат още десетки хиляди. Положени са хиляди километри газопроводи, които да пренесат горивото до метрополитните пазари на Източния бряг, а нови компресорни станции като бегемотски сърца изпомпват газта през стоманените вени.

Това не е първата треска за фосилно гориво в този щат. През 1859 г. Едуин Дрейк изкопава до Титъсвил, Кроуфърд Каунти, първия кладенец за комерсиален добив на петрол в САЩ. После идва въгледобивът; тук са едни от най-големите мини в света, спечелили на Пенсилвания прозвището „въглищарския щат“. Бумът на шистовия газ обаче се оказва съвсем различно начинание – напълно децентрализирани, площадките не се ограничават до индустриалните зони или конкретни интензивно разработвани находища, а са пръснати сред населените места, до къщи, ферми, училища, старчески домове, църкви, гробища. Брадфорд Каунти – до този момент тиха земеделска провинция с около 63 000 души население в северна Пенсилвания – внезапно се превръща в икономически епицентър на Марселъс: сладкият сух газ под селскостопанските площи се оказва неустоим за компаниите. Тук изникват почти 2 000 газови кладенци и провинцията се оказва най-обстойно сондираната в целия щат. През 2010 г. газодобивната индустрия инвестира в Брадфорд около 2.4 милиарда долара – повече от цялата местна икономика, чиято стойност през 2009 г. възлиза на 1.8 милиарда долара. Дотук местните земевладелци са получили 160 милиона долара от наеми и отчисления.

Индустрията налива пари. Но и вредни отпадъци.

Департаментът по защита на околната среда в щата Пенсилвания регистрира над 3 000 нарушения на екологичните норми. Макар много от тях да са административни, ред други включват миграция на газ, замърсяване на водите и избухване на кладенци. „Чесапийк енърджи“, компанията с най-солидно присъствие в региона, е глобена 900 000 долара – най-голямата екологична глоба в историята на щата, – защото през 2010 г. допуска замърсяването с газ на водата на шестнайсет семейства от областта. По-късно кладенец на същата компания избухва и в местната река Тоуанда изтичат големи количества фракнинг течности. През 2003 г. самата газодобивна индустрия изчислява, че около 6% от

всички нови кладенци имат проблем с циментирането или изолацията (на тръбите в сондажния отвор) – сериозен въпрос, който може да доведе до проникването на опасни вещества във водоносния пласт. До този момент в провинцията са регистрирани повече от 600 нарушения, свързани със шистовия газ.

Днес в много дворове има временни цистерни за вода, известни като „водни биволи“, тъй като водите в околността са замърсени от газодобива. В мазетата на къщите са инсталирани скъпи пречиствателни съоръжения, за да бъде питейната вода безопасна за консумация от хора и животни. Никой не е очаквал тези мерки да станат наложителни. За много местни жители обаче те са начин на живот. Изглежда идилията е свършила. Брадфорд Каунти, Пенсилвания, е земя под обсада.

Фермата на Керъл Френч е оснивният бастион на съпротивата, въпреки че прилича на всяка друга ферма в Брадфорд Каунти: двуетажна къща с бяла дъсчена обшивка, край която се редят червени плевни и силози за зърно, селскостопанска техника и пособия. На леко наклоненото пасище зад къщата няколко кокошки и крави попиват последните топли лъчи за сезона.

Спирам на малката застлана с чакъл алея и тръгвам към верандата, където собственичката вече ме чака. Един голдън ретрийвър излайва вяло и размахва опашка.

„Радвам се, че не сте се загубил“, казва Френч и разтърсва ръката ми. „Някои хора трудно ни намират“.

*Каръл Френч се грижи за млечните крави в своята мандра.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

Четирийсет и девет годишната Френч има кръгло румено лице, чувлива мръсноруса коса, строги светлосини очи и очила: фермерка с вид на начална учителка. Облечена е в стари сини джинси и тениска с щампа на снежен планински връх и самотна дървена хижа на преден план. На тениската пише „Sisters Quilt Show“¹.

Кани ме да седна на кръглата маса в кухнята. Край нас на стените висят препарирани еленови глави и поставени в рамка картини на елени. Полилеят над масата е направен от рога, преплетени като корона от тръни. В отсрещния ъгъл на всекидневната в съседство виждам шкаф с няколко ловни пушки.

„Сестра ми беше убита наскоро при домашен скандал“, съобщава ми тя, сякаш това е най-нормалният начин да завържеш разговор с новодошъл. „Отношенията с партньора ѝ бяха крайно обтегнати, но не си давах сметка колко са зле, докато не стана твърде късно“.

1 Изложение на ръчно шити юрганчета, б.пр.

Няколко секунди не знам какво да отговоря. „Съжалявам“, промърморвам накрая.

„Фермерите и газодобивните компании имат същите тежки семейни проблеми“, казва накрая тя. „Поне така смятам аз“.

Нейната бурна връзка с газодобивната индустрия започнала през 2006 г., когато тя и съпругът ѝ прехвърлили на една компания правата върху полезните изкопаеми в имота си от 450 декара срещу еднократно заплащане от 30 долара на декар. Било време на вълнение и оптимизъм; надявали се, че допълнителните пари ще дадат така нужния тласък на тяхната мандра и ще помогнат на семейството да се справи с хронично ниските изкупни цени на млякото. Имало обещания за нови работни места, за нови пътища, а може би и допълнителни отчисления, ако на тяхна територия бъде пробит кладенец. Всички наоколо говорили за новата треска за газ, за невидимото въздушно злато, което щяло да превърне фермерите в „шистилионери“. Шистовият газ бил решението на всички проблеми на Брадфорд Каунти; много от местните, включително семейство Френч, приемали компаниите с отворени обятия.

Първият шистов кладенец в близост до семейство Френч бил сондиран през декември 2010 г.. Последвали го още два, после още пет. На Френч кладенец не се паднал, което отначало било голямо разочарование. Затова пък се случило друго. На 15-и март 2011 г. тяхната вода „се отвърнала“. Вместо чиста прозрачна течност от крана започнала да тече млечнобяла смес. Когато Френч я оставила да престои, на дъното се утаил пясъчен слой, върху който се носело някакво подобно на мъх вещество. После водата придобила консистенцията на желатин. За дваайсет години във фермата Френч не била виждала нищо подобно.

„Ей така изглеждаше водата ми тогава“, казва тя и ми подава затворен буркан. Разтърсвам го и течността придобива точно описвания от нея перленобял цвят.

Скоро след като водата се „отвърнала“, цялото семейство започнало да получава обриви – Френч повдига ръце, за да ми покаже червените петънца по бялата си кожа. Някои от кравите развили сходни дерматологични проблеми. После, през октомври 2011 г., дваайсет и три годишната ѝ дъщеря внезапно се разболяла – с висока температура, разстройство и силни болки в корема. За една седмица изгубила четири килограма. В болницата лекарите установили, че има уголемен далак, черен дроб и десен яйчник, но не могли да открият причината. Кога-

то няколко съседни (чиято вода също се била „отвърнала“), започнали да страдат от подобни здравословни проблеми, Френч решила да изпрати дъщеря си в по-чиста среда, където тя бързо се възстановила.

„На една среща ни казаха, че като американци всички сме били длъжни да приемем шистовия газ и да правим жертви за енергийната независимост и просперитета на страната“, продължава Френч, седнала срещу мен на масата. „Но защо ние да сме жертвените овце? В крайна сметка цената на фермата ни падна. Губим пазара на мляко, а най-вероятно няма да успеея да продам и кравите. Изгубихме здравето си. Изгубихме дъщеря си“, завършва тя с все по-насечени изречения. „Изгубихме“.

Каръл Френч не искала да приеме поражението. Обединила сили със своята съседка Карълин Нап, собственичка на органична мандра на петстотин метра нагоре по пътя, която също усетила от първа ръка последиците от добива на шистов газ. Заедно се превърнали в отявлени противници на фракинга – брадфордски дисиденти по неволя.

Двете жени започнали да прекарват часове наред в съда на Тоуанда, центъра на провинцията, за да ровят из хиляди нотариални актове, концесии, статистики, сондажни протоколи – въобще опитвали се да намерят колкото се може повече информация за газодобивните практики. Изчели всички изследвания и документи, които успели да намерят, свързали се с най-изтъкнатите експерти в областта. Скоро двете започнали да обикалят малки селища в щатите Пенсилвания и Ню Йорк, да изнасят презентации с „PowerPoint“, да пишат статии за местните издания и да разказват историите си пред медиите. Някои местни фермери ги наричали иронично „двете еколожки“, но на тях не им пукало. Не се надявали да спрат гигантска машина като добива на шистов газ, но поне могли да споделят с хората какво мислят за свързаните с него опасности.

*Газодобивна инфраструктура в Брадфорд Каунти, Пенсилвания.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

Като гледа в YouTube записи от обиколките им, човек се стъписва от широките им познания за правните, икономически и екологични аспекти на добива на шистов газ – две фермерки от аграрна Пенсилвания, превърнали се в универсални експерти по темата. Обсъждат технически въпроси като „правото на задържане от страна на концедента“, „подчиненост“ и „ревандикация“. Говорят за социалната цена на местната треска за газ – за ръста на престъпността, повишените цени на наемите, катастрофите по пътищата, както и увеличеното напрежение, на което са подложени службите за пожарна безопасност, полицията и спешната медицинска помощ. Сравняват броя на работните места в газодобива и в компаниите за възобновяема енергия. Казват по някоя добра дума за шистовия газ, но като цяло за тях негативите значително натежават над ползите.

„В тази къща съм си гледала децата от бебета“, казва Френч, когато я питам какво я мотивира да се бори с газодобивните компании. „Това е

моят дом, оттук са ми спомените. Тук ми е сърцето. Според мен за това си струва да се бориш“.

Йънгстаун, Охайо

Земетресението разтърсило Йънгстаун, Охайо, в 3:04 следобяд на 31-и декември 2011 г. Прозорците затреперили, мебелите се разтресли, чиниите паднали от кухненските лавици. Стъклените играчки литнали от коледните елхи и се пръснали на земята. Изплашени хора побегнали от жилищата си, понесли на ръце по-малките си деца. Излезлите на следколедно пазаруване клиенти замръзнали паникьосани в магазините.

После трусът спрял толкова внезапно, колкото и започнал. Всичко пак станало спокойно.

Това било единайсетото земетресение за годината в град, където до този момент не било регистрирано нито едно. Какво ставало? Сузи Байерсдорфър, геолог от щатския университет в Йънгстаун, смятала, че знае отговора. Когато земята се разтресла, тя тъкмо подготвяла протестен плакат срещу фракинга.

Три месеца и още едно земетресение по-късно, когато излязъл предварителният доклад на Департамента по природни ресурси на щата Охайо, опасенията на Байерсдорфър се потвърдили. Повишената сеизмична активност в Йънгстаун била все в областта на кладенеца „Northstar 1“ (дълбок инжекционен сондаж, клас II), разположена между река Махонинг и магистрала 680, около километър и половина на северо-запад от центъра на града. Влязла в действие през декември предишната година, станцията се използвала за складиране на отработените и отпадни води, получени при експлоатацията на шистов газ в съседна Пенсилвания.

*Сузи Байерсдорфър пред кладенеца „Northstar 1“ в Йънгстаун, Охайо.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

Когато отработените води са били инжектирани под високо налягане на почти 3 000 метра под земята, в базови пред-камбрийски скали на възраст милиарди години, те се превърнали в смазка на естествено формирани геоложки разломи, които се плъзнали и предизвикали земетресения с магнитут от 2.1 до 4.0 (в навечерието на Нова година). През януари 2001 г. друга подобна инжекционна станция (а в Охайо те са вече 192) допринесла за земетресение с магнитуд 4,5 в Аштабула, в най-северната част на щата, но тогава това изглеждало изолирано събитие. Сега обаче, когато добивът на шистов газ се разраства главоломно и расте търсенето на подобни станции от клас II – стандартната практика за складиране на петролни и газови отпадъци в порести скални образувания на хиляди метри под земята – земетресенията зачестяват.

„Това наистина събуди много хора в Йънгстаун. Разтърси ги в буквалния смисъл на думата и стана катализатор на движението срещу добива на шистов газ и подземно инжектиране на отпадъчните води“,

разказва ми Байерсдорфър, една от главните организаторки на това движение, докато обикаляме „Northstar 1“. Точно тук през ноември 2011 г. по време на протест са арестувани седмина активисти, които искали затварянето на станцията месец преди най-силното земетресение. Оттогава насетне площадката е затворена със заповед на Департамента по природни ресурси. Четиринасет цистерни остават заключени зад телената ограда, опасана отгоре с бодлива тел, а входът откъм пътя е блокиран с две големи гуми от багер.

Сузи Байерсдорфър разбира от фосилни горива. В края на десетте и началото на двайсетте години на миналия век дядо ѝ се преселил от Западна Вирджиния в Калифорния, където работил по петролни съоръжения, а после създал своя собствена фирма за обслужване на индустрията, която баща ѝ наследил през петдесетте. Продавали свредели и вретенни възли на петролодобивната и газодобивната индустрия, както и оборудване за стимулация на кладенци – старото име на хидравличния фракнинг. Семейството живеело в къща на стръмен склон с изглед към петролната сонда Кърн Ривър до Бейкърсфийлд, в долината Сан Жоакин – една от най-старите и най-големи петролни сонди в Съединените щати. Като дете се возела в пикапа на баща си, докато той разнасял ежедневните доставки, а после му помагала със счетоводната страна на бизнеса. Вместо с феи и великани нейният детски свят бил населен със сондажни кули и помпени станции сред неземните скалисти пейзажи на Калифорния.

Смятала да стане петролен инженер като баща си, но в крайна сметка надделяла любовта ѝ към скалите. Завършила геология и започнала работа като петролограф, тоест изследвала и записвала геоложките пластове по време на сондажите за петрол и газ, докато живеела в каравани до площадките. Съпругът ѝ Реймънд Байерсдорфър, също геолог, проучвал петролните находища в областта Бейкърсфийлд за компанията „Гълф ойл“. Живели за кратко в Австралия и Канада, а през 1993 г. се заселили в Охайо, където постъпили в Департамента по геология и екология на Университета в Йънгстаун.

Докато се разхождам из дома на Сузи и Реймънд Байерсдорфър, красива триетажна тухлена къща на тиха уличка в центъра на Йънгстаун, усещам поразителната им любов към геологията – научната литература е навсякъде. Дори имената на близначките им – Кристъл и Рошел („скаличка“ на френски) носят отпечатък от страстта на родителите. Ня-

колко години подред в края на деветдесетте Реймънд прекарва летата си като изследовател в Космическия център „Джонсън“ на НАСА, където разработва синтетични почви за отглеждане на земеделски култури в космоса, докато финансирането на проекта не спира. Между семестрите води студентите си на геологически екскурзии в Китай.

Днес семейната любов към скалите се е превърнала в битка срещу хидравличния фракнинг и кладенците за дълбочинно инжектиране на отпадни води. След като са се нагледали на петролни и газови сонди и свързаните с тях екологични рискове, Сузи и Реймънд са отстъпили от вярата във фосилните горива. Възгледите им са ясно изразени на големи табели, забити на моравата пред къщата: „Чиста, а не шистова вода“ и „Всички живеем надолу по реката“. Из цялата къща са пръснати научни статии за опасността от фракинга. Една стая над гаража служи като офис на Сузи и като работилница за листовки и плакати.

Байерсфордър се е превърнала в основен двигател на анти-фракнинг движението в Йънгстаун – дете на петролодобивния свят, повело война срещу собствените си корени. Четирийсет и четири годишна, с бяла коса като коприна и бледо, открито лице, обеци с емблемата на мира и фотохромични очила, тя явно носи отпечатъка на Калифорния от шейсетте, но в същото време е стъпила здраво в дваисет и първия век. Доцент в Университета в Йънгстаун, през последните шест години тя води и онлайн курсове, в които запознава студентите с основите на своята наука.

„Струва ми се, че когато хората научат повече за геологията на земята, те ще я ценят по-силно и ще я пазят по-добре“, казва ми тя, докато седим в кухнята ѝ, наричана от Реймънд „зона, свободна от фракнинг“.

През първата половина на дваисети век Йънгстаун, стгушен в долината на Махонинг, бил един от трите най-големи производители на стомана в страната – с десетки леярни, чиито широки комини бълвали черни пламъци в оловното небе. Хората тук се шегували, че най-страшен щял да бъде денят, в който няма да им се налага да метат сажди от верандите.

Този ден настъпил през септември 1977 г., наричан тук „Черния понеделник“, когато били съкратени 4 100 стоманолеяри от завода „Кембъл“ на „Йънгстаун Шийт&Тюб“ – най-големият работодател по онова време. Големите стоманодобивни заводи западали от години, но в началото на

осемдесетте започнали един по един да затварят, тъй като автоматизираното производство и евтините вносни стоки пренесли индустрията в далечни краища на света. Оттогава насетне повече от 50 000 души в стоманодобива и свързаните с него индустрии загубили работата си, а населението на града се свило от 139 000 души през 1970 г. до по-малко от 67 000 днес. Хиляди празни къщи и парцели стоят като безмълвни свидетели на една човешка трагедия. Брус Спрингстийн, авторът на най-добрите американски елегии, пише за упадъка на града: *„Here in Youngstown, here in Youngstown, my sweet Jenny I’m sinkin’ down, here darlin’ in Youngstown.“*¹

Докато обикаляме с колата на Байерсфордър, виждам скелетите на мъртвата индустрия. Занемарени земи и празни черупки на фабрики загрозяват пейзажа. Из кварталите унило стърчат къщи със заковани прозорци и изписани с графити стени. По улиците бродят пияници и наркомани. Из въздуха не се носят сажди, но водите и почвите в областта още са пълни с индустриални отрови и тежки метали.

„Йънгстаун има богат опит с компании, които идват тук, използват залежите му, замърсяват земята и си тръгват, без да оставят каквато и да била инфраструктура за местните хора“, казва тя, докато преминаваме моста над калната Махонинг, в която никой не смее да плува.

Въпреки екологичните опасности много жители на Йънгстаун смятат, че газодобивната индустрия може да съживи региона и да донесе толкова нужните им работни места. На брега на река Махонинг, на около 600 метра от „Northstar 1“, вече има доказателство за това. Неотдавна френската компания Валурек строи нова стоманодобивна фабрика за 650 милиона долара – първият голям завод, отворил врати в този град след икономическия срив отпреди трийсет години. В него се произвеждат стоманени тръби за шистовите кладенци в Пенсилвания и едва започващия добив от шистата Ютика в Охайо – също гигантско находище под Йънгстаун и източно Охайо. В трите провинции около града – Махонинг, Тръмбъл и Колъмбиана – вече са прокопани или лицензирани седемдесет и девет кладенци. Пикапите – любимото превозно средство на пътуващите работници по сондажите – изпълват паркингите пред

1 Тук в Йънгстаун, тук в Йънгстаун, сладката ми Джени, аз затывам, миличка, тук в Йънгстаун. Б.пр.

местните мотели. На табела пред стриптийз-клуб пише „Welcome Oil & Gas Industry“¹

Байерсфордър признава, че шистовият газ може да осигури толкова нужните работни места в града, но се опасява, че той може да се окаже поредната ефимерна мечта, която ще остави едва окопитващата се след тежкото наследство на стоманодобива природа още по-опустошена. Само четири години след началото на шистовия бум компаниите вече са започнали да напускат Пенсилвания, стреснати от свръхпроизводството и спадналите пазарни цени на газа.

„Много се шуми как шистовият газ щял да съживи икономиката“, казва тя. „Много хора повтарят, че като следим тази индустрия твърде изкъсо, убиваме всяка надежда този край да се замогне. Да, работни места ще има, но те няма да са постоянни. Трябва ни нещо по-дългосрочно като производството на соларни панели и вятърни турбини. Фосилното гориво е като колелото на хамстер; трябва да излезем от затворения кръг. За мен треската за шистов газ е класически пример за „бум и спад“.

След като разучавала повече от две години хидравличното разпукване и инжекционните кладенци, тя напълно се убедила, че и двете са извънредно опасни за водните залежи. В края на ноември 2011, след първата серия земетресения, тя и шепа млади жители на Йънгстаун създали движение срещу добива на шистов газ и депозирането на отпадъчни води на територията на града. След земетресението навръх Нова година създали „Фрак-фрий Махонинг Вали“. Оттогава насетне групата с ядро от около трийсет активисти е организирала десетки протести, образователни лекции и форуми на местната общност, създавала е уеб страници в противовес на финансираните от газодобивната индустрия масирани пиар кампании. Повечето от протестите били малобройни, обичайно събирали по двайсетина души. (След голямото земетресение организирания от Общинския съвет на Йънгстаун митинг привлякъл 500 загрижени граждани, включително и тяхната група). С помощта на социалните медии съгласували дейността си с организации от Охайо, Пенсилвания и Нью Йорк.

„Индустрията разполага с много пари и мощно лоби, а ние сме само група граждани, влагаме собственото си време и средства. Основната ни цел е да образуваме хората и да им посочим изход“, обяснява Бай-

1 „Добре дошли на производителите на газ и петрол“, б.пр.

ерсдорфър. „Не съм дотам наивна да мисля, че можем ей сега да се отучим да ползваме петролни продукти. Толкова хора карат коли или се отопляват с газ. Всички сме затрупани от пластмаса. Нямаме претенциите да носим някаква голяма промяна, но мисля, че ако хвърлим малко светлина върху този бранш, на компаниите ще им се наложи да бъдат по-внимателни, отколкото биха искали.“

На една среща между представители на индустрията и местни депутати групата отпечатва огромни чекове със сумите, дарени от петролни и газодобивни фирми за предизборните кампании на членове на Американския подкомитет по енергетика и минерални ресурси. Една от сумите възлиза на 340 684 долара. Друга – на 696 940.

Когато общинският съвет на Йънгстаун гласува да позволи на чиновниците да отдават градски земи на концесия за добив на шистов газ – включително паркове и игрища за голф – Байерсфордър и групата ѝ организират петиция за референдум за забрана на хидравличния фракнинг в рамките на града. Подобна мярка е приета в Питсбърг и няколко десетки селища в страната.

„Не е редно местните жители да нямат думата къде да се дупчи за петрол и газ“, казва тя. „Не става въпрос само за фракинга, а за нашата общност. Изглежда, че днес местните хора имат по-малко права от корпорациите.“

На другия ден, облачен и прохладен, двамата с Байерсфордър отиваме до язовир „Меандър крийк“. Разположен на десетина километра западно от Йънгстаун, той осигурява питейна вода на повече от 220 000 души. Лодките, плуването и риболовът са забранени. И все пак в края на 2012 г. една газодобивна компания, Кънзол Енърджи, започва сондажи за шистов газ на 50 метра от рекичка, която се влива право в основния водоем.

След срива на стоманодобивната индустрия преди няколко десетилетия Йънстаун, Охайо е осеян с изоставени фабрики. Противниците на фракинга смятат, че историята ще се повтори и треската за бързо забогатяване ще остави след себе си екологични язви.

(Фотография: Димитър Кенаров)

Пътуваме през парад от билбордове, вдигнали на показ двуизмерните си светове. „Не на вноския петрол: американски природен газ“, възкликвава реклама на „Чесапийк Енърджи“. „За чист град и здрави хора. Спрете фракинга!“, опонира му друг билборд, финансиран от група природозащитници. Също както по целия свят, войната за шистовия газ бушува тук с пълна сила, разделя хората или ги събира в странни и неочаквани съюзи. Политици, бизнесмени, икономисти, геолози, инженери, еколози, кинозвезди, журналисти и граждани от всякакви разновидности се хвърлят в битката, всеки със собствени възгледи по въпроса. А той се е превърнал във война на визии, сблъсък на идеологии, в спор за глобалното бъдеще на енергетиката, водните ресурси и свързаните с трайната зависимост от фосилните горива климатични рискове.

Скоро мрачните едноетажни търговски центрове и занемарените квартали на Ъънгстаун отстъпват място на смесените гори край „Мендър крийк“ – бук и бор, бреза и клен. Минаваме по някакъв мост; безкрайната водна шир отразява струящата през облаците оранжева следобедна светлина. Струва ми се почти нереално да преминем тъй незабелязано от пост-индустриалните дебри на човешкия пейзаж към дивия растеж на природата

Караме няколко минути през поля и залесени селски пътища и достигаме бетонна площадка, по която сноват хора и пикапи. По средата се издига висока сонда с боядисана в жълто и бяло решетъчна конструкция. Това е тотемът на подземния свят.

Вама Веке, Румъния

„За протеста срещу шистовия газ ли сте?“, пита ме лелката на гишетото при румънската граница. С тъмносиньото си сако и къносаната коса, седнала зад масивен настолен компютър, тя изглежда свършеният бюрократ.

Кимвам.

Строгото ѝ лице омеква в широка, дружелюбна усмивка.

„Аз съм от организаторите на движението срещу шистовия газ“, казва тя. После слага чантата си на бюрото и вади румънска триколовна лента и значка с надпис „Не на шистовия газ“ на български. „Утре ще си ги сложи“, добавя и ме поглежда в очите.

Едва минава полунощ на първи май 2012 г., а аз току-що съм влязъл в Румъния покрай черноморския бряг. Чул съм от свой приятел, че в малкото крайморско селце Вама Вече, на около пет километра от границата, ще се проведе анти-фракинг протест. Искам да го видя сам.

„Ще събирам подписи в голямата военна палатка на плажа. Сто на сто ще я видите“, казва тя и ми подава бележката за пътната такса. „Ще се видим утре“.

По време на бруталната диктатура на Чаушеску селцето Вама Веке („старата митница“) в северна Добруджа било столица на румънската контракултура. Интелектуалци и хипита идвали тук, за да избягат – поне във фантазиите си – от потисническият политически режим на страната. Наемали стаи от селяни и рибари, опъвали палатки на прочутия нудистки плаж. След разстрела на Чаушеску и жена му по време на

румънската революция през 1989 г. Вама Веке запазва свободния си дух и избягва чудовищното бетонни строежи, никнещи по други части на Черноморието. Румъния си няма Уудсток, но си има Вама Веке.

Когато влизам в селото, празненството тече с пълна пара. Главната улица – тази към плажа – е претъпкана с млади хора – рокери, металисти, пънкари, хипита, готик-метъли, бохеми. Тайфа пройдохи. Въздухът е пропит с миризма на евтин алкохол и трева, откъм барове и кафенета трещи какофонична смесица от песни. Знаме с череп и кости се вее над бараката на „La Pirati“, кръчмичка с паркирани отпред самоделни мотоциклети. Подпийнали тийнейджъри се тълпят на опашка пред ярко осветени джонерджийници. Въпреки късния час има отворена баничарница, в която се продават *kürtoskalács*, унгарски канелени коминчета, поръсени с пудра захар. Тук има по нещо за всеки.

Долу на плажа, където черноморските вълни се разливат по студения пясък, са накладени няколко огъня, а насядалите край тях хора, увити в одеала, пият бира и свирят на китари. Няколко двойки се отправят по-далеч от тълпите, силуети на искрящия фон на надиплените лунни води.

В другия край на плажа около двеста души танцуват около дървен макет на газова сонда, а дузина факли обагрят нощта в тайнствено алено. Прилича на някакъв племенен ритуал. „Guerilla Radio“ на Rage Against the Machine гърми от мощни тонколони. Широкият кръг се поклаща напред-назад в ритъм, а над морето от подскачащи глави се видят транспаранти и плакати.

„Това е нашата природа и решението е наше“.

„Ние сме 60 % вода и не искаме да ни тровят“.

„Румъния не иска Шеврон“.

После някой започва да скандира на английски:

„Get the fuck out, Chevron! Get the fuck out, Chevron! Get the fuck out, Chevron!“¹

След няколко минути суетния кръгът бавно се престроява в редица. Петдесетина от най-страстните протестиращи тръгват на шествие по плажа, а оттам – по централната улица. Тълпата им прави път.

„Get the fuck out, Chevron! Get the fuck out, Chevron! Get the fuck out, Chevron!“

1 „Разкарай се, Шеврон!“, б.пр.

Анти-фракинг протест на черноморския бряг в един часа през нощта! Няколко подпийнали зяпачи не разбират какво става, но пък смътно разпознават ругатните и започват да им пригласят. Предупреден за събитието, един телевизионен екип следва протестиращите с включени камери.

Утре Румъния ще разбере за това.

*В крайбрежното селце Вама Веке, Родика Кручеану събира подписи, за да накара парламентарната комисия да проучи екологичния ефект от фракинга.
(Фотография: Димитър Кенаров)*

През 2010 г. американският енергиен гигант Шеврон, търсейки нови шистови залежи извън Съединените щати, обръща поглед към Източна Европа. Няколко предварителни проучвания говорят, че най-обещаващи са Полша, Украйна, Румъния и България, тъй че компанията бързо си осигурява достъп до огромни територии от тях. В Румъния получава четири концесии за проучвания по черноморското крайбрежие – три в областта Добруджа в югоизточната част на страната (включително във

Вама Веке) с обща площ 2 711 393 декара, и друга от 6 474 970 декара на североизток, край провинциалния град Барлад. С активната подкрепа на Държавния департамент на Съединените щати и новосъздадената му програма „Глобална инициатива за шистовия газ“ (наскоро преименована на по-безобидно звучащото „Програма за техническо развитие на неконвенционален газ“), Шеврон се надява всичко в бившите комунистически страни да потръгне гладко.

Въпреки че работата изглежда опечена, скоро сметките на компанията се оказват погрешни. През януари 2012 г. след масирана екологична кампания няколко хиляди българи в дванайсет града излизат на шествие срещу добива на шистов газ и принуждават правителството да обяви мораториум срещу хидравличния фрактинг – втория по рода си в Европа след мораториума във Франция – и да отмени лиценза на Шеврон за проучвания на територията на страната. Вдъхновени от примера на южните си съседи, през март около 5 000 румънци излизат на улиците с искания за подобни мерки. Макар тяхното правителство да не гласува официален мораториум, проучванията са временно спрени с обещания да продължат по-предпазливо и само след по-нататъшна оценка на свързаните с тях рискове. През пролетта на 2013 г. обаче румънският премиер Виктор Понта заявява, че ще позволи „предварително проучване на залежите“. Въпреки този обрат обаче България и Румъния – често смятани за двете най-бедни и корумпирани членки на Европейския съюз – се оказват по-костелив орех, отколкото някой е очаквал.

На другата сутрин след селското празненство виждам Родика Кручану, жената от митницата, да стои до голяма зелена армейска палатка на плажа и да събира подписи за „забрана на проучванията, разработката и добива на въглеводороден газ по метода на хидравличния фрактинг“. След края на нощната си смяна нямало време за сън, така че се прибрала да си вземе душ и дошла право в импровизирания щаб на кампанията. Целта ѝ е да събере достатъчно подписи, за да принудят парламентарната комисия да разгледа въпроса и с повече късмет да гласува официален мораториум върху фракинга.

Вама Веке отдавна е пристан и за „волни души“, и за семейства. (Фотография: Димитър Кенаров)

Палатката, взета под наем от местната противопожарна служба, сякаш е част от някакъв карнавал. Над входа ѝ е закачен цветен транспарант с думите „Lasati Vama Verde“ – „Оставете Вама зелена“. На квадратни парчета стиропор са изписани други лозунги: „Спрете добива на шистов газ“, „Спасете морето“, „Подпишете петицията“. Върху малка дървена масичка стоят анти-фракинг листовки и внимателно описани страници от петицията, подредени по азбучен ред според жителството на подписалите.

Кручеану е преобразена. Няма го чиновническия тъмносин блейзър. Вместо това е облечена с шалвари на пъстри райета и тъмночервена блуза с деколте, големи слънчеви очила и шал на цветя, който пази главата ѝ от немилостивото слънце. Както се беше зарекла предишната вечер, тя се е закичила с румънския триколюр и българска значка „Не на шистовия газ“. Тъкмо български активисти първи са я снабдили с информация и материали за опасността от фракинга.

До пролетта на 2012 г., когато националните медии съобщават новината, че Шеврон е спечелил няколко концесии за добив на газ в Румъния, Кручеану не знаела почти нищо по въпроса. Била четирийсет и три годишна чиновничка, седяла си зад гишето на митницата във Вама Веке и събирала пътната такса за влизащите в Румъния превозни средства. Иначе била завършила икономика и работила в хотелиерския и ресторантьорския бизнес. Никога през живота си не била участвала в каквито и да било природозащитни кампании освен веднъж, когато помагала да се събират подписи в защита на застрашените черноморски делфини. Преселила се във Вама Веке преди двайсет години, за да се наслаждава на тихия и спокоен живот край морето. И през ум не ѝ минавало за неща като хидравличния фракинг.

После гледала „*Gasland*“ и била ужасена. Свързала се през Фейсбук с активисти, които ѝ дали допълнителни материали. Тъй като поназнайвала английски покрай работата си в туризма, изчала различни изследвания за щетите от добива на шистов газ върху различни общности в Съединените щати, за случаите на замърсяване на подводните води, за инжектираните дълбоко под земята химикали, за проблема с обратните и отработените води, за емисиите от кладенците и компресорните станции.

„Казах си: „Чакай малко! Това е моята страна, мой дом, тук отглеждам детето си“, обяснява ми тя, когато най-сетне се откъсва за малко от поста си. „Ако аз не се боря, кой? Все на някого трябва да му пука за тази земя – иначе няма да оцелеем. Не трябва да повтаряме грешките на другите“.

Заедно с приятеля си Паул Юреа, местен разследващ журналист, Кручеану започва кампания срещу фракинга. Раздават листовки на съседите, но реакцията е вяла. Някои казват, че бизнесът си е бизнес. На други просто не им се слуша, имат си свои грижи. „Все от нещо ще умрем някой ден“, отговарят циничите.

Въпреки безразличието им тя не се отказва. Членовете на нейната общност във Фейсбук се сблъскват с подобни проблеми къде ли не по света; скоро почва да ги чувства по-близки от собствените си съседи. Чувства се част от нещо глобално, много по-голямо от самата нея.

„Водата е нашият живот и не можем да си позволим да я унищожаваме. Тя е много по-важна от няколко работни места“, казва Кручеану. „Лесно можем да си намерим друг енергиен източник, но не можем да

си намерим повече вода. Боря се за детето си и за всички деца, чиито родители не разбират какво става.“

Напливът в палатката е наистина забележителен. Десетки летовници от цяла Румъния, повечето на по два-сет-трийсет години, се тълпят край масата да подпишат петицията. Мъже по гащета, жени в оскъдни бански костюми. Пънкари, рокери, металисти. Няколко възрастни двойки. Кручеану и нейният приятел журналист Юрея – плешив мъж в бродирана памучна туника, задължителната триколовна лента и антифракинг значката – едва насмогват. Няколко активисти от други краища на страната са им се притекли на помощ, но дори и те не стигат. В края на кампанията във Вама Веке повече от 10 000 души са подписали петицията – недостатъчно, за да бъде разгледана от парламента, но все пак впечатляващо много.

„Днес съм истински щастлива“, казва ми Кручеану със широка усмивка, докато раздава на минувачите листовки и минерална вода. „Хората реагират страхотно. Някои активисти искат да се борят срещу фракинга с песни и танци. Без петиции обаче няма да постигнем реална промяна в закона.“

В този момент звъни телефонът ѝ – „The House of the Rising Sun“ на „Animals“ – и тя вдига. Дъщеря ѝ, тийнейджърка.

Излизам от палатката и тръгвам към морето. Нагорещен, ситният пясък почти изгаря босите ми крака. Летовниците са разпънали шарени плажни кърпи, всяка – малко парченце комфорт.

Когато слизам сред вълните, върху мен се стоварват вода и пяна, а едно леко подводно течение ме влачи навътре. Под повърхността са пръснати черупки и дребни камъчета, които скоро ще се раздробят на пясък. Преди милиони години в първичния океан живели и умирали едноклетъчни същества, а заритите им в дъното останки бавно се превръщали в газ. След милиони години, никой няма да си спомня за нас.

Превод Зорница Христова.

*Текстът е публикуван във „Вирджиния Куортърли Ривю“ (2013 г.)
на английски и в Гранта (брой 3) на български.*

Димитър Кенаров е журналист на свободна професия, сътрудник на множество америкснаки издания, сред които *Virginia Quarterly Review*, *the Nation*, *the Boston Review*, *Etiqueta Negra* и др. Негови репортажи са включени в сборника *Best American Travel Writing 2009*.

Коментари (7)

- 04-05-2014|Златко

След като прочетете текста, добре е да се види и филма, който Кенаров споменава на няколко пъти в него: **Газланд**. Може би позицията, представяна тук е едностранчива, самият аз не мога да преценя, тъй като познавам само тази страна на нещата. Но затова пък е убедителна, струва ми се...

Ето тук филма може да се намери, заедно с български субтитри:

www.dokumentalni.com/?p=1092

- 07-05-2014|Black Wolf

От една страна „зеленото“ ми сърце се изпълва с гняв към добива на шистов газ и тези, които искат да го натрапят, без да мислят за Майката Земя. Защото очевидно добивът му нанася големи вреди, няма все още безопасни методи и последствията могат да бъдат много лоши за цели области.

От друга това е един реален начин да се отървем от изнудванията на неокомунистическите руски бандити и от техните български марионетки.

Напоследък покрай събитията в Украйна червеногъзите русофилски маймуни в България усилено се разшаваха и подеха креслив и многогласен хора в защита на путинизма и руския империализъм.

България може да излезе от блатото само ако се отърве от Русия, нейното влияние и нейните слуги, които властват през повечето години на т.нар. „демокрация“ у нас.

- 11-05-2014|**Любо**

Проблема не е в руския газ. Как живеят японците? Кой им праща на тях газ? Едни от най-бедните държави в света са най-богати на ресурси. И едни от най-богатите са най-бедни на ресурси. Не виждате ли връзката? По-голямо богатство от хората няма, който няма газ, трябва да има поне акъл в главата си. Ние – българите, май нямаме ни газ ни акъл, а човешките ни ресурси са на Запад, където други ги експлоатират. Черноморското крайбрежие изглежда безвъзвратно бетонирано, остава да разрушат и това, което остава от природата. Аз не вярвам, че ще пропукат от шистов газ, както не вярват и повечето българи. Не сме дорасли сигурно. Ще спечелят пак същите, и няма да сме ние. Ето затова – мораториум.

- 11-05-2014|**Златко**

Ще спечелят пак същите, и няма да сме ние. Ето затова – мораториум.

Е, то стана малко като в приказката: „Убий на комшията магарето!“ Хубаво е и да си има малко по-друга, малко по-лишена от нашенски пипер, мотивация, не мислите ли? Като тази например, за която става дума тук в статията...

- 14-05-2014|**баба- пенсионерка**

Натискът на Щеврон е доста силен, макар и да не успя от раз в България. Срещу фракинга имаше доста голям отпор. Подписки, протести, шествия. Шистовджиите бяха решили, че работата им е в кърпа вързана. Като усетиха, че не е така, изпратиха тежката артилерия – през снежните океани и ледени планини /беше януари/, дохвърча Хилари Клинтън, с цел да кандърдисва правителството/тогава на Б.Борисов/да не се отказва от тая хубава работа. И ако стане, от кранчетата ще потече мед и масло. Само, че за кого? От сателитите са забелязали, че сондите трябва за се бият в Добруджа. Там е чернозем – най-плодородната част от българската земя. Значи ли това, че трябва да я превръщаме в лунен пейзаж заради фракинга? Освен това, Добруджа е в доказана сеизмична зона, маркирана от Вранча на север, Шабла на изток и Стражица на юг. Доби-

вът на шистов газ ще подложи на още по-голям риск от земетръси живеещите там. Не трябва ли да помислим каква земя ще оставим след себе си? Безводие, изсечени и изнесени в чужбина гори, бетонирано Черноморие, прогонени от страната деца и внуци... Е, поне имам една утеха – подобряваме генофонда на другите континенти.

- 18-05-2014|**kman**

Напълно едностранчива статия. Това, че някой има нарисувани страшни фрески на тавана си, или че протестиращи танцуват на плажа, не виждам как трябва да ме убеди че шистовият газ е изначално лош. Многократно е доказано, че горящата вода в Gasland не е резултат на шистови а на други кладенци направени дефектно. Най не обичам да ме манипулират баламски. Показват ти да кажем болно дете, и след това сонда за газ, и край, убеден си че едното е следствие на другото. В Щатите има буквално стотици хиляди шистови кладенци – къде е статистиката колко от тях са създали доказани проблеми? Първо ми докажи че едното е следствие от другото, и то като ми цитираш няколко независими експерти, а не един фермер който имал стомашни болки. После ми покажи в какъв процент от случаите се наблюдават проблеми. После чуй и другата гледна точка. Защото ако е за мътна вода, и у нас в София понякога тече такава от чешмата, но не съм тръгнал да обвинявам световната конспирация за това и да искам да се спре всякаква икономическа дейност.

- 21-05-2014|**Михаил**

Kman, никой не твърди че шистовият газ е лош, а че методите за извличането му за лоши. Многократно е доказано, че фракингът е пагубен за околната среда. В съда. Американският. Платени са обезщетения за милиони от големите енергийни компании на потърпевшите.

Тук се извъртяха достатъчно „независими експерти“ да ни обясняват как няма проблеми и е безопасно и ще бъдем енергийно независими и прочее глупости. Щом в Щатите стават мизерии с този „безопасен“ метод представи си какво ще стане тук, когато дойдат да дупчат.

И като не обичаш да те манипулират баламски, започни да мислиш с тая глава, а не да слушаш „независими експерти“.

Европа и Украйна: минало и бъдеще

Автор: Тимъти Снайдър

Историята на държавността в Украйна започва с два архетипни европейски сблъсъка. Средновековната държавност на територията на днешна Украйна, също като онази на Франция и Англия, включва сблъсък с викингите. Мъжете от севера са търсели начин да прокарат търговски маршрут между Балтийско и Черно море и са използвали Киев, на река Днипро (днес Днепър), като търговски пункт. Пристигането им съвпада с колапса на по-раншната хазарска държава, а водачите им скоро се смесват с местното славянски-говорещо население. Това води до създаването на твърдината, известна като Киевска Рус. Подобно на всички държави от средновековна източна Европа, Рус е езическа общност, която не толкова се обръща към християнството, колкото избира между неговите западни и източни варианти. Като всички свои съседи тя се колебае между Рим и Византия, преди управниците ѝ да предпочетат втория вариант. Рус е сериозно отслабена от проблеми при наследяването на властта, още преди разрушаването ѝ чрез нахлуването на монголите през първата половина на тринадесети век.

В този момент историята на Рус се разделя на две части. По-голямата част от земите на Рус са приобщени към **Великото литовско княжество**, огромна воинска държава със столица Вилнюс. Неговите велики князе представят себе си като наследници на Рус и възприемат голяма част от културните ѝ постижения, като например използването на славянски език в съдилищата и законовите ѝ традиции. И макар че великите князе са езически литовци, по-голямата част от поданиците им са източни християни. След като великите князе стават, чрез личен съюз, крале на Полша, по-голямата част от земите на Украйна стават част от онова, което тогава е най-голямата европейска държава. Конституционните реформи от 1569 установяват тази държава като република, известна като Полско-литовски съюз (Жечпосполита). В тази „република на два народа“ земите на Украйна са част от полската корона, а онези

на Беларус – част от Великото литовско княжество. По този начин в старите земи на Рус се създава ново разделение.

Това е първата епоха от олигархичния плурализъм в Украйна. Украинските благородници вземат участие като равни в представителните институции на републиката, но огромното мнозинство от населението е закрепостено към големи земеделски имения, които произвеждат пшеница за износ. Към местните военачалници се присъединяват полски благородници, както и евреи, които помагат за установяването на феодални порядки в страната. Именно през тази епоха евреите подпомагат създаването на малките градчета, наречени *щетл*.

Тази политическа система предизвиква казашкото въстание от 1648, в което свободни мъже, които са избягали от системата, се противопоставят на нейната логика. В един съдбовен поврат те се съюзяват с една съседна, съперническа държава със свои собствени корени в древната Рус – Московското княжество. Град Москва се е намирал на източната граница на Рус и за разлика от повечето нейни територии той остава под директен монголски контрол. Докато териториите на днешна Беларус и Украйна имат контакт, през Вилнюс и Варшава, с Ренесанса и Реформацията, никоя от тези тенденции не достига Москва. Прекратяването на тамошното монголско господство обикновено се датира към 1480. Князете на Москва, също като великите князе на Литва, считат себе си за наследници на Киевска Рус. Но те не контролират Киев в продължение на почти половин хилядолетие след разрушаването на тази средновековна държава. През по-голямата част от това време Киев е управляван от Вилнюс или от Варшава.

С казашкото въстание започва упадък на Полско-литовския съюз. То създава условията за изместването на Киев от полско към московско управление. През 1667 земите на днешна Украйна биват поделени между Съюза и Московия, като Киев е от московска страна. Това позволява създаването на контакт между Московия и Европа, а образованите елити от Киевския университет се преместват на север, за да станат специалисти и служители в бързо растящата империя. Този модел се повтаря когато Съюзът е унищожен и поделен между Московия (вече известна под името Руска империя), Прусия и Хабсбургската монархия, в края на осемнадесети век. Руската империя, която не притежава традиция на висше образование, използва образовани мъже, подготвени във Вилнюс и Киев.

През деветнадесети век украинското национално движение също следва доста типични европейски модели. Някои от тези образовани мъже, светски и духовни, започват да се бунтуват срещу собствените си биографии и да представят като тема на историята масите, а не елитите. Тенденцията започва в Харков, а след това се разпространява в Киев и отвъд руско-хабсбургската граница, до Львов. Украинските историци от деветнадесети век са лидери в общоевропейската тенденция за романтизиране на обикновения народ, известно в Украйна като популизъм. Това интелектуално движение позволява и създаването на една въобразена представа за цялостна украинска нация, простираща се през границата на Руската империя и Хабсбургската монархия (при което само една малка територия, известна като източна Галиция, е родно място на хората, говорещи езика, който днес бихме нарекли украински).

Както и в останалите части от Източна Европа, Първата световна война донася края на традиционните империи. Появяват се първите опити за създаване на национална държава според **Уилсъновата** логика на самоопределението. Но в Украйна опитите са многостранни – един откъм хабсбургските земи и друг откъм земите на Руската империя. Първият от тях е смазан от поляците, които успяват да присъединят източна Галиция към собствената си нова държава. Вторият трябва да се бори както срещу Червената армия, така и срещу нейните бели противници, които, дори и когато се бият едни срещу други, се съгласяват, че Украйна трябва да бъде част от някаква по-голяма политическа единица. И макар че украинското национално движение е сравнимо с онези от други източноевропейски територии, и макар че хората се бият и загиват за Украйна в много по-голям брой, отколкото в другите новопоявяващи се национални държави след 1918, резултатът е пълен провал. След невероятно заплетена серия от събития, в хода на които Киев е окупиран десетина пъти, Червената армия излиза победител, а Съветска Украйна е утвърдена като част от Съветския съюз през 1922.

Именно защото украинското национално движение е потиснато с толкова много трудности, именно защото Съветска Украйна е западна погранична земя на СССР, въпросът за нейната европейска идентичност е централен още от началото на съветската история. В съветската политика има една принципна непоследователност относно Европа: съветската модернизация трябва да повтори европейската капиталистическа модернизация, но само за да я надмине. В тази схема Европа може да се

окаже или прогресивна, или регресивна, в зависимост от конкретния момент, перспектива и настроението на водача. През 1920-те години съветската политика насърчава създаването на украинска интелектуална и политическа класа, в съгласие с предположението, че образованите украинци ще се присъединят към съветското бъдеще. През 1930-те съветската политика се опитва да модернизира украинското селячество, като колективизира земята и превръща селяните в служители на държавата. Това довежда до намаляващи реколти и масивна съпротива сред селячеството, което вярва в частната собственост.

Йосиф Сталин превръща тези провали в политическа победа, като хвърля вината за тях върху украинските националисти и техните чужди поддръжници. Той продължава реквизициите в Украйна при пълно знание, че ще доведе до гладна смърт милиони човешки същества и смазва новата украинска интелигенция. Повече от три милиона души умират от глад в Съветска Украйна. Следствието от това е един нов съветски порядък на сплашване, при който Европа се представя единствено като заплаха. Сталин твърди – абсурдно, но ефективно – че украинците убиват самите себе си чрез глад по заповед от Варшава. По-късно съветската пропаганда настоява, че всеки, който споменава глада, трябва да е агент на нацистка Германия. По такъв начин започва политиката на фашизма и антифашизма, според която Москва е защитник на всичко, което е добро, а нейните критици са фашисти. Тази много ефективна реторическа поза не попречва на реално съветско съглашение с реалните нацисти през 1939. Имайки пред вид днешното обръщане на руската пропаганда към антифашизма, това е важен за запомняне пункт: цялото това грандиозно морално манихейство¹ има за цел да обслужва държавата и като такова не ѝ се противопоставя по никакъв начин. Възползването от антифашизма като стратегия е нещо доста различно от противопоставянето срещу реални фашисти.

Украйна се намира в центъра на политиката, която Сталин нарича „вътрешна колонизация“; тя се намира също и в центъра на плановете на Хитлер за външна колонизация. Неговият *Lebensraum* е преди всичко Украйна. Тамошната плодородна земя трябва да бъде изчистена от съветска власт и експлоатирана в полза на Германия. Планът е да се продължи използването на сталиновите колективни ферми, но да се изнася

1 Една от мъртвите религии, изградена върху принципен дуализъм между добро и зло. В случая: лицемерие, двусмисленост, непослователност. Бел. пр.

храната от изток на запад. В хода на изпълнението му германските плановици очакват някъде около тридесет милиона жители на Съветския съюз да умрат от глад. В този стил на мислене украинците, разбира се, са непълноценни човешки същества, неспособни на нормален политически живот, подходящи единствено за колонизация. Никоя европейска страна не е подложена на толкова интензивна колонизация колкото Украйна и никоя европейска страна не е пострадала повече: това е най-смъртоносното място на планетата между 1933 и 1945.

В днешна Германия колониалните аксиоми си остават неизследвани. Германците размислят много върху престъпленията срещу евреите и срещу Съветския съюз (погрешно запомнен като Русия), но почти никой в Германия не разбира, че централният обект на германското колониално мислене и практика е именно Украйна. Германски лидери, дори и толкова изтъкнати като Хелмут Шмид, не се колебаят и в наши дни да изключват украинците от нормалните норми на международното право. Идеята, че украинците не са нормални човешки същества продължава да витае, в наши дни чрез злобното извъртане, че те били отговорни за престъпленията в Украйна, които всъщност са германска политика и никога не биха се случили без една германска война и германските политики на колонизация.

Макар че главната цел на хитлеровата война е разрушаването на Съветския съюз, той се оказва принуден да търси съглашение със Съветския съюз, за да може да започне въоръжен конфликт. През 1939, след като става ясно, че Полша ще се бие, Хитлер спечелва Сталин за идеята за двойна инвазия. Сталин се е надявал на такава покана в течение на години. Съветската политика е целяла разрушението на Полша в продължение на много дълго време. Нещо повече, Сталин е смятал, че един съюз с Хитлер, с други думи сътрудничество с европейската крайна десница, е ключът към разрушаването на Европа. Едно съветско-германско съглашение би обърнало Германия, според неговите очаквания, срещу нейните западни съседи и би довело до отслабването или дори разрушаването на европейския капитализъм. Това не е чак толкова по-различно от определени пресмятания, правени днес от Владимир Путин, както ще видим по-нататък.

Резултатът от съвместната германско-съветска инвазия е поражението на Полша и унищожението на полската държава, но заедно с това то е и важно развитие за украинския национализъм. През 1930-те в Съ-

ветския съюз не е имало украинско национално движение: нещо таква е било невъзможно. В Полша обаче е имало нелегално терористично движение, известно като Организация на украинските националисти (ОУН). При нормални времена то е било само дребно неудобство, но през войната важността му започва да се увеличава. ОУН се противопоставя както на полското, така и на съветското управление по териториите, възприемани от него като украински, като по тази причина разглежда една германска инвазия на изток като единствения начин, по който може да започне процеса на изграждане на украинска държава. Ето защо ОУН подкрепя Германия в нейната инвазия в Полша през 1939 и го прави отново през 1941, когато Германия измамва своя съюзник и напада СССР.

Междувременно, съветската окупация на източна Полша между 1939 и 1941 също насърчава украинския национализъм. Полските управляващи елити и лидерите на традиционните украински политически партии са депортирани или избити. Украинските националисти, свикнали на нелегален живот, се справят по-добре. Левите украински революционери, доста многобройни преди войната, често са се прехвърляли към радикалната десница след опита им със съветско управление. Освен това, самите Съвети убиват водача на ОУН, което води до борба за власт между двама по-млади мъже, Степан Бандера и Андрий Мелнюк.

Украинските националисти опитват политическо сътрудничество с Германия през 1941, но не успяват. Стотици украински националисти се присъединяват към германското нападение срещу СССР като разузнавачи и преводачи, а някои от тях помагат на германците да организират погроми. Украински националистически водачи се опитват да съберат дължимото им, като през юни 1941 обявяват независима Украйна. Но Хитлер е напълно незаинтересуван от една такава възможност. Голяма част от националистическите водачи са избити или хвърлени в затвора. Самият Степан Бандера прекарва по-голямата част от времето на войната в Заксенхаузен. Някои украинци продължават да сътрудничат, с надеждата да придобият военен опит, или пък за някаква бъдеща политическа промяна, при която германците може и да се нуждаят от тях. Но в окупирана Украйна, както и навсякъде другаде в Европа, огромната част от случаите на практически колаборационизъм имат само малко общо с политиката.

Докато войната продължава, мнозина украински националисти се подготвят за момента на бунт, когато съветската власт ще замени германската. Те гледат на СССР като на свой главен враг, отчасти по идеологически причини, но най-вече защото той печели войната. Във Волынь¹ украинските националисти създават Украинската въстаническа армия (УВА), чиято задача е някак си да победи Съветите, след като Съветите са победили германците. По пътя към тази цел тя предприема масивно и убийствено етническо прочистване на поляци през 1943, като заедно с това избива и известен брой евреи, които са се укривали заедно с поляците. Това в никакъв случай не е сътрудничество с германците, а по-скоро смъртоносна част от онова, което нейните водачи виждат като национална революция. След това украинските националисти се бият срещу Съветите в ужасяваща партизанска война, в която и двете страни използват възможно най-брутални тактики. Именно Никита Хрушчов е човекът, който дава нареждане Съветите да надминат националистите по бруталност, за да принудят местното население да се подчини.

Политическият колаборационизъм и въстанието на украинските националисти са, общо взето, по-дребният елемент в историята на германската окупация. Като резултат от войната някъде около шест милиона души са избити на територията на днешна Украйна, сред които около 1,5 милиона евреи. Германците изпробват техниките за масови убийства в Каменец-Подолск и Бабий Яр, където повече от двадесет хиляди, а след това и повече от тридесет хиляди евреи са избити чрез масови разстрели. В цялата съветска Украйна местните хора сътрудничат на германците, както го правят и в окупирания Съветски съюз, а всъщност и в цяла окупирана Европа.

Но далеч, далеч повече хора в Украйна са избити от германците, отколкото са сътрудничали с тях – нещо, което не е вярно за никоя окупирана територия в западна Европа. По същия начин далеч, далеч повече хора от Украйна са се били срещу германците, отколкото на страната на германците – нещо, което отново не е вярно за която и да било западноевропейска страна. Огромното мнозинство украинци, участвали във войната, го правят в униформите на Червената армия. В битките срещу Вермахта са убити повече украинци, отколкото американци, англичани и французи, взети заедно. В Германия тези базисни факти са

1 Историческа област в северозападна Украйна. Бел. пр.

невидими, защото на Червената армия погрешно се гледа като на руска армия – една идентификация, върху която настоява пропагандата на днешна Русия. Но ако Червената армия е руска армия, то украинците трябва да са били врагът. Този начин на мислене е измислен от самия Сталин към края на войната. Идеята за Великата отечествена война има три цели: тя започва да действа през 1941, а не през 1939, така че нацистко-съветското съглашение да бъде забравено; тя поставя Русия в центъра на събитията, макар че Украйна се намира много повече в центъра на войната; накрая, тя напълно игнорира еврейското страдание.

Именно пропагандата от следвоенния период, а не толкова преживяното по време на самата война, е нещото, което определя политиките на паметта днес. Никой политик, намиращ се на власт в наши дни, не си спомня Втората световна война, макар че някои днешни руски водачи изглежда вярват във версиите, на които са ги учили като деца. Водещите руски политици от наши дни са децата от 1970-те, а следователно и на брежневския култ пред войната. Великата отечествена война става все повече просто руска, без украинци и евреи. Евреите са пострадали много по-тежко от който и да било друг от съветските народи, но за Холокоста като такъв няма място в съветската история. Той се явява най-вече под формата на пропаганда, насочена на Запад, в която за страданието на евреите се обвиняват директно украинските и други националисти – хора, живели на териториите, които Сталин е завоювал като съюзник на Хитлер през 1939, както и хора, които се съпротивяват срещу съветската власт, когато тя се завръща през 1945. Това е традиция, към която руските пропагандисти се завръщат в днешната украинска криза: пълно безразличие към Холокоста, освен като политически ресурс, полезен при манипулацията на хора, живеещи на Запад.

През 1970-те самият Съветски съюз е русифициран, по определен и специфичен начин. Направено е идеологическото заключение, че класите съществуват в Съветския съюз като такъв, а не в отделните му народи. По такъв начин СССР се нуждае от само една мислеща класа, а не от множество национални такива. В резултат на това украинският език е премахнат от училищата и особено от висшето образование. Той се запазва като език на ниската и, парадоксално, на най-високата култура, тъй като по онова време никой в СССР не отрича съществуването на една отчетливо украинска традиция в изкуствата и хуманитарните науки. В тази атмосфера украинските патриоти и дори украинските

националисти възприемат едно гражданско разбиране за украинската идентичност. В това те са подпомагани от полски интелектуалци-емигранти, които през 1970-те и 1980-те определят бъдещата външна политика за един период след комунизма.

Тези мислители, групирани около **Йежи Гедройц** и списанието *Култура* в Париж, твърдят, че Украйна е нация в същия смисъл, в който е и Полша, и че една бъдеща независима Полша ще трябва да признае една бъдеща независима Украйна – без да подлага на предизвикателство въпроса за нейните граници. По онова време тази позиция е спорна, тъй като в резултат на войната Полша е изгубила земите, познати като западна Украйна. Погледнато в ретроспектива, всичко това е първа крачка, както за Украйна, така и за Полша, към достигане на законовите и институционни норми на следвоенна Европа. Предварителното признаване на Украйна в съществуващите ѝ граници се превръща в основа за полската външна политика на „европейски стандарти“ през 1989. В решаващия период между 1989 и 1991, и за пръв път в историята, украинските национални активисти имат само един опонент: Съветския съюз. През декември 1991 повече от 90 процента от жителите на Съветска Украйна гласуват за независимост (включително и мнозинства във всички украински региони).

Оттам нататък Русия и Украйна тръгват по собствени пътища. Приватизация и беззаконие довеждат до олигархия и в двете страни. В Русия олигарсите са потиснати от една централизирана държава, докато в Украйна те си създават свой собствен вид плурализъм. До много скоро всички президенти на Украйна се колебаеха между Изтока и Запада във външните си политики, както и сред различните олигархични кланове във вътрешните си лоялности. Необичайното за Виктор Янукович беше, че той се опита да приключи този плурализъм – не само неговия популярен сорт, но също и олигархичния. Във вътрешната политика той генерира някаква фалшива демокрация, в която предпочитаният му опонент беше крайно дясната партия *Свобода*. Вършейки това, той създаде ситуация, при която можеше да печели изборите, но и да казва на външните наблюдатели, че все пак е за предпочитане пред националистическата алтернатива. Във външната политика се оказа притиснат към Русия на Владимир Путин, не защото го желаше чак толкова много, а защото начинът, по който управляваше, направи същественото сътрудничество с Европейския съюз трудно. Янукович изглежда е откраднал

толкова много от държавните куфари, че самата държава се оказа на ръба на фалита през 2013, което също го направи уязвим за Русия.

Колебанието между Русия и Запада не беше възможно повече. Освен това, към 2013 Москва вече представляваше не само една руска държава с повече или по-малко изчислими интереси, а по-скоро един много голям проект за евразийска интеграция. Евразийският проект имаше две части: създаване на свободен търговски блок, съставен от Русия, Украйна, Беларус и Казахстан – и разрушаване на Европейския съюз чрез поддръжка за крайната европейска десница. Имперският социален консерватизъм предостави идеологическото покритие за една цел, която беше във висша степен проста. Режимът на Путин зависи от продажбите на въглеводороди, които се изнасят чрез тръбопроводи за Европа. Една обединена Европа би могла да създаде независима енергийна политика, пред вид притеснения от руската непредсказуемост, глобалното затопляне, или и двете. Но една разпаднала се Европа би останала зависима от руските въглеводороди. Отделните национални държави биха били по-податливи на влияние от ЕС. През цялата 2013 медиите, близки до Кремъл, се обръщаха отново и отново към темата за европейското декадентство, обикновено изразявано в сексуални понятия. Но упадъкът на Европа е не толкова реалността, възприемана от режима на Путин, колкото целта на неговата политика.

Но щом само всички тези големи амбиции бяха формулирани, гордата евразийска поза се сблъска с реалността на украинското общество. През 2013-та и началото на 2014-та, опитите за въвлечане на Украйна в евразийска орбита доведоха до точно противоположния резултат. Първо, Русия публично разубеди Янукович от подписване на търговско съглашение с ЕС. Това доведе до протести в Украйна. След това Русия предложи голям заем и изгодни цени на газта в замяна на смазване на протестите. Законите в руски стил, въведени през януари, превърнаха протестите в масово движение. Милиони хора, които бяха се присъединили към мирните протести, внезапно бяха превърнати в престъпници – и някои от тях започнаха да се защитават от полицията. Накрая, Русия показва ясно, както в личен, така и в публичен план, че Янукович ще трябва да прочисти Киев от протестиращи, за да получи парите. Тогава последва снайперисткото клане от февруари, което даде на революционерите ясна морална и политическа победа, и принуди Янукович да бяга в Русия. Евразийският съюз можеше да бъде единствено клуб на

диктатури, но опитът да се създаде диктатура в Украйна доведе до точно противоположния на желания резултат: завръщане към парламентарно управление, обявяване на президентски избори и външна политика, ориентирана към Европа. Никое от тези неща не би се случило без спонтанната само-организация на милиони украинци на Майдан в Киев, а и в цялата страна

Това направи от революцията в Украйна не само катастрофа за руската външна политика, но и предизвикателство към руския режим у дома. Слабостта на политиката на Путин е, че тя не може да вземе в разчет действията на свободни човешки същества, които избират да се организират сами в отговор на непредсказуеми исторически събития. Нейната сила е тактическата ловкост и идеологическото безсрамие. Ето защо Евразия се оказа набързо модифицирана: тя вече не беше клуб на диктатури и опит да се разруши ЕС, а по-скоро опит да се дестабилизира украинската държава, а в същото време и ЕС. Руската пропаганда представи Украинската революция като нацистки преврат и обвини европейците, че подпомагат тези набедени нацисти. Тази версия, макар и смехотворна, беше много по-удобна за путиновия мисловен свят, тъй като тя отстрани от погледа провала на руската външна политика в Украйна и замести спонтанните действия на украинците с чужди конспирации.

Руската инвазия и окупация на украинската провинция Крим беше фронтално предизвикателство към европейския порядък на сигурност, както и към украинската държава. Тя създаде изкушението за германци и други да се върнат към традиционния свят на колониалното мислене, игнорирайки десетилетия на законност и разглеждайки украинците като незаслужаващи държавност. Руската анексия беше проведена, показателно, с помощта на екстремистките съюзници на Путин из цяла Европа. Никоя уважавана организация не би съблюдавала изборния фарс, при който 97 процента от кримчани били гласували да бъдат анексирани. Но една подозрителна делегация от десни популисти, неонацисти и членове на германската партия Die Linke (Лявата партия) с удоволствие подкрепи резултатите. Германската делегация в Крим беше съставена от четирима членове на Die Linke и един от Neue Rechte (Нова десница). Комбинацията е показателна.

Die Linke действа в един вид виртуална реалност, създадена от руската пропаганда, в която задачата на европейската левица е – от московска перспектива – да критикува украинската крайна десница, но

не европейската, и със сигурност не руската, десница. Сега, трябва да се каже, че за такава критика има известна база. Украйна си има крайна десница и нейните членове разполагат с известно влияние. *Свобода*, която беше вътрешната опозиция на Янукович, се освободи от тази си роля по време на революцията. В настоящото украинско правителство тя държи четири от двадесет места. Това далеч задминава както изборната ѝ база, която е около три процента, така и представителството ѝ в парламента. Някои от хората, които се биеха срещу полицията по време на революцията, макар и в никакъв случай мнозинство, бяха от една нова група на име *Десен Сектор*, някои от чиито членове са радикални националисти. Техният президентски кандидат разполага с подкрепа от около процента, а самата група има около триста членове. В Украйна действително има подкрепа за крайната десница, но тя е далеч по-слаба, отколкото в повечето страни-членки на Европейския съюз.

Една революционна ситуация винаги насърчава екстремистите и бдителността при всички случаи е необходима. Но пък е силно впечатляващо това, че Киев и Украйна се върнаха към нормален порядък веднага след революцията и че новото правителство запазва почти невероятно спокойна позиция пред лицето на руската инвазия. Единственият сценарий, при който украинските екстремисти всъщност биха излезли на преден план е този, при който Русия директно се опита да нахлуе в останалата част от страната. Ако президентските избори протекат както са планирани през май, то непопулярността и слабостта на украинската крайна десница ще бъде разкрита. Това е причината, поради която Москва се противопоставя на тези избори.

Хората, които критикуват само украинската десница, често не успяват да забележат две много важни неща. Първото е, че революцията в Украйна идва от ляво. Неин враг беше един авторитарен клептократ, а централната ѝ програма е социална справедливост и управление на закона. Тя беше подхваната от журналист от афганистански произход, двете ѝ първи жертви бяха арменец и белорусин и тя беше подкрепена от мюсюлманската общност на кримските татари, както и от много украински евреи. Един еврейски ветеран от Червената армия беше сред хората, убити в снайперисткото клане. Множество ветерани се завърнаха от Израел в Украйна, за да се борят за свободата.

Майдан функционираше едновременно на два езика, украински и руски, защото Киев е двуезичен град, Украйна е двуезична страна, а ук-

раинците са двуезичен народ. Всъщност моторът на революцията беше руско-говорещата средна класа на Киев. Настоящото правителство е, без да парадирва с това, мултиетническо и многоезично. Украйна е космополитно място, където съображенията за език и етничност играят далеч по-малка роля, отколкото си мислим. Всъщност в момента Украйна е мястото с най-големите и най-важни свободни медии на руски език, тъй като всички важни медии в Украйна излизат на руски, и тъй като свободата на словото преобладава. Идеята на Путин да защитава руско-говорещите хора в Украйна е абсурдна на много нива, но едно от тях е това: хората могат да кажат каквото поискат на руски език в Украйна, но те не могат да го направят в самата Русия.

И това е второто нещо, което остава незабелязано: авторитарната крайна десница в Русия е несравнимо по-опасна от авторитарната крайна десница в Украйна. Първо, тя е на власт. Второ, тя няма реални съперници. На трето място, тя не е принудена да се съобразява с международните очаквания. А сега вече преследва и външна политика, която открито се основава на етнизацията на света. Няма значение какъв е даден човек от гледна точка на закона или собствените му предпочитания: фактът, че той говори руски език, го прави *Volksgenosse*,¹ нуждаещ се от руска протекция, което ще рече инвазия. Руският парламент даде на Путин правомощия да нахлуе в цяла Украйна и да преоформи нейната социална и политическа структура, което е извънредно радикална цел. Освен това той изпрати послание до полското външно министерство, в което се предлага разделение на Украйна. В програми на популярни руски телевизионни канали евреите се обвиняват за Холокоста; във водещия вестник *Известия* Хитлер се реабилитира като разумен държавник, реагиращ на неразумен западен натиск. Про-военните демонстрации в подкрепа на инвазията в Украйна са съставени от хора, които носят едноцветни униформи и маршируват във формация. Руската интервенция в източна Украйна означава да се генерира, а не да се потиска етническото насилие. Човекът, който издигна руското знаме в Донецк, беше член на неонацистка партия.

Всичко това е напълно съвместимо с фундаменталната идеологическа предпоставка на Евразия. Докато европейската интеграция изхожда от предпоставката, че националсоциализмът и сталинизмът са отрица-

1 Другар по народност (нем.). Бел. пр.

телни примери, евразийската интеграция изхожда от по-преситената и постмодерна предпоставка, че историята е един вид торба, пълна с полезни идеи. Там, където европейската интеграция предпоставя либерална демокрация, евразийската идеология открито я отхвърля. Основният евразийски идеолог, Александър Дугин, който някога призоваваше към фашизъм „толкова червен, колкото кръвта ни“, днес получава повече внимание от когато и да било преди. Трите му основни политически идеи – нуждата да се колонизира Украйна; декадентството на Европейския съюз; привлекателността на алтернативен евразийски проект от Лисабон до Владивосток – днес вече са официално формулирани, разбира се във форми по-малко диви от тези тук, като руска външна политика. Президентът Путин днес отново представя Русия като обкръжена родина, но не на революцията, както казваха комунистите, а на контрареволюцията. Той портретира Русия като специална цивилизация, която трябва да бъде защищавана на всяка цена, дори и ако тя събира власт в Европа и света най-вече чрез обширната си колекция от реакционни мантри и случайното притежаване на въглеводороди.

Повече от където и да било другаде, онова, което обединява руското ръководство с европейската крайна десница е една определена, принципна нечестност, една лъжа, която е толкова фундаментална и себеизмамна, че притежава потенциала да разруши цял един мирен порядък. В същото време, в което руските лидери изливат презрение върху една Европа, която представят като гей-бардак, руският елит е зависим от Европейския съюз на всяко мислимо ниво. Без европейската предсказуемост, законност и култура, руснаците не биха разполагали с места, където да перат парите си, да създават подставени компании, да изпращат децата си да учат или да прекарват почивката си. Европа е както базата на руската система, така и нейният предпазен клапан. По същия този начин, средният избирател на Хайнц-Кристиан Шрахе (дясната ГРÖ в Австрия) или Мари льо Пен (Националният фронт във Франция) приема като гарантирани безброй много елементи на мира и благоденствието, които бяха постигнати в резултат на европейската интеграция. Архетипният пример е възможността, на 25 май, да се използват свободните и честно-демократични избори за Европейски парламент, за да се гласува за хора, които се противопоставят на съществуването на Европейския парламент.

Също като Путин, Щрахе и льо Пен представляват очевидно противоречие: идеята, че всички предимства на европейския мир и благоденствие ще си останат по някакъв начин запазени, дори и ако европейците се върнат обратно към някаква форма на национална държава. Но това, разбира се, е утопия – също толкова глупава, колкото и безцветна. Не съществува национална държава, към която някой би могъл да се върне. Единствените алтернативи в един глобализиран свят са различни форми на взаимодействие. За страни като Франция или Австрия, или пък, ако щете, Гърция, България и Унгария, отхвърлянето на Европейския съюз би означавало прегръщане на Евразия. Това е простата обективна реалност: една обединена Европа може и най-вероятно ще отговори по адекватен начин на агресивната руска петролна държава, докато някаква сбирка от каращи се национални държави няма да го направи. Водачите на европейските десни партии вече не се опитват да крият, че бягството от Брюксел ги води в обятията на Путин. Техните партийни членове ходят в Крим и възхваляват изборния фарс като модел за Европа. Тяхната преданост, в почти всеки единичен случай, е насочена към Путин, а не към предполагаемото крайно дясно украинско правителство. Дори и Найджъл Фарадж, водачът на британската Партия на независимостта, вече споделя путиновата пропаганда за Украйна с милиони великобритански зрители, в един телевизионен дебат.

Президентските избори в Украйна ще се проведат на 25 май, което – в никакъв случай не случайно – е денят за избори на Европейски парламент. Продължаващата руска интервенция в източна Украйна цели да предотврати провеждането на тези избори. През следващите няколко седмици Евразия означава сътрудничество между Кремъл и европейската крайна десница, докато Русия се опитва да предотврати провеждането на украински избори изобщо, и докато европейските националисти се опитват да спечелят европейските избори. Един глас за Щрахе или льо Пен, или дори Фарадж, днес е глас за Путин, а едно поражение за Европа означава победа за Евразия. Завръщането към националната държава е невъзможно, така че интеграцията ще продължи под една или друга форма: всичко, върху което може да се вземе решение, е формата. Политиците и интелектуалците обикновено казваха, че няма алтернатива на европейския проект, но сега вече я има: Евразия.

За Украйна няма бъдеще без Европа, но и за Европа няма бъдеще без Украйна. През целия ход на вековете историята на Украйна е разкрива-

ла повратните точки в историята на Европа. Това изглежда все още важи и в наши дни. Но, разбира се, по какъв начин ще се обърнат нещата зависи, поне в течение на следващите няколко седмици, от европейците.

Източник

Тимъти Снайڈър е американски историк и професор в университета Йейл. Основни теми в работата и изследванията му са историята на източна Европа и Холокоста.

Коментари (15)

- 07-05-2014|**Златко**

Споменах днес, в серия от мимолетни коментари, собственото си убеждение, че „националната ни съдба“ винаги е била въпрос на собствен избор (духовна и всякаква принадлежност към Изтока, далеч преди идването на османците) – и за свое удивление бях посипан със серия забележки, които ме накараха да се замисля сериозно.

Значи, първо, за академично настроените хора: не е само Лари Улф, разбира се; в много по-голяма и по-видима степен Мария Тодорова, и нейните „Въображаеми Балкани“, раздвижиха западното възприятие за нас, „източняците“ (римува се със „загубеняци“, между другото). И това е важно, и то е много добре: в някои германски университети, чувам, е невъзможно човек да защити докторска дисертация по КОЯТО И ДА Е източноевропейска тема, ако не познава книгата на проф. Тодорова. (Нашето „и ний сме дали нещо на света“ комай започва да придобива смисъл, разбираем не само и единствено за самите нас, с други думи).

Но това, за което говоря днес, е нещо много по-различно и много по-важно, струва ми се. Събитията в Украйна рязко и безапелационно по-

казаха – отново на самите нас – до каква степен духовете в България са, простете ми тази леко снизходителна дума, „неукрепнали“ и до каква степен един – неизвестно колко голям – брой българи, са склонни абсолютно на сериозно да размислят върху правилността на чисто новичкия ни проевропейски курс, в замяна на едно (да се надяваме напълно утопично), завръщане към старото и познатото, към нашата „изконно-източна принадлежност“ към „братската дружба“, към руската сфера на влияние. Удивително голям брой хора приемат комай съвсем на сериозно, че Украинската революция (за разлика от всички наши и родни, извоювана самостоятелно и с кръв, а не със сополи и приклякане пред поредния „освободител“) – била „фашистки преврат“, рожба на „западен заговор“ и не знам какви още, простете ми, пълни гергьовденски, тоест овчи, дивотии. (Като как тъй същият тоя Запад не успя нито веднъж пък да осъществи някакво подобно влияние и у нас, майка му стара!)

Докога бе, сестри и братя? Докога все едно и също? В края на краищата, векът, в който живеем, уж беше век на всеобщо достъпна информация? Ами информирайте се тогава малко, прочетете нещичко, преди да вземате поне най-съдбовните решения! Крайната десница в Украйна (чието съществуване не отрича никой) разполага, по данни от статистически проучвания, с подкрепа от страна на два до три процента от населението. Това е ЗНАЧИТЕЛНО по-малко от много страни в Западна Европа, а значително по-малко и от България, където родната „Атака“, доколкото виждам, все още сколасва да влезе в парламента, та дори и да вземе участие в управлението, без ни най-малки признаци на срам откъм целокупното население. С други думи, украинците, с или без наше признание, се оказват далеч по-напред с материала, включително и в изразяването на твърдо предпочитание към Европа, вместо към Русия – отново в драстична и – за самия мен – силно срамна, разлика от самите нас.

И така, питам отново, сестри и братя: докога едно и също? Докога първо ще избираме лявата да не знае какво прави дясната, а после ще си търсим виновници? Докога ще гледаме на себе си като на „жертви на историята“ там, където винаги си оставаме (късогледни и късоумни) Андрешковци, дето уж все, аха-аха да надхитрят акцизния, па току се бухнат с двата крака в най-голямата кал, щото толкова им е ума, естествено...

Докога, кажете ми?

- 08-05-2014|**Самолет 005**

Златко писа:

Докога, кажете ми?

Ако ти кажем, то отговорът няма да ни зарадва, защото няма начин нещата да бъдат променени скоро. В България няма интелектуален елит, а също и отговорен политически елит. В България няма ниво на обществото.

Колко дълго се създава интелектуален елит?

Колко дълго се създава политически елит?

Колко дълго се създава просветено общество?

Ако се обърнем за отговор към собствената си история, се вижда, че това трае поне 200-300 години...

Влезте, в която и да е катедра, на който и да е български университет и огледайте хубаво професорите и професорките, доцентите и доцентките, а също и целокупното хуманитарно, донякъде и технократското, донякъде и икономически научното или медицинското ни академично съмозъчие. Ще се изприщите... вземете си пудра... Най-ексхибиционистите са гостите в предаването на Горан Благоев „История.bg“, но това не означава, че другите не биха били... Ами то оттам започва втрещаването.

Професор пиандурник; професор ленивец; професор с психически акцент; професорка симпозиумджийка; професорка тетка; професор клоун... Колко дълъг може да бъде списъкът? А вие искате стадото да е на ниво! Как става това?

Отделно, че външните фактори никак не са за пренебрегване... с което не оправдавам търсенето на отговори само чрез външните фактори. Но външни и вътрешни – факторите са си фактори. От тях следват нерадостни отговори.

- 10-05-2014|**Black Wolf**

Сори, ама американския професор не е точен по отношение историята на „Рус“, имам чувството че изобщо не е запознат с историята на Великото литовско княжество, и омешва един качамак при събитията през 17 в. между Украйна на Хмелницики, Ржечпосполита и Русия (която вече отдавна не е „Московско княжество“).

От последващия анализ на ситуацията в Русия и Украйна се вижда, че не му е ясен генезиса на т.нар. олигархия, каква е същността ѝ и как тя действа.

Западните коментатори на ситуацията в Източна Европа (визирам страните и в и извън ЕС) нещо хич не са в час...

- 10-05-2014|**Златко**

Грешката е моя, а не на автора (в оригиналния текст е написано единствено Muscovy, което аз, уж за да „помогна“ на читателя, разширих с това подвеждащо „Московско княжество“). А самият Снайдър, разбира се, е експерт, чиито познания по тези въпроси едва ли биха могли да бъдат подлагани на чак толкова лесничко съмнение.

Оригинал: The Cossack rebellions began the decline of the Polish-Lithuanian Commonwealth and created the conditions for the shift of Kyiv from Polish to Muscovite rule. In 1667 the lands of today's Ukraine were divided between the Commonwealth and Muscovy, with Kyiv on the Muscovite side.

Превод: С казашкото въстание започва упадъка на Полско-литовския съюз. То създава условията за изместването на Киев от полско към московско управление. През 1667 земите на днешна Украйна биват поделени между Съюза и Московия (Московското княжество), като Киев е от московска страна.

Поправям я сега, моля за извинение...

- 10-05-2014|**Златко**

И, за да не бъдем голословни: ето книгата му, в която се занимава надълго и нашироко с историята именно на този регион:

The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999 (Yale University Press, 2003)

Както обикновено, предлагам и линк към ЦЕЛИЯ текст на книгата: моля щракнете **ЕТО ТУК**.

- 11-05-2014|**проф. Боян Дуранкев**

„За Украйна няма бъдеще без Европа, но и за Европа няма бъдеще без Украйна.“ Вярно, Украйна е чудесен суровинен източник за Европа. Но трябва да се добави и че „За Русия няма бъдеще без източната част на Украйна, но и за Украйна няма бъдеще без Русия.“

- 11-05-2014|**Златко**

Съгласен съм да приема и това гледище. В NYRB има чудесен текст на един от любимите ми политолози, Анатоли Ливайн, в който се посочва

невъзможността за постигане на пълна победа в Украйна за която и да било от двете страни в конфликта...

- 11-05-2014|**Алекс**

„Завръщането към националната държава е невъзможно, така че интеграцията ще продължи под една или друга форма...”

Не звучи ли това страшно, особено за държава членка на ЕС, като нас, а текстът е обобщаващ. Ако цената на еврочленството е загуба на националност, заради порочната глобализация – благодаря, не пуша...

- 12-05-2014|**Black Wolf**

Не искам да влизам в дискусия за събитията в Европа през 17 в., защото това не е предмет на статията, но претендирам да ги познавам доста добре.:-)

Авторът опростява нещата, което по принцип е характерно за американската историография, която по отношение на европейската история е възслаба. Е, тя е слаба и по отношение на някои проблеми от историята на САЩ – прим. на историята на американския Запад, но да не се отвлечаме.:-)

Противопоставянето на „държава“ и „олигархия“ в Русия, което автора прави, е смехотворно, защото това е едно и също нещо, както впрочем и в България. Не е в час човека...

- 12-05-2014|**Самолет 005**

Алекс писа:

„Завръщането към националната държава е невъзможно, така че интеграцията ще продължи под една или друга форма...”

Не звучи ли това страшно, особено за държава членка на ЕС, като нас, а текстът е обобщаващ. Ако цената на еврочленството е загуба на националност, заради порочната глобализация – благодаря, не пуша...

Ами то това не е ли точно критерият за порочната глобализация спрямо непорочната?

- 12-05-2014|**Златко**

„Изгубването“ на националността е малко нещо като изгубването на девствеността, Алекс. Някои ги е страх, вярно...

- 14-05-2014|**Georgi Simidchiev**

Vsystnost komentaryt e izlishen – vseki moze da chete i da preceniava kompetentnostta na tozi avtor. Mnozina sa go napravili. Az obache imam vypros – sled kato samo prenebregim procent ot ukrainskoto naselenie podkrepiata taka narechenite desni partii, zashto tiahnoto prisystvie v segashното украинско правителство e tolkova neproporcionalno goliamo?

- 14-05-2014|**Златко**

Georgi Simidchiev nuca:

Az obache imam vypros – sled kato samo prenebregim procent ot ukrainskoto naselenie podkrepiata taka narechenite desni partii, zashto tiahnoto prisystvie v segashното украинско правителство e tolkova neproporcionalno goliamo?

Според мен отговорът би трябвало да бъде очевиден: защото сегашното украинско правителство е резултат не от избори, а от междупартийни договорености (както посочва авторът, крайно десните са били изключително активни по време на бунтовете, което им е дало право да претендират за място в правителството – нещо, с което избирателите, за разлика от политиките, може да се съгласят, а може и не). Ако в това, което казва Снайджър, има някакъв резон, то изборите от 25 май би трябвало да доведат до едно по-различно, евентуално по-центристко, по-настроено към компромис, по-малко представително за радикални интереси правителство. Нека изчакаме и гледаме с отворени очи...

- 18-05-2014|**Stefan Stoyanov**

Reuters

May 17, 2014 1:46 PM

BUDAPEST — Hungarian Prime Minister Viktor Orban has renewed a plea for ethnic Hungarians in neighboring Ukraine to be granted autonomy even after a similar call last week drew a diplomatic backlash.

„Ukraine can be neither stable, nor democratic if it does not give its minorities, including Hungarians, their due,” Orban said on public television late on Friday. „That is, dual [Hungarian] citizenship, collective rights and autonomy.“

...

He said autonomy could take many forms. He declined to go into detail, saying ethnic Hungarians in Ukraine should decide what form of autonomy would be best for them.

„But whichever they stand up for, they need to know, as well as the Ukrainians, that the Hungarian state will throw its full weight behind ethnic Hungarians’ push for autonomy in Ukraine,” he said.

- 24-05-2014|минаващ

„... защото на Червената армия погрешно се гледа като на руска армия – една идентификация, върху която настоява пропагандата на днешна Русия.“

четох дотук – повърхностен, невеж (или манипулативен) текст ... типичен за западната историография...

Напротив, днешната руска „пропаганда“ настоява, че борбата с фашизма е общо дело на всички народи в СССР (действително, украинци и белоруси са участници на равна нога с руснаците на всички командни нива.)

Изобщо, разбирането и на обикновените хора и на ръководството на РФ е, че това е един, руски, народ, разделен на три части от историята.

И по-точно, докато централна и югоизточна Украйна (Малороссия) са е развивала последните 3 века (без последните 23 години) съвместо с Русия (Великороссия) – всичко- култура, менталитет, наука и т.н. (огромна част от известните руски творци, учени, военни са от Украйна), то Западна Украйна, като част от Австроунгарската империя, а после и Полша, е нещо съвсем различно. Отделно – всички големи градове в годините около гражданската война са били главно с руско и еврейско население и малко украинско малцинство – украинците по това време са селско население.

От 23 години с парите на Сорос и западни фондации (освен 5-те милиарда „за демокрация“ на Нюланд) се строи украинска идентичност по модела на Западна Украйна, основана на яростна русофобия, с пре-написване на учебници и ежедневна медийна пропаганда. В Украйна има стотици НПО-та – поучително е да се види какви проекти са били финансирани, например, от полското парвителиство.

Малко приличат нещата на македонстващите ни бивши братя, но са намесени геополитически интереси

Плашещата политика на унгарския „Дом на терора“

Автор: Джейкъб Микановски

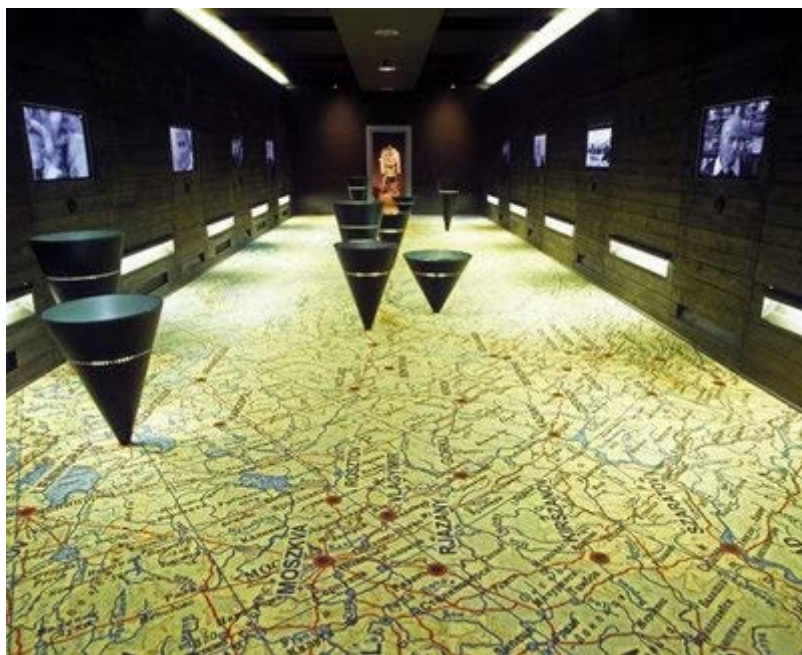
Домът на терора беше открит през 2002. От тогава насам той се превърна в една от най-популярните туристически атракции в Будапеща. Това е музей, който представя последните 60 години унгарска история чрез смесица от експонати и мултимедийни дисплеи. Освен това той е мемориал, посветен на „жертвите както на нацисткия, така и на комунистическия терор“. Сградата, в която музеят се помещава – елегантна вила от 19 век – някога е била генерален щаб както на Кръстосаните стрели, унгарската фашистка партия, която е управлявала страната в течение на няколко кървави месеци през 1944, така и на комунистическата тайна полиция, до революцията от 1956. Благодарение на историята на сградата, както и на килиите в мазето, които са били използвани, за да се държат политически затворници, а и да се изпълняват екзекуции, самият музей е свидетел на стари престъпления. А може би асоцииран и с нови такива: Домът на терора беше първоначално създаден като любим проект на Виктор Орбан и неговата партия Фидес, които в момента са ангажирани със силна атака срещу унгарската демокрация.

Сградата е отграничена от съседните постройки чрез гигантска стоманена козирка, надничаща откъм покрива, в която думата „ТЕРОР“ е изрязана с големи букви, заедно с кръстосаните стрели на унгарските фашисти и комунистическата петолъчка. През деня думата и символите пълзят по стената на сградата като сенки. Усещането за дразнещо изместване продължава и след като сте влезли вътре, докато се движите през поредица от плашещи, а понякога и озадачаващи, мултимедийни изложения, с видеоекрани разположени редом с клупове на бесилки, крипти, танкове и осветени кръстове. Усещането е като на снимачна площадка – и в действителност музеят е бил проектиран от Атила Ковач, дизайнер на снимачни площадки, сред чиито работи фигурира и награденият с Оскар *Мефисто* на Ищван Сабо.

Първото помещение ви бомбардира с шум: речи на Хитлер, виещи жени, бумтящ Death Metal. Следващото помещение ви представя мълчалив банкет, председателстван от **Ференц Салаши**, марионетният диктатор, въдворен от нацистите в края на Втората световна война. Чертите на Салаши се прожектират върху празно лице, като филм върху екран. По-нататък се открива въртящ се торс, облечен от едната страна в униформата на фашистките Кръстосани стрели, а от другата в онази на ко-

мунистическата тайна полиция, като по този графичен начин се настановява, че между двата режима няма разлика.

Друго помещение, чийто под е покрит от гигантска карта на Съветския съюз, наподобява един от онези товарни вагони, в които унгарски затворници са били транспортирани до съветския Гулаг. По екраните се виждат интервюта със затворници, но през определени промеждутъци от време те внезапно се превръщат в преминаващи образи на плоска, замръзнала пустош – с което се създава усещането, че помещението изведнъж се е задвижило. Други изложения отиват още по-далеч в опитите си да дезориентират и объркват: тук сбирка от ярко оцветени, грамадни домакински предмети от времената на комунистическата ера; там студена, празна камера за месо; килер, който съдържа чифт ботуши и полицейска палка; на друго място лабиринт, изграден от ярки тухли, направени от восък.

Музеят представя историята като кошмар, като нещо, което изобщо не е разказ, а низ от злокобни усещания. Подобно на къща, обитавана от духове, той е в състояние да предизвика реална уплаха, като в същото време кара мисълта да прелива от неочаквани асоциации. Това важи в

най-голяма степен за изложението, на което е отредена ролята да бъде сърце на музея: помещението, в което се намира само една-единствена черна, съветско производство кола, от вида, в който служителите на тайната полиция прибират жертвите си посред нощ. Колата е прикрита зад прозрачна черна завеса, сякаш е прекалено злокобна, за да може да бъде разглеждана директно. Малък прожектор се включва и изключва постоянно, осветявайки задната седалка. Тапицирана в пищно червено кадифе, седалката грее като гигантско сърце, пулсиращо в бавен ритъм. Изглежда като нещо от филм на Дейвид Линч, като Червената стая от *Туин Пийкс* или бара Силенцио от *Мълхоланд драйв* – пространства на невъзможно, излизащо извън нормите, удоволствие.

Музеят е нещо като визуален план за начина, по който Фидес, дясно-консервативната партия, в момента доминираща на унгарската политическа сцена, старателно пренаписва историята на страната. И едно от пространствата, в които се провежда търсенето на реалността на онази история, е в мазето на музея: неговите затворнически килии.

В края на първия етаж посетителите стигат до асансьор, който ги отвежда в мазето, където са били затворническите килии, помещенията за разпити и една тайна подземна бесилка. По време на мъчително бавното спускане, на видео екран върви интервю с разсилния, който е почиствал след екзекуциите. И докато той прави едно изпълнено с мъчителни подробности описание на точната последователност на подземните екзекуции, операторът на асансьора, с каменно лице, се грижи за това никой да не се смее. Когато спускането свърши, посетителите се пускат на свобода, за да разглеждат възстановените бесилки и изследват тайните килии и камери, запазени в цялата си усойна клаустрофобия.

Според една музейна брошура бившите следователи, консултирани по време на процеса на реконструкцията, са настоявали, че сградата е имала много повече подземни етажи, но разкопките не са предоставили никакви свидетелства за нещо подобно. И това не е първият път, в който тук се правят разкопки. По време на Унгарската революция от 1956 екип от революционери напразно е търсил предполагаемата мрежа от подземни килии, със стотици политически затворници в тях. Предполагало се е, че тези килии са били построени от съветски инженери по време на изграждането на будапещенското метро. Говорело се също, че под земята има казарми на тайната полиция, както и машини за премахване на останките от жертвите: гигантски месомелачки за хора и басейни с киселина. Но въпреки продължилите с дни разкопки под генералния щаб на комунистическата партия в Будапеща, със сонди и екипи от землекопачи, в края на краищата не е намерено нищо. През 1993 посткомунистическото правителство започва издирването отново, с разкопки, стигащи до 50 метра дълбочина, но отново не е открито нищо.

В определен смисъл разкопаването, разкриването е всичко, около което се върти Домът на терора. Както посочва историкът Ищван Рев, сякаш, „чрез преобръщането на земята, чрез извеждането ѝ на светло, те се надяват, че цялата комунистическа историческа конструкция, светът, създаден от комунизма, би могъл да бъде подкопан“. Но осветяването върви ръка за ръка с прикриване.

Фидес се ръководи от силния човек Виктор Орбан, настоящият премиер-министър на Унгария. Музеят е създаден по време на първия мандат на Орбан, започнал през 1998, с 20 милиона долара пари на данъкоплатците. Открит е малко преди изборите от 2002, когато Фидес се опитваше да остане на власт. Именно по време на един от митингите, чиято цел беше да се печелят гласове откъм съперническите центристски партии, Орбан обяви визията си за музея: „Заклучихме и двата терора в една и съща сграда, и те са добра компания един за друг, тъй като нито един от тях не би успял да просъществува дълго време без подкрепата на една чужда военна сила.“

Подмяната на картите тук – приравняването на фашизма и комунизма, както и отмахването и на двата като външна намеса – е типично за реториката на Орбан. То е централно и що се отнася до мисията на музея. Неговите експонати преднамерено избягват правенето на разграничения между извършителите. Те твърдят, че и фашизмът, и комунизмът се намират извън онова, което Фидес нарича „автентична унгарска история“, въпреки факта, че Унгария си е имала собствена фашистка партия и собствени комунисти. Този наратив предоставя оправдателна присъда за най-злостните части от двадесети век: след като и двете движения са били внос отвън, то Унгария не носи отговорност нито за Холокоста, нито за Гулаг. В същото време той насърчава едно разбиране за историята, според което Унгария е вечна жертва, а Фидес нейният дългоочакван спасител.

През последната година Фидес извършва постоянни атаки срещу демократичните институции на Унгария. Страната все още не е завършена диктатура, но пък вече не е и истински конституционен ред. Вместо това тя е един вид хибрид, нещо средно между постмодерния, медийно задвижван популизъм на берлускониева Италия и по-грубиянския авторитаризъм на путинова Русия.

Неприятностите започнаха когато Фидес спечели парламентарните избори от 2010. Въоръжена с абсолютно мнозинство в парламента (въпреки че спечели само 53 процента от гласовете), Фидес бързо консолидира властта си. Тя запълни съдилищата със свои поддръжници и превърна държавно-притежаваните медии в партийни органи. В същото време тя наложи законодателни промени, които ще направят ефективната опозиция срещу нейното управление почти невъзможна в бъдеще. Тези мерки включваха манипулиране на избирателни секции, резки ограничения на независимостта на законодателните органи и закони за пресата, които водят до подлагане на медиите на държавна цензура. Освен това Фидес направи законодателно предложение, според което Социалистическата партия ще трябва да бъде държана отговорна за всички престъпления, извършени от комунистическата система, с което по същество би поставила извън закона основния си конкурент.

Този процес достигна кулминацията си с прокарването на нова конституция, която заплашва да направи всички тези промени постоянни. Тя влезе в сила на първи януари 2012, и с нея се елиминират много от ограниченията върху политическата власт, които са жизнено важни за една функционираща демокрация, което кара Ким Лейн Шепъли, специалистка по конституционно право и внимателна наблюдателка на унгарската ситуация, да я нарича „неконституционна конституция“.

Новата конституция запечатва специфичния за Фидес вид национализъм в основния закон на страната. Предговорът ѝ обявява държавата за директен наследник на короната на Свети Стефан (тоест историческата „велика Унгария“ отпреди Първата световна война, включваща големи части от днешна Словакия и Румъния) и променя името на страната от Република Унгария на просто Унгария. По-съществено, в нея се обявява, че унгарската държава не е била законово компетентна за период от повече от четиридесет години – от март 1944 до май 1990: това са датите, на които германците нахлуват в страната по време на Втората световна война и когато се формира първото свободно избрано правителство, съответно. Всъщност тази странна декларация отстранява половин век от националната история.

Повечето западни коментатори на унгарската ситуация интерпретират възхода на десницата като симптом за световната икономическа криза. В това има известна доза истина: Фидес се възползва в огромна степен от гнева срещу злоупотребите в икономиката по време на предишното социалистическо правителство. Йобик, една крайно дясна партия, дължи голяма част от последните си изборни успехи на стремителното увеличение на безработицата, особено сред младите. Но Фидес и Орбан (които са неразделно свързани: движението не би могло да съществува без човека) са част от публичния живот в продължение на дълго време. Преди това партията управляваше като част от коалиционното правителство от 1998 до 2002, а Виктор Орбан се намира в светлината на националните прожектори в продължение на повече от двадесет години. Но настоящият успех на партията включва и нещо повече от реакция срещу икономическото неспокойство. Той се дължи на една увереност, която е широко разпространена в Източна Европа: че комунистическото минало все още заразява обществения живот и че целият обществен ред трябва да бъде преобърнат с главата надолу, за да се сложи край на това влияние. Това е източникът на привлекателността на партията и движещата сила зад нейния радикализъм. Онова, което се опитват да направят Виктор Орбан и Фидес не е просто сграбчване на властта: това е политическо прогонване на зли духове.

Често се споменава, че настоящите проблеми на Унгария се дължат на слабата ѝ традиция на демократично управление. Но това не е напълно вярно – или поне в не по-голяма степен, отколкото важи и за ос-

таналите части от Европейския съюз. Подобно на по-голямата част от Европа, Унгария е била под властта на дясна диктатура и, като по-голямата част от Източна Европа, тя прекарва следвоенната ера в еднопартийна държава. Но политическата традиция е онова, което направите от нея. Освен това Унгария има и дълбока история на представителни институции и радикална политика, както и наследство на демократичен бунт – особено въоръжената революция от 1956 г. Едва през последните години тя се обръща към авторитарната и националистическа страна от унгарската история като оръжие срещу враг, който не съществува повече.

Погледнато повърхностно, онова, което Домът на терора представя е лъжа: един фалшифициран разказ за историята на Унгария. Това е един населен с призраци, увеселителен разказ, в който посетителите се оказват натъпкани в товарни вагони, заключени в затворнически килии и изпратени в дупки за изтезания – по този начин Домът на терора върши за 20-ти век същото, което **адските къщи** вършат за ада. Но под повърхността музеят предава една скрита истина за идеологията на Фидес за национално обновление. Орбан е прав да го нарича затвор за ужасите на двадесети век. Реалната притегателна сила на Дома на терора е подсъзнателна. Той говори езика на удоволствието и страха. Като преживяване той се отнася не толкова до Унгария, колкото до перверзната привлекателност на тоталитарната власт.

Източник

Джейкъб Микановски е докторант в университета Бъркли, Калифорния, като заедно с това сътрудничи на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books*, *Newyorker*, *The Point*, *The Awl* и *HiLoBrow.com*.

Коментари (10)

- 19-05-2014|**Historian**

Доста субективен анализ на един американски докторант с явно еврейски произход (нищо лошо срещу евреите, но те май най-много пицят, не съвсем основателно, срещу управлението на Орбан)...

- 19-05-2014|**Rossen Tkatchenko**

Historian said:

„Доста субективен анализ на един американски докторант с явно еврейски произход (нищо лошо срещу евреите, но те май най-много пицят, не съвсем основателно, срещу управлението на Орбан)..."

В горния цитат веднага личи примерната толерантност и великият хуманизъм на един истински „Historian“, който в кратко и стегнато изречение без много научни усилия или каквито и да било достоверни доводи успява да изкаже своето ценно мнение за американците, докторантите, евреите и онази част от интелигенцията в Унгария, която има собствен критичен поглед върху дейността на управляващата в момента партия.

- 20-05-2014|**Historian**

Уважаеми редакторе,

Благодаря за „либералния“ контра-коментар, но не смятам че това е проява на бон-тон за едно либерално издание... Както и да е, тъй като се стремя да бъда истински християнин, не се засягам от вашето злостно подмятане, защото то не отговаря на действителността, т.е е неоснователно... Ще си позволя само да попитам:

1. От къде знаете колко и какви са моите научни усилия? (подавам джокер – имам книга за българо-унгарските отношения през определен период от време, което означава най-малкото, че съм работил много време с унгарска литература в България, Унгария и другаде по света...)

2. В тази връзка, длъжен ли съм да напиша цяла статия като коментар? (мисля че мога да си позволя една кратка рецензионна бележка за докторант, най-малкото защото отдавна съм станал нещо повече от такъв...)

3. Откъде знаете, какво всъщност е моето мнение за американците, докторантите и критично настроената унгарска интелигенция? (още

един джокер – като се замисля, май излиза, че повечето ми добри приятели са унгарски, американски и руски евреи...)

Накрая, тази статия отразява само една гледна точка, сигурно има не само още една, но и други... Имам добронамерено пожелание към вас:

бъдете малко по-толерантен и либерален към чуждото мнение, дори и когато не ви харесва...

- 20-05-2014|**Historian**

Извинявам се:

Първоначално контра-коментара към моя коментар излезе при мен, по някаква причина, без име на подателя. Когато изпратих моя отговор, изведнъж се появи името Rossen Tkatchenko.

Моля за извинение от редактора на ЛП. Отговора ми да се счита до лицето Rossen Tkatchenko.

- 21-05-2014|**Завръщане от Гела**

Мисленето, сиреч неконтролираната воля на свободата, е направило човека от пещерата самовлюбен враг на инакомислещите. Затова, бедни човече, мисли сам и избягвай да поучаваш мъдро, защото мъдростта не е нищо друго освен обяснение в любов към доверчивия. Така че, каквото и да ти кажат, не забравяй, че някой иска да те върне в колектива на пещерата. А, ако четеш и ЛП не забравяй: той е топлото огнище по средата и.

Та, още веднъж: мисли сам, но остави и на другите да мислят! Сами – ако искат /и могат/ – преди да потънат в прегръдките на единствената поднебесна утеха – Съня на живота.

П.П. Върнах се след триседмично отсъствие от черната дупка Гела вчера. Беше тежко пътуване – на два пъти викахме Неволята да ни поправя ракетата. Имайте предвид, че тези услуги са скъпи.

ваш Чингиз Кан

бул. „44 Километър“

България

- 22-05-2014|**Historian**

Това беше интересно...

И все пак, Чингиз хан, сигурен ли сте, че сте посочили точно адреса си (освен ако не е нарочно, разбира се...)? Защото, аз си мисля, че е „42 километър“ (Вие знате защо...)...

- 22-05-2014|Завръщане от Гела

Далечни братовчедо Historian. Чета коментарите ти с усамотено внимание, затова удоволствието да ти отговоря е изцяло мое. Проверих адреса си и в телефонния указател, и в интернет: адресът ми е „44“, не „42“, както деликатно допускаш. Все пак си близо до истината, а това е повече от достатъчно, като се има предвид, че нещата-в-себе-си /както смята и прекалено умният Емануел Кант/ не може да бъде видяна само със недостатъчно еволюираните хомо-сапиенс- еректусови сетива.

Скоро ще поствам до ЛП и „Описание“ – първата глава от пътеписа си „Back to Truth and conversely“, защото някакво невидимо нещо-в-себе-си ме тегли неумолимо към това полезно място за „Свободни хора и свободни идеи“. /И полезните неща не са само механичния сбор от съставните им части/.

ваш Чингиз Кан

- 24-05-2014|ПП

Статията е крайно субективна наистина – без оглед на това кой е авторът, дали е докторант или не, дали е евреин или не и пр. – отсъства какъвто и да е конкретен анализ на дома на терора, цялата теза на автора за това идеологическо музейно начинание е сведена до 3 изречения (изключвайки, разбира се, първия разказ за това какво е „Домът на терора“), след това статията прераства в доста плосък и едностранчив анализ на Фидес и Орбан, движещ се по повърхността на политическата ситуация в Унгария. С една дума – тенденциозен и слаб материал. А темата, изглежда, си заслужава...

- 24-05-2014|Златко

Понеже не ми е известно до каква степен уважаемите коментатори са наясно с факта, че тази „субективна оценка“ на Виктор Орбан и неговото управление е комай общоприетата, поне сред по-умерените среди в нещото, известно под името „Западна Европа“ – пък и за да няма съмнения по отношение на факта, че тази статия не е просто прищявка на издателя, а част от цяла поредица подобни остро критични статии –

ето тук линкове към само два-три от останалите текстове, посветени на тази тема (ако бихте желали да прочетете повече, просто направете търсене тук на сайта под ключовата дума „Орбан“...)

А, и още нещо: с риск да подразня един или друг читател на сайта, ще си позволя да кажа: благодаря ви, уважаеми домашни експерти, но аз все пак предпочитам да дарявам доверие по-скоро на хората от моята си черга. С други думи, малко по-на запад от Горня Диканя, Радомирско (ГДР)...

Състоянието на нещата

Погрешен път там долу на Дунава

- 26-05-2014|**Bisser Stoyanov**

Току що приключи моята Унгарска музейна седмица в Будапешта. Възхитен съм от резултатите на унгарската многопланова култура и интерпретацията на истовическото им наследство към днешна дата.

Благодаря на редакцията на ЛП за предложените теми и толерантното отношение към опита и мнението на учатниците в либералният ни прочит.

Тоз Балан разваля хубавия български език!

Автор: Александър Теодоров-Балан

(На запитвачи по повод на обнародвани в „Родна реч“ г. Теодорови приноси)

Вече доста отдавна един важен разпоредник в някогашното „Българско книжевно дружество“, мерейки моя книжевен език само по своя богат и красив колкото за един медик, бе надумал всички свои другари разпоредници да вярват, че с работи в „Периодическо списание“ на именуваното дружество аз развалям известния хубав език на списанието. И неговото съждение има свои сетници.

Нарочито против това съждение и против подобни нему канервания аз се обадох в един софийски вестник с питане и доводи: „Кой разваля езика?“ Ала що важат питання и доводи, когато още липсува достатъчно езиково образование там, от дете трябва да дойде признание, че спицата в околото на Балана все пак е помалка от гредата в околото на хулника му.

Рекло се у нас и тръгнало, че Балан чисти българския език от „чуждици“, а да го очисти, произволно кове „своици“. И се плодят гъбаво басни и анекдоти за „балановщина“ по нашата страна.

Око да ти излезе, лошо име да не ти излезе!

Един харен книжевник, Петър З., е очуден да чуе из устата на Балан израз: „Централна кооперативна банка“, — израз, набрекнал от чуждици, и тях словутият пурист Балан безметежно търпи и употребя! Балан му отвръща и го успокоява, че да бъде и г-н Петър З. кръстен от попа „Камен“, щеше и него да зове по български Камен, а не по гръцки Петър.

Друга пък харна домакиня гощава на чай свои женски гости и ги весели с „балановщини“, за да повиси още вкуса на сладкишите си. Знаете ли бе, как казва Балан на „фотел“ (фотьойл) по български? „Гъзоседник!“ И разкошно ха-ха-ха облива недрата на богатия салон, та духовитият разговор се разстила от „гъзоседника“ по всички анатомически, фонетически и етимологически съседства и сродства, за да поддържа сочна безискуствена забава от „чайов пети час“ до късна вечеря.

Остая още и мечкарите в България да внушават „балановщини“ на своите медуни и маймуни.

А що прави в същност тоя несретник Балан? Негодува против недостатъчно граматично образование; против русизми и всякакъв вид варваризми и чуждопоклонство; против безсмислици, недомислици и вещно и формално езиково невежество; против езикови творби лексикални и синтактични, ужасни и напрасни. Той сочи и убеждава, кори и подиграва словотворци и словоборци от дневни и повременни издания, от проза и от поезия: сочи им кое е право и българско; убеждава ги, как е поправо, побългарско; подава им оригинално българско вещество из писмени и устни извори. Когато пък и неговите извори не помагат в неволя на мисълта или на вкуса, ползува се и той от правото на творец в самопомощ, както неспирно се ползват от същото право и всички у нас гащати и безгащани писатели и ревниви гонители на „балановщини“.

Разликата между Балана и тия писатели е, че Балан „знае що твори“ (да го речеме по евангелски), а писателите не знаят изобщо, че творят, разумява се езиково. На такива нищи, които „не знаят, що творят“, учителят Исус великодушно прощавал.

Гащати и безгащани писатели са викали въз Балана: господине, изучете български език в неговите говори, в неговите народни творения, па тогава ни предлагайте нови думи, нови форми и пр.! А когато Балан им подаде такава дума или форма, те викат още полюто: както чавките от Софийската градина: ама господине, това е дълбок провинциялизъм!

Око да ти излезе, лошо име да не ти излезе!

РР, III, 1930, стр. 153–154.

Александър Стоянов Теодоров-Балан (1859-1959) е български езиковед, литературен историк и библиограф, академик на БАН.

Мастилената река

Автор: Михаел Стомин

*на моя незабравим учител
господин Никола Лулчев*

Реших. Ще копая кладенеца. Тате мисли дълго преди да говори и реши ли нещо окончателно, кима решително. Това го каза и преди три години, рече му мама. Ако не и повече, добави тя, и отхлупи тенджерата. Мирише на кисело зеле. Тогава казах решавам да копая кладенец, ти не правиш ли разлика между двете годишни времена, Пеликано. Мама тъкмо опитваше гозбата на сол. Затова му отговоря на място. Едно е да решаващ, друго е да решиш, Пеликано, каза ѝ тате. По сто пъти на ден ѝ споменава името. Тъхъ, отговори му тя. Тъхъ я, съгласи се с неговата Пеликана и той. Докара я със сол. Мама се облиза и захлупи тенджерата отново. Стаята не мирише вече така на зеле. Това беше последната зелка за тая година Лико. Тате се казва Велико, но само мама може да го нарича така. Ще готвя зеле пак чак догодина. Колко дълбок мислиш да го копаеш? Няма да си забравил, че кладенец на рид не се копае плитко. Не съм забравил след толкова мислене, Пеликано. Забравя се, ако мислиш малко.

Преставам да ги слушам. Чувам само Лико и Пеликано. И сега още чувам как си говорят имената им. А са минали 66 години оттогава. Бърша потното прозорче с ръкав и гледам светофара на кръстовището. Но виждам селото долу. От два дни духа южняка. Бялото кепе на връх Пеликана е заприличало на избъсана капица. Мама е кръстена на тоя връх. До ден днешен погледна ли го, виждам как Велико копае. Виждам го като мисъл: дълбае варовика, а пръста излита от ямата като молци. Когато слиза на три метра аз дърпам пълната кофа. Така се става мъж, дърпай момче. Тате знае много, но говори малко.

С всяка година дупката става все по-тъмна. На десета тате извика от долу, виж, изби, женка. На другите деца бащите ругаят люто, тате казва

наместо това женка. Изби цяла река, женка. Извикай майка ти и дърпайте, Димитре. Само майка ми ми казва Мито. Сякаш върти пръст с мед из устата си като каже Мито. Над трийсет и седем метра дърпахме въжето. И като се измъкна тате от дупката сякаш самият дявол се показва на дневна светлина. Лопатата му се беше изтъркала до дяволски тризъбец. Дотогава бях мислил, че дяволът е черен, а Велико излезе син. Като че цяла нощ беше пил мастило в кръчмата. Тогава се пишеше още с мастило. Пеликан е стъкленица мастило, с нарисуван пеликан на етикета. Аз лично го свързвах с името на мама. Баща ми попита, знаеш ли каква река тече отдолу, Пеликано. На свещ изглежда като черна. Сигурно тя се влива в Черно море и го боядисва синьо. Язык, Лико. Тая мастилена вода не става за нищо. Нито да я пиеш, нито да се миеш с такава. Ако поливам зелето с нея, ще стане синьо като тебе. Ти ядваш ли синя манджа Лико? Никога, отговори тате. Тая година ще ядем само сини домати, Пеликано. И много сини сливи. Мама рече, както кажеш Лико, сякаш и беше глътнат езика. Както кажеш. Ела сега да ти поля да си измиеш поне очите, че и те са сини. Аз не съм те взела за сините ти очи, а за черните, Лико. Мито, донеси голямата кратуна, мама. Велико отми мастилото само донякъде. После обръсна синята си брада, а Пеликана му извади синята риза и дочените панталони. А той ги облече насред двора. Без да погледне нагоре, рече, сега съм син като небето. А то беше побеляло от почуда. Ще се върна след три дни, невесто. Наместо Пеликано тате казва невесто само в случай, че има да и казва нещо много важно. По-важно от раждането ми. Ще се върна след три дни. Пази децата да не паднат в реката, невесто.

Той не се върна и на четвъртия. На петия дойдоха двама корави мъже с меки шапки. Единият каза, че е нотариус. Наброиха парите за къщата двора и кладенеца. На мама дадох да си извади една кофа вода от Мастилената река. Аз лично пуснах и вдигнах кофата и я пресипах в една дамаджана. После се преместихме – мама Славка и Тинка в града. Не мина месец и мама каза, че Мастилената река била пресъхнала. Беше вярно.

Мама отиде при тате днес. Вчера навърши деветдесет и една. Пеликана се прибра при нейния Велико. Единственото ѝ желание беше да прелея в едно шишенце от дамаджаната, и да го сложим в лявата ѝ ръка: Като решим да ви пишем с Велико, да не търсим вълшебно мастило по съседите. Сънувах, че там няма такова вълшебно мастило. Помислих

си, че Пеликана говори с ангела който чака до главата ѝ, за да я отнесе при Лико. Сложихме ѝ и перодръжка с желязно перо в дясната. Валеше кротко. После сестрите поискаха да делим наследството като се наядоха. По-малката каза: Но по възможност веднага. Тя първо говори много възбудено, после въобще не мисли. Мама се чудеше до последно на кого се е метнала. По-голямата не каза нищо. Тя само кимна решително. Времето са други. Спомних си, че така кимна и тате, преди за удари първата копка, но тогава и правилата бяха други.

Сега навън е тихо. Седнал съм да пиша до Велико и Пеликана: да им кажа истината. И докато топя писец в стъкленицата, ми става все по-ясно, че водата от мастилената река не обича много непряката реч. А лъжите на пряката направо ненавижда. Наистина.

С мастилото на тази река може да се пише само истината.

2014 г.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

Има ли вече кой да натовари вагоните?

Автор: Иван Бедров

Настъпващата сяпа омраза ще ни отведе в Ада, но няма кой да го каже високо...

„На нас трябва ли ни сирийци тука, уее?!“, провиква се здрав мъж с подпухнало лице. „Цигани не ни трябва“, отговаря му тълпата. После се покатерва върху оградата на чужда къща и трофейно развява българското знаме. Останалите скандират „Бъл-га-ри! Бъл-га-ри!“

Сигурно и вие ги видяхте по телевизията. Резултатът е, че три сирийски семейства с малки деца – напълно легално пребиваващи в България и с напълно легален договор за наем на къщата, бяха прогонени от казанлъшкото село Розово и сега са принудени да живеят в нелегалност.

Защо не ги искат? Много просто – ами, не ги искат! Затова ги предупрежда да напуснат селото до тази вечер, за да няма „чупене на прозорци, побоища, трепаници и чупене на глави“. И те напуснаха.

Не може да не ви е свил стомахът от тези кадри и тези думи. Показаните хора от Розово със сигурност са добри към близките си, гледат си семействата, работят си работата. Но не съм съвсем убеден какво точно биха направили, ако от тях зависеше дали да тръгнат вагоните през март 1943 г.

Толерантният българин нарича бягащите от войната хора с малки деца „тая стан“. И им отрежда съдбата „да ги правят каквото щат“.

Лицемерно ще бъде, ако чак сега се стреснем от настъпващата сяпа омраза. Случката в Розово не е нито единствена, нито е нещо различно от редовните побоища над по-тъмни хора по улиците на големите градове, от нападението над джамията в София, от протестите срещу присъствието на деца с увреждания в близост до някои населени места.

Лицемерно ще бъде и чак днес да се изненадаме от варварската омраза върху стените ни. „Ром се пие, циганин се бие“, пише от няколко години на един калкан в Редута. Хиляди са тези надписи. Общината бъ-

рзо чисти Паметника на Съветската армия след всяко изрисване, но не забелязва паметниците на прословутата българска толерантност.

Арийците от Розово бранят селото си, защото то било най-чистото и „нямало нито един циганин дори“. Нищо че името на селото идва от маслодайните рози, които били донесени от земите на... Сирия.

А откъде знаят, че сирийците са лоши ли? От телевизора.

„Не ги познавам, чувам по новините. А моята дъщеря разсъждава, че и те били хора!“, възмущава се млада розовчанка. От дъщеря си се възмущава, не от новините.

Телевизорът наистина така им говори. От парламентарната трибуна депутати обясняват как сирийските деца са обучени терористи. Цял един телевизионен канал проповядва денонощно омраза, която прелива и в други телевизии. Народното събрание обсъжда как хората с различна сексуална ориентация да бъдат поприбрани, да не се сраим много...

Държавата целенасочено си отглежда фашисти. Те не обвиняват управлението за бедността си, те повтарят опорната точка как бежанците взимали по 1000 лева на месец и така обясняват мизерията си. Те не обвиняват управлението за повсеместната престъпност, те се събират и пребивават наред с циганите в селото си, без значение кой е крадец и кой не е.

И когато Human Rights Watch констатира, че отношението към имигрантите е нечовешко, същата тази държава казва „Пълни глупости“. Точно така държавата реагира и срещу филма на BBC за дома за деца с увреждания в Могилино, който по-късно всички видяха как е превърнат в лагер на смъртта.

Все още нито един т.нар. държавен мъж не е казал публично, че настъпващата сляпа омраза ще ни отведе в Ада. Защото засега това им е изгодно.

Сигурно повечето от вас са си казали „Е, чак пък толкова“, когато малко по-нагоре намесих влаковете от 1943 г. Радвайте се, че днес казваме „Е, чак пък толкова“. Утре може и да не е така.

Източник

Иван Бедров е български журналист, работил в радио „Свободна Европа“, bTV, в новинарския ТВ канал RE: TV, както и в бизнес всекидневниците Пари и Капитал Daily.

Коментари (43)

- 28-04-2014|**Свилен Гавазов**

Гледах случайно тези кадри...Предполагам много хора като мен са потресени от злобата и ограничеността струяща от тях...Когато тези хора се наричат гордо „българи“ много сериозно се замислям към коя нация принадлежа: ако тези са „Българи“ с главно „Б“ то очевидно не бих искал да принадлежа към тази „България“...За съжаление очевидно много хора днес мислят така и са избрали чужбина за своето реализиране...Също очевидно тази част от генетичният материал, обитаващ тази територия наречена България, вече не подлежи на развитие-във всякакъв смисъл-освен към скудоумие и всичко произтичащо от това...

- 28-04-2014|**Попов**

Крайно време беше някой да спре целият този цирк, наречен „сирийски бежанци в България“ – и щом политиците (онези, които са на власт, пък и тези, дето уж са „опозиция“) не успяват, логично беше накрая хората по селата сами да свършат тази работа – собственогласно, а ако се наложи – и собственоръчно. Иван Бедров бълнува тук за някакви вагони от март 1943 г. – но истината е, че тези сирийци (от 2013 г.) нямат нищо общо с онези евреи (от 1943 г.). „Малката“ (и направо незначителна за титаничната херкулесова мисъл на топ-репортера Иван Бедров) разлика е, че едните от векове преди това са живяли на територията на България (и на Европа), редом с българите, а другите, пак от векове, ня-

мат нищо общо с България (пък и с Европа). А ако някой все още е готов да повтаря папагалски как „ние сме длъжни“ (да се погрижим за тези сирийци, по-добре, отколкото се грижим за пенсионерите у нас), преди да си отвори човката, нека първо провери колко на брой такива сирийци са приютили останалите страни в Европа (в сравнение с настанените вече в България) – и тогава вече, ако все още има очи, да хвърля плюнките си върху България.

- 28-04-2014|**Златко**

Същите неща говорят и тукашните лумпени. Само че по адрес на ... българите.

- 29-04-2014|**Свилен Гавазов**

Г-н Попов,

Германците от векове живеят в техните си земи, а пък ние от векове обитаваме този ъгъл на Балканите, а преди това приазовските степи; германците от векове са католици, а ние от векове-православни \враждите между католици и другите форми на християнство са били толкова големи, колкото между християни и мюсюлмани\..Значи ли това, че семейството на дъщерята на мой приятел, което живее в едно малко германско село в подножието на Алпите трябва да бъде прогонена оттам с ругатни от озверелите „чисти“ германци?

- 29-04-2014|**Попов**

Г-н Гавазов, пък и Вие, г-н Енев, преди да коментирате (от някакви свои лични позиции), опитайте се първо да разберете някои от най-простите общовалидни неща (които повечето хора по света разбират сами и без да се налага някой да им ги обяснява специално).

Навсякъде по света, когато някой отива да живее някъде, на някакво място, където вече, преди него, живеят някакви други хора, е съвсем нормално именно той, новият, да се съобрази с онези, по-предишните, които по-отдавна живеят там. (Това е нещо, което обикновено успяват да съобразят дори и най-малките деца, тези на по 5-6 годинки, веднага щом вече могат да говорят и да разбират какво им се говори) Това е нормалното състояние на нещата. (Противното би означавало, че този, новият, който идва да живее, не идва ПРИ другите хора – а идва СРЕЩУ тях.)

Другото, което един такъв човек, който идва на дадено място, би трябвало също сравнително лесно да проумее (а то е и очевидно, само по себе си), е следното:

самото това МЯСТО, на което той отива (по собствена воля) да живее, в момента съществува като ТАКОВА не благодарение на него – а благодарение на онези, другите хора, които са там от преди него. И, съответно, ако ти не уважавааш МЕСТНИТЕ хора, и ако това неуважение се превърне в някаква всеобща глобална тенденция, то след време по света просто вече няма да има такива МЕСТА – места, на които си струва човек да отиде.

Толкова е просто.

Наистина, не разбирам защо и днес все още се налага да си обясняваме отново и отново едни толкова ясни и очевидни неща... Явно, заслепени от разни „модерни“ идеологии, доста хора вече са изпозабравили всичко онова, което е наистина универсално, общочовешко, и валидно за целия наш свят (пък и за всеки друг мислим и възможен свят).

- 29-04-2014|**Пламен**

съгласен съм с тезата, че хомофобията към циганите в България за последните две десетилетия е лишила българското общество от редица общочовешки ценности, които тепърва ще си показва уродливото лице...

- 29-04-2014|**Златко**

Всичко, което разбирам, уважаеми господин Попов, е че философията, която се опитвате да споделите тук, е някакъв вариант на сравнително старото „мойто си е мое, а чуждото – общо“. Или, казано с други думи – ако аз отида някъде по света, то естествено се подразбира от само себе си, че хората там трябва да ме посрещнат с отворени обятия (щото съм готин, адаптабилен и, което е най-важно: българин). Ако обаче някой ми дойде в България, то пък се подразбира – отново от само себе си – че тоя някой е неспособен на адаптация, тъп, крадлив и, отново най-важното: не-българин.

С по-малко приказки: което важи за мен, то не важи за останалите. Аз искам да си ходя и живея навсякъде по света (е, не аз де, щото за мен вече малко късно, но поне децата ми). Останалите – айде стигааа, много станахме маймуните на клона...

- 30-04-2014|**Благо**

При господин Попов ясно си личи психологията на „другоселеца“ – агресивно отношение не само към „сирийци“, но и към хора от съседното село. Колко вражди, колко масови побоища се случват в провинцията на тази основа!

Интересното е, че в самото село Розово, както и в много други селища, живеят голям брой преселници от пограничните райони, а често тези хора са наричани „корейци“ от „местните“... Но ето ти кулминация – „корейците“ прогониха „сирийците“...

В селото на въртоглавите всеки ден е панаир.

- 30-04-2014|**Благо**

Неволно съпоставям прочетеното тук с невероятния текст на Милан Кундера... На човек му идва да завие... или спонтанно да нахвърля един некролог за Българина, т.е. за самия себе си..., но май усилията не си струват, кой ще го чете – сирийците ли?

- 30-04-2014|**Свилен Гавазов**

Г-н Попов,

Смятам, че ако сирийците бяха направили нещо нередно, би била нормална реакцията на хората. Но: те току що са дошли! Те просто са изгонени, защото са „сирийци“, всички хора в селото не са имали време даже да ги видят навярно-и от 1000 човека 500 са се подписали да ги изгонят?

- 04-05-2014|**Роберт**

Всеки век си има своето средновековие. В Розово вече са то отпочнали...

- 04-05-2014|**Ясен**

Някои народи са успели по чисто еволюционен път да се измъкнат от затворената, племенна, стадна организация на живот. Българският не е сред тях. Племето от „затворен тип“ мрази „чуждите“. Не до там, че да ги сготвят за вечеря, но достатъчно за да ги мразят, да се страхуват от тях, да им завиждат тайно, да искат да ги „няма“. Много по-лесно ще бъде ако разглеждаме България просто като едно племе, а не да се опитваме да я вменяме в рамките на създаденото по еволюционен път мо-

дерно, цивилизовано общество. АКО гледаме на България като на племе, нещата стават обясними и логични. И вождовете от определен тип си намират своето обяснение и шаманите и шарлатаните също. Чалгата дори става логична(полуголи танци под влудяващи ритми край вечерния огън) Най-хубавото е, че племето ни е обградено от други много подобни племена и от север и от запад, а на изток са хем Голямата Черна Вода, хем Голямата Червена Пустиня. Щеше да е много по-сложно ако на север граничехме с викингите например.

- 04-05-2014|**Гост**

Много смешно, добре платено и бездарно същество е тоя бедров. позорни драскачи какви вагони какви пет лева – държавата е фашистка спрямо собствени си народ, редуцира го с 2 милиона, оскоти го, вие видяхте ли на какви животни са станали от мизерия българите, кой е питал суверена- народа на България – за тая еврочиновническа директива емигрантите да се заселват по тяхен избор в България, това да не е хан, това е суверенната държава...всъщност заради такива като тоя драскач – просто една съсипана територия, каква ти държава...и стига сте вменявали вина на тоя наш нещастен народ...няма толкова търпелив и гост-приемен народ на света...

- 05-05-2014|**Пенка**

Уважаеми анонимен гостенино,

държавата става фашистка, защото такива фашисти като теб и техните политици я искат такава. Човек, който не може да помогне на другите, не може да помогне и на себе си. Оскотява, освирепява, готов е да убие за една хапка, за една глътка. Която не че му трябва, но не иска да я даде на другия. И колкото по-сити са тези скотове, толкова по-свирепи стават.

- 05-05-2014|**баба- пенсионерка**

Ще ми се да започна с цитат от „Арменци“ на Яворов. И да кажа, че българите, а и държава им са били далеч по-толерантни от днес, макар да са били по-бедни. Към почти всеки по-голям български град, в първата половина на 20 век има построени т.н. „бежански“ квартали. На общинска земя. Там не живеят само изселените българи от Тракия, Македония и Зап. покрайнини. Ще ми се още да кажа, че българската държава пак

в първата половина на 20 век е приемала цели кохорти с цигани, които да се подвизават и издържат номадствайки със занаятите си. Но всички, стъпващи на българска земя е трябвало да спазват правилата. Това е било условието. ЗАКОНИТЕ. Днес законите „не предават“./ Дали пък не трябва точно тук да търсим причината за неадекватната реакция на селяните от Розово?/Жителите на Розово – лъгани, крадени, обезверени и пуснати на икономически автопилот, виждат във всеки чужденец Заплаха. Той е другият, който може за му вземе помощите, да влезе през нощта и да му отнесе кокошките. Той е враг. Това отношение НЕ е типично българско. То е култивирано в годините след 1989-та, когато стана модерно да си разбойник, наркобос, сводник и адвокат на подземния бизнес. Балъци бяха и си остават лекарите, учителите, инженерите, и всички ония, които се трудят без помощта на правата лопата. Това грижливо отглеждано опростачване създаде прослойката на работещите бедни, което пък от своя страна трябваше да покаже, че „от образование никой не е прокопсал“. Целта на политиката беше да се „менкаме“. Сменихме не само собствеността, но и доста работи покрай нея. Сменихме просвещението с простаклъка сменихме сътрудничеството и взаимната помощ със завистта и „състезателния „дух сменихме емпатията и добронамереността със злобата и омразата... Много неща сменихме. И на много работи им намерихме цаката чрез имитации. Имитираме ромско включване / това пък е измишльотина на Европата/, имитираме образованост, здравеопазване, пътно строителство ит.н. Това също е политика. Политика е и царящото чувство на безнаказаност, особено в малките населени места, каквото е Розово. Реакцията на селяните е продиктувана от страх. Страх на бедния духом и материално. И отново казвам, че това е политика. Завършвам с въпрос – цитат „Хей, другарю, що решил си с чука?...“

Пенка писа:

*Уважаеми анонимен гостенино,
държавата става фашистка, защото такива фашисти като
теб и техните политици я искат такава. Човек, който не
може да помогне на другите, не може да помогне и на себе си.
Оскотява, освирепява, готов е да убие за една хапка, за една глъ-
тка. Която не че му трябва, но не иска да я даде на другия. И
колкото по-сити са тези скотове, толкова по-свирепи стават.*

- 05-05-2014|Златко

Интересни твърдения, които самият аз обаче бих желал да видя подкрепени от нещо повече от „така е било...“ Има ли някакви сериозни исторически студии, подкрепящи тезата за особеното българско гостоприемство, особено по адрес на етнически не-българи? Откровено казано, това последното просто не го вярвам. В една страна, която поне от век и половина насам не познава почти никаква друга обединителна идея, освен чисто етническата, това твърдение ми звучи като силно преувеличен опит за идеализация на неща, които, ако изобщо ги е имало, най-вероятно са били някакви единични, изолирани жестове на отделни личности или общини. Опитът да се изкараме „баш най-толерантните“, особено пък след прогонването, унищожаването и претопяването на почти всички малцинства в тази страна (за щастие 89-та сложи край на този процес, инак тайно или явно подкрепян и приеман от повечето българи като нещо подразбиращо се от само себе си – и ДО ДНЕС!).

Така че, много моля! Уважавам всякакви (искрени) убеждения, но само до момента, в който някой започне да ме убеждава в нещо, което влиза в директно противоречие с цялата логика на историята ни от последните сто и петдесет години...

- 05-05-2014|Златко

Ето тук две изключително важни студии по въпроса за етническите напрежения и тяхната логика специално тук на Балканите, които надминават с МНОЖЕСТВО ръстове типично партизанските защити на собствения тип национализъм срещу всички останали тук на Балканите.

И така, преди да сме се заприказвали за незначителни и силно местни неща...

Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nation hood in Greek Macedonia, 1870-1990 by **Anastasia Karakasidou**.

Книгата може да бъде намерена за четене незабавно, без никакви съкращения, на **ЕТО ТОЗИ** адрес.

Втората книга отново касае същата тема. Ето я тук:

Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question

За незабавно четене достъпна **ЕТО ТУК...**

Между другото, в родината няма пророци най-вероятно не по някаква друга причина, а просто защото хората инстинктивно чувстват, че 99,99 % от родните пророчества не са нищо друго освен защищаване на миризмата на собствената пръдня като най-прекрасната на този свят...

- 06-05-2014|**Deliorman**

Ne zashtoto sum tur4in, ne zashtoto taka hareshvam, no dobre,4e ima i takiva hora kato Zlatko,4iyto komentari sa olitsetvorenie na tolerantnost, pravdivost, obektivnost, inteligentnost i kakvo li ne oshte...Takiva sa mu komentarite ne samo po etni4eskite, malcinstvenite i religioznite temi-po vsi4ki, po vsi4ki!!! Bravo Zlatko! Vyarvam,4e takiva hora kato nego ziveyat po dobre, poneze sa nayasno s okolniya svyat, s drugite hora.Kogato se pribere v doma si ne go izmu4vat nyakakvi neyasnoti v otnosheniyata mu s priyateli, kolegi, susedi, zashtoto sus vsi4ki tyah toy e postupil po 4oveshki, dzentulmenski, korektno, ne taeyki kum nikogo ni zloba, zavist, omraza i kup nenuzni negativni neshta.A ti Popov, eh Popov-ti i takiva kato teb ste napravo za suzalenie-tolkova nazad vuv vremeto ste ostanali!!!

- 10-05-2014|**Д-р Георги Карев**

Всеки честен българин би се изчервил от срам, ако е видял срамните сцени в Розово и е чул претенциите на тамошната агитка: „Да ги правят каквото щат!“ и деликатните намеци за предстоящо „чупене на прозорци, побоища, трепаници и чупене на глави“.

Но най-срамното в цялата история е предаването „Всяка неделя“ от 4 май т.г., под ужасяващото заглавие „Новият ни позор. Защо унижихме Розово?“, от което става ясно, че не поведението на розовци е позорно, а осъждането на това поведение е „новият ни позор“. След като заяви, че не намира нищо осъдително в казаното от кметицата на селото, и предаде много поздравя за нея, водещият каза и няколко много окуражителни изречения и за останалите участници. А най-позорното беше, че водещият пита хората, които не са съгласни с изгонването на сирийците, (които пък нещо лошо не бяха сторили в Розово): „Защо не взеха по един от тях у дома си?“. А като възражение на тезата, че сирийските семейства са имали законното право и основание да си наемат къща в това „чисто“ село, той представи железния довод: „Ами то тогава да пуснем един милион сирийци да ЩЪКАТ (к.м.-Г.К.) из България“. Така се роди-

ха поредните нови „кеворкизми“, които, надявам се, ще бъдат включени в поредната книга на този достоен гражданин.

И, въпреки че моралната „летва“ на „агента Димитър“ едва ли е вдигната особено високо, той има моралното задължение във въпросната книга да отговори отчетливо на чия страна застава – на българския поет, който писа за неговите деди „Изгнаници клетки, отломка нищожна/ от винаги храбър народ-мъченик...“, или на онези, които биха посрещнали същите тези деди с викове: „Цигани не ни трябват!“ и които винаги са готови да препашат бирените си шкембета с националния трибагреник и да скандират прегракнало „Бъл-га-ри! Бъл-га-ри!“, след като (с патриотично-възпитателна цел) не бяха забравили да присъединят към недостойната си агитка и няколко невръстни момченца, които се опитваха да надвикат бащите си.

- 10-05-2014|**Делиорман**

Kakuv hitur e toya armenec(Kevorkyan40)-ot godini se pravi na po golyam bulgarin ot bulgarite! A vsushnost e gaden nacionalist i rasist kakto vsi4ki svoi subratya! Ne e bil glupav osmanetsa-usetil gi kakvi sa shmekeri kato evreite i hoop-pod noza! I te sa se razbyagali kato pilci, koy nakudeto hvane! I toya grozen i hitur armenec ot pamtiveka vodi za nosa naivnite i krotki bulgari-po vreme na Tosho beshe nay golemiyat glashatay na rezima a sega e nay golemiyat zashtitnik na 4istata rasa! Kato go gledash i slusha6 kakvi gi brushtolevi po nacionalnite medii sreshtu malcinstvata na 4ovek hi4 ama hi4 ne mu se priiskva da proyavi nyakakvi simpatii kum dedite mu!

- 10-05-2014|**Златко**

A vsushnost e gaden nacionalist i rasist kakto vsi4ki svoi subratya! Ne e bil glupav osmanetsa-usetil gi kakvi sa shmekeri kato evreite i hoop-pod noza!

Упс! Господине от Делиормана, хайде да не се увличаме, че темата за арменците, особено когато бъде обсъждана от турци, става на секундата някак неподходяща. (Нямам нищо против мненията, които изразявате тук, но пък от време на време всеки от нас му губи края)...

Обикновено за подобни изказвания давам директно червен картон. Имайте го пред вид оттук нататък, ако обичате!

- 10-05-2014|Златко

И, за да отдадем дължимото на историческата истина: арменците съвсем не ги е клал никакъв абстрактен „османец“, ами напълно – и доста яростно – национално осъзнати турци. Има огромна разлика между османците от преди 1912 и по-късната идеология на турския национализъм, която е бясна като всяка друга националистическа идеология от онова време...

- 10-05-2014|Златко

Като оставим настрана факта, че едни и същи хора, включително и почитаемият Мустафа Кемал, извършват завой на 180 градуса, сменяйки първоначалната си „османска“ идеология (от времето на младотурското въстание в Солун от 1908), с една напълно различна, националистическа такава. Първата идеология просто отказва да функционира, след което те си избират друга, какво толкова?

- 11-05-2014|Deliorman

Napulno si prav za 4erveniya karton-zatova go priemam bezprekoslovno i se otteglyam v myastoto si na rezervnata skameyka.No da se znae,4e tova pisanie po gore ne otrazyava daze malka 4ast ot haraktera mi a e suznatelno deyanie, otklik na spontanno vuzniknalo 4uvstvo kum 4oveka, koyto sus durzaneto, mimikite, predavaniyata po tv, sus sudurzanieto na statiite si prez vsi4kite tiya godini,otkakto se myarka po nacionalnite medii vsyakoga mi e navyaval antipatii.Na nyakoi hora moze da im e simpatii4en, no moeto surce mi podskazva protivnoto.Î povyarvayte mi, tova 4uvstvo ne e samo zaradi fakta,4e po vreme na t.n., „vuzroditelen proces” praveshe vsi4ko vuzmozno oshte pove4e da provokira otnoshenieto na obiknovenite bulgari kum turcite, taka podklazdayki ogunya po nacionalniya efir,4e tova dobavyashe dopulnitelni negativni kum sudbata na i bez tova taka neshtastni hora.Î na men samiya mi stava neudobno,4oglavo i izraz na nekultiviranost, kogato sreshtna izyavleniya ot tozi rod, no nali ima momenti v zivota, kogato ostavyash zad gurbata si vsi4ki proyavi na civilizovanost, v edin mig se vrushtash pri dyado si na selo i iztursvash edna, „balkanska” i ...ti olekva. Kevorkyan vinagi se e izkazval i se e durzal kato predstavitel na armenskata diaspora, priyutila se udobno vuv France i California i pokrovitelstvava ot amerikanskiya Congress(s nay moshtno lobby sled evreyskoto).Î, Zlatko, zashto li,, temata za armencite, osobeno kogato e obsuzdana ot turcite na

sekundata stava nepodhodyashta,,? Kak stava taka,4e neshtastiyata i sudbite na horata ot onova vreme mogat svobodno da se komentirat 4rez prizmata na armenskite politici, a kogato obiknoveni redovi turci kato moya milost se izkazat po vuprosa temata izvednuz stava,, nepodhodyashta”?! E, znam mu otgovora-nali silnata i preobladavashta svetovna hristiyanska media(pod predvoditelstvoto, ukazaniyata i s parite na oniya, deto gi znaem...)po4ti uspyaha da iztikat v dunoto na propastta avtoriteta na musulmanite...Koy gi slusha dali sa pravi ili ne? Musulmani-ku4eta gi yali...V suvremenna Turcia osmanskite arhivi, otrazyavashti toya period sa nepokutnati i vsyakoga sa otvoreni kakto za armenskite taka sushto i za mezdunarodnite istorici. Izyasnyavaneto na pravdata ne e delo na politici, a na seriozni istorici i ot dvete strani.

- 12-05-2014|**Пенка**

Безспорно Кеворкян е леке, което на фона на разкаляната българска политическа сцена днес се приема като своеобразна шарка. Но мисля, че спора с Делиорман тръгна в неправилна посока. Не само от Делиорман, но и от Париж, или Рим Берлин и Токио ако щете, не бива да се чува или поне не бива да се приема такова твърдение:

Ne e bil glupav osmanetsa-usetil gi kakvi sa shmekeri kato evreite i hoop-pod noza!

Трябва да се откажем от тези колективни етноизмислени качества и обобщения. Както доносничеството(ДС), така и национализмът на Кеворкян са израз на **корумпирането** на българската интелигенция от времето на НРБ (за която пък други лекета започнаха отново да мечтаят). Така че такива лекета като Кеворкян ги има доста в българските медии и медиализирана политическа сцена. И срещу това е необходимо да се чуе и нашият глас.

- 12-05-2014|**Самолет 005**

Златко писа:

... Има огромна разлика между османците от преди 1912 и по-късната идеология на турския национализъм, която е бясна като всяка друга националистическа идеология от онова време...

Именно това е в основата на клането през 1913 г. в Свиленград, извършено от турци, но и от башибозук (както беше съобщено по БНТ). Турският национализъм е в основата на разпадането на османското.

Османското често е представяно като турско (което често е историческа неточност). От младотурците насам вече имаме турци и вся останалая сволоч... кюрди например...

- 12-05-2014|**Златко**

Уважавам силно личната дисциплина, Делиорман! Няма лоши чувства, всичко е ОК. Просто човек трябва да се пази от общи приказки по адрес на други националности и пр. Така се стига до големи бели, нали разбираш?

(Викам да минем на „ти“, а ко нямаш нищо против)...

- 12-05-2014|**Златко**

А инак последното нещо, което може да ми мине през ума е да заставам на страната на Кеворкян, разбира се. Отличен коментар, господин Карев!

- 12-05-2014|**Златко**

1913 г. е още малко раничко да се говори точно за национализъм, Самолете. Макар че, кой знае. По време на Балканската война кланетата са били всеобщи и по мое лично мнение опитите да се изкарваме отново „жертви“, като говорим само за онова, което са правили с нас, но пропускаме онова, което сме правили самите ние, не води до никъде. Зачети доклада на комисията Карнеги (пета глава, ако не се лъжа)...

Тук един кратък откъс...

- 12-05-2014|**Попов**

Хора, преди да се увличате повтаряте някакви неща, които сте чули или чели нейде, постарайте се първо да помислите малко със собствените си глави.

Златко вече се опита да ми припише думи, които аз не съм казвал. Сигурно така е по-лесно: няма значение какво точно казва човека отсреща, по-важно е ти сам какво си мислиш, че той е казал.

Аз не съм казал „мойто си е мое, а чуждото – общо“. Точно обратното, ако трябва да си служим с точно такива думи, бих казал: „има и свое, има и чуждо – своето си е свое, чуждото си чуждо, и е редно да си остане такава“.

То това е и основната грешка, която допускат много от коментирателите тук: те просто бъркат кое е свое и кое е чуждо. Или не разбират, или се правят, че не разбират. Искат им се, може би, просто да няма „чуждо“ – всички хора, всичките 7 млрд. души по света, да са все „свои“ един за друг?

Идеално би било, нали? Е да, ама не – просто не става. (Теории можете да си развивате много – на практика всичко това обаче не се получава. Историята не е писана с тебешир, че с един замах на парцала да я избършеш – тази история е писана с кръв.).

Например, всички онези, които лековато търсят някакви аналогии, от типа „Ама щом преди сме приели арменците, защо сега да не приемем сирийците?“...

Ами просто е, бе хора: тогава онези българи (по онова време) са смятали онези арменци за поне отчасти „свои“ (първо, арменци е имало и преди това по същите земи, където са живяли българи, второ, арменците все пак са християни – и трето, все пак и те бягат също от турците, както и други българи преди това) – докато днешните сирийци по какъв точно начин са „свои“ на днешните българи? Какво ги свързва тях, придошлите сирийци, точно с България? Има ли изобщо нещо, което да ги насочва конкретно към България (има предвид нещо друго, нещо по-духовно, извън онзи чисто материален интерес: „по-близичко да сме до Богата Европа, където все някак ще се устроим“)?

И тази Пенка, дето пише „Трябва да се откажем от тези колективни етноизмислени качества и обобщения“ – хубаво ги пише тя такива, ама не се ли сеща все пак, че тези „етноизмислени“ (според нея) качества и обобщения не са от вчера – ти историята можеш ако щеш и пет пъти да я пренапишеш (по пет различни начина), но етнокултурните особености на народите са нещо пет пъти по-трайно от вашите пренаписани истории, Пенке!

И този д-р Георги Карев и той не знае какво точно иска. Не му харесва, дето Кеворкян бил казал „Ами то тогава да пуснем един милион сирийци да ЩЪКАТ (к.м.-Г.К.) из България“...

А то Кеворкян е казал една обективна и очевидна истина – просто и ясно, без заобикалки и интелектуалничене я е казал. Само че как да ви я каже човек тази истина на Вас, д-р Карев, че да смогнете именно Вие да я разберете?

Добре, специално за Вас, д-р Георги Карев, нека като за вас да го кажем по-иначе, нека го кажем така: „Възможностите на България не са безгранични!“

Така малко по-ясно ли ви е, за какво става въпрос всъщност?

Ако слуша човек какво пишат някои хорица тук, ще се окаже, че всеки един проблем по света ще си намери решението точно по този единствен и най-добър начин: станало в някоя страна някое бедствие – и хоп, нека да заповядат хората от там, да дойдат в село Розово! После стане някое клане нейде из Африка – и хоп, решението пак е готово, решението отдавна е измислено: нека да заповядат хората от там, нека дойдат в село Розово! Ураган мине през Ямайка – какво да се прави, хората имат нужда от подслон, следователно – нека да заповядат в село Розово! Земетресение срути половината Чили – няма страшно, то село Розово вече е свикнало, ще приеме всички!

Така ли си представяте решаването на проблемите по света?

- 12-05-2014|**Попов**

И ако това сега, случилото се в село Розово, ви се струва прекалено и едва ли не „срамно“, върнете се малко назад в своето образование и прочетете отново онзи раздел от „Строителите на съвременна България“ (от Симеон Радев), който е озаглавен „Националното движение в Румелия против Берлинския договор“.

Прочетете там да видите как българите тогава се вдигат срещу онова, което е просто ЧУЖДО за тях! И даже не толкова българите, а българките – жените често се оказват много активни!

Прочетете и ще видите, господа, как постъпва народът, когато се надигне, истински: ама немец ли бил, ама англичанин ли бил отсреща – няма значение!

Прочетете, и после пак си помислете за сирийците в България днес и за случилото се в село Розово.

Защото тогава, за Източна Румелия, Западът отново се е гласял да прави там държава „на европейски начала“. И е пратил в комисията едни като цяло способни хора (например Бениамин Калай, виден австро-унгарски дипломат, с опит на Балканите, който по-късно се издига и до премиер на своята страна) – и пак не са успяли!

• 13-05-2014|Златко

Всеки от нас вижда толкова, колкото може да види. И примерите, според които сме склонни да подреждаме мисленето си, пак са показателни за това кое, какво и колко виждаме (знаем). „Европа“, не ще и дума, е нещо чуждо и непознато. „Българската история“, напротив, е „пред очите ни“. Оставяйки настрана факта, че, поради липса на меродавни мнения откъм по-съвременни автори, ние сме принудени да предоставяме аргументи, идещи откъм времена и начини на мислене, които, възможно най-меко изразено, са „малко нещо несъвременни“. Или, с други думи, да сведем аргумента си до едно твърдение, което човек може да приеме само и единствено ако хоризонтът му се простира долу-горе докъм... И това твърдение е: „такива сме си открай време, такива и ще си останем докато ни има“. Нещо, което вероятно важи безусловно за автора на твърдението. Що се отнася до останалите... Ще поживеем, ще видим.

А всъщност възможностите за интерпретации са малко по-широки. Примерно, „етнокултурните особености“ (които, разбира се, никой не отрича) отдавна вече са отстъпили в мисленето на западните елити пред по-общочовешки ценности като права на личността, малцинствата и пр. И причината за това е много проста: етнокултурните особености варират в огромна степен и именно поради това почти винаги се оказват недостатъчни като основа за диалог между различни човешки групи. Етнокултурните особености създават силни, но изключително тесни, локални солидарности, които не само не подпомагат, но и в огромна степен пречат на диалога, движението и сътрудничеството между хора от различни региони (нещо, което, искаме или не, във все по-голяма степен определя реалността на света, в който живеем). Или, казано с други думи: картината на света, с която живеят хората като господин Попов, е една безкрайно тесничка, безкрайно мъничка, безкрайно ограничена до рамките на най-непосредствено познатото, безкрайно лишена от практически познания и досег с хора и култури, надминаващи границите на този мъничък, провинциален, дребен мироглед. И, което е по-важно: тя се опитва да черпи вдъхновение и опора от времена и идеи, които съответстват на мисловния ѝ хоризонт: отминали, безнадеждно остарели, отдавна задминати от времето ни, идеи и примери. Силата ѝ, доколкото я има, идва от това, че тя все още се споделя от много хора в тази страна (включително и от водещи телевизионни присъствия, както

го показва примера с Кеворкян). И логиката зад нея е нещо от рода на „абе може и да сме задръстени, но пък в замяна на това сме много“.

Но да оставим това настрана. Всъщност притокът на чужденци към България, колкото и проблеми да създава – както реални, така и въобразени – е между другото и едно от най-важните основания за надежда, че тази страна се променя, ако и само с рев, вой и плач. Променя се, ако не в собствените си очи, то поне в очите на другите. Търсенето на подслон в България – доскоро единствено източен феномен (изгнаници от Близкия изток сме имали открай време, днес те просто са по-видими от „едното време“, поради сравнително по-свободните в сравнение с тоталитарното време медии)... та, това търсене е ясен признак за променящия се образ на стараната ни в очите И НА Европа.

Но всъщност всеки сам най-добре си знае. Остава си факт, че позицията на ОТИВАЩА си България няма как да се промени. Да видим с какво ще ни изненада другата, ИДВАЩАТА...

- 14-05-2014|**Georgiev**

„омраза“, „фашизъм“, „ксенофобия“, които те съзнателно и с удоволствие повтарят като ехо след политиките...срещу обикновените хорица като „арийците“ от Розово, както Бедров ги нарича.

Смятам, че нашите анализатори и журналисти доста много се упражняваха по демокрация и не знам какви още добродетели върху гърба на хората от Розово и Казанлък...Факт е, обаче че от Герб во главе с комисарката им Кристалина са дали съгласие в България да се настанят 20 000 бежанци (!) ... Така че Бедров да се обърне към висшите европейски и български чиновници по йерархичната стълба.

Какво да кажем за цяла Австрия, която декларира:

1. Австрия ще приеме 1000 (хиляда) бежанци.

2. Ще бъдат приемани само жени, деца и преследваните християни.

Това е ли „фашизъм“, „омраза“, „ксенофобия“, религиозна и расова дискриминация, от същия прилежно последователски тип?

- 15-05-2014|**Златко**

Факт е, обаче че от Герб во главе с комисарката им Кристалина са дали съгласие в България да се настанят 20 000 бежанци (!) ...

...

Какво да кажем за цяла Австрия, която декларира:

1. Австрия ще приеме 1000 (хиляда) бежанци.

2. Ще бъдат приемани само жени, деца и преследваните християни.

Уважаеми господин Георгиев,

обичайната практика в този форум е, когато някой направи твърдение, претендиращо за меродавност, то да бъде подкрепяно с някакви фактически, проверими източници. В противен случай разговорът слиза до ниво разговор в квартално кафене, както надявам се ще се съгласите сам.

И така, бихте ли посочили източниците, от които черпите горната информация – но по такъв начин, че самите ние да можем да ги проверим...

- 15-05-2014|**Самолет 005**

Един палач също има добродетели. Аз, живеейки на село, минавам често покрай сирийските бежанци във Враждебна. В селския автобус № 90, с който пътуват селяни от Бухово, вчера бях свидетел на следната случка. Младо сирийско семейство се возеше в автобуса. Жената беше в красива забрадка. Мъжът синеок като ариец. Питаха една циганка, на коя спирка да слезнат. Цигането, ми събра погледа! Говореше на абсолютно елементарен английски; арабчето също (признавам си бях изненадан!)... И двете деца се сприятелиха моментално и взеха нещо да си разглеждат кроасаните. И се разбраха на коя спирка да слезнат, макар че аз се бях напундил да им обяснявам на „перфектен“ английски. Това не знам дали е австрийско или журналистическо. Беше мило по детски циганско-сирийско. А в нашето село живеят на квартира две сирийски семейства, на които мъжете са инженери. И казват „Добр’утро!“, за разлика от Гинчо Патрата, който не се е къпал 10 години и запали без да иска майка си в кошарата, та горката женица се спомина... Това е още по-австрийско! Има неща, които много ме изненадват... мен!, който имах чувството, че съм обръгнал откъм всякакви изненади...

- 15-05-2014|**Златко**

Радвам се за тебе, Самолете! А и за себе си, щото ми подаваш малко надежда. Сполай...

- 15-05-2014|**Georgiev**

за всички страни на всякакви езици. Ето за Австрия на бълг. език:

„През 2013 австрийското правителство излезе най-умно и си сложи квота от 500 сирийски бежанци с условие да са християни, защото са преследвана група.

Сега министърката на вътрешните работи Йоанна Микъл-Лайтнер (на снимката) съобщи в интервю за вестник „Курир“, че Австрия ще приеме още 1000 сирийски бежанци. Отново ще бъдат приемани само жени, деца и преследваните християни.“

obshtestvo.net/%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%82%...5%D0%B6%D0%B0%D0%BD/

Франция обяви, че ще приеме 400 „бежанци“ и върна в Италия още през февруари 2014 г. 15 души от лионската гара, заподозрени, че са преминали границата нелегално.

Да не говорим, че сирийският посланик в София преди два месеца даде пространно интервю, в което призова сирийските граждани да се върнат в Сирия.

Жалко и тъжно е, че Бедров се спира на избран от него епизод, а очевидно не познава човешката психика, не е живял в малки селища нито в България, нито в чужбина.

Инцидентите с бежанци от Африка, Афганистан, Сирия и други страни... в Харманли, побоищата в кв. „Овча купел“, за които непрекъснато се пише и показват, както и влезлите в България нелегално през Турция (където най-голямата „борса“ за нелегално преминаване в България се намира в центъра на Истанбул, факт известен още от 2013 г. и обяснен от средствата за масова информация в цяла Европа), както и данните на съответните български служби за влизането на терористи (поне за 8 със сигурност прочетох) не могат да не плашат обикновените хора.

Подобни страхове и реакции на обикновените хора са напълно естествени за мен в така описаното положение.

- 15-05-2014|**Златко**

Да, тази информация изглежда е коректна (проследих австрийски източници). Бъдете така добър и посочете сега източника на другата – за двадесетте хиляди, които Кристалина Георгиева е одобрила лично.

• 15-05-2014|**Попов**

И какво се оказва сега – че Австрия и тя е като нас, и тя продължава да живее в плен на някакви „отминали, безнадеждно остарели, отдавна задминати от времето ни, идеи и примери“, нали, Златко?

Ама ти остави Австрия, те там са си все „нацисти“ още от време оно, ами нека да видим пък Англия какво точно прави (нали те пък са по определение „анти-австрийци“!).

И тъй като ние, от „отиваща си България“, не сме годни за нищо вече, ще оставя сега Златко сам да си намери в Интернет онази статия в британския „Гардиан“, от януари тази година, която е със заглавие „Where are the Syrian refugees going?“ и в която много добре са обобщени цифрите (коя от по-големите държави колко бройки се е съгласила да приеме) – и в която много добре е описана позицията на британския вицепремиер, че страната му ще приема само определена бройка, и то само „най-уязвимите“ (и то не друг, а Великобритания сама ще определя кои точно са „най-уязвимите“).

• 15-05-2014|**Златко**

Думите „Австрия“ или „Великобритания“ са точно толкова представителни за „единството“ в двете съответни общества и хората, живеещи в тях, колкото думата „Пенев“, примерно, би била представителна за нас двамата с вас, господин Попов. В смисъл, има си неща, които и двамата споделяме – искаме или не – има и доста такива, които не правим. „Австрийците“ са точно толкова „нацисти“, колкото ние двамата с вас сме „националисти“ или „либерали“. Някои са такива, други са онакива. С всичко това искам да кажа само и единствено, че обобщения от вида „ето, виждате ли – ОНИЯ са същите като НАС“, само защото едно или друго абсолютно конкретно решение на едно или друго конкретно правителство съвпада с едно или друго наше лично предпочитание... Та, значи, подобни обобщения са работа за хора като този споменат по-горе „Пенев“: някаква абстрактна фигура, която самият аз, особено в моменти на гняв, най-вероятно бих склонен да определям с думички от типа „невежа“, докато вие бихте предпочели да го наричате „умен мъж“.

Предполагам, че все пак господин „Пенев“, тоест и двамата ние с вас, господин Попов, ще се съгласим да приемем следното (отново много общо, но все пак според мен приемливо) твърдение:

както „Австрия“, така и „Великобритания“ са стани и общества, които имат толкова дълъг РЕАЛЕН опит с непрестанен приток и приемане на чужденци, с такива – НАПЪЛНО несравними с българските – струпвания и смесвания на хора и култури от най-различен произход, на собствената им територия, че да се правят заключения от вида, който се опитвате да прокарате тук вие (не абстрактният господин „Пенев“, а вие, живият господин Попов), е долу-горе същото като заключението на насраното малко детенце, което казва на майка си „ами то и на татко понякога му миришат краката“.

Без лоши чувства, господин Попов!

- 16-05-2014|**Georgiev**

Прочетох още веднаж статията и се убедих, че Бедров не живее на планетата Земя, не в България, а на планетата Земя.

От редовете му личи единствено желанието да изхвърли от себе си натрупано напрежение срещу положението в България, но за сметка на това напада, хули, критикува... който му падне...и то на едро „държава-та“, „онези които бият цигани“, „вагоните“..., с които дори завършва творението си.

Случката в с.Розово е просто повод да се изприкаже публично, но без да е проверил фактите, нито иска да се задълбочава, дори не се опитва да бъде психолог, не търси диалог, защото така е по-лесно, разбира се.

Много бих искал да видя каква статия би написал за Розово, ако преди това беше чел или гледал материали за протестите в Харманли примерно:

- 19-05-2014|**Гост**

„Ром се пие, циганин се бие“, пише от няколко години на един калкан в Редута.

Хе-хе, този лаф не го бях чувал. Ще го разпространявам, благодаря, г-н Бедров!

Иначе за селянията в Розово какво да говорим? Хора, това е СЕЛО. Т.е. там живеят доста примитивни двукраки. Колко от тях са еволюирали до състояние на Homo sapiens е въпрос, на който сигурно БАН може да отговори след доста изследвания.:-)

Както беше отбелязано по-горе, почти същото отношение би получил и техен сънародник от съседното село, на когото ще му правят вся-

какви мизерии (пък и бой ще яде), само защото е от съседното село. Същото ще стане и на много места от страната, ако си „софиянец“ (нищо, че по празници София се опразва, защото софиянци отиват по родните си места;-)). И че това не е от вчера можете да се убедите като прочетете „Вуцидей“ на Ас. Христофоров;-)

Тангра, Перун и Залмоксис да са ти на помощ, ако си другоселец в българско село, ама и тримата накуп трудно ще ти помогнат...;-)

Аз лично когато ходя на село винаги гледам да имам под ръка (точно на кръста) някакво „желязо“.

- 19-05-2014|**Попов**

Г-н Енев, и аз, без никакви лоши чувства, ще Ви съобща само най-очевидното (което вероятно Вие можеше и сам да видите, ако по-рано разполагаште с информацията, вече оповестена по-горе, за политиката на Австрия и на Великобритания по тези въпроси):

просто е ГЛУПАВО да бъдат упреквани хората от село Розово (или дори хората в България като цяло) за това, което са направили, при положение, че на практика СЪЩОТО са направили и ръководителите на страни като Австрия и Великобритания.

Каквото са направили хората от село Розово за своето село, това са направили и ръководителите на Австрия и Великобритания за своите държави.

Както Австрия и Великобритания отказаха да приемат на своя територия такива произволни и спонтанно пристигащи сирийци, така и хората от село Розово отказаха да приемат същите на своя територия.

Това е. Това за мен е очевидното в целия този казус. Кога за Вас то ще стане очевидно, си зависи от Вас.

Новите крепости в паралелния свят на „подобреното“ минало Автор: Петър Къдрев

„Явно е, че туристи не можеш да привлечаш с жалки основи, потънали в бурени и храсти. Трябва да се вдига. И дискусиите се водят именно доколко и докъде да се вдига. Това е и световната практика — вдигат на поразия хората“.

Започвам с думите на директора на Националния исторически музей Божидар Димитров за необходимостта от реконструкция на археологическите обекти в България, поне както е цитиран от „Дарик нюз“. Не знам дали цитатът е съвсем точен, но почти същите думи директорът на НИМ използва и пред други медии. Споменавам ги тук не в някакъв опит да вляза в неравна дискусия с неговия авторитет. Признавам си, че аз не знам къде точно „вдигат на поразия“. Думите на Божидар Димитров обаче ми припомниха две неща — един детски спомен и една скорошна конференция.

Споменът

Споменът ми е от преди повече от четвърт век, когато в ученическите ми години, някъде около шести клас, учителката по история ни заведе на екскурзия из България. Една от спирките ни беше при руините на средновековния Преслав. Не мога да кажа, че останахме в захлас, но още си спомням как се гонехме сред останките на Кръглата църква, дивяхме се на мисълта, че тези причудливи основи, тези варовикови камъни са видели самия цар Симеон, че той е стъпвал тук, облечен в пурпурните си одежди, със златна царска корона и заобиколен от боляри с подрънкващи мечове. Цяло чудо беше, че гледахме това, което и Симеон беше гледал, че стъпвахме там, където и той някога беше крачил. Това, че останките на Кръглата църква бяха там, колкото и малко да беше останало от нея, че можехме да ги пипнем, караше великия цар да престане да бъде за нас нещо като литературен герой, образ от друго измерение, човек, който с умовете си знаехме, че е съществувал, но не го чувствахме като истински. Осеза-

емостта на неговата църква го превръщаше в съвсем реална личност. Сякаш част от съществото му, от гласа му, от образа и мислите му бяха попили завинаги в развалините около нас. А разрухата им ни караше да чуваме звън на битки, завоеванието на столицата от врага, представяхме си как дворците горят, а сводът на храма се срутва с грохот. „Жалките основи“ бяха изпълнили ролята си – бяха ни накарали нас, децата, да преживеем миналото, да го почувстваме, да го потърсим с интерес – нещо, което не бяха постигнали десетки часове по история в училище.

С времето спрях да имам чак такива романтични видения за миналото, било то българско или чуждо. Нещата често са по-прозаични, хората от миналото не са били непременно по-добри или по-умни от нас, сградите им, както и нашите, са били понякога величествени, понякога мизерни, понякога красиви, а понякога и грозни. Престанах да виждам в останките на всяка провинциална византийска казарма руините на приказен замък, но тръпката, метафизичното преживяване от допира със следите от съществуването на предците ни остана. Както дребен предмет, останал от отдавна починал дядо, когото смътно си спомняме, ни връща пак в детството, позволява ни да преживеем отново човека, когото вече го няма, така и тези понякога скромни следи от предците ни от отминали епохи ме карат да се чувствам част от смяната на хората по земята, да се свържа с миналото и така да усетя, че светът не е започнал и няма да свърши с мен.

С тези мисли и очаквания преди четири-пет години отново се озовах сред останките на сimeоновия Преслав. Какво беше разочарованието ми, когато видях, че драгоценните каменни зидове, които пазеха спомена за отминалото време, бяха затиснати от висока съвременна надстройка, измазана в светъл, струва ми се лимоненожълт, цвят. Не искам да занимавам читателя с мислите си за естетиката на монотонните стени от пръскана мазилка, с усещането си, че не гледам църква, а стоя пред дуvara на битово заведение. Не това ме разочарова. Заболя ме, защото останките, които някога разказваха истории за разцвет и разрушение, които притежаваха своеобразно величие заради всичко, което бяха видели и преживели, сега бяха сведени до тънка подложка на новата стена, бяха засенчени, унижени и замлъкнали. Мълчаха, защото без друго не можеха да надвикат съвременния зид. Завоевателите бяха лишили Кръглата църква от почти всичко, освен от основите ѝ, но не

бяха могли да прогонят духа на нейните създатели. Но днешните българи бяха успели да ѝ отнемат и това.

По-късно видях и други случаи на безкръвно убийство на историческата памет, на духа на предците, на усещането за минало. Но истинският геноцид започна след влизането на България в ЕС и особено напоследък, когато с помощта на еврофондовете започна реализацията на цяла серия от проекти за „социализация“, „реинтеграция“, „визуализация“ на археологически паметници, което в общия случай означава надстрояване на запазените руини. И в цялата страна, от Яйлата в Добруджа до Кюстендил на югозапад, от Мездра до Созопол, по четирите краища на страната тръгнаха камиони с прясно отрязани каменни блокове и с нови тухли, за да затиснат обрушените от времето древни зидове и да обсипят страната с по-малки и по-големи замъци.

Конференцията

Всъщност тук трябва да направя едно уточнение – на конференцията не успях да отида. Научих как е минала от хора, с които споделяме общи идеи по темата за границите на намеса в недвижимите паметници на културата и с които неотдавна учредихме Инициативен комитет за граждански контрол при опазване на културното наследство. Но да пропуснеш да гледаш един уреден мач не е голяма загуба.

А че „Международният форум за опазване на недвижимото културно наследство“, организиран от Министерството на културата в София на 8 април, беше уреден мач, стана ясно още преди да се играе. Няколко дни преди конференцията българският комитет на ИКОМОС – Международния комитет за паметници на културата и забележителни места, изпрати писмо-протест до Министерството на културата. Причина за недоволството на местната структура на международната организация беше, че за основен (и единствен чуждестранен) гост на форума беше поканен проф. д-р Михаел Петцет, почетен председател на ИКОМОС, но не чрез българския комитет, а чрез ЮНЕСКО, докато българският комитет дори не е бил информиран. Целта беше повече от явна – да се осигури участие на ИКОМОС, и то на високо ниво, но същевременно да се предотврати участието тези представители на международната организация, които познават състоянието на консервационните и реставрационните дейности у нас.

Мачът беше уреден не защото реферът, тоест модераторът на форума Божидар Димитров, играе в единия отбор – едва ли има човек, който работи в областта на културното наследство и който да е безпристрастен и да няма свое мнение. Но показателни са думите му пред една друга медия, bnews.bg, където той казва за форума на 8 април: „Аз съм за принципа това да бъде политическо и държавническо решение, защото дискусии ще има много и ние тук няма да се убедим един друг – едни са за пълна реставрация, а други са на противоположното мнение, но тази конференция ще помогне да се вземе такова решение в полза на пълната реставрация, ако не на всички, то поне на най-значимите паметници“. Явен е отказът от възможността да бъде чуто и прието друго мнение, а решението предварително е отнето от специалистите и поверено на политиците. Но както показват строежите, които са започнали или ще започнат из цялата страна, решението всъщност изглежда вече е взето, а научната конференция беше свикана единствено с цел да му придаде някаква легитимност.

Колкото и да беше предрешена срещата, както разбрах тя не е минала без известна тръпка за публиката. Гостът проф. Петцет подробно е говорил в лекцията си за принципите на съвременната консервация и реставрация на недвижимите паметници на културата, споменал е и за случаи на пълна реконструкция на разрушени паметници като тези в Мюнстер или Варшава. Вероятно сценаристите не са били обаче доволни да чуят от почетния председател на ИКОМОС, че подобна реконструкция е нещо изключително и е допустима само в отделни особени случаи, които се отнасят до добре документираните преди разрушаването им паметници, реконструирани при строго следване на оригиналната технология от квалифицирани в нея работници. Въпросът, който би си задал всеки непредубеден слушател, би бил: колко от паметниците в България, а и от строителните работници, отговарят на посочените критерии? Това не попречи обаче на **Божидар Димитров да заяви пред медиите: „Аз съм привърженик на тезата, а също и един голям брой историци, че трябва да се реставрират крепостите до зъбер и църквите и манастирите до керемиди“.** **Не че има проблем в това директорът на НИМ да има различия с ИКОМОС, но струва ми се, че това би трябвало да бъде повод за по-задълбочен преглед на позициите на отговорните за опазването на културното наследство у нас,**

както и на отношението им към международните конвенции, които е подписала България в тази сфера.

Искам да се извиня на читателя, ако остава с впечатлението, че Божидар Димитров е единственият застъпник на пълната реконструкция на паметниците на културата. Това се дължи единствено на факта, че неговите думи са лесно достъпни и многобройни в медиите, така че с тях лесно се очертават аргументите на привържениците на реконструкциите „до зъбер и керемиди“.

На конференцията известна суматоха създали и представители на българския национален комитет на ИКОМОС, които се оплакали от пренебрегването на неправителствени организации като тяхната, както и други професионалисти, които направили опит да спорят с тезите за тотална и масова реконструкция, но в крайна сметка, с тези дребни инциденти, форумът завършил, както бил планиран – т.е. не довел до нищо.

И няма как да доведе до нещо, когато нещата са започнали съвсем другаде. Започнали са не от нуждата от опазване на културното наследство, а от наличието на лесни пари, които само чакат някой да ги вземе. Или „усвои“, ако предпочитате. Не от необходимост, за която се търси финансиране, а от финансиране, за което се търси предназначение.

Пари – стени – повече туристи – повече пари. Защо сметката не излиза.

Основният аргумент на проектите за социализация, реинтеграция и визуализация, т.е. надстрояване на археологически паметници, е очакваното развитие на културния туризъм. Затова и финансирането им идва по приоритетна ос „Устойчиво развитие на туризма“ на Оперативна програма „Регионално развитие“ – защото би трябвало да създадат туристически поток извън обичайните му трасета, да създадат заетост и бизнес там и като цяло да подкрепят икономиката на местните общности.

Това, което аз поне не виждам в тази прогноза, е количествената ѝ страна. Защото не може да хвърлиш десетки милиони левове (само няколко от по-големите проекти са на стойност над 50 млн. лева, но общата стойност е много по-голяма), без да имаш някакви конкретни очаквания в количествено отношение. А и да можеш да се обосновеш. Колко туристи ще дойдат? Колко пари ще влязат в местната икономика в резул-

тат на тези многомилionни инвестиции? Защо се очаква увеличение на туристическия поток? А всъщност, вместо конкретни прогнози, кажи-речи единственият аргумент, който достига до обществото, е недоказаното и недоказуемо убеждение, че колкото по-високо се вдига една крепостна стена, толкова повече хора ще искат да я видят.

Не срещнах никакво проучване на профила на потенциалните посетители на „социализираните“ и „визуализирани“ паметници, на техните желания и очаквания. Какви туристи предимно се очаква да дойдат – чуждестранни или български? Ако са чужденци, какви точно – такива, които идват с цел културен туризъм, или такива, които просто го съчетават с почивка на море или планина? Ако са първите, защо се смята, че те биха предпочели да посетят фалшива крепост в България, вместо истинска в Италия или Франция? Ако са вторите, тези, които идват на плаж и на ски, има ли проучване каква част от тях биха оставили шезлонга или пистата, за да обикалят по крепости? Има ли проучване дали няма и поевтини за нас, но пък по-ефективни начини да им вземем парите? И, ако все пак някои от тях биха се разходили до някой обект близо до морето или до планинските курорти, каква част от тях е вероятно да се вдигнат от Слънчев бряг или Банско и да отидат до Мездра например?

Ако пък са българи, къде е проучването на техния профил – това хора със специфичен интерес към културното наследство ли са или такива, които нямат особен интерес? Ако са първите, къде е проучването какъв дял от тях по-скоро биха били отблъснати, отколкото привлечени от хипотетичните реконструкции и компрометирането на автентичността на обектите? Защото познавам доста такива, един от които съм аз, а също и поне два-сет – три-сет мои познати. Но не това е важно, а защо няма такова проучване. Ако пък целевата група са хората без специфични интереси в областта, дали за тях няма по-евтин като инвестиция и по-ефикасен като възвръщаемост начин да бъдат привлечени за неделния си пикник – като басейн, увеселителен парк или просто поляна с пейки и барбекюта? Колко са потенциалните български посетители на тези обекти, като се има предвид ограничения размер на българския пазар? Какъв е делът на тези, които биха посетили многократно една и същи паметник, каква е вероятността, ако туристите не посещават многократно същите паметници, за няколко години те просто ще се изчерпят с темпове, надвишаващи естественото им подновяване по демографски път? Все пак устойчивото развитие на туризма предполага

га той да не изчерпва ресурсите си, дори и човешките си ресурси. Какъв е кумулативният ефект от реконструкцията на все повече и повече паметници на културата? Защото, нека да допуснем, че четири – пет такива паметника в различните региони може и да привлекат някакъв туристически поток, но проектите са много повече. Какво ще стане, ако паметниците са петдесет например? Все пак, както казахме, броят на възможните туристи е ограничен, те не могат да бъдат на две места едновременно и един ден е възможно някой скъпо реконструиран паметник да бъде посетен от само трима – четирима души. Може дори да не дойде никой. И вместо да генерира доход за местната икономика, да поражда разходи за заплата на този, който чака туристите, които ги няма, за да им продаде билетче. И за охрана, поддръжка и т.н.

Някой може да каже, че се заяждам, но аз наистина искам да чуя какви са отговорите на тези въпроси. И докато това не стане, очакванията за някакви ползи за местния бизнес и за развитието на културния туризъм остават просто спекулации и умозрителни преценки, които не могат да оправдаят десетките милиони евро, които биха могли да бъдат насочени към проекти, които далеч по-аргументирано могат да подобряват живота на хората.

И докато ползите за икономиката и общностите остават меко казано недоказани, печалбите за изпълнителите на проектите са съвсем гарантирани. Дори да не се спираме на твърденията за използване на материали, които не отговарят на проектите, на евтин и неквалифициран труд и т.н., обилното европейското финансиране осигурява добри печалби на изпълнителите, които често са едни и същи на няколко обекта. Лесните пари осигуряват и лесни подписи, лесно одобряване на проектите, лесни археолози, архитекти, експерти. Далеч съм от мисълта, че всички по веригата непременно взимат подкупи. Има зависимости, колегиална солидарност, страх, мързел. Мнозина археолози и други експерти дори искрено вярват, че с участието си предотвратяват още по-големи безобразия. Но десетките милиони от Европейския съюз, които само чакат кой да ги вземе, създават такава вакханалия, от която всички оглушават за аргументи от научно или естетическо естество. Това се съчетава с постоянния натиск върху управляващия орган на Оперативната програма за максимално „усвояване“ на фондовете, за да „не остане и едно евро неусвоено“, в резултат на което държавната машина, местните

власти и частните интереси като лавина заглушават всеки глас против и премазват всяка съпротива.

Обществени предпоставки. Очакванията от миналото.

Но докато позицията на „усвоителите“ на еврофинансирането може да бъде разбрана с техния интерес, по-интересен е въпросът защо това отношение към историческото наследство вероятно среща и някаква подкрепа от част от обществото. Каква е подкрепата е също толкова неясно, колкото и каква е ползата за туризма. Но подобна мащабна кампания за реконструиране на паметници на недвижимото културно наследство търси пътища към съзнанието на хората или поне на една определена група от тях. Икономическите аргументи се съчетават, макар и откъслечно и неуверено, със съжалението, че културните паметници по нашите земи не са се запазили по-добре, и с внушението, че това може да бъде поне отчасти поправено, а историческата ни памет – по този начин укрепена.

Тук се сещам за една статия в национален ежедневник, посветена на наскоро реконструирана крепост край малък град у нас. Всъщност може би даже една от сравнително разумно реконструирани. Като описва красотите на придобивката на града, авторът на статията възторжено възкликва, че там „се издигат кули и стени, каращи външния човек за момент да се замисли дали не е попаднал в някое градче в Западна Европа“. Тази простодушна забележка открива цял океан от народопсихология, която ми се иска да съпоставя с думите на един човек от същата тази Западна Европа.

Това е една история за Ханс Кристиан Андерсен, която вече е станала банална, именно защото е красива. След дълъг престой в Италия, италиански приятел на писателя го попитал защо има намерение да остави красивата и слънчева Италия и да се върне в мрачната си и неприветлива родина – Дания. На което Андерсен отвърнал: „Нима майката се обича само когато е красива?“.

Това, което ме очарова непрекъснато в тези думи на великия датчанин, наред с нежната красота на метафората му, е истинското самочувствие, което парадоксално струи от липсата на всякаква показна гордост. Андерсен дори не понечва да убеждава събеседника си, че Дания с нищо не е по-лоша от Италия – той просто гледа на родината си със спокойно чувство на достатъчност, която не го кара да я съизмери с друга. В тази

връзка проблемът у нас е, че по разни причини мнозина и то от най-патриотично настроените българи всъщност не успяват истински да обикнат родината си и нейното диахронно изражение – историята ѝ, да ги приемат такива, каквито са, да се почувстват доволни от тях. Независимо от съвсем истинските поводи за патриотично удовлетворение, като древността на българската държава, нейния несъмнен принос за европейската цивилизация, оцеляването на българския народ през векове на изпитания и забележителните му постижения след Освобождението, някакъв дълбоко вкоренен комплекс за изостаналост и малоценност в сравнение с народите от Западна Европа кара определени българи непрестанно да се измъчват от въпроса как да докажат историческата ни пълноценност, като дори достигат до ожесточени опити да аргументират и определено превъзходство. Тази липса на самочувствие, тази особена комбинация на патриотизъм с отсъствие на реална национална гордост, храни една нова митология, която увлича хиляди хора в блогове, социални мрежи, с всевъзможни издания и брошури, които обясняват как българите са измислили китайския календар и шумерското писмо, земеделието и колелото, как са богоизбраният народ, просветил или поне призван да просвети човечеството, издигнал нечувани градове из цяла Евразия, надминал с духа си всички останали народи, кажи-речи още докато те не били слезли от дърветата. Не историята, а неудовлетвореността от нея се нуждае и от визуализация, защото нейните носители имат нужда чрез първичното възприятие, зрението, а не чрез осмислянето на истината за миналото, да утолят жаждата за историческо величие. Тези хора имат необходимост да застанат пред новопостроените ни крепости и да викнат с вдигнат на Запад юмрук: „Ето, и ние сме като вас!“ Те искат чрез новите кули като на високи токчета да издигнем историческия си ръст, да сложим модерните крепости като силиконови импланти в повехналата гръд на историята ни, като перука на сивите ѝ коси, като крещяща рокля на прегърбената ѝ от времето и от превратностите му снага.

Тази черта на българския патриотизъм, която има своето обяснение още в неговата люлка – нашето Възраждане, е предпоставката за едно болезнено, но абсурдно желание, а именно – да променим миналото, да го направим не такова, каквото е било, а такова, каквото би трябвало да бъде. Разбира се, миналото е това, което е, то няма начин да бъде променено, но това не е аргумент срещу ирационалния копнеж за такава промяна. Желанието създава един въображаем паралелен свят, в който нещата са

се случили „правилно“, битките и войните са били спечелени, предателите – изобличени, подкрепленията – дошли на време. И ако този конфликт между въображаемо и реално у индивидуалната личност създава просто някаква психоза, то в един обществен мащаб се явява средата, в която изникват тези, които обещават да задоволят този копнеж – да „поправят“ историята, да залепят счупеното, да възстановят „справедливостта“, ако щете и да построят наново разрушените крепости. На тази „поправена“ история служат в повечето случаи реконструкциите на археологически паметници у нас, а не на истинската историческа памет, която предполага приемане на миналото с всичките му възходи и падения, обрати, даже разрушения. Както и би трябвало да се обича майката в метафората на Андерсен – красива или не, понякога права, друг път несправедлива, в моментите ѝ на сила, но и в тези на слабост.

Питам се обаче, в този ред на мисли, ако можем да издигнем крепостите от основи, ако можем да заличим разрушенията и да възсъздадем отново материалното наследство, защо тогава да не реконструираме и нематериалното? Нима новите крепости не искат и нова история, а не старата – откъслечна, неясна, противоречива. Нека напишем нови хроники, от които ще махнем предателството, падението, разорението, а ще оставим само победите и величието. Ще ги издигнем като нови-новенички крепостни стени в учебниците по история и в душите на децата, та да могат най-накрая да се гордеят със своята майка – родина.

Но докато тук си говорим, камионите пътуват, крановете се издигат, бригадите отиват да строят. Но не по-доброто ни бъдеще, а „подобреното“ ни минало.

Петър Къдрев (1976) е български журналист и преводач. Работил е в Радио „България“ на БНР. В момента работи като редактор в направление „Информация за чужбина“ на БТА. Член е на Инициативния комитет за граждански контрол при опазване на културното наследство

Коментари (14)

- 29-04-2014|**Бай Иван**

Ще направя ВСИЧКО възможно да разубея възможно най-много хора да НЕ посещават възстановки...

- 29-04-2014|**Б. Дончев**

Много вярна статия, по много важен въпрос. За съжаление съдбата на културното наследство (както и на много други неща) е поверена в ръцете на аматьори, култур трегери, без отношение, нито към историята, нито към изкуството, към културата (в цялост) да не говорим... Стремелжът да се усвоят „едни пари“ без значение как, проваля всичко. У нас не може да се появи гайд като този на Рим, където наред с „останките“ от някакъв храм има художествена възстановка как е изглеждал той на времето. У нас се цвъкат диплянчета, листовчици и пластмасови възстановки – откровен кич, вместо отговорно отношение към културното наследство. Докато това е в ръцете на група хора без умора „усвояващи“ средства, нищо смислено не може да се получи. Пиша го, защото досега съм участвал в десетки проекти и не съм успял да убедя – ни общинари, ни министерства, че е по-добре да се направят по-малко неща, но скъпи, истински, стойностни и художествено защитени, съхраняващи наследството и традициите отколкото евтини сурогати които се изхвърлят с преминаване на кампанията. А и никой не им обръща внимание.

- 29-04-2014|**Никифор Харалампиев**

Поздравления за статията!

- 29-04-2014|**Свилен Гавазов**

Поздравления за автора!

- 29-04-2014|**Георги**

Браво!!!

- 30-04-2014|**architekt**

Смело и умно. Когато преодолеем комплекса за малоценност и се обърнем с лице към истината и реалността, може би ще намерим много повече причини да обичаме историята си. Или поне да я разбираме и да

се учим от нея. Фалшивият патос, измислените мащаби и напудрените „възстановени“ руини само показват, че някой май ходи до Скопие по-често от приличното.

- 04-05-2014|**РГрадева**

Чудесна статия! Преди време ходих с колега от Израел до Търново и Арбанаси. Докато Арбанаси безспорно го впечатли и не спря да говори за стенописите до края на престоя си, а и след това, за Царевеч каза само – ами поредният Уолт Дисни. И аз като автора на статията разбирам порива към европейски и бюджетни пари на предприемачите и други по дългата верига от материално заинтересовани лица, но искреното убеждение на много – вкл. и колеги хуманитари, че това е необходимо за повдигане на собственото самочувствие, ме удивлява, да не кажа по-силна дума.

- 04-05-2014|**Боряна Пирьова**

Много елементарно ми се струва това увлечение непрекъснато да се правят бутафорни възстановки. Това задоволява елементарни нужди за поддържане на ниско самочувствие – „вижте ни каква велика история имаме“, вместо да се влагат средства и усилия в настоящето, което е много тъжно.

- 04-05-2014|**Krasimir Damianov**

Да, за съжаление мисленето на Б.Димитров е останало на нивото на секретното му досие. Споменът на младия мъж ме развълнува защото съм един от хората, които участваха през седемдесетте и осемдесетте години в пестеливите частични възстановки на контура на Плиска и Преслав. Това, което той се е срещнал преди четвърт век, е нашият труд – на архитекти, реставратори, озеленители, историци и инженери като мен, двайсет години преди това! Дискретната ни намеса. Никой от нас не допускаше по време на социализма, че в свободна България свещените руини на кръглата църква ще бъдат обект на криворазбрано величие и криворазбрана нацивилизация, а вероятно и начин за източване на европейски пари. Дано не се случи. Нека обичаме бедната си, некрасива майка още дълго. Нямам нищо против. Но ненавиждам децата ѝ! Онази половина от тях, благодарение на която ни управляват варвари с епидермално мислене и ниска култура. Хора, които могат да причинят беди по-големи и от случилите се вече! В контрапункт на казанто тук – не

само Скопие е исторически фалшивикат, но и Варшава е декор. Търново с базиликата и паметника на Асеновци- също, но както виждате се вписаха в панорамата на града и света по някакъв начин. Така че въпросът е как се прави. С вкус. С мярка. С култура. С преклонение пред малкото, което имаме, останало пощадено от историята. Няколко реда камъни.

• 05-05-2014|**Лъчезар Лозанов**

За мен този патос срещу възстановките ми се струва доста пресилен и едностранчив. Не се воюва за същинска достоверност, а за замяната на една фантазия с друга. Сравнете: „Това, че останките на Кръглата църква бяха там, колкото и малко да беше останало от нея, че можехме да ги пипнем, караше великия цар да престане да бъде за нас нещо като литературен герой, образ от друго измерение, човек, който с умовете си знаехме, че е съществувал, но не го чувствахме като истински. Осезаемостта на неговата църква го превръщаше в съвсем реална личност...“ Това си е някакъв тип халюцинация, която видите ли – била възпрепятствана от довъзстановяването на църквата. Ами различното оцветяване може за очертае къде е достоверната част, а откъде и „художествената“ възстановка. Това, че на г-н Къдрев му е по-лесно да дофантазира своя „литературен герой“ в „съвсем реална личност“ си е комплимент към самия себе си. Но истината е, че и най-перфектно запазената крепост, кула или замък има една единствена функция за съвременния човек. Тя е инструмент за фантазии, дори когато е научно познание за нещата. Фантазии, чиято функция е да обслужват настоящето и най-вече бъдещето, като го променят в предполагащата от нас посока. Да, вярно е, че от обектите трябва да се изцеди всеки грам достоверност и да влезе в учебниците. Но историята на един народ, особено впрегната в митологиите на 19 в. при създаването на една друга грандиозна измишльотина (или фикция) каквато е нацията, няма как да не се употребява (на масово ниво) за цели букети от групово фантазиране. Само колко са теориите за произхода и появата на прабългарите... И дори най-научната, най-правдоподобната е предназначена – обяснявайки – да кара хората да се идентифицират с фантазни образи за родова приемственост. Колективна свързаност. Литературата си го признава честно – създавайки фикции, променя бъдещето. Историята прави същото по един още по-перфиден начин – предлагайки ни действителност. Е, когато действителността не е съвсем ясна, ефектът понякога се усилва многократно – спомнете си боричканията за гроба на Левски.

За мен лично една достатъчно професионално изпитана (в каноните на достоверността, дори подчинена на научните факти) визия, е вълнуваща. Не по-малко от истинския западноевропейски замък. Но и той, и тя си остават фикция. Влизам и до ден днешен с трепет в базиликата Света София, въпреки да знам, че византийските тухли, с които е достроена по-късно, съвсем нямат формата на съвременните. Гласовете от миналото и така си звучат достатъчно мотивиращо. А другото са тясно професионални дрънканици, които имат някакъв смисъл само дотолкова, доколкото обострят вниманието да не пропуснем максимално възможния ефект на „достоверност“. Няма лошо – тя също е една от боите за оцветяване, с която си играем и нахлузваме поредната роля.

- 05-05-2014|**баба- пенсионерка**

Чест и почитания! Прекрасен текст.

Отново ще имитираме, отново ще мимикрираме, „само и само нашата булка, мома да излезе“- т.е.да усвоим едни пари, че и да ги пооткраднем поне половината.Стара плоча, върти се от влизането ни в ЕС. За тая цел предлагам: замъците и църквите да се направят от картон и да ги замажем с блажна боя. Излиза по-евтино.Най-отпред за изпердашим по пет-шест кебапчийници, да действат на три смени! И непрекъсната музика на Петкана, Зюмбюлка и Офелия. На нон стоп.Музика, дето ти къса сърцето.Към това да турим и кеф за очите- палатки с развени ризи и гащи, да купува туристът- да не ходи гол! Щях да забравя паркинг- по 20 евро на час. Те ти пакет! Хем героично минало, хем естетическа наслада, хем корема ти пълен, хем ухото ти възхитено. И...туристопотокът ще рукне като придошъл Дунав.Ще стане народе, защото бая ви Ганя е скочил в политиката и няма намерение да изплува оттам.

- 05-05-2014|**Златко**

Понеже идвам от Преслав и познавам (някои) тамошни реалности по-отблизо: може би поне в този случай действително става дума за някакъв особен протуберанс на „усвояване на средства“, съпровождан от особена безвкусица и стил на бързо претупване, от което не остава нищо само след няколко години. Някъде към края на 90-те, по програмата „Красива България“ бяха „освежили“ стария и сериозно занемарен градски парк по такъв начин, че направо му „разказаха играта“. В частност: старите железни катерушки, люлки и пързалки от мое време бяха

заменени с нови, от дърво, в тон с Европа, така да се каже. Всичкото хубаво, само че майсторите така са си оставили ръцете, че, първо, новите устройства бяха десет пъти по-опасни от старите (аз съм баща на дете с увреждане и притежавам повече от солиден опит в това отношение: пързалката беше с такъв наклон, че детето, което не притежава нормалните реакции и рефлексии на връстниците си, буквално пада на земята от двуметрова височина; не ме питайте как се обяснява на дете-аутист, че то НЕ МОЖЕ да използва пързалката, която се намира директно пред очите му). На второ място, местните хулиганчета ги изпотрошиха точно за две минус-бройки. Същата работа и с новите бордюри на алеите, направени от някакъв толкова мек камък, че се изпочупиха и опадаха още на втората година след „освежаването“ ...

Да изреждам ли още? Моето родно място, поклон дѐземи, е една от причините да се прибирам в България все по-рядко и с все по-нарастващо нежелание. „Долината на бавната смърт“, както го нарича един мой невесел познат. М-да...

- 07-05-2014|**Black Wolf**

Петре, поздравления! Чудесна статия. Напълно съм съгласен с мнението ти. Божо, абе той си е „чалга-историк“ и в професионалните среди обикновено на него се гледа с насмешка, но както и да е..

Тези възстановки, освен че са фалшиви и кичозни УНИЩОЖАВАТ реалните останки от паметниците. Имаме това, което времето ни е оставило. Това е положението. И трябва да се радваме, че и това все пак го има.

Всичко друго е фалшификат. Измама и самоизмама. Но на народ, 95% от който е доволен на всичко, стига да има чалга и бира, едва ли му пука особено. Вероятно има хора с комплекси, които като гледат някой средновековен немски, френски или чешки замък им се иска и тук да има нещо поне наподобяващо. Да, ама няма...

Отвратителни са възстановките. Още тези на Царевец преди 30-40 год бяха кофти. Сега кичът очевидно се е умножил в пъти. Мен като историк ми става много гадно. Жалка картинка...

Писал съм ти един мейл, ще го видиш;-)

- 24-05-2014|**Манол Глишев**

Из България и Македония се вършат страшни безобразия, уж „визуализации“, които съсипват останките от крепости и старинни черкви. Познати места се превръщат в безобразен кич, който няма нищо общо с професионализъм или автентичност, пък и дори не стават по-привлекателни за туристи – даже напротив. Вредата е двойна и тройна. Това дори не са прояви на патриотарска грандоманщина, а просто зле направена сметка откъде ще дойдат парите.

Кратък експеримент по (социално) бърбрене...

Автор: Златко Енев

А ето и разговора, който тези фотографии предизвикаха във Фейсбук. Чувствайте се поканени да участвате, моля...

Zlatko Enev Преди десетина години същата тази постановка беше представена тук и в Берлин, само че телата бяха не само и единствено младежки и перфектни. Имаше си и възрастнички жени, и въздебелшки, всякакви. Като в живота. И хората тук също май бяха някак стъписани: какво ще рече това сега, какво искат да ни кажат? Застанали така, дибидюс голи, седят и се правят че покрай тях никой няма. А после им направиха интервюта. Страшно интересна работа. Оказва се, че повечето от тях са се чувствали не съвсем приятно. Примерно, да стоиш така гол пет-шест часа, малко на течение, хич не е лесна работа. Едно на ръка, че минаващите стада гледат и дупчат с погледи като бормашини (иначе има наоколо здрави момчета, пазят някой да не му скимне някоя глупост)... Абе страшно интересна работа. Уж нищо, само три дузини жени голи, а духовете яко се размърдват...

Zlatko Anguelov Във всеки случай, това не е La Grande Belezza

Zlatko Enev А после се сещам за един от ранните филми на Уди Алън, „Подставено лице“, в който нашичкият, решил да се образова, отива при един приятел-книжар и го пита какво да чете. А оня му вика, „Ами Достоевски, Фокнър“. „Тъй ли?“, отвърща Уди. „Я ми дай тогава под мишка два-три Достоевски и четири-пет Фокнър, пък да видим колко ще оправя до утре сутринта“...

Искам да кажа, не е ли ТОЧНО това тайната – или повече от явна – мисла на нашия брат мъжки пред тая мила картинка, че и не само...

Zlatko Enev Вярно, адаш. Това не е лула...

Zlatko Enev Ти иди и прочети коментарите под постинга на Венци. Там е истината, те тук нашите си мълчат...

Ky Ky Арт изкуството е безгранично. В повечето пъти неразбрано, както е и в случая. Посланието е само в главата на твореца, такова, каквото е, всичко останало е интерпретация на собственото „Аз“. Да провокираш човешкото съзнание в различни аспекти и да наблюдаваш е концептуално заложено в психиката човешка. Интересен начин да се покаже до каква степен съвременното, а и не само, изкуство е неразбрано за масовата публика.

Zlatko Angelov Няма ли точната аналогия да бъде „Това не са жени“? – плюс че те са недостъпни, студени, манекенизирани.

Zlatko Enev Уффф, добре, че си те обичам. Че като ми тръгнеш така по линията на най-слабата мисловна съпротива (или напрежение) ...

Zlatko Enev Нерде студени, нерде манекенизирани? Сякаш не ги срещаш всеки ден, добри, свестни момичета, които не искат нищо друго освен да бъдат вземани на сериозно, а не само като нещо си с крака и пр. ...

Zlatko Angelov Аз на жената гледам като на топло присъствие. Скулптурите на Венци са много по-добри от горната „концептуалност“ (макар че се съгласявам с Ку Ку за интерпретациите)

Zlatko Enev Ами запитай се тогава защо ги виждаш като студени...

Zlatko Enev И дали тях гледаш или залата, обстановката, постановката, обръкващата идея...

Ruzha Manolova Голотата ни прави уязвими физически, но това не значи, че сме уязвими в душевен план...или пък...силата е в духа...нещо такова...

Zlatko Enev Виж колко са различни всичките в голотата си. Едната е сложила ръце пред пола си, другата е пуснала косите върху гърдите си.

Не са неуязвими, нито пък студени. Нито пък им е безразлично как ги възприемаме...

Zlatko Enev Просто искат да ни кажат: не ме гледай сякаш съм тортичка, аз съм ЧОВЕК...

Zlatko Anguelov Това е една възможна интерпретация. За мен именно обезличаването им ме кара да ги виждам като студени. Няма характер, няма история, няма топлина и желание за общуване (от моя страна).

Zlatko Enev А пък на мен единственото ми желание е да се съблека и да застана сред тях (само че едва ли ще ме приемат). Ей богу, давам (поне) едно кутре за такова нещо!

Zlatko Enev Ама първо трябва да смъкна поне още пет килограма...

Ky Ky Ето, посланието на автора вее е в действие.

Zlatko Anguelov Ку Ку, дай твоята интерпретация, ти как се чувстваш?

Heli Mandil Проблемите с голотата, не само женската, не са от днес (синовете на Ной, например). Въпросът е дали това е изкуство или е психологически експеримент?

Zlatko Enev Ами важното е, че е безумно красиво. Боже, колко хубаво нещо е жената. Направо да се разплаче човек...

Zlatko Enev Ако бяха от мрамор, всичките щяхме да се изпонасополивим... Само защото са живи се ядосваме, щото е предизвикателство.

Ky Ky Няколко са. Едната е именно студенината, същевременно виждам безличие, както и индивидуализъм във всеки един от моделите. Светлината не на последно място допълва картината с хладен, но светъл нюанс... В случая не приемам голотата като слабост. Да, предизвикателството е много силно в случая.

Heli Mandil Хм, и мъжът също е красиво създание (и древните гърци са мислели така). А иначе на нудистките плажове никой не се ядосва, нито пък приема голотата като предизвикателство.

Zlatko Enev Има и още нещо: това са европейски момичета, не са американки. Не че е особено важно, но в случая има съществен културен момент. Нали разбирате по какво се познават?

Zlatko Enev Е, нудизмът вече е старо нещо, свикнали са хората. Доколкото са свикнали, разбира се. Американците все още се чудят когато видят как в парка пред нас хората се пекат на слънце голи и никой не ги арестува... (Прощавай, адаш, не се заяждам с Америка, просто този пуританизъм фалшив много ме дразни)...

Zlatko Anguelov По какво?

Zlatko Enev Не са бръснати...

Zlatko Enev Повечето поне...

Heli Mandil Е, как да не са? Може би има 2-3, които не са, всички останали се поддържат.

Zlatko Enev Мястото може да е оформено, но не е безлично опразнено, това е важно...

Zlatko Enev Самият аз съм силен противник на тоталното обезкосмяване, за мен това е униформа...

Heli Mandil И аз съм силен противник на бръснатите глави при мъжете, но за мое огромно съжаление, днес това е масова практика.

Zlatko Enev Едно на ръка, че води със себе си доста чисто технически трудности, които са прекалено комични, за да се обсъждат тук. Но някой ден ще ги изтипосам в някоя книга, мисля си...

Ky Ky Почнахте да спорите само за един детайл. Какво ще кажете за обувките, прическите, формите на телата... обстановката в която са поставени(заобикалящия ги свят) в случая сцена?

Zlatko Enev Ами бръсненето при този мъж идва от суета, щото не иска да се чувства плешив... Елементарно, но факт.

Zlatko Anguelov Адаш, много четеш в тази жива скулптура, мисля. Beauty is in the eye of the beholder. Аз, като beholder, възприемам това като предизвикателство, но не към мен – не асоциирам женската красота извън топлото тяло със секса, или ако искаш със собствената ми сексуалност. Жената е индивид като мен и всяко отделяне на индивида от външността й/му ми се струва изкуствено.

Zlatko Enev Инак, ако имах косите на адаша (или на баща си)...

Heli Mandil Те всички така казват Но за мен е обезличаващо по някакъв начин. Иначе всеки мъж оплешивява различно, в което има много чар и индивидуалност

Zlatko Enev Абе интересно си е...

Zlatko Enev Ами то и всички дебелеем различно, но никой не иска да е дебел (или лъже, ако твърди обратното)...

Zlatko Enev Ами аз си давам зор да ги виждам като индивиди, тия момичета, адаш. Опитвам се да си представям за какво си мисли всяка от тях в момента, какво я притеснява, какво я мотивира. Умирам си при мисълта, че бих могъл да разговарям с тях, всичките (инак за секс са ми много, не ще и дума)...

Zlatko Enev Представи си само колко и какви истории биха могли да разкажат. Примерно кои и какви са били бащите им, защо за тях е толкова важно да бъдат на тази сцена, на кого и какво се противопоставят, кого обичат, какво ненавиждат... Всичко това има връзка с постановката, поне в моята глава.

Zlatko Angelov Да де, книгите на Достоевски и Фокнър ... хахахаха. Аз съм старомоден: изкуството трябва да ми казва нещо, което аз не съм виждал сам в околния свят. Това, уви, само ми повтаря неща от света, които знам, познавам до болка. Женското присъствие, искам да кажа.

Heli Mandil А може ли преди да почнат да разказват, да им разрешиш да си събуят обувките? Толкова часове голи на високи токчета, горките жени, сигурно е ужасно!

Zlatko Enev Е, то не че аз примерно няма да се сащисам и изгубя дар слово, ако желанието ми би се осъществило на практика. Просто ми е кеф да си бърборя за това, да си го преживявам мислено. Така се появяват повечето от историите ми, между другото...

Zlatko Enev Ха. ТОЧНО от това се оплакваха най-много в Берлин. А също и от студа. Повечето бяха с чорапогащници, между другото, Тук сигурно са ги хвърлили само заради снимката.

Zlatko Enev Ако това не ви притеснява (участниците в разговора), бих го пуснал без никакви съкращения и редакции в „Прегледа“. Да видим какви реакции ще предизвика там...

1 мин · Харесвам · 1

Zlatko Enev Ако някой не е съгласен, ще махна съответните реплики...

Lyudmila Lambovska-Mila обичам голотата! и се радвам всеки път, когато я срещам без сексуален контекст (макар че всичко би могло да бъде преживявано като сексуално, добре)! ние сме затискани, смазвани, атакувани със секс непрекъснато чрез фотографии, които показват жените кат...**Вижте още**

Billy Aleksandrov · 2 общи приятели

Нищо по естествено няма от човешкото тяло, мъжко или женско. Двете страни на едно цяло. Красиви са...

Maria Popova Това, което смущава е не голотата, а липсата на живот в нея. Тази замразеност на позата е страховита. Има нещо мъртвешко в композицията. Голямото количество голи тела обезмислят концепцията за „голо тяло“, както и неговия разказ.

Zlatka Jordanova Обувките!

Billy Aleksandrov · 2 общи приятели

Аз лично виждам много живот там

Zlatko Anguelov Хайде, Мила, не си убедителна (съжалявам, че ме нямаше до сега, разговорът е много интересен). Прекалено патетично звучиш, за да бъде вярно. Та кой е казал, че тялото ви е нещо неестествено? Кой изобщо се съмнява в нещата, за които говориш, че трябва специално да ги казваме след като някой се е опитал – доста несръчно, според мен – да ги покаже в тяхната оголеност? С кого спориш, не ми е ясно. Адаша явно подхожда към произведението като писател -

преди 17 часа · Харесвам

Nellie Nedeva По отношение на голотата и нейния смисъл/безсмислие един от най-добрите текстове, които съм чела, е седмата част, „Границата“, на Кундеровата „Книга за смеха и забравата“.

преди 16 часа · Харесвам

Мина Карагъзова Нито обичам, нито мразя голотата. Тук не видях естетизация на голотата. Прилича на месокомбинат. Дори по-лошо – напомня голите хора, подкарани към газовите камери. Всичко хубаво. Тази провокация е остаряла поне с 30 години.

преди 15 часа · Харесвам · 4

Veneta Magistrelli Определено идеята не е нова, малко се поразрових да си припомня какво още съм виждала или пропуснала <https://www.google.bg/search...>

installations of naked people - Google Търсене

www.google.bg

Разширено търсене Начална страница на Google Изображения Помощи Изпращане на отзиви

преди 8 часа · Харесвам · 1 · **Махане на предварителния изглед**

Милка Илиева Голи, но не и боси...

Panta Rhei · 6 общи приятели

в контекста на темата, това видео би било интересно за някои, най-малкото напомня и показва, че полът и идентичността се намира в главата между ушите, не между краката.

<https://www.youtube.com/watch?v=smTPi9fWJJc>

Human Installation I: „OBSOLESCENZA DEL GENERE“ by KYRAHM + JULIUS KAISER

Obsolescenza del Genere – Installazione Umana 1 Gender Obsolescence – Human Inst... **Вижте повече**

Stefan Krasimirov Грешка: То те страх отдавна нямат, по-скоро срам нямат

Panta Rhei · 6 общи приятели

една интересна мисъл на Марк Твен, с която едновременно съм и не съм съгласна

Lyudmila Lambovska-MilaZlatko Anguelov, опазил ме бог да споря! изказах мнение! за някои то ще бъде убедително, за други – не толкова! а съм патетична винаги, когато съм развълнувана – в това ми е чарът, особено ако съм гола! този пърформанс не би трябвало да е нещо ново, но не видях кога във времето се е случила тази мила (за мен!) презентация! мисля, че така изглежда всяка жена миг, преди да се облече, или миг, след като се е съблякла! може би се поглежда в огледалото, може би се вглежда в себе си, може би среща погледа на естеството, или на някой друг... хубаво е! а да сте виждали същата гледна точка с мъже?! аз бих искала! и ако не се е случило, ще се случи скоро! защото мъжете са пренебрегвани дълго време в това отношение! **Zlatko Enev**, благодаря ти! беше удоволствие за мен!

Ку Ку Ето как, при едно допълнително разглеждане, изкуството не е обвързано с някои от описаните вчера мнения. Изкуството разчита на

рефлексивно отношение към материала. очаква едно формиране, естетизиране или синтезиране на информацията. При едно по-класическо разбиране, изкуството е резултатът от творчески процес, който не изпълнява никаква конкретна функция, а по-скоро сетивно съответства на нашите възприятия и интуиция. Сега възприятието е коренно различно. Благодаря и за двете фотографии!

Elena Daskalova За мен това не е изкуство, а един неуспешен опит за провокация.Замислете се на кой може да повлияе.

Elena Daskalovahttps://www.youtube.com/watch?v=tir5_m6E4lc&hd=1 Ето това е изкуство в най-различни вариации.

Forever Tango – A Evaristo Carriego

Carlos Gavito & Marcela Durán – The Boston Pops and the Forever Tango Orchestra Live Performance at the Boston Symphony Hall (1998)

Elena Daskalova Сега се сетих ...все едно виждам реклама на лекарство за отслабване...

Цветана Петрова <http://highlike.org/vanessa-beecroft-17/> тези две фотографии би трябвало да се обсъждат паралелно ...тази предхожда или последва въпросната арт снимка -дрехите не могат да променят или скрият онова което е дълбоко вътре в нас.

VANESSA BEECROFT - highlike

highlike.org

Kremena Jekova Тези жени не са „манекенизирани“, напротив – тук няма силикон, нито телата, нито стойките са тип „манекен“. Като изключим, че повечето са руси, снимката на мен ми говори – виж ме такава, каквото съм. Обувките внасят цвят.

Zlatko Enev Цветана Петрова, много благодаря! Не знаех за другата фотография и съм напълно съгласен, че двете не бива да се делят една от друга... Страхотен ефект!

Kremena Jekova Здравейте отново и благодаря за приятелството! Голата „La Grande Belezza“ на г-н Златко Ангелов, вероятно е в Play Boy, но тя има друго изражение и по-различен поглед. Аз виждам една нормална, естествена, вероятно работеща немкиня.

Zlatko Anguelov La Grande Belezza е италиански филм. А на адаша искам да кажа, че за мен единствената тема свързана с женското тяло, донякъде интересна за обсъждане, е бельото. Прекарал съм осем години от живота си в анатомичната зала и съм се нагледал на триъгълници, вулви и какво ли не. Да, както отбелязва една твоя събеседничка, вулвите са наистина различни – може да кажеш, ако ти харесва, индивидуални. Но какво от това? Телата са, за да бъдат обичани, харесвани, обожавани, галени, прониквани – винаги някакво конкретно тяло. Всичко останало е чесане на езиците.

Zlatko Enev Добре, адаш. Сега, на какво искаш да се обзаложим – ама честно – че има ПОНЕ няколко аспекта на това чесане на езиците, върху които повечето от нас не са се замисляли никога и които – по подбие на прословутия сив кардинал – въпреки това управляват голяма част от ежедневието ни? Да ти разкрия ли първия от тях?

Zlatko Anguelov Предложи ми – и аз ще ти отговарям честно дали съм се замислял или не – и защо не съм или съм, съгласен?

Zlatko Enev Няма да чакам отговор, че ме чакат тридесет текста за четене тая нощ

Значи, преди около пет години разговарях с една преводачка на „еротична литература“. В София, не тук в Берлин. И жената ми обяснява следното: **НЯМА** как да се преведат повечето от еротичните текстове на български език (без да звучат или абсолютно каруцарски, или да бъдат лишени от всякаква еротика), просто защото езикът ни не е отишъл до там. Оказва се, че в повечето големи езици, някъде от, примерно, Бодлер насам,

тече един процес на „профанация“ на езика, при който все повече и повече думи, преди това принадлежащи САМО и единствено на абсолютно плебейския, простонароден говор, биват привнасяни във високата литература, докато се изгуби усещането за профанност и те си станат част от литературния език, също като другите му, по-рано „еманципирани“, части. Без да съм специалист, ни най-малко дори: значи, вече всеки от нас знае, че думи като „fuck“ и „fucking“ отдавна вече са най-нормална част от англоезичната литература, която хората просто не забелязват (с едно твърдо изключение: the word cunt, което все още не ще и не ще да бъде прието). Ха сега се опитай да напишеш във високолитературна книга на български „еба“ и „ебане“ (както знаеш, аз съм го правил – и веднъж прочетох един от тия пасажии от „Реквиема“ пред група тукашни вискобуржоазни и благодни дами; да ти описвам ли какво се случи?)

Та така. Като автор на еротична литература ти сигурно ще ми кажеш, че всичко може да се каже и чрез други думи, но аз пък ще ти отговоря, „що ли да пишем и четем книжки, като е толкова по-лесно човек да се уедини някъде за пет минути?“

Давай сега, адаш. Твой ред...

Zlatko Anguelov Това не е ли изместване на темата? Преди да кажа каквото и да било, важно е да знаеш и всички да знаят, че аз изразявам само своето мнение, което не е осъдитено за никого и за нищо. Като казвам чесане на езиците, то е такова за мен и за това не участвам в него активно. За други хора сигурно не е. Въпросната преводачка е просто един случай на недостатъчно владение на езика или на момински боязън от силните думи. Що се отнася до употребата им, на мен тя ми идва спонтанно и не съм имал затруднения до сега. Но то е защото аз описвам любовни отношения – а това е съвсем различно от просто секс. Думата еротични всъщност има много широко семантично поле в българския език, та и в другите езици. За мен тя изразява любовните отношения – сексът е забавление, гимнастика, хигиена, мастурбация, нимфурбация, проституция, изнасилване, нисо и високо самочувствие, но преди всичко и най-вече НАСИЛСТВЕН АКТ (дори когато е консенсуален или споделен). Думите fuck, fucking всъщност изразяват бедността на английската култура по отношение на действието, което изразяват. В другите езици има много по-разнообразни синоними. Официално все още на повечето места се слагат многоточия, в телевизията всяка такава дума се заглушава с пищящ звук, но в художествената литература и филмите не, защото хо-

рата си говорят така. И странно! Думата много добре пасва на ритъма на английската реч и всъщност лично за мен не дразни с повторемостта си. В играта на скрабъл Words with Friends, която играя с децата си от света по телефона, думата cunt не се приема, но наскоро срещнах едно заглавие, където я имаше – сега просто не мога да си го спомня. С всичко това искам да кажа, че обобщенията в тази област са невалидни, че хората се местят от по-сексуален изказ към по-малко сексуален и обратно, свободата съществува. Обаче именно свободата е онова, което ни заставя да я употребяваме отговорно. Т.е., да знаем за какво става дума, когато говорим за секс – а не да смятаме, че знаем всичко, както повечето мъже по света, а гледам и от този форум, и някои български жени.

Zlatko Enev Може, адаш. Няма проблем в несъгласието, дори напротив. Не сме деца, да си угаждаме един-друг. Но позволи ми тук малко да продължа темата си, защото за мен пък всичко това хич не е избягване на нещо си (примерно красотата на любовта). Ако ми позволиш да перифразирам: tender (cautious, smart, pious, you name it) writers go to heaven; the good ones go wherever they want...

Та така, адаш: срамът е най-големият сив кардинал на тоя свят. Дали ще те накарат да се срамуваш на събрание на кварталния актив или тук във Фейсбук – разлика няма почти никаква. Но човек не може да се освободи от него като си каже просто „е сега няма вече да се срамувам“. Това е все едно да тръгнеш през минно поле или мочурище, и да се надяваш, че ще стигнеш до отсрещния край здрав и невредим, щото си, примерно, „готин пич“. Ей тая работа – полагането на НОВИ пътеки през блатото – трябва да я вършат хората, дето това им е съдба (и най-вече писателите, пфу, да не ни е уроки). Кефът в цялата работа е долу-горе колкото в пиене на рициново масло, но няма как другояче...

Zlatko Enev Това касае не само – и може би дори не на първо място – езика, разбира се. Но той е канавата, върху която се гради всичко. Не промениш ли нея – временна ти е работата. Така поне си мисля аз. А начините за промяна не са чак толкова много – опираш се на онова, на което те е научила средата и животът ти, а не университетът. Пишеш така, както говорят хората – и особено ония от тях, дето са майстори-пиперлии, или поне това е собственото ми предпочитание. Вкарваш в езика простонародни думи, остарели, собствени думи, каквото ти дойде на ума. Ковеш го ти, а не той тебе. Такава поне е надеждата.

А хората? А народът? Ами... Какво да правим сега? Залагаме на она-ва, в което вярваме и което ни подсказват слабините, а не главата (това, между другото, иде от Казандзакис)... Останалото – карай да върви, кой ли му пука? Сякаш ще хукне някой нанякъде си, каквото и да правиш... Те си знаят тяхното, ние – нашето. Пилците така или иначе се броят едва след като изгърми я левия, я десния клапан.

Или долу-горе така някак си...

Zlatko Angelov Значи, разбирам, че ти искаш да подканиш хората да преодолеят срама от тялото си и от действията, свързани с тялото, които те вършат насаме, но не искат да ги показват или обявяват пред други. Честно признавам, отдавна не съм се срамувал и малко съм rusty по отношение на това да си представя това чувство. Дори не мисля за срама у другите. Ти като ми обръщаш внимание, виждам, че може би имаш право. Но трябва да започна да наблюдавам. От какво всъщност се срамуват хората? Най-общо казано, една възможна дефиниция на срама е, че се появява когато човек върши нещо, което не отговаря на представата му за себе си. Но за да се появи, човек трябва а) да има представа за себе си и б) някаква мярка за това какво за другите би изглеждало срамно.

Zlatko Enev Абсолютно просто е: лакмусът винаги е реакцията на съпротива. Кажат ли ти „Неее, няма такова нещо!“, то значи си напипал някакво гнило, слабо място – особено ако им посочваш нещо, за което знаеш, че си боли, и то от собствен опит. Ония от тях, които са склонни да се замислят и да опитат да погледнат навътре в себе си, а не да те ошамарят или да се провикнат „прустак!“, са случаите на надежда. Останалите – няма лошо, обикновено и те са добри, свестни хора, но не им е работата да променят нещо си, не дори и самите себе си (хеле пък ако започнат да ти развиват ню ейдж теории за „хармония с вътрешното аз“ и нам кво си; от хармония се дебелее, а не се постига развитие, ако питаш мен). Майстер Екхарт го е казал още преди намколкостотин години: най-бързото животно, на гърба на което се стига до съвършенството, е страданието. Няма път към промяна без болката – ама да ти се разкаже играта, а не само така да викаш „Ауу, миличък, мен май ме заболя!“

Хайде, стига. Никаква няма да я свърша тая вечер, аман...

Zlatko Enev Фройд има един много известен пример от „Шегата...“ Когато питал пациентите си дали онанират, те винаги отговаряли абсолютно стреснато, на секундата: „О, не, никога!“ На виенски диалект това звучи така: „О, па, nie“. Ха сега си го произнеси и виж какво казваш...

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (13)

- 03-05-2014|Златко

Преди да прочетете коментара ми, моля прочетете първо **този сравнително недълъг текст**, който, надявам се, ще помогне за едно малко по-плавно навлизане в темата...

И така, за или против телесното обезкосмяване (чети: онова на половите органи)? Произнесен от устата на мъж, който си бръсне главата, този въпрос може и да прозвучи малко комично, но, както пояснявам по-горе, при мен това решение е донякъде принудено от желанието да се съпротивявам срещу натиска на гените, с които ме е дарила природата: бидейки плешив, склонен към напълняване мъж над 50 години, аз гледам на всичко това просто като на израз на решителността ми „да не се давам чак толкова лесно“. Останалото е въпрос на ваша лична интерпретация.

Сега, осъзнавам, доколкото е по силите ми, че въпросът с обезкосмяването е донякъде поколенчески. За момчетата и момичетата на около двадесет години гледката на една „небръсната“ жена сигурно е също толкова странна и донякъде неапетитна, колкото е за мен обратната. Чувам немалко момичета да обявяват това за въпрос на „хигиена“, при което самият аз никога не успявам да разбера каквото толкова му е нехигиеничното на половото окосмяване (по разните клипчета, които се

намират навсякъде из мрежата, гледам вече и мъжете са бърснати, което пък ме убеждава за пореден път в принципно стадния характер на повечето от масовите човешки поведения – тръгне ли кочът-водач в една посока, стадото го следва и това е).

И все пак... Позволете ми да изкажа собствените си съображения. Искам да кажа, зад всичко това може да се крие и нещо повече от инат и неосъзнавано остаряване.

Значи, първо: за мен женският триъгълник – неговата форма, израз, изглед, е нещо безкрайно индивидуално, също като отпечатаците от пръстите или формата на ушите. Премахнете го, превърнете женското лоно в някаква смалена форма на едно и също бебешко задниче – и за мен тази жена губи сериозна част от индивидуалността и възможно най-интимния си чар. Тя става „като всички“, до голяма степен неразличима от останалите.

После: изведнъж, оказва се, нашего брата, мъжът, е конфрнтиран с онова, с което жените са били принудени да живеят от векове насам: „брадясването“ (тоест онази форма на поклъване, при която космите са къси и бодливи). Ами неприятно е, какво да си кривим душите? Боде, драска, разваля магията в един възможно най-сублимен момент, в който човек би трябвало да се занимава с малко по-различни мисли от „ей, пак го/я е домързяло, майка му стара“. Може и да звучи смешно, или пък грозно, но си е горчива реалност, факт.

Накрая, то е просто скучно. Погледът, инак падащ като вързан сноп върху онова място, с надеждата да открие нещо интересно и специфично, някак се подхлъзва и изпада в празното, сякаш измамен, сякаш подлъган и дори малко нещо подигран. Гордата красота на една жена, която познава чара и цената си е заменена от този полуфабрикатен продукт, сякаш излязъл от конвейерна линия. Гладко и чистичко – може би. Но пък скучно, безобразно скучно, поне за сетивата на човек от моето поколение, мисля си...

Така че, поне за мен, гледката на една жена, която има смелостта да НЕ СЕ бърсне, вече е солидно свидетелство в полза на надеждата, че тук си имам работа с някакъв по-солиден, по-укрепнал и по-завършен характер, а не с подозрителния конформизъм на някоя дама, която уж е много самостоятелно мислеща и не знам какво.

Докато паднат завесите. (Или се вдигнат, както предпочитате)...

- 03-05-2014|**Благо**

За да не обобщавам, ще говоря в първо лице.

Аз не съм в състояние да възприемам повече от една жена едновременно. Ако кажа, че виждам група голи жени, всъщност изказвам умозаклучение, проста индукция, а това е обезличаващ, „обезкосмяващ“ отказ от вглеждане в жената. Зад думата „жени“ няма нещо, а зад „група жени“ се спотайва спял мъж.

Що се отнася до обезкосмяването, съгласен съм със Златко, предпоследният параграф от коментара му изразява мнението ми. Искам да допълня само още нещо. Дано не греша, но мисля, че Умберто Еко коментира в една статия разликата между еротика и порнография. Според него при порнографията зрителят няма търпение да види следващата сцената, а при еротиката се наслаждава „сега“, в този момент, т.е. възприятието е пълноценно и непошло. Докрай обезкосменото женско тяло угажда на нетърпеливия и ненаслаждаващ се поглед, липсва онзи момент на стаения дъх преди кулминацията, преди пред теб да се разкрие точно тази жена.

- 03-05-2014|**Златко**

Дали греша или сме долу-горе на една и съща възраст, Благо?

- 03-05-2014|**Владимир Йосифов**

Когато хора са голи, но не изглеждат щастливи се показва проблем. Не разбрах какво искат да видят тези жени.

Да, видях цветовете на обувките им и предполагам, че така показват оптимизъм, въпреки сериозният проблем, който искат да покажат.

Ако обувките им бяха други щях да бъда „притиснат“.

Може би показват и различни характери на жени.

Всички са голи, слаби, бели, но различни!

Различни коси, различни „прически“, различна стойка, различен поглед, уплашени, любопитни, агресивни, срамежливи, спокойни, сме-ли ...

Тази снимка трябва да бъде поставяна в гимназии и да бъде обсъждана от ученици и учители!!!

Интересно би било да се види подобна снимка на голи мъже с „близки по размер“ достоинства.

- 03-05-2014|**Златко**

По едно от най-популярните тук в Берлин радиа, Radio Eins, има една любима за хората игра, при която двама опоненти трябва да проверяват способността си за здравомислещи човешки съждения. Нещата вървят така: модератор/ката задава въпрос, който обикновено е силно засукан и няма как човек да знае отговора предварително (в повечето случаи). Пита се: вярно или не? Ако единият познае, преминава се към следващия въпрос – и така нататък, по ред, докато се отговори на достатъчно въпроси, за да се спечели наградата (обикновено каса минерална вода или някоя книга).

Сега, един от днешните въпроси беше такъв: при едно скорошно тайно допитване до жени в Кения се установило, че много от тях имат проблеми с размерите на членовете на съпрузите си. В частност, 34 жени признали, че са изневерили на мъжете си, защото размерите им били прекалено големи и това им причинявало болка. При търсенето на нови партньори те предпочитали най-вече мъже с по-малки пениси.

Вярно или не?

- 03-05-2014|**Благо**

Златко, на 40 съм, но това е без значение.

По отношение на въпроса от „играта“ бих казал, че е напълно вероятно, още повече, че познавам жена с такъв проблем, а тя го решава по описания в казуса начин, докато в брачното ложе страда от хронично неразположение...

Ситуацията, предложена от г-н Йосифов, особено с български мъже, би била пълно фиаско... Убедено твърдя, че с оплакванията си от студа с лекота биха заглумили дамите.

- 04-05-2014|**Гост**

Още от заглавието с явното подканяне за свободен разговор има и нещо неясно, което е видно и от коментарите с бъркане на равнища, но пък оправдава подхвърлената дума „експеримент“.

Приемам едно от изказаните мнения, че такива фотографии е нужно да се разглеждат и тълкуват в училище, да не повтарям големия Ярослав Хашек от предговора му към втората част на „Швейк“, където изрично упоменава, че на културния човек нищо не му е чуждо, камо ли да се диви на по-свободни речеви прояви. В този порядък при първото

издание у нас на „1100 камшика“ на Гийом Аполинер споменах, че е неповторимо пособие за часове по стилистика и теория на литературата, най-вече – с онова изобилие от преноси за назоваване на женски генитали, пример: „Космите ѝ се събираха в черна лъскава туфичка, досущ като намокрена четчица“. (На същата страница няколко реда по-нагоре е хрумката „асо пика“, но при сегашното тотално обезкосмяване дилемата каро или купа за обозначаване на същото при жените (находка в жаргона – делта, преди години: златното руно) нека разрешават пишешите.)

Според разбиранията за хепънинг тази фотография е изкуство, но странно защо посланията на автора не са ясни, а пораждат множество тълкувания. Може би голотата под влияние от инерцията на установката в миналото се приема не като условност на изображението, а като крайно решение, което само по себе си (априори) е спекулативно. Ха де, как да се отървем от наслоенията на миналото.

Една модна руска стилистка преди време гласно изрече, че ГОЛОТАТА Е НАЙ-СКЪПАТА ДРЕХА! Чувството за хармония и симетрия на външните форми в такива случаи на разголвания винаги остава неудовлетворено, най-често негативните реакции вземат превес.

Напоследък масмедиите бъкат с протести на чисто голи хора, странна актуализация като прояви на симпатиковата магия от древността, когато най-вече жени са показвали гениталите си, за да спрат дъжд или отпъдят злото наоколо им. При бродниците и житомамниците голотата е също подчинена на тази магия, но с друга цел.

При сегашната обърната перспектива би трябвало женското разголване да привлича, но защо необяснимо отблъсква? А де го онова тайнство при жените, което подтиква мъжа за действие, разпали плеяда писатели и кинотворци на Запад да третират „демоничността у жената“, а колкото до крилатия израз: „Търси жената!“, той и днес втриса с безкрайната си многозначност. Позицията ЕДНО КЪМ ЕДНО е гибел за истинското изкуство. И такива фотографии извън посветени и по-особити ценители в масовката извикват представи за относително крайна буквализация и... Е, Златко Енев е метнал спасителния пояс „ЕКСПЕРИМЕНТ“. Макар че и да не е чел Критчли с неговата „Афазиология“, среднограмотният читател догажда в тези „изказани мнения“ най-обикновени речевы разстройства...

Броди

- 05-05-2014|**Silvia**

Посланието на този акт за мене е, че освен към бездуховност, светът ни се е запътил и към безжизненост.

- 06-05-2014|**Слави Езеров**

Не, това е Акт пред някакъв вид медитация или пред пълна разруха на връзката душа-тяло. не на безжизненост, защото потенциалът заковава погледите в облекло (визия), части от тялото и след това търси кое лице или тяло ще му пасва или отблъсне като хармония или докосване /при мъжа/ чисто и просто. Не блудствайте с думите, моля. В изкуството всичко е така семпло и ясно, така предизвикващо мисъл и чувство, толкова дълбоко...

- 08-05-2014|**Ясен**

www.nowness.com/day/2014/5/6/3854/les-fleurs

[url=www.nowness.com/day/2014/5/6/3854/les-fleurs[/url]

Director Saam Farahmand Heats Up the Body Hair Debate in the First of Our Weekly #DefineBeauty Series

„One of the things I appreciate most about female beauty is what’s commonly appreciated the least,” says Saam Farahmand of his ode to body hair that launches NOWNESS’ new five-part series #DefineBeauty. „I wanted to find something about women that was almost unanimously disliked.“ The transformation of the female form from hairless ideal to glorious natural state is set to the rousing score of Minnie Riperton’s „Les Fleurs.“ „There was something so affecting about Minnie Riperton’s ability to breathe her gender—she speaks to female sexuality in a way that seems to exclude male consideration,” says the London-based filmmaker, known for his collaborations with The xx, Soulwax and Alexander McQueen. „It was important to immerse the viewer in the female form, an overwhelming landscape where the smallest shifts are amplified,” he adds, inspired by iconic nudes of Madonna by American photographer Lee Friedlander taken in 1979, the year he was born. The topic coincidentally reverberated across social media throughout the duration of the film’s development, from Madonna’s untamed underarms to Canadian artist Petra Collins’ bikini-line censorship by Instagram. „I need to be clear that this film is in no way reactionary,” says Farahmand. „It’s possible the subject resonates as people are always looking for a way to distinguish themselves from commonalities. If there

is a genuine renaissance of female body hair in London, New York or Berlin, then like the modern man's neo-beard, it will be abandoned when the first tufts start creeping out of glamour models' armpits on reality TV shows.“

The next #DefineBeauty film premieres Tuesday May 13.

(Read More)[url=]www.nowness.com/day/2014/5/6/3854/les-fleurs[/url]

- 22-05-2014|**Самолет 005**

Тук бърборенето трябва да е около посланието на инсталацията. Според мен то е в израза „Голотата съществува“, както например в израза „Бог съществува“... Религиите искаха да изтрият голотата от нейното съществуване...

- 22-05-2014|**Самолет 005**

Забравих да добавя. Голотата може да бъде само женска. Мъжете са лишени от чистата голота, защото им личи, когато са побуяли. На тези жени не им личи дали са възбудени или не са възбудени. Затова религиите мразят голотата, защото мъжете (а религиите са мъжко изобретение) мразят предимството на жените да представят себе си по-малко апелативно... А да представиш себе си по-малко апелативно е по-взискателният начин на съществуване.

- 22-05-2014|**Ясен**

It is only with the heart that one can see rightly; What is essential is invisible to the eye. Le Petit Prince (1943)

Една и съща нощ

Автор: Христо Карастоянов

*Sed omnis una manet nox
et calcanda semel via leti.*

Quintus Horatius Flaccus

*Но всички ги очаква една и съща нощ
и веднъж се минава по пътя към смъртта.*

Квинт Хораций Флак

[Едно]

ще мога да додовам наистина щор/еса
и отчасти дружелюбна на нашите
цели и покойници - Гео и Георги.

Из писмо на Мила Гео Милева
до пловдивския анархист
д-р Константин Кантарев, 30 октомври
1944 година

[29 декември 2012, събота]

„Свърши се – трябва да си е помислил той, додето откачвали от крака му веригата, с която бил вързан за някакъв сърдит и уплашен селянин от Новозагорско, и го блъснали с все сила към тъмната кола пред гарата. – Това беше.“ Сигурно си го е помислил. Бил се измъквал откъде ли не и от какво ли не, дори от затвора в София, където всички знаели, че обезателно ще избяга, и страшно внимавали – не толкова да го вардят, колкото заради любопитството да го видят как ще го направи. Да са внимавали, да са внимавали... – колко да са внимавали?... И той наистина

постоял в затвора само колкото да вдигне един бунт – след това се махнал оттам и животът отново бил пред него, каквото и да значело това.

Но тогава, на оная гара под планината, сигурно вече е бил уморен до смърт: така ще да е било.

Както и да е...

Веригата откачили, но въжетата оставили. И така – целия овързан – го натикали в колата. После подкарали автомобила нагоре по стръмния път и той така и не разбрал какво е станало с поета.

[30 декември 2012, неделя]

Фаровете на тежкия автомобил режели мрака отпред, но осветявали само скалите край шосето, цялото побеляло, измито от неспиращия дъжд на онази пролет, осеяно с черни локви, които колата разпаряла и бисерно разпръсвала надалеч в страни. Шофьорът бил добър и свирепо завивал по стръмния път и той, както бил омотан с ония въжета на задната седалка, нямало как да се улови за бронзовата дръжка отстрани и се люшкарал ту на едната страна, ту на другата.

Откарали го отвъд планините, в Горна Джумая, а там го чакали патетичните убийци, чиито имена били в устите на всички през оная година на необявявана от никого, но затуй пък отвратителна война на всеки срещу всеки. И разправят, че тия почнали да го съдят. А той им казал да оставят тая работа.

„Мен – казал – не можете да ме съдите. Мен – казал – или трябва да ме стреляте, или да ме пуснете.“

Кой да ти каже било ли е, не е ли било? Може да не е верно, но е достоверно.

[1 януари 2013, вторник, Нова година]

Сигурно е знаел, че точно две седмици преди това поетът вече е бил в съда, че адвокатът му ловко закъснял и че той е трябвало да се защитава сам – пишело го във вестниците. Самото дело било абсурдно: съдели го за едно съчинение. Ония там в прашната зала въобще не обърнали внимание на думите му, че написаното е написано единствено в името на човешината, братството, любовта и мира на земята, че това е идея, обща за цялото негово творчество, и че пред българския съд стои големият въпрос – ще осъди ли един поет за поемата му – само че съд на поет вярва ли? И го осъдили. Тогава, в средата на май, отвъд балкана, посред кипна-

лите в предпазлива резеда гори над Килифарево, той навярно бил прочел вече в парцала „Утро“: „Осъден провокатор за насаждане на класова омраза с поемата си „Септемврий“!“ – пак от там научил и присъдата каква е, и знае ли човек: може просто да е изпъшкал, че една година затвор и двайсет хиляди лева глоба все пак са малкият дявол. Двайсетте хиляди не били проблем, както не били никакъв проблем и онези други пет хиляди, които той бил занесъл на госпожа поетовата съпруга Мила, когато арестували поета първия път през януари и му определили парична гаранция – пет хиляди лева. Тогава тя се била разтичала отчаяно, обиколила издателствата, с които мъж и работел, книжарите и вестникарските агенции, отдето поетът имал да взема пари от продадените книги и от последните броеве на списанието – от тук сто лева, от там двеста – и отмалявала, защото разбирала, че никога няма да може да събере толкова пари. А следобед той отишъл и и занесъл проклетите пет хиляди: десет нищо и никакви банкноти в мръсно виолетов цвят... Очите и зад очилата с тънките като паяжинка телени рамки били тревожни и той, виждайки я такава уплашена, за първи път в живота си излъгал: казал и, че няма страшно. Инак и той като нея бил разбрал, че нищо не свършва с тия десет хартийки, че гаранцията не е гаранция за нищо, че януари не е краят, а началото, и че всичко едва започва...

Сегашните двайсет хиляди наистина не изглеждали кой знае какво, а и годината в затвора... – какво пък, една година затвор е едно няма нищо, знаел го.

„Леко се е отървал – казал на Мариола и захвърлил вестника. – Къде е една година, къде са осем!... Пък може прокурорът да му е почитател или съдията...“

То така си и било. Прокурорът Маньо Генков наистина бил направил, каквото можел: вместо да поиска поне минималните три години, поискал една, та съдията изпъшкал с припряно облекчение и треснал с чукчето! А на него в Килифаревските гори сигурно му се е искало да е бил там, в залата, и да се пошегува, та да ободри поета. Можел да му подвигне: „А, Милев! Не съм доволен от присъдата! Да знаеш, че тоя човек ти се подиграва! За такава поема една година? Срам! Тия тука не те признават! За такава хубава поема трябваше да ти треснат мак-сималното!...“ Или нещо такова.

Обаче кой да му каже, че додето четял пристигналия цели три дни по-късно „Утро“, поетът е бил привикан за справка по уж вече решеното дело? И че не го викали в съда – викали го в дирекцията на полицията.

Толкоз.

[1 януари 2013, вторник вечер]

Късно следобед на петнайсети май двајсет и пета година госпожа съпругата на поета и сестра му отишли в дирекцията – белокаменното здание до Лъвовия мост с петолъчка над покрива, което тепърва щяло да се пълни с призраци, отмъстителни вампири, глухи духове, караконджули и ангели с подгизнали от кръв криле. Носели му палто, защото заранта го изпратили само с една носна кърпа – а бил много студен ден този петнайсети май. Толкова било студено, че на двете им измръзнали пръстите в дантелените ръкавици – сякаш не било пролет, ами се била върнала зимата.

Разбира се, изобщо не ги пуснали вътре и додето стояли отвън, а над цяла София почвало да се смрачава, те двете го мернали зад един прозорец на последния етаж.

Само че той в Килифаревските баири нямало как да знае всичко това.

Но и поетът нямало как да знае, че последното, което е написал в живота си, било оная разписка, че е получил от секретаря на офицерското дружество „Инвалид“ триста лева заем. Който никога нямало да върне...

[2 януари 2013, сряда]

Поетът въобще имал странно отношение към смъртта. Бил я преживял веднъж, когато тя го държала в мрака при себе си седем дни и седем нощи. После уж го пуснала да си иде, но оттогава насетне си го следвала, където и да идел и каквото и да правел. Та затуй вече я имал за нещо досадно, защото тя непрекъснато му напомняла за себе си. Стигало му само да се погледне в огледалото. Или когато усещал гузния потрес у онези, които го виждали за първи път... Единствено Мила не била трепнала, когато го срещнала през един декемврийски ден на седемнайсета година на ъгъла на „Лега“ и „Дондуков“ – тя въобще не се уплашила от бездната ужас зад черната му тогавашна превръзка и от отчайващите следи по цялото му лице.

Поетът никога нямало да забрави това.

[3 януари 2013, четвъртък]

Най го ядосвал знакът на смъртта, додето изнасял сказките си: дали заради напрежението, дали заради острата миризма на подово масло в ония тесни салони в читалищата или заради мъждивите лампи над пюпитъра, но щом стигнал до най-важното място, по дясната му скула винаги потичали тънки струйки слуз и кехлибарена гной. Обръщал се гневно с гръб към притеснената публика, вдигал очилата със затъмненото дясно стъкло, избърсвал с два замаха лицето си, после тръсвал перчета и продължавал точно от там, където бил прекъснал, но вече ставал един такъв сприхав – все едно не изнасял сказка за експресионизъм и футуризм, ами се карал на събралите се за нещо си.

Иначе холандският доктор Йоханес Есер от Лайден, почетен член на Берлинския университет и голям майстор в пластичната хирургия, си бил свършил работата отлично, по холандски, но стъкленото око, което му направили в Германия, било твърде неудобно, та поетът си бил купил друго от специалното оптическо ателие „Шлезингер & С-ие“ на „Алабинска“.

И изобщо смъртта сякаш живеела неговия живот – ту като пулсираща болка над дясната вежда, ту като пробождање в гърдите, откъдето Есер бил отрязал парче от реброто и запълнил с него отнесеното от английския шрапнел чело, но само толкоз: от там нагоре мозъкът му бил покрит само с кожа и ако не бил кичурът коса, всички можели да видят как тупкат под кожата синкавите вени. Достатъчно било да поседи само час, надвесен над писалището, и главата му вече се пръскала от болка. В такива моменти се питал дали не е трябвало все пак да остане в Германия и за последните две операции, според както го бил увещавал през един февруарски ден на деветнайсета година добрият доктор Есер. Само че той му казал: „Е, не, аз бях дотук!... Четиринайсет операции малко ли са? Не ща повече – тръгвам си!... Каквото – толкова!“ – и тогава докторът почнал да убеждава Мила. „Прекрасна госпожо – уверявал я той, – става дума още само за една операция! След нея хубостта му отново ще се върне, уважаема госпожо! Кажете му, моля ви!...“ – обаче поетът отсякъл, че тя ще казва, каквото казва той, и на първи март двамата потеглили от Берлин за Будапеща. Оттам – в Оршова, от Оршова – в Лом, така че след два̀йсет дена по влакове, хотели и параходи си се прибрали в София...

Болката го ядосвала, но поетът напук ходел с мрачната гордост на лебед. Само дето сегиз-тогиз се препъвал, защото трудно премервал кое

стъпало колко е високо... Или се озъртал притеснено, преди да тръгне да пресича булеварда с трамваите... Както и да е.

Тъй че смъртта наистина живеела живота му. Вкъщи отдавна вече никой не говорел за това. Бил им го забранил. На него в ума му били само списанията, книгите, печатниците, цинкографите, които все не успявали да докарат като хората клишетата за винетките и картините, мастилата, хартията, после книжарите...

И парите, които никога не достигали за всичките тези неща.

[4 януари 2013, петък]

...Ония, дето го съдели в Горна Джумая, всичките тия Ванчовци, Йонковци, Перовци, се затворили в другата стая да му решават присъдата, и той останал сам с двама от гавазите им. Били черни, смърдели страшно и го гледали с празни от афиона очи. Знаел ги що за хора са – убивали, без да мислят.

„Без-мислени убийци“ – може би си е помислил и си е рекъл, че трябва да запомни тая дума и да я каже на поета, като се видят тия дни. Вероятно щяла да му свърши добра работа – все едно дали за поемите му или за гневните филипики в списанието. Нямало е как да знае, че едни други ангели с черни сетрета вече са разбили главата на поета с дебелия колкото ръка на мъж тояга. Тъй било: другите само ги удушавали – на него първо му строшили главата. Още с първия удар черепът му се разпукал от лявото слепоочие, та чак до тила, а после онези продължили и не спрели, докато не го потрошили. Накрая метнали някакъв черен парцал върху лицето му и чак тогава вече го удушили като всички останали с онова приготвено отрано за тая работа въже.

[5 януари 2013, събота]

По това време той седял с вързани ръце в стаята, където миришело на гнило дърво, прокиснало вино и афион. Било тъмно и тихо, само ръждивите гласове от другата стая стържели тишината... Двамата срещу него сигурно си мислели, че го плашат до смърт, а той си помислил с досада, че какво да им се плаши. „За кога да се плаша?“ – си рекъл.

И изведнъж се изсмял.

„Абе – казал – вие, приятели, някога къпали ли сте се?“

Те се вкаменили.

„Ще извинявате, ама смешно ми стана, като ви гледам – продължил той. – Много силно ухаете. Гащите поне сменят ли си? Какво ли питам

и аз... То вие и гащи не носите, предполагам. Брича на голо или там по-турите – и ай готово, а? Млади момчета сте, недейте така! Момите ще плюят отгоре ви!“

Въздъхнал и казал, че половината здраве е в чистото бельо.

„Цивилизация! – обяснил. – Как да не я обичаш!...“

А онези... – единият се изсекнал и си избърсал пръстите в крачола, а другият изпсувал мръсно.

Текстът се публикува с любезното съгласие на издателите.

Христо Карастоянов (род. 1950) е български писател, белетрист. Автор е на 26 книги – белетристика, публицистика и поезия. Носител е на ред литературни награди, сред които и „Хеликон“ за романа „Името“ (2012). Член е на Съюза на българските писатели. Женен, има един син и внуци. Живее и работи в Ямбол.

Коментари (1)

- 14-05-2014|Гост

PRESTO В СПИРАЛА

Галоп.

Първия скок

изпреварен от втория...

„Ад“, Гео Милев

Така и не подхванахме PRESTO III, завещано ни от автора на „Ден на гнева“, но все таки писателят Христо Карастоянов достойно ни отсрамва.

И каква е тази срамливост все още да не смеем да споменем Христо Ботев като анархист, та Евгений Волков от Русия да напише цяла книга по този повод. Знае ли се как ще погледнат и на „Една и съща нощ“ от

Христо Карастоянов. Доказан автор е той, но в случая адмирациите ни за него са най-вече заради защитена гражданска позиция.

Малко припомняне: в предговора си към „Антология на българската поезия“ Гео Милев в кратце излага много точни оценки за родната ни лирика. Приемам с уважение мнението на този голям поет и преводач за Христо Ботев и Пейо Яворов, защото същите мисли в неизбистрен вид са ме терзали и мен. Не пропуск, а природна скромност не е позволила на Гео Милев да включи и себе си в тази антология. Пак по същото време, вместо да се кичи в одеянията си по стъгдите като колибри и да търси безликия сурат на еснафството да го зашлеви шумно като руските авангардисти, Гео Милев предлага Иван Вазов за народен поет.

В края на 60-те при прочит на мемоари от наши политемигранти в Москва научих, че сам Владимир Маяковский е предвиждал да преведе поемата „Септември“ и ги е помолил за подстрочници. Какъв огромен малшанс за нас със самоубийството на руския футурист, иначе в целия свят името на Гео Милев заслужено ще станеше още по-известно.

Отварям малка скоба: по думите на Леда Милева в интимен кръг сам Валери Петров е споделил, че преводите на „Хамлет“ и „Макбет“ от Гео Милев стоят по-добре от неговите. А въпросът ни към нея беше за връзката между „...изпреварен от втория“ и „...онази сгърбена амбиция, дето надскача себе си“ от „Макбет“ (извинение – цитирам по памет), тя отвърна скромно, че си е на Гео Милев...

Христо Карастоянов ме подтикна отново да си препрочета Гео Милев, за да се убедя, че и при първия си досег с този голям поет, та и до сега извътре ми кънти: АДЪТ Е САМО ЗА НАС!

Броди

П.П. Дано не е пресилено, една малка молба до писателя Христо Карастоянов: далеко от Отечеството съм и всички мои опити да прочета словото на Гео Милев при опелото на Христо Смирненски са безуспешни. Къде е поместено то?

Хайку, копеле

Автор: Филип Анастасиу

*Огненочервено слънце
прави се, че не усеща
полъха на есента.*

Башо (Японски майстор на хайку)

*Пу, да му еба майката!
Писна ми на кура вече,
ей до тука ми дойде.*

Бакшишо (Софийски майстор на хайку)

Направил съм си импровизирана чайна церемония на мокета, защото татамито ми е на химическо. Посрббвам зелен чай и размишлявам върху творчеството на тези двама поети. Чудя се дали повече ме привлича изтънчената фраза на Башо или реализмът на Бакшишо, който стъписва мисълта като медийна изява на Бойко Борисов. Дали повече ми въздейства японският умерен оптимизъм, умело замаскиран като небрежен реализъм, или пък агресивният песимизъм на българския майстор, който цепи съзнанието като любовен писък на Азис от женския му период. В главата ми се редуват картини от Япония. Не такива от земетресението, а хубави. Не съм бил там, но човек не може да се оплаче от липса на снимки от Япония. Цъфнали вишневи градини, вулканът Фуджи, вулканът Фуджи на фона на цъфнали вишневи градини, градината „Сейрю-ен“ и всякакви други прелестни гледки, с които може би е започнал деня си Башо, когато е написал своето тристишие. Изгреви, залеzi и камъни, редени от инженери с обсесивно-компулсивно разстройство – ей такива картинки. Почти ми се струва, че съм се пренесъл там.

Обаче не съм. Умът ми се изпълва с картини, с които вероятно е започнал денят на Бакшишо. Средностатистически панелен квартал, бу-

ренясала градинка, в която са налягали бездомни кучета, по средата мижаво дръвче, окичено с разноцветни торбички с боклук. Прозрението ме връхлита със страшна сила. Прехвърлям разните картини в главата си и в един момент разбирам не само каква е разликата между Башо и Бакшишо. Разбирам каква е разликата между Котоошу и Петър Стоянов; между Йоко Оно и Нона Йотова. Виждам разликата между японското икономическо чудо и българското икономическо чудовище. И ако си мислите, че този жален пейзаж от панелния квартал няма нищо общо с това, за което говоря, не забравяйте, че със същата тази гледка започва денят на огромна част от това, което повечето коментатори, анализатори и редови дърдорковци обобщаващо наричат „българина“.

Няма да казвам, че битието определя съзнанието, защото ще ме наречете „червен дядка“. Ще се опитам да го формулирам с изразните средства на посткомунистическото (разбирай ранно консуматорското) общество. Нещо от сорта на: ако едно кюфте го сложиш в хлебче и го гарнираш с малко кетчуп и една маруля, то вече е станало хамбургер. Не искам да кажа, че ако вземем Башо и го сложим в България, той ще се превърне в Бакшишо. Не съм сигурен. Сигурен съм обаче, че Башо няма да се роди в България. Просто защото, раждайки се тук, той се пръква малко или много в хлебче и някъде в годините между три и пет го полатат върху една маруля, между седем и десет му плюсват щедра порция кетчуп и като му дойде време да твори, най-много да съчини някоя песен за нашата полиция.

Само не бързайте да ме заклеимявате. Предполагам кои са повечето примери, които ще ми посочите, за да ме опровергавате и мога да споря до утре колко човека щяха да са чували „Мисия Лондон“, ако не беше филмиран; дали „Мистерията на българските гласове“ изобщо се слуша в България или е „музика за пред хората“; защо Кристо Явашев не идва в България.

Културата, освен своите автори, си има и своите потребители. Тя отдавна вече се развива според много простите правила на търсенето и предлагането. Този модел е по-познат в икономиката и твърди, че цената на даден продукт ще се променя, докато не намери равновесна точка, в която количеството, търсено от потребителите (на текущата цена), ще отговаря на предлаганото количество (на текущата цена). Тоест: каквото се търси – това се предлага. А с други думи: крайно време е да спрем да виним Министерството на културата за нивото на културата. Не че го

защитавам или оправдавам, просто от тях нищо не зависи, ама наистина нищо. Това далеч не означава, че промените в културната среда не се подчиняват на никакви правила и се осъществяват хаотично. Напротив. Просто правилата са извън обсега на министерството, на Европейския съюз или пък дори на самите творци. Те зависят по-скоро от потребителите на това изкуство, а те рядко се влияят от решения на институциите. При тях действат други механизми. В САЩ например никога не е имало министерство на културата. Никой никога не е получавал задачата да създава, развива или реформира джаза. Той просто се е появил, защото е имало кой да го свири, а и кой да го слуша.

– Коничиуа, Филип сан – обажда се Башо. – Какво ви пречи да слушате „Мистерията на българските гласове“ и да ядете кисело мляко? Аз да се бях родил няколко века по-късно, в епохата на българо-японската дружба, щях само кисело мляко да ям.

– Какво да ти кажа, Башо? Модели на поведение.

Точно на него ли да го обяснявам. Неговите хора са открили ефекта на стотната маймуна през петдесетте години на миналия век на остров Кошима. Според тази теория, когато достатъчно голям брой маймуни от една популация придобият ново умение, то се усвоява от цялата популация. И теорията, и експериментът са много интересни, но популярната им версия е леко опростена и видоизменена с времето. Това, което повечето хора ще пропуснат да ви кажат, е колко време е минало, за да се усвои нацяло новото умение, както и кои точно маймуни са били първите. Всъщност вместо популярното, почти мистично, мигновено разпространение, става въпрос за един доста бавен процес, в който предимно младите маймуни учат от старите чрез наблюдение. Другите стари, които не са усвоили умението, постепенно измират и така с раждането на нови маймуни, умението се придобива от все по-голяма част от популацията.

Има обаче нещо в по-пренебрегваната част от този експеримент, което го прави толкова интересен – кои са маймуните, които първи започват да придобиват и да разпространяват новото умение, въпросните „по-стари маймуни“? От описанията на експеримента знаем, че първата обучена в новото умение – да мие сладките картофи, преди да ги яде, била 18-месечната женска маймуна Аймо. Както може да се очаква, тя изпробвала педагогическите си похвати върху партньора си, след което преподава хигиенния навик на по-младите. Много специалисти

изследват феномена формиране на обществено мнение, мода, вкусове. Малкълм Гладуел разделя дългата и сложна верига от участници в процеса на „знаещи“, „свързващи“ и „продаващи“; Ирма Зандл ги нарича „алфа потребители“, но всъщност те говорят за едно и също нещо – за лидери. Хората, които първи обличат новите модерни дрехи или купуват новите модерни играчки. Готините, които са винаги в центъра на вниманието, имат мнение по всеки въпрос, но за разлика от останалите многознайковци, тях ги слушат. Вижте ги с какви дрехи са облечени и ще знаете какво вече търсят по магазините всички останали.

Същите такива хора определят и модните тенденции в културата. Те са гледали всички нови филми и казват на другите кои са яки и кои са тъпи. Слушали са всички нови албуми. Много често те имат достъп до тези произведения на изкуството преди всички останали. Точно защото тяхното мнение е определящо, те ги получават от творците или разпространителите предварително. Често пишат в списания или пък водят предавания по радиото или телевизията, което ги превръща в още по-значими авторитети. Колкото по-голяма е тяхната аудитория, толкова по-влиятелни са. Вижте какво харесват и какво правят те и ще разберете какво ще правят голяма част от хората около вас след около година.

Не е чудно тогава, че сега жънем плодовете на няколко сезона „Биг Брадър“, „Цената на истината“, новогодишни концерти на Пайнер и други мисловни супресанти по всички национални телевизии. Не казвам, че това е лошо, то е въпрос на вкус, просто казвам, че не оставя избор. В такава среда няма как да твори Башо, ще трябва да се задоволим с Бакшишо. До следващата вълна. Тръпнем в очакване да видим какво ще бъде. Ако видите например, че в новогодишното издание на „Шоуто на Слави“ гостува Софийската филхармония и свири „Четирите годишни времена“ (пък било то и с Найджъл Кенеди), вадете фраките и вечерните тоалети и тичайте към зала „България“, че скоро билетите ще станат дефицитни и ще се намират само с връзки.

Филип Анастасиу е роден през 1976 г. в София. Завършил е унгарска филология в Софийския университет. Пише в свободното си време и колкото повече то намалява, толкова по-къси стават разказите му. Черпи вдъхновение от всичко — от книгите, които чете, до хората, с които се среща. Интересуват го именно хората с всичко хубаво и лошо, което са в състояние да сътворят, затова и в разказите му няма добри и лоши герои.

Коментари (3)

- 11-05-2014|**Гост**
Добре казано

- 15-05-2014|**gancho ivanov**

Скоро текст не ми беше доставял толкова удоволствие и едновременно тъга. За първи път чета нещо написано от автора. Запомних неговото име, защото ще го търся за прочит и за в бъдеще. Вчера, след обвинението на един млад човек, че някои от моето поколение, пречат на тяхното поколение да изменят нещата в страната. (Имах глупоста според мен и смелостта според жена ми да се възпротивя на едно действие срещу циганите в Стара Загора) Момчето от вчера, което имаше годините на сина ми, завърши приказката си с това че власт се взима и държи със сила. Това ме накара да се страхувам, да речем за оцеляването ни като народ. Днес, четейки Филип, който е с цели 16 години по-млад от мен, падна един друг по-незначителен страх касаещ само скромната ми личност. Този, че съм деградира с наближаването на средната възраст. Благодаря на автора за това.

Иначе тъгата около родната ни реалност, както и по-големият страх за оцеляването ни като народ остават.

- 24-05-2014|**Манол Глишев**

Ето това:

„Сигурен съм обаче, че Башо няма да се роди в България.“

... е глупост и половина. Имаме страхотни автори, които си струват не по-малко от Башо (макар че примерно аз си падам повече по Шики и Бусон в български превод).

Вярно, за страхотните ни автори публиката не стига и езикът ни се говори от има-няма седем милиона души, от които читатели на нещо сериозно са сигурно под сто хиляди души. Но пък това е било почти така и с японците по времето на Башо:)

Летописът на поп Методий Драгинов като литературно произведение от 19. Век Автор: Бернар Лори

Българската историография за османския период е принудена да разчита предимно на чуждестранни (османски и западни) извори, тъй като домашните извори за епохата от 14. до 18. век са извънредно оскъдни. В резултат, значимостта на наличните немногобройни домашни извори често бива надценявана. „Летописът на поп Методий Драгинов“ е добър пример за това явление. Оригинал не е известен. Летописната бележка е позната в печатна версия от 1870 г. От самото начало е ясно, че тя не е писана на българския език от 17. в., а издателят ѝ, Стефан Захариев (1810-1870) е правил – поне стилистични – промени в текста.

Повечето от съвременните историци признават, че произведението е литературна мистификация. Някои от тях все още се опиват да открият в него автентичния първообраз, който се предполага, че е използвал Стефан Захариев. Обикновено те се позовават на връзката с друг летопис, „Родопски бележник“, чиято автентичност също е съмнителна. Работната хипотеза в настоящия доклад е, че „Летописът на поп Методий Драгинов“ е написан през 19. в. и много от твърденията в нея могат да бъдат открити в различни произведения от същия период. Ето защо летописът ще бъде разглеждан като част от българската възрожденска литература. Под въпрос ще бъдат поставени научната подготовка и интелектуалното обкръжение на Стефан Захариев.

Ролята на един гръцки митрополит

Според нас, основният мотив в летописа е посочването на един висш духовник („плодински митрополит проклетий Гаврил“) като виновник за катастрофата в чепинските села. Той пряко отразява напреженията между гръцкия православен клир и българските миряни, характерни за периода 1830 – 1870 г. Въпреки това, връзката между гръцкото духовенство и ислямизацията не е измислена от самия Стефан Захариев. Това

мнение се открива както у български автори, така и у чуждестранни учени.

Васил Априлов пръв прокарва тезата, че ислямизацията на част от българите е резултат от негативните действия на гръцкото духовенство. Тя се появява в *Денница ново-българского образования*, Одеса, 1841. Същото обвинение се открива и в памфлета на Христо Даскалов, публикуван в Москва през 1858 г., *Возрождение болгар или реакция в европейской Турции* (Аретов 2006:282).

Френският консул в Турция, Йожен Пужад, описвайки населението на „България“ (под която разбира земите между Дунав и Стара планина), споменава: „Renégats établis aux environ de Sofia: 50 000 (...) Ces derniers, connus sous le nom de Pomatzy, ont embrassé l'islamisme par suite des mauvais traitement de leur patriache.“¹ (Poujade 1856:716)

Това лошо мнение за гръцкото духовенство по-късно се подсилва донякъде и в писанията на Огюст Дозон, френски консул в Пловдив от 1865 до 1869 г. През 1870 г. (вече консул в Янина) той е изпратен с мисия в Серес, за да се срещне със Стефан Веркович и да направи проучвания относно „родопското откритие“ (литературната мистификация, известна като *Веда Словена*). В своя доклад от 4 септември 1872 г. той безкритично предава онова, което вероятно му е дадено като информация от Стефан Веркович (и косвено произхождащо от Иван Гологанов): „l'évêque de Melenik, dont le diocèse comprend le village de Krouchovo, s'est rencontré avec les khodjas musulmans, dans le désir d'anéantir la poésie orale bulgare.“² (Dozon 1874:17). Идеята тук е, че е изключително трудно да се събират народни песни сред помаците, тъй като мюсюлманските власти уж се опитват да изличат всяка форма на предислямска култура сред това население. Гръцкият мелнишки митрополит допринася за този процес на обезкултуряване в антибългарска борба, водена съвместно от гърци и турци. Тази абсурдна идея е характерна за националната параноя в онези времена. Тя показва и колко доверчив и безкритичен може да бъде един всепризнат „специалист по Балканите“ като Дозон.

1 „Вероотстъпници, установени в околностите на София: 50 000 (...) Последните, познати под името „помаци“, са приели исляма вследствие лошо отношение от страна на техния патриарх.“ Бел. прев.

2 „Мелнишкият владика, чиято епархия включва село Крушево, се е срещал с мюсюлманските ходжи в желанието си да унищожи устната българска поезия.“ Бел. прев.

Подобни обвинения се откриват и в българските вестници. На 14 декември 1860 г. *България*, II, бр. 91, съобщава, че българин от Панагюрище уж бил протестирал срещу наложените от гръцкия митрополит Иларион Тополски данъци, като казал: „Чул съм от дядо, от баба, че един такъв владика като тебе потурчил едно време с такива данъци в Чепино помаците, та, както сочи работата, и ти си се стегнал нас да потурчиш с това жито...” (Петров 1988, II:588). Можем ли да се доверим на този цитат? На първо място, откриваме го изваден от първоначалния му контекст в крайно тенденциозната книга на П. Петров, вероятно редактиран на съвременен български; второ, твърди се, че е изпратен от Татар Пазарджик и е възможно да е написан от самия Стефан Захариев. Ако това е вярно, то тази информация не следва да се разглежда като извор на вдъхновение, а като своего рода „подготвителна работа“ за летописа на поп Методий Драгинов.

Интересното е, че този съмнителен извор е и първият (или един от първите), който приписва названието *помаци* на ислямизираните българи от района на Чепино в Родопите. Малобройни са източниците – независимо западни или български, – споменаващи названието *помаци* преди 1860 г. Почти всички използват думата *помак* във връзка с Дунавска България, като обозначение за *ловчанските помаци*. По онова време ислямизираните българи от Родопите почти не се споменават.

Въпреки тези възражения, идеята, че в минали времена гръцките владици са допринесли за ислямизирането на някои българи, се разпространява в българските вестници от 1860 г.

„Он нас незаповеда“

Името на въпросния владика е посочено вярно. Е. Грозданова открива името на някой си Гаврил, пловдивски митрополит, в *şikayet defteri*¹ от 17. в., и го приема за свидетелство за автентичността на „Летописа на поп Методий Драгинов „² Възможно ли е Стефан Захариев да е знаел името на този митрополит от другаде? Самият Захариев намеква: „... в описанието на пловдивската Епархия, издадено от Георги Цукала, между толковата пловдивски митрополити...” (Захариев 1973:61). Това е само

1 Книга на жалбите. Бел. ред.

2 Петър Динеков вече е посочил историческата достоверност на Гаврил, но без особен коментар (Динеков 1966:388).

догадка; надяваме се някой учен с по-добри лингвистични познания от нашите да успее да я потвърди.

Още по-странна е ситуацията, описана в „Летописа на поп Методий Драгинов“: християните от чепинските села са обвинени от пловдивския митрополит в предателство, задето отказали да му плащат дължимите църковни данъци; отговорът на селяните гласи: „Он нас незаповеда, та че оти му не даваме верим, та ни клевети.“ Отделно от данъците, които дължат на държавата, селяните-християни са длъжни да плащат данъци и на църквата. Те зависят от съответния владика. Обяснението за странното им твърдение би могло да е, че чепинските селяни вече са си платили църковните данъци на друг някой владика, например неврокопския или самоковския (през 17. в. самоковската епархия се управлява от Печ (Ипек), а не от Константинопол).

Отговорът на нашето недоумение се открива в самата книга на Стефан Захариев. Когато описва условията, при които християните от чепинско приели да станат *помагачи* (*помаци*) малко след османското нашествие, Захариев прибавя: „да не зависят от друга черковна власт, а сами да се управляват духовно“ (Захариев 1973:66). Следва пространно обяснение, на което, доколкото ни е известно, никой до момента не е обърнал внимание, разкриващо твърде любопитната църковна ситуация в Чепино.

„Това последно преимущество и до днес имат останалите непотурчени Помаци Българе, защото двамата техни свещенници са самовластни, те се ръкополагат от който владика искат и неплащаха никоя правда на Агатонският Епископ в градът,¹ нито после на Пловдивските митрополити, които много пъти мъчиха селяните най-паче вули за бракосъчетание да зима от техните Епитропи, та другите владишки правдини пак да не дават, но Цепинците основаеми на стари правдини никогаш не склониха.“ По-нататък Захариев обяснява, че трудността при сдобиване с вула за бракосъчетание подтикнала селяните към ендогамия и дори към бракове между първи братовчеди – нещо нечувано в православния свят! Това крайно нередно положение в някои християнски села в Родопите е било, по наше мнение, съвсем действително по онова време. Самият Стефан Захариев служил дълги години като владишки наместник в Татар Пазарджик и вероятно е бил съвсем точно запознат

1 Под „градът“ Стефан Захариев има предвид Татар Пазарджик по същия начин, по който и поп Методий Драгинов в своя „летопис“ („Асан ходжа пусна много коне ва градот.“)

със ситуацията. Неговата грешка, подобно на редица възрожденци, е убеждението, че онова, което наблюдава, е стародавна традиция още от времето на османското нашествие.¹ Той забелязва необичайното положение през 50-те години на 19. в.; в същото време навсякъде из България се надигат конфликти между гръцките владици и българските миряни. Ето защо той решава, че това положение съществува от векове и дори е причина за ислямизирането на чепинските села. Ние, от наша страна, не можем да си представим такова въпиющо отклонение от църковния канон, като наличието на села без владици, което да е просъществувало в течение на продължителен период от време. Вероятно положението, заварено от Захариев през 1850-те, е било налице в течение на няколко десетилетия и е било резултат от смутните кърджалийски времена. Може би по-компетентни учени биха разрешили тази наистина твърде любопитна загадка.

Бан Вельо

Главен герой в „Летописа на поп Методий Драгинов“ е бан Вельо. Съществуват разнопосочни мнения относно титлата *бан*, която е от унгарски произход и очевидно не е била в употреба в средновековна България.² Аз по-скоро бих насочил вниманието към името „Вельо“, избрано от Стефан Захариев неслучайно. Това име се свързва с някои важни исторически сгради в региона. Най-хубавата баня в Чепинската долина, тази в Лъджане, е позната като „Вельова баня“ или „Вельовец“ и още през 1876 г. Константин Иречек забелязва връзката между двете имена (Иречек 1876:456; вж. също Вазов 1970:151 и *Извори* 1999:114). По подобен начин една стара църква близо до Самоков се приписва на някой си Бельо и се именува Бельовец. През 1846 г. Иван Богоров отбелязва: „Към юг от Самоков до $\frac{3}{4}$ часа на раздалеч се намира една вехта черкова направена от некого на име Бельо. То както казват бил твърде имотен човек, на когото имането е пожъртвовано в земята, щото и досега някои си проуряват местата около черковата и до по същите ѝ зидове, та вадят бабки.“ (*Извори* 1992:53; вж. също стр. 66). Ако е трябвало някой да изиграе роля

1 Подобна информация се открива във *Время*, IV, бр. 29 от 26 февруари 1866, в анонимен текст, вероятно писан от Стефан Захариев (*Извори* 1992:98).

2 Стефан Захариев е запознат с точното историческо значение на думата *бан* във връзка с ранните босненски владетели (Захариев, 1973, 9).

в историческо събитие от миналото, най-добре е било да бъде назован „Вельо“, тъй като името вече е съществувало в местната памет.

Разрушени редица църкви

Летописната бележка споменава голям брой църкви (218) и манастири (33), за които се смята, че са съществували в Родопите и са били разрушени през 17. век. Тази идея присъства в капиталния труд на Ами Буе *La Turquie d'Europe*¹, публикуван в 1840 г. В геологичната му част, той споменава Доспатската планина:

*„Le Despoto-dagh ou Despotomdagh, ou chaîne des Ecclésiastiques, a été appelée ainsi par les Turcs à cause de la quantité des cloîtres disséminés jadis dans ces montagnes. Etant l'arête la plus haute et la plus large de la Thrace, elle s'est offerte tout naturellement comme le refuge le plus sûr aux chrétiens persécutés par les Osmanlis. La politique des Turcs et le revirement des circonstances politiques ont diminué beaucoup le nombre de ces couvents, et même on y a remplacé expressement, ça et là, la population chrétienne par des colons musulmans.“*² (Boué 1840, I:83-84)

Веднага трябва да се каже, че информацията на Буе е неточна. Лично той не е посещавал Родопите и подозирам, че това са преди всичко негови разсъждения във връзка с името „Деспото-Даг“ („Владишката планина“, според значението на думата *деспот* през 19. век). Буе не споменава наличието на българоговорящи мюсюлмани в Родопите. И все пак неговият труд – един брилянтен синтез върху част от Европа, която му е практически непозната – се използва широко в научните кръгове между 1840 и 1870 г.. Българските автори не цитират Буе особено често и е съмнително дали Стефан Захариев го е чел. Въпреки това фолклорната етимология, според която Родопите са били особено богати на манастири, циркулира по времето, когато Захариев пише „Летописа на поп Методий Драгинов“.

1 Европейска Турция. Бел. ред.

2 „Деспото-Даг, или Деспотомдаг, или още „Черковната планина“, е наречена така от турците заради големия брой манастири, разпръснати някога из тия планини. Бидейки най-високата и най-голяма планина в Тракия, тя естествено предложила най-сигурно убежище на преследваните от османлиите християни. Политиката на турците и резкият обрат в политическите обстоятелства значително намалили броя на манастирите и по същия начин заменили тук-там християнското население с мюсюлмански заселници.“ Бел. прев.

Военна служба и Танзимат

Редица учени посочват влиянието на българо-гръцкия спор върху „Летописа на поп Методий Драгинов“ и подчертават, че това е анахронизъм – в текст, за който се твърди, че е писан през 17. в. Друг дебат, характерен за средата на 19. век, прозира между редовете на „летописа“.

След Кримската война, в навечерието на подписването на Парижкия мирен договор, султан Абдул Меджид издава прочутия *Хатиумаюн*, предоставящ равни права на всичките му поданици, независимо дали са мюсюлмани, християни или евреи. Равните права означават също и равни задължения, което повдига въпроса за военната служба на немюсюлманите. Като цяло, мюсюлманите са против тази идея; подкрепят я малък брой християни, предимно интелектуалци, които гледат на въпроса от теоретична гледна точка, без да ги е грижа за това как точно ще се организира практическото съжителство в казармите. Въвеждането на данъка *бедел-и аскерие*¹ е прието като задоволително решение и от двете страни. Този дебат се проявява активно в българската преса от края на 1850-те и можем да допуснем, че Стефан Захариев е имал свое мнение по въпроса.

В известен смисъл „Летописът на поп Методий Драгинов“ предлага исторически аргументи за това дали българите трябва или не трябва да се откупват от военна служба пред Османската империя: текстът посочва, че по време на нашествието (*in illo tempore!*) чепинските села получили определени данъчни привилегии в замяна на отслужването на военна служба като *помагачи/помаци*. Това споразумение е прекратено през 1657 г. с насилственото ислямизиране на повечето селяни; от този момент нататък само мюсюлмани можели да служат в османската армия („само турцето да отидат на войска.“) Така, преживяното през 17. век насилие и съществуването на помаците служат като исторически аргумент за отхвърляне на идеята за военна служба на българите през 19. век.

Тунис, Либия и Египет

Смята се, че като помагачи на османската войска, селяните-християни от Чепинската долина са стигнали до Тунис, Либия и Египет („Тунос, Трабулос, Мисир“) малко преди ислямизацията им, което значи някъде в началото на 1650-те (или дори на 1660-те, ако приемем хроно-

¹ Данък „военна служба“. Бел. ред.

логията на П.Петров.) Това обаче не съвпада с историята на Тунис, където управлението на Хаммуда (1631-1666) – верен потомствен васал на турския султан – е известно със своята стабилност. В Триполи Утман бей, ислямизиран грък от Хиос, който управлявал от 1649 до 1672, поддържал добри връзки с Истанбул (Mantran 1989:414-417). Историята на Египет е по-сложна: той заема важно място в османската дипломатия и там военните действия са по-чести. Като цяло, тази хипотеза не се вписва особено добре в политическата ситуация в Османската империя през въпросния период: ако някъде са били нужни помощни части, то е било в Крит, чието завземане започва през 1644 г., или в Анадола, където джелялийските бунтове продължават в течение на десетилетия, но не и в Северна Африка, която била в добри отношения с централната власт.

Изброяването *Тунос, Трабулос, Мисир* в хрониката донякъде напомня на каталог, донякъде на географски атлас... През 17. век те са три автономни княжества, всяко от които със собствена политика спрямо Истанбул, тъй че няма причина да бъдат свързвани. Съмнението ни обаче се простира още по-далеч. Защо никъде не се споменава четвъртото северноафриканско княжество, Алжир? Отговорът, според нас, отново може да се търси в политическия контекст от средата на 19. в.: ако Стефан Захариев не споменава Алжир (*Джезаир*), то е понеже по това време Алжир вече не е османско владение (от 1830 г.) и не се явява в неговия атлас като отдалечена провинция, където султанът може да е пратил родопски военни части. Трябва да признаем, че този *argumentum e silentio* не е особено убедителен; но изброяването *Тунос, Трабулос, Мисир* определено е необичайно за български текст.

Името на поп Методий Драгинов

Да си представим как Стефан Захариев съчинява фалшивата си хроника. Нужно му е подходящо име за нейния автор. Някой обикновен „поп Стефан“ или „поп Никола“ определено не върши работа. Ето защо той избира „Методий Драгинов“, което звучи далеч по-добре, едновременно патриотично и славянско.

През 17. век обаче името „Методий“ е твърде рядко срещано. Сред стотиците монаси и свещеници, оставили имената си под оскъдни текстове, откриваме някой си „иеромонах Методий“ от Куклен, 1697, и един „отец Методия“ от Драгалевци, 1801 (*Писахмe да се знае* 1984:87, 121). През 17-18. век „Методий“ е преобладаващо монашеско име и изглежда

като да е било много по-разпространено сред гръцките монаси, отколкото сред славянските; известен е и един константинополски патриарх с това име (1668-1671). Изключено е да го е носил обикновен човек.¹ Ето защо е възможно „Методий Драгинов“ да е бил монах, но със сигурност не и енорийски свещеник. Ако обаче е бил монах, то би следвало да се подписва като „грешния и недостоеен раб Божий Методий“, без бащиното си име, тъй като се предполага, че ставайки монах се е отрекъл от предишния си мирски живот.

Понеже живее в средата на 19. в., Захариев силно тачи св. св. Кирил и Методий, които все по-масово стават светци-патрони на училища и покровители на грамотността в България. Той е главен организатор на първото отбелязване на празника на светите братя в Татар Пазарджик през 1859 г. (Захариев 1973: XII). Името „Методий“ му звучи древно и благородно. Освен това, използването на бащино име му се струва обичайно. Ето две грешки, които го разобличават като мистификатор. В резултат на неговата мистификация село Корово изгубва вековното си име през 1971 г. и бива преименувано на Драгиново.

Мисловната нагласа на Стефан Захариев

Кога пише Стефан Захариев „Летописа на поп Методий Драгинов“? Идеята да напише описание на Татар-Пазарджишката кааза (*Географско-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишката кааза*) трябва да му е хрумнала в началото на 1850-те. Както заявява в предисловието, започнал да събира информация в 1851 г., но по онова време не владеел достатъчно добре българския писмено (Захариев 1973:3). Ясно е намерението му да даде отговор на труда на Георги Цукалас *Историко-географско описание на Филипополската Епархия*, издаден на гръцки във Виена през 1851 г.² Едно сравнение между двата труда може да се окаже полезно и да ни помогне да разберем мотивите на Захариев. В писмо до Стефан Веркович от февруари 1864 г. той заявява намерението си да докаже българския характер на Татар-Пазарджишката кааза (Документи 1969:98).

Знаем, че е написал първи вариант през 1859 г., който е изпратил на Драган Цанков за публикация във в. *България*. Там уж описал „всяко село

1 Дори в наши дни, след 150 години активна популяризация на почитта към Св. св. Кирил и Методий, името „Методий“ е все още сравнително рядко срещано сред българите.

2 Γ. Τσοῦκάλας: Ιστοριογεωγραφική περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Φιλίππουπόλεως.

колко ся жителите, българи и турци, колко къщи, колко черкви“ (*Из архивата* 1911, I:600). Характерно е, че през 1859 г. Стефан Захариев не използва думата *помак*, когато говори за ислямизираните българи, а ги нарича *турци*, както е било обичайно по онова време. Не знаем защо този първи вариант не е бил публикуван и дали вече е съдържал „Поп Методий Драгиновия летопис“. Това е напълно възможно: анонимен текст от Татар Пазарджик, вероятно писан от Захариев и публикуван в *България*, бр. 65 от юни 1860 г., се позовава на стар документ относно ислямизацията на Чепинската долина през 1620 г. (Захариев 1973:115, послеслов от А. Арнаудов). Впоследствие Захариев потвърждава, че е започнал да пише своето *Описание* през 1862 г. (*Документи* 1969:90). Трудът му е завършен на 24 юни 1865 г., както посочва предисловието. Следователно можем да допуснем, че „Летописа на поп Методий Драгинов“ е писан в първата половина на 1860-те.

През онези години Стефан Захариев постоянно открива или се кани да открие смайващи български антики. През ноември 1863 г. се хвали, че притежава ръкопис на 368 години (*Документи* 1969:88). Същият бил датирал от 1495 г. Това е точно годината, в която, твърди Захариев, е станало помохамеданчването на помаците (Захариев 1973:75). Константин Иречек споменава крайно предпазливо: „Die Pomaci in der Rhodope und in Makedonien sollen sich nach Zachariev 1495 unter Bajezid II gleichzeitig mit den bosnischen Mohammedanern bekehrt haben; schriftliche Belege dafür gibt es nicht.“¹ (Jireček 1876:457). Знае ли се нещо по-точно относно този ръкопис от 1495 г.? И къде може да се намери?

Освен за глаголицата и кирилицата, Захариев знае и за трета (руническа) средновековна българска азбука и е открил двуезичен надпис на кирилица и руническо писмо, който изпраща на Веркович, за да бъде публикуван в Белград (*Документи* 1969:91, 98). През 1864 г. той вече е чул за руините на Цареви двори, на един връх в Родопите, където са открити мозайки и рунически надписи (*Документи* 1969:117). Доказателства за това няма, тъй като се смята, че мястото е ограбено от иманяри.² През

1 „Помаците в Родопите и в Македония би трябвало, според Захариев, да са ислямизирани през 1495 г. при Баязид II едновременно с босненските мюсюлмани; писмени материали за това не са открити.“ Бел. прев.

2 „Помаците като оворили някои от тези гробища, вътре намерили медни шлемове, щитове, копия и няколко сребърни пенязи, но преди две години дошли от Солун троица Френци, та вдигнали писаните камъни и купили с голяма цена намерените сребърни

1866 г. той се оплаква, че не е намерил нито един рунически ръкопис, подобен на този на Веркович (който никога не е твърдял, че е намирал подобно нещо). (*Документи* 1969:145). Проявява любопитство относно надписи, уж изпратени на Веркович от баташкия учител: „Ви пишете за някой надпис от село Батак; междутем аз не сум казал да ми е учител баташки дал некой надпис, само да съм от него чул на 1855 лето в Пловдив, да тамо има некой надпис, за който е он изяснилса, че не е нито гръцки нито славянски? Яз сум Вама писал да дирите той надпис!“ (Батаклиев 1923:392; също *Документи* 1969:188).

В писмо до Стоян Чомаков от януари 1863 г. той говори за група интелегенти от Татар Пазарджик, планиращи да напишат устава на нова секта, която би била смесица между православие и богомилство (Батаклиев 1923:398). Също като Георги Раковски и Стефан Веркович, той обича конспиративни теории, които се оказват чиста спекулация (*Документи* 1969:278, 426).

Всичко около научната дейност на Стефан Захариев е извънредно вълнуващо, но и крайно неясно. Той никога не показва нито един оригинален документ или материално доказателство. Това е мисловната нагласа, с която пише „Летописа на поп Методий Драгинов“ в началото на 1860-те години.

„Летописът“ добива известност

Нещо около „Летописа на поп Методий Драгинов“ трябва да е намерило отзвук в общественото мнение през лятото на 1868 г. В дълго писмо от юни или юли 1868 г. Димитър Бисеров от Дупница информира Стефан Веркович в Серес: „Г. Данови са изровили в помаклъкът оригинални ръкопис за потурчанието на помаците и историята на Пловдив. Този ръкопис, както ми казаха, е турнят под печат.“ (*Документи* 1969:345). (Забелязваме, че към 1868 г. българските интелектуалци вече са възприели думата *помак*, когато говорят за ислямизираните българи от района на Родопите.)

Интересното е, че информацията на Бисеров се потвърждава от съвсем различен източник. Френският географ Гийом Лъжан посещава българските земи много пъти в периода 1857-1870. За съжаление, липсва информация от пътуването му през 1868 г., тъй като не е оставил запис-

работи.“ (Захариев 1973:72). Забележете как невежите помаци, заедно с богатите западнци, допринасят за изчезването на останките от славното българско минало!

ки. Но в по-късен труд, публикуван посмъртно през 1882 г., дванадесет години след смъртта му, той прави своеобразно изявление относно помаците:

„L'élément musulman en Bulgarie se grossit au dix-septième siècle, des Pomaks ou Bulgares apostates. Ceux-ci, d'après une tradition orale, auraient fait défection à peu près à la même époque que les Vallahadès. Leur nom vient d'un verbe bulgar qui veut dire aider: c'étaient des chrétiens auxiliaires servant dans l'armée des anciens sultans, au même titre que les Mirdites. Les exactions d'un évêque les poussèrent au désespoir: ils menacèrent d'apostasier, mais l'évêque ayant été intraitable, ils se firent musulmans, prêtres en tête. L'histoire de cette apostasie a été écrite en bulgare par un de ces popaz [sic] devenu iman, et le livre existe à Tirnova ou dans les environs, m'a dit un érudit bulgare en septembre 1868. Je n'ai pas encore pu m'assurer du fait.

Il n'y a aucune raison, ni de repousser cette version, ni d'y adhérer fortement. L'existence d'auxiliaires chrétiens dans les armées turques n'a rien de nouveau, et sous ce rapport, les premiers sultans étaient moins ombrageux que le gouvernement turc actuel. Quant à l'oppression des laïques par le clergé supérieur, c'est une histoire bien connue et bien authentique, et les Bulgares ont toujours été plus récalcitrants à ces honteuses avanies que les Grecs. Reste à savoir maintenant à quel groupe de Pomaks s'applique cette histoire, car il y a les Pomaks du Balkan et ceux de la Macédonie: ceux-ci sont plus connus, ceux-là bien plus nombreux. Les Pomaks de Bulgarie ne forment nulle part de groupe compact. On les trouve dispersés entre le Danube et les Balkans, dans les provinces de Vratza, Rahova, Lovatz surtout, Nicopolis, Roustchouk, Tirnova.“¹ (Lejean 1882:648).

1 „Мюсюлманският елемент в България се разраства през 17. век с помаците или българите-вероотстъпници. Същите, разказва едно от преданията, се отрекли от вярата си приблизително по същото време, както и валахадите. Названието им идва от българския глагол помагам: те били християни-помагачи, които служели в армията на древните султани със същия статут като мирдитите. Били хвърлени в отчаяние от произвола на един владика: заплашили го, че ще сменят вярата си, но тъй като владиката останал непреклонен, те станали мюсюлмани во главе с попове. Историята на това вероотстъпничество е записана на български от един от същите тези папази [sic], станал впоследствие имам, а книгата се намира в Търново или околностите му, както ми каза един ерудиран българин през септември 1868 г. Все още не съм успял да проверя този факт.

За Лъжан *помациите* са ясна етнографска категория, но географското им преразпределение все още му убягва: подобно на други френски географи от неговата епоха (Бюе и Викнел), той признава присъствието на ислямизирани българи в Дунавска България и Мъгленско, но не споменава тези в Родопите.

Албер Дюмон потвърждава, че Лъжан е бил в Пловдив през септември 1868 г., но много болен (Dumont 1874:50). И двамата френски пътешественици са се срещали с Огюст Дозон, по онова време консул в Пловдив. Но кой е бил българският им информатор („един ерудиран българин“)? Дали е бил самият Захариев? Или Данов, или Груев, или Чомаков? Или някой в Търново, където може да бъде видян безценният български ръкопис? Забелязваме, че Лъжан е крайно предпазлив по отношение на неговата автентичност.

Дюмон, от своя страна, се среща с български учители в Пловдив и Татар Пазарджик: „Les professeurs y ont un goût très vif pour l’instruction; plusieurs connaissent l’Europe, tout au moins Vienne et Moscou. Ils entreprennent des travaux personnels, qui sont un signe de zèle. L’un d’eux m’a montré de nombreux documents destinés à une histoire de la province romaine de Thrace, des inscriptions grecques et latines qu’il avait recueillies dans le Rhodope; il n’est pas jusqu’à la polémique entre les professeurs bulgares et les érudites grecs qui ne soit un signe excellent.“¹ (Dumont 1874:146).

Няма никаква причина нито да бъде отхвърлена тази версия, нито да бъде поддържана с всички сили. Съществуването на помощни християнски части в турските войски не е нищо ново и в това отношение първите султани са били далеч по-малко мнителни от сегашното турско правителство. Колкото до потисничеството на миряните от страната висшето духовенство, това е добре позната и напълно автентична история и българите винаги са били по-непокорни пред техните позорящи публични оскърбления, отколкото гърците. Остава сега да се види за коя група помаци се отнася тази история, защото помаци има както в Балкана, така и в Македония: първите са по-добре познати, а вторите – далеч по-многобройни. Българските помаци по никакъв начин не образуват компактна група. Намираме ги разпръснати между Дунава и Балкана, в районите на Враца, Раховец, Ловеч, Никопол, Русчук, Търново.“ Бел. прев.

- 1 „Учителите там имат много жив вкус към преподаването; мнозина познават Европа, най-малкото Виена и Москва. Те предприемат собствени изследвания, което е белег за усърдие. Един от тях ми показва множество документи, предназначени за написването на история на римската провинция Тракия, надписи на гръцки и латински, събрани в Родопите; дори полемиката между българските учители и гръцките ерудити е добър знак.“ Бел. прев.

Две години преди публикацията му във Виена, „Летописът на поп Методий Драгинов“ е бил известен в българските интелектуални среди и дори на френските учени; и все пак, те не са го виждали със собствените си очи, а дори това да е станало, не биха били в състояние да съдят за автентичността му, тъй като нито Лъжан, нито Дюмон владеят някой славянски език.

Заклучение

Както казахме от самото начало, смятаме, че „Летописът на поп Методий Драгинов“ е фалшификат. Вътрешните, както и външните критики го показват убедително. Това обаче не означава, че той трябва да излезе от полето на научния интерес. Тъкмо напротив, тъй като е навредил в значителна степен на българското общество, той заслужава подробно проучване. Авторът му, Стефан Захариев, има свои причини за написването му. Безсмислено е просто да бъде заклеимяван заради мистификацията, която е създал. Животът и мотивите му трябва да бъдат изследвани и изяснени въз основа на архивни документи. Компетентните учени-османисти, специалистите по църковна и местна история следва да дадат своят принос в това комплексно начинание.

Захариевата фалшификация на историята на помаците не е единствена по рода си. Колкото и да е парадоксално, мнозина автори-възрожденци смятат помаците за пазители на паметта за най-далечното минало на българския народ: цялата афера *Веда Словена* изхожда от този постулат. Идеята, че помаците са запазили много старобългарски икони и книги, се появява в редица източници от периода. Георги Раковски и Любен Каравелов „цитират“ помашки народни песни, очевидно писани от тях самите, но които впоследствие се приемат за автентични.

Стефан Захариев умира през 1871 г., скоро след публикуването на своя труд. Никой никога не е искал от него да аргументира писанията или да покаже източниците си, какъвто е случаят със Стефан Веркович, който преживява старините си дълбоко огорчен. Няма свидетелства „Летописът на поп Методий Драгинов“ да е предизвикал много коментари след публикацията си. Знаем, че Петко Славейков го е смятал за автентичен, макар и езиково редактиран от Захариев; Иречек пръв я разпространява сред научния свят (Jireček 1876:455-456), но по-късно, след като прекарва известно време в България и научава повече за Стефан Захариев, става по-скептичен: „P. Slavejkov mi pravil, že zápis ten je

authentický, jen že u Zacharieva jazyk je něco málo proměněn, ale přese myslím, že není současný tou události.“ (Jireček 1888: 296, n. 58)¹. Фактът, че Иван Вазов използва летописа в своя живописен разказ за пътуването си из Родопите (1892), допринася за популяризацията му сред българските читатели. По-късно той е използван и като историческо свидетелство. Така например, в *България под иго* (1928) Никола Станев се позовава на него в краткия пасаж, посветен на ислямизирането на помаците. Как и защо съмнителен исторически извор като „Летописа на поп Методий Драгинов“ придобива такава огромна популярност в България от 1960-те насетне, следва да се проучи подробно. Този кратък текст е причина за редица недоразумения между православните и ислямизираните българи. Той заслужава извънредно сериозно отношение от страна на компетентни учени.

Литература²

Аретов, Н., Национална митология и национална литература, С., 2006

Батаклиев, И., Град Татар Пазарджик, С., 1923

Bouet, A., *La Turquie d'Europe*, t. I-IV, Paris, 1840

Динеков, П. (съст.), Старобългарски страници. Антология, С., 1966

Doson, A., *Rapport sur une mission littéraire en Macédonie*, Paris, 1874

Документи за българското възраждане от архива на Стефан Веркович, С., 1960

Грозданова, Е. и С. Андреев, „Фалшификат ли е летописният разказ на поп Методий Драгинов?“, Исторически преглед, 2, 1993

Из архивата на Найдено Геров, т. I-II, С., 1911

Извори за българската етнография, т. I, С., 1992

Извори за българската етнография, т. II, С., 1999

Jireček, C., *Cesty po Buharsku*, Prag, 1888 (Иречек, К., Пътувания по България, С., 1974)

LeuJean, G., *Voyages dans les Balkans (1857-1870)*, Paris, 2011

1 „Славейков ми разказваше, че този запис е автентичен, само че у Захариев езикът е малко променен; при все това аз мисля, че той не е от едно и също време със събитието.“ (Иречек 1974:467, бел.59). Бел. ред.

2 В оригиналната библиография българските източници са транскрибирани на латиница. Тук първоначалният ред е запазен, поради което азбучният принцип е нарушен. Бел. прев.

Mantran, R.(ed.), Histoire de l'Empire ottoman, Paris, 1989 (Мантран, Р. (съст.), История на Османската империя, С., 1999).

Петров, П., По следите на насилието, т. I-II, С., 1988

Писахме да се знае. Приписки и летописи, С., 1984

Poujade, E., „Etudes économiques sur l'Orient. Les finances de la Turquie“, Revue contemporaine, t. 25, 1856, (виж също Chrétiens et Turcs, Paris, 1859)

Вазов, И., Съчинения в четири тома, т. IV, Пътеписи и драми, С., 1970 (В недрата на Родопите, написан в 1892 г.)

Viquesnel, A., Voyage dans la Turquie d'Europe, t. I-II, Paris, 1868 (пътуване от 1847-1848 г.)

Захариев, С., Географско-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджикската кааза, С., 1973 (препечатано по виенското издание (1970), с полезно въведение от Иван Батаклиев, стр. I-XIX).

Превод от английски: Елена Алексиева

Текстът е публикуван за пръв път в „Помаците – версии за произход и съвременна идентичност“, НБУ, София 2013

Бернар Лори е френски историк, специалист по история на Балканите и асистент-професор в Националния институт по ориенталски изследвания, както и ко-директор на Центъра по славянски изследвания към Сорбоната. Собствената му специална област е България.

Коментари (3)

- 10-05-2014|**Black Wolf**

Това французче не открива топлата вода, ОТДАВНА е известно, че въпросният текст е фалшификат. Освен това ако това са познанията на френските българисти... леле-мале! Смех.

Има обаче други интересни и малко известни извори за потурчванията през 16 в., много интересни скални надписи, които са публикувани, но за тях по принцип знаят само сравнително ограничен кръг професионалисти.

- 14-05-2014|**баба- пенсионерка**

Не само Иван Вазов и Никола Станев се позовават на летописа. Да си спомним и книгата на Антон Дончев „Време разделно“, след това и филма, който се засне в духа на модните тогава мащабни продукции, направен сякаш като предвестник на т.н. „възродителен процес“, имащ за цел да подготви съзнанието на българите за реабилитацията на християнството.

А дали е фалшификат един текст, или не – това няма значение, тъй като с появата си той започва свой живот и изиграва определена роля във времето. И не винаги такава, каквато е искал автора.

- 28-05-2014|**Георгиев**

Летописната бележка на поп Методий Драгинов след публикуването си от Ст. Захариев е обект на голям интерес и текста и е издаван многократно. Заедно с интереса към нея, тя е станала обект и на много спорове, като главният е около нейната автентичност. С промяната на конюнктурата, а то това у нас се случва често и бележката според посоката на вятъра ту е обявявана за автентична, ту за мистификация. Затова реших да отделя малко внимание на въпроса.

Съдържанието на бележката на Методий Драгинов се среща и в други два паметника: Беловския летопис и Баткунския летопис.

Основният проблем и при трите летописни сведения е свързан с ръкописите. Летописа на поп Методий Драгинов е изчезнал, след като той е публикувал сведението. Баткунския летопис пък бил преписан от д-р Владос, но ръкописа от който е взет го няма и това, което се ползва е всъщност обратния превод. От Беловския летопис все пак има запазен

един лист. Тъй като между лет. сведения има включени и статистически данни за населението на някои страни, то може да се предположи, че се касе за два летописа, от които единият е запазен в началото, а другият края. Статистическите данни насочват, че преписът на листа е от сравнително късно време. Вторият препис обаче е също от изгубен ръкопис. Освен това съдържанието ѝ е преразказано от Ст. Захариев веднъж няколко страници преди летописа на Методий Драгинов и според някои изследователи пак негово е и едно по-ранно съобщение от 1860г.

За летописа на Методий Драгинов първото нещо, което трябва да се каже, че той по-скоро е от рода на типичните летописни бележки, които преписвачите на някоя книга поставяли в края или в началото на преписаната от тях книга.

Тези бележки често се възпроизвеждали и от следващите преписвачи. Най-вероятно и този случай е такъв и в случая Захариев е ползвал не оригиналната бележка, а по-късен препис на требника, който си е бил преписан и с по-ранната бележка. Вероятно в използвания прототип и за трите летописа е имало дефект в текста при годината, което е станало причина за разночетение и така всеки от текстовете е с различна година – 1600, 1620 и 1670г. За най-достоверна се приема годината 1670г., тъй като от една преписка в Зографския манастир става ясно, че преминаването на великия везир и пристигането му в Солун е станало през 1666 г.(БСМ, с.254).

Употребата на титлата бан, за която се изказват съмнения в статията не е нещо необичайно. През 17 в. обаче тя няма значение на областен управител, болярин, а просто на местен първенец, кмет, кнез. Най-вероятно и споменатия пък в Беловския летопис врачански княз Дамян ще е също таков местен първенец, а не брат на Петор Делян.

В статията забелязах, че един надпис, в който се говори, че една от черквите е била построена по времето на цар Петър Симеонов е мистификация. Предполагам, че дискусиите около аналогичния Самуилов Воденски надпис са изяснили за какво става дума. В интерес на истината, не е особено ясно защо с такъв хъс се обявяват и двата за мистификация, при положение, че практиката на създаване на подобни сведения си я има и днес. Напр. в Търново, в двора на „Св. 40 мъченици“ си има плочи с надписи „Калоян“, „Бесар“, „Доброслав“. Да, пръстени с тези имена има, но няма нито една такава плоча с надпис хеле фрагмент от нещо подобно. В София пък, ако идете в „Света Петка Стара“ ще види-

те закачен лист, на който се описва, че тази черква е била построена от севастократор Калоян. Разбира се ктиторски надпис няма. Просто, тъй като става дума за централната част на средновековния град, като и че там е била махалата Калоян се е стигнало до предположението, че може ктитор да е севастократор Калоян. Разбира се може и да е цар Калоян. На другата „Св. Петка Самарджийска“ пък поставиха вече каменен надпис, че там е погребан Левски, въпреки че тази хипотеза търпи сериозна критика.

Всичко това показва, че имаме две неща: един надпис може да не е мистификация, но да е неверен, тъй като към дадено време отразява предположенията на хората, които са го правили.

Това отново ни връща към трите летописа. При тяхната преценка не трябва да се забравя, че преписите са правени за конкретни цели – те са задоволявали потребности на своето време, а не изискванията на бъдещето. И днес за по-голяма достъпност старите текстове се превеждат и публикуват именно на говоримия съвременен език. Затова и като се преглеждат трите летописа трябва да се държи сметка и за това, че преписите им са правени без преписвачите да са си правили сметка, че един ден техните копия ще предизвикат такъв интерес.

Времето на хибридната война

Автор: Тони Николов

Украинската криза е поредното доказателство, че „класическата война“, каквато я помним от учебниците, си остава само някакъв „романтичен спомен“ от XVIII в., от времената, когато първо са се разменяли дипломатически ноти, войната се е обявявала официално, а армиите на враждуващите държави са излизали на бойното поле с различни, ясно разпознаваеми униформи. Днес войната е без разлика между фронт и тил: тя се води от лица с качулки, от всякакви „групировки“ или „опълчения“ (в Славянск, Крематорск или другаде), нанасящи „удари“ в тила, докато се прикриват като с „жив щит“ с жени и деца от „своите“.

Така беше в бивша Югославия, така е в арабския свят (не само в Сирия), същата „мръсна война“ днес се води в Украйна. Досущ според съветските наръчници за „партизанска война“, по които инструктори от социалистическия лагер десетилетия наред обучаваха бойци във Виетнам, Латинска Америка или Палестина.

Тъкмо това придава на днешната война характера на „случайна герила“, както я определя в нашумялата си книга („*The Accidental Guerilla*“, 2009) австралийският експерт Дейвид Килкалън. По-точно става дума за воденето на въоръжен конфликт отвъд всякакви правила – гадна смесица между гражданска война, диверсионна дейност и метеж, с която нито една днешна държава не би се ангажирала публично, независимо от имперските си амбиции. Все пак са изковани някакви правила в международната общност, които Съветът за сигурност на ООН би трябвало да прилага.

На терен нещата обаче изглеждат другояче.

Впрочем още през XVIII в. германската военна мисъл изковава термина „малка война“ (*Kleinkrieg*): става дума за тактика, с която малки, мобилни отряди действат в тила на врага, унищожават неговите продоволствени бази и разрушават комуникационните му пунктове, избягвайки сблъсък с големи армейски части.

Интересното е, че когато през 1757 г. руските войски се сблъскват в Източна Прусия с малки отряди на „опълчението“ (*Landmiliz*), тъкмо Русия *официално протестира*, обвинявайки Прусия, че потъпква „нормите на международното право“. Урокът обаче е бързо усвоен: във войната срещу Наполеон фелдмаршал Кутузов изцяло използва тактиката на „партизанската война“, наричана още „народна война“. Да не говорим как това се повтаря и разгръща в съветски времена с „Великата отечествена война“.

Така че Путиновите „зелени човечета“, които сега действат в Крим и в Източна Украйна, имат зад гърба си солидни руско-съветски традиции.

Новото е в „политическата подплънка“ на днешното руско имперско начинание. В това че една голяма световна държава, възползвайки се от разнобоя в международната общност, си позволява открито да прибегне до тактиката на т. нар. „хибридна война“ (*Hybrid warfare*), с чиито методи си служат организации като „Хизбула“ или държави в „санитарния списък“ на демократичния свят.

А иначе самата методика на „хибридната война“ е добре позната на военните експерти. Тя съвместява класическите военни средства с прийоми на „партизанската война“ и „кибервойната“, а отговорността задължително се стоварва върху действащите на терен неясни формирования и някакви „бандеровци“ или „фашисти“.

И трябва да признаем, че в краткосрочен обхват тактиката няма как да не е печеливша.

1. Защото, реално погледнато, какво в момента върши Русия?

Нищо особено, освен военни учения на границата с Източна Украйна, което на дипломатически език означава, че тя оказва „легитимен натиск“ върху Киев, подсилен от присъствието на около 40 000 руски войници.

Всичко друго се извършва според рецептите на „хибридната война“: Москва е в постоянен контакт с местни рускоговорящи сепаратисти, връзките с които официално се отричат. Нищо, че тези „народни опълчения“ са обучавани и ръководени от руски военни инструктори, което им дава възможността да действат отвъд принципите на Женевската конвенция, но това трябва да се доказва във всеки отделен случай.

2. Тактиката на „хибридната война“ предполага максимална гъвкавост.

Още не бяха погребани жертвите на „Евромайдана“ в Киев, когато Путин, след краха на „евразийска Украйна“, спешно инфилтрира в Крим около 30 000 свои „зелени човечета“. Без опознавателни знаци. Без да уведоми никого. Така тези „вежливи воини“, както ги назовава и възпява вече в песни днешна Русия, завзеха летището, радиото и телевизията, пощите и всички „възлови точки“ на полуостров Крим, с което присъединяването му към Руската федерация бе на практика предreshено.

А когато Киев и международната общност остро реагираха (макар и само вербално), пламна напрежението в Донецк и околностите, където от „местни опълчения“ бе провъзгласена и сепаратистката „Донецка република“.

На което властта в Киев реши да отговори с „антитерористична операция“. И докато вниманието на всички бе съсредоточено върху жертвите в Славянск или Крематорск, последва нов „удар в тила“: „Антимайдан“ в Одеса, бунт на проруски сепаратисти, за да се стигне до кървавите сблъсъци от 2 май и смъртта на десетки хора.

Всичко това се извършва планомерно и последователно пред очите на цял свят.

Силните козове на Кремъл са в това, че Путин не се отчита пред никого, може да извършва каквито си иска „спецоперации“, а и се ползва с широка подкрепа след умело разпалената пропагандно-шовинистична кампания.

3. На терена на „хибридната война“ демокрациите винаги и видимо са по-слаби.

И Европа, и САЩ са длъжни да проверяват всеки факт на място. Не само деянията на проруските „опълчения“, но и на „десния сектор“ в Одеса.

Затова и политическата реакция на Запада е винаги по-бавна. Внимателно се проучват свидетелствата за случилото се в Одеса, където ситуацията е доста заплетена и витаят не малко съмнения. Кой всъщност е разрешил да се срещнат руските и украински агитки на „Черноморец“ (Одеса) и „Металист“ (Харков)? Кой, зад гърба на милиционерския кордон, е стрелял по привържениците на „Единна Украйна“? Как тъппа безпрепятствено е обсадила Дома на профсъюзите в Одеса и чии ръце са го подпалили? Все въпроси, до болка известни в историческа перспектива и от други имперски проекти – от „изстрела в Сараево“, дал началото

на Първата световна война, та до подпалването на Райхстага, закрепило Хитлер на власт...

4. *Отговорът на демокрациите.*

Непрекъснато се изтъква, че европейските и американски санкции срещу Москва са много слаби и те не биха могли да възпрат Путин.

И това е така, поне в краткосрочен план.

Вече е повече от ясно *какво иска Путин*. След като с анексирането на Крим той постави международната общност пред „свършен факт“, сега тактиката на „хибридната война“ трябва да му гарантира „завоюваното“. Необходима му е „известна ивица земя“ на север от Крим, откъдето полуостровът да може да се снабдява с газ, ток и вода, а също и Одеса. Тогава Русия ще има пълен контрол над черноморското крайбрежие и си открива път към Приднестровието, където местните проруски сепаратисти са провели референдума си още през 2006 г., когато „за“ присъединяване към Руската федерация са гласували 97,2%.

Проблемът на Путинова Русия е, че тактиката на „хибридната война“ носи за самата държава много сериозни заплахи – не само в международен, но и във вътрешен план – на южните ѝ граници в Кавказ, както и в Източен Сибир, където вече живеят немалко китайци и се оформя сериозен геополитически срез.

Със сегашните си действия Путин на практика „минира“ ней-сигурната си граница – със Запада.

Да не говорим, че Русия я очакват колосални икономически загуби. По най-груби изчисления в момента от Руската федерация са изтекли 67 млрд. евро инвестиции. А до края на годината техният размер може да достигне 160-170 млрд. евро, което е непосилно за руската икономика, където вече се наблюдава спад от 14%.

В този смисъл поэтапно засилващите се санкции на Запада няма как да не доведат до сериозен ефект в дългосрочен план.

Вече се планира блокирането на глобалните платежни системи на Visa и MasterCard, което на практика ще изключи Русия от международните финансови пазари. Путин е на път да ускори нещата с намерението си да изиска от тях депозит в размер на близо 4 млрд. долара, за да заработи руска разплащателна система от 1 юли (както ще въвежда и руски *Google*).

Има обаче неща, които просто не могат да се случат.

Едно е да откъснеш няколко парчета земя според рецептите на „хибридната война“: чрез „вежливи войници“, които, с помощта на „вежливи танкове“ или на „вежливи куршуми“, идват на помощ на „вежливи опълченци“, които ги чакат с „цветя в ръце“.

Това е възможно, но до време.

Съвсем друго е да надделееш финансово над огромни пазари като ЕС и САЩ, за да наложиш на цял свят своите икономически правила.

Там „хбридът“ на „вежливостта по руски“ просто няма как да про- работи.

Източник

Тони Николов е български автор и журналист, програмен директор на фондация „Комунитас“, член на редакционния комитет на списание „Християнство и култура“ и сътрудник в седмичника „Култура“.

За вас не знам, но лично аз нямам еднозначен отговор...

Коментари (12)

- 08-05-2014|Златко

Откъм Фейсбук...

Zlatko Enev Умно!

Ginka Ilieva Не е умно. Пропагандно е. Откъде накъде да вярвам на тези факти? Защото така казва САЩ и ЕС? А защо да не вярвам на Путин? Конските капази също са част от манталитета на българина, Златко. И тази статия демонстрира точно това.

Zlatko Enev Възможно е, Гинке. Само че аз се занимавам с история – и именно ТОВА е причината да смятам, че хората,

които във времена като нашите не могат да изберат страна, свършват като магарето Бенджамин. Нали се сещате, от онази хубава история на Оруел. Аз съм избрал страна, това е.

Zlatko Enev Впрочем, ако симпатиите ви клонят на страната на Путин – не го твърдя, но някак такова усещане оставяте – то това вече е друга история. Ако не обаче, то имайте добрината да заемете позата, която подхожда на хората БЕЗ страна. С други думи – мълчанието.

Ginka Ilieva Симпатии към Путин нямам. Само казвам, че фактите изложени по-горе са едностранчиви и текстът е изграден по класическите правила на пропагандата. Позоваване на исторически факти, препратка към други конфликти за достоверност и спечелване на доверието, а после факти само на една от страните в конфликта. Независима журналистика не се прави така. В последните няколко дни аз съм по-склонна да вярвам на руските медии, просто заради факта, че един от най-първите на Евромайдан, днес почти повтаря изявлението на Путин. Осъзнавам, че това е убедително само за мен, като човек познаващ доста добре постъпките му и знаещ, че това няма как да се случи, ако украинските власти са прави и не изкривяват фактите. Приемам обратната страна и правото на всеки да я подкрепя. Но не искам да повярвам, че някой се връзва на историите за хилядите „зелени човечета“. Аналогично и на тези за „черните човечета“. Толкова. И млъквам. Въпреки че не съм БЕЗ страна, не смятам, че трябва да пробутвам своята на останалите. Всеки има право да избира със собственото си сърце и глава.

Zlatko Enev Не съм там, за да мога да коментирам подробностите. Вчера публикувах на сайта си текст, който в основни линии смятам за достоверен. От друга страна, да се колебае на чия страна съм в този конфликт, за мен би означавало самоубийство. За мен тук става дума за ясен и разбираем сблъсък между системата, в която живея и чиито принципи – свобода на личността, върховенство на закона и пр. – поддържам с всичките си мозъчни клетки. От другата страна, напротив, стои система, която е ясно отрицание именно на тези принципи. А това, че в сблъсъка между

двете неща се получават много грозни, нечовешки неща, че и двете страни – или по-скоро хората, замесени на живот и смърт в тяхната борба – са готови И НА лъжи... Мога само да благодаря, че не съм замесен до такава степен. Но приоритетите ми са ясни: не ми е изпила чавка ума, та да се колебая в нещото, което смятам за най-голям късмет в цялото си съществуване – късмета да доживея края на нещата, към които се опитва да ни върне Путин...

Zlatko Enev Оттам нататък изборът ми е ясен като бял ден.

Ginka Ilieva Значи е въпрос на АНТИ-Путин, а не на осъзнаване какво точно се случва. АНТИ-то, срещу което се обявихте вчера или онзи ден... Няма значение. Вече наистина млъквам. И оставам с най-добри чувства.

Zlatko Enev Аз съм точно толкова АНТИ-Путин, колкото и Оруел е бил АНТИ-Сталин. Нещо против това?

Ginka Ilieva Не, но да подкрепяш Турчинов, само защото не харесваш Путин, звучи доста несериозно. И моля не задавайте повече въпроси, ако искате да мълча. Възпитанието ми не позволява да не отговоря.

Zlatko Enev Няма лошо, поне в рамките на този разговор. Освен това, искате или не, в него вие заемате позиция, което ми се струва малко по-добре от „аз не знам, следователно никой не може да знае“. Турчинов и неговото правителство са преход към нещо, което – надявам се – ще помогне на страната им да стане част от Европа. Путин, както вече казах многократно, е противоположността на това. За мен нещата са ясни. Откровено казано, още не съм чул от вас нищо определено, въпреки многото приказки. Европа или Русия, уважаема Гинке? Поне за момента не изглежда да има особено много споделени неща между тези две сили и идеи.

Zlatko Enev В целия бой, който се води в момента, става дума за това дали изборите в Украйна на 25-ти ще се проведат нормално и ще получат легитимност, между другото. Не за зелени и черни човечета...

Zlatko Enev И още нещо: Русия и Путин, колкото и иронично да звучи, изиграха огромна положителна роля в израстването

на Украйна: те помогнаха на украинците да престанат да се колебаят кои са и какви искат да бъдат...

Zlatko Enev Не че самите руснаци няма да го прозрат някой ден, разбира се. Откъсването на Русия от Европа е процес, който е едва на около сто години. И – в това е една от големите ми надежди – той не може да продължава до безкрайност...

Zlatko Enev И, докато си приказваме така: самата България пък е откъсната от Европа в продължение на по-голямата част от историята си. Поне онази история, която има значение за нашите с вас животи. И това е нещото, ПРОТИВ което аз съм избрал да се боря. Позициите ми не са въпрос на сутрешна настинка, ако ми позволите да се изперя малко...

Zlatko Anguelov Безкрайно е късоголедството на хора като г-жа Гинка, уви! Тя сякаш никога не е посягала към исторически очила, за да провиди от кой хоризонт идват нещата, които в този точно момент противопоставят фигури, които са винаги временни. Питам се какъв ли е процента на българите, които при зададен въпрос Европа или Русия са готови да отговорят Европа и имат аргументи за това. Без усуквания, без увъртания, без конкретни уж-справедливости. Онези, които биха отговорили Русия, със сигурност нямат аргументи за отговора си. Но за мен е важно да почувствам, че процента на про-европейците не е малък и се увеличава.

Zlatko Enev И, в този ред на мисли, огромната разлика между Германия и Русия – две страни, които иначе споделят „късмета“ да са породили двете най-безчовечни системи в най-новата история на човечеството – е в това, че Германия успя (или беше принудена) да признае открито поражението си и да потърси причините за него в САМАТА себе си, а не в някакви външни, злокобни сили. Русия, напротив, която продължава да изживява себе си като неоправдана и нападната от всички страни, се движи отново към историческата си роля на световен жандарм и потисник на всичко прогресивно и светло. Отново пропаганда, нали така, Гинке?

Ginka Ilieva Казвайки, че вярвам на руските медии и обяснявайки защо, мисля че ясно озвучих позицията си. А

иначе конфликтът в Украйна отдавна се отдалечи от стълкновението на идеите за Европа и Русия. Битката в момента е за територии. Украйна е наясно, че без юго-източната си част е загинала, Русия също е наясно с този факт. Това е. Дали ще се проведат изборите не знам, засега всички твърдят, че ще има референдуми. Моего мнение е, че стълкновенията ще продължат до и след 25 май, а при това положение дори да има избори, никой няма да ги признае за легитимни. Макар че, знам ли, САЩ може и да ги признаят... Или Русия... Според зависи какви резултати ще бъдат озвучени. И още нещо – приятелите ми украинци, живеещи в Англия, са против влизането на Украйна в ЕС, така че не знам точно кой и какво е осъзнал. Ако Европа е това, което искат, толкова ли е важно със или без юго-изтока влизат? Или Европа не ги иска без юго-изтока? И понеже аз също не съм там, не се нагърбвам да отговарям на толкова сериозни въпроси. Дано с това сме изчерпали въпроса и моята позиция по него. Единственото, за което аз се боря, е хората, които не са там и не умират, да мислят преди да заемат каквито и да било позиции и когато ги заемат да не ги натрапват. На мен ми се повръща вече от тази интернет-дискусия. Грозно е да се „борим“ в мрежата за нещо, за което други реално воюват и загиват.

Zlatko Angelov Безнадеждност ...

Zlatko Enev В текста, който преведох вчера, има следното твърдение:

„Също като Путин, Щрахе и льо Пен представляват очевидно противоречие: идеята, че всички предимства на европейския мир и благоденствие ще си останат по някакъв начин запазени, дори и ако европейците се върнат обратно към някаква форма на национална държава. Но това, разбира се, е утопия – също толкова глупава, колкото и безцветна. Не съществува национална държава, към която някой би могъл да се върне. Единствените алтернативи в един глобализиран свят са различни форми на взаимодействие. За страни като Франция или Австрия, или пък, ако щете, Гърция, България и Унгария, отхвърлянето на Европейския съюз би означавало прегръщане на Евразия. Това е простата обективна реалност:

една обединена Европа може и най-вероятно ще отговори по адекватен начин на агресивната руска петролна държава, докато някаква сбирка от каращи се национални държави няма да го направи.“

Сега, Гинке, аз няма да кажа „безнадеждност“, но наистина бих ви призовал да се замислите дали в нещата, които очевидно говорите искрено, не е заложено същото това противоречие: от една страна вие ползвате ВСИЧКИ блага на европейската либерална демокрация, но от друга страна непрестанно се съмнявате в тях и клоните към приемане на алтернативи, които – ако биха били осъществени – най-вероятно ще ги зачеркнат. Живели ли сте по времето на комунизма, Гинке?

Zlatko Enev Надявам се няма да ме обвините в изява на неуважение, нали така?

Ginka Ilieva Да, живяла съм по време на комунизма. И не отричам никакви демокрации. Съгласна съм с всичко, което казвате, освен с мнението ви за конкретния конфликт. Нима Европа иска да приеме Украйна в редовете си, за да я дари с демокрация и свободи? Доколкото знам, а и тогава, доколкото помня нямаше противоречива информация, ЕС постави доста убийствени условия на Украйна и в същото време заяви, че украинците няма да имат правото да се движат свободно из Европа (каквото право имах аз, когато реших да напусна България). Така че аз говоря единствено и само за случая Украйна. Не поставям етикети и не заемам позиции на принципа ЗА и ПРОТИВ. Опитвам се да разграничавам нещата. И не, не обвинявам никого в изява на неуважение, дори и да повторите „безнадеждност“. Не съм толкова самовлюбена, за да смятам собственото си мнение за единственото правилно и безспорно. Напълно е възможно да греша, но поне не ви лепя етикети на вас с адаша ви. А сега предпочитам да погледам малко тенис, да си почина от военните кореспонденти

Dobroslav Bakalov Свободата на личността и върховенството на закона...всеки, който е видял Ирак, Афганистан, Сирия, Либия това само последните десет години, а преди Виетнам, Камбоджа, Източен Тимур, режима на Пиночет и апартрейда в ЮАР, това са само част от

конфликтите, където Запада е показал разбирането си за върховенството на закона и свободата на личността, тук в случая не говоря за Германия Златко, а по-скоро за САЩ. Бих повярвал на добронамереността, ако фактите не бяха фрапиращо очевидни. Моля не превръщайте една чисто икономическа война във война на идеологии, защото тя не е такава. Когато Путин говори за православие и уникалността на Русия, той защитава интересите на своите олигарси, когато Запада говори за демокрация, свобода на личността и анти гей закони, тя говори за интересите на своите елити. Задачата на интелектуалците е именно в това да не стават лесни мишени на пропагандните машини и в точно това се проваляме навсякъде. Разликата между Путиновия и Западния свят е само една, в Путиновият индивида не е свободен, в другия индивида е свободен, но разбира се има условия най-различни-приватизация и концесии за ресурси, *спасителни* заеми от МВФ и Световната банка, ненасилствен, нечовечен режим. най-паче ако Украйна толкова искаше да се еманципира от Русия, нямаше да бъдат нужни тези пет милиарда долара похарчени за разни НПО и т.н. и разни директори на ЦРУ да се разхождат там, историята е много мътна и хибридната война се води и от двата лагера. Ще повярвам на либералния модел, когато видя Буш и Блеър съдени за геноцид, така както съдиха Милошевич, за Блеър вече се заговори, но смята се, че международния трибунал няма да направи нищо по случая. Начинът по който либерализма се разпространява по света много наподобява начина, по който конкистадорите са разпространявали християнството. Казват, че пътя към ада е постлан с добри намерения.

Antonina Nikolova Ginka Ilieva, демокрация и свободи не се даряват, никога и никъде, те се извоюват, за тях трябва съответното ниво еволюция, до което мисля, че и ние българите все още не сме достигнали. За съжаление май вашият тип мислене за даването и получаването отнякъде, съпроводено съответно с дежурните обвинения „те не...“, но никога „аз не...“ или още по-малко какво аз мога да направя, доста се шири все още из нашата родина.

Ginka Ilieva Благодаря, че ме нарекохте плужек (или някое друго недоеволюирано същество)! Разбира се, че не се даряват. Нима някъде съм казала това? Точно обратното, твърдя, че става въпрос за интереси, а не за идеи. Съжалявам, но по-ясно не мога да се изразя и ако съм останала неразбрана, това е най-малката ми грижа. Музиката на Вакарчук за мен е по-приятна от тази дискусия. Ако и вие я чуете и отместите леко капациите, може и да ме разберете. Ако ли пък не, здраве да е! Нека всеки остане при своите позиции.

[#Свромайдан \(Океан Ельзи – СТИНА\)](#)

Dimitrina Popilieva Малко попреписано от това интервю:

[Пиджак рвется по шву](#)

www.svoboda.org

Голландский генерал уверен: Россия развязала гибридную войну, противостоять которой не в силах ни Украина, ни страны Запада

Zlatko Enev Ще повторя отново: аз се занимавам с история. И не мога да не видя аналозите на този тип поведение в онези на левите интелектуалци от 30-те, 40-те и отчасти 50-те години. ВСИЧКИ те в края на краищата – имам пред вид онези, които отказват да се противопоставят на тоталитарните водачи в Германия и СССР, защото Западът, ако ми позволите този израз „не им е достатъчно хубав“ – ВСИЧКИ те в края на краищата се оказват в ролята на съучастници. Обществото, в което живеем – онова на либералните демокрации или поне на опитите да станем такива – в никакъв случай не е съвършено. Това обаче не означава, че ние му вършим някаква услуга, като избираме да останем „необвързани“ във времена, които изискват ясен избор на позиция.

Към всички ви – Доброслав и Гинка, всъщност – повтарям отново въпроса си: на коя страна сте в този конфликт, уважаеми опоненти?

Antonina Nikolova Ginka Ilieva, автоматичното обиждане от друго мнение също ни е присъщо, обикновено показва комплекс за малоценност. Ни най-малко не съм целяла да омаловажа някого, но това наистина е картината у нас, масовата, и ако вие продължите да се обиждате, а да не се опитате да се

взгледите не толкова емоционално, нещата ще си останат *status quo*.

Така че ето ви възможност да заемете активна позиция, повтарям въпроса на Zlatko Enev: на коя страна сте в този конфликт?

Ginka Ilieva Аз съм на страната на украинците. Нека живеят в страната, в която искат – Крим, Украйна, Русия... Да делят и събират Украйна, по възможност без да убиват. И съм против всички, които налагат върху тях своите проекции и интереси. Това включва както Европа, така и Обама и Путин. Antonina Nikolova, вие пак не четете и ми вменявате неща, които не съм казала. Къде точно се обидих? Предложих красива музика, защото не желая повече да дискутирам нищо. Също така предложих да запазите позицията си, изобщо не целя да налагам своята. Защо толкова държите да спорите с мен? Пък и явно не се изразявам правилно, щом ми се задава все същия въпрос. Да спрем до тук, а? Безплоден е този разговор.

Zlatko Enev Защо да е безплоден? Накрая може и да се окаже, че всъщност не сме на чак толкова противоположни позиции. „Украинците“, на чиято страна сте/сме вие/ние, боя се, съществуват единствено в собствените ни въображения. Ако има някаква сериозна разлика във възгледите ни, то тя е не толкова в противопоставянето Европа-Русия, колкото в надеждата, че някой някъде по света може да си позволи да води живот на „необвързан наблюдател“ (най-честият резултат от това поведение е съучастничеството, желано или не).

А това, че необвързаност няма, може да се покаже сравнително лесно. Като например със следния въпрос: вие споменахте, че вашите познати украинци не искат страната им да бъде член на ЕС. Та, питам се: като не искат Европа, защо щат тогава в Англия, вашите познати украинци?

Dobroslov Bakalov Либералната демокрация не само, че не е свършена, тя е в много случаи еквивалент по чудовищност и на фашизма и на национал-социализма. Удобно оставяте на страна фактите. Това, че Алиенде беше убит от ЦРУ или че Мандела беше наричан терорист от Тачър и Рейгън не е от значение явно. Това, за което се борят САЩ и ЕС в

Украйна не е демокрация, затова не мога да застана на тяхна страна. А аргумента ти Златко, че не взимането на позицията те прави съучастник важи и наопаки, взимането на страна те прави съучастник в геноцида над Ирак, Афганистан, на бомбардирането с дрони в Йемен, на окупацията на Палестина, надявам се да си доволен, че избрал такива съюзници. Не мога да взема и страната на Путин, като човек взимам страната на гражданите, защото не желая ничии деца да бъдат избивани, особено от свои сънародници. Позицията на гражданите кой ще заеме не зная.

Zlatko Enev И, ако ми позволите да завърша с един стар-прастар виц за „необвързаните“. Една такава мома, необвързана, толкова ѝ досадил живота, та решила да го свърши като отиде в гората, да я изядат вълците. Отишла тя значи, ама си я било малко страх, та вдигнала полата и покрила с нея главата си, да не вижда какво става. А, не щеш ли, минавал оттам един овчар. Та видял момъкът каквото видял, правил каквото правил, докато по едно време момата взела да вика „Аууу, ма то много било хубаво бе. Яж ме, Вълчоооооо!“

Zlatko Enev Доброславе, може би е време да поразмислим малко над простичкия въпрос дали има смисъл да разговаряме изобщо. Щото, ако либералната демокрация е равна на фашизма, то защо тогава ти не си се обесил още? Така де, човек трябва да проявява поне малко последователност...

Zlatko Enev И, за да ти спестя усилието, ще му сложа край сам... (На разговора, не на живота ти)...

Ginka Ilieva Моите познати украинци в Англия съжителстват в смесени бракове и треперят за семействата си в Украйна. Защото дори нямат законни пътища да ги вземат при себе си. Точно затова още отначало заговорих за медии и за избора ни на кого да вярваме, защото точно тук са разногласията, по въпроса какво точно искат украинците? И тук точно е ролята на информационната война, всеки ни убеждава, че те искат при него, или че подкрепят това или онова правителство. Точно в тази точка се разминаваме всички ние, служейки на идеите, в които вярваме, автоматично вярваме и на информацията идваща от тази

или онази страна. Затова обясних на кого вярвам и защо и сметнах, че това достатъчно ясно казва какво мисля, без да оспорвам ничий друг избор. А самите украинци няма как да са на 100% единодушни, но за решаване на спорове по цивилизован път са измислени референдумите и изборите. Но вместо това се разразява гражданска война. Кой крив и кой прав в нея, пак въпрос на информационна война... И пак до същия избор опираме, на кого да повярваме, за да се „обвържем“. Но не спяло. Е, вие сте избрали едни източници, аз коренно различни, напълно е приемливо за мен, стига да е осъзнато това различие. Удовлетворих ли най-накрая въпросите или пак много говоря без нищо да казвам?

Antonina Nikolova Освен всичко друго, възмущаващият се от САЩ и ЕС г-н Dobroslav Bakalov живее не другаде, а в част от този противен свят, по-точно Дания. Защо, форма на мазохизъм или тотално лицемерие? Обикновено човек прави всичко възможно да бъде там, където най-малко се чувства комфортно.

Zlatko Enev Може би е време да си кажем, че би било хубаво да не се чувстваме нападнати, поне в този разговор. По-лесно ще върви. Войната, естествено, е последното нещо, което насърчава каквото и да било търсене на истина. Но пък какво толкова трудно има в това да се види, че изборът, за който говорим, всъщност е НЕ само проблем на украинците. Ние, българите, също трябва да избираме. Всички трябва да избират. НЯМА такова нещо като възможност за живот без избор. Има и очевидна разлика между нещата, за които горим, включително и медиите, за които говорим. Тук при нас има десетки, стотици, хиляди алтернативи – телевизии, радиа, вестници, списания, мрежа, не може човек да му хване края. В Русия е малко по-различно, нали така? Ами хубаво, аз съм за многообразието (не че мога да понасям всяко мнение, разбира се, но пък всеки тук може да си троши главата както намери за добре – и аз намирам това за правилно, и го поддържам). Лека вечер. Лоши чувства нямам...

- 09-05-2014|**Самолет 005**

Ние ВСИЧКИ сме продукт на ПРОПАГАНДА, дори и интелектуалците, които са призвани да стоят срещу пропагандата. Сега се лансира друга пропагандна версия, че горките хора – опожарени (Бог да ми прости незнанието!) биха могли да бъдат жертва на чист пожар. Дали е така или наистина са изнасилвани, мъчени и обгаряни – ние не сме очевидци и не знаем. Въпросът е, че такива отвратителни случки – дори и това да е чист пожар, могат да се използват за целите на пропагандата. Допускам, че хибридната война може да накара фанатизирани тестикулари да убиват свои в името на някаква далечна цел и оформяне на обществено мнение, за да се хвърли вина на врага. Това е свръх-гадно! Но ние не знаем. Ние можем да спорим от принципни позиции, което прави Златко. Но и споренето от принципни позиции не е белег на освободено от пропаганда мнение. Трябва ли обаче да замълчим? И кого да разобличим? Защото за много хора Милошевич не е социопат според западните определения, а и Буш не е социопат според източните определения. Въпросът е, че възбуждането и надигането на омразите е фект. Ние живеем във време на втвърдяване на омразите и това ни пречи да допуснем другата гледна точка; пречи на нормалния диалог... Но такова е времето. И ако се върна към статията и изразеното от автора мнение, то принципно Путин губи. Губи, защото не успя да накара света да повярва, че каквото и Русия да си вземе, върне, запази, то същата тази Русия го е сторила демократично. Референдумът в Крим беше демокрация, но после я осраха (извинявам се за думата!). Да не говорим за това, че и демокрацията има кусури, както биха казали много хора... Тогава как се прокарва разум в неразумен контекст?

- 10-05-2014|**Black Wolf**

За да вярваш на руските медии трябва да си душевно болен или тъп та вдлъбнат. Но тъй като русофилските черевенотъпи шебеци са болни мозъци, логично е да вярват на своя нов московски фюрер и неговата шайка.

И реплика персонално към Самолет005 – референдумът в Крим бил демокрация?!?... Вие май не сте глупав човек. Демокрация под дулото на оръжието?! Това е нещо ново...

• 10-05-2014|**баба- пенсионерка**

За каквото и да се говори, става въпрос за пари.Никой здравомислещ човек не се съмнява, че събитията в Украйна са двубой между Чичо Сам и Руската мечка.Украйна е житница, има богат ресурс, който би направил живота на хората там спокоен и заможен, само дето няма кой да им го позволи.Оранжеви революции, евромегдани и прочие събития са само олицетворение на един изчерпан модел, докарал на власт шебеци-олигарси със съмнително натрупан първоначален и второначален капитал, и то не без благословията на Путин.С две думи – кой да управлява. Сиреч кой да бие каймака, а дали ще е „демократично“, или „по съветски“- това ще се решава тепърва. Иначе – народът /хубава и забравена дума/ ще лелее по човешките права, по върховенството на закона и равенството пред него, по свободата на словото и печата, както и пред разните други екстри на демокрацията, а те ще се отдалечават от него, колкото повече ги приближава.За тази цел ще се използват както патриотичните му чувства, така и футболните агитки, а също и беднотията под санитарния минимум, за да започне той, народът да си спомня с нежна тъга колко хубаво живя по съветско време.Иначе, Европа ще гледа и ще съчувства.Най-много да извърти някой комитет за защита на правата...Някои ще кажат, че Путин си взе това, което Хрущов му отне. Да, ама тогава Украйна беше здраво вързана за колесарката на Съветите.През 1989година си мислех, че третата световна война свърши, но май съм сбъркала.Тя продължава, и ако Европа се държи по същия начин, както през 30-те години на ХХвек, гледайки сеира на Хитлер, нищо хубаво няма да и се случи./ За тези, които са отсъствали в часовете по история в училище припомням бастисването на Чехия и аншлусът на Австрия /

Простете ми старческите брътвежи.

• 10-05-2014|**Златко**

Хубав коментар, само че защо това

Никой здравомислещ човек не се съмнява, че събитията в Украйна са двубой между Чичо Сам и Руската мечка.

или, с други думи, всичките са едни и същи маскири. Първо, тук Европа е далеч по-директно замесена от Америка. Второ, нито в Европа, нито в Америка, нито дори в Русия, всичко се върти само и единствено около пари и сфери на влияние. Освен всичко друго чат-пат става дума

и за неща като свободата. И това, че в България тази думичка звучи неприлично, съвсем не я прави по-малко важна и миروгледна по разни други места по света.

Значи: в Украйна става дума колкото за пари, толкова и за свобода. И не е автоматично вярно, че тия две неща са неразривно свързани едно с друго. Както, между другото, показаха със саможертвата си хората, които измряха по Майдана...

Но хайде, стига толкова, че вече съвсем неприлично стана...

- 10-05-2014|Златко

Не вярвам, че референдумът в Крим – или евентуални подобни на други места в източна Украйна – е нещо, извършено под принуда. Там със сигурност има достатъчно много хора, които възприемат себе си като етнически руснаци, а не украинци. И Украйна не е направила нищо особено, за да ги накара да повярват, че ще живеят в нея по-добре, отколкото в Русия. Това според мен е баналната реалност. По същия начин не вярвам, че примерно в Кърджали мнозинството от хората са убедени, че живеят по-добре в България, отколкото – евентуално – като част от Турция (отново, ако биха решавали чрез референдум).

Това не означава, че съм съгласен с всеки референдум, нито пък че смятам референдумите за универсално решение на политическите проблеми. Не бих приел резултатите от някой референдум, който обявява кърджалийски окръг за част от Турция (макар че абсолютно уважавам правото на българските турци на собствено, различно от моето, чувство за етническа принадлежност). Уважавам и чувствата на украинските руснаци. Но на тоя свят си има политически реалности, които е по-добре да не се пипат, ако не искаме да започне Третата световна. Щото инак утре всички се хващаме за гушите и започваме да се трепем, защото това или онова ни е отнето или пък дадено незаслужено...

В един момент действително трябва да се каже: Стига толкова, дотук беше. Личната свобода си е лична свобода, а необходимостта да се избегне следващата война въпреки това си остава над всичко. Няма защо да обявяваме за идиоти всички хора, които мислят различно от нас (примерно руснаците от Крим). Но няма и защо да се съгласяваме с тях, защото „зачитаме всяко мнение“. Има си договори, подписани от Русия, има си реалности на следвоенния европейски порядък. Който не

е съгласен с тях... Хмм, може би да погледа малко повече документални филми за Втората световна, знам ли...

- 10-05-2014|**Пенка**

Нека не забравяме, че този диалог можем да го водим така открито именно затова, че не сме вече в лагера на Съветите. Нека също така не забравяме, че руските граждани нямат тази възможност и че информацията, която черпят те, е едностранчива. А и достатъчно им промиват мозъците и им внушават страх.

Така че, драги дами и господа, които предпочитате да вярвате на Путин, не забравяйте, че имате избор, на кои медии да вярвате, и по този начин Вие се ползвате именно от продуктите на демокрацията. И нека поне не се отказваме от тях: от демократичните си права. Но ако вярваме на Путин, ние вече правим цивилизационен избор, избора на тоталитарната власт.

Естествено, че демокрацията не е съвършена, но тя ни предоставя възможност, да бъдем неин коректив. Тя ни предоставя и правото и способността за съждение.

И когато една тоталитарна власт се опитва отново да завзема територии в Европа, трябва да сме нащрек.

Анексирането на Австрия и Чехия преминава по същия въодушевен начин, само че „зелените човечета“ там са били кафяви.

- 10-05-2014|**Златко**

Няколко думи по повод твърдението, че

„реалностите на следвоенния порядък са били установени, но бяха променени драстично в последните 15-тина години от гледна точка на националната сигурност на Русия“

(така каза днес някой във Фейсбук)...

Та значи:

Самият аз не съм уверен, че сигурността на Русия би била застрашена в какъвто и да било смисъл, ако – както ВСИЧКИ останали европейски страни – тя би приела, че е част от Европа, а не някаква измислена „друга цивилизация“, която трябва да бъде различна от Европа, а следователно всяко европейско разширение е заплаха за нея. Само това, че Русия вижда себе си като противоположност на Европа, е причината за всички страхове и произтичащите от тях напрежения. Или някой тук

наистина смята на сериозно, че Европа ще тръгне да ЗАСТРАШАВА някого си, особено пък способната на всичко Русия...

Това – що се отнася до принципната позиция. Остава си обаче факт, че днешна Русия твърдо счита себе си за самостоятелна цивилизация (много хора биха предпочели думата „империя“), с всички произтичащи от това последствия. Оттук и основната задача на Запада – да намери начини за водене на политика, достатъчно гъвкава, за да не позволи на руснаците да подпалят Европа и света, чувствайки се застрашени от тях (при продължаващо европейско разширение – самият аз не подлагам на съмнение идеята за обединена Европа като бъдеще на този континент – дано да не се окажа опасно заблуден някой ден).

Това – от едната страна. От другата, разбира се, стои изискването пък тази политика да бъде достатъчно твърда, за да не позволи руската лудост да се превърне в увереност в някакво собствено превъзходство, колкото и въображаемо да е то. Сцила и Харибда, предполагам. Господ да пази всички ни от прибързани, разпалени политици, във всеки случай...

- 10-05-2014|Златко

Не знам дали ще намеря време да преведа този текст, но поне до момента това е най-разумната гледна точка, на която съм попадал...

Ukraine — The Way Out by **Anatol Lieven**

- 10-05-2014|Златко

Впрочем, срещу тази позиция си има и напълно приемливи аргументи, както показва разговорът от Фейсбук, от който идваха повечето цитати в горния ми коментар:

Vesko Sh Много смислено становище, но както е отбелязано в заключението, реалностите на следвоенния порядък са били установени, но бяха променени драстично в последните 15-тина години от гледна точка на националната сигурност на Русия. Без значение дали ние одобряваме или не одобряваме, геополитическата реалност е факт, и несъобразяването с него, независимо от реториката с която се защитават конкурентните тези, няма как да доведе до конструктивен резултат.

преди 3 часа · Харесвам

Dora Bojanova Да, трябва всички да мислим трезво преди да се пролее кръв. Когато се преминат някои граници е трудно да се върнеш назад. Да не забравяме войната на запад от нас- скоро беше...

преди около час · Харесвам

Zlatko Enev Ами самият аз не съм уверен, че сигурността на Русия би била застрашена в какъвто и да било смисъл, ако — както ВСИЧКИ останали европейски страни — тя би приела, че е част от Европа, а не някаква измислена „друга цивилизация“, която трябва да бъде различна от Европа, а следователно всяко европейско разширение е заплаха за нея. Само това, че Русия вижда себе си като някаква (измислена) противоположност на Европа, е причината за всички страхове и произтичащите от тях напрежения. Или някой тук наистина смята на сериозно, че Европа ще тръгне да ЗАСТРАШАВА някого си...

преди около час · Променено · Харесвам · 2

Vesko Sh Сигурността на Русия поначало не е застрашена от Европа или ЕС, а от НАТО. Например опита за разполагане на елементи от ПРО на територии близки до Русия и приети наскоро в НАТО са прекрасен нагледен пример защо Русия би приела всякакви икономически санкции като цена за сигурността на себе си и на жизнените си интереси.

преди 18 минути · Харесвам

Zlatko Enev Да, с това съм отчасти съгласен. Съгласен съм до толкова, доколкото сериозно-идиотската позиция на пред-последното американско правителство (чети: „America über Alles!“) постави целия световен порядък под заплаха (самият аз бях един от хората, които избраха Шрьодер за канцлер НАЙ–ВЕЧЕ защото обеща да не изпраща нито един немски войник в Ирак). Значи, един северноатлантически съюз, който би бил мотивиран от лудешки комплекси за превъзходство, е заплаха най-вече за самия себе си, с това съм напълно съгласен. Тук обаче възниква резонният въпрос дали и до каква степен САЩ (които доминират в НАТО, но не и в Европа) са си взели някаква поука от изолацията, в която попаднаха след започването а „войната срещу терора“. Въпрос, на който едва ли може да се даде еднозначен отговор, доколкото правителствата се сменят на всеки четири години, а в Америка има достатъчно войнолюбци, в това също нямам особени съмнения.

Накратко: да, съгласен съм да коригирам позицията си — Русия действително има определени основания да се чувства застрашена. И заедно с това — не, Русия няма никакви основания да вижда в себе си „различна цивилизация“ и да търси път, различен от европейския (тен-

денция, започната едва с възхода на руския комунизъм и продължавана, за зла врага, от сегашните руски правителства).

Едното е краткосрочно (усещането за заплахата), другото е дългосрочно (невъзможността за реален руски път, различен от европейския). Това е сегашното ми разбиране. Инак, разбира се, си оставам отворен за контра-аргументи...

- 12-05-2014|**Самолет 005**

Black Wolf пише:

И реплика персонално към Самолет005 – референдумът в Крим бил демокрация?!?...

Имах предвид друго. В Русия няма референдуми изобщо.

- 12-05-2014|**Попов**

Самолет 005 пише:

В Русия няма референдуми изобщо.

Самолете, то и държавата „Украйна“ (онази, досегашната) също не е много по референдумите.

Така че май Руската „империя“ пак ще се окаже де факто по-демократична (както се оказа по-демократична и през 1879 г., когато с нейна благословия България си направи Конституция, по-демократична, отколкото им се е искало на други).

В търсене на великата красота (писателското светоусещане) Автор: Златко Ангелов

*La Grande Bellezza – The Great Beauty – Великата красота (2013)
сценарист и режисьор Паоло Сорентино, камера Лука Бигази, в главната
роля Тони Сервило;
Оскар, Златен Глобус и БАФТА за 2014 година*

Неотдавна една млада приятелка от Амстердам ми обърна внимание на песента „Амин“ от албума на Ленард Коен, излязъл през 2012. Като млад, Ленард прилича много на Ал Пачино. Но през 2012, когато е вече на 78 години, певецът-поет прилича само на себе си – благ, успокоен и замислен. Добър човек. Преживял, свободен от суета. Гласът му е все по-басов. Мелодиите му са все по-дълбоки. Текстовете му – лишени от илюзии.

В „Амин“ той се обръща към любимата си с очакването, че тя все още ще го обича, въпреки че е преживял ужаса на живота и се е нагодил към света с неговите жестокости и циничност:

*Каж ми го отново, когато съм се върнал от реката
Утолил най-страшната си жажда.
Каж ми отново, че сме сами и аз слушам,
Слушам те с такава сила, че чак ме боли.
Каж ми го отново, когато съм чист, изтрезнял.
Каж ми го отново, когато съм през ужаса минал.
Тогава ми кажи,
Отново и отново ми казвай,
Че ще ме обичаш.*

Любовта е любов само тогава, когато, след всичко преживяно, оцелелите жертви запяват отново и вратите се отварят за ангелите; когато подът на касапницата е измит с кръвта от жертвоприношението; когато

всички видели лагерите са предоставили възмездието на Бога. И мъжът, въпреки това, е останал мъж.

Ключовата сцена във филма „Великата красота“ идва към края. Гостите са се разотиили след приема, даден в чест на светицата, която е на 102 години, и се храни само с корени. Тя е седнала на терасата на писателя Джеп Гамбардела, по неприбраната маса има остатъци от вечерята. Светлината на запад изтънява. Двамата пият кафе, а терасата е пълна с птици фламинго, които се готвят да отлетят. С немощен глас, Светицата казва:

– Знаеш ли, че аз знам християнските имена на всяка от тези птици?

И след пауза, през която отпива от кафето, а Джеп объркан гледа как една птица кълве от масата, тя му задава кардиналния въпрос:

– Защо ... ти никога не написа друга книга?

– Търсех великата красота. Но ... (камерата се премества от лицето му към една изящна птица върху парапета на балкона) не я намерих.

– Знаеш ли защо аз ям само корени? – задава му Светицата третия си въпрос.

– Не. Защо?

– Защото корените са важни.

На италиански думата *bellezza* (както и английския ѝ еквивалент *beauty*) има две значения: красота и красавица. Полифонията на заглавието се губи в българския превод, затова започвам с това, че филмът на Паоло Сорентино едновременно показва и разказва за живота на един писател; в него, както в живота на всеки мъж, има жени, но и красота, която много мъже не забелязват. Показва го в много пластове, поради което отваря врати за сериозни, макар и различни, тълкувания, с всичките от които, уверен съм, Сорентино би се съгласил. Смятам така, защото полифонията на живота в този филм се получава от това, че в него са заложени възможностите за непротиворечащи си интерпретации, единствено сумата от които може да даде представа за културното му значение. И все пак, както и при изпълнението на музикална пиеса от различни музиканти, тълкуването, което е най-близко до авторовото, единствено може да стигне неподозирани и от самия автор дълбочини, които обогатяват авторовия замисъл.

„Великата красота“ е прехласващо визуален, каквито са малко от филмите, които гледаме днес. Той следва традицията на Фелини и Антониони, но с нещо я надминава. Надминава я с това, че, въпреки тази

метафорична визуалност, за да бъде разбран, филмът трябва и да бъде внимателно прочетен. Именно прочетен! Думите са не по-малко силни и не по-малко важни от образите. Това е филм за писател и всички диалози и монолози са церебрални, дълбоки и пестеливи. Филмът тече и в същото време се саморефлектира. Красотата на визуалното обаче е толкова обсебваща, че зрителят неизбежно пропуска повечето думи, които съдържат ключа към дълбокия смисъл на сюжета. На някои това може да се стори като недостатък. За мен е качество. Голямата творба не се оставя лесно да бъде разбрана; тя предполага значително усилие, колосално напрежение на душата и ума, може би почти толкова колосално, колкото е било и усилието да бъде създадена.

За първи път ми се случва да гледам един филм няколко пъти и да установя разлика между първото и последното си възприятия; мисля, че едва на четвъртото гледане и внимателно слушане достигнах сърцевината му. Сега ясно, с бялата светлина на мозъка си, видях и осмислих толкова много преживявания на Гамбардела, с които се отъждествявам, че – пълно признание – пишейки за него, аз пиша и за себе си.

Историята на Джеп Гамбардела е – както винаги и както е в живота – история на една неосъществена любов. На младини, в него се е влюбила Елиза, красива и енигматична италианка, но, вместо да се свърже с нея, той написва първия си и единствен роман, „Човешкият апарат“, признат шедевър, който го прави прочут. През четиридесетте години след това Джеп, който във филма е на 65, се мотае из живота на висшето общество в Рим, сякаш без посока и без да напише нито ред. Но, както казва самия Сорентино, неговият писател всъщност се движи, без да го съзнава, в една точно определена посока. Предстои му непредвидена среща с най-възвишения миг на неговата младежка чистота. Един следобед, най-неочаквано, на стълбищната площадка пред апартамента му Джеп се сблъсква с възрастен мъж, който го чака в сянката на вратата. Мъжът се представя като Алфредо Марти, съпруг на Елиза де Сантис. „Е, имате ли деца?“ пита го веднага Джеп. „Не, аз не можех,“ отвръща мъжът. „А аз можех,“ казва с отсянка на отмъстителност Джеп. „Съжалявам. Много съжалявам.“ И понечва да се прибере. Алфредо го спира с думите, „Тя почина вчера“. Двамата възрастни мъже избухват в безутешен плач. Навън вали, Алфредо не иска да остане сам. Джеп, в костюм и връзка намокрени от дъжда, го придружава до неговия скромнен апартамент, където на бюфета стои снимка на младата Елиза в рамка, по бански костюм.

Сядат край масата и Алфредо казва, че цял живот е бил влюбен в жена си. След смъртта ѝ, той счупил ключалката на нейния дневник, който тя е държала винаги закопчан, и прочел жестоката истина. На него тя била отредила само два реда: че винаги е бил неин добър спътник в живота. Но през всичките тези години Елиза е обичала друг мъж, Джеп.

Посоката на Джеп е всъщност осъзнаването, че жената може да бъде вярна на първата си любов цял живот. По непонятни за него причини тя го е изоставила, с което се е самообрекла на нещастие за цял живот. Нейната смърт е като звън на будилник. И той, събуден и отегчен до отврат от безплодния светски живот, който е водил в течение на десетилетия, се отправя, първо в спомените си и после в реалността, към лунната нощ над крайморските скали, където Елиза му е показала девствените си гърди.

В зависимост от въображението или степента на скептицизма ви, преразказана по този начин, тази любовна история може да се стори патетична, недостоверна или дори като сапунена опера. Един по-малко добър режисьор би могъл да я сведе до сантиментална пародия на аристократичния римски живот. Във всеки случай едно е сигурно: че е двуизмерна. Ако филма беше само тя, заглавието, което щеше да му отива, е „Голямата красавица“.

Но филмът е направен от голям режисьор, изигран от превъзходни актьори – и поради това хипнотичен. Визуалната магия на филма – заснет с превъзходното око на Лука Бигази – внушава една уникална амалгама между *красотата* на Рим и *чувствеността* на писателя. През цялото му времетраене, красотата ни е показана само от гледната точка на Джеп Гамбардела. Тривиално е да се питаме дали Джеп е алтер его на Сорентино: Тони Сервило играе толкова органично и внушително, че не оставя и капка съмнение, че той – Джеп – наблюдава красотата и себе си в нея. Известно време на същата красота се диви и стриптизьорката Рамона, в която Джеп се влюбва малко преди тя да умре от рак, но нейната възхита е внушена и водена деликатно от Джеп. Така чувственост и красота се сливат, без да има значение кое поражда кое.

Рим е вечен град и неговата красота е обективен факт. Факт за туристите, археолозите и художниците. Красотата на Рим става субективна рефлексия благодарение на чувствеността на писателя, който е чувствителен към нея и към хората, които са я създали някога и я обитават сега. Ние гледаме не друго, а Джеповия Рим, след като той го е съпреживявал

в течение на живота си и е станал част от него. Част от красотата, но и част от цинизма. Част от хармонията, но и част от човешката поквара и егоизъм. Част е от Великата красота – видима и безкрайна като хоризонта, но е част и от невидимото – онези мрачни подземни течения, които сблъскват хората с техните несъвършенства, отегченост и различна собственост върху тази красота.

Макар и основна сюжетна линия, любовта на Джеп дълго време е скрита зад епизодите от разходките, интервютата, оргиите, приятелствата и сексуалните завоевания на писателя. Заради своя неоспорван от никого ранен роман, той е в центъра на римския хайлайф. Най-често го виждаме как се разхожда между манастирите, градините и старите замъци и пуши – една прекрасна визуална метафора на писателя-наблюдател. Неговата издателка, Дадина, е преуспяла жена-джудже, с която той има чудесни отношения. На два пъти те са показани в нейния офис как обядват ядене, претоплено на газов котлон; Джеп слага в устата си от ризотото (първия път) и министроне-то (втория) с лъжица от своята чиния, без прибори, без салфетки, без украшения. И разговарят за важни неща. Тя го нарича Джепино и му обяснява, че истински приятел си тогава, когато поне веднъж накараш приятеля си да се почувства като дете.

Джеп може на пръв поглед да изглежда безполезен бонвиван, но му липсва най-важното качество на светския лъв: снобизмът. В една среднощна сцена на неговата тераса, в пълно пренебрежение към смущението на най-добрите си приятели, той изобличава самовлюбеността и претенциите на една писателка с 11 романа, която твърди, че се е жертвала заради левите си идеи и изкуството, а всъщност всички са наясно, че води луксозен привилегирован живот на римска куртизанка. По-късно във филма обаче двамата танцуват и разговарят като хора, които разбират относителността на морала и своите лични недостатъци.

В един от най-драматичните епизоди от филма, Джеп избира рокля за любовницата си-стриптизьорка, с която да се появи на погребението на сина на негова близка приятелка от старата аристокрация. Докато жената пробва роклите, той ѝ говори от висотата на своя авторитет: „Много хора мислят, че погребението е едно непланирано събитие, непланирано, без правила. Но не е така. Погребението е пар екселанс светско представление. Никога не забравяй, че когато си на погребение, все едно излизаш на сцена. Трябва търпеливо да изчакаш близките на починалия да се оттеглят. И само след като си се уверил, че всички са седнали

по местата си, само тогава можеш да поднесеш съболезнованията си на семейството. По такъв начин, всеки ще те забележи. Вземаш ръката на опечалената майка и я слагаш върху своята. Пошепваш на ухото ѝ някакви утешителни слова, но непременно с авторитет. Например: ‘през идващите дни, когато се почувстваш изцяло погълната от празнотата, искам да си сигурна, че можеш винаги да разчиташ на мен’... Оттегляш се в своя ъгъл, но той все пак трябва да бъде добре видим за публиката. Изпълнението ти е добро, когато не е претрупано. Ето защо, основното правило е: на погребение никога не трябва да плачеш. Не трябва да отнемаш правото на семейството да изрази своята скръб. Това е забранено. Защото е неморално.“ Но когато Джеб наистина извършва всичко това в църквата точно според своя сценарий и сяда на мястото си, се оказва, че няма кой да понесе ковчега на младия мъртвец, освен той и приятелите му. Под тежестта на ковчега, носен от четиримата мъже, Джеб не издържа на искрената си скръб и заплаква с глас. Пред всички.

Гамбардела вижда около себе си старост, развала, разруха. Великолепни картини от средновековни художници висят в тъмните зали на вековните, мрачни дворци, в които светлината идва само от една лампа над масата за карти, а около нея седят три бабички – принцесите, наследили дворците и скритото изкуство. Един-единствен човек, млад мъж с очила, държи ключовете за всичките дворци, защото е „човек, който вдъхва доверие.“

Най-добрият му приятел Романо, поет, който пише драматургия, решава да се върне в родното си село. Двамата се срещат през нощта сред едни развалини, където илюзионистът Артуро репетира своя номер с жираф. „Джеб, казва поетът, в този град живях 40 години. И в края на краищата мисля, че единственият човек, който заслужава да му кажа сбогом, си ти.“ „Но защо си отиваш?“ недоумява Джеб. „Рим ме разочарова. Сбогом ...“ отговаря Романо и се обръща. Миг след това жирафът изчезва. Всичко е илюзия, казва Артуро дори без да се смее.

И точно тогава Джеб решава да разбере защо навремето Елиза го е напуснала. На следващия ден той отива в апартамента на овдовелия Алфредо и го пита. Алфредо не знае, в дневника тя не е написала нищо за това. „Ще те засегна ли“, пита Джеб, „ако поискам да прочета дневника?“ Отговорът е: „Няма да ме засегнеш. Напротив. Но вече не можеш да го прочетеш. Няколко дена след като го прочетох, аз го унищожих.“ Едва ли има по-голям удар за един писател от това писменото свидетелство

за цял един живот, за една голяма любов, да изчезне. Елиза се е стопила в миналото. Останала е да съществува само в паметта на двама мъже.

Единият от тях отново се е оженил и я е забравил. Другият? Другият се качва на кораб и отива на скалистия бряг, където Елиза му е показала гърдите си, за да си спомни как точно се е случило. Под лунната светлина Джек си мисли:

„Така свършва всичко.

Със смърт.

Но преди това е животът, скрит зад бла-бла-бла ...

Всичко се е уталожило зад бърборенето и шума.

Мълчанието и чувството.

Вълнението и страха.

Немощните, непостоянни проблясъци на красотата.

Също и отвратителната мръсотия и човешката мизерия.

Всичко е потулено зад притеснението, че сме на този свят, бла-бла-бла ...

Отвъд го има онова, което е отвъд. Мен не ме интересува какво е отвъд.

Ето защо, ще започна този роман.

В края на краищата, не е ли всичко една илюзия?

Un trucco.“

Последният кадър на филма е лицето на Елиза, която се усмихва като Мадоната.

Големият въпрос, който задава този филм е: къде е надеждата? В красотата или в любовта? Режисьорът няма намерение да отговаря на този въпрос, нито пък зрителите са длъжни да намерят отговор. Въпросът виси в пространството със силата на съдбата. На 65 години, Джек Гамбардела се събужда обзет от творчески импулс и започва да пише нов роман. Красотата ли генерира този импулс или внезапното, може би късно дошло усещане за безвъзвратно умъртвената любов?

Тук аз не пиша, за да дам отговор на тази дилема. Нито съм в състояние, нито някой ще ми повярва, нито съм толкова високомерен, за да се опитам. За мен и за вас е важен въпросът. Клишето, по което е най-лесно да се плъзнем, е, че писателят най-после решава да се разбунтува срещу празнословието и празномислието на римския светски живот. Дори някъде в първата третина на филма има подвеждащи реплики, които сякаш водят към такова тълкуване. Джек, след дълга нощ се връща у дома по паважа покрай единия бряг на Тибър, насреща му тичат трима рано-

будни джогъри, и той си припомня как на 26 години е дошъл в Рим да го покори: „... и бързо, почти без да се усетя, се втурнах в онова, което може да се нарече водовъртежа на висшето общество,“ казва той. „Но аз не исках просто да живея живота на висшето общество. Исках да бъда царя на този живот. И успях! Не исках просто да участвам в техните пиршества. Исках да притежавам силата да ги проваля. Обаче най-важното нещо, което осъзнах няколко дена след като навърших 65, е, че не мога повече да пиляя време за неща, които не искам да правя.“ Тези реплики непосредствено предшестват неговата среща с Алфредо, съпруга на любимата му Елиза де Сантис. И този монтаж съвсем не е случаен.

И понеже знам, че всички ние четем невнимателно, тук ще повтора най-важното, което в този филм е свързано с дилемата на красотата и любовта. Това е сюжет, видян през наблюдаващото око на един писател. Писателят винаги наблюдава по-внимателно от останалите. Писателят притежава по-фина чувствителност от останалите. Писателят опознава света със своя силен, енциклопедичен ум и го преразказва с инструментите на своята по-прецизна, по-осъзната чувственост – думите. Следователно, изборът на режисьора на филма – където, поради властта на образите и цветовете, красота и чувственост са слети до неразличимост – не е случаен и в него трябва да намерим смисъла на неговия филм. Да намерим не отговори на въпросите, които задава, а – смисъла им.

Фактите са, че почти 40 години Джеп живее сред същата тази красота, с която Рим е известен на света. Това е красота сътворена от хора, които са били достатъчно прозорливи и дисциплинирани – противно на Джеповите съвременници – да се възползват от елитния си статус, парите и колективното подсъзнателно, за да я създадат. Те са работели с усета за вечността. Но той е свикнал с нея и постепенно е престанал да я забелязва. Душата му е била анестезирана от цинизма на светския живот, рецепторите му са били притъпени за нейната магия, докато са абсорбирали отпадъците от човешките амбиции, удавени в несъвършенства и егоизъм. В един момент дори той казва на някого: „красотата не ми е достатъчна.“

И изведнъж някой му съобщава за смъртта на жената, която той е обичал, която го е напуснала и за която той практически е забравил. Любовта – далечна и неосъществена – му припомня, че е жив. Че все още е цял и способен да създава. Любовта му се явява като носталгия. А носталгията е, както сентенционално казва приятелят му Романо, „един-

ствената надежда на онези, които не вярват в бъдещето.“ Много книги и филми са ни внушавали тъкмо това – че нещата са безнадеждни, че добрите неща са се случвали в миналото, че красотата е отзвучало щастие, а вечната любов е невъзможна. Сорентино се отличава от тях като заобикаля това клише. Той вярва, че есента не е носталгия по отминалото лято, а може да бъде начало на плодотворна пролет. И това звучи убедително, защото характерът му е писател, който, като всички истински писатели, има способността да превърне реалността, която отминава, във фикция, която остава.

И сега ще си позволя да споделя едно откритие, което ми беше подсказано от този филм. Женската любов се използва в литературата като мярка за способността на мъжа да се промени, покае и подобри себе си. Сякаш се приема за даденост, че животът е чистилището, което трябва да бъде преминато, за да се прояви до край истинският характер на мъжа. Той или капитулира, или надделява. Джеп се стъписва, когато внезапно научава, че една жена – жената, която го е оставила на младини – го е обичала толкова дълго и толкова всеотдайно. Чувството му е смесено, но част от него е вина, друга част – недоумение, трета – носталгия. И така нататък. Усещането му, че не е капитулирал – все още! – личи от последния му монолог (цитиран по-горе).

Важно е, че в неговото съзнание – спомнете си, че тя е показана като Мадоната – и точно в този ключов момент от живота му, когато е подготвен за промяна, Елиза изиграва ролята на идеал. А идеалът за човек зареден с толкова скептицизъм е нещо практически несъществуващо. *Un trucco!* Джеп не може да повярва, че идеалът се превръща за него в катализатор на творческа енергия. Затова до края не го напуска себеизонията, която е неговия интелектуален щит срещу идеализма. Той ще напише роман, но все пак този роман ще бъде роден от поразклатилото се убеждение, че всичко е илюзия. Дали и самият роман е илюзия? Никой не отговаря на този въпрос, понеже романът още не е написан. Във всеки случай ние знаем, че на Джеп е била отнета възможността лично да види документа, който доказва любовта на Елиза – той трябва да се довери на разказа на нейния нещастен съпруг. Той има все пак избор: да повярва и да напише историята така, както я е чул, или да не повярва, но да я съчини така, че да звучи по същия начин.

Едва ли има значение какво ще избере, ако романът стане. И вече се сещате, нали? Читателите ще го питат дали в романа си е описал себе си.

И той няма да може да им даде еднозначен, убедителен отговор, който да задоволи любопитството им. Онова, което ще им каже обаче е, че се е опитал да надникне зад живота с неговото бла-бла-бла. Опитал се е да види под суетата истинските неща, които само писателят може да прозре, осмисли и опише. Едно от тях са „немощните, непостоянни проблясъци на красотата.“ Краят на филма, след надписа *La Grande Bellezza*, показва Рим от гледната точка на една лодка, следваща извивките на реката Тибър рано сутрин, когато хората отиват на работа. Лодката, на която е камерата, се провира под мостовете и улавя проблясъците на красотата, които предлага Вечният град: лодка, в която можем да си представим, че стои Джем Гамбардела и наблюдава. На фона на тази разходка с лодка текат надписите на филма. И аз си помислих: красотата е вечна, а любовта не се е състояла, освен във въображението на влюбените.

Но нещата все още „не са така прости“, както казват умните хора. Част от съмнението на Джем е дали е заслужил *такава* любов. И защо. Ленард Коен в „Амин“ предлага неочаквана, но много подходяща аналогия на съмненията на писателя Гамбардела. Поетът-певец се обръща към жената, въображаема или преживяна, за да провери дали животът не го е променил дотолкова, че повече да не заслужава нейната любов. „Променил“ тук е условно понятие: то може да означава „останал същия“, ако е бил безчувствен към страданието и трагедията, или „закалил себе си“, ако страданието го е избавило от наивните му младежки представи, сиреч, от илюзиите. Но той съзнава, че би заслужил любовта на жената, само ако, след като е гледал смъртта в очите, е останал верен на доброто и моралните си принципи. Една-единствена дума – „тогава“ – употребена с неподражаем поетичен усет от Ленард на абсолютно точното място, внушава колко женската любов, с нейната възможност да бъде доживотна, може да бъде мярка за света, през който минават мъжете. В една по-социална интерпретация, когато този свят е затворил вратата си за ангелите и се облива в кръв, когато законите на покаянието са стъпкани, любовта се оттегля. И едва когато злото си е отишло, *тогава* любовта може да се възвърне. Но за да бъде сигурен, поетът иска да чуе от жената, че тя – след всичко преживяно – ще го обича.

За мен няма съмнение, че и Джем Гамбардела, и лирическият герой на Ленард Коен, са в онази точка от своя живот, когато отново търсят любовта на жената, но не толкова за да я преживеят като страст, а за да почувстват – не, да се уверят – че са я заслужавали. Младите Джем и Ле-

нард, в своята чистота и неопитност, са вярвали в единствената любов. Преживелите живота си Джем и Ленард са познали много жени, много разновидности на любовта, много разочарования, но и други неща, между които красотата и ужаса в тяхното метафизично съчетание. И двамата търсят да намерят в изгубеното време – времето без любов – сигурността, че са били обичани (Джем) или ще бъдат обичани (Ленард). „Изгубеното време“ е времето на нашите неизбежни изпитания. Джем е вдъхновен, защото научава, че е бил обичан, безмълвно и всеотдайно. Ленард се надява на същото. Джем е отново чувствителен към красотата. Ленард е все още под впечатление на ужаса.

Изкуството съществува, за да ни помага да разберем себе си. Но, също както храната и секса, изкуството ни привлича с неудържима сила поради удоволствието, което очакваме да ни достави. Онзи, който се храни само за да живее, не познава насладата от вкусното ястие. Онзи, който не е правил секс, не познава оргазма. Онзи, който не е преживявал истинското изкуство, не познава вдъхновението от себепознанието.

В търсене на изгубената красота, дори и без да е кръстен така, филмът на Сорентино е ехо на онова произведение, чието заглавие е може би най-универсалната метафора на писателското състояние: „В търсене на изгубеното време“ от Марсел Пруст. Филмът е построен върху двойна рефлексия: онази, която е очевидна и движи действието, е саморефлексията на писателя; онази, която се подразбира, е рефлексията на писателя върху живота на обществото.

Контекстът на тези рефлексии е италиански, но той отеква с универсалните си вибрации. Българският писател би рефектирал върху друг вид красота, но любовта на жената – ако я е изпитал в нейните разновидности и ако е повярвал, че може да бъде завинаги – и за него ще бъде подсъзнателната мярка за успех или провал. Писателите се конкурират помежду си с личностите си, пререкават се за награди, излагат се със суетата си – и това е нормалната повърхност във всяко общество. Но това е загубено време, което никой няма да потърси, поради неговата тривиалност.

Истински писатели са онези, чиито книги са вдъхновени от себепознание. А то идва от преживяване на голямо изкуство, наблюдение на голяма красота и опит с голяма любов. За тези писатели изгубеното време е източник на знание и самочувствие. Книгите си те пишат в търсене на изгубеното време. И неизбежно стигат до извода, че красотата

и любовта са два чучура на една и съща чешма, която не спира да тече през илюзиите на човека.

Послеслов: Това есе нямаше да се появи, ако не беше подсещането на моя приятел д-р Светльо Василев, психоаналитик и любител на киноизкуството, който води форума „Филм и психоанализа“ в София и е публикувал своя анализ в портала „**Култура**„. Изпитвам чувство на благодарност към него, но и известно смущение, че моето тълкуване не се побира в рамките на психоаналитичното. Добре съзнавам, че филмът е за писател-мъж и изводите, на които той навежда, аз също ги виждам през мъжката гледна точка към света. Ясно е, че ако се появи филм с героиня писателка, същите тези неща биха изглеждали по друг начин. Любопитен съм както да видя такъв филм, така и да прочета тълкуване на „Великата красота“ от жена, която пише. Очаквам в последното да има още по-богати нюанси и усещания за човешкото състояние, произтичащо от преживяването на красотата и любовта.

Златко Ангелов (1946) е лекар, преводач, журналист и писател. Автор е на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборник с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012) и сборник с разкази „Любов на Boogie Street“ (Скалино, 2013). Негова публикастика и литературна критика четете на www.antipropaganda.net.

Коментари (1)

- 18-05-2014|**Диана Димих**

Дълбоко преживян текст! Толкова многоизмерно есе по повод филм, а всъщност за целия наш живот, пропуснатото време, откриването на себе си чрез умората от празния живот, ключът към скритото в нас – смъртта на онзи, който ни е обичал, или новия път на въображението

и осмислянето ни пред ужаса, че следите на преживяното са заличени (унищожения дневник), за да се отворят портите на онова, което в действителност не е, но се ражда в представите ни... Целият филм и цялото есе са в думите на автора Златко Ангелов: „Онзи, който не е преживявал истинското изкуство, не познава вдъхновението от себепознанието.“

Днес е денят на Европа! А утре...?

Автор: Аспарух Панов

На 9 май 1950 г. френският външен министър Робър Шуман предлага обединението на производството на въглища и стомана между Франция и Германия. Тази дата се смята за рожден ден на ЕС, а от 1985 г. се празнува като „Ден на Европа“. Днес в ЕС членуват 28 държави, една от които е България. И това съвсем не е някаква случайна флукутация в процеса на европейска интеграция. Никой не дава такова членство като специален подарък, за това бе нужно да бъдат изпълнени сериозни политически и икономически критерии (от Копенхаген 1993 и Мадрид 1995).¹ И ние все пак ги изпълнихме, макар и с някои дефицити. Поне по време на подписването на договора за присъединяване към ЕС през април 2005 г. изглеждаше, че имаме капацитета да наваксае закъснението.

Да, в интерес на истината ние успяхме да скочим едва през „последната“ врата в „последния“ вагон на европейския влак. Но въпреки това, този успех не трябва да се подценява от никого, най-малкото от „хора на оплаквачките“, който залива с мътна пяна и без това истеричната медийна и политическа среда. Не може преходът да е напълно неуспешен, а ние да сме членове на ЕС. Стойността на това забележително постижение изпъква особено днес, на фона на драматичните събития в Украйна и нарастващите проблеми с по-нататъшното разширение на ЕС на изток.

Да, проблемите на адаптация наистина са огромни, а напоследък изглеждат и непреодолими. При приемането на България и Румъния през 2007г., на двете страни бе наложен уникален „механизъм за сътрудничество и проверка на ЕС в сферата на правосъдието и върховенство-

1 Разширяване на ЕС, http://ec.europa.eu/bulgaria/abc/eu_works/enlargement/index_bg.htm

то на закона.“¹ Този механизъм не позволява директно пряко сравнение с другите страни членки на ЕС. Но „Индексът на настигане“, който използва индикатори за сравнение, близки до проблемната област по „върховенство на закона и корупция“, показва, че България е на последните места в Европа.²

Очевидно това се дължи от една страна на „корупционното срастване“ между държавата, политиката и олигархичния бизнес, гордиев възел, който и до ден днешен не може да бъде разсечен. От друга страна все по-перфидно и умело се манипулира и режисира медийната среда и се заобикаля върховенството на закона. Комунистическите субкултура и манталитет продължават да властват в различни сфери на обществения живот – като примитивен егалитаризъм, като непоносимост към успехите и различните, като любов и омраза, мазохистична любов към Русия или по-точно към нейната „силна Ръка“ и още по-силна мафия, и омраза към цигани, турци, а вече и към сирийци, но преди всичко към спазването на писаните и неписани европейски правила.^{3, 4}

Подобни комунистически рецидиви завладяват не само България. В различна степен са засегнати и новите страни членки „отличнички“ от централна Европа. Различни популистки, националистически и екстремистки турболенции тресат дори и водещи представители на „стара Европа“. Очевидно радикалната смяна на икономическата и политическата система и дори дългогодишната европейска и евроатлантическа интеграция не са достатъчни за оформянето на нови демократични и стабилни отношения и общоевропейска идентичност. Удовлетворението от свободата и демокрацията, както и от принадлежността към евроатлантическото политико-културно пространство ще се установи едва тогава, когато хората сами проявят разбирането, инициативата и желание да го изживеят. В случая става дума за **упражняването на прин-**

1 Механизъм за сътрудничество и проверка, <http://www.euinside.eu/bg/subjects/cooperation-and-verification-mechanism-bulgaria-2012>

2 Българските проблеми в правосъдието и вътрешните работи в европейски контекст: „Политики“, брой 07/12, Институт „Отворено общество“, София, [http://politiki.bg/? cy=255&lang=1&a0i=223967&a0m=readInternal&a0p_id=995](http://politiki.bg/?cy=255&lang=1&a0i=223967&a0m=readInternal&a0p_id=995)

3 Аспарух Панов: **Политическата и медийната среда – язвите на българската демокрация**, <http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/2337-2014-03-18-15-05-18>

4 Аспарух Панов: СДС и НДСВ – героите и жертвите на прехода, Изд. „Изток-Запад“, 2009, стр.173

ципно нови норми на общуване в различните плоскости на политиката и гражданското общество, става дума за изразяването и защитата на собствените интереси, за съзнателното развитие на една нова, европейска политическа култура. Всичко това е дълъг процес, който далеч не е завършен дори в старите страни членки на ЕС и протича с различна скорост в зависимост както от водената публична политика, така и от изходната разлика в културите.

През послените две години отбелязването на деня на Европа, 9 май се оказва в центъра на две много противоречиви предизборни кампании, доминирани от езика на омразата и компроматите – за предсрочните избори за български парламент на 12 май 2013 и сегашната – за предстоящите на 25 май т.г. избори за европейски парламент. Когато започнах да пиша този текст, реших да си припомня статията, която написах за деня на Европа през миналата година.¹ Останах потресен колко актуално звучи тя днес, една година по-късно и то за съвсем друг тип избори. Ето един цитат от тази статия, който не се нуждае от специален коментар. В него съм сменил само датата от 12 май на 25 май и вида на изборите – от „предсрочни парламентарни“ в „европейски“:

„Вчера бе 9-ти май, денят на Европа. До европейските избори остават броени дни. В политическия избор, който ни очаква на 25 май, се преплитат трите основни характеристики на европейската демокрация – свободата, правата и отговорността. Всеки индивидуален политически избор трябва да бъде свободен, мотивиран, ангажиран и отговорен. Такъв подход към демократичния процес превръща човека в гражданин, а българина в европейец и дава легитимност на властта.

Особено хората, които сме преживели най-активните си творчески години при комунизма, трябва да се отнасяме към свободата отговорно, а не непрекъснато да я предлагаме за разпореждане на бивши комунисти, мутри и ченгета. Крайно време е да престанем да проституираме с политическата си плът и да започнем да я отдаваме само срещу споделени ценности. Ще успеем ли на тези избори да не бъдем политически корумпирани и да мобилизираме гражданската

1 Аспарух Панов: Денят на Европа и Денят на изборите в България. Къде е връзката?
<http://e-vestnik.bg/17545>

си почитеност? Ще се промени ли нещо в живота ни след 25 май? И в каква посока? На ляво или на дясно? Напред или назад? Нагоре или надолу? На изток или на запад?...

...Много сериозен стана текстът, затова нека не губим самоиронията и чувството за хумор. Шегата настрана, но ако се сбъднат прогнозите на социолозите, ни очакват много малко изненади, но в замяна на това, всичките неприятни. ГЕРБ и БСП ще говорят на брюкселски диалект, но ще продължат да се замерят със СРС-та и да си играят на „Тука има, тука няма“. Руският реактор ще бъде доставен, а дали за Козлудуй или Белене – това няма да промени политическите ни зависимости. „Атака“ ще кряка истерично, ДПС ще се държи гордо и невъзмутимо, но и двете ще очакват в „разкрячена стойка“ да (продължат да) участват в управляващата коалиция. И толкоз. Губеци ще бъдем само ние, разбира се, статистите от масовката на политическия театър на несбъднатото гражданско общество...”

Този текст, написан преди една година означава поне за мен само едно, че въпреки нестихващите протести и активизирането на гражданското общество, ние не сме мръднали в политико-културното си и институционално развитие дори и на милиметър напред според метричната система на демократичните европейски ценности. А може би дори и сме се върнали назад... И тук е най-деликатният момент. Ако има някаква нова политическа сила, която все пак има реален шанс да повлияе върху съотношението на силите на предстоящите европейски избори, то това е коалицията на Николай Бареков. С тази формация според мен са свързани най-големите рискове и опасности за европейското бъдеще на България.¹ За пореден път политическата и медийната среда се покриват с лепкав радикален популизъм и евтин национализъм, най-подходящия терен за една цинична и безмилостна компроматна кампания. От самото начало на прехода следя или участвам във всички предизборни битки, но никога не е имало нова политическа формация, която да води предизборната си кампания с такъв огромен финансов и медиен ресурс. Връщам се преди ден от Сливен с автобус и всеки втори

1 Аспарух Панов: Накъде през 2014-а? Нагоре или надолу? Култура – Брой 2 (2751), 17 януари 2014

билборд е на Бареков. Пристигам на централната автогара в София и тя цялата е не само облепена, а направо опакована с огромни плакати и предизборни пана на Николай Бареков. Да не говорим за националното му медийно присъствие, за което може да се напише цяла докторска дисертация.

Тук е мястото да цитирам Меглена Кунева, която заяви пред БТВ:¹

„Когато питате за олигарси, следвайте парите – това е основен принцип не само в американската политика. Когато се появява политическа власт от нищото, голямо присъствие на един политик в медиите, богати концерти и големи събития, вижте колко струват и следвайте парите. Когато проследите коя медия, индустрия, партия към коя банка водят, много добре се разбира кои са и откъде изникват новите лица – или маски точно, на олигархията“.

До изборите за Европейски парламент остават две седмици. От техните резултати зависи дали изобщо и с какви надежди, компетентности и капацитет ще успеем да участваме през следващите пет години в големия дебат за прехода от материалистичните ценности на оцеляването към постматериалистичните ценности на знанието, духовната реализация и европейската политическа култура. Ако успеем да направим първите, макар и малки стъпки в тази посока, това ще бъде ключова инвестиция за европейското ни бъдеще. ЕС затова е велик проект, защото политиката му се прави от доказани личности. Така че, ако искаме да сме политически конкурентноспособни, на България са нужни не случайни партийни активисти за евродепутати, а нестандартни, качествени, компетентни и изявени личности, споделящи европейските ценности. Мажоритарният елемент в политиката не се определя от избирателната система, а от личностите в политическите партии. Затова най-много ме притеснява огромният брой на очевидно неподходящи кандидати за депутати в партийните и коалиционни листи за новия европейски парламент. И тук стигаме наистина до „задънена улица“.

Ще завърша с един цитат от големия Атанас Славов (1930–2010), който използвам много често, защото с годините той става все по-актуален:²

-
- 1 Меглена Кунева, „Следвайте парите – те водят към новите лица на олигархията“, <http://grajdani.bg/?p=5390>
 - 2 Аспарух Панов: Европейската цивилизация е нашият торф, а не избор, «Аспарух Панов разговаря с Атанас Славов по случай неговата 70 годишнина», дружество „Гражданин“,

„... Затова и цялата тази тема можем да я приключим по следния начин: политическите ни лидери твърдят, че отиваме към Европа, а ние никъде не отиваме, въртим се около опашките си и се чудим само къде да чопнем нещо, да откраднем. Защото тези, които ни ръководят, не са тези, които са излезли от торфа на българската гражданска и политическа култура. Как ще отидеш в Европа без европейци. А точно европейците бяха изместени. Къде ще отидеш в Европа само с лигави усмивки и крадене на пари?...“

Роден на 20 октомври 1949 г. в София. Завършил химия в Софийския университет „Свети Климент Охридски“. До 1990 г. работи в БАН. Има десетки научни публикации в най-реномирани международни списания. В края на 1989 г. започва политическа кариера като член на Радикалдемократическата партия в България, чийто заместник-председател е до 1996 г. Депутат е в XXXVI Обикновено народно събрание. Бил е ръководител на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, вицепрезидент на асамблеята и на либералната ѝ група. От 1994 до 1996 г. е вицепрезидент на Либералния интернационал. От 1998г. до 2013г. работи в германската политическа фондация за свободата „Фридрих Науман“. Участвал е в реализирането на проекти на фондацията в България, Македония и страните от южен Кавказ. Член на УС на Българо-германския форум. Автор е на 3 книги и редица публикации в периодичния печат в областта на политическата система, международните отношения и човешките права.

Коментари (1)

- 19-05-2014|**Христо Димитров**

Г-н Панов, благодаря ви за хубавия анализ!

И все пак, откъде идват парите за Бареков (има предвид, кой откън дава в крайна сметка тия пари)? И тъй като въпросът е почти риторичен – следва, ЗАЩО? За какво точно?

Има и още нещо – ББЦ не единствения нов субект на тия избори – това до известна степен е и РФ- какво мислите за тях (аз все пак се надявам...)?

За съжаление, не мога да се свържа с вас – отдавна живея в чужбина, а от редакцията на ЛП не ми дават вашия е-мейл адрес...

Който има уши – нека слуша

Автор: Иън Макдоналд

Ако искате да разберете 60-те,
слушайте музиката на Бийтълс.

Аарон Копланд

През октомври 1963 истерията, която от началото на годината малко по малко завладява английската младеж и медии, намира своето определение, което не случайно звучи като диагноза: бийтълмания. Някои все пак се оказват имунизирани срещу тази пандемия. Един от тях е Уилям Ман, музикалният критик на консервативния лондонски вестник „Таймс“, който подлага песните на Бийтълс на музиколожка дисекция и стига до извода, че Ленън и Маккартни „трябва да бъдат наречени най-забележителните английски композитори на 1963“. Ман открива в хармонийните находки на ливърпулския тандем сходства с Малер, Питър Максуел Дейвис и Гершуин, долавя една „плътна и целеустремена бас линия, притежаваща собствен музикален живот“, използва дори понятия като „пандиатонични възли“ и „еолийна каденца“; (години по-късно Ленън казва, че си няма понятие от „еолийни каденци“ – „звучат ми като някакви екзотични птици“). Статията на Ман „Какви песни пяха Бийтълс“ излиза на 27 декември 1963 и предизвиква късо съединение между полюсите на екстаза и на интелектуалната арогантност, доминиращи отношението към музиката на Бийтълс и изобщо към поп музиката.

Духът на станалата междувременно легендарна статия на „Таймс“, с нейния безкомпромисно сериозен, аналитичен тон, – след милионите и милиони думи изписани за Великолепната четворка, през биографии, мемоари и хронологии, през амбициозни изследвания или бездарни съчинения – оживява отново в книгата на Иън Макдоналд „Революция в главата. Плочите на Бийтълс и 60-те“ (Ian MacDonald. *Revolution in the*

Head: The Beatles' Records and the Sixties).¹ Това е трудът, по който от двайсет години насам се равняват всички други писания за Бийтълс. Превъзходството на Макдоналд е очевидно, също както и обяснението за него: той просто опровергава преобладаващото мнение, че няма какво повече да научим за Бийтълс.

Формално книгата на Макдоналд се състои от хронологичен анализ на всички 241 песни, записани от Бийтълс, включително двата посмъртно на Ленън продуцирани сингъла *Free As A Bird* и *Real Love*. Концентрираният музикално-биографичен разбор, проследяващ целия път от създаването на всяка отделна песен, през записа до излизането и рецепцията ѝ, е сам по себе си безценен. Но Макдоналд прави и нещо повече, като поставя творчеството на квартета в съответния културно-исторически контекст и по този начин стига до важни обобщения както за феномена Бийтълс, така и за тяхната епоха, сраснали се в неразривно единство. Синтезът на британския критик остава засега ненадминат.

Авторът пише, че целта му е била да замени френетичното идолопоклонство с обективно представяне на постигнатото от Бийтълс, отчитащо гледната точка и на потомствата. Тази позиция неизбежно води до разклащането на някои паметници. Така например той отделя десетина страници на *Strawberry Fields Forever* и само едно изречение на *Wild Honey Pie*, което е центрирано около думата „боклук“; тази присъда със сигурност ще избоде очите на някои фанатици. Ала тъкмо хладната критическа трактовка на Макдоналд – без прехлас, но и без престорена сдържаност – позволява да се види ясно значението и последствията от урагана, наречен Бийтълс.

Макдоналд нарежда четиримата младежи от Ливърпул сред авторите на най-хубавата музика от всички направления, създадена през 60-те години на миналия век. „Тяхната музика, колкото непреднамерено неортодоксална, толкова и изискано талантива, облича в звук ключовите години на 20 век. Най-малко затова мястото в историята им е сигурно“. След Бийтълс, според Макдоналд, започва „катастрофалният упадък“ на поп музиката (и на поп критиката). Той смята, че в сравнение с днес, през 60-те е имало много по-съдържателни парчета – „музика, изпълнена с чувства, разнообразие, формова оригиналност и спонтанно вдъхновение, с която не може да се мери никой днешен изпълнител“. Нещо

1 По-долу ви предлагаме заключителната глава „Поглед назад“ от книгата на Йън Макдоналд.

повече: Макдоналд е на мнение, че същото може да се каже и за класическата музика и джаза, „което потвърждава, че в края на 60-те нещо започва да умира в душата на западната култура“. Той маркира кулминацията на поп музиката в 1966, след което постепенно започва упадъкът. „Възможно е някои да поставят началото на разтлението по-късно, едно обаче е сигурно: само лишеният от душа или глухият може да отрече наличието на упадък. Който има уши да слуша, нека слуша“.

Стоян Гяуров

* * *

Историята на Бийтълс след края на съвместната им кариера не е особено обрадваща. И четиримата записаха солови албуми – до днес¹ около шейсет, – но никой от тях не успя дори да се доближи до качеството на съвместната им работа в Бийтълс. Още дълго след раздялата отношенията им бяха дистанцирани и белязани от взаимна неприязън. В началото на 70-те това се отнасяше най-вече за Ленън и Маккартни: те поддържаха формално резервираност, но използваха своите плочи, за да си нанасят удари под пояса. Когато бяха поканени заедно с Харисън и Стар да участват в „Концерта за Бангладеш“, двамата се оказаха неспособни да приемат поканата. Стар успя наистина да придума бившите си колеги да му сътрудничат за неговия албум RINGO (1973), но само поотделно. Още през същата година Харисън даде израз на неприятното развитие след края на групата в *Sue Me Sue You Blues* (LIVING IN THE MATERIAL WORLD).

Когато през 1973/74 Ленън беше разделен за 18 месеца с Йоко Оно, е имало вероятно няколко дни в Лос Анжелос, през които двамата с Маккартни са се опиянявали от спомени за старото време.² През 1975 двамата, независимо един от друг, обмислят да съберат отново Бийтълс, но начинанието се проваля заради незаинтересуваността на Харисън. След което отношенията отново се охладиха, което донякъде се дължи несъмнено и на факта, че Ленън се прибра при Оно. Когато през 1980 Ленън реактивира кариерата си, след пет години като „домакин“ (през които се грижеше за сина си Шон), публичното му отношение към Маккартни беше наистина не така агресивно както през 1970/71, но той

1 1997, когато излиза второто издание на книгата. (бел. пр.)

2 Маккартни твърди, че през 1974 двамата импровизирали заедно в Hit Factory, вероятно по време на записа на албума на Ленън WALLS AND BRIDGES. Предполага се, че Мей Пан, тогавашната приятелка на Ленън, притежава запис от тази сесия. (бел. авт.)

се изказваше определено пренебрежително относно надеждата на последния за възраждане на съвместната им работа. Междувременно излезе автобиографията на Харисън *I Me Mine*, в която Ленън почти не се споменава (което, както твърдят, го обидило жестоко). Дори убийството на Ленън не допринесе за физическото сближаване на тримата бивши Бийтълс. В спомен за своя приятел опечаленият Харисън написа песента *All Those Years Ago*, надявайки се, че Маккартни и Стар ще приемат да участват в записа. Маккартни обаче се беше примирил вече с Ленън, преди да е станало твърде късно, и явно не виждаше защо трябва да сътрудничи пряко с Харисън. (Няколко месеца по-късно, по време на сватбата на Стар с актрисата Барбара Бак, той и Харисън изгладиха все пак различията си. Но през 1985 отношенията им отново се влошиха, след като Харисън, Стар и Оно заведоха дело срещу него заради разправия за хонорари).

Някои коментатори смятат, че окончателният край на шейсетте години настъпи едва със смъртта на Ленън и многобройните възпоменателни бдения на феновете му по целия свят.¹ Казано по-банално, трагедията разруши мечтата на Маккартни един ден да може пак да пише нови песни със стария си другар. Впрочем тази мечта не беше никаква носталгична прищявка. Към края на 70-те му беше станало ясно, че макар все още да продаваше милиони плочи, той беше само една сянка на креативната сила, която представляваше като едната половина на екипа Ленън-Маккартни. През 80-те той се опита да работи заедно с Ерик Стюарт, бивш член на 10cc, и Елвис Костело, ала те не можеха по никакъв начин да се сравняват с Джон Ленън. Освен това те не бяха в състояние да вдъхновят един творец, който при такива парчета като *We Can Work It Out* или *A Day In The Life* можеше да даде от себе си толкова, колкото и партньорът му. Що се отнася до соло кариерите на Харисън и Стар, по онова време те едва надхвърляха нивото на един по-способен любител.

1 Други пък смятат, че 60-те приключиха със санкционираното по съдебен ред разпускане на Бийтълс в последния ден на 1970 или може би с шокиращата внезапна смърт на Джими Хендрикс на 18 септември 1970. (Авторът на тази книга си спомня, че научи за смъртта на Хендрикс от едно информационно табло на лондонския Ричмънд Роуд. В този момент яркият летен следобед сякаш притъмня). Една по-несантиментална преценка би могла да предпochте може би 17 октомври 1973, когато в отговор на войната между Египет и Израел ОПЕК учетвори световната цена на петрола и по този начин сложи край на относителното богатство на Запада, което в предходните десет години на безгрижно изобилие зависеше главно от евтиния петрол. (бел. авт.)

Самостоятелно, членовете на поп групата, която беше най-богато надарена с таланти, изпаднаха в смущаваща посредственост. Защо?

Част от проблема е възрастта. Попът и рокът са по същество музика на младите хора. Веднага щом членовете на една група започнат да градят индивидуалния си живот, това означава в повечето случаи, че някъде от края на двайсетте груповият манталитет вече трудно може да се поддържа. На неговото място трябва да дойде нещо друго: насочване към други занимания – мениджмънт, продуцентска дейност, телевизия, актьорство (в случая с Харисън градинска работа) – или пък соло кариера с една по-тиха музика, съответстваща на растящата зрялост. Когато в интервюта от 1983 и 1996 Маккартни обзира с шеговито удивление невероятно стремителната кариера на Бийтълс, той говори от перспективата на един семеен човек, за когото подобна мономаниакална енергия може да бъде привилегия само на една необуздана младост. В крайна сметка Бийтълс трябваше чисто и просто да станат възрастни и уседнали. Маккар че в началото на 90-те Маккартни, Харисън и Стар се впуснаха в турнета, те – както сигурно биха признали, ако ги запитат, – отдавна вече нямаха завладяващата младежка енергия, от която живее поп музиката.

Времето беше застигнало Бийтълс в личен план, но те станаха жертва на времето и в по-широк смисъл. С присъщия си начин, обикновено съвсем непреднамерено, да не гледат прекалено сериозно на себе си те останаха в историята и същевременно я промениха. Само че историята, безразлична както винаги, продължи по своя път и ги остави зад себе си. В течение на 70-те Бийтълс започнаха постепенно да стават все по-маловажни, а с настъпването на 80-те поп пресата започна да третира групата едва ли не като музейен експонат. Едва когато към края на 80-те психеделичната музика отново се възроди в поп културата, младите потомци на Бийтълс се оказаха в състояние да извлекат нещо, най-малкото емоционално, от техните плочи.

Времето и мястото са от основно значение за творческата работа и едва ли бихме прекалили, ако отново подчертаем до каква степен Бийтълс и 60-те бяха взаимно споени в една симбиотична връзка. В началото на това десетилетие, със своята завладяващо ведра музика и безгрижни текстове групата дава израз на социалния възход и технологически обоснованото консумативно поведение. Бийтълс взимат дрогите на своето време, алкохол и амфетамини. Те са перманентно по турнета, носени от вълната на своя успех и доволни, че могат да оставят кормилото

в ръцете на Браян Епстайн. В края на 1964 те откриват марихуаната и музиката им става някак несигурна – те се нуждаят от нещо ново, нещо по-оригинално, което отива по-надълбоко, но все още нямат представа какво би могло да бъде то. Белязани от своя произход и преобладаващия по онова време безкласов етос, те се завърнаха към корените си в текстовете за Ливърпул и преди всичко в RUBBER SOUL дадоха място на „комедийната песен“, една идея, изведена отчасти от стила на мюзикхола и традицията на северноанглийския вариететен театър – концепции, които бяха доразвити по-късно в SGT. PEPPER. И все пак Бийтълс, реагирайки инстинктивно както в повечето случаи, не можаха да достигнат ренесанса, към който се стремяха. Едва когато се появи ЛСД, предлагайки им една „алтернативна“ перспектива, според която вътрешната свобода е по-важна от материалния успех, картината се избистри и се очерта новата посока на групата.

Вдъхновени от зараждането на контракултурата и нейното разбиране за „еснафското общество“, към което Бийтълс несъзнавано принадлежаха дотогава, те започнаха да правят плочи, които бяха насочени към света, вместо само да го отразяват. „Новият звук“ на REVOLVER, за който често се говореше така, сякаш е възникнал от нищото, беше здраво свързан с началото на втората половина на 60-те, когато общественото издигане отстъпи на заден план пред политическия и духовен идеализъм на младежта. Също както „тяхната“ ера на 60-те, която беше белязана от оптимизъм и честолубие, през 1968 постепенно остана без въздух, така и Бийтълс тръгнаха надолу. Изтерзаната *Revolution* на Ленън беше първата пукнатина във фасадата на групата. Откъснати от първоначалния си контекст, Бийтълс бързо изгубиха ориентация.

Само че Бийтълс изобщо не бяха някакъв нормален феномен. Мнозина разказват за харизматичната атмосфера, която ги е обграждала, когато четиримата са били заедно; именно това групово съзнание успя, въпреки всички разправии, да ги държи сплотени още 18 месеца. През това време те записаха над петдесет нови песни, които, макар и не толкова автентични както преди, продължаваха да функционират като психически антени, чрез които те поддържаха контакт с новите течения в духа на времето. Усетът за културния контекст, който позволи на Бийтълс през 1966 да дадат още веднъж нов старт на кариерата си, е по-силно изразен в историята на поп музиката само при Дейвид Боуи, както и – в собственото им поле (и естествено в продължение на много по-

дълго време) – при Стравински, Пикасо и Майлс Дейвис. Дори когато в 1969 вторият опит на групата да надрасне себе си (проектът *Get Back*¹) се провали поради саморазрушителните крясъци и караници, от каквито соло артистите естествено не са застрашени, на върха на кариерата си те проявиха взаимно разбиране и колективна интуиция, които им позволиха да бъдат едно цяло със себе си и своето време. Ядрото на Бийтълс беше една променлива: една почти телепатична сплотеност, която им осигуряваше взаимна подкрепа, приятелска конкуренция и пристана на единно отношение към живота. Всичко това им липсваше по-късно в техните соло кариери и именно на това се надяваше с такъв копнеж Маккартни от възраждането на партньорството си с Ленън.

По-точно казано: това, което Маккартни търсеше, беше допълнение. Макар че Ленън и Маккартни бяха напълно самостоятелни песнописци и не зависеха един от друг като само автор на музика или само автор на текстове, през по-голямата част от 60-те двамата работеха в тясно взаимодействие. Несъмнено те бяха много различни по характер и музикален стил, ала в някои отношения си приличаха толкова силно, че можаха да взаимодействат абсолютно гладко при много от ранните си плочи, а и по-късно се допълваха идеално, когато превръщаха в песни необработените парчета, които всеки от двамата имаше. През първите две трети от кариерата на Бийтълс отношенията им бяха наистина много тесни; те знаеха колко са добри като тандем и демонстрираха лоялност пред външния свят.

Ленън виждаше ясно, че Маккартни, който понякога клонеше наистина към лековатост, все пак е по-добрият музикант и мелодик от двамата и можеше да достигне, понякога дори да задмине него, по-експресивния песнописец. От своя страна дипломатичният чар на Маккартни и неговото инстинктивно приемане на мейнстрийма действаха като спирачка за анархичната раздвоеност и агресивния сарказъм на Ленън. Те просто си пасваха идеално. Те се смееха на едни и същи вицове, мислеха в едно и също време, уважаваха взаимно таланта си и знаеха, че

1 Първоначално Бийтълс планират албум и филм под заглавие *Get Back*, целящи да документират завръщането на групата към чистия рокендрол. Към този момент – 1969 – обаче напрежението между четиримата вече е толкова голямо, че проектът се проваля. Те издават само сингъла *Get Back*, докато останалата част от продукцията е поверена на продуцента Фил Спектър, който я пакетира под заглавие *LET IT BE* – последния издаден албум на Бийтълс, който излиза вече след разпадането на квартета през 1970. (бел. пр.)

негласният стремеж да изненадат и изпреварят другия е страхотно важен за виталността на тяхната музика.

И все пак интровертният Ленън се нуждаеше от Маккартни по-малко, отколкото последният се нуждаеше от него. Маккартни, когото често представят като изменник, се ангажираше за групата далеч по-енергично, отколкото партньора му. След раздялата им на преден план излезе нахърненото самолюбие и двамата, преди всичко Ленън, често се очерняха взаимно. По-късно той беше достатъчно почтен да опровергае много от гадостите, които беше изприказвал за Маккартни, само че беше твърде зает със себе си, за да може да признае, че нещо липсва на музиката му след времето на Бийтълс: той просто не искаше да проумее, че онова, което липсваше, беше приятелското съперничество и близост със стария му колега. Вероятно щяхме да се отнесем със снизхождение към Маккартни, който беше силно огорчен от нападките на Ленън от началото на 70-те, ако той беше реагирал по същия самомнителен начин. Само че вместо да изложи публично собственото си виждане за отношенията им, той предпочете да се отдаде на кариерата си, което трябва да бъде отчетено като негова заслуга. Още по-голяма негова заслуга е фактът, че в един пункт той не си правеше никакви илюзии: индивидуално той и Ленън не бяха и наполовина толкова добри, колкото бяха заедно. Онова, което Маккартни явно не разбра, бе защо тяхната раздяла беше необратима – защото времето, личното и времето само по себе си, отдавна ги беше изпреварило.

И все пак човек не може да се начуди колко интензивно поп и рок сцената на 90-те боготвори Бийтълс и 60-те. Може би по това до каква степен днешните звезди са в състояние да установят продуктивна връзка със 60-те би могло да се разбере не само дали едно доминирано от машини и парализирано от ирония популярно изкуство може да се обнови, но и дали съществува (макар и минимален) шанс да се даде нов импулс на модерния живот чрез контакта с енергичната амбиция и невероятния идеализъм на едно време, на което сега все повече се гледа като на средоточието на този век.¹ Ала дали бъдните поколения ще съумеят да извлекат най-доброто от 60-те, за да стимулират една култура, разоръжена дори само от харизматичната енергия на това десетилетие, е друг въпрос.

1 XX век. (бел. пр.)

Може би трябва специално да се подчертае, че е само от полза за младите поп музиканти, ако се отнасят към Бийтълс като към икони. Та нали Бийтълс наложиха отпечатъка си почти върху всички последвали ги направления, освен механизирането на музиката, и заедно или поотделно са истинска академия за попкултурни ценности и таланти. Високите стандарти на тандема Ленън-Маккартни би трябвало да бъдат трайно вдъхновение и мащаб за всеки, стремящ се към върха поп песнописец.

Неуморното търсене на нови, разчупващи правилата изразни възможности от страна на Ленън – след него само Дейвид Боуи е намерил подобни експресивни пътища – е образец за иновативната английска поп сцена. Като непохватен китарист, той трябва доста да се е потил докато налучка акордите за съответната песен.¹ Само че техническите му недостатъци са безпредметни пред лицето на уникалната сила на фантазията му. Маккартни, недостижим като мелодик, е един от най-добрите мултиинструменталисти в поп историята: един от шепата най-влиятелни басисти, вещ пианист, находчив барабанист и блестящ китарист, изпълнител на някои от най-забележителните сола на този инструмент. Макар и далеч по-малко спонтанен музикант от Маккартни, Харисън също е образец за млади соло китаристи, които могат да научат и извлекат много от приноса му за продукцията на Бийтълс между 1963 и 1966, когато подсилваше ролите на Ленън и Маккартни с характерни линии и структурни нюанси, без които звукът на групата би се оказал лишен от едно важно измерение. Като съратник в каталога на Бийтълс той е не толкова значим, но все пак от перото му идва една от песните на поп класиката, а и другите му композиции притежават едно качество, което е рядкост в популистичната култура: обмисленост. Що се отнася до Стар, който дълго бе окарикатуряван като симпатичния, маловажен придатък на Бийтълс, той е не по-малко от бащата на модерния поп и рок барабанизъм – онзи скромнен човек, който го е измислил. Със своите удари, които винаги идват една идея след бийта, той беше ненатрапчивият двигател на Бийтълс; неговият барабанен саунд осигуряваше под-

1 Както може да се чуе например при пробите на *Happiness Is A Warm Gun* и *Polythene Pam* (ANTHOLOGY 3) или при неиздадената пробна версия на *Child Of Nature*. (бел. авт.)

платата на записите¹ им, а ексцентричните му пълнежи спадат все още към най-забележителните в цялата поп музика.

Бийтълс, които през 60-те представяха Англия така силно, както Бритън² през 50-те, бяха сред създателите на най-добрата музика в света по своето време. Само че това е преценката от наша гледна точка. Как ще гледат на тях бъдните поколения е трудно да се каже (че ще гледат на тях впрочем е сигурно). Шейсетте години бяха ключовите години на XX век: време на трескав преход от един начин на живот към следващия. Когато в 1966 Ленън подхвърли, че сега Бийтълс са „по-популярни от Исус“, той сложи пръст в раната. По онова време християнските ценности на старата култура отстъпваха място на един нов живот, доминиран от технологически материализъм, нетърпеливо очакване за незабавно удовлетворение и един морал, поставящ егоизма на челно място, които впоследствие сломиха западното общество. В ранните си плочи Бийтълс възплъщаваха именно тази настройка; по-късно пък отстояваха противоположната линия на контракултурата. Музиката им беше звуковият фон на едно важно и дълбоко противоречиво десетилетие. Най-малко по тази причина мястото им в историята е гарантирано; как обаче ще гледа на тях XXI век е невъзможно да се предвиди.

Превод от английски Стоян Гяуров

Иън Макдоналд (1948–2003) е британски музикален критик, най-известен с книгата си *Revolution in the Head* – изключително интересно изследване на феномена „Бийтълс“ и неговото влияние върху британското общество.

-
- 1 Естествено с помощта на революционните микрофонни нововъведения на Джеф Емърик [студийният инженер на Бийтълс] и триковете на звукозаписа. (бел. авт.)
 - 2 Бенджамин Бритън (1913-76), композитор на класическа музика. (бел. пр.)

Мàрго и приятели

Автор: Иван Росенов

Историята на Маргарит Цанев – Мàрго (1944–1968), изглежда все още СЕ нуждае от по-широко представяне и разгласяване. Трагична история. Млад творец, художник и скулптор, когото повечето от приятелите му възприемат като образец на човешка и творческа независимост, особено в ония времена, Мàрго завършва живота си със самоубийство малко след като навършва 24 години, вероятно вследствие от сблъсъци с ръководството на тогавашната Художествена академия, където е студент. Освен всичко друго, тази може би прекалено българска история носи и частица привкус от онова, което мнозина днес възприемат като „никога несъстоялата се у нас 1968“. Представената в този филм версия, ако и със сигурност не единствената, има предимството да отразява чувствата и вижданията на най-близките му близки и приятели...

<https://www.youtube.com/watch?v=9qETe-HnWX4>

ИВАН РОСЕНОВ

Иван Росенов (1951–2008) е български сценарист и режисьор, автор на редица филми, сред които *Марго и приятели* (2008), *Бягството на заека* (1998), *Железният баща* (1994), *Спирка за непознати* (1989), *Заседанието се открива* (1987), *Поета и дявола* (1984).

Коментари (2)

- 15-05-2014|[gancho ivanov](#)

Мога да кажа – наша, българска история, пълна с неразбиране, може би завист от страна на преподаватели към таланта на Марго, никакъв опит за защита от приятели... Навярно ще бъде вярно, но истинското, което ме впечатли е таланта на този човек. Със съпругата ми гледахме в неделния следобед филма заплени от невероятната красота, нежност, сила, характер, сътворен от пръстите, излезли от сърцето на този млад човек. И после колко жалко, че всичко е прекъснато така жестоко. Прекъснато от нас живите... все още.

- 20-05-2014|[alex](#)

Отворих си пощата – респ. новия брой на „Либерален преглед“ на 18.05.2014. Прочетох „Марго и приятели“, прочетох и разказа в две части от 11 Март 2008 с автор J. A. и от тогава – вече трети ден никак не ми се иска да затворя страницата – препрочитам материалите отново и отново, гледам филма с надеждата, че нещо е пропуснато, че мога да открия още нещо за Маргарит Цанев – Марго... Преди 50 години прекарах няколко часа в обща компания с него. Бях приобщен „по милост“ от големия ми брат към неговата компания – така ме пуснаха за първи път на море без родителското тяло. Не познавах Марго, знаех, че е състудент на някой от компанията. И не разбирах вълнението, което се понесе в ленивите ни созополски дни с новината – „Утре Марго ще дойде“. И той дойде. и никак изведнаж всичко застана на мястото си. Някаква неопределима благост и смълчаност покри цялата шумна компания на брат ми – художници – и заедно с това, някакво живо, сякаш осезаемо реално вълнение от простите неща – слънцето, пясъка, плисъка на вълните, плуването. Като че ли цялата група се капсулира – посред летния

бурен Созопол сякаш се понесе един малък свят, изпълнен с малко думи, с мъдрост и някакво спокойствие – но не точно спокойствие, а сякаш чувство за вечност. В старото казино на обикновено шумната ни маса цареше някаква необяснима хармония – абе не може да се изрази с думи. Беше една вечер, която човек помни цял живот като някакво вълшебно мигновение, продължило часове. Говореха за изкуство, за музика, за измерения и за още неща, които се плъзгаха по слуха ми – без да ги разбирам като философия, усещах, че са красиви. На другия ден Марго си беше тръгнал. Някак неусетно, лицето му се загнезди в съзнанието ми и онзи ден с тихите разговори, потопени в слънцето и шума на морето остана като самотен оазис в спомените ми.

Същата есен бях първи курс в консерваторията. Често се отбивахме било във ВИТИЗ, било в Художествената – а техните студенти идваха да слушат при нас лекциите на Иван Хлебаров по история на музиката. Пиехме доста – и доста носехме, обсъждахме световното изкуство, философията на Дънов, дивотията на соц-културата... Рядко срещях Марго – със сигурност помнеше само физиономията ми, но не пропускаше да ми кимне – леко извъръщайки се назад, докато се разминавахме. И следващата пролет като удар от ток из цялата ни студентска общност по изкуствата мина новината, че Марго е заспал завинаги в Троянския балкан. Скоро след това – отново по неведоми пътища, отново като мълния, се каза „В Академията колегите на Марго са му направили изложба...“ – и тази вест ни понесе на тъпи натам. Спомням си снимката му с цъфналите клони, грамофона, музиката – и сякаш всеобемащата сила на графиките му. Бяхме много млади, бяхме като онемели в малката зала, бяхме попаднали в един нов свят – огромен и силен, мъдър, зрял, зовящ ни непреодолимо. Толкова, че след няколко дни краката сами ме отведоха да го видя отново – но вече изложба нямаше. И сега, след толкова години се питам – Марго истински човек ли беше или Божи пратеник, минал за малко между нас, за да ни откrehне едва-едва вратата към своя свят?

Затова от три дни държа отворена страницата с писаното за него – с надеждата да получа още някакъв знак, че такива хора има. А неговите титани, богини и кентаври населиха в спомена ми онзи морски следобед и потъналата в безвремие созополска вечер от преди 50 години, които ще нося завинаги.

Невидимите помаци

Автор: Михаил Иванов

За първи път в литературата споменава през 1841 г. названието „помаци“ Васил Априлов: „Във Филипополската епархия, Румелия и част от Македония в селищата живеят българи, които изповядват мохамеданска вяра... Всички тези потурчени свои братя българите наричат помаци...“ (Априлов 1841:87). За помаци говори и Раковски: „В България живее народ, под иманем помаци, кои говорят българский язык, а исповедат мохамедовая вяра.“ (Раковски 1857:252-257).

Помациите са трудна тема за българската етнодемографска статистика. По време на преброяванията и в статистическите публикации в продължение на нейната 130-годишна история сме свидетели на три взаимно изключващи се подхода:

- помациите, макар и мюсюлмани, са етнически българи и, следователно, те не трябва да бъдат наблюдавани самостоятелно;
- помациите са етнически българи, но представляват специфична група и затова трябва да бъдат наблюдавани самостоятелно;
- помациите образуват етнически обособена група, която трябва да бъде наблюдавана като такава.

Проблемът добива съвременното си измерение, ако се приеме стандартът, според който – по време на преброяванията – отговорите на етнодемографските въпроси (етническа група, вероизповедание и майчин език) трябва да се запишат точно така, както свободно са дадени от лицата, а след това тези отговори трябва да се обобщят и оповестят без да се подменя волеизявлението на преброяваните.

Не на последно място е и въпросът как да бъдат наричани – помаци, българомохамедани, българи мюсюлмани или по друг начин.

На османската демографска статистика през 19 век не се налага да преодолява такива трудности. В рамките на установената миллет-структура на обществото се отчита само принадлежността към мюсюлманската общност като цяло без да се държи сметка за народностната

специфика (отделно се дават понякога циганите мюсюлмани). Илюстрация на османския етнодемографски подход ни дава дипломатическо писмо от 4.12.1876 г. на руския вицеконсул в Пловдив Найдено Геров (Геров 1932: док. № 273). В него Геров, информирайки за резултатите от преброяването в империята, проведено през 1874-75 г., пише, че в Пловдивския санджак мюсюлманите са 139 731, от които 127 260 турци и 12 471 цигани, и добавя, че мюсюлманското население на санджака „се състои от собствено турци и така наречените помаци, т. е. българи мохамедани, говорещи български“. „Смята се, продължава той, че помациите са **до 20 000 души**“.

През 19 век в Османската империя се провеждат етнодемографски изследвания и от редица независими автори,. В преобладаващата си част те разглеждат помашкото население като принадлежащо към българската народност, но което има своя специфика и затова изисква специално изучаване.

През 1842 г. чешкият славист Павел Йозеф Шафарик публикува изследване на славянските езици, в което прилага таблица на народите, които говорят славянски език. Сред тях са и българите – общо 3 587 000 души, живеещи в Турция (3 500 000), Русия (80 000) и Австрия (7 000). Шафарик дава и разпределението на говорещите български език по вероизповедание: гръко-православни – 3 287 000, католици – 50 000 и **мохамедани – 250 000**¹. Това е и първата оценка за броя на говорещите български език мюсюлмани в Османската империя. Вижда се, че Шафарик припокрива езиковата и народностната принадлежност – българите са народът, който говори български език. (Šafarik 1842)

В навечерието на руско-турската война от 1877-78 г. руският дипломат Владимир Теплов анализира резултатите от преброяването през 1874-75 г. След като ги сравнява и с други източници, той публикува през 1877 г. свои оценки за етнодемографската картина на османските територии, населявани от българско население (България, Тракия и Македония, както ги нарича). Теплов дава отделно две разпределения по народ-

1 В контекста на цитираните публикации изложението ще се придържа към онези названия и термини, които са използвани от самите автори, като например: помаци, българо-мюсюлмани, българомохамедани, мохамедани, мухамедани, мюсюлмани, матерен език, ромънски език, еврейски език – шпаньолски, народност, вяра и т. н. Подчертаването навсякъде е мое.

ности – на мюсюлманското и на немюсюлманското население. В групата на мюсюлманите той включва като отделна народност и помаците на брой **300 000 души**. (Теплов 1877:24, 28)

През 80-те години на 19 век Стефан Веркович провежда топографско и етнодемографско изследване на Македония. Според Веркович помаците са родствени на българите („их рѳдичи мусульманы-помаки“), както пише в уводния си текст. Той обобщава своите изследвания в таблици по каази и населени места, където – наред с графите „българи“, „турци“ (или в някои таблици – „мохамедани-турци“), „гърци“, „мохамедани-гърци“, „евреи“, „албанци“, „куцовласи“, „цигани“ – е дадена и отделна графа – „мюсюлмани-помаци“ (или в някои таблици – „мохамедани-помаци“). Сумарно, според него, в Македония по това време има 39 535 помашки къщи, като **броят на мъжете помаци е 144 051** (Веркович 1889).

Десетина години по-късно публикува етнодемографски данни за Македония Васил Кънчов (Кънчов 1900). Той отделя специално внимание на така наречените от него „българи мухамедани“, определяйки ги като потурчени българи („потурняци“). Отбелязва, че тяхното преобладаващо название е помаци, но се срещат и други по-малко разпространени названия, като например торбеши, аповци и други. В таблиците, които прилага, населението е разпределено в следните графи: българи (с две подграфи – християни и мухамедани), турци, черкези, гърци (християни и мухамедани), арнаути (християни и мухамедани), власи, евреи, цигани и разни. Според пресмятанията на Кънчов **българите мухамедани в Македония са 146 803** или, ако се добавят и помашките села Доспат и Барутин (с общо около 2 000 жители), броят им става 148 803.

В навечерието на Балканските войни Любомир Милетич изучава обстойно населението в Одринския вилает на Османската империя. И Милетич отделя специално внимание на „помаците“, както той ги нарича, които разглежда като „български елемент“. Отбелязвайки, че в Османската империя няма точна етнодемографска статистика, Милетич приема, че населението на Одринския вилает към 1912 година е около 1 000 000 души, от които турците са не повече от 400 000 души, а гърците са до 200 000. Според неговите оценки, българите във вилаета са общо 299 826 души, от които **116 190 души са помаци**. Интересно е какъв е, според Милетич, броят на помаците в родопските каази (околии), които

след Първата световна война остават в границите на България, както и техният дял от българското население в тези каази:

– Ахър челеби (Смолянско) – 26 485 помаци (64.2 % от посочения от Милетич общ брой на българите – 41 260 души), Даръдере (Златоград) – 16 990 (96.6 % от 17 590), Дъовлен (Девин) – 26 810 (100 %), Кърджали – 3 755 (96.5 % от 3 890), Егридере (Ардино) – 20 000 (95 % от 21 050); в тези данни турците и циганите (последните са много малко на брой) не са взети предвид. (Милетич 1918)

След учредяването на Княжество България и автономната област Източна Румелия в тях се предприема събиране и обобщаване на данни за броя на населението по народност по административен път. За Княжество България това се прави от руската администрация през 1979 г., а за Източна Румелия – под ръководството на областната управа през 1980 г.

Публикуваните резултати за Източна Румелия са представени в таблици по департаменти, околии и населени места (Източна Румелия 1880). Графите по народности са: българи, турци, гърци, цигани, арменци, евреи, българи бежанци и гърци бежанци. В забележки е даден броят по населени места на „българо-католиците“ (като част от българите) и „българо-мюсюлманите“ (като част от турците). Така е постигнат противоречив компромис между стремежа на областната администрация да се подчертае българския характер на помациите (те са наречени българо-мюсюлмани) и традицията на османската официална статистика те да не бъдат отделяни от турците. Сумарно за областта населението е 815 951 души, от които **българо-мюсюлмани 16 237 (2.0 % от цялото население)**. Най-голяма е концентрацията на българо-мюсюлмани:

– в околията Рупчос, разположена в северния склон на Родопите – от Ахър-Челеби (днешно Смолянско) до Станимака (Асеновград), с най-голямо селище по това време Широка лъка – там те са на брой 9 753, като е отбелязано в забележка към таблицата за околията: „Всички жители, забележени в стълпът „Турци“ са българо-мюсюлмани.“;

– в околията Пещера – там те са на брой 5462, населяващи изцяло селата Форцово, Дорково, Баня, Костандово, Ракитово, Осеново, Лъджене и Корово.

По време на преброяването в Източна Румелия през 1885 г. и първите три преброявания в Княжество България – през 1881, 1888 и 1893 г. не е наблюдаван показателя „народност“, а показателите „взра“ и „матерен

език“ са наблюдавани поотделно без да бъдат комбинирани. Това прави невъзможно да се дадат точни данни за помашкото население и неговото географско разпределение. Някои автори, стремяйки се да запълнят породената от преброяванията празнина, провеждат проучвания, като предлагат свои оценки за броя на помаците.

През 1899 г. Любомир Милетич публикува изследване на помаците в Северозападна България, за които привежда аргументи, че са потурчени в миналото българи. Той ги нарича „ловчански помаци“, защото говорът им принадлежи към източното българско наречие „и то от типа на Ловчанското“ дори и когато живеят на запад от я-товата граница. Сравнявайки броя на мюсюлманите, броя на християните и броя на тези, които казват, че говорят българския език „като матерен“ в Ловчански, Плевенски и Врачански окръг, Милетич се опитва да извлече от преброяванията през 1881, 1888 и 1893 г., макар и косвено, броят на „нехристияните“, които говорят български език, предполагайки, че помаците са по-голямата част от тях. В същото време той си дава сметка, че групата на говорещите български език мюсюлмани не съвпада напълно с групата на помаците и следователно получените по този начин числа не могат да бъдат съвсем точни, „защото мнозина помаци ще да са вписали турският език като матерен, а при туй не малко от българските сир. християнските цигани ще да са минали за помаци“. В последна сметка той съпоставя своите изчисления с познанията си за помашките села в региона и в резултат получава окончателните си оценки. Според изготвената от Милетич таблица към 1893 г. в Тетевенска околия има 2 155 помаци, в Луковитска – 1040, в Плевенска – 39, в Белослатинска – 3012 или **общо за четирите околии – 6 246**. Констатирайки, че след 1893 г. сред помаците от региона протичат интензивни миграционни процеси, той изразява недоволството си, че във всички дотогавашни преброявания нито веднъж те не са преброени „под специална рубрика като помаци“, и препоръчва:

„Не мога да не изкажа желание, щото при идещото преброяване да би се обърнало по-специално внимание върху помаците както от северна тъй и от южна България, та дано да се запишат по-точно напр. под особна рубрика „помаци“.“ (Милетич 1899)

Тази препоръка е възприета при следващите четири преброявания – през 1900, 1905, 1910 и 1920 година, които се провеждат при сходна методика, осигуряваща сравнимост на резултатите.

Съществена новост през 1900 г. е включването на показателя „народност“. При публикуването на резултатите е въведена таблица, в която се комбинират разпределенията по матерен език и народност по окръзи, околии и населени места, като в краткия уводен текст се пояснява, че това се прави, за да се „схване присъствието на разните етнографически елементи в българското население“ и се добавя, че „помаците, които, ако и да спадат по матерен език и народност към българите, показани са отделно, за да може да се знае по-точно техният брой и местожителство“. Таблицата е оформена графично, така че рубриката „помаци“ да бъде включена като подграфа на графата „българи“.

Наред с това в публикацията за общите резултати от преброяването през 1900 г. е дадена комбинирана таблица с двумерно разпределение на населението по вероизповедание и матерен език – общо за княжеството, по окръзи и околии.

Според преброяването от 1900 г. общият брой на помаците е **20 638 (0.55 % от цялото население и 3.22 % от мохамеданите)**, а мохамеданите с български матерен език са **20 726 души (0.55 % от цялото население и 3.22 % от мохамеданите)**. Както се вижда, общият брой на двете групи през 1900 г. почти съвпада. Сравнителният анализ показва, че той почти или напълно съвпада и по околии и окръзи. (Преброяване, 1900)

С публикациите на резултатите от следващите две преброявания (1905 и 1910) се въвежда практиката да се дава подробно изложение на използваната методика, включително анкетната карта и обясненията към нея.. В подхода към групата на помаците е налице известна двойственост: В обяснителните бележки към въпроса за народност в анкетната карта те са представени като отделна народност: „На този въпрос ще се отговаря, като се покаже от каква народност е лицето по рождение, по произхождение (българин, турчин, евреин, грък, циганин, **помак**, цинцарин, гагузин и пр.)“ В същото време при публикуване на разпределението по народност по окръзи, околии и населени места помаците са дадени в подграфа на графата „българи“, като отново се пояснява, че те, ако и да спадат по матерен език и народност към българите, са дадени отделно.

– През 1905 г. броят на помаците бележи лек спад в сравнение с предишното преброяване и е **19 360 (0.48 % от цялото население и 3.21 % от мохамеданите)**, докато броят на мохамеданите с български мате-

рен език расте – те са **23 734 души (0.59 % от цялото население и 3.93 % от мохамеданите)**. (Преброяване, 1905)

Едно възможно обяснение на очерталата се през 1905 г. разлика между броя на помациите и броя на говорещите български език мюсюлмани дава Любомир Милетич (виж по-горе), който предупреждава, че част от циганите могат да декларираат за свой матерен език българския. Действително, от анкетираните по време на преброяването са заявили, че техният матерен език е циганският, само 67 3961 души. В същото време деклариралиите, че са цигани са 99 004, като на част от тях матерният език е българският. За да се направи окончателно заключение обаче, е нужно да се знае още колко от българоговорещите цигани са се определили като мохамедани, за което не е публикувана информация.

– Броят на помациите през 1910 г. е **20 332 (0.47 % от цялото население и 3.38 % от мохамеданите)**, а на мохамеданите с български матерен език – **27 008 (0.62 % от цялото население и 4.49 % от мохамеданите)**. (Преброяване, 1910)

Преброяването от 1920 г. отразява промените, фиксирани с подписването на Ньойския договор. Броят на окръзите е увеличен с три – Мъстанли (Момчилград), Пашмакли (Смолян) и Петрич, които са населени с многочислено помашко население.

– През 1920 г. (след войните) броят на помациите е нараснал значително – **87 729 души (1.81 % от цялото население и 12.70 % от мохамеданите)**. Нараснал е съответно и броят на мохамеданите декларирали, че техният матерен език е българският – **93 953 (1.94 % от цялото население и 13.60 % от мохамеданите)**. (Преброяване, 1920)

Ще отбележим, че през 1920 г. в окръзите на Южна България броят на помациите (п.) и на българоезичните мюсюлмани (б.е.м.) почти съвпада, съответно: Бургас – 19 п. и 54 б.е.м., Мъстанли – 13 335 п. и 13 510 б.е.м., Пашмакли – 38 448 п. и 38 663 б.е.м., Петрич – 21 846 п. и 22 235 б.е.м., Пловдив – 10 140 п. и 10 229 б.е.м., Стара Загора – 64 п. и 127 б.е.м. или общо **за Южна България – 83 852 помаци и 84 818 българоезични мюсюлмани**. Разликата между двете групи се откроява за окръзите Враца (717 п. и 3285 б.е.м.), Плевен (2897 п. и 4724 б.е.м.) и София (55 п. и 762 б.е.м.), където е по-забележимо присъствието на циганско население.

Методически интерес представляват таблиците за разпределението на населението по народност, които се публикуват периодично в Статистическия годишник, който Главната дирекция на статистиката за-

почва да издава от 1910 г. Текстът е двуезичен (на български и френски). Данните са общо за държавата. Всички таблици са съставени еднотипно, като народностите са разделени на две групи – славяни и неславяни. В тези таблици се дават данните от преброяванията за помаците (с това название до 1931 г. – виж по-долу), като те са включени като народност в групата на славяните. (Статистически годишник 1911–1937) Има неголеми различия между числата за помаците в Годишника и тези в официалните публикации. Нека да приведем за пълнота и данните за помаците от разгледаните дотук преброявания, така както са в Годишника: 1900 – 20 637 (0.55 %), 1905 – 19 373 (0.48 %), 1910 – 21 143 (0.49 %), 1920 – 88 329 (1.82 %)

В публикациите за преброяването през 1926 г. са направени известни промени, една от които е отпадането на рубриката „помаци“. В същото време трябва да се каже, че техният брой е бил наблюдаван, което се разбира от Статистическия годишник. Според Годишника броят на помаците общо за Царството през 1926 г. е **102 351 (1.87 % от цялото население и 12.97 % от мохамеданите)**.

В официалната публикация на общите резултати е оставена комбинираната таблица, която дава двумерното разпределение на населението по матерен език и вероизповедание – общо за Царството, по окръзи и околии – тя съдържа съответното разпределение на мохамеданите, чиито матерен език е българският. Техният общ брой през 1926 г. е **113 064 (2.06 % от цялото население и 14.32 % от мохамеданите)**.

Промените, направени през 1926 г., са в унисон с терминологичните промени, които настъпват в таблицата за народност в Статистическия годишник през 30-те години. Както вече беше казано, до 1931 г. използваният термин в изданията на Годишника е „помаци“ В изданията от 1932, 1933 и 1934 г. настъпва модификация – „българи-мохамедани (помаци)“, а в изданията от 1935 и 1936 г. съответният термин е „българи-мохамедани“.

При преброяването през 1934 г. настъпват радикални промени. Както се отбелязва в предговора на публикацията за преброяването, данни за разпределение на населението по народност не се съобщават, въпреки, че такива данни са наблюдавани, както се вижда от новата – „домашинска“ анкетна карта. Информация за броя на помашкото население не са публикувани, включително и в Статистическия годишник. Има обаче основания да се предполага, че този брой е бил наблюдаван. Така

например в доклад на Разузнавателния отдел на Генералния щаб на Министерството на войната от 30 юни 1947 г., озаглавен „Турският малцинствен и изселнически въпрос“ се твърди, че „общото число на българомохамеданското население в България през преброяването през 1934 г. е било **110 322 души**“.¹

В първите години след 9 септември 1944 г., когато властта е завзета от доминирания от комунистите Отечествен фронт, се наблюдават колебания по отношение на това как да бъдат наричани помациите. В изказванията на представители на управляващия елит, партийни функционери и общественици, както и в официални документи, се срещат най-различни варианти – помаци, мохамедани, помаци-мохамедани, помаци-мюсюлмани, българомохамедани, българомохамедани (помаци), македонци мохамедани (помаци). Към края на 40-те години постепенно се утвърждава названието „българомохамедани“.

През 1946 г. се провежда поредното общо преброяване. Немногобройните официални публикации за резултатите от това преброяване съдържат непълна и неточна информация. В тях например не се съобщава нищо за наблюдавана народност „македонци“ (на брой 169 544²). Не е публикувано и наблюдаваното разпределение по говорим език. Що се отнася до „българомохамеданите“, техният брой също е бил установен по време на преброяването – **129 387 души или 1.84 % от цялото население**.³ Впоследствие той е включен частично в броя на българите, и частично (тези, които живеят в Пиринска Македония) – в броя на македонците⁴.

При преброяването на населението, проведено през 1956 г., отпадат въпросите за езика и вероизповеданието. Под влиянието на съветската статистика при публикуване на резултатите се прави преход от термина „народност“ към термина „националност“. Специално внимание е обърнато на „българомохамеданите“. В указанието към въпроса за националността е направено следното разяснение: „Не трябва да се смесва националността с религията. Така лица с мохамеданско вероизповедание не винаги са турци (например: българомохамеданите). При настоящото преброяване на населението гражданите няма да бъдат разпит-

1 ЦДА, ф. 2146, оп. 1, а. е. 716.

2 ЦДА, ф. 16, оп. 6, а. е. 34 17, лл 35-37.

3 Пак там.

4 ДА Благоевград, ф. 242, оп. 1, а. е. 25, л. 50

вани за вероизповеданието, което имат. Лица, които посочват обаче като своя националност „българо-мохамедани“, трябва да се запишат като такива“. В писмо до ЦК на БКП председателят на Централното статистическо управление Евгени Матеев, подчертавайки, че „българомохамеданите по националност не са турци, а българи“, аргументира позицията на управлението по следния начин:

„С оглед на социалната политика, която Правителството провежда за ликвидиране на изостаналостта на този слой от нашия народ, представлява интерес да се знае точно техният брой.“¹

Разпределението на населението по националност общо за страната Евгени Матеев съобщава в докладна записка от 2 октомври 1957 г. до Секретариата на ЦК на БКП. От приложена таблица към писмото научаваме (на базата на петпроцентова извадка) броят на българомохамеданите – **138 643 или 1.83 % от цялото население**.² Този брой е станал известен и на някои автори³. В официалните публикации те са включени в броя на българите.

Не са известни данни за броя на „българомохамеданите“ от преброяването през 1965 г. При преброяването през 1975 г., когато насилственото преименуване на помаците е окончателно приключило (Иванова 2002; Груев и Калъонски 2008) за официална оценка на техния брой вече не може да става и дума. А при преброяването през 1985 г. въобще не са включени етнодемографски въпроси. В същото време е въведена практиката данни за етническия състав на населението в страната да се събират по административен път от органите на Министерството на вътрешните работи с участието на местните териториални органи и териториалните звена на статистиката.

С първото преброяване след политическата промяна през 1989 г., което се провежда към 4 декември 1992 г., са възстановени трите етнодемографски показателя с нови названия – „етническа група“, „майчин език“ и „вероизповедание“. Преди да се обработят и публикуват окончателните резултати председателят на Националния статистически ин-

1 ЦДА, ф.16, оп.6, а.е.30231 лл 53, 54.

2 ЦДА, ф.16, оп.6, а.е.34 17, лл 35-37.

3 Николай Мизов съобщава, че „през 1956 г. българомохамеданите са обслужвани от 322 ходжи, т. е. един на 430“, докато през 1961 г. този брой е спаднал до „95 или един на 1459“. (Мизов 1965:195). Така по косвен път може да се пресметне, че по това време броят на българомохамеданите е бил около 138 000 души.

ститут Захари Карамфилов изпраща до президента на Република България Желю Желев писмо (Карамфилов 1993), в което му съобщава данните за броя на населението по етническа група, вероизповедание и майчин език, получени след обработката на двупроцентова репрезентативна извадка. В писмото той изрично подчертава предварителния характер на тези данни (размерът на грешката по отделните признаци варира в границите $\pm 15\,000$ лица).

В изследването специално внимание е обърнато на тези, които са заявили специфична етническа идентичност, давайки на въпроса за етническа група широк спектър от отговори – помак, българомохамеданин, мюсюлманин, ахрянин и други – всички те са обединени при обработката в общ шифър с название „българомохамедани“ и са представени в текста като такива. Техният брой е оценен на **65 546** души, от които **63 595** изповядват исляма и имат като майчин език българския. Дадено е и разпределението на българомохамеданите по региони (днешни окръзи):

– Благоевград – 10 702, Бургас – 152, Велико Търново – 100, Габрово – 50, Кърджали – 13 558, Кюстендил – 50, Ловеч – 1813, Пазарджик – 4 246, Пловдив – 200, Разград – 1 018, Русе – 398, Смолян – 31 094, Стара Загора – 1 167, Търговище – 498, Хасково – 250, Шумен – 250, общо за страната – 65 546.

Самоопределилите се етнически като българомохамедани не изчерпват групата на българоезичните мюсюлмани. Разработката показва, че 78 242 души са заявили, че са етнически българи и мюсюлмани по религия, като от тях на **70 251** души майчиният език е българският, 7243 са казали, че говорят турски, 698 цигански и 50 друг.

Трета група българоезични мюсюлмани са декларирали по време на преброяването турска идентичност – според извадката 25 540 мюсюлмани, чийто майчин език е българският, етнически са се самоопределили като турци.

Към писмото е приложена таблица по общини, в които живеещите мюсюлмани говорят български език, но са заявили, че техният майчин език е турският без в преобладаващата си част да го знаят. Таблицата е съставена въз основа на изчерпателни сведения от териториално-статистическите бюра в Благоевград, Шумен, Велинград и Смолян. От така съставената информация се вижда следното разпределение по общини

на мюсюлманско население, което по правило говори български и не знае турски, но е заявило, че неговият майчин език е турският:

– Белица – 4 848, Якоруда – 7 972, Гърмен (без селата Хвостяне и Дъбница) – 4 902, Сатовча – 5 529, Гоце Делчев – 6 549, Хаджидимово – 1 212 (без селото Блатска), Банско – 429, Симитли – 29, Благоевград -17, Велинград – 5 243, Доспат – 1800, Мадан – 486, Върбица (регион Шумен) – 529 или общо – 39 545 души.

Сумирайки, получаваме, че групата на българоезичните мюсюлмани, декларирали през 1992 г. турско етническо самосъзнание, се състои общо от **65 085** души.

За пълнота трябва да се добави, че според двупроцентовата извадка в групата на българоезичните мюсюлмани влизат още 3 199 души, самоопределили се като цигани, а също така 6 653 души, които в справката на НСИ са дадени в графата „други“, с което **общият им брой става 208 783**.

В публикациите на НСИ за преброяването от 1992 г. групата на самоопределилите се като „българомохамедани“ е изчезнала – те са включени в групата на българите, без да бъдат споменати. Докато от двупроцентовата извадка се получава, че 25 540 мюсюлмани, чиито майчин език е българският, са се самоопределили като турци, то в официалната публикация броят на турците, говорещи български език, е равен на нула (Преброяване, 1992: Том 1, 231).

През 2000 г. в Закона за преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства в Република България през 2001 г. е включена норма, изискваща по време на преброяването данните за етническа група, вероизповедание и майчин език да „се предоставят доброволно“ Възползвайки се от въведения нов регламент, не са отговорили на въпросите за етническа група 1.1 % от населението, за майчин език – 0.9 % и за вероизповедание – 3.9 %. (Преброяване, 2001: Том 1, Книга 1)

И сега НСИ не съобщава в своите публикации броя на самоопределилите се като „българомохамедани“ – те отново са включени в групата на българите, без да бъдат упоменати специално. Броя им научаваме от коментарите на българското правителство по приетия през 2003 г. Трети доклад за България на Комисията срещу расизма и нетолерантността към Съвета на Европа. Според тези коментари: през 2001 г. „**49 764 лица** са се определили като българи-мохамедани“, като невярно се твърди, че „този факт е надлежно отразен в официалните резултати от национално-

то преброяване през 2001 г.“ и „следователно тези лица не са „смесени“ с членове на която и да е друга група“. (ECRI, 2003: 35,36)

Според публикацията на НСИ броят на мюсюлманите, които говорят български е **152 323 души**, от които принадлежащи към българската етническа група – **118 006** (българомохамеданите са включени тук), самоопределили се като турци – **21 904** (за разлика от предишното преброяване сега се оказва, че има такива), като роми – 2 093, други – 1 859 и не се самоопределят – 8 461 (Преброяване, 2001: Том 1, Книга 1, 213).

Представява интерес дали и при това преброяване в общините, където традиционно живее българоезично мюсюлманско население, е наблюдавана заявена турска идентичност. Информация за това се съдържа в писмо на директора на „Демографска и социална статистика“ на НСИ до секретаря на Националния съвет по етнически и демографски въпроси при МС (Балев 2002). От приложена към писмото таблица се вижда, че в общини, в които мюсюлманското население е българоезично, са се самоопределили като турци:

– в Банско – 14 души, Белица – 4 737, Благоевград – 79, Гоце Делчев – 8 317, Гърмен – около 2 200 (от 4 529 самоопределили се в общината като турци са извадени живеещите в селата Дъбница и Хвостяне на брой около 2300 души, които в преобладаващата си част говорят турски и традиционно се самоопределят като турци), Сатовча – 3 203, Симитли – 29, Хаджидимово – около 1 200 (от 1 927 души самоопределили се в общината като турци тук са извадени жителите на село Блатска – около 700 души – част от които говорят турски и традиционно се самоопределят като турци), Якоруда – 7 826, Велинград – 5 066, Доспат – 263, Мадан – 498 или общо **около 31 000 души**.

Ако сравним това разпределение на мюсюлманското българоезично население, декларирали, че говори като свой майчин език турския, с цитираното по-горе (от 1992 г.), ще видим, че става дума в общи линии за една и съща география. Това показва известна устойчивост на наблюдаваната турска етническа идентичност в част от Западните Родопи и по поречието на Места.

Както се вижда, и при това преброяване може да се направи извода, че сред българоезичните мюсюлмани се наблюдават разлики в етническото самоопределение – **като българи – 68 242 души, като българомохамедани (помаци) – 49 764**, не по-малко от 31 000 – като турци, малка част като роми, „други“ и накрая такива, които не се самоопределят.

Що се отнася до последното преброяване, проведено към 1.02.2011 г., то ще остане в историята на българската етнодемография с високата степен на неопределеност на получените данни за наблюдаваните етнодемографски показатели (Преброяване, 2011: <http://censusresults.nsi.bg/>). Общо за страната неотговорилите за етническа група са 10.0 % от населението, за майчин език – 10.5 % и за вероизповедание – 27.4 %. При децата от 0 до 9 години тези проценти са значително по-високи: за етническа група – 18.4 %, за майчин език – 19.4 % и за вероизповедание – 50.1 %. Впечатляваща е степента на неопределеност на данните за отговорите на трите етнодемографски въпроса в област Смолян, където, както знаем, делът на българоезичните мюсюлмани винаги е бил голям: не са отговорили за етническа група – 22.9 %, за майчин език – 21.4 % и за вероизповедание – 49.3 % (Вж. статията на Е. Иванова в настоящия сборник).

Както се вижда, получените от преброяването през 2011 г. данни, отнасящи се до въпросите за етническа група, майчин език и вероизповедание, не дават възможност да се проведе количествен анализ. Колкото до интересувания ни кръг от въпроси, отнасящи се до говорещите български език мюсюлмани и изразяваните от тях идентичности, невъзможността от данните от преброяването през 2011 г. да се правят каквито и да е изводи е несъмнена. Така помаците отново не съществуват за официалната българска етнодемографска статистика.

Многоаспектното изучаване на помашкото население в нашата страна, включително с методите на етнодемографската статистика, произтича както от чисто научни мотиви, така и от необходимостта да се формулират и провеждат държавни политики. Това е осъзнато от нашите изследователи още в края на 19 и началото на 20 век, някои от които заемат активна позиция, като Любомир Милетич, който, както видяхме по-горе, настоява при преброяванията да се въведе особена рубрика „помаци“. Този подход се споделя и от статистиците, които провеждат първите преброявания през 20 век. Нека да повторим, че в своите публикации те изрично подчертават: „Помаците, ако и да спадат по матерен език и народност към българите, показани са отделно, за да може да се знае по-точно техният брой и местожителство.“

За съжаление, този начин на мислене е характерен само за първите преброявания през 20 век, когато нашата наука, възприемайки най-модерните идеи за онова време в областта на етнодемографията и етнологията, е във възход. Преброяванията през 1900, 1905, 1910 и 1920 г. правят

изключение, както с разработената си етнодемографска методика, така и с това, че в техните официални публикации е представена цялостната етнодемографска картина на населението в страната, включително разпределението по населени места на помашкото население.

От преброяването през 1926 г. ние знаем от полуофициалните публикации на Статистическия годишник само общия брой на помаците в България. След това – от 1934 г. включително и до сега, тази група е невидима за официалната българска статистика. До следващото преброяване, което се очаква да бъде през 2021 г., това прави 87 годишен период.

От друга страна е известно, че помаците (под названието „българомохамедани“) са били наблюдавани като отделна група в някои от преброяванията – със сигурност през 1956, 1992, 2001 и 2011 г. и много вероятно – през 1934 г. Съответните резултати обаче стават достояние за ползване само на ограничен кръг – в администрацията, специалните служби, както и на неколцина привилегировани специалисти. Чрез дипломатическата кореспонденция на българското правителство някои обобщени данни за периода след 1989 г. биват съобщавани в Съвета на Европа и други международни организации. В официалните публикации самоопределилите се като българомохамедани (помаци, ахряни и т. н.) биват включвани в групата на българите, което – наред с другото – означава, че е подменена волята на тези, които доброволно са заявили, че принадлежат към една определена етническа група, а в същото време без тяхно знание и съгласие са включени в друга.

Единствената по-подробна информация за „българомохамеданското“ население в периода след 1926 г., е съобщената в разгледаната по-горе двупроцентова разработка на НСИ от преброяването през 1992 г. Макар и приблизителни, данните, съобщени от Захари Карамфилов, представляват основа за правене на заключения за протекли през близо 70-годишен период процеси, отнасящи се до идентичността на българоезичните мюсюлмани. От сравнението на данните от тази разработка с данните от първите четири преброявания през 20 век, следва изводът, че – докато в началото на века групата на българоезичните мюсюлмани е относително хомогенна и се състои предимно от самоопределящи се като помаци (през 1920 г. броят на двете групи в окръзите на Южна България почти съвпадат) – то около 70 години по-късно тази група се е разгърнала (според начина на самоопределение на анкетираните) в етническо ветрило, състоящо се от три основни компонента – помаци

(българомохамедани) – 63 595 (30.5 %), българи – 70 251 (33.6 %) и турци – 65 085 (31.2 %) от общо 208 783 души (оставащите около 5 % се състоят от 3 199 цигани и 6 653 други). (Виж още: Иванов и Томова 1994) Нека дапомним, че тези оценки са приблизителни, както и че за последните 20 години са настъпили промени, които би било добре да се проследят, но което от наличните известни данни, включително и от проведените социологически проучвания, не може да бъде направено. Интересен е въпросът дали и доколко декларираните от българоезичните мюсюлмани идентичности са многопластови и ситуационно променящи се, но това е предмет на изследвания от друг характер (виж например: Konstantinov and Alhaug 1995).

Накрая нека да изкажем пожелание при следващото преброяване помаците да се запишат под особена рубрика, каквото пожелание изказва преди повече от един век Любомир Милетич. Разбира се, това би имало смисъл, ако методиката за наблюдение на етнодемографските показатели се коригира, така че да позволява да се получава подаваща се на изучаване информация за разпределението на населението по етническа група, вероизповедание и майчин език.

Литература

Априлов, В., Деница ново-болгарскаго образования. Часть первая. Одесса, 1841.

Балев, И., *Писмо до Михаил Иванов, секретар на Националния съвет по етнически и демографски въпроси от Иван Балев, директор „Демографска и социална статистика“*. Национален статистически институт. Изх. № 93-00-99, С., 14.08.2002 г.

Веркович, С., Топографическо-этнографический очерк Македонии, Санкт Петербург, 1889.

Геров, Н., Документи за българската история, том II, Архив на Найдено Геров (1857 – 1876), Част II (1870 – 1876). С., 1932.

Груев, М. и А. Кальонски, Възродителният процес. Мюсюлманските общности и комунистическият режим, С., 2008.

Дунав (в-к), година X, брой 914, 18 октомври 1874 г.

ECRI, Коментари по Третия доклад за България на ЕКРП. Към: Европейска комисия срещу расизма и нетолерантността. Трети доклад за България, приет на 27 юни 2003 г.. Страсбург: 27 януари 2004, CRI (2004) 2 rev. Bulgarian version.

Източна Румелия, Официална статистика на Источно-румелйското население. Пловдив, 1880.

Иванов, М. и И. Томова, Етнически групи и междуетнически отношения в България, В: Русанов, В. (съст.). Аспекти на етнокултурната ситуация в България, С., 1994.

Иванова, Е., Отхвърлените „приобщени“ или процеса, наречен „възродителен“ (1912 – 1989). С., 2002.

Карамфилов, З., Писмо до президента на Република България г-н Ж. Желев от З. Карамфилов. Национален статистически институт, Изх. № 02–01-3, С., 15.03.1993 г.

Кънчов, В., Македония. Етнография и статистика, С., 1900.

Мизов, Н., Ислямът в България, С., 1965.

Милетич, Л., Ловчанските помаци, „Български преглед“, год. V, т. 5, 1899.

Милетич, Л., Разорението на тракийските българи през 1913 година, С., 1918.

Раковски, Г., Горский пътник от Г. С. Раковского, У Новый сад, 1857.

Статистически годишник на Царство България. Година I – 1909,..., XVI – 1924, Година XVIII – 1926,..., XXIX – 1937. С.

Теплов, В (сост.), Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии. Санкт Петербург, 1877.

Konstantinov, J. and G. Alhaug, Names, Ethnicity and Politics. Islamic Names in Bulgaria. 1912 – 1992, Oslo, 1995.

Šafarik, P. J., Slowanský národopis. Praha, 1842.

Използвани са официалните статистически публикации за проведените преброявания, намиращи се в библиотеката на Националния статистически институт и на интернет страницата на института. Те са цитирани в текста като: (Преброяване, 1900), (Преброяване, 1905), (Преброяване, 1910), (Преброяване, 1920), (Преброяване, 1992), (Преброяване, 2001), (Преброяване, 2011).¹

Текстът е публикуван за пръв път в „Помациите – версии за произход и съвременна идентичност“, НБУ, София 2013

1 Авторът благодари на г-жа Антоанета Парушева и другите членове на екипа на библиотеката на Националния статистически институт за оказаната от тях неоценима помощ при работата му в библиотеката.

Михаил И. Иванов е роден през 1943 г. в София. От 1969 г. работи в Института за ядрена изследвания и ядрена енергетика към БАН. Защитил е докторска дисертация, ст.н.с. II степен по теоретична и математическа физика. Научните му трудове са в областта на нелинейните явления и на приложението на теорията на симетриите за класификация на елементарните частици и атомните ядра. През пролетта на 1968 г. Михаил Иванов организира дискуссионен клуб във Физическия факултет на Софийския университет, който е разтурен от управляващите, като „трибуна за клевети и хули срещу политическата линия на Комунистическата партия“. От 1973 до март 1990 г. е член на БКП. През 1973-1975 г. е секретар на комсомолския комитет при БАН. През пролетта на 1985 г. и лятото на 1989 г. той се обявява против асимилаторската политика на Комунистическата партия по отношение на турците в България. По негова инициатива на 7 декември 1989 г. се учредява „Комитет за национално помирение“, на който той става секретар и един от тримата говорители.

Сълзите на минотавъра

Автор: Андреас Брайтенщайн

Толкава далеч е България от умонастроенията на западноевропейеца, че на него не би му хрумнало ни едно клише отвъд стандартния репертоар за балканското. И наистина не е лесно да бъде ситуирана черноморската страна в полето на напрежения между Запад и Изток, Север и Юг. С изключение на няколко имена съвременната българска литература тук е почти непозната, което същевременно е и шанс за един автор с амбиции като родения през 1968 г. Георги Господинов. Той знае как да оползотвори този шанс.

Не говорят ли за Габриел Гарсия Маркес, че със „Сто години самота“ пръв е поставил Латинска Америка на световната литературна карта? Подобно на него Господинов не само приключва с реализма, а поставя на дневен ред един експериментално-игрови, абсурдно-остроумен, постмодерно-противоречив, саморефлексивно-ироничен стил на разказване. Стремглаво лъкатушейки, пътят се издига по стръмни височини и слиза в бездънни бездни. Ако ще е отчаяние, то нека да е с чувство за хумор, това би могло да се каже за неговия „Естествен роман“, вече издаден на над 23 езика. С „Физика на тъгата“ (2012) в превод на Александер Зицман Господинов предлага роман, който не само изтласква българската литература в центъра на вниманието, но и катапултира самия него в първа лига на европейските автори.

Потайните пътеки на паметта

Щом България влачи жалко полусъществуване между Азия и Европа, архаиката и модерността, колективизма и индивидуализма, то с калейдоскопичния аранжиринг на мита за Минотавъра Господинов е изнамерил гениална метафора на нереалната реалност на своята родина. Той тълкува естествената история на един народ, притиснат от „физиката на тъгата“, в странен пролог, в който разказвачът се открива като колективно „ние“. Някой, който „аз сме“, чието съзнание обхваща — макар

и центрирано в ядрото на изконната личност – не само своя собствен живот, но и този на семейството, а по магически начин през времето и съществуването на всички хора и веригата на всичко живо. Не само че неговият аз е бил „винаги роден“ или „предстои“, той се появява на бял свят първо като дядото през 1913 или отива с бащата на фронта през Втората световна война. Младият разказвач може да се вчувства във всичко и всеки с натрапчива емпатия, която му открива неподозирани хоризонти, ала го подлага на мъката да помни неща, които трябва да останат тайни.

Някак травматично е отиването на панаир на 12-годишния „дядо в мен“, там в една полутъмна палатка с желязна клетка може да се види „момче с бича глава“, което се оказва съвсем изплашен Минотавър. Този Минотавър е чудовище и „въпреки това повече човешко същество, отколкото всичко останало. Има тъга в него, която никое животно не притежава“. В неговата история от миналото, разказана от импресариото, „времената се догонват и преплитат“, събитията се сливат и пространствата се объркват, „история с глухи коридори, нишки, които се късат, слепи места и очевидни несъответствия“ – не е другояче и с романа.

И друг страх на дядото се открива на внука, впуснал се по потайните пътеки на паметта – тригодишен е забравен от майката в една мелница сред хаоса на войната, изоставен и спасен само благодарение на намесата на сестра му. От солени слези и брашнени прах по кожата е омесен „първият хляб на тъгата“ – хляб, който цял живот ще го храни. А после трябва да се разкрие и еротичната тайна на трофейните унгарски думи, които дядото донася от фронта вместо задължителните подвизи, заедно с навика да поглъща живи голи охлюви заради язвата. При това внукът винаги е едновременно всичко – „поглъщащият охлюви и погълнатият охлюв“, но и писателят, който оставя след себе си следа от думи. Вместо онемелия дядо той поема предизвикателството на разказването – защото където има лабиринт, има и нишки. Трябва обаче да се внимава Минотавърът да не бъде предаден на касапите, както е направила Ариадна.

Тази книга е истински чувал с изненади. От страничното на пръв поглед (списъка на вещите на новобранците в народната армия) се стига до голямото цяло (квантовата физика) – при което Господинов, спестявайки съвременната история, може да черпи от изобилието преди всичко по отношение на абсурдните жизнени светове на реалния со-

циализъм. Романът непрестанно (и въпреки това с автореференциално-иронични паузи, през които събира своите разсеяни се читатели) описва епизоди от целия XX век, леки като перце и тежки като звезди, прости и заплетени, в които се кръстосват моменти от детството, история и митология. В ушите на читателя трещи словесен фойерверк от истории и спомени, находки и хрумвания във всевъзможни форми (миниатюра, очерк, документ, фотография) – така че в края остава сандък със съкровища, поетични лакомства, от които понякога може да те заболи стомахът. Снопът не се разпада и това се дължи, от една страна, на преминаващата митологична нишка, а от друга, на непрестанната разказваческа ирония и поетологична авторефлексия. Отдавна никой автор не е размишлявал за себе си така дълбоко и остроумно.

„Минотавърът е невинен. Той е момче, затворено в мазето. Уплашено е. Изоставили са го. Аз, Минотавъра.“ В пледоария срещу клеветническото класическо предание, обрекло обвиняемия на самота и мълчание (при Плутарх, Вергилий, Овидий) разказвачът се въздига до негов адвокат, не на последно място и защото той сам – като мнозина в тази книга – е бил българско дете, захвърлено в мазето: „Също като в античността децата на соца бяха невидими“. През деня, докато родителите са на работа, в приземното жилище детето изпадало в „булимията“ на четенето. Когато вселието на неговата емпатия намалява, той започва да събира в бомбоубежището съобщения и артефакти в кашони. Те са капсули на времето, от които се подхранва неговото разказване и стига до ярост след 1989, когато в България започват да се ширят първо забравата, а после прославата на катастрофата, наречена комунизъм. Трябва да се защити истината на собствената изгубена младост от предателството по отношение на историята – и така романът с неговото тайно знание сам се превръща в капсула на времето или в Ноев ковчег.

Елементарна физика на тъгата

Когато собствените му истории се изчерпват, разказвачът, който снове напред назад между *аз* и *той*, започва да купува чужди истории – от една преносвачка на бебета, от естествоизпитател на изневяратата на благоверни съпруги или емигрант баскетболист без капка талант. Тук би могло да се докладва още 99,9% съдържание, но нека всеки сам преживее опиянението от безпомощността в този лабиринт. Георги Господинов е написал книга, с чиято „елементарна физика на тъгата“, колкото

комплексна, толкова и комична, едва ли можем да се справим с критика, а единствено само с възхита. И ако емпатичното разказване се обръща в патологично, това в „най-тъжната страна света“ се явява жизнена необходимост за тръгналия по стъпките на Шехеразада. Ала един автор, избягал от провинцията, като него, който по този романтично-своенравен начин се издига над низините на романовата комерсия и конвенция, спасява не само себе си, но и литературата, а с нея целия свят.

*Материал на Портал за култура,
изкуство и общество „Култура“
Превод от немски Людмила Димова*
Източник

АНДРЕАС БРАЙТЕНЦАЙН

Андреас Брайтенцайн (1961) е швейцарски журналист и автор, сътрудник на Neue Zürcher Zeitung.

Коментари (2)

- 18-05-2014|**Боряна Пирьова**

Ужасно се радвам, че тази прекрасна книга е оценена от швейцарски журналист.

- 20-05-2014|**Благоев**

Какво ще е било умението на преводача да представи тази прелестна книга!

Възпятата история

Автор: Борислав Геронтиев

В университета нашият професор по български фолклор Петър Динев ни учеше, че „историческите песни се отличават с по-голяма историческа конкретност и точност, с по-голям реализъм в изображението, но същевременно тяхното съдържание не се покрива напълно с историческите събития...”

Това не ни пречеше в нашите безкрайни поетически фиести с приповдигнато настроение да пеем популярната песен за цар Иван Шишман:

*Откога са й, мила моя майно лъ, зора зазорило,
оттогаз са й, мила моя майно лъ, войска провървяло...*

Вера Мутафчиева – талантива тълкувателка на българската история – твърди категорично, че народът с тази песен „направи от потиснатия Шишман свой герой“. Според Мутафчиева, справедливостта изисква да се каже, че „Страцимир по-добре отговаряше на героичните изисквания“, но „за всичко туй песента не отдели нито един стих“. И по-нататък: „С това, че издигна до герой Шишман, народът никак не искаше да каже, че смята Шишман за герой. Просто – въздаде му награда: отнесе се с него така, както един зрял народ би се отнесъл към последния си цар – умиращото възплъщение на своята независимост“. Авторката на „Последните Шишмановци“ изказва мнение, че творецът не носи вина, ако някой го е разбрал опростено: „Творците сигурно са се надявали, че след тях ще дойдат умни българи, за да разгадаят и законите, и средствата на българската песен, както се гадае старинно писмо, чийто ключ е изгубен“.

Трябва да сме благодарни на Вера Мутафчиева – тя ни дава разковничето както на Шишмановата песен, тъй и на историческата ни песен като цяло.

Историческите факти свидетелстват, че Шишман е „превит“ за турски васал, пленен, хвърлен заедно със сина му в затвора на никопол-

ската крепост и след две години душевни терзания в тъмницата е съсечен безславно. Това е краят на последния български цар, но – според Мутафчиева – „Някому (в случай един народ) бе необходимо Шишман да се превърне в безплътно предание“. Това могат да сторят легендите – „Шишман живеел, обсаден в Софийско, из Рила или по Искъра; Шишман лежал в пловдивската или никополската тъмница; бил победил Шишман, измъквайки се из обкръжение, затвор, пещера или просто дупка“. Благодарение на легендите „дълго след смъртта живя цар Иван Шишман. А след това умря многократно – на десетина места из българската земя“.

А в песента, за която говорим, няма и сянка от смърт: кон до коня, юнак до юнака; пушките им – като честа гора; сабите им – като ясно слънце; байрак носят със асланов образ; дето стъпят, кладенчета правят...“ Не са само това сравненията, за да се постигне внушението за силната българска войска.

Когато в нашите поетически фиести пеехме тази песен, ние гръмогласно натъртвахме на поетическите сравнения, но с особена тържественост, понякога и със ставане на крака изпявахме: „сам ги води, мила моя майно лъо, сам цар Иван Шишман...“

Нас ли е гледала Вера Мутафчиева, когато е написала: „сякаш българите все още не желаят да научат как, кога, къде е загинал Иван Шишман.“ А според тая песен той въобще не е загинал. И с тая силна войска може ли някога да загине! (Има и песен „Погинване на цар Иван Шишман“, но и в нея разминаването с историческата истина е очевидно.)

Можем да се вслушаме в съжденията на една професионална историчка, за която историята е и муза: „Ние сме свикнали да разбираме песните буквално – като разказ за минали събития. Но то би било именно разказ, а не песен. Песенните закони са други. Ако се вгледаме в случките, възпети от безименния, ще забележим нещо определено: те са неверни. Второ правило: те са право противоположни на истината.“

Малко крайна ли ви се струва Вера Мутафчиева?.. А ако ви припомним и нейното твърдение, че „песента сякаш не видоизменя, а отрича историческата правда“?... Вера ще ми позволи да кажа, че не навсякъде е така, но в случая с цар Иван Шишман тя е точна. Какво общо има между „черното царуване на Шишман“ и песента за неговия поход към Софийското поле, където бой ще води за българско име, за Христова вяра? На

единия полюс е летописецът, който „кратко отбелязва, че Баязид Светкавицата хвърлил Шишман и сина му в тъмница“, на другия полюс е песента, в която натрупването на сравнения може да опияни не само поетите в студентската им младост, а и най-трезво мислещата натура.

Имам още един въпрос. Как Крали Марко, който в историята е Крал Марко – прилепски владетел и турски васал, в песните е станал Марко Кралевити, юнак над юнаците?

Вера Мутафчиева ще ни отвърне, че „и песента, както историята, винаги търси лице, име; и песента, както историята, често ги подбира превратно – Крали Марко, юнакът, по чието юначество са единокорни всички южни славяни, е убедителен пример в тази насока.“

Пенчо Славейков ще се произнесе по пенчославейковски: „Има и такива авторитети, които гледат на Крали Марка като на национален герой, и искат да видят в негова образ синтезирани характерните черти на народа. Нищо по-фалшиво от това. Марко е един ренегат, чужденец на трона, като такъв чувстван от народа и възпян като такъв. Макар и владетел на своя трон, той един чужденец, нехранимайко, делибашия, недостоеен съпруг, – тъй го слави песента, – и неговата сила е хитростта и измамничеството. А поговорката е още по-жестока към него: – на без-юнащина и Марко юнак!“

Летописецът от Марковото време: „Опустя земята, лиши се от всичките си блага, погинаха людето, изчезна добитък и плодове. Не остана княз или вожд, или наставник някой измежду людето, нямаше кой да ги избави или спаси; всички бяха обзети от турския страх и юначните някога сърца на доблестните мъже сега се бяха обърнали на слаби женски сърца.“

Съвременни фолклористи са на мнение, че проблемът за връзката между фолклор и история е познат на нашата фолклористика и тя го е решила успешно: песента документира историята, но песента не е исторически документ.

Марин Дринов не е фолклорист, но и той е драснал един шрих към темата за историческата песен и историческата действителност. Веднага след Освобождението на България от турско робство в Пловдив започва да излиза вестник „Марица“, издаван от Христо Г. Данов. Това е първият вестник в свободна България и в неговия първи брой от 25 юни 1878 година е напечатана народна песен, придружена с любопитно писмо на Марин Дринов до издателя:

„Господине Редактор! Пращам ви една нова народна песен, която ми се случи да чуя през миналия месец април на хорото в село Драгалевци край София, и която незабавно си я записах там. Приказа ми я една драгалевска песнопойка на име Катерина Божилова. Като попитах песнопойката де е научила песента, она ми отговори: „На съне ми дойде“. В това ново произведение на нашата народна поезия с една доста забележителна епическа сила се възпяват съвременни събития, изказват се съвременни народни чувства, та ми се чини, че обнародването му би си имало мястото във Вашия почтен вестник“.

Пратената от Дринов песен е „Освобождението на България“ – една от онези народни песни, които условно класифицираме като „Песни за Русия“. Почти няма събитие от целия военен поход на русите през Руско-турската война – от преминаването на Дунава до подялбата на България, което да не е намерило отзвук в песните. Възпетите с поетични средства събития в много случаи съвпадат напълно с писаното във военните хроники.

Жеравненският летописец Данаил Константинов пише, че от отвярянето на Руско-турската война селото Жеравна се паднало на пътя на турските войски, които заминавали за фронта и се връщали оттам. По домовете била разквартирувана рота турски резервисти. По-късно минал отряд черкези, дошъл и ескадрон турска кавалерия. На 8 януари в Жеравна се явяват двайсетина руски конни разезди и обявяват свободата. Верни на стародавната си традиция да „вадят песни“ и за най-незначителни случки и събития, жеравненци не са пропуснали да вложат в песен непосредствените си впечатления от освободителната война. Ето една припевка от репертоара на друг виден жеравненец – народния певец Иван Кремов:

*Дошли в Жеруна казаци,
казаци, донски конници.
Кой де ареса, кундиса.
Андрея, Андро офицера,
сам си конак ареса.
Андрея дума Филипе:
– Филипе, беним кардашим,
хайде найдно да седим,
найдно момите да либим,*

*момите жерунянките,
момите най-хубавите.*

Иван Кремов ми е казал и друга жеруненска песен, която може и да не се родее много-много с историческите хроники, но е шедьовър на народното ни поетическо изкуство:

*Като додаха, додаха,
додаха и придодаха
пустите руси руснаци,
руснаци, донски казаци,
конете като караха,
турците като гонеха,
предните трева газеха,
задните пепел дигаха.*

Жеравненци толкова са спазвали традицията „да вадят песни“ и за най-незначителни случки и събития, че не са пропуснали „да извадят песен“ как Ставрито събира двата вида данъци: „бала“ – данък за бял (свободен) човек, а не черен (закрепостен); и „курама“ – пропорционален на имотното състояние данък:

*Вред по портите ходеше
и се на име викаше.
И до Ганкини ред доди –
похлопа Ставри, повика:
– Ганке ле, гургуличке ле,
къде ѝ, Ганке ле, майка ти,
майка ти, още баща ти?
Ганка на Ставря думаше:
– Банко и мама в черкова.
– Кажу им Ганке, кажи им
балата да си заплащат,
балата и курамата.*

Щом жеравненската песенна традиция не е negliжирала ежегодно-то събиране на данъци, може ли да не създаде песенен бисер за кърджалийските нападения и визитата на Индже в Жеравна?

И в песента „Индже на Гочо думаше“ се пее за достоверни исторически факти, за реални личности. Точно е мястото на действието – хана на Хаджи Вълчо. Вероятно е дори диалогът в песента да е пренесен от реалната действителност:

Инджето яде и пие
в Жеруна наред селото,
на хана Хаджи Вълчева.
Като из хана ходеше,
бъчюви наред пуцаше,
избата в вино плуваше.
Гочо му сукно кроеше
със алтънени ножици
и с позлатено индизе.
Индже на Гочо думаше:
– Кажу ми, Гочо, кажи ми,
де ти е, Гочо, къщата,
къщата и махалата,
като Жеруна запаля,
къщата да ти завардя,
къщата и махалата.

Годината е 1794-а. Ордите на кърджалийския главатар Индже, известен в цяла Югоизточна България, напират към Балкана. Разярен от неуспешното нападение срещу Сливен, Индже превръща в пепелище Раково. Сега е ред на Жеравна. Засиленото благосъстояние на селото (турците го наричали Кючюк Филибе – Малък Пловдив) привляко вниманието на жадните за плячка кърджалийски орди. Падне ли Жеравна, отваря се пътят към Котел.

Кърджалиите нападнали селото от всички страни. Населението се защитавало храбро, но не можело да противостои срещу калените във военното изкуство нападатели. Казват, че предателство улеснило влизането влизането в селото. В кърджалийските дружини имало и жеравненци – Стоян Чениксиза, Стоян Ангелеко, споменаваният в песента майстор-шивач Гочо. С кърджалиите вървял и друг – името му не се споменава, живеел на входа за селото, установил се в къщата си и запазил махалата си от опустошение, а другите махали били подхвърлени на разграбване и разрушение.

През 1800 г. кърджалиите пак навестват Жеравна. Този път били три пъти по-многобройни – достигали до седем хиляди души. Целта им била Котел, но нито многочислеността им, нито шпионствата и подкупите им помогнали и те излепи гнева си на Жеравна и околните села. Кърджалиите-жеравненци успявали да запазят свои роднини и прияте-

ли и по този начин много къщи не изгорели. Кърджалията майстор Гочо запазил Хадживълчевия род от ограбване и опожаряване на къщите им, а като заминал с четата на Индже, вече не се върнал в родното си място.

Познавачи на българския фолклор твърдят, че за повече от хайдутите, чиито имена се споменават в народните песни, не се знаело дали са исторически личности. Има и хайдуте, чиито имена се споменават в народните песни, и се знае, че са исторически личности.

Делю войвода се е родил и раснал в днешния Златоград, наричан тогава (края на XVII и началото на XVIII век) от турците Даръ-дере. Силен физически и непокорен по душа, Делю станал трън в очите на турците още като 16-17-годишен младеж. Веднъж го нападнали с камъни цяла група гърчета и турчета. Делю не се уплашил и не само разгонил с ножа заядливиите си врагове, ами хвърлил в един гъол притеклото се на помощ на групата заптие.

Но не побоищата и разправии с турци и чорбаджии са изпълвали дните на буйния юноша, а едрите и черни като на кошута очи на Гюлсюме. Стройна и хубава била Гюлсюме и турските първенци и аги се надпреварвали да пращат на баща ѝ товари със скъпоценни дарове. Но другаде били обърнати очите на Гюлсюме – там, към високата скала, отдето се виждала бащината ѝ къща и отдето всеки ден по залез се леели тъжните мелодии на Делювия кавал. Само песента на кавала свързвала младите, пък и колко думи са потребни на влюбените сърца?...

Много хора – богати и влиятелни, мислели и кроили как да отчуждят Деля от сърцето на Гюлсюме. Едни се канели да го убият, други настойчиво го придумвали:

– Вземи си, Делю, християнка. Вярата не карацисвай!

– В джамия поп ще вкарам, с Гюлсюме ще се венчая! – слагал край на всички увещания Делю.

Дочул за Делювата сила Кюрт ага от село Кара олан и го повикал за свой гавазин. Съгласил се Делю не за друго, а защото можел свободно да носи оръжие и да защитава онеправданите българи и турци. Но не траяла дълго службата му. Набил веднъж бейското дете и оттогава започнала откритата му вражда с турците. Преместил се при друг бей, но омразата между свободолюбивия българин и своеволните поробители се изострила докрай и с още няколко храбри момчета Делю поел пътя на народен закрилник:

*Излел е Делю хайдутин
в Домбовци и Караджовци.
Оттам си Делю зароча
деридеренском айяне,
айяне, кабадаие:
– Две лели имам в селоно,
да ми ги не потурчите,
да ми ги не почорните,
че кога слезам в селоно,
много щат майки да плакнат,
по-много млади невестии,
дете ще в корем поплака!*

В някои варианти на песента се споменава свърталището на Делювата дружина – връх Свети Костадин, дето изворът се нарича „Делюва вода“. Легенди се понесли за Делю и дружината му: потераджии, излезли живи от сражение с Делю, казвали, че сто пушки да гръмнат, той ще остане жив; „Видиш ли го да се покаже, чети си молитвата!“ – разправяли други...

Възпловзан от страха на турците, Делю често слизал в Даръ-дере и се срещал с Гюлсюме. Тези срещи вбесявали турските първенци, но страхът ги сковавал. Предание разказва как един ден в конака дошла стара туркиня и казала, че Делю може да бъде погубен само със сребърен куршум, от негово сребро излят. Това окрило надеждите на заклетите Делюви душмани и те се отправили към дома на Гюлсюме – да вземат сребро от армаганите, които пращал Делю. След твърдия отказ на Гюлсюме старицата решава да си послужи с хитрост. Намира войводата в планината и му обажда, че го дебне голям аскер. Делю ѝ благодарил и ѝ дал няколко сребърни пари. От тях бил излят куршумът...

*Гюлсюме Делю зароче:
– Варди са, Делю, чувай са,
че ти са канят, Делю лю,
деридеренски айяне,
айяне, кабадаие:
сребърен куршум ти леят,
те ща та, Делю, прибият.
– Гюлсюме, любе, Гюлсюме,*

*не са е родил чиякът,
дену ще Деля убие.*

И пак идвал Делю в Даръ-дере, заставал на скалата и до късно свирел с кавала. Един път, едва засвирил, няколко пушки пропукали от разни страни. Притекла се с писък Гюлсюме, но тежката снага на хайдутина се люшнала и паднала в ръцете на смъртно уплашената девойка.

Според вариант на песента, преди да склопи очи, Делю изрекъл:

*За едно имам балничко –
гората се е листнала,
овчарите са свирнали
и са стадата пуснали,
пък Деля няма да има,
гергьовско агне да пече,
червено вино да пие,
със жален кавал да свири.*

Ако отидете в Златоград, ще ви покажат скалата, където е убит Делю – наричат я Делюва скала, Делюв каменъ. Над златоградското село Ерма река е връх Свети Костадин – свърталището на Делювата дружина. В Златоград наричат песента Делювата песен. В България това е една от великите песни на Родопя планина. Светът познава песента като песен от България. В Космоса тя прозвуча като песен от Европа, защото това е единствената песен от европейския континент, записана на позлатена плоча и изпратена с космическия кораб „Вояджър“.

През 1977 г. американският астроном и физик Карл Сейгън чул песента в изпълнение на Валя Балканска и решава да я включи в посланието на Земята към разумните същества в Космоса. Златоградската родопска песен от България била записана на позлатена плоча редом с музиката на Моцарт, Пета симфония на Бетовен, многообразна информация за земния живот, гласове на птици, ромон на вода. Когато съставителите на позлатената плоча за първи път пускат запис от нея, за да я чуе Ан Драйн – секретарка на комитета по съставяне на плочата и съпруга на Карл Сейгън, американката е обзета от спонтанен порив за танц. А Карл Сейгън ѝ казва: „Чуваш ли скъпа? Ето това е Европа!...“

Делювата песен е представена редом с фолклорни мелодии, напеви и песни от Ява, Сенегал, Заир, Австралия, Нова Гвинея, Япония, Грузия, Азербайджан, Китай, Индия...

Редом до Делю се възправя фигурата – реална и легендарна, на друг прочут хайдутин – Алтънлъ Стоян, родом от Котел, върлувал в началото на XIX век. Толкова е опоетизиран в песните този Алтънлъ Стоян войвода, че започва да изглежда на герой от приказките, легендите и преданията:

*Алтънлъ Стоян войвода
той си на Добря думаше:
– Добре ле, кючук байряктар,
я стани, Добре, я стани,
съблечи дрехи хайдутински,
облечи дрехи овчарски,
че навий бели повои
и обуй чикма цървули,
засучи върви козяни,
нарами кука овчарска,
че ще те, Добре, проводя
на Стралджа, село голямо,
на Стралджа в механата.
Когото, Добре, намериш,
хубаво да го почерпиш,
почерпиш и изпроводиш.
Сам си с бакалче остани,
с бакалче младо глупаво,
да си бакалче изпитаеш
ходят ли тадес хайдутини,
ходят ли, виждат ли са
Алтънлъ Стоян войвода
със Добря кючук байряктар.*

В личните спомени на негови другари и сподвижници Алтънлъ Стоян не се различава от Алтънлъ Стоян в песните: „Левент мъж беше нашият войвода, казва дядо Трайко, и другарите му бяха все отбор юнаци. Три пъти ние обирахме царската хазна и много сиромаси българи повдигнахме, защото колкото пари ние вземехме, войводата ги раздаваше на сиромасите. Много пъти турците дигаха потери да ни гонят, но ние умеехме да се запазим юнашки и през толкова години (дядо Трайко е ходил с него от 1815 г. до смъртта му) ние изгубихме само петима другари. Всяка долчинка, всеки връх от Черно море до Пирин планина

ние знаехме на пръсти. Когато беше завяратата и турците плениха и робиха Влашко и Богданско, ние отървахме много робини, които турците прекарваха през балкана за Цариград. През това време ние обикаляхме около Добрал (Чалъкавакския проход) и много агарянска паплач ние изтрепахме. Не ще забравя един бой, който водихме с поганците при Добрал, между Риш и Добрал. От два дни очаквахме по тия места един бей, който се връщаше от Влашко и караше роби. През нощта войводата разпореда да си приготвим засадите около прохода, тъй щото да можем по-успешно да освободим робите, без да става някой жертва от тях във време на боя. На другия ден войводата се преоблече в новата си премяна, която беше всичка обшита със сърма. Това правеше всякога, когато се готвехме за някое голямо сбивание. Не напразно се говореше, че Алтънлъ Стоян войвода бил облечен в дрехи, нашити с алтъни, и затова го наричаха така – Алтънлъ...”

В същата летописна бележка хайдут Пенко от Върбица разказва как обрали царската хазна от 40 катъра в Чалъкавакския проход и как Алтънлъ Стоян войвода им разделил парите: по фес бели пари и по шепа златни. За да осигури успеха на този обир, войводата ходил преоблечен в Цариград да изпита кога ще тръгне хазната и какви пари ще носи, а дружината му от 18 души го чакала 29 дни при една овчарска къшла. Овчарите били също богато надарени. Алтънлъ Стоян веднага разпуснал дружината си, като им казал всеки да си гледа работата и да чака да бъде повикан от него. А на Пенко, който бил младо момче и за пръв път тръгвал с него, си снел феса, под който се спускали по раменете му дългите му коси, обнизани с алтъни, казал: „Ако искаш да знаеш кой съм аз, аз съм от Котел и ме казват Алтънлъ Стоян войвода“.

Веднъж войводата се явил на празника Богоявление в Котел с фес, окичен с алтъни. Димитър Осинин пише: „Юзбашията на Котел кроил много планове да залови или убие Алтънлъ Стоян, но не сполучвал. Най-после успял да го примами чрез един овчар в кошарата му, където била поставена засада. За тоя случай говори и една народна песен. В завързалия се бой войводата бил ранен. Другарите му го занесли в Котел, където лея му го гледала. Умрял от раните си. Погребали го под пода на къщата.“

Вероятно Осинин има предвид следната песен:

*Че са хайдутите излезли
на Равна, на Зеленича,
на Кирчовия полугар –*

Алтърнлъ Стоян от Котел
с дванайсет мина дружина.

Стоян на Кирча думаше:

– Кирчо льо, селска кехая,
селская, говедарская,
що ми на тютюн мерише,
на тютюн, на цигарета,
да няма скрита потеря?

Ако ми право не кажеш,
главата ще ти отрежа
като на агне гергьовско,
като на пиле петровско.

Кирчо Стояну думаше:

– Не бой се, не бой, Стояне,
снощи дървари минаха,
с лули тютюн пушеха,
затуй на тютюн мерише.

Догде си Кирчо издума,
тънка се пушка изпустна,
Стояна в сърце удари.

Стоян високо извика:

– Защо ме Кирчо излъга?

Във втория вариант предателството е изобразено по-живописно:

Стоян на Кира думаше:

– Киро льо, кърска кехая,
нящо ще да те попитам,
правичко да ми обадиш –
потеря дохождала ли й,
заради мене пита ли?

Киро Стояну думаше:

– Стояне, чакър войводи,
кога ме питаш да кажа,
правичко да ти обадя –
потеря не е идвала
заради тебе да пита.

Дорде си Киро издума,
ева ми Кула че иде,

*Кула ми, Кула Колъзин.
Като го виде млад Киро,
право при него отиде.
Кула на Киро думаше:
– Киро льо, говедарино,
тук ли ѝ Стоян млад юнак?
Киро му казва: „Няма го“,
с уста му казва: „Няма го“,
с очи му кима „Тука е,
тука е, зад саята е“.*

Подробностите за имена на хора и наименования на местности ги има и в летописни бележки:

„Алтънлъ Стоян се движил повечето от Търново до Черно море. Най-много се е движил по котленските и жеравненските планински местности. Приказките и песните за неговото хайдутуване из жеравненския балкан се въртят около местностите Равна и Зеленич. Там е имало полугар говедарски, гдето лятно време се държали говедата – яловина за угояване, при който говедарски полугар служил селският говедар Киро, или Кирчо, и който имал постоянна среща с Алтънлъ Стояна. Положението на Кирчо било такова, че трябвало да съчувства на този народен хайдутин. (...) Дядо Данаил Караянков, котленец, разказвал, че в тяхната къща имало погребан хайдутин, който болен или ранен бил гледан тайно и като се поминал, бил погребан в скривалището му. За да се отидело до гроба, както казва очевидец, се минавало през един долап в стаята, а самият гроб бил между зидовете. Дядо Данаил, който или сам, или баща му, е гледал и обслужвал болния хайдутин, не откривал направо името му, но се долавяло, че той е бил самият Алтънлъ Стоян, който като се разболял, се прибрал в поменатата къща, гдето доверени хора, па може би и негови сродници, са го догледали и тайно погребали. Гробът му бивал обслужван почитно с палене на свещи и пр.“

И известният хайдутин Стефан Цоцкин, наричан още Кючук Караджа, е историческа личност. При него реалното взима надмощие над легендарното.

*Събрали ми се, събрали
дванайсет мина дружина.
Седнали да си починат,
по-малко хляб да похапнат.*

Че що им беше гозбата –
печено агне гергьовско
и руйно вино червено.
Всичките ядат и пият,
и пеят, та се веселят.
Стефан ми жерунянчето
не яде Стефан, не пие.
Дружината му думаше:
– Стефане, жерунянино,
мило ли ти ѝ за село,
свидна ли ти е майка ти,
та си очите не снемаш
от твоят село хубаво,
от сефалия Жеруна?

„Стефан ми жерунянчето“ няма осанката на Алтънлъ Стоян и е останал в песните и преданията с особена двойственост.

Две версии има за неговото отиване при хайдутите: според първата – да си отмъсти за нанесена обида; според втората – разочарование от любов. Неотлъчно от храбростта на хайдутина винаги се пее и споменава за битови подробности около него: знае се, че се е подвизавал в четите на Хаджи Димитър и Стефан Караджа, както се знае и името на майка му – Цоцка (на което е презимето му), и името на любимата му – Момка.

Още от малък майка му го дала овчар при вуйчо му Васил Хадживеликов. Къшлата им често била посещавана от народни хайдутини, с които Стефан се запознавал и чийто живот му харесвал и го съблазнявал, докато един случай не станал причина той да остави овчарската кука, да хване пушката и да поеме балкана. Всяка година оттук минавали кърджалии (помаци), които с катъри пренасяли за Северна България памук и катран. Веднъж Стефан, който знае за какво, се скарал с тях, но бил хванат и изтезаван. За да си отмъсти за нанесената обида, една нощ той ги причаква със свои другари хайдутини, нападнали ги и ги изклали заедно с катърите. Оттогава Стефан не се върнал ни в село, ни на къшлата. За да остане верен на двойствеността в портрета на хайдутината, летописецът добавя под линия: „Тази била главната причина, но се говори и за нещастна любов“.

Според описанията, Стефан Цоцкин бил левент, тънък, висок, черноок и с тънки черти на лицето. Отличавал се с пъргавина и чрезмерна решителност. Как е получил прозвището „Караджа“? Веднъж вървял из Джумайския боаз с Панайот Хитов и Хаджи Димитър. Отдалеч се задават два файтона с турци, които весело пеели из пътя.

– Да се отбием от пътя, додето заминат – казал Хаджи Димитър.

– Да се отбием, бай Хаджи, но аз ми се иска да разваля кефа на тия кучета – казал Стефан Цоцкин.

– Вържени са, пушки стърчат по файтоните – добавил Панайот Хитов.

– Вържени, невържени, аз ще се опитам, а вие ако затрябвате... – казал Стефан и се покачил на една скала край пътя.

Щом наближили файтоните, той с изваден ятаган и заглушителен вик „Давранма!“ се хвърлил от скалата пред тях, те спрели и ужасени от ненадейното и смело нападение забравили оръжието. А когато Панайот и Хаджията се обадили с подсвиркване, турците започнали да хвърлят от файтоните на пътя пушки, пари и други скъпоценности, след което били освободени да си вървят, успокоени, че се разминали само с един обир. За това смело хвърляне от високата скала другарите нарекли Стефан Цоцкин „караджа“ (сърна) и за да се отличава от по-популярния Стефан Караджа наричали го Кючук Караджа.

Както с четите на Панайот Хитов и Хаджи Димитър, така и с други свои другари Стефан Кючук Караджа правил пакости на турците из Карнобатско, Сливенско, Ямболско, а за почивка и укриване е прибегвал до своя роден балкан, където се срещал по къшлите и овчарските пладници със свои познати съселяни и роднини. На едно високо буково дърво намерили пръстена му, окачен на забит в дървото гвоздей. Бил изкусен кавалджия – кавалът бил неразделна част от хайдушкото му снаряжение – н носел го в силяха с пищовите. Често пъти слизал в края на кориите, откъдето гледал празничното хоро в селото, копнеел и въздишал по любимата си Момка. Оттам се чувал и кавалът му.

Стефан дружини думаше:

*– Гледайте, кардаш, гледайте,
днеска е сбора във село,
всичкото село излязло,
хорото сеир да струва,
пък мойта стара майчица*

кой знай де ходи да плаче,
мене на име да вика...
Дружината му думаше,
думаше, кротко съдеше:
– Стефане, жерунянино,
Стефане, Кара Караджа,
сал ти ли имаш, майчица,
сал теб ли ѝ майка раждала?
Стефане, ще ни издаде
твоята мила майчица.

Зимите Стефан Кючук Караджа прекарвал с Хаджидимитрови другари във Влашко. Една година останали да презимуват като козари в Сливенския балкан. През тая зима той бил убит из засада от другаря му Христо, също хайдутин. Убийството му потресло неговите другари, когато се върнали на другата година. Според едни убийството е станало по наклеветяване от жената на Христо, че уж Стефан посегнал на честта ѝ. Други твърдят точно обратното: че Стефан отказал на поканите ѝ да спи с нея, когато ѝ донесъл писмо от мъжа ѝ.

Близостта между историята и фолклора сякаш става по-очевидна, колкото по-нови са и историческите събития, и песните, които ги възпяват. Примерно двете въстания – Априлското (1876 г.) Илинденско-Преображенското (1903 г.)

Песента „За зло се е запролетило“ разказва за едно от огнищата на Априлското въстание – село Кръвеник, Севлиево, и по-точно за водача на кръвенишкия бунт Фильо Радев, известен като Дядо Фильо. Заможен и влиятелен човек, кмет на селото, чорбаджия от първа ръка, Дядо Фильо сам подготвя въстанието в Кръвеник и на 1 май на връх Бабан лично той го обявява и повежда въстаниците срещу поробителя. Негов пръв помощник и в приготовленията, и в дните на бунта е едничкият му син Христо Филев. Бащата загива в сражение, а синът е осъден след потушаване на въстанието и е обесен на 2 юли, петък, пред Вешковата фурна в Севлиево.

Проф. Николай Ковачев, виден кръвеничнин, учен и изследовател, на основата на свои проучвания твърди, че песента била „извадена“ непосредствено след въстанието от дъщерята на Фильо Радев – Мария. При създаването помагали и други жени от махалата. Песента е била много известна и се пее на хоро и на трапеза. Соня Кънчева пееше

хороводен вариант, научила го от своя леля, родом от село Дебел дял, Габровско, преселена в село Друмево, Шуменско. Имало е обаче периоди, когато даже в Кръвеник е било трудно да се намери човек, който да я запее. През 1940 г. проф. Ковачев я записва от стари жени.

Каква историческа конкретност намираме в тази песен, между какви брегове се движи реализмът на изображението в нея?

*За зло се е запролетило,
за зло е дошел личен ден,
личен ден, личен Великден,
подир Великден – Гергьовден.*

Почти във всички песни Великден се споменава преди Гергьовден – може би защото е по-личен ден, а може би почти винаги така са подредени календарно. В нашия случай обаче можем да говорим за историческа точност. Както ми съобщи доцентът от Духовната академия Славчо Вълчанов, справка, извършена от архимандрит Горазд Ангелов гласи: „Възкресение Христово през 1876 година се е празнувало на 4 априлий“. Датата на Гергьовден е постоянна – 23 април.

*Събрали са се, събрали
в Гавазовите одаи:
Амзата и Тюрдията,
Гавазът, Буюклията.
Събрали са се, сговорили се:
в Кръвеник село да идат,
Кръвеник золум да сторят.*

Амзата, Тюрдията, Гавазът, Буюклията са заможни турци от съседното на Кръвеник село Градница. Професор Ковачев пише: „Времето ускорено, неусетно тече. Към средата на април граднишките турци, вероятно уведомени от разузнавача Емин, разбират, че нещо тайно се върши в Кръвеник. Започват да си подхвърлят: „Млечовене папур сеят, кръвеничени куршуми леят, а столчени кюмюр горят“ и открито се канят за палежи и обири. За слуховете съобщават на властите в Севлиево, но Саадулах ефенди ги успокоява, като гарантира за Фильо чорбаджи, че е доверен човек на султана.“

*Ала е Фильо чорбаджи,
Фильо ле, чорбаджийо ле,
на Сабдулаха аркадаш,
на Сабдулаха доверен,*

*как да си Филя набедят,
Фильо ле, чорбаджийо ле,
Кръвеник да си бастисат.*

Факт, описан от професор Ковачев: „Редом с агитационната дейност пред МРК (Местния революционен комитет – б. м) застава сериозно въпросът за осигуряване на средства за закупуване на оръжие и боеприпаси. Търсят се различни пътища, но Фильо решава трудността със замах. Използва приятелските си и търговски връзки със севлиевския дерибей Саадулах ефенди, от когото взима на заем 15 х. гроша, за да „търгува“. Една част от тази сума предава на касиера на ОРК, другата употребява сам за закупуване на оръжие, а останалата част остава неразходвана до края на въстанието.“

*Ей, че ми иде Емирът,
Емирът, черен татарин
и кръвенишки пѣдарин.
– Знайте ли, олан, знайте ли,
че Фильо лее курушуми,
че Фильо точи ножове,
Фильо ле, чорбаджийо ле,
бой да се бие с турците.*

За разлика от Градница, което е било „турско“ село, Кръвеник е било като държава в държавата. Единствен представител на властта и прикрит шпионин в селото бил кехаята турчин Еминът.

*Таман туй си им трябваше.
Трима заптии пратили,
заптии-билюкбашии,
у Филя горе да идат,
да идат Филя да видят:
лее ли Фильо курушуми,
точи ли Фильо ножове,
Фильо ле, чорбаджийо ле,
бой да се бие с турците.*

След като на 30 април десетина нередовни войници, водени от един чауш от полицията, са направили обиски в една къща, училището и църквата и не са открили нищо, пристигат и три заптиета, за да съобщят на Фильо, че трябва да се яви в града конака.

*Като в Кръвеник излезли,
Фильови били седнали
Топла вечеря да ядат.
Върли са кучета лавнали.*

Че Фильо е имал върли кучета го съобщава в спомена си и новоселският поборник Васил Г. Витанов, макар по друг повод: „Заптиетата знаеха точно къде живее чорбаджи Фильо. Аз се правех, че не го познавам. Спряха пред широката порта. Отвътре лавнаха няколко зли кучета. Докато слугата ги връзваше и гонеше по двора, какво ли не ми мина през ума.“

Фолклористът Иван Бубалов, който хвърли много сили да изясни възникването на късните исторически песни за Илинденско-Преображенското въстание в странджанския песенен фолклор, смята, че тези песни са продължение на певческата традиция в странджанско при новите исторически условия – продължение на хайдушките песни, на песните за Априлското въстание, за руско-турските войни и някои политически събития след Освобождението. Например първичният вариант на популярната песен „Българе глава дигнали“ отразява по-раншно събитие – гръцкото въстание (1921 г.), в което участват и много български доброволци. По-късно песенния сюжет е напълно приспособен към новата историческа обстановка.

Сред най-добре проучените песни е „Ясен месец веч изгрява“, наричана „Марсилезата на преobraженци“:

*Ясен месец веч изгрява
над балканската гора,
в цяла Странджа роб запява
нова песен, юнашка.*

Подробно е проучен и автора на песента – войводата Яни Попов. Той е роден на 13/27 септември 1876 г. в село Карахадър, Лозенградско, в лозята близо до Лозенград като първороден син на свещеника Никола Янев Бъчваров. Дядо му Яни Бъчваров бил другар на Левски. За революционна дейност баща му поп Никола е осъден от Одринския военен съд на 7 години заточение в Паяс кале, Мала Азия. Самият Яни и брат му Димитър са били осъдени задочно по на 101 години (доживот). Яни учил в родното си село, в Лозенград и Одрин, където завършил четвърти гимназиален клас в българската мъжка гимназия. След училище изучил налбантски и ковашки занаят в град Чорлу. През април 1897 година открива в род-

ното си село собствена ковачница. В нея през 1898 година за пръв път посреща Лазар Маджаров, който го посвещава в народното дело, избира го за свой помощник. След Керемедчиооглуквата афера през 1900 година, за да не бъде заловен от турците, Яни Попов забягнал в България. После многократно минавал в Странджа с четата на Маджаров, основавал комитети, събирал средства за оръжие, организирай „смъртните“ дружини, помирявал враждуващи селяни и ги сдобрявал, превеждал хора от Тракия в България. Като делегат на конгреса на Петрова нива е избран за войвода на XII участък – южната част на Лозенградско. На 5/18 срещу 6/19 август 1903 г., при залез слънце, обявява Преображенското въстание в своя участък от село Каваклия, като дава уречения изстрел с револвера си, с „Ура! Да живее революцията!“ и биене на камбаните. Всички села в неговия район въстанали. После повел около 500 въстаници към връх Марковец в Странджа, където се намирал Лазар Маджаров с други войводи. При настъплението на войските на Шукри паша Яни Попов отстъпил с четата си към България, по своя път четата водила сражения с турския аскер и закриляла бягащите за България. През Балканската война отново е в помощ на българските войски и върши саботажни действия по жп линията Одрин – Лозенград. След много преживени неволи и събития Яни се приютава в София при брат си Димитър, който тогава е студент и редактира в. „Вечерна поща“. С помощта на брат си през 1905 година издава първата си песнопойка „Странджанска гусла“ – народни песни на местно наречие, събирани в Лозенградско, Малкотърновско, Бабаескийско и Демирхисарско. Тръгва по панаири и сборове като народен певец, пее песните, продава песнопойки и картички, за да се издържа. През 1906 г. събрал чета, минал в Странджа и отново започнал да зове на борба, да организира комитети, да събира оръжие, да подготвя тракийци за ново преображение. След хуриета през 1908 г. Яни Попов и другите войводи са амнистирани и той се завръща в родното си село. През 1909 г. издава втората си песнопойка – „Странджански жалби“, с песни за прослава на своите земляци-преображенци.

„Ясен месец веч изгрява“ е създадена през 1904 г. за възвеличаване на героичната смърт на войводата Пано Ангелов от село Башклисе и 40-годишния четник Никола Равашола. Въстаниците са в обсадената след предателство къща на заточеника Бальо Тодоров в село Бръшлян. Докато аскерите се суетят, шепата юнаци правят невероятен опит с помощта на единствената бомба да избягат:

*Град куришуми над селото,
скъпа кръв порой тече,
падат Пано, Равашола,
мрат в борбата синове.*

Песента веднага се запява, поема пътя на фолклоризацията и се възприема като народна не само от местното население, но и от фолклористи. Сто години след създаването на песента режисьорката Адела Пеева създава филма „Чия е тази песен?“, в който се разказва и за „Ясен месец веч изгрява“. Десетина години по-късно Адела разказва: „Когато снимах филма „Чия е тази песен?“ на Петрова нива, бяха се събрали много хора, които свиреха и пееха. Когато чу песента от филма, една жена ми каза: „Това е българската песен „Ясен месец“, в нея истинските мъже са вървели напред“. Попитах я какво означава истински мъже? А тя ми отговори: „Както едно време истинските българи. Истинският българин държи на думата си. Като каже нещо, прави го“.

Текстът на „Ясен месец веч изгрява“ е бил от 17 строфи по 4 стиха. През 1933 г., във връзка с 30-годишнината на Илинденско-Преображенското въстание, корекции на текста прави младият тогава учител в село Бръшлян Никола Тодоров Карагеоргиев. От село Бръшлян е и певецът Сава Попсавов. С неговото изпълнение по Радио София „Ясен месец веч изгрява“ става известна по цяла България. Попсавов прави първия запис на песента по текст, който е запомнил от стари хора в родното си село, а по-късно я пее по текста, поместен в песнопойката на Яни Попов.

Ако някой иска да навлезе по-навътре в проблема за връзката между фолклор и история, нека да се запознае с изследването на професор Илия Манолов „Македонските народни песни и националноосвободителните борби“.

С изобилие от конкретни примери изследователят е проследил как с историческите събития възникват песни, които ги отразяват. На няколко места се позовава на донесението на австрийския консул в Битоля Август Крал до Виена от 28 септември 1903 г.: „Въстаническите чети са достатъчно горди и държат по всякакъв начин отгласът от техните дела да бъде запазен за потомството. Много събития се възвеличават в песни, народът ги възпява и за това особено се грижат учителите, които участват във въстанието.“

Няколко синтезирани извода на професор Манолов:

- песните следват събитията и възникват своевременно, непосредствено след тях;
- песенната традиция се задъхва в стремежа си да догони бързия ход на революционното време;
- едни от песните се появяват незабавно, други в непродължително време, а за трети е необходима отсрочка за асимилиране и осмисляне на събитието, преди то да бъде превърнато в художествен факт, в песен;
- между събитието и песента, която го отразява, връзката е директна и често дистанцията е много къса;
- без да е исторически документ, песента в много случаи фиксира лица и събития, които официалната история е подминала, и посредством художественото внушение ги съхранява в съзнанието на народа;
- в някои случаи песента ни дава повече информация за събитието, отколкото историята;
- предмет на историята са фактите, а на песента – емоциите и по-малко фактите...

Тези съждения са подкрепени с обяснения как са създавани някои от популярните македонски песни, в които се възпяват събития и личности.

Конкретен повод за възникването на песента „Огин го гори Брезово“ е обсаденият в резултат на предателство легендарен войвода Йордан Пиперката на 15 декември 1902 г. в село Брезово, където влязъл с трима четници, двама от които болни. Пиперката е неук стар хайдутин, влял се в редовете на Вътрешната организация, на която остава верен до смърт. Песните, които възпяват различните подвизи и геройства на този войвода, са групирани в около дванайсетина мотива, всеки с по два до двадесет варианта.

През 1900 г. е създадена песента „Болен ми лежи Миле Попйорданов“, позната по цялото българско етническо землище и се пее повече от десет десетилетия. Миле Попйорданов е от Велес, песента е създадена на велешки диалект, но записвачите не локализират мястото на записването, защото я отбелязват като широко известна. Миле е скромен работник на организацията, попаднал в засада и се самоубил, за да не падне жив в ръцете на властите. Погребението му е всенародно, но това не е било достатъчно за увековечаване на паметта му. Необходима е била песен, която непрестанно да напомня за неговия пример, за да се множат последователите му. Тя била създадена непосредствено след събитието,

като е бил съчинен подходящ за случая текст, а както е било в реда на нещата, мелодията е била заета от друга подходяща песен. В най-рано публикувания текст песента започва така:

*Бог да ми го прости Миле Попйорданов!
Како ми е легнал, нема да ми стане,
нема да ми стане от църната земя.*

През 1936 г. в Кавадарци е записан вариант на песента, който започва със стиха

*Болен ми лежи Миле Попйорданов
и завършва с добавен финал:
Миле Попйорданов за народ загина,
за народ загина, за Македония.*

Старият фолклорист Коста Църнушанов пледирал, че верният текст е първоначалният. Да, така е от гледната точка на историята – Миле Попйорданов никога не е лежал болен, не и бил дори ранен, самоубил се е. Но народът си пее „Болен ми лежи Миле Попйорданов“ и това не е повод да го съдим.

Професор Илия Манолов посочва и друга популярна песен:

*А бре, Кольо, Мамин Кольо, мамина комита,
не наоди ли се, Кольо, по Пирин планина,
не наноси ли се, Кольо, пушка манлихера,
не наяде ли се, Кольо, на руди ягнета,
не налюби ли се, Кольо, моми македонки?*

Манолов отбелязва, че за песента са фиксирани най-много варианти от цяла Македония, а самият Мамин Кольо е почти неизвестен като историческа личност, името му се среща само в едно предание от Гоце-делчевско, той не се възприема като конкретна, а повече като събирателна фигура, удобна за всяко време и всяко място.

Изследователят не подминава и случая с Мицко комита, неговата сложна житейска и политическа съдба и възпяването му. Заловен през 1882 г., Мицко прекарва над 15 години в солунския и битолския затвор. През това време става обект на сръбската въоръжена пропаганда в Македония, чрез застъпничеството на сръбското правителство през 1902 г. е освободен от затвора, обявява се за сърбин и дори става ръководител на сръбска чета. Като такъв през 1905 г. пленява Даме Груев, след което е изтеглен от сърбите в Крагуевац. Недоволен от надзора, който бил упражняван над него, влязъл във връзка с турското консулство в Белград и

предложил услугите си да постъпи на турска служба срещу амнистия. Въпреки че завършва живота си като сръбски ренегат и че заслугите му не надхвърлят границите на приноса на много други, паметта на Мицко не е покрита с пепелта на забравата, а е увековечена с песен, която кънти по всички краища, населени с българи.

Защо подхванах песента за похода на цар Иван Шишман? Не за да се ровя във фактите на миналото – това е работа на историците. Мене ме гложди мисълта за бъдещето на историческите ни песни. Някогашните българи не са знаели историческата истина за съдбата, характера и поведението на своя последен цар. Не им е трябвало да я знаят – „на българите е било нужно Шишман да поживее още“.

А на днешните българи коя истина е по-потребна – истината на историята или истината на песента? Историческата истина ще затъмни ли някога блясъка на историческата песен, особено при тенденцията повече да се отдава значение на документа и факта?

Днешните и утрешните българи колкото по-дълбоко проникват в недрата на историята, толкова повече ли ще отслабва доверието им в историческата песен; колкото по-начетени стават, толкова ли повече ще гасне ищахът им да я пеят?

Отговор на моите въпроси намерих в едно кратко житие и една малка поема от Румен Леонидов в книгата му „Сляпа неделя“. В житието той разказва как неговият праотец – войводата Леонид Янков, живее в народната памет чрез една народна песен – „Тръба тръби в Гевгелийско“, създадена непосредствено след трагичната гибел на войводата през 1905 г., почитана и до днес от местното население като химн на Гевгелия, пее се по сватби и погребения, шири се из цяла Македония.

При едно от пътуванията му до Гевгелийско с Румен Леонидов се случва това, което Боян Пенев казва за Пенчо Славейков: „Като се вглъбява в себе си, той дочува тоновете и думите на народната песен. Те са само повод за творчество: в душата му тия тонове раждат една сложна, индивидуална музика, думите се превръщат в лирическа изповед. (...) Даденото в примитивните форми на народното творчество тук се явява отново преживяно, осмислено – като съдържание и форма на една напълно оригинална, установена, завършена в себе си поетическа и психологическа същност.“

Вгълъбен в себе си, дочул тоновете и думите на „Тръба тръби в Гевгелийско“, Румен Леонидов създава поемата „Илинден, Песен за смъртта

на Леонид войвода“, в която – по неговите думи – се е решил към продиктуваната му от провидението словесна материя, към новородената тъкан да втъкне за нов живот три-четири строфи, всяка от тях по на сто години, които е изкоренил от земната снага на жалната песен, посветена на неговия праотец, и да ги премести „като малечко дръвче в древната земя на душата й“.

Оставям размишленията си с отворен край – в очакване на нови поводи за дописване.

Източник

Борислав Геронтиев е роден на 12 август 1943 г. в село Градище, Шуменско. Завършил е българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Женен е, има дъщеря и син, който е спортен журналист във в. „24 часа“. Автор е на над 15 книги, сред тях – „Име на песен“ (1970), „Спомени за вино“ (1981), „Кладенец в двора“ (1985), „Бродове“ (1978), „Песните на моя народ“ (1987), „И става все по-страшно“ (1993), „Ти ли си она, който...“ (1994).

Коментари (1)

- 24-05-2014 | **Манол Глишев**

За съжаление, текстът е малко разпилян. Темата за превръщането на историческата личност в епически персонаж е доволно интересна, още повече, че Иван Шишман и Крали Марко споделят съдбата на много прочути герои като Роланд или Сид. Оттук следват много възможности за разсъждение и сравнение, но авторът ги е изоставил. Вероятно не са му били интересни.

Любопитно е, че нашите „исторически“, по-точно епически песни не прерастват в записан епос и са свързани най-вече с южните и юго-

западните български земи. Родопите и Македония изглежда наистина са „най-романтичната“ част от България, защото там дори през XX в. са създавани песни за конкретни исторически личности (включително и такива, които не произлизат и не действат в тези области). По това Македония малко напомня за Шотландия с нейните песни за герои.

Терънс Малик – Впечатления

Автор: Мартин Касабов

Първоначалната ми мотивация да се захвана с този текст бе породена от раздразнението, че приятелите ми или не харесват, или не разбират творчеството на Малик. В един такъв момент на възмущение и нетърпимост просто запретнах ръкави и опитах да направя всичко по силите си, за да им докажа защо това е един от най-големите творци на нашето време, и колко много пропускат, като се лишават от великолепните му филми. Каква наивна и глупава идея! Та как можеш да убедиш някой, че нещо е красиво и възвишено, или че точно ти възприемаш изкуството по правилния начин. Да не говорим, че докато събирах материали за проучването, осъзнах, че съм се захванал с непосилната задача да пиша за режисьор, чието творчество се простира повече от 30 години. Как се помещава такова чудо в един текст? Поради тези и някои други причини, които ще станат ясни по-нататък, реших да фокусирам настоящото есе върху 3 от филмите на Малик – *„Тънка червена линия“*, *„Новият свят“* и *„Дървото на живота“*. Фактически пропускаме първите му два филма – *„Опасни земи“* и *„Небесни дни“*, както и най-скорошния му – *„До чудото“*. Прескачаме ги, не защото не заслужават нашето внимание или нямат връзка с останалите три, а защото филмите акцентират по-скоро върху взаимоотношенията между мъжа и жената, а тук ще се опитаме да разгледаме някои от по-мащабните теми, които Малик засяга. Наистина *„Опасни земи“* и *„Небесни дни“* са филмите, които изграждат репутацията му на иновативен режисьор, а и повечето критици ги харесват заради тяхната по-конвенционална и ясна структура, но не може да не отбележим, че между тях и завръщането на Малик към киното стоят повече от 20 години. Тези филми принадлежат към една друга епоха от живота и творчеството му. Що се отнася до последния му филм – *„До чудото“*, той сякаш е правен между другото, препокривайки се твърде много с *„Дървото на живота“*, и спокойно може да бъде пренебрегнат в името на краткостта.

Надявам се текстът да ви е и интересен, да хвърли светлина върху този голям творец, и да ви предостави повече причини да го оцените според качествата (или липсата на такива). Отказал съм се да защитавам някаква основна теза, освен може би, че Малик е голям творец и знае какво прави. На няколко места съм се постарал да оборя често срещани критики към неговия подход, които намирам за безпочвени. Отново поради необходимостта да бъда кратък съм подбрал само най-основното, както и няколко интересни за мен неща, които научих в процеса на работа. Имайте предвид, че това е текст, писан от абсолютен аматьор, който не претендира за никаква обективност и професионално мнение. Ще се радвам да прочета и вашата гледна точка в коментарите отдолу.

Тъй като Малик е изключително затворен човек, който държи да стои настрана от публичното внимание, за живота му не се знае много. Роден на 30 ноември 1943 г. в Уейко, Тексас, той израства във ферма и работи като земеделски работник, след което изучава философия в Харвард (1961-1965). Работи със Стенли Кавел, под чието ръководство изготвя и дипломната си работа. В нея Малик решава да покаже как мислите на Хайдегер за (и против) епистемологията в *„Битие и време“* могат да бъдат видени във връзка с анализите за възприятието на Берtrand Ръсел. След това Малик отива в Оксфорд, където иска да пише тезис върху концепцията за света според Киркегор, Хайдегер и Витгенщайн. Казано му е да се захване с нещо по-философско, и Малик напуска. През следващите години работи като учител по философия, а по време на пътуванията си до Франция, пише статии за списанията *„Ню Йоркър“* и *„Лайф“*. През 1969 публикува превода си на *„Vom Wesen des Grundes“* от Хайдегер. През същата година е приет и в Американския филмов институт, където започва да се оформя кариерата му на режисьор.

Виждале каква сериозна подготовка има Малик, що се отнася до оформящите се философски концепции от втората половина на XX век. Не се знае защо е решил толкова внезапно да се захване с кино, но нещата явно му се получават. През 1973 филмът му *„Опасни земи“* е прожектиран на филмовия фестивал в Ню Йорк, където засенчва дори *„Жестоки улици“* на Скорсезе. Години по-късно Скорсезе ще каже за втория филм на Малик – *„Небесни дни“* (1978), че *„всеки кадър от филма заслужава да бъде окачен в рамка“*. След този феноменален успех Малик се оттегля и цели 20 години не прави нито един филм. Така стигаме до заветната 1998 г. и военния епос *„Тънка червена линия“*. В този текст няма да разглеждаме фи-

лмите един по един, а ще търсим общото между тях, което според мен е ключът към разбирането на твореца, който стои зад тях.

Много хора се оплакват от неконвенционалната структура на филмите на Малик. Гласът зад кадър им се струва неестествен, има често прескачане или връщане във времето, понякога дълги периоди минават без да бъдат обозначени ясно, героите преживяват видения, визуализират се спомените им, образите често са нереалистични. Защо трябва всичко да е толкова сложно и различно? Ами, Малик явно не се интересува да използва подпорките на традиционното разказвачество. За него не е важно „какво става след това“, а е важно самото нещо, заради самото себе си, или както Хайдегер би казал: „*der Sache selbst*“. И трите филма акцентират върху човешките преживявания като действието минава на заден план. Героите преминават през кризисни моменти, а ние ставаме свидетели на вътрешния им свят, чуваме най-съкровения им молитви и желания.

Дори действителни събития, като Битката при Гуадаканал, или акустирането на първите кораби във Вирджиния, са предадени без особен акцент върху историческия контекст. Трудно ми е обаче да кажа, че Малик не е реалист, защото вниманието към детайла при изграждането на форта в „*Новият свят*“, или пресъздаването на битка от Втората световна война в „*Тънка червена линия*“, е повече от потресаващо. Но нито Вирджиния, нито островът са напълно действителни. Зрителят остава с усещането за сън, видение, за някакво митично място, което съществува само за да изпита човешката същност на героите. В „*Новият свят*“ срещата с крал Джеймс е представена вяло, въпреки забележителната възстановка на приема. Гласовете почти не се чуват, камерата следва Покахонтас, която вижда затворени в клетка животни и се усмихва – всичко, което трябва да знаем.

В този контекст, намерих едно видео, в което Кристофър Плъмър се оплаква, че е бил жестоко оцетен от Малик, който е сложил ключова сцена с него за фон, докато на екрана се виждат други неща. Преди няколко дена гледах филма и мога съвсем спокойно да кажа, че Плъмър не знае за какво говори. Сцената е изключително важна и показателна, а помпозната реч, която актьорът рецитира с патетизъм, и която бавно заглъхва, има изключително значение за вътрешната логика на филма. Изказването му е абсолютно продиктувано от наранено его. Какво да кажем за Ейдриън Броуди, който, милият, е бил изрязан почти изця-

ло от „Тънка червена линия“, превръщайки се от главен персонаж в нещо много по-малко от поддържащ (той дори няма реплики във филма). Това пренебрежение към труда на актьора не е случайно и/или самоцелно. Трябва само да погледнем към самите филми, за да разберем защо това е така. В тях образът на човека винаги е част от природата, част от голямата картина. Малик изрязва филмите си до абсолютния минимум, достатъчен, за да има някаква история. Това още Хемингуей го е правил в литературата. Чрез тази простота и минимализъм, творбата придобива изключителна широта, читателят използва собственото си въображение да запълни празните места. Това по някакъв начин прави филмите непреходни. Погледнете „Небесни дни“ от 1978 г. Този филм сякаш е извън времето си.

Нека все пак разгледаме няколко от най-паметните образи, изградени в тези три филма, и потърсим какви прилики споделят, и какви изводи можем да направим за философията и същността на самите филми.

В „Тънка червена линия“ имаме подобния на Христос Уит (Джим Кавийзъл), който се стреми да постигне спокойствието, което е видял на лицето на майка си, когато е умирала. Примирението със смъртта, която е част от голямата картина, е основна тема във филма. Уит е сякаш наивен, търсещ нещо повече от този живот. Срещу него Малик поставя Уелш (Шон Пен), който е вечният скептик, гледащ насмешливо към наивния редник, когато той му говори за друг свят и доброта. По-късно във филма обаче, Уелш рискува живота си, проявява съчувствие, а ние разбираме, че през цялото време той е бил привличан от искрата на Уит. „Къде е искрата ти сега?“ – пита той на гроба му, но въпросът може да е отпразнен и към самия него. Целият филм е изграден от три двойки герои, чрез които се разглеждат темите за любов, лоялност и истина. За мен „Тънка червена линия“ никога не е бил военен филм. Както казва един критик – „В него я няма бомбастичността на „Апокалипсис сега“, прикритата себеправедност на „Взвод“, или сантименталния национализъм на „Спасяването на редник Райн“. Това е филм за самотата и неизбежната смърт, с която всички трябва да се срещнем. Гледайте го отново, вижте как работи майсторът с това обширно платно.

В „Новият свят“ също имаме идеализиран образ и това е Покахонтас, която търси Майката на всички неща, моли се за нейното напътствие, както и майката (Джесика Частейн) от „Дървото на живота“. Това са добрите хора във филмите на Малик. Те съчувстват на по-слабия, търсят

спокойствието и мира, хармонията с всичко около тях. Въпреки това, те също страдат. Никой не е пощаден. Мъртвият японски войник пита Уит: „*Ти праведен ли си? Добър ли си? Уверен ли си в това? Обичан ли си от всички? Знай, че и аз бях същият. Мислиш ли, че ще страдаш по-малко, защото защитаваш доброто?*“ Точно поради тази причина е цитатът от книгата на Йов в началото на „*Дървото на живота*“. Йов е праведен човек, който Бог изпитва, пращайки му най-ужасните мъчения. Разликата обаче е, че Йов след време е избавен, получава много повече от това, което е имал. За героите на Малик няма справедливост в този свят. Те се надяват на нещо повече, и това е силата, която ги крепи.

По-нелицеприятните персонажи са полковник Тал (Нолти) и бащата (Брад Пит), които възприемат света като джунгла, в която трябва да се бориш със зъби и нокти, за да постигнеш нещо. И двамата не получават никакво уважение от подчинените/децата си. „*Чакал съм тази възможност, робувал съм, изял съм купичка говна! Нямам намерение да я пропусна. Нямаш представа какво означава да те пренебрегват*“. Те не следват закона на благодатта, което ги обрича на постоянна неудовлетвореност и гняв, който в последствие изливат върху околните. Образът на Джак (Шон Пен) в „*Дървото на живота*“ е далеч по-интересен. Като малък той вижда смъртта и страданието в света, и си задава въпроса „защо ми е да съм добър?“. Това, както и бруталните понякога методи на възпитание на баща му, го карат да приеме пътя на природата. Майка му символизира благодатта и доброто, но той не може да бъде като нея и това го разкъсва отвътре. Едва в края на филма, когато постига връзката с миналото си аз (последният кадър на филма е образ на мост), виждаме на лицето му усмивка.

Първото нещо, което човек чува, когато си пусне някой от филмите на Малик, е запис на естествени звуци от природата – щурци, жуже не на насекоми, вятъра във високата трева. Това е платното, върху което майсторът ще разкрие историята си. Природата е фундаментална част и от трите филма. „*Тънка червена линия*“ започва с крокодил, който се потапя във водата (символ на онази подмолна сила, която винаги се стреми да руши и убива). В „*Новият свят*“ виждаме природата през погледа на Покахонтас – чиста и вечна, майка на всички неща, а в „*Дървото на живота*“ картините придобиват космически размери. Във всеки един от филмите, природата е свидетел на човешките действия, но тя не е отделена от самия човек. Малик много ясно показва, че има две сили, които

са в постоянен конфликт. Те работят на всички нива – от космоса, през околния свят, чак до самата същност на човека. Забележете как в *„Тънка червена линия“* всеки вижда според вътрешното си състояние. Героите на Нолти и Шон Пен виждат само ужаса, жестоката борба, в която ако искаш да оцелееш, трябва да се грижиш единствено за себе си. В контраст с тях, Уит вижда славата, светлината. Селището в началото на филма е подобно на земен рай. Малик задава въпроса – възможно ли е това на земята, или сме обречени да повтаряме същите грешки, да бъдем тласкани от тези две сили, докато се унищожим. Отговорите не са наивни и прости. Добрите хора също страдат, а раят на земята е покварен (ясно показано в *„Новият свят“*, когато заселниците опорочават всичко около себе си). Единственото спасение е във вътрешното постигане на хармония и мир (Уит, Джак и Покахонтас).

Чак сега успях да открия една шокиращо явна връзка. Уит от *„Тънка червена линия“* най-вероятно е препратка към поета Уолт Уитман. В самия филм един от умиращите войници казва: „О, капитане!“, което е заглавие на едно от най-култовите стихотворения на поета, а анализирането на неговите *„Стръкчета трева“* (забележете къде са войниците през цялото време) може да отнеме още толкова страници. Ако знаете само колко много прилики могат да се открият между двамата творци! Уитман например популяризира метода на свободния стих, отхвърляйки традициите и ограниченията. В поезията му природата играе ключова роля, а той често задава въпроси към читателя, прави го участник в своя поток на мисълта. В стиховете му той възхвалява себе си, защото всички хора си приличат, и колкото повече опознаваш собствения си космос, толкова по-добре разбираш и света. Тепърва ще препрочитам и сравнявам филмите на Малик с поезията на Уитман, защото между тях наистина има забележителни прилики.

Няма как да не кажем няколко думи за забележителните качества, които филмите на Малик притежават във визуално отношение. Заедно с неземния Еманюел Любецки, Малик създава образи, които дълго населяват съзнанието ни. Човек би помислил, че нечовешките ограничения, които си поставят (да работят единствено с естествена светлина, да не използват компютърни ефекти), биха оказали лошо влияние на крайния резултат, но се получава точно обратното. Наистина всеки кадър е достоен да бъде изложен като картина. Интересното е, че почти липсват сцени, снимани нощно време, липсват и кадри от висок ъгъл, камерата

винаги е носена на ръка. Малик се стреми чрез тези плавни и нестабилни движения да изгради атмосфера на спокойствие и нереалност. Най-важна обаче се оказва светлината.

През 1940 Андре Базен защитава тезата, че материалните обекти са физически свързани с техните фотографирани образи чрез частиците светлина, които пътуват между тях, когато се заснема образът. Някои от сцените в „Новият свят“ са заснети 65 мм. лента, което е много по-скъпо, но придава по-голяма обширност и по-чист и богат образ от стандартните 35 мм. Това разкрива един стремеж у Малик да съчетае естественото с кинематографичното – стремеж с почти мистични нюанси, тъй като Базен вярвал, че чрез това фотографиране на частиците може да се направят открития за самото естество на обектите (хора, животни, растения).

Темите, които Малик разглежда в своите филми са твърде много, за да могат да бъдат разгледани в този текст, но нека открийм по-основните. В *„Тънка червена линия“* те са ясни от самото начало (не мога да разбера защо хората се оплакват, че филмите са претенциозни, когато гласът зад кадър казва всичко директно). Имаме борбата на двете сили в природата, сблъсъка на човека с неговата собствена смърт, преследването на истината, лоялността към висшестоящите и силата на любовта (която изненадващо се оказва нетрайна). В *„Новият свят“* невинността е опорочена, хората се стремят да завземат и покорят природата, без да осъзнават, че те самите са част от нея. Ново начало не може да има, няма къде да се избяга от вътрешното състояние. В *„Дървото на живота“* отново имаме сблъсъка на двете сили, както и загубата на невинността, но този път те са разгледани в микрокосмоса на човека. Затова е и целият сегмент с образуването на Земята, който ако сте забелязали, идва веднага след молитвата на майката, която шепне: „Покажи ми!“. Това чудесно се връзва и с цитата на Йов, който перифразирало пита: „Къде беше ти, когато аз създавах всичко.“

Но какво да кажем за религиозния аспект на филмите? Много хора се чувстват отблъснати точно от това. Според тях Малик прекалява с проповедническият тон. Аз просто не мога да се съглася с това твърдение. Философът преследва истината на всяка цена. Тя го води, а не религиозните предразсъдъци. Истината се постига чрез задаване на въпроси и сблъсък на противоположности (диалектика). Точно този метод използва и Малик. Съгласен съм, че ясно личи, че човекът вярва в някакво бо-

жество, но според мен това е по-скоро „Богът на Спиноза“, както се изразява Айнщайн, когато е попитан за религиозните си разбирания. Гледал съм филмите, когато бях вярващ, гледам ги и сега и мога спокойно да кажа, че ги намирам за също толкова въздействащи. Разглежданите теми са достатъчни обширни и дълбоки и според мен би трябвало да са интересни на всеки един човек, без значение вярващ или атеист. Интересно е да отбележа, че винаги когато съм препоръчвал филмите на някоя жена, тя никога не ги е харесвала. Надявам се това да не прозвучи сексистко, а и мисля, че имам отговор. В нито един от филмите няма достатъчно добре развит женски образ. Той или напълно отсъства („Тънка червена линия“) или е идеализиран („Новият свят“, „Дървото на живота“). Това донякъде може да оправдае слабия пол (оп, тук вече наистина сгафих) в липсата на интерес и търпение.

Ако случайно сте изучавали философия и сте запознати с трудовете на Киркегор, Хайдегер и Витгенщайн, филмите ще разкрият една далеч по-забележителна дълбочина. Трябва да се внимава обаче да не се изпада в свръхнаализиране. Защо „Тънка червена линия“ свършва с покланал кокосов орех на брега на морето? Каква е символиката? Мисля, че този кадър е повече от забележителен в своята липса на каквато и да е символика. Това е образ, чрез който Малик обяснява почти целия си филм. От една страна това е „der Sache selbst“ на Хайдегер – гледайте образа заради самия него, не търсете под вола теле. От друга обаче, това е образ на природата, която съществува независимо от човешките дела. Малките, почти изгубващи се във високата трева войници са свършили своята игра и вече си отиват, но животът продължава, смазващо безразличен.

Мисля, че се получи твърде дълго, а и имам чувството, че не съм казал почти нищо от това, което първоначално исках да кажа. Темата наистина е бездънна, както е и човешкият космос, а никой по-обстойно не е изследвал себе си на екрана, отколкото Терънс Малик. Може би точно това отблъсква повечето хора, може би режисьорът успява да установи силен емоционален контакт единствено със зрители, които са имали сходни преживявания или са разсъждавали за същите теми. Наистина не мога да кажа, но едно е сигурно – Терънс Малик знае какво прави и не бива да бъде подценяван.

Източник

Мартин Касабов е роден през 1991 г. в Пловдив. Завършил е ПУ „Паисий Хилендарски“, специалност мениджмънт. В момента се занимава с литературна дейност, резултатите от която могат да се проследят в блога му, на име „**Изумен**“.

Кайнан

Автор: Филип Анастасиу

17 април 20,02 часа

Йерусалим

– Башир, Башир! Лягай си вече, стига си подскачал!

– Искам татко да ми разкаже приказка!

– Халед, ела да разкажеш приказка на детето, че не иска да заспи.

Халед стана от масата и влезе в спалнята.

– Коя приказка искаш?

– Не знам.

– Добре. Слушай сега тази – подхвана Халед. – Живял някога един човек. Той имал трима сина. И тримата харесвали една и съща девойка и искали да се оженят за нея. Един ден нейният баща им казал: „Ако дам дъщеря си на един от вас, другите двама ще се разсърдят. Ето ви по сто жълтици и който купи най-хубавия дар, ще получи дъщеря ми за жена.“ Братята взели парите и тръгнали да търсят най-хубавото нещо, което може да се купи с тях. Най-големият купил летящо килимче. Вторият – възшебен лимон, чийто сок дарявал вечен живот. Третият купил огледало, което показвало всичко, независимо колко е далеч. Тримата братя се срещнали и започнали да показват един на друг какво са купили. Като видели огледалото, двамата веднага помолили брат си да им покаже девойката. За техен ужас, вместо усмихната, те видели любимата си на смъртен одър. Отишли при нея с летящото килимче, вторият брат разрязал лимона, дал на девойката да изпие сока и тя оживяла.

– За кого се омъжила?

– Ти как мислиш?

– За брата, който ѝ дал лимона, защото той я съживил.

– Да, за него се омъжила, но не само защото той я съживил. Тя нямаше да е жива и без огледалото и без килимчето. Омъжила се за него, защото той загубил лимона. Щедростта и безкористността са най-големите добродетели, моето момче.

- Човек трябва да бъде щедър към тези, които обича, нали татко?
- Да, човек трябва да бъде напълно отдаден на родителите си, на децата си, на съпругата си и на Бог. Най-ценното трябва да пазиш за Бог.
- Кое е най-ценното, татко?
- Животът ти, Башир. Няма нищо по-достойно за един мъж от това да даде живота си за Аллах!

17 април 20,14 часа

Йерусалим

- Ало, Ариел, ти ли си?
- Рафаел! Къде се изгуби бе, човек?
- Трябваше да помагам на баща ми в гаража. Има много работа в момента.
- Ще излизаме ли?
- Виж, не знам как да ти кажа...
- Какво? Поработи един ден и нямаш сили?
- Не, ще излизам, но не с теб.
- Защо бе, човек, какво става?
- Ще излизам с Беша.
- Наистина ли?
- Да, днес я поканих след училище.
- Рафи, ти си номер едно! И си траеш, а?
- Трай си и ти, моля те! Родителите ѝ не искат да я пускат да излиза с момчета. Ще излезе уж с нейна приятелка. Никой не трябва да разбира.
- Гроб съм!
- Благодаря ти!
- Утре сутринта ще разправяш.
- ОК!
- Седем часа, в „Кайнан“.
- Луд ли си! Събота е!
- Кафе се пие рано сутрин.
- Не и в събота.
- Добре де, в осем. Успех!

17 април 20,16 часа

Йерусалим

- Скъпа, къде остави визитката на онова кафене?

- Не знам. Провери в чантата ми.
- Няма я там.
- Не знам тогава. За какво ти е?
- Искам утре да отидем там. Екскурзоводът каза, че било най-хубаво-то в града.
- Чак пък.
- Дори и да не е, искам да отидем в кафене, в което ходят местните, не туристи.
- Ами да отидем. Щом е толкова известно, трябва да го намерим без визитка.
- Не и ако не знаем името.
- „Кайнан“.
- Сигурна ли си?
- Да, запомних го, защото ми се стори смешно. Почти като кайман.
- Ти гледай утре да не изтърсиш, че търсим кафене „Крокодил“.
- Да бе, може и да съм от Тексас, но не съм толкова тъпа.
- Самият факт, че казваш това, ме кара да се съмнявам, че си от Тексас.
- Защо?
- Защото тексасци, освен че са тъпи, са и с високо самочувствие.
- Освен това сме и малко кибритлии.
- Да, бе. Ще ти кажа само две думи за Тексас – Джордж Буш.
- Първо той не е роден в Тексас, а в Кънектикът и второ... поне е президент. А кой е роден в Айова?
- Бъфало Бил.
- О, Боже, предпочитам Буш. Няма ли да звъниш на майка си, минава осем?

17 април 12,18 часа

Сидър Рапидс, Айова

Госпожа Паркър седеше в люлеещ се стол на верандата. Беше необичайно топло за април и тя събираше щедрите лъчи на пролетното слънце. Тази зима ѝ се стори много дълга. За повече от 40 години живот в Айова така и не успя да свикне със зимите. След като почина съпругът ѝ, тя поиска да се върне в Калифорния, но синът ѝ настоя да остане в Сидър Рапидс. Имаше добра работа и дума не можеше да става да се премести в Калифорния, а не искаше да оставя майка си сама на тази възраст. Всъщност госпожа Паркър гледаше и от добрата страна. След

онзи трагичен инцидент, в който загубиха нероденото си дете, Чарли и Бритни така и не пожелаха да имат друго дете. Животът в къщата спря за няколко месеца. И тримата много трудно го преживяха, но трагедията ги сближи още повече. Тя не можеше да си представи да живее без сина си и снаха си. Ето дори и сега, когато бяха отишли на екскурзия в Израел, всеки ден ѝ се обаждат. Звъняха ѝ към осем местно време. При нея беше обяд, а техният ден тъкмо беше приключил и ѝ разказваха какво са видели. Тя очакваше всеки момент да ѝ се обадят и държеше нетърпеливо телефона в ръка.

– Ало, мамо!

– Чарли, здравей, миличък! Как мина денят ви?

– Вече сме в Йерусалим. Много е хубаво, мамо! Така ми се иска да беше тук. Много щеше да ти хареса.

– И аз съм сигурна. Нали правиш много снимки? Да ми показваш после. Ходихте ли на Стената на плача?

– Да.

– Помолихте ли се?

– Да. Искаш ли да ти кажа за какво?

– За какво?

– Искаме да имаме дете.

– О, Чарли! – гласът на госпожа Паркър се задави. – Това е толкова прекрасно! Това е най-прекрасното нещо на света. Няма нищо по-достойно и хубаво от това да създадеш живот.

18 април 7,05 часа

Йерусалим

– Халед, време е.

– Сигурен ли си, Салман?

– Да. Днес. Ела сега, Шакир те очаква.

– Аллах е велик!

– Аллах е велик! Благословен си, скоро ще бъдеш при него!

18 април 22,05 часа

София

– Аде ма, Марче, кво стана с тая салата!

– Ее, аз да нямам сто ръце? Като толкоз ти е зор, ела си я направи сам.

– Оф, моля ти се, ма. Направо съм труп. Не мога да стана, пък и нали трябва да ми останат малко сили за тебе тая вечер? Малкият нали ще спи при баба си?

– Аха.

– Оха!

– Ето ти я салатата. Кви са тия ужасии по телевизията?

– Мани бе, тия лудите в Израел пак са гръмнали някакво кафене. Изтрепали са сума ти народ. Бахти ненормалниците.

– Тц, тц. Седне си човек да си пийне кафето и го гръмнат. Това ако е живот.

– Ей на, аз за кво пия ракия. Щото кафето е опасно за живота.

– Ами ти като пиеш още две-три и без това ще заспиш като умрял.

18 април 16,05 часа

Сидър Репидс, Айова

Госпожа Паркър дремеше в люлеещия се стол с телефона в ръка.

18 април 22,05 часа

Йерусалим

Башир не можеше да заспи. Нямаше кой да му прочете приказка.

Филип Анастасиу е роден през 1976 г. в София. Завършил е унгарска филология в Софийския университет. Пише в свободното си време и колкото повече то намалява, толкова по-къси стават разказите му. Черпи вдъхновение от всичко — от книгите, които чете, до хората, с които се среща. Интересуват го именно хората с всичко хубаво и лошо, което са в състояние да сътворят, затова и в разказите му няма добри и лоши герои.

Идентичност на помаците в Турция

Автор: Георги Зеленгора

Изселването на помаците в Турция е дълъг процес, започнал в хода на Руско-турската война и продължил почти до края на XX век. В резултат на тази етнодемографска промяна днес преобладаващата част от представителите на тази общност населяват република Турция. Мащабите и насилственият характер на този процес ми дават основание да го определя като етническо прочистване. В българската помакология това основно демографско ядро на помашката популация напълно отсъства. Изследванията са фокусирани изцяло върху помаците в България, без да се държи сметка за това, че те са част от една транснационална общност, при която в последните две десетилетия се наблюдават видими тенденции към унифициране на идентичностите. Тези тенденции изведоха на преден план помашката общност в Турция, не само защото е най-многобройна, но и затова, че е по-добре интегрирана в местното общество в сравнение с помаците в България, Гърция, Македония, Косово и Албания.

Настоящото изложение е част от цялостно изследване върху помаците в Турция, чиято цел е да установи помашките села, произхода на техните жители, времето на заселване, етнокултурните характеристики и социодемографските особености на помашката общност. Основният извод от изследването е, че помаците в Турция превъзхождат количествено тези в България, което прави абсолютно неуместна употребата на изкуствено създадените термини „българомохамедани“ или „българи мюсюлмани“. Наблюденията ми върху идентичността се базират на резултатите от няколко теренни проучвания, проведени в различни части на Турция през периода 2009-2012 г.¹

1 Дълъг е списъкът на респондентите. Ще спомена само тези, от чиито разкази съм извлякъл най-много информация за настоящото изследване: Хюсеин Есенер (1929-2010), помак от Коджагънар, жител на Балъкесир, един от най-добрите познавачи на помакълъка; Ремзи Къса (1943), помак от Коджагънар, адвокат в Гьонен; Ахмед Йълмаз (1950), бивш

Помаците в Турция са пръснати в различни райони на страната, но най-голямата им концентрация е в Източна Тракия и Северозападен Анадол. В Европейска Турция техният брой е най-голям в окръзите Узункьопрю, Мерич, Кешан, Хайраболу, Бабаески и Пехливанкьой. В Мала Азия големи помашки анклавни има в окръзите Бига, Гьонен, Ердек, Кемалпаша, Алпу, Бафра и други. Повече от 200 са чисто помашките или преобладаващо помашките села върху картата на съвременна Турция. Силно помашко присъствие се наблюдава и в десетки градове в Тракия и Анадола.

Помаците в Турция не могат да бъдат определени като завършена хомогенна общност, а представляват по-скоро механичен сбор от множество малки общности. Те произхождат от различни райони на Балканския полуостров, принадлежат към различни етнографски и диалектни групи и са продукт на различни преселнически вълни. Регионите, които днес обитават, се отличават твърде много един от друг по своите природни дадености. Социалната, икономическа и етнокултурна среда, в която попадат отделните помашки преселнически групи, също е твърде разнородна. Всички тези фактори обуславят многообразието от помашки идентичности в Турция.

председател на изселническата организация „Балгъоч“ в Бандърма; проф. Кемал Гьозлер (1964), помак от Йеничишлик, окръг Бига, преподавател по конституционно право в университета „Улудаг“ в Бурса; Ашкън Коюнджу (1973), помак от Гьонен, преподавател по балканска история в университета „18 март“ в Чанакале; Мустафа Емин (1952), бивш кмет на Хасанбей, окръг Гьонен; Дженан Шен (починал през 2012), бивш кмет на Хасанбей, Гьонен; Мехмет Ерен (1968), кмет на село Кайнарджа, окръг Бига; Ерджан Чокбанкир, директор по културата на община Газиесири и правнук на Ахмет ага Тъмръшлията; Неджат Четин (1963), директор на училище в град Торбалъ, най-добрият познавач на помаците в област Измир; Мехмед Кьосеолу, историк от Самсун; Мухарем Ай, помак от село Бююк Йералтъ, окръг Бафра; Мехмед Кундъов (1923), помак от село Ерма река, настоящем жител на село Чамалтъ, окръг Бафра; Мюмюн Кундъов, помак от село Дерелер, окръг Бафра; Метин Барбарос, помак от село Бююнюл, окръг Лалапаша, председател на избирателната комисия в Одрин; Ибрахим Кенар, помак от село Пехливанкьой, област Къркларели, директор на Помашкия институт в Стокхолм и на информационната агенция Помакнюз. Освен изброените респонденти за целите на настоящето изследване са използвани и разказите на няколко десетки обикновени жители на помашки села в окръзите Чанакале, Балькесир, Маниса, Измир, Бурса, Ескишехир, Самсун, Одрин и Истанбул.

Етнонимът „помак“¹ е може би единствената нишка, свързваща тези идентичности. С него се самоопределят помаците от България и Гърция. Той не се отнася за близкородствените бежански групи от Вардарска Македония. Последните, въпреки че са наясно с етнокултурната си близост с помаците, държат на своята самобитност и предпочитат да ги наричат с името „торбеши“. От друга страна наименованието „помак“ неизменно се свързва с България. Това нерядко води до самоназоваване с него на изселници от нашата страна, които не принадлежат към тази етническа група. Името „помаци“ често е възприемано и от представители на други етнически групи, които са живели дълго време в помашка среда.

Различните групи помаци в Турция влагат в названието „помак“ различно съдържание. За част от тях то означава „помашки произход“. Те се чувстват преди всичко турци и са възприели напълно националната идентичност на новата си родина. Същите познават и в подходящи моменти изтъкват, не без известна гордост, своя помашки корен, но само доколкото това не поставя под съмнение тяхната принадлежност към турската нация. „Помаци сме, ама сме и турци,“ споделят не малко представители на общността. Въпреки това обикновените помаци избягват употребата на термина „*Pomak Türkleri*“ или „помашки турци“, с който ги назовава турската академична наука. Към по-турцизираните помаци могат да бъдат причислени живеещите в по-големите градове, както и голяма част от преселниците от Гърция. При последните чувството за културна близост с бившата родина и нейното основно население напълно отсъства.

На обратния полюс са помашките националисти, за които „помашкото“ е различно от „турското“, и това различие непрекъснато се изтъква. При тях „помашкото“, т.е. елементите на помашката идентичност като език, песни, обичаи, облекло, храна и т.н. се изразяват в повечето случаи чрез „българското“. Те го наричат „помашко“, но си дават ясна

1 Тук и по-нататък в текста употребявам за помаците термина етноним, а не конфесионим или някои от другите термини, които се срещат в българската наука. Моето дълбоко убеждение, което е резултат на дългогодишна изследователска дейност, е, че към днешна дата помаците притежават всички необходими характеристики да се нарекат етнос. Следователно тяхното най-разпространено наименование трябва да се нарече етноним. Използването на понятието конфесионим е неуместно, тъй като това означава безусловно приемане на твърдението на българска патриотична „наука“, че помаците са ислямизирани българи, което по мое мнение е абсолютно несъстоятелно.

сметка за неговата културна близост с „българското“, и не се опитват да се дистанцират от него. Това „залитане“ към „българското“ обаче не е проява на някакво влечение към родината на предците, а по-скоро е демонстрация на различност. Нито един помак в никакъв контекст не употребява за себе си понятията „българин“ или „българин мюсюлманин“. Напротив, разграничаването на етнонимите „помаци“ и „българи“ е много категорично.

Помашкият национализъм е особено силно изразен сред потомците на помациите от Рупчос най-вече в окръзите Бига, Чан, Йенидже, Кемалпаша и Байъндър. Негови зачатъци откриваме и сред преселниците от Неврокопско. При наследниците на тъмръшлии също се забелязва стремеж към демонстриране на различността, съчетан с по-високо самочувствие, породено от мястото, което заема Тъмръш в помашката митология. Помашките преселници от Златоградско в окръг Бафра, въпреки категоричното си дистанциране от българите, твърдо заявяват, че не са турци.

Макар че всички помаци наричат себе си с този етноним, в представите им за етноса съществува и образът на „различния“ помак. Такива са едни за други помациите от България и тези от Гърция. Според последните, България няма монопол върху „помашкото“. Въпреки че говорят същия език като останалите помашки бежанци, те се самоизтъкват като „изселници от Гърция“ и изпадат в пълно недоумение, ако ги свържат по някакъв начин с България.

Българските помаци също не чувстват гръцките като свои. В окръг Бафра например златоградските помаци казват за гръцките с голяма доза снизхождение: „какви помаци са, не знаят една дума на помашки“. Тази несъвместимост на идентичностите е напълно преодоляна в онези села, където съжителстват помашки бежанци и от двете държави, какъвто е случаят със село Коджапънар, окръг Гьонен.

При българските помаци ясно се разграничават тези от Северна България с тези от Родопите. Общият етноним и общата прародина по никакъв начин не ги правят по-близки. Родопчаните, които са мнозинство сред помациите в окръзите Бига и Гьонен, казват за потомците на белослатинските преселници „тия не са помаци“. Отделните етнографски групи при родопските помаци също не се възприемат помежду си като много близки.

От друга страна там, където помаци земляци са образували анклав от по няколко села, както в окръзите Бига и Кемалпаша, чувството за роднинска близост е особено силно. Там помаците от отделните села са обвързани в единен стопански организъм, често влизат в брачни отношения помежду си и взаимно си гостуват на общоселските празници. Не са редки и случаите, при които помаци, произхождащи от един район в България, но разделени на стотици километри в Турция, успяват да съхранят чувството за общност помежду си в рамките на няколко поколения. Така например, тъмръшлиите от село Гьокхююк, област Коня, град Газиемир, област Измир, и село Неджипкьой, окръг Маняс, продължават да поддържат роднинските си връзки след близо век разделение. Същото се отнася и за чепинските помаци в окръзите Алпу и Инегьол.

Езикът е един от най-съществените белези на идентичността. Естествено, всички помаци в Турция говорят турски език. За съвременните поколения няма никакво съмнение, че това им е първият език. Повечето помаци, които са израснали в консервативна селска среда, са проговорили на майчиния си език. Всички те заявяват, че са научили турския „на мектеба“, а някои даже „на аскера“. Помаците в Турция наричат своя майчин език „помашки“. Когато човек ги заговори на български, те разбират всичко, но питат „От къде знаеш помашки?“ или констатира, че „много добре говориш помашки“. А ако те хванат, че употребяваш някоя позабравена от тях дума, те чистосърдечно си признават: „Ти по-знаеш помашки от мен“.

Никой не нарича езика „български“ с изключение на помаците от последната изселническа вълна от 90-те години на XX век, които са получили образованието си в България, и на отделни представители на помашката общност, които поддържат роднински или бизнес отношения с нашата страна. Златоградските помаци в окръг Бафра също наричат езика си „помашки“, но признават, че между „помашкия“ и „българския“ няма съществена разлика.

Отделните помашки звена в Турция говорят в различна степен майчиния си език. Някои напълно са го забравили. Други знаят само отделни думи. Трети го помнят сравнително добре, но не го ползват в ежедневието, а има и такива, при които двуезичието е ясно изразено, т.е. с турците общуват на турски, с помаците на помашки. Степента на владеене не зависи непременно от времето на заселване. Помаците в село Хасанбей, окръг Гьонен, например, са дошли преди повече от 130 години,

но говорят помашкия език с лекота. Други далеч по-нови преселници пък са го забравили напълно.

Помаците в Европейска Турция винаги са имали по-интензивен досег с България и с официалния български език, поради което техните говори в известна степен са повлияни от него. В Мала Азия такова влияние почти не се забелязва. Там се говорят различни помашки диалекти, които са съхранили в значителна степен своята архаичност. Всички те са силно повлияни от турския език.

Фолклорното наследство е в значителна степен заличено, но и тук има изключения. В окръг Бига все още се пеят автентични помашки песни. В същия окръг се откриват и автентични помашки носии. При изселниците от Неврокопско също се намират изпълнители на песни от района на Западните Родопи. При ловчанските помаци фолклорната традиция е окончателно прекъсната поради това, че техните общества са много по-урбанизирани и интегрирани.

Битът на помаците и в най-забутаните села е напълно модернизирани, но на места все още се откриват следи от тяхната традиционна материална култура. Такива се съхраняват в селата Коджапънар, окръг Гьонен, Таш кесии, окръг Балъкесир, Неджипкьой, окръг Маняс, Чаталтепе, окръг Лапсеки, и в помашките села в окръзите Бига и Кемалпаша. В град Газиемир, област Измир, общината е създала малък историко-етнографски музей, в който се съхранява материалното наследство на Тъмръш.

Отношението на помаците в Турция към България е твърде нюансирано. То зависи както от времето на емигриране, така и от степента на принудителност на този процес. Тъй като изселването на помаците в Турция като цяло има насилствен характер, при първото поколение мигранти задължително се наблюдава известна враждебност към страната, която ги е прогонила. При всяко следващо обаче лошите спомени избледняват, за да изчезнат напълно при повечето съвременни анадоолски помаци.

Тази еволюция на представите и отношението отчетливо се забелязва при отделните поколения златоградски помаци в окръг Бафра, преселени там през 1934 г. Докато родените през 30-те и 40-те години са подвластни на разказите на родителите си за българската жестокост, при техните деца, родени през 60-те и 70-те години, образът на България предизвиква повече любопитство, отколкото емоционална натоваре-

ност. При внуците пълното непознаване на прародината е източник на чувство за екзотичен произход и генератор на позитивни нагласи.

Паметта на помаците в Анадола за изселването на техните предци е фокусирана най-вече върху войните – Руско-турската и Балканската. В някои разкази присъстват и спомени за по-конкретни събития, предхождащи напускането на родните места, като „баташката случка“ или „плевенското мухаребе“. Първата заема ключово място в паметта на коджапънарци и на чепинските помаци в област Ескишехир, а втората доминира в разказите на белослатинските помаци. В паметта за споменатите две войни напълно отсъстват зверствата на завоевателите, може би защото върху тези спомени са се наслоили спомените за последвали бойни действия, съпроводени с не по-малка жестокост, каквито са битката при Чанаккале от 1915 г. и гръцката окупация от 1919-1922 г. Поради това и обяснението на изселването е максимално опростено: „Много зорлук са видели и са избегали“.

При потомците на по-старите преселници липсват спомени за лошо отношение от страна на българите, въпреки че писмените извори категорично свидетелстват за наличието на такова. „Кръстилката“, заради която се изселват хиляди помаци, отсъства напълно от разказите им. Вероятно е принудително забравена. Определено обаче при потомците на бежанците от християнизацията от 1912-1913 г. се наблюдават по-ясно изразени предубеждения към „гяурите“.

Помаците от Златоградско в окръг Бафра имат малко по-пресни спомени за българските жестокости, но и при тях доминират определени акценти. Две са събитията, които се открояват в паметта им: поведението на златоградския околийски лекар, който – като ръководител на кампания за борба с въшките – стригал жените, събличал ги голи и им горил дрехите, и масовото убийство на бегълците от село Долен от български граничари през нощта на 4 срещу 5 април 1934 г. Извън тези конкретни случаи отношението на българите към помаците се илюстрира и с формулировки от типа: „клаха ни“, „биеха ни“ „обиждаха ни“, „закачаха ни жените“ и т.н.

Повечето помаци знаят по нещо за местата, откъдето са дошли техните предци. Някои знаят името на селото, а други само името на окръжния център, например Филибе за рупчоските помаци, Рафа (Оряхово) за белослатинските или Пещера за чепинските. В това отношение най-добре са информирани помаците в Коджапънар, които произхож-

дат от 33 села в Неврокопско, Девинско и Драмско. Освен задължителното изтъкване на помашката принадлежност коджапънарци обичат да се идентифицират със селото на дедите си: „моите са от Сатовча“, „баща ми е от Кочан“, „майка ми е от Барутин“, „родът ми е от Жарново“ и т.н.

Прави впечатление, че в онези села, където съжителстват помаци от различни населени места в България, има най-дълбок спомен за топонимията на прародината. Някъде тя е запечатана в наименованията на махалите, като например в село Шолгамлъ, окръг Хайраболу, където има махали Бреске, Чомаковци и Койнаре. В село Бююнлю, окръг Лалапаша, изселниците от определено село в Родопите се назовават с колективен прякор, отразяващ произхода на родовете им. Например, Чурековци, Петварци, Осиковци, Дъовленци и т.н.

За самото преселване на предците днешните помаци в Турция знаят малко, обикновено дали е с кораб или с влак. Повечето родопчани, изселени през Балканската война, разказват, че дедите им са бягали до Кавала, където са натоварвани на кораби. Събитието се помни, ако е свързано с нещо екзотично. Така например, един помак от Балъкесир, чиито корени са от Доспат, разказва, че баща му се е родил във влака по време на изселването.

Интересни особености на паметта се наблюдават при онези помаци, които са заселени в бившите български села в Мала Азия. В тях спомените от България се преплитат със спомените за някогашните български обитатели на селото. Тази двойнственост на паметта е особено силно изразена в Коджапънар, където съвместното съжителство между българи и помаци е продължило повече от година. В паметта на помаците от Коджапънар изселването на българите е много по-детайлно запечатано, отколкото в паметта на потомците на коджапънарските българи.

В Източна Тракия примерите за замяна на българско население с помашко са много повече. Първите такива датират от Руско-турската война. През периода 1878-1912 г. българи и помаци са част от пъстрата етнокултурна мозайка на областта. В резултат на това дълго съжителство следите, които българското присъствие е оставило в паметта на местното помашко население, са много дълбоки.

При всички помаци, заселени на мястото на българи, в паметта за предишното население доминират разказите за заровено имане. Тези легенди са породили на места истинска иманярска треска. Най-фрапиращият пример в това отношение е село Неджип кьой, окръг Маняс.

Там, в сградата на старата джамия, построена на мястото на някогашната българска църква, иманяри са изкопали двуметров трап в търсене на заровеното имане на последния български поп Манол. Според легендата попът бил най-богатият човек в селото и в навечерието на изселването заровил цялото си богатство в църквата, надявайки се, че един ден ще се върне.

Сред помаците в Турция циркулират всевъзможни версии за собствения им произход. Повечето от тях са изцяло повлияни от съвременните дискусии по този въпрос в публичното пространство. Количествен превес имат онези теории, които водят към общи корени с турците, например теорията за куманско-печенежкия произход. Широко разпространена е и теорията, според която прародината на помаците е в района на Коня и Караман, откъдето през XVI век се преселват на Балканите заедно с юруците. Известна популярност имат и версиите за тракийски или славянски произход, съчетани със задължителното разграничаване от българите. По отношение на приемането на исляма се предпочитат теориите за изначална принадлежност към правата вяра. Наложено като официално у нас схващане за помаците като ислямизирани българи се допуска от твърде ограничен брой помаци, предимно хора с атеистични и крайно леви убеждения.

Степента на религиозност при различните помаци е различна, но като цяло помаците минават за една от най-дълбоко вярващите общности в Турция. Сред най-крайните в това отношение са златоградските помаци в окръг Бафра. Малко по-умерени са рупчоските помаци в северозападен Анадол. На другия полюс са ловчанските помаци. Тяхното микрообщество е абсолютно светско. В Европейска Турция, където има най-много помаци от ловчанската група, липсват каквито и да е симптоми на религиозен фанатизъм.

В тясна връзка с религиозността е и отношението към алкохола. Огромното мнозинство от помаците в Турция са абсолютни въздържатели. При живеещите в градовете на Западен Анадол и Източна Тракия обаче има изключения. В село Неджип кьой, окръг Маняс, където помаците произхождат от Тъмръш и Черешово, Пловдивско, не само се продава свободно бира, но и се консумира на открито, което не е прието в Турция. За разлика от последната вълна турски изселници, които в очите на местните жители са най-големите любители на чашката, повечето помаци, преселени през 90-те години на XX век, признават, че „каквото

е имало да пият, са си го изпили в България“. Само един изселник в село Карааачлъ, област Маниса, признава, че си вари по 200 литра ракия годишно.

Интересна е картината на съвременните политически нагласи при помаците в Турция. Огромното мнозинство от тях категорично подкрепят управляващата Партия на справедливостта и развитието и причината за тази подкрепа не се крие в „ислямизма“ на управляващите, а в успехите им в социално-икономическата сфера. Повечето помаци споделят, че през последните десет години жизненият им стандарт се е повишил чувствително.

При помаците в Европейска Турция и в отделни села в Северозападен Анадол опозиционните настроения са силно изразени. Селата Хасанбей и Коджапънар, Гьоненско, са крепости на Народно-републиканската партия. Коджапънарци, например, споделят, че не им асфалтират пътя за Гьонен, защото „не знаели как да гласуват“. Сред помаците в Истанбул и Измир има и голям брой последователи на крайно леви политически формации и идеи.

Може да се каже, че помаците са една от най-отворените общности в мултикултурния свят на съвременна Турция. Те често влизат в бракове с представители на други етнически групи. В това отношение нямат никакви предразсъдъци. Ксенофобията им е напълно чужда. Въпреки това, в преобладаващо помашките села и райони те са запазили своя специфичен расов тип. Независимо от различията между отделните помашки идентичности в Турция, помаците силно се отличават на външен вид от останалите етнически групи сред местното население и са лесно разпознаваеми по този показател.

Съвременното състояние на помашките идентичности в Турция е продукт както на етнокултурните характеристики, пренесени от бившата родина и съхранени в значителна степен до наши дни, така и на силно моделиращото въздействие, което турската действителност упражнява върху тях. Тези идентичности не са застинаели във времето, а се променят твърде динамично особено през последните десетилетия. Геополитическите трансформации след падането на комунизма и интернет революцията оказаха силно влияние върху този процес. Те сложиха край на десетилетията на отчуждение в отношенията между България и Турция, което беше причина за значителното отдалечаване на помашките идентичности в двете страни една от друга. Днес пречките в

общуването са отстранени. Контактите и взаимните влияния между помашките общности в България и Турция се засилват. Помашката идентичност все повече се унифицира и глобализира.

Текстът е публикуван за пръв път в „Помаците – версии за произход и съвременна идентичност“, НБУ, София 2013

Георги Зеленгора е български историк и изследовател.

Коментари (14)

- 28-05-2014|**Самолет 005**

Много интересно четиво и дори акцентът в него, че помашката идентичност се глобализира и унифицира, е интересен. Преди време разговарях със стари хора от нашето село Света Петка и те бяха твърдо убедени, че съселяните им са дошли по тези земи от Албания. Аз лично им вярвам! Не им вярвам обаче, когато кажат, че са албанци... Странен ми е този порив към отричане на българското. Изглежда е някакъв генетичен страх (това, разбира се, е тъпа шега!). Отричането на българското го отдавам на „зорлука“...

- 28-05-2014|**Попов**

„Помашката“ идентичност и тя е една... „разровиш ли я, ще мирише“. Език си мислят, че имат – някакъв. Имат, ама не е техен.

А откъм история са по-зле и от „македонците“ – тия поне крадат от нашата, а „помаците“ като не харесват нашата, нека си стоят с тяхната си „история“ (дето дори за „Кръстилката“ си спомен не пазят, пък какво остава за векове преди това...)

- 28-05-2014|Златко

Попов писа:

(дето дори за „Кръстилката“ си спомен не пазят, пък какво остава за векове преди това...)

Хммм... Тук само няколко текста в подкрепа на противното...

Кръстилката през 1912 г. в Брезница и избавлението

Мюсюлманските общности и комунистическият режим: политики, реакции и последици

Религия и политика: проблемът с българо-мюсюлманските идентичности

- 28-05-2014|Златко

Като оставим настрана неизбежното „присмям се хърбел на щърбел“, разбира се: в българската история има черна дупка от около 400 години (приблизително 1400–1800), която просто няма с какво да се запълни.

Българската историография за османския период е принудена да разчита предимно на чуждестранни (османски и западни) извори, тъй като домашните извори за епохата от 14. до 18. век са извънредно оскъдни.

Бернар Лори, „Летописът на поп Методий Драгинов като литературно произведение от 19. век“

Какво ли не върши човек от едната комплексираност?

- 28-05-2014|Георгиев

Какви са основните характеристики на един „помъчен/помак“, кдето и да било по света?!

1. Майчиният му език е български;
2. Религията е ислям.

Следователно помаци в Турция и в Гърция няма, след като те не говорят български език. Ненапразно непомнещите и първенците са приели исляма след османското нашествие в Европа.

- 29-05-2014|Златко

Също толкова логично ми се струва да се каже, че в Гърция, Турция, Македония и т. н., няма примерно жаби, защото те не квакат на български. Самите помаци виждат тясно родство между себе си и останалите

славянско-говореци мюсюлмани на полуострова, примерно с торбеши-те в Македония и Косово или гръцките помаци (възможно е да греша тук с наименованието). Ние пък – новоизпечени колониални майстори – с голямо удоволствие им „забраняваме“ привилегията да виждат в себе си нещо друго освен „потурчени българи“. Най-вече в собственото си въображение (и в собствена вреда) разбира се. Отричайки правото на помаците на самоопределение, натяквайки им непрекъснато, че те не знаят кои са и се нуждаят от учители, които да им отворят очите, ние само ги губим като съграждани и съ-човеци.

Не че на някого му пука особено, мисля си. На някои хора не им пука и какво мислят за тях собствените им деца. С напълно предсказуеми резултати, разбира се...

- 29-05-2014|**Попов**

Като споменах „Кръстилката“, имах предвид това, което авторът сам е написал:

„Кръстилката“, заради която се изселват хиляди помаци, отсъства напълно от разказите им.

(Обяснението, което авторът предлага – „Вероятно е принудително забравена“ – държи всички първи места по анти-логичност)

Ако според Бернар Лори българските домашни извори за епохата от 14. до 18. век са „извънредно оскъдни“, то какво да кажем пък за „помашките“ домашни извори, за същата или за която и да било друга епоха?

От домашни извори или от други, факт е, че етнонимът БЪЛГАРИ си съществува от хилядолетия – а за етноним „помаци“ дори авторът на горната статия не се е наел да проучи от кога точно „съществува“ (сред тях самите).

Изобщо, цялата тази работа е толкова нелепо скалъпена, че наистина не си заслужава.

Ако целта е някой да получи едни пари – нека ги получи, по-добре да ги получи „бадева“, както се казва, вместо да се заработват пари с лъжи.

- 30-05-2014|**Георгиев**

Златко писа:

Не че на някого му пука особено, мисля си. На някои хора не им пука и какво мислят за тях собствените им деца. С напълно предсказуеми резултати, разбира се...

Да, личи си, че не ви пука, щото ако ви пукаше щяхте да знаете м-а-а-алко повече за границите на България през Средновековието, например, както и че в Косово няма „торбеши“, а „нашенци“, че в Гърция е признато само ислямско малцинство, изучаващо турски език, защото там „помакоите“ нямат право да говорят на езика „нашта/български“ (наименование измислено от гръцки учени) на обществени места, а останалите измишльотини на подобни като горния историци просто си ги потърсете и ако имате възможност прочетете също и писанията на проф. Йордан Йорданов, преподавал в гр. Париж.

Не е лошо да прегледате и картата на Българската екзархия или да си припомните точно как Каулбарс е „очертал“ границите ни със Сърбия...

Та има доста трудове да прочетете, докато научите къде са били границите на българската народност.

- 30-05-2014|**Златко**

Да, имало е много неща. И сме ги изгубили всичките, благодарение най-вече на непомерната си прибързаност, лакомия, отказ да се съобразяваме с каквито и да било интереси на съседите и съгражданите си, рязкост, грубост, желание за налагане на собствената воля без да се съобразяваме с нищо и никого. Днес вече сме прекалено много бити, за да гледаме все още във (вече чуждите) чинии, но отношението на повечето от нас към оставащите вътре в страната малцинства показва повече от ясно, че от досегашната история не сме научили нищо. Продължаваме да се държим с типичната за всеки дребосък несъразмерна арогантност, опитваме се да потискаме всички и всекиго, които не играят точно по нашата музика, отказваме – отново и отново – да признаем правото на самоопределение на хората, възприемащи себе си като различни от нас (най-вече поради грубостта и жестокостта, които сме проявявали към тях в хода на последните сто и нещо години)... Изобщо, проявяваме са като типични двойкаджии, неспособни да научат каквото и да било от прегорчивия си исторически опит. Докога ли ще продължава така? Още национални катастрофи ли са ни нужни, какво всъщност? Ако може да се съди по преобладаващия в медиите и из Интернет „доминиращ тон“, то тази страна и сегашното ѝ зряло население са буквално непоправими. Остава си единствено надеждата в младите, но доколко те ще бъдат

в състояние да демонстрират колективно поведение, различно от онова на родителите им, си остава, разбира се, поредна българска мистерия...

- 31-05-2014|**Попов**

Разбира се, грешки е имало и пак ще има – но всеки трябва да си носи отговорност за собствените си грешки.

Например, авторът твърди, че термини като „българомохаamedани“ или „българи мюсюлмани“ били „изкуствено създадени“.

Самите тези термини обаче присъстват още в пътеписите, в които чужди пътешественици описват своите впечатления от Балканите и от „Европейска Турция“ през 17-19 век. Докато терминът „помак“, колкото и това да не се харесва на автора (Георги Зеленгора), просто отстъства от същите тези документални източници. Всъщност, липсата на обективност при един автор си личи не само по това, което той ползва като източници – но и по това, което този автор съзнателно просто избягва.

Някой ще каже: „ама те онези западни пътешественици толкова са и разбирали, кой какъв е, и защо такъв е“. Така е, само че същите тези пътешественици без никакво колебание посочват българите като население на земите, през които те преминават – и никъде не съобщават, че минават през „помашки“ села, примерно. А и най-неинформираният пътешественик (за разлика от някои уж високо-образовани съвременни автори) все пак притежава известен здрав разум, нали?

Е, като минава един англичанин, германец, или французин през Османската империя, и като вижда, че хората в дадено село говорят български, пък религията им мюсюлманска, какво да си помисли? Как се е получило това съчетаване на български език и мюсюлманска религия? Има два варианта: или това са селяни-турци, които по някаква причина са научили български език, или това са български селяни, които по някаква причина са станали мюсюлмани. Е, кое от двете е по-вероятно? За ВСЕКИ разумен човек е ясно, че по-вероятно е ВТОРОТО.

(Но хора като Георги Зеленгора вероятно ще започнат да „доказват“ ПЪРВОТО, въпреки че за всеки е ясно, че това просто няма как да стане: как ще научат едни не-български селяни, масово, именно български език, тогава, в онази епоха?)

Оттам нататък разбира се, може много да си говорим за „самоопределянето“ – нищо не пречи на дадени хора да се самоопределят и като

„паднали от Марс“ – но просто много смешно, когато започнат и публично да се държат като именно такива.

- 31-05-2014|**Георгиев**

Златко писа:

Да, имало е много неща. И сме ги изгубили всичките, благодарение най-вече на непомерната си прибързаност, лакомия, отказ да се съобразяваме с каквито и да било интереси на съседите и съгражданите си, рязкост, грубост, желание за налагане на собствената воля без да се съобразяваме с нищо и никого. Днес вече сме прекалено много бити, за да гледаме все още във (вече чуждите) чинии, но отношението на повечето от нас към оставащите вътре в страната малцинства показва повече от ясно, че от досегашната история не сме научили нищо. Продължаваме да се държим с типичната за всеки дребосък несъразмерна арогантност, опитваме се да потискаме всички и всекиго, които не играят точно по нашата музика, отказваме – отново и отново – да признаем правото на самоопределение на хората, възприемащи себе си като различни от нас (най-вече поради грубостта и жестокостта, които сме проявявали към тях в хода на последните сто и нещо години).....Интернет „доминиращ тон“, то тази страна и сегашното ѝ зряло население са буквално неоправими. Остава си единствено надеждата в младите, но доколко те ще бъдат в състояние да демонстрират колективно поведение, различно от онова на родителите им, си остава, разбира се, поредна българска мистерия...

Не виждам нищо общо между Вашата тирада и „помаците“, „ахряните“... преселили се в Турция, станали вече турци, гърци, сърби, косовари, македонци... благодарение на външни намеси – „великите“ западни страни и „великият“ ислям смачкал всички и всичко по пътя си за сметка на българската и всякакви народности.

Ако идеалът Ви са страни като Дания, която първа узакони „бракът между хомосексуални двойки“, както и прие „Закон за публичните домове, където свободно се практикува ЛЮБОВ С ЖИВОТНИ“, наистина няма за какво да разговаряме...

В случая не виждам нищо общо с българската история, нито с езика ни, който е основа на всички писмени славянски езици, колкото и да им е тъжно на западняците, руснаците, сърбите, гърците, румънците... и останалите народности.

А дали „тези неща ще ги има“ зависи от т.н. интелигенция в България, дали ще се преподават, възпитават, обсъждат... Иначе ще ги забравят „удобно“, както са сторили и помаците, макар и да влизаха с предимство в учебните заведения през соца.

И що за „помак“ е професор/преподавател във Вуз/ Гюзлер, който не знае една дума от майчиния си български език?!

Естествено че не е „помак“, Г-н Гюзлер си е турскоговорещ гражданин на Турция, но понеже е преподавател по конст. право Зеленгора го изтъква, за да повдигне самочувствието на помаците, забравили като Гюзлер майчин език и род.

• 31-05-2014|Златко

Георгиев писа:

Не виждам нищо общо между Вашата тирада и „помаците“, „ахряните“... преселили се в Турция, станали вече турци, гърци, сърби, косовари, македонци... благодарение на външни намеси — „великите“ западни страни и „великият“ ислям смачкал всички и всичко по пътя си за сметка на българската и всякакви народности.

Общото е в непромененото ни отношение към тях, а също и към останалите мюсюлмански малцинства в България, господин Георгиев. Упорити като пословичните мулета, някои от нас отказват да приемат тези хора без да им поставят условия (да станат българи или да се пръждосват от страната където им очи виждат), по същия начин, по който са го правили предците ни през последните сто и нещо години. Хората от този род (за съжаление доста много в днешна България) продължават да живеят в един непресекащ деветнадесети век. Нищо чудно, разбира се, че представите им за Европа тогава се свеждат до твърдения като това тук:

Ако идеалът Ви са страни като Дания, която първа узакони „бракът между хомосексуални двойки“, както и прие „Закон за публичните домове, където свободно се практикува ЛЮБОВ С ЖИВОТНИ“, наистина няма за какво да разговаряме...

Както се казва в моя край: „и през плет не го е виждал“...

- 31-05-2014|**Златко**

Не че казаното за Дания не е вярно (публичните домове в България, между другото, са също такава реалност, без самият аз примерно да се чувствам кой знае колко морално разтърсен от това). Просто то е едно миниатюрно парченце от тази (или която си поискате друга свободна страна) което вашето братя, начело с господина Путин и съмишленици, си е избрал като символ-верую, с което да плаши самия себе си и евентуалната сляпа овца, която ще се съгласи да вземе подобно смехотворно и невежо представяне като меродавно...

Между другото, на каква възраст сте, ако не е тайна, господин Георгиев...

- 31-05-2014|**Георгиев**

В Дания е узаконена платена „ЛЮБОВ С ЖИВОТНИ – кози, кучета, овце...“ Г-н Енев, а не с „хомо-сапиенс“.

Търговията с плът е най-древната професия, все пак...

Впрочем, прочетете изследвания за развитието на деца, отглеждани от хомосексуални двойки, които не знам защо биват укривани, макар и да съществуват от поне 1996 г. в Сащ, например, но са правени и в други страни.

Но да не се впускам в разговори извън темата.

Колко струва Кирилицата?

Автор: Елена Пеева-Никифоридис

 lettres isolées	 séparateur de mots				
dérivé de l'araméen, IV ^e s. ap. J.-C.	XIII ^e siècle avant J.-C.	V ^e siècle avant J.-C.	dérivé du grec archaïque	III ^e siècle avant J.-C.	IX ^e siècle après J.-C.
←	← → ≡	← ⇕ →	→	→	→
Presque toutes les lettres ont des variantes initiales, médiales ou finales.	Deux inscriptions sud-arabiques ont été trouvées en Jordanie, les tablettes de Deir 'Allah.	D'après Mohamed Aghali-Zakaria.		24 signes sont empruntés au grec et 7 signes dérivés du démotique, ainsi des sons égyptiens. Ils sont accompagnés de leurs atelmes (translittération: Thout, C. Muevel).	

В историята, която следва, всичките герои и събития са действителни. Като жанр това е разказ на очевидец /в случая – аз/, но може да мине и за фейлетон. Мястото на действие е Франция, по-точно Марсилия, месец юни, по време на Панаира на книгата. Бях там по повод на един литературен конкурс. Мой разказ беше награден и организаторите бяха поканили всички лауреати. В гостуването ни бе включено и това изложение на книгата. Там имахме срещи с писатели, интересни запознанства, дискусии. И понеже няма нищо случайно, на този ден си бях облякла тениска, купена от България, от сувенирен магазин, в който ги продават заедно с мускалите с розова есенция и троянската керамика. Някой мъдър човек бе щамповал върху тениската нашите азбуки – Глаголицата и Кирилицата.

От тридесет години живея в Гърция и често ми се налага и там да я обличам. Това доказателството за съществуването на двете азбуки го

нося, както се казва, на „гърба си“. Тук, в Марсилия, я бях сложила, защото се връзваше със събитието, а и времето си беше за тишърт. Сред това море от книги се образуваха няколко дискуссионни кръга около присъстващите писатели и издатели. Аз бях с Ада, също лауреатка на конкурса, представителка на Египет. Тя имаше сериозен проблем с нашите домакини, заради забрадката, която не сваляше от главата. Официално я предупредиха, че ако не я свали, по всяка вероятност, няма да си получи наградата. Европа имаше становище по въпроса и настояваше то да се спазва.

Ада трябваше да реши, дали да се съобрази с това изискване, или преждевременно да се върне в Египет, и то без награда. Прекарахме една безсънна нощ в разговори на тази тема. Тя ми сподели, че е дала обет пред баща си, преди той да почине, че ще носи забрадка. Ада беше интелигентна жена, завършила френски колеж в Кайро и работеше в организация за правата на жените в родината ѝ. Имаше семейство и две деца. Нямаше как да направи компромис. Искаше да остане вярна на обещанието си, и пред паметта на баща ѝ. В Египет забрадката ѝ е нейната защита от опасностите на света, който я заобикаля:

– Богатите ги пазят бодигардове, а ние, обикновените жени, по този начин се предпазваме от агресията срещу нас. Може би във вашите очи да е глупаво и наивно, но така сме възпитани. Аз не съм покрила лицето си. То е открито пред света. Вие също носите кръстче, за да ви пази. Това мен не ме дразни.

– Разбирам те, Ада – казах аз. – Когато бях дете прекарвах ваканциите си при моята баба. Комшиите ѝ бяха помаци и носеха фереджета. Днес с носталгия си спомням за онова време, изпълнено със снежнобели фереджета, с благи приказки, сиропирани лакомства и нескончаеми мохабети... Ти си част от свят, който ми е познат. В него се живееше с любов и търпимост.

До сутринта успях да я убедя да не си тръгва. Обещах ѝ, че ще бъде на нейна страна, без да имам представа как ще го направя. Марсилия гъмжи от африкански емигранти с тюрбани и шалвари, с най-различни марокански и алжирски елементи по облеклото. Разбира се, в държавната администрация всички имат европейски вид. Нашата организация домакин е известна, международна и е асоцииран член на ЮНЕСКО, а темата на конкурса бе „Емигранти „. Всички бяхме писали случки, разказващи за толерантността към чужденците, за разбирането и съприча-

стието към тяхната съдба, цвят, облекло, култура и светоглед. И затова ни бяха отличили с награди. Какъв парадокс, точно заради една такава причина, награждаването на Ада висеше на косъм. Забрадката ѝ се превърна в проблем и сне маската на двуличието, прикриваща европейската толерантност.

На раменете си бях преметнала красив, копринен шал, купен от Париж, който въобще не пасваше на тениската ми от магазин „Българска роза „. Домакините отново категорично заявиха, че няма да включат Ада в дискусиите, докато не си свали забрадката. Тя не реагира. Когато дойде моят ред да се изкажа, станах и сложих скъпия копринен шал върху главата си, като се извиних, че ми духа от морето, което беше истина. Отстрани, между мен и Ада, нямаше голяма разлика, освен кръстчето, което висеше на врата ми. Всички разбраха моята провокация, но дискретно я премълчаха и дискусията продължи, все едно че нищо не се е случило. Ада ми стисна едва забележимо ръката в знак на благодарност. После ме помоли да поддържа някакъв свитък, навит на руло, който беше купила и отиде да донесе кафе. Разгърнах го от любопитство и зяпнах от учудване. Държах в ръцете си цветен плакат с всичките азбуки, възникнали по Средиземноморието, от древността до днес. Беше официално, луксозно издание на френската Асоциация на азбуките, носителка на редица отличия. Каква красота от буквени знаци! – египетски, коптски, гръцки, финикийски, грузински, арменски... и изведнъж виждам: Русия, Кирилица, XIX -ти век сл. Хр.

Под всяка изписана азбука имаше кратка информация, откъде и как е произлязла. За кирилицата не се споменаваха нищо. България я нямаше, както и нашата глаголица. **НЯМА НИ!** В центъра на Европа, нас ни няма! На Панаира на писмеността ни няма!

Незнание? Умишлено преиначаване на неоспорими исторически факти? Неграмотност на Панаира на грамотността? От всичко по малко. Толкова, колкото е необходимо, за да ни заличат. Днес само от някакъв списък от родните места на азбуките. А утре?

Ада стоеше до мен вече четвърт час с двете кафета в ръце и не можеше да разбере защо продължавам да въртя свитъка на разни посоки и да се вирам в дребните шрифтове.

–Ма шери, твоят проблем е нищо. Друг е големият проблем! Няма ми я държавата. И писмеността ми я няма. Европа иска от теб да си свалиш забрадката, а за мен си е сложила бурка на очите, която ѝ пречи да види

очевадни истини. Сякаш принадлежа към някакво неидентифицирано европейско племе.

Тя не проумяваше за какво говорях и започна да отпива ту от едното, ту от другото кафе. Помолих я да ми покаже от кой щанд си е купила свитъка. Вживяла се бях в проблема със забрадката, а само на няколко крачки разстояние, както се казва, под носа ми, официално се разпространяваше фалшива информация за кирилицата.

Някаква солидна дама представяше издателството на Асоциацията. Казах ѝ съвсем вежливо, че в каталога, който продават, липсва държавата България, липсва глаголицата, която е предшественичка на кирилицата, и че Русия не е майка на българската азбука. Разказах и всичко, което знаех по темата. Накрая ѝ посочих информацията от тениската ми.

– Не познавам тези знаци – каза тя, поглеждайки ги бегло.

– Това не са пещерни знаци, а букви, систематизирани по всички правила в азбука – поясних аз.

Вместо интерес, усетих враждебност и раздражение. Казах и, че съм в Марсилия, защото съм лауреат на литературния конкурс и че аз пиша с тези букви.

– Ако има някакъв проблем – каза дамата, – той си е ваш. Не разбирам защо ме занимавате?

– Това не е занимание, а просветление, госпожо. Той е ваш проблем, на вашата Асоциация на азбуките. И си има име: IGNORANCE! /НЕБЕЖЕСТВО!/

Тогав дамата направи последен, отчаян опит да се отърве от присъствието ми, като предложи да купя каталога с две евро по-евтино. От целия ни разговор, това беше разбрала – да компенсира липсата на две азбуки и една държава с две евро. Понеже не отвърнах „на жеста ѝ“, госпожата нервно заприбира последните два свитъка и ми даде да разбера, че затваря щанда.

За какво съм взела да тревожа Европа? Буквена терористка! На всичко отгоре бях забравила да си сваля кърпата от главата. Върнах се отново на дискусията и разказах на Ада какво се беше случило. Тя се опита да ме успокои, припомняйки ми, че все пак от години не живея в България.

– Знаеш ли, Ада, това бе най-хубавият празник в детството ми – Денят на българската писменост. И на края на света да се намирам, винаги го нося у себе си. Мисля, че сме единственият народ, който празнува своята писменост. Този свитък надраска душата ми.

– Ако това ще те успокои, нека ти кажа, че ние, в Египет, в училище учим за Кирил и Методий и знаем, че са използвали и египетски знаци при създаването на вашата азбука.

Това ми каза Ада, която носеше забрадка. Моята беше паднала на раменете. Наместих я отново на главата, защото вятърът се усили. Тогава тя ми подари своя свитък. Е, все пак, не платих дори и цент за европейското невежество.

На сбогуване подарих на Ада моята тениска. Веднага я облече върху нейната блуза и без да иска смъкна кърпата от главата си. Имаше прекрасна коса и изглеждаше много красива. Не бързаше да се забради. Остана така миг, два... Това беше мълчалив жест на благодарност към мен. Така я запомних.

Тръгнах за летището. Там ме очакваше компенсация за яда ми. Служителката, която обработваше багажа, погледна билета ми и се усмихна. Връщах се в Солун. Беше месец юни и много французи отиваха да прекарат ваканцията на гръцките острови. Върху картончето на куфара ми тя написа „Солун“ и попита:

– Къде се намира този остров в Гърция?

И ето я моята балканска радост! В Европа не знаят, че Солун е град, втори по големина след Атина, а аз се кахъря за глаголицата, кирилицата и България. Та това е висша математика! В азбучния каталог Гърция присъстваше повече от достойно, досущ като олимпийска богиня: както с античната ѝ, така и със съвременната ѝ азбука. И въпреки това Солун е остров!!! Зарадвах се по балкански. Не само на мен ми е криво, но и на съседката положението не е розово.

По високоговорителя обявиха моя полет. Стиснах здраво свитъка с „руската кирилица“ и се отправих към самолета, който щеше да ме отведе на остров Солун.

По професия Елена Пеева-Никифориdis е юрист. Завършила е юридическия факултет на Карловия университет в Прага с магистърска степен по международно право. От тридесет години живее в Гърция – живот на колела – и тук и там. Европейското образование, елинската култура и балканският менталитет са трите елемента, които изграждат мирогледа ѝ за света.

Коментари (14)

- 24-05-2014|**Манол Глишев**

тази за забрадката и шала. Харесвам такива неща, приличат направо на разказа за турския астроном в „Малкия принц“.

Колкото до глаголицата и кирилицата – ами това в края на краищата е средновековна история. Нещо като Кръглата маса, Роланд, Зигфрид и Брунхилда. За да бъде известно, трябва да се предлага – и то по готин начин. Британците са адски добри в това да предлагат миналото си по много секси начин, ето защо дори пълни профани поне са чували там нещо за крал Артур или Уилям Завоевателя. Има на какво да се научим от опита им. Като изгледа добре направено популярно филмче за данъчния регистър на Уилям, човек може да реши, че цялата история с нормандското завоевание, замъците и закрепостяването всъщност е интересна. Същият тип филмчета, книги, тениски и сума ти други неща могат да се правят за мистичните траки, страшните прабългари, чаши от черепи, триглави лами, дълбокомислени надписи на глаголица и пр. Без това да е кич от непродоаемия и тъп вид на Балкантурист.

- 25-05-2014|**сухи**

Да, кремляните ни откраднаха дори 24 май

- 25-05-2014|**Люба Александрова**

И се огорчих, и не. Не ни забелязват по света, не искат да ни знаят азбуката, не я зачитат. Не знаят и още – острови, градове, села, паланки и т.н. Това са ТЕ, Другите.

Мен ме вгорчи вчера, че ние станахме „другите“.

Защо ние самите не знаем себе си, не се тачим?!!

В едно прекрасно село, в училище с вековни традиции, носещо името „Св.Св.Кирил и Методий“, празникът -нашия, на буквите, на писмеността ни бе зачетен от има няма 15-ина човека. Селото е с население около 1000 души.

И всичко бе претрупано набързо, но накрая по не знам какъв модел, образец, тертип... бяха раздадени „номинации“.

Не награди, а номинации...

Номинации – за какво, народе български, се номинираш? За какво?

- 25-05-2014|**баба- пенсионерка**

Това е Европа, на която искаме да приличаме. С двойните стандарти и невежеството. Но хайде да не се сърдим и на московците, дето ги учеха в школото, че Ленин им сътворил азбуката.

- 26-05-2014|**сулйо и пулйо**

Боже-боже, кво невежество! пардон игноранс! Та туй на картинката (трябва да се вЕрва, че същата като свитъка) си е баш руският АЛФАВИТ на Пешо дъ грейт от 19 век... И него ли въшливите, пардон либерални бугари-татари изкат да заграбят???

- 26-05-2014|**Нора**

Вярвам, че авторката осъзнава разликата между невежеството на една обикновена служителка в летището и това на Асоциацията на азбуките. Двете не са еднозначни в мащабите и най-вече в ефекта си.

- 27-05-2014|**Нова азбука**

„Който не може да уплаши другите с нещо, се оплаква, дано ги заплаче за нищо.“ С този цитат от далечното ехо-наследство на хаджи чорбаджи Параскев Рашкович, ние лудите, отказваме да пишем според азбуката на полутрамотните. Защото, както се мъчи да обясни недоодяланата истина „Видяла жабата, че подковават бивола, и тя вдигнала крак“?

Утехата ни е, че все ще се намери някой откровено луд да ни напише една чисто нова азбука, която да ви върне от джендема, уважаеми панелни ко-оператори. Чуete ли за такъв, молим, пишете ни на компютърна кирилица веднага.

Чингиз Кан

бул. „44 Километър“

България /на 5 морета/,

• 27-05-2014|**Попов**

Тъпата упоритост, с която някои мюсюлмани обосновават своите забрадки, не следва да се поощрява. Обяснението, което дава интеллигентната жена, завършила френски колеж в Кайро, е просто обидно (за всички здравомислещи хора): „ние, обикновените жени, по този начин се предпазваме от агресията срещу нас.“

Какво иска да каже тази тъй интеллигентна жена? Че на нея забрадката ѝ е нужна точно там, в този момент, при награждаването ѝ, за да се „предпазва от агресия“? От чия „агресия“ – от „агресията“ на награждаващите я? Не е ли абсурдна една такава позиция?

Интеллигентната жена от френския колеж толкова ли не може да направи един малък „компромис“ – да свали забрадката си по време на церемонията – а след това, когато напуска сградата, пак да си сложи забрадката (щом смята, че това я „предпазва от агресията“)...

Това са въпросите, които ние, потенциалните „агресори“ (каквито сме явно в нейните очи!), си задаваме.

• 27-05-2014|**Snejana Popova**

Parvo MOLIA za izvinenie, che pisha na latiniza/ rabotia van ot Bulgaria
Rabotila sam 5 godini v Maroko.

Sled parvata godina RAZBRAH, che TRIABVa da se sablidavat pravilata
na jivot v тази страна!

Prez liatoto, v jegite, s moia priatelka, kolejka, franzuzoika, TRIABVASHE
da si oblechem OBEZATELNO neshto s dalgi rakavi, zashtoto vlizaiki v magazin
za obleklo, prodavachte – maje!

pochvaha da se vartiat okolo nas i popipvat golite raze!!!!!!!!!!!!

Mojete li da si predstavite kakva POGNUSA e

tova!!!!!!!!!!!!!! Izjiviavasl li ste tova useshtane????????????????

Samo kogato bade izjiviani, moje da se komentira!!!!!!!!!!!!!!!!!!!!

Daje s moiata priatelka stignahme do zvoda
da se OBLICHAME v djalaba= jenska dreha pokrivashta tialoto, razete

.....

za da IZBIAGVAME majkata AGRESIA!!!!!!!!!!

Drugo, koeto me izumiava: Kakvo tolkova ima v edna zabradka, kogato
LIZETO e OTKRITO??????????????

Shapka, ZABRADKA, kade e razlikata?????

Koloto za nashata AZBUKA, GLAGOLIZATA, tia e po- stara i ot
EGIPETSKATA!!!!!!!!!!!!!!

Drugo, izvestno na FRENSKITE intelligentni, prosveteni liude e:

tehite krale sa se ZAKLEVALi nad BIBLIA,

napisana na GLAGOLIZA, zeli 400 godini!

Useshtali sa neinoto silno energiino izlachvane!

Tazi Biblia e donesena ot BULGARSKA PRINZESA kato svatben podarak
ot neinia bashta BULGARKI KHAN!!! Tova sa FAKTI!

- 01-06-2014|Гост

Ужасно егоцентрични сме. Искаме всички по света да знаят всичко за нас и да ни уважават. А какво обикновенните българи знаят за останалия свят. Също почти нищо. Какво ниско самочувствие!

- 01-06-2014|Георгиев

Гост писа:

Ужасно егоцентрични сме. Искаме всички по света да знаят всичко за нас и да ни уважават. А какво обикновенните българи знаят за останалия свят. Също почти нищо. Какво ниско самочувствие!

Омръзнало ми е от българи-комплексари, които непременно смятат, че са по-низши от другите нации, защото това им е внушавано.

Каквито сме, такива! Мисля, че е крайно време да започнем да уважаваме и ценим род и Родина, бащино огнище, родната си култура и всякакви духовни завоевания и търсения.

И другия път напишете „Ужасно егоцентричен съм“ вместо да се криете зад 1 л. мн. ч-ло. Ако е възможно и без правописни грешки, освен ако клавиатурата ви не е читава.

Горният разказ, впрочем, много ясно показва колко са „грамотни“ именно в чужбина. А за българската азбука лично на мен един руснак в ГДР – Берлин ми обясняваше, че била създадена от някакъв киевски княз и въобще не била българска...и то доста преди 1989 г.

Аз лично отдавна не се впускам в подобни разговори със случайни хора, защото от едно равнище надолу съм се убедила, че няма смисъл даже да им обогатявам общата култура. В случая става въпрос за пълни неграмотници от въпросното сдружение. Мърлява работа.

- 02-06-2014|**Мартин Заимов**

От една страна, би било наистина интересно да се прочете анализ на икономическата цена на кирилицата – по-висока относителна цена на книгоиздаване, печатни издания и техника (специфични клавиатури, програмни продукти и др). Към което да се добави загубата на благосъстояние породена от допълнителната изолация от западния свят и същевременно облекченото индиректно влияние на Русия.

От друга страна, текущата „стойност“ на обществото ни е значително по-важна за обсъждане от тази на кирилицата. От нея, а не от кирилицата – или съответно от забрадките за арабския свят – зависи бъдещето ни. Миналото (включително една или друга азбука) има ценността и важността на археология. Която важност не е нужно да се подценява, но тя е само един от многобройните елементи конструиращи настоящето и бъдещето. Елемент, който може да бъде както креативен, така и затормозяващ и дори пагубен.

- 02-06-2014|**Гост**

Приказките на Мартин Заимов за „икономическата цена на кирилицата – по-висока относителна цена на книгоиздаване, печатни издания и техника (специфични клавиатури, програмни продукти и др)“ – са смехотворни. Ако за България придържането към кирилицата има някаква такава „икономическа“ цена – то колко по-висока би била тази цена, ако я изчислим за страни като Япония и Китай, които също, въпреки своето значително „озападняване“, продължават да се придържат към своите си писмености – и не се отказват от печатните си издания, а и си имат и „специфични клавиатури, програмни продукти и др“ – и не помислят да се отказват от тях. (По-скоро напротив: наскоро Китай обя-

ви, че ще забрани на държавни компютри да се ползва една определена версия на Уиндоус...)

Всъщност всеки съвременен човек би трябвало да осъзнава, че именно съвременните компютърни технологии многократно улесняват (и поевтиняват) писането (и печатането) в рамките на всички възможни различни азбуки.

- 02-06-2014|**Златко**

Кирилицата си е нашата собствена свещена крава. Трудна работа, това с побутването й...

Юни 2014

Свобода и разнообразие

Автор: Тимъти Гартън Аш

1.

Според прогнозите на Демографското бюро на САЩ, не-испанските бели граждани ще бъдат задминати по брой от други етнически групи в Съединените щати някъде около 2042. Както пеят вокалистките в едно от чикагските кабареа: „През 2042 от нас ще има повече, отколкото от вас“. Ако Турция се присъедини към Европейският съюз, то около 2030 един от всеки пет жители на ЕС би могъл да бъде мюсюлманин. Това разнообразие е най-видимо в градове като Лондон, Амстердам, Торонто и Ню Йорк. Около 37 процента от нийоркчаните са родени в чужбина; в Торонто цифрата е близо 50 процента. Триста езика се говорят в Лондон. Едно от всеки пет новородени деца във Великобритания има поне по един родител, роден в чужбина. Това не са просто „имигранти“. Все по-често това са хора с „миграционен произход“, както ги класифицира германското правителство, или „постмигранти“, според по-енергичната фразеология на **Робърт С. Лайкън**. Вече отдавна е известно, че проблемите на конфликтната идентичност, т. нар. културна шизофрения, могат да бъдат най-остри при второто и трето поколение. Евтините полети, Интернет, сателитната телевизия и мобилните телефони правят двете родини по-близки, отколкото това е било за италианските или ирландски имигранти в САЩ преди сто години. В още по-голяма степен, отколкото итало-американците от ранния двадесети век, днешните турко-германци, пакистано-британци, мексикано-американци, камбоджанско-канадци и китайско-австралийци живеят с усещането, че са част от два свята.

Тези нови европейци, канадци, американци или австралийци не могат да бъдат характеризирани само чрез един групов идентификатор, бил той култура, етничност, националност („турците“), религия („мюсюлманите“) или някакъв специфично измислен колективен маркер като „хиспаник“ (латиноамериканци) или „афро-карибийци“. В Бир-

мингам например – един английски град, за който се очаква да има небяло мнозинство около 2024, постмигрантите са не просто индуси, сикхи или мюсюлмани, но също и пунджаби^[1] или мирпури (от Мирпур, област в **азадски Кашмир**), избиратели на лейбъристите, консерваторите или либералните демократи, фенове на този или онзи футболен клуб и, в никакъв случай на последно място – жители на великия град Бирмингам, с неговия отличителен акцент и местен патриотизъм. Около един милион души в Бирмингам днес идентифицират себе си като със „смесена“ идентичност. В много страни все повече и повече хора са, както веднъж се изрази президентът Обама, „мелези като мен“.

Мултикултуралистката литература, с нейната тенденция да етикетира хората по култура, често пропуска да разпознае разнообразието на този все по-смесен свят. Повече от всякога, това трябва да включва и разнообразието, което се открива вътре в една определена човешка кожа, разум и сърце.

2.

„Мултикултурализмът“ се е превърнал в понятие с напълно несигурно значение. За някаква социална реалност ли става дума? Набор от политики? Нормативна теория? Идеология? Миналата година работих заедно с участници от осем други европейски страни като член на работна група към Съвета на Европа. Стигнахме до заключението, че думата означава нещо различно и обикновено неясно, във всяка отделна страна.

Някои, но не всички, от политиките, описвани като „мултикултурализъм“ през последните тридесет години, са имали дълбоко нелиберални последици. Те са допуснали образуването на „паралелни общества“ или „субсидирана изолация“. Самообявили се общностни водачи са използвали обществени средства, за да наложат културни норми, които биха били неприемливи в по-широката общественост, особено по отношение на жените. Всичко това се е приближило много до нещо като официално възприемане на един културен и морален релативизъм. Перверзна последица от него е, че то е лишило от влияние гласовете на по-либералното, секуларно и критично малцинство вътре в такива етнически или културно обособени малцинства.

Ако, изхождайки от това, вие бихте искали да разработите някаква версия на мултикултурализма, която е истински съвместима с либерализма, както го правят някои изтъкнати политически теоретици, то ще трябва да запълните множество страници в ограждане на понятието

с обяснения и квалификации. А по времето, когато сте приключили с това, оправданието за появата на нов „изъм“ вече ще се е изпарило. Защо тогава да не говорим просто за някаква форма на модерния либерализъм, подходяща – което ще рече развита и адаптирана – за условията на едно съвременно, мултикултурно общество?

По времето, когато разбиранията за либерализма са се разширили дотам, че да обхванат еднаква свобода под върховенството на закона за хората от всички социални класи, не се е считало задължително да се говори за „мултикласизъм“, нито пък, когато той е бил разширен до хората с всички цветове на кожата, „мултицветизъм“; или – отново – когато е ставало дума за всички полове и видове сексуалности, за „мултиполовизъм“ или „мултисексуализъм“. Колкото и мъчително да е това за хората, прекарвали академичните си кариери в работа върху мултикултурализма, понятието трябва да бъде предадено на концептуалното кошче за боклук на историята.

Да се каже това не означава непременно да се възприеме всяко грубо обобщаващо съждение за това дали мултикултурализмът е бил (използвайки известно-пародийните твърдения от 1066 и *всичко останало*¹) нещо Хубаво или нещо Лошо. Едно от сковаващите ограничения на думата се състои именно в това, че през последните години тя е включвала някои много лоши неща (примерно обществено субсидирани, нетолерантни малцинствени гета в западноевропейските градове), но и някои много хубави (примерно опитите да се накарат съседите да се запознаят по-добре със взаимните си култури).

За да бъдем ясни: само „изъм“ би трябвало да бъде „уазъм“². Макар че прилагателното „мултикултурен“ (по малко съмнителен начин) обобщава в едно обозначение множество видове човешки различия от реалността, то все пак се е превърнало в общоразбираемо съкращение за най-вече постмигрантското разнообразие в тези общества. Не е нужно да се изхвърля (описателното) бебе заедно с (нормативната) вода от ваната.

1 Пародийна история на Англия, написана от британските хумористи Уолтър Селър и Робърт Ийтман, публикувана за пръв път в списание *Пънч* през 1930 г. (бел. пр.)

2 Трудно преводима английска игра на думи, използваща факта, че „изъм“ в английския език идва от „is“, тоест нещо, което „е“. Оттук и противопоставянето му на „уазъм“ („wasm“), тоест нещо, което е било, което принадлежи на миналото. Бел. пр.

3.

Но как, ако не чрез позоваване на „мултикултурализма“, бихме все пак могли да обобщим по някакъв начин предизвикателствата и възможностите, предлагани от все по-мултикултурния характер на тези общества? Според принципа, че не трябва да се използват сложни понятия там, където работа могат да свършат и по-прости, аз бих предложил подхода на „комбиниране на свободата и разнообразието“. Това не означава, че свободата и разнообразието са първостепенни понятие със сравнима ценност, като например мир и справедливост. Увеличаващото се разнообразие със сигурност може да увеличи свободата. Там, където няма избор, няма и свобода. Колкото повече избори между различни начини на живот имаме на разположение, на входното стъпало на нашия голям град, толкова по-голяма е реалната свобода, която може да се каже, че притежаваме.

На практика обаче увеличаващото се разнообразие може да се окаже и предизвикателство към съществуващите свободи – а и към социалните практики и споделени разбирания, които исторически са поддържали тези свободи. От влиятелната работа на **Роберт Патнам** върху социалното доверие до яростните сблъсъци около датските карикатури на Мохамед, от етническите малцинствени гета до нетолерантния имиграционен закон в Аризона, всеки, който има очи, би трябвало да разпознае, че ние сме далеч от някакво състояние на розовогледо национално блаженство.

Когато казвам „комбиниране на свободата и разнообразието“, аз имам пред вид разнообразието най-вече като реалност. Така че фразата може да бъде да бъде представена и по-обширно: „как да се защитават и разширяват свободите в едно отворено общество при условията на увеличаващо се разнообразие“. Това изисква съсредоточаване на вниманието върху подробностите на политиките по възпитанието, жилищното строителство, трудовия пазар, социалните помощи, културата, политическото представителство и т. н. Местното ниво е също толкова важно колкото регионалното, националното и – в Европа – различните над-национални нива. Онова, което функционира в Пакистан или Брадфорд, може и да не функционира при турците в Берлин или берберите в Ротердам, камо ли пък при мексиканците в Лос Анжелис или камбоджанците в Торонто.

Нито пък това е задача единствено за обществените политики. Това е лична отговорност на всеки от нас, който живее в такова общество. Характерът на ежедневните взаимоотношения в училището, на работа или на улицата, ще засягат поведението на имигрантите и постмигрантите поне в също такава степен, колкото и всяка висока политика. Дребните пренебрежения отчуждават, дребните любезности интегрират.

4.

Евентуалният конспект по това „какво трябва да се прави“ би запълнил, следователно, цяла енциклопедия. Тук мога единствено да скицирам определени качества, които би трябвало да преминават през и да информират публичните политики и личното поведение. Предлагам един петогълник от либерални добродетели: включване, яснота, последователност, непоколебимост и либералност. Погледнато теоретично, тези неща могат да бъдат разбирани като изражения на опитите, направени от хора като **Айзая Бърлин** и други, да съчетаят в едно либерализма и плурализма. На практика обаче те си вадят изводи и правят заключения от половин век на най-различни опити и грешки. Едва ли е нужно да се пояснява, че тези пет либерално-плуралистски ценности са ефективни единствено в комбинация едни с други; оттук и изображението на петогълника.

Включване

На някакво ниво на неземна абстракция може и да е възможно да се спори, че ограничаването на имиграцията в богатите, свободни страни е нелиберално. В реалния живот обаче, ограничаването на имиграцията е предпоставка за поддържането на едно либерално общество. (Позволете на всеки, който поиска, да влезе в Швейцария, и елате да гледате какво става). Онова, което обаче либерализмът изисква, е всеки, който е пристигнал в дадено законово-политическо пространство – било то в отделна страна, на територията на ЕС или в по-голямата Европа – да получи зачитане на човешките си права, дори и ако тези хора са тук само за кратко време и то незаконно. Освен това той изисква хората, които живеят тук легално, за дълги периоди от време, да бъдат удостоени с онова „пълно зачитане и грижа“, които **Роналд Дуоркин** предписва като задължение на либералната държава към всички нейни граждани.

През последния половин век много западноевропейски страни се провалиха по протежение и на двете стъпки от този двустепенен ар-

гумент. Те допуснаха вътре прекалено голям брой хора, чрез различни съчетания от преднамерено щедра, хаотично неуправлявана и просто нелегална имиграция. Страни като Норвегия, в които липсва опит от по-ново време с голяма имиграция, преживяха приток на хора, приближаващ се до рекордните пропорции на имиграцията в САЩ отпреди Първата световна война. Доскоро обаче повечето европейски страни правеха прекалено малко, за да интегрират новите или не чак толкова нови постъпления от хора и децата им – тоест, да успеят да ги накарат да се чувстват у дома си, като пълноценно участващи членове на обществата, в които живеят.

В една известна статия, озаглавена „мултикултурната драма“, публикувана през 2000 г., датският политически публицист Паул Шефер критикува холандската политика на „либерално допускане, но ограничена интеграция“. Под „либерално“ той вероятно има пред вид „щедро“, но всъщност, както и сам аргументира във великолепната си книга *Имигрантските нации*, тази комбинация не е ни най-малко либерална. В Германия например, към 1994, повече от седем милиона от жителите, от общо 80 милиона, са били официално определяни като „чужденци“. Това включва например турци, които са живели в Кьолн или Западен Берлин в продължение на тридесет години.

Повечето западноевропейски страни, включително и Германия, вече са се придвижили по посока гарантиране на гражданство за дългосрочните си жители, но преразгледаният закон за германско гражданство продължава да изисква те да се откажат от всяко друго гражданство. Това е все по-нереалистично и вероятно неразумно, в един свят, в който все повече постмигранти имат по две тясно свързани родини. Както се изразява една жена от британския град Брадфорд: „Пакистан е нашата страна. Великобритания също е нашата страна“.

Но простото даване на гражданство е само начало на включването. В наши дни много западноевропейски страни са въвели тестове и церемонии за получаване на гражданство. Въпросите от тези тестове за проверка на националните знания понякога имат доста случайни качества, и нерядко не могат да бъдат издържани от хора, чиито семейства са живели в страната в продължение на поколения. (За всеобщо забавление във Великобритания, дори премиер-министърът Дейвид Камерън не успя да каже веднага на американския телевизионен водещ Дейвид Летърман какво точно означава на английски „**Magna Carta**“, и кой е

композиторът на „**Властвай, Британийо**„) Понякога церемониите са повърхностни или се клатят на ръба на авто-пародията (чай, сандвичи и пианист, свирещ „**Страната на надеждата и славата**„, докато дъждът тропа по покрива на някое английско провинциално кметство). Въпреки това новите граждани, с които самият аз съм разговарял, намират тези церемонии трогателни или поне „мили“.

Отвъд това единично празнично утвърждаване на националната принадлежност, грубата мелница на включването преминава през множество различни обстановки: образование, жилищна среда, работно място, медии, политика, развлечение и спорт. Малко неща могат да помогнат повече от разкованото всекидневно смесване у дома, в училище и на работа. Романистката Зейди Смит си припомня как е раснала в Лондон сред момичета със забрадки, еврейски момчета с ярмулки и индийски деца с бинди¹ по челата: „заедно в едни и същи начални училища, ние не бяхме нито удивени, нито пък особено наплашени, от различията си.“

Във Франция, въпреки великата ѝ републиканска традиция на сляпа-за-цвета интеграция чрез образование, проблемът за образователната сегрегация продължава да съществува, защото постмигрантите са концентрирани в определени градски квартали. Внимателни изследвания демонстрират наличието на сериозна дискриминация срещу хора с чужди имена по принцип, и по-специално срещу мюсюлманите, на френския трудов пазар.

В журналистиката съществува едно двойно предизвикателство на представянето: от една страна, да се представят правилно и с разбиране животите на хората от различни култури; от друга страна – да има хора с такъв произход, видими и чуваеми, по телевизията, в печата и онлайн. Не е нужно двата вида представяне непременно да съвпадат. Не е нужно афро-американците винаги да бъдат представяни от афро-американци, мюсюлманите от мюсюлмани, жените от жени. В политиката видимите представяния както на лицата, така и на интересите на значителните малцинства също са желателни; и отново, двете неща не трябва непременно да съвпадат. Джем Йоздемир, един от лидерите на германската Зелена партия, говори от името на гражданите със специална грижа

1 Традиционното петно по средата на челото, характерно за индуските жени. Бел. пр.

към околната среда, а не непременно от името на съгражданите си германски турци или турски германци.

Развлеченията и спортът вероятно имат най-силно влияние върху възприятията на широката публика. Повечето европейски футболни клубове се хвалят със силно участие на играчи от емигрантски произход – (вече легендарният) Зинедин Зидан от Франция, италианският нападател Марио Барвуа Балотели или бившият английски капитан Сол Кембъл, за да посочим само трима. Магията на техните обувки е направила повече за появата на едно „ново ние“ от всичко, направено от политиците.

Яснота

В мултикултурните общества основните принципи и ценности на политическата общност, включително правата и задълженията на гражданите, трябва да бъдат артикулирани по-ясно. Повечето европейски страни с високи нива на имиграция вече са направили стъпки в тази насока. Италия например въведе Харта на ценностите през 2007. Европейският съюз пък има свой списък от единадесет „обща основни принципи на интеграцията“, които, ако и по неизбежност прекалено общи, са както либерални, така и ясни.

Важно е освен това да се прави разлика между либералните основни положения, по които не може да има компромис, и онези части от гражданския живот, при които договарянето и приспособяването са както възможни, така и желателни. Една от грешките, правени от много европейски общества в течение на последното десетилетие е в това, че те изразходваха огромни количества от време и възмущение върху неща, които в най-добрия случай могат да се окачествят като второстепенни – например въпроса дали минарето на джамията в Кьолн може да бъде по-високо от шпица на катедралата, референдума върху забраната на минаретата в Швейцария, както и всички онези безкрайни спорове около различните видове женско преброяване – хиджаб, никаб и бурка – като същевременно се правеха огромни отстъпки по въпроси, по които не би трябвало, примерно равенството пред закона, свободата на словото и фундаменталните права на жените.

Така че тези общества бяха ненужно безкомпромисни в маловажното и опасно безгрижни при същественото. В 2008 например, британските власти са получили известия за около 1,600 предполагаемо нало-

жени женитби, докато полицията смята, че така наречените убийства на „честта“ се случват средно по веднъж месечно (при което реалните цифри и в двата случая вероятно са много по-високи). Това са ужасяващи цифри за която и да било страна, но особено много за такава, която се гордее с това, че е „майка на свободните“.

Джонатан Лорънс, чието изследване на най-новите подходи на европейските правителства към техните мюсюлмански населения се възползва добре от историческия опит на други малцинства в Европа, ни казва, че уводът към споразумението, сключено между Наполеон и френската еврейска общност е включвал изрично позоваване на талмудическия принцип *dina demalchuta dina* – „законът на страната е закон“. Как хората с различни вярвания и култури ще стигнат до тази точка си е тяхна работа, но те трябва да го направят, или основанията на свободното общество ще започнат да се пропукват. Съществено следствие от това е, че гражданите от какъвто и да било произход разполагат с равни възможности да работят за промяна на закона на страната, в която живеят, чрез демократично избрани законодателни органи.

Последователност

Модерните секуларни либерални държави претендират, че предоставят на гражданите си еднакво третиране под един и същи закон. Присътигането на хора от различни култури, вярвания и страни поставя това твърдение на проба. Защо например има закони срещу богохулството, защитаващи единствено християнството? Религиозни училища само за някои вярвания, но не за всички? Закони за паметта, покриващи само някои геноциди, като Холокоста? Или ниши за законова изключителност само за някои общности, като например **амишите** в САЩ? „Двойни стандарти!“, крещят някои от по-гласовитите представители на новите малцинства – и имат право.

Ние следователно се намираме на някакво разклонение по пътя. Можем например да увеличим табутата, така че всички общности и вероизповедания да бъдат еднакво закриляни, но можем и да премахнем някои досега непоставяни под въпрос табута, придвижвайки се по посока към един по-последователен либерализъм на еднаквото третиране. Представителите на по-консервативните постмигрантски малцинства често предпочитат първото от тези две разклонения. Така например, британските мюсюлмани лобираха още в началото на предното десети-

летие не за премахване на английския закон против богохулството, а за разширяването му по такъв начин, че да дава същата закрила и на исляма. В този случай Великобритания отмени закона за богохулството и го замени с нов вид закононарушение – „насъскване към религиозна омраза“. Но в следствие от кампания, подета от защитниците на свободата на словото, това закононарушение беше смекчено чрез така наречената „английска ПЕН клауза“, която защитава „критиката или изразяването на антипатия, неприязън, осмиване, обида или оскърбление“ на религиозните вярвания и практики.¹ Крайният резултат беше определено придвижване по посока към един по-последователен либерализъм – но победата беше крайно оспорвана.

Разбира се, нереалистично е да се очаква постигане на тотална последователност. В едно забележително писмо, което написа през 2004 до германския юрист Ернст-Волфганг Бокенфорде, човекът, който по онова време беше кардинал Йозеф Ратцингер а днес е Папа Бенедикт XVI, настояваше малко жаловито, че неделята със сигурност трябва да си остане ден за почивка: едно практическо и достатъчно разумно настояване, без съмнение. Само че заедно с това той настояваше и че държавата не можела да се откъсне напълно от културните си корени и да се превърне в нещо, което той наричаше *reiner Vernunftstaat*, държава, основаваща се единствено на разум.

Това настояване съдържа две твърдения: първо, че секуларната, либерална държава се нуждае от споделени ценности, на които да се обляга и второ, че тези ценности трябва да бъдат обвързани само с една определена култура. Но предизвикателството на нашето време е именно в това да се изградят ценности, които са защитими в светлината на разума и могат да бъдат открити сред множество различни култури. „Повярвайте ми“, настоява философът Алмут Брукщайн Кору, „базисните ценности на германската конституция могат да бъдат много лесно защитени от гледните точки на еврейските и ислямски традиции.“

Непоколебимост

Либералните основни ценности, за които една свободна страна изисква да бъдат респектирани от всичките ѝ граждани и пребиваващите в нея, трябва да бъдат ясно определени и ограничени по обхват, но да

1 В тази връзка виж **Защо словото на омразата не бива да бъде забранявано**, „Либерален преглед“, 9 май 2012. Бел. пр.

бъдат защитавани непоколебимо. Това изисква нови реакции към нови предизвикателства. Така например Великобритания днес вече има Отдел за принудителните женитби, който е съвместна инициатива между външното и вътрешно министерства, тъй като – в тази страна на двойни родини – много от принудителните женитби се случват в действителност в страни като Пакистан. През 2007 г. парламентът прокара Акта за принудителните женитби. Британската полиция е разработила широкообхватна стратегия за борба срещу онова, което нарича „основаващо се на честта насилие“, включително принудителни женитби, убийства и женско генитално осакатяване. Както те с право отбелязват, „Няма никаква чест в поръчването на убийства, изнасилвания, отвлечения и множество други актове, поведения и постъпки, които съставляват ,насилието в името на така наречената чест‘ „.

В наше време една от най-големите заплахи срещу утвърдените свободи идва от сплашването, предназначено да ограничава свободата на словото. В един изследователски проект на Оксфордския университет, занимаващ се със свободата на словото (www.freespeechdebate.com) ние формулираме един базисен принцип по следния начин:

„Ние нито заплашваме с насилие, нито приемаме насилствено сплашване“.

Това са две страни на една и съща монета. Да се поддаде човек на насилствено сплашване означава всъщност да насърчава онези, които отправят заплахи за насилие, да го правят още повече, а също и да бъдат последвани от други.

Това е предизвикателство, при чието посрещане много от европейските общества се провалиха сериозно през последните двадесет години. Онова, което в американската литература върху свободата на словото се нарича „**ветото на подигравача**“, в наше време вече се е превърнало във вето на убиеца. Със сигурност има десетки, а може би и стотици хора в Европа, които живеят в страх за живота си само поради мислите или чувствата, които са изразили в писания, речи, драма или визуални изкуства. Те включват не само не-мюсюлмански и экс-мюсюлмански критици на исляма, но също и мюсюлмани, които са критикували неща, извършени в името на собствената им вяра. Сикхи, индуси и други хора също нерядко са чувствали насилствените граници на сплашването.

Прекалено често реакциите на силите на закона и реда са приемали формата на опити за потискане на формите на изразяване, упражняващи оскърблението, вместо съсредоточаване върху поведението на оне-

зи, които заплашват с насилие. Изправена пред бурни демонстрации, британската полиция нареди на хората, поставили на сцена пиесата *Безчестие*, представляваща една парливо-негативна картина на сикхския общностен живот във Великобритания, да спрат представленията. И докато действията на държавата са от второстепенна важност в някои други области като например развлеченията и спорта, тук нейната роля е решаваща, тъй като тя разполага с монопол върху легитимното насилие. Едно по-разнообразно общество задължително ще демонстрира по-остро конфликтни гледища върху важни въпроси. Работата на либералната държава е не да намалява, камо ли да елиминира този конфликт, а да осигурява неговото оставане в мирни граници.

Джерми Уолдърн писа наскоро, че законите в европейски стил, насочени против „словото на омразата“ трябва да бъдат сериозно разгледани в Съединените щати, обосновавайки се с това, че те защитават достойнството на някои уязвими малцинства. Моето собствено гледище е, че по-скоро Европа трябва да се придвижи по поска на **Първата поправка** [към конституцията на САЩ]. Ние в Европа можем да научим много от начините, по които Съединените щати традиционно са използвали свободата на словото, именно за да си помогнат в живота сред разнообразието. Както президентът Обама отбеляза пред Общото събрание на ООН, говорейки за спорния случай с видеоклипа „**Невинността на мюсюлманите**“, разпространен чрез Ютюб, „в едно общество на разнообразието, усилията за ограничаване свободата на словото бързо могат да се превърнат в инструмент за заглушаване на критични гласове и потискане на малцинства“. В една либерална демокрация някой туй-йт, изпълнен с омраза, е най-добре посрещнат чрез всеобщо осъждане и социален натиск – неща, които социалните медии също позволяват и дори подсилват – а не толкова чрез отнемане времето на полицията, която има по-важни неща, с които да се занимава.

Държавата трябва да се намесва решително в момента, при който „словото на омразата“ се превръща в онова, което **Сузан Бенеш** нарича „опасно слово“. Както Бенеш пояснява, за да се определи точно кога тази граница е прекосена, е нужен внимателен анализ на специфичните обстоятелства, в които се намират говорещият и неговата аудитория. Но неща като „ако кажеш това, ще те убием“ – когато са казвани сериозно – са ясно определими като опасно слово. И борбата срещу насилственото сплашване в никакъв случай не бива да бъде оставяна единствено на

полицията и съдилищата. Заплашените хора, били те някой известен писател или млада жена, живееща в потисническо обкръжение, се нуждаят от солидарност от страна на по-широката общественост. Те трябва да бъдат в състояние да почувстват, че могат да потърсят закрила и поддръжка. (Тази солидарност обаче не изключва непременно сдържане на критиката срещу гледищата на тези хора. Автоцензурата не е добър начин да се защитава свободното слово).

Институции като политическите партии, професионалните съюзи, училищата, университетите и издателствата – всички те трябва да играят своята роля. Осъдително е например това, че издателството на Йейлския университет реши да не публикува една вече подготвена за печат част с илюстрации към книгата на датската изследователка Юте Клаузен за сблъсъка около датските карикатури на Мохамед. В резултата на това – в една внимателна, научна книга на име *Карикатурите, които потресоха света* – онова, което не можем да видим, са точно карикатурите, които потресоха света.

В настоящия момент твърдото посрещане на насилственото сплашване е най-важният пример за тази съществено важна либерална непоколебимост, но той не е единственият. Непоколебимост се изисква също и пред лицето на популярната, насъсквана от жълтата преса истерия („трябва да се направи нещо!“), пред откритото и прикрито лобиране от страна на богати и влиятелни интереси у дома и в чужбина (започвайки от Руперт Мърдок, през всевъзможните етнически и основаващи се на вяра групи, до властите в Саудитска Арабия и Китай), както и всеки друг натиск, упражняван за предотвратяване или изкривяване на последователното прилагане на еднакви стандарти към всички членове на мултикултурното общество.

Либералност

Описвам последната страна на петоъгълника с дума, която подхваща някои стари, днес вече малко позабравени значения на „либерален“. Значенията на „либералност“ включват неща като щедрост, откритост и свобода от предразсъдъци. Думата припомня за онзи либерализъм, който притежава щедър, любопитен, изпълнен с въображение интерес към други култури, философии и начини на живот. Най-брилянтно представен от Айзая Бърлин, този либерален плуралистичен подход отива отвъд простото твърдение, че либералните общества не изискват от всич-

ки свои граждани да бъдат либерали. Той взема на сериозно изказването, че ние сме в състояние да разбираме, ценим и да се учим от другите дори и ако сме дълбоко несъгласни с тях. Неговите качества се съдържат във фрази като „либерална мисъл“, „либерален дух“ или книгата на Лайънъл Трилинг *Либералното въображение*.

Марта Нусбаум красноречиво продължава тази традиция в книгата си *Новата религиозна нетолерантност*. Тя пледира за използването на „вътрешните ни очи“, за онова „любопитно и изпълнено със симпатия въображение“, което е склонно да „разпознава човечността под странни костюми“. Подобно на Трилинг тя илюстрира това либерално въображение чрез литературни творби – в нейния случай вариращи от *Натан мъдрецът* на Лесинг чак до детските книги на **Маргьорит де Анджели**. Не всички ние можем да бъдем писатели или поети, но някои от техните способности за въображение са от съществена важност, ако бихме искали да съчетаем в едно строгите, уникални закони и политически изисквания за еднаква свобода с обезформената, полифонична реалност на социалното и културно разнообразие.

Изказването „едно любопитно... въображение“ подразбира, че вие ще се опитате да научите малко повече за хората, редом с които живеете днес. Това е от съществена важност, тъй като, според наблюдението на писателя **Девла Мърфи**, „ако не знаете нищо за някой народ, то ще вярвате на всичко, [което ви казват]“. Съветът на Европа днес насърчава онова, което определя като „межкултурно“ образование и разбиране. Но хартиеното знание би било безполезно без въображението, което го одухотворява. С малко въображение и човешки контакт ние скоро откриваме споделената човечност под непознатото облекло и език. Това е темата на множество романи и поетични творби, но също, както си припомня Зейди Смит, и на ежедневието на съученици и съседи, заети със споделени дейности, които нямат нищо общо с опитите да се опознаят съответните култури: да речем пушенето на първата ви цигара зад спортния салон в училище или съвместната инициатива за създаване на нова местна автобусна линия.

Зад завесата на непознатия език ние може би ще открием прозрения, които ще оценим като ценни и верни. Както видяхме, това не винаги ще бъде така: понякога е налице неизличим конфликт, изискващ търпимост единствено до границата на либералните основни ценности, но желязна твърдост отвъд нея. (Насилственото потискане на свободно-

то слово, убийствата на честта и принудителните женитби – всички те са прекалено актуални примери). Но сплотеността в защита на основните ценности и човешки права не изисква, нито пък би трябвало да води до, затваряне и отчуждение.

Размисляйки върху понякога истеричните дебати върху исляма в Европа, в едно есе, първоначално озаглавено „Диалектика на секуларизацията“, Юрген Хабермас настоява, че, тъй като нашите съграждани трябва да бъдат „вземани сериозно като настоящи съвременници“, то от секуларните граждани се очаква да не изключват непременно възможността, че могат и да открият, дори и при религиозните изказвания, семантични съдържания и прикрити интуиции, които могат да бъдат преведени и въведени в секуларния разговор.

В днешна западна Европа този съвет е отправен към едно секуларно, ако и не непременно атеистично, мнозинство. В Съединените щати човек трябва да го обърне наопаки, обръщайки се към очакванията на религиозното мнозинство към едно атеистично малцинство. Но както посочва сам Хабермас, това не е просто апел към някакво дадено мнозинство.

Като човек, чиито предшественици са били у дома в Англия докдето се простира не съвсем пълното ми семейно дърво, аз изпитвам специално задължение да се обърна, в дух, аналогичен на гостоприемството, към хората, пристигнали по-скоро тук, с призива да се чувстват у дома си в Англия. Ако вземаме на сериозно изискването за създаване на едно „ново ние“, то трябва да дойде момент, в който онези, чиито семейства са пристигнали в по-скоро време, трябва да бъдат също толкова домакини, колкото и аз. Да ги третираме все още като гости – камо ли пък като *гастарбайтери* – е именно нелибералното нещо.

Нещо повече, макар че като цяло постмигрантите си остават малцинство в повечето западни страни, има лондонски квартали, а и цели английски градове, в които те или вече са, или скоро ще бъдат мнозинство. Така че самото разграничение между мнозинство и малцинство скоро ще стане неадекватно. А междувременно „ние“ и „те“ стават, с помощта на любовта и страстта, все по-славно смесени едни с други.

Изискването за либералност следователно обхваща целостта на мултикултурното общество, а не само неговите настоящи малцинства. Ако атеистът е призован да допусне възможността за скрити ценности „дори и в религиозните твърдения“, то мюсюлманинът, индуистът, сикхът

или християнинът-фундаменталист са също толкова призовани да имат въображението и щедростта на духа да разбират ценностите на, примерно, един хомосексуален атеист. Макар че либералността не може да бъде привнесена като изискване в закона, камо ли пък предоставяна от държавните учреждения, тя е жизненоважната пета съставка при комбинирането на свободата и разнообразието.

След като е достигнал до последния тъгъл на петоъгълника, някой недоволен читател може би ще се оплаче: „но тук няма нищо ново; само стари, добре познати либерални ценности, приложени и приспособени към новите обстоятелства на мултикултурните общества.“

Точно така е.

2012 г.

Тимъти Гартън Аш (род. 1955) е британски историк и автор на осем книги по „история на настоящето“, проследяващи развитието на Европа през последния четвърт век. Той е професор по европейски студии в Оксфордския университет и старши сътрудник към института Хувър в Станфордския университет. Негови есета се появяват редовно в New York Review of Books. Професор Гартън Аш пише седмична колонка за The Guardian. **Освен това той** пише за New York Times, Washington Post, Prospect magazine и Wall Street Journal.

Отомания

Автор: Елиф Батюман

По пътя към султанския харем видях две красиви момичета, които държаха в ръце короните си и присвиваха очи под яркото слънце. Беше горещ августовски ден в Истанбул, духаше пресеклив, бурен вятър. Един от разпоредителите ме въведе в лабиринта от султански помещения. Прекосих мраморните плочи на просторна турска баня и продължих надолу по галерията, известна под името Златният път, през която някоя от щастливите съпруги, след като е получила червената кърпа, указваща специалното благоразположение на султана, е отивала в личната спалня. На позлатена маса лежеше имперският печат и две восъчни пръчки. Една от съседните спални, богато оборудвана, е била заемана от майката на султана, до смъртта ѝ някъде към края на втория сезон.

„Великолепният век“, сапунена опера, поставена в двора на султан Сюлейман Великолепни, чупи турските телевизионни рекорди още от премиерата си през 2011. Всяка сряда повече от една трета от прайм-тайм зрителите се включват да гледат последния деветдесетминутен епизод.

Сюлейман, който е управлявал от 1520 до 1566, е познат в Турция като Законодателят, известен с новаторския си законодателен кодекс, с богатството на двора си и с разширяването на Османската империя от Трансилвания до Персийския залив. Именно войските на Сюлейман побеждават унгарските сили в битката при Мохач и предприемат първата османска обсада на Виена, макар че сюжетът на „Великолепният век“ се фокусира повече върху живота в харема и интригите между съпругата, одалиските, майката, сестрите, децата и везирите на Сюлейман.

„Великолепният век“ е част от онази модна турска тенденция, наречена Отомания, която се изразява в различни феномени като „султанската“ порция, предлагана от веригата Бъргър кинг (една телевизионна реклама от 2006 показваше еничар, лапащ гигантски бъргър с хумус), най-различни османски готварски книги, конзоли за баня в османски

стил, покани за сватби, изпълнени в османска калиграфия, или студентски тоги по случай завършване на университета, както и униформи за стюардеси, вдъхновени от кройките на кафтани и фесове. През последните десет години тук се появяват все по-пространни чествания на османското завладяване на Константинопол от 1453, заедно с изграждането на нови джамии в османски стил и реставрации на стари османски сгради, някои от които бяха преоформени като хотели или молове. През миналата пролет се започнаха протести, причинени от решението на премиер-министъра Реджеп Таип Ердоган да сравни със земята парка Гези в централен Истанбул, за да построи голям мол в стила на османска казарма. Протестите от Гези по-късно се разраснаха в най-големия граждански протест в Турция за повече от десетилетие. Петима протестиращи бяха убити, а пет хиляди арестувани. Мнозина от тях са все още под арест.

Погледнат повърхностно, „Великолепният век“ изглежда като нарицателен продукт от годините на Ердоган. Благодарение на икономическите политики на Ердоган Турция има бурно развиваща се телевизионна индустрия, която е в състояние да произвежда подробно оформени исторически драми, но също и преуспяваща семейно-ориентирана средна класа от религиозни мюсюлмани, жадни да гледат собствените си ценности отразени в историческа имперска обстановка. И, доколкото външната политика на Ердоган насърчи отношенията с бившите османски провинции, поредицата си спечели големи зрителски аудитории в балканските, кавказки и арабски страни, не особено известни с нежни спомени по отношение на османското управление. Излъчван пред повече от двеста милиона зрители в петдесет и две страни, „Великолепният век“ постига една от основните цели на Ердоган: да направи една мощна, не-секуларна, глобално ангажирана версия на Турция да изглежда както възможна, така и привлекателна.

И все пак Ердоган не е фен. В късната 2012, при откриването на провинциално летище, той отдели кратко време, за да разкритикува начина, по който серията представя Сюлейман, но също и нейните режисьори и продуценти, намеквайки за възможност от сериозно юридическо преследване. Скоро след това един член на парламента от партията на Ердоган обяви, че „Великолепният век“ няма да бъде продължен. Turkish Airlines изключи „Великолепният век“ от програмата си за прожекции по време на полети. В парламента бе внесен проектозакон за защита на

паметта на султана. Консервативните зрители бяха вече протестирали против количеството време, което Сюлейман прекарвал в харема си; против бокала, от който той от време на време пие някакво неидентифицирано питие, може би алкохолно; а също и против прекалено дълбоките деколтета на жените в харема. Когато „Великолепният век“ беше излъчен за първи път, ислямистки демонстранти се отправиха към офисите на телевизионната станция и хвърляха яйца по сградата, докато някакъв мъж, облечен като Сюлейман, четеше на висок глас „имперски ферман“, осъждащ сериала.

Нещата очевидно са достигнали някакво показателно ниво, щом един човек в костюм на Сюлейман издава ферман срещу друг човек, облечен в костюм на Сюлейман. Тази мярка беше надмината през юни [миналата година], когато актьорът, който играе Сюлейман, се присъедини към антиправителствените протести в Гези парк. Фотографии по вестниците го показваха, облечен в тениска с образа на Боб Марли и с хирургическа маска, за защита срещу сълзотворния газ. Седмица по-късно той беше една от десетте културни фигури и активисти, призвани в Анкара за среднощна среща с Ердоган. По-късно участниците разказваха, че, когато станало дума за несъразмерно големите полицейски сили, премиер-министърът се обърнал към актьора и казал: „Както трябва да знаете, Законодателят Сюлейман също е имал суров характер“.

Османската империя е основана през 1290 от тюркски племенен водач на име Осман, и е оцеляла до Първата световна война. Обхващаща в един момент територии от Алжир и Атина до **Забид** (в днешен Йемен) и **Нове Замки** (в днешна Словакия), тя въпреки това не е притежавала голяма част от чертите, които днес ние асоциираме с империите. До деветнадесети век икономиката ѝ се е основавала на селско стопанство, а не търговия; новите територии не са били експлоатирани за суровини или населвани от колонисти; освен това не е имало задължителен официален език. Макар че османците са гледали на самите себе си като на мюсюлмански завоеватели, по правило те са предоставяли на поданиците си религиозна свобода в замяна срещу по-високи данъци. Сравнително мирното съвместно съществуване на различни населения при тази система на (основаваща се на данъци) толерантност понякога се описва с думите *Rax Ottomana*.

Упадъкът на Османската империя, който започва към седемнадесети век, е бил приписван на различни причини: дългове, децентрализация,

конфликти с Русия, както и поредица от некомпетентни султани. През деветнадесети век Европа е заляна от вълна от националистически революции, които достигат и османските провинции на Балканите. Османците не се интересуват от национализма. По време на Първата световна война, която води до края на многонационалните империи и възхода на националните държави, те се съюзяват с Германия и Австро-Унгарската империя. Някои от арабските им територии, надявайки се на самоопределение, се присъединяват към Съюзниците – едно „предателство“, което османците нито разбират, нито прощават. През 1920, чрез **договора от Севр**, чиито условия са дори още по-сурови от ония на Версайския договор, Османската империя е разтурена, а контролът над икономиката и военните ѝ сили – отдаден на Съюзниците. Арабският полуостров получава независимост, а Великобритания и Франция си поделят оставащите арабски територии. Гърция получава Източна Тракия и Измир. Източният Анадол е поделен между независима Армения и автономния Кюрдистан, а Дарданелите стават международен воден път.

Веднага след договарянето на тези условия се сформира съпротивителна армия, насочена срещу Гърция и Съюзниците, но също и срещу османските власти, управляващи остатъците от държавата. Неин водач е Мустафа Кемал, който е бил фронтови командир по време на османската победа в **битката при Галиполи**, а по-късно става познат под името Ататюрк: баща на турците. Войната за независимост приключва с изтласкването на Съюзниците и създаването на Турската република – резултат, който се възприема в мюсюлманския свят като ислямски триумф над западния империализъм.

За Ататюрк се открива път да представи себе си като пан-ислямски водач, или глобален анти-империалист. Вместо това той се заема с въвеждането на една радикално-секуларна, радикално-националистическа „турска“ идентичност. Макар че европейците са използвали още от дванадесети век латинското име „Turchia“ за обозначаване земите на турците, самите турци никога не са имали такова географско или политическо понятие. Първата официална държавна история, публикувана през 1930 и използвана като основа за учебниците в училищата, характеризира турците като древен централноазиатски народ с дълга предислямска история, включваща шумерската и хетитска цивилизации. Нищожми петдесет и две от неговите повече от шестстотин страници са посветени на османците, които са описани не като предшественици на

нацията, а като семейство декадентски пражосници, които са продали турците на Европа.

Между 1924 и 1926 Ататюрк въвежда агресивна програма за секуларизация, отменя халифата и дервишките ордени, затваря светилищата, посветени на ислямски светци и забранява феса. Ислямският календар и закона на шариата са отменени; страната възприема Грегорианския календар и швейцарския граждански кодекс. Многоженството е обявено извън закона, а на жените е разрешено да показват косите си на публични места, да гласуват, да учат в университети и да кандидатстват за обществени постове. Столицата е преместена от любимия на османците Истанбул в Анкара – провинциален аванпост в сърцето на анадолските степи. През 1928 арабската азбука е заместена от модифицирана латинска версия, а държавно-назначеният Езиков комитет се заема със задачата да пречисти турския език, като го освободи от арабски и персийски заеми – проект, който е приблизително аналогичен на отстраняване на думи с латински произход от английския. През 1935 държавата публикува учебник, в който се изреждат турските еквиваленти на арабския и персийски речников запас, при което всекидневни думи са заменени от странни варианти, записани от фолклористи в Анадола или заети от татарския и азерски езици. Не всички тези промени се утвърждават, но за модерните турци османският турски е чужд език. Книгите, написани преди 1940-те трябва да бъдат превеждани. Известната тридесет и шест часова реч на Ататюрк за раждането на нацията е превеждана поне три пъти откак е произнесена за пръв път през 1927, в продължение на шест дни.

Режисьорите на „Великолепният век“, Ягмур и Дурул Тайлан, понякога са представяни като турските братя Коен. Те си разменят електронната поща, отговарят на въпроси с „ние“ и споделят къща в Малибу, Калифорния. Израснали в светско семейство от средната класа, братята винаги са мечтали да работят в киното. Дурул, по-младият, по-строен и по-неспокойният от двамата, започва да публикува филмова критика през 1991, веднага след завършването на университета със степен по индустриално инженерство. Започва да се чувства все по-силно привлечен от киноиндустрията, а след това и от по-свободната територия на телевизията, която по това време тъкмо започва да се разраства в Турция. Междувременно Ягмур е завършил медицинско образование. В деня, в който приключва практиката му по психиатрия, той напуска медицината и започва да работи в телевизионни продукции заедно с брат си.

Срещнах ги през август в студиото им в Истанбул, в едно от индустриалните предградия недалеч от летището. Седяхме навън, на маса близо до товарна рампа. Тяхна помощничка със забрадка на главата донесе три чаши за чай във формата на лале, чиния с плодове и пакет цигари „Парламент“. Едва бяхме изпили чашите си до половина, а тя веднага ги изнесе и ги замени с нови, пълни.

След успеха на първото им съвместно начинание, турска адаптация на японско предаване за компютърни игри, братята били поканени да заснемат началния епизод от телевизионна серия, напомняща за „X-Files“. Похарчили всички пари, които спечелили с компютърното шоу, за да отидат до Франция и да купят първата си 16-мм камера. Но никой не харесвал адаптацията им (наречена „Тайното досие“) и сериалът бил прекратен след пет епизода, през 1998. Братята се оказали затрупани със сериозни дългове. Успели донякъде да си възвърнат загубите със ситуационна комедия на име „Чарли“, в която ставало дума „за едно шимпанзе“. Международният успех дошъл през 2005, с „Чуждият младоженец“ – комична серия за млада наследница на голямо богатство, която се влюбва в сина на гръцки корабен магнат. Шоуто било неочакван успех в Гърция – факт, който братята осъзнали едва когато отишли на почивка на един гръцки остров и самолетът им бил очакван от фотографии.

Те вече от дълго време искали да направят историческа драма, когато чули, че сценаристката Мерал Окай е написала сценарий за двора на Сюлейман. (Тя почина от белодробен рак по време на Сезон 2). Сценарият на Окай се занимава по-малко със султана, отколкото с харизматичните бивши християнски роби Рокселана и Ибрахим, чиито животи протичат по странно паралелни траектории. (Понеже заробването на мюсюлмани е било нещо, на което се е гледало с неодобрение, почти всички роби в османския двор са били родени християни). В Турция Рокселана, за която Сюлейман накрая се оженва, е известна под името Хюрем, което означава „радостна“. Малко се знае за ранния ѝ живот – историческите свидетелства я споменават едва когато ражда на султана син – но се смята, че това е била Александра Лисовска, дъщеря на свещеник от Рутения (в днешна Украйна), която е била отвлечена от татарите. Ибрахим, известен като Ибрахим от Парга, по името на родния му град, на северозападното гръцко крайбрежие, е славянско-говорещ венециански поданик. Син на беден моряк, той най-вероятно е бил отвлечен като дете от турски корсари. Надарен музикално, свободно говорещ пер-

сийски, гръцки и италиански, той започва да служи на Сюлейман около 1514, когато и двамата са на около двадесет години. След като става султан, Сюлейман назначава Ибрахим директно от поста на негов личен прислужник до ранга на най-високата политическа служба в Османската държава: Велик везир. Двамата се хранят заедно и дори се говори, че спели, докосвайки главите си.

Рокселана навлиза в домакинството на Сюлейман шест години след Ибрахим и скоро заменя предишната султанска любима жена, която е майка на първородния му син, Мустафа. Между 1521 и 1530 Рокселана му ражда петима синове и една дъщеря. Преди нея никоя от жените на султана не е раждала повече от един син. Освен това тя скъсва с традицията и по друг начин, като започва да живее в палата Топкапи, след като синовете ѝ израстват (обикновено, когато някой от султанските синове пораснел, майка му го съпровождала в позицията му на провинциален управител), а също и с това, че се оженва за Сюлейман. Идеята за женен султан е била по онова време толкова скандална, че Рокселана била охувана като вещица.

Една сутрин в 1536 Ибрахим е намерен удушен в леглото си. Точните причини за убийството са неизвестни, но е сигурно, че напрежението между него и Рокселана са играели важна роля. Влиянието ѝ играе роля и при съдбата на Мустафа, който е удушен по заповед на баща си през 1553. Смъртта му оставя трима от синовете на Рокселана – Селим, Баязид и Джиангир – като единствени претенденти за трона. (Другите двама синове на Рокселана умират от естествена смърт). Джиангир, който е гърбав, умира скоро след Мустафа. Ожесточеното съперничество между Баязид и Селим се проточва в продължение на години и прераства в гражданска война. Сюлейман в края на краищата избира страната на Селим, с което принуждава Баязид да забегне в Персия, където той и синовете му са проследени и убити. Но историята не потвърждава мъдростта на избора на Сюлейман: само осем години след като поема управлението, Селим, известен под името Селим пияницата, се подхлъзва в банята и умира от фатални травми по главата.

Братята Тайлан казват, че за тях е било важно, че сценарият е написан от жена и че той описва апогея на османската слава най-вече от гледната точка на жените-робини. Самите те не били подготвени за фурора, който шоуто предизвика. За известно време, след атаката на Ердоган, „Великолепният век“ беше на върха на националните новини.

„Представете си само – създавате нещо, печелите най-голямата международна публика на турско телевизионно шоу в цялата история“, казва Ягмур. „Почти двеста милиона души гледат вашето шоу. Но в собствената си страна живеете почти в страх, че ще ви хвърлят в затвора“.

В края на краищата никой не беше хвърлен в затвора. Шоуто дори не беше снето от ефира. Когато запитях за последствията от критиката на Ердоган, Ягмур заговори за автоцензура. „Преди имаше цензура“, казва той. „Днес вече си имаме „климат““. Чак до 1990-те в Турция е имало комисия по цензурата. Днес, обяснява Ягмур, цензурата се провежда по околни пътища, чрез една организация, наречена Върховен съвет за радио и телевизия. „Те не ви пречат да произвеждате нещата си, но ви наказват по-късно“. Той казва, че през 2011 Съветът е наложил на тяхната телевизионна станция рекордна, шестцифрова глоба, заради една сцена, в която се показва как момичета-робини се проверяват за девственост. Станцията отказала да плати, но глобата била потвърдена от Държавния съвет, най-висшия административен съд в Турция, на основание, че проверките за девственост не съответстват на турските семейни ценности и че тяхното представяне било „изкривяване на историческата истина“. Историческият съветник на шоуто се позовал на европейска картина от седемнадесети век, представяща момиче, което се проверява на пазар за роби. Съветът обаче си имал свои собствени експерти по история, които възразили, че шоуто изтъква само плътските аспекти на живота в харема, с което засилва ориенталистките фантазии; всъщност „харемът е бил сериозна образователна институция, чиито тайни все още не са разкрити“. Следващите епизоди представлявали повече битки, отколкото влюбени разговори. „Бяхме съсипани, както психически, така и физически“, разказва Ягмур за опита им с филмирането на битки. Това е нещо скъпо и отнемашо много време. Турската телевизионна индустрия, обяснява той, не притежава „необходимата инфраструктура“ за работа с коне. Битката при Мохач била заснета при особено трудни обстоятелства, близо до една широка около километър речна плитчина в източна Тракия – която трябвало да представлява даже още по-широката река, прекосена от армията на Сюлейман в Унгария. „Отне ни четири дни“, казва Дурул. „Помислете само за всички тези хора – примерно как ще ги храните през това време! И някой трябва да носи всичко това!“ След известно време вече не бях в състояние да преценя дали той говори за историческото събитие или за неговото представяне: да се по-

каже една битка очевидно е също толкова работа, колкото и да се проведе истинската.

Реалният харем в Топкапи днес е музей, макар че не всички помещения са достъпни за публиката. Когато го посетих, аз го намерих доста меланхолично място, въпреки красотата и елегантността му. Светлината се процежда през зарешетени, замрежени, оцветени или другояче препречени прозорци. Тук са живели господари с неограничена власт – хора, които са могли да обзаведат жилищата си както поискат. И те са избрали да покрият всяка вътрешна повърхност с керамични плочки. Шнурове препречват някои от коридорите и ви насочват към други. Харемът е имал повече от четиристотин помещения, а брошурата с плана на отделните етажи изглежда като речник, излязъл от ръцете на Борхес: Джамия на черните евнуси, Апартамент на черния евнух-ковчежник, Апартамент на черните евнуси, прислужващи на султана в харема, Слонска къща, Палат на четиридесетте колони, Място за съвет на джиновете. Скоро се изгубих и, след като бях минала през външен коридор между две сгради, с удивление се оказах в двор, запазен, както можеше да се прочете на малка табелка, за фаворитките на султана, откъдето се виждаше блестящия дълбоко долу Босфор. На отсрещния бряг сиви небостъргачи потрепваха в мараията.

За харема от седемнадесети век се знае много по-малко, отколкото за кралските домове в Европа по същото време. В османския двор не е имало шляещи се благородници, които да пишат мемоари или да разменят клюкарски писма. Не е имало традиция на кралско портретиране. Единственият портрет на Сюлейман от негов съвременник е нарисуван в старческата възраст на султана от някакъв османски морски капитан. Има негови портрети от Тициан и Дюрер, но, също като повечето днешни османисти, те са работели въз основа на описанията на европейски посетители – най-вече венециански и хабсбургски дипломати. И стандартите на европейците за онова, което си струва да се запомни, са онези, които сме наследили ние. Докато четях мемоарите и писмата на посланиците, аз осъзнах, че съм гледала почти *всеки* интересен анекдот или наблюдение от „Великолепният век“ – от противоречивото решение на Ибрахим да изложи на публичен показ някои класически статуи, заграбени в Будапеща, до диалога за спасението на душата, проведен между хабсбургски посланик и мюсюлмански везир, чийто баща е бил християнин-свинар.

Направих още една разходка до палата Топкапи, заедно с историчката от нюйоркския университет Лесли Пиърс, която прави изследвания за биография на Рокселана. Пиърс, наследничка на квакери, които са дошли в Америка с Уилям Пен, е дошла за пръв път в Турция с Корпуса на мира през шестдесетте години, и в наши дни е една от водещите световни експертки по въпросите на османския харем. Първата ѝ книга, „Имперският харем“ (1993), е новаторско изследване за „султаната на жените“ – един период, започващ по време на управлението на Сюлейман, когато Рокселана и нейното домакинство се настаняват в Топкапи, който е дал на жените безпрецедентен достъп до политическата власт.

Думата „харем“ идва от арабския корен „х-р-м“, която може да означава както неприкосновено, свято място, така и нещо, което е табу. Свещените градове на Мека и Медина, както и **Храмовият хълм** в Ерусалим, са известни като *харем-ишериф* („благородно светилище“). Харемът в Топкапи, най-интимният кръг от дворцовия живот, е бил дом не само на наложниците, но също и на децата на султана, неговата майка и сестри, както и на гигантския, йерархично-структуриран, обслужващ персонал от жени и евнуси.

Книгата на Пиърс обяснява, че, макар и първите османски султани да са се женели за жени от управляващите домове на Балканите и в Анадола, те по правило са предпочитали да имат наследниците си от наложници-робини, които не са водели със себе си неприятни роднини. Към средата на петнадесети век султаните престават да имат деца от благородни жени, а след това изобщо престават да се женят. На всяка наложница е било позволено да ражда точно по един син и работата ѝ е била да го отгледа и възпита. Логиката във всичко това изглежда е, че всеки принц се е нуждаел от собствена майка зад гърба си: в продължение на век и половина, който и принц да е станел султан, той избивал всички останали.

Може би най-отличителната черта на Османската държава е незначителността на наследствената аристокрация. Както отбелязва един хабсбургски посланик, „Онези, които държат най-важните постове при султана, често са синове на овчари и говедари.“ По-голямата част от османския военен и бюрократичен елит е съставена от християни, доведени тук от Балканите като малки момчета, а след това тренирани и образовани в двореца. Робите са имали множество предимства в сравнение с благородниците. Те не са имали никого, на когото да бъдат ве-

рни, освен на султана. Бидейки без връзки, не е имало нужда те да бъдат награждавани освен в случаите, когато са свършили някоя наистина добра работа. Изобщо, използването на роби е позволявало управление, основаващо се на реална **меритокрация**.

Това радикално отдръпване от традиционната семейна структура дава възможност да се прави странна, завладяваща телевизия. Кой от четиримата синове на султана ще наследи трона, кои трима ще бъдат убити, в каква последователност? Коя жена ще стане фаворитка на султана, коя от тях ще успее да отрови или удуши съперничките си? Съвременниците ѝ са виждали в Рокселана безскрупулна опортюнистка, която се е грижела единствено за това да пропраща път на собствените си деца и да държи Сюлейман под свое влияние. Някои хора все още я обвиняват за упадъка на Османската империя, считайки я отговорна за убийството на Мустафа и възкачването на престола на некомпетентния ѝ син, Селим пияницата. Но за телевизионната публика Рокселана е модел за семейни ценности, която е готова на всичко, за да си осигури многоамна връзка и успешно, сплотено семейство, поддържаща синовете си във всичко въпреки уврежданията и ограниченията им.

Създателите на шоуто се възползват умело от факта, че Сюлейман е бил добре квалифициран златар. Ние често го виждаме да прави пръстени и огърлици за жените от харема. По този начин на зрителите се предлага гледката на красиви жени, които се борят за красиви бижута, както и красиви жени, възнаграждавани с красиви бижута от мощен мъж. Едно от предизвикващите особено силни дразги неща е пръстенът, който Сюлейман дава на Рокселана – след като вече го е обещал на предишната си фаворитка. Яростта ѝ, когато вижда Рокселана да носи *нейния* пръстен, притежава дълбоко инстинктивна сила, която самата аз дотогава бях асоциирала единствено с риалити-телевизията. Пръстенът, който представлява смарагд във формата на сълза, заобиколен от диаманти, се превръща в тема на безброй много интриги. Някъде към ноември 2011 продажбите в Турция на „пръстена на Хюрем“ бяха надмислили един милион. Висококачествените версии струват десетки хиляди долари и се говори, че са много популярни в държавите от Залива. Евтини копия могат да се намерят във всеки турски мол.

Пиърс, която е почитателка на „Великолепният век“, казва, че шоуто е повлияло нейната биография на Рокселана, като е привлякло вниманието ѝ върху централната роля на децата, които често са пренебрегва-

ни в историческите трудове. „Има неща, които разбирате едва когато те се разиграят пред очите ви“, казва тя, добавяйки, че е била трогната от описанието на събитията, довели до раждането на първородния син на Рокселана. След смъртта на баща му, първата успешна военна кампания на Сюлейман е последвана, в разстояние само от месец, от загубата на двама сина и една дъщеря. Това е моментът, в който Рокселана ражда своето момче. Пиърс казва, че шоуто ѝ е помогнало да схване емоционално въздействието, което това трябва да е имало върху един мъж, който току-що е изгубил три деца: „Тя му дарява син точно когато той е изгубил всичко останало“.

Макар че някои от сцените от първия сезон на „Великолепният век“ са заснети на място в двореца Топкапи, по-късно министерството на културата и туризма оттегли разрешението за снемане и сега шоуто се прави почти изцяло в студио. В деня, когато ги посетих, братята снемат епизод 104: първият епизод от четвъртия и последен сезон. Дурул ме разведе набързо из подобната на лабиринт снимачна площадка.

„Внимание“, казва той само с движения на устните: някъде наблизко вече се снима. В частните покои на реалното място, между другото, също е царяла абсолютна тишина. Прислужниците са били подготвяни да общуват чрез специален език на жестове. Всичко това е впечатлявало силно европейските посланици: някакъв венецианец веднъж е наблюдавал как един от везирите получава новината за смъртното си наказание от един ням прислужник – всичко на езика на жестовете.

Дурул ме запознава със Селим Байрактар, който играе ролята на главния евнух в харема. Той вече е облечен в черния си кафтан от сърма и носи кръглата обица, известна от шоуто, но главата му изглежда странно малка: все още не е поставил тюрбана, който носи по телевизията. Седим на дивани в гримьорната и той ми разказва историята на живота си. Туркменец, роден в Киркук, Ирак, той започва кариерата си като спортен гимнастик, още в детството. Веднъж, преди иракските граници да бъдат затворени през осемдесетте години, той пътувал до България и видял там цирк. В продължение на години след това си пишел със сина на собственика на цирка. Когато станал на тринадесет години, по време на последните дни от войната между Иран и Ирак, един от двойниците на Саддам Хюсеин посетил училището му, за да набира войници за армията – мъжете-учители вече били на фронта. Когато Байрактар бил избран, семейството му наело кюрдски партизани, които да го изведат в

Турция. В средата на двадесетте си години, след като вече станал актьор, Байрактар отишъл да гледа някакъв пътуващ цирк. За негово огромно удивление, това била същата трупa, която той видял като дете. Старият му приятел си спомнил за него. Ето как се стигнало до там, че Байрактар се присъединил към пътуващия цирк. „Карах велосипед с едно колело – това се казва унисайкъл“, спомня си той. „И в същото време жонглирах“.

Байрактар говори не само кюрдски и арабски, но също и османски турски език, който е изучавал заедно с дядо си – изследовател на ислямския закон. На снимачната площадка на „Великолепният век“ той помага при калиграфията, а също и при ругатните. Той описва своя герой, Зюмбюл ага, като човек, който е оцелял след отрязването на топките му, като раната след това е била обгорена с вряло масло.

Байрактар е изследвал подробно процеса на кастрация. „Питате ли се защо Зюмбюл ходи така странно?“, казва той, докато демонстрира превзетата си, подобна на пингвин, походка. „Това е поради врялото масло. Разбира се, това е моята собствена интерпретация – това не е факт. Може би, ако ръката ви е била отрязана ето тук“ – той посочва една точка малко под лакътя – „а след това обгорена с вряло масло, може би все още бихте могли да я свивате нормално. Но аз не вярвам, че ще можете.“ Той мисли, че реалният Зюмбюл ага вероятно е бил кастриран на девет или десет години, така че тялото му вече е започнало да произвежда тестостерон. Ето защо той не говори с тънък глас. Дори и след операцията, обяснява Байрактар, адреналинните жлези ще продължават да произвеждат тестостерон. Евнусите са могли да имат ерекции и понякога се е говорело, че са имали връзки с жените от харема.

Няколко минути по-късно наблюдавах Дурул да режисира Байрактар в сцена от четвърти сезон, в която Зюмбюл се прокрадва зад Рокселана в един таен проход. От началото на сезон 1 са изминали двадесет и пет години и днес Рокселана се играе от актриса, която е нова за сериала. Първоначално тя се играеше от Мерием Узерли, неизвестна преди това германска актриса с турски баща. Узерли се превърна в звезда начаса, силно обичана поради ангелското си лице, огненочервената коса и закръглената физика. „Свикнахме с германския ѝ акцент“, писа един журналист. „Влюбихме се в червената ѝ коса, странната ѝ походка, крясъците ѝ ,дай си ми дицата‘ „ Днешна Германия е дом на около три милиона различно необичани турци, повечето от тях деца на гастарбайтерите, които са емигрирали през шестдесетте, и тези исторически обстоятел-

ства придаваха на историята на Узерли някакъв привлекателен елемент на „преобръщане“: много турци са отивали в Германия, за да работят на поточни линии, но понякога и една турска германка се „завръща“ в Турция, за да стане царица.

Към края на сезон три Узерли изпадна в криза и се завърна обратно в Германия – бременна и изоставена, както се оказа, от някакъв истанбулски плейбой¹. В едно интервю миналия август тя разказва за отказа си да направи аборт. Неволно си припомних сцената от „Великолепният век“, в която Рокселана, потънала в захлас и триумф, научава за първата си бременност. Когато Узерли описва живота си в Истанбул – как е живяла сама в хотел, без котва в едно чуждо общество, работеща безкрайни часове на снимачната площадка, прекарваща цели нощи, за да учи най-зуст реплики на чужд език – всичко това звучи почти толкова трудно, колкото и живота на Рокселана в харема. Когато се върнала в Берлин, тя пребоядисала косата си, за да не вижда Рокселана всеки ден в огледалото. Бебето ѝ трябва да се появи някъде тия дни.

Новата Рокселана е опитна театрална и телевизионна актриса, по-възрастна със седемнадесет години от предшественицата си. Това е логично, като се има пред вид развитието на историята, но пък повечето от останалите герои се играят от същите актьори, козметично състарени, при различни нива на успех. Общият ефект е странен, сякаш времето е работило по различни начини върху различните хора.

Седях заедно с Дурул пред телевизионния монитор, в главната зала на харема. Актьорите, подредени в коридор от лявата ни страна, не се виждаха от мястото, където седяхме и можеха да бъдат наблюдавани единствено чрез монитора. Новата Рокселана, на средна възраст, се появи на екрана. Силно изправена, с бледо лице и кисела уста, тя кихна, внимателно си издуха носа и се загледа в пространството.

„Готови, камера, действие“, казва Дурул. Рокселана бавно се разхожда през галерията. Има нещо ужасно тъжно в изгледа ѝ. Младата Рокселана желаше толкова много, толкова страстно. Сега тя изглежда като зомби на самата себе си – вършеща същите неща, но без страстните причини. Байрактар идва зад нея, напълно превърнат в човек, който все още може да си спомня раните от кастрацията си, обгорени с вряло масло. Светлината на бронзова лампа потрепва над изпълнените с подозрение и

1 Това, както се оказва, е „турската“ версия на историята. „Германската“ версия гласи, че тя просто го е изгонила, след като разбрала, че я мами. Бел. пр.

угодничество черти на лицето му. Поглеждайки наляво, аз мога да видя треперливите сенки на актьорите, които се увеличават, докато те преминават покрай нас в галерията, но за да видя напрегнатите им лица и пищно облекло, трябва да погледна към монитора. Това е като платоновата алегория за пещерата: телевизията, също като философията, ни освобождава от не-виждането.

Гюнхан Бьорекчи, османски историк, който е един от консултантите за „Великолепният век“, ми каза, че най-голямото предизвикателство по отношение на историческата прецизност е поставяно от ограниченията, налагани върху възможностите на отделните герои да общуват едни с други. Често развитието на историята изисква среща между двама герои, които в съответните исторически условия никога не биха могли да се намират в едно и също помещение или да се погледнат един друг в лицето. Ухажването между Ибрахим и султанската сестра Хатидже е поставило особено труден формален проблем, който те в края на краищата решили чрез въвеждането на лични тераси: застанала на собствената си тераса, Хатидже може да чуе как Ибрахим свири на мандолина, а той може да я види през решетките.

Бьорекчи чете всеки отделен сценарий, оглежда дворцовия декор и помага на актьорите при изграждането на образите. Актьорите го питат за неща, които никога не му е хрумвало да изследва. Какъв шербет ще пие Рокселана когато има главоболие? Какъв е подходящият подарък за рождения ден на един осемгодишен османски принц? По какъв точно начин са правени предсказанията, при които се е използвал пясък? Възможно ли е дворцовият архитект да е бил левичар?

Животът на Бьорекчи се е променил много след „Великолепният век“. Да си османски историк напоследък е станало нещо като да си доктор: всеки, когото срещнеш, има някакъв въпрос. Един касапин искал да знае дали султаните са пиели алкохол или са гледали леко на хомосексуалността. Шофьор на такси отбелязал, докато карал Бьорекчи покрай древните стени на Константинопол, „Византийците са били лоши хора, нали?“ Доктор го попитал дали империята би западнала дори и ако Сюлейман не беше убил Мустафа, а след това непрестанно прекъсвал историка, за да му обясни собствената си теория. А тя била, че империята въпреки това би пропаднала.

„Те не търсят историческо познание“, казва Бьорекчи. „Онова, което търсят, е потвърждение на собствените си вярвания“. Касапинът искал

да вярва, че османците са били благочестиви мюсюлмани; шофьорът на такси – че византийците са заслужавали да изгубят града си. Докторът пък искал да вярва в историческата необходимост на Турската република. И ако търсели отговори, то това били отговори не за историята, а за това кои са самите те.

Когато запитах братята как е била преподавана османската история когато са били деца, Ягмур отговори, „по шизофреничен начин“. От една страна, те са били обучавани да се гордеят от славната си история. От друга страна, казва той, „[тя е пълна с] бащи, убиващи синовете си и чужди, нетурски жени, управляващи подмолно държавата“. Това напрежение е илюстрирано от особената скованост в живота на Сюлейман. „Сюлейман е олицетворявал справедливостта, той е поставял справедливостта над всичко останало, и управлението му е било османският Златен век“, казва Ягмур. „Но е убил най-добрия си приятел, а също и собствения си син“.

Дебатите около „Великолепният век“ докосват един от ключовите въпроси в турската политика: онзи за националната идентичност. Кои са били османците – просветени космополити или декадентски социопати? Кой е бил Сюлейман? Кои са турците? В продължение на първите осемдесет години от републиката националната идентичност е била определяна най-вече от фигурата на Кемал Ататюрк, с неговите ушити по поръчка костюми, обвързаността му с научния позитивизъм и официалните балове, предаността му към една осиновена дъщеря, която става първата жена-военен-пилот в Турция, както и страстното му отрицание на всички османски неща. Образът на Ататюрк се вижда върху всяка турска банкнота и виси на стената във всяка обществена сграда. Да се обижда паметта му тук е престъпление.

И все пак **кемализмът**, като всички националистически идеологии, е оставил някои хора извън течението. През първите десетилетия от двадесети век размените на население, насилствените изселвания и кланета довеждат до **драстично намаление на гръцките и арменски населения** в Турция. С турцизирането на Анадола кюрдският и други нетурски езици са премахнати от училищното образование. Кемалистката идея за озападняване е критикувана като елитарна, ориенталистка, дори расистка. А откак дойде на власт през 2002, партията на Ердоган (Партия на справедливостта и развитието или АКР) си спечели

широка поддръжка с опита да се върне обратно от кемализма към една османска идентичност, която тя представя като по-всеобхватна.

Османското възраждане има корените си в Студената война, когато основното политическо противопоставяне в Турция е било не ислямисти срещу секуларисти, а прокомунисти срещу антикомунисти. В Турция, член на НАТО и съюзник на САЩ, широко разпространеното вътрешно насилие между леви и десни групи достига върха си във военен преврат през 1980. Новото правителство реагира на заплахата отляво като отваря турския пазар за глобална конкуренция и насърчава исляма като идеологическа алтернатива на комунизма. Един от резултатите от тези мерки е появата на нова класа от благочестиви мюсюлмански бизнесмени: предприемачи, които описват себе си като „ислямски калвинисти“, характеризират Мохамед като търговец и цитират Корана като авторитет по въпроса за ограничаването на правителствената намеса в икономиката. Докато основата на кемализма е в икономическата изолация и културното озападняване, тези бизнесмени желаят точно обратното: капитализъм в западен стил и турска култура. В лицето на османците те откриват готовата идея за благоденстващ мюсюлмански елит, който търгува на равна нога с Европа, но предпочита халвата пред френските пасти.

Политизацията на османската история продължава и през деветдесетте години. Идеологическият предшественик на АКП, Ислямската партия на благоденствието, започва ежегодни тържества в чест на завладяването на Константинопол – събитие, което тя описва като „началната точка на върховенството на мюсюлманите в Европа“. Кемализмът казва на турците, че те не трябва да се чувстват унижени заради договора от Севр, защото той е бил отговорност на османците; нео-османизмът пък казва на турците, че не трябва да се чувстват унижени заради османците, защото, ако се вгледате достатъчно далеч назад в историята, то османците са били ония, които са налагали унижението. Преди три години Ердоган подари на Никола Саркози, енергичен противник на турската кандидатура за присъединяване към Европейския съюз, ръкопис на писмо от 1526, в което Сюлейман се съгласява да помогне на крал Франсоа I, по онова време хвърлен в затвора от Шарл V, императорът на Свещената римска империя. „Аз съм султан Сюлейман, султан на султаните, управник на управниците, земна сянка на Онзи, който коронова господарите“, започва писмото, „владетел на Средиземно море, Черно

море, Румелия, Анадола, Караман, Гърция, Дулкадир, Диарбекир, Кюрдистан, Азербайджан, Дамаск, Алепо, Египет, Мека, Медина, Ерусалим, всички арабски страни, Йемен и много други земи. Ти си Франсоа, крал на Франция“. „Изглежда че той не го е прочел“, отбеляза по-късно Ердоган за Саркози.

Какво би станало, ако Турция би могла да се окаже не имитатор, а равен на Европа? Какво, ако бихте зачеркнали не шестте столетия на османско управление, а осемдесетте години на турската република? Външният министър на Ердоган характеризира двадесети век като „само скоба“ и призовава турците да възстановят „древните си ценности“, да „свържат отново Сараево с Дамаск, Бенгази с Ерзурум и Батуми“. Критиците могат да възразят, че Сараево едва ли ще бъде очаровано от перспективата за връзка с Дамаск на Асад. А честите споменавания от страна на Ердоган на босненската столица и други места на анти-мюсюлманско насилие изглежда са замислени по-скоро да насърчават чувствата на омраза, отколкото да ги лекуват. Въпреки това нео-османизмът засили поддръжката за Ердоган – не само в Турция, но, за известно време, също и в западната преса, която отдавна беше очаквала появата на някакъв атрактивен модел на „мюсюлманска демокрация“. Ердоган си спечели широко одобрение за участието в срещите на високо ниво на Арабската лига, приноса към съставянето на силите на ООН в Ливан и силите на НАТО в Афганистан, както и за подобряването на турските отношения с иракския Кюрдистан. Търговията с Иран, Сирия и Русия нарасна неимоверно, както и притокът на туристи от страните на Залива.

Когато Ердоган осъди „Великолепният век“, това беше в името на новата му външна политика. Той беше използвал османската история като оправдание за турската замесеност в Газа, Сирия, Ливан, Косово, Ирак, Азербайджан, Мианмар и Сомалия: „Навсякъде, където предшествениците ни са отивали на кон, днес ние отиваме също“. Той описа „Великолепният век“ като погрешна картина на местата, където тези предшественици са прекарвали времето си. „Никога не сме имали предшественици като тези“, обяви той. „Никога не сме познавали Законодател като този. Той е прекарал тридесет години на седлото“. С други думи, Сюлейман от телевизията не е истинският Сюлейман. Истинският Сюлейман може да се открие зает по-скоро с коня си, а не с харема. Говори се, че по време на среднощната среща покрай протестите в Гези, Ердоган изпитвал актьора, който играе Сюлейман, за значението на определени

османски думи. Актьорът, бидейки актьор, а не истински султан, не го знаел. „Играеш Законодателя – как може да не знаеш значението на тези думи?“, укорил го Ердоган.

Понякога братята Тайлан се питат какво ли би си помислил Сюлейман, ако би могъл да види „Великолепният век“. „Знаем, че е отдавал голямо значение на външния вид“, казва Дурул колебливо, „Така че сигурно би харесал отделни аспекти“. Той замълчава, може би в размисъл върху това как Сюлейман би се почувствал при гледането на по-мъчителните моменти от управлението му, разказвани от демоничен, електронно променен глас.

„След като Сюлейман е убил Мустафа, някои от поетите в двора са го критикували“, продължава Ягмур. „Но той не ги е изпратил на заточение. Това са поети, които на практика са го наричали убиец, но им е било позволено да останат в двора, години наред. В определен смисъл той е бил просветен човек“.

Когато избухнаха протестите в Гези, аз наближавах края на тригодишния престой в Турция, където са израснали родителите ми. Преподавах и пишех, и живеях в Джиангир, обновен квартал в близост до площад Таксим, наречен на името на нещастния гърбав син на Рокселана. Апартаментът ми, на седмия етаж, беше редовно пълен със сълзлив газ, както и с приятели и колеги, които бяха дошли за протестите и бяха заседнали при мен когато полицията барикадира улиците. Една нощ, на покрива на моята сграда, военен кореспондент от Ирак, който използваше Истанбул като база за изпращане на репортажите си от Сирия, ми каза, че никога не е виждал по-решителни „бунтовници“ от турците. „Вашите хора са луди“, каза той. Почувствах се мъничко горда. Един приятел от България беше пристигнал с автобус от София и си устрои лагер в свободната ми стая, като всяка сутрин в седем изпращаше по телефона шумни репортажи за Българското национално радио. Почти всеки ден единият или другият от родителите ми се обаждаше от САЩ, уговаряйки ме да се прибирам вкъщи по-рано: да не би да са си дали целия този труд да напуснат родната страна и да отгледат американска дъщеря, само за да я нацели някой в главата с контейнер от сълзотворен газ?

Но аз не исках да си тръгвам. Протестите ми изглеждаха като кулминация на всичко, което бях видяла през предишните три години. Членовете на една левичарска футболна агитка, за която бях писала по-рано, бяха арестувани след като бяха подкарали булдозер в близост до

офиса на премиер-министъра. Един защитник на околната среда, когото бях придружавала близо до арменската граница, ми се обади от подземния паркинг на луксозен хотел, където беше се скрил след полицейска акция, малко след официална вечеря с Ал Гор. На барикада недалеч от Таксим се срещнах с ляво настроения майстор-готвач, за когото също бях писала. Всичко беше като края на роман. Когато опаковах нещата си в апартамента, в края на лятото, открих пет каски, три чифта защитни очила и две противогазови маски.

Сред протестантите се намираха почти всички групи, противопоставящи се на Ердоган: кемалисти, хора от профсъюзите, марксисти, феминисти, L.G.B.T.-активисти, защитници на околната среда, анти-капиталистически настроени мюсюлмани. Дори една от партиите, борещи се за права на кюрдите, имаше своя палатка в Гези парк, който за известно време беше се превърнал в утопия, с безплатни ястия, безплатни цигари, безплатна медицинска помощ, библиотека, концерти и пърформанс-артисти, играещи дервишки танци с газови маски на лицата. Нощните полицейски атаки само усилиха още повече празничното настроение.

Отговорът на Ердоган срещу протестите беше подобен на отговора му срещу Сюлейман от „Великолепният век“. Хората, които протестирали, каза той, не били реалния турски народ, а само „маргинални групи“ и чужди саботьори, чието влияние било преувеличено от западната преса. По време на митинг на 16 юни миналата година, пред стотици хиляди негови поддръжници, Ердоган обвини BBC, CNN и Reuters, че прикривали истината за Турция. „Този народ не е народът, който вие показате на света“, обяви той. „Турция не се състои само от площад Таксим“.

Една вечер българският ми приятел спомена манията по „Великолепният век“, която е обхванала София, където тя размивала вкоренената омраза срещу османците. Наскоро една националистка помолила майка му да подпише петиция за забраняване на новините на турски език по българската телевизия. Майката на приятеля ми се пошегувала, че ще подпише, но само ако бъде забранен и „Великолепният век“. „Но това е напълно различно!“, възкликнала националистката. Тя била всеотдайна почитателка на сериала.

Струва ми се важно това, че една българска националистка може да гледа „Великолепният век“ без да чувства националните си чувства застрашени, докато Ердоган не може. „Великолепният век“ е поставен в

свят, в който национализмът все още не е спечелил. Той функционира в директна опозиция срещу нео-османистката програма на АКП. В никакъв разбираем смисъл Ибрахим от Парга не е действително от Парга. Навлизайки в домакинството на Сюлейман, той напуска областта на националното, в полза на онази на чисто човешкото – един свят, в който семейната драма се разраства и запълва цялото пространство на политическото.

На път обратно за САЩ в края на лятото се отбих за кратко в малко копие на Големия истанбулски пазар, на летището, и попитах продавача на щанда за бижута дали имат пръстена на Хюрем.

„Разбира се“, каза той, отключи едно чекмедже и извади няколко образци.

„Майка ми и аз сме големи почитатели на „Великолепният век“, казах аз, докато пробвах единия.

„Ние всички сме големи почитатели. Макар че, да ви кажа честно, удоволствието вече не е същото сега, когато Рокселана си замина“. Мислите върху отпътуването на младата Рокселана изглежда го изпълваха с гняв. „Каква глупава жена“, каза той след кратък размисъл. „Коя е тя в Германия? Кой ще я оцени там? Дойде в Турция и стана звезда. А след това, вместо да си купи къща, се върна в Германия, за да живее в малко апартаментче“. Разбира се, той говореше за актрисата, а не за истинската Рокселана. Но между двете има реални прилики. Коя е била Рокселана, там в родната ѝ Рутения? Кой я е оценявал там? Започнах да се питам дали, ако би имала такава възможност, тя също би напуснала двореца и всичко, което той е означавал, за да живее в малка къщичка в мястото, от което е дошла. Дали би се върнала обратно, ако би могла? И купих два еднакви пръстена: един за майка ми и един, който носех по време на полета за вкъщи.

Елиф Батюман (р. 1977 г.) е американска писателка, преподавателка и журналистка от турски произход. Родена е в Ню Йорк, израснала е в Ню Джърси, в момента живее в Сан Франсиско. Завършва Harvard College, а след това защитава докторат по сравнителна литература към Stanford University. Най-известната ѝ книга, „Изстъпления. Приключения с руските книги и хората, които ги четат“, е преведена на български език (изд. „Сиела“, 2013).

Дунхуанг: тайната библиотека

Автор: Джейкъб Микановски

Преди малко повече от хиляда години някой е запечатал едно помещение в пещера близо до града-оазис Дунхуанг, на границата на пустинята Гоби в западен Китай. В него са се намирали повече от няколкостотин кубически метра пакетирани ръкописи. И те са прекарвали там, скрити, следващите деветстотин години. Когато помещението, наречено Библиотеката от Дунхуанг, най-после е открито през 1900 г., то е посрещнато като едно от най-големите археологически открития на 20 век, наравно с гробницата на Тутанкамон и Ръкописите от Мъртво море (Кумранските ръкописи).

Библиотеката е открита случайно. В ранното Средновековие Дунхуанг е бил процъфтяващ град-държава. Освен това той дълго е бил известен като център на будистка религиозност; поклонници са пътували дълги разстояния, за да посетят пещерните му параклиси, съставени от стотици пищно украсени пещери, изкопани в близка до града скалиста местност. Но в началото на двадесети век градът вече е затънтено място и пещерите са напълно занемарени. Ванг Янлу, пътуващ таоистки монах, се обявява за техен пазач. Един ден той забелязва, че димът от цигарата му изчезва някъде през задната стена на един от големите пещерни параклиси. Любопитството му се пробужда, той събаря стената и открива зад нея планина от документи, наредени почти три метра на високо.

Макар че не може да чете древните ръкописи, Ванг разбира, че е открил нещо с невероятна важност. Той се обръща към местните власти и предлага да изпрати материалите в провинциалната столица, но поради недостиг на парични средства и проблеми с **Боксерското въстание** те му отказват. Слуховете за откритието започват обаче да се разпространяват бързо по керванните пътища на провинцията Синдзян. Един от първите учени, които чуват за това е роденият в Унгария индолог и

изследовател Аурел Щайн, който по онова време се намира в разгара на своята втора археологическа експедиция в Централна Азия.

Щайн се отправя бързо към Дунхуанг и, след като чака в продължение на два месеца, най-после се среща с Ванг. Преговорите са деликатни. Ванг не иска да губи от поглед документите и се чувства неудобно при мисълта да ги продава. Но Щайн преодолява съмненията му, като в края на краищата го убеждава, позовавайки се на неговия светец-покровител **Сюанцзан** – китайски поклонник от 7 век от н. е., който е извършил трудно пътуване до Индия в търсене на религиозни текстове. Твърдейки, че върви по стъпките на Сюанцзан, Щайн убеждава Ванг да му продаде около десет хиляди ръкописи и илюстрирани свитъци за сто и тридесет паунда.

Новината за библиотеката от Дунхуанг поставя в ход истинска надпревара сред европейските сили. След Щайн идва **Пол Пелио** – брилянтен, страстен френски синолог, който взема някои от най-добрите екземпляри от библиотеката на Ванг, след като ги чете в продължение на много нощи на светлината на свещи. Пристигат и други, включително и делегации от Русия и Япония. Към 1910, когато китайското правителство нарежда останалите документи да бъдат пренесени в Пекин, вече е останала само около една пета от оригиналното съкровище.

В продължение на стотите години, изминали от откриването на библиотеката, междувременно се е развила цяла академична дисциплина, занимаваща се само с материалите, които тя съдържа. Това е изключително сложна област: библиотеката е съдържала документи на поне седемнадесет различни езика, написани на двадесет и четири различни писмени системи, много от които са изчезнали преди векове или са познати единствено от няколко образци. Колекцията отразява забележителното разнообразие на самия Дунхуанг, където будисти са общували свободно с манихеи, християни, зороастристи и евреи, а китайски писари са копирали тибетски молитви, преведени от санскрит чрез усилията на индийски монаси, работещи за тюркски ханове. Имайки пред вид колко международни са материалите от Дунхуанг, учените са съгласни, че изследванията им трябва да бъдат също такива. В продължение на десетилетия обаче те са били изправени пред реални проблеми, както при провеждането на изследванията, така и при споделянето на резултатите им; Щайн и изследователите след него са разпръснали съдържанието

на библиотеката сред повече от десетина различни библиотеки и музеи по целия свят.

Но от 1994 насам една амбициозна програма за дигитализация постепенно изнася онлайн скривалището от Дунхуанг, позволявайки на учените да реконструират отделни документи, чиито страници се намират в различни колекции, както и да получат по-реална представа за истинския му обем. Ръководен от екип, базиран в Британската библиотека и работещ заедно с партньори в Китай, Франция, Германия, Япония и Корея, **Международният проект Дунхуанг** прави съдържанието на библиотеката достъпно за експерти от целия свят, като заедно с това го запазва и за бъдещите поколения. Специалисти по консервация, работещи в библиотеки от Париж до Токио, възстановяват древните ръкописи и ги сканират в обширна компютърна база данни. В Лондон работите се извършват в климатично-контролирано помещение на няколко нива под земята, където специалистите премахват „работата“ на предишни поколения, отстранявайки петна, рамки и облицовки. След това поставят документите в пликосе от гъвкав пластичен филм, наречен Мелинекс, който ги защитава от въздействието на околната среда без да причинява изкривявания или химически увреждания. Накрая те правят от всеки документ високоразделителни фотографии, които се внасят в базата данни.

Работата е доста трудоемка: например запазването на Диамантената Сутра – копие от китайския превод на една от проповедите на Буда, която е общопризната като най-старата печатна книга на света – е отнело повече от хиляда часа работа. Но щом само реставрацията е приключена, вече е възможно да се фотографират и дигитализират стабилизирани текстове. Хора, седящи в креслата си у дома, днес вече могат да изследват най-ранната звездна карта на света; да четат молитва, написана на староеврейски език от търговец, намирал се на път между Вавилон и Китай; да разглеждат рисунка на християнски светец, облечен в премяна на последовател на Буда; да четат договор за продажба на момиче-робиня, чрез който се изплащат дълговете на търговец, направени в търговия с коприна, или да разлистват дигитално книга, посветена на гаденето, написана с тюркски руни (ако някое момче намери орлови курешки, предсказанието е добро; ако стар вол бъде изяден от мравки, то е лошо).

В допълнение към разширяващия се достъп до древните текстове, проектът Дунхуанг открива нови пътища за учените. Историци от Пекиния университет са използвали дигиталните материали, за да очертаят решаващите начини, по които Китай е бил оформян от чужди влияния, особено откъм Иран. Други работи се концентрират върху доскоро пренебрегваните тибетски ръкописи от колекцията. Сравнявайки листове от свещен ръкопис, разпилени сред различни библиотеки, Джейкъб Далтън от университета Бъркли в Калифорния е успял да реконструира един от най-ранните тантрични ръкописи, който съдържа удивителен и очевидно много не-будистки, учебник за принасяне на човешки жертви.

Изобилието от различни видове хартия в Дунхуанг прави от колекцията също и отлично средство за изследване развитието на тази често изпускана от погледа технология. Хартията е открита в Китай, първоначално като материал за опаковане, и едва след това се разпространява на запад, първо в Централна Азия, след това в ислямския свят, докато накрая достига Европа през четиринадесети век. Самата библиотека може би дължи съществуването си на редкостта и скъпоценността на този материал. Изследователи от Япония до Великобритания напоследък изказват предположението, че ръкописите може би са дарения, оставени в библиотеката в знак на почит към паметта на някой забележителен монах. А когато помещението, в което те са се съхранявали, се е напълило, то е било затворено, а след това забравено.

Хартиените предмети, запазени в библиотеката, хвърлят светлина и върху произхода на друга информационна технология – печатната преса. Диамантената Сутра, един от най-известните документи, открити в Дунхуанг, е била поръчана през 868 г. сл. н. е., „за свободно разпространение“ от човек на име Ванг Джие, който е желал да почете паметта на родителите си. В добре познатата проповед, която тя съдържа, Буда заявява, че заслугата, придобивана чрез четене и рецитиране на сутрата, струва повече от цяла вселена, пълна със скъпоценности. С други думи, възпроизвеждането на религиозни текстове, независимо дали устно или на хартия, е добро за кармата. Печатното дело започва като форма на молитва. То е еквивалентно на броенето на броеница или подпъхването на бележка в Западната стена в Йерусалим, само че в индустриални мащаби.

Може би именно това е и най-трайното послание на Дунхуанг: цялата „галактика на Гутенберг“ от хартия и печатни произведения не е получила началото си в Европа. Печатът е будистко изобретение и целта му е била спасение на душата, а не печалба. Но не всеки текст, възстановен в Дунхуанг е бил напечатан, за да се постигне почит: някои от тях са алманаси, които са били сред най-популярните текстове в средновековен Китай и грижливо регулирани от имперското правителство, което е поставяло извън закона частното им печатане. На границата между три империи обаче законът не е бил съблюдаван толкова строго. Библиотеката от Дунхуанг е пълна с нелицензирани издания. Изглежда, че с появата на печата, както и при множество други нови медии, пиратството и новаторството са въвели ръка за ръка от самото начало.

Засега обаче не са намерени отговори на една от най-големите мистерии, заобикалящи библиотеката: за какво е служела тя и защо е била запечатана, на първо място? Аурел Щайн е смятал, че това е било просто сметище за ръкописи, които вече не са били използвани и са били изхвърляни – „свещен боклук“ от вида, който е открит например в **Генізата в Кайро**. Ронг Синджян, китайски учен, смята пък, че библиотеката е била зазидана, за да се избегне светотатство: през 1006 г. от н. е., скоро след като най-новият датиран документ е бил поставен в пещерата, мюсюлмански нашественици са завзели съседния град Хотан, изгорили манастирите му и, по думите на един тогавашен поет, „срали върху главата на Буда“.

Джейкъб Микановски е докторант в университета Бъркли, Калифорния, като заедно с това сътрудничи на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books*, *Newyorker*, *The Point*, *The Awl* и *HiLoBrow.com*.

Генерални репетиции

Автор: Миша Глени

*Житни поля, кървави хълмове: преходи към националното в Гръцка
Македония, 1870-1990*

от Анастасия Каракасиду, Чикагско университетско издателство,
1997¹

Един необходим увод...

През 1995 Кеймбриджкото университетско издателство шокира издателските и академични общности като изтегли Анастасия Каракасиду от списъка на авторите си. Кеймбриджките издатели твърдяха, че публикуването на книгата ѝ може да постави под опасност техните сътрудници в Гърция, да не говорим пък за комерсиалните интереси на издателството там. Гръцка антроположка, работеща в Съединените щати, Каракасиду беше станала мишена на кампания, повдигната в гръцките медии от националисти, които твърдяха, че нейните изследвания върху въпросите на идентичността в егейска Македония са еретични и дори предателски. Тези идиотски твърдения бяха направени на върха на истерията, насърчена от членове на гръцкото правителство, което преди това беше приветствало създаването на независима македонска държава след колапса на Югославия.

От Кеймбридж обясниха, че решението е било взето по съвет на британското посолство в Атина. Освен това те се позоваха на по-ранни атаки срещу чужди поданици, извършени от лявата терористична организация „17 ноември“. Съвременният гръцки тероризъм обаче няма нищо общо с македонския въпрос, както би показало дори едно минимално по-нататъшно изследване. Общонационалната кампания срещу Скопие, както гръците предпочитаха да наричат онова, което днес е известно под името Бивша югославска република Македония (Fyrom) включваше много реторически глупости и, на два пъти, налагане на себе-унищожи-

1 Книгата е преведена и издадена на български език от издателство „Сиела“ (2012), но по неизвестни причини там последната година в заглавието е „1970“. Бел. пр.

телно търговско ембарго, но сравнително малко насилие. Антимакедонската кампания беше болезнено дело, за което Гърция заслужено плати висока цена. Но по времето, когато Кеймбриджкото издателство промени политиката си, кампанията вече беше приключила. Издателите биха могли да имат малко повече основания с твърдението си, че търговските им интереси биха могли да бъдат увредени от публикуването на *Житни поля, кървави хълмове*. Когато националистическата възбуда беше на върха си през 1992 и 1993, един диск-жокей беше успял да убеди доста голям брой гърци да престанат да купуват датска шунка в продължение на няколко седмици, заради предполагаемата враждебна позиция на датското правителство по отношение на гръцките политики към Македония. А, както всички ние знаем, книгите са стока, в която се съдържа не повече мистика, отколкото в някакви си там заклани прасета. Кеймбриджкото издателство очевидно се чувстваше задължено да защитава инвеститорите си от емоциите на капризните гръцки учени и студенти.

Спасена от пропадане в тъмното чрез намесата на Чикагското университетско издателство, *Житни поля, кървави хълмове* със сигурност ще получи много повече читатели в резултат на скандала. И позор за Кеймбридж, защото това е отлична книга. Педантичното разплитане, на което Каракасиду подлага гръцката идентичност в Македония от 20 век ще бъде добре дошло (като дневна светлина за вампир) за онези от сънародниците ѝ, които настояват върху изключителността на елинските претенции в региона. Но това в никакъв случай не е основната ѝ цел, а по-скоро един важен страничен продукт. Макар и книгата да се концентрира върху елинизма в Македония, заключенията, касаещи създателите на национални митове в България, Македония и Сърбия са кристално ясни. Гърците не са мишената на Каракасиду. Вместо това тя провежда строго и убедително изследване на формирането на съвременното национално съзнание в Македония.

Ядрото на проблема...

Както много други проблеми на Балканите, македонският въпрос е повдигнат за първи път сериозно по време на Берлинския конгрес от 1878. Произходът му се намира малко по-назад, в решението, взето от османските власти през 1870, за създаване на Българска Екзархия в противостояние на доминираната от гърците тогавашна Патриаршия. Добрата новина за изследователите на съвременна Македония е, че те могат да захвърлят в коша за боклук почти всичко, случило се преди 1870.

Лошата новина е, че в продължение на последните сто и двадесет години Македония е преживяла повече история, отколкото множество други места по света преживяват в продължение на хилядолетие.

Македония е била и си остава кръстовището на Балканския полуостров. За да пропътува от Централна Европа до егейското пристанище Солун или от Адриатика до Истанбул, търговецът или войникът винаги е трябвало да мине през Македония, за да избегне прекосяването на Стара планина. Въпреки умишленото си пренебрежение към всички балкански въпроси, дори и Бисмарк, кукловодът на Берлинския конгрес, признава жизненоважното стратегическо разположение на Македония. „Онези, които контролират долината на река Вардар“, отбелязва той, „са господари на Балканите“. От Втората световна война насам подобренията в средствата за комуникация намалиха, но не изличиха напълно, стратегическата важност на този район.

По време на Берлинския конгрес четирите най-големи населения на Македония се състоят от славяни, гърци, албанци и турци, макар че нейното основно пристанище, Солун, е доминирано от около 50,000 сефардски евреи, както и от техния език, ладино. Освен тези има обаче и много други общности: най-вече власи, първоначално овчари-номади, чийто език е близък до румънския, както и най-голямата концентрация на роми, или цигани, на Балканския полуостров. От своя страна етническите общности понякога са разделени помежду си по религия. Например има както православни, така и мюсюлмански албанци, да не говорим пък за няколкото области на ислямизирани славяни. Евреите и гърците доминират търговията в региона, а гърците имат най-напредналите културни и образователни институции. В много части от централна и западна Македония едно славянско, гръцко, влашко, турско и албанско селище биха били разположени непосредствено едни до други, водейки съвместен живот в покорна хармония. Македония е била най-старият и сложен мултиетнически регион в Европа.

Решенията, взети по време на Берлинския конгрес, представляват дълбока промяна в отношението на Великите сили към застаряващата Османска империя. В миналото, когато на Изток е имало криза, Силите са се съюзявали, за да запазят Империята и да насърчат вътрешни реформи. В Берлин те стигат до заключението, че тя е отвъд всякакво спасение (спорно е дали са били прави или не), и се съгласяват да я разчленият. Македония е последното голямо европейско владение, оставено на

султана през 1878, след като империалистическите картографи са довършили работата си. Повечето тогавашни политици на и извън Балканите обаче приемат, че в някакъв момент в близкото бъдеще Османската империя ще я изгуби. Това е стратегически най-важната част от Балканите и така решаващият въпрос е кой ще получи контрол над нея (в може би първото от поредицата събития, които по-късно ще получат названието „Балканизация“). Британският историк А. Дж. П. Тейлър дава кратка и смислена оценка на Берлинския конгрес в книгата си *Борбата за господство в Европа, 1848-1918*: „Македония и Босна, и двете големи постижения на Конгреса, съдържат семената на бъдещата катастрофа. Македонският въпрос виси над европейската дипломация в продължение на едно поколение, а след това причинява Балканската война от 1912. Босна първо причинява кризата от 1908, а след това експлодира световната война от 1914 – война, която причинява колапса на Хабсбургската монархия“. Пишейки през 1954, когато повечето Балкански въпроси са заключени за времетраенето на Студената война, Тейлър може да бъде извинен за това, че не осъзнава факта, че както босненския, така и македонския въпрос си остават неразрешени. Но с колапса на комунизма през 1989 трайността на грешките, извършени в Берлин скоро стана очевидна в бившата Югославия. Споразумението от Дейтън от ноември 1995 беше последният опит от страна на Великите сили да поправят неумело извършената от Бисмарк, Дизраели и останалите участници работа. По принцип Дейтън беше също толкова набързо скалъпен и непохватен колкото и Берлин – решенията му вероятно ще се задържат за известно време, но тръбите отново започват да капят.

И макар че в този последен рунд македонският въпрос не отвори отново рани, сравними с онези от Босна, територията все още съдържа голям потенциал за насилие. Но естеството на проблема се е променило до голяма степен в сравнение с последния път, когато той е имал значение – през Втората световна война. Що се отнася пък до онова, което е представлявал преди деветдесет години, когато е заемал повече място в *Таймс* от всеки друг въпрос на външната политика, днес той е почти неузнаваем. Великите сили съсредоточават вниманието си върху Македония през първото десетилетие на 20-ти век, защото това е регионът, в който австро-руското съперничество е най-интензивно, а по правилата на тогавашната геополитика това означава и ангажимент с една още по-голяма битка за надмощие: онази между Германия и Великобритана

ния, за която австро-руското съперничество е до известна степен само метафора. В този смисъл Босна е само вторично бойно поле. Кризата от Сараево през 1914 е подпалена от събития, случили се през 1908 в Македония. Македония е голямото стълкновение.

След Берлинския конгрес съперничащите си експанзионистки претенции на Гърция, България и Сърбия създават сложната машинария на *Македонската борба*, под което име са познати събитията от първото десетилетие на двадесети век. От своя страна Великите сили, особено Австро-Унгария и Русия, предоставят горивото: източниците на отвратителното насилие, извършвано над жителите на Македония, са външни. То не произтича от иредентистките желания на части от различните македонски общности да откъснат региона от османската орбита и да го присъединят към един от обграждащите го три „кораби-майки“. Анастасия Каракасиду цитира наблюдател от началото на 20 век: „Македония е измъчвана от политически интриги и отвън, и отвътре, но те са предизвиквани от буйни, амбициозни, вършещи вреди фракции, които не идват нито от народа, нито пък отразяват неговите легитимни стремежи. Най-тъжната част от нещастната македонска история се състои в това, че нейните най-тежки врагове са онези, чиито заявления за приятелство са най-шумни“.

Последиците за македонското селячество са потресаващи. На върха на *борбата*, от 1900 до 1906, никое село не е било в безопасност от посещения на българските/славянски *комитаджии*, гръцките *андарти* или, малко по-късно, сръбските *чети*. Тези банди, състоящи се от между десет и петнадесет мъже, въоръжени с пушки и пищови, са си избирали някое село, след като първо са извършили известна разузнавателна работа, за да определят дали то е на патриаршеска или екзаршеска страна, дали е езиково смесено, дали местното училище е българско или гръцко, или може би има две различни училища. При влизането в селото войводата първо издирвал попа и кмета. Борците са представлявали доста заплашителна гледка – най-често небръснати и с дълги, грижливо напомадени мустаци, гърдите им препасани с патрондаши, на раменете им пушки, на коланите им – небрежно втъкнати револвери и ножове. Ако селяните се окажели гостоприемни, борците се въздържаха от насилие, макар че винаги очаквали да получат провизии. Добре установената йерархия на селския живот означавала, че ако борците успеят да си осигу-

гурят публично обявяване на подкрепа за тяхната кауза от попа, кмета или от двамата заедно, то останалите селяни ще се подчинят.

Борците, особено различните фракции на предимно славянската Вътрешна македонска революционна организация (ВМРО) са, разбира се, освен това и заклетии врагове на османските власти. Провокационните им нападения срещу земевладелци и турски участъци често са водели до масивни ответни мерки – не срещу самите борци, които бързо изчезвали из планините или през границата в съседните България и Гърция, а срещу селяните. След Илинденското въстание от 1903, вдъхновено от ВМРО, 60,000 селяни са принудени да забягнат, тъй като османската армия и нейните добре известни нередовни войски, башибозуците, са унищожавали всичко пред себе си. Фотографските свидетелства от тази кампания показват села, които са по-пълно сринати от много босненски селища, попаднали под обстрела на сръбските и хърватски артилерии по време на войната от 1990-те години.

Започвайки изследването си в едно малко селище, Асирос, малко по север от Солун, Каракасиду е използвала смесица от устни спомени и архивна работа, за да реконструира начина, по който имигрантите от Гърция през 1880-те бавно и мирно проникват в икономическата и социална тъкан на тази малка част от Македония. Както съзнателно, така и несъзнателно, по свободна воля или неохотно, търговците и дребните поземлени собственици се превръщат в проводници на гръцкия национализъм във време на бързи икономически промени. Комерсиалните възможности, предлагани от гръцкия, големия език на търговията в Османската империя, привличат множество славянско-говорещи и власи в културната орбита на елинизма, като резултатът от това е, че гръцкият национализъм не трябва да разчита единствено на преоформящата роля на учители, свещеници и въоръжени борци, които са единственият инструмент за създаване на национално самосъзнание сред славянското население по други места. Каракасиду показва много убедително, че отношенията между различните македонски общности до началото на двадесети век са били определяни от всевъзможни маркери, различни от онези на национализма. Към края на Междусъюзническата война през 1913 обаче, когато гръцките сили окупира Асирос, сложните отношения на икономически обмен, смесени бракове и езиково смесване са буквално изличени и заместени от един груб и ожесточен национализъм. Агресивният национализъм се нуждае от само малко повече от

десетилетие, за да хване Македония за гърлото. Но преди това той е бил буквално непознат там.

Опитите на историците да представят решаващата роля, изиграна от външни сили и от политиките на Великите сили през този период са непоследователни – което отчасти обяснява защо изследванията по македонска история в момента изглежда се определят основно от антрополози. Само преди две години Лоринг Данфорт, австралийски антрополог, работещ в САЩ, публикува книгата си *Македонският конфликт: Етническият национализъм в един транснационален свят* – увлекателен разказ, основаващ се на възприятията за македонския конфликт сред емигрантските общности. Едно от най-добрите изследвания е *За значенията и спомените: Националното въображение в Македония*, непубликувана докторска дисертация на млад британски антрополог, Кийт Браун, която изследва Илинденското въстание. Работата на Браун отива далеч в проследяването на еволюцията на (славянско) македонската национална митология по същия начин, по който Каракасиду разкрива общите очертания на гръцката история от късния 19 и ранния 20 век. И в трите произведения схващането на конвенционалната история е възхитително твърдо, така че човек е предпазен от неприятното усещане, с което неопитният изследовател обикновено е конфрнтиран, когато достигне блатото на антропологическия разговор.

Първото разпарчетосване на Македония от 1913 в никакъв случай не означава край на въпроса. Новите държави, контролиращи територията (Сърбия и Гърция си разпределят по-голямата част, докато България, победената сила в Междусъюзническата война, получава само малко парче) не губят излишно време при подсилването на новата национална идентичност, която оттук нататък ще се поддържа във всяка от придобитите части. Както може да се очаква, това означава изолация на ново-идентифицирания „друг“ – тоест всеки, който не е успял или не е пожелал да се асимилира, или е просто нежелан. Гърция и България бързо откриват, че всяка от тях има големи „количества“ от другата на своя територия и веднага организират тур от „размяна на населения“. Това е една сравнително учтива генерална репетиция за онова, което и до ден-дневен е най-лошият пример за „размяна на населения“ или „етническо прочистване“ на Балканите – трансферът на почти милион и половина християни от Турция в Гърция, срещу почти половин милион мюсюлмани от Гърция в Турция през 1923, след гръцко-турската

война от 1922. И отново, „голямата размяна“ е част от споразумение, направено под егидата на Великите сили. Каракасиду цитира историка Ричард Клог: „макар че обменът на населения по неизбежност предизвиква огромна човешка мизерия, той осигурява превръщането на самата Гърция в етнически хомогенно общество... В резултат на това Гърция е трансформирана в страна буквално без проблеми с малцинства, поне според балканските стандарти“.¹

Това е логиката, която се следва на Балканите оттогава до наши дни. През останалата част от двадесети век мултикултурализмът, тази благородна традиция както на Османската, така и на Хабсбургската империи, води изгубена битка срещу удобствата на националната хомогенност. Югославия беше една доблестна, ако и наситена с дефекти, алтернатива. Нейната смърт е вероятно последното сбогом със старите империи, които са били упорити и безразборно брутални, но, противно на популярното въображение, са позволявали на хора от различни вери и раси да живеят заедно. Странно, но най-мултикултурната държава, оставаща на Балканите днес е Сърбия, с нейните значителни албански, унгарски, ромски и мюсюлмански малцинства. Но именно най-слабата балканска държава, Македония, днес е изправена пред най-тягостното наследство на Берлинския конгрес. Днешният македонски въпрос противопоставя правата и аспирациите на македонците – народ, който не е съществувал в съвременния смисъл на думата по време на Конгреса – срещу правата и аспирациите на една от най-старите общности на полуострова. Албанците са единственото голямо малцинство в Македония, но те растат по брой и са недоволни. Въпросите на войната и мира в южните Балкани в крайна сметка зависят от това дали тези два народа (или може би по-реалистично, техните два политически елита) могат да стигнат до споразумение върху необходимостта от съвместно съществуване.

1. Нещо, което допълнително се подсилва от факта, че по време на нацистката окупация през Втората световна война Гърция е „почистена“ и от евреи – нещо, за което тогавашна България дава свой собствен принос, както е вече добре известно. Бел.пр.

Миша Глени (род. 1958) е британски журналист и специалист по югоизточна Европа.

Коментари (26)

- 28-05-2014|Златко

Поредната „минидискусия“ откъм фейсбук...

Валерий Русанов ОХ Златко, Миша Глени не е най-подходящия пример за цитиране. Да оставим настрана, че той самия не е уважаван експерт. Той изкара войната в Югославия на яхта в Егейско море, от където даваше ценни сведения за това как се развиват военните действия. Самият той е женен за сръбкиня, което го поставя в доста преднамерено отношение спрямо нещата на Балканите.

54 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Бихте ли ми посочили кои точно книги и статии на Глени ви се струват слаби, за да можем да поговорим и за нещо друго освен жълти хроники, ако обичате. Самият аз харесвам всичко, което съм чел и превеждал, ако и то да е само миниатюрна част от писанията на Глени, които са доста обемни, между другото...

40 мин. · Харесвам

Zlatko Enev А освен това не би било лошо да кажете две думи и за този конкретен текст. Инак, разбира се, всички са маскири, но това е местен колорит, колкото и да си го обичкаме иначе...

39 мин. · Харесвам

Валерий Русанов Да, вероятно съм колоритен по нашенски, но това което ме притеснява при Глени, че няма нищо, за

което да се замислиш. помислете само (взимам част от вашия цитат): Днешният македонски въпрос противопоставя правата и аспирациите на македонците – народ, който не е съществувал в съвременния смисъл на думата по време на Конгреса – срещу правата и аспирациите на една от най-старите общности на полуострова. Албанците са единственото голямо малцинство в Македония, но те растат по брой и са недоволни.“, колко много познание и мъдрост има в това съждение, колко трябва да си умен, за да съчиниш такова нещо.

33 мин. · Харесвам

Валерий Русанов Златко, Миша Глени не си заслужава спор между нас.

32 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Не разбирам съвсем. Ето тук още един текст, над който съм се блъскал известно време, за да представя точно същия проблем. Което означава следното: докато България, Гърция и отчасти Сърбия си живеят с една представа за „Македонския въпрос“, която не е актуална от времето на Втората световна война насам, то Западът отдавна вече вижда, че новият въпрос в Македония касае противопоставянето не между старите три „страни-майки“ на Македония, а онова между македонците и албанците вътре в територията. Кога за последен път сте чели нещо по този въпрос в българската преса, Валери? И ако не, то откъде тогава идва самочувствието на човека, който познава нещата „по-добре от Миша Глени“?

[Оптимистичната нация](#)

[librev.com](#)

Статия от електронното списание „Либерален преглед“ – място за свободни хора и свободни идеи...

28 мин. · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Валерий Русанов самочувствието ми идва от там, че повече от 40 години се занимавам професионално с тези неща. Считам се за добър познавач на Балканите, но това няма значение. Не смятам да водя дискусия тук за това колко е готин Глени. Може би някога, когато сте в София ще се видим

и ще поговорим.

24 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Може. Само че поне до този момент говорите точно като човек, който е всичко друго, но не и специалист (освен може би в някакъв български смисъл на думата).

Давам пример: АБСОЛЮТНО същата теза (за основния конфликт между македонци и албанци като ново съдържание на македонския въпрос) се защитава и в това тук (по-голямо) изследване на съвременните аспекти на Македонския въпрос, направено от международно признат учен, който вече не е журналист. По въпроса, с други думи, съществува известен консенсус, поне сред специалистите на Запад. Уверен ли сте, че тези неща са ви познати, Валери?

Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict

books.google.de

Roudometof provides an in-depth analysis of inter-ethnic relations in the southern Balkans. He examines the evolution of the Macedonian Question and the production of rival national narratives by Greeks, Bulgarians, and Macedonians. He introduces the concept of a national narrative in order to accou...

21 мин. · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Валерий Русанов Златко, вие май че се засегнахте. Не бива. Не съм оспорвал прозрението, че основния конфликт в Македония е чезду македонци (каквото и да означава това) и албанци. Очевидно това ще е най-важният кофликт на тази територия. Не трябва да си международно признат, за да твърдиш такова нещо. Това твърдение само констатира нещата на терен и не отива по-далеч..

13 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Вече толкова години ми се налага да играя ролята на еднооклия сред слепите, че реакциите ми са донякъде автоматизирани, с право или без. Във всяко нормално общество пълното ми невежество би било изобличено и публично осмяно в рамките на тридесет секунди, от всеки средно образован член на академичните среди. В България, напротив, непрекъснато се виждам принуден да дискутирам с „хора-специалисти“, възпитани и образовани в едно плътно

затворено, силно провинциално (чети сляпо) общество, които очевидно не познават дори и малкото, което аз съм успял да прочета в течение на няколкото години работа над едно издание за неспециалисти. Не ви познавам, Валери, така че задължително обявявам, че говоря без да имам пред вид непременно вас. Но този разговор не ме насърчава, не... Пак същото както винаги, така го виждам, моля за извинение...

5 мин. · Харесвам

Венцислав Божинов „По време на Берлинския конгрес четирите най-големи населения на Македония се състоят от славяни, гърци, албанци и турци“ Доколкото си спомням агентът на Илия Грашанин – Стефан Веркович – твърди, че в Македония живеят българи, а не „славяни“. Да поставиш на един ред славяни, гърци, албанци, турци издава особено намерение. Поздрав от Балканите

Вчера в 08:09 · Харесвам

Zlatko Enev Думата „славяни“, колкото и необичайно, тя дори неприятно да звучи за българското ухо, е обичайното название, което се използва за това население на Македония в научните текстове на Запад. Причината за това е очевидна, ако и отново неприятна за нас българите – в Македония има и други славянско-говорещи населения, които в никакъв случай не биха искали да бъдат идентифицирани като българи. Както нерядко ни се случва напоследък, ще ни се налага (предполагам все по и по-често) да свикваме с факта, че начините, по които сме свикнали да виждаме себе си, съседите си и отношенията ни с тях, съвсем не са чак толкова подразбиращи се от само себе си, а може би се нуждаят от немалко преосмисляне...

преди 23 часа · Харесвам

Валерий Русанов Кои са тези други славяно-говорещи населения в Македония?

преди 22 часа · Харесвам

Zlatko Enev Самите македонци, като за начало. Сърби, предполагам също. Както и всички останали, които не желаят да виждат в себе си българи...

Или може би ще започнем тук сега разговора, че те всъщност не знаят кои са и ние трябва да им го обясним?

преди 21 часа · Харесвам

Валерий Русанов Чудесно, от кога датира нежеланието на македонците да бъдат идентифицирани като българи. За сърбите няма да питам. Предполагам, че никога не са искали да бъдат идентифицирани като такива.

преди 21 часа · Харесвам

Dimitar Mitrev аз съм от Петричко и се чувствам македонец, и не позволявам на някой друг да ми обяснява кой съм аз, какъв съм и т. н. Естествено не се припознавам в днешната държава наречена македония. свободен съм да бъда такъв какъвто съм.

преди 19 часа · Харесвам

Zlatko Enev Отлично. Надявам се, че не отричате същото това право и на хората от другата страна на границата...

преди 19 часа · Харесвам

Dimitar Mitrev абсолютно, всеки има правото да се чувства такъв какъвто е. но не понасям хората които ми обясняват кой съм аз (единственият на който съм позволил беше един психотерапевт преди години)

преди 19 часа · Харесвам

Пена Караиванова Дали пък мира не зависи от играчките на Великите сили?

преди 18 часа · Харесвам

Венцислав Божинов Златко, впечатлен съм от твоите познания за Македония. Моите са далеч по-скромни. Разбирам, че там живеят македонци, които най-вероятно са живели там и в средата на 19. век. Би ли ми препоръчал, Златко, сборник от това време, в който да е показана традиционната култура на това население, защото за българите там има: „Български народни песни“ на Братя Миладинови, Кузман Шапкарев (и на тоз джанабетин се български език и български песни и приказки му са въртят низ главата), споменатият Стефан Веркович (тоз пък хърватин да не знае, че в Македония живеят македонци, и на него българи му в главата „Народно песме македонски бугара“), ами Марко Цепенков и той блънува за се за българи някакви (как не ги е видял тия македонци в род-

ната си Струга). Ще ти бъда благодарен
И още нещо: знам рода си до началото на 19. век (не е много,
но достатъчно) и само в средата на 20. век моите родители
за определен период и въпреки желанието им са определяни
като македонци. Прадядовците ми не са и подозирали, че
са македонци. Между другото, пътеписците от любимата
ти Европа също говорят в пътеписите си за българи, а не за
македонци. Съжалявам, че подхващам този разговор тук –
твърде е сериозен, но има неща, които не мога да подмина.
10 часа · Харесвам · 1

Zlatko Enev Венциславе, единствената (но повече от
достатъчна) разлика помежду ни е в това, че аз съм готов да
призная правото на национално самоопределение без особено
настояване върху някаква „старинност“, докато при теб
– така поне ми се струва – очевидно е налице усещане за бъл-
гарско превъзходство в сравнение с македонците, само поради
факта, че моята и твоя нация е започнала да се самоопределя
преди около сто и петдесет години, докато македонската е за-
почнала да го прави по-късно (преди около седемдесет или мал-
ко повече години, в зависимост от интерпретациите).
Не знам дали ще се съ согласиш с това, което ще кажа, но в
моите собствени очи настояването върху подобен вид „по-
старинно потекло“ или, наречи го както искаш, е толкова
по-смехотворно, особено когато идва от хора като нас, които,
колчем се обърнат назад, най-много да преброят на пръстите
на едната си ръка известните им предишни поколения. Но
дори и ако това не би било така, дори и ако бихме могли да
броим назад до Шишмана и Аспаруха, то това все пак не би ни
давало ни най-малко морално или каквото и да било право да
забраняваме на другите нещо, което позволяваме на самите
себе си – а именно правото да се самоопределят като хора,
различни от нас, независимо от споделеното минало. Ако ми
позволиш това не особено ласкателно сравнение, за мен твоята
позиция е идентична с тази на сърдит напуснат мъж, който
отказва да даде на жена си развод, въпреки че тя вече отдавна
живее сама живота, който си е избрала и не дава пет пари за
неговото „даване“ или „недаване“.

Не твърдя, че съм по-умен от теб. Просто ни делят пропастите, разделящи културните обкръжения в които живеем – нещо, което определя начина на мислене в много по-голяма степен, отколкото всеки от нас може да си го представи, преди да е заживял реално в един напълно различен културен контекст...

10 часа · Променено · Харесвам

Венцислав Божинов Въпросът за традиционната култура, не е въпрос за старинност – това са различни неща. Става дума за един от основните етногенеративни фактори. Не отричам правото на самоопределяне на никого, иначе нямаше да мога да бъда приятел с приятелите си от Македония (определящи се като македонци). Въпросът е за твоята позиция за македонците, която е твърде сходна с позицията ти за българите мюсюлмани.

И още две неща:

1. Годината е 2014 и отдавна българските учени пътуват, специализират, преподават, участват в работата на научни институти, пишат съвместни проекти с етнологии (антропологи) в Европа.

2. Изключително се радвам за твоето културно обкръжение – непрекъснато го подчертаваш и явно това те прави щастлив. Странен европоцентризъм за либерал! Нали не искаш да ме убедиш в културната несъстоятелност на всички, живеещи далече от център на Европа?

П.П.

Не съжалявам, че не послушах колегите си да подминавам публикациите и коментарите ти с мълчание – спорът с теб винаги е предизвикателство

36 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Възможно е да съм заслепен от обкръжението си. Всъщност няма как и да бъде другояче. Всеки от нас залага на нещо си, когато говори за въпроси, предизвикващи дискусии, подобни на тази. И моят залог е сравнително ясен – класическото анти-националистическо и – о да! – либерално ядро на европейския проект, доколкото мога да го разбера. А що се отнася до „европоцентризма“ – хайде да не затъмняваме

взаимно интелигентността си, ако обичаш. Как например да разбирам комбинацията от заявлението ти „Не отричам правото на самоопределяне на никого“, плюс моменталното отричане на ИМЕННО това право, когато стане дума за традиционните български проблеми с малцинства и етноси, с които делим – и все не можем да разделим – региона от столетия насам? Прости ми – ако можеш – отказа да вземам всичко това на сериозно, но за мен проблемът помежду ни (а също и между мен и твоите колеги) е ПОКОЛЕНЧЕСКИ, колкото и странно да звучи това, пред вид факта, че физически аз съм по-възрастният от двамата...

6 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Между другото – и доколкото ми е известно – не е имало в историята ни някой т. нар. „будител“, който да не е бил конфронтиран със същия този проблем, тоест повече или по-малко пълната неспособност на съвременниците му да възприемат идеите, които той или тя им е представял. „Не пей ми се, не смей ми се“ е днес по-малко актуално само благодарение на техническия прогрес, който прави моя милост по-малко зависим от неодобрението на вашето братя, отколкото са били хората в моята позиция преди век и половина. Някои неща все пак се променят, слава богу!

Zlatko Enev Всъщност това е и най-вероятното обяснение за уникалната позиция на „Либерален преглед“ в българския, нека го наречем така, „медиян ландшафт“. Никой човек, живеещ в България, не би могъл да оцелее психически (а много вероятно и физически) сред едно толкова изпълнено с „братска любов и желание за поучение“ място. Спомням си само някои от признанията на колеги, които в началото на деветдесетте бяха се опитали – възможно най-предпазливо и без особено познаване на „западните галиматии“ да засягат въпросите за правата на малцинствата в и около България. Вдигнати на рога, моментално, възможно най-кратко казано. Същото би се случило и с мен, без никакво съмнение, ако живеях по-близо до изпълнените ви с любов юмруци, ако и да не твърдя, че самият ти си точно от най-зловещите „родолюбци“ в тази страна. Прочее, нека ни съди времето...

- 29-05-2014|**Охобохо**

Тръгнали западни журналисти да бистрят балканските въпроси.

Ето извадка от договора от Сан Стефано: „Територията на България ще обхваща земите от река Дунав по новоустроената сръбска граница и оттам по западната граница на казата Враня до планината Карадаг. Оттам границата ще мине по западните граници на казите Куманово, Кочани, Калканделен до Кораб планина. След това границата се спуска на юг по Черни Дрин и после по западната граница на казите Охрид, Старово и Корча стига до планината Грамос. Оттам границата тръгва на изток през Костурското езеро, стига до река Мъгленица и се спуска до Солунския залив. Границата заобикаля Солун и през Бешичкото езеро излиза на Орфанския залив...“ (Член 6).

Едва ли историята на Македония започва след Берлинския конгрес, а по-скоро малко преди това.

- 01-06-2014|**Георги Даскалов**

Това за славяните е дивотия някаква. Славянски народ няма и никога няма да има. Имаше югославянски, ама той се разпадна. Голяма част от т.нар. славянско население в Македония преди 100 години се е самопределяло като българско, така го описват и повечето чужди автори. Сега вече не е така, има македонска нация. Но, без да имаме претенция към днешна Македония, не бива и да преиначаваме фактите.

Поздрави

- 01-06-2014|**Златко**

Възможно е. Във всеки случай, както вече писах по-горе, ще ни се налага да посвикваме с това, освен ако бихме искали да продължаваме да се мариноваме в собствен сос, тоест да четем и познаваме единствено собствените си интерпретации на македонската проблематика. Не-българските изследователи използват именно това обозначение, по посочените причини...

- 01-06-2014|**Гост**

Но мога да вярвам на човек, който, за да не засегне парлива тема, нарича българите през 20 век в Македония, че и сърбите – славяни. Подобна „политическа коректност“ ми е смешна. Да не кажа противна. Баба ми от Струмица и Дядо ми от Велес бяха българи. Кой обаче днес знае,

че Панама всъщност е отцепената и „панамизирана“ от Сащ ц цел контрол над канала Северна Колумбия? И че Кувейт, за който тръгна да се бие някога Садам е принадлежал на Ирак? Както пожелаят великите сили, така е ставало. Право е на македонците да се наричат македонци и да вярват, че са нация, стига да не засягат достойнството, интересите и историческото минало на другите. И вече са. А проблемът им с албанците е сериозен. И е само техен. Много по истински от всички дразги около царе, светци и национални герои. Начинът по който ще го решат ще докаже истинат. Са ли и

ли не са.

- 01-06-2014|**Марко Марков**

Златко, може да не познавате Валерий Русанову но аз го познавам много добре. Напълно споделям оценката му за „дълбокомисления“ текст на Миша Глени. Прав е и г-н Даскалов. Затова няма да повтарям казаното от тях. Целият ми трудов стаж е свързан с проблемите на Балканите и по-специално на западния им дял. Бил съм български посланик в Албания, в бившата СФРЮ в демократичното време и в Босна и Херцеговина(1996-1999). Стига либертарианство и политическа коректност!

- 01-06-2014|**Борис Танушев**

Моите родители са родени в София, но техните идват от четирите краища на Македония – Крушево, Битоля, Кукуш и Щип. От майчина страна е родът Балабанов, свързан с просветителската дейност а от бащина Танушев, свързан както с въстанието в Крушево, така и с воденето на чети в Македония. В никой момент не съм чул от близките ми, че се смятат за нещо друго освен за българи и това е било така още от векове, защото за реален (но не изключвам възможността и да е митичен) родоначалник на бащиния ми род се смята граф Тануш, сподвижник на Скендер бег (Георги Кастриоти) в борбата му срещу турците. /Любопитна подробност от по-ново време – баща ми е бил арестуван в София от полицията преди 9-ти, защото е манифестирал в македонска носия, но го е правил в качеството си на българин!/. Това, което искам също да споделя е, че никога, когато се е повдигала темата между роднините ми за българите в Македония или за преселници оттам, за тях не се е говорило като за славяни – проблемът за произхода им никога не е бил въпрос

на обсъждане. Според мен, тази дискусия, макар и значима за историческата обективност, ни беше наложена във връзка с разпада на Югославия и е не по-малко обременена интерпретативно от политически съображения, отколкото, примерно, паралелите между Косово и Крим.

- 01-06-2014|**Златко**

Повтарям въпроса, който отправих към Валерий: кои книги и статии на Миша Глени сте чели и по какви причини го смятате за некомпетентен? Кажете ми нещо конкретно или се представете в цялото си величие на поредния невежа, който идва тук и се перчи с титли и звания, които могат да имат някакво значение единствено в слепата му и глуха родина. Извън нея... Там хората четат книгите на Миша Глени, вместо да клюкарят за него...

- 01-06-2014|**Златко**

Единствено важният въпрос за мен във връзка с Македония и бъдещето на Балканите (и Европа) е дали България, при един евентуален бъдещ граждански конфликт в Македония (да не дава господ, но нещата очевидно вървят накъм нещо такова, като слушам немския си приятел, който редовно пътува из албанските краища на Македония)... Та, единствено важният въпрос е: Ще се изкуши ли България да се намеси в конфликта, уж за да „помогне на братята“, а всъщност с тайната надежда да присъедини поне някои от оставащите македонски провинции, както го е правила вече на три пъти през миналия век винаги с едни и същи последици. Ето това е нещото, за което трябва да се говори открито и което НЕ ТРЯБВА да се случва никога. Ето затова са необходими открити, видими, добре известни граждански форуми, в които да се обяснява на замътените български глави, готови утре да се хвърлят в нещо, което са правили вече толкова пъти. Още никога не съм чувал този въпрос да се поставя открито в България, нито пък да се дискутира някъде.

И така: ако утре „албанците се надигнат“, то каква точно трябва да бъде позицията на България? И трябва ли да се предприема нещо практическо (имам пред вид собствено участие), или това е нещо, което не трябва да се случва при никакви условия. Бих искал да чуя коментарите ви, уважаеми събеседници...

- 01-06-2014|Златко

Всъщност, ако трябва да бъде откровен, не вярвам, че нещо такова може да се случи – но това не защото считам сънародниците си за толкова здравомислещи и умерени хора, а просто защото вярвам в европейския чатал на врата – единственото средство за възпитание, което има шанс да промени, ако и само в дългосрочен план, тази страна и жителите ѝ. Но пък съм сигурен, че има повече от достатъчно „патриоти“, които са готови утре да „скокнат и да се бият“. Ето тях ми се иска да чуя тук, тях ми се иска да осветя и направя видими...

- 01-06-2014|Попов

Забележително: „вярвам в европейския чатал на врата“...

Чети, народе, чети, за да не се чудиш после какво ти е дошло – и от къде...

Е, именно заради безсрамието на подобни „визии“ и „концепции“ за „Европа“ (като „чатал“ върху нечий врат), самата „Европа“ на практика сега се превръща все повече в нещо, напълно заслужаващо кавичките си...

Заради този „чатал“, в който вярвате Вие днес, г-н Златко Енев, след години идните поколения ще разправят за това какво е било по времето „европейското ИГО“

- 01-06-2014|Златко

Както се казваше в един стар, но добър виц: „Всите београдски гробаре поздравио всичите београдски пенсионере со песнята *Чекам те!*“

- 01-06-2014|Гост XYZ

Позволявам се да се намеся в спора и по-точно да се опитам да дам отговор на въпроса за книгите/статии на Миша Глени. За книгата му за Балканите (The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers) имаше доста негативни отзиви, вкл. и от специалисти по материята в ред водещи университети в Германия. Рецензията му на книгата на Капка Касабова „Улица без име“ ‘ „Mum, why is everything so ugly?“ (2008) е образец за нечувствителност и сипене на глупости. Примери още бол... Рецензията – ако се разтърсите – ще я мернете нейде на интернет... Ха живи и здрави!

- 01-06-2014|**Златко**

Що се отнася до „The Balkans: Nationalism, War and the Great Powers“: за разлика от вас аз съм чел не само рецензии, а и самата книга. Глени не е специалист, нито пък има такива претенции (работата му не може да се сравнява с класици на жанра като примерно Лефтен Ставрианос или Барбара Желавич, разбира се), но познанията му по балканска история са гигантски! И хайде стига толкова с това „кльввал съм по нещичко из мрежата“. Ако някой е чел, да се обади. Ако не, започнете най-после да се опитвате да възразявате нещо по самия текст, а не да клепате автора (в собствените си въображения)...

- 01-06-2014|**Златко**

Ето я тук книгата, който му се чете, да опита сам (600+) страници...

THE BALKANS: Nationalism, War and the Great Powers

- 01-06-2014|**Георгиев**

Попов пиша:

Забележително: „вярвам в европейския чатал на врата“...

Чети, народе, чети, за да не се чудии после какво ти е дошло – и от къде...

Е, именно заради безсрамие то на подобни „визии“ и „концепции“ за „Европа“ (като „чатал“ върху нечий врат), самата „Европа“ на практика сега се превръща все повече в нещо, напълно заслужаващо кавичките си...

Заради този „чатал“, в който вярвате Вие днес, г-н Златко

Енев, след години идните поколения ще разправят за това какво е било по времето „европейското ИГО“

Потрисаща пошлост и нагло безсрамие, наистина. Започвам да схващам защо и управниците ни са жалки, увивни комисионерчета, както и доста от полу-интелигентите с претенции...

- 02-06-2014|**Лъчезар Лозанов**

Това, че Глени нарича българи и сърби в последните 20 години на 19 век с термина „славяни“ граничи с глупост. Това, че от оформени общности с национално съзнание могат да се отделят групи, които впоследствие се оформят като отделни нации – също не е новост. Има много примери в Европа. Да твърдиш, че днес България ще хукне да „присъ-

единява“ Македония към собствената си територия показва, че твърде дълго си живял извън страната и нямаш понятие от умонастройката и мотивацията на българина. Такава вероятност не съществува и теоретично даже. Дебатът е напълно кух. Вероятността при вътрешен за Македония конфликт е да се продаде или подари оръжие – с това се изчерпва целия патриотарски плам на съвременните ВМРО-вци. Но историята си е история – и да се подменят терминологично етапи от нейните процеси, е научно лицемерие. Ако изобщо има наука в това.

- 02-06-2014|**Златко**

Възможно е, повтарям. Все пак едва ли може да се отрече, че спорът тук, както обикновено, се завъртя около важни теми като това дали е правилно да се казва „стрижени“ или „стригани“ (като правилното най-вероятно е „остъргани“:)). Извън обхвата на разговора засега остава „по-маловажния аспект“, че тук става дума за книга, която – така поне твърди „онзи там свят“ – отваря очите за множество споделяни от повечето балканци предразсъдъци относно Македония и нейната история. Разбирам, че и в този, както в много други случаи по този сайт, човек е изправен пред дилемата или да защитава онова, на което са го учили в училище (днес на това му се вика „идентичност“), или да се надвие и започне да учи нови, непознати и може би дразнещи, поне в началото, неща. Да се надяваме все пак, че сред аудиторията има и достатъчно много по-малко фиксирани, тоест по-млади духом и отворени за нови идеи и представи умове (нищо против идеите на досегашните участници, като се изключат отделните бодливи забележки, разбира се)...

- 02-06-2014|**Black Wolf**

Тъй като разговора придоби смехотворен характер, искам да ви разкажа една истинска история. Случва се през 1947 г., когато по нареждане на БКП започва курс на „македонизация“ с оглед идеята за Балканска федерация.

Тogaва привикват дядо ми, преселник от Охрид (дошъл е след ПСВ) и му казват: „Бай Георги, ти си от Охрид, трябва сега да се пишеш македонец“. На което той отговаря: „Момчета, навремето в Охрид имаше две махали – турска и българска. Аз съм от българската“.

Мисля, че повече няма какво да се каже...

А европейските експерти да си заврат експертизата на едно място (където май доста от тях обичат да си завират разни неща).

- 02-06-2014|**Black Wolf**

Що се отнася до съвременните макета, моето мнение е, че трябва да бъдат оставени на албанците – те ще ги научат на много неща, най-вече да мълчат, да търпят и да си траят, а всеки който гъкне, ще му бъде отнемана възможността за го прави – по стар албански обичай чрез прерязване на гърлото.;-)

Разбира се хиперболизирам, но македонците ги чака неродастно бъдеще и нещастлива съдба – която те напълно си заслужават.

- 02-06-2014|**Попов**

То е ясно, че Златко много обича да говори за „предразсъдъци“ – такава си му е умонагласата, явно – но е добре все пак и той сам от време на време да се опитва да се

усеща, че и неговият собствен мозък е развъдник на определени предразсъдъци. Един такъв типично златков предразсъдък е позицията, че, видиш ли, „предразсъдъците“ на българина са изцяло следствие от това, „което са го учили в училище“...

Е, надявам се сега поне разказаното тук от Black Wolf за дядо му от Охрид (а то е типично за семейните истории на поне 20% от българите) да успее да убеди Златко, че не всичко идва „от училището“ – с или без училище, с или без разни университети, с или без разни автори от типа на Миша Глени, хората все още си имат своите семейства и своите семейни спомени и истории. И, колко изненадващо – за Златко и златкоподобните – хората все още имат повече склонност да вярват на това, което са чули от дядо си, отколкото на нещо, което някой глени-недоглени е написал днес в някаква книга...

И съответно всички тези напъни да се променят учебниците по история, един ден просто ще се провалят. Подобни опити са се провалили по времето на „османците“ (и на фанариотите) – такива опити ще се провалят и днес.

- 02-06-2014|**Благо**

Както често ми се случва, и този път се обърках. Сигурно от невежество, но си мислех, че „Македонският въпрос“ засяга една сравнително

обширна територия на Балканите(а там на всичкото отгоре има и държава), ала, съдейки от дискусията, се оказва, че става дума за съседното село, в което българите се прескачат и само тук там щъкат заблудени албанци, сърби, роми и гърци(от евреите се отървахме..., или ги спасихме май...).

Господа, много ни е малка „Македонията“! От друга страна, ако беше „по-голяма“(в собственото ни съзнание), как щяхме да я натикаме в малкия си български свят?

И накрая: НАИСТИНА ли не разбирате защо авторът използва понятието „славяни“? Или си мислите, че някой е длъжен да пази богатата, но ранима българска душевност? Я стига...

- 02-06-2014|**Попов**

Някои хорица наистина са много забавни: ако ги питаш „Следва ли хората днес да имат право на самоопределение?“, те веднага ще ти отговорят: „Да, разбира се!“

Когато обаче става въпрос за 19 век, изведнъж се оказва, че нямало значение, дето хората били българи и се самоопределяли като такива – ние, днешните англоезични автори на книги и коментари, по-добре от тях знаем какви са били те, и затова ще си ги наричаме „славяни“, пък!

Нали? Колко „толерантно“!

- 02-06-2014|**Гост**

НА СЕКИМЕ

„Хапливи кратки думи, хапливи дълги думи – нездравословно.

Измивам се след среща със поети.“

Базил Бънтинг

Тъкмо се бях зачел в „Принос към старата етнография и история на Македония“ 1921г. от Гаврил Кацаров и като видях постигнатото от Миша Глени, бая се разколебах и я върнах на рафта. До нея Васил Иванов Кънчов с пътеписите си от пътуванията по Струма, Места и Брегалница, пак същото – оставих я за по-нататък. То пък и трудът на Петър Ст. Коледаров „Името Македония в историческата география“ С., 1985г. действа също подтискащо, не е за такива като мене, възпитаници на Помощно училище „Пробуда“ – безброй цитирания под линия, в края на книгата и сборък от цял поменик от заглавия. Край нямат! Виж, Миша

Глени е симпатяга, с лекота го разбрах от първи раз, повече не ми и трябва. Но от коментарите нещо не ми се проясни, май повечето са списователи, както ги нарича дядо Либен Каравелов, па може и поети, ето защо свалям котлето от чатала и ачик си умивам ръцете за всеки случай.

ЛИМЕЦ

П.П. Хвала на арменци и евреи! Знаят си родата по цял свят, а комшиите от сегашна република Македония не са и чули за генерал лейтенант Владимир Минчов Вазов, дето ги отърва от чуждите нашественици при Дойран. Ако не беше той – хвала нему!!!!, сегашните нови поданици на тази република щяха да са расово повече от определени – църни, църни, та сини; наследствен сифилис, па даже и нишани от проказа по бабите им, та нямаше да има повод за спор те аджеба кои са...

- 04-06-2014|**Black Wolf**

Попов каза:

И, колко изненадващо – за Златко и златкоподобните – хората все още имат повече склонност да вярват на това, което са чули от дядо си, отколкото на нещо, което някой глени-недоглени е написал днес в някаква книга...

Напълно съм съгласен. Това не променя обаче сложността на съвременната ситуация.

Този мой дядо (всъщност той е брат на баба ми – майката на баща ми) е част от голяма фамилия, разделена от войните и историческите перипетии на Балканите.

Баба ми е била учителка в Охрид, залюбва се с дядо ми (офицер по време на ПСВ) и след войната той си я довежда в Търново.:-)

Заедно с нея се преселва един неин брат (въпросния дядо Георги), а другия ѝ брат остава в Охрид. Впрочем, един от братята им вече е убит като комита още преди войните.

Весели неща се получават. Вуйчовците ми (синовете на брата, останал в Македония – първи братовчеди на баща ми) докато бяха живи старателно избягваха разговори на тема кой е българин и кой какъв е. Техните синове (мои втори братовчеди значи) са „македонци“ и се дърляме редовно по въпроса, но като си пийнат повечко си казват, че са българи...;-)

Мисля, че това е разликата между българина и македонецата – няколко чашки.:-)

- 08-06-2014|**Борис Танушев**

Последният коментар ми припомни нещо и искам да го споделя, без обаче от това да правя „политкоректни“ заключения, към каквито определено се стреми да ни подтикне Златко, още повече, че официалната история продължава да се пише, както е известно, от победителите.

През 90-те години си общувах редовно с един македонски интелектуалец – Живко Никлевски, актьор от скопския национален театър, обявен през 70-те дори за народен артист. Той лично се смяташе само за македонец, което в неговите представи изключваше и славянския вариант и българския. Мен обаче никога не се е опитвал да ме убеждава като какъв трябва да се чувствам. Затова пък, се възмущаваше открито от двуличието на повечето от приятелите си от артистичния му кръг, които едно твърдели за пред публика и власти, но когато си пийнели, започвали да разправят, че са българи!...

Македонският въпрос в България

Автор: Милена Махон

Исторически аспекти на македонския въпрос в България

Македонският въпрос в България е разбиран исторически като борба за териториално единство на географските земи на Македония с българската държава. Той е породен от упадъка на Османската империя и от националните движения, които довеждат до създаването на нови национални държави на Балканите. Борбата за освобождение на македонските земи от османско владичество се разбира като част от българското национално освобождение, което е израз не само на възхода на модерния балкански национализъм, а също и на интересите на Великите сили.

В резултат от Руско-турската война от 1877-78, в която българските партизански сили, Българското опълчение, се бият на страната на руската армия, Турция е победена и е сключен първият мирен договор. Според договора от Сан Стефано, сключен на 3 март 1878, България се простира от Дунав до Егейско море и от вардарската и моравска долини до Черно море. Споразумението включва цяла Македония, с изключение на Солун и Халкидическия полуостров. Но тази спогодба алармира англичаните и австрийците, които се страхуват, че една толкова голяма славянска държава би могла да бъде използвана от Русия за оказване на влияние върху балканската политика. Ето защо на 13 юни 1878 е свикан Берлинският конгрес, с цел да се преразгледат границите на новата държава (Crampton 1987: 19). Берлинският конгрес приключва с подписването на договор на 13 юли 1878, чрез който българската територия е разделена на три части. Самата България е определена като частта между Дунав и Стара планина; областта южно от тези планини е обявена за османска провинция на име Източна Румелия, а Македония е върната на султана с неясното обещание, че ще получи независима администрация.

В целия регион решенията на Великите сили са възприети като взети в съгласие с политически съображения (в съответствие с техните интереси), а не в съгласие със стремежите на младите национални държави. България възприема ревизията на санстефанския мирен договор като огромна национална загуба. Първоначалното включване на Македония в българската държава се смята за „правилно и справедливо“ приложение на естествения ред на нещата, докато последвалото го изключване придобива значението на „грешно и нечестно“ ощетяване на България. Териториалното разделение се възприема като лишаване от естествено право, особено защото се случва в ранните фази от установяването на модерната българска национална държава. Изгубените македонски земи стават емблематични за българското национално съзнание. Чувството за загуба в България се усилва с по-нататъшното развитие на македонския въпрос по време на Балканските войни от 1912-13. В Първата балканска война България, Сърбия и Гърция побеждават османските сили. Османското оттегляне от региона оставя Македония без определен статус и нарушава регионалния баланс на силите. През март 1912 Сърбия и България подписват споразумение за разделение на Македония. Първоначално българските представители подкрепят идеята за създаване на независима Македония с очакването, че по-късно тя ще се присъедини към България. Ето защо, въпреки загрижеността около сръбското желание за подялба, българите в края на краищата се съгласяват. Според това споразумение Шар планина се отдава на Сърбия, а областта на изток от долината на Струма и Родопите се дава на България. В същото време обаче Сърбия и Гърция преговарят тайно, а освен това водят разговори с Румъния и Черна гора и дори с Османската империя върху разделенията на Македония. Това кара България да поднови военните действия и да започне Втората балканска (Междусъюзническа) война, като напада Сърбия и Гърция. Този път обаче тя е победена бързо и на 10 август 1913 е подписан договора от Букурещ. В резултат, Сърбия и България получават северната част от Македония (приблизително 40 процента и 10 процента, съответно), а Гърция получава южна Македония. Македония е поделена между Сърбия, Гърция и България, и обединението на България и Македония не се осъществява. Българското национално-освободително движение от деветнадесети век остава неосъществено.

Териториалното разделение на България се разглежда като сериозен провал на новата национална държава. Модерната концепция за българската националност е конструирана най-вече около идеята за „възвръщане“ на историческите македонски земи, култура и народ. Българите твърдят, че претенциите им към Македония са легитимни, защото исторически Македония и нейния народ са принадлежали към българските земи и общност. Неразрешеният македонски въпрос се превръща в мярка за това колко скъпо струва да бъдеш българин.

Сложното развитие, което води до създаване на нови държави на Балканите и преначертаването на границите след Балканските войни прави така, че македонският въпрос отеква в България по различни начини. Първо, продължават яростните дебати около дефиницията на територията, съставляваща Македония. Второ, националността на хората от географска Македония и дефиницията на езика, който те говорят (сръбски, български, македонско-български диалект или македонски) си остават много спорни. Трето, българският национализъм спори усилено по въпроса към коя страна македонците трябва да принадлежат – както и кой ще трябва да решава това и каква стратегия трябва да се преследва, за да се стигне до промяна. Всички следващи претенции на българското национално движение по отношение на Македония са търсели компенсация за понесената загуба.

След края на Балканските войни България запазва реваншистките си аспирации, докато Сърбия и Гърция поддържат статуквото. С началото на Първата световна война през 1914 България се присъединява към централните сили (Германия, Италия, Австрия), които ѝ обещават цяла Македония – едно непреодолимо изкушение. През септември 1915 българската армия навлиза във вардарска Македония и напредва по посока на същинска Сърбия и егейска Македония. Но ходът на войната се обръща срещу централните сили и през есента на 1918 силите на Алианса (Великобритания, Русия и Франция) побеждават българската армия близо до Солун. Договорът от Ньой, подписан през ноември 1919 възстановява предвоенните граници и слага край на българските усилия, но не и аспирации, за национално обединение с Македония, до Втората световна война.

Неуморната борба за Македония демонстрира не просто „българските шовинистични аспирации“, както те ще бъдат наричани от македонците в бъдеще, но също и дълбокото безпокойство на българското на-

ционално съзнание. Разглеждан като цяло, до края на Първата световна война, българският характер на Македония се идентифицира чрез религията, образованието, общите исторически земи и общия враг в лицето на османците/турците. Ако приемем, че нациите не са примордиални феномени, а са създадени при специфични обстоятелства и условия, то действително е съществувал добър шанс България и Македония да се обединят в една национална държава, като обединена националност. Но българският национализъм е бил прекалено агресивен и това го води до погрешни сметки. Ето защо той губи влияние и популярност в Македония. По такъв начин, макар че този период се характеризира в българското мислене чрез представи за загуби и измами, причинени от други, историческата възможност за постигане на национално единство е до голяма степен пропиляна от самите българи.

Македонското революционно движение

Крамптън твърди, че македонските революционни организации не са били „почти нищо повече от групи от терористи и гангстери“ и че те в огромна степен са дискредитирали българския политически живот между 1900 и 1934 година (Crampton 1987: 112) И все пак насилието на тези движения създава героичното възприятие за българската борба за национално единство. Полагайки основите на споделяните български и македонски митове за освобождението, организациите имат въздействие, което продължава и до наши дни.

Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО или ИМРО) е основана през 1893 в Солун. Върховният македонски комитет на ВМРО е създаден в България през 1895. Членовете на комитета стават известни като „върховисти“. Главна цел на организацията е да ръководи освободителното движение в Македония, но между двете организации бързо се оформят различия. ВМРО се застъпва за независима Македония, докато върховистите желаят обединение с България. Много скоро българските политици се замесват дълбоко в съперничествата между автономистите и федералистите, а македонският въпрос започва да контролира българската политика. В името на Македония започват да се извършват убийства по улиците на София, а терорът се превръща в нормална част от ежедневието на пиринска Македония.

Според определението на Дънкан Пери ВМРО е „прототипно освободително-терористично движение, откривано в аграрни прединдустри-

ални общества, при които малка група образовани хора се опитва да постигне реформи пред лицето на по-силен и по-могъщ държавен апарат“ (Регу 1988: 185). ВМРО е тайна организация и набира поддръжници основно от средните училища. Типичният комита от ВМРО е човек, намиращ се извън закона, който извлича поддръжка от селячеството. Макар че ВМРО и върховистите са конкуриращи се организации, границите на разграничението са често размити, тъй като самата ВМРО променя политиката си на няколко пъти, варирайки от независимост на Македония до обединение с България. Но, каквито и да са промените, македонският въпрос винаги се разглежда основно като етнически християнски такъв. И двете движения се стремят да спечелят поддръжката на християните-славяни. Власите са единствените не-славянски членове на ВМРО (Poulton 1995: 52-7). Албанци, турци, евреи, роми (цигани) и други не участват в движението.

Висшата точка на революционните дейности на ВМРО е Илинденското въстание от 1903. Независимите управленчески структури, които то създава в Македония и Тракия са краткотрайни, българското правителство отказва да се намеси, турците смазват въстанието и вълни от бежанци напускат Македония (Crampton 1987: 47-50). Но въпреки бързото поражение то се превръща във вдъхновение за българската национална митология. Като част от македонския революционен опит, въстанието и неговите водачи се превръщат в един от основателските митове на освободението на македонската нация. Но митът има същата функция и в българската история, а **диспутът на кого принадлежат събитията от времето на въстанието продължава и до наши дни**. Нещо повече, националните митове за освободението и в двете страни се конкурират с митовете за външни освободители (Русия за България и Югославската идея за Македония). Ето защо става още по-важно да се подчертават независимите национални движения в съответните им истории. За да използваме понятията на Андерсън, македонското движение помага на българите и македонците да си „въобразят“ националните си идентичности като визионерски и героични (Anderson 1991). Македонската националност конструира идеята, че ВМРО е „автентичен“ македонски феномен, докато за върховистите движението е изключително българско. Преобладаващото българско мнение е, че и двете направления на македонския въпрос са черти на българската национална история. И двете страни отхвърлят идеята, че историята на македонското револю-

ционенно движение е по-скоро споделен опит на две припокриващи се национални представи.

Провалът на македонското движение подсилва българското усещане за национална несигурност и чувството, че българското национално изграждане е прекъснато и недовършено. През 1934, по време на българския режим на полковниците, Дамян Велчев и Кимон Георгиев успешно атакуват македонското движение и фракциите на ВМРО са елиминирани от политическия живот. Но държавата не притежава гражданските структури, необходими за демократичен дебат по националните проблеми и вместо това премахва македонския въпрос насила. В резултат на това той е съдържан, но не договорен, и си остава латентно присъстващ [в българския национален разговор].

Българското комунистическо движение и Македония

Македонският въпрос става централен за възникващите комунистически движения на Балканите от началото на двадесети век. Той е заключен в триъгълника от конфликтни интереси на младите комунистически партии в България, Югославия и Съветския съюз. Между двете световни войни Македония представлява така наречената „Южна Сърбия“, част от кралството на сърбите, хърватите и словенците, основано през 1918, а за българските комунисти македонският въпрос става неразделно свързан с техните отношения с югославските комунисти. Но решаващата роля в тези взаимоотношения се играе от съветския Коминтерн, координиращият център на цялото международно комунистическо движение. Освен това, просъветски настроените български комунисти са особено силно обвързани с Коминтерна и неговите възгледи, така че тяхната политика по македонския въпрос е силно повлияна от съветските комунисти. Тези фактори осигуряват запазването на Македония като един от най-тежките аспекти на българския национален въпрос.

Основана през 1919 под ръководството на Димитър Благоев, Българската комунистическа партия (БКП) първоначално поддържа установяването на независима Македония. Българските комунисти предпочитат Македония да остане отделна, отколкото да бъде в една държава със Сърбия и гледат на автономията на Македония като на приемлива фаза по пътя към обединението с България. Но, от друга страна, разбирането за македонска независимост съществува заедно и с проекта за балканска

федерация, традиционно свързан с балканското социалистическо движение от края на деветнадесети век. Аргументът е, че тъй като България, Сърбия и Гърция не са склонни да дадат регионална автономия на македонците вътре в техните държави, те може би ще предпочетат да признаят една обединена и независима Македония. Очевидно, основната привлекателност на този проект се състои в общата рамка, която той ще предостави за съвместно съществуване на Македония и България.

Лигата за Балканска конфедерация е основана в Париж през 1894, а по-късно са организирани няколко конференции върху бъдещето на балканската федерация. Българските социалисти поддържат федералистката идея и посещават конференциите, но реално съглашение върху бъдещето на Македония не е постигнато никога. През 1920 българските комунисти Георги Димитров и Васил Коларов ръководят първото събрание на Балканската комунистическа федерация в Париж. Представителят на югославските комунисти се противопоставя на визията за федерацията като просто административен орган на Москва. По това време българите имат патронажа на Москва и го използват за да прокарат доминацията си над останалите местни комунистически партии. В този смисъл те имат по-тежка дума по македонския дебат от югославските комунисти. И все пак реалната власт се намира при Коминтерна и Сталин. Общата концепция е „Македония за македонците“, но тя се променя в съгласие с московските интереси, в зависимост от политическата ситуация. Както твърди **Джоузеф Ротшилд**: „Съветските лидери демонстрират, че вместо да преследват някаква определена македонска политика, основаваща се на принципи, те просто разглеждат областта като награда, която се дава на най-обещаващия и послушен ученик сред балканските комунистически партии“ (Rothchild 1959: 256). През 1922 една конференция в Москва стига дори до там да дискутира бъдещето на Македония, Тракия и Хърватска като автономни републики на Съветския съюз.

Българското участие в комунистическата федерация се разпада с наближаването на Втората световна война, когато новите съюзи на Балканите променят цялата ситуация. Балканската федералистка идея не е особено влиятелна по това време, но българските комунисти ще се завърнат към нея след края на войната.

Българската окупация на Македония: 1941-1944

По време на Втората световна война България се присъединява към Пакта (Италия, Германия, Япония) и през декември 1941 обявява война на западните съюзници. Но дори още преди това българското правителство прекратява дипломатическите отношения с Югославия и на 19 април 1941, само дни след югославската капитулация пред Германия, българската армия окупира Македония. Българският език е въведен в училищата и църквата, и се започва изграждането на нови културни институции. През юни 1942 се обнародва ново законодателство, предлагащо българско гражданство на всички хора от етнически български произход, живеещи във вардарска или егейска Македония.

За отбелязване е, че българската администрация няма определена политика към множеството малцинства, които живеят в Македония: албанци, турци, евреи и други. Новите управници предпочитат да ги игнорират в настойчивостта си до осигурят, че Македония е преди всичко българска. Тази политика се оказва фатална за македонските евреи. По време на българското управление под германска окупация повече от 11,000 евреи от окупираните територии са депортирани за Полша; изглежда, че депортациите са били до голяма степен улеснени от факта, че те не са могли да представят българско гражданство.¹

Установяването на българска администрация в новопридобитите територии в Македония и Тракия се посреща с истински ентузиазъм в България. Много хора в Македония също виждат българите като „освободители“ от сръбската доминация. Но много скоро те се превръщат в „завоеватели“, защото управлението е прекалено централизирано и прокарва широка асимилационна политика. Българизацията на църквата е особено ненавиждана. В резултат на това окупацията на Македония, за която България е мечтала в продължение на толкова дълго време, успява единствено да създаде едно наследство на враждебност, което се чувства и до наши дни.

Но какво е отношението на Българската комунистическа партия към Македония под управлението на българската администрация? Преди всичко, разногласията между БКП и Югославската комунистическа партия (ЮКП) се появяват отново. Българските комунисти разбират съпротивата срещу фашизма като противопоставяне на царисткия режим

1 За подробен оглед на българската политика към евреите в Македония виж Чари (1972).

в България, докато ЮКП смята, че е ангажирана и с въоръжена борба срещу българската доминация в Македония. Йосип Броз Тито, водачът на югославските партизани, защитава идеята за съпротива не само срещу германците, но и срещу българската администрация. БКП твърди, че организираната въоръжена борба не е подходяща за условията в окупирани територии. Всъщност комунистите не желаят да отблъснат онези хора от македонски произход (много от тях от работническата класа), които са насърчени да се установят в окупирани земи и поддържат българската администрация.

Окупацията дава на българските комунисти възможност да третират българската и македонска комунистически партии като едно цяло, защото на теория те се борят срещу общ враг – германските фашисти и техните български буржоазни съюзници. БКП призовава за „една територия – една партия“. Очаква се борбата да се разрасне отвъд националните граници, но реалността се оказва много по-сложна. За югославското комунистическо движение е ясно, че българите са също толкова окупатори, колкото и германците. Югославяните твърдят, че Македонската комунистическа партия трябва да остане лоялна на югославското движение и не трябва да подпомага българите, защото техните цели са напълно различни. Появяват се разногласия относно това кой да бъде водещият фактор в комунистическото движение в Македония. През 1940-41 Македонската комунистическа партия се ръководи от Методи Шаторов („Шарло“). Той е близък с българите и говори за „свободна съветска Македония“. Югославските комунисти не са доволни от тази идея, защото виждат в нея обединен съветско-български опит за противопоставяне на тяхното присъствие в Македония. Но ориентацията на Шаторов очевидно ползва добре просъветските български комунисти, които се надяват, че „съветска Македония“ лесно ще се превърне в „съветска България“. Съдбата на Шарло е решена от московските лидери, които действат като арбитри в българо-югославския диспут. В този момент Москва поддържа югославските комунисти и организира експулсирането на Шарло от Македония поради „лошо справяне“ с политическата ситуация там. Българите се присъединяват към това решение, като го критикуват строго за политически и организационни грешки.

Случаят е важен, понеже той поставя жалони за начините, по които ще се решават междукомунистическите диспути. Според този прецедент, съветският контрол е решаващ. Това поведение се засилва още по-

вече по време на сталинисткия период. Животът на Шарло е [временно] запазен, тъй като и югославските, и българските комунисти отказват да го нарекат „класов враг“. Но когато започват сталинистките чистки, Трайчо Костов, друг български просъветски комунист, е обвинен, че е имал неправилни разбирания по македонския въпрос. Той е осъден и екзекутиран през 1949. Неговият случай, при който той е обвинен в македонски иредентизъм, показва неустойчивостта на двойните стандарти, прилагани към македонския въпрос.¹ Онези, които вярват, че биха могли да съчетаят в едно каквато и да било национална политика по отношение на Македония със съветските директиви грешат горчиво, защото Москва може да смени правилата по всяко време, в зависимост от собствените си планове. По време на българската окупация на Македония Москва предпочита Тито, защото той организира въоръжената съпротива срещу германците. Ето защо македонското ръководство е доверено на Тито, а българското влияние върху комунистическото движение в Македония приключва през 1943.

Два основни фактора трябва да бъдат взети пред вид, за да се разбере политиката на БКП по македонския въпрос преди Втората световна война. Първият е нейната специална привързаност към Съветите. БКП демонстрира непоклатима лоялност към и пълна зависимост от Москва. Това я прави различна от всички други източноевропейски комунистически движения, включително и онова на Югославия. Що се отнася до Коминтерна, мотото „Балканите за балканските народи“ е трансформирано по време на Втората световна война в „Македония за македонците“, като награда за югославяните, за тяхната активна съпротива срещу германците. БКП приема тази позиция без резерви. През 1943 успехът на титовата съпротива струва на българските комунисти тяхната инициатива, както и известна част от самочувствието им. Както пише Нисан Орен: „От тази гледна точка, българските комунисти, които досега са считали себе си за нямащи равни на себе си сред балканските си колеги, изведнъж се оказват на второ място“ (Oren 1971: 199).

1 Трайчо Костов е осъден след показателен процес на 17 декември 1949. Петият параграф от обвинението твърди, че заедно с югославските партийни лидери Тито, Кардел, Джилас и Ранкович, той е договарял „общи действия срещу българския национален суверенитет, териториална цялост и независимост, като я присъединява към Югославия и преди всичко отделя пиринския регион в полза на югославска Македония“ (Процесът срещу Трайчо Костов и неговата група, София: 1949). Той е реабилитиран след Априлския пленум на БКП през 1956.

Вторият фактор е, че главните фигури на българското комунистическо движение, Г. Димитров, Т. Костов, А. Югов и Т. Павлов, са всички от Македония. Този факт трябва да е повлиял партийната линия, защото тя е много подобна на националистическата позиция на българската администрация в Македония. На теория от комунистите се очаква да се съпротивяват на това, но на практика те не го правят. С други думи реалното предизвикателство идва от страна на Съветите и българските комунисти решават да се присъединят към тяхното решение.

Сърцевината на тези диспути е непреодолимото противоречие между националните аспирации и интернационалните идеали. Комунистическата идея, която обявява пълна доминация на класовата борба над всичко останало, се сблъсква с българските национални интереси, които самите комунисти споделят. Това не означава, че българите не осъзнават тази дилема, но тя не може да бъде разрешена. Комунистите се опитват да поддържат както обединената „антифашистка“ борба срещу българската държава, така и обединението на Македония с България. Непреднамерено, окупацията окуражава всички страни от политическия спектър, включително и комунистите, да поддържат интеграцията на македонските земи и хора в България. Но поради противоречията в тази политика и нейния конфликт с Москва, българските комунисти в края на краищата се оказват губещи.

Българският комунизъм и македонският въпрос

След края на Втората световна война българската политика по македонския въпрос е силно повлияна от създаването на отделна Народна република Македония като съставна част от Федеративната социалистическа република Югославия през 1945. Преди всичко, България трябва да приеме не само, че е изгубила Македония, но също и че македонската идентичност е била легитимирана като отделна националност.

С официалното утвърждаване на македонския език, култура и институции, македонският въпрос се измества по посока към дебата за съществуването на македонско национално малцинство вътре в българските граници. Проектът на Българската комунистическа партия продължава да бъде контролиран от Съветския съюз. Той се основава на официалната марксистко-ленинска доктрина, според която идентичността на всеки индивид произхожда предимно от класата. Както твърди Джордж Шопфлин, „Ако националното съзнание би било фалшиво

съзнание, както марксистите винаги са смятали, то тогава би трябвало да се създадат условия, при които това фалшиво съзнание би трябвало да изчезне рано, а не късно“ (Schopflin 1995: 192).

Но между 1944 и 1989 позицията на българските комунисти претърпява няколко трансформации, които доказват обратното. През 1946 Георги Димитров, първият комунистически лидер на България, твърди, че една обединена Македония е станала неизбежна. Както той пише:

Често е бил пренебрегван фактът, че мнозинството от македонския народ вече беше организирано в държава и нация вътре в рамките на Федерална република Югославия, като Народна република Македония. Използвайки тази република като база, останалите части от македонския народ ще бъдат обединени в близкото бъдеще, особено Македония от настоящия пирински регион. Няма три Македонии. Има само една Македония и нейната основна част се представлява от създадената република на македонския народ (Korovar and Ivanovski 1983: 171).

Също през 1946 в България се провежда преброяване и днес се смята, че върху населението от пиринска Македония е оказан натиск да се регистрира като македонци. Българските власти никога не са публикували резултатите, но югославски източници твърдят, че 252,908 души са се обявили за македонци.

Нещо повече – по това време Димитров, Сталин и Тито преговарят върху идеята за нова Балканска федерация. Както и при споровете около балканските федералистски идеи отпреди войната, разногласията се въртят основно около нейната структура. И отново, Югославия отказва да приеме безусловния съветски контрол, който БКП не поставя под въпрос. От 1948 нататък, след разцеплението между Тито и Сталин, Югославия се оттегля от всякакви действия, предполагащи коалиция с България. В резултат на това, Петият конгрес на БКП през 1948 вече излиза с твърдение, че пиринска Македония е българска. Без съмнение с това се цели да се подсили българо-съветския съюз и да се прережат отношенията между България и Югославия. През 1956 друго преброяване в България показва значително по-малко живеещи в България македонци. Официалната цифра е 187,798. През 1963 пленумът на БКП постановява, че населението на България е само българско и че населението на пиринска Македония не е македонско малцинство. По време на преброя-

ването през 1965 броят на хората, идентифициращи се като македонци е спаднал до 8,750.

От тези преброявания се очаква да потвърдят инструкциите отгоре да се изличи македонската идентичност в България. Докато по-рано хората са били окуражавани да се определят като македонци, сега им се нарежда единствено да бъдат стриктно българи. Те получават предварително приготвени национални дефиниции и им се нарежда да ги приемат без възражения. Но вместо да реши македонския въпрос, тази политика отново усилва несигурностите около него. Повечето хора се страхуват да идентифицират етническия си произход, независимо от това дали той се разглежда като македонски или български. Те тайно мразят идеята, че някой друг не само е определил националната им идентичност, но и продължава да я променя според някакви абстрактни критерии.

През 1970-те българският комунизъм напълно развива идеите си по националния въпрос: България е обявена за хомогенна нация. През 1978 Българската академия на науките публикува „Единството на българския език в миналото и днес“, където се обяснява, че македонският език не съществува. През 1979 един от висшите членове на правителството, Цола Драгойчева, публикува мемоарите си за партизанското движение в Македония, в които описва българските комунисти като жертви на югославските им братя, които успешно са заговорничели за постигане на доминация в Македония.¹ Такива твърдения, както и тесните връзки на режима със Съветския съюз, засенчват слабите подобрения в българско-югославските отношения, постигнати в ранните 1960 г. когато Тодор Живков и Тито си разменят посещения.

Българският комунизъм предлага на народа национална идентичност, каквато е разрешена от Съветите и в съгласие с културата на мнозинството. Тя може да се дефинира като „българска, лоялна към съветския комунизъм“. Що се отнася до чувствата на хората, по правило комунистическите партии, не само в България, но и в цяла Източна Европа, ги разглеждат като назадничащи. Както пише Шопфлин: „По същество възгледите, ценностите и вярванията на масите се разглеждат

1 Цола Драгойчева е член на Централния комитет на БКП от 1966. В книгата си Из моите спомени (1979) тя обяснява, че БКП е направила грешки в македонската си политика под натиска на ЮКП и обвинява сръбските шовинисти за това. Освен това тя подчертава българския характер на населението в пиринска Македония.

като реакционни и назадничащи, доколкото те не обслужват каквито и да било цели, върху които партията настоява в момента“ (Schopflin 1995: 192).

Македонският въпрос в България изглежда временно решен и някак замразен – не забравен, а по-скоро забранен. Почти никакви вестници или други печатни източници на информация от югославска Македония не са достъпни в България. Пътуванията са силно ограничени и стриктно контролирани от властите. В пиринска Македония, около Благоевград, са постигнати някои материални подобрения, за да се намали привлекателността на Македонската република, където стандартът на живот е по-висок. Разрешени са и някои прояви на западната култура. И отново непреднамерено, резултатът от това е, че много хора в региона изпитват усещането, че получават компенсация под формата на второкласни стоки. Опитите да се отчуждят хората от македонската идентичност само подпомагат натоварването ѝ с митична привлекателност: там оттатък, отвъд границата, е „истинският“ македонски живот, докато тук, в България, е само неговата бедна имитация. В някои случаи македонци от България успяват да се преселят в югославска Македония въз основа на етническия си произход. Няма официални статистики за такива емигранти, но има основания да се твърди, че разрешение се дава на отделни личности, подобно на българските евреи, които заминават за Израел през 1960-те и 70-те. Друга форма на преселване в Македония е да се иска политическо убежище в Югославия на основание принадлежност към преследваното македонско етническо малцинство в България. Ако етнически проблеми съществуват на обществено ниво, режимът прави всичко възможно да ги направи структурно невидими.

Македонско-българският езиков диспут

Македонската азбука е формално приета от югославските македонци през 1945. Тя се основава на разговорните диалекти от Битоля и Велес, които са близки до българския език. Но тъй като българският стандартен език се основава на източни диалекти, за македонците е налице достатъчно различие, за да го утвърдят като друг език. България признава македонския език при комунистическото управление на Георги Димитров, който е на власт от 1944 до 1948. След разцеплението между Тито и Сталин през 1948 съветската политика на „Македония за македонците“ отпада и езиковото признание е приключено. Оттогава насам

българите твърдят, че македонският език е или просто български, или български диалект.

Езиковият дебат си остава силно политизиран и се превръща в диспут около националните идентичности. Той касае важността на езика като национална идентификация, възстановяването на припокриващите се етнически идентичности като взаимно изключващи се национални идентичности, както и представата за промяна на собствената националност. Силната идентификация с езика е една от ключовите черти на националните идентичности на Балканите. Горчивите българо-македонски спорове за произходите на съответните езици стигат назад чак до етническия произход на двамата създатели на кирилската азбука, братята Кирил и Методий, както и „националния“ характер на средновековната и ренесансова литература на целия регион. В България старата култура се нарича българска, а в Македония – македонска. Политическите и интелектуални елити, както и мнозинството от българския народ вярват, че е имало само един регионален език в цялата географска Македония, и че той е бил български. Сегашните разлики с македонския език се обясняват като резултат от дълги години на сръбско влияние.

Вярата, че говоренето на един и същи език означава, че хората имат една и съща етническа принадлежност, се превежда директно в твърдението, че те принадлежат и към една и съща нация. Остава си въпроса, към коя нация? Българският отговор е, че това е българската нация. Представата, че българите и македонците принадлежат към една хомогенна група от хора игнорира факта, че те живеят в различни държави в продължение на повече от петдесет години. Нещо повече, по време на Студената война те живееха и в две съществено различаващи се политически системи. България беше най-верният съветски съюзник, което я правеше доста различна от югославския модел. Българското приемане е, че националните идентичности, основаващи се на етничност и език, са фиксирани и солидни, а държавните структури всъщност не ги засягат.

В България развитието на македонския литературен език се счита за нещо отрицателно и незаконно. В Македония, напротив, неговото утвърждаване се интерпретира като национална победа във възстановяването на етническото ядро и приобщаването на културата към изискванията на модерната национална държава. Българите твърдят, че

ако хората някога са говорили и писали един и същ език, те трябва да го правят винаги. Македонците настояват, че техният език никога не е бил част от споделеното с българите историческо наследство. Тези противоположни гледища служат за конструиране на конфликтни и взаимно изключващи се истории, които отказват да приемат, че съвместното минало може да бъде трансформирано в разделено бъдеще. Македонската култура е до голяма степен митологизирана като хранилище на автентичния български дух и националност. Това се изразява в популярни вярвания като „Македония е люлката на българската култура“ или „Македонският език е/е бил чистият български език“.

Посткомунизмът и македонският въпрос

Промените от 1989 в България са последвани от цялостна ревизия на комунистическото минало и съживяване на националните въпроси. Новото българско национално утвърждаване зависи от възстановяването на миналото и деконструирането на не-националната класова идентичност. Македонският въпрос е незабавно възкресен и отново открит за дебати. Но този път дискусията се води вътре в рамките на много младата и крехка българска демокрация, жадна да се освободи от старите ограничения. Онези, които смятат себе си за нови плуралисти, включително и току-що реформиралите се комунисти, възстановяват идеята, че Македония е българска. Те твърдят, че Македония е създадена чрез съветската доминация на Балканите. Днес, продължава този аргумент, е вече време за свободно и необременено изправяне в защита на истинската национална кауза, че „Македония е наша“. В същото време разпадането на Югославия окуражава увереността, че македонската република също ще се разпадне.

Но през 1991 Македония обявява независимостта си и България е първата страна, която я признава. Решението е взето от коалиционното правителство на Съюза на демократическите сили (СДС) след общите избори от ноември 1991. За тази крачка допринасят няколко фактора. Преди всичко, некомунистическото правителство иска да се разграничи ясно от наследството на титовия режим в Югославия и да насърчи македонското самоопределение. Това е в съгласие с неговата проевропейска ориентация. Македония е третата от бившите югославски републики, след Хърватска и Словения, която се отделя, и международната общност, с изключение на Гърция, я поддържа. Позицията на новото

правителство е определена и от опита при основаването на СДС. Преди промените от 1989 пораждащото се дисидентско движение в България се фокусира върху въпроси на човешките права, противопоставяйки се основно на кампанията на режима за насилствена асимилация на българските турци, най-голямото малцинство в страната, през 1980-те години. Ето защо програмата на опозицията по националните въпроси твърдо поддържа правата на малцинствата. Освен това управляващата коалиция включва и политическата партия, представяща исканията на турското малцинство, Движението за права и свободи (ДПС), което има балансиращ вот в парламента и упражнява натиск по етническите въпроси. Като цяло правителствената политика се стреми да демонстрира запознатостта си с европейските стандарти по човешките права, включително и правото на самоопределение. Президентът Желю Желев без съмнение поддържа признаването на македонската независимост, както го прави и външният министър, Стоян Ганев, който заявява след една визита до Скопие: „Правителството на СДС няма да възприема ролята на историограф или етнограф, а ще очаква от всекиго да упражни правото си на самоопределение и избере как да се чувства по собствено усмотрение“ (Георгиев и Ценков 1993: 20).

Въпреки всичко това е признаване на държавата, но не и на нацията, така наречената „да и не“ дефиниция, поддържаща македонското откъсване от Югославия, но не и приемането на друга националност. Според българското мнение политическата единица (държавата) и националната единица (народът) не са сходни. На теория едно такова разбиране за нацията и държавата може да бъде коректно класифицирано като не-националистическо, ако приемем, че национализмът е „преди всичко политически принцип, който поддържа, че политическата и национална единица трябва да бъдат сходни“ (Gellner 1983: 1). Но българското приемане отхвърля македонската нация, за да поддържа собствената си идея за българската нация, основаваща се на етничността. С други думи, онова, което може и да изглежда като „не-националистическо“ гледище в този случай изразява посткомунистическата националистическа българска политика към Македония.

По време на македонското признаване Българската социалистическа партия (БСП) се намира на другата страна на политическия спектър. Бившите комунисти твърдят, че политиката по македонския въпрос трябва да бъде променена по-предпазливо. Те настояват, че прие-

мането на македонските национални и политически структури вътре в бивша Югославия е било грешка, извършена от старата сталинистка гвардия, която не трябва да се повтаря. До известна степен тази позиция илюстрира прогръцката ориентация на БСП, тъй като гръцките социалисти са единствената лява партия на Балканите, запазила някаква международна тежест, а те се противопоставят ожесточено на признаването на Македония под това име.

Със загубата на властта от СДС през 1992, след девет месеца на управление, тя постепенно се измества към по-открито националистическа позиция в общ план, и конкретно по македонския въпрос. Отношенията с Македонската република се влошават и нито правата на турското малцинство, нито по-нататъшното признаване на Македония си остават приоритети за българската опозиция. Двете основни политически сили, БСП и СДС, оставят македонския въпрос в замразено положение.

Що се отнася до общественото мнение, в началото на посткомунистическия преход на македонския въпрос не се гледа като на спешен. Естествено, хората от пиринска Македония, София и Варна, където се намират най-компактните македонски общности, се ангажират по-силно с тази тема. Но признаването на македонската държава е по принцип възприето като нарушаване на националните интереси на българския народ и тревожно продължение на старата коминтерновска идея.

Македонските организации в България след 1989

След промените от 1989 в България са основани няколко македонски организации. През есента на същата година е регистрирана Вътрешната македонска революционна организация – Съюз на македонските дружества (ВМРО-СМД). Тя твърди, че съживява старата ВМРО и нейните идеи за национално единство на българския и македонски народи. Нейните поддръжници вярват освен това, че югославска Македония е чисто творение на Коминтерна, окуражавано от българските комунисти. Организацията публикува памфлети, отричащи легитимността на една отделна македонска нация. Още от самото начало нейната роля в българския политически живот е донякъде подценявана и през декември 1994 кандидати на ВМРО-СМД участват в общите избори и печелят две места в парламента. ВМРО-СМД разбира, че нещата са се променили и твърди, че България няма интерес да бъде въвлечена в някакъв балкански конфликт (тоест териториални претенции към Македония)

и трябва да поддържа суверенитета и целостта на новата държава. Но когато през февруари 1995 полицията и албанците се сблъскват в Македония по време на откриването на обявения извън закона университет в Тетово, един от нейните водещи членове публично споменава „реинтеграцията на Македония“ с България.¹ Всъщност ВМРО-СМД мълчаливо подсказва, че ако Македония бъде вътрешно дестабилизирана, тя ще трябва да търси помощ от България, което на свой ред би могло да доведе до обединението на двете държави.

Всички български правителства след 1989 са много враждебно настроени срещу една друга македонска организация в България, Обединената македонска организация – Илинден (ОМО-Илинден). Тя е основана през април 1990 в пиринска Македония и заменя друга организация на име Илинден, намираща се в София. На ОМО-Илинден е отказана регистрация и тя е определена като „незаконна организация“ на основание, че застрашава българската териториална цялост. ОМО-Илинден твърди, че в България съществува специфично македонска идентичност. По въпроса за автономията поддръжниците ѝ не са единни. Някои казват, че автономията не влиза в техните планове, но други твърдят, че това би могло да бъде дългосрочна цел. Има различни мнения и по езиковия въпрос. Някои казват, че няма македонски език, други пък – че той е бил до голяма степен смесен с българския и сръбския. По въпроса за държавните граници някои от поддръжниците на ОМО-Илинден изразяват доста анархистки идеи и имат визия за обединена Македония, но без граници. ОМО-Илинден смята, че властите, както в Скопие, така и в София, са еднакво отдалечени от техните проблеми и следователно не могат да представляват интересите им. Въпреки липсата на яснота в платформата ѝ, по принцип организацията изисква някакъв вид обединение на всички македонци, живеещи в България въз основа на културни и етнически специфики.

Българските власти и ВМРО-СМД виждат ОМО-Илинден като заплаха за националната цялост. Въпреки декларацията на правителството от 29 декември 1989, че всеки в България ще бъде в състояние да избира името, религията и езика си свободно, налице е силно безпокойство,

1 Евгени Величков, член на ВМРО-СМД, член на парламента и на парламентарната комисия за външна политика казва „Границата между България и Македония няма да бъде нищо повече от политико-административна формула“. ВВС на български език, 22 февруари 1995.

че в България би могла да се оформи отделна македонска идентичност. Тази загриженост отразява общото усещане за страх, че българската националност би могла да бъде замърсена, претопена и в крайна сметка трансформирана в нещо друго. Миналите загуби се проектират в настоящето и бъдещето: „ние българите не само сме страдали под турците в продължение на столетия и в резултат на това сме губили територии и хора, но сме били подложени и на съветско управление, което се е стремяло да ликвидира българската национална идентичност. А сега отново сме заплашени от „дебългаризация“ на част от народа ни“. Този емоционален аргумент се поддържа и отляво, и отдясно в политическия спектър на посткомунистическа България. Както ми каза в личен разговор един български университетски преподавател по история: „Не можем да си позволим да пишем истории на македонците и турците в България, защото тогава от самата българска история няма да остане нищо“.

Заклучения

Бъдещето на българо-македонските отношения би могло да се развие по три основни сценария. Първият е пълно признание на Македония. Това би осигурило пълното утвърждаване на две държави и две нации. При втория сценарий би могло да се стигне до две страни, които стават достатъчно близки една с друга, за да се получи една нация, разделена между две държави. Такова развитие вижда македонците като толкова неспособни да издържат на вътрешния и външен натиск, че да потърсят обединение с България. Една трета теория предвижда „органично“ смесване на българския и македонски народи въз основа на техните сходни менталитети, обичаи и езици.

Последните два сценария предпоставят, че Македония би могла да бъде привлечена от идеята за българизация. Но реалността е, че професионалните класи, икономическата бюрокрация, работниците и селското население на Република Македония са напълно незаинтересувани от такива изгледи, тъй като те не предлагат никакви особени политически или икономически изгоди. Освен това, всякакво българско управление вероятно ще бъде по-централизирано от бившата федеративна югославска структура, което едва ли би могло да изглежда привлекателно за новата македонска държава. И накрая, налице е възможността за създаване на Велика България. За тази опция се смята най-общо, че тя е против интересите на самата България, тъй като би включвала огромни нови

международни, политически, етнически, икономически и демографски трудности. Поне засега осъществяването на идеята за Велика България се поддържа сериозно единствено от крайните български националисти.

Македонският въпрос в България си остава ожесточен дебат относно припокриващи се, изместващи се и променящи се идентичности. Припокриванията се коренят в общата история на балканските християни преди и по време на Османската империя. Изместването на национални идентичности е било стимулирано от разпадането на империята и балканските национални движения от деветнадесети век. Идеята за променящи се национални идентичности се засилва значително с преначертаването на политическата карта след оттеглянето на османците и последвалите го балкански и световни войни. Комунизмът усложнява още повече разбирането на националните идентичности, тъй като изисква от хората да се пренастроят според политиката на деня. Той играе значителна роля при определянето на оспорваните граници на българо-македонската националност. България принадлежи към съветския блок и българите живеят в едно от най-затворените общества от източния блок. Македония участва в необвързаното развитие на Югославия и македонците се наслаждават на „привилегиите“ на югославския комунизъм: правото да пътуват, да имат частни предприятия, да общуват с останалите балкански страни. Вследствие от това представата за несъгласие се оформя по различни начини в Македония и България. Например, критиката на Милован Джилас срещу комунистическата система е по-релевантна към македонската реалност, докато в България откликват по-силно политическите заключения от прозата на Милан Кундера. Особено по-младите поколения вече са израснали в две доста различни държави и с различни поведения. Освен това е създаден стандартизиран македонски език и макар че диспутите около неговото естество най-вероятно ще продължават, те остаряват все повече и повече.

Македонският въпрос в България касае и идеята за променящите се национални идентичности. Балканската традиция разбира промяната най-вече като радикално, внезапно и насилствено прекъсване. Историята на региона, пълна с насилствени преселвания и етнически прочиствания, подхранва увереността, че хората не биха променили националността си освен ако бъдат принудени или манипулирани да го направят. Българите предпоставят, че македонците са били подлъга-

ни да повярват, че имат отделна идентичност и са я променили под натиска на комунистическата идеология и титовата политика по националните въпроси в Югославия. Българските националисти се надяват, че могат да заставят Македония да се върне обратно към онова, което те виждат като нейни български „източници“. При всички тези възгледи промяната се възприема като „неестествена“ и наложена чрез сила, а не като израз на свободната воля на хората.

В продължение на последните петдесет години един аспект от македонския въпрос в България си остава непроменен, а именно отричането на отделна македонска етническа идентичност, език, култура и история. Накратко, България продължава да отрича съществуването на македонската национална идея (nationhood), както вътре, така и извън нейните граници. Но интеграцията на македонските земи и населения с България, както и иредентизмът в пиринска Македония, макар и да си остават потенциално експлозивни, вече не са активни политически фактори. От българска гледна точка, приемането на една независима македонска нация би означавало отричане на българската етничност и културни традиции в Македония. Българското определение на македонската нация се основава на споделената „земя и кръв“ на българския и македонски народи. То изключва не-славянските народи, живеещи в Република Македония: албанци, турци, роми и други.

Чувството за загуба във връзка с Македония си остава централно за българското национално самосъзнание. Но признаването на македонската държава от страна на България маркира едно постепенно изместване към приемане на новите реалности. То освободи известно пространство за комуникация между двете страни, така дълго желана. То окуражи една нова българска интелектуална традиция, която се опитва да мисли прагматично и е готова да преосмисли традиционното възприемане на македонския въпрос. Въпреки общите исторически и етнически корени на двете общности, приемането на македонската националност започва да се разглежда като по-конструктивен начин на мислене относно развитието на националните идентичности на Балканите (Русанов и Димитрова 1992: 319). В същото време, продължаващото непризнаване на македонската нация подчертава върховната важност на етническите идентичности в посткомунистическото българско определение на националната държава.

Литература

- Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (2nd edn. 1983). London and New York: Verso.
- Barker, Elizabeth. 1950. *Macedonia: its Place in Balkan Power Politics*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Bell, John D. 1985. *The Bulgarian Communist Party from Blagoev to Tzivikov* (Histories of Ruling Communist Parties). Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Chary, Frederick B. 1972. *The Bulgarian Jews and the Final Solution: 1940-1944*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press.
- Connor, Walker. 1994. *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton: Princeton University Press.
- Crampton, Richard J. 1987. *A Short History of Modern Bulgaria*. Cambridge University Press.
- Драгойчева, Цола. 1979. КИЗ моите спомени: На класови интернационалистически позиции. София.
- Gellner, Ernest. 1983. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Георгиев, Андрей и Ценков, Емил. 1993. България и признаването на Македония (1991- 1992). Сфия: Център за изследване на демокрацията (Ethnic Conflicts in Eastern Europe: Security and Human Rights Implications).
- Helmreich, Ernest C. 1962. *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Harvard Historical Studies. New York: Russell & Russell.
- Jelavich, Barbara. 1983. *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, 2 vols. New York: Cambridge University Press.
- Jowitt, Kenneth. 1992. *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley: University of California Press.
- Korovar, Pero and Ivonovski, Orde. 1983. *The Historical Truth: The Progressive Social Circles in Bulgaria and Pirin Macedonia on the Macedonian National Question. Documents, Studies, Resolutions, Appeals and Published Articles*. Trans. Filip Korzenski. Skopje: Kultura.
- Oren, Nissan. 1971. *Bulgarian Communism: The Road to Power 1934-1944*, East European Studies and Research Institute of Communist Affairs, Columbia University. New York and London: Columbia University Press.
- The Other Balkan Wars: A 1913 Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections on the Present Conflict by George F. Kerman*. 1993. Carnegie Endowment for International Peace.

Perry, Duncan. 1988. *The Politics of Terror: The Macedonian Liberation Movements 1893-1903*. Durham, NC: Duke University Press.

Pipes, Richard. 1964. *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism*, Russian Research Center Studies, 2nd edn. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Poulton, Hugh. 1991. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights Publications.

Poulton, Hugh. 1995. *Who Are the Macedonians?* London: Hurst & Company.

Rothchild, Joseph. 1959. *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936*. New York: Columbia University Press.

Русанов, Валери и Димитрова, Лиляна (ред.) 1992. Аспекти на етно-културната ситуация в България и на Балканите: Семинар. София: Фондация „Фридрих Науман“.

Schopflin, George. 1993. *Politics in Eastern Europe: 1945-1992*. Oxford: Blackwell.

Schopflin, George. 1995. 'The Communist Experience and Nationhood', in Andrei Gerrits and Nancy Adler (eds.), *Vampires Unstaked: National Images, Stereotypes and Myths in East Central Europe*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences.

Smith, Anthony. 1991. *National Identity*. Harmondsworth: Penguin.

Stavrianos, L. S. 1963. *The Balkans 1815-1914*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Szporluk, Roman. 1988. *Communism and Nationalism: Karl Marx versus Friedrich List*. New York: Oxford University Press.

Nations and Nationalism 4 (3), 1998, 389-407. © ASEN 1998

МИЛЕНА МАХОН

Милена Махон е българо-британска изследователка на балканската история.

Работи в отдела за славянски и източноевропейски изследвания към Факултета за социални науки на Лондонския университет.

Коментари (20)

- 04-06-2014|**Манол Глишев**

в текста има прекалено много опростенчески моменти, които явно идват от предназначението му за незапозната публика. По-лошото е, че има и прекалено откровени фактологически грешки. Неутралността спира да бъде ценна, когато липсва задълбоченост.

- 04-06-2014|**Златко**

Казах го на Манол в частен разговор, ще го повтора и тук: започването по този начин, без да се каже нещо конкретно, а просто като се заяви, че авторката – професионална историчка, пишеща за професионални историци, в професионално издание – „не си разбира работата“, е просто несериозно. Такива приказки са по-подходящи за редовните тукашни празнословци, отколкото за хора, които биха искали да говорят „сериозно“. Така поне мисля аз.

- 04-06-2014|**Black Wolf**

Драти ми Златко, за историци (като мен и г-н Глишев, който плюс това има и филологическо образование) са очевидни грешките и явното опростенчество на теста, така че посочването на конкретните неточности е просто излишно губене на време.

P.S. Маноле, търся те под дърво и камък вече няколко дни. Обади ми се във Фейса, моля те.

- 04-06-2014|**Златко**

Може. Аз пък мога да скачам два метра и тридесет високо, само че ме мързи да ти го показвам. Пък и откъде-накъде?:)

Изобщо, милите на татко...

- 08-06-2014|**Християн**

Статията прави впечатление с това, че се опитва да бъде по-скоро аналитична отколкото емоционална.

Аз не съм историк и бих искал да науча повече за фактологичните грешки споменати в горните коментари?

- 08-06-2014|**Тодор Абазов**

НАКРАТКО ЗА МАКЕДОНСКИЯ ВЪПРОС

ЧЕТИВА ЗА РАЗМИСЪЛ

Петко Рачов Славейков „Македонският въпрос“, в. „Македония“, Цариград, 18.І. 1871 г. Цитирано по Събрани съчинения, т. 7. Публицистика, С: Български писател, 1981 г., стр. 21.

Най-после македонският въпрос излезе наяве и ся показа в печатът. Ний казваме най – п о с л е, защото този въпрос не е нова работа. Ний сме го зачували още от преди десетина години от някои из Македония (...)

Много пъти сме чували от македонистите, че те не били българи, но македонци, потомци на древните македонци, и всякога сме чакали някакви доказателства на това, без да ги дочакаме. Македонистите никога не са ни показвали основанията на таквото си мнение. Те упорствуват в своето македонско произхождение (...)

Те с а ц е л и м а к е д о н ц и, заключават македонистите и ся успокояват на своето голямо откритие.

Гьорче Петров. Сп. Македонски преглед, год. І, бр.9, 25.09.1905. (131)

Може да е голямо нещастие за една България да се създава отделно царство от нейни братя, но веднаж тя заставена от своето безсилие да търпи и сама даже да държи автономни проповеди, тя беше длъжна да отиде до край и да направи всичко необходимо, за да бъде автономията на Македония веднаж завинаги о с ъ щ е с т в е н а (...) въстанията в 902 и особено в 903 години – най-тежките престъпления на българския национализъм – не бяха по същество нищо друго, освен едно грубо предизвикателство спрямо балканските държави и един жесток цинизъм спрямо идеята за една солидарна политика по „автономния“ въпрос. (132) Минаха ред години на тежки изпитания и страшна неволя, ред моменти на жестоки сътресения и погроми обаче помощта от България, тая помощ, мисълта за която е крепяла душите им, не се и показа. Няма ли право тия и з м а м е н и македонски злочестници да негодуват против страната, която тъй жестоко е подиграла техните чувства и надежди? Няма ли основание да формулират своето обвинение за тази измама? Това е едно неизбежно психологическо състояние на македонските българи, и когато ние излизаме с обвиненията си спрямо България, не вършим друго, освен да дадем формален израз на общото разочарование в Македония от яловата македонска „политика“ на тая България. (139) На

свършване не ни остава, освен да повторим ония думи, с които завършихме миналия път: „за нас македонците става все по-ясна мисълта, че българските правителства нямат политика по нашия въпрос...“

Христо Силянов. Освободителните борби на Македония. т.І. С.1933.

(440) ... България дочака Илинден без план, без воля и без кураж за действие...

(441) Безволна и безсилна да хвърли тежестта на своята въоръжена сила в титаническите усилия на своите възстанали сънародници в Турско, свободна България не изпълни и другия си, по-скромен, но още по-повелителен дълг, за който Турция ѝ даде всички морални и юридически основания. Когато, противно на всеки морал и човештина, турското правителство започна да прилага своята варварска потушителна метода, състояща в повсеместно унищожение на села, масово избиване на безоръжни жители и обезчестяване на жени, свободната българска държава не стана израз на възмущението и гнева на своите граждани чрез една колко-годе внушителна демонстрация: Тя не извика в лицето на палачите: „Долу ръцете!“ с решителност, която да наложи преустановяването на човешката сеч. И възстаналите се прибраха в своите пепелища с остра болка от съзнанието, че свободната братска страна ги изостави в най-страшния момент на изпитанието им.

ПЕТЪР МУТАФЧИЕВ. Книга за българите.С.,1987, с.124: През целия 546-годишен период, когато в миналото е съществувала българската държава (Първото ни царство трае 339, Второто – 207 години) нейната власт в Македония е траела 221 години.

(б.ТА. – т.е., Македония е била извън пределите на българската държава до турското робство 325 години, а след него досега, 2007 г., още 129, или общо от 675-годишното съществуване на България като самостоятелна държава Македония е била част от нея само 221 години, а вън от нея два пъти повече – 454 години.)

Павел Шатев. В Македония под робство. Солунското съзаклатие (1903).С.,1934, с.319:

Поради социалното положение и общо културно развитие, което беше разбира се нееднакво между българите политически затворници, естествено и техния мироглед беше различен. Едни бяха фанатизирани националисти-максималисти, а някои гледаха на македонската проблема с девиза „Македония за македонците“, т.е. че трябва да бъде на всички населяващи я народи /.../ Имаше и такива, които се чувстваха

само като българи, а имаше и такива, които смело заявяваха, че са българи по народност, обаче преди всичко се чувствуваха като македонци. Мнозина от последните заявяваха „Македония е едно, а България друго“. Тая фраза се разнасяше от уста в уста, като някои се стремеха да обособят девиза „Македония за македонците“, обаче мнозинството от затворниците смяташе, че не е далеч деня, когато Македония ще се присъедини към България.

- 08-06-2014|Златко

Охоо, това вече се казва коментар, писан с познаване на материята. Благодаря много, господин Абазов! Бих искал да чуя нещичко и от по-младите момчета, дето се изказаха така пренебрежително в началото на разговора (простено да им е, затова са млади), но нещо нямам усещането да горят от желание за продължаване на разговора.

- 08-06-2014|Ем „Българин“, ем „Славянин“:

Охоо, многу „интересни“ коментари.:-) Авторката не ја познавала материјата, а вие (коментатор(к)ите) невидени експерти.:-) Да го земам за пример господинот Абазов кој, пак, дава селективен пример за „българштината“ на Македонците преку ново печениот „Българин“-националист Славејков, каде што Славејков барал (и не добил) доказ од Македонците за нивното потекло од древните Македонци. А сега да ве прашам вас јуначишта-“Българ(к)и“:-), кои се вашите докази за вашето потекло од старите „Българи“ – Туркомонголите (Хуни/Татари) на Кубрат/Аспарух?:-) Од каде вие Българи ако сте биле Словени (прочитајте подолу)?

Васил Златарски: – „Историја на б'лгарската држава през средните векове“ – том 1, Софија, 1971

„Тоа е обичен мит, бидејќи бугарските историчари за прашањето на формирањето на бугарскиот народ, „словенско по содржина, бугарско по име“ и таканареченото „словенизирано“ бугарско царство, до денес практично не изнеле ниту еден документ кој би ја потврдил оваа врска, но ЗАКЛУЧОЦИТЕ ВО БУГАРСКАТА ИСТОРИОГРАФИЈА главно СЕ ИЗВЛЕЧЕНИ од МИСЛЕОВНИТЕ ШПЕКУЛАЦИИ и ГЕНЕРАЛИЗАЦИИ, кои ЗА НАУКАТА НЕМААТ речиси НИКАКВА ВРЕДНОСТ.“

„Првата историја на Бугарите несомнено треба да ја бараме во историјата на оние СРЕДНО АЗИЈАТСКИ ТУРСКИ НАРОДИ кои се познати

под општото име Хуни... Бугарите настанале од 4 хуно-татарски орди кои го сочинувале етничкото јадро на Бугарите, именувани као Купи-Булгар, Дучи-Булкар, Чадар Болкар и Олхонтор-Б'лкар“

Јанко Саз'ков тврди дека „Бугарските историчари дури и денес не го познаваат процесот на изградување на бугарскиот народ, туку синтезите ги извлекуваат од „општите судови“, не од фактографски материјал. Од ова произлегува дека бугарската литература е „бедна во документи“ и се наметнува прашањето од каде толку „научност“ („докази“) за „бугарското“ етничко потекло на Македонците, кои се влезени како „незаборавни вистини“ во бугарската историографија, а таа настојува со сите средства да ги вметне во тркалата на светската историографија.

А да не ве потсетувам и на вашиот денешен „генијалец“-по историја:-) Божо Д., кој во неговата скорешна книга „открива“ дека (пра)Бугарите се потомци на Македонците (од војската на Александар) и дошле на Балканот „да си ја бараат својата прадедовина“, Македонија, нели?:-)

Да ве потсетам и на фактот дека во 1820-те доаѓаат руски емисари на Балканот (денешна Бугарија) да испитаат дали и каков национализам постои (за поттикнување на ослободителна борба) и се враќаат назад со поразителни докази: никакво национално чувство. Потребни им се 5 децении да ги створат „Българите“, преку кои имаат намера да го контролираат Балканот.

- 09-06-2014|**Попов**

Не разбрах какво точно не му е харесало на Златко в по-първите коментари – но за сметка на това този най-последния коментар, написан уж в защита на авторката, дава достатъчна представа до какви безумия се стига, когато даден човек реши да се движи по логиката на авторката.

Та научаваме значи, „фактот“, че никакви руски емисари идвали през 1820-те г. на територията на България и установили, че национално чувство – българско – там нямало... А на тях, нали, им трябвало да наме-рят някаква такова национално чувство, че да го подтикнат към борба против османците... Да се чуди човек, тези емисари на Русия, като им е било толкова нужно за техните имперски интереси, като няма налично българско, защо не са използвали пък „македонското“ национално чувство, бликащо тогава от територията на днешна Македония!?!?

Всъщност, самите факти, дори и по начина, по който самата авторка ги е изложила, пак недвусмислено показват, че разделението на Македония от България е било изкуствено.

По повод на санстефанския договор авторката пише: “тази спогодба алармира англичаните и австрийците, които се страхуват, че една толкова голяма славянска държава би могла да бъде използвана от Русия за оказване на влияние върху балканската политика.”

Е, добре – като нямаме доверие на по-късните български историци, нека се доверим на преценката на тогавашните англичани и австрийци. Какво показва тяхната преценка за ситуацията? За тях е без съмнение, че новосъздаващата се държава ще бъде ЕДНОРОДНА по състав на населението, и, което е по-лошо, ще бъде еднородна по своята политическа ориентация, а именно про-руски настроена – което за тях е опасно. И тъй като те – англичани и австрийци – не могат бързо да променят про-руските нагласи на това население, единствено им остава възможността да разединят това население чисто административно – и това и правят, на Берлинския конгрес. Т.е. напълно ясно е – и за тогавашните хора, пък и за днешните трезво-мислещи хора – че разделянето на Македония от България се извършва от англичани и австрийци, те по този начин защитават не друго – не никакви принципи – а просто собствения си интерес.

Това е съвсем закономерно – големите нации нямаше да са големи, ако не защитаваха последователно, при всички ситуации и с всички средства, собствения си интерес.

- 11-06-2014|**Самолет 005**

Прочитът на статията от мен – непрофесионалиста, ми беше интересен и породил въпроси към авторката, които са добронамерени. Ще започна с малко предистория по повод на идентичностите, защото някои от въпросите ми са – кога човек от една националност не иска да бъде вписван в нея? Защо в България има толкова много примери за нежелание да си с българска идентичност?

Сега предисторията. В нашето софийско село имаме доста преселници (мигранти е новата дума) от някогашните македонски територии. Една от тези имигрантки ми е разправяла тъжен случай. Тази жена – баба Депа, е била подгонена да бяга от Македония (Егейска!). Подчертавам Егейска, защото, когато говорим за Македония, все някак си я иг-

норираме тази Егейска Македония. Тя – баба Депа, е била подгонена от гръкомани. Това са гърчеещи се българи, които са смятали, че гръцката култура и идентичност са по-висши от българската. Те си слагат гръцки имена и усилено говорят гръцки. Групата жени са тръгнали да бягат към България и между тях е имало кърмачка с бебенцето си на ръце. Мъжете, повече от ясно е, са били изтрепани. По пътя детето се разплаква и жената спира да го накърми. Това не е по вкуса на гръкомана, който ескортира групата, и той застрелва жената. Не бебето, а жената! Бебето е оставено да го ядат кучетата. Една от другите жени с риск да бъде също убита се връща и взима бебето. Думите на гръкомана са: „Ти ма, кучко, с кюво ще го кърмиш?“... След щастливо стечение на обстоятелствата, това дете става известна адвокатка в София през 40-те години на миналия век. Убита е от комунистите по време на народен съд. Всичките герои в тази история са българи – бежанци, гръкомани, комунисти.

Как да впишем тази история в националистическата ориентация на българите? Какво означава да си гръкоман? Баба Депа казваше: „Дете, дете... нема по-страшен колач от гръкомана!“

Национализмът не е закарфичена пеперуда на стената. Национализмът търпи промяна и развитие. За точно тази промяна искам да чета, с което не отричам значимостта на статията. Това, което питам, всъщност е – при наличието на толкова много и разнопосочни ракурси, защо един автор избира само един. Това не е обвинение. Това е любопитство за естеството на заниманията на историка.

- 11-06-2014|**Златко**

Ще преведа тия дни текст, който показва, въз основа на документи, една възможна реконструкция на начините, по които са се оформяли съзнанията, идентичностите, а заедно с тях и враждите в (битолска) Македония някъде към края на 19, началото на 20 век. Изключително интересно четиво, надявам се да премахне едни или други предварително готови напластявания...

А инак кървавите истории, те край нямат. И всички тук на Балканите все истории за чуждата жестокост разказват, всички са жертви, естествено. Не че в това има нещо ненормално, когато то идва от спомени-те на живи хора. Ненормалното е когато се запечата в история със само един тон и се превърне в „канон“, който не допуска и активно преслед-

ва опитите за други, по-човешки и по-самокритични, представяния на историята...

- 11-06-2014|**Самолет 005**

Златко писа:

===

А инак кървавите истории, те край нямат. И всички тук на Балканите все истории за чуждата жестокост разказват, всички са жертви, естествено. Не че в това има нещо ненормално, когато то идва от спомените на живи хора. ненормалното е когато се запечата в история със само един тон и се превърне в „канон“, който не допуска и активно преследва опитите за други, по-човешки и по-самокритични, представяния на историята...

Според мен в това се състои професионалността на историка – да представи нещо извън канона по приемлив начин. Но за неофитите в другата, нова идентичност няма приемлив начин. Аз например бях изненадан да разбера колко силно българските турци прегърнаха новата си идентичност и това ми е напълно обяснимо. Само ми прави впечатление. Туркостта им толкова силно беше наранена и възродена през възродителния процес, а той е възродителен точно затова, защото възроди турската им идентичност, че всички, освен броени интелектуалци отхвърлиха наставката „-ов“ от имената си... Иълдъз Ибрахимова, Юксел Кадриев, Вежди Рашидов, Али Алиев, Филиз Хюсменова са само малка част от онези, които подчертават българския си корен... Другите неофити не щат и да чуят за това. Обяснимо е, но ми е странно.

- 11-06-2014|**Златко**

В случая показателно е по-скоро собственото ти удивление, отколкото промяната в умонагласите на българските турци, Самолете (казвам това с добра воля, без търсене на разправи). Имам пред вид, живеейки в това тук място и без възможност за особени сравнения с други места по света, за теб е станало някак „нормално“ да възприемаш българските турци като „един вид българи“ (има пред вид етнически българи, тъй като инак принадлежността им към България, с всичките ѝ добри страни и недостатъци, едва ли подлежи на особено съмнение). Инак, от-

къде-накъде може да ти мине през ума (напълно абсурдната) мисъл, че е „нормално“ за едно тюркоезично име да завършва на „ев“, „ов“ и прочие чисто славянски наставки, които между другото създават доста неудобства на всеки човек, който започне да живее на Запад, тъй като там подобни неща не са част от именната култура. Изобщо, ако успееш да погледнеш себе си отстрани, поне в този случай няма как да не забележиш, че онова, което ти възприемаш като „нормално“ е просто някаква странна езикова завъртулка, съществуваща единствено в (някои) славянски езици и че за турците да имат имена, завършващи на „ов“ е също толкова „нормално“, колкото би било за мен и теб, ако имената ни завършваха на „оглу“ (както нерядко се е случвало, когато те са управлявали нас, между другото). Какво мислиш по тоя въпрос?

- 11-06-2014|**Самолет 005**

Сравнявам идентичностите.

Много малко хора знаят, че финландските шведи са толкова шведи, колкото аз съм полинезиец. Финландските шведи са особен вид финландска аристокрация, която възниква по време на шведското владичество (това е владичество, а не робство!). Тогава културата по тези земи е идвала от Швеция. Всяко административно и културно нещо е било написано на шведски, включително и поезия. Едит Сьодергран – най-любимата ми поетеса, е финландска шведка от селяндурската околия на Ленинград. Много тогава (още преди Сьодергран) да се говори на шведски е било признак на ученост. И тези учените финландците започват да губят език и имена. Те обаче говорят различен шведски от шведските шведи. Финландският шведски език е без музикалното ударение, което е толкова характерно за шведите. Но финландските шведи по ген финландци се пошведчват, тоест се културизират, което прави шведското робство владичество. В България знаем само за Денкоглу (той не ни е известен като Иван Денков). Тоест, ако българите и османлиите по време на робството си бяхме превърнали робството във владичество, тогава и ти можеше да си Златко Еноглу без всякакво притеснение; дори можеше да бъде гордост. По време на „българското владичество“ на българските турци, тоест социализма, те – турците в НРБ, имаха силна българска идентичност. Моят приятел Фики (Факри) искаше да му викаме Филип. Тоест водещ принцип става не етносът, а носителят на наука, наричана просвета. На Балканите каква е водещата просвета? Защо аз, който съм

Йорданов, да не съм Йорданоглу с гордост. Защото Османската империя ни е дала култура, но не ни е дала (наука) просвета. Това е крайно непрофесионално мнение, но нека професионалистите ме осветлят. Тогава нито един западен англоезичен проблем днес с „ов“ или с „оглу“ нямаше да ми бъде проблем. Сестра ми можеше да е примарно Теменужка Найденоглуева по начин, по който Нурсултан Назърбаев е вероятно със съпруга Назърбаева. Тоест, когато искаш да демонстрираш културна, а не етническа принадлежност, тогава „ов“ и „ев“ не са проблем. Това, че нашата поамериканчена Грозданка иска да е по американски Грозданка Манафов, а не Грозданка Манафова, е друг въпрос, без ни най-малко да отричам трудностите на Кеми Тодоров да бъде Камелия Тодорова в САЩ). Разбира се, че го казвам хумористично и не ти се противопоставям. Само слагам критерии на идентичност, което ми липсваше в статията. Българските турци демонстративно се отказаха от българската си културна идентичност, което е напълно обяснима реакция на обида. Така че някой може да бъде другоидентичен и поради обида, с което не трябва да изключване и неофитната идентичност поради културен мотив. В Македонския въпрос има и такъв мотив и той се наименува – гръкоман и сърбоман. Ние в България нямаме туркоман (а дори и да го иммахме нямаше да бъде с позитивна конотация!), а щеше да бъде добре да имаме туркомани по финландския модел, при който конотацията е силно позитивна. Но това е по вина и на османлиите... Кой ще напише такава научна статия? „Smile“

- 11-06-2014|Златко

Имам усещането, че го напипваш малко по интуиция, която обаче е напълно вярна в основните си предпоставки. В смисъл, че водещата култура на Балканите, но само ПРЕДИ утвърждаването на националния принцип, е гръцката, а не турската. И именно това е била основната причина за балканското „гърчеене“, също както с „шведчеенето“ в примера, който даваш ти. По въпроса е писано толкова много, включително и тук на сайта, че едва ли е нужно да се впускам в по-нататъшни приказки. Ето само един текст, който е може би най-информативния тук в списанието, в това отношение...

„Турците със сила, гърците с книга“. Митът за двойното робство

- 13-06-2014|**Георгиев**

Златко писа:

Имам усещането, че го напираваш малко по интуиция, която обаче е напълно вярна в основните си предпоставки. В смисъл, че водещата култура на Балканите, но само ПРЕДИ утвърждаването на националния принцип, е гръцката, а не турската. И именно това е била основната причина за балканското „гърчеене“, също както с „шведчеенето“ в примера, който даваш ти. По въпроса е писано толкова много, включително и тук на сайта, че едва ли е нужно да се впускам в по-нататъшни приказки. Ето само един текст, който е може би най-информативния тук в списанието, в това отношение... „Турците със сила, гръците с книга“. Митът за двойното робство

„Едно си баба знае, едно си баба бае“.

Щом е белгийско значи Е истина.

Горко ни с такива интелектуалци... Защо не прочетете „Войната се завърща“ на Анри Позе, защо не прочетете А. Каракаиду или Пол Гард... или Лега, Пандо Младенов, а може и Венелин.

Оф, забравих, че не сте българин, а „европеец“ с претенции, що Ви е да се образувате?!

- 13-06-2014|**Златко**

Хайде малко по-миролюбивичко, ако обичате, че нещо хич нямам време за престрелки с войнствени баби. Мине се не мине време, току се завърти тук по някоя такава сърдита оса, дето разваля и тона, и настроението на целия разговор. Не ми се ще да отговарям по същия начин, но по някое време просто започвам да пъдя, когато окончателно ми омръзне. Имайте го пред вид, ако обичате. Различията в мненията са едно, приказките, предназначени само да дразнят, са друго...

- 13-06-2014|**Златко**

А инак, то си е ясно, че и след двеста години сигурно все още ще има хора, дето ще викат „няма пък!“ Има ги навсякъде, и навсякъде много си приличат... Даже и немалко книги се пишат за този тип поведение, обикновено наричано „компенсаторно“. Мнозина от южните щати в

Америка (и до ден днешен), немалко хора в днешна източна Германия, за Балканите и България пък изобщо да не говорим. Навсякъде едно и също: може и да сме изгубили (битката), но ината си не даваме, каквото ще да става.

Е и какво? Ще накривите някому капата, с този инат...

- 14-06-2014|АТМ

Какъв полит коректен либерален анализ на македонският въпрос, дори подкрепен с цитати на някакви либерални псевдо авторитети! Само дето е пълен с подвеждащи и манипулиращи полуистини и внушения от рода на „терористи“, „разбойници“, „реваншистки аспирации“ и т.н. Ако някой още не е разбрал целите на глобалибералната напаст и всичките ѝ пропагандатори продали се за 30 сребърника на соросоидите от „ОТРОВЕНО общество“ то си струва да прочете статията на една съвестна журналистка: www.facebook.com/note.php?note_id=472585181950

- 19-06-2014|Борис Танушев

През април 1914 щипянските новобранци отказаха да положат клетва за вярност пред сръбския крал. Ето как разказва този епизод един очевидец в „Радичке новини“:

„Радостни през великденските празници, новобранците този ден бяха променили настроението си. Те бяха печални и мрачни. Най-после очакваният час настъпи. Новобранците бяха наредени пред казармите. Скоро дойдоха командирът и свещеникът и церемонията почна.

Свещеникът напомни на синовете на „Нова Сърбия“, че трябва да бъдат верни на отечеството и припомни, че Сърбия трябва да се готви за нови жертви за освобождението на техните „поробени братя“ от Татък Сава и Дунав.

„Новоосвободените“ слушаха тази патриотическа реч неми и с наведени очи.

Изведнъж отдалече се разнесе вик: „Не искаме да се кълнем!“. Цяла дружина като един човек отказваше да положи клетвата. Смятам безполезно да описвам по-нататъшните събития. Ще прибавим само, че две отделения от 1-я полк оградиха с ножове на пушките своите „новоосвободени“ братя.

Между туй настана нощта. Дали тези нещастници са доживели утрото след своята спонтанна манифестация, това никой не би могъл да каже.

Ето, – пише по-нататък Симеон Радев, – сега разказът на един от тия героични новобранци, който бе взел участие в тази спонтанна манифестация и който бе „само“ ранен, Панче Тодоров:

„При четене клетвата от свещеника, ние, щипските новобранци заявихме, ч ене ще положим клетва. В същоот време един слаб вик „ура“ се чу от съседната група. Веднага този вик бе подхванат от всички страни и надалече се разнесе: „Да живее цар Фердинанд!“, „Да живее българският народ!“. Всичко се обърка. Офицерите с извадени сабли се нахвърлиха върху нас. Ние се отбранявахме както можахме. „

Лабиб

Автор: Люба Александрова

*Ти си отиде, отиде си, отиде си...
след платното бяло вървя, по водата вървя
в хоризонта бездънен потъвам...
ти си отиде, отиде си, отиде си...
но вратата остана, под жасмина разцъфнал остана,
да чака... и чака, и чака...
ти си отиде, отиде си, отиде си...
изсхва жасмина, сърцето, душата му схнат...
платното бяло изчезна, изчезна, изчезна...
ти си оти-и-и-де
и вратата я няма.*

Това е песента. Първата арабска песен, която чу. Която я разплака. И привърза към крехкия, усмихващ се Лабиб. Превеждаше, поклащаше се и се усмихваше.

Седели край касетофона, на пода, в стаята на 8-ия етаж.

Две дълги, дебели възглавници край стената и две подобни на пода. Маса и стол, натрупани на купчини книги и сандъче с касети. Обзавеждането на Лабиб завършвало с котлон върху циментова плоча и на него джезве. Ту с гъсто арабско кафе, ту с чай.

Помниш ли Збигнев Цибулски, попита ме популярен полски артист. Загина под колелета на влака. При най-обикновено качване в движение. Той, който беше играл без дубльори, изигра собствения си край. Успешно и безвъзвратно. Помня, отвърнах. Харесвах го, помня го от „Пепел и диаманти“.

Лабиб приличаше на Збигнев. По-дребен, по-фин Збигнев. Със същата подкупваща, виновно-добра усмивка, със същите редки предни зъби, с близка походка, с леко приведено дясно рамо.

И Лабиб загина. В Ливан, в родния си град – Сайда. Претичвал в бялата си престилка, със слушалка през врата. Непринадлежащ и непри-

надлежен на воюващите. Само на ранените. От двете страни на улицата, прескачал барикадите. Претичвал почти всеки ден, връщал ги към живота, доколкото можел. И докато можел.

По времето на Лабиб, отдавнашно време, болната майка на съседката ми, баба Фрида, падна от кревата. Голяма, тежка, отпусната. Както и да опитвахме двете, не можахме да я вдигнем. Повикахме на помощ Тахир, ливанец, студент по медицина, наел квартира в апартамента вляво. Успяхме криво-ляво. Но баба Фрида пъшкаше, охкаше и не отваряше очи. Бягай за Лабиб, от първия вход, почти лекар е, завършва тази година, рече Тахир.

Почти лекарят, притеснен, прегледа внимателно Фрида, извади от джоба си някакво лекарство и ѝ го даде. Препоръча да ѝ даваме много вода и да повикаме лекар от поликлиниката.

След няколко дни срещнах случайно Лабиб на спирката на тролея. Благодарих му отново за помощта и не се сдържах да запитам.

Лабиб, гледали ли сте Збигнев Цибулски. „Пепел и диаманти“?

Да, усмихна се леко, и са ми казвали, знаете какво... че си приличаме малко...

Затова Ви и попитах, защото приликата е очевидна.

Той, нали знаете, почина. Наскоро.

Да, ужасно нелепо, да хване влака...

Добре е да си отидеш млад. Да се живее дълго е досадно и скучно. Не мислите ли?

До Медицинска академия пътят ни беше един. От не особено приказливия, но учтив Лабиб научих, че завършва тази година, че ще се върне в Ливан, като събере необходимата сума в помощ на Палестина... че ще практикува в родния си град Сайда, че войната често е продължителна, безсмислена, жестока, като автоматична гилотина...

Радвам се, че общувахме и че говорите много добре български.

Е, за шест години не е кой знае какво, и Лабиб просия с милата си стеснително извинителна усмивка.

След няколко дни Тахир позвъни и ме покани на кафе. Кое то често се случваше. Ту ние със съседката него, ту той – нас.

И Лабиб иде, поканил го аз, приятно, нали?!!

Леко смехотворният български език ме развесели и не скрих усмивката си.

Да, с удоволствие. Много мил човек.

И докато Лабиб дойде, Тахир охотно усмихнат, плавно танцуваше около кафето, чашките, подноса, и ми разказваше биографията му. Син на директор на гимназия и домакия, с две сестри, християнин, имат много голяма къща, с хубава вътрешна градина... с европейско възпитание са всички. И всички са красиви, много, много, най-вече баща му. И висок, висок!!, Тахир посочи някъде двајсетина сантиметра над главата си. Лабиб е фин и дребен, като майка си. И той европейец, нали европейец той? не е от арабите мои, като мене, смее се Тахир.

Ами, вие ливанците, сте малко по-особени, не точно араби. А и Ливан, и столицата ви, Бейрут... ненапрасно е малкият Париж...

Беше... Тахир замълча и се натъжи. Войната го посипа, не, съспа, посипа, как се казваше...

Съсипа го, уточних аз.

На вратата се звънна. След малко Лабиб влезе, ръкува се и с двамата и ни покани.

Хайде, у нас този път. Вземай кафето и да отидем да послушаме музика. Тя не е чувала сигурно нашата музика. Ти пускал ли си ѝ песните на...? (Въпреки отчаяните ми напъни, никак не мога да си спомня името на споменатата певица.)

Кимнах в знак на съгласие. Разговорът между тях продължи на арабски.

Тахир се противеше, Лабиб настояваше. Накрая се разбра, че Тахир има ангажимент и, ако искам, мога сама да гостувам на Лабиб.

Смутих се, колебаех се... Да пия кафе или чай с Тахир, с когото се знаехме повече от година, тук, на нашия си етаж, е едно. Да отида с Лабиб в неговата квартира, беше съвсем друго. Неловко и неудобно. Бяха осемдесетте години. Светът беше друг. Нашият, соцлагерният, съвсем. Години по-късно филм на Христо Христов, „Една жена на 33“ взриви моралните устои на соцетиката. Е, аз бях също разведена, на 33...

Гостуването се отложи. С две седмици.

Тя млъкна. повъртя в ръцете си чашката с кафе. Предложих и долях още малко. Отпивахме бавно, в очакване да продължи. Тя стана, отиде на балкона и ме повика при нея. Погали петуниите с ръка, пипна пръстта, дай малко вода, сухи са. Поляхме цветята, върнахме се в стаята.

Стаята на Лабиб. Слушахме песните на неговата любима певица. Той ми превеждаше. Първата песен преведе почти дословно. Бавно, пускаше я отново и отново, а аз записвах. Думите, самите думи са мелодия.

Пеенето е протяжно, болка и вик, молба и копнеж... и едно тихо замиране и смирение накрая.

Общувахме рядко. И затова скъпо. За мен. А, мисля и за него.

Помня неговото докосване. Едно, единствено. По рамото. Плахо докосване с устни. През памучната блуза усетих паренето на устните му. Толкова. Това беше. Какво точно и досега не зная.

Лабиб се дипломира и замина. Обеща да се обади пак. Идваше в България отвреме-навреме. Заради каузата, събираше помощи за палестинците. Лекарства и пари. Така и не разбрах към коя организация принадлежеше. И принадлежеше ли изобщо.

След няколко месеца Лабиб звънна на вратата. С подарък. Касета с любимата му певица. И парфюм. Air de temps. И досега го помня, усещам го. Видяхме се за не повече от час. На другия ден Лабиб отлетя.

Тахир вече не ми беше съсед. Живееше наблизо, завършваше следването си. Срещнахме се случайно. Беше се оженил, имаше и дете, бебенце на три месеца. Поговорихме за едно-друго. Внезапно той замълча, хвана ме за ръката и се взря в мен. Мълчахме, аз се притесних, не знаех как да отдръпна ръката си и да не го обидя.

Лабиб загина. Застреляли го. Майка му ми писа...

И ми разказа как.

Тя ме погледна и каза нещо изненадващо.

Знаеш ли кое е най-странното в цялата история. Преди няколко дни поговорих с една жена от неговия вход, позната... Попитах я помни ли наемателя от осмия етаж, Лабиб помни ли? Какъв Лабиб, отвърна, не сме имали такъв наемател, бях дълги години домоуправител, не помня да сме имали изобщо араби ... нещо грешиш, не е в нашия вход.

Ти си отиде, отиде, отиде...

и вратата я няма...

Air de temps.

Люба Александрова (род. 1942) е завършила химическия факултет на СУ „Климент Охридски“. Специализира в областта на приложната екология. Публикувала е в сп. „Пламък“, „Жената днес“, „Отечество“. Авторка е на стихосбирките „Безоброчно“, „Камъче в обувката“, „Холограма“, „Това, което е“, „Случва се“. Носителка на наградата „Народни будители“ за 2010 г.

За Ars Poetica и общуването с другите

Автор: Невена Борисова

„В Испания литературните кръгове са много фрагментирани, но човек има възможност да бъде видим, както и да вижда другите“, обяснява с чаша вино в ръка Мариано Пейру – аржентински поет и преводач, живеещ в Мадрид. Докато говори за осъзнато благотворната си самота на литератор в Испания, мечтателно замислен, видимо се наслаждава на нощния въздух на Братислава. Излезли сме за малко пред клуб в градска зона, наречена „А4“. Това е артистичен участък, където се организират изложби, концерти, литературни четения. Тук се провежда и международният поетичен фестивал Ars Poetica 2013. Октомври е и тече последната вечер от събитието. Изплъзващото се време сплотява още повече част от 25-те участници с различна националност. Всеки говори с всеки, някой дава идея да потърсим китара. Хърватският поет Милош Джурджевич запалва цигара. Умерено саркастичен към себе си и другите, Милош не преекспонира поетичната си дейност и като че ли повече говори за професията си на преводач. Човек остава с впечатление, че на литературни събирания той предпочита да се забавлява и само от време на време, воден от утайл се може би от младостта навик, влиза в спорове.

„Честно казано, не знам много за съвременната българска поезия по простата причина, че такава не е превеждана регулярно нито на хърватски, нито на някой от другите бивши югославянски езици. Срещал съм няколко български поети по фестивали и съм слушал много интересната им и стойностна поезия, но това е всичко, поне засега“, ще напише по-късно Милош, вече прибрал се в Загреб.

„От друга страна същото може да бъде казано за съвременната поезия от целия свят. Нашите издатели много рядко публикуват съвременна поезия, дори тя да е западна – поезията не продава. Но от моя гледна точка това, че няма пазар за нея и че тя не е стока, може да е много благотворно и стимулиращо за пишещите хора“.

Фестивалът „Ars Poetica“ е един от големите по рода си в Европа. Българските участници сме трима, заедно с Иван Ланджев и Димана Иванова. Организаторите, поддържащи с упоритост и всеотдайно устойчивата традиция на провеждане на фестивала, са отворени към разнообразни автори, на различна възраст, понякога с контрастиращи идеи, поетика, ниво на творческа зрялост. Тук е признатият поет Тозан Алкан, наричан още поетът на Истанбул, книга на когото излезе на български език през 2013 г. и която не получи нужното внимание у нас. Малко по-късно се обърна много по-голямо внимание на местен литературен скандал.

На фестивала личи идеята на организаторите участниците да бъдат оставени да общуват свободно помежду си и с публиката, вместо да бъдат „присвоявани“, с цел създаване на контакти например. Неголямото население на столицата явно харесва „Ars poetica“ и немалко хора посещават вечерите, в които участниците рецитират стихотворенията си. Из града ни спират случайни хора, разпознали ни от някоя поетична вечер. Нещо още по-хубаво – те нито омаловажават, нито преувеличават значимостта на участието ни.

Освен културната симпатия към поети от други националности, на „Ars Bratislava“ се поражда и една чисто човешка симпатия към другите, дължаща се, разбира се, и на нагласата на самите участници. И тази предразположеност не се стопява магически за дни и дори за часове¹. Това е така, защото тук не личи, дори да го има, неудовлетворение от постиженията на другите и коментиране на техните слабости.

В размислите си за това добре организирано събитие, с широка публичност и без претенция, човек неизбежно влиза в изкушение да анализира не само него, но да го сравнява с подобни събития у нас. И губейки за момент връзка с приятните разговори и чашата си, той си спомня някои фрагменти от действителността у нас. Наистина, трябва да се уточни предварително – тази действителност не е дотам мрачна. У нас също може да се общува приятно с другите, било то и с литерато-

1 Фрагмент от романа „Дар“ на Набоков гласи: „...в голямата, добре позната на руските берлинчани зала, собственост на Дружеството на зъболекарите, ако се съди от портретите на мастити дентисти, гледащи от стените, се състоя публична литературна вечер, в която участвуваше и Фьодор Константинович. Събраха се малко хора, беше студено, пред вратите пушеха все същите вечни представители на местната руска интелигенция — и както винаги, щом зърнеш едно или друго симпатично лице, Фьодор Константинович се устремяваше към него с искрено удоволствие, заменящо се от скука след началния порив на разговора“.

ри (защото наблюдава се този забележителен феномен – литератори да избягват литератори). И все пак, човек не би следвало да си затваря очите, независимо дали от позицията на читател или пишещ, за някои недостатъци не само на литературните ни събития, но и на модела на общуване в тези рамки. И тъй като у нас международни фестивали почти няма, остава сравнението не на ниво формат, а на база съдържание или по-точно – на база общуване. Нека тук направим една уговорка – под общуване се разбира не само културният, но и чисто човешкият контакт, диалогичността (в публичното и частно говорене), основоположният интерес към другия.

В една от вечерите нося яркочервено червило, което прогресивно изяждам с отпиването на вино. Чувствам се добре, непринудена и спокойна (не само поради вътрешното си усещане, но и заради околната обстановка). В този си вид не пораждам бръщолевици или шеги сред непознати и познати литературни доайени, които като че ли приемат женската младост за признак на бездарност. Наистина, независимо от географската локация, женското тяло може да породите отрицание на стойността на литературните опити. Философът Симон Вейл например се е обличала подчертано семпло и мъжествено, за да не „разсейва“ вниманието от интелектуалното си присъствие. Дори Киркегор разсъждава малко предразсъдъчно по въпроса – „От какво се страхува едно младо момиче?“, пита той. „От духа. Защо? Защото духът представлява отрицание на цялото ѝ женско съществуване“. И все пак у нас, като че ли повече от обичайното, се е формирало понятието „женска поезия“, а също и „поетеска“. Това се случва дори когато пишещите жени не демонстрират претенция да бъдат „поети“ – претенция, която е много по-осезаема в други случаи. Поради това и литературното общуване у нас, поне според моето субективно усещане, се превръща все повече в общуване между мъже. Същевременно липсата на автентично общуване, наличието на претенция или претенциозност, както и омаловажаването на другия като човек или пишещ, не са само полови прицелени. Те се роят в литературния ни кошер въз основа на най-разнообразни вътрешни и външни белези.

Преди отпътуването за фестивала имах опасения, че ще се сблъскам с още по-сериозна отчужденост, егоцентризъм и престореност, отколкото срещаните на някои местни литературни събития или формирания. Независимо от формата, нашите мероприятия са в повечето случаи

хладни в периферията на присъствието и нагорещени в сърцевината, като най-често авторът и негови поддържници демонстрират истински ентусиазъм.

Тези наблюдения за проблемите в т.нар. литературни кръгове са най-вече натрупани по-отстрани, безстрастно, но в някои случаи – при непосредствена близост. Те са дотолкова продължително напластявани, избродирани от множество отделни впечатления, че изброяването им не би могло да бъде друго, освен донякъде хаотично. Сякаш като потвърждение на тези изводи обаче се е оформило мнението на поета и преводач Пейчо Кънев. Пейчо е натрупал впечатления както у нас, където решава да се завърне от емиграция, така и в международна среда, където постоянно бива публикуван и издаван (многократно повече, отколкото у нас). Той споделя усещането си, че само „косвено“ съществува на българската литературна сцена. Същевременно в Щатите той е добре очертана литературна фигура и бива публикуван както от водещи он-лайн и печатни издания, така и от алтернативни платформи.

„Литературният ни пазар е изключително миниатюрен и у нас съществуват клики, кръгове, компанийки, фаворити. Точно те биват изтласквани напред от издателите като много често талантът им не отговаря на литературното качество, което предлагат на читателя. Има някои от тях, които са доста „средни“ в писането, перото и таланта си, но шестват из медиите като Нобелови лауреати“, смята Пейчо.

Освен чисто „племенните“ проблеми на затвореността, той посочва още по-сериозни предизвикателства пред поезията ни – тези, свързани със самото ѝ съществуване навън.

„За жалост, съвременната българска поезия не е разпознаваема за останалия световен поетичен свят. Къде е проблемът? За жалост, не е един, не са и два. Доста са повече. Един от най-важните според мен е този, че не съществува фондация или фонд в Министерството на културата или Министерството на образованието с цел преводи на нови, а и на стари стихосбирки. Всъщност, няма такива за романи, което е комерсиален жанр, какво да говорим тогава за поезия. Има още толкова много причини, които са втръснали на всеки от преповтаряне. Няма периодика, критика, няма вещи редактори в издателствата, а и издателствата издават почти всичко – от поезия на световно ниво, до поредните напъни на поредните графомани“.

Може би е по-добре този в крайна сметка оформил се като полуочерк текст да приключи със спомен за чудесните, почти по детински екзалтирани дни от фестивала в Братислава. Един от тези дни индийският поет Прафул Шиледар показваше многото направени снимки на брави на врати из Братислава. Беше си създал истинска фотографска колекция от всякакви брави – с орнаменти, обикновени, брави на цветни врати, брави на порти. Прафул, който е от Мумбай, проявява интерес към всичко – към моя живот, Европа, Кафка, дори към словашките брави. След приключването на фестивала, той, който живее на хиляди километри от България (не само в чисто географски смисъл), прояви интерес към българската поезия и писа за нея в местния печат. И докато с Прафул говорихме и се смеехме, си мислех следното – за да има общуване, вратата трябва да се отвори по най-обикновения, човешки начин – като натиснеш бравата.

Невена Борисова е родена през 1987 г. във Велико Търново. Завършва журналистика в СУ „Св. Климент Охридски“, следва и социология и магистратура „Литература, Кино и Визуална култура“ в същия университет. През 2009 г. стихосбирката ѝ „Бавни портрети“ печели Националния конкурс за дебютна литература „Южна пролет“ и Националния поетичен конкурс „Млади гласове“ в Каварна. Носител е на различни отличия за поезия, включително Фондация „Св. Кл. Охридски“ и Национален младежки конкурс „Веселин Ханчев“.

Първият сняг

Автор: Филип Анастасиу

На Иън Андерсън

– Прекалено високо са, няма да можем да ги стигнем.

– Мога да взема стълбата.

– Тя достатъчно висока ли е?

– Да.

– Ами, добре. Давай да я донесем.

Хлапетата се мушнаха бързо под навеса и Асен затропа с крака, докато Борис ровеше за ключа. Първите снежни виелици бяха отминали и беше изгряло слънце. Беше един от онези слънчеви зимни дни, в които излизаш на дълга разходка. Снегът блести и хрупа под краката ти, а капчуците бавно се топят.

Борис намери ключа и отвори стария катинар. Двамата бързо намериха стълбата и я подпряха на стената на къщата. Ледените висулки бяха дълги и тънки като остриета на саби. Бяха две, точно колкото им трябваша.

– Дръж здраво стълбата, аз ще се кача – каза Борис.

– Давай.

Борис се покатери по стълбата, а Асен си свали ръкавиците, хвана я здраво с две ръце и я натисна към стената.

– Държиш ли я?

– Държа я. Давай.

Борис се качи до върха на стълбата и се протегна към висулките, но веднага се хвана отново за стълбата.

– Клати се.

– Така ти се струва, защото си нависоко. Давай смело, не се клати.

Борис опита отново, но пак се отказа.

– Чакай малко, ще стъпя на първото стъпало, за да стои по-стабилно – каза Асен.

– Не, недей, ще се подхлъзнем.

– Няма страшно. Чакай само малко!

– Недей, чуваш ли!

Асен стъпи върху първото стъпало и стълбата се подхлъзна върху леда. Той се търкулна настрани и в последния момент видя как Борис пада от върха на стълбата. Тялото му се стовари с тежък и тъп звук на плочките, а той не издаде и вик. Асен се вкамени. Той стана и отиде до Борис. Момчето лежеше на земята и гледаше уплашено. Не издаваше звук, а само примигваше объркано. Асен притвори очи и се подпря на стената. Беше жив. Приятелят му беше жив. Тогава чу, че някой идва и се уплаши. Грабна ръкавиците си и хукна да бяга.

Асен зави зад ъгъла и вдигна яката на палтото си. Потърка замръзналите си пръсти и бръкна в джоба си, за да извади ръкавиците. Връщаше се в родния си град всяка година на Бъдни вечер от двадесет години насам, но тази година май беше най-студено. Запали цигара и вдиша бавно. Обичаше да пуши в студеното. Димът от цигарата се смесваше с парата от дъха му и отстрани изглеждаше като парен локомотив. Адски му се пиеше нещо топло и побърза към лавката на гарата. Със сигурност беше единственото отворено място по това време. Знаеше, че най-доброто, на което може да се надява, е чай „Турист“ в пластмасова чашка, която почти ще му се стопи в ръцете, но и това беше по-добре от нищо. Тук вероятно и след още двадесет години нямаше да има откъде да се купи свястно лате макиато.

Купи си чай „Турист“ за двадесет стотинки. Опита се да си сложи захар от купичката със завързана за нея лъжичка, но захарта се беше превърнала в една огромна неразбиваема буца. Остърга колкото можа, но лъжичката се огъна и той се отказа. И без това захарта не беше полезна. Може пък това да е началото на диетата, която така и не успяваше да подхване. Разбърка няколкото кристалчета захар, които успя да отмъкне от купичката с пластмасова бъркалка, която също се огъна от горещия чай. Изпи чая си в празната чакалня, застанал в средата до печката. Чудеше се защо лавката е отворена, при положение, че днес няма повече влакове. Сигурно заради него. Може пък да им беше един от редовните клиенти – идваше тук всяка година.

Асен вървеше из притихналите мрачни улички и потъваше бавно в спомените си. Мина покрай детската градина и училището, покрай магазина, от който му купуваха захарно петле или бонбони веднъж в седмицата. Магазинът отдавна беше затворен и витрините му бяха целите

облепени с предизборни плакати, а стените му – с некролози. Малко по-надолу по улицата подмина огромната незавършена къща на магазинера и купчината пясък пред нея. Пясъкът намаляваше с всяка година, защото вятърът и дъждовете го отнасяха, но все още стоеше там. Асен първо си мислеше, че е знак, че къщата някой ден ще бъде завършена, а сега вече беше убеден, че е знак, че така ще си остане – недовършената къща и намаляващата надежда да бъде построена някога. Също като палатките по покривите на къщите на бежанците от Западна Сахара. Държат ги върху покривите на къщите си, за да им напомнят, че това не са техните домове и те някога ще се завърнат въкъщи. Започнали са като палаткови лагери, след това са си направили гробище, след това са си построили постоянни къщи с палатките върху покривите. След това пазар, обществени сгради и палатките изглеждат все по-гротескно, като единствен знак, че те никога няма да изживеят живота си, а ще го прекарат в мечти за нещо друго. Блянове по непостроените си къщи, по родните си места. Блянове, стопяващи се като купчината пясък пред къщата на магазина.

Асен зави покрай голямата поляна, подмина къщата, в която някога живееше с родителите си и която сега стоеше празна, и се спря под изгасналата лампа в края на улицата. Запали нова цигара и се загледа в прозореца на къщата на отсрещната страна. Не беше говорил с Борис от онзи ден преди близо тридесет години. Бащата на Борис му беше забранил да се виждат. Срещаха се случайно няколко пъти, но не си говореха. Не само заради забраната. Не знаеха какво да си кажат. Асен си беше представял хиляди пъти какво ще му каже, като го види. Беше го сънувал хиляди пъти. И пак не успяваше. Вече двадесет години идваше тук на Бъдни вечер, в деня, в който се случи онази случка, но си тръгваше без да каже нищо. Стоеше отвън пред къщата и не събираше сили да влезе.

Асен се облегна на стълба на уличната лампа и се отпусна в прегръдката на болката. Онази болка, която той канеше всяка вечер в дома си, за да даде отмъщение на приятеля си. Тя вече беше станала част от него, самобичуването, което му даваше право да живее въпреки опропастения живот на Борис. След онази случка Борис не можеше да продължи живота си без своята инвалидна количка. Асен не можеше да продължи живота си без своята болка. Понякога си мислеше дали това не е причината да не проговори на Борис. Какво щеше да стане, ако той му прос-

теше? Можеше ли Асен да прости на самия себе си? Какво, ако пак са заедно всеки ден, както беше преди? Щеше ли да може Асен да стои до него, да го гледа, да му помага да се придвижва с количката и да не се обвинява всеки ден?

Питаеше се от тридесет години и не можеше да си отговори. Повече от двадесет години вече не живееше тук и идваше само веднъж в годината, за да разбере именно това, но не му стигаха силите. Всеки път идваше твърдо решен и си тръгваше, без да каже нищо. И всеки път решимостта му беше все по-малка. Намаляваше, като купчината пясък на магазинера, избледняла и разпокъсана като палатка на бежанец от Западна Сахара.

Една снежинка падна на бузата му и се превърна в малка капчица.

Борис застана до прозореца и погледна навън. Слънцето блестеше върху първия сняг. Беше един от онези слънчеви зимни дни, в които излизаш на дълга разходка. Всичко беше бяло и красиво. Снегът беше покрил мръсната улица и разкривените плочки на тротоара. Беше покрил и купчина стъпкани фасове до изгорялата лампа.

Филип Анастасиу е роден през 1976 г. в София. Завършил е унгарска филология в Софийския университет. Пише в свободното си време и колкото повече то намалява, толкова по-къси стават разказите му. Черпи вдъхновение от всичко – от книгите, които чете, до хората, с които се среща. Интересуват го именно хората с всичко хубаво и лошо, което са в състояние да сътворят, затова и в разказите му няма добри и лоши герои.

Коледно реванè

Автор: Елена Пеева-Никифоридис

Всеки си има по една Коледа с главно „К“. Тя тихо и светло се е скътала някъде в душите ни. На празника аз винаги разказвам за нея, за моята Коледа, защото имам нужда да я съживявам с думи. Ако бях художник, сигурно щях да я нарисувам.

Сняг валеше обилно през зимите на моето детство. Коледите бяха винаги бели, а елхите естествени и ухаеха на гора, на спокойствие, на празник. Въобще Коледа не „идваше“ – тя се „очакваше“. Мечтаехме си за подаръци, които беше трудно да получим. Или ги нямаше по магазините, или парите не стигаха за тях. Тайно се надявахме, че все пак нещо от мечтите ни ще се сбъдне. Коледа беше и уханье. Всичко се приготвяше домашно. А мама правеше най-вкусното реване. Огромна кръгла тава с реване. Любимият сладкиш на моята баба, при която се събирахме на Коледа. Аз лично и до ден днешен не обичам реване. През лятото ние, петимата внуци на баба, прекарвахме ваканцията при нея. Там имаше ред и дисциплина. Водеше ни в гората да събираме шишарки за подпалки през зимата, а после и на реката да се къпем. Четяхме книгите, които тя ни носеше от читалищната библиотека. Хранеше ни с благи и скромни гозби. Но дойдеше ли гостуващ театър, не го пропускахме. Купуваше билети и отивахме на представление. Казваше, че щом артистите са ни дошли на крака, трябва да ги уважим. Научи ни на нещо много важно – да уважаваме изкуството още преди да сме го разбрали. Всъщност тя много обичаше театъра. А всяка неделя следобед ни водеше задължително на сладкарница. С нетърпение очаквахме този ден. Сладкарницата за нас беше празник. Баба крачеше гордо през площада, а ние подтичвахме след нея, пременени в новите си дрехи, и се кикотехме. Тя зорко следеше дали поздравяваме възрастните хора, насядали на припек и раздумка по пейките пред къщите. И ето, вече влизаме в сладкарницата. Още от вратата баба поръчва шест реванета и шест лимонади. Сядахме до прозореца, на масата, която беше от бял мрамор, и чакахме реванетата. Питам се и до ден

днешен защо поръчваше всеки път все това реване. Дали беше най-евтино или баба много го обичаше? Насреща, зад стъклената витрина имаше най-различни пасти, които не бяхме вкутали. Баба никога не ни предложи да сменим реването с паста, а ние не се осмелявахме да ги пожелаем. Бояхме се да не я обидим и да ни лиши от неделната сладкарница. Ядохме реването, а очите ни се наслаждаваха на изрисуваните с цветно масло пасти. Изобщо, неделните бабини шест реванета и шест лимонади си останяха за мен не само мил спомен, но и някаква загадка. Нямам отговор, но нямам и желание дори да си помисля за реване.

На Коледа обаче винаги носехме на баба тепсия с домашно приготвено реване. Аз бях отговорна да държа тавата внимателно, за да не се разлее сиропът. Баба живееше в едно малко планинско градче. Дотам се стигаше първо с влак, а после с мотриса. Влакът винаги беше претъпкан с пътници. Всички носеха от града пълни куфари, чанти, кошници с колбаси, сладкиши и подаръци. Когато се прехвърляхме от влака на мотрисата, ставаше нещо като преселението на народите. Викове, смях, глъч, кокошки, дамаджани, дисаги и аз, понесла на ръце тепсията с реване. Прескачахме коловозите и се събирахме в чакалнята на малка гаричка, където изчакахме да дойде мотрисата. Тя обикновено не се бавеше много, с изключение на един-единствен път.

Всички пътници мръзнихме в малката чакалня, а навън бушуваше снежна буря. Свечеряваше се. Началник-гарата беше съобщил, че теснолинейката е затрупана със сняг и войници се опитват да я разчистят. Ставаше все по-студено. Сиропът в тавата окончателно замръзна. До Коледа оставаха само няколко часа. Полека-лека празничното въодушевление се замени с притеснение. Запалиха огън във високата чугунена печка, която стоеше в центъра на чакалнята. Стана топло. Хората се отпуснаха по дървените пейки наоколо. Децата заспаха в прегръдките на майките си. По едно време чухме да вият вълци. Началник-гарата беше получил ново съобщение, че разчиствателната акция ще продължи едва на другия ден. Мотрисата не можеше да се придвижи. Влак за обратно щеше да има едва на сутринта. Голямият стенен часовник отмерваше последните часове до Коледа.

Стана ми тъжно. Мислех за баба, която ще бъде сама на празника. И най-вече ми беше тъжно за елхата. При нея винаги ме очакваше истинска елха, която аз украсявах, докато възрастните подреждаха вечерята. По бузите ми потекоха сълзи. Баща ми ме прегърна и попита дали съм глад-

на. Тогава ревах с глас и му казах, че плача за елхата. Той събра няколко мъже и всички излязоха в тъмнината. Сред хората беше настъпила такава суматоха, че никой не забеляза отсъствието им. Само безброй снежинки нахлуха да се стоплят малко преди мъжете да затворят вратата след себе си. Аз улових една в ръка и и се радвах, докато се стопи. Не се мина много време и вратата отново се отвори. В рамката и се показва елха, покрита цялата със сняг. Зад нея надничаха усмихнатите и зачервени лица на няколко мъже, сред които беше и баща ми. Децата закрещяха от радост. Жените занареждаха по скамейките най-различни вкусотии, приготвени специално за коледната нощ. Печката бумтеше. Ухаеше на празник. Усмивки грейнаха по лицата. Мъжете отвориха дамаджаните. По клоните на елхата навързаха наденици, гевречета, колачета, ябълки...

Когато удари дванайсет часа, началник-гарата отново влезе и ни поздрави. Всички си честитяха, прегръщаха се и се целуваха. Беше топло. Беше празнично. Никой не чуваше бурята навън. Цепениците в печката прасяха. Някой запя и всички подеха позната родопска песен. Появиха се тепсии с вита баница и тогава забелязах, че реването липсваше. Майка ми предлагаше от него на всеки по парче. Представих си баба как стои сама до ненакичената елха и без реване. Искаше ми се да извикам: „Ей, хора, върнете парчетата обратно. Това е бабиното реване“, но от гърлото ми не излизаше звук. Там беше заседнала горчива буца. После заспах. Когато се събудих, слънцето ослепително светеше по натрупаните преспи. Излязох навън и видях как майка ми почистваше празната тава със сняг.

Мотрисата, която чакахме, нямаше да пристигне. Тръгнахме обратно през заледените коловози към влака. Сега торбите и чантите бяха по-леки, но трябваше да си пробиваме път през снега. Празната тава се беше zlepila за ръкавицата ми и ме удряше по коленете. Всички бяха радостни, че се прибират в къщи. На мен ми беше пусто и тъжно. Една мотриса ми открадна празника при баба. Мама ме прегърна и каза, че догодина ще и занесем по-голямо реване. Тогава тя не знаеше, че догодина баба вече няма да я има. Така беше пожелала съдбата.

Всички следващи Коледи прекарвахме вече вкъщи, в града. Времената се променяха. Празникът ставаше все по-лъскав и все по-шумен. Истинските елхи заменяхме с пластмасови. Под тях намирахме подаръци, за които дори не мечтаехме. Реване вече не се правеше. Купуваше се готова торта. И още по-лошо – започнахме да празнуваме по ресторантите. Всъщност залъгвахме се, че празнуваме. Събирахме се, за да вечеряме за-

едно. Спомените за детските Коледи и бабите ни все повече избледняваха. Напивахме се още преди дванайсет и забравяхме какво точно празнуваме, изпращаме или посрещаме. И във всички тези объркани и разбъркани Коледи, макар и за миг, си спомнях за Коледа, която мотрисата ми отне. А може би ми подари? Тогава и елхата беше истинска, и снегът стигаше до колене, и песните около печката бяха и красиви, а реването, което всички лакомо изядоха, беше направено с любов и раздадено в тази свята нощ с любов... Не се задържам задълго в този спомен. Боя се да не свърши. Пазя го. Където и да съм на Коледа, с когото и да съм, все намирам повод да разкажа за най-красивата и истинска Коледа в моя живот. Понякога приятелите ми се замислят и търсят своята истинска Коледа. Случва се някой и да я открие. Други разбират, че са я загубили завинаги или при тях мотрисите винаги са пристигали.

Днес реване почти не се предлага. Продължавам да не го обичам, но ми е мил споменът за бабиното реване. Сега на празничната ми трапеза има американска пуйка, немски щолен, френско червено вино. Пред иконата паля китайски свещи, а по радиото слушам до умопомрачаване Merry Christmas. По изкуствената елха съм посипала памук за сняг. Парното е пуснато до края и аз съм по лятна дреха. Навън няма сняг. Хиляди лампички осветяват еднообразието на нашето всекидневие с безсмисленото си светване и изгасване. В дванайсет в полунощ отваряме шампанско. Всички около масата сме много весели, защото е настъпила Merry Christmas. И от всичко това една буца засяда в гърлото ми. Поднасят ми пудинг, а на мен така ми се яде реване. Изпращам на всички приятели общ sms: 4ESTITA KOBEOA.

По професия Елена Пеева-Никифоридис е юрист. Завършила е юридическия факултет на Карловия университет в Прага с магистърска степен по международно право. От тридесет години живее в Гърция – живот на колела – и тук и там. Европейското образование, елинската култура и балканският менталитет са трите елемента, които изграждат мирогледа ѝ за света.

Бурса – „балканският град“ в Мала Азия

Автор: Хюсеин Мевсим

Едва ли някога въпросът за граничните очертания на кръстопътните (и кръстословни) Балкани, за това точно откъде и докъде географски и цивилизационно се простира полуостровът, ще намери що-годе приемлив отговор. Докато западните предели на „барутния погреб“ са по-неустановени и размити – за едни те стигат дотам, откъдето започва да се слуша класическа музика, за други – където населението престава да пие боза, все ефектни отговори, претендиращи за екстравагантност, то източната граница на полуострова е по-ясно набелязана, за нея обикновено се приема географската, която маркира бреговете на Босфора, Мраморно море и Дарданелите.

Разбира се, целта на настоящата разработка не е да се занимава със стриктното фиксиране и очертаване на Балканския полуостров, а, осланяйки се на впечатления и свидетелства на балкански, предимно български, автори, да се постарае да „отмести“ границата му в Мала Азия, на 40-ина км от Мраморно море, където е разположен град, който носи типично балкански особености, а както ще се убедим по-нататък, той се възприема и осмисля и като началната точка, сформирала впоследствие всичко онова, което днес определяме като балканско.

Става дума за Бурса (древната Prusias, на български по-често се среща като Бруса), разположена в подножието на античния Витински Олимп (впоследствие Кешишдаг, а днес Улудаг, в който се е намирал свързаният със светите братя Кирил и Методий и глаголическата азбука манастир „Полихрон“), *потънала в разкошна зеленина* (Начов 1934: 16), *всред живописна и плодородна равнина, с приятен климат и изобилна бистра вода* (Начов 1934: 101), *с поетичен изглед* (Даскалов 1909). Без съмнение, едно от най-хубавите описания на разположението на града принадлежи на първия балкански нобелов лауреат за литература. Според него Бурса *стои на дъното на стръмна падина под висока, покрита със снежни върхове планина, чиито подножия се спускат към равнината. И по-точно – не*

стои, а се срутва заедно със своите обилни води, топли и хладни извори и богата растителност в равнината, която се простира в безкрая и някъде в далечината се смесва с морето. (Андрич 1958).

Този древен, основан през II в. пр. н. е. от витинците град, незагубил важноста си през римския и византийския период, е завладян от османските турци и превърнат в столица на новосформираната им империя (1326). След около четири десетилетия градът отстъпва статута си на столица на Одрин, а впоследствие – на Истанбул, но никога не престава да бъде свещен център за османците, място с особено духовно излъчване и атмосфера, което силно впечатлява кореспондента на софийската „Вечерна поща“ Петър Даскалов в 1909 г. Неслучайно той пише, че ако би бил на мястото на турците, би превърнал Бурса в светия град на империята и бих наредил всякога да се ходи на поклонение по-напред там, а после в Мека, защото тук почиват костите на най-славните султани, които превзеха целия Балкански полуостров.

Действително, свидетелство за духовната значимост и святост на града е фактът, че тук са погребани османските султани от първоначалния период, както и много принцове и принцеси, а в архитектурно-мемориалния комплекс „Мурадие“, според Даскалов – „пантеон“, се намират гробниците на злощастния Джем, както и на Мара – „бяла българка“, дъщеря на цар Иван-Александър и доведена сестра на Иван-Шишман, встъпила в династически брак с Мурад I и възпята в десетки български народни песни. Погребването на султаните в Бурса продължава дори когато столицата вече е преместена в Одрин и Истанбул. В тази връзка интересна е интерпретацията на руския пътешественик и духовен писател Андрей Муравъов (1806–1874), посетил града към средата на XIX в., посвещавайки му едно от своите есеистично наваяни „писъма с Востока“. Според руския църковен историк, въпреки сериозните си завоевания на Балканите, османците се чувствали гости на Стария континент, смятали Азия за истинската си родина и отгук произтичало предпочитанието им да погребват владетелите си отсам Босфора.

Този прочут лечебен център още от римско и византийско време в подножението на „свещената планина“, от която се спускат изобилно реки към плодородната равнина, с развита копринена индустрия, родина на прасковата и кестена, на дюнера (към средата на XIX в. младият бурсенски кебапчия Искендер повдига вертикално шиша и по такъв начин извършва преврат в приготвянето на месото), с голямата бежан-

ска вълна, отприщана от Руско-турската война (1877–1878), започва да придобива неофициално статут на „вечната столица“ на изселниците от Балканите. Принудените да напуснат родните си места „жертви на съдбата“ по възможност търсят близки, сходни до своите родни огнища условия, и в този смисъл Бурса ги привлича както с необработваемите си земи и площи, така и с идентичността на природно-географските си дадености.

В по-нататъшните многобройни изселнически вълни от Балканите (в т. ч. от Кавказ и Крим), Бурса е „обетованата земя“, към която се насочват и се стремят мухаджирите, защото вече влиза в действие и друг аргумент – всеки иска да отиде при свой роднина или близък, да почука на позната врата. През различни периоди са регистрирани множество случаи, когато изпратени и настанени от държавата на други места в Мала Азия балкански изселници веднага или дори след сравнително дълготрайно пребиваване се завръщат именно в Бурса – не само при своите, при роднините, но и при „своето“, „родното“.

Въпреки че не съм в състояние да приведа строги статистически данни, приема се, че повече от 2/3 от населението на града и близката околност съставят изселници от Балканите, предимно от България, но също от Гърция (Западна Тракия), Сърбия, Босна, Македония, Албания, Румъния и др., и по такъв начин, с привнесеното от размирния полуостров, Бурса се превръща в своеобразен балкански град. Десетки квартали, основани от изселниците през 50-те или 70-те г. на миналия век, в подредбата на двора и градината, в домашния бит отново ни напомнят за Балканите. (Предмет на отделно мое изследване са названията на тези квартали, особено на махалите, булевардите и улиците, които представляват топоними с балкански произход, а да не говорим за фамилните имена, избирани от всеки изселник, за названията на дюкяни, фирми и др., чрез които балканската география с планините, реките, градовете и полетата компактно е пренесена отсам Мраморно море.)

Какъв е маршрутът, който следват балканските автори, на чиито впечатления и възприятия за Бурса ще се осланям? С изключение на Андрич, който пристига в града от Измир (от юг), останалите пътуват за Бурса през Истанбул. Държавните параходи или частните корабчета на истанбулските гърци, с които преплуват през в повечето случаи спокойно Мраморно море, хвърлят котва в пристанищното градче Мудания, отстоящо на няколко десетки километри. Впоследствие към Бур-

са се продължава с файтон, влак или с автомобил. От различно естество са и мотивите за пътуването им до Бурса. Така например Никола Начов пристига тук в размирната 1879 г., за да потърси евентуалното наследство на покойния си баща; Васил Кънчов пребивава в града и околността в 1899 г. по поръка и с материалната подкрепа на редакционния комитет на „Българско отечество“ с цел да изследва българските колонии; Петър Даскалов идва в 1909 г., за да отразява Търговско-промишленото изложение; Хараламби Карастоянов води делегация от български търговци на същото изложение; Чудомир и Боне Бонев пътуват с българските учители по история и география, които по време на Великденската ваканция на 1932 г. посещават Истанбул, Бурса и Одрин, а Андрич е включен в състава на официална югославска парламентарна делегация.

Не може да не ни впечатли изострената чувствителност, предварителната обремененост на българския пътешественик при преминаването от един континент в друг, при пресичането на светове. *Все повече и повече параходът се приближаваше до малоазийския бряг. Сега съм вече в Азия, на границата на два свята, съвсем различни един от друг във всяко отношение. Тук вече е същинският Изток. И при сравнително неголямото разстояние разликата е голяма във всичко,* пише напусналият за първи път пределите на родния Калофер 19-годишен Никола Начов. (Донкин 1934: 14).

Неприятни асоциации и представи събужда в наслоеното съзнание на българския пътешественик близостта с Азия: *Дълго време аз наблюдавах азиатския бряг, откъдето нападнаше завоевателят Балканския полуостров и не виждах освен голи рътове.* (Даскалов 1909).

Но на пристанището в Мудания, и особено по пътя за Бурса, тази предубеденост, предварителното очакване за главоломна промяна в климата и условията изчезва, българският пътешественик попада като че ли в позната родна среда и се самоупреква за превратната си представа за Мала Азия, конкретно за града, който по нищо не се отличава от балканските. *Най-сетне през лозя и хубави бахчи влязохме в Бурса,* свидетелства малко по-нататък Начов и това не съответства на изградената нагласа за Мала Азия като сухо, каменисто и неплодородно място. Впрочем поради лични мотиви той пътува към Бурса с *някакво си необяснимо душевно вълнение*. Още от малък у дома много пъти слушал за града, в който баща му бил известен абаджия, въобразявал си го като *фантастичен и по-голям от Стамбул*. По време на почти четиримесечното си пребиваване в града и околността той дотолкова го обиква, че изпитва вълнение при всяка

нова среща и раздяла с него: *С радост видях моята любима Бурса, чичо Манол се разплака от умиление.* (Начов 1934: 60).

Една картина, каквито в природата не се виждат много често. Великолепна градина, потънала в зеленина! (Кънчов, 1899: 59), така вижда града Васил Кънчов в края на по-миналия век, впечатлен от райското съчетание на планина, равнина и обилна вода. За българския географ и историк Бурса, особено в сравнение с Истанбул, е спокойна, на гарата няма полицаи, което е рядкост за тогавашната Османска империя.

На път за Бурса каква природа! Безкрайни долини с маслинови и бадемови гори. Ето, Бурса! Планина като Витоша и сняг! Какъв невежа съм бил по география! – такава самоирония долавяме в още непубликуваните на български записки, които води по време на научната екскурзия с учители по история и география през пролетта на 1932 г. непрославилият се все още като Чудомир учител по рисуване и музеевед Димитър Чорбаджийски. Докато в доклада си за впечатленията от пътуването, който изнася пред учителската колегия в Казанлъшкото педагогическо училище малко по-подробно разкрива „заблуждението“ си: *Моите географски представи нямали нищо общо с това, което виждам. Аз си мислех палми да видя тука и по тях маймунни да подскачат, камилски птици да кудкудякат из полозите и нощите да тръпнат от лъвски рев, а то същинска Кюстендилската долина със сливите му, с тополите му и вместо лъвове – смирената и мъдра фигура на нашенското магаре.* (Твърде вероятно е очакването за маймуните да е предизвикано от битувания в българския език фразеологизъм „В Бурса за маймунни“, който е предмет на отделно мое изследване.) Интересно е да се изтъкне, че точно в Бурса Чудомир сънува един „чуден сън“, подробности за който узнаваме от записките му: когато негов покоен вече съсед от Турия му казва, че в близко време го очаква на небето, създателят на неповторимите „нашенци“ се стряска и се събужда, плувнал в пот: *А не ми е за мрене сега. Такава просторна градина е долината на Бурса. Тъй хубаво пеят славейчетата, тъй мирише на акации, чистосърдечно се изповядва той.*

Местоположението е прекрасно, романтично! От разклоненията на Олимп, които заобикалят топлото и плодородно поле, се леят потоци във вид на шумящи водопади. Това изобилие на вода дава на цялата природа необикновена сила, разкош и свежест. (Бонев 1934: 31), такова е описанието на един друг участник в същата научна екскурзия, учител по география във Враца, който оформя „пътните си бележки и впечатления“ в скромната, но

интересна като отношение към главоломните новости в съседа книга „В страната на Кемал паша“.

По своя умерен топъл климат, хубаво местоположение, кацнал до красивата планина Олимп, върховете на която пазят през цялата година снегове, със своята разкошна растителност и прочути минерални води, град Бурса е един от най-красивите малоазиатски градове. Нему предстои да стане един важен търговски и културен център в близко бъдеще, ще отчетат през 1909 г. подпредседателят на Софийската търговско-индустриална камара Харалампи Карастоянов и секретарят Иван Златаров в „Доклад до Софийската търговско-индустриална камара по търговската екскурзия до Цариград и Бурса през 1909 г.“

Такива впечатления и асоциации поражда Бурса, такава остава тя в паметта на посетителите от Балканите – твърде близка, своя, описание то ѝ напълно се покрива с какъвто и да е град от балканската география.

Разбира се, тази представа е предизвикана не само от природните дадености на града, които съчетават всички характерни и типични особености на планинско-равнинния балкански релеф, но и от демографския материал, съставен основно от изселници от полуострова, чийто принос за процъфтяването на бурсенския край се отчита от всички посетители.

В този смисъл нека се спра по-подробно върху поредицата „Надникване в Анадола“ на журналиста П. Даскалов:

Още щом слязох на гарата, до мен се доближи един полицейски, който ме попита, не съм ли от България? Тутакси един файтонджия ми взе чантата от ръката и ме задърпа, като започна да ми говори по български: „Аз съм русчуклия, елате да ви заведа в хотела!“ Останахме смаяни аз и другарят ми Чернев. От всички страни ние бяхме познати, че сме българи и отвсякъде ни запrikaзваха. Наоколо като че не виждахме друго, освен турци от България, освен мухаджири, които очевидно се радваха, че виждат бивши съотечественици, или да ни услужват в нещо. Аз сякаш, че не чувствах, че съм някъде в далечна чужбина, някъде в Анадола, пише той.

Развълнуван от неочакваното попадане едва ли не в родно обкръжение сред познати, сърдечно отзивчиви хора, той продължава: *Тук се чувствам като че съм нейде из нашенско, например в Шуменско, Разградско, Търновско, Свищовско. На всяка крачка срещам нашенци турци-изселници. Те са т. н. мухаджири, които са заселени най-много в Бурсенския вилает и поради това, през двудневното си пребиваване в Бурса, като че ли се чувствах в един*

към на България.“ Не без гордост той отчита приноса на изселниците от България за всестранното просперииране на града, те държат в ръцете си всички по-важни служби, поради което ги определя като „културтрегерите на Бурсенския вилает“: *Мухаджирите са донесли със себе си от България онова, което липсва на тукашните турци, повече културност, по-големи познания и по-голяма живост, и въобще една събуденост, която е дала вече своя отпечатък на този край.*

Даскалов установява, че изселниците са пренесли тук не само положителните, но и отрицателните балкански навици и опит, като дава пример с фалшифицирането на изборните списъци: *Ние спечелихме избора, защото знаехме какво нещо е изборът и как се прави. Малко избори ли сме правили в България, та няма да спечелим тука, дето не знаят какво нещо е избор? И направихме това, което у вас правят. Взехме списъците и отбелязахме, че са гласували всички, които не бяха гласували, и по този начин изборът излезе изцяло в наша полза!*, признава един изселник пред журналиста.

В изследването си „Из Мала Азия“ Васил Кънчов предава оплакването на местни християни, че за разлика от анадолските турци, с които много добре се разбирали и отлично съжителствали, мухаджирите от Балканите, особено дошлите след Руско-турската война (1877–1878), се отнасяли лошо с тях, притискали ги, като им искали земите. С други думи, в случая става въпрос за привнасяне в Бурса на етническите раздори, на балканизацията.

Много особено отношение към Бурса откриваме и у Иво Андрич, който през пролетта на 1953 г. в състава на югославска парламентарна група посещава главните турски градове. След Истанбул, Анкара и Измир, сутринта на 25 май делегацията потегля за Бурса. Гостите са настанени в хотел „Челик палас“, в който им е дадена вечеря, преминала в дружеска атмосфера със словоизлиятелни тостове.

Следващият ден високопоставените гости посещават текстилната фабрика „Меринос“ и старата част на града със Зелената джамия и Зеленото тюрбе. Според местния вестник *Nakimiyet Milletindir* в „Мурадие“ те проявяват изключителен интерес към тюрбето на Джем – наполовина принц, наполовина падишах, и тюрбето на майката на Мехмед II Завоевателя Мара. Не е трудно да предположим, че въпросният интерес и вълнение са възбудени от Иво Андрич, комуто следващата година предстои да издаде забележителния си роман „Прокълнатия двор“.

След пищния обяд парламентаристите се потопяват в шарения свят на „Покритата чаршия“, от която купуват предимно копринени изделия и ножове. Преди тръгването на делегацията за Истанбул, анонимният местен вестникар, който я проследява, се обръща към „един от гостите“ да сподели впечатленията си. Този „един гост“ казва следното:

Бурса е един от най-хубавите градове, които съм виждал. Не си спомням друг такъв град, който да побира толкова красоти и богатства в себе си. Отивам си възхитен от жителите, от земята и въздуха му. Ако се случи да посетя отново Турция, първата ми работа ще бъде да дойда в Бурса. Предайте от наше име на гостоприемните бурсенци, че те са много щастливи хора, защото живеят в толкова красив град.

Този безимен член от делегацията не е някой друг, а самият Иво Андрич! Проследявайки програмата и придвижването на югославската делегация из Турция, не е трудно да доловим, че именно Бурса най-силно впечатлява твореца, именно тук той намира може би миниатюрната проекция на своята родна Босна. Повече от вероятно е, обикаляйки из нейните чаршии и сокаци да се е натъкнал на свои земляци, въобще на изселници от Балканите, факт, който още повече го е накарал да се почувства сроднен с Бурса. След космополитната главоблъсканица и въртележка на Истанбул, след сковаността и степната сивота на бюрократична Анкара, след иначе по медитеранско светлия и жизнен, но точно тогава оказал се облачен и дъждовен Измир, именно в зелена Бурса, на пресечението на планината с равнината, с питейските чаршии, с не нафталиновия, а примесен със съвременността дъх на историята, с мостовете на реките, които я прерязват, Андрич попада и се потопява в своя възделен свят, тук изведнъж се оказва в уют. Именно тук в Бурса той открива онзи рядък синтез и баланс между древна история и пулсираща модерност, които поразително го впечатляват.

Пет години по-късно, по-конкретно, във връзка с унищожителния пожар от 21 август 1958 г. в „Покритата чаршия“ на града, погълнал повече пет хиляди дюкяна и къщи, Андрич пише есето си: „При вестта, че Бурса е изгоряла“, публикувано в белградския седмичник „НИН“ (Неделне информативне новине) и включено в тома „Стазе, лица, предели“ (Пътеки, лица, предели):

Има градове, дори големи и прочути, които разглеждаме и напускаме без съжаление, и които, оставайки зад нас, се разпиляват като облак прах. Но

има и други градове, които оставят у нас дълбоко интимно преживяване, за което не е леко нито да се говори, нито да се мълчи. Такъв град е Бурса.

По-нататък Андрич описва свой спомен за едно невидимо преживяване, изцяло интимно и вътрешно, от терасата пред Зелената джамия, когато пред него се открива простряната карта на старата Бурса. Вдигнал унесения си поглед към озарения западен хоризонт, той вижда пред вътрешния си взор в мълниеносна бързина вековния процес на османските завоевания, които дълго са тръгвали от тази точка. „Най-големият турски писател на всички времена“ (според афористичното определение на З. Джумхур) цивилизационно ситуира и осмисля възникването, проникването и разширяването на османската военна мощ и съпътстващата я градско-урбанистична култура:

Видях ги, тази архитектура и урбанистика, в целия техен процес на размах, възход и упадък, и видях как, оставайки докрай верни на своя произход и извор, с обща последователност, докато са имали творческа мощ и жизнен дъх, навсякъде да градят също такива строежи и улици, градини и чешми, молитвени храмове и хамами. Същите, поне по строителен принцип и обществена функция, ако и не винаги по вкус, обем и богатство. По тази линия са разположени много наши градове, не само Скопие и Сараево, но и забутаните нейде Маглай и Почител, които са нейно урбанистично-архитектурно отражение, по-силно или по-слабо, но вярно отражение. И вдъхновено възкликва: Има градове, които разглеждаме и си отиваме от тях, а като че нищо не сме видели, има и други, които помним, но забравяме постепенно, но има и такива, с които оставаме трайно свързани по чуден и неразривен начин. Така и по този начин живее у мен споменът за лъчистия и зелен град Бурса, а успоредно с него и желанието още веднъж да го видя и усетя, макар че сега е изгорял и пострадал, и може би именно защото е страдал.

Да, това е част от есето, по-скоро възторжената поема на Андрич за Бурса. Може само да се съжaliaва, че поради здравословни причини или заетост световният писател не успява да осъществи желанието си да дойде още веднъж в балканска Бурса. Известно е, че поради дипломатическата си кариера творецът посещава и се запознава с много градове, но като че ли толкова сърдечно и възвишено пише единствено за „родната“, близка Бурса.

В заключение може да се изтъкне, че балканският, по-конкретно българският творец тръгва към град Бурса в Мала Азия с известно предубеждение, с мисълта, че му предстои среща с Азия, с Анадола. Това по-

ражда у него предварителна нагласа за сухо и неприветливо място. Но пристигнал и оказал се в пределите на града, той разбира колко превратна и неточна е била представата му, понеже не вижда никаква разлика между балканските поселения и Бурса. Това го кара да се почувства в близка и родна среда, дължащо се не само на разположението и природните особености, но и на жителите му, които в преобладаващата си част са от Балканите, и по време на честите изселвания от полуострова са пренесли тук както положителните, така и отрицателните черти на балканското. Малко по различна е оптиката на един друг балканец, Иво Андрич, според който Бурса е началната точка на всичко онова, което определяме като балканско.

ЛИТЕРАТУРА

Карастоянов, Х. „Доклад до Софийската търговско-индустриална камара по търговската екскурзия до Цариград и Бурса през 1909 г.“, Печатница „П. Глушков“, С., 1910.

Даскалов, П. „Надникване в Анадола“, в. „Вечерна поща“, бр. 2822, 2823, 2825, 2826, 2827 и 2829 от 1909 г.

Бонев, Б. „В страната на Кемал паша“, Печатница „Зора“, Кюстендил, 1934.

Донкин, Н. „До Бурса и назад“, Издателство „Факел“, С., 1934.

Кънчов, В. „Из Мала Азия“, сп. „Български преглед“, 53–102, С., 1899.

Андрич, И. „Стазе, лица, предели“.

Чудомир. „Пътуване до Цариград, Бурса и Одрин“, в. „Казанлъшко слово“, бр. 33, Казанлък, 2009.

Друга публикация в: списание „Балканистичен форум“, кн. 3, с. 97–103, 2011, Благоевград.

Проф. д-р Хюсеин Мевсим е литературен историк, изследовател на турско-българските културни и литературни отношения и преводач. Роден е през 1964 г. в

с. Козлево, обл. Кърджали. Завършва гимназия в Момчилград (1982) и българска филология в Пловдивския университет (1989). Установява се в Република Турция (1991). Защищава магистратура (2002) и докторат (2005) в Института за социални науки на Анкарския университет. В момента преподава български език и литература във Факултета по език, история и география на същия университет. Автор на книги и изследвания върху българската литература, фолклор и история. Съставител и преводач на български и турски на различни антологии и сборници.

Коментари (4)

- 04-06-2014|**Манол Глишев**

Трогателно е как винаги се учудваме, когато намерим своя свят у съседите.

- 05-06-2014|**Иво Георгиев**

Чудесна статия на Хюсеин Мевсим! Продължава да ни обогатява със своите изследвания, наблюдения и проучвания на многобройните културни и литературни връзки между България и Турция.

- 10-06-2014|**Самолет 005**

Манол Глишев писа:

Трогателно е как винаги се учудваме, когато намерим своя свят у съседите.

Вероятно защото ги възприемаме като съсед. Самите турци имат поговорка – „Виж съседа си, за да разбереш кой си“. Това особено силно го почувствах в Албания, Черна Гора, Косово и Македония.

- 21-07-2014|**Vla**

Готино написана статия, без размахване на поучителен пръст. Благодаря!

Защо реших да напиша книга за царицата-воин

Автор: Неда Антонова

Защото е несправедливо забравена и защото на тази ренесансова личност България винаги ще дължи благодарна памет, дълбока почит и непресекваща признателност.

Защото вековната традиция на нашата държавност не помни друг случай, в който от лявата страна на българския цар да е седяла толкова достойна жена, заслужила с делата си не само възхищението на цяла Европа, но и правото да носи като свое фамилно име името на своя народ – царица Елеонора Българска.

Като втора съпруга на овдовелия Фердинанд всичко, което се очаквало от нея, било да се грижи за децата му, родени от покойната Мария Луиза Пармска – престолонаследника княз Борис, княз Кирил, княгините Евдокия и Надежда – и чрез личен пример да приучи младото българско общество към състрадание, милосърдие и дарителство.

За сватбен подарък на новата владетелка българският народ събира солидната сума 150 000 лева. Министерският съвет ги предоставя на младоженката и още следващата година тя ги влага в изграждане на санаториума за гръдноболни деца край Варна, построен по нейно настояване в национален български стил.

Ако е истина, че името на човека направлява съдбата му, царицата е прекарала целия си живот в мир със съдбата и с името си. (Елеос на старогръцки означава състрадание.) И за девет години царуване от мащеха на царските сираци Елеонора се превръща в Майката на Отечеството.

Защото немската принцеса Елеонора фон Ройс-Кьостриц е първата владетелка през трите ни царства, която, омъжвайки се за българския монарх, не носи на България зестра – земи, градове, кervани със злато, сребро и коприна, но и не води със себе си тълмачи, роднини, компаньонки, шпиони, съветници, изповедник. Тя пристига от княжество Ройс без прислуга и с обикновен пътнически кораб, за да посвети в следващите години живота си на България.

В средата на февруари 1908 г. тази царствена четиридесет и седем годишна жена слиза на русенския бряг водена под ръка от августейшия си съпруг, богато предшествана от благородната слава на Милостива и Милосърдна, с която две години по-рано я награждава световната преса заради себеотрицанието, проявено в грижата ѝ за ранените руски и японски войници като медицинска сестра по време на Руско-японската война. За нея граф де Бурбулон, съветник и приятел на Фердинанд, пише: „Тя е висока, стройна, кестенява със силен глас — Знае всички езици и познава цяла Европа. Говори свободно руски и е с абсолютно международен манталитет. Произлиза от почтен патриархален род и няма стотинка. Разполага с 2 000 марки рента, отличава се с простота, няма слабост към лукса, обича хигиената, голите стени и отворените прозорци.“

Тя притежава само името си, руския орден „Света Ана“ (равняващ се на кръст за храброст за цивилни), няколко сандъка с лични вещи и един великолепен роял, чиито чисти тонове и днес могат да се чуят в музикалната зала на двореца Евксиноград. И, разбра се, махагонова кутия със старинните фамилни бижута на рода Ройс, които тъй скоро ще изчезнат от личния сейф на Нейно Величество...

„Фердинанд се жени за Елеонора, а Елеонора се омъжва за България“ – провиденчески заявява в деня на венчавката им Великата руска княгиня Мария Павловна. А само няколко години по-рано майката на Фердинанд – принцеса Клементина Бурбон-Орлеанска – пророкува: „Благословен оня, комуто се удаде да заслужи ръката и сърцето на Милосърдната.“

Принцесата идва в България, за да служи на велика хуманна кауза: доброто на ближния. Посрещат я така тържествено, като че идва самият Бисмарк, но без бурните овации и всенародна френезия, с които е била облъчвана преди години княгиня Мария-Луиза, първата владетелка на свободна България и майка на българската династия.

„Да си царица е служба като всяка друга: чиновник във Външното министерство, началник на пожарната команда или възпитател на деца с увредено зрение. Пък и царицата е такава само в Двореца“ – казва Елеонора пред журналисти.

На личния ѝ герб е написано: „Вярност и постоянство“, а цветовете ѝ на владетелка са бяло и червено – бялата звезда и червената лента на първия български орден „Александър“, както и на знамето на Червения

кръст, чиито идеи тя самоотвержено прилага и защитава до последния си дъх.

Защото от ранна младост съдбата на немската принцеса е свързана с България. Едва седемнайсетгодишна, тя се сгодява за руския граф Марк Александрович Оспени, адютант на нейния полубрат, командира на Хусарския полк княз Алберт Алтенбург, но още на другия ден след годежа граф Марк е извикан да се върне в Русия, защото полкът му се предвижда към Кишинев. Започва Руско-турската, Освободителна за нас, война. Не успяват да определят деня на сватбата. „Моята сватба мина без мене“ – ще каже по-късно Елеонора. В боевете при с.Телиш край Плевен граф Оспени е ранен, а след време издъхва от раните си. Скръбната годеница разменя топовете коприна и дантела, предназначени за чеиза ѝ, за бяло платно и изпраща платното на баронеса Юлия Вревска в нейната болница край русенското село Бяла. Следващата година Елеонора завършва курс за милосърдна сестри и обрича самотния си живот на самарянство и благотворителност.

През 1879 г., когато Европа търси княз за престола на България, един от кандидатите – Хайнрих XXV Ройс, първи братовчед на Елеонора, – я пита дали, ако се наложи, би го последвала в онази дива и благодатна страна, (по традиция наследниците на двата клона на династията се женят помежду си), където да се занимава с благотворителност, както повелява династическият закон. Но Великите сили избират Батенберг.

През 1903 г., докато в Южна Европа бушува Илинденското въстание, двете сестри Ройс се намират в Лондон и заедно с огромната тълпа, събрала се пред „Свети Павел“, крещят „Маседония!“ „Там някъде страдат мъченици, които имат нужда от помощ и, вместо да съм при тях, аз тази вечер ще слушам Мелба в „Ковънт Гардън“ – споделя Елеонора със сестра си. Четири години по-късно България се оказва сбъднат блян на тази благородна мечтателка.

Защото нейната почтеност, скромност и жертвоготовност граничат със святост. Тя не е познала любовта на плътта (според специалисти бракът ѝ с цар Фердинанд не е бил консумиран), но е имала любовта на човечеството. За да не отежнява с излишни разходи своята част от цивилната листа, Елеонора се отказва от услугите на учител по български – изучава езика сама чрез руски и чрез разговори; при посещенията си в болници, санаториуми, заседания на Българския червен кръст или благотворителни организации тя се явява облечена в униформата на

милосърдна сестра или в китела на полковник от подшефния ѝ Двайсет и четвърти пехотен Черноморски полк – когато присъства на негови празници и маневри. А в същото време щедро дарява значителни суми от личния си фонд на Дружеството за борба с туберкулозата, на Съюза за благотворителност по време на война, на дружеството „Самарянка“.

По волята и с финансовата помощ на Нейно Величество се основава благотворителен фонд „Елеонора“, откриват се болници, сестрински училища, сиропиталища и ясли, безплатни ученически и детски трапезарии, както и Интернат за слепи и глухонеми деца, за чието основаване тя дарява 30 000 лева.

Жълтите европейски вестници я обявяват за владетелката с най-скромен гардероб. „За една царица е недопустимо да се гизди!“ – отвърща тя. Но в европейските дворове по време на височайши визити при короновани особи Нейно Величество царицата на България очарова доброто общество с мекото сияние на бисер: елегантна, деликатна, с изключителна ерудиция и съвършени жестове, тя е „двама стари дипломати, взети заедно“ – по думите на самия Фердинанд.

Защото на царица Елеонора България винаги ще дължи Боянската църква – нашия влог в европейския Предренесанс. През пролетта на 1912 г. жителите на софийското село решават да съборят стария храм – оня, с фреските „от времето на царете Асеневи“ и на негово място да издигнат нов.

„Е па пораснааме откъм население, Ваше Величество, та черковата ни се сторва малка, най-вече по празниците“ – оправдава се кметът. „А колко би могло до струва издигането на нов храм?“ – пита царицата. „Е па я мислим, дека едни педесе-шеесе иляди требе да стигнат“ – осведомява я майстор Гьоре. И тя не само купува с лични средства и подарява на боянчани парцел за нов храм, но и довежда от Европа образописец.

И понеже гласуваният от Народното събрание нейн личен бюджет е твърде скромен, царица Елеонора тайно продава едно от най-ценните си фамилни бижута – триредово перлено колие с цвят пепел от роза, принадлежало някога на самата Жюли Полинйак, приятелката на Мария Антоанета, и подарено на Елеонора от баба ѝ по майчина линия – френската херцогиня Гаспарина Роан... Така една благородна чужденка спасява Боянската църква, за да я подари на поколенията българи и на света, а самата тя да остане забравена.

Защото Елеонора Българска е едновременно царицата-самарянка и царицата-воин. През ранната есен на 1912 г. в България избухва най-въодушевленият и трагичен национален празник: Балканската война. Народът ликува. Синове и бащи се стичат под бойните и доброволческите знамена; прегърнати годеници отиват да се венчаят чрез смъртта и подвига; майки следват полковете на децата си – „там, дето мрат моите синове и моите волове, там ще мра и аз“...

Плаче само царица Елеонора. Тя, която със собствените си ръце е избродирала знамето на Македоно-одринското опълчение... Дали защото лично е преживяла войната – това „чудовище-човекоядец“, дали защото от многото милиони военен бюджет, за медикаменти са отделени само някакви си 60 000 лева... „О, тези господа не знаят цената на кръвта!..“ Или поради тревожните предчувствия на една милосърдна и всеотдайна душа... Войната не просто се води и не просто върви, тя шества бляскаво и победоносно... В София и Пловдив, (а през 1913 година и в Кюстендил) са разположени болниците, издържани с лични средства на царицата – 400 легла и 200 души обслужващ персонал при най-модерно за онова време оборудване (там потъват фамилените скъпоценности на династията Ройс!); близо до прифронтовата линия са настанени временни лазарети, по спирки и гари са разположени питателни пунктове за пристигащите с влака ранени.. И тя – „Главната медицинска сестра на България“ – е навсякъде: до последния ден на войната се намира на първа линия с риск да бъде пленена; денонощно лично осигурява спасяването не само на ранени, но и на болни от холера и петнист тиф.

Или, както пише сестрата-самарянка Мария Хаканова: „Тя си беше спечелила обичта на всички войници. А те, бедните, лежаха в дълги редици, със счупен ръце, крака, с разнебитени тела, ослепели, оглушали от куршумите, шрапнелите и адския шум на войната. Имаше и неми. На тях Царицата даваше парче книга, да си напишат желанието. Защото нямаше войник, който да е изказал някакво желание на Царицата-Майка – те ѝ казваха Майко – и да не бъде то изпълнено. Те ѝ пишеха всекидневно писма: един искаше от нея дървен крак, друг се съветваше с нея, трети ѝ известяваше, че му се е родил син... А когато научиха, че е болна от неизцерима болест, героите на Одрин, Чорлу, Люлебургас, Булаир и Тутракан ѝ пишеха колективни писма, подписани саморъчно. За всички тя жалеше и за всички страдеше. Които живеят със сърцата си, те не живеят дълго.“

Ранените са хиляди, медикаментите не стигат, някои от чуждестранните мисии не приемат осакатени, за да не им изцапат помещенията... Царицата страда и се топи. Молят я да се върне в София и да си почине. „Аз само изпълнявам дълга си, както и всеки в тази страна го изпълнява“.

И тъй до битката за Чаталджа. Тогава за пръв път Елеонора усеща, че силите ѝ отпадат, но забранява на тези край нея да коментират състоянието ѝ. А ракът вече е пълзял из отпадналото ѝ тяло. Никой, дори личният ѝ лекар, не знае диагнозата. А когато истината вече личи, той препоръчва лечение в немска клиника, но вместо в Германия, Главната милосърдна сестра заминава на фронта край Кюстендил. И когато гърците настъпват в Кресненското дефиле и положението изглежда неудържимо, в българския щаб пристига височайша заповед за отстъпление. Болницата на царицата със 170 души ранени трябвало да бъде изоставена на милостта на врага.

И тогава – за пръв път в живота си на коронована съпруга – царица Елеонора си позволява да използва правата на своя ранг: тя заповядва на артилериста полковник Атанасов да ѝ осигури преграден огън, докато ранените бъдат измъкнати от болницата и спасени. И после лично поема последствията от гнева на Фердинанд, а също и кръста за храброст IV степен. Както и името, дадено и от народа – „Майка на фронтоваците“ и от европейската преса – „Коронования ангел на България.“

През същата 1913-та г. името на царица Елеонора, а чрез нея и името на страната ни, гърми по света. Нейният международен апел за помощ на унизената ѝ родина и на бежанците от Македония и Тракия трогва хиляди хора. Европа се прекланя пред делото на царицата-воин и самарянка. В Париж и Виена се проектират филми за войната, за България и за Елеонора. Достолепни професори стават на крака и кривият сълзите си в батистени кърпички.

Трепва сърцето дори на далечна Америка. Президент Рузвелт се обръща към нацията: „Да се притечем на помощ на един достоен за внимание и уважение народ, какъвто е българският. На другия край на света, през един океан и континент се намира един почернен и опустошен от войната народ. Един малък народ, който даде 44,000 от най-храбрите си синове жертва на бойните полета и 100 000 ранени и безпомощни в болниците. Един миролюбив народ, който през вековете е устоял на мохамеданските огнени вълни, днес е обезлюден от усилните си борби.

Това е България. Нейната Царица и народ апелират към американците да им се притекат на помощ. Европа бе спасена за втори път от тоя малък народ. Борбата беше успешна, но нанесе ужасни жертви. Да помогнем на тоя народ, който се бори срещу общия враг на християнската цивилизация, жертвайки се да задържи мохамеданските орди в Мала Азия.“ („New York American“, Ню Йорк, 21 януари 1914 г.)

Българските колонии събират и изпращат парични помощи. Младата цигуларка Недялка Симеонова дава там благотворителни концерти в помощ на сираците от войните. В Чикаго жени от дамския комитет в помощ на пострадалите българи изпращат телеграма: „Елате ваше величество точка чакаме ви с отворени обятия точка донесете ни великата доброта на сърцето си и семена от здравец...“

През 1915 г. царица Елеонора е поканена от президента Уилсън да посети Съединените щати. За пръв път коронована особа от Стария континент е уважена с подобно внимание. Царицата вече е болна и презокеанското пътуване, както и големите разстояния в Новия свят могат да ѝ костват живота. „Не ме е страх. Нося си пълна торбичка с обезболяващи хапчета – казва тя на сестра си. – Длъжна съм да направя това за моята България. Америка е новата световна сила. И тя проявява интерес към нас. Точно сега, когато европейските сили ни смятат за агресор... когато сме разгромени и объркани. Повярвай ми, Зизи, човек трябва да живее заради онова, което може да вземе със себе си на оня свят...“

На път за Хамбург, откъдето трябвало да вземе парахода за Ню Йорк, царица Елеонора усеща влошаване на състоянието си и постъпва в клиника. След три операции – оказали се напълно безсмислени – тя се решава на четвърта. Но вече е написала завещанието си. През лятото на 1917 г. царицата се връща в България, за да издъхне на 12 септември в килията на манастира „Свети Димитър“ край двореца Евксиноград.

Всичките финансови средства, с които е разполагала българската владетелка, тя завещава на болници, санаториуми, бедни семейства и инвалиди. Последното ѝ желание е да бъде погребана скромно – „като прост войник!“ – до стената на любимата ѝ Боянска църква.

И накрая: реших да напиша тази книга, защото днес малцина знаят името и делото на тази изключителна жена, наричала България „родината на душата ми“ и „сбъднатата мисия на моя живот“.

И защото Тя е казвала: „Нашият народ е благороден, състрадателен и предприемчив, и негово е бъдещето.“

С името на царица Елеонора днес е обозначена къса пресечка в столичен квартал, а централна софийска улица е наречена на друга българска владетелка – княгиня Мария-Луиза. Едната е майка на царя, другата е припозната от народа като майката на Отечеството. Но кой ти слуша народа днес?! В България той никога не е бил мнозинство!

Защото нейното име и подвиг са погребани под нетленните, за съжаление, отломки на една фалшива идеология, според която историята по нашите земи започва в началото на септември четиридесет и четвърта.

Неда Антонова е завършила Института за култура в Санкт Петербург. Работила е като журналист; редактор в художествената редакция на Военно издателство „Св. Георги Победоносец“; писател в групата на военните писатели и композитори при МНО. Основател на сп. „Отечество“. Член на СБП от 1983 г. Автор на стихосбирката „Повторими неща“; на тетралогия исторически романи „Памет“: „Войната свърши в четвъртък“, „Не умирай вместо мен“, „Ангела“, „Приют за щастливи“, както и на други романи. Тя е единствената жена носителка на наградата „Златния меч“ за най-добър разказ на списание „Български воин“.

Диамантените зъби на кралицата

Автор: Михаел Стомин

Имало едно време една кралица. Зад гърба ѝ я наричали Яламата, тоест „голямата уста“, защото когато я отваряла, се показвали всичките ѝ разклатени зъби. Тя родила една след друга седем принцеси. Нещастният крал тъкмо се готвел да я заключи за наказание в най-студената кула на зимния замък, когато най-сетне Яламата го дарила с дългоочаквания престолонаследник. Раждането било трудно и скоро след него зъбите на кралицата изпокапали до един като гнили круши. Кралят я съжалил и от благодарност за подарения син повикал най-сръчния зъбар в кралството си, дал му трийсет и два шлифовани диаманта и заповядал да направи с тях най-красивите протези на света само за три дни. Зъбарят веднага се захванал за работа и толкова се постарал, че надминал себе си: когато сложил ченето в устата на кралицата, придворните видели не зъби, а съзвездие от тридесет и два Сириуса в голямата уста на Яламата. Кралят отпратил зъбаря с богати дарове и още същия ден наредил на първия си дворец поет да напише текст на нов химн – за своя възхвала, за възхвала на престолонаследника и кралството си. Музиката поръчал на прочутия и отвъд границите на великото кралство капелан, който също надминал себе си – толкова, че още като го чул, съседният владетел завидял и обявил война на краля.

След като изпълнила достойно дълга си пред краля, кралството и поданиците, Яламата се оттеглила за дълга почивка в най-високата кула на замъка, но вместо да бродира горски пейзажи под нежните звуци на арфи и лютни, тя се захванала да пише мемоарите си. До първия горещ ден на лятото изписала ситно сто страници и решила да отдъхне: отишла със свитата си чак на река Сوما да поплува. Плувала дълго и се изморила. Легнала по гръб да си почине и задрямала. Но не щеш ли, внезапно се вдигнала мощна вихрушка и предизвикала високи вълни. Те преобърнали кралицата няколко пъти по корем и тя така се задавила и разкашляла, че диамантените протези изхвърчали от голямата ѝ уста.

Преди охраната да успее да ѝ се притече на помощ, те потънали в дълбоката река. Търсили ги напразно чак до вечерта, но се отказали, когато месечината изгряла.

Яламата била неутешима: върнала се в своята кула, барикадирала се отвътре и плакала неутешимо три дни и нощи. Кралят научил за нещастieto чак вечерта, но бил прекалено зает да се занимава с женски сълзи: същия ден кралството му било нападнато от втори завистлив владетел. А имало и още беди: трета поред година реколтата била лоша, от Африка долетели гладни скакалци, а съгледвачи му донесли, че към кралството приближава бавно, но сигурно мор по двукопитния добитък.

На всичко отгоре стражите му разкрили и един придворен, който от известно време разпространявал злоради куплети по адрес на бедната кралица: „На речната вълна, избила ти ченето, и сома аз завиждам, отнесли го в морето“, казвало се в четиристишието, от което не ставало ясно дали злоезичникът е имал предвид реката Сомата или сома, който глътнал диамантените ѝ зъби. Префектът на двореца успял лесно да убеди краля, че в случая става дума за тайна парола на група съзаклятници, които искали да го свалят от трона и без много да му мисли, кралят изискал имената на всички. Преди още да прочете списъка, той заповядал обезглавяването и на още двайсет други придворни, които мразел затова, че са по-високи от него. Кралят присъствал лично на екзекуцията. Тя така му харесала, че забравил и кралицата, и диамантените ѝ зъби. На обяда полял две печени яребици с червено вино, спал два часа и веднага след като се събудил, се върнал към неотложните държавни дела...

На това място трябва да се върнем обратно при високите вълни на река Сомата, които, както вече казахме, избили диамантените зъбни протези на кралица Яламата. Протезите се понесли към речното дъно, където дремел един достатъчно голям да ги глътне без да отваря цялата си уста сом. Той бил късоглед и гладен, затова ѝ ги взел за динени кори, каквито минаващи по брега селяни имали навика да изхвърлят в реката. Погълнал ги без всякакво усилие и пренощувал сит в заплетените корени на една върба. На следващата сутрин решил да се поразходи, за да чуе какво си говорят днес едни от най-непочтителните поданици на краля – рибарите, и докато плувал спокойно по течението, дочул, че нещо в корема му говори. Спрял да разбере какво. Не чул нищо, продължил надолу и километър по-нататък видял Паржу, който чистел и ругал високо клечките по рибарската си мрежа.

С Паржу се тачели открай време, защото сомът му разказвал подробно за подводния живот, а рибарят – за поднебесния. След като жената на рибаря починала по време на бубонната чума, разговорите им станали до два пъти по-дълги. Преди да изплува, сомът премислил и решил да изчака ядът на Паржу да мине и тогава да продължи нататък. Докато разсъждавал върху проклетите човешки неволи, отново му се счуло, че нещо говори в корема му; разсеял се за миг и когато разбрал, че се е хванал в заложения от някакъв браконьер рибарски кош, било вече късно.

Браконьерът го измъкнал и тъкмо се захванал да раздуха жаравата, за да го опече на шиш, минал известният в цялото кралство търговец Жервез. Младият момък със студени очички, тесни рамене, широка талия и тънки крака с ходила като плавници, приличащ много на риба, бил единственият дворецов доставчик на газирана минерална вода от изворите във Вержез и интимен душеприказчик на кралицата. Той я снадбявал с най-фините пудри, мазила и благовония на света срещу обещанието да му даде най-голямата си дъщеря за жена, когато пращаният от здраве крал умре. Жервез се закле дълбоко в себе си да бъде безкрайно търпелив, защото бил човек от ниско потекло, готов на всичко, за да носи огромна перука, брокатени дрехи и меки ботуши със златни катарамии. Да притежава скъпи коне, коняри и прислуга била най-висшата цел на живота му.

– Бррр, стой! – рекъл Жервез на кобилата, слязъл от каруцата и поздравил браконьера. – Виждам, голям сом си хванал. Защо не ми го продадеш, дрипльо?

Браконьерът избърсал насълзените си от пушека очи, огледал се предпазливо, размислил докато се почесвал по врата и попитал:

– Хм, добре. Колко даваш?

Жервез му дал два бели гологана, пуснал рибата във ведрото, от което поял кобилата и се прибрал доволен вкъщи. Запретнал високо ръкави, запалил сухи съчки и дорде се разгорят, разпрегнал кобилата. Пригответ тигана и тъкмо се канел да разпори корема му, сомът рекъл:

– О, Жервез! Моля ти се, Жервез! Пощади ме. Вчера, както си лежах на дъното на Сом, глътнах диамантените зъби на Яламата. Сънен бях и ги взех за огризани динени кори. Чак по пътя насам разбрах кой плещи всички врели-некипели в корема ми. Ти имаш дълги пръсти, бръкни вътре и ги извади. Ще станеш приказно богат, Жервез. Ще бъдеш най-у-

важаваният човек в кралството след краля. Моля ти се, помогни ми и ме пусни, човече.

– Добре, ще те пощадя, но само при условие, че ми разкажеш най-подробно всичко, което си чул. Слушам те, рибо, но говори само истината! Инак...

И сомът започнал да разказва. Цяла нощ не спрял да говори за въшките, които се мътели в перуките и фустите на придворните, за кирливите им вратове, за интригите на министрите и леконравието на дамите, за корупцията на чиновниците, лицемерието на прелатите и всичките им други неземни грехове.

– Не мога само да си обясня докога тоя тъп народ ще мълчи? – свършил сомът разказа си чак по първи петли. – Това се пита кралицата с гласа, който идва от корема ми. Но аз съм една няма риба и нито знам, нито мога да ѝ отговоря. Сега ще ме пуснеш ли обратно в реката, Жервез?

Докато слушал, Жервез не можел да повярва на ушите си. Но когато сомът свършил, решението било напълно узряло в главата му. Той бръкнал в корема му, извадил диамантените зъби оттам и отишъл до най-близкия приток на река Сома, за да го пусне по живо, по здраво. Върнал се вкъщи, измил си ръцете, облякъл чиста 8 риза и кюлоти и яхнал корместата си кобила. За месец само събрал двацетхилядна армия под Знамето на Рибите, както сам го нарекъл. Въоръжил я с лъкове, пики и алебарди и я строил на едно голо поле. Възседнал черния си жребец, дръпнал дълга люта реч пред редиците и завършил с думите:

– Досега бяхте най-презрени безгласни риби, но оттук нататък всеки един от вас ще бъде говоряща риба-меч на републиката. Сложете дълга към Нея в сърцата си и аз, вашият водач Жервез, ви обещавам какво?

– Справедливост! – ревнали в един глас воините, хвърляйки високо червените си фригийски шапки на свободата.

– Полетете тогава след мен, плебеи! Що е плячка по пътя, ваша е по право!

Легионите стигнали до стените на столицата за два дни. Обсадата на кралската крепост траяла само три нощи и три дни. На четвъртата нощ, докато рибената армия още спяла, подкупен предател отключил една от страничните порти. Жервез влязъл пръв през нея в крепостта с личната си гвардия, арестувал всички министри и взел властта в обятията си. Краля временно пощадил: оставил го за идващия иззад хоризонта ден, а кралицата и петте ѝ дъщери отпратил по тъмно с една стара карета зад

девет планини и морета. Най-хубавата щерка задържал, за да се ожени за нея.

На другия ден пратил личната си гвардия да вземе обратно пиките, алебардите, знамето на Рибата и острите мечове на рибите. Обезоръжена напълно, тълпата останала да чака под стените на крепостта, а Жервез се покатерил на една висока бойница и ѝ показал току-що отрязаната коронована глава на краля. Обикновените риби пак хвърляли във въздуха червените си фригийски шапки на свободата и крещели:

– Сега ни дай обещаните диаманти и обещаната справедливост, Жервез.

Жервез кимал и се усмихвал обещаващо.

И докато тълпата под краката му ревяла, той свалил короната от окървавената глава на краля, смъкнал червената фригийска шапка на свободата от своята и сложил на нейно място златната корона. После запретнал високо широките ръкави на копринената си риза и започнал да мята пълни шепи стъклени мъниста на новоосвободените граждани. Само когато не се усмихвал, мърморел под носа си: „Справедливостта е като братството и свободата, неми риби-голтаци“.

Жервез Първи управлявал дълго и щастливо – като всички силни на празни обещания крале преди него.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

Коментари (1)

- 10-06-2014|**Старата кирилица**

Пиша на нея от името на баща ми, да ви кажа какво мисли той за Диамантените зъби на плодовитата кралица: За зло или добро, те ще надживеят всичките и беззъбо полуграмотни поданици.

Кански /вие казвата „хански“ поздравления за автора и авторите като автора на тази приказна истина.

Бог от консервата

Автор: Велко Милоев

Доктора, български доброволец на сръбска страна в босненската война, ми разправя как в началото го посрещнали с недоверие. Българин? Че вие сте ни най-големите ни врагове, бре! Ами да, за такива дървени глави като вас...

Я покажи как се кръстиш! С три пръста? Че ти си прави сърбин, бре!

Всъщност кръстенето с три пръста и в „правилната“ посока доказва само, че си православен. Обаче за босненските народи – южни славяни с практически общ език – религията е основният отличителен признак. В тяхното опростено, традиционно възприятие да бъдеш православен автоматично те прави и „истински сърбин“.

Хърватите католици се кръстят другояче, с всичките пръсти на дясната ръка, събрани в снопче. Чел съм патриотична публицистика, където – от политическа деликатност или заради изящния стил – врагът бива назоваван „онези, които се кръстят с три (пет) пръста“.

А по отношение на третия враг – босненските мюсюлмани, емблематичният белег е обрязването.

Сръбски виц. По време на войната сръбски войници хващат някакъв сръбски селяк, вижда им се подозрителен. „Кой си ти, бе?“ „Прави сърбин, кълна се в Свети Йован!“ (Той е сред най-почитаните светии.) „Я сваляй гащите да видим!“ Селянинът разпасва колана и мърмори: „Бах ти войската, която на онази работа вярва повече, отколкото на Свети Йован!“

Имало е обаче и реални подобни ситуации, когато присъствието или липсата на кожичката на детеродния член е могло да спаси или обрече проверявания пленник.

И следното не е виц. През 2006 година, малко след черногорския референдум за независимост става едно политически деликатно и с голямо символично значение посещение на сръбския президент Борис Тадич и черногорския му колега Филип Вуянович в манастира в Цети-

не. Белградският „Политика“ обърна специално внимание на факта, че докато техният държавен глава целунал мощите на свети Петър от Цетине, Вуянович дори не се прекръстил на това свято място, а само леко се поклонил, като че ли изразява печал пред покойник. Братята по вяра, подчертава „Политика“, се държали различно и при срещата с митрополит Амфилохий – по стар сръбски обичай Тадич го целунал три пъти, а черногорският президент – само веднъж, по лявата буза...

Също не е виц, а само колоритен пример от обичайната предизборна практика, когато тузланският мюфтия Хусейн ефенди Кавазович съобщава на годишния бошняшки събор – молитва, пред Пещерата на девойките край Кладан, БиХ: „Бог ни е дал на всеки четири години да посочим най-добрите между нас, които ще ни водят!“

Навярно са малко народите в Европа, в чиято днешна съдба да е толкова силно влиянието на религията. Верските символи, традиции, ритуали и обичаи имат постоянно, натрапчиво присъствие в обществения живот в страните от бивша Югославия. То са церемонии, процесии, сборове, литургии, меси, масови молитви и поклонения, годишнини и червени дати в календара, панихиди и възпоминания, пости и софри, обръщения и послания – всичко надлежно телевизионизирано. Политици и духовници са все заедно и заедно ти поръчват нещо от екрана по съответния повод.

Чужденците западняци не разбират и не одобряват печалната роля на босненските духовни вождове през войната и в следвоенните работи. Опитвал съм да обяснявам как се е стигнало дотук – за връзката между вероизповедание и национално самосъзнание и как някога по нашите земи борбата за църковна свобода и училище на майчин език е предшествовала политическото освобождение. Че нещо подобно се случи в модерните времена с новия народ бошняци (босненските, сръбските и черногорските мюсюлмани), докато и другите два народа възкресиха позалинялата си при социализма вяра. Така за мюсюлмани, католици и православни вярата, която уж би трябвало да ни учи на любов към ближния, стана пропагандно оръжие на национализма, с което да се управляват страхове и омрази, да се оправдава насилието.

В днешна Босна е особено видим конфликтът между две разбирания за неясния феномен, наричан религия. Едното – че това е личен, интимен въпрос, поради което не бива да натрапваш прекалено верските символи по главата или по гърдите си и не е редно да прекъсваш засе-

дание на многонационалния парламент, защото дошло време за молитва. И другото – че вероизповеданието е фундаментът на собствената ти идентичност, а религиозните институции са призвани да бъдат духовен и политически авторитет с визия за бъдещето на народа.

С такава визия през 1992-ра висшите и нисшите свещенослужители благославяха частите, бойните знамена и оръдията – с молитви на три гласа към уж все същия наш бог. И до днес им е навик да държат политически речи по верски уж поводи и да се намесват духовно в презряната светска политика.

Не минава телевизионен Великден без тузланско-зворничкият епископ Качавенда – осветил някога сръбските топове, да произнесе реч за нуждата от борба за народно оцеляване. Силни са подозренията, че Сръбската православна църква в Босна, Сърбия и в Черна гора дава подслон и убежище на преследвани за военни престъпления „национални герои“ като Караджич и Младич.

Върховният мюсюлмански духовен водач реис ел улема Мустафа Церич също обича публичните говори – два часа на три езика (босански, английски и арабски) при 30 градуса по Целзий на последното възпоминание в Сребреница.

В Босна е обичайно в църквите и джамиите да се дават на вярващите предизборни напътствия, но най-яркото постижение дотук отбеляза именно реис Церич през 2006 година. В полуявен съюз с един медиен магнат с неясно още какви бизнес интереси той провали кандидатурата на дотогавашния бошняшки член на колективното президентство и помогна за триумфалния успех на още по-консервативен кандидат – някога с реформистки, а днес с клерикален уклон.

Католическият кардинал Винко Пулич активно се намеси в дискусията около предложените от Запада промени в конституцията на Босна и Херцеговина. В един глас с политиците националисти той обяви, че се нарушават жизнени хърватски интереси. Промените се провалиха.

Ето какъв е постоянният общ мотив в посланията на клерикали и партийци към техните паства и електорати: вие, хора, сте застрашени – от потисничество, маргинализация, геноцид и изчезване. Хубаво слушайте, значи...

Доста от хората обаче се притесняват, защото и посланието, и езикът им навяват пресни, предвоенни спомени.

Дотолкова се прекали със злоупотребите на ниско, средно и висше духовно равнище, че през 2006-а сараевското правителство и базираната тук „международна общност“ не издържаха, официално „изразиха загриженост“, а по същество и рекоха публично – БиХ е секуларна държава, не разпалвайте повече етническа и верска нетърпимост, водете гражданите в „позитивно направление“. Сред важните поводи за раздразнение бе съпротивата на духовниците срещу реформата на образованието – разделено по верски и етнически признак.

Една моя позната ми разправи защо детето ѝ отказало да яде пастет. Върнало се девойчето от училище, направили му сандвич, а то се гнуси. Абе, ти нали го харесваше този пастет? По вероучение им казали, че Бог е навсякъде. Тъй, и какво? Ами ако е бил в консервата...

Още една млада майка пиеше кафе с нас и разказа как дъщеричката си дошла вкъщи видимо разстроена – рекли им в час, че децата трябва да обичат Бог повече от майка си и баща си.

В тази духовно възпитавана нация 11 години след войната оскверняването на чужди верски обекти продължава да е една от формите на политически изказ, а полицията разкрива, че най-често тъкмо деца и юноши са пръскали със спрей разни лоши думи по стената на църквата или джамията. Занемареното гробище се оказва привлекателно място да се надрусаш и да си играеш на черни ритуали, а кражбата на дребни подаяния от храма не изглежда по-тежка простъпка от джебчийството или разбиването на будки.

Но, разбира се, не цялото поколение е толкова объркано, младите си правят своя избор.

През март 1996 година, четири месеца след подписването на Дейтънския мир, пристигнах като международен наблюдател в Зеница. Този индустриален град, горд преди войната с пъстротата си на етноси, религии и култури, вече се славеше като опора на твърдия ислям. Последните останали муджахедини бяха опасно дръзки към чужденците, а младите им местни последователи пускаха рехави брадици, развяваха на митингите черни флагове и посрещаха президента Изетбегович с „Аллах е велик“. За пръв път видях и невести, опаковани от темето до петите в черно. Та в тази Зеница, като се разхождахме по улиците с руснака Константин и германеца Михаел, посочих им голотиите по будките за списания и предрекох, че до шест месеца ще ги махнат.

Прогнозата ми излезе грешна. Ислямизацията на Босна не се състоя. Западът и Изтокът проведеха едно необявено състезание за душите на младите – на пари и разни други, главно материални ценности. Струва ми се, че Западът победи и то на свой терен.

Порнографията и еротиката не изчезнаха от будките – дори списанията за кръстословици слагат на кориците си с телесно надарени красавици. Младите момичета са стандартно европейски облечени – или разголени. Някои се носят в шалваресто-тюбанен стил, който подчертава верската и културна идентичност, обаче е модернизирани, елегантен и вероятно скъп. „Нинджите“ са много редки по улиците на Зеница или Сараево. Изобщо младите мислят главно за забавления, пари, работа, спорт, компютри – но няма вече нужда да ходят на верски курсове, за да получат паралелно и безплатна компютърна грамотност.

Радикалната общност на ухабитите е постоянно в центъра на вниманието на медийни и всякакви наблюдатели, обаче опитите им да разширяват влиянието си се посрещат остро и от либералните интелектуалци, и от ръководството на ислямската общност. Последователите им са пак главно младежи, но са малко.

Наблюдавах с годините как босненският мюсюлманин, който непосредствено след войната си бе ограничил ракията до тесен семеен кръг, започна да си пие питието публично и – подобно на събратята християни – понякога от рано, понякога по повечко. Обаче свинско по правило ще откаже.

Младите пак, и сред трите народа, ако не са от ония, които изпускат агресията си с вадене на кръстове от гробищата или с гадни графити по джамиите, а са от по-късметлиите, по-образованите, често кокетират с атеизма си.

Изобщо босненецът, който в моите очи също като съседите си е наследствен неверник, почита обичаите, усърдно спазва ритуалите, но никаква прекомерна богобоязливост не го препъва във всекидневието. Духовните водачи са по-успешни в напътстването на електоралните маси, отколкото в спасяването на отделно взети човешки души. Вярата функционира като набор от символи и традиции.

Символите, както преди векове, са предназначени да сплотяват и да отделят.

Вдигат се джамии, прекалено големи за малкото молеши се. Вдигат се огромни кръстове върху високи баири, за да се очертаят териториал-

ните граници на някой верски анклав. Броят се пръстите при прекръстване. Всекидневие са познатите вече и у нас свади за децибелите от минарето или от камбанарията.

За мен в тази страна най-искрени са атеистите.

Защото възможно ли е истински да вярваш, че Бог гледа с добро на твоята война, на твоите убийства? Възможно ли е истински вярваш да ограде, оскверни или вдигне във въздуха храма на друг бог?

Как така Рождество, Възкресение или Байрам – празниците на любовта, смирението и опрощаването – се отбелязват с масови стрелби от прозорци и балкони? Като на сватба, като след футболна победа.

Да не излезе, че не съм срещнал истински вярващи. Казано е, че по делата им ще ги познаем, но познавал съм ги, струва ми се, по одухотворените млади лица, по скромността в разговорите с възрастните.

Търсел съм ги може би по някакъв начин – измежду онези, които с поглед си мерят големината на кръста върху гърдите или сплетничат кой не е дошъл на петъчната молитва в джамията. Не съм сигурно единственият чужденец, впечатлен от значението, което се отдава на многобройните весели или тъжни ритуали не само по телевизията, а и в личния живот. Слушал съм свои познати християни и мюсюлмани да ми разказват как усилено се готви семейството за празника и за гостите, но рядко съм чувал точна дума за същината. Не знаят дори легендите, свързани с „червената дата“. Не са чели свещените книги. Знаят календара. Знаят предписанията – за постите (някои дори ги спазват) и за софрата.

Канили са ме и съм се чудел на нескромните за бедността им излишъци от храна и питиета, които се приготвят за гости, поглъщат се или се изхвърлят в чест на светия ден.

Ама няма да ядат консерви я! Наситили са се на консерви през войната пък и току-виж Бог излязъл от консервата и рекъл – абе, не знаете ли вие, че прясната мръвка по я харесвам?

Велко Милоев (56) е бивш журналист (най-дълго работил за вестниците „АБВ“ и „Континент“), а от 1996 година е консултант на свободна практика за международни организации. Работил е по различни проекти на Балканите, а в последните години – в Ирак, Йемен, Афганистан и Судан. Автор е на няколко книги, сред които сборникът с разкази „Където не сте били“ (2001) и публицистичните „Салата от глухарчета. Босна между две войни“ (1990) и „Балкански случки, войни и легенди“ (2007).

Балкани, балканизация, балканизъм

Автор: Стоян Гяуров

Забелязали ли сте, че гръцката криза практически не се разглежда в балкански контекст? Западът не можеше да предотврати кризата, но би могъл поне да си даде сметка какво се задава. Достатъчно беше да се отърси от традиционния си филелинизъм, който е сляп за османското и дори за византийското минало на Гърция и гледа на тази страна изключително в ретроспективата на античното ѝ минало. Да не говорим, че днешните гърци само губят от това сравнение. Истината е, че те стоят по-близо до балканските и ориенталските си съседи, отколкото до Софокъл и Платон. Югоизточна Европа, Балканите са огнището на гръцката криза, а не античният полис.

Какво е Югоизточна Европа? Въпросът, който стои в началото на масивния том, работа на германския Институт за Югоизточна Европа и виенския Институт за източноевропейска история, идва да напомни не само за противоречивата и бурна буквално до наши дни история на този регион, но и за трудността да бъде еднозначно обхванато неговото етническо, културно и социално многообразие, дори географските му граници. Това прави относителни всички обобщения за Балканите. Картината се усложнява и от закъснялото откриване на Югоизточна Европа (особено в балканската ѝ сърцевина) от Запада през XIX век, което авторите сравняват с паралелното навлизане във вътрешността на Африка и Океания. Към това се добавят неисторичният поглед – демонстриран в гръцкия случай – и просто недостатъчното познаване на региона.

„Югоизточна Европа е най-диференцираната в езиково и културно отношение част на Европа“, в чиято история оставят следи четири империи – Римската, Византийската, Османската и Хабсбургската; това е и единственият регион, където си дават среща трите големи религии – католицизъм, православие, ислям. Според реконструкцията на авторите понятието „Югоизточна Европа“ е употребено за пръв път от виенския славист Бартоломеус Копитар през 1813. Върху него обаче се наслагват

„Балканите“, едно название, което българите използват без притеснение, но за което хървати и словенци не искат и да чуят. Нищо чудно, че то придобива (и все още има) пейоративен оттенък в Европа, която концентрира в него всички негативни качества, свързвани с една недолюбвана периферия; терминът „балканизация“ е продукт на тази позиция. В своята нашумяла книга *Балкани и балканизъм* (1997) българо-американската историчка Мария Тодорова отива в другата крайност и отрича понятието „Балкани“, виждайки в него пример за стигматизирането на Югоизточна Европа; „балканизмът“ е регионалният събрат на заклеявания от Едуард Саид „ориентализъм“.

Централно място в изследването на германските учени заемат категориите нация и национализъм. Авторите подчертават, че почти всички съвременни страни в Югоизточна Европа се самоопределят като национални държави през стремежа на преобладаващия етнос да се наложи като доминиращия „държавен народ“. Единственото изключение е Босна и Херцеговина, където никоя етническа група не съставлява над 50 процента от населението. Идентификацията със собствената нация доминира на Балканите, ала това не е характеристика, присъща само на този регион в Европа.

Раждането на нациите в Югоизточна Европа е част от един общоевропейски процес. Интересно е наблюдението, че тъкмо в това отношение Балканите не са били сред изоставащите. Авторите дават за пример Паисий Хилендарски, чиято патриотична *История славянобългарска* излиза през 1762 – изненадващо рано в европейския контекст на националистическо пробуждане. Независимостта на Косово показва, че започналият през XIX век процес на национално обособяване все още притежава голяма динамика. От днешната фиксация върху съдбата на нацията и националната култура авторите заключават, че „процесът на утвърждаване на националното все още не е напълно приключен и сякаш затова се нуждае от периодично публично утвърждаване“.

Понякога по най-примитивен начин. Спомнете си помията от шовинистична злоба, която се изля преди няколко години в България върху двама млади историци, един австриец и една българка, които се опитаха да прецизират историческото значение на Баташкото клане. Австриецът, проф. Улф Брунбауер, днес е директор на Института за Югоизтока, и е един от дюзината автори на рецензирания труд.

Същевременно в често екзалтираните опити да се изтъкне величието на собствената нация се отразяват „безсилието и маргинализирането на балканските народи, подсилвани от игнорантността на онези, които често определят съдбините на региона, без изобщо да го познават“. Редица националистически изцепки, подчертават авторите, се обясняват тъкмо с пренебрежението на Европа. Но всичко това става днес под свода на една доминантна цел: присъединяването към ЕС. При всички демократически кусури прогресиращата балканска интеграция в ЕС позволява на авторите да обобщят, че „налагането на демокрацията в Югоизточна Европа е един успешен проект“.

По мнението на германските историци развитията през последните години правят употребата на понятието Югоизточна Европа все по-проблематично, „тъй като все по-малко неща, изглежда, свързват отделните страни“. Едно от тях – ако освен географията има още нещо, което свързва Добрич и Дубровник – е историческото наследство, другата централна аналитична ос в този колективен труд. Колко важна е реалната или въображаема връзка, например с античното наследство, демонстрират днешните славянски македонци, които, притиснати между албанци и гърци, претендират, че произхождат от „старобалканския, неславянски македонски народ“. В действителност структурната близост на днешна Югоизточна Европа с античния свят е много крехка, четем в сборника.

Много по-осезаемо е византийското наследство като религиозно-културен фактор, и още повече – османското, що се отнася до материална култура, семейни структури, език, кухня, музика, архитектура. Разпространената в много части на Югоизточна Европа вътрешна дистанцираност към държавата също трябва да се разглежда в светлината на византийското, и още повече на турското наследство. „Фактическата дискриминация на гяурите в Османската империя, липсата на възможности за политическо участие, слабото присъствие на държавата в планинските райони, злоупотребите с властта и корупцията, както и периодичните прояви на насилие от страна на властите при събирането на данъци и набирането на войници отчуждават хората от османската държава и оставят трайни следи в политическата култура на балканските народи.“ Само привидно парадоксален е фактът, че въпреки тази отчужденост хората в Югоизточна Европа продължават в повечето случаи и до днес да очакват решение на по-големите си проблеми от държавата; в това отношение корените на балканския менталитет оти-

ват по-надълбоко от близкото социалистическо минало, както често се мисли.

История на Югоизточна Европа от ранното Средновековие до наши дни е един компетентен, подробен и задълбочен труд на най-високо научно равнище. Тъкмо на този фон българският читател усеща липсата на отделни статии, да кажем, върху историята на ромите в Югоизточна Европа, на македонския въпрос, защо не на битовата и популярната култура. Но тези забележки са само драскотини върху повърхността на един солиден труд, белязан и от подчертан стремеж към балансирано, неемоционално представяне на сложната и спорна балканска история. Как например е отразен въпросът за съдбата на евреите в българските земи през Втората световна война? С две изречения: в първото се казва, че България успява да спаси своите евреи, във второто – че българските окупационни власти депортират 14 000 евреи от Беломорска Тракия и Македония. Този сборник е най-меродавната днес работа върху историята на Югоизточна Европа на немски език.

Geschichte Südosteuropas. Vom frühen Mittelalter bis zur Gegenwart.

Hrsg. von Konrad Clewing und Oliver Jens Schmitt. Regensburg: Pustet, 2011

Стоян Гяуров е журналист и преводач, роден през 1950 в Хасково. Завършва английска филология в Софийския университет, след което работи в държавното радио. От 1990 до 2012 е редактор в радио „Дойче Веле“, Бон. Превел е книгите: „Светът на късната античност“ от Питър Браун, „Невинни ръце“ от Александър Демант, „Мойсей Египтянина“ от Ян Асман, „Бъдещето на класическото“ от Салваторе Сетис, „Фараонът Пруст“ от Михаел Маар.

Публичното социалистическо погребение

Автор: Анастасия Пашова

Публичното социалистическо погребение и религиозната интимност на смъртта при мюсюлмани от Западните Родопи

Ще започнем с един откъс от „Шегата“ на Милан Кундера: Людвиг случайно влиза в църква и става свидетел на церемония – жени, носещи бебета, и момчета и момичета с червени вратовръзки им поднасят букети от рози. На въпроса към партийния му другар Ковалик, който ръководи ритуала, дали това е кръщение, Ковалик отговаря, че това е церемония по приветстване на нови граждани в света и че той смята, че само чрез такива церемонии Партията може да триумфира в борбата с реакционните, архаични влечения на хората към църквата. *„Людвиг кимна и попита дали няма по-ефективен начин да се отучат хората от религиозните церемонии, като им се даде възможност да избягват всяка церемония. Ковалик каза, че хората никога няма да се откажат от своите сватби и погребения. И от тази гледна точка...ще бъде жалко да не ги използваме, за да приближим хората към нашата идеология и държава.“*¹

От 1996 г. до днес сме осъществили редица социални и изследователски проекти сред българи мюсюлмани от Западните Родопи и това ни даде възможност да съберем много автобиографични интервюта, както и спомени, свързани с „възродителния процес“.² През 1997/1998 г. проведохме и специални интервюта за представите за смъртта, отвъдното и традициите на погребенията с възрастни ходжи от Сатовча, Горно и

1 Marci Shore. The Sacred and the Myth: Havel's Greengrocer and the Transformation of Ideology in Communist Czechoslovakia. In: Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture, Volume 3, Spring 1996, pp. 163-182

2 Петър Воденичаров, Кристина Попова, Анастасия Пашова. *Искам човека да е винаги приятен и да си правим моабет. /Речево поведение и жизнени светове на българи мохамедани от Гоцеделчевско и Разложко/, С., 1998; Пашова, Анастасия и кол. Искам благородна професия.../Традиция, мода, модерност в Западните Родопи/, Благоевград, 2000 Пашова 2011); Колекцията от спомени е включена в архива на Балканско общество за автобиографистика и социално общуване (БОАСО) – Благоевград.*

Долно Дряново, Рибново, Доспат, Дебрен и Якорудско, а също и с възрастни мъже, определящи се като религиозни и участвали в множество погребения.¹ Анализът на тези интервюта, сравнен с предписанията на Корана² и Ислямското вероучение³ ни позволи да очертаем основните идеи за смъртта и погребението в каноничните книги и народните представи на мюсюлмани от Западните Родопи. В този смисъл в изследването правим опит да тематизираме следните въпроси:

Каква е комунистическата идеология, свързана със смъртта и погребението и как бюрократично-тоталитарната власт я налага над населението;

- Какви са мюсюлманските представи и традиции, свързани с погребалната обредност, в сравнение с християнските и в какво съществено са различията;

- С какви средства и как се води „борбата“ на тоталитарната власт срещу мюсюлманската погребална обредност и традиции в Благоевградски окръг? (по архивни източници);

- Какви стратегии използват мюсюлманите от Западните Родопи за „справяне“ с наложената им „нова“ погребална обредност? (върху основата на лични техни разкази).

Комунистическата идеология за смъртта, погребението и спасението

Ще разгледаме отношението на комунистическата власт към смъртта и погребението в светлината на концепцията на Асен Игнатов⁴ за комунизма като за религия без Бог, като изопачено манихейско християнство, облечено в сциентистката реторика на късното Просвещение. Комунизмът е вяра и като вяра той има своя теология, своя догматика и свои канони: той има свети пророци – бащите на марксизма-лени-

1 Вж: Пашова, Анастасия. *Смърт, гроб и магия /в личните концепции на българи мюсюлмани от две родопски селища/*, В: „Свети места на Балканите“, Изд. „Лице“, Благоевград, 1996 г., стр. 167 – 198.; Пашова, Анастасия. *Митът за единствеността на Аллах и „служебната“ харизма на ходжата.*, В: Предци и предтечи, митове и утопии на Балканите., Бл- град, 1997 г., с.93 -109; Пашова, Анастасия. *„Погребваме ги голи, защото голи са се родили“/Представи за смъртта и отвъдното – погребални обичаи и обреди у българите мюсюлмани от Западните Родопи/*. В: „Искам благородна професия.../Традиция, мода, модерност в Западните Родопи/, Благоевград, 2000 г.

2 Теофанов, Цветан. Превод на Свещения Коран, София, 1999.

3 Генджев, Хаджи. Ислямско вероучение, София, 1993.

4 Игнатов, Асен Психология на комунизма., С., 1991 г., стр. 73–75.

низма, светци мъченици – убитите революционери, църковни събори – партийните конгреси, мистична църква – партията „майка мила“, възплъщение на историческата необходимост, свети мощи – труповите на мавзолейните вождове, молитвени олтари – кътовете на героите-патрони. Тъкмо като ортодоксална религия комунистическата власт проявява не само политически и икономически претенции, но иска и да проникне дори в най-интимните сфери, за да „прероди Човека“ и да му осигури безсмъртие. *„Комунизмът съответства на една ирационална нагласа на човека, на един архетип. Един от фундаменталните митове, чрез които може да бъде обхванат от една страна светът, а от друга – действието, е митът за разрушението и съграждането, за священото убийство, за ритуалната жертва, без което раждането е невъзможно.“*¹

Марксистко-ленинската идеология не признава евангелското разделение между „кесаревото“ и „божието“, между политическото и личното. И въпреки че моралните усърдия на другарите имат значение, съдбоносна е единствено „беззаветната преданост към Партията“ – авангард на Историческия процес, от която идва и доброто, и лошото, но която „винаги е права и когато съгреша дори“. В „новата религия“ не личността, а съзнателната принадлежност към универсалния колектив (световния пролетариат) има спасително значение, тази религия е нетърпима към каквато и да е идея за частна собственост, инициатива, мнение, както и за лична отговорност и вина.

След радикалните политически, икономически и културни реформи през 1940-те – 1960-те години, свързани от една страна с „религиозна екзалтация пред олтара на светлото бъдеще“, и от друга, с масово насилие и изкупителни жертви – буржоа, кулаци, свещеници, интелигенти, „врагът с партиен билет“ – мечтаният „земен рай“ така и не настъпва. В края на 1960-те обаче настъпват унгарските събития и Пражката пролет. Вацлав Хавел в есето си „Силата на безвластните“² разказва историята на зеленчукопродавеца, който след Пражките събития, поставя сред картофите и доматиите лозунга „Работници от всички страни – обединявайте се!“, за да означаи лоялността си към режима, в чиято идеология вече никой не вярва. Марси Шор³ в анализа си на чешката

1 Пак там, стр.166.

2 Хавел, Вацлав, Силата на безвластните, 1979 г.

3 Marci Shore. *The Sacred and the Myth: Havel's Greengrocer and the Transformation of Ideology in Communist Czechoslovakia*. In: Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture, Volume 3,

дисидентска литература от 1970-те говори за това време като за време на „ритуализиране на ритуалите“, на преминаване от комунистически към тоталитарен режим, който размива границите между жертвите и поддръжниците на системата. На преден план излизат не субектите на властта, а идеологията, към която всички са принудени да проявяват макар и ритуална лоялност и съучастие. Макар че ритуалите вече нямат сакрален смисъл, тяхното всеобщо изпълнение има задача да скрие личните отговорности и вини за напразните жертвоприношения. Затова въпреки че всички се преструват, че „Царят не е гол“, всеобщото изпълнение на „ритуализираните ритуали“ е важно за оцеляването на системата – границата между жертва и палач трябва да премине през всеки гражданин на тоталитарното общество. През 1970-те години у нас ентусиазмът на идеологическата пропаганда отстъпва място на умората на идеологическата ритуалност. За да се посъживи, към идеологията се добавя, без да се преосмисля, и националистична реторика, като така се стига до поредния парадокс- двусмислица – интернационален национализъм, означаван като „интернационално и патриотично възпитание на трудещите се“. Усилията на партийни, културни и научни дейци се насочват към разработване на „единна обредна система“ за „единната социалистическа нация“, която трябва да обхване и шлифова идеологически всички ритуали от раждането до смъртта.

До началото на 1970-те години у нас няма специално разработен и установен ритуал по погребенията.¹ Разкрити в началото на 1970 г. с решение на секретариата на ЦК на БКП от 03.02. 1970 г. в края на 1972 г. Домовете на атеиста се преобразуват в Домове за социалистически бит и култура, които се заемат с промяната на семейната обредност, окончателно разработена през 1978 г., когато Държавният съвет на НРБ (12.04.) приема Наредба-закон за развитие и усъвършенстване на празнично обредната система в НРБ. Окончателният сценарий е разработен през 1981 г. и наложен в следващите години.²

Spring 1996, pp.163-182.

- 1 Еленков, Иван. *Към въпроса за въвеждането на траурния ритуал и социалистическата празнично-обредна система у нас – 1969-1971 г.*, В: Християнство и култура, бр.7, 2009 г., стр.92.
- 2 Вж. Пашова, Анастасия. „Днес остана празно едно работно място“/*Нова идеология за смъртта и погребалната обредност на държавния социализъм в България от 80-те – 70-те години на XX век.*/. В: Балканистичен форум, 2006/1-2-3, стр.319 – 340.

Няма да се спираме подробно на въвеждането и утвърждаването на новата социалистическа погребална обредност в края на 1960-те и началото на 1970-те години, защото подробно е изследвана и описана от Иван Еленков.¹

Кои са най-общите особености на новия погребален ритуал?

Той възприема и идеологически модифицира някои от външните „потребни“ на християнския ритуал – ковчежи, облекла, цветя, музика, паметни плочи със снимки, некролози и траурни знаци. Липсва църквата, като място за част от ритуала, свещеникът, като основно лице, и религиозният ритуал и молитвата. Погребалният ритуал, лишен от християнски сакрален смисъл, се натоварва с идеологически клишета и национални препратки (Омуртаг, Яворов и др.) Така погребението се превръща в полупрофесионален театрален спектакъл със строг сценарий, роли, костюми и декори, разиграван и в „Домовете на покойниците“, и в гробищата, наричани в документите и „филиали за траурни ритуали“². С един цитат ще напомним само за атмосферата на „новото погребение“: *„Залата, с нейното художествено оформление, костюмите на водещите ритуала, осветлението, ароматите, музиката и стиховете. Никой от гореизложените фактори не трябва да изпъква от цялото – това ще разкъса вниманието на присъстващите.*

*Всяка претрупаност на залата или на реквизита пречи на главната цел на ритуала – присъстващите трябва да се концентрират главно върху думите, казани за покойния и неговите близки. Това е, което ще накара хората да се замислят върху проблемите и смисъла на живота, живот, който им предстои да живеят – човек си отива, но делата му остават – значи, накрая всичко има смисъл“.*³

Траурната реч трябва да изтъква вечното превъплъщение и неизбежното спасение – мъртвото тяло няма да изчезне, в природния кръговрат от една форма на материя ще се превъплъти в друга, а „политически благонадеждните“ души ще издържат Строгия съд на историята – трудовите им дела и предаността им към Партията ще им осигурят „вечна

1 Еленков, Иван. Към въпроса за въвеждането на траурния ритуал и социалистическата празнично-обредна система у нас – 1969-1971 г., В: Християнство и култура, бр.7, 2009 г., стр.92.

2 Пашова, Анастасия. „Днес остана празно едно работно място“/Нова идеология за смъртта и погребалната обредност на държавния социализъм в България от 50-те – 70-те години на XX век./, В: „Балканистичен форум, 2006/1-2-3, стр.327.

3 Пак там, стр.329.

памет“, гарантирана както от идеологическите откровения за историческата необходимост, така и от службата на Отечеството „В тях (децата) той е оставил пламъка на родолюбие, закърмил ги е в български дух.“

Ислямските представи за смъртта, отвъдното и погребалните практики в сравнение с християнските

Ако за християните иманентността на Бога в света предполага и естетическото като път към познанието и преживяването на божественото, то ислямската трансцедентност на Бога изключва изобразяванията, ограничава разкрасяванията на ритуалите, а и на света изобщо. В Корана земният живот се разглежда само като „измамна наслада“, а неговата истинска цел е спасението в Съдния ден: *„Всяка душа ще вкуси смъртта и вашите награди напълно ще ви се изплатят в Деня на възкресението. Който бъде отдалечен от огъня и бъде въведен в Рая, той ще сполучи. А земният живот е само измамна наслада“*.¹ Фундаментална в исляма е не идеята за красотата, а идеята за чистота – телесна и душевна, която пронизва основните практики, препоръчани от Корана – ритуалното изчистване (абдест) преди молитвата (намаза), седмично измиване на цялото тяло (гюсюл), забрана на „мръсното“ свинско месо, обрязаните момчета се смятат за по-чисти, душевното изчистване чрез пости по време на Рамазана (оруч), задължителната милостиня (закат) означава буквално ‚пречистване‘ на богатството, браковете вътре в общността се смятат за по-чисти. Очистването има водещо значение и при погребенията, при това разделянето на душата от тялото се смята за болезнен дълъг процес, който окончателно завършва едва на S2 ден, поради което тялото на покойника не се смята за труп, а за чувстващо и подготвящо се чрез ритуалите на пречистване за отвъдното. Това прави особено болезнени за мюсюлманите издевателствата над телата на покойниците при налагането на единния погребален обред. Умиращият (мунтазар, който се очаква) се облича с чисти дрехи и се преобръща на дясно към Кибла, чете се сура от Корана. След смъртта тялото се поставя на специална дъска (темшир) извън къщата и последователно се измива три пъти през кърпа с хладка вода, за да не страда покойникът. То се извършва от ходжата или жената на ходжата или от техни обучени помощници по строго определен ред. След изкърпването (гюсюл) се прави абдест (ритуално изчистване). Измитото голо тяло се завива в бял чаршаф (кефин).

1 Коран, сура 3:18S.

Ангелът на смъртта Азрил започва мъчителното изтръгване на душата, поради което всички води в къщата се смятат за окървавени и трябва да се излеят. Голото тяло има много важно значение, то е не само очистено от всички социални знаци и привилегии, но свидетелства за връзката между раждането и смъртта и възраждането, подчертавано в Корана. „О, хора, ако се съмнявате във възкресението (вижте как). Ние ви сътворихме от пръст, после от частица сперма, после от съсирек, после от късче, сякаш не дъвкано месо — оформено и неоформено, за да ви изявим (нашата сила). И оставяме в утробите, когато пожелаем за определен срок, после ви изваждаме като деца, после (ви препитаваме), за да стигнете своята зрелост. И някой от вас умира, а някой от вас бива доведен до най-окаяна възраст, и тогава не знаете нищо, след като е знаел“.¹

След почистването на покойника мъже полагат тялото на специална дъска (табут), пазена в джамията, и го занасят на ръце до гробището, като роднини са изкопали гроба преди това. Всички мъже застават с лице към Мека и присъстват на намаза на мъртвия. Ходжата извиква името на майката на покойния, за да го събуди, след това го призовава по малко име, за да чуе заупокойната молитва (телкин). „И преди да го погребем има един камък... там, който се казва мусала — ташиф. Там първо се слага мъртвия, а живите му се кланят — железе. След това го вдигат и го слагат в гроба. Погребваме го, като не слагаме нищо друго — нито сандък ...нищо, направо го слагаме там. Дъски слагаме върху мъртвия, като оставяме една дупка, през която да се изправи, като му излезе душата“². Поставяне на специални надгробни знаци „за гордост или популярност“ се смята за харам (грях).

Вярва се, че душата не умира, живее в отвъдното, явява се при близките по време на Рамазана като пчела, а и в сънищата, очакваща Деня на възкресението (Машар), когато ще се съживят мъртвите тела.

„Човек умира, тялото изгнива, душата си е същата. Тя представлява като една пчеличка и си ходи, където му кажат. Затова Аллах е създал дръвчетата и тревите, за да можем да се сеещаме, че пак ще оживеем. От мъртви да станат живи, от живи — мъртви пак ще станем, ще оживеем пак в задгробния

1 Коран 22: S.

2 Пашова, Анастасия. „Погребваме ги голи, защото голи са се родили“/Представи за смъртта и отвъдното – погребални обичаи и обреди у българите мюсюлмани от Западните Родопи/. В: „Искам благородна професия.../Традиция, мода, модерност в Западните Родопи/. Благоевград, 2000 г., стр. 182.

*живот. Пак така ще оживеят всички. И всички ще бъдем на по 33 години, няма да има голямо, няма да има малко, няма да има старо“.*¹

Християнското възплъщение на Бога в историческата личност на Исус Христос придава на усъвършенстването на личността важно спасително значение, докато за мюсюлманите принадлежността към „умата“ – универсалния религиозен колектив без разлики по раса, народ, класа, възраст – има най-важно спасително значение. Доктрината за изкуплението чрез саможертвата на Исус Христос въздига любовта като възможен път към спасението, докато в исляма такава роля играе преди всичко Законът – той е низпослан в Корана и разработен подробно в хадисите (преданията за живота на Мохамед). Основен мотив в Корана е напомнянето за Съдния ден, ужасите му са подробно описани, подробно описани са както адът (Коран 22:19–22), така и раят (Коран S6:1–40).

Смъртта в исляма е завършек на „историята“ на индивида и е гаранция за едно безличностно, но всеобщо равенство пред смъртта на членовете на религиозната група до дена на Възкресението, докато в християнството при изпращането на мъртвия се подчертава неговата индивидуалност. Тези разлики обясняват и отликите на мюсюлманското погребение – отсъствие на музика, цветя, ковчези, атрибути на личността – любими дрехи, предмети, биографични възпоминания на гроба, некролози, надгробни плочи с името и датите на раждане и смърт, а понякога и с професията, траурни знаци и траурно облекло, които да отличават близките на покойника. В мюсюлманското гробище мъртвите са равни, поставяни подред един до друг без семейни и родови гробове, два обикновени камъка най-често очертават границите на гроба. Мевлюдите (възпоминания с приготвяне на храна), които се правят по традиция в чест на мъртвите, са свързани с четене на стихове за живота на Мохамед, а не за покойника, а раздаванията (арфе) и молитвите са за всички покойници.

На християнската идея за уникалното възплъщение и избора чрез любовта, в исляма се откроява по-скоро идеята за превъзплъщението и провидението, което обаче не лишава напълно отделния човек от избор и отговорност, защото „Аллах не въздава на никоя душа повече, отколкото е способна да понесе“. Вярата в предопределението на съдбата е по-

1 Пак там, стр.183.

силно изразена в народния ислям, в някои суфи ордени тя е довела дори до идеята за прераждане.

„Ето заченато... от една капка стане човек, като няма го никакъв, от една капка стане да речем в утробата на майката... Стане и на...вече си има ангели, които месят всичко. И където ще умре човек, оттам взимат пръст тия ангели. Има такива назначени, които ще вземат от дето ще му е гроба малко пръст и вода и ще го замесят в корема. А водата ще я вземат, откъдето човек има вода да пие. Оттам взимат, намокрят тая пръст и тоя човек като го замесят... и става. И тоя човек къде се роди, откъдето има вода да пие, там ще иде. Да кажем ти може сега да не мислиш да дойдеш тука, ама имаш вода да пиеш, водата те е докарала — значи трябва. Минал е ангел оттука, намокрил е пръстта и ти трябва от тая вода да пиеш...“¹

С тези вярвания, издигащи в култ родната земя и вода, възвръщането към родното, може да се обясни силната привързаност на българите мюсюлмани към родното място — браковете стават вътре в общността, миграцията е непопулярна, освен когато се налага да се потърси прехрана другаде, но и тогава предпочитан е гурбетът. Това обяснява и факта, че и до днес, религията и локалността остават основни стълбове на идентичността на помаците от Западните Родопи.

Въпреки че комунистическият погребален обред е лишен от християнски смисъл и се опитва по-скоро да колективизира, отколкото да индивидуализира смъртта, основните му форми — „потребни“ остават християнски, поради което мюсюлманите определят наложеното им през 1971 г. безплатно, но и регламентирано, погребение като „християнско“ или „българско“.

„Погребалните потреби“ и безплатното погребение – социална привилегия или идеологически данък за мюсюлманите в Западните Родопи

За първи път на заседание на Политбюро от 26.XII.1957 г се поставя въпросът за работа с малцинствата, като този проблем е подробно разгледан от Октомврийския пленум на ЦК, 1958 г., който приема „Тезиси на ЦК на БКП за работа на Партията сред турското население“. В документите са споменати и циганите и помаците, а на партийните активисти като основна задача се поставя да организират научно- атеистическата пропаганда, като се подчертава, че „В борбата срещу религията обаче, Партията

1 Пак там, стр.187.

си служи единствено с метода на убеждението и решително отхвърля метода на администрирането¹. Все пак в доклад на Ахмед Арунов² от 25 март 1960 г. за състоянието и задачите на атеистичната пропаганда сред турското население се препоръчва намаляване на броя на ходжите „Значи броят на ходжите с 15 пъти е по- голям от този на поповете, а джамиите — 7 пъти, от броя на църквите“, както и ограничаване на някои от дейностите им. Той посочва основните средства за борба срещу ислямската религия — брошурна литература³, публични лекции (127 през 1959), училищни кръжоци и викторини, атеистични статии, фейлетони и карикатури в списание „Йени хаят“ и вестник „Йени ѝшѝк“, модни ревюта с пародия на традиционните мюсюлмански дрехи, насърчаване на смесените бракове. Отчитат се и постиженията на атеистичната работа: „Сега вече, едва 3 процента от турското население изпълнява указанието на корана — всеки „правоверен“ по 5 пъти на ден да си остави работата и да се кланя в джамията, в петъчните дни около 30% и в байрам-ските — 80%. Привържениците на рамазана не надвишават 25%, за мъжете и 70% за жените. Почти всички младежки сватби вече се организират и провеждат под ръководството на Комсомола в неделните дни.“ За първи път се споменава и необходимостта от изработване на нови ритуали: „Наред с разясняване реакционната и класова същност на редица обреди ние трябва да обърнем внимание за създаване на тържествена обстановка при сключването на граждански бракове, на сватби, организирани по новому, за присъствието на тях на най-отговорни другари, за превръщането им в демонстрация на дружба между българското и турско население.“⁴ Погребалните обреди все още не се споменават.

Както показва анализът на документите основният патос от края на 1950-те до средата на 1960-те е насочен към атеистичната марксистко-ленинска пропаганда, която трябва да обърне „заблудените“ към „правата вяра“ — разобличават се основните постулати на исляма, а обредите се критикуват като израз на „изопаченото религиозно съзнание“. Убеждението има приоритет над административни мерки. От края на 1960-те акцентите се променят — сега в центъра се поставят религиозните имена и обреди, а не толкова религиозните убеждения — чрез администра-

1 ЦДА, ф. 1 б, оп. S, а. е. 420, л. 1, 1 а-SU.

2 Пак там, л. 6.

3 Вж. Воденичаров, Петър. „Ислямът“ — ръководство на атеиста за борба срещу исляма и комунистическия новогovor. В: Балканистичен форум, 2011/ 2.

4 Пак там, л. S6.

тивни мерки тоталитарната държава трябва да наложи единна именна и обредна система.

В Информация на НС на ОФ до ОК на ОФ-Благоевград от 1966 г.¹ с разочарование се констатира, че *„Ислямската религия е вкоренена все още в бита на голяма част от това население. Наистина посещението на джамии е намаляло, но се забелязва друго явление — засилване на моленето в къщи. На много места се устройват мевлюди. Спазва се старият ритуал при разните обреди, свързани с раждания, женитби и особено в погребенията. „*

На мюсюлманското население в края на 1960-те са забранени мюсюлманските погребения, но властта не е предложила никаква друга форма — нерелигиозна, и затова след стартирането на възродителния процес през юли 1970 г. това става неотложна задача на институциите. Първите мерки, които се взимат от управляващите са административни — погребенията стават безплатни и се поемат от общинските народни съвети. Погребалната обредност като приоритет на държавните структури през 1969 — 1970 г. детайлно е разгледана от Иван Еленков в статията *„Към въпроса за въвеждането на траурния ритуал и социалистическата празнично-обредна система у нас — 1969-1971 г.“*² „На 25 декември 1970 г. в Държавен вестник се публикува подготвен съобразно гореизложеното „Правилник за погребенията“. Първата му част утвърждава безплатните погребения и конкретизира, че „...безплатно се отпускат — гроб, погребален ковчег или дъски и платно, надгробен знак по утвърдени проекти от Държавния комитет по битови услуги, отпечатването на скръбна вест, както и превозването на починалото лице от дома му или болничното заведение до гроба. Погребението обхваща всички действия и процедури, включително и траурния ритуал, които се извършват от смъртта на лицето до полагането му в гроба, поставянето на надгробен знак и съответно оформяне на гроба при самото погребение“.³

Случаен ли е фактът на публикуване на „Правилник за погребенията“ само шест месеца след стартиране на кампанията за преименуване на помаците. Под „социалния“ мотив — безплатно погребение, всъщност се слага ръка на мюсюлманското погребение като интимен религиозен ритуал и то се превръща в държавно събитие под контрола на кметства-

1 ДА - Благоевград, Ф.2Б, оп.12, а.е. 40, л.101.

2 Еленков, Иван. Към въпроса за въвеждането на траурния ритуал и социалистическата празнично-обредна система у нас – 1969-1971 г. В: Християнство и култура, бр.7, 2009 г., стр.89.

3 Пак там, стр.90.

та. Още повече, че всичко, което е предвидено да е безплатно /но в същото време и задължително и контролируемо/ – ковчег, утвърден надгробен знак, смъртна вест, превоз на мъртвеца с кола, пускане на музика – на запис или изпълнявана от самодейните духови оркестри към читалищата – е в конфликт с религиозния мюсюлмански обред, който на практика е и почти безплатен.

След приключването на преименуването през 1974 г. властта насочва вниманието и усилията си към изграждане на „единна обредна погребална система“ в страната. За да се стигне до 1978 г., когато започва третият етап в развитието на социалистическата обредност, отново свързана с държавнически мерки. Отправна точка за него са приетите от Държавния съвет на НРБ на 12.04.1978 г. *„Основни насоки за развитие и усъвършенстване на празнично обредната система в НРБ“*. Страната е навлязла вече в етапа на изграждане на *„зрялото социалистическо общество.“*

Идеята за „безплатно погребение“ се оказва за мюсюлманите съвсем не безплатна. Държавата ще поеме ненужните средства, за да измени и контролира погребалния ритуал.

Какво, обаче, реално е постигнато по отношение на мюсюлманските погребения, може да се разбере от един конкретен случай, който не е изключение, а по-скоро е масов. В Информация от с. Филипово от 1980 г. се казва: *„Нерешен е въпросът с погребенията. Все още се извършват без ковчези и погребални слова. Покойният не се съпровожда от близките му до последното му жилище. За организиране и провеждане на ритуала има създадена комисия, но тя не се търси от близките на покойника.“*¹.

В отчет на Об. К на БКП Сатовча от 1980 г. се отчита, че *„Работата по възродителния процес е поставена на честна и дълбоко принципна партийна основа“... По отношение на погребенията, като се обясняват въведените нови ритуали, се изтъкват и някои слабости в работата. „При нас все още се допускат отклонения от този порядък, какъвто беше случаят с бащата на др. Камен Балкански от с. Боголин, наш стар активист, дълго време председател на партийната организация. За това деяние др. Камен Балкански беше изключен от редовете на БКП. Отклонения се допускат и в с. Вълкосел и с. Бръшлян... Голям и нерешен проблем за нас е извършване на погребенията в селища със смесено население (Сатовча и Долен) в едно гробище...Премахнахме всички турски гербове, поставени върху минаретата на джамиите. Унищожават се*

1 ДА – Благоевград, Ф.2Б, оп.12, а.е 40, л.134.

турските надписи по чешмите и други паметници по полето. Сега усилията са ни насочени към премахване на надгробните плочи по гробищата и поемане стопанисването на същите от кметствата. Сега джамии се посещават от вярващите само в петък, а сватбите се правят само в един ден...“.¹

Очертахме основните особености на мюсюлманската представа за смъртта и традиции на погребване, които ги правят напълно несъвместими с новите ритуални „потреби“, с идеологизацията, патриотизацията и театрализацията на смъртта.

Стратегии на мюсюлманското население от Западните Родопи за „справяне“ с „новата погребална обредност“ на тоталитарния режим

В устните гещалт автобиографии, които събирахме през всичките години, често отсъстваха спомени за възродителния процес, което го отдавахме на факта, че ние като изследователи сме външни на общността. По-късно чрез насочени интервюта събрахме разкази за „Възродителния процес“, в които се вижда, че хората с по-голяма охота разказват за смяната на имената и облеклото, отколкото за погребенията. В медийния дискурс и до днес „възродителният процес“ се представя най-вече като преименуване на помаци и турци, а не като и издевателства над погребалната им обредност.

Оказа се, че за хората от мюсюлманската общност най-травматични полета се оказаха спомените им за погребенията на техни близки и това е обяснимо: те са се извършвали в най-скръбните за тях моменти от живота им. Още повече, че в исляма погребението се смята за върховен миг в житейската история – то подготвя вярващия за срещата с Аллах и Съдния ден, който е основен лайтмотив в Корана, като при това тази подготовка се извършва по много по-строги, подробни и различни от християнската традиция правила. В техните представи покойникът се възприема като намиращ се в особено състояние – нито жив с живите, нито мъртъв с мъртвите, той чувства водата, с която го измиват, събужда се при споменаване на името на майката и чува заупокойната молитва, окончателно душата му се възнася едва на S2 ден. За тях, ако другите издевателства са поправими или заменими – наложеното българско име често се добавя към мюсюлманското и се използва само за официална употреба, отнетите шалвари и фереджета могат да се заменят с панта-

1 Пак там, л.142.

лони и манти, молитвите могат да се извършват и по нивите, дори и обрязването може да се отложи за по-късна възраст, то погребването е окончателно и непоправимо.

Събраните разкази за погребения (повечето информатори настояваха за анонимност) говорят за случаи както на открита съпротива, така и за различни стратегии на компромиси на местно ниво. При това насилието се разпростира не само върху настоящите покойници, но и върху отдавна починалите. Роднини и близки са принуждавани да унищожават гробищните камъни на починалите и да заличават арабските знаци по тях. Така тоталитарното управление демонстрира идеологическата си власт не само над живите, но и над мъртвите – тя може да отнема памет и да наказва и мъртвите. Разказите са искрени, прости, без оценки, излишни емоции и стилистични разкрасявания, затова и ние ще ги предадем без коментар. Граница между „възродители“ и „възраждани“, между палачи и жертви често не може да бъде прокарана. За съжаление и до днес потърпевшите продължават да наричат новите обреди „християнски“ или „български“, а не комунистически.

Цитираните истории са само една нищожна част от събраните¹ и те по-скоро са подбрани като илюстрация на различните стратегии, които са използвани за „справяне с погребенията“, както го определяха самите хора от общността.

*** Замаскиране на мъртвеца**

„Много добре. Замаскирахме мъртвите. Нали по места си има 3-членни комисии от наши хора. Та те си затваряха очите, особено, ако нямаше човек от града (Гоце Делчев) или Благоевград. Ковчезите тук ги правеха с много тънки дъна и те не издържаха мъртвеца, та трябваше да го слагаме на нещо по-твърдо...някакви дъски. И мъртвите уж облечени, а то увити в одеяло и метната една кърпа за парлама“ (Мехмед).

*** „Затваряне на очите“ на проверяващите**

„И тогава умря майката на кмета на Ореше, а ние с него си падаме нещо като роднини. И тогава трябваше аз да отида на погребението и да следя дали се извършва „правилно“. Отидох с кола и бях си купил вестници и си чета и много не гледам какво правят. После към гробищата вървах последен и нищо не видях как я погребват. Още не съм се прибрал в Комитета и звъни телефона от Гоце Делчев. „Какви ги вършите, бе, човек. Така ли трябва да се погребва

1 Организиран в архива на Балканско общество за автобиографистика и социално общуване (БОАСО) – Благоевград.

мъртвеца?“. На другия ден се обадиха от ОК на БКП — Благоевград. „След три дни идваме на проверка“. Вцепених се. Грабнах мотора и в Ореше. Казвам на кмета. „Не знам как сте я погребали, но след три дни идват на проверка и ще разкопаят гроба. Ако не е всичко, както се полага, теб и мен ще сложат вътре. „През нощта какво са правили не знам, но като дойде проверката и се изрови гроба се видя, че всичко е както трябва, и така ни се размина“(следва ново препогребване) „(Али).

*** Повторни погребения през нощта**

„Погребенията, които не се извършваха по новите ритуали — близките им ги наказваха и освобождаваха от работа. И тогава почнахме и ние да хитреем. През деня си ги погребем по вашето, а нощеска ще ги изровим и погребем по нашето (Джемал).

*** Открито противопоставяне**

„Помня, че когато умря моят баща, даде васае (завещание,) да не го слагаме в дървен ковчег и да е затворен, а да го отворим, като го сложим в гроба. Помня, че го занесохме на гробището и мой племенник му отвори капака на ковчегга. Така го заровихме. После кметът на селото се беше обадил в МВР — Г. Делчев и дойдоха военните с един джип, натовариха го и го закараха в МВР. Там го бяха разпитвали, защо така е направил, а детето беше казало, че дядо му е заръчал така преди да почине. Те му казали: „Абе за това ли ви тормози вашият кмет, иди в хотела, спи и се прибирай утре“. А кметът на селото беше на моята майка — братов син, мой първи братовчед. Никога няма да забравим тези негови постъпки спрямо нас (Атидже).

„На 6 юли 1986 година е починала Медиха, която имала 6 деца. Било е средата на лятото, хората били в разгара на брането на тютюн, но през това време селото било обкръжено от въоръжени, които следели за реда в селото, за носите, за смяната на имената, а също и когато почине даден човек, трябвало да бъде погребан по български ритуал, а не по турски, защото хората в това село изповядвали ислямската религия... Но управляващите разбрали за починалата жена към 15 часа, а тя починала към 10 часа и докато дойдат те, нейните близки започнали приготовленията за погребението и си са направили техните ритуали по турския си начин. След като дошли комунистите, жената била вече готова за погребението и по пътя към гробищата кметицата от яд, че не е станало на нейната, хванала починалата за единия край на табута и искала да свали мъртвата жена на земята. На децата на починалата жена било толкова тежко, че изгубили своята майка, от една страна, а, от друга, че по този начин са се гаврили с мъртвото ѝ тяло. Едните дърпали мъртвата

жена напред, а другите назад — кметицата вървяла най-напред и крещяла: „Спрете ги! Донесете бързо ковчега да я сложим!“, но близките на мъртвата са били с много силна воля и като хванали кметицата и я сложили до тялото на мъртвата в гроба. Тогава тя се изплашила и излязла от гроба, отишла в кметството и се обадила на полицията. Веднага след обаждането въоръжените идват с патрулката, хващат децата на починалата жена и ги закарват в МВР-гр. Гоце Делчев. Там те пренощуват и на следващия ден е свикано прокурорско дело срещу тях. Съдията решава да ги осъди за една вина шест човека. Като им било разпределено кой по колко дни да лежи в затвора... (Милетка).

• Отказ от погребението

Това продължи някъде до средата на 1985-та година и след преименуването продължиха да осъществяват натиск по новите ритуали да се извършва погребение. Не разрешаваха погребението да се извършва по нашите обичаи. А уж по нови ритуали, а по християнски канони да се извършва погребението, сватбите също... Когато имаше погребение, задължаваха срещу подпис служители християни да присъстват на погребенията и да не допускат да се извършва ритуала по мюсюлмански обичай... Конкретно в селото има случай, където на погребението под натиск бяха докарани християни, които са учители, домакини на най-различни длъжности и тогава мюсюлманите се отдръпнаха и оставиха мъртвеца, и всички се чудеха какво да правят... и мъртвецът беше погребан от брат му и сина му, защото партийният секретар стоеше там и не разреши да го погребат по мюсюлмански обичай. ...Просто, когато имаше тъжен помен, семейството забравяше мъката по близкия, а повече се тревожеха какви указания ще дадат от кметството или от партийния секретар за извършването на ритуала... При погребението при мюсюлманите е характерно мъртвецът да се носи от хората и да бъде вдигнат високо, но по време на възродителния процес докарваха катафалка, джип от общината, оборудван с озвучителна техника и задължаваха мъртвеца да се вози с катафалката, като се пускаше погребална музика, а не по обичаите или пък присъствието на ходжи и имами беше табу — абсолютно забранено (Джемал).

Събарянето на надгробните плочи

„След това по гробищата ни караха насила да катурваме, да бием надгробните плочи. Аз се опънах, на едното не отидох, на другото дойдох и ме заставиха. „Ако ти не дойдеш, проваляш ни цялата акция и трябва да те караме в Белене. „Аз независимо от това със свити ръце, с много отчаяние, там в нашия квартал жените плачат, родителите псуват това-онова. Старшината от едната страна пази, от другата пази и наблюдава кой какво прави. Добре,

че имаше там едни ги натискаха като почнаха, там даже на много жени, които бяха общественици, стана им лошо „(Фатима).

„На погребението беше още по-тежко, защото беше с ковчег, хората не го приемаха, но под натиск всичко се извършваше на погребението... Спомням си за унищожаване на гробищните надписи, старите хора са поставяли, за да знаят къде е гроба на близките, изпотрошаваха се всички каменни плочи, извозваха се на определени места, още по-тежко като гледаш как се извършваха тези неща (Джемиле).

Заклучение

Асен Игнатов изтъква разликата между комунистическия „научен“ атеизъм и модерния атеизъм от типа на Жан Пол Сартр, който разсъждава най-вече върху твърде частните смисли и безсмислици на човешкия живот пред реалността на смъртта. В страха си от смъртта и след смъртта тоталитарната държава впряга цяла индустрия в утвърждаване на колективно безсмъртие – мавзолейни мумии, героите, които винаги са в строя, тържествени възпоминания и проверки-зари, паметници и паметни плочи, мемоарни кампании. От друга страна, отхвърлянето на смъртта обрича на забрава, на небитие „пожертваните“, оттам и масовата склероза за лагерите, затворите, напразните жертви. Колективното безсмъртие изглежда е по-постижимо от колективната вина. Пред Строгия съд на историята идеята за безсмъртие без Бог се оказа само една жестока буквализирана човешка метафора, а собствено естетическите ѝ постижения остават в сферата на кича.

В по-общ теоретичен план политическото ритуализиране на религиозните ритуали в тоталитарна България е интересно свидетелство за генезиса на съвременния политически спектакъл и кич в религиозния ритуал и изкуство: „За първи път в човешката история механичната репродукция еманципира произведенията на изкуството от паразитната им зависимост от ритуала. Репродуцирането на произведенията на изкуството се превръща в производство на произведения на изкуството специално предназначени за репродукция. От един фотографски негатив, например, могат да се извадят безброй отпечатъци, да се говори за автентичен отпечатък няма смисъл. Но в момента, в който критерият за автентичност престава да бъде приложим към артистичната продукция, тоталната функция на изкуство-

то се преобръща – вместо да бъде основано на ритуала, то се основава на друга практика – политиката“.¹

Анастасия Пашова е преподавателка в Югозападен Университет „Неофит Рилски“.

Коментари (5)

- 13-06-2014|**баба пенсионерка**

Войната между традиционната култура и соц.кича не се водеше само в средите на мюсюлманите. Сред източноправославните се ширеше ТАЙНИЯ обред на светото кръщение, на сватбите и на погребенията. Към гробищата беше изграден „дом на покойника“ - зала, през която минаваха ковчезите за 15-20 минути, четеше се един и същи съзлив текст, сменяха се само имената на починалите, беше пошло и тъпо, толкова пошло и грозно, че когато почина баба повиках поп вкъщи, за я възпее „по човешки“, както искаше тя, залата с глупавите брътвежи я подминах-ме, знаех, че баба е доволна дето прескочихме залата, защото беше роде-на през по-миналия век, т.е. 19ти. Днес, почти нищо не се е променило. Залата си седи, диктора от „траурни ритуали“ продължава да чете от по-жълтелите листи същите глупотевини, а погребалният бизнес е един-ственото нещо, което процъфтява в родният ми град...

- 19-06-2014|**проф. Боян Дуранкев**

Уважаемите автори са се подхлъзнали здравата по темата.

1 Benjamin Walter. *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. In: *Illuminations*. Harry Zohn, trans. New York: Harcourt, Brace, and World, 1968, 226.

Смяната на имената не е свързано с „комунистическата идеология“. Промяната на имената на българите в Турция и в Гърция се извърши много по-драматично, отколкото в социалистическа България. Промяната на имената на мюсюлманите във Франция – по същото време, както и в България, също е не комунистически ход. Да не се забравя за срещата между Митеран и Живков, състояла се в България, на която двамата си „свериха часовниците“ как да се действа. Да не се забравя и турското разузнаване и насъскването на определени етнико-религиозни сегменти към ерозиране на българската държавност.

Затова темата е много по-широка, но не от този ъгъл.

- 23-06-2014|**Гост**

Гавреха се с хората. Мисля го сега, мислех го и тогава. Мой голям приятел, казваше се Ахмед Зюрябов Бесов, бяхме свързка в алпинизма (за посветените е ясно, че е повече от брат), нарекоха Ангел. Той ме помоли да му помогна. Тогава бях офицер от армията. Не искаше да запази старото си име – Ахмед, разбираше че е невъзможно, искаше от мен да се „обадя“ да вземе фамилията на баща си. Виждате ли, даже не бяха им сложили и една фамилия, да си личи, че са баща и син. Не успях да му помогна, не успях...

- 23-06-2014|**Гост**

Май не изпълних всички технически неща и коментарът ми остана без име. Та приказката за Ахмед Зюрябов Бесов е моя, сиреч на Ганчо Иванов от Стара Загора. Ахмед беше от село Александрово, Казанлъшко.

- 26-06-2014|**Манол Глишев**

тези неща са подходящи за наизустяване от всякакви атакаджии и други подобни национал-комунисти.

Нещо като (издателски) манифест...

Автор: Златко Енев

Ако съдбата на хората е да посрещат смъртта, то съдбата на идеите – или поне на онези сред тях, които го заслужават – е да я избягват, тоест да търсят безсмъртие. Такава, или някаква подобна на тази, е надеждата, с която започвам това начинание, поредното в кариерата ми на човек, отказващ да спи прекалено спокойно, или „будител“, както това се нарича в някои от по-оптимистичните версии на българския национален разказ.

Идеята е проста, ако и не съвсем очевидна. За да намерят възможност за разпространение, идеите се нуждаят не само от представяне, но и от подходяща форма. Книгата, като едно от най-старите средства за духовен обмен, по мое мнение не е изгубила нищо от привлекателността и вечността си чрез последната си трансформация – онази на електронните носители. И така, воден от това убеждение, аз се заемам тук да ви представям плодовете на своята работа и под формата на книги. Електронни книги, тъй като това е формата, от която очаквам най-много в непосредственото и по-далечно бъдеще.

И още нещо (в което всъщност се състои неочевидността на собствената ми идея): времената се менят по-бързо, отколкото понякога сме в състояние да осъзнаем. В досегашната си история човечеството е познавало идеите най-вече под формата на техните материални носители: книги, филми, музикални дискове и т. н. Днес за пръв път те започват да добиват форма, повече или по-малко независима от онази на носителите си (една електронна книга, филм или музикален запис е по същество навсякъде и никъде). И, което е по-важно, никаква човешка сила не е в състояние да спре или ограничи разпространението им, щом само те са напуснали главите на създателите си. Едно от важните следствия от всичко това е, че идеите – някак автоматично, струва ми се – клонят към единствената цена, която вероятно може да им се даде, при условие, че вече не са замразени в някаква материална форма: нула. Именно

това е и цената, на която аз, чрез издателския проект, който започвам в този акт на чиста, но и напълно въображаема, свободна воля, ще ви предлагам плодовете на труда си. Всички книги на издателство „Екстаз“ ще бъдат безплатни, нематериални и свободни за некомерсиално разпространение до момента, в който някакъв възможен развой на събитията не ме убеди или принуди да се откажа от това тъй ефимерно и тъй окрилящо начинание. Ако пък все още се почесвате по главата и се питате как така може да излезе сметката на нещо толкова очевидно непазарно, то може би ще намерите по-убедителни аргументи в **ето този текст, писан преди няколко години**.

Две думи за името на издателството. „Екстаз“ идва от великолепните мисли (и текст) на един от любимите ми американски автори, Джонатан Лийтъм, **„Екстазът на влиянието“**. Също като Лийтъм аз приемам, че истинската мисия на интелектуалеца – в неговите превъплъщения от времената на Сократ до наши дни – е не толкова да търси „успех“ и „обществено признание“, колкото да разравя и разбунва онези грижливо изградени мравуняци на човешка съета и (необходимо) заслепление, известни под името „обществени порядки“. За добро или зло, това означава и неизбежен отказ от сигурностите на едно удобно, мило и приятно (буржоазно) съществуване. Екстазът – доколкото го има – може следователно да бъде само и единствено екстаз на едно (може би въображаемо) влияние. Той никога не може – а сигурно и не трябва – да бъде екстаз на приемането и успеха, тоест някаква форма на екстази.

И така, на добър час на всички ни. Нека силата бъде с нас, в този и всички възможни светове на свободата, въображението и вечното търсене...

Златко Енев

Берлин, началото на 21 век

П. П. Идеята, разбира се, може да постигне целта си – тоест да започне да оказва влияние – единствено ако към нея има интерес, тоест с някакъв вид масово участие, по възможност вашето собствено. Моето лично убеждение е, че в тази страна се пишат достатъчно много неща – някои от тях удивително добри – които никога не успяват да видят бял свят, именно поради логиката на пазара, който тук е прекалено малък, за да може винаги да си позволява екстравагантността на нещото, наречено „добър вкус“. Ето защо, ако самите вие имате неиздадени книги, в

които вярвате, или които отдавна вече са изчезнали от книжния пазар, без да заслужават такава съдба, то единственото логично място, на което (би трябвало) да ги изпратите, е именно тук – право в сърцето на „Екстаза“.

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като въплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

До утре: За чалгата и дарбите

Автор: Теодора Иванова

Всеки ден се възмуствам до мозъка на костите си и то само, докато седя пред компютъра. В тази малка България всичко е толкова сбъркано, че започва да ми става отчаяно. На маломерния ни мащаб се разполагат толкова много олигофрени, че ми става страшно. И сега ще ви обясня защо.

Не съм от хората, които се оплакват, казват, че за тях няма работа и се чудят как и кога да емигрират. Не съм и от хората, които постоянно дават за пример „Европата“ или любимото ми „Америка“. Възпитана съм в борбен дух, моето семейство не е било богато никога, но никога не сме умрели от глад. Баща ми е влачил като мравка през целия си живот, използвали са го, прецаквали са го и хора и държава, както всеки един тук, но никога не протестира, никога не се оплака, също и никога не отиде да гласува. Сега веднага ще залаят тези, които ми говорят за „политическа отговорност“ и колко било неотговорно, разбираш ли, да не гласуваш. Ми фак оф. Майната ви. Баща ми живее тук, построи ни къща сам – съвсем сам, разбирате ли?! А не краде, не лъже и никога не е направил зло никому, както и никога никой не му е дал дори и клечка кибрит. Не са му били виновни нито комунистите, нито демокрацията, нито никой, няма да ги изброявам, всички ги знаете. Това ви го казвам само, за да ви стане ясно, защо аз самата съм така аполитична. Баща ми се е борил като прасе с тиква с живота и винаги е казвал, че му е все тая дали „отгоре“ има магаре или президент. Защото сам се е оправял, работил е и както казах не е мамил или крал. Това се нарича външен локус на контрола, всичко зависи от теб, не от някой друг. Освен това винаги е искал да живее в България, защото както казва той, трябва да си много смотан, че да не можеш да се прехранваш в своята собствена държава. За това може да се спори, но е въпрос на личен избор.

И като опряхме на прехрана, стигаме до темата, която ми е наболяла. Като човек, който претендира, че уж се занимава с изкуство или поне

иска да се занимава, все по-отвратено ми става, докато гледам артистите в страната. Разбирам музикантите, както пееше Хазарта „батенце, ядеме чинки, сойки, деба тия емпетройки“. Разбирам актьорите, които се борят за работа на щаб и след дълги клизми, взимат заплата 240 лева. Разбирам писателите, драматурзите, всички, това вие го знаете! Пари няма, положението е кофти, изкуството е навярно в задния двор, както каза Ивайло Христов. Знам, че гладът е по-силен от тока и се надявам Господ никога да не ми изпраща подобно нещо. Всеки ден виждам хора, които просят, седя в центъра на столицата по цял ден, на улицата съм непрестанно и ако давам пари и цигари на всеки, който ми иска, на практика няма да ми остане нищо, защото те са хиляди. На скоро чух от майка на момиченце, което иска да става актриса, че детенцето се било отчаяло, видите ли, защото нямало парички за актрисите и как можело така. Вбесявам се, полудявам като чуя нещо подобно, искам да зашлевя този, който го казва, не да се скарам с него, не... Направо на физическо насилие ме избива, въпреки, че нито килограмите, нито културата ми позволяват подобно поведение. Искам да ви кажа, че докато сме така прости никога нищо няма да имаме. Сърдите се, че ви казвам, че сте селяни. Да си селянин вече не означава, че си от село. Хората от село са чисти като бяла ракия и като сълза на дете. А тия които са дошли в Столицата ни, жална ѝ майка, са далеч от сълзата, но не и от ракията. Знам, че ще кажете, айде какво се палиш, това е реалността. Аз съм далеч от тази реалност. На практика от година почти живея в Академията, не общувам с хора, които са ми под мисловното и душевно ниво. Много отдавна се зарекох, че всеки, който не ходи на палатка и не вярва в прераждането – директно ще изхвърчи от живота ми. Общувам с артисти, някои от тях ме отвращават и спирам да общувам с тях. Имам свободата за това! Навсякъде има утайка, знаете, сред всички среди. Общо взето съм запазена на максимум, между центъра, Академията и мястото, на което живея, а то е до гората, райско кътче, заради, което също благодаря Богу ежедневно. Слушам български рап и от години не съм чула и една чалга песен. Без майтап. Но днес бръмчи телевизора и чувам дивни ритми по Битиви. Сашко Еврото и онази другата поканили някакво едноклетъчно с ромски тен, а до него чифт цици с крака. Превключвам, разбира се, не мога да съм в тоя рейтинг, не. Възмутена съм, но окей, това все пак е телевизия, по начало си е чалга. И като дойдохме на чалгата, да кажа, че от месеци насам съм щастлива като малко дете. Аз съм на 28 години и ще доживея смъртта на чалгата.

Всичките мазни гюбеци, вафли, простотии, ще умрат, вече няма да шракат с пръсти в Студентски град, защото рапърите в България не спят, те правят албуми и мощно ще изригнат всеки момент. Виждам как това ще удави Пайнер, Планета и всъо. И всичко го знаят. Притаили са дъх и чакат. Както игнорирам човешката простотия, така и цедката ми относно музика е мощна. Не знам какво се случва, освен с това, което ме вълнува. Гледам в социалната мрежа постват Криско, Мария Илиева, знам си, че не е яко и не го отварям, седя настрани, надалеч, пазя си ушите и очите. Но какво ме накара днес да видя и аз, защо аджеба сички го слушат това. Видимо доволна била как ти Мария. Значи за нея специално искам да кажа, че е един от малкото творци, на които съм се възхищавала. Купих си неин албум, когато бях на 19 години и си го слушах в колата. Красива и даровита е Мария, няма спор. Пак в тинейджърските ми години я срещнах. Беше сама, дошла да гледа мюзикъла „Коса“, който тогава се играеше от млади актьори в театър София. Поисках ѝ автограф. Никога в живота си не съм искала автограф на някого. Тя беше мила, интелигентна, красива. Говорихме няколко минути, остави хубаво чувство у мен. Знаем, че в последните десетина години тя е съвременната дива на българския поп, за нея говорят кофти неща, никога не съм обръщала внимание на тези думи, винаги съм си казвала, ето тя го прави, нали? Прави хубава музика, с цената на няма значение какво. Мария започна да слиза по стълбата на моето възхищение, когато започна да участва в разни риалити програми. Не помня точно какво, но понякога на екрана много си личи колко точно си се вживял у себе си. Преди известно време тя направи песен със Зафая. Тогава си казах, ей, котка по гръб не пада. Мария си инжектира свежа кръв от тези безбожни таланти, които от години правят страхотна музика, но малцина са тези, които знаят. Комерс и пари не правят те. И Мария ги хваща, с готина музичка, с нейното известно и мега красиво лице, направиха толкова сладко сингълче, че беше супер. Беше като Бийонсе – толкова класна и красива. Казах си, ей браво, пълнят ми душата такива неща. Но днес си пускам въпросното парче, с онзи безподобен гном, ама що ли обиждам гномовете, което и парче ме подбуди към целия този текст. Значи. Пее на диалектче гномчето, хваща я за косата как ти Мария, която е с две глави по висока от него и я надупва, видите ли. Текста малоумен, музиката никва разлика от последните му десет на същия гном. Потръпвам, буквално ме побиват тръпки от това засукано лайно, от тази чалга, от тази гнусотия. Седя пред

монитора и искам да повърна, сецам се за онези двамата от сутринта по сутрешния блок и откровено ви казвам, че дори те са по-достойни. Те са натурални, истински, не правят подмяна и не лъжат никого. Те си признават, че правят чалга и не заблуждават никого. Не може. Няма оправдание. За пари ли го правиш, за какво? Ножа ти е опрял до кокала ли, детето ти умира, какво по дяволите ти е оправданието?! Възмутена съм. Повече от възмутена, как пред очите ми един творец продава себе си!... Не може това да се толерира, да се слуша от децата, да си мислим, че има продукция, да се залъгваме с някакви подменени неща. Адски ми е гадно и обидно, че това съществува, и то сега, когато чалгата е на път да си замине. С това ли ще се замени? И аз, която си стискам очите до последно, дори и моите клепащи не удържат тази помия, която ме залива. Как едни могат да творят и да пазят достойнство, да се клатят на ръба на комерсиалното и истински качественото и въпреки, всичко да успяват да преживяват. Как има артисти в тази страна, които не се продадоха, не се подмениха, никога не мрънкаха, никога не се оплакаха. Работиха, работиха, работиха. И умряха за и на сцената. Цената на хляба е еднаква за всички нали? И си мисля, че това е голям грях. По-голям от всичко останало. Да продадеш безпаметно дарбата си, която ти е дадена от Господ.

Теодора Иванова, която приятелите ѝ наричат с леко носталгичното име „Додо“ следва драматургия в НАТФИЗ „Кръстьо Сарафов“ и от няколко години насам води личен блог, който може да бъде намерен на адрес <http://dodnesback.blogspot.de/>

Коментари (3)

- 16-06-2014|**Росица Атанасова**

Споделям напълно. Точно така съм се чувствала, когато се „изтърва“ да видя и чуя нещо подобно. И да, точно с този език заслужават да бъдат коментирани.

И все пак, Теодора, и аз като Вас вярвам, че един ден... Дано го доживея... Желая Ви радост!

- 18-06-2014|**Пламен**

Според мене, рапът за който плачеш е от същата кофа за боклук.ис-каме или не времето ни го налага.И си мисля, че баща ти има много правилна философия за живота.Просто трябва да имаме търпение.Това е мое мнение...

- 27-06-2014|**Радмила**

Подмяна на ценностите. За съжаление не само в изкуството, а и в живота. Пълен морален срив. Това е причината — ако няма търсене — няма и предлагане. Много добре написано, но не стига до широката публика — четвъртата власт не лансира подобни мнения, защото и тя е в кацата. Дано наистина все още има надежда у всеки.

Тавтология на насилието

Автор: Жени Колева

How surely is dead beyond death. Death is what the living carry with them.

Cormac McCarthy, „Suttree“

Blood Meridian or the Evening Redness in the West е роман, роден директно върху добре поддържаното лобно място, където лежи митът за американския див, див запад. Както може да се очаква от отроче, родено на такова злокобно място, то самото е злокобно. Както може да се очаква и от натрапчиво кървавия цвят на заглавието му, самото то е ужасно кърваво. По-страшното е, че в известен смисъл е и истинско.

Кървият меридиан на Маккарти носи няколко значения. Буквално, това вероятно е минаващият през щата Тексас 98-ми меридиан; той е и мястото (град Nacogdoches в източен Тексас), където двамата основни герои на романа – Хлапето и Съдията Холдън застават рамо до рамо в своя напълно лишен от „човешки“ характеристики поход; символично, кървава е и линията, разделяща американските и мексиканските територии по време на Мексиканската война в средата на 19 в. – времето на романа; той е най-вече илюзорната граница между цивилизацията и дивачеството. Самата книга, подобно на заглавието си, е няколко неща едновременно. Уестърн, историческа реконструкция, откровена фикция, класически американски епос. С всяка страница границите и конвенциите – жанрови, исторически, наративни, митологични, се разколебават. В края остава само усещане откъдност – откъд традиционния уестърнов роман, откъд исторически разпознаваемите хора и събития, откъд разпознаваемите разказвателни елементи, откъд **Manifest Destiny** митоса, откъд цивилизационния модел.

Разказът проследява скитничеството на едно 14 годишно момче, известно само като Хлапето, борбата му за оцеляване, попадането в затвора, присъединяването към банда ловци на скалпове, ръководена от капитан Глантън и Съдията Холдън, и от втората си половина до края – без-

чинствата на въпросната банда из американския запад. Съдията Холдън и наемниците на Глантън са действителни личности. Събитията от романа са базирани върху автобиографията на командира от Гражданската война Самюъл Чембърлейн, в която той разказва за младостта си сред ловците на скалпове. Въпреки историческото си скеле обаче, *Blood meridian* дотолкова засилва цветовете на събитията, придава такъв магнитуд на смъртта и насилието, че очевидно не само не търси архивна достоверност, но се засилва по повърхността на обичайния романов реализъм и се спира на самата граница на гротеската. Като отражение на действителността в тежък нощен кошмар, но без психеделичността на съня, съвсем като на яве.

По подобен начин се размиват и жанровите елементи на романа. Той има всички качества да бъде класически уестърн и на пръв поглед е точно това. Разликата е, че представата за дивия запад е обърната с главата надолу, сказанието за свободните земи и храбрите мъже (т.нар. **Frontier myth**) е напълно развенчано. Изчезнала е честта в смъртта. Изчезнало е всичко положително, с което традиционно се свързват тези класически американски митологеми – мъжете вече не са силни и смели, а свирепи пияници-скитници; от дивата, нова земя (и при това тази земя е толкова зашеметяващо красива, дори когато е просто пустош) се е изпарила всяка възможна романтика на приключенстването. Характерният за жанра ‚свободен дух‘ е просто пометен от духа на смъртта. Движеща сила не е откривателството на нови светове и възможности, а унищожението. *Wild, wild west* не е нищо повече от кървава, мародерска оргия. Няма сблъсък на варварство с цивилизация, защото няма цивилизация. Няма компрометиране на морала, защото няма морал. Висшият морал е войната. Няма грях, защото няма съзнание за добродетел. Тотално, безметежно мракобесие – без аргументи, без релевантна предистория, без обяснителен послеслов. Представете си *The Road* без бащата, детето и огъня и ще сте си представили *Blood Meridian*. Мисля си как постапокалиптичната картина от *Пътят* не е била нова територия за Маккарти, той просто е погледнал към света в по-ранната си творба и е предвидил неговото далечно бъдеще.

Струва ми се, че авторът използва вътрешна препратка към *Blood Meridian* и в друга своя по-късна книга. Откъде другаде да са дошли неангажираните с никаква авторова оценка сцени на насилие в *Няма място за старите кучета*, блестящо реализирани и с киноречника на братята

Коен? Кой друг би могъл да е първообразът на първичната разрушителна сила Антон Чигур, ако не Съдията Холдън? (Отделен е фактът, че краят на *Няма място...* е съвсем откровена реминисценция на епилога на *Blood Meridian*). По един особено интелектуален и отстранен начин Маккарти трайно се занимава с неминуемото, опустошително зло.

Независимо дали помитацият мрак ще се материализира чрез неименувано бедствие и безутешен пейзаж (апокалипсиса в *Пътят*), чрез определен човек (Съдията Холдън в *Blood Meridian*, Антон Чигур в *Няма място за старите кучета*, Мелкина в наскоро филмираната Маккартиева пиеса *The Counselor*), чрез цяла група хора (наемниците на капитан Глантън), резултатът е един и същ – това е стихия, на която е почти невъзможно да се противопоставиш. Насилието не се нуждае от мотивация. В *Blood Meridian* то се случва съгласно естествените закономерности на света, в който разказът е заключен. Ловът на скалпове е единствената обективна движеща сила, която присъства в романа, единственото обяснение за поведението на героите. Това обяснение обаче с всяка следваща сцена с разхвърляни по страниците кръв и вътрешности, става все потвлечен и неубедителен мотив – бандата посича с еднакъв успех както хора, така и животни; както индианците, за чиято гонитба е вербувана от мексиканския губернатор, така и самите мексиканци. Дивачеството цари повсеместно – както сред самите диваци, така и онези, тръгнали на война срещу тях. Създава се злокобно и тревожно усещане за тотална неустойчивост на цивилизацията. Авторът обаче не осъжда и не оправдава. В смъртта няма трагедия. Няма драма. Няма и достолепие. Просто е показана с безкомпромисен натурализъм и след това остава пустош. *‘But the dead do not remember and nothingness is not a curse’*, казва Маккарти в *Suttree*.

От мрачния романтизъм на Натаниел Хоторн и Хърман Мелвил, през протягащата се към модернизма антигероика на Джоузеф Конрад – темата за „сърцето на мрака“ като че се е разпространила чрез осмоза из текстурата на класическата англоезична литература. Тъкмо тази идея, заедно с охолния език, е вероятно най-дълбоката структурна връзка между *Blood Meridian* и *Моби Дик* – другият голям роман, който разчертава литературната топография на американското, който стъпва дълбоко в местния митос, разсъблича го от романтиката и му задава неотвратима гибелна константа. Но Маккарти дестилира *страшния дух на смъртта и разрушението* (онзи от притчата, която Иван разказва на Альоша в

един от ключовите моменти на *Братя Карамазови* – друг мултикултурен мост, който би могъл да е предмет на отделно изследване) до степен да се откаже от класическия наратив и почти да се превърне в служител на стихията, в неин хроникьор, защото наистина е трудно да се открият в този роман обичайните повествователни подходи към герои, развития и конфликти.

„Не ме интересуват книги, които не боравят с въпросите за живота и смъртта“, казва в едно от много редките си интервюта Кормак Маккарти. Въпросът е къде е животът сред тоталната хегемония на смъртта в *Blood Meridian*. Къде е вечната красота, която все пак оцелява сред мрака и ужаса в дълбините на човешкото сърце (по една известна реплика на Хоторн). Няма къде другаде да е, освен в думите. В начина, по който Маккарти успява да накара околният пейзаж, пустошта, да присъства с цялата си (не)възможна древност и магичност. В необяснимия приём, по който думите се подреждат иззад вътрешности, прокапващи скалпове, набучени на шиш новородени жребчета, в една ужасяваща, покъртителна красота. В *Пътят* го има момчето. В *Старите кучета* началният старт на хищническото преследване е даден от простото подаване на чаша вода на обречен. В *Blood Meridian* думите оформят единствения сблъсък в романа. Няма друг признак на святост сред погрома, освен думите, които описват самия погром. Много странен, но и много майсторски конфликт. Ако изобщо е възможно нещо да бъде покъртително, но в добрия смисъл, то добрият смисъл тук е изумителният разказвач зад натежалото от кръв перо на този роман. Оголената проза на Кормак Маккарти създава в поредица от безстрастни сцени шокиращата картина на свят, който е едновременно и напълно опустошен и опустошително красив. И дори самите негови разсипници притежават зловещо сияние. Понеже е наистина трудно за обяснение – ето едно (точно така *едно*) изречение за пример и не се наемам да го превеждам, защото преводът на тази книга би бил едновременно научен труд и творчески героизъм:

‘They crossed before the sun and vanished one by one and reappeared again and they were black in the sun and they rode out of that vanished sea like burnt phantoms with the legs of the animals kicking up the spume that was not real and they were lost in the sun and lost in the lake and they shimmered and slurred together and separated again and they augmented by planes in lurid avatars and began to coalesce and there began to appear above them in the dawn-broached

sky a hellish likeness of their ranks riding huge and inverted and the horses' legs incredibly elongate trampling down the high thin cirrus and the howling antiwarriors pendant from their mounts immense and chimeric and the high wild cries carrying that flat and barren pan like the cries of souls broke through some misweave in the weft of things into the world below.'

Blood meridian, както е видно и от по-горе, не се чете лесно дори на чисто словесно ниво, встрани от въздействия ефект. Авторът използва богат, често архаичен и вероятно точен спрямо времето на книгата език. Разказът е изцяло неперсонифициран – няма геройски гледни точки, няма вътрешни монолози, дори диалозите са много редки, историята е като серия диапозитиви. И в този роман на Маккарти усещането за скрит контекст е много наситено. Четейки го, най-после разбрах защо толкова често сравняват автора с Фокнър. Освен общите им плътност на езика и усещането за място, в цялата книга има едно тъй Фокнърско чувство за неизбежност, за мрачна предопределеност. Още първата сцена от живота на Хлапето заявява, че разрухата е заложена в клетките и никой, *никой* не притежава свободната воля да промени този факт. А по-късно има и едно разиграване на карти-таро край лагерния огън, което окончателно затвърждава чувството за отнет избор.

Голяма част от контекстовите препратки – библейски, митологични, класически са при героите. Всъщност в книгата няма основен герой, няма и второстепенни. Не и в истинския смисъл – само членовете на бандата и други, които се появяват съвсем за кратко, обикновено за да умрат в кръв и агония пред очите на читателя. Образът на Съдията обаче е изключително ярко присъствие в книгата и в следствие – безмълвен хегемон над много от нещата, които създателят му ще напише. Но той не е точно герой. Не е и точно човек. Холдън е гологлав огромен албинос с бебешко лице, овладял и знанието, и съществуването на света: „Ако нещо съществува без мое знание, съществува и без мое позволение.“ Персонификация на Просвещенската личност, само че брутално лишена от всичко светло в думата. Той е подобен по своята свръхестественост и символност на момченцето от *Пътят*, само че с точно обратен знак и доста по-интензивно мистифициран. Не образът на Спасителя се крие зад Холдъновата „свръхчовешка“ същност, а пълният му антипод. Холдън е тъмната стихия и абсолютният хаос, философът на насието и апологетът на войната: „Ако войната не е свято дело, човекът не е нищо по-

вече от купчина древна пръст.“ Вместо да противопостави цивилизационния модел, който така добре познава, на околното дивачество, той сам довежда дивачество и мрак в спокойните земи, по които пристъпва. Неслучайно го наричат Съдията. (Единствен Хлапето се осмелява да оспори неговия авторитет: *“Какъв съдия е той?”*) Не е случаен и надписът на пушката му: *‘Et in Arcadia Ego’*. Латинската фраза, която от векове е предмет на тълкувания, често противоречащи си, е нещо като словесен двойник на Холдън. В по-вероятния от възможните смисли на изречението, станало известно най-вече от една картина на Никола Пусен, Смъртта заявява своето присъствие в идиличната пасторална страна Аркадия: *„И в Аркадия съществувам.“* Приликата на Холдън с Капитан Ахаб от Мелвилевия *Моби Дик* със сигурност не е съвпадение, само че Съдията е по-открито нечовек. А земята, родила кървавия марш и придобила съвършено ново лице след него – това е белият кит, митологичното същество, чието преследване и убийство ще бележи историята.

Хлапето е единственият друг герой, който присъства в разказа с нещо повече от името си. Ако трябва да продължим аналогията с *Моби Дик* – той е Ишмаел. Той може би, *може би* единствен все пак успява да запази някакво мизерно зрънце човечност, наред с варварството. Съдията Холдън сам потвърждава това в края на книгата, като му казва: *„Поддава сърцето ти... Единствен ти таиш в душата си късче милост за дивациите.“* Само че съдбата на Хлапето е твърде категорично предречена още с раждането му, за да може истински да се противопостави. И все пак само той успява донякъде да компрометира безусловността на Холдън като неколкратното отговаря на речите и обясненията му с простото, но решително: *„Ти си луд.“* И наистина, категорична, неконтролируема лудост има в дъното на Холдъновия абсолютизъм. Това ми изглежда като едно от много редките преки отгласи от авторовия глас в повествованието.

На корицата на моето издание пише: *„Класически американски роман за обновлението след ожесточението.“* Но никакво обновление, никакво изкупление няма в този роман. Самият автор не се опитва да изкупи вроденото безчинство на човешката природа. Има само чиста картина на митологичния мрак във фундамента света. Това е важна и мъчна книга в повече от един смисъл. Знам, че трябва да се чете и да се чете пак, за да се възприеме по-ясно уникалната ѝ литературна естетика, не знам обаче, наистина не съм сигурна, *искате ли* да го направите.

Жени Колева е юрист по професия и литературен преводач от английски понякога. Завършила е Юридическия факултет на Софийския университет. Интересува се от литература, кино и джаз.

„Другарският съд“ в периода на комунизма в България

Автор: Анастасия Пашова

„След като завземат властта през 1944 година, българските комунисти си поставят за цел да осъществят и „социалистическия начин на живот“ — всички аспекти на ежедневието трябва да бъдат преустроени в съответствие с определени идеологически цели“¹ „Новият човек“ трябва да е носител на „нов комунистически морал“ — дисциплиниран и мобилизиран чрез труд, да води своя семеен и личен живот по предварително указани предписания и пр.

В България със специалната задача да се „превзпита“ и „дисциплинира“ населението чрез „колектива“ са натоварени идеологически „другарските съдилища“², които са и обект на тази разработка.

Целта на изследването е да се проследи практиката им в комунистическа България като една от формите на всевластие на тоталитарната държавата, контролираща публичното и личното пространство на хората. Приемам идеята, че властовите механизми на тоталитарната държава не винаги са само механизми на забраната. Те може да са и техники за наблюдение, следене, надзор, контрол на поведението на индивидите в комунистическото всекидневие. Тяхната цел е да дресират и дисциплинират обектите си. Като акцентирам върху механизмите на институционализиране и функциониране на „другарските съдилища“ ще се опитам да поставя на дискусия и темата за ирационалността и дисфункционалността на комунистическия манталитет³, който е съз-

1 Брунбауер, Улф Идеология, общество, семейство и политика в България /1944-1989/ – <http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1203-2011-04-12-11-07-48>

2 В текста поставям „другарските съдилища“ в кавички, защото те са всичко друго, но не другарски и не съдилища в смисъла на понятието.

3 Асен Игнатов, Психология на комунизма, С., 1991, с. 9. Изцяло приемам и идеята на автора за другите характеристики на комунистическия манталитет – страх от отговорност, паралелизъмът на партия и държава, приоритет на догмата пред живота, амбивалентност на комунистическото съзнание, екзалтация и прозаичност, догматизъм и прагматизъм, псевдорелигиозност и сциентизъм, демоничност и посредственост.

дал тази институция. От тази гледна точка ще разгледам и „другарските съдилища“ като една ирационална псевдоинституция, разбира се възникнала под влияние на „челния съветски опит“¹. Ще хвърля светлина и върху един друг аспект, който е останал засега встрани от вниманието на научната общност, а именно – „другарският съд“ като публично място за прилагане на репресивни техники, типични за тоталитарната държава: широка публичност и показен характер; колективно засрамване и опозоряване, всеобщо следене и доносничество и за традиционната за комунистите „самокритика“.

Архивните документи от държавните архиви и периодичния печат, които са използвани, позволяват да се разкрие и интерпретира и фактът, че в България „другарските съдилища“ се създават институционално и много бързо обхващат почти всички селища в страната в самото начало на 1960-те години.² Но през 1970-те, особено втората половина, те са неработещи и остават само като следа в номенклатурните документи от периода, въпреки че законът за тяхното създаване и функциониране продължава да действа чак до 1991 г.

Първообраз на идеята за другарски съдилища: Идеята на Ленин за промишлени съдилища

Идеята на Владимир Илич е формулирана в статия още през 1899 г., а е напечатана за първи път през 1924 г. в списание „Пролетарска революция“.³ Времето преди революцията през 1917 година и може би обяснява замисъла на автора за изграждане на промишлените съдилища като алтернатива на „обикновените съдилища, в които съди един назначен от правителството или избран от богатите класи съдия, без да е избран от работниците.“ Още тук прозира идеята за дублиране на институция, която да бъде в полза на работниците.

Какви „изгоди“, вижда за работниците В. Ленин?

На първо място тези съдилища ще бъдат много по-достъпни за тях. Съдът ще е в състав поравно от работниците и фабрикантите. Няма да се пише жалба от адвокат, няма да се чакат срокове, няма да се губи време

1 Вж. Данкин, Цветан, Другарските съдилища, С., 1961; Папалезов, Стефан Другарските съдилища, С., 1962.

2 Още през 1961 г., когато излиза законът, са изградени „другарски съдилища“ в 496 селища, като 4 396 от тях са в селата, а 1 100 в градовете. ДА - Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 1, л. 18.

3 Владимир Ленин. О промншленнх судах, сп. „Пролетарская Революция“, 1924, № 8-9. Напечатана е по ръкопис, ръчно преписан от Надежда Крупска.

да се явяваш на съд като се откъсваш от работа и няма да търсиш свидетели. Процедурата, която предлага за промишления съд е максимално опростена – устна жалба към избрани от работниците съдии и насрочване на заседанията на съда през свободното време, за да не се откъсват от работа работниците.

Втората „изгода“ за работниците е, че съдиите в тях в по-голяма степен ще разбират фабрично – заводските дела и тъй като половината от тях са работници *„...няма да гледат на работника като пияница, нахалник и невежа, както гледат съдиите-чиновници, които са от буржоазията“*.

Най-голямо недоумение обаче предизвиква третата посочена „изгода“ за работниците. *„Работниците ще се учат в тях и чрез тях ще се запознаят със законите. Масово те не ги знаят и не могат да ги знаят ...Те от малки работят във фабриката, едва, едва се огромяват, а някои дори, и не и затова няма как и от кого да познават законите...Работниците могат да се запознаят със законите, само тогава, когато им се налага сами да прилагат тези закони, да слушат и виждат съд по тези закони.“*¹ Още от самото начало идеологът на другарските съдилища не се притеснява да изтъкне правовата некомпетентност на работниците и въпреки нея да иска да ги включи в институцията, в която те ще са абсолютно неподготвени и безпомощни. Ще прилагаш законите, без да ги познаваш, като едновременно с това се и учиш.

Четвъртата полза, за която говори Ленин е свързана с факта, че чрез промишлените съдилища работниците ще взимат участие в обществените и държавни дела и така ще си създадат свой работнически елит, който да поведе работническата класа на борба. Ще огласяват всякакви злоупотреби. Ще приучат фабрикантите към прилично обръщение към работниците, *„а не да се отнасят с тях надменно като с глупаци и крепостни“*.²

Владимир Илич не пропуска да подложи на унищожителна критика институцията съд. За него тя е свързана със съдии – чиновници, които са от буржоазията. За него те са „тунеядци“, „буквояди“ и „непознаващи фабричните проблеми“, които се грижат делата да се решат на книга, като се подмазват на началниците си и не решават справедливо работническите дела. Разбира се, към тези критици авторът не привежда никакви доказателства.

1 Пак там, с.12

2 Пак там, с.13

Държавното регулиране на трудовата дисциплина в този си замисъл е постигнато на практика след революцията от 1917 година в периода на военния комунизъм.

Съветският модел на дисциплинарен другарски съд

Съветският модел на „дисциплинарен другарски съд“ подробно е описан и коментиран в съветското научно пространство.¹ Повечето автори от този период го разглеждат като форма на убеждение и категорично отхвърлят факта, че използването на принуда е метод в дейността на социалистическата държава. Основната цел на закона според авторите е да „възпитава и превъзпитава“ – *„да изкоренява стари привички, да коригира простъпки и нарушения в правилата на социалистическото общежитие“*². За съжаление, след промените, за репресивния характер на съветския закон, са написани твърде малко критични материали.³

В тази част на текста ще се опитам да проследя кога и как започва да действа „дисциплинарният другарски съд“ след „ВОСР“ през 1917.

Законът е създаден с Декрет на Съвета на народните комисари на РСФСР от 14 ноември 1919 година. Променен е с Декрет от 5 април 1921 г. – подписан от В. И. Ленин.⁴ Предложението „дисциплиниращ другарски съд“ има нещо общо с първообраза на идеята на В. И. Ленин за „производствен съд“, дотолкова че се предлага изграждане на съдилища във всички предприятия и учреждения в РСФСР – *„без изключения“*. Тяхната цел обаче е *„Да издигне трудовата дисциплина и производителността*

1 Валеева, Р. Товарищеские суды, Уч. пособие, съст. А. Б. Сахаров, М., 1966; Солодкин, И. И. О товарищеских судах, „Правоведение“, 1959/3; Ульянов, З. Всемерно помогать товарищеским судам, „Социалистическая законность“, 1959/1; Ясинский, В. Суд в селе Маркино, „Известия“, 19 март, 1959; Добровольский, П., А. Сахаров, А. Черноголовкин, Н. Юдельсон. Товарищеские суды. Учебное пособие для слушателей факультетов товарищеских судов народных университетов правовых знаний, М., 1966; Кригер, В., Лесницкая, Л., В. Малов, И. Михайловская, Б. Сахаров, М. 1974; Ил Михайловская, Организация и деятельность товарищеского суда. Практический комментарий к положению о товарищеских судах РСФСР, М. 1975.

2 Солодкин, И. И. О товарищеских судах, „Правоведение“, 1959/3, с. 118

3 Киселов, И. Трудовое право России: Историко – правовое исследование. М. „Норма-Инфра“, 2001; Ковалева, Л., В. Журавлева Государственное регулирование трудовой дисциплины 30-е годы XX века, Актуальные проблемы права России, 2004; Сафонова Е. „Преступления и наказания“ в промышленности России в начале 1920 г. www.rustrana.ru; Бондаренко, П., И. Зозуля Товарищеские народные суды – форма народных судов, Ставрополь, 2007.

4 Василев, А. Товарищеские суды: история, перспективны деятельности в условиях рынка. Сб. Товарищеские суды, съст. А. В. Сахаров, М., 1966.

на труда до най-висши предели“.¹ В Декрета е уточнено къде се създават/ по предприятия и учреждения/, кой отговаря за тях – /Всерусийският централен съвет на професионалните съюзи/, как и от кого се избират техните членове и за какъв период от време. Право да подават граждани на съд имат профсъюзните органи, управителят на учреждениято и фабрично – заводските комитети. Заседанията на „дисциплиниращите другарски съдилища“ са периодически, публични, в неработно време и техните решения широко се популяризират.

Още тук се вижда репресивния характер на новата, дублираща народния съд, псевдоинституция – да контролира и санкционира, с цел дисциплиниране, което е отразено и в самото му наименование.

В Декрета са посочени като подлежащи на санкция 17 нарушения на трудовата дисциплина, качеството на работа и охраната на труда.²

Това, което говори пряко за открито репресивния характер на Декрета, са предвидените в него сурови наказания. От „безобидното“ предупреждение до затваряне в концентрационен лагер за срок от 6 месеца. Малко по-леки са наказанията: *„...изпращане на тежка принудителна работа без лишаване от свобода чрез бюрото за принудителна работа и уволнение от предприятието или учреждениято и лишаване от избирателни права за срок от шест месеца“*³, но също толкова зловещи като лагера. Явно по това време се поставя основата на репресивния характер на последващия сталински апарат и към обикновените работници.⁴

Другарските съдилища са ликвидирани по времето на НЕПА- 1923 година и са възстановени на 20 февруари 1931 г. В началото на 1933 г. в СССР отново действат 20 648 „производствени дисциплинарни другарски съдилища“. Много бързо след това-през 1940-те и 1950-те-техният брой достига до 330 000 и в тях ежегодно са привлечани към отговорност около 40 000 човека.⁵

1 Декрет от 5 април 1921 г. Положение о дисциплинарных товарищеских судах Сб. Товарищеские суды, съст. А.В. Сахаров, М., 1966.

2 На тях ще се спра по-подробно по-късно, тъй като те се повтарят и в следващите варианти на съветския и българския закон.

3 Декрет от 5 април 1921 г. Положение о дисциплинарных товарищеских судах Сб. Товарищеские суды, съст. А.В. Сахаров, М., 1966.

4 Луис, Бен. Сърп и чук /История на комунизма, разказана с анекдоти/, С., 2010.

5 Василев, А. Товарищеские суды: история, перспективы деятельности в условиях рынка. Сб. Товарищеские суды, съст. А.В. Сахаров, М., 1966.

През 1956 г. XXI конгресна КПСС приема нови разпоредби за „другарските съдилища“ и им се възлага да се занимават не само с дела, свързани с трудовата дисциплина, но и с такива от „битово-морален характер“ – оскърбление, клевета, леки телесни повреди, побоища и др. В закона от 1960-те са премахнати санкциите – концентрационен лагер и лишаване от избирателни права.¹

На 11.03.1977 е приет и Указ за утвърждаване на другарските съдилища, като определението им като „дисциплиниращи“ отпада.

Българският закон за „другарски съдилища“ от 1961 – копие на съветския

Законът за другарските съдилища в България е обнародван в „Известия“, бр. 50 от 23 юни 1961 г.² След това претърпява множество несъществени изменения³, като поне по документи просъществува до 1991 г., когато с Указ №370 е отменен.

Официалната версия на идеологическия замисъл за създаването на „другарски съдилища“, така както е формулирана в закона, е свързана стриктно неща: *„Да оказват възпитателно въздействие върху гражданите в дух на комунистическо отношение към труда... Някои функции на държавните органи по опазване на обществения ред да се поемат от обществените организации... Да предотвратяват различни престъпления, нарушения и други противообществени прояви, свързани със социалистическата собственост и морал.“*⁴

С други думи, официално те имат обществено-наказателна и превантивна /възпитателна/ функции, а неофициално – стават част от системата за пропаганда и колективно осмиване и осъждане.

Задачите на съдилищата, както са отразени в закона, са. *„Активно да съдействат за възпитанието на гражданите в дух на: Комунистическо отношение към труда; Спазване на установения правов ред; Спазване правилата на социалистическото общежитие; Опазване на социалистическата собственост; Да развиват у трудещите се чувство на колективност, другарска взаимопомощ и зачитане честта и достойнството на гражданите.“*⁵

1 Указ от 11 март 1977 об утвърждени на положения о товарищеских судах, www.kadis.ru

2 в. „Известия“, бр. 50 от 23 юни 1961 г.

3 Изм. ДВ, бр. 101 от 1966 г.; Изм. ДВ, бр. 27 от 1975 г., с. 5, обн. с Указ № 637 на основание чл. 84, ал. 1 и чл. 93 от Конституцията.; Изм. ДВ, бр. 36 от 1979 г.; Изм. ДВ, бр. 27 от 1986 г.

4 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а. е. 57, л. 291

5 в. „Известия“, бр. 50 от 23 юни 1961 г.

Обект на другарските съдилища са недисциплинираните индивиди по предприятия, заводи, ТКЗС-та, по организации – квартални ОФ, по села; по висши и полувисши училища – по факултети и курсове – отделно за преподаватели и студенти.

Освен организациите и институциите, които следят трудовото и морално поведение на гражданите, гражданите също са в непрекъснато дебнене и контрол помежду си по местоживеене и месторабота. Чрез тази квазиинституция /имитация на народния съд/ идеологическата система налага и контролира спазването на определени морални норми, вмениява „нов социалистически морал и норми на поведение“.

По статут, формулиран в закона, „другарските съдилища“ са „изборни обществени органи по месторабота и местоживеене, облечени в доверието на колектива, които изразяват неговата воля. Те не са народни съдилища и в тях няма адвокати. Процедурата е облекчена – до 14 дни другарският съд трябва да назначи заседание.“¹

Мотивиране на създаването на „другарските съдилища“.

Отношенията „другарски съд“ – народен съд през погледа на комунистическата идеология

Първите крупни законодателни реформи след 9 септември 1944 г. се извършват, както и всяко случващо се събитие през тоталитарния период, в духа на съветския опит. Със специален закон за устройство на съдилищата /7 ноември 1952 г./ се създава единна съдебна система – нов Наказателно-процесуален кодекс и единно съдопроизводство по всички наказателни дела.²

Осем години по-късно, като контрапункт на народните съдилища се създават „другарски съдилища“. Комунистическата идеология мотивира тяхното изграждане по следния начин: „Създаването на другарските съдилища у нас в никакъв случай не означава, че нарушенията са се увеличили, че органите на народната милиция и съда не са в състояние да се борят ефикасно с тях. Напротив, това означава, че държавните органи все повече ще се освобождават от тези свои функции, които постепенно ще преминат към обществените организации. Това всъщност означава, че нашата социалистическа обществена система достатъчно е укрепнала и има сили и средства, без

1 Пак там.

2 Вълканов, Вълкан История на България /1944 – 1989/, част I, Варна, 2006, с.148.

да се опира на изпълнителната власт на държавата, да се бори с успех срещу нарушителите на обществения ред“¹.

Новата квазиюрдическа институция е планирана да дублира държавната под претекст, че така се облекчава работата на съда: „Много често народните съдилища се затрупват с дела, както се казва ‚за нищо и никак-во‘. Касае се да инцидентно възникнали недоразумения между близки и съседи, разменили обиди и непристойни етикети...които обикновено приключват с помирение...Разглеждането на дела от подобен характер е свързано със загуба на много ценно време на страните, на техните свидетели, с изразходване на излишни средства за съдебни разноски, адвокатска защита и т.н.“²

В написана от Стефан Папалезов брошура „Другарските съдилища“, официално издадена от Националния съвет на ОФ през 1962 г., абсурдно се изтъкват предимствата на „другарските съдилища“ пред народните такива: „В сравнение с народните съдилища другарските съдилища имат известни преимущества, както от гледна точка на бързото и ефикасно правосъдаване, така и от гледна точка на голяма икономия на време и средства. Най-главното им преимущество е, че те действат от името на колектива, който ги е избрал, част от който колектив са привлечените под отговорност, за да не допускат в бъдеще нарушаване на обществения ред.“³

Интересно дали авторът е чувал, че народните съдилища също действат от името на народа и в тях за разлика от „другарския съд“ работят професионални юристи с висше образование и обикновено членове на БКП.

Затова още по-голямо недоумение буди фактът, че не е целесъобразно прокурори и съдии да бъдат членове на „другарските съдилища“, тъй като те са обществен, а не административен орган. „Включването на такива лица в съдилищата ще придаде на последните правно – процесуален облик, в ущърб на тяхното обществено политическо и възпитателно значение. При тяхното участие има опасност за пренасяне на съдебната процедура в работата на другарските съдилища.“⁴

Доколко „правосъдаването“ е „ефикасно и компетентно“ се вижда, като се направи анализ на учредителните протоколи от създаване-

1 Данкин, Цветан Другарските съдилища, С., 1960, с. 36.

2 Пак там, с. 37.

3 Папалезов, Стефан Другарските съдилища, НСОФ, С, 1962, с. 9.

4 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а. е. 57, л. 396.

то на „другарските съдилища“ в селищата на област Благоевград.¹ На 21 декември 1961 г. в Благоевградски окръг са изградени 230 „другарски съдилища“, като в селата са 186 и избраните „съдии“ в тях са 1 763, от които мъжете са 1 285, а жените 263, т.е. 15 %. – приблизително на всеки съдебен състав са пада по една жена. В мюсюлманските села членове са само мъже, но в Кочан и Брезница има и по една мюсюлманка – Фатма Чанталиева и Атидже Юрукова., които са с образование четвърти клас и безпартийни. В целия регион с висше образование /не юридическо/ са само 6 човека, а с полувисше са 5 и те са в градовете. Всички останали са предимно с основно и начално образование. В голямата си част избраните съдии по селата са членове на БКП, по-малка част на БЗНС и ДКМС, като безпартийните са нищожен процент.²

Друго преимущество на „другарските съдилища“, според пропагандатора Стефан Папалезов е, че *„Те разглеждат делата извън работно време. Това обстоятелство е твърде важно, като се вземе под внимание фактът, че обикновено при разглеждане на делата от народния съд в най-добрия случай трудещите се губят един цял ден, с което се лишават от възможността да работят на стопанския фронт, а това води до намаляване на техните лични доходи, до намаляване продукцията за народното стопанство. При това трябва да се има предвид, че изтъкнатото се отнася не само до страните по делото, които обикновено са двама души, но така също и за редица други граждани, призовани като свидетели и вещи лица... Друго преимущество е, че те право- раздават безплатно. За подаването на молби и призоваването на свидетели не се събират никакви такси. Следователно трудещите се от нашата страна печелят от въвеждането на другарските съдилища от две страни – не внасят собствени суми за такси, адвокатска защита и свидетели и второ-не пропускат трудовото си възнаграждение в деня на разглеждане на делото“*³.

Подробно разгледах „предимствата“ на „другарските съдилища“ пред народните за да подчертая абсурда и ирационалността на тази квазиюрдическа институция.

Ако се направи критически прочит на номенклатурните документи от периода на комунизма, се вижда, че истинската цел на законотворе-

1 ДА - Благоевград, Ф.628, оп.3, а.е.57, а.е.59 Запазени са почти всички учредителни протоколи от селищата в региона и те дават възможност да се направи статистика на състава на първите „другарски съдилища, което е обект на друга разработка.

2 ДА - Благоевград, Ф.628, оп.3, а.е.59, л.108-116; а.е.57, л.256 -262, л.366-385.

3 Папалезов, Стефан Другарските съдилища, НСОФ, С, 1962, с.24.

ца е, да може да контролира личното и публично пространство на хората извън предприятието и местоработата. „Особено широки възможности за възпитателно въздействие върху провинилите се дава Кодексът на труда. Член 130 от него позволява да се налагат според характера на нарушенията наказания от най-лекото „мъмрене“ до уволнение от работа. Но по Кодекса на труда не може да се налагат санкции за деяния, извършени в неработно време, извън предприятието. А такива нарушения има. В много случаи нарушенията на обществения ред, буйство в пияно състояние, нездрави семейни отношения и прочие нямат пряко отношение към непосредствената работа на проявилите се. Но колективът е заинтересован от правилното възпитание на всички свои членове, от изграждането на нови социалистически семейства“¹.

От цитата много добре личи с какво не може да се справи тоталитарната система и към какво са насочени дисциплиниращите мерки – нарушенията на „социалистическия морал“. Неофициално целта е всеки да следи всеки и да доносичи, особено в селата, където няма тайни за никого. Нека не забравяме, че може да се обвини всеки дори по устна „молба“ до председателя и подателят е анонимен, т.е. по донос. Не са необходими доказателства, достатъчно е двама свидетели да го потвърдят. Обвиненият няма право на защита и адвокат. Единственият възможен изход е да си направи „самокритика“.

В държавен архив Благоевград са запазени архивни единици², в които има стотици протоколи от разглеждани дела, като една голяма част от тях са свързани с отношения в семейството, което е най-брутално навлизане в най-личното пространство на хората. В подробни указания за работата на „другарските съдилища“ от 25 април 1960 г. четем:

*„Другарските съдилища ще имат възможност да се занимават с различни въпроси, които будят негодувание от страна на трудещите се, но поради това че не са въздигнати в закононарушения, народните съдилища не могат да се занимават с тях. Така например другарският съд може и трябва да разгледа поведението на съпруг, който иска да изостави семейството си, без за това да има сериозни основания и чрез метода на убеждението да го застави да признае своята грешка и отново да заживее със семейството си нормален живот.“*³

1 Пак там, с.38.

2 ДА - Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 2; а.е. 57; а.е. 59

3 ДА- Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 57, л. 159 -167 Предимства на „другарските съдилища“ пред народните.

Масова практика е личните и интимни отношения да се популяризират чрез публичността на съдебния процес и масовото разгласяване по радиоточките. За заклеяването в Благоевградски регион особено допринася и партийният официоз „Пиринско дело“.¹

Още през 1960 година, преди да е влязъл в сила законът, на страниците на вестник „Пиринско дело“ се открива специална рубрика „Да поговорим за любовта, семейството и морала“, където се отпечатват материали от „другарски съдилища“ с пълните имена и местоживее на съдените.² Публикациите във вестника, свързани с конкретни дела на „другарските съдилища“ продължават докъм края на 1960-те, след което внезапно изчезват.

Организация, състав и правомощия на „другарските съдилища“

Некомпетентността като всеобщ закон на комунистическото общество³ не подминава и „другарските съдилища“. Съставът им се избира на общи събрания на съответните колективи по месторабота и местоживее с явно гласуване за срок от 2 години. Събранията се свикват от профкомитетите, управителните съвети на ТКЗС-тата и от общинските и районните комитети на ОФ, а за учащите – от комитетите на ДКМС. За членове се избират *„изтъкнати и ползващи се с доверието на колектива граждани“*⁴ без изискване за каквото и било образование и компетентности. Броят им не може да бъде по-малко от 6 души. Това са, особено по селата, партийни членове и верни на властта хора.

Характерът на делата, които са в правомощията да решават „другарските съдилища“, подробно е описан в критична публикация на Жени Пимпирева⁵ след демократичните промени и затова няма подробно да ги разглеждам.

В научното и медийното пространство през комунизма темата за „другарските съдилища“ присъства почти до края на 1970-те, след кое-

1 В. „Пиринско дело“, бр.68, от 31.08.1960, „Другарският съд действа; бр. 65, от 20.08.1960, „Съдят го другарите“; бр.66,24.08.1960, „Общественият органи в Петрич помагат“

2 Пак там, бр.27,6.04.1960,с.4, „Муса възмути Брезница.“

3 Игнатов,Асен, Цит. съч.,с.21.

4 Папалезов, Стефан Другарските съдилища, НСОФ, С,1962,с.42.

5 Пимпирева, Жени. Другарският съд в социалистическото всекидневие, „Българска етнология“, С.,2003/2-3,с.110 -127.

то изчезва. Пропагандирането ѝ в множество популярни брошури¹ и диплянки от 1960-те години цели по-скоро популяризирането на тази „комунистическа институция“, а не критичното ѝ разглеждане. В по-голямата си част в тях се разглеждат процесуалните проблеми на прилагането на Закона за другарските съдилища, описват се „добри практики“ на случили се дела и се проследява ефектът от публичното заклеймяване на „виновните.“ Обикновено отделните простъпки са заклеймени в брошурите с партийни лозунги. Интересни са лозунгите свързани с чл. 3, които имат по-скоро характер на проклетия, – *За безделничество, отклонение от обществено полезен труд, водене на паразитен живот, пиянство или други противообществени прояви.* „Попадналите в тази категория са определени като: „Плевели в нашия живот“; „За хулиганите – усмирителна риза“; „Ядат, пият, а кой ще плати?“; „Хора, които искат да живеят леко и без труд“; „Недостойно и недопустимо“; „Възгледите на безделниците и съдът на хората.“; „Колко унижително е да крадеш от общото“; „Това не е ли тунейадство?“; „Бягство от благословения съзидателен труд“; „Заслепени от капиталистическата треска“; „Който ще опетни името на родината си“ и много други.²

Тук искам да отворя една скоба и да цитирам Асен Игнатов и неговото изследване, свързано с психологията на комунистическия манталитет, в което разглежда лозунгите като *„къси магически волеви форми, които нямат рационално прагматична стойност, но могат по чудотворен начин да предизвикат желаните събития... Те имат магическа функция да отслабват злото. Партийните лозунги фигурират в партийните документи, с тях завършват речите на партийните функционери от всеки ранг. Те са написани по стените на стаите, върху фасадите на сградите, по покривите и понякога по скалите... Два пъти в годината – на Първи май и на националния празник те биват публикувани в номерирана форма върху цяла страница на вестниците.“*³ Това обяснява и използването на лозунгите при представянето на Закона за другарските съдилища.

-
- 1 Данкин, Цветан. Другарските съдилища, С., 1961; Папалезов, Стефан. Другарските съдилища, С., 1962; Каменов, Н. Другарските съдилища и помирителни комисии, С., 1963; Павлов, Стефан. Другарските съдилища в НРБ, С., 1964; Цанков, Петър /съст./ Ролята на другарските съдилища за ограничаване отрицателните явления в нашия живот, С., 1978.
 - 2 Цветан, Данкин. Другарските съдилища, С., 1961, с.23
 - 3 Игнатов, Асен. Психология на комунизма, С., 1991, с.112-113

Докато в българския ЗДС пиянството се посочва като причина само в член 3 и то доста бегло, то в съветския закон на него е посветен самостоятелен член – 5, в който подробно са описани забраните и нормите. *„Пълна забрана за пиене на спиртни напитки по улиците, на стадионите, в парковете, във всичките видове обществен транспорт и в други обществени места, освен обществените заведения, в които се продават спиртни напитки; за появяване на обществени места в пияно състояние; за пиене на спиртни напитки на работа или работа в нетрезво състояние; за участие на майсторите и началник участъците и др. ръководители в пиене на спиртни напитки с подчинените им работници; за производство на спиртни напитки; за дребно хулиганство в нетрезво състояние“*¹.

Явно българският законодател, който дословно е преписвал съветския закон, не е посмял да включи такъв член в закона, поради това че пиянството в България не е такъв масов проблем както в СССР.

Ако се погледне в сравнителен план съветският и българският закон – начинът, по който са подредени категориите дела в двата закона се вижда как са задават нормите на общественно одобреното поведение и степента на приоритетност за съответната страна. България и СССР Например, в българския закон членът, свързан със семейството гласи. *„Неизпълнение на задължения към семейството и особено по възпитанието и издръжката на децата и за неоказване на помощ на нуждаещи се родители“*. В съветското законодателство семейството е на осмо място и към формулировката в българския закон е прибавен и още текст: *„Недостойно поведение в семейството, недостойно отношение към съпругата, недостойно отношение към родителите“*. В съветския закон на комуналното съжителство са отделени цели три точки, които точно фиксират възможните проблеми: *„повреждане на жилищни и нежилищни помещения и комунално оборудване, неспазване на правилата за противопожарна безопасност, правилата на вътрешния ред в квартирите и общежитията, спорове на живущите за ползване на общи помещения, домовете служби, неплащане на наема, неплащане на разходи по текущи ремонти на местата за общо ползване, за реда на ползване на строежите, съставляващи обща собственост на двама или повече граждани, за раздяла и муществото между съпрузите, при съгласие на спорещите страни да се разгледа делото в другарски съд.“* В българския закон такъв текст отсъства.

1 Валеева, Р. Товарищеские суды... Цит. съч.

На девето място в българския закон са посочени: *„за обида, клевета или лека телесна повреда, които се преследват по тъжба на пострадалия или по предложение от обществена организация“*, а в съветския закон те са на седмо място и са аналитични.

Интерес представлява и редът на разглеждане на делата от другарските съдилища според законите и регламентирането на това и кой може да предлага нарушителите на „другарски съд? Както се вижда от българския закон, право на това имат всички граждани, обществени организации, МВР доброволните отряди, изпълнителните комитети на народните съвети и постоянните комисии изградени при тях; ръководните органи на предприятията, ТКЗС-тата, кооперациите и учебните заведения.

Процедурата предвижда подаване на молба, като в начало на приемането на закона, преди направените в него изменения, молбата може да е и устна. Изрично подчертавам този факт, който според мен обяснява огромния брой подадени молби от граждани до „другарските съдилища“ в първите години на 1960-те.

По закон председателят определя кои лица да бъдат привлечени като свидетели. Делото задължително се обявява публично и гражданите се приканват да присъстват чрез радиоточки, вестници, радиоредби по селища и предприятия. Като места на провеждане на съда се определят публични сгради, които могат да съберат много хора-читалища, кинозалони, площи. Привлечените „обвиняеми“ нямат право на адвокат. Присъстващите граждани могат да задават въпроси, да изяснят факти, да се изказват и взимат критично отношение. Цялата дейност на „другарските съдилища“ се провежда в неработно време, като това се изтъква като едно от големите му „предимства“ пред народния съд. Решението на съда се обявява публично и се съобщава чрез вестници и радио в организациите по месторабота и местоживеење. Ако съдът сметне за необходимо, може да привлече нарушителя към наказателна и административна отговорност, като прекрати делото и го изпрати за разглеждане от съответните органи. Решението на съда е окончателно и не подлежи на обжалване. В закона законодателят си е оставил и една „вратичка“ – *„По предложение на Профсъюзната организация, общинският или районният комитет на ОФ или комитетът на ДКМС може да предложи на другарския съд да разгледа наново делото, ако взетото по него решение*

противоречи на законите.¹ Явно „законотворецът“ не е бил много убеден в юридическата компетентност на „съдиите“ в „другарските съдилища“. В публикация на Улф Брунбауер, дори се цитират думите на бивша прокурорка, която казва: *„Това е най-абсурдното, което се е появявало в моята юридическа практика. [...] По мое мнение тези неща бяха съвсем наивни и ненужни, защото те нямаха никакъв ефект. [...] Ние прокурорите гледахме с усмивка на другарските съдилища. Това беше наистина една абсурдна форма за „правно дирене – правораздаване“ в кавички – защото самите участващи в това хора не бяха компетентни. Всички изхождаха от някаква лична, субективна позиция...“*²

Ръководството на „другарските съдилища“ в предприятията, учрежденията и организациите е предвидено в закона да се извършва от профсъюзните комитети. Във ВУЗ – от комитетите на ДКМС, а във всички останали „другарски съдилища“ – от съответните общински /градски, селски/ или районни комитети на Отечествения фронт. На национално ниво ръководството и контрола над тях е от Националния съвет на Отечествения фронт; Централния съвет на професионалните съюзи; Централния комитет на ДКМС и разбира се „коствено“ – от Централния комитет на БКП и Окръжния комитет на БКП по места.

Практиката на ДС – широкомащабното начало

В какъв демографски и икономически контекст започват да функционират „другарските съдилища“?

В края на 1940-те и 1950-те години България е предимно селско аграрна страна. Това се вижда и от проведените преброявания на населението в страната по години.³

	1905	1934	1946	1956	1965	1975
Общо население	4 035 575	6 077 939	7 029 349	7 613 709	8 227 766	8 727 771
В градовете	829 522	1 302 551	1 735 188	2 556 071	3 822 824	5 061 087
В селата	3 507 991	4 775 388	5 294 161	5 057 638	4 405 042	2 787 765

1 Вж. Закона за другарските съдилища.

2 Брунбауер, Улф. „Другарски съдилища“, <http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1210-----2>

3 Вж. Демография на България, С., 1977

Стартиралият процес на индустриализация и кооперирането на земята и създаването на ТКЗС-та по селата принуждават селяните да се превърнат в граждани – индустриални работници – през 1970-те и 1980-те години.

През 1950-те години селското население надвишава почти два пъти градското за да се стигне до 1960-те години, когато градското и селско население почти се изравняват, а през 1969 в резултат на бързата концентрация на жители в градовете броят на градските жители за пръв път надвишава броя на селското население. В този период за социалистическия режим задачи от първостепенна важност са *„борбата с изостаналостта на селото и за модернизиране чрез бърза индустриализация“*.¹

Тоталитарната държава трябва да „изобрети“ властовите механизми, чрез които да контролира първоначално огромната маса селско население в неговото всекидневие в началото на 1960-те. Тази функция е призван да изпълни „заимствания“ от съветския модел „другарски съд“, който не е механизъм на забраната, а по-скоро е техника за наблюдение, следене, доносничество и контрол.

Още преди да се приеме закона за „другарските съдилища“ в много села от страната пробно се изграждат и започват да работят съдилища.²

Веднага след публикуването на Закона в цялата страна масово и кампанийно се изграждат такива.³ До края на 1961 /само за шест месеца/ се създават 5 496 съдилища. Не са изградени такива в 1064 селища. Инициатор за това са структурите на Отечествения фронт като 4 396 „съдилища „са в селата, а 1 100 в градовете.“⁴ Това е обяснимо, като се отчита преобладаващо селския характер на населението. По стряскащ е огромният брой дела, които са постъпили до края на календарната година – 41 307 дела, от които са разгледани 36 670 дела, т.е. средно на „съдилище“ се падат по 6.6 разгледани дела.⁵ Тази масовост на участие на население-

1 Вълканов, Вълкан. История на България /1944 – 1989/ – част I, Варна, 2006, с. 203 –210, с. 255.

2 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 1.

3 В запазените учредителни протоколи по населени места се вижда, че данните са нанесени върху готови бланки, в които са посочени имената на избраните „съдии“, тяхното образование и партийна принадлежност.

4 ДА-Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 1, Ръководство за дейността на ОК на ОФ., л. 18.

5 Пак там, л. 19.

то в дейността на „новата форма“ може да се обясни до известна степен и с менталитета на селското население.¹

Като „съдии“ в „другарските съдилища“ се включват 38 577 души, от които 30 331 – мъже и 8 246 – жени, (20%). Интересен е и членският състав на съдиите. От тях почти 30% са членове на БКП, 28% са на БЗНС, 10% са на ДКМС, а останалите са безпартийни.²

Тази масовост и активност продължава и през следващата 1962 година. Броят на изградените „съдилища“ се е увеличил с още 208 – и е достигнал цифрата 5 704. От тях градски са 626, а селски – 5 078, т.е. може да се приеме, че тази практика е повече селски феномен. Нараснал е и броят на съдиите в тях на 39 917, като 22.6% от тях са жени. Най-висок е процентът на участващите жени в Коларовградски окръг – 45% и в големите градове – София – 27%; Варна – 36% и Пловдив – 32% и това може да се обясни с по-високата грамотност на жените, въпреки че в самия закон няма изискване за грамотност. Най-нисък е процентът на жените в Сливенски окръг – 15%, Ловешки – 17% и Силистренски – също 17%.³

Броят на постъпилите дела е нараснал повече от 2 пъти. Предишната година са били 36 670, а 1962 са 75 470. Заведени са от:

- граждани-50 957-68%
- съд и прокуратура – 12 875 – 17%
- МВР-3291 -4%
- ТКЗС-3771 -5%
- ТПК-433-1%
- Народните съвети – 1 023 – 2%
- Обществени организации-3 120 — 4%⁴

Вижда се, че най-голям процент от делата са заведени от граждани. Какъв е характерът на тези дела:

- Обида и клевета – 36%
- Кражби и присвоявания-20%
- Разправии в семейството – 14%
- Хулиганство -15%
- Самоуправство-8%

1 Вж. Воденичаров, Петър Социоллингвистика, С., 2007; Хаджийски Иван. Бит и душевност на нашия народ, първи том, С., 2002.

2 ДА-Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 1, Ръководство за дейността на ОК на ОФ, л. 19.

3 ДА - Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 2, л. 13.

4 Пак там, л. 14.

- Парични спорове-2%

- Пиянство-4%

- Други - 1 %¹

Изнесените данни от Петър Иванов за „другарските съдилища“ за периода 1963 – 1966 г.² показват, че частните дела значително доминират над делата от общ характер.

година	Общ брой дела	Дела от общ характер	Дела от частен характер
1963	36 226	15 675	20 551
1964	36 617	15 522	21 095
1965	35 672	15 454	20 218
1966	31 112	13 563	17 549

Както се вижда от таблицата, общият брой на заведените дела като цяло, макар и бавно, намалява.

Изнесените от архивните документи данни и тези от П. Иванов подкрепят констатацията, отразена в статията на Женя Пимпирева, че най-голям е процентът на делата, заведени от граждани срещу граждани. Моето несъгласие е с друга нейна теза от същата статия, че: *„На практика хората приспособяват другарския съд към своите нужди като в противоречие с официалния замисъл той се превръща в орган за разглеждане на дела от частен характер. Българите успешно използват тази институция за комунистическо възпитание за решаване на всекидневните си проблеми. Делата, водени от другарските съдилища, свидетелстват за разнообразните стратегии за справяне с проблемите на социалистическото всекидневие.“*³

Какви са доводите ми за това?

Смятам, че „другарските съдилища“ са феномен на 1960-те години, а през 1970-те, особено втората половина, те почти не функционират и съществуват само на хартия – в партийните документи, независимо че

1 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 57, л. 56

2 Иванов, Петър. Отечественият фронт и другарските съдилища, С., 1973

3 Пимпирева, Женя. Другарският съд и социалистическото всекидневие, сп. „Българска етнология“, 2003, книга 2 – 3, л. 125

законът е в сила до 1991 г и търпи няколко промени през годините – 1966, 1975, 1979 и 1984.¹

Като квазизюридическа институция съдът изиграва своята функция на контрол на публичното и особено на личното пространство и най-вече в селските общности. С промяната през 1970-те на демографско-икономическата ситуация в страната и превръщане на селяните в индустриални работници в градовете тази форма на контрол става неефективна и започва да буксува, което ще се опитам да покажа в следващата част от текста.

Променената ситуация е отразена и в статията „Звуците на социализма“ на Росица Генчева.² *„Към края на 1960 – те години официалната политика на ускорена индустриализация и урбанизация оказват значителна промяна върху българския градски и селски пейзаж. През 1969 г. в резултат на бързата концентрация на жители в градовете, броят на гражданите в България за пръв път надвишава броя на селското население. Именно високата скорост и темп на урбанизацията предизвикват радикалните промени във всекидневието на българския гражданин, свързано с рязка концентрация на населението в многоетажни блокове“.*

Новото градско пространство има нужда от нови, по-гъвкави форми на обществен контрол върху личното пространство на дома. Функциите на контрол се поемат от домоуправител и „домсъвет“, които в дейността си се ръководят от *Правилник за управлението, реда и надзора в етажната собственост*, изработен от Министерството на правосъдието, като *„целта е предотвратяване на между-съседски конфликти и осигуряване на мирно социалистическо съжителство“*.³

Разбира се, „другарските съдилища“ по квартали се запазват, но вече със затихващи функции, както ще стане ясно по-долу.

Разрив в отношенията на институциите и „другарските съдилища“ – върху модела на Благоевградска област

В официален доклад от 1972 г. от Благоевградска област, четен на отчетно – изборната конференция на „другарските съдилища“, се заявява: *„Само за година и половина Народният съд в 33 общини са издали 5 212 наказателни постановления по предложение на „Горско стопанство“, 6079 от Народ-*

1 Вж. Брунбауер, Улф. „Другарски съдилища“, <http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1210-----2>

2 Генчева, Росица. Звуците на социализма, сп. „Социологически проблеми“, 2003, 1- 3, с.182

3 Пак там, с.190

ните съвети, ТКЗС и ДЗС и 5 992 – от други органи и институции. За 7 829 от тези случаи гражданите са глобявани с глоба от 10 лева, а голям процент от останалите – с глоба до 20 лева. Ето колко много случая могат да се поставят за разглеждане в „другарските съдилища“.¹

В същия доклад между редовете на написаното разбираме, че „другарските съдилища“ вече имат дефицит на дела. От тях са се отдръпнали и гражданите и институциите. За това в доклада цинично се посочва къде да се търсят нови дела: *„Малко ли са пияниците, които пренебрегват семейните си задължения. Надниквали ли сте в дневниците на Детските педагогически стаи! Колко безделници и хулигани сме изправили на обществен съд, а ежедневно срещаме младежи и девойки, които не се трудят и чийто външен вид ни възмущава, защото е чужд на здравите български традиции?“*².

В доклада е поставен с „острота“ и въпросът за активизиране на „другарските съдилища“ в региона. Независимо, че през 1970 г. са проведени 18 курса и семинари с 1361 участници със съставите на „другарските съдилища“ – 70 не са се отчели пред избирателите си, от всички 267 са работили 69%, а 89 или 31% са бездействали.

За това, че има проблеми с функционирането на „другарските съдилища“, можем да подразберем от Решението от 22 април 1970 г. на бюро на НС на ОФ, в което се отделя специално внимание за активизиране работата на „другарските съдилища“, като се посочват и недостатъците: *„Някои съдилища действат бавно при разглеждане на делата, не извършват предварителна подготовка за тях, недостатъчно проучват изнесените в молбите факти, поради което делата се отлагат или се вземат неправилни решения... Някои надхвърлят своята компетентност, а някои фактически не функционират и съществуват само на книга“*³.

Тук бих искала да се позова отново на Асен Игнатов, който смята, че при комунизма се залага не толкова върху реалните постижения, колкото върху формата на отчета за тях. *„Не фактът сам по себе си, а докладът за него има първостепенно значение... Партийният апарат превръща тотално отношението между видимост и реалност: да съществува нещо в действителност, за апарата означава то да съществува на хартия... На хартията, а*

1 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а. е. 30, л. 61

2 Пак там, л. 63

3 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а. е. 59, л. 82

*не на фактите се отдава най-голямо значение. В абсурдния театър на партията именно хартията се оказва живототворящия фактор.*¹

Всичко това, може би обяснява и факта, че на практика „другарските съдилища“, съществуват в номенклатурните документи, но по-голямата част от тях престават реално да действат и това предполагам е свързано с ускорената урбанизация в страната в края на 1960-те години.

Като документални следи за тях, в архивите се съхраняват множество документи – тематични планове,² критични доклади³, указания за отчетно изборни събрания⁴, отчети⁵, отчитат се обучения на „съдиите“⁶, но делата, които се разглеждат стават все по-малко.⁷ Като съдържание самите документи са в един и същ рутинен ритъм – повтарят се едни и същи грешки, отправят се все същите критики на грешките, поставят се едни и същи въпроси, което ги прави пожелателни и безполезни. В тях има недостиг на съществен, ясен и еднозначен анализ, а езикът е „комунистически новоезик“.⁸ Подобен характер имат и документите през следващите години и десетилетия.

През 1973 г. 47% от „другарските съдилища“ в страната не са разгледали нито едно дело, а останалите 53% са разгледали 15 647 дела, за разлика от 1961 г., когато за шест месеца са разгледани 36 670 дела. През 1973 г. година в страната има 5 600 съдилища, а низовите организации на ОФ са над 33 000⁹, което красноречиво илюстрира затихващите функции на „другарските съдилища“ като изкуствено създадени псевдоинституции.

Репресивният характер на практиката на „другарските съдилища“

За да докажа репресивния характер на „другарските съдилища“ ще си позволя да цитирам един документ – писмо, написано на ръка, който е внесен в ОК на БКП – Благоевград. Изпратено е до Борис Аврамов и през 1964 г.

1 Игнатов, Асен. Психология на комунизма, С., 1991., с.26

2 ДА - Благоевград, Ф. 628, оп. 5, а.е. 4, л.1.

3 Пак там, л. 16 - 17

4 Пак там, л. 226

5 Пак там, л. 126.

6 Пак там, л. 189.

7 ДА - Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а.е. 57, л. 17

8 Вж. Игнатов, Асен. Психология на комунизма, С., 1991; Воденичаров, Петър „Ислямът“ – ръководство на атеиста за борба срещу исляма, сп. Балканистичен форум, 2011, кн. 1

9 Пак там, л. 67

„На 27 януари 1964 г. другарският съд при 30 низова ОФ организация – Гоце Делчев, взе решение да ви уведоми за гнусните и мръсни постъпки на Мария Ил. Корпривленска, която живее и членува в същия квартал. Същата в продължение на 18-20 години въпреки десетките предупреждения от органите на народната милиция продължава да уронва авторитета на организацията със своите неморални качества, цинизми, садизми и безделничество. На откритото заседание на другарския съд, което се проведе през месец септември 1963 г., бяха разобличени нейните мръсни деяния. Събранието единодушно, с над 200 човека, взе решение да бъде изселена извън окръга за пет години Мария Ил. Корпривленска, за което се направи протокол от няколко страници и бе представен на отговорни хора в града, прокуратурата и народната милиция. Не знаем по какви причини този въпрос още не е разрешен и сега едва след пет месеца е образувано дело и е насрочено за 4 февруари 1964 г. в 9 часа в Народния съд в гр. Гоце Делчев. Но на пръв поглед изглежда, че прокурорът иска този въпрос да го замаже, като ѝ вярва на лъжите и демагогствата. Нека се има изпредвид, че тя е кадърна за заблуди и стотици хора, като лъже, маже и т. н. Сега е извадила фалшива заповед, че уж е била назначена в Благоевград. Ето защо ние молим да вземете бързи и енергични мерки за придвижването на този въпрос, като непременно се обадите по телефона на съдията, който ще гледа делото. Също така необходимо е ГК на ОФ да назначи обществен обвинител, компетентен човек, който да защитава правата на хората от квартала... От ръководството.“¹

От писмото се вижда, че тези така наречени „другарски съдилища“ съвсем не са толкова безобидни, каквото впечатление оставя Закона за другарските съдилища. Санкциите, които се предвиждат в него, са обозначени като „Мерки за обществено въздействие“, или по друг начин казано, с езика на комунистическата риторика – „за възпитание и превъзпитание“, преекспонирани като понятия във времето на комунизма. Реално зад тези мерки стои посланието „Внимавайте, защото това и на вас може да ви се случи“, което не е нищо друго, освен внушаване на страх.

В Закона за другарските съдилища е записано: „Другарският съд“ може да се ограничи и с публично разглеждане на делото. В какво се изразява всъщност тази публичност. Ако делото е в квартал или населено място една седмица преди обявяния ден се излъчва по радиоточката. Някои по „интересни“ според поръчителите си дела се публикуват и в

1 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 3, а. е. 30, л. 4-5

местен казионен вестник. За Благоевградска област такъв е „Пиринско дело“¹ Там подробно се описват фактите, т.е. непроверените факти, защото до този момент на виновния никой не му е дал право да се защити. Това той може да направи на самото събрание. Логиката е обратната на формулата от римското право „Обвиненият е невинен до доказване на обратното“. Тук важи правилото „Обвиненият е виновен до доказване на обратното“. Този юридически парадокс би смутил всеки рационално мислещ човек, който утре може да е на мястото на обвиняемия. А как би могъл да се защити в такава ситуация човек, като няма и по закона право на адвокат. На събранията на „другарския“ съд се канят всички – цялото население, или предприятие. Там всички имат право да го „клеят“ и разпитват. Накрая на обвиняемия се дава думата, но не да се защити, а да си направи самокритика. Самият процес отново широко и публично се тиражира. *„Разобличаването на нарушителя пред целия колектив или село оказва по-добро въздействие не само върху нарушителя, но и върху останалите“*².

Какви са по закона другите мерки за обществено въздействие?

Те започват от най-безобидната *„Да се задължи нарушителят да се извини пред пострадалия и колектива“*. След като не си виновен и си тотално „омаскарен“ какво друго ти остава, за да приключи този „спектакъл“? Следващите три мерки си приличат и след като не е обяснена в закона тяхната тежест, те изглеждат дори смешни – другарско предупреждение, обществено мъмрене, обществено порицание. Глобата в размер на 100 лева е на трето място. За „другарските съдилища“ в предприятията, учрежденията, ТКЗС-тата и ТПК-тата в закона е предвидено съдиите да могат да правят до директора предложение за: преместване на по-ниско платена работа; за понижаване в длъжност или за уволнение от работа. За съдилищата по местоживеене „виновните“ могат да се предават на прокуратурата или МВР. А самите тези институции е трябвало да предават на „другарските съдилища“ вече осъдени от тях нарушители. Явно това невинаги се е случвало, ако съдим по един от множеството доклади за дейността на „другарските съдилища“ в окръга³, в което се казва:

„В село Лъжница, лицето Мустафа Ходжов има над 15 глоби по постановление на народния съд, но нито едно обществено порицание и никакви призна-

1 в. „Пиринско дело“ – 1960, 1961, 1962.

2 Папалезов, Стефан Другарските съдилища, НДОФ, С., 1962, с.14

3 ДА – Благоевград, Ф. 628, оп. 5, а.е. 38, л. 24.

ци на поправяне. А така ли щеше да бъде, ако беше съден от „другарски съд“. В Петрово за 1969 г. за нарушения на обществения ред са съставени 30 акта, които са могли да бъдат повод за дела е „другарските съдилища“. Така Петър Илиев е глобен 20 лева, че отвива крана и пуска водата, като лишава от вода за пиене долния край на селото за един ден... Катерина Каркелова, Атанас Дамгов, Стефан Шарков и други са глобени по 15 лева за побой... Божидар Щърбанов при опит за изнасилване на момиче от Лехово е глобен 5 лева. Това разбира се не го е стреснало и втори път прави опит за изнасилване на ученичка в от Катунци, за което го осъждат на 15 дни поправителен труд. Такива опити правят и Лазар Никатов, Кръстан Шушаров и Грозден Валгелов от Петрово с ученичка от селото. Ако още при първата проява другарският съдя бе разгледал публично, сигурно би изчезнало влечението на Щърбанов и не би имал подражатели.¹

Цитирах по-голям откъс от документа по две причини. Едната, за да обърна внимание на селско-клюкарския стил на официален документ, който се чете пред отчетно – изборна конференция през 1972 година. А втората е за да покажа как „другарските съдилища“, след 1970 г. навлизат в един нов период на пренебрегване и забрава.

Вместо заключение

Искам да се върна на края към това с което започнах. През комунизма в България, за налагане „социалистическия начин на живот“ се създаде мрежа от псевдоинституции в които трябваше хората да се включат и дейно и колективно да участват. Налагането на комунистическия морал засегна не само обществената, но и частната сфера на живота на хората. „Именно привидно тоталният контрол на държавата върху частния живот и нейните претенции да подчини и него на своята идеология, се определят като доказателство за тоталитарния характер на комунизма“²

В този смисъл „другарските съдилища“ се оказаха поредния неуспял комунистически експеримент за грубо навлизане в пространството на „дома“ и семейството.

сп. „Балканистичен форум“, кн. 1/2011

1 ДА - Благоевград, Ф.628, оп.5, а.е.38, л.47.

2 Брунбауер, Улф Идеология, общество, семейство и политика в България /1944-1989/ - <http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1203-2011-04-12-11-07-48>

Анастасия Пашова е преподавателка в Югозападен Университет „Неофит Рилски“.

- 23-06-2014|**проф. Боян Дуранкев**

Сега съдилищата са подвластни само на парите, както и на силните на деня – олигарсите. Обикновен капитализъм... И не само в България...

Кой ще осъди най-могъщата страна в света, че подслушва даже Ангела Меркел, както и когото си иска? „Другарски съд“?

Скапана система е капитализма.

- 23-06-2014|**баба-пенсионерка**

Дори и да са създадени с цел „следене, надзор и контрол на поведението“, дори и глупостите, с които се занимаваха, т.н. „другарски съдилища“ бяха един вид инстанция, занимаваща се с проблеми на битово ниво: замърсяване на градската среда, пиянски погроми, дребни кражби и т.н. Днес тези простъпки са дреболии за полиция и прокуратура, а така наречена съдебна власт се е отказала доброволно от властта си и на обикновения българин му остава единствено да се оплаче на арменския поп.

А що се отнася до контрола и подслушването – няма да ви напомням за Мишо бирата ...

- 02-07-2014|**Пенка Ангелова**

Изключително сериозно изследване. Моите поздравления! Допълвам само една препратка към книгата на Улф Брунбауер, която излезе на български език: Социалистическият начин на живот. Идеология, об-

щество, семейство и политика в България (1944–1989,)Издателство МД
Елиас Канети, ISBN 978-954-92453-2-5

- 21-07-2014|**Vla**

Виц, които се разказва за Благоевград:

Ако видиш студентка по дънки и маратонки, награбила наръч книги, да тича нанякъде – значи е от Американския Университет.

Ако видиш обилно гримирана кифла, внимателно посрббваща кафе (за да не си повреди силиконовите устни), да се оплаква от тежестта на ученето – значи момата ще взема диплома от Югозападния Университет.

Мъдрият указ на краля

Автор: Михаел Стомин

Имало някога един стар крал, който решил, че е крайно време да напише завещанието си. Крал Сарторий II бил уважаван и обичан от поданиците си владетел, защото дългото му управление било пример за мъдрост и справедливост. Един ден кралят седнал, натопил перото в мастилницата и още след първите думи – „Ний, Крал Сарторий II, по божия милост.“ – се сетил, че никога не е писал или подписвал своята кореспонденция и кралските укази, а само ги е подпечатвал със златния си пръстен. Той просто никога не бил ходил на училище. Причините за това били две: първата, че наследил тежката корона едва петгодишен (баща му не се завърнал жив от последната си загубена битка), и втората, че майка му отхвърлила препоръките на белобрадите си дворцови съветници с основателен аргумент: „Кралете не ходят на училище“, рекла тя и когато я помолили да обясни защо, безкрайно учудена отвърнала: „Че как защо?! Много просто – защото синът ми е крал!“. Това бил вторият ѝ железен аргумент. Съветниците се оттеглили заднишком с ниски поклони – толкова коленопреклонни, че невръстният Сарторий ги взел за някакви гърбави вещици.

Безгрижният крал расъл на воля и научил всички звучни ругатни, както и буквите, мимоходом: в миризливата кралска конюшня конярите, които в свободното си време играели на ашици и драскали звучните си пустословия по пода, били единствените му учители. Но за препинателните знаци нехранимайковците не били и чували и сега, когато седнал да пише сам завещанието си, великият Сарторий II усетил изведнъж, че нещо в ума му се опитва да го препъне. Оставил изсъхналото паче перо върху листа, замислил се дълбоко и наредил на стражата пред вратите да доведе главния библиотекар Валентин, който можел да пише дори и на шумерски.

– На Вашите заповеди, кралю – коленичил запъхтян Валентин само след минути. – С какво мога да бъда полезен на Ваше Величество?

– Искам да напишеш на този бял лист едно дълго лакът и половина изречение, но в него да има смисъл, библиотекарю.

Валентин написал веднага първото смислено изречение, което му хрумнало, поклонил се и се оттеглил три крачки назад. Сарторий го прочел, мърдайки устни, и попитал как се наричат всичките смешни знаци, които библиотекарят бил наслагал между думите.

– Препинателни знаци, господарю – отвърнал Валентин, гледайки покорно обувките на краля.

– От „препъване“ ли идва странното им име? – предположил кралят.

– С височайшето Ви позволение, да, кралю – потвърдил библиотекарят и допълнил: – Но те са много важни, господарю мой.

Кралят се учудил толкова много, че веждите му заприличали на въпросителни и се вдигнали чак до перуката. Понеже нямал жлъчни колики вече трети ден, той поканил библиотекаря да седне до масата срещу него и даже му предложил да се отпусне. Валентин избърсал врата и лицето си от потта и заचाкал сковано.

– И колко голяма е армията на тия дребни негодници, библиотекарю? – попитал Сарторий. – Стотици, хиляди? Или повече? Колко пики и алебарди са точно?

– Само десет. Колкото са и Божиите заповеди, Ваше Величество. И също толкова пренебрегвани – позволил си за втори път да коментира библиотекарят.

Кралят пак повдигнал вежди.

– И кой води тая мижавя дружина? – попитал.

Валентин се затруднил много. Пак избърсал врат и чело от студената пот и кралят го съжалил – позволил му да си налее чаша вода, защото видял, че езикът на библиотекаря се е залепил като червен восъчен печат на небцето. Валентин я изпил на един дъх и се задавил. Кашлял дълго, преди да отговори насълзен:

– Мисля, че това е Точката. Нищожната на пръв поглед точица, Ваше Величество.

– Виждал съм множество точки в указите си, но винаги съм смятал, че за тях са отговорни дворцовите ми мухи. Миналата година получих едно писмо от арабския халиф, оплюто като гърне с мед, и когато личният ми секретар го четеше на висок глас, забелязах, че прави къси и дълги паузи, а тонът му постоянно се променя. Когато кралицата, мир

на праха ѝ, ми четеше приказки, пееше още по-напевно. Можеш ли да обясниш тия неща, библиотекарю?

– Лесно, повелителю мой. И двамата са се съобразявали със законите на препинателните знаци, затова. Напевността при четене се нарича интонация, господарю.

– Обясни го пак, но с други думи. И не забравяй да сипваш от време на време глътка вода в сухото си гърло, библиотекарю.

Валентин дал два конкретни примера: един със заповедна и втори с въпросителна интонация. Кралят така се впечатлил, че сам налял вода на библиотекаря, който пишел нещо върху листа. Първото изречение било „Налей ми вода!“, а второто – „Да ти наля ли вода?“. После ги прочел със съответната интонация и Сарторий останал много доволен. След което библиотекарят обяснил, че отвесната чертичка с точка отдолу е Удивителната, наричана още Чуденка, а втората – с издутия корем и точка под него – Въпросителната, наричана още Питанка. Крал Сарторий останал дълго с отворена уста, в която влязла и излязла свободно една муха. Затворил я само за да оближе пресъхналите си устни и рекъл:

– Утре смятам да те наградя с атлазената Лента на Мухоловката, с която съм удостоил само деветдесет и девет души преди теб, библиотекарю. Но сега искам да ми кажеш как се наричат и останалите осем. Изгарям от нетърпение да чуя звучните имена и на тия мои поданици.

Библиотекарят се привел отново над листа и изписал калиграфно: запетая [,], двоеточие [:], точка и запетая [;], голямо тире [–], малко тире [-], скоби [()] и кавички [„ „“]. Точката [.] обаче съзнателно пропуснал.

Сарторий II разглеждал препинателните знаци дълго и внимателно. Когато вдигнал с усилие погледа си от тях, рекъл:

– Кълна се в най-скъпия диамант на короната си, че сега мога да умра със затворени очи. Толкова загадъчно достойнство, самоувереност и властност не бях виждал и в главните букви на азбуката, бога ми! Сляп ли съм бил досега, библиотекарю?

– Човекът вижда само онова, което познава, Ваше Величество – отговорил смирено Валентин. – И, ако позволите, към всичко, което току-що изброихте, аз ще добавя и „царственост“. Впрочем, както сам виждате, Удивителната и Въпросителната стърчат над всички и затова могат да се нарекат „най-царствени“.

Сарторий II разгледал още веднъж знаците и се съгласил. Кимайки царствено, рекъл:

– Наистина! Но искам да ми обясниш защо, библиотекарю.

– Много просто – отговорил незабавно Валентин. – Защото право и власт, което е едно и също, да задават въпроси и да заповядат безпрекословно, когато си поискат, имат само кралете, Ваше Величество.

Кралят прибавил за награда и орден към атлазената Лента на Мухоловката. Валентин коленичил да целуне върха на обувката му; когато се изправил, благодарил и целунал пръстена му.

– Покорни благодарности за кралската щедрост, Повелителю на Точката – промълвил тихо той.

Кралят бил изненадан от това странно обръщение, но тъй като го намерил за много изискано, поискал обяснение какво значи.

– Както може би не забелязахте, в списъка на царствените препинателни знаци липсваше Точката, кралю честити.

– Истина е! Наистина не забелязах – признал плахо като ученичка великият Сарторий. – Цял ден и навсякъде аз виждам точки, наплюти от мухи, затова може би. И какво за Точката?

– Както вече споменах, тя е най-важната от всички, повелителю мой: началото и краят на света и неговият смисъл. Срещаме я навсякъде: сама, като точка; като двоеточие, многоточие, под въпросителни и удивителни или кацнала отговорно върху някои от гласните на различните писмености. Тя е точката на кипенето, на замръзването и на зрението. И навсякъде, където нещо намира своя край. Може да не се вижда в края на всяко изречение, когато поданиците говорят, птиците пеят или рибите в езерото мълчат, но интонациите ѝ чуваме всички. След нея може да настъпи дълго мълчание или бездънен мрак. И само Вие, кралю честити, сте по-велик от нея под тия небеса. Затова само вие можете да си позволите изключението да не я поставяте там, където пожелаете, всемогъщи Повелителю на Точката.

Библиотекарят сложил точка на вълнението си и свел развълнуван поглед към лъскавите обувки на Сарторий II. По някое време замисленият крал нарушил мълчанието:

– Не знам как, но докато говореше, усетих не само невидимото присъствие на препинателните знаци в интонацията ти, но и благодарност към поуката от това. Затуй ще заповядам, утре още, главният ми архитект и инженер да се захванат с проектирането и строежа на Пантеона. Той ще бъде светиня! Светинята, в която моите поданици ще влизат със свалени шапки, за да полагат цветя в нозете на Въпросителната и Уди-

вителната, които смятам да поставя върху кралския си герб. А Точката и четата ѝ ще сложа на бойните си знамена. Не мога да допусна повече неграмотните ми поданици да пишат без да се съобразяват с правилата им, както – за жалост! – допуснах да не се съобразяват с десетте Божии заповеди. „Прост народ – слаба държава“, каза баща ми секунда преди Точката на топенето да стопи войнствената неграмотност в очите му завинаги. Днес измих своите и искам да започна на чисто – с малко тире пред обръщението си към историята.

Развълнуван, Сарторий II Мъдрият поел дълбоко въздух и се отпуснал тежко в креслото си. Библиотекарят останал прав и в напрегнато очакване...

Минало доста време преди кралят да вдигне поглед към библиотекаря и да го попита:

– Имаш ли да ми кажеш още нещо, библиотекарю?

Несъмнено много смутен, в първия миг Валентин не успял да отрони и звук.

– Е?! – подканил го Сарторий. – С кука ли да дърпам думите от устата ти, библиотекарю?! Добре, виждам, че езикът ти пак се е залепил на небцето, пийни си една глътка и говори, за бога!

Сам кралят налял вода в чашата и я подал на Валентин, а той отпил и продумал:

– Да, господарю. – Имам едно предложение и ако...

Сарторий II го прекъснал с властен жест:

– Говори без „ако“!!! – заповядал нетърпеливо той.

– Имам едно предложение, велики господарю. – Библиотекарят отпил втора глътка и продължил по-решително: – Мисля, че Ваше Величество ще трябва да подпише незабавно указ, който въвежда изучаването на препинателните знаци като отделен предмет в учебната програма на младите си поданици, господарю. В противен случай кралството е заплашено да потъне в още по-голям хаос – завършил мисълта си решително той.

За тия дръзки думи Валентин очаквал да бъде изпратен веднага на каторга. Но Сарторий II станал и го изненадал с думите:

– Един народ се държи в правия път с правописни правила и закони, библиотекарю. Ела утре да си получиш отличията.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

Още нещо малко пак за думичката с П.

Автор: Яна Букова

И така:

От модернизма, който искаш, получаваш постмодернизма, който за-служаваш¹. Бих искала да проследя – с всички възможни рискове – резултата от приложението на тази формула върху българската поезия на XX в. Започвайки с въпроса: какво всъщност разбираме под модернизъм в България? Съществува някаква изначална неяснота в използването на понятието едновременно като израз на модерния светоглед и като естетическа платформа; и това разминаване не засяга единствено нашето литературознание. В първия случай прояви на модернизма в литературата могат да бъдат проследени и доста назад във времето, във втория съществува един най-общ консенсус, според който естетическият модернизъм е поместен хронологично от началото на XX в. до края на Втората световна война. В българския вариант модернизмът е отъждествен с появата и присъствието на символизма. С всички произхождащи от това недоразумения. Кръгът „Мисъл“ наистина модернизира българската поезия в края на XIX в. с цялата историческа значимост на този факт, но това не я превръща автоматично в поезия на модернизма. Само две десетилетия по-късно, в годините около смъртта на Яворов, светът е вече променен. Именно естетиката на символизма е тази, срещу която модернизмът прави своята революция. В по-мекия ѝ вариант с имаджинисткия манифест на Паунд (1913 г.): не символ, а нещо действително; не ритъм на метроном, а свободна музикалност на фразата. В по-радикалния вариант – с разрива до основи на футуризма и дадаизма. Това, което е наричано модернизъм в България, се явява противоположното на европейския, неговият естествен противник. Още по-абсурдна започва да става терминологичната употреба с течение на времето, което у нас спира. Все пак в годините, когато Паунд пише „Канто I – XVI“, Ли-

1 Фразата принадлежи на американския поет Дейвид Антин.

лиев пише „Мечтите зъзнат в нашият път...“ Да бъде назоваван модернист наред с Паунд има точно толкова основания, колкото да бъде назоваван Валери Петров постмодернист наред с връстника му Ашбъри. И каквито и наименования да се въвеждат в литературната ни история от този „модернизъм“ нататък: „витализъм“, „имаджинизъм“, „нова предметност“, това не променя факта, че в поезията ни почти нищо не се променя. Стихотворението остава линейно, кохерентно, силно лиризирано под знака (бих казала под проклятието) на символизма, с детерминирано и често поантно преподчертавано „послание“. Употребата на свободен стих не изменя тези му характеристики, а когато се появява задължителността на политическото съдържание, то почти без усилие се вписва в тази наследявана с поколения еднозначност. Българската поезия не преживява нищо, напомнящо фрагментация, дислокация, трудност, отказ от директно разпознаваема репрезентативност, „мимезис с отрицателен знак“, които именно дават чертите на това, което е наричано художествен модернизъм. XX век просто не се случва в нея. С изключение на няколко откъслечни и бързо заглъхнали гласове, тя си остава до средата на втората му половина консервативно предмодерна. Безконечната българска предмодерност, не „безконечната българска модерност“ е проблемът ѝ.

Един прочит на българската литература през гледната точка на „сверяване на часовника“ определено би довел до доста унизителни резултати, но би родил и някои ползи. На първо място, повече уважение към онзи съвсем краткотраен и не оставил следа проблясък на българския авангард през 20-те, на който толкова време се гледаше или като на някакво безсмислено гримасничене, или като на бележка под линия. Също така, само такъв прочит най-сетне и веднъж завинаги би поставил на истинското му място направеното през 60-те години от поети като Константин Павлов, Николай Кънчев, Биньо Иванов – едно поколение, което не бих могла да нарека по друг начин, освен героично. Те са тези, които през неизвестно какви източници и в условията един от най-малоумните в пунктуалността си цензорски режими в Източна Европа, с инстинкта си и с личния си талант, отново поставят българската поезия в реално време. Ако говорим за модерна поетика, тя започва именно тогава и при това започва по някакъв почти чудотворен начин като вече усвоена, зряла, преработена, направена своя и индивидуална. Всичко, случило се до 90-те, е нейно последствие. И ако думата „модерно“ за тази

поетика звучи почти анахронично и някак недостатъчно, това е защото се намира напълно в съвременieto си, а именно във времето на късния модернизъм, когато това, което впоследствие ще се самоопредели (ако желае) като постмодерно, е вече част от хранителната среда на поезията.

Още един въпрос е дали познаваме достатъчно модернизма (небългарския). Твърдя, че не. Много от най-важните модерни текстове и автори бяха и остават непрочетени. Нито Паунд като автор на „Кантос“, нито Уолъс Стивънс са преведени. За е. е. Къмингс е известно най-вече, че Йордан Ефтимов се е подписвал като него. Само малко текстове познаваме от Уилям Карлос Уилямс. Да не говорим за случаите на женския експериментален канон, като Гертруд Стайн или Мина Лой. От 90-те и до днес единствено Дилън Томас и Т. С. Елиът имат изданията, които заслужават. И изреждам единствено англезични автори. А също немаловажно: дори когато са превеждани, модерните автори често са превеждани от хора с предмодерна естетика, които не само са неспособни да разберат логиката в конструкцията на текста, но и изпитват потребност да го „опоетизират“ според собствените си разбирания.¹ Всичко, казано дотук, обяснява и нещо, което немалко ме беше озадачавало: защо понятието „модернизъм“ през 90-те беше добило до такава степен пейоративно значение като нарицание за нещо надут, моралистично, патетично, сантиментално и като цяло досадно. Като някакъв двоен джоб, думата побираше недостатъците на несвършващия наш „модернизъм“ и предполагаемите на чуждия, разбрани не по текстове, а повече по лявата колонка в таблицата на Хасан, и ги изсипваше накуп и върху единия, и върху другия.

Ако бихме желали да говорим за постмодернизъм в България, то като че ли единствено приложима към текст след всичките превъплъщения на думата през последните десетилетия остава употребата ѝ в смисъла на „модернизъм плюс“, разширяване на територията отвъд тази на модернизма. Този вид прагово различие, радикално отваряне на хоризонта може да бъде разпознат у Ани Илков с фрагментирането на опорните контексти, дифузността на смисъла, стиловата полифония, издевателското самозаличаване на всяка поетичност в поетичния акт;

1 Не подценявам в никакъв случай – и би било грозно – усилията на преводачите на поезия от едно конкретно поколение. Но не мога да не отбележа, че определени условия дават един определен резултат. Именно това прави изключенията толкова достойни за уважение.

или у Златомир Златанов с „окупняването“ на обхвата на езика в осмозата между поетично, философско и теоретично. Отделни книги и литературни жестове на автори от тяхното или от следващото поколение също могат да бъдат поставени в тази категория. Но аз бих искала да се спра по-подробно на т.нар. „втора вълна“ на българския постмодернизъм, този на четворката от „Литературен вестник“¹, чието присъствие в най-голяма степен въплъти, наложи и обсеби понятието, и който твърдя, че отговаря на други характеристики.

Четворката се появи „ударно“ на литературната сцена с двата свежи, смешни и пълни с младежка енергия жеста на „Българската христоматия“ и „Българската антология“ и съпътстващите ги пърформансови акции, които ѝ създадоха аурата на скандалност и спечелиха на авторите името на „ужасните деца на българската литература“. Наред с разяснителните и полемични текстове на групата от онзи период, известната снимка на четиримата в позите на четворката от „Мисъл“ допълнително утвърди едно хумористично заявено (но с течение на времето все по вкаменяващо се в сериозност) усещане за мисия: както „Мисъл“ модернизира българската литература, така четворката ще я „постмодернизират“. „Христоматията“, „Антологията“, акциите, тематично и езиково сродната в онзи момент поетика на четиримата очертаха рамката, която в следващите две десетилетия ще побира представите за постмодерното в българската литература и ще задава локалните му характеристики, а именно (най-общо казано): деконструирането на големия български разказ посредством пародийното обиграване на Канона.²

По-горната формулировка се превърна до такава степен в общо място при всяко позоваване на литературата на 90-те, че така и никога не бе поставен въпросът какво все пак се има предвид под канон в този случай, т.е. за кого този канон е бил канон в края на XX век. В крайна сметка, една поредица от христоматийни автори не е нищо повече от поредица христоматийни автори: някого обичаш, друго уважаваш (без непременно да го обичаш), трети се опитваш да уважаваш, четвърти открито

1 Бойко Пенчев, Пламен Дойнов, Георги Господинов и Йордан Ефтимов.

2 Или, за да използвам автентичния език: „Централният сюжет, около който се състоява същинският български постмодернизъм през 90-те и чрез който той постига зрялата си национална специфика, е сюжетът за българското като езиков феномен, утаено в свръх-идеологическия метаразказ на Канона.“ (Пламен Антов. Поезията на 1990-те: българско и постмодерно. Пловдив, 2010)

вено не понасяш. Канонът в етимологичния му смисъл на „правилност, мяра, регулация“ принадлежи на тези, които го създават, изследват и пазят – литературните теоретици и историци. Неслучайно в тази си роля на „пренаписващ българското“, постмодернизмът от втората вълна беше толкова бързо приет и толкова радушно обговарян именно от историците на литературата. (Фиксирането върху канона обслужва канона, дори в отрицанието му). Канонът пък като Канон, в свещеното му значение, при което всяка игра представлява нарушаване на табу и ражда скандал, е на тези, които го следват, спазват и почитат, тези, които се учат от естетиката му: следовниците на Яворов, наследниците на Траянов и Лилиев, поетите от Съюза на българските писатели – българските „модернисти“. Не е случайно, че „нови“ срещу „стари“ беше и си остана единственият „дебат“ около постмодерното през 90-те. Разривът постмодерно – модерно, преведен на български, се разви в гротескната и литературно уникална опозиция постмодерно – предмодерно.

Този странен и противоестествен „разкрач“, прескачащ целия неслучил се у нас модернизъм на ХХ век, наред с хронологичната бъркотия, при която всяко нещо, различно от наследяваната с поколения, безнадеждно остаряла естетика на Канона, е смятано автоматично за „постмодерно“¹, и фройдистката неудача, при която, поради липса на бащи за убиване, се случва колкото безболезнената, толкова и безсмислена разправа с дядовци и прадядовци, създаде същевременно и условията всеки жест на фона на един толкова консервативен² и закостенял противник да бъде възприеман като особено радикален и новаторски. Постмодернизмът от втората вълна теоретизира себе си като радикален в полемиките на 90-те и канонизира себе си като радикален в обзорните трудове през следващото десетилетие, но твърде малко от тази „радикалност“ може да бъде реално открита в текст.

-
1. Както например при определянето на Константин Павлов като автор на „първия постмодерен текст в българската поезия“ (Пламен Дойнов, *Литература в междувековието*. Балкани, 2004) или в патафизичния текст на Добринка Корчева за „постмодерния“ Биньо Иванов („Вин-уо или българският баладичен йероглиф“, сп. „Мост“, 1998, бр.1)
 2. „Консервативен“ в никакъв случай обаче не означава „лесен за пренебрегване“ противник. Този граничещ с графоманията слой в литературата ни от автори с възгледи и практики от по-миналия век е уникално българско явление и с многобройността си, и със самочувствието си, и с достъпа си до публичност. Двадесет години по-късно неговата гласовитост, постоянна доказливост върху „теми табу“ и агресивност (особено изявена спрямо авторите от четворката) остават с нищо непроменени.

Нека вземем например едноименното стихотворение от знаковата за 90-те стихосбирка „Черешата на един народ“¹. Стихотворението започва с описание на картината на идващата пролет („черешата е отрупана с цвят/ Времето е добро нощите топли“, „виж и пчелата се е събудила“), натрупване на определени думи и фрази („берекет“, „Великден“, „Гергьовден“), визири някаква аграрна, патриархална общност и градира очакването („да не чуе дявола да не стане нещо“, „да пази господ“), което с постепенното въвеждане на Вазова лексика („Делото ще пламне“, „всякой/ ще вземе участие...“) се разпознава като очакване за революция. Следва обрат: революцията няма да се случи, патриархално разслоеният на момци, моми и старци народ се оказва опиянен по алюзия с главата в „Под игото“, но не от бунт, а от битовото и катадневното, влага своята енергия, своя кипаж в брането на череша и правенето на компоти, топосите на въстанието се запазват единствено в детската игра (сферата на безгрижното, невинното, но и бъдното), наивното, но същевременно символично настояване „Дядо Дядо/ направи ни черешово топче“ получава отговор от устата на поета в заключението-поанта, изведено след пауза в отделно двустийе: революцията няма да се случи, „И тази година дявовото/ няма да има априлско въстание“. Това е едно горчиво стихотворение с патриотична тематика и беше широко обикнато като такова („един днешен поетичен паралел с това велико някогашно дело“ го нарича един от почитателите му в мрежата). В иронично разработеното, но категорично заявено противопоставяне на високите Вазови „дело“ и „предприятие“ спрямо низшите „компоти“ то възпроизвежда – именно възпроизвежда, не обиграва, нито оспорва, нито преобръща – мазохистично преповтаряната в българското самосъзнание митологема за героичното минало и недостойното спрямо него настояще (героика, традиционно и парадоксално свързвана с „Под игото“, сякаш националната памет постоянно изтрива последното изречение на този роман). Същевременно, с еднопосочната реторичност на построението си, препотвърждаващото и обяснително повторение на обрата си, както и с монолитната си еднозначност, то твърде малко напомня недетерминираността, поливалентността, отвореността на постмодерен текст. Единственият белег, отвеждащ към понятието с „п“ (така, както е разбрано у нас), остава националната тематика и алюзията с Вазов.

1 Георги Господинов, „Черешата на един народ“, 1996 г.

Да вземем, от друга страна, отличеното и антологизирано стихотворение „Вдовиците на живите поети“ от стихосбирката¹, с която, по думите на проф. Михаил Неделчев, „българският постмодернизъм добива не само своята завършеност, но и своята класичност“. Построено в три части и в римувана реч, конструкцията му има вида на „разработка върху тема“, като в случая темата е зададена и в голяма степен изчерпана в оксиморона на самото заглавие. Тоест, само този, който би очаквал, че „вдовиците на живите поети“ биха правили нещо различно от това да „нямат имена“ и да „имат само Имената Им“, да „придържат сенките на своите съпрузи“, да „събират късна слава и пари, и почетни награди“, да „пропъждат набезите на глупачки млади“ и в крайна сметка, след „неизменната агония“, да „окаменят в достолепни птици,/ превърнали в музеи непотребните гнезда“, би могъл да преживее изненада при прочита му. Може непривичните рими като „Патагония – агония“ или двойките огледални оксиморонни определения във втората част („Тя – сянка на мадона/ и око на лешояд.“ „Тя – врана на живота и лебед на смъртта“) да издават пародийна нагласа, но тази пародийност остава декоративна, тиково намигане, нито отклоняваща, нито поставяща под съмнение непоклатимата конкретика, с която стихотворението е адресирано. И дори Валери Петровската хумористична игривост, която го характеризира, да бъде приета за някакъв вид пастишна техника, напълно неясна остава функцията на този пастиш (нека все пак сравним суицидната нагласа на поетичния текст да се самооспорва чрез стихотворност у Ани Илков или „тарана „на обценното в сонетната форма у Владимир Сабоурин). Повтаряща се книга след книга, схемата „описателно стихотворение на злободневна тема в мерена (или не) реч“ с натрупване на времето все повече напомня възпроизвеждане и все по-малко – обиграване на този така популярен в поезията ни от 70-те и 80-те вид.

Посочените две стихотворения, които хронологично „заскобват“ това, което бива определяно като постмодернизъм от второто поколение, са показателни с две от наложилите се негови разпознавателни характеристики: цитат или алюзия с автор от класиката (което в най-голяма степен изчерпва представата за интертекстуалност) и използване на римувана стихотворна форма (което в най-голяма степен изчерпва представата за пастиш и игра). Наред с миксирането на латиногенни

1 Пламен Дойнов, „София-Берлин“, 2012 г.

чуждици и диалектизми или еkleктичното изреждане на имена (кое-то в най-голяма степен изчерпва представата за смесване на високо и ниско), конструирането на книгата като вариации върху тема (което в най-голяма степен изчерпва представата за проектност) и центрирането върху двата „свещени“ за постмодерната митология образа – Ръкописа и Лабиринта, тези характеристики очертават хоризонта на очакване спрямо постмодерния текст в българската поезия от последните 20 години. Но колкото и теоретизирани като задаващи национална специфика да са тези характеристики, това с нищо не променя факта, че по отношение на текста, в текстурата на текста си (ако ми е позволен подобен израз), този вид български постмодернизъм представлява завръщане назад към традиционното реторично, обяснително, кохерентно, семантично детерминирано стихотворение, господствало в поезията ни през почти целия XX век.

В тези си качества той дава следните резултати:

– Противно на заявените си намерения, не отваря, а именно затваря българската литература, вглежда я за пореден път в собствения ѝ литературен пъп. Поставя за пореден път акцента в българската литература не върху това какво е литература, а върху това какво е българска.

– Обсебвайки критическото внимание като централно литературно събитие, маргинализира¹ в продължение на почти две десетилетия онези автори от поколението на 90-те, но и близките до него поколения, чиито занимания и интереси се намират извън „езиковата работа върху традициите на българското и неговите идеологии“² и тесния набор от теми и техники, които я съпътстват.

1 В подкрепа на това твърдение намирам „обединителната“ статия на проф. Михаил Неделчев „Високата литература срещу подмяната“ (Литературен вестник, бр. 13, 2013г.), която признава създаването на „висока литература“ у един по-широк от обикновено посочвания кръг автори. Тъй като нещо подобно до момента не е било заявявано, това е несъмнено важна и необходима статия. С единствената забележка, че щеше да е далеч по-необходима преди пет-десет години. А да не говорим колко необходима щеше да бъде преди петнадесет-двадесет години.

2 „За българската постмодерна поезия тъкмо езиковата работа върху традициите на българското и неговите идеологии се явява може би най-първият фундамент.“ (Пламен Дойнов. *Българската поезия в края на XX век*. Част II, С. 2007)

– Представяйки себе си като радикален, без да е такъв, измества, подменя и маргинализира всяка съществуваща форма на експерименталност¹.

Представата за постмодерното се оказа до такава степен първосигнално сраснала се с националното, че – вече един пример от прозата – автор като Милен Русков стана възможно да бъде разпознат и оценен едва след „Възвишение“. Сякаш естетиката на Русков, позната от предишните му два романа (симбиозата на документално и фикционално, пикаресковото сюжетно построение на границата с неромановото, „илузионистското“ възпроизвеждане на езиковата атмосфера на епохата с постоянни анахронистични „подхлъзвания“ към настоящето, които подхранват своеобразния хумор на текста), да беше най-сетне „преведена“ на един познат и достъпен за „широката критика“ език, този на националния мит и неговото обиграване. Казусът Русков е лакмусов за това как цялото клатене на въздуха около думичката с „п“ не даде никакво разширяване на хоризонта на литературна рецепция. В момента, в който именно постмодерният почит можеше да даде ключове към една неконвенционална и трудна (трудна – оказа се – повече за оперативната критика, отколкото за литературно подготвената публика) книга като „Джобна енциклопедия на мистериите“, реакцията беше неловко мълчание. След всичкото мрънкане и тухкане при всеки годишен обзор как постмодернизмът се бил наложил в поезията, но в прозата го нямало достатъчно, когато се появи постмодерен роман от подобен мащаб, беше обвинен в липса на жанрова чистота². Озадачаващата неадекватност в доводите на опонентите на Русков в „романовия спор“, проведен на страниците на в. „Култура“, може да бъде обяснена с тяхната

1 Парадоксално, но един от характерните примери в това отношение е с автор именно от четворката. Спонтанната, компенсаторна, бих казала, експерименталност на Йордан Ефтимов в книгата като „Африка/ Числа“, където сякаш си поставя за цел да изчерпа всеки начин за писане на поезия: от наративни стихотворения в „аз“-форма, през целия диапазон на колажна игра, до концептуални стихотворения като „Нощ нощ нощ“ и „Дорийски химни на слънцето“, се оказва встрани от мейнстриймната, тематично локализирана поетика на втората вълна. Една от най-радикалните – и в построението си, и в авторефлексията си, и в широтата на обхвата си – стихосбирки на 90-те, тя остава в голяма степен лишена от внимание, независимо от активната позиция на автора ѝ на литературната сцена.

2 Но да си припомним, че само година по-късно една не по-малко жанрово неопределена (но в никакъв случай не по-интересна) книга като „Фото Стоянович“ спечели наградата за роман „Вик“ без никакъв дебат. Националната карта е винаги печелеща.

незаинтересованост или незапознатост по отношение „л“-естетиката. Непричастността от страна на хората, публично изповядващи и проповядващи в продължение на години тази естетика, може да бъде обяснена – в най-добрия случай – с не по-малка незапознатост.

И за да бъде абсурдът още по-голям (защото винаги може и още), същевременно беше започнало едно равнене напред назад из българската литература и, където и да бръкнеше някой, от „Острова на блажените“ до фику-фику-фикуса на Блага Димитрова – о, чудо! – вадеше постмодернизъм, така че нашата литература се оказа по-постмодерна от редица други постмодерни литератури.

Откриван или не в текст по свободни асоциации, конюнктурни съображения или просто на лотариен принцип, постмодернизмът се превърна в толкова разтеглива категория, че от литературно понятие започна да прилича повече на нещо като градски мит. Неспособността да бъде разпознат като литературна стратегия и разграничен от други стратегии създаде потребността да бъде постоянно идеологизиран, да му бива намирана някаква социална приложимост, някакъв осмислящ съществуването му коефициент на историческа полезност. Така се появиха „петилетните“ деконструктивистки планове на постмодернизма у нас, според които „първото поколение“ разгражда, осмива и обезсилва тоталитарния език (все едно, съществува само един вид тоталитарен език), „второто поколение“ разгражда големия национален разказ (Йордан Ефтимов се скатава от къртенето и извозването), при което следва нелишеното от възторг заключение, че постмодернизмът в българската поезия „реализира своята историческа мисия“¹.

Причината да говорим върху тази изморителна и донякъде анахронична тема не е толкова в това, че по-горните твърдения (включително фразата „историческа мисия“) изглеждат готови да влязат в учебниците по литературна история без дебат, колкото в това, че цялата перипетия около постмодернизма у нас отново изкарва на преден план два повтарящи се и възпроизвеждащи се мотива (бих казала симптома) в българската литература.

Първият е патологичното и патогенно отсъствие на преводи. Огледално на модернизма, постмодернизмът пристигна у нас „по описания“, не придружен от текст. Нито потребност, нито желание се яви чуждое-

1 Пламен Антов. *Постмодернизъм и литературен канон*. В „Представи за българския литературен канон. Книга II“, В.Т., 2009

зичната постмодерна поезия¹ да бъде преведена и представена. Никакво любопитство какво все пак се влага в понятия като „игра“ и „експеримент“ през последните десетилетия. И по същия начин, по който „дадаизъм“ или „сюрреализъм“ са били припознавани в българската поезия без особена представа как изглежда в действителност едно дадаистко или сюрреалистично стихотворение, така определения като „постмодерно“ или „висок модернизъм“, а да не говорим за „неоавангард“, научавани не от текстове, а единствено по теория (понякога и по преразкази на теория), се прилагат произволно в някаква паралелна, отделно-българска литературна действителност, която се самоописва с термини от литературната история на XX век, без да желае да се съгласува с литературната история на XX век.

Вторият е възпроизвеждащата се традиционност на българския канон и неспособността му да интегрира алтернативни поетики. Експерименталните гласове в българската литература наистина не са много, но проблемът не е в тяхната откъслечност и краткотрайност, а в нежеланието да бъдат оценени и абсорбирани. И доколкото българската литературна история продължава да бъде конструирана около тематика и тематични йерархии (чийто „таван“ твърде често са националното и социалното²), а не около литературни стратегии, всяка форма на неконвенционалност, надлокалност, „отказ от дублиране на фасадата на действителността“ (по израза на Адорно) се оказват без стойност за Канона и извън ползрението му. Това е причината „Хулиганските елегии“ на Николай Марангозов, съвременни и съизмерими с естетиката на Маяковски или Блез Сандрар, да бъдат любопитна конферентна тема, но не и част от живата литературна памет. Това е и причината фолклорно „обоснованото“ фантастично у Йовков да има винаги по-голяма ценност за традицията от играта с фантастичното у Светослав Минков. Или, без да може да бъде причислен нито към „градската“, нито към „селската“ тема, философският, непоетизиран и нефолклоризиран фикционализъм на Борис Априлов да остане в ничията зона на „маринистиката“. Това е причината ерудитската и смешна „Избрани епитафии от залеза на Римската империя“ на Кирил Мерджански, обиграваща фрагментар-

1 С единствено изключение руският постмодернизъм – в това отношение сп. „Факел“ беше рядък и безценен източник.

2 В най-ново време „женското“ е способно да заеме мястото на социалното напълно огледно и във всички подробности.

ността в комичното ѝ тафтологизиране с античния фрагмент, разбиваща мита за „високия“ исторически разказ и преобръщаща стойността на „централното“ и „периферното“ в текста, да остава поради универсалната си тема все по-встрани в новоизграждания постмодерен канон и авторът ѝ да бъде причисляван към поетите „античници“ наред с всеки друг, който по каквито е да е причини използва мотиви от древността. И по липса на раздел „средновековници“, а камо ли „западносредновековници“, спомената вече „Джобна енциклопедия“ да няма къде да бъде поставена. И нито искам да си представям какво място би могло да бъде намерено (ако изобщо бъде намерено) за единствения случай на авангард в настоящата българска поезия – машината за стихове ВБВ.

Колкото до думичката с „п“, игра, нелинейност, поливалентност, еkleктичност, синтез, пародиране на конвенциите са съществували в литературата и вероятно ще съществуват и без да бъдат наричани с нея. От позиция на времето, далеч по-интересна тема остава не какво е постмодернизъм, а по какъв начин беше преживян. От това, което всяка отделна литература вложи в понятието, би могла да научи немалко неща за себе си и историята си от последния век. В нашия случай въпросът е защо едно разделение и противопоставяне, което не засягаше реалии на българската литературна история, беше усвоено без никаква имунна съпротива и прилагано с такава буквалност, че на моменти напомняше истерия. Защо „затворената котловина“, за която говореше Цветан Стоянов, отново намери основания да остане затворена, този път не поради цензура, а по собствено желание. И защо, от всичките възможни варианти на превъплъщенията му, постмодернизмът беше разбран, приет и акламиран именно в качеството му на възпроизвеждащ консервативността на българския канон, т.е. защо беше преживян като ариергардна акция.

Текстове и симетрии

Езра Паунд казва, че всяко движение в изкуството се дели на откриватели, на наследници-майстори и на разводнители. Вероятно не е първият, нито ще е последният, който отбелязва подобно нещо, но го цитирам заради изразителната дума „разводнител“.

Уди Алън пък казва с гласа на Сократ в „Моята апология“, че доброто е нещо относително: ако някой пее хубаво, това е добро, но ако пее повече от три часа, имаш желанието да му затвориш устата с мръсен чорап.

През 1972 г. американското списание „граница 2“ в първия си и от-криващ брой публикува статията на поета Дейвид Антин със заглавие „Модернизъм и постмодернизъм: поглед върху настоящето в амери-канската поезия“¹ – един от най-ранните текстове върху тази тема. От всички полемики около двата термина, тази за проявите им в поезията е може би най-лабиринтната и, струва ми се, би било интересно да я проследим от момента на зараждането ѝ. В момента на публикуване-то на статията модернизмът е господстващата естетическа идеология, т.нар. „Нова критика“, изповядваща неговите принципи (каквото и да означава това), е непоклатима доктрина. Паунд, който почива същата тази 72-ра година, и починалият четири години по-рано Елиът са без-спорните авторитети в поезията. Техните „наследници“ – поети и кри-тици, а често и двете едновременно, заемат високи академични постове, диктуват литературния вкус, държат под контрол влиятелните списа-ния и създават официалните антологии. Своего място като авторитети заемат и фигури като силно активния в онзи момент Одън и почина-лият предишното десетилетие, също смятан за „един от най-големите модерни поети“, Робърт Фрост. Марджъри Пърлоф², на която изцяло дъ-лжа импулса да напиша този текст, дава много ясно описание как из-глежда „модерното“ стихотворение през 60-те години: то е кохерентно, дистанцирано, „учено“, съдържащо ирония, метафизична символика и някакво имплицитно морално послание. Междувременно, други неща са се случили в американската поезия, Алън Гинзбърг е издал револю-ционния „Вой“ още през 1956 г., силни и активни групи от млади и не съвсем млади поети са се сформирали около колежа „Блак Маунтън“ в Сан Франциско (т.нар. „Сан Франциски ренесанс“) и в Ню Йорк (т.нар. Първа Нюйоркска школа). Издавани от малки и независими издател-ства и почти неизвестни, обединението им като новаторска и мощна

1 David Antin, „Modernism and Postmodernism: Approaching the Present in American Poetry,“ boundary 2: a journal of postmodern literature, 1,1 (Fall 1972)

2 Марджъри Пърлоф (Marjorie Perloff) е професор емерита в Странфордския универси-тет и автор на трудове върху поезията и поетиката на XX и XXI в., както и в областта на интермедия и визуалните изкуства. Настоящият текст „стъпва“ върху статиите ѝ „Post-modernism / Fin de Siecle: The Prospects for Openness in a Decade of Closure,“ Criticism: Vol. 35: Iss. 2, Article 2 (1993) и „Epilogue, Modernism Now,“ A Companion to Modernist Lit-erature and Culture, ed. David Bradshaw and Kevin Dettmar (2006), както и върху редица нейни студии, анализи и интервюта, които могат да бъдат намерени на личния ѝ сайт <http://marjorieperloff.com/stein-duchamp-picasso/> (последно влизане 10.03.2014)

вълна се заявява с историческата антология на Доналд Алън „Нова американска поезия“, която излиза през 1960 г. Дванадесет години по-късно присъствието им все още е нито забелязвано, нито отчитано от академичната критика. Статуквото изглежда непробиваемо и Антин не крие желанието си да използва мръсен чорап. Статията му е полемична, остроумна и разбиваща, писана от позицията на практикуващ поет, защитаващ естетиката, към която принадлежи, и в нея могат да бъдат открити повечето от обвиненията, които впоследствие многократно ще бъдат отправяни към модернизма: помпозност, дидактичност, претенциозна маниерност, досадна меланхолия и носталгични настроения към някакъв изгубен свят. Интересното е не толкова какви са, а към кого са отправени тези обвинения. Унищожителният анализ на Антин засяга поетичната поза на Одън, теоретични текстове на стожери на Новата критика като Алън Тейт и най-мейнстриймните имена сред „разводнителите“ на Паунд и Елиът – Шварц, Шапиро, Джаръл, Лоуел, Снодграс, които обвинява в рециклиране на „историчността“ и психоанализата като основни теми на „модерната“ поезия и в редуциране на колажната техника до една тривиална и едноизмерна схема. Критиката срещу Елиът е насочена основно върху възгледите му като литературен теоретик, нещо повече – при примерите в защита на „новата поезия“, които Антин дава, Чарлс Олсън (който не е и толкова нов, роден е 1910 г.) е представен като продължител на традицията на Паунд и Уилям Карлос Уилямс, а Гинзбърг – като наследник на Паунд и Уолт Уитман. Двойката Паунд-Елиът, които през следващите десетилетия ще се превърнат в основните преследвани, е критикувана най-вече за закъсняла и недостатъчна радикалност в сравнение с европейските модернисти, като Блез Сандрар, Аполинер, Маринети, Маяковски, Хлебников, Лорка, Сесар Вайехо (sic, модернисти, не авангардисти).

Каквото и да означава „постмодернизъм“ в онзи начален момент, той е доста широко понятие, обхващащо всяка неакадемична поезия в Америка от Втората световна война нататък. Това е и причината вече спомената антология на Доналд Алън, съдържаща бийт поети, като Гинзбърг, Керуак и Корсо, сродните на тях поети от Сан Фрациския ренесанс, като Фърлингети, „Блак Маунтън“ поети като Олсън и Робърт Крийли и представители на Нюйоркската школа, като Ашбъри, Франк О Хара или Кенет Кох, при преиздаването си през 1982 г. да получи немалко обръкващото заглавие „Постмодерните“. Употребата на термина спрямо

тези групи постепенно отпада и се запазва като повече или по-малко спорно определение единствено по отношение на Нюйоркската школа и в най-голяма степен при поезията на Ашбъри.

Може би нещата стават малко по-ясни, ако някой погледне какво пише самият Антин. Това е радикално нова поетика. От кратките абсурдистки текстове в цикъла „Ноемврийски упражнения“, построени от вестникарски материали и един учебник по английски идиомы за чужденци, до странната, неподдаваща се на жанрово определение „Автобиография“, където парадоксални отрязъци от спомени, анекдоти и почти случайни описания създават поетична динамика на един вид сюрреализъм на действителното, Антин е далеч по-експериментален от „новите“, които защитава. Хладността му е освежаваща. Целият период на 60-те и 70-те е зареден с импулса на подобна оспорваща и напругаща границите на текста експерименталност, на преливане между жанрове, видове и медии и разширяване на територията на самото понятие поезия. Джон Кейдж, една от решаващите за появата на Флуксус фигура, използва текст в някои от композициите си и разработва т.нар. „процедурни“ стихотворения, при които строго определен алгоритъм, приложен върху чужди авторски текстове, преподрежда по нов начин словесния материал в духа на „шанс операциите“, характерни за музиката му (първият такъв проект използва като източник „Бдение над Финеган“). Джаксън Мак Лоу, също близък до Флуксус, създава процедурна поезия „през“ откъси от „Моби Дик“ наред със словесно-музикални партитури за хепънинги и стихотворения-сценарии за балетни пърформънси. Получилата образование на художник Сюзън Хау комбинира архивни материали, визуална поезия, обработени фотографии и прозаични откъси в композициите на книгите си. Понякога процесът прилича на схватка със самата медия, както в случая на Вито Акончи, чиято концептуална поезия на игри с речникови статии измества текста от центъра на листа все повече и повече към периферията, докато накрая Акончи буквално „излиза“ от страницата, за да се превърне в една от знаковите фигури на пърформънса. Самият Антин скоро ще се установи в междинната зона между устното и текста, композирайки своите „говорещи стихотворения“ (talking poems) – хибридна форма на стихотворения-лекции-есета, които създава импровизирано пред публика и впоследствие обработва за издаване.

В тази ситуация на все по-дълбока пропаст между академично приетата, консервативна късно модерна поезия и радикалния експеримент

и докато „новата“ бийт поезия бързо и все по-обсебващо се превръща в мейнстрийм, се появяват Language поетите. Language поетите, които собствено са смятани за постмодерните поети на Америка, представляват широка и нееднородна както географски, така и стилово група, обединена около някои общи стратегии на писане и на теоретизиране на поетичния текст: разбиране за стихотворението като езиков конструктор, отказ от конвенционалната презентация на „аз-а“ и от „естествения поток“ на субективната реч, фокусиране върху процеса на „правене“ на текста, инкорпориране в текста на собствената му поетика и теория, настояване върху „отвореността“, недетерминираността, поливалентността на поетичното случване и върху необходимостта от читателското съучастие в него. Наименованието си получават по заглавието на списанието $L=A=N=G=U=A=G=E$ (и много често се изписва именно по този начин), издавано от Чарлз Бърнстайн в края на 70-те, и сред най-известните им представители, освен Бърнстайн, са Лин Хеджинян, Рон Силиман, Боб Перилман, Ре Армантраут, Лесли Скалапино, както и канадският поет Стив МакКафъри. Силно полемични, особено в ранния си период, статиите и есеистиката им се базират на терминологията на френските постструктуралисти и неомарксистки жаргон. Без да са избирали това прикачено им от други – както често се случва – название, то с немалка точност определя поетиката им. Центрирана върху естествено заложената, отвъд и свръх авторовата интенция способност на езика да генерира смисли, поезията им черпи от игри на думи, фрази-клишета, фонетични съзвучия и етимологични „съсмыслия“, случайно-неслучайни рими, научни терминологии и професионални жаргони, миксирайки самонаблюдения, литературни референции, афористични хрумвания и „плаващи“ стихове по целия диапазон на езиково изключителното и езиково баналното. Текстовете им притежават непривична графична архитектура или предпочитат прозаичната форма с използването на т.нар. „ново изречение“, което заменя „поетичната модулна единица“ на стиха. Тези привидно напомнящи проза, но избягващи всяка кохерентност, свободно асоциативни, всичко друго, но не нонсенсови натрупвания от изречения, функционират – по думите на Боб Перилман – именно „в напрежението между паратаксиса и наратива“. Книгите им често са проектни, следващи внимателно поставени и строго спазвани рестрикции. В „Албъни“ (най-прочутият може би от текстовете му) Рон Силиман си поставя за цел да напише в свободна последователност 100 изре-

чения, които да са едновременно и лични, и политически. Резултатът е един особен портрет-автопортрет на мястото на детството му и времето на студентските му години. Лин Хеджинян пише „Моят живот“, когато е на 38 години. Книгата съдържа 38 текста – всеки един, отнасящ се до година от живота ѝ – и всеки от тях по 38 изречения. Когато е на 45, издава нов вариант, книгата съдържа 45 текста с 45 изречения. Проектът е още в развитие. Елегията на Боб Перилман „Хронични значения“, посветена на негов умиращ приятел, в самата си композиционна „агресия“ всяка фраза или изречение да бъдат пресичани на петата дума, носи насилието на прекъсването, на преждевременния свършек. (Понеже анархистичната нагласа и стратегията на случайността са споменавани често сред характеристиките на Language поетите, бих искала поне от посочените примери да стане ясно, че в текстовете им има по-скоро контролирана анархия и доста точно разчетена случайност.)

Междувременно, самото говорене за постмодернизма в литературата се измества все повече в територията на теоретичното. От понятия, определящи текста, като „игрова нагласа“, „отвореност на конструкцията“, „недетерминираност“, „смесване на жанрове“, „разширяване на територията отвъд границите на модернизма“, характеристиките му се „втвърдяват“ в познатите общи формули „смърт на субекта“, „симулакрум“, „повърхностност (depthlessness)“, „заличаването на границите между изкуство и поп култура“, „вличение към деградирания пейзаж на отпадъчното и кича“.¹ Някои неща се приемат от някои хора по-сериозно, от други – по-малко. Кейдж, например, обича да подписва автографите си с въпроса: „Какво стана със смъртта на автора?“. Но като цяло, именно наслагването върху литературно-утопичната фразеология на 70-те на социално-критичната фразеология от 80-те е в голяма степен и причината за шизофрения образ на постмодернизма едновременно като бунт и упадък. Появява се и таблицата на Хасан².

1 Решаващи за това са, разбира се, „Постмодерната ситуация“ на Лиотар, която излиза през 1984 г. в САЩ с предговор на Джеймисън, и неговата студия „Постмодернизъм или културната логика на късния капитализъм“, публикувана през 1984 г. в сп. „Ню лефт ривю“. Още една базисна за налагането дефиницията на постмодернизма като смесване на „високото“ и „ниското“ книга е „След големия раздел“ на Андреас Хойсен (Andreas Huyssen, *After the Great Divide: Modernism, Mass Culture: Postmodernism*, Indiana University Press, 1986).

2 Става дума за известната таблица на различията между модернизма и постмодернизма, създадена от литературния теоретик Ихаб Хасан, която представя поредица от противо-

Таблицата на Хасан, струва ми се, би заслужавала отделно и твърде интересно изследване относно преките последствия, които оказва върху всевъзможни литератури в най-непредвидими точки по света. Тридесет години след публикуването ѝ изглежда впечатляващо колко висока е степента на условност, с която са въведени прочутите ѝ бинарни опозиции, и колко уточнения, разяснения и предварителни уговорки се чувства длъжен да направи авторът ѝ. Всяка условност със сигурност се губи при позоваването или цитирането. Таблицата добива автономен живот¹, разпространява се със скоростта на мем, превръща се в нещо средно между наръчник и оракул и оттам – в едно от отправните основания за онази странна игра на „тука има – тука няма постмодернизъм“, която ще се играе с различна степен на ентузиазъм в зависимост от десетилетието и географските координати. Продължава да бъде преподавана до днес и е първото, което се появява в търсачките при изписването на двата термина, и то под названието „Postmodernism vs Modernism“. Нещо като „Годзила срещу Кинг Конг“². Колкото и самият Хасан впоследствие да настоява, че не е имал предвид противопоставяне, а само подреждане на материала, самото ѝ построение като таблица неизбежно визуализира двете понятие като ситуация на „изправяне на един срещу друг“, на съществуване в сблъсък.

положности, в които левият елемент характеризира модерното, а десният – постмодерното: цел – игра, затворена форма – отворена форма, замисъл – случайност, йерархия – анархия, хипотаксис – паратаксис, метафора – метонимия и пр. Окончателният вариант на таблицата се появява през 1982 г и е третият (и най-известният) от подобните опити за формулиране на бинарни опозиции, върху които Хасан работи още от началото на 70-те. Съдържащата таблица статия може да бъде прочетена на български в Литернет (<http://litternet.bg/publish1/ihassan/hassan.htm>)

- 1 В този си автономен вид е публикувана и за първи път на български под рубрика „Постмодерно букварче“ в Литературен вестник (6-12.6.1994 г).

Но и еkleктичното изреждане на имена, с което Хасан придружава таблицата, не помага особено за „картографирането“ на постмодерното, създавайки Ешерови главоблъсканици върху това как следхождащото се оказва предхождащо и обратното. Поезията не е особено застъпена: единствените посочени имена са тези на Антин и Ашбъри.

- 2 Не мога да се сдържа да не отбележа, че теоретичните оръжия, с които разполагаме, ни позволяват лесно да определим кое е постмодерното и кое модерното чудовище в посочения сблъсък: Кинг Конг е архетипен, хиперболичен, фалически, отправящ към психоанализата, Годзила, който е роден „след атомните бомби над Хиросима и Нагасаки“, е механически, лишен от чувства и интенция, безполов/ амфисексуален и освен това се възпроизвежда сериално – съществува не един, а поредица от Годзили.

Таблицата, разбира се, разпространява и критиките срещу нея, като например, че постмодернизмът съдържа характеристики и от двете колонки и самата му логика е много по-малко тази на опозицията „или/или“ и много повече на инкорпорацията „и едното/и другото“ (Линда Хътчън), че е неприложима върху реален текст (Сюзън Сулейман) или че характеристиките от дясната колонка са присъщи на модернизма още от началото на XX в. (Пърлоф).

Пърлоф нееднократно подчертава главоболната ситуация, която една подобна „скачена“ дихотомия създава. Преди всичко, постоянното придърпване напред-назад във времето на „килимчето“ на модернизма в зависимост от това в каква опозиция се желае да бъде поставен, дава различни и често взаимно изключващи се резултати. Така отъждествяването му с епохата на модерността / просвещенческият дискурс, както е у Лиотар, дава три века модернизъм от Енциклопедията до Втората световна война и в такъв случай определението на постмодернизма като недоверие към големите разкази за прогреса и научния напредък може да бъде напълно убедително. Но това едва ли позволява да говорим за три века модерно изкуство. Ако пък модернизмът в изкуството се отъждествява с първата половина на XX в., то тогава е невъзможно да не бъде отчетено, че един значим брой от модерните автори, като Кафка, Музил, Селин, Батай, Паунд, Стивънс, Уилямс, са загубили много рано всяко доверие към метанаративите на знанието и социалната справедливост. Хронологичният пъзел на модерността като исторически период, модернизмът като идеология и модернизмът като естетическо явление, така и не успява да се подреди, парчетата се разминават и разпръсват, както се разминават и разоряват и произлизащите в опозиция на тях постмодернизми. А на Дейвид Антин, както вече знаем, принадлежи изказването, че „от модернизма, който искаш, получаваш постмодернизма, който заслужаваш“.

Нещо съвсем немаловажно, което Пърлов също отбелязва, макар мимоходом, е американоцентризмът¹ при опозицията модерно-постмодерно. Превръщането на модернизма в доктрина е явление, касаещо англоезичната литература, и по същия начин бунтът срещу него като

1 Наблюдава го също и в симетричното разпределение в двойките – синекдохични, както ги нарича – примери, използвани от Джеймисън за сравнителен анализ (Ван Гог – Уорхол, Льо Кюрбюзи – Джон Портман), при които модерното е неизбежно европейско и постмодерното – американско.

срещу нещо ретроградно има своето обяснение и своята дори наложителност в контекста най-вече на англоезичната литература. Именно с историческата ситуация на англоезичната литература може да бъде обяснено абсурдното и създаващо още повече обърквания изваждане на авангарда извън модернизма, което Хасан възпроизвежда в таблицата си: британската поезия не познава авангард, Нюйоркският дадаизъм е твърде кратък епизод, Гертруд Стайн остава неизвестна с поетичните си текстове чак до 70-те, когато я преоткриват Language поетите. Същевременно, почти не съществува европейска литература (но и латиноамериканските литератури, например), чиято поезия да не стъпва по някакъв начин върху усвоените и станали част от метаболизма ѝ проби-ви на авангарда и да не изследва възможностите на отвореното от него пространство¹. Едва през призмата на англоезичната литература лявата (модерна) колонка на таблицата може да намери някакво убедително приложение: метафизика, ипотаксис, йерархия, замисъл, цел изброяват една по една характеристиките на конвенционалното, неовикторианско стихотворение на 50-те и 60-те, толерирано от Новата критика като „модерно“. Пак през тази призма намира обяснение и анахроничното присъствие на дадаизма на първо място в дясната (постмодерна) колонка: това не е нещо друго, освен неодадаизмът на Кейдж и Флуksус, това преоткрито с нова динамика добре забравено старо, което атакува естетическите конвенции на 60-те.²

1 Но дори и в случаите на създаване на ново пространство, изглежда не съществува потребността от сблъсък. УЛиПо, чиито текстове в най-голяма степен възплащават игровото начало в литературата и чиято поява е нещо радикално ново на фона на консервирания и „институционализиран“ сюрреализъм във Франция през 60-те, остават студено безразлични към модерно-постмодерната полемика и с не малко от присъщия си хумор предпочитат да наричат себе си „традиционалисти“.

2 Може би нещо, което все пак не бива да забравяме, е, че постмодернизмът се явява в качеството си на естетически разрыв с модернизма именно в хронологичния момент на „автономизирането“ на американската култура и на трансформацията ѝ от търпяща влияния в произвеждаща влияния. Подчертаният европоцентризъм на „високите модернисти“ не подпомага стремежа за изграждане на собствен и „независим“ литературен канон. В този дух на „извоюване на независимост“ и „възстановяване на историческо равновесие“ може да бъде прочетено и изказването на Джон Ашбъри, който, отразявайки изложбата на Уорхол в Париж през 1963 г., я определя като „най-голямата трансатлантическа шумотевица от времето, когато Оскар Уайлд донесъл културата в Бъфало“.

Критиката на Пърлоф върху двуполюсната модерно-постмодерна схема представлява особен интерес поради това, че произхожда не от някакво идеологическо пристрастие към едното или другото, а от чисто прагматичното отчитане на нефункционалността при опита за приложение на една ангро теоретична формула върху случилото се в литературата на XX век. Познаваща немскоезичната и френска поезия в оригинал и с енциклопедични знания върху италианския и руски футуризм, може да си позволи достатъчно аргументи. В обхвата на заниманията ѝ влизат изследвания както върху Паунд, Елиът, Гертруд Стайн, така и върху Ашбъри и Антин, но и върху текстовете на Кейдж и текстовете на Дюшан. Контактите ѝ и безспорния авторитет, с който се ползва сред поетите от Language движението, а по-късно и сред концептуалните поети (и в двата случая тя е първата – и почти единствена – която ги представя и анализира) я правят особено надежден „вътрешен източник“ и един от редките случаи на критик, изследващ авангарда в момента на създаването му. Пърлоф представя процесите в американската поезия като поредица от пулсации, малки последователни революции всеки път срещу ново статукво и нов мейнстрийм, при всеки път различен контекст на съпротива и „оттласкване“. Така естественият поток на речта, „необработеността“, заявеното лично емоционално участие на бийт поезията се явява като новаторски разрив спрямо и срещу маниерния език на студеното и отстранено стихотворение, което са наложили като модел разводнителите на „високия модернизъм“. И на свой ред, фиксацията върху езика у Language поетите, настояването им, че стихотворението е „направено“, а не „преживяно“, се явява като опозиция и реакция срещу езиково безцветното, опростено до дневникова проза, съзерцателно-описателно стихотворение на разводнителите на Уилям Карлос Уилямс. В този смисъл, отказът от репрезентация на аз-а у постмодерните Language поети може да се разглежда твърде малко като възплъщение на постструктуралистката теза за „смъртта на субекта“ и много повече като израз на непоносимостта им към натрапчивата автобиографичност на „изповедната“ поезия (Лоуел, Бишъп, Секстън, Плат), която е господстващата тенденция в момента на появата им. Линията на наследственост, отвеждаща до Language поетите, твърди Пърлоф, освен директно от Гертруд Стайн, може да бъде ясно проследена именно от Паунд през ученика му Луис Зукофски. Стратегията на паратаксиста, която определя Language движението, е много по-близо до колажна-

та техника и нелинеарността у Паунд и Зукофски, отколкото до едноплановото, неоромантично стихотворение на бийт поетите, от които е прието да се смята, че започва най-ранният разрыв с модерната поезия. Влиянието на Паунд, настоява Пърлоф, е отпечатано върху следващите поколения поети, но неизменно и тенденциозно подценявано поради сянката от неговите политически убеждения.¹

Но това е казано чак през 90-те. Защото сме още в 80-те, разчистването на модерното по пътя на постмодерното достига сферата на биографичното и там вече става страшно. Консервативните фигури на „високите модернисти“ и неудачните им (в немалко случаи истински осъдителни) политически и лични пристрастия се оказват особено подходящи да илюстрират зловредността на „големите разкази“. Образът на модерниста подменя текста на модерниста. Реакционността се възприема като отличителен белег на модерната поетика. Фашисткото петно² в биографията на Паунд се разпростира върху всичко казано, правено и написано от него, параноичният му антисемитизъм се извежда като дефиниция на личността му. В белязалата този период монография на Роберт Касило с изразителното заглавие „Генеалогия на демони“³ Паунд е оприличен на Хитлер и експлицитен тоталитаризъм бива разпознаван вече и в самия строеж и език на текстовете му. Сред чертите, образуващи едно „типично, взаимно усилващо елементите си фашистко съзвездие“, Касило посочва, наред с „патриархизма“, „антифеминизма“ и „отвращението към лихварството“, и такива като: „анти-монотеизма“, „почитта към конкретното и природното многообразие“, „подозрителността към абстрактното и трансцедентното“, „възхвалата на мита и ритуала“. Също така Паунд е определян едновременно като „соларен“, „логоцентричен“, „фалоцентричен“, „паганистичен“, „средновековен“ и „йерархичен“. Подобни книги започват да се множат. Маринети, разбира се, също се ока-

1 Perloff, Marjorie. *The Dance of the Intellect: Studies in the Poetry of the Pound Tradition*. Chicago: Northwestern University Press, 1996.

2 Паунд е заявявал открито подкрепата си към Мусолини, а от 1941 до 1943 година води седмично предаване по италианското радио с профашистка, антисемитска и антиамериканска насоченост. След влизането на американските войски в Италия е заловен и за малко да бъде осъден на смърт за предателство, но в крайна сметка е затворен в психиатрична клиника, където престоява 12 години.

3 Casillo, Robert. *The genealogy of demons: anti-Semitism, fascism, and the myths of Ezra Pound*. Chicago: Northwestern University Press, 1988

зва удобен пример.¹ Скоро търсенето, лесното откриване и шумното експониране и на други белези, като расизъм, ориентализъм, елитаризъм, сексизъм, мизогинизъм, у модерните автори и от двете страни на океана се превръща в нещо като литературен спорт. Особено лошо „го отнася“ и Елиът, който, освен обвиненията в антисемитизъм (основателни за няколко места в ранните му стихотворения), е набеден и като абсолютното олицетворение на „високото“. Пиковият може би момент на истерията е статията на новелистката Синтия Озик, която през 89-та от страниците на „Ню Йоркър“ предсказва окончателното заличаване на всякакъв друг, освен музеен интерес към Т. С. Елиът, защото „високото изкуство е мъртво“, „традицията е равна на мракобесие“, така че никой вече не е принуден да живее в сянката на един „авторитарен, депресиран, тесногърд и пълен с предразсъдъци фалшив англичанин.“ Тази вълна продължава с немалка сила и в следващото десетилетие: поетът Джон Яу е така възмутен, че антологията „Новатори и аутсайдери“ (1993 г.) започва с текстове на Паунд, че обвинява съставителя ѝ в промотиране на естетика, отвеждаща до „асимиляция и империализъм“. (Визират се свободните, напомнящи вариации преводи от Паунд на китайски стихотворения в сборника „Китай“ и изобщо подчертания му интерес му към китайската култура.) И т.н., и т.н.

Що се отнася до самите постмодерни поети на Америка, те никога не стават особено известни. С единствено изключение – най-традиционният, пряко произлизащ от Елиът и Одън Ашбъри, който още през 1976 г. печели „джакпота на наградите“ – едновременно Пулицър, Националната награда за книга и Националната награда на критиката за стихосбирката си „Автопортрет в изпъкнало огледало“; и оттогава се налага като водещо име. Language поетите са смятани за трудни и херметични и остават познати в един ограничен кръг, никой от тях не получава авторитетна награда, големите вестници не представят книгите им в литературните си притурки и забавното е, че списание като „Ню Йоркър“ не би и публикувало техни текстове. С появата на програмите за творческо писане в края на 80-те обаче (над 350 в цяла Америка) немалко от представителите на движението се сдобиват с преподавателски места, така че Language поезията се изучава в университетите и за изминалите десетилетия е успяла да се сдобие и тя със своите немалко

1 Интересното е, че политически възгледи се разглеждат като осъдителни винаги в дясно, но не и в ляво. Сталинизмът на Арагон или Неруда никога не се превръща в тема.

на брой разводнители. Същевременно именно това е школата, оказвала най-голямо влияние върху експерименталната поезия в целия англоезичен свят, върху втората вълна на руския постмодернизъм, с особено голям отзвук в скандинавските страни, но и отделни последователи във Франция, испаноезичните страни и др.

Удивително е колко бързо махалото започва да се завръща в обратна посока. Само с превала на стария и началото на новия век климатът изглежда да се променя. „Опустошената земя“ претърпява две отделни издания в голям тираж само между 98-ата и 2000-та година. През 2003-та Библиотеката на Америка събира и издава в том от близо 1400 страници всички „второстепенни“ текстове на Паунд – от преводите му до невключените в основния корпус на поезията му стихотворения. Семинарите и конференциите с тема модернизъм зачестяват и се радват на подчертан интерес. Нови публикации и изследвания преразглеждат тези, които в последните две десетилетия са се смятали за основополагащи. „Големият раздел“ между високото и ниското се оказва не толкова голям (дори само заради наблюдението, че все пак съществуват различни видове „високо“ и различни видове „масово“ изкуство), разграничението между модернизъм и авангард – съвсем не толкова ясно разграничимо¹. Сборникът „Езра Паунд в контекст“² прави това, което гласи заглавието му: разглежда недопустимите възгледи на Паунд в контекста на също толкова недопустимото им изповядване от милиони негови съвременници и сънародници. Появата на изследване като „Елиът и големият раздел“, проследяващо връзката дори на Елиът с масовата култура³ и отражението ѝ в поезията му, като че ли може да се смята за поставяне на един вид символична точка по темата.

Междувременно самото говорене за постмодерното е достигнало вече отвъд фазата на мръсния чорап. Теоретикът на постмодернизма в архитектурата Чарлз Дженкс преброява седемдесет (!) различни употреби на термина от 70-те до края на 90-те. Съобщенията за смъртта му –

-
- 1 Вж. Regarding the Popular: Modernism, the Avant-Garde and High and Low Culture, Berlin: Walter de Gruyter, 2012
 - 2 Nadel, Ira (ed.), Ezra Pound in Context. Cambridge University Press, 2010
 - 3 Chinitz, David E. T.S. Eliot and the Cultural Divide. Chicago: University of Chicago Press, 2003
Понеже историята на литературата често има повече чувство за хумор от коментаторите си, нека си припомним също, че вторият най-успешен от възникването на жанра и до днес мюзикъл – „Котките“, е с либрето по „Old Possum's Book of Practical Cats“ от Т. С. Елиът. (вж. и Апендикс)

повече или по-малко преувеличени – не правят особено впечатление. Изтощението очевидно е толкова голямо, че никой от евентуалните му наследници – от „заекващото“ пост-постмодернизъм до наименования, експлоатиращи целия диапазон от гръцки представки на мястото на латинската: хипермодернизъм, алтермодернизъм, антимодернизъм, метамодернизъм – не успява да предизвика нито сблъсък, нито дебат.

А дали е съществувал в симетричния спрямо модернизма мащаб, в който сме свикнали да ни бъде представян? Пърлоф предлага своята версия: опозицията модерно-постмодерно е много повече измислена, отколкото реална. Революционният разрыв се е случил веднъж и далеч по-рано – в началото на XX в. с това, което Ги Девънпорт нарича „Големия Ренесанс на 1910-та“. Тогава се появяват най-значимите литературни открития на нашето време: колажът, симултантността, свободният стих и комбинациите от стих и проза, смесването на жанровете, неопределеността (в смисъла на Хайзенберг) в употребата на образа и синтаксиса. Тази вълна на новаторска енергия е насилствено прекъсвана и на места напълно задушена от двете световни войни и двата тоталитарни режима в Европа. Това, което наричаме постмодернизъм, е преоткриването с нова динамика на радикалния модернизъм от началото на миналия век, възстановяването нишката след десетилетията на отстъпление към консервативното и йерархизираното. В каквато и степен да са развити и усилены игровото начало, фрагментарността, случайността, недетерминираността у постмодерните поети, техният произход отвежда в традицията на модернизма. Целият минал век е арена на сблъсъци за надмощие между статуквото и експеримента в поезията. И днес, в условията на една нова догматика и нов мейнстрийм, ситуацията не е променена.¹

Междувременно експерименталният канон в американската поезия² се преподрежда в посока на наследствеността. Постмодернизмът е представян като хронологично явление от Нюйоркската школа натаък в рамките на една традиция под общото наименование „модерна

1 Perloff, Marjorie. 21st-Century Modernism: The „New“ Poetics. Oxford: Wiley-Blackwell, 2002.

2 Пърлоф, която не си поплюва по отношение на никакви клишета, било то модерни, постмодерни или авангардни, нееднократно подчертава колко изкуствено и често произхождащо от инерция и лични пристрастия е поставянето на разграничителната линия между „академичния“ и „експерименталния“ канон в американската поезия. (Гилдийността очевидно е глобално явление.)

поезия“. Авторы като Робърт Фрост и консервативните поети на 50-те и 60-те са разглеждани като примери за „отстъпление от принципите на модернизма“. Самият термин „постмодерно“ като че ли все повече се избягва. Пърлов предпочита да нарича Language поетите авангард. Самите те предпочитат разграничението „модерна“ и „съвременна“ поезия.

Междувременно, така нареченият „постмодернизъм от третата вълна“, този на „другостта“, „женскостта“ и „малцинствеността“, произвежда все по-големи количества – промотирани, антологизирани и награждавани – интимно-изповедни, анекдотично-описателни, журналистически еднозначни стихотворения от най-елементарен тип.

Междувременно се появява концептуалната поезия на Кенет Голдсмит, Крейг Дворкин, Каролин Бергвал, Кристиан Бьок, прилагаща по отношение на текста стратегии от визуалните изкуства (апроприация, колекторство, рециклиране, ready made техники) и наследяваща проектността на Language поетите и процедурните игри на УЛиПо и Кейдж. Може би най-илюстративно спрямо названието на течението е стихотворението „Факт“ на Крейг Дворкин: на книжен носител то представлява химическите формули на хартията и на мастилото на отпечатването му, в електронния му вариант формулите са на химичния състав на компютърния екран. Кенет Голдсмит, най-известният и активен сред тези автори, осъществява мащабни лични проекти като „Монолог“ – записване на всички реплики, които е произнесъл в продължение на една седмица, и издаването им в необработен вид като един автентичен наратив, образуван от потока на речта и натрупването на обстоятелствата, или „Помръждане“ – описание на всяко без изключение движение на тялото му в продължение на един ден (възможно най-механизиранят и отстранен разказ на „обитаването в себе си“). Много от работите му се базират на „намерен“ и „присвоен“ текст, като например книгата „Седем американски смърти и катастрофи“, състояща се от транскриптите на радиопредавания, излъчвани пряко в ефир в момента на случването на седем травматични за новата американска история събития: 11 септември, убийството на Кенеди, взривяването на совалката Чалънджър, престрелката в Колумбин и др. („Черна книга на съкрушението“ я нарича един критик). Този вид „некреативна“ (както е другото ѝ название) поезия вече също се преподава в университетски програми. Представителите ѝ биват назовавани постмодерни, неомодерни, авангард или неоавангард. В зависимост от желанието.

Апендикс

Две истории за „високото“ и „ниското“

Първата е почти притчова и е разказана от може би най-подходящия за това човек – Граучо Маркс. През 1964 г. Маркс и съпругата му гостуват по покана на Т. С. Елиът и съпругата му в дома им. Граучо, който описва срещата в едно свое писмо, обяснява в присъщия си стил, че наизустил няколко цитата от поезията на Елиът, за да създаде впечатление, че и той „е чел нещо повече, освен критиките за себе си в списание „Водевил“, „Когато коктейлите са сервирани преди вечерята, Граучо пуска един цитат от „Опустошената земя“. Елиът се усмихва леко, сякаш да покаже, че „самият познава достатъчно добре стихотворенията си и няма нужда да му бъдат рецитирани“. Граучо подхвърля още един цитат, но не успява да впечатли домакина си. „Той очевидно предпочиташе – продължава Граучо – да си говорим за „Animal crackers“ и „Една нощ в операта“. Цитира и една моя смешка, която отдавна бях забравил. Сега беше мой ред да се усмихна леко...“

Втората се отнася до Уилям Гибсън, създателя на киберпънка, посочван като един от най-характерните постмодерни жанрове. През 1992 г. Гибсън представя единственото си поетично произведение, интерактивната книга „Агрипа (книга на мъртвите)“, посветена на починалия му баща. В издълбана ниша в тази книга-обект се съдържа дискета, която, вкарана в компютър, изписва за кратко целия текст на поемата на екрана, след което го криптира и го прави да „изчезне“. Само шест часа след премиерата на книгата в една Нюйоркска галерия преподавателят по теория на литературата в Нюйоркския университет Маршъл Блонски изнася лекция върху нея, очертавайки паралел между проекта „Агрипа“ и „Отсъствието на книга“ на Морис Бланшо и разглеждайки „Агрипа“ като отражение на „историческата ситуация на езика, на модерния скептицизъм спрямо него“. Помолен да коментира този анализ, Гибсън отговаря по телефона пред „Ню Йорк Таймс“: „Честно казано, тези професори, дето си мислят, че всичко е някаква величайша френска философия – това си е чисто мошеничество. Тия хора обожават Джери Люис, те разбират цялата ни поп култура напълно погрешно.“

Една техническа грешка в двуезичната антология „Съвременна гръцка поезия“ стана причина за неудачното използване на пример от преводите на Стефан Гечев. Авторката благодари на проф. Василев за любезното посочване на тази неточност

Яна Букова е родена през 1968 г. в София и е завършила Класическа филология в СУ. Автор е на две стихосбирки, на сборника разкази „К като всичко“ (2006) и на романа „Пътуване по посока на сянката“ (2009). Преводач е на 12 книги съвременна гръцка поезия, на запазеното от Сафо и Катул и на „Питийски оди“ от Пиндар. От 1994 г. живее в Атина, където е член на поетичната платформа „Poetry now“ и на редколегията на списанието за поезия и визуални изкуства „ФРМК“.

Коментари (2)

- 11-06-2014|**Златко**

Лично за мен – **зашеметяващо** добра критика. Спокойно мога да кажа, че се гордея с откриването и публикуването на този текст (благодарение на вестник „Култура“)...

- 26-06-2014|**Манол Глишев**

Яна Букова винаги е на ниво. Препоръчвам ти романа ѝ „Пътуване по посока на сянката“. Това, което тя казва за подминаването на големите постижения на наши автори, когато те не пишат на познати, български теми, е много вярно. „Джобна енциклопедия на мистериите“ беше прекрасно разточителство на идеи и спомени за прочетени книги. Напомняше малко „Махалото на Фуко“ и повече – „Хазарски речник“. За „Захвърлен в природата“ могат да се кажат още по-хубави неща, и двете книги си спечелиха относително малка, вярна публика. След това авторът захвана вечните български теми и макар да се справя добре с тях, е жалко, че не издържа на това изкушение. Петимен съм да чета наши автори, които се интересуват от света, а не само от родното ни село. И то да се интересуват по начин, който да е спокоен, забавен и самоуверен.

Аптека̀рката

Автор: Здравка Евтимова

Там е още, но съм се научила да бягам, слагам го в чекмедже – наум заключвам, отново наум прибирам ключа и се опитам за изгоря това чекмедже, но то не гори. Голямо е, едно тъмно дълбоко езеро, което ходи след мене. С какво е пълно – знам, но онова, което знам, не може да стои в чекмедже. Тогава Сетко дойде и ми каза – не зная дали ще изкарам още година, ей тука ме боли. Тука. Познавам го от много отдавна – не хленчи, не се оплаква. Когато си ступи палеца, чак вечерта ми обади – щял да прескочи до фелдшера, нещо се бил одрал. После 45 дни стоя в гипс. Така беше и когато му рязаха апандисита – звънна на следващия ден от болницата, а бе измил чиниите, беше оправил леглото и всичко у нас светеше. Тук ме боли, каза той и се преви. Видях, че черните петна под очите му му стигат до средата на бузите. Видях ръцете – трепереха.

Ще ходя да ти купя някакво лекарство, казах. Дай ми пари за лекарство, после ще ходим на лекар. Ето, бръкни в джоба и си вземи, там има малко пари – всичко, което имам. Бръкнах – лъжеше. Намерих много. Цяла пачка. Платих на един доктор да ми бие обезболяващо, сега съм по-добре, каза Сетко. От пет години се беше научил да разбира какво искам да питам само от това как свивах пръстите на ръцете си. На. Вземи и тези. Купи нещо обезболяващо, купи две обезболяващи или три. Прибрах всичките пари и тръгнах към аптека „Здраве“, но не отидох в аптеката. Показа се рейс 17, спря и аз скочих в него. Знае се, че рейс 17 има спирка на гара „Метал“. Оттам всеки влак ще те закара някъде.

Експресът ме хвърли в Кюстендил, оттам автобус ме изсипа в Гърция. Мислех, че Сетко тъй и иначе си отива. Отдавна трябваше да свърши, аз бродех с неговите пари в джоба – но България е загадъчно нещо, за пет часа не можеш да я пресечеш и то по магистралата. Не пуснах корени никъде в България, ту беше горещо, ту студено, отварях магазини за алкохол, ателие за химическо чистене, пункт за изкупуване на цветни метали.

Няколко пъти ме трепаха, не много, защото дребните риби не ги убиват, пък и знаеха, че съм жената на Сетко.

Когато видях тия черни петна под очите му – дълбоки като басейни очи – а петната дълги и мъртви, аз изтеглих всичко до стотинка от картата му. Човек първо мисли за кожата, човек го спасяват само парите и нищо не е приятел на човека както тях. Избрах влак, който ще отиде най-далеч от Перник, вагон жълт като лимон ме закара чак в Силистра. Никога по-рано не бях отивала там – кратък град. Отворих хлебарница и малко по малко бизнесът тръгна. На жената ѝ трябва мъж да тика тежките касетки с хляб и да пече фразелите. Досега Сетко беше човекът, дето влачеше в ателието за химическо чистене, в магазина за алкохол, в павилиона за закуски. Човек не трябва да мисли какво се е случило със жълтите петна под очите на Сетко, който издъхваше под касетките. Човек наблюдава онзи, който сега се огъва под хляба и щайгите. Момчето, което се гънеше, беше Петърчо. Силен и зъл, с косъм на глиган и сила на десет глигана, той ме гледаше както куче следи ръката, която му хвърля кокал. Тези очи са най-опасни, някой ден ще те изядат. Не се доверявай на такива очи, в тях живее смъртта. Бизнесът вървеше, глиганът с глиганска козина се оказа добър работник. Вечер, когато Дунав миришеше на боя или може би амоняк, аз си мислех за онова чекмедже, за кръговете под очите, за рейс 17 и Централна гара. Сетко сигурно беше умрял.

Гледай бизнеса казах на глигана, но не му оставих пари. Пари не оставяй на никого, на никого – оставиш ли той ще си купи нож и ще ти изреже сърцето, ще плати за куршум и ще те застреля. Аз с какво ще го купя брашното? – попита ме якият човек и очите му ме гледаха по-лошо от куче. Ще отида да изтегля и ще ти дам. Ти няма да се върнеш, измърмори той. Миришеш така, когато си отиваш. Миришеш така, когато няма да те видя повече. Отрежи си носа и го изяж казах му. Ще си дойда.

За онова чекмедже – още го държа в главата си, там заключвам черните торби под очите, глътвам ключа. Тука ме боли, на дъното на чекмеджето, никога не мога да изляза навън. Хванах онзи оранжев влак, онзи дълъг цяла есен влак – първият вагон започва през зимата, последният е стигнал юни, после грабнах рейс 17. Бързах. Хвърчах като дъжд, който не знае кога ще спре и къде ще закара наводнението на капките си, без въздух в устата тичах към къщата – всъщност барака от две стаи и прекрасна тоалетна с вана. Любовта се случва там, защото мястото ѝ е да изтече в канала и никога да не ти досажда. Ходех тихо като гъсеница, като перо на убит

кос, паднал на земята – така тихо се плъзнах до прозореца. Надникнах. Дали някой бе донесъл нещо на Сетко онези дни – вода, хляб?

И тогава видях висока, тъмна жена, лицето ѝ като камък, по който стъпват сто човек на път за работа – аптекарката. Вечеряха със Сетко и тя го гледаше както дете гледа сладолед, както рибар се взира в шарана на въдицата си, както го гледах аз – така гледах Сетко, когато още не знаех, че любовта трябва да изтече по канала, любовта не ти пълни корема, а го държи празен. Любовта не помага на хлебарницата, докарва ѝ фалит, любовта освен да те разболее, за нищо друго не става. Ей така гледаше тая грозна жена Сетко, а той не забелязваше, нагъваше ли нагъваше кюфтета. Аз не му правех кюфтета, аз нищо не правех, Сетко готвеше. Той имаше ръце на готвач, на хлебар, за всичко ставаха тия ръце с яка кожа на Сетко.

Влязох. Той ме видя. Както дъвчеше, спря, сякаш вилицата се беше забила в езика му, сякаш кол го бе пробол в окото, а после:

– Саше! Сашенце! Мила! – Той скочи, по лицето му нямаше нито едно жълто петно, очите му бяха големи, дълбоки и се усмихваха. Грабна ме, прегърна ме, като че бях перо от литнал нависоко кос, като че бях последните пет лева в джоба му. Като че бях лекарството, дето бе прогонило болестта и петната.

Голямата черна жена наведе глава към масата. Голямата тъмна жена с лице от камък, по който са стъпвали всичките зидари на път за работа, се сви. Погледнах какво прави.

Тя плачеше. Тя плачеше и се чуваше как сълзите ѝ падат върху мушамата до чинията с кюфтетата.

Здравка Евтимова (род. 1959) е българска писателка. Завършила е Великотърновския университет през 1985 г., специалност английска филология. Автор е на четири сборника с разкази и четири романа, публикувани в България. Нейни разкази са публикувани в САЩ, Великобритания, Канада, Австралия и Германия, където през 1999 г. тя печели наградата за къс разказ в конкурса за разкази на фондация Lege Artis.

Всеки творец е една история

Автор: Златко Ангелов

„Все по-важно от това в кого се оглеждам ми става кой се оглежда в мен...“

Вкусът на Твоето тяло, с. 207

За книгата на Мила Искренова „Вкусът на Твоето тяло“ не може да бъде написана рецензия. Тя стои извън възможностите на тази критична форма.

Ето защо това е есе за една необичайна личност, олицетворила себе си в книга от необичаен за България жанр. Като имам предвид недоверчивата и своенравна читателска публика на тази страна, най-голямото предизвикателство пред мен е в какъв тон да бъде есето. На всичко отгоре, балетът и произтичащото от него постмодерно танцово изкуство никога не са ме привличали. А това е книга от балерина за живота на танца. Две признания на Мила ми дадоха смелост и, надявам се, ми подсказаха подходящия тон. Първото е, че балетът е еротично изкуство, т. е., през него се филтрират сексуални енергии. А моята представа за човешката енергия е, че е сексуална по своята природа. Второто е, че „фатална за [нея] е зодията Близнаци“, под която съм се родил и аз.

Какво ме предизвика да прочета „Вкусът на Твоето тяло“? Като оставим настрана почти съвършеното заглавие, тук се колебая между прозата и личността, но не защото някои определят Мила Искренова като „култова“, „дама“, „отшелник“ и други безсъдържателни епитети. След като я прочетох, везните се наклониха към личността. Книгата е сложна и противоречива – такава е и Мила. Но историята става още по-сложна, защото, както казва самата тя, „да си жена в [България ...] и да се опитваш да правиш изкуство [...] е свръхизпитание на куража и волята“. В същото време, поради яркото присъствие на твореца Искренова в културния пейзаж на страната, прочитът на тази книга много лесно може да се подхлъсне към патоса и сантиментите. Мен ме заинтересува исто-

рията на тази жена и тук ще се опитам да я преразкажа от моята гледна точка.

Откровеност

Самонаблюдението е талант, даден на малко хора и ти, Мила, го притежаваш, може би дори в излишък. Саморазкриването пред публика, когато не е проява на елементарен ексхибиционизъм, означава да изложиш на показ резултатите от самонаблюденията си – нещо, на което се решават нищожен процент от самонаблюдаващите се. От Големите артисти, които са писали автобиографии, се броят на пръсти онези, които – от суета или от чувството, че животът им не е бил морално безупречен – са си позволили да кажат всичко за себе си.

На този фон е поразителна откровеността, с която ти си се опитала да кажеш всичко каквото знаеш за себе си. Напълно съм убеден, че нищо не си скрила съзнателно. Ти си цялата в тази книга, до степента, в която се познаваш. Но, както при всеки сложен артист, и при теб несъмнено има и други неща, до които самата ти не си още стигнала. За това в книгата има немалко податки. И още по-важно, има внушение, че това не е край на твоя път и че предстоят промени. Става дума не толкова за личностни промени, а за посоките, по които ще се развива твоята хореография.

Да бъдеш откровен в България е проява на смелост. Да си жена и да разкриеш себе си с пълна откровеност е проява на героизъм. Свалям ти шапка, Мила!

Откровеността е стилът на твоята изповед. Но не става дума за откровение; откровението е моментен акт на слабост, чрез който някой търси съчувствие. Ти си откровена, защото си силна. И твоят стил на откровеност придобива особена сила от факта, че си публикувала без редакция дневниците на Мила на 24 години, когато за много неща си се лутала, когато си била уязвима, незряла, наивна, непълноценна, в плен на илюзии и все още недооценена балерина, на която предстои да се докаже. И следват трийсет години, маркирани с най-важните емоционални преживявания, с узряването и фундаменталните конфликти, за да се стигне до последния сегмент от книгата: интервютата, чиито контраст с дневниците рамкира неизбежните различия между публичната ти персона и интимната ти същност. В интервютата казваш нещата „като

за пред хората“ и читателят може да измери колко от себе си си била готова да разкриеш, когато е ставало дума за танцовото изкуство.

Защо си решила да сглобиш тази книга от отделните отломки, така че тя да слее интимната ти същност с публичната персونا остава в мен като въпрос, на който нямам отговор. Но сам по себе си този факт е многозначителен и заслужава особено внимание.

Сюжет

„Ако трябва, ще измисля целия си живот, за да остана в него.“

Вкусът на Твоето тяло, с. 213

В тази книга има четири персонажа: Мила-Жената, Мила-Артиста, Мъжете и България. Главният от тях не е Мила-Артиста, а – Мила-Жената. Тази Мила преживява два големи конфликта: с Мъжете и с България. Нейното творение, най-добрата ѝ приятелка и в края на краищата нейно спасение и упование е Мила-Артиста. Колкото повече се установява характерът на Артиста, толкова по-дълбоко и по-категорично Жената намира себе си. С възрастта двете постепенно, но неизбежно се разделят, всяка поела своя път. Но това са два паралелни пътя: артистичният става (и ще става) все по-широк и проходим, женският – все по-тесен и тъжен.

Малко след 40-те (2001-2003) Жената преживява „най-страшната криза в живота си – [... смъртта на] баща ми, с който си отиде цял един свят“. На излизане от кризата, Жената е оптимистична и вдъхновена от творческата енергия на Артиста. Изгубила много надежди – че ще срещне Единствения Мъж, че ще има деца, че светът ще я приеме такава, каквата е – тя решава, че „ще прав[и] всичко с любов“. Три години по-късно установява, че „[к]огато загубиш всичко, намираш себе си.“ Тази констатация е отбелязана осем месеца след есето „Вкусът на Твоето тяло“ (писано на 17 януари, 2006), което е дало заглавието на цялата книга.

„Вкусът на Твоето тяло“ звучи едновременно еротично и енигматично. И ако, според литературния канон, заглавието е най-краткият пре-разказ на съдържанието на текста, над който стои, тук трябва да търсим – но дали ще намерим? – ключа към книгата на Мила.

Избраното от Мила заглавие – първото впечатление, което ни лъхва от всяка книга – предизвестява пределната откровеност, която ни очаква. То заявява, че вътре става дума за сетивни усещания, за тялото. Но само по себе си е ребус. Чие тяло? На Мила или на някой друг? Защо е

главната буква на Твоето? Знаейки заниманията на автора, човек може да си помисли, че става дума за тялото на танцъора. Но алегорията отива много по-далеч от танцуващото тяло, което се възприема с очите. Вкусът на тялото се възприема с устните, езика и обонянието. За мен това е метафора на две тела, които се допират едно до друго. И си казвам, това е книга за секс и любов.

Прочитът на есето обаче не дава много повече обяснителни ключове, вместо това едва ли не задълбочава енигмата. В него става дума за полусънната представа на Жената за един мъж, който идва при нея – като у дома си – и се случва нещо, което нито единия от двамата не очаква. Сцената, като че ли на репетиция, е заснета от една и съща гледна точка няколко пъти, сякаш режисьорът е искал да сравни ефекта на различните изходи. В първия едър план, мъжът неочаквано „забива ножа в сърцето“ на Жената. (Важно е да се отбележи, че до този момент Жената не е споменала за наличието на нож, но думата въпреки това е членувана.) При втория, пак без да е споменат нож при видението на влизания в стаята мъж, който се приближава до леглото на Жената, докато тя се преструва, че спи, тя „забива ножа в сърцето“ му. В третия Жената отваря очи „... и преди да те видя забивам устни в устните ти. Уста в устата ти. Сърце в сърцето ти. Ти си изненадан. Аз също.“

Между виденията си Жената описва колко обича и харесва тялото си, след това, със същите думи – колко обича и харесва тялото на мъжа. Двете тела накрая се сливат. И в предпоследния, шести епизод, „Страстта бавно изтича през пръстите ми. [...] Желанието е мое, то ми принадлежи, превръщам го в мечта, в сън, в огън, в жажда, в копнеж да усетя вкуса на твоето тяло... Господи!“ Прилагателното „твое“ тук е с малка буква. Но с каква интонация е изречено „Господи“? Като възклицание на пределна емоция или като названието на Бог, чието тяло Жената си представя?

Амбивалентността в това есе има няколко пласта: единият е чисто сексуалният – неосъществено желание; другият е опитът на Жената да намери мъжа вътре в себе си; третият – да пренесе страданието от своите неосъществими желания към религиозната вяра. Според мен, най-вероятното послание в „Твоето“ е, че Мила е постигнала с въображението си всичко мъжко, което Мъжете – реалните мъже – не са успели да ѝ дадат. Нейното тяло, което носи спомена за мъжките тела и към което тя се обръща като Жената, която го обича. То е същото танцуващо

тяло, с което Артиста се изразява и което ще продължи да има вкус и след като Жената е изхвърлила от живота си Мъжете.

В паралелна сюжетна линия вървят отношенията на Мила-Артиста с България. Артиста излиза извън България, усеща силата на цивилизацията в Европа, чува зова на имиграцията. Но се връща и остава. Веднъж установила се тук, без Мъжете, без деца, тя се отдава на танца с първичната чувствителност, която е заложила в нея България. Историята на Мила обаче не завършва с хепиенд. Краят е едно листче от бележник, на което тя е написала с писалка „Bulgaria – my bad dream. България се превърна в кошмар. Обичах тази страна, моята родна страна...“

Мъжете

„Има един мъж в живота ми, който съм аз.“

Вкусът на твоето тяло, с. 171

Мила, изхвърлила ли си Мъжете наистина? Или си се примирила с факта, че онзи, който си търсела от самото начало – идеалът, обединяващ всички мъжки роли в едно – не съществува? И си запълнила празнотата с въображаемото мъжко тяло, което си открила вътре в себе си? Такова тълкуване ми се струва напълно валидно, тъй като никъде в книгата ти няма сигнали, че Мила-Жената е бисексуална. Напротив, потребността от мъжкото начало е дотолкова силна, че е трябвало да го намериш. Няма един мъж в твоя живот, следователно, ти ставаш този единствен мъж.

Най-важният от всички Мъже е баща ти. За него споменаващ на няколко места, съвсем лаконично, но си му посветила най-важните думи. „Мъжете, които обичам ... Те са заместниците на баща ми, в различни моменти. Тези, които са ми давали сигурност и защита. На които съм имала доверие. На които съм се възхищавала за качествата, таланта, умението да живеят, да се радват на живота, да го творят, да променят реалността с присъствието си, да бъдат себе си при всички обстоятелства, рицари, кавалери, всеотдайно пожертвувателни герои, защитници на висша кауза, мечтатели... Обичам тези мъже и всеки мъж в това състояние. Това е най-еротичното излъчване на мъжа – позата на героя. Романтическият герой.“

В младежките ти дневници, мъжете са X., Y., и Z. Възпитана в подчинение, ти се оказваш емоционално зависима от тяхното внимание. Чакаш X – „X., обожавам те. Ще те пазя вечно докато те има!“ Връзката

между сексуалните ти желания и любовта е все още несигурна. Интелигентността ти е подсказвала много неща, но душата ти тогава е била по-силна. Лошите неща се дължат „на неупотребен секс“, но „[б]лагодарение на волята низките енергии могат да се трансформират в страсти от по-висш тип, което само по себе си е най-доброто освобождаване от сексуалната зависимост“. От една страна, „трябва да бъд[еш] свършена“, от друга Z. има власт над теб, а X. те наблюдава, когато си в чужбина, сред непознати. Съзнаваш, че си „в периода на женската слабост и неудовлетвореност“, искаш „да се спас[иш] от сексуалните си желания“ и си нареждаш: „Трябва да бъде свършена.“

Да, Мила, любовната криза от пролетта и лятото на 1985 преминава – уроците ѝ са научени – и ти все повече обръщаш внимание на Артиста. Една година по-късно обаче, все още главната ти задача е „Да си намеря достоен и равностоен партньор. [...] Имам нужда от един умен, силен, интелигентен и лишен от комплекси мъж. [...] Човек, който да ми бъде приятел и любовник, да ме разбира и обича такава, каквато съм, да ми помага и да ме закриля, да се привличаме физически и духовно и да си вярваме. [...] Остава търпеливо да го дочакам.“

Поставям на нов ред последната фраза от това описание, защото тя отваря цяла друга глава от живота ти: „Нещо ми казва, че той ще бъде чужденец. Само да дойде!“

И преди да продължа, не мога да издържа на изкушението да запиша нещо, което, при всяко следващо препрочитане на дневниците ти, се превръща от мъгляво усещане в убеждение. Ти пишеш както танцуваш. Понеже си повече хореограф, отколкото танцьор, още по-точно е да се каже, че пишеш както си въобразяваш танца. Може на мнозина това да се стори банално. Но понеже досега не бях срещал точно това, намирам го за невероятно постижение. Цял един живот – цял един неизмислен роман – е предаден с по една дума тук, друга дума там; думи, които са в движение, но се свързват през пространството на книгата, за да предадат вътрешните движения на душата. Сякаш без да си планирала, ти си изградила образа на една много цялостна личност. Нейните колебания, амбивалентност, очаквания, страхове, усилия, интелигентност и... воля. Воля за трансформация – през натрупването на спомени, знания и опит с живота на танца – към все по-интегрална личност.

Не съм виждал нито един танц, поставен от теб, нямам представа от тялото ти, но като човек, който живее с литературата, през тази книга –

която не е нито роман, нито документална проза, нито поезия, но е композирана с невероятен финес и усет за драматизъм – усетих и преживях всичките твои хореографски постижения като че ли ги прожектираш на екран.

Жената

„Книгата ми е „много женска“, защото в нея съм наистина аз с моята най-интимна същност, която дори „социализмът“ и „капитализмът“ не успяха да променят и изтрият.“

От авторската бележка към книгата на сайта на издателството „Ска-
лино“

Момичето, обладано от своята първична сексуалност, разочаровано (колко непълноценна дума в твоя случай!) от мъжете, постепенно се превръща в Жена, която на 26 години обобщава себе си така: „23.11.86. Мили Боже, Благодаря ти за всички уроци, които ми даде досега. Зная, че остава още малко време до часа на моето щастие. Първо, ще си оправя къщата. После ще се появи Човекът, когото обичам. След това ще се омъжа и ще имам деца, две. Сега трябва да бъда само спокойна и да изчакам съдбата си...“ Човекът тук не е просто Мъжа, а синтез на мъжкото. Жената чака съдбата си. Удивителна смиреност! Но тя няма да продължи дълго. През 1988 настъпва развързката между нея и Х. и тук се стопява надеждата за дете „(Не успях. Бях прекалено силно влюбена. Може би по-късно. След време. За да имам син. Ако е рекъл Господ...)“, но – и примирението пред съдбата.

Цялата сексуална енергия се пренасочва към изкуството. 1990-те са години на постановки, учене, срещи с Големи танцьори, постановки, учене ... до пълно изтощение. В дълбокото подводно течение обаче онези мечти са все още живи. На 21 май 2001, след „тези ужасно тежки и подмолни години“, между „генералните решения“, които Мила смята, че трябва да вземе за живота си, са „5. Да се омъжа. 6. Да родя две деца – момче и момиче.“

„На 04.08.2001 почина баща ми.“

Тази дата разделя живота на Мила на две. През времето след този вододел, Жената става самостоятелна и самоуверена. В едно есе, написано като поема и озаглавено „Мъжете“ (дори не ме напуска подозрението, че е писано специално за тази книга, т. е., съвсем неотдавна) Тя прави списък на Мъжете, но вече от положението си на наблюдател – доброна-

мерен и критичен, неангажиран емоционално, сякаш всички сметки с мъжете са вече разчистени: „Мъжете, които харесвам, са интелектуалци. [...] Мъжете, които ме привличат физически, са силни мъже. Със силни тела. С живи тела. [...] Мъжете, пред които се прекланям, са мъд्रेци-деца. [...] Мъжете, с които флиртувам безотговорно, са агресивните мъже, към които изгубих интерес доста рано. [...] Мъжете, които обичам [...] Благодарна съм на всички.“

В този списък има нотка на отмъщение, но едновременно с това и на опрощение. Рядко се среща толкова откровено женски – без да е отявлено феминистки – поглед върху мъжете, в който няма колебание, няма подчинение, няма преклонение, няма очаквания. Има превъзходство. Естествено, личността на Мила Искренова сама по себе си е протест срещу мъжкото самодоволство и насмешка над мъжката агресия. Но това не я прави феминистка в оригиналния смисъл на думата. Тя не е част от движение за освобождаване на жената. Тя е освободена по начало. И с присъствието си, непреодолимата си сексуалност и обезоръжаваща интелигентност тя е модел на свободна жена.

Това, бих казал, е действително балкански феномен. На това географско място не се е появил и няма изгледи да се появи феминизъм като социално движение. В същото време тук се появяват жени, които са по природа свободни и които надвишават мъжете по всички показатели. Тези жени успяват да съществуват като самостоятелни единици сред една мъжко-шовинистична култура, която смята себе си за естественото състояние на нещата. Тези жени дори сякаш не изпитват нужда да вдигат лозунги за равенство. А трябва! Мила, в своята изповедна проза, също е нямала намерение да бъде рекламен афиш на феминизма, но ние, читателите, сме длъжни да подчертаваме нейната освободеност от зависимостта спрямо Мъжете, с която тя е пример за останалите български жени.

Любов

„Бельото съдържа тайния живот на тялото.“

Вкусът на Твоето тяло, стр. 194

Признавам, Мила, че тази фраза ме покърти. Само жена, която се интересува от тялото като инструмент за творчество и обръща внимание на важните подробности, може да каже нещо толкова вярно по такъв прост начин. Усетът ми подсказва, че „тайния живот“ на Твоето тяло,

преди да бъде инструмент за творчество, е инструмент на любовта. В края на краищата те се сливат, както се сливат у тебе мъжкото и женското тела. Но за да изпитат любов. „Любовта,“ казваш ти, „е била винаги основната сила, която ме е движела във всичко, което правя – добро или лошо.“

Артиста

„Най-фатално красивото и ужасно обстоятелство в живота на артиста е, че той е ОТРАЖЕНИЕ на света, такъв какъвто е – красив и ужасен.“

Вкусът на Твоето тяло, стр. 213

Напускам образа на Мила-Жената не без известна тъга. Жената е противоречива, непоследователна – и в това е нейната притегателна сила. Тук не бих могъл да цитирам всички неща, които Мила е казала за Жената, любовта и Мъжете, ако искам да остана верен на своето собствено, може би твърде мъжко, чувство за хармония и последователност в един текст. Но съзнавам, че тя не се е побояла да покаже своята несигурност и противоречивост в развитие. И именно така трябва да се чете тази книга: тя е съставена от фрагменти (дори има отделна глава, наречена Фрагменти), но те няма да бъдат разбрани правилно, ако не се вземат в контекста на цялото. В бележката си към книгата на сайта на издателство „Скалино“, което е имало дързостта да публикува тази толкова необикновена книга, Мила казва, между другото: „Тази книга ме прави силно уязвима... зная го, но го искам, защото истината се постига с уязвимост – тя предизвиква реалността към спонтанност.“

Зашеметяващо е, че толкова вярна мисъл е изказана от жена, която живее в България, страната на лицемерието и анти-спонтанността. Уязвимостта на Мила, според мен, е спойката на цялото. И онзи, който не я долови от самото начало, още от заглавието дори, и не се изпълни с безмерно уважение към твореца, който показва душата си без грим, няма защо да чете тази книга. От друга страна в книгата няма нито една сълза, нито един сантимент – друго доказателство за силата на Мила (Жена и Артист едновременно). И за чувството ѝ за мярка. По тънката лента между разглезените елити и хората, които „не знаят какво е про-лив“, очертана наскоро особено сполучливо от Милен Русков, се върви много трудно, особено когато си фалшив или попаднал не на мястото си. А

Мила е точно обратното: автентична до невярване и абсолютно адекватна на сложното изкуство, на което се е посветила.

По традиция за артистите сме свикнали да мислим като последователни, целеустремени и кохерентни личности. Обществената заблуда е, че щом направят нещо значително, те вървят по прав възходящ път към неща още по-значителни. В книгата си Мила не спестява криволиченията, съмненията, неграмотността на институциите и публиката, самозаблудите на самия творец, както и случайностите – като например възможността да отиде в Центъра Лабан в Лондон или в Сицилия, където успява да види на живо танца на Пина Бауш. Тя дори се ръкува с Пина, но не превръща това в самореклама. Напротив, чувството, че Пина е постижима само с оригинално въображение и работа пронизва всичките ѝ спомени и оценки, изразени в интервютата.

Кое всъщност прави Мила Голям артист? (Позволявам си това прилагателно, в което влагам качеството изключителност, без да ангажирам никого с него; но вярвам, че, прието или не от критиката и непризнателната местна публика, то напълно отразява театралния хореограф Мила Искренова.) Прави я чувството ѝ за мярка. Както в книгата ѝ няма нито една сълза, така няма и неадекватно прехвърляне на мярката. Нито един фалшив, писклив или неуместен тон. Тя знае цената си. Тя знае потта, с която се постига модерния танц. Тя знае, че тялото ѝ е единственият инструмент за танц, както животът ѝ е единственият ресурс за създаване на изкуство.

Макар и работеща в България, Мила е един световен творец. Казвам това само въз основа на равностетката, която е направила в книгата, но съм убеден, че не прекрачвам никаква мярка. Естествено, ще има хора, които ще твърдят, че това е пресилено, след като не съм гледал нито една нейна постановка. Но самата книга е един невероятен хореографски успех, постигнат със слово. Поради естествено съществуващото кръстосване между отделните изкуства, Артиста, за разлика от Жената, е в състояние да ме убеди, че преливането от една форма на изкуство към друга е въпрос на владение на изразните средства – а не безпомощност или отчаяние.

България

„Независимо, че се прибрах в България физически,
ментално останах външен наблюдател.“

Лично признание

И ето, Мила, че стигнах до най-дълбокия конфликт: между Артиста и България. Ако твоят конфликт с Мъжете е личен и може да се преживее и разреши пред прозореца, от който гледаш сама към отсрещните калкани, конфликтът ти с България е публичен. Творецът е публична фигура и ти отлично го съзнаваш. Преди да продължа, искам да отбележа една подробност, която на мен съвсем не ми изглежда незначителна. На много места, може би по-често отколкото, че търсиш любовта, ти споменаващ, че искаш да имаш свой дом.

За мен няма съмнение, Мила, че ти си имигрант в собствената си страна. И съзнаваш добре това. И си го приела. След завръщането си от Испания, ти отбелязваш в дневника си: „16.12.02. Разбрах какво ме потиска основно тук – усещането, че се връщам назад във времето, в миналото, а както наскоро разбрах, това води до разболяване – особено за хора като мене, които по принцип живеят повече в бъдещето. Пълен анахронизъм и пълно изкривяване на съзнанието на редица хора – и по-млади също... Значи трябва да намеря средата и обкръжението, които да ме спасят от това усещане и да са адекватни на моите разбирания. Останалите просто... I'm very sorry... but... ужасно много НЕ МЕ ИНТЕРЕСУВАТ... Доколкото мога ще им помагам, но само ако пожелаят. И трябва да съм доста „над нещата“.“

По различни поводи по-късно ти изразяваш с други думи същото, до болка познато и на мен, усещане, някъде придружено с чувството за вина (което ти се вменява от социалния контекст), другаде – с чувството за дълг.

Това е имигрантският конфликт – между родината и отхвърлянето ѝ – който е характерен за България и други неразвити страни. В него няма нюанси, той е хиперболизиран до кръв. Този конфликт отсъства при преместването на хората от Запада по света, защото те се чувстват граждани на света и на родината си едновременно. За тях това е въпрос на свободен избор. За нас не е. В тяхното съзнание, те са цивилизоваността и напредъка. В нашето – ние не сме. Недоволствата, които са ги накарали да емигрират, са от културен или политически характер. Нашите недоволства ги преживяваме като съдбоносни. Като окончателен

разрив между майката и детето ѝ. И, колкото и да е контра-интуитивно, разрешаването на имигрантския конфликт е от много по-голямо значение за България, отколкото за нас имигрантите. Въпреки че нашите животи са непоправимо счупени. Въпреки че ние страдаме – по начина, по който ти го предаваш.

Всички искаме да имаме дом: къща, колиба или дворец, където да сме ние, адекватни на себе си и не-публични. Искаме България да опровергае като погрешно нашето решение да я напуснем. И всеки от нас намира своите индивидуални аргументи да обясни своето състояние. Ето ги твоите, Мила, в публичен коментар към твой приятел, който е емигрирал в Канада: „... аз не страдам от никакъв вид „патриотизъм“ или пр., който да ме задържа тук. Имам обаче, както ми казаха, „кармично задължение“ към хора – едното много лично, другото не толкова... Това не зависи от мене – когато приключат и се почувствам съвсем свободна, може да предприема някакви по-категорични действия. Но аз съм пътувала достатъчно и знаей, че в момента никъде „не е цветя и рози“... Всичките ми колеги имат грижи и пътуват като номади, за да оцелеят, а аз не мога да приемам ангажименти, които не са на нивото ми ... Иначе сърцето ми е отворено за света, както винаги.“

След това изказване, бих изменил на съвестта си, ако се съглася с теб, Мила, че си егоист и правиш нещата от егоизъм – има такова твърдение в книгата ти. След това изказване у мен няма съмнение, че знаеш цената си и мястото си в йерархиите на културите. И твой личен конфликт е между творчеството ти и културната ти идентичност от една страна и свободата да ги изразяваш и те да бъдат оценени по достойнство, от друга.

Нашите съдби, скъпа Мила, са резултат от нашите избори. Дали сме ги правили свободно или под натиск, те са наши и ние трябва да живеем с тях. За мен няма по-голям натиск от обичта ми към родината. Но въпреки натиска, избрах да я напусна. Това не беше смърт. Тя не ме е напуснала и с нея в сърцето, аз съм отворен за целия свят. Това състояние е сложно и, допускам, необяснимо. То е ненужно, създадено е насила. То е, освен всичко, променливо. Болката в него идва от това, че то не е състояние между мен и някаква абстракция, наречена държава, а – човешко състояние, невъзможно да бъде споделено с живите хора, които живеят в нея. Аз не съм отхвърлил никого. Мен ме отхвърлят.

Аз продължавам да съществувам. Ти също.

Продължение

Щях да завърша това есе приблизително по този начин, но в момента, когато стигах до края, Мила, някак телепатично, публикува във Фейсбук един свой коментар. Не виждам по-добър край от нейния:

След като излезе „Вкусът на Твоето тяло“ започнах да осъзнавам различни, понякога неочаквани неща. Едно от тях е, че един от дълбоко неосъзнатите мотиви да я „събера“ е на само „да събера себе си“, но и да оставя една неопровержима следа за нещата, които са съществували тук в културен план. Това е продиктувано от страха, даже от ужаса, който процесите на безотговорното самозатриване на културна идентичност ми създават в последно време – някакъв вид противодействие, може би обречено, но все пак изпълнено.

Това не е край, нито е просто отговор на моето недоумение по-горе. В моите очи, това е продължение.

Чандлърс Форд, Великобритания, юни 2014

Златко Ангелов (1946) е лекар, преводач, журналист и писател. Автор е на мемоарната книга „Communism and the Remorse of an Innocent victimizer“ (Texas A&M University Press, 2002), сборник с новели „Еротични спомени“ (Сиела, 2012) и сборник с разкази „Любов на Boogie Street“ (Скалино, 2013). Негова публикастика и литературна критика четете на www.antipropaganda.net.

Дамата

Автор: Филип Анастасиу

– По дяволите – изруга Оливер и се хвана за главата. Така и не свикна с проклетата греда. Този ремонт на замъка се оказа много по-голямо неудобство, отколкото си представяше. А в началото всичко започна толкова прекрасно. Ходеше и дрънчеше с вериги из коридорите на замъка и изкарваше акъла на строителите. Изливаше оцветители в боите на по-гневливите и избиваше инструменти от ръцете на плашливите. Така му беше доскучало от няколкостотин години самота, че сега си избиваше лудориите за векове скука. Оказа се обаче, че да си призрак в ремонтиран замък не е по-лесно от това, да си призрак в запустял замък. Никой не го беше предупредил, че сградите също могат да се превръщат в призраци. Сега призракът на замъка беше един доста досаден проблем.

Преди Оливер живееше предимно в тъмницата, както се полага на един порядъчен призрак. Сега обаче, след ремонта, който превърна запустелия замък в хотел, таванските помещения бяха преобразени в прекрасни апартаменти и Оливер предпочиташе да прекарва времето си там. Проблемът, както се оказа впоследствие, идваше от това, че старата сграда също стана призрак. И на мястото, където днес са огромните врати на апартаментите на тавана, стояха малките призрачни врати на старите тавански помещения. Те, разбира се, не пречеха на гостите, но Оливер постоянно забравяше да се наведе и си удряше главата в призрачните греди. За негова голяма изненада това му причиняваше изключително реална болка.

– По дяволите! Скапана греда! Трябва да си потърся екзорсист, да ме отърве от този досаден призрак.

Необичайната мисъл не успя да го развесели и той се понесе из коридора. Плесна една камериерка по задника, но така и не изчака да види уплашеното ѝ лице, след като видя, че зад нея няма никой. Само чу в далечината:

– Абе, аз накрая ще го хвана кой е тоя и ще си омешаме капите тогава, ама да видим!

Оливер все пак се усмихна. Предпочиташе да се закача с камериерките от Източна Европа. Все успяваха да се изкажат по-вълнуващо от германките. Ако не бяха толкова кокалести, щяха да бъдат перфектните жени. От това май нямаше спасение. В последните петдесетина години жените изглеждаха недохранени до такава степен, че чак се притесняваше за здравето им. Къде отидоха онези истински жени, които бяха вдъхновили селекционерите да създадат Рейнския товарен кон?

Понесе се надолу към кухнята. Днес имаше специален гост и в хотела цареше необичаен хаос. Явно беше важна персона, защото още от сутринта се напълни с мъже, облечени в черно, които ходеха със слушалки в ушите и стояха начумерени в ъглите на стаите. Несъмнено бяха довели оня невротичен френски готвач. Оливер обичаше да си прави майтапи с него. Човечецът с часове украсяваше някакви блюда и накрая някой забързан сервитьор се спъваше в нищото и падаше в цял ръст върху блюдото-шедьовър. Оливер обичаше да го гледа как полудява. Не можеше да понася французи. Забърза се отново надолу, като се спря само за малко да погледа как един пиколо се натиска с камериерка в една празна стая.

За негова голяма изненада в кухнята нямаше чинии с гъши дроб, буябес и гато. Напротив, там за радост на окото на всеки изтънчен кулинар се редяха едно след друго блюда с наденички, бретцели, пача, ряпа, салати и една огромна тава със свински джолан с кисело зеле. В ъгъла на кухнята вместо каси с шампанско имаше бурета с бира. Оливер поглъщаше тази вълнуваща гледка и сърцето му трепкаше. В ушите му гърмеше йодел и той се усети, че лекичко се поклаща в ритъм.

О, небеса! Бяха минали векове, откакто беше присъствал на истинска забава. В стария замък навремето ставаха страшни веселби, а и мъжете от рода Кан винаги са знаели как да се забавляват. Честно казано, не беше възхитен от състоянието на рода в момента. Актуалният му пра-пра-пра (беше им забравил бройката вече) внук, изобщо не си падаше по забавленията. Беше се отдал на спорта. Някаква скапана игра, която бяха домъкнали някакви непрокопсаници от Британия. Ритаха една кожена топка до припадък, а работата на неговия пра-пра-пра (не знам си кой подред) внук, беше да стои пред една дървена рамка и да не позволява на топката да влиза вътре. И заради цялата тази работа той

не ходеше по никакви забави. Никакъв алкохол, а преди мач и никакви жени дори – срам за рода. На всичкото отгоре носеше неговото име, че и външно приличаше много на него. Имаше същата яка челюст, почти нечовешки издадена напред.

Оливер се отърси от лошите мисли и отново огледа кухнята. Предстоеше прием. Денят щеше да бъде хубав. Реши да огледа останалите части на хотела, да види как вървят приготовленията.

Отвън един градинар се беше надупил в градината и боядисваше пожълтяло петно трева със специална зелена боя, а в балната зала шефът по поддръжката изпадаше в тиха паника, защото кукувичката на часовника се беше подала само до половината и не искаше да се прибере. До момента беше изкукала цели тридесет и седем пъти, а беше само осем часа. Човекът потропваше нервно и чакаше инженер от Шонах да пристигне всеки момент. Камериерки, сервитьори и всякакъв персонал се шураха напред-назад, а шефът по поддръжката записваше на една черна дъска колко пъти е изкукала кукувичката. Трябваше да даде точен отчет на специалиста.

В този момент се чу пронизителният кръсък на управителя:

– Няма ли да млъкне тази проклета кукувица най-накрая? Фриц, къде си, дяволите те взели?

– Тук съм, господин Мюлер – шефът на поддръжката се появи начаса пред управителя. Стоеше изправен пред него, а зад гърба си продължаваше да брои на пръсти.

– Оправи тая кукувица веднага!

– Не мога, господин Мюлер. Опитах вече.

– Тогава разкарай този часовник оттук!

– Но това е часовник от 17 век. Най-старият часовник с кукувичка в Германия.

– Със сигурност е и най-разваленият. Сигурно е изкукала сто пъти, откакто аз съм тук.

– Четиридесет и шест.

– Моля?

– Изкукала е четиридесет и шест пъти. Четиридесет и седем вече.

– Ти да не би да ги броиш?

– Да, господине.

– Имаш съмнения, че е повреден ли? Ти друга работа нямаш ли си бе, Фриц?

– Имам, шефе, но специалистът е на път и ще иска да знае всички подробности.

– Какъв е тоя специалист?

– Най-добрият жив майстор на часовници с кукувички. Пътува в момента от Шонах.

– Шонах? Нямаше ли някой в Йоханесбург?

– Йоханесбург? Не е ли много далеч?

– А Шонах да не би да е близо?

– Ама там са най-добрите.

– Разкарай проклетия часовник от тук! Докато дойде този, или аз ще полудея, или ще го строша и няма да има какво да поправа.

– Той вече е на път, с хеликоптер.

– И госпожа Киркел е на път. Ако тя пристигне преди този часовник да е оправен, ще се изложим много. Разбра ли ме?

– Да, господин Мюлер.

– Ако до половин час не е оправен, да се маха.

– Добре, господин Мюлер.

В залата влезе една сервитюрка и се обърна към управителя:

– Господин Мюлер, музикантите дойдоха.

Управителят тръгна към входа, а Фриц се върна при черната дъска.

Герхард Мюлер, или просто Герд, както го наричаха приятелите му, беше в хотелиерския бизнес вече от десет години. Това беше наследствено занимание в неговия род. „Замъкът“ беше най-големият хотел в кариерата му, а също така тази вечер предстоеше да посрещне най-високия гост, обслужван някога от рода Мюлер. До сега семейната гордост беше прием, който дядо му беше организирал за кмета на Швайнфурт, но никой не беше обслужвал политик от такъв ранг като госпожа Киркел. Господин Мюлер искаше всичко да е перфектно и гледката на ужасните, мургави, космати крака на акордеониста му навя апокалиптични мисли.

– Какво е това?

– Кое?

– Това. Това същество защо е обуто в къси панталони?

– Това е традиционна баварска носия, господине.

– Няма ли я във вариант с дълги панталони?

– Има я, както и може да се обуют чорапогащи.

– Не. Никакви чорапогащи не са в състояние да скрият това руно. Дълги панталони. Веднага! А между другото, баварската носия не предполага ли баварци?

Ръководителят на оркестъра се наклони към господин Мюлер и прошепна:

– Акордеонистът ни е от Румъния. Ром е, господине.

– Това е невъзможно, ромите не са толкова космати.

– В Румъния може и да са!

– По-скоро е от България, от ония дето разхождат мечките, само че вместо човека, сте взели мечката.

В този момент телефонът на управителя звънна.

– Да. Колко? Разбрах. Фрииииц!

– Да, господин Мюлер!

– Веднага разкарай часовника! Госпожа Киркел пристига.

– Слушам, шефе!

Фриц се втурна към балната зала, а управителят се затича след него, за да се увери лично, че часовникът ще бъде демонтиран. По пътя изпрати един от оберкелнерите да провери как е подредена резервната зала на тавана. Герд знаеше от собствен опит, че за такива събития трябва да има резервен вариант и беше наредил да подготвят залата на тавана. За всеки случай.

Шефът по поддръжката се покатери на една стълба и свали злощастния часовник. Кукувицата мигновено спря да кука.

– А, оправи се.

– Не, да ги нямаме такива. Махай го!

– Добре.

– О, Боже! Какво е това петно?

– Ами, нормално, стената не е избеляла равномерно. Там, където е бил часовникът, е по-тъмно.

– Ужас! Трябва да го закрием с нещо.

– Да върна часовника?

– Не, махай го! Портрет?

– Ами да, защо не?

– Не става. Много глупаво ще стои.

– Ама те няма да го виждат, шефе, точно над главите им е.

– Ще го има на всички снимки, Фриц, не говори глупости! Сетих се! Трофей. Към ловната хижа!

Оливер стоеше сам в ловната хижа и гледаше разсеяно към огнището. Беше му приятно тук. Бъркотевината в замъка беше толкова голяма, че никой не му обръщаше внимание, каквото и да правеше. В един момент се сепна, защото чу приближаващи се хора. Вратата се отвори с трясък и в хижата влязоха Фриц и Герд.

– Глиганът! Най-големият убиван някога в Германия.

– Не ставай смешен, Фриц! Как да сложа свинска глава над гостите? Как ще изглежда това във вестниците?

– Тогава една сърничка, може би?

– Много е малка. Виж, този елен. Какъв красавец, какви рога!

– Много е тежък, шефе, ще падне.

– Укрепи го по-здраво.

– Няма време.

– И все повече намалява. Без приказки, грабвай елена!

Фриц грабна елена и от третия опит успя да излезе през вратата на хижата. Оливер ги последва през стената. Едно от малките удобства на това да си призрак.

Еленът пасваше страхотно на свободното място. Господин Мюлер го огледа с гордост, избърса потта от челото си и стисна благодарно ръката на Фриц. Оправи костюма си и излезе към главния вход на хотела. Тъкмо навреме, за да види няколко черни мерцедеса, които влизаха бавно в алеята.

Оливер гледаше в захлас. Вратата на втория мерцедес се отвори и от него излезе истинска дама. Госпожа Киркел беше облечена в копринена рокля и, въпреки че се беше наметнала с шал, всички могъщи извивки на тялото ѝ се виждаха. Оливер усети нещо, което не беше изпитвал от стотици години – същото онова чувство, което го беше обзело, когато видя съпругата си за пръв път. Той проследи гостите като омагьосан, нагази в стълбището до колене и мина разсеяно през една колона, докато не се блъсна в една полупрозрачна стена, там, където свършваше вратата преди ремонта.

– По дяволите – изруга той и се хвана за главата.

Вечерята вървеше чудесно. Всички се забавляваха невероятно и се веселяха, само Оливер седеше замаян в скута на един бизнесмен и гледаше госпожа Киркел. Как апетитно тези сочни устни осмукваха свин-

ските крачета и как лъстиво капеше мазничко по гърдите ѝ! Оливер се усети, че си мечтае да захапне плътта ѝ.

„Какви са тия глупости? Аз призрак ли съм или вампир? Сигурно страдам от някакво душевно разстройство. То какво друго да е? От мен само едната душа остана. Трябва да прочета какво пишат Ериксон и Шницел в „Психология на паранормалното“ – мислеше си Оливер и продължаваше да гледа омагьосан.

Времето минаваше, блюдата се редяха едно след друго и настроението се покачваше с всяка минута. Усещаше се, че нещо предстои да се случи. Оливер се зачуди какво ли е замислил Герд за гвоздей на програмата. И точно тогава, когато всеки гледаше в чинията си, или в чинията на съседа си, или в деколтето на съседката си, от стената се откъсна еленската глава и се захлупи върху главата на господин Киркел. Съпругата му изпищя и той се обърна рязко към нея. От това мигновено произлязоха няколко събития. Всички погледнаха към тях. С десния рог той удари съседа си по маса в тила и заби лицето му в купа с пача, а с левия рог удари съпругата си в лицето и тя се катурна с все стола си на земята. В отчаян опит да се хване за масата, тя се хвана за покривката и, падайки, обърна върху себе си цяла порция кървавица. Шефът на охраната ѝ не разбра за кървавицата и помисли, че господин Киркел ѝ е разбил носа и се втурна да ѝ прави изкуствено дишане. Госпожата не видя нищо заради кървавицата и си помисли, че някой я опипва по гърдите и се опитва да я целуне и му удари звучна плесница. Оливер го обзе ревност и се опита да го ритне по задника, но не уцели и ритна господин Киркел. Той се изправи рязко и бръкна с рога си в окото на една госпожа, която изпищя, и в балната зала настана хаос. Всички викаха и крещяха, а над всички се извисяваше гласът на господин Мюлер:

– Носете напитки към резервната зала!

За няма и двадесет минути повечето гости се бяха преместили в балната зала на тавана и партито продължи с пълна сила. Единствено госпожа Киркел още я нямаше, защото се опитваха да ѝ намерят чиста рокля по мярка и охраната все още не беше проверила напълно обезопасена ли е залата. Оливер стоеше в коридора и гледаше през вратата към залата. Вече беше започнал да се притеснява, когато тя се появи.

След ред неуспешни опити да ѝ намерят рокля по мярка, господин Мюлер беше разпоредил да отворят музея към хотела. В единия от гардеробите намериха бална рокля от шестнадесети век, която ѝ стоеше

все едно за нея е шита. Малко миришеше на нафталин, но пък наистина изглеждаше страхотно. Поляха я обилно с парфюм и госпожа Киркел се премени като баронеса. Залата избухна в аплодисменти и тълпата бързо погълна дамата.

Оливер я гледаше и сърцето му се изпълваше с копнеж. В тялото му се завърнаха забравени от векове усещания. Усети топлина в крайниците си, усети пулса си, усети как устата му пресъхва и краката му треперят. Бавно тръгна към дамата, която беше завладяла сърцето му. Мина изправен в цял ръст през вратата на залата. Протегна ръка към нея. Погали я по косите и я докосна по рамото.

Госпожа Киркел се обърна и залата се огласи от нейния вик:

– Ау, защо никой не ми е казал, че Оливер Кан ще идва? О, какъв костюм! Много шик.

Филип Анастасиу е роден през 1976 г. в София. Завършил е унгарска филология в Софийския университет. Пише в свободното си време и колкото повече то намалява, толкова по-къси стават разказите му. Черпи вдъхновение от всичко – от книгите, които чете, до хората, с които се среща. Интересуват го именно хората с всичко хубаво и лошо, което са в състояние да сътворят, затова и в разказите му няма добри и лоши герои.

Телевизионният сериал – в страната на неограничените възможности

Автор: Евдокия Борисова

В сериозния свят на мелодраматичните истории и техните пародии.

Живеем в дотолкова сложна и пъстра културна ситуация, в която самата смелост за дефиниране на понятия, наглед съвместими, нещо повече съредни като *субкултура* и *контракултура*; *висока* и *ниска* култура е завидна. Субкултурата е коварно и хлъзгаво понятие. Тя се възприема като компилация от стил, поведение и излъчване, посредством което се представяме пред света. Субкултурният продукт излъчва поведение, което предпоставя у участниците, творците и реципиентите някакво усещане или потребност за общност и идентичност. Субкултурата е противопоставяща се на високата култура и същевременно – конформистка (за разлика от категорично радикалната позиция на контракултурата) като рефлексия на действителността. Субкултурите се бунтуват тайно, контракултурите и ъндърграундът – съвсем явно, те са опортюнистични.

Субкултурата експериментира с размесването и промяната на стиловете, с „попиването“ на чужди стилове, с приемане на взаимовлиянията. Нерядко субкултурното поведение може да е свързано с утвърждаване, друг път – с криза на идентичността. Субкултурата обикновено сменя образи, мотиви, експонати и шедеври от високата култура и целенасочено ги употребява за свои цели. Цената, която заплаща обаче е неминуемата унификация между общуващите (с нея), както и между реципиента и крайния (неин) продукт. Субкултурните продукти обаче са плуралистични – те предполагат индивидуална ориентация и позициониране на твореца, участника и реципиента в нейните светове. Индивидуалността ѝ се проявява в индивидуалната воля и фантазия на смесване (миксиране) на стилове, вкусове и представи.

Обикновено, когато разпознаем високата класика в лицето на литературата или голямото кино, представени на малкия телевизионен екран, моментално се настройваме в духа на развлечението и вторичната (субкултурна) подмяна на ценностите с псевдоценности. Предразсъдъкът гласи: литература и кино на малкия екран е култура „второ качество“ – и този предразсъдък се възпроизвежда всеки път, когато се загледаме в многосериен филм. Кое не изключва възможността задълбоченият изследовател на английската романова класика в лицето на Голсуърти да се прехласне пред телевизионните екранизации на „Сага за Форсайтови“ и да открива сценарийните приноси в полза на телевизионния или обратно – на романовия сюжет. И понеже всяка субкултура е „контра-“ на мейнстрийма, докато тя самата не се превърне в мейнстрийм, така и заклетият литературен познавач, но и любител на телевизията ще осмисли новата екранизация на любимия сериал („Сага за Форсайтови“, 2002, реж. Кр. Минол, Д. Мур, А. Уилсън) като ерзац на собствената си „качествена“ представа за онзи, легендарния, класическия сериал „Форсайтови“ (1967, реж. Д. Уилсън, К. Кокс), който опразваше улиците и площадите в далечните 70-те години. И единият, и другият продукт са своеобразна профанация на (и своеобразен „бунт“ срещу) литературната класика. А тя пък може да се интерпретира като вторичен текст, профаниращ историята. Но да не „богохулстваме“.

Във „Възхвала на профанацията“ (2007) Джорджо Агамбен определя природата на профанацията като снизяване, отделяне на явлението, предмета или субекта от сакралната му същност, превръщането му в продукт за масова употреба. Сериозното отношение на акта на профанация към обекта на профаниране го обвързва с ниското, субкултурното, деестетическото, с кича. Пародията пък притежава висока степен на саморефлексивност и едновременно дегероизация, тя е мотивирана от категорична смелост да погледне на явлението, обекта, предмета от страни – мъдро, скептично, с усмивка, а не само със сълзи и страдания.

Обектът на нашето изследване е сериозен и пародиен в своята „възвишеност“ – телевизионната сериална мелодрама. Интересното е, че в природата ѝ е заложен и критически патос към собствената ѝ „възвишеност“. Тя обаче претендира, че изобразява „живота, какъвто е“. Или както отбелязва Бродски, наблюдавайки културата на целия XX век: „нито едно столетие не е произвело такова количество *шмалц* (прекомерен сантиментализъм в музиката, драмата, киното – естествено и в те-

левизията – бел. ред.) като нашето. (Но пък – бел. моя) шмалцът може би трябва да се разглежда като оръдие на познанието, особено като се има предвид доколко неподходящи са другите инструменти, с които векът разполага. Защото шмалцът – продължава той – е плът от плътта и кръв от кръвта на *шмерца* (от нем. – болка, скръб, страдание), той е неговото по-малко братче. Всички ние трябва да си седим вкъщи, това е по-добре, отколкото да маршируваме нанякъде.“ (Бродски 2013:43) Каквото всъщност вършат и верните зрители на телевизионни сериали – ще добавим ние. А пародирането, освен страданието (в пародията страданието впрочем е не по-малко), е също аплаузно отношение. То е също обожание.

Принципно телевизията е неауратична медия, следователно тя самата предполага фабрикуването, тиражирането, разпадите (във формите и съдържимото в тях – шоупрограми, спектакли, филми, сериали) на сюжетите. Но и профанацията, и пародиите – на същите тези сюжети. Шмалц и шмерц. Сълзи и смях. Не е задължително те да се появяват една след друга с прекомерно учестена периодичност. Телевизионният продукт се характеризира с вариативност и хипертекстуалност, с проблематизиране на границата между висока и масова култура, а това са именно водещите маркери на постмодерното изкуство. Принципите на фолклора стават принципи на самото ново модерно изкуство. Оказва се, че блестящата съвременна хистоматия на този тип изкуство е телевизионният сериал. При това в разнообразните му тематични превъплъщения – сай фай, професионален (съдебен, лекарски и пр.), семейно-битов, сит ком, тийн, бандитски екшън, историческа костюмна драма и пр. И всички те – във властта на мелодрамата.

Телевизионната сериална мелодрама ознаменува началото на постмодерността (някъде в средата на 50-те в телевизията на Америка се раждат първите сапунени опери), когато се заличават границите между *висока* и *масова* култура (заговаря се *запродукция*), а уникалността на природата на арт-продукта постепенно угасва. Това са процеси, разбира се, които принципно се случват още в ранната епоха на масовото книгопечатане, а по-късно – във фотографията и киното. Телевизията и интернет хипертрофират тези процеси на масовизация, снизяване на вкуса, комерсиализация на екранните творби, които вече звучат като симулакруми на изкуството.

Априорно субкултурна ли е природата на телевизионната мелодрама? Да, доколкото самата телевизия поражда субкултура, доколкото тя

произвежда преимуществено субкултура. Сред качествените характеристики на явлението **субкултура** могат да се открият следните:

- борава със симулакруми;
- изправя се срещу традиционните ценности, присвоява си доминантни ценности и ги налага като свои (това са преобърнати, усвоени *отдолу* ценностни разбирания, а официалните значения се деофициализират и обратно);
- води символни семиотични войни;
- проблематичност на комерсията ѝ;
- идеологическа е по природа;
- осъществява колективен символен бунт срещу някакво статукво (въпреки че това е по-характерно за контракултурите);
- благоприятства трайната идентификация на големи колективни общности (но едновременно с това предполага индивидуални преживявания);
- притежава външна показност, поддържа собствен, ярко разграничаващ се стил (който е всъщност смесица от стилове);
- предлага естествено духовното като стока, готова за консумация, но със свой собствен бранд;
- предразполага публиката към забрава – размива се нейната класова, етническа принадлежност, тя ясно и егоистично се самозаявява, идентифицира;
- възпитава флуидност във вкусовете на една преимуществено млада аудитория.

Априорно субкултурна ли е природата на телевизионната мелодрама в такъв случай? Категорично да. А дали това е катастрофално явление за развоя на естетическите вкусове? Тук не можем да бъдем особено категорични. По повод на телевизията и утвърждаването ѝ като всесилно определяща вкусовете на новото време един от нейните най-безжалостни критици Теодор Адорно неочаквано предлага твърде балансиран коментар: „Ако препарираната до крайност публика се остави да действа по волята си, тя заслепено ще пожелае лошото: повече подмазване на нея и на собствената ѝ нация, повече лекомислие на императриците, които се цанят като киноактриси, повече от онзи хумор, от който някой може да се разплаче. (...) Над Бекет триумфира пощальонката Кристел (героиня на германски битов филм сапунка от 1956 година – бел. моя)... Не мнозинството от простолюдието трябва да определя културните фе-

номени, предназначени за масите, но не и изтънчената мъдрост на патриарсите, които се правят, че добронамерено бдят какво е поносимо за тези маси. (...) колкото повече произведенията привидно се приспособяват към очевидните потребности на хората, толкова повече те жертват от своето качество.“ (Адорно 2011:209-211)

В констатациите дори и на най-мъдрия и проникновен тълкувател обаче времето и опитът на едни, твърде различни от 50-те, масововизуализирани времена – нашите (първото и второто десетилетие на 21 век) биха нанесли съществени корекции. Именно защото натрупалият вече твърде богат, повече от половинвековен опит жанр *телевизионен сериал* – поне в напредналата си западна биография – *успешно* преодолява капаните на естетическата маргинализация, на профанацията и лошия вкус благодарение на уменията си да се самонаблюдава, благодарение на авторефлексивните си способности да се самоцензурира и автопародира. Оказва се, че пространният телевизионен разказов формат умее да пази чистотата на жанра: във вида на блестящите телевизионни шедеври на семейно-битовата или историческата (костюмна) сага. Но и същевременно жанрът умее да се „присмива“ сам на себе си. Прагматично-пресметливо да се саморекламира, но и в крайна сметка да превръща всичко в игра.

Във всяка шега има и малко шега. Раждат се сериални жанрове, пародирани дори самия телевизионен сериал и неговите жанрове чиклит, историческа драма, семейна мелодрама, фентъзи и пр. Например, „Сексът и градът“ („Sex and the City“, 94 епизода, реж. Д. Стар, по идея на К. Бушнел) – сериал с изключителна популярност вече цели 15 години, който представлява съвършената **пародия на чиклит**, предоставя на публиката си, далеч не моногамно женска, а една софт-пропаганда на феминистките идеи за женско поведение и особено за женско писане. Кари Брадшоу е писателка, тя е „сингъл“, вече е на 40, свободна и финансово независима, полигамна, с много връзки и богат опит зад гърба си. В последната кино-версия (псевдо-серия) на сериала тя ще се омъжи за голямата си любов Тузара (Мистър Биг). Първо обаче той ще я изостави пред олтара. Миранда успява да се пребори с рака, но не и със свободолюбивата си женска природа – тя ще се раздели с мъжа на живота си (а според думите ѝ трайната връзка с мъж се равнява по ефект на химиотерапия) в името на свободата (мечтаейки сладно да притежава тялото на красивия си съсед с култовото име Данте). И... попада в ада, ес-

тествено. Синтия ще се раздели с мъжа си заради изневярата му и след това отново ще се събере с него. Четирите приятелки се сплотяват около идеята за семейството, след като последната крепост на еманципацията Кари е готова да бъде превзета. Тя ще се омъжва. На моминското парти у дома те прочистват гардероба на госпожица писателката и символично се прощават с илюзиите на младостта си, с „духа на времето“ си, а тяхното време остава там, някъде заедно със смешно-смелите модни шедьоври на 80-те и 90-те. Серията пародира жанра на модните подиуми, телевизия Фешън, феминистките идеи в най-радикалния им вид търпят крах и в крайна сметка патосът е традиционалистичен, утвърждава се семейството, хепи енд-ът, триумфират традиционните ценности. Чувството за хумор, съчетано с постмодерно отстранение от сериозността и дълбочината на чувствата, от съзливо-сентименталния патос, преборва (така вредната както за високото изкуство на трагедията, така и за културата на ентъртейнмънта) мелодраматичната сериозност. Така телевизионният чиклит „Сексът и градът“ пази здравословна иронична дистанция спрямо класическата мелодрама, спрямо романтичната драма, но и спрямо гротесковостта на комедията.

Свършена **пародия на исторически сериал**, но в класическата форма на ситкома, представлява английският сериал „Ало, ало“ („Allo, Allo!“, 85 епизода, реж. Д. Крофт и Дж. Лойд, сниман между 1984-1992 година), посветен на „героичната“ френска съпротива в годините на Втората световна война. Оказва се, че тя може да бъде представена и като оперетъчно банална и мелодраматично бутафорна. Ръоне Артоа, собственик на парижки ресторант и съпруг на грозноватата, глупава, но напориста и имотна (иначе добра по душа) Едит, приютява и крие от властите двама английски пилоти с тайна мисия в окупираната Франция. С Ръоне се свързва очарователната, но волева функционерка на съпротивата Мишел, която, съпроводена от „сонм“ прекрасни дами (партизанки и нелегални), го включва в акция по спасяването на пилотите. Мишел от съпротивата императивно заставя Ръоне Артоа да противодейства изобщо на фашистките офицери, които са постоянни посетители в ресторанта му – полковник фон Щрьом, лейтенант Грьобер (хомосексуалист, привлечен силно от Ръоне), генерал фон Клинкерхофен, тайният агент от Гестапо хер Флик, жената-ефрейтор Хелга, италианският капитан Берторелли. Ръоне е заобиколен от сервитьорки, служителки, партизанки и нелегални агентки лудо влюбени в него, той откликва на зова на

всяко женско сърце (*Ръонс: — Какво им правя на тия жени?!)* и междувременно, без да иска, върши героични дела в името на милата Франция. По неволя, по принуда, по случайност, от страх става герой. Рецепцията? Естествено, френската публика приема неодобрително подобна „подигравка“ с историята си. Но така или иначе сериалът печели огромна популярност по световните екрани вече повече от четвърт век. А това за крехката възраст и нерада съдба на жанра никак не е малко. Комедията е най-трудният литературен жанр – поне така мисли Аристотел.

Интерактивни форми на живот в телевизионната мелодрама.

Пародийните авторефлексивни похвати дефинират поведението на жанра телевизионна мелодрама въобще. Тя се „оглежда“ в самата себе си. Например, „Ало, ало“ като ситком представлява **пародия на исторически сериал**. Оказва се, обаче, че пародията е възможна и спрямо по-сложни жанрови конвенции като **историческият мелодраматичен сериал**. Така турският сериал „Великолепният век“ (режисьори Я. и Д. Тайлан, сценарий М. Окай, 2011-2014, 196 еп.) се отнася към своята пародийна реплика – турският сериал „Харем“ (2012, Режисьор С. Челик, сценарист Г. Мюжде), който върви паралелно по турските телевизионни екрани и осмива неоосманистките истерии спрямо „скандалното“ светското съдържание на сериала на братята Тайлан и конкретно образа на Сюлейман. В „Харем“ се представя историята на един народ в Месопотамия. Действието се развива в двореца в Басур. Султан Кючук (*малкия*) Есат е много обичан и уважаван от народа. Въпреки, че има любима наложница – това е Зюхрем (прототип ѝ е Хюрем-Роксолана) Султан – на практика харемът му управлява царството, а всички негови обитателки имат само една цел: да родят момче на Султана, който, макар и „кючук“, вече има 45 дъщери, но не и наследник. Зехире (*отровка*) Султан е доведената сестра на падишаха, тя има син Векилджан и той засега е единственият наследник на трона. Захире Султан и нейната майка Мозаикли (реди *мозайките* на интригите) Валиде Султан правят всичко възможно (много интересно как точно?), за да не се роди друго момче в двореца, дори се опитват да убият самия султан. Зюхрем подарява на любимия Кючук Есат тениска с инициалите на Легендарния Сюлейман – за да се почувства и той велик султан. Славата на империята се разиграва като стадионен спектакъл на футболен мач. Както виждаме, хипотезата на пророка на модерния театър от втората половина на XX век Питър Брук, че тържеството на „грубия театър“ (Брук 1978), отложено

в недалечното бъдеще на онова, което ще се нарече масова визуална – екранна, просто различна форма на аналогичната „площадна“ – култура е несъмнено. Във филма-пародия злото е в ръцете на коварната, но смешно-безизразна Абиде (*паметник*), съюзена със завистливата Чешми Фесат (*завистливото око*). В интригите сполучливо се намесва и главният евнух Феминел Ага (чието име не се нуждае от коментар), подкрепян във всяко свое деяние от Зилли Кадън. Асисте, помощничката на Абиде, се вмъква тайно в двореца с намерение да го убие – и двете са дегижирани като китайци в деня на празника, когато официално се открива новият туристически сезон (?!). Средновековието е победено, да живее постмодерният век на консумацията! Междувременно обаче Асисте е разкрита – тя пада от балкона на покоите право в... скута на султана. Разбрала, че я очаква жестоко наказание, измисля за свое оправдание следната история, в която калейдоскопично се завъртат разни сериални мелодраматични сюжети и мелодрамни персонажи: *„Ако не бях заловена от търговеца на роби, до две седмици щях да се сгодя за каубоя от моето село – Бехлюл. За жалост сега съм тук... Исках да се самоубия с тази кама, но острието ѝ е ръждясало. За да не хвана тетанус, се хвърлих от балкона.“* Чул тези думи, Кючук Есат рухва, защото той вече е запленил от прекрасната девойка. И пр., и пр. Империята се разиграва като бутафорна водевилна клоунада..., разбирай – съвременната държава също. Всички са във властта на телевизионните истории.

Доколко сериалът-пародия „Харем“ жъне успех благодарение на рецепцията на „Великолепният век“ и неговите качества като мега-продукция, съчетала сполучлив сценарий, талантиливи актьори, популярна историческа тема и бляскав сюжет, е въпрос, който вероятно има нееднозначен отговор. След мащабно развихрилият се черен PR на филма и особено след тежките думи и последвалите репресивни мерки на премиера Реджеб Тайиб Ердоан, отправени към създателите на „Великолепният век“, цензурата неимоверно се активизира. За което „Харем“ в никакъв случай не ѝ помага. Пародията не казва „не гледайте този филм“ – точно обратното. „Харем“ странно се вписва в медийната картина на една силно цензурирана среда на грубо вмешателство в творческата свобода и избор на творците – но достатъчно смело позволяваща си да борави с противодействия спрямо цензурата, да се самоцензурира естетически, не политически. Оказва се, че пародията може да представлява двойствена форма на цензура-автоцензура. От безобидна постмодерна

подигравка, през заиграване с популярността и комерсиалността на жанра *телевизионен сериал*, при това претенциозният жанр *историческа сериална мелодрама*. „Харем“ (потърсена е и каламбурната паронимия на имената и заглавията: не Хюрем, а „Харем“ управлява) неочаквано се вписва в един, несъзнателно провокиран, от двата сериала, политически сюжет. Филмът-пародия (няма нищо по-амбициозно от сериална пародия!) се превръща в двойствен мотив на политическа употреба. Привидно е съобразена неговата политика с официалната, властимащата – отричането на „Великолепният век“ като кошунствен прочит на бляскавата османска история, в която Сюлейман е представен като женкар, с чаша алкохол в ръка и подвластен на женската сила. Едновременно с това – филмът оригинал („Великолепният век“), ръка за ръка със своята пародия „Харем“ – откровено се подиграват на официалната съвременна проислямска, османистка национална политика. Работи се абсолютно комерсиално, делово и прагматично – в името на рекламата, на продажбите и известността. Същевременно смело се размахва „косата“ на свободното слово в изкуството. Онова същото „несериозно“ и лековато изкуство на забавлението, на естетиката на ентъртейнмънта и субпродукта дръзва да извика на висок глас името на свободата на изразяване. Царят е гол – дори облечен в шалварите и кафтана на пищния османски костюм или скрит лицемерно в безупречната дипломатическа кройка на европеизма. А ла Диор.

Най-върховното „изобретение“ обаче на сериалната кинослава е **епародирането на феномена сериален успех**. Своеобразна **пародия на ситком** представлява кинокомедията „Луда надпревара“ (2001, реж. Дж. Зукър), където един от главните комични персонажи се предreshава като шофьор на автобус, пълен с „Лусита“. Това са фенки-сподвижнички на легендарната ситком-на героиня от популярния американски сериал от 50-те „Обичам Луси“ (1951-1957, продуц. Дж. Опънхаймър), облечени точно в стила и поведението на домакинята-глезла Луси. Те пътуват организирано към Санта Фе като делегатки на Третия международен конгрес „I love Lucy“. Впрочем, хиперболичните очертания на подобна рецептивна психоза са съвсем реални. Тези и всякакви подобни, особено актуални и достъпни днес, в епохата на виртуалната комуникация и новите медии телевизионни продукти моделират цели общности (фен-общества), обединени около целта да рекламират, популяризират,

възпеят, съберат информация, която ще остане в историята – за своите любими герои и сюжети, картини и музика от сериалите.

Благодарение на новите технологии и жанрове на комуникация, днес продуктите на субкултурата процъфтяват. Развихрят различни интерактивни форми на живот-в-сериала. Създават **себлогове и сайтове** (естествено, любителски) на любимия сериал, които предлагат богат **снимков и информационен материал** за героите и актьорите, за предишни и следващи **сезони, анкети и дебати** за развоя на сюжетните събития.

И още: **качва се музика** (чрез линкове към „YOU TUBE“, във формата на MP3); **дешифрират се текстовете** на песните, предлагат се **преводи**, сюжетите се **разказват по картини** – с автентични кадри от филма, сътворяват се **комикси и колажи** – по кадрите от филма. Любими кадри и епизоди се илюстрират **сфотографски етюди и колажи** и пр., и пр.

Пишат се **нови „поетики“, пародийни рецептурници** за правене на сериал, но и истински **готварски книги** по сериала (има такава по сериала „Листопад“). Изработват се **нови модни колекции** с тоалети на любими герои, измислят се **интерактивни игри: мозайки** с ликовите на актьорите; **слайдъри, пъзели** (от типа: подредете парчетата от мозайката, за да се получи снимка на актьор-персонаж); **игри на морски шах** (двама герои от сериала в противоборство един срещу друг), **игри за добра памет** (задачи за съобразителност, които решавате с помощта последователно на мъжете и жените-актьори от сериала), **анимирани пъзели, игра „скритите снимки“, аватари, видео, снимки-„оцвети“, трейлъри** и пр. (По въпроса виж многобройните фенсайтове от типа на: <http://binbirgece.snimki-photos.com/games/index.html>. <http://listopad-bg.blogspot.com/2010/07/v.html>. <http://www.bg-mamma.com/index.php?topic=479088.630>. <http://vanesa83g.blog.bg/lichni-dnevnic/2012/02/23/>. И мн. др.)

Подобни продукти се правят и върху американски сериални сюжети – напоследък особено върху популярните продукции на Шонда Раймс („Анатомията на Грей“ – 2005, „Частна практика“-2007), продуцентка, която изгражда цяла империя със собствена запазена марка: Shondaland. Всъщност двата нейни сериала са генетически обвързани – „Анатомията на Грей“ буквално „се клонира“ в – последвали сезони (вече цели 10) на едноименния „Анатомията на Грей“ и „Частна практи-

ка“. Героинята Адисън Монтгомъри („Анатомията на Грей“) се развежда с прекрасния Дерек Шепърд и напуска Сиатъл, града на действието, за да започне нов живот и частна практика като талантлив педиатър; сериалът проследява паралелно нейния живот, като допуска тя да „прескача“ и в другия сериал). Взаимообвързаността на сериалните сюжети и налагащата се напоследък жанрова дефиниция сериално телевизионно шоу-спектакъл никак не е случайна. „Клонираният“ сериал е благоприятствен, защото вече публиката е отгледана от неговия **spin off** („сериала-майка“). Получава се нещо като суб-суб-културен продукт?! Зрителите вземат дейно участие в дописването на следващите сезони, като участват в анкети, игри и класации. И така – до безкрай.

Изгражда се цяла **IT- митология** около даден сериал. Фрапиращи са примерите от първия разпространен и най-популярен в България турски сериал „1001 нощи“ (2009, реж. К. Сабанджъ), а също и от развихрилата се мания по турския „Листопад“ (реж. Е. Йоренч, 2007, 2010). Практика е вече да се правят **рейтингови сондажи** за гледаемостта; сондират се мнения относно по-нататъшния развой на събитията в сериала; правят се **класации на героите**; пише се дори **фен-поезия** в тяхна чест. („Шедьоврите“ могат да бъдат прочетени в специализираните сериални сайтове, а също и в цитираните любителски фенсайтове. Тук си позволяваме да ви ги спестим – все пак налага се да говорим сериозно за сериалите.)

Тези „творби“, които коментират, преразказват и радикално емотивно се намесват в хода и логиката на сюжета, резонно биха предизвикали естетски потрес в душата на един Теодор Адорно, да кажем... Само че ... ако бяха сътворени в 60-те или 70-те години. Тогава всичко е прекалено сериозно и прекалено активно-жизнеуподобяващо функционират идентификационните кодове. Не и днес, когато публиката е претръпнала на всевъзможни жанрови и медийни конвергенции, когато интерактивното общуване с творби от всякакъв порядък е обичайна практика, когато изглежда, че вече всякакви екстраординарни формати и експерименти с литература и паралитература са експлоатирани, а в информационната епоха естетическото свежда глава пред познавателното и рекламно-комерсиалното ново статукво. Статуквото на това, което винаги с особено мнение в екранните медийни територии определяме като изкуство, т.е. висока естетическа норма, категорично отделена от субпродуктите на духа. Подобен ред творби – зловещи в своята невин-

ност упражнения по творческо писане -, заедно с **пастишите** и **пародияте**, с разните форми на телевизионна и интернет-жанрова еквилибристика, ще работят за каузата на популяризацията и *рекламата* на тези продукти на изкуството. Става дума за любимите телевизионни сериали, в които водеща е комерсията. Но и за реклама на туристически, хранителни, промишлени продукти.

В този дух самата **реклама** не закъснява със своята находчивост и изобретателност.

„Посетете Истанбул – градът, в който живеят Шехерезада и Онур“, гласи популярна реклама на хърватска туристическа агенция. Интересът към приказките от „1001 нощ“, които често цитира героят Онур от едноименния сериал, пък лансира книгата не само в Хърватска, но и у нас. В продажба (издателска къща „Труд“, 2011) е пуснато ново, пълно и луксозно издание на знаменития арабски епос и то бързо се изчерпва въпреки завидната му цена. Телевизионните сериали рекламират всевъзможни продукти – от термопомпи и слънчеви колектори, през стоки за всекидневие, до най-веселите партита с оригинални бижута с кристали. Подобни рекламни страници имат и сериалите „Пепел от рози“, „Забраненият плод“, „Под липите“, „Езел“ и др. Популярността на турската сериална тв-продукция, отдавна надхвърлила балканските граници, превръща сериалите, а покрай тях и разните хабитуални форми на живот, търговски продукти, вериги и пр. в „звездни“. Такава е например рекламата на хранителна верига магазини „КОНЗУМ“ в Хърватия:

Клиентка в магазина мечтае пред щанда с вино. Привиква ѝ се култова сцена от филма „1001 нощи“ – Онур се обяснява в любов на Шехерезада в ресторанта, на чаша вино, тя естествено се вижда в образа на Шехерезада, облечена е в нейната култова черна рокля, звучат обаче цигулките от „Усещане за жена“:

Халим Ергенч (усмихнат и влюбен): – Jako sam sretan što sam ovdje s vama. (Много съм щастлив, че съм тук, с Вас.)

Клиентката(замечтана): – Ja još uvijek ne mogu vjerovati svojim očima. (Още не мога да повярвам на очите си.)

Халим Ергенч (усмихнат): – Ali ja im vjerujem... (Но аз им вярвам.) – U vašim očima vidim sve ljepote I boje Istanbula. (Във Вашите очи виждам цялата прелест и цветовете на Истанбул.)

Клиентката (въздиша и протяга ръце към него).

Халит Ергенч (усмихнат): — *Jednog dana bih vas volio odvesti tamo.* (Бих искал да Ви заведа там един ден.)

В магазина — след като е излязла от видението си, клиентката идва на себе си и... в този миг вижда срещу себе си, до съседния щанд с минералните води самия Халит Ергенч!!!

Клиентката: Ау!!!

Халит Ергенч (усмихнат, с пръст на устните):- Штттттт! (намига ѝ).

На касата, тя е след него на опашката.

Касиерката: (маркира закупените от него продукти, дава вид, че го е разпознала.)

Халит Ергенч (усмихнато-закачливо към своята вече стара познайница клиентката): — *Idemo na kavu?* (Да идем на кафе?)

Клиентката припада. Зад нея на опашката обаче е Бергюзар Корел, тя гледа към Халит укорително.

Следващ кадър: И тримата са на кафе. Бергюзар поръчва, сервитьорът я познава и също припада от възлудие. Следва слоганът:

KONZUM OSTVARUJE VAŠE SNOVE (КОНЗУМ СЪБЪДВА МЕЧТИТЕ ВИ)

(Виж: <http://www.youtube.com/watch?v=7Pn3jWYw6Jc>)

Събдва ги наистина, не на последно място, посредством заиграване с ментални представи, със стереотипите на мелодраматичното, с феминизъм или мачизъм, с идеите на толерантността, опознаването на другия, с популяризацията на литературата, с традиционни мисловни образи и навици, с естетиката на (познатото) всекидневие

Телевизионната мелодрама не пропуска да рекламира и... самата себе си. Естествено – и собствения си телевизионен канал. Остроумни, впечатляващи с постмодерното си намигане към естетизма, към различни джендер- и културни предразсъдъци, **сапосланията-автореклами** от типа на: „Елате в дома на турските сериали – Телевизия Диема Фемели“. Ето го и епически разгърнатото колажно послание на тази телевизия, обилно подправено от оригиналния музикален колаж на бекграундите на отделните легендарни сериали:

Можете на Диема Фемели – те не изискват от теб нищо, а просто ти подаряват сърцето си. Ако сте готови, нямате нужда от повод, за да ви поднесат цветете. „А ти искаш ли?“ (цитат от „Мелодия на сърцето“) Готови са да им споделиш: „Обичам го. Какво ти говори това?“ (цитат от „Незабравима“) Те са винаги до теб. Когато мълчиш... „Дори не получих право на изказване!“ (цитат от „Листопад“) Или когато говориш... „Затова ще те послушам.“ (цитат от

„Двама завинаги“) *Мъжете на Диема Фемили обичат споделените мигове. И те канят да седнеш с тях. „Ще бъде прекрасно!“ (цитат от „Двама завинаги“) Всеки ден от седмицата в дома на турските сериали!*

Така излиза, че посланията към естествената публика на тези сериали откровено прелъстяват именно жените, като не е задължително те да бъдат единствено прелъстявани, може и самите те да прелъстяват. Рекламите дефинират демократичното и толерантно отношение към добрата, към еманципираната общност на посветените в тайните и разковничето на живота. Това, естествено, са сериалните истории – привлекателни и романтични – каквито рекламните сюжети дописват. Ето как „Диема Фемили“ продължава да се саморекламира – чрез сериалните си продукти.

Готвенето, прането и телевизионната дискриминация (от страна на цар футбол) спрямо жените са трите ритуални хабитуални режима, които телевизионният сериал демократично обезсмисля. Това е финалната точка на еманципантската битка, край на женското „робство“. „Мъжете на Диема Фемили те канят да седнеш с тях“ е **автореклама**, която, иначе казано, си е по същество един супер-дискриминационен слоган. Слоган, който е на крачка от пошлото. Но с усмивка, която имунизира от кича и „лошия вкус“.

Друг тип реклама, различна от рекламата-послание на сериалния продукт или съответния телевизионен канал, е рекламата, която пряко произтича от и цитира популярни телевизионни сериални платна. Т.е., говорим за **реклама на- и реклама от сериалите**, продукт на рецептивния потенциал на публиката, която разпознава любими телевизионни „марки“, предпоставящи успеха на друг тип консумативни продукти. Този тип – произтичаща от телевизионната – реклама в никакъв случай не е застрахована от кича и лошия вкус. Такава е „литературната“ реклама на салама „Санчо КФН“: *Дон Кихот: – Свободата, Санчо, е най-ценното нещо на този свят!; Санчо: – И саламът си го бива, Господарю!...; Дон Кихот: – Свободата, ...саламът, свободата, ...саламът...,* напротив, тя може да попадне право в десетката на хоризонта на публичната рецепция. Такива, литературни, но всъщност провокирани от популярността на телевизионния ефирен продукт (английския сериал „Перла в короната“, 1984, реж. Дж. О`Брайън, който впрочем популяризира и едноименния класически роман на Пол Скот) са: *„Бира „Болярка“- Велико Търново – перла в короната“* и *„БТВ – перла в короната на българския телеви-*

зионен ефир“. Разбира се, не е без значение периодичната актуализация на легендарното тв-платно на родния екран (в края на 80-те, в средата на 90-те и в 2013 година) – едноименният английски сериал в този смисъл има съществени заслуги върху формирането на масовия интерпретативен код. Не и самият роман на Пол Скот. Субкултурата активно работи и за каузата на високата култура. Симулакрумно кичозно лансира историята. Роман с история, сериал с история... По отношение на качеството на бирата Болярка обаче – едва ли...

В студията си „Структура на лошия вкус“ Умберто Еко дефинира този феномен, уви, не само на нашите модерни времена, като априорна „липса на вкус“ и „липса на мярка“. Дори тогава, когато става дума за безупречни имитации на някакъв оригинален културен обект, неминуемо тя, имитацията, поражда някакво предварително очакване и „налагане на резултата“ (Еко 1978:2). Еко цитира Лудвиг Тиш, който пък във „Феноменология на кича“ подсказва поне няколко възможни етимологии на термина кич: *скица, предмет с ниска художествена стойност, естетическа непретенциозност*. Можем да добавим и още – съчетаване на несъчетаемости, полагане на смисли в неприсъщ контекст, агресивни или глуповати нелепи баналности, парвенюшка претенциозност. Едно е сигурно – каквато и да е етимологията на понятието и морфологията на явлениято, рецептивният му образ е „остро натрапчив“ (Еко 1978:3). Кичът според Еко не функционира на равнището на човешкото познание – няма какво да научим от една имитационна творба, която обаче задължително реагира на „сантименталния стимул“ и всяко нейно „епизодично отклонение“ (от естетическото) се реализира „в норма“ – а тя е „вторична имитация на първичната образна сила“ (Еко 1978:6,7). Разсъжденията върху съвременните социални послания на „Перла в короната“ биха били повече от достатъчен аргумент в полза на сериала като изкуство, а не кич. Сериала лансира романовата творба. Рекламата обаче, почти случайно докосвайки се до английската изисканост със своята бирена неизисканост – звучи натрапчиво и агресивно-кичозно. Парвенюшки претенциозно и нелепо. Имайки своя пазарен успех. И това няма нищо общо с художествения (и пазарен) успех на телевизионния сериал и безспорните му качества.

Репресията на естетическото познание и цитата, кича и лошият вкус.

Херман Брох нарича кича „злото в стойностната система на изкуството; хитростта на един общ фалш на живота; лесносмислаем ерзац на изкуството, храна за ленива публика“, но пък задава въпроса „дали ако изкуството бъде напълно лишено от кич, ще може въобще да съществува?“ (Брох 1984:117) В този смисъл, ако сериалът като жанр е априорно смятан за кич, нима бихме се възпротивили на твърдението, че (все пак) английският телевизионен сериал „Големите надежди“ (2011, реж. Б. Кирк) ще ни върне към препрочитане на позабравения Дикенс? А нима не сме си представяли винаги Мис Хавишгън в кожата на... Джилигън Андерсън? Самата Джилигън Андерсън пък като по чудо се изплъзва от властта на извънземните и...агент Скъли (коронна нейна роля от сериала „Досиетата Х“, 1993, реж. К. Картър) или като съвременната двойничка на Виржиния Улф (също сполучливо нейно превъплъщение от филма „Часовете“, 2002, реж. С. Долдри). Неведоми са високите литературни пространства и тъмните субкултурни „ловни“ полета, които преброява телевизионната и филмова мелодрама.

Кичът е тип комуникация, която се стреми на всяка цена да породи ефект, дори самоцелно, разбира се, на базата на своеобразно културно самоутвърждаване посредством фалшифицирането на образа на света (Кили), което удовлетворява илюзийните потребности на човека. Умберто Еко с студията си „Структура на лошият вкус“ (1978) подема тона на Дидро (бащата на жанра мелодрама), твърдейки, че кичът е „незаконното дете на изкуството“, което се опиянява от „радостта от ефектите“. Но задава въпроса дали това означава, че „ако едно произведение се стреми да породи ефект, трябва да бъде изключено от царството на изкуството?“ (Еко 1978:7) Впрочем, съвсем в духа на Еко беше и коментарът ни дотук относно значимостта на ефектите (социални, политически, икономически, джендер-, психологически, дидактически, социокултурни) от рецепцията на телевизионната сериална мелодрама в примери. Защото първичната функция на всяко изкуство е именно стимулирането на някакъв ефект – социален, развлекателен, религиозен или еротичен дори. Ако обаче произведението на изкуството се интерпретира не от гледна точка на неговата техника и поетика, а единствено като „форма на познание“, със сигурност творбата и рецепцията ѝ е в плен на буквализма и кича.

В именно в подобна интерпретационна и познавателна парадигма телевизионната сериална мелодрама би се схващала като категоричен кич. Особено ако е лишена от интертекстуални отпратки, от пародийни заложи, от авторефлексия, от липса на въображение и провокативност (към самата себе си), от втори суверенен музикален текстови план на внушения и послания, от собствена инвенция, тя ще се възприема категорично като кич. И именно такъв феномен представлява *сапуненият сериал*. Кое не означава, че е лишен от познавателни послания, от своеобразни естетически амбиции, от провокативни интеркултурни способности за комуникация и сублимация. В този смисъл, твърдим, че е полезно човек да се вглежда съсредоточено в дори в прекомерно шарените телевизионни екрани на индийските мелоси „Цветове на любовта“ или „Малката булка“. Разбира се ако има повече свободно време. Защото пък другият вкус не винаги е лошият вкус. Чистотата на жанра обикновено ни развързва ръцете да бъдем или естетически безпощадни или непретенциозни. Често това е едно и също нещо. Не стои така въпросът обаче, както стана ясно, с миксираните жанрови форми: мело-сага-пародия; костюмна историческа сага-пародия, чиклит мело-пародия. В този смисъл се съобразяваме напълно с тезите на Херман Брох и Едгар Морен, че е особено важно изкуството и комуникацията да реагират на духа на времето. Впрочем именно така ще разпознаваме произведението на изкуството от кича, който се преструва на безразличен към своята епоха. Не бива да ни заблуждава демонстрираната понякога от него артистичност; артистичността не е приоритет на изкуството, а вродената човешка артистичност няма нищо общо със зададените норми и модели на изкуството. Луиджи Парейсон в „Теоретици на ерзаца“, твърди именно това. (Еко 1978:9)

Лошият вкус се проявява от онази творба, която „се стреми да се представи като произведение на изкуството“ (Еко 1978:9), а не е. В този смисъл е важно както посланието, така и намерението на творбата. Брох допълва: „кичът се отнася не толкова до изкуството, колкото до житейското поведение, до човека, който има нужда от такава форма на лъжа“. Така творбата-кич се превръща в „непрекъсната мистификация, бягство от отговорността на изкуството.“ Брох употребява понятието „кичмен“. (Брох 1984:117) В същия дух Еко акцентира върху човека-кич и кичозното човешко поведение, а не върху творбата-кич (впрочем, в определен момент той поставя въобще под въпрос коректността на подобна квали-

фикация, т.е. има ли кич в изкуството?). По неговата логика категоричен кич е житейската идентификация с кино-и тв-образите, всички онези влюбвания, женитби, раздели, житейски жестове от всякакъв ред, които повтарят вече изиграните. Едва ли. Животът понякога изпреварва, понякога повтаря художествени схеми, вече сътворени наративи – и, въобще, той е по-богат и по-интересен от изкуството, което е винаги на крачка след него. Когато обаче „нещата от живота“ добият комерсиални измерения, тогава вероятно става дума (и) за кич. Кичът е сериозно „изкуство“. В телевизионните реклами обаче актьорите-персонажи продават продукти с намигване, закачка, с помощта на цитата, вица и пр. (Впрочем рекламното „семейство“ от рекламата на хърватския КОНЗУМ е реално вдъхновено от сериалното платно „1001 нощ“ – по време на снимките на 90-сериен филм актьорът Халит Ергинч се влюбва в Бергюзар Корел, той се развежда с жена си, тя се разделя с годеника си и година след бомбастичния успех на тяхната екранна история се случва и реалната, те сключват брак.) Виж, откровено сериозната туристическа реклама на Истанбулски и Средиземноморски туристически дестинации – с всичките му изгреви и залези с лодки, Босфорски романтики и сърцераздирателни музикални акорди – в турските сериали си е откровен кич. Естетически успокоителното е, че това комерсиално изкушение е превърнато и в обект на пародиране. А естетически отрезвяващо все пак ни въздейства терапевтичното им релаксиращо звучене. Телевизионният сериал обещаващо хитро и ловко успява да се изплъзне от постоянно дебнещата го желязна прегръдка на кича и безвкусицата.

„Цитиращият текст е кич – твърди Еко – не само защото стимулира сантименталния ефект, но и защото непрекъснато се стреми да подсказва мисълта, че радвайки се на тези ефекти, усъвършенства едно привилегировано изживяване.“ (Еко 1978:10) Но по тази логика излиза така, че всеки ремикс (смесица), всеки римейк(нова насока), всяко посягане (коректно, естествено) към нечий чужд текст е вече кич. Сецесионът е кич, авангардът е кич, постмодернът е кич, масовата култура е кич?! Не би могло.

Особено внушителни са културните и субкултурните внушения на **музикалните ремикси** в телевизионната сериална практика. Покъртително звучи „Лунната соната“ на Бетовен, например, като фон на сърцераздирателната невъзможна любовна драма на бедната Ферия и богатия Емир в турската мелодрама „Огледален свят“. Или пък „Сарабанда“

на Хендел – като драматично-тревожен фон на съдбата на Онур от „1001 нощи“ или пък – отново като фон на драматично отказаната женитба от същата тази Ферия... Докато от очите ѝ се ронят сълзи, Емир е с диамантен пръстен в ръце, тя е на колене край луксозния басейн, неутешимо ридаеща, а над главите им се сипе изкуствен сняг... Звучи сантиментално, разтърсващо-кичозно – не на място. Но пък симфоничната сюита „Шехерезада“ на Римски Корсаков звучи симпатично, при това – съвсем „на място“ в турския сериал „1001 нощи“. Не на последно място и благодарение на оригиналните разработки, вариации на композитора Кърач, който вплита оригинални ориенталски мотиви и модерна оркестрация в тях. Така Римски-Корсаков ще зазвучи „по Кърач“. И обратно. Може би заради органичната близост, заради програмните ориенталските мотиви, ползвани от руския композитор, поради общността на тематиката? Но и трите посочени примера, колкото и разнородни да са, все пак са откровени културни цитати, преноси от един към друг жанр, не органични усвоявания, а музикални колажи в общата рамка на музикалния бекграунд на една истинска „музикална драма“, каквато е тази турска телевизионна сериална мелодрама. Сериалът е всеяден жанр.

Въобще, сериалната филмова музика залага именно на подобни внушения, обърнала поглед назад и нагоре към високите класически шедьоври. Тя обича да ги популяризира, да разсъждава върху естетическите им възможности, предлага откровени цитатни колажи по тях, римейки, ремикси, експериментира върху основни теми и мотиви, без да ги усвоява престъпно-плагиатски. И без да звучат кичозно. Така ще дочуем в музиката към американския сериал „Седмorkата на Блейк“ основната тема на Мориконе от „Великолепната седмorkа“. Тя ще организира плътността на музикалния текст, ще бъде ремикс и пренос от един към друг идентичен жанр – жанра „филмова музика“. В турския сериал „Времето лети“ дочуваме позната фраза-цитат от музиката към британския филм „Момичето с перлената обича“. Същият сериал, напоследък особено популярен на родния ни екран, съвсем откровено звучат заемки, откровени цитати на цели музикални фрази и мотиви отново от Мориконе („Имало едно време в Америка“). Обикновено свръхпопулярните музикални акценти са заложили в сцени с особено явна емоционална разпознаваемост – например стрелбата по Капитан Али; публиката няма да узнае до следващия епизод дали той ще оживее. Нямам представа как точно са решени въпросите с авторските права на

тази чужда музика, експроприирана от оригиналния саундрак. Имаме предвид разпространение в многомилionen тираж на този телевизионен продукт – „Времето лети“ (2010, реж.З. Тан), а в крайна сметка става въпрос за Енио Мориконе. Както е учудването ни обаче, когато, в 147 епизод на сериала (сцената е решителна, Айля съобщава на родителите си, че е бременна от годеника, който я е изоставил в деня на сватбата) прозвучава позната интродукция. И не само – това е песен, която ще бъде изпята докрай, изпълнителката е с плътен женски алт, текстът е послание за силата на всеопрощаващата майчина обич, а музиката е на... Митко Щерев. Става въпрос за популярната българска естрадна песен от неособено близкото минало „Майчице свята“ (текст Иля Велчев, музика Митко Щерев, изп. Мими Иванова). Неизвестно кога и дали въобще тя е продадена на турския музикален бизнес – днес обаче очевидно се радва на милионна аудитория. („Времето лети“ е най-гледаният сериал в Турция през последните 5 години след „Листопад“.) По въпроса с авторските права въпросително ще замълчим.

В българския сериал „Дървото на живота“ прозвучава цялото аржентинско танго от холивудската романтика с Ал Пачино „Усещане за жена“ – директен цитат, вписан в макрожанровата музикална тъкан на филма. Музикалните масовокултурни територии, впрочем, познават още по-смели експерименти (този път римейки), които успяват да пренесат и тотално да обработят, но задължително в плана на прозрачно разпознаваемото цяла една музикална тема. Такъв е случаят с песента на Селин Дион „All by myself“ и темата от 2-ра част на Концерт на пиано и оркестър №2 от Сергей Рахманинов, например. В студията си пък Еко дава друг показателен музикален пример: някой си композитор от групата „Тимпан Али“ създава танцова пиеса по Бетовеновата тема от „На Елиза“. Това със сигурност е кич, защото авторът остава в същата жанрова парадигма, разчитайки на идентичния ефект на собствения си фалшификат. При нашия пример със Селин Дион обаче става дума за диаметрално противоположен – творчески – подход. Постмодерността може да е учудващо смела, без задължително да изглежда и звучи кичозно.

Клеман Гринберг обобщава проблема така: „докато авангардът имитира акта на имитирането (и вероятно тук става дума за стилизацията – бел.моя), кичът имитира ефекта на имитирането“ (цит. по Еко 1978:13), тъй като неговите послания са безкрайно лесносмилаеми и той не е продукт на оригинална технология. Кич може да представлява вся-

ка фотографска творба, която имитира ефекта на образа, но когато този образ е моделиран, пресъздаден, той възпроизвежда свой собствен, фотографски ефект. Затова Анди Уорхол твори изкуство, а не кич. Негови репродукции или копия обаче са кич. Прерисувана картина с образа на Мона Лиза (или ковъорче, гоблен), закачен на стената, е христоматиен пример за откровен кич, имитиращ ефекта на загадъчната усмивка на Джокондата. Ще разпознаем копия на прочутите фотоплатна на Уорхол с Мерилин Монро, по стените на домовете на героите от сериала „Домашен арест“ (там е търсен, естествено, на много ниско буквално гротесково ниво пародийния ефект: Монро ли? – та това е тъщата като млада!) и в „Огледален свят“ (в дома на Хамде тези копия демонстрират богаташки еснафски лукс). Но независимо от целта, която преследват, и в двата случая (в първия обозначават някаква неистина, във втория – истина) са по равно кичозни. Сериалът „Листопад“ не имитира ефекта на романа на Решат Нури – сценарийният сюжет го ремиксва-дописвайки и осъвременявайки го. Пренасяйки го на друга плоскост – в обсега на съвсем друго изкуство. Ремикс-пренаписване на романа „Битието“ на Владимир Зарев предлагат и петимата сценаристи на българския сериал „Дървото на живота“. Оставайки верни на епохата, те се справят с конфликтите и характерите (разбира се, с надеждната помощ на категориите и жанровите стратегии на мелодрамата) доста по-добре от самия романов автор. А романът на Голсуърти „Сага за Форсайтови“, римейкван в парадигмата на телевизионното кино, което обаче прецизно спазва рецептата на автора – стил, епоха, образи, конфликти, с една дума *духът на времето*, заживява нов равноценен живот на телевизионния екран. Спорно е колко по-трудно е впрочем да останеш верен на гениалния автор, отколкото на слабия и едновременно – верен на себе си като творец. Сериалът „Сага за Форсайтови“ компресира художественото времепространство, обемният романов материал е стегнат и свит в обозрим сценариен сюжет. Същото се случва и с „Перла в короната“. И всичко това не може да бъде кич. Има оригинални способности и средства за моделиране на новия – вече телевизионен свят, има (нова) авторова инвенция.

Да се приема масовата култура като недоразумение, което измества реалните елементи на размисъла, в този смисъл е необосновано. Масовата култура не е (задължително и винаги) *сурогат* или *суб-* на изкуството. „Антропологическата ситуация на масовата култура се очертава като непрекъсната диалектика между обновителски предложения и ехопо-

добни адаптации... – твърди Умберто Еко – Публиката непрестанно се възползва от вторите, вярвайки, че достига същността на първите.“ (Еко 1978:17) В действителност наистина е така. Режисьорът и сценаристът на „Сага за Форсайтови“ не хранят илюзии, *чесавторият Голсуърти*, публиката обаче пълноценно се възползва от тях и им се доверява вместо на Голсуърти, а, четейки, независимо от това се доверява паралелно и на Голсуърти. Конкретното послание поема формиращите похвати на изкуството (на романа), но чрез друго изкуство (киното, телевизията). А зрителят не храни илюзии, че подменя пълноценно гледането с четене. Умният зрител вярва, че не би се случило и обратното. Никой не вярва, че съвременната жена, архитектката Шехерезада Караджа Евлияоглу от сериала „1001 нощи“ е древната-преродена Шехерезада. Но пък ковърчето, гобленът или репродукцията-фалшификат реално подменят с присъствието си оригинала, за да функционират вместо него. В първия случай става дума за метафора-алегория; във втория – за метонимия. Кичът лъже. Изкуството си играе. Когато самото естетическо преживяване разчита на фалшификата – това е кич. Той е за масова консумация, той вулгаризира стойностите, съвсем в духа на философията на *мидкулта* (терминът е на Макдоналд), той съсредоточен около кухите претенции на средния вкус да бъде висок. Еко говори за мидкулта, за „неспособността му да претопа цитата в новия контекст“ и за кича, който „се перчи с перата на други постижения и се продава като изкуство.“ (Еко 1978:31, 34) А не е. Говори още и за снобската презумпция на ужасната средна уравниловка на вкусовете, която е по-лоша дори от ниската, просташката, защото не е откровена. Мидкултът и кичът имат винаги алиби. Въпросната уравниловка е свързана с консумирането на форми, претрупани от свръхупотреба на художествени изрази и метафори, експлициращи сантимента. Той трябва да бъде прецизно дозиран. Когато го регистрираме, вече трябва да сме ужасно внимателни. Впрочем, и със смешното, и с гротеската е така.

Позите и жестове на кича са конформистки. Той е достатъчно умен, за да бъде кротък, да се съгласява, да се пригажда, представяйки се вместо някой друг. Изкуството е протест, бунт, несъгласие. Без да абсолютизираме подобна радикалистка представа, твърдим, че във всяка постмодернистична радикална констатация всъщност дреме традиционалистична представа. Още през 1934 година Хосе Ортега-и-Гасет ще констатира: „Самият живот подбира ценностите и ги подрежда в йерар-

хия, без да прибегва до външни по отношение на живота съображения... Ценностите на културата не са мъртви, просто рангът им се е променил. (...)... в спонтанната система на оценки, която новият човек носи със себе си..., се е появила нова ценност – жизненото, което потиска останалите със самото си присъствие.“ (Ортега и Гасет 2003:77) И то, жизненото, въздейства на модерността като компенсаторен механизъм, отварящ хоризонтите на модерния (пост-след-модерния) човек към добрите старинни приказни сюжети и предмодерна логика на общочовешките отношения. Отваря сетивата му към човешкото... Едновременно разчитайки и незагърбвайки постановката на хедонизма и развлечението – а това е свята святих на масовата култура.

„Темата на нашето време е да подчиним разума на жизнеността...“ (Ортега и Гасет 2003:87) – заключава Ортега-и-Гасет, а нима не върши именно това добре направената телевизионна мелодрама, новела, комедия, драма?

В духа на Ортега-и-Гасет и Еко ние говорим за необходимото отстранение от привидното тържество на мидкулта и кича в масовокултурните продукти, които дефинираме като жанрове на телевизионната масова култура, а именно – телевизионните сериали. При това, сътворени или не „по мотиви от романа на...“, претенциозно лансиращи се като основано на класиката „високо“ художество или непретенциозен колективен (полуфолклорен) масовокултурен сценарийен продукт. Дали в първия случай те представят един качествен продукт, който лансира друг, със сигурност качествен? А във втория, когато нямаме сигурната платформа на престижния литературен материал – дали рисковете от провал са по-големи?

Оказва се, че и популяризацията на класиката, и упражненията, експериментите върху класиката извън класиката са нещо полезно за публиката, а гледните точки към полезността са разнородни. От съществено значение за стойността на сценарийния проект и на телевизионния сериал въобще се оказва не толкова произходът, а поетиката – техниката на текста (сценарият и филмовото му осъществяване). Важното е да се разказва. Да живее масовата култура, защото чрез нея днес оживява и високата. Оживява и игровата енергия и вкус, и въображението на публиката. Не на последно място – и комерсиалната ѝ активност. Маскулт-а – съвсем в духа на класическите наратологически теории за приказката и мелодрамата (а ла Проп и Ж. Полти) – влиза в доспехите

на вълшебния помощник, който напътства и управлява акцията по спасението на хайкулт-а, отвлечената жертва в непрогледната джунгла или омагьосаната гора на хипермодерните информационни времена, населена с безименни дезинформатори, с коварни изкусители или чудовища-антагонисти. По-лесно му е на маскулт-а, нашия вълшебен герой, да се справи с чудовищата (на кича или безкултурието) или пък с твърдоглавието на принца-протагонист (хайкулт-а). Проблематичен е не друг, а именно фалшивият герой с фалшиви претенции, а именно мидкулт-а, който снобски ще декларира: *Не гледам сериали, от тях се затъпява, те промиват мозъка, това е кич*. Дали човечеството няма повече нужда от утопии?... Напротив, има – прекалено старо и мъдро е, за да прави друг избор.

Цитирана Литература:

Адорно 2011. Адорно, Теодор. „Може ли публиката да иска“ (1963). – В: „Когато медиите не бяха постмодерни“, София, Агата, 2011

Бродски 2013. Бродски, Йосиф. „Трофейно“, -В: Самотни пътешествия, София, Факел експрес, 2013

Брук 1978. Брук, Питър. Празното пространство. В: Избрани произведения, Театър XX век., София, 1978

Брох 1984. Брох, Херман. „Песента на Нерон“, София, 1984

Еко 1978. Еко, Умберто. „Структура на лошия вкус“. – В: Бюлетин. Съюз на българските филмови дейци, 1978, кн.4

Ортега и Гасет 2003. Ортега и Гасет, Хосе. „Темата на нашето време“, София, Панорама, 2003

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани

печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „Наръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Коментари (8)

- 29-06-2014|Alex

Доста смело е да се представят популярни сред интелегентните среди позиции като научно изследване, но като цяло – резултатът е позитивен. Разбира се, някои фактологически грешки не допринасят за равнището му – Джилиън Андерсън не играе в „Часовете“, а без да съм гледал 147 епизод на „Времето лети“ мога да кажа, че експлоатираната не само в него, но и в целия сериал музикална тема, се води на Митко Щерев, но е от „Изгубени души“ и не се изпълнява от Мими Иванова. Казвам „се води“, тъй като оригинално темата е взимствана от руския романс „Гори, гори, моя звезда“ – доста шумен спор от времето на „Изгубени души“, но както се казва – „Времето лети“, нещата се забравят, но пък „авторството“ остава... Да, когато се позоваваме на факти, трябва да се знаят нещата, които трябва да се знаят!

- 29-06-2014|shulik

Вероятно, измамната достъпност на темата е заблудила Alex, че тя го освобождава от отговорност към фактите. Наистина има популярни недоразумения, според които романсът „Гори, гори моя звезда“ бил прототип на известното парче на М. Щерев. И за най-лаическото ухо обаче „сходството“ между двете пиеси би удовлетворило единствено мярката на проф. Д. Михалчев за абсурдност на преднамерената съпоставка. Такава фразеологична мярка според него е „сравнението между един килограм и една секунда“. Прокурорите по плагиата биха имали далеч повече основания, ако познаваха кантото към арията на Джилда от „Риголето“ на Верди. Но и това не е задължително... Задължително е обаче да не бъркаш заглавието на Димитър-Димовия роман „Осъдени души“ с „Изгубени души“:))

- 29-06-2014|**Evdokiya Borisova**

Благодаря и ви и на двамата – Алекс и Шулик – за доуточненията! Лапсус: актрисата не е Джилиан Андерсън, а Джулиън Мур. Съжалявам. И не е „Изгубени“, а „Осъдени“ души, разбира се. В случая обаче говоря за друга песен, а саундтракът на целия сериал „Времето лети“ е изключително богат. Говоря именно за песента „Майчице свята“, по текст на Иля Велчев и музика на Митко Щерев (певицата е Мими Иванова, без съмнение). Турският шлагер, разбира се, че не е по текст на Иля Велчев и певицата е друга:). Но до колкото разбирам турски, текстът е доста сполучлив превод на текста. И вътре е целият музикален текст на Щерев. А отношенията между „Гори, гори моя звезда“ и „Осъдени души“ са по-скоро свързани с цитатността. Размислих се върху авторското право не по същество, а в духа на постмодерната мешавица: компилации, преноси, екстаполации, пародиране, миксиране и пр. на мотиви, теми и образи. Още веднъж благодаря!

- 17-07-2014|**Ани Илиева**

Тази статия ме удиви до степен да не съм в състояние да артикулирам какъвто и да било смислен коментар. Да прочета разсъждения върху телевизионните сериали, техните публики и интерпретации, написани през 2014 година, но основани на философията на Адорно, Морен и Ортега-и-Гасет, а ключовото понятие да е „масова култура“... е, предполагам, на това му се казва когнитивен дисонанс. Дали би могла доц. Борисова да обясни смисъла, който влага в „масова култура“, ако е възможно, като се позовава на книги, написани след 1978-а?

- 17-07-2014|**Златко**

Извинете, че се намесвам, но нещо не разбирам тук смисъла. Означава ли коментарът ви, че според вас масовата култура е явление, появило се СЛЕД 1978? (Как иначе да се разбира настояването за именно такова позоваване)... Или може би смисълът е в някакво настояване, че имената на споменатите автори не пасват в есе върху масовата култура? (Също толкова неразбираемо).

Бихте ли пояснили малко тезата си, ако обичате...

• 18-07-2014|Ани Илиева

Не съм изразявала теза, изразих удивлението си. Написаното в статията ме учуди и обърка по толкова много начини и на толкова много равнища, че след първия прочит не бях (а и след още два все още не съм) в състояние да го осмисля, още по-малко да го коментирам с достатъчна сериозност. При все че смятам себе си за – ще употребя именно тази дума: фен – да, за фен на културните теории и медийните изследвания.

Допускам, че статията е откъс от последната книга на авторката, така че напълно възможно е недоумението и объркването ми да са резултат от това, че се запознавам само с фрагмент от цялостен текст. Непременно ще потърся книгата, всъщност ще се опитам да си набавя всичките пет книги на доц. Борисова, изброени във визитката ѝ, и ако техният прочит промени възприемането ми за тази статия, ще потърся и самата нея, за да се извиня за така импулсивно започнатата полемика. Дотогава обаче ще чета горния текст сам по себе си, а той поражда у мен много въпроси, най-горчивият от които е – нима медийните изследвания у нас са същите като медиите ни? Изпреварвайки следващи питання, ще поясня – впечатлението ми засега е, че доц. Борисова пише не за феномените, които изучава, тя дори не представя наблюденията си и резултатите от своя анализ. Вместо това тя е написала онова, което нейната аудитория от колеги, студенти, медийни критици очаква да прочете. Струва ми се дори, че има дълбоко противоречие между собствените ѝ впечатления и нагласи към телевизионната мелодрама и интерпретацията, предложена от нея.

Първото, което ме удиви – и на което, признавам, малко несвързано реагирах в предишното си включване – е изборът на концептуална рамка за разсъжденията: теории и понятия, изградени през първата половина на миналия век. Авторката пряко заявява, че светът днес е различен от онзи, в който е живял Адорно, дори подлага на съмнение способността на „най-мъдрия и проникновен тълкувател“ и най-яръс-тен критик на телевизията да разбере случващото се в съвременния дигитален свят. В такъв случай не разбирам – нима позоваването на философи като Адорно и Ортега-и-Гасет е единствено с цел да се спори с тях. Понятието „масова култура“ е надградено върху философията на/за масите, при това в изключително острокритичен, дори провокативен стил. Прословутата студия на Дуайт Макдоналд (споменавам го, защото е изрично споменат по-горе), написана през 1953 г., е дотолкова ярко

оценъчна, дори унищожителна, че се съмнявам в аналитично-познавателната ѝ стойност тогава, преди 60 години, камо ли сега. Както понятието, така и теориите за масовата култура са подложени на критика и преосмисляне още през 80-те (от Джон Файск и Стюърт Хол, да речем), проблематизирани и отречени, после предефинирани многократно, затова ми е невъзможно да разбирам за какво изобщо говори авторката, ако тя не конкретизира смисъла, вложен в употребяваната от нея терминология. За момент предположих, че „масова култура“ е равно на „мейнстрийм“, после обаче ми се стори, че се има предвид абстрактна съвкупност от субкултури, което е някакъв терминологичен оксиморон. Обърках се окончателно, затова помолих за дефиниция. При последващите си четения на статията някак изведох за себе си, че под „масова култура“ се има предвид продукцията на една електронна медия, наричана някога „масова медия“ – телевизията. Ще приема понятието в това му значение, като ще разчитам да не бъда упрекната в недоразбиране – все пак си го извеждам сама. (Ще приема и самото прилагателно в някаква условна употреба, тъй като все още имам проблем да смятам за „масово“ нещо, което само в един програмен абонамент ми е предложило 120 канала, които игнорирам до един, понеже, очевидно, предпочитам други медии.)

Онова, което ме удиви още повече, беше заимстването не само на теориите, но и на реториката от критиците на масовата култура, тъй като съм несвикнала на нейната безусловна и нетърпяща възражения негативна оценъчност. Това, което в статията е наречено „профанация на литературната класика“, т.е. телевизионните адаптации на литературни произведения, вече привикнах да го срещам определено като „трансмедийно разказване“ и анализирано извън оценъчната перспектива на собствения на автора вкус (имплицитно или експлицитно заявен като висок). Това, което в статията се коментира като „кич“, като „субпродукти на духа“ и пр. – а именно всичките разнообразни културни практики на рецепцията и интерпретацията, идентифицирането с тв образи, присвояването на избрани фрагменти от телевизионния текст и техните употреби в нов контекст, за нови текстове и значения, цялото това „културно производство отдолу“ – отдавна свикнах да бъде наричано „култура на участието“, между другото, ключово понятие в теориите на съвременния дигитален свят.

В никакъв случай не претендирам за правото аз да казвам на авторката с какви понятия да борави, още по-малко бих оспорила правото ѝ да заяви собствен (елитарен) вкус и да определя според него кое е „кичозно“, а кое – „симпатично“. Изборът ѝ да подражава в реториката си на Морен и франкфуртските критици обаче дава един допълнителен ефект, който силно ме притеснява в едно академично съчинение – ефектът на остро критичното, но същевременно безлично говорене. „Правят се“, „получава се“, „качват се“, „пише се“ и др. под. безлични глаголни конструкции за мен нямат никаква информативност, а само ме провокират да се питам непрекъснато: кой? как? защо? Ако по времето на Теодор Адорно (или поне в неговите теоретични представи) властовите центрове и културните агенти са поне на абстрактно равнище определени, то възможно ли е да бъдат те идентифицирани – така тотални и унифицирани до степен да не е нужно да се назовават конкретно – днес? Съжалявам, но подобна безлична реторика мен лично силно ме обърква. Защото културните производители днес, с техните различни интереси и стратегии, са стотици: всяка телевизия, всеки тв продукт се прави от конкретни екипи, а те следват конкретни политики, насочени към конкретни публики. Това много ясно си личи и се потвърждава от анализа на доц. Борисова върху отделните телевизионни сериали, при съпоставянето на различните художествени стратегии, използвани в тях – тази част от статията ми беше особено интересна и полезна. Недоумявам защо вместо да се фокусира върху анализ на разнообразните медийни политики, авторката така се стреми към тотализиране и на езика, и на интерпретацията си. До степен, че за „жанра“ и за „сериала“ се говори като за одушевени субстанции със собствени самоличност и поведение, със собствени „умения“ и емоционални способности да се „присмиват“ било на себе си, било на някой друг одушевен събрат... Трябва ли да се усъмня във впечатлението си, че телевизионните продукти че създават от хора и се възприемат и интерпретират от хора и че този процес може да произведе какво ли не – „конфликт“, „война“, „флирт“, „безразличие“, ако ще си говорим с метафори на човешкото поведение? Например блоговете и сайтовете не са „естествено“ само любителски, те се създават първо от продуцентските компании, още преди пускането на сериала – там най-напред започва ухажването на публиката, подгряването на напрежението, спекулациите, опитите да бъде създадена собствена аудитория с интимните измервания на „общност“ (тук се позовавам на

Нанси К. Байм, която авторка предвид множеството ѝ съчинения върху сапунените опери, убедена съм, доц. Борисова познава отлично). Удивена съм, че за тези процеси няма и намек в публикуваната по-горе статия. За продуцентите не се говори изобщо (някак си разчитам, че на тях е посветена друга част от книгата, фрагмент от която в момента може би неадекватно и несправедливо коментирам), а за публиките се говори като за нещо хомогенно, абстрактно, дори в единствено число – „зрителят“, който е ту „умният зрител“, ту лишеният от вкус потребител на кич. Всъщност не съм сигурна дали дори за потребителите на кич се говори конкретно, предвид твърденията, одушевяващи и тази естетическа категория, от типа „кичът е конформистки, достатъчно умен, за да бъде кротък, да се съгласява, да се пригажда...“ След няколко прочита на статията не ме напуска горчивото подозрение, че на доц. Борисова ѝ харесва телевизионната мелодрама и с удоволствие я изследва, но пише текстовете си така, че да се четат и разбират от „мидкулт-а“, с който тя се опитва да влезе в полемика на финала. Затова пък „изкуството е протест, бунт, несъгласие...“ Кое изкуство? И не бяха ли това свойствата на субкултурата?

Впрочем именно с разгадаването на смисъла на термините „субкултура/субкултурен“ в публикуваната статия, признавам си, не успях да се справя. Въпреки, че той е многократно и многословно пояснен, или може би поради това. Още в началото на текста си авторката признава трудността да се дефинира това понятие, съгласна съм напълно, така е с всички понятия, около които се струпват (предимно емпирични) изследвания в течение на десетилетия. Разчитам, че когато си закупуя книгата, ще видя въз основата на кои точно доц. Борисова е изградила своето разбиране за понятието, тъй като в тази статия не е посочен нито един автор. Опитвах се да отгатна по даденото от нея определение, но колкото повече го чета, толкова повече имам чувството, че то едновременно и съвместява познатите ми автори и школи, и им противоречи (например твърдението, че субкултурата „предразполага публиката към забравя – размива се нейната класова, етническа принадлежност, тя ясно и егоистично се самозаявява, идентифицира“, ме кара да предполагам, че тук са изключени разработките на класическите школи: на чикагските социолози, които разглеждат субкултурата в етнически категории, и на бирмингамските критици, които я разглеждат твърдо в класови категории). Приемам, че са използвани съчинения, които не познавам, оттам

и недоумението ми. За първи път срещам да се говори за субкултура, отнесено не към група хора, а към група текстове/жанрове, т.е. да се употребява не като социално-антропологично, а като естетическо понятие.

Като че ли се уморих. В пристъп на дребнавост ще оспоря едно твърдение: „Днес, когато публиката е претръпнала на всевъзможни жанрови и медийни конвергенции...“. Публиката на нищо не е претръпнала, защото конвергенциите са резултатът от нейните активни действия, поне според Хенри Дженкинс, който наложи употребата на това понятие. Въобще да се мисли за публиката през призмата на Едгар Морен, като за „пасивен-масов-зрител“, дотолкова противоречи на заобикалящия ми свят и собствените ми представи за него, че ми причинява когнитивен дисонанс. Понеже, видите ли, аз съм вашата публика и съм активна, конкретна, реагирам, вместо да зяпам. Казвам ви веднага какво съм прочела и какво (не) съм разбрала, същото правя и със сериалите, които гледам. А пък относно музикалните ремикси, ще се осмеля да препоръчам работата на Джон Егънис, който ги коментира именно в контекста на авторското право. Може би ще бъде полезен в разбирането на част от процесите.

- 19-07-2014|**Златко**

Коментарът ви, във всеки случай, звучи сериозно компетентно. Ако успеете да подредите и развиете мислите си в малко по-продължителна форма, мисля си, би станал добър материал за публикуване...

- 20-07-2014|**Ани Илиева**

Благодаря за поканата, г-н Енев. Както вече си признах обаче, аз не съм медиен специалист, а по-скоро фен на този тип изследвания. Доколкото собствената ми работа е в полето на културната антропология, а в днешно време в западния свят всеки човек е въввлечен в някакъв тип медийно производство, антропологичното разбиране е невъзможно без познаването на медийната теория и критика. Затова съм всъщност радостна да открия работата на доц. Борисова и ще положа усилия да се запозная с последната ѝ книга. Когато го сторя, ако преценя, че съм в състояние да произведа смислена рецензия, а не заяждане на дребно за отделни понятия и твърдения, ще ви потърся, за да ви припомня за предложението.

Юли 2014

Там където е погребан Орфей

Автор: Илия Троянов

Широко разклонена е нашата рода – из цялата страна, далече извън границите на страната. „Имаме само роднини“, казва майка ми, докато разбърква гювеча, „роднини, които познаваме, и непознати роднини“. И предците ни, които каним на всеки празник и които получават най-сочното парче агнешко. Дядо ми захапва едно чушле, което не му е никога достатъчно люто, и оправя кепето си:

„Няма как да избягаш от роднините си, най-добре е да свикнеш с тях.“ Прабаба ми, с кошничката с бродерии до себе си, се изсеква така шумно, че чуваме погрешно прогнозата за времето, хвърля носната си кърпа на пода и взема думата с най-изтърканата си мъдрост:

„Ти си това, което са другите преди теб.“ Докато сестрите ми мият съдовете, по телевизията един пее, навярно далечен роднина, и на мен ми идва наум завещанието на прапрадядо ми, надраскано върху корицата на един изпокъсан фотоалбум: „Границите на моята рода са граници на моя свят.“ Това, доколкото знам, все още никой не е могъл да опровергае. Чичо на майка ми, учен човек, който ходи на работа с костюм и който никога не ни посещава, тъй като е много зает, посвети седем години на родословното ни дърво, доказващо един велик везир за начало на нашия род („Никакви възражения!“), в отговор на което чичо ми по бащи на линия за девет години усърден труд доказва, че произходът ни започва с първия валия на Османската империя. Баща ми, толкова черен, че на улицата често бива обиждан като циганин, никога не взема страна, освен с въздишката си: „Отправи ли се някой на път, чак тогава разбира колко много роднини има.“ И затова прадядо ми никога не е стигал подалече от Едирне, прекалено често е бил спиран пътно от любопитни люде, които са вярвали, че са го разпознали, и са го канели в домовете си, само чувайки гласа му. В моята рода роднинството има свое собствено измерение, това исках да обясня на учителя си, но той не ме слуша, а и

сестра ми никога не ме оставя да довърша, измъква ми листа под молива, е, разказвай сега...

...раста в тялото ѝ без да ѝ преча, тя си мисли красиви неща, удря прането в каменна плоча, надиплено, свито на топка, натъркано с домашен сапун от свинска мас, панталони, ризи, кърпи, черги, те ѝ създават най-много работа, мисли си за сина, който трябва да роди, мъжът ѝ така е наредил, тя се срамува от него, когато той раздава заповеди на съдбата, гол от кръста нагоре, глътка кафе, пълна чиния с боб, преди да излезе и да отиде при козите, той нищо не казва, тя слуша и после, докато пере, гласът му, подрезгавял от съня, излиза от гърлото му под затоплящото слънце и няма нищо какво да му пречи, дори хлопатарят на врата на неспокойния черен овен, само гърмът може да го заглуши, когато привършва с доенето, пет литра, пяна отгоре, вкъщи отново, чергите ѝ създават най-много работа, вече са проснати да съхнат, тя лежи под току-що изпанетото одеяло, съвсем гола, така, както той иска, той влиза в стаята, надвесва се над нея, погледът му пада върху лицето ѝ, откопчава колана си, втренчил очи в нея, сякаш нещо не ѝ вярва докрай, с какво ли съм го разочаровала?, панталоните падат, той измъква краката си от крачолите,

ще ми дадеш ли син?, вече се е навел, ръката му с мирис на козе мляко я гали по врата, по гърдите, по корема, не е възбудена, но е до него, когато той прониква в нея, ти си моето удоволствие и моята болка, гласът му се е завърнал и колкото повече се възбужда, толкова по-малко може да мълчи, тя е наред плевнята, наоколо и сеното кръжи като снежинки, тя почти нищо не вижда, сламки и прах, всичко наоколо се върти, прониква в нея, в ноздрите и, в ушите, в устата, между бедрата и, тя натъпква сеното и с тежка стъпка излиза от плевнята, вътре в нея буца, дотолкова плод само на неговото желание, на неговата настойчивост, че тя си пожелава да роди дъщеря и да я кръсти Фатима, рухва и с дясната ръка се обляга на плочата, мъжът ѝ изкарва коня, купил е коня тъкмо за тази цел, акушерката е през две села, вторник е и аз съм готов да се родя...

достатъчно с написаното, сестричке, всяко семейство си има по някоя черна овца, нашето сякаш е само от черни овци, малкият по цяла вечер седи и записва всичко, което се казва, макар да се казва, за да се забрави, понеже иначе скоро няма да има какво да си казваме, а моята любима сестра вече месеци наред си мечтае за сватба, макар да не се е задал още никакъв мъж ѝ да няма никакви кроежи за сватба. Тя е хвърлила

око на някакъв търговец на дърва, който мирише на евтин афършейв, макар братовчедката да твърди, че не е никак евтин, а е от най-скъпите, възможно е, но когато е прекалено много, дори и най-скъпото мирише евтино. Скоро отново е Рамазан, затова и ние трябва да се упражняваме, в групи по десетина, всички сме братовчеди, преди здрач обикаляме селото, за няколко парченца локум с барабанни удари събуждаме обуча-ря, за единия лев с барабанни удари събуждаме кмета, за едната благословия с барабанни удари събуждаме всички, независимо дали плащат или не, независимо дали искат или не. Повечето плащат, имамът добре ги е възпитал, за новата джамия всички те дариха пари, малкото, което могат да дадат ѝ при най-добра воля, украсата пое самият имам, той украсява, откак- то изобщо си спомням, всичко в нашето село. Имаме предостатъчно време да се упражняваме с барабаните, ние сме най-добрите, за Бай-рам ще ударим в земята момчетата от долното село, както и миналата година, както и по-предишната, иначе няма какво много да правим, висим нагоре-надолу и разсъждаваме къде можем да намерим работа, някой казва, на Канарските острови, там търсели хора, по строежите, друг пък казва, в Австрия можеш да береш зеленчуци, плащало се много добре. Всички познаваме англичанина, който обикаля из нашия край, той ни откупува билките, с които баба ми лекува, пада се по повече от 30 цента на кило, толкова дава и за елховите шишарки, и за боровите шишарки, които ги изпращали в Германия, така твърдят, а защо германците имат нужда от толкова много шишарки, за мен си остава загадка, мъжът с камиона, той събира в годината своите сто тона и явно знае какво прави, той плаща малко, но плаща, плаща веднага. Сред нас има един, малко по-голям, той вече от доста време е заминал, работи в месарница в някакво селище на име Клопенбурх, това не е лошо, но и той не е направил кой знае какво, децата му ходят на училище във Веллингград, а жена му не знае кое в живота е трайно и кое не. Така е, един ден ти усърдно барабаниш, а на другия ден никой не иска да бъде събуден от теб. Цялата страна отива *на кино*, казва баща ми, тук няма никаква *файда*, казва най-възрастният чичо, такава е *дереджето*, казва най-младият чичо, *мен тук ме няма*, казваме ние, дори когато майките ни варят мармалад от горски ягоди, който е сладък колкото и сокът от червени боровинки, в деня, когато получа документи, веднага тръгвам...

Бисмалах ал-рахман ал-харим, той е лентяй, какво още да кажа, по-големият ми брат е просто лентяй, той единствено мисли как да се мах-

не, не иска да си цапа ръцете, а работа има достатъчно, той не би искал да се прибира вкъщи с лепкави черни ръце, би искал като гражданите по всяко време да може да се ръкува с всекиго. Когато през април започнем със засаждането на стръковете тютюн, той твърди, че не го бива за такава работа, бил несръчен, щял да помага при беритбата. Нищо такова. Когато настъпи времето на беритбата, на него отново не му се слиза в низината, понеже знае колко е трудно после изкачването в края на дългия ден. Ако ли пък има настроение да се присъедини към нас, той ниже листата толкова мърляво, че те не остават дълго нанизани, а падат на земята, не дава никой да му каже нищо, сякаш че самият дявол му е пикал в ушите. Тютюнът е вреден за здравето, твърди той, мързеливият винаги оправдава мързела си с хитроумни обяснения, би трябвало да дезинфекцираме мозъка му с тютюнева вода, не разбира, че всички ние сме като бобените стъбла, които растат срещу слънцето, опрени едно в друго и който се извърне, се пречупва и пада, дано пророкът салалаху'алаихи ва салам му покаже правия път на този мързеливец, който ми е брат...

Какво още да разкажа за нашата рода? Откакто братовчед ми Мустафа си пусна брада, неговата самотнителност избуява, брат ми иска да задава ритъма, но само веднъж в годината се удрят барабани, сестра ми си мечтае за сватба, никъде другаде не се празнува така на сватби, баща ми псува под носа си, „старите взеха имената ни, новите взеха хляба ни“, някак всеки в родата ни по своему не е прав и ако аз реша да насъбера всичко накуп, действително се събира доста много, истински тюрлюгювеч, какъвто само майка ми умее да готви. Така, сега трябва да си лягам.

Тепе

Като дете той порасна нагоре по тепето, кичури трева оттатък полетата, напролет потоците подскачаха по клони и камъни, неговото тепе, силует нощем, по пълнолуние прегърбена овца. Всеки ден започваше преди изгрев слънце, той изтръскваше студа от крайниците си и си подаваше носа навън в мъглата, водеше добитъка по склоновете нагоре, дъвчеше тревички, подремваше на познати сенчести места, вечер по залез се прибираше вкъщи, при готвещата му майка и нейните задебелили ръце. Пеперуди и водни кончета жужаха в сънищата му през деня, хищни соколи падаха от небето като кръвожадни ангели, той си свиваше цигара, ненавършил и петнадесет години, съпровождаше с поглед издигащите се нагоре соколи с плячка между ноктите, запалваше си цигарата. Тихо е на тепето, твърдяха хората. Рядко имаше дни, в които не се

чуваха крясъците на орлите и на горските чучулиги, рядко дни, в които баща му на изподрасканата маса за хранене не без преход промърморваше: Утре също е година.

Понякога той дочуваше цвърченето на горската зидарка, а веднъж червените ѝ крила се размахаха пред покритото със сняг тепе, в този миг беше наистина тихо. Когато ловците се обръщаха към него с въпроси, той отговаряше: тетрева може да срещнете само когато пее, тетревът се забравя в песента си и тогава не чува нищо друго. Ловците махаха ядно с ръце, това ние го знаем, не докосвай кошутата, припываше вечер баща му, по-добре се огледай за някое момиче. Ловците продължаваха да се изкачват с тежките си ботуши, подметките им се отбелязваха в земята, той се ядосваше и преместваше погледа си, докато не се появиха непознати, които без никакъв поздрав задълбаха дупки в тепето, а той ги наблюдаваше от издатината, откъдето имаше поглед към всичко. Непознатите паркираха колите си където им падне, вечер той седеше с другите мъже от селото и обсъждаха хем добрата, хем лошата новина. Мината ще ни унищожи, казва старият Кольо, та ние си имаме всичко,

от което имаме нужда. Няколко му се присмяха. Ние си имаме всичко? Колко малко си имаме ще разбереш едва когато скоро ще имаме много повече. Караха се, като че ли решението зависеше от тях. Утре също е година, примирително се обаждаше баща му. Тепето беше разрязано, разкъсано, издълбано, в изтърбушения хълм неговото тепе вече не се разпознаваше. Той стоеше на ръба на една голяма яма, която издълбаваша все по-дълбоко. Кладенците пресъхнаха, един камион докара варели с вода, какво се оплакват, обясняваха от службите, лятото било горещо, дъждът бил недостатъчен. Водата се размъти, завоня. Реката заприлича лете на голо легло, измежду камъните се запровираха змии, в спомените нозете се поклащат във вода. Вече не беше тихо на тепето, бучеше ѝ трещеше, той под строй работеше като вол, миеше тялото си от мръсотията, изкашляше праха от дробовите си, в края на месеца получаваше пари от касата, харчеше ги, за сватба, за детето, за телевизор, за холна гарнитура, за малка хижа на малка поляна наскрел гората, далече от всички шосета, далече от тепето. Записа се в списък и започна да внася за кола. Веднъж в годината минаваше на лекарски преглед, по-небрежен и от начина, по който той опипваше овцете си. Годишите бяха сиви, всеки починал оставяше скърбящи родители и всичко биваше отбелязвано скрупулъзно, от счетоводители зад затворени плътни прозорци, той нямаше и представа колко скала са извозили, не можеше да прецени колко строителна и колко земна маса, колко тонове шлага бяха натрупали в това изкуствено тепе, по чиито склонове не растеше каквото и да било дърво и не пасеше каквото и да било добитък. Той носеше ръкавици, каска, предпазна маска, никой нищо не ги предупреждаваше до деня, когато скритото излезе наяве и се заговори за него. Той седеше в оскъдно мебелираното помещение и чакаше лекаря, беше почти гол, една-единствена картина висеше на стената, закачена накриво, портретът на властник, чието име той се опитваше да забрави, трепереше, обвиняваше си с ръце и смирено зачака, пред очите му гъсто обраслото тепе, зелено и беззащитно. Лекарят му обясни, каквото имаше да обяснява, само с няколко думи. Той изпита вина. Аз отрових живота ни, каза той на жена си. Трябва да се махнем оттук. Къде, попита тя. В хижата, отговори той. За колко дълго, попита тя. Не за дълго, отговори той, най-много година, и започна да кашля и кашлицата нямаше край.

Отглежда крави вместо овце, кашля по-рядко, отколкото някога, от месеци не е виждал човек освен жена си и преди няколко седмици крадците на добичета в мерника на ловната си пушка, докато до него Неда снемаше предпазителя на своя „Макаров“ и не беше готова да загуби още една крава. Едната година все още не е отминала, дори и след две десетилетия, закованите една с друга дъски държат, върху всяка дъска запаси за зимата, орехи, ябълки, чушки и затворени буркани с какво ли не, устроили са се временно, с топло мляко, кисело мляко и саламурено сирене, заобиколени от гъста широколистна гора, друг начин на живот вече дори не им е познат, когато жена му се усмихва, пейзажът продължава и по лицето ѝ. При събуждане той понякога си мисли за тепето, за червените крила на горската зидарка, за пророческата самота на стария Кольо. Става, дои кравите, широколистната гора излъчва различна тишина от тепето. Това, което преживяваме заедно, е благословия, казва Неда, случайност е, казва той. Пият за благословията, пият за случайността и той се изправя, загрижено спрямо дните, болката се е настанила във всичките му крайници, повдига пластмасовия часовник на изплетената покривчица и измъква парче вестник, внимателно го разгръща, вестникарско съобщение от няколко реда върху пожълтяла хартия. Намира дебелиите си рогови очила, псува ги, че никога не са там, където ги търси, използва ги само когато иска да прочете на жена си това съобщение, с изумление в гласа, сякаш току-що научава, че най-възрастният мъж на земята е починал на 124 години, чуваш ли, Неда, слушаш ли ме изобщо?, цели 124 години е живял, колкото ние двамата заедно сме живели, представяш ли си. Щом този юначага е могъл, то и ние ще можем, въпреки кокошите тръни и сдуханите дробове, той отново кашля, както винаги, когато се размива при четенето на съобщението за най-стария от всички старци, веднъж на ден през всички дни. Подсмивайки се, Неда взема парчето вестник и го връща обратно под пластмасовия часовник, благоговейно като малка икона, която подхранва вярата в оцеляването, а той бърка под стола, търсейки две парчета тел, и двете прегънати на прав ъгъл, по-късият край е в ръцете му, три пъти по-дългият сочи земята, той излиза и спира, с търпението на човек, който се пазари директно с времето. На няколко метра от бараката, досами картофената леха, той насочва двата десни телени ъгли, прави една крачка и после още една, в мислите му прехвърчат орли и горски чучулиги, спускат се

сенки, които само той разпознава, изчаква двете куки да се раздвижат, да се кръстосат, тогава той спира, затаява дъх за няколко мига, след което извиква Неда, открих водната жила, тук е мястото да насадиш зеленчука си. Неда излиза и върху лицето и е изписано искрено удивление от нейния мъж. Той се усмихва доволно и за кратко забравя тепето, кашлицата, крадците на добитък и проклетото време.

Кристиан Мурбек е немски фотограф и изследовател на Балканите, който от години насам запечатва някои от по-удивителните аспекти на тукашните реалности в незабравимите си фотографии. **Действително** отвъд всякакви клишета. . .

Илия Троянов (род. 1965) е немски писател, преводач и издател от български произход.

Карл Уве Кнауслор: една литературна звезда се бори с разкажанието Автор: Ивълн Хюз

Във времето преди да престане да участва в публични четения в родината си, норвежкият писател Карл Уве Кнауслор¹ поема една вечер сцената в Дома на литературата в Осло – представителна пететажна сграда точно срещу Кралския дворец. Това става през декември 2009, няколко месеца след като е започнало публикуването на шесттомната му автобиографична поредица, *Моята борба*. В продължение на 3,600 страници Кнауслор възпроизвежда баналностите и униженията на живота си, личните си моменти на удоволствие, както и онези черни мисли, които повечето хора не могат да си представят да формулират дори и пред

1 Според твърдението на мой приятел, живеещ в Норвегия, реалното произношение на името е „Кнъйсгор“. Но тъй като книгата вече е преведена и публикувана на български под името „Кнауслор“ и (леко страхливото) заглавие „Моята лична борба“, в което се избягват директните алюзии с книгата на Хитлер (нарочно търсени от автора, както става ясно от текста по-долу), то оставям това евентуално побългаряване на името непокътнато. Не ни е за пръв път, мисля си... Бел. пр.

самите себе си. Книгите се превръщат в незабавна сензация. Опашката за авторското четене се проточва зад ъгъла, а представянето на Кнаусгор в главната зала се излъчва и в други помещения на сградата, за да може да се удовлетвори интереса на напиралите тълпи. В продължение на почти два часа той е интервюиран от един друг автор, Торе Ренберг – негов приятел още от студентските им години през ранните 1990. Двамата разговарят за книгите си, за това какво им е струвало написването им.

След края почти никой не иска да се прибира вкъщи. Огромна група се събира в ресторанта на сградата. Помещението е студено и прекомерно осветено, с излъчването на музейно кафене, но хората остават за по две или по пет-шест бири, разговаряйки за това колко много се идентифицират с Кнаусгор и споделяйки интимни истории от собствените си животи. Катрин Санднес, 42-годишната редакторка на престижното списание от Осло *Samtiden*, се пита „Какво *всъщност* става тук?“

Днес вече реакцията от онази зала започва да става всеобща. Заприказвайте се с феновете на Кнаусгор и ще доловите една постоянна тема: че, пишейки за самия себе си, той *всъщност* е пишел за тях; че да се чете *Моята борба* е също като да се отвори нечий дневник и да се открият в него собствените тайни мисли. В Норвегия, където книгите с твърди корици струват повече от 50 долара за екземпляр, са разпродадени половин милион бройки, или по една за всеки девет пълнолетни жители на страната. Зрелите мъже и жени, казва Санднес, имат същото отношение към *Моята борба*, каквото са имали към [музиката на] Нирвана когато са били тийнейджъри: „Нали разбирате, сякаш го живеете и дишате?“ Поредицата е преведена или се планира да бъде преведена на 22 езика, като списъкът се удължава непрестанно. Още днес, когато той е само на 43 години, вече се изчисляват шансовете на Кнаусгор за получаване на Нобелова награда. В Съединените щати, където третата книга се появи през май 2014, сред почитателите му се намират хора като Джефри Юдженидис, Зейди Смит и Джонатан Лийтъм. „Кнаусгор е накарал себе си да направи нещо, което не е било реално правено преди това“, казва ми Юдженидис. „Той пресече звуковата бариера на автобиографичния роман“.

Безкомпромисността обаче е свързана с определени последствия. Макар и първоначално да е категоризирана като белетристика, поредицата *всъщност* е непоколебим автопортрет, с Кнаусгор като централна фигура, а роднините и близките му – в поддържащите роли. Почти

всички са назовани с реалните си имена, а огромното влияние на творбата му е променило и техните животи. Близки до него хора са отправяли горчиви и публични обвинения, че той е нахлул в личното им пространство и е увредил репутациите им.

Днес Кнауслор и семейството му живеят близо до черен път, в малко селце почти на южното връхче на Швеция, където са се преселили през 2011. Вятърът брули здраво над околните селскостопански полета. Ята от диви гъски нарушават утринната тишина. „Никой не се интересува от литература тук“, каза ми той когато го посетих през февруари. Но това го устройва напълно. Той се опитва да защити съпругата и четирите си малки деца от непрестанната буря на публичното внимание.

За самия него вече е прекалено късно. При всички успех на *Моята борба*, Кнауслор говори за нейното въздействие по-скоро със съжаление, отколкото с гордост. Седнал в непретенциозния си кабинет, от другата страна на двора в скромната си къща, той поглежда надолу и казва, „Чувствам се изпълнен с тъга всеки път, когато говоря за това“.

Най-добрият му приятел, писателят Геир Ангел Йойгарден казва, „Карл Уве, той не може да се справи“ с идеята, „че е извършил нещо погрешно – или по-скоро, че някой *смята*, че той е извършил нещо погрешно. Просто *не може*. Не може да се оправи с това“.

В продължаващи представяния по първите страници, скандинавските вестниците направиха така, че *Моята борба* изглежда много по-непристойна, отколкото всъщност е. В продължение на цялата серия Кнауслор съзнателно рискува да ви отегчи, като довежда реализма си до крайност. Той втренчва поглед в нещата, които правим, както и в мислите, които мислим в дни, които не си спомняме: занимаването с дреболии, търсенето на самия себе си в Гугъл, пилеенето на време, на пейка в парка с цигара и чаша кафе. Но от време на време се откъсва от ежедневието, за да достигне по-големи висини на съзерцанието – „спек-ооо-лации“, както нарича тези неща неговият редактор, Геир Гуликсен – които предлагат един по-обширен поглед към нещата: „По същия начин, по който сърцето не се интересува от това за какъв точно живот бие, градът не се интересува от това кой изпълнява различните му функции. Когато всеки отделен човек, разхождащ се из града днес, умре... звукът на хорските занимания, следващи все същите прастари шаблони, все още ще звучи. Единствено новото ще бъдат лицата“. Тридесет страници

по-нататък той все още седи на същата онази пейка, зает с пушенето на същата онази цигара.

Драматичните събития в разказа на Кнаусгор се надигат като убийствени вълни след дълги интервали на спокойни води, също както се случва в повечето животи. Събирателният ефект, казва Санднес, е „това много силно усещане, че сте вътре в нещата, заедно с него“. Разговаряме в елегантните офиси на нейното списание в Осло. „Нали разбирате, че всъщност се *претопявате* заедно с него“, добавя тя, притискайки длани пред лицето си, докато върти очи красноречиво.

Тази жива интимност е значи онова, което е направило *Моята борба* толкова противоречива. Кнаусгор се влюбва в съпругата си, шведската авторка Линда Бострьом, по време на писателска конференция, която е посетил докато все още е бил женен за журналистката Тонье Аурсланд, макар че по онова време Линда е отблъснала ухажването му. В Книга втора той описва облеклото на Линда в деня, в който я е срещнал, как тя е въртяла между пръстите си стръкче трева, начина, по който пиански се е порязал при бръснене, когато тя го е отблъснала. Аурсланд е разбрала за всичко това едва когато е прочела този абзац, заедно с останалата част от Норвегия. Била е ужасно наранена, както си припомня в една емоционално-сурова радио-документация, направена в сътрудничество с други колеги, на име „Версията на Тонье“. Кнаусгор се е съгласил да участва в продукцията (как би могъл да откаже?) и Аурсланд го конфронтира на живо в ефира. Защитата му не звучи особено убедително.

За роднините на Кнаусгор най-обидната част от поредицата е един ключов епизод, в който се описва смъртта на баща му. В Книга първа, след като е узнал новината, Кнаусгор пътува заедно с брат си към красивата къща, където баща им е живеел с обичната им баба, на висок бряг близо до океана в Кристианзанд, Норвегия – лятно почивно място, заобиколено от скалисти хълмове. Там те заварват неописуема сцена – бутилки и мръсотия навсякъде, човешки изпражнения по дрехи и мебели. Бабата не може да контролира отходните си функции и е очевидно изкуфяла, а освен това си умира за глътка пиячка. След няколко дни, прекарани в плач и чистене, братята седят в кухнята и пийват водка заедно с нея. Тя се оживява и започва да разказва любимите си стари истории. Пиенето и смехът текат несковано. Бащата е починал от алкохолизъм в съседната стая само няколко дни преди това.

Бащата на Кнаутор е бил уважаван учител и местен политик, а семейството винаги е полагало големи грижи да поддържа облик на порядъчност. В публично изявление, направено през 2011, чичото на Кнаутор дава израз на яростта си по повод дързостта на племенника си: „Опитайте да се поставите в ситуацията на някой роднина, и си представете как ВНЕ бихте реагирали“. В отделно писмо до столичния вестник *Klassekampen* [Класова борба], подписано от 14 члена на семейството, *Моята борба* се нарича „Литература на Юда“.

Гуликсен е престанал да разговаря с журналисти за Кнаутор още преди няколко години, разочарован от факта, че те представят поредицата като акт на злонамереност. „Понякога писателите пишат, за да извършат акт на отмъщение към света на семейството си“, казва ми той. „Но Кнаутор не го прави“. Това не е онзи вид творба, казва Гуликсен, при която „писателят си предоставя всички предимства. Дори напротив. Според мен онзи, който е представен най-откровено, е самият той“. Там, където критиците на Кнаутор откриват жестокост, редакторът му вижда един вид мазохизъм. В определен смисъл и двете страни имат право. В *Моята борба* Кнаутор прави всекиго уязвим за осъждане, докато се гмурва в събитията от миналото си, без да прави никакви опити за себепразкрасяване.

Когато Кнаутор най-после се събира с Линда, дивото му замайкаване – той припада при първата им целувка – не е смекчено от времето; ние сме точно до него сред родилните мъки на блаженството. И отново сме точно до него когато двамата се оженват и започват да се борят с бебешки колички сред уличния смог, или да се ядат взаимно. „Щях да я напусна“, пише той, „защото тя винаги мрънкаше, винаги искаше нещо друго, никога не правеше каквото и да било, за да поправи едно или друго, само мрънкаше, мрънкаше, мрънкаше“. Това е безпощадно наблюдение за Линда, но самият Кнаутор е представен в още по-лоша светлина. Какъв човек би публикувал нещо подобно за собствената си жена?

„Да напише *Моята борба*? Не вярвах, че Карл Уве може да направи нещо такова“, казва ми Хилге Енгенс. „Това беше шок“. Тя седи в класната стая в Кристиансанд, където двамата с Кнаутор са били съученици и близки приятели, като по-късно са обменяли писма, които тя обича да чете. Кнаутор се преселва в градчето след като е прекарал ранното си детство на един остров, който напомня за криволиците по крайбрежието на [щата] Мейн. Той и Енгенс са издавали пародиен вестник, а след

завършването на училище са работили в психиатрична болница като болногледачи. Тя заявява ясно, че не смята, че той е извършил нещо нередно, просто го намира нетипично за него. „Той винаги се страхуваше много да не нарани хората“, казва тя.

Водещият мотив в детството на Кнаусгор е била нуждата да намира път през света без да предизвиква яростта на баща си. Кнаусгор прекарва огромна част от ранното си детство или в ужас, или в сълзи – склонност, на която баща му се е подигравал жестоко. За разлика от брат си Кнаусгор не е ненавиждал бащата до такава степен, че да престане напълно – и напразно – да търси одобрението му. Той укорява самия себе си за грешките. В юношеството си той израства до здравеняшките метър и деветдесет, но и до ден-дневен „духовната му висота“, както сам я нарича, не е чак толкова впечатляваща. „Имам този навик да свеждам глава, за да изглеждам по-нисък“, казва ми той, „може би като резултат от несъзнателно желание да не заемем толкова много място“.

Кнаусгор следва в университета Берген, а след това работи най-различни неща през двадесетте си години, докато се опитва да стане писател – включително изливане на бетон на гигантска петролна платформа. Вярва, че има талант, но се задушава от завист към вече публикуваните си приятели. „Чернеех отвътре всеки път, когато разговарях с тях“, казва той. Вместо да работи по-здравео, Кнаусгор изживява себе си чрез романтичния образ на небрежния артист, въобразявайки с, че се бунтува срещу буржоазните си корени. Пие прекалено много, след което върши необмислени неща, за които по-късно съжалява. След като е преспал с предната жена по време на някакво парти, бракът му с Аурсланд (която също е невярна) изпада в бавен колапс. Когато двамата се разделят, Геир му предлага място в Стокхолм, където той може да остане. Там той отново се свързва с Линда. Този път и двамата се влюбват.

С подкрепата на Гуликсен, Кнаусгор най-после се захваща със сериозно писане на роман и на 30 години става първият дебютен автор, който спечелва Норвежката награда на критиката, за романа си *Далеч от света*. Продължението, появило се през 2004 – *Време за всичко*, е широко превеждано и получава още няколко награди. Но независимо от всичко постигнато, припомня си Геир, „изглежда нищо не можеше да го удовлетвори“. Кнаусгор дава интервюта и участва в четения, за да се хареса на хората, а после излиза от тях, изпълнен със себеомраза, задето е такъв измамник. „Как можете да седите там и да получавате аплодис-

менти, когато вътре в себе си знаете, че онова, което сте направили, не е достатъчно добро?“, пише той по-късно.

Той и Линда се женят и имат три деца в бърза последователност. А заедно с децата идва и бъркотията. Досадата на бебешките пелени, двойните колички и пътуванията до ИКЕА налагат тежко бреме върху брака им. Двамата се карат непрекъснато. Кнаутор жадува за самота и повече свободно време на писалищната маса. „Просто исках да се махна“, казва той, „но не можех“. Срамува се от егоистичното си желание за бягство, но е изпълнен от страх, че амбицията му да създаде книга с продължително влияние няма да бъде осъществена никога. По-късно ще пише, „Времето ми се изплъзваше, изтичайки между пръстите ми като пясък, докато вършех... какво всъщност? Чистех подове, перях дрехи, готвех вечеря, миех чинии, правех покупки, играех с децата. ... Това е борба, и макар да не е героична, в нея аз съм изправен срещу далеч превъзхождаща сила“.

Сред грижите за децата Кнаутор се опитва да възпроизведе отношението към баща си в нов роман, но той изглежда съвсем плосък още от първата страница. Открива в работата си страх пред откровеността, който го гризе отвътре. Не си вярва сам. Може би не вярва и в писането изобщо. „Беше толкова отчаян и изпълнен с болка“, припомня си Геир.

В ранната 2008 Кнаутор решава да опита нещо друго. Ще се откаже от внимателно формулираните фрази и разказвачески накъдрания, и просто ще пише за живота си. Никой няма да се интересува от това, смята той – и британският му издател от онова време действително не го прави – но поне това е нещо, с което може да се разруши блокадата. „Просто исках да го *кажа*, нали разбирате. Така както е“, припомня си той.

Кнаутор звъни на приятеля си Геир поне по веднъж дневно и му чете на глас новия си материал, винаги с въстпелението колко ужасно е всичко това. Чувства се „много притиснат в ъгъла“, казва Геир, просто има нужда да чуе думите „добро е, давай по-нататък“ от устата на човек, на когото има доверие

Докато само начева работата върху онова, което по-късно ще се превърне в *Моята борба*, Кнаутор пише, потопен в някаква комбинация от наивност и съзнателно отрицание на начините, по които биха могли да реагират на това близките му хора. „Бях малко като аутист“, казва той. „Не мислех за последствията“. Никога не е очаквал, че цяла Скандинавия ще говори за онова, което той трака. Но докато пише пасажа, в който

се описват оплесканите дрехи и немощния ум на баба му, той започва да чувства риска: „Мога ли всъщност да напиша това“, мислех си. Вече знаех“.

Ежедневните разговори с приятеля му помагат да продължава. В края на краищата Геир изслушва всичките 5,000 страници (по-късно обемът е съкратен до 3,600 – Бел. пр.). Той е по-оптимистичен и спокоен от Кнаусгор, дори изпълнен с известна доза перчение. Без Геир, казва ми Кнаусгор, „Не бих могъл да го направя“.

„Той изглежда като човек със здрави нерви...“, казвам аз.

„Много“.

„...и не особено загрижен за това какво мисли светът“.

„Не. Той е циник. „Циник“ е подходящ за него израз. Имах нужда от циник“.

Именно Геир измисля заглавието, което ми описва като перфектно. Никой друг, с когото съм разговарял, не е казвал това. И, докато някои американци може и да не осъзнават, че *Моята борба* има същото значение като *Mein Kampf*, на норвежки език асоциацията е напълно неизбежна: поредицата на Кнаусгор се казва *Min Kamp*. Книга шеста включва есе от 400 страници върху *Mein Kampf* и ранното детство на Хитлер, но някои от критиците не са успокоени от това. Когато Санднес вижда заглавието върху един от ранните екземпляри, тя се обажда на Гуликсен и го пита дали не си е изгубил ума. Първоначално Гуликсен е забранил на Кнаусгор да използва това заглавие, но по-късно размисля. „Това усещане за глупост, това усещане за отиване прекалено далеч“, казва той, „беше част от проекта“.

Преди публикуването на Книга първа Кнаусгор изпраща ръкописа на около десет души, които са описани подробно в него, казвайки, че ще промени имената им, ако го пожелаят. Големият му брат, Ингве, му изпраща имейл със заглавие „Твоята шибана борба“, изпълвайки го със страх, но съобщението започва с думите „Просто исках да те уплаша малко“. Майката на Кнаусгор също дава съгласието си. Но роднините му от бащина страна заплашват с юридически последици и се опитват да предотвратят издаването, като по-късно заявяват „Това е книга, изпълнена с инсинуации, неистини, лъжливи лични характеристики и разкрития“.

Кнаусгор е изправен пред дилема и криза. „Осъзнах, разбира се, че всичко това ще експлодира и че е истински опасно. И бях много, много

изплашен“, казва той. Коригира някои очевидни неточности, променя няколко имена и премахва напълно от ръкописа – по лично настояване – една от личностите. Но докато продължава работата над публикацията, той не се съобразява с всички искания. Заварването в къщата на баща му на сенилната и алкохолизирана баба – това е сцена, която ще остане.

Кнауслор е завършил само два тома от *Моята борба* когато се появява Книга първа. Планът е да се довършат някакси всичките шест тома в рамките на една година. „Беше си наистина откачено!“, припомня си Гуликсен. Но Кнауслор иска „да се намира под ножа на сроковете“ и Гуликсен се съгласява, че това е добре за него, като автор, който „почти винаги живее в близост с някакъв вид писателска блокада“.

Онова, което никой не е очаквал е, че на Кнауслор ще се наложи да довършва поредицата сред разразилата се буря. Репортери издирват и контактират всеки, който някога го е познавал. Не е било трудно да се открият роднините му, понеже в цяла Норвегия има само едно семейство Кнауслор. Но журналистите издирват също и бившия съпруг на свекърва му, който е над седемдесет годишен и живее дълбоко в горите.

Кнауслор се окопава и се опитва да избягва всякакви вестници, телевизии и радиа. Инструктира приятелите си да не му разказват за каквито и да било репортажи, дори и за възторжените рецензии. Става сутрин в 3:30 или 4:00 часа и работи до седем часа сутринта, когато води децата на училище, ако е негов ред, а след това се връща на писалището си докато стане време да ги вземе обратно, в четири след обяд. С това темпо той е в състояние да пише по 20 страници дневно. В един момент работи в продължение на 24 часа и написва петдесет страници за ранните си дни с Линда, опитвайки се да възпроизведе напора на чувствата. Написва петия том, 550 страници, за осем седмици. Скоростта е начин да държи самия себе си на свобода. Необходимо му е да не мисли за онова, което се случва навън.

Книгите, които водят до отчуждение сред авторовото семейство и приятели, са част от дълга традиция. Обичайният изход за обвинения автор е да представи някаква измислена история или да се позове на привилегиите на изкуството. В *Дарът на Хумболд* Сол Белоу използва неудобен виц по адрес на стар приятел, който го е помолил никога да не прави това. Белоу отговаря на оплакването на човека със следното: „Мислех си, че ще бъдеш разочаруван от това, че съм сложил ръка на рамото

ти и съм искал да мисля за теб докато отлитам към луната“. Когато Томас Улф предизвиква ярост в родния си град Ашвил, Северна Каролина, с романа *Гледай към къщи, ангеле*, един стар учител му пише „Ти разпъна на кръст собственото си семейство и опустоши моето“. Почти всички от героите са лесно разпознаваеми, но Улф се прикрива зад факта, че, за разлика от Кнаусгор, той е променил имената им. Всички засегнати, пише той, са „толкова шибано дребни, че и миришат малко“.

Но това не е начинът, по който реагира Кнаусгор. В писателския си кабинет той се е настанил удобно в едно от креслата насреща ми. Мясното прилича на студентско свърталище от времената, когато още се пушеше вътре – препълнени с книги лавици, очукани мебели, комплект барабани плюс електрическа китара. Кнаусгор е израсъл с групи като Talking Heads, Echo и Bunnymen или REM. Само преди две седмици Линда е родила четвъртото им дете и той е бил на нощна смяна с новороденото. Изглежда уморен.

Кнаусгор вярва, че, за да създаде литература с дълготрайна стойност, писателят трябва да си извоюва свобода от структурите на обществото, да стои извън областта, в която конюнктурните съображения стоят над правдивостта. Това е важен принцип, смята той – но на чисто човешко ниво всичко това няма значение. „Аз... съм... виновният“, казва той, проточвайки думите. „И не мога да се защита. Мога да се защита по принцип, но не и в онези отделни случаи“.

„Никога не бих имал способността или силата да го направя сега“, казва той по повод *Моята борба*. „Но го можех тогава, защото бях толкова, да го кажа така, шибан в живота си. Бях толкова отчаян, че не ми пукаше. А сега вече ми пука, разбирате ли?“

Но, да се признае вината *post factum*, продължава Кнаусгор, не е нищо повече от страхлив жест, защото „Все пак го направих!“ Това е като да убиеш някого, казва той, а после да кажеш, че съжаляваш. Гласът му се надига докато той се уверява, че наистина съм разбрал, че, когато роднините му са искали да спрат публикацията, все още е било възможно това да се направи. „Направих избор“, казва той, „и изборът беше да я публикувам. Без значение какво ще последва“.

Кнаусгор изтупва малко пепел в чаша за кафе. Жестикულიрайки с длани към тавана, той говори бавно: „Трудността за мен се състои в това, че по принцип искам да бъда добър човек. Това е, което искам да бъда. В този проект обаче не бях. В определен смисъл той е неморален“.

Опитите на Кнауслор да блокира препирнята, разпалена от първите две книги, не са били съвсем успешни. Той изпитва усещането, че третият, четвърти и пети том са пострадали по тази причина. Осъзнавайки до каква степен думите му са в състояние да засегнат хората, които описва, той е преживял нервна криза или прилив на по-голяма човечност. Кое от двете ли? И двете.

За да „спаси проекта“, казва Кнауслор, в последната книга той се е върнал обратно към безкомпромисната честност. Нахвърлил е частична чернова в 400 страници („беше нещо като пантомима“), след което започнал отначало. Голяма част от Книга шеста, в края на краищата забавена с повече от година, е посветена на последиците от публикуването на по-ранните части. Едно от тези последиствия, както той ги вижда, е нещо, което се е случило с Линда. Тя страда от маниакална депресия, както е разкрила сама в радиопредаване, което е направила години преди това. По време на врявата около *Моята борба* тя изпада в психическо разстройство – епизод, който той описва в подробности.

И макар че на моменти Линда е дълбоко наранена от поредицата, тя го е помолила да направи само една малка промяна, да коригира нещо, което е запомнил погрешно. Тя винаги го е поддържала в публичните си изказвания. Но да я опише в цялата ѝ ранимост е било „най-болезненото нещо, което съм извършвал през живота си“, казва ми Кнауслор. Издадох семейството си и сега „всички могат да ни видят“. *Моята борба* приключва със следното заявление: „Ще се наслаждавам, истински ще се наслаждавам, на мисълта, че вече не съм автор“.

По време на посещението ми Кнауслор ме кани да се присъединя към него и семейството му за вечеря. Самият той готви: говеждо в сос от червено вино и картофи. Оставяйки настрана духовната висота, рамките на светлите дървени врати изглеждат опасно ниски за него, докато се движи из малката къща, изградена за [дребните] селяни от деветнадесети век.

Близо до входната врата се намира море от малки обувчици. На трапезата седят трите по-големи деца, внимателно описани като отделни личности в *Моята борба*: Ваня, Хайди, Джон. Линда държи новороденото момиченце. Малката е все още недокосната от семейната препирня, но някой ден тя също ще чете за родителите, сестрите и братята си. Кнауслор е обезпокоен от тази мисъл за всичките си деца, и смята да им

чете отделни откъси, за да им помогне в придобиването на усещането, че това ще бъде нещо трудно, независимо от всички обстоятелства.

В разговора става дума за Ингмар Бергман и аз отбелязвам, че си спомням от Книга втора как Кнаусгор и Линда са отишли на бергманово представление на ибсеновите *Призраци*, по време на ранното си познанство. Това е романтична сцена, но аз усещам, че съм казал нещо погрешно, като съм напомнил за факта, че спомените им са обществена собственост. Но скоро децата отново привличат вниманието върху себе си. Кнаусгор и Линда ги гледат по начина, по който родителите гледат децата си.

В поредицата си Кнаусгор портретира себе си като разкъсван между баналната домашна атмосфера на живота си и грандиозното, почти юношеско желание за създаване на велико изкуство. Безразличен към неща като храна, облекло и пари, литературният герой Кнаусгор често ни напомня за един добре познат образ: творческият тип, който гледа на семейството като на задължение, което трябва да се държи в граници, за да може той да се връща обратно в кабинета си, защото истинския смисъл на живота е в работата. Но самите книги представят по-скоро решението, че истинският смисъл на живота е в живеенето. Истинските теми на поредицата му са детството, женитбата, родителството – сгъваемата детска количка, която се мотае на пътя му, времето, което той смята, че е разпилял. Онова, което има най-голямо значение в *Моята борба*, не се случва на писалищната му маса. То се случва тук, в главната сграда на къщата, където са жена му и децата му.

Кнаусгор е малко млад за автор на разказ от 3,600 страници, описващ живота му. През миналия декември е станал на 45. Геир казва за приятеля си, „Той е един от малкото познати ми хора, които са постигнали всичко, което са искали в живота си“. Но това не му е донесло удовлетворение. Геир добавя, „Можете да го видите, този човек с всичката му сила, всичкия му талант, с всичко – а той продължава да страда“. Не е съвсем ясно, отбелязва Геир, къде отива човек, когато „всичко е постигнато“.

Преди да си тръгна Кнаусгор ми казва нещо неочаквано. „Не би трябвало да споменавам това“, казва той, поклащайки глава и усмихвайки се леко. В интервютата си той винаги е настоявал, че е бил напълно сериозен когато е писал последния ред от поредицата си: че е приключил с писането на романи. Но сега ми казва, че мисли за нов. След цялата

шумотевица около *Моята борба*, сега той може да „се отпусне и да бъде някой друг, да прави нещо друго“, и това му помага да върви напред. Повлияна от Борхес и Калвино, новата книга ще съдържа елементи на фантастичното, отвъдното. В нея изобщо няма да става дума за собствения му живот.

Ивън Хюз е американски журналист и автор, сътрудник на множество културни издания, сред които *The New York Review of Books*, *the London Review of Books*, *The New York Times*, *The New Republic*, *The Boston Globe*, *n+1*, **и** *The Awl*.

Реквием за всички нас
Автор: Евдокия Борисова

Спомняте ли си жегите на отчаянието в средата на 80-те? Поредната от сушави години, довели селското стопанство почти до колапс, картофите, внасяни от „бедстващата“ Полша, режима на тока и водата, купоните за хляб, перспективите на кризата и задаващия се глад, пред които беше изправена „перестроечната“ ни система – измъчена, горката, от зловредните западни диверсии и комплоти... Спомняте ли си Чернобил? А „възродителния процес“? Спомняте ли си езоповия език и дървения език, на който говорехме? И пишехме всички думи без кавички... А днес прекаляваме с кавичките, мъчейки се да уловим точния смисъл на думите, отдавна изгубили смисъла си. Думите и нещата, впрочем... изпразнени от смисъл. В България нищо не е така, както трябва, нищо не е това, което всъщност е. Фукоянска ни работа... Ако сте позабрави-

ли всичко това, ако сте потънали в блажена дементна носталгия по миналото, прескочете до „Преспан, някъде в България през 80-те“. Това е заглавието на втория от четирите обемни разказа от романа „Реквием за никого“ на Златко Енев. Разгръщайки виртуалните листове на тази електронна книга, човек се изкушава да я вмести в някаква класическа жанрова парадигма – това са разкази, обединени в цикъл, пък не, това са повести? Необходими са значителни емоционални и волеви усилия, тласкани обаче от попътния вятър на непреодолимия интерес, за да достигнеш ти, читателят, до последните страници. Тогава, с риск емпатията да ти е дошла вповече, вдъхновен, ужасен, омерзен (най-вече от себе си) си даваш сметка, че това е епос. Епос за нашето време. За прехода, тъй прословут, още неживян и непразнуван, неосмислен, необговорен и... вече забравен. Тук герои и сюжети странстват и прехождат във времето – от 80-те до първото десетилетие на XXI век, от едно към друго място на провинциалния български свят към европейските светове... Кьопеник-Берлин-Преспан – различни места из Европа – и отново Кьопеник. Къде е Кьопеник? А Преспан?

Литературният свят на Златко Енев ни приема в блаженото безвремие на един глух провинциален градец, в който цари едновременно виталността и разрухата. Витален и красив е светът на Дядо Бончо, който като някакъв йовковски персонаж гадае съдбата по природни, космични и божии знаци, вгледан в живота на калинките. Романтичната колиба на Бай Ранко пък ще приюти виталния дух на циганчето Стамко, подушило в прелестната тийнейджърка Мария жената-самка. Сцените на техните ухажвания са изпълнени със стаена и явна, но органична (само каквато може да бъде циганската забранена любов с българка) еротика. Като че ли съзнателно търсени от разказвача са етно-естетски пипнатите етюди на техните срещи, погледи, мисли и диалози, изпълнени с напрежения и емоции. Изключително диалогичен е Златко-Еневият наратив, задъхан, забързан, понякога нервно-холеричен, понякога лиричен. Светът е слово, движение, страст, партийна или пък философска полемика, хъшлашки разговор, драматичен диалог.

Читателят обаче не бива да се заблуждава – това не е романтичен разказ за любовта през соц-а. И ако го предупредим, че любовта на Мария и Стамко е „осъдена“ ще бъдем романтично неправи (друг е въпросът колко блудкаво-клиширани сме). В света на „Реквием за никого“ няма любов или ако въобще има, тя единствено проблясва, стаена в жестове на

еротична нежност, симпатия, егоцентричен бунт на свободолюбие или спорадично проявено милосърдие. Или безмълвна неосъзната жертва – каквато е смъртта на Бай Ранко, изгорял в колибата си след злоещото отмъщение над Стамко, или зверското убийство на самия Стамко.

Героите с човешки лица в тези разкази притежават лични имена и те са красиви: Мария и майка ѝ Севда, Ранко, Бончо, Стамко, берлинчанката Марион (учителката по немски, пред чийто ужасен поглед на чужденец ще се разиграят кървави драми), Никола – синът на съдията и др. Техните стремежи и желания – понякога високоблагородни, друг път грубо еротични или неосъзнато поривни – са човешки, въпреки всичко. Захвърлени в полуразрушената паянтова постройка на Югоизтока, в провинцията на времето и географията, героите обитават своето малко градче „разгримиран клоун“, своите „паянтови къщи“, напомнящи „прогнали, клатещи се зъби“ или сивите бетонни блокове, които гледат със „зли очи“ (с.9). Впечатляваща метафорика и смели аналогии хващат още в самото начало читателя за очите, за сърцето, за гърлото. И те, ключовите думи в този разказ, не са „политика“, „насилие“, „секс“, „престъпление“ – въпреки че в крайна сметка те са сърцевината и съдържанието на живота в 1985-та. Пред смаяния поглед на читателя се разиграват кървави сцени на побои и насилия, изнасилвания в милиционерски кабинети, насилия и лутания по границите, мастурбации в дворни тоалетни, секс в автомобили и в полицейски подземия, преименуване на мъртъвци, самообесвания, разпити и разжалвания, семейни грубости и скандали, лъжи, подигравки, разстрели и заколения... Цигански погребения... В ушите на живелия тогава и спомнящия си днес читател оживяват в един миг всевъзможни патетични и лицемерни конструкции на партийно-официозния сленг: лозунги като „врагът не спи“, „Турция води яростна антибългарска кампания“, „изопачена картина на ставащото у нас пред световната общественост“, „профилактиране на преименуваните лица с общопризнат български корен“, „методи на идеологическата диверсия“, „новите, възродените българи“. Не е за вярване, че говорехме и пишехме по този начин. Че се вслушвахме в подобни думи. Или дори, че допускахме да преминават покрай ушите ни. Че мълчахме. Или още по-лошо – че не мълчахме. А гротесково-циничният партийен псевдоним на геноцида „възродителен процес“ (с още по-ужасяващите синоними – „покръстването“ или „преименуването“ на българските турци) беше в състояние да вдъхнови не един или двама, не

дори стотици или хиляди, а милиони „истински“ българи да забогатеят в мътните времена на „голямата екскурзия“, изкупувайки, тарашейки, мародерствайки имуществото на изселниците. Всичко това е разиграно в сюжета на тази книга. И още по-страшно – геноцидът „възродителен процес“ беше в състояние да породи някаква странна веселост и жесток, безогледен присмех, който разказваше вицове за насилието (включително и в стихове). „Реквием за никого“ е книга, която почти по фройдистки разбулва тази язва на съвременния български дух, изначално съгрешил още в зачатие на своето възраждане. Обърнат и гротесков обаче е не само светът на думите: преименуване – „възраждане“, прокуждане – „голяма екскурзия“, обиране – „осигуряване на възможност“... Експулсиране, екстрадиране... Имам усещането, че българският т. нар. „възродителен процес“ ни осъди, само няколко години преди рухването на Берлинската стена, никога да не прекратим стената. Роб се оказа насилникът, не поробеният. Липсата на катарзис, така нужен на обществото ни от 90-те години та до днес, се състои в отказа ни от покаяние и смирение. Затова и възмездието не закъснява – и то съвсем не се стоварва само върху главите на „най-заслужилите го“, а над всички ни. Не може да бъде спасено общество, което се самоизяжда от омраза. Да не говорим за държавата му. Спасение, уви, не дебне от никъде...

„Реквием за никого“ на Златко Енев е безпощадна книга. По Антон-Страшимировски братоубийствено-безпощадна. Ключови думи в разказите-реквиеми са „имена“ и „очи“. Симптоматични са имената на героите-грешници с човешки лица; но и на „възродените“, приели жертвата и простили, съхранили свръхчовешката способност все още да се влюбват герои: Ширин – Сирма Байрактарова, Зейнеп – Звездомира, Ремзие – Румяна, непокорният бай Хюсеин, бащата на Зейнеп. И имената на палачите, превърнали се в жертви на самите себе си: Денчо Паладински, Братоев, Карталов, Главоча; съдията Богомил и напористата му съпруга Стефана (която след промяната от 89-та става по-демократка от демократите), милиционерът Ангел. Поредица от нравствени падения и наказания са и техните съдби. Съдията Богомил убива бременната си любовница Ширин-Сирма, Ангел потулва престъплението, но Богомил се самоубива. Ремзие, попаднала в любовно-еротичния триъгълник на Стокхолмския синдром (жертвата се влюбва в палача на съпруга си) заплашва Ангел с мъст, а жена му Севда се пропиива. Ангел и Главоча убиват зверски Стамко, а Мария е прогонена от погребението на своя любим.

„Господи, защо се раждаме с такива ледени очи?“ (с.160) – ще възкликне Марион, но не тук, а там, попаднала на точното място в точното време – в навечерието на 10 ноември в родния Берлин. „Стената падна“. Не и за българите, там... Не и за немците, тук... Завърнала се от мрачния и чужд, екстатичния и неразбран свят на Балканите, интензивно наситен със страст, грях и смърт тук, в сърцето на Европа, Марион ще осъзнае, че свободата всъщност е едно празно понятие. Че и турци, и българи, и германци, всички, повече от всичко ги е страх от свободата, към която тъй възжелено са се стремили. Че независимо кой какъв компромис прави със свободата си, неминуемо е осъден. И в нейно име е в състояние да загине само един... циганин. Стамко. Че границата между добро и зло, свое и чуждо, е толкова размита, че е страшно лесно да бъде прекратена. Че тя, Марион, европейката, германката, е много по-ясно разбрана и обичана от любимата си ученичка Зейнеп (която ѝ пише покъртителни писма от Истанбул), отколкото от своите роднини. Че спасена тук, в Берлин, всъщност е изгубена. Както и самата Зейнеп. Че грехът на немците и българите е идентичен, много подобна е и тяхната съдба. Два народа, а всъщност един? Един народ, а разделен на две? И финалът на писмото на Зейнеп от Истанбул всъщност се отнася до всички тях, до всички нас: „И така пъпим напред, без да знаем нито къде отиваме, нито даже кои сме, хора по средата на всичко, хора отникъде, хора помежду... Не знаем какво ни чака, ..., напуснахме едно място, където не ни искат, дойдохме на друго – пак същото. ..., ще намерим ли и ние най-последното си на този свят, или цял живот ще се носим така като сенки, без да знаем кои сме, къде сме, откъде сме?“ (с.129) Финал, който остава без отговор. Отговор все още няма.

Герои на новите времена след „промяната“ са Ангел-изрода и Главоча. Ченгета и мутри, наркопласъори и проститутки, югоембарго и куфарна търговия, прекупвачи и рекетъори, изнудвачи, изчезнали хора, нови босове на мътни времена, когато се натрупва капитала – всичко това е обилно озвучено със сръбска музика. Тя е екзотичният бекграунд на кодата на Реквиема. Финалните акорди все още отзвучават. Реквием за никого. А всъщност за всички нас.

Понякога имаме нужда да прочетем книга, която да ни разболее. Поне за ден. За да успее имунната система на късотрайната ни памет да се пребори с вируса на забравата. Особено когато сме изпаднали в съмнения, в объркване, когато, подвластни на тоталния циклон, идещ

непрестанно от медийния остров на лотофагите, сме почти склонни да повярваме „колко хубаво беше“ времето, в което живяхме. За да не се подхлъзнем да повярваме на лицемерни политически извинения за „възродителния процес“. За да не вземаме на сериозно лицемерно формулирани (и може би затова и искрено никога ненаписани) дисертационни теми като „Литературата на българските турци-изселници“. За да не заставаме на нокти, когато се появи антропологично изследване с лъскави корици и заглавие „Турците в България“. За да престанем да се забавляваме с кресливи телевизионни шоупрограми, които хазартно сборват напудрените 70-те срещу гелосаните 80-те? Брилянтинените 60-те срещу брокатените 90-те? Почти като в новогодишна телевизионна програма продължаваме да си живеем. Къдрици, минижупи, светлини и кръсъци. Дискомузика. Гласувайте! Не. Трябва да четем жестоки и безпощадни книги, които да ни разболяват и разтърсват. Екстатични и катарзисни. Като „Реквием за никого“ на Златко Енев (под егидата на издателство със симптоматичното име „Екстаз“). Като „Всички на носа на гемията“ на Деян Енев. Не се сещам за други творби в най-новата ни литература освен тези двете, на двамата Еневи, които са дръзнали да посегнат смело към сюжета на близкото минало. Към нашето минало – последната четвърт, която живяхме. Когато бяхме на 16 или пък на 30, на 40 – без значение. Време, в което всички вкупом съгрешихме и се оказахме ненужни. И, Господи, как ли преживяхме?

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология,

социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Коментари (2)

- 13-07-2014|**Признателност, не признание**

„Реквием за никого“ е маслиново дърво: вехто – до невъзможност, криво – до невероятност. От него паркет за виенски валсове не може да се излъска. Може да се одрусат само горчиви маслини – за горчиво до припадък дървено масло. Който умее – нека си направи сам елей от него; който не може – да попита за рецептата. Да, романът е едно голямо, вехто и криво дърво: Защо си го сътворил такова, Господи. Четете го нежно – ако четете. Оставете го настрана – прилежно, ако не. И в двата случая ще уважите заслужено истината. Аз го препрочетох – отдавна -, затова ще го прочета отново. Всъщност, ще седна в сянката на едно маслиново дърво, разказващо грапаво за оная предателска Целувка, която ни повтаря златкоеневия „Плач за всички“.

- 13-07-2014|**Златко**

Младите, младите. В тях е единствената, но напълно достатъчна надежда.

Откъм Фейсбук...

Царевна Стойкова сподели от Zlatko Enev

Този текст за „Реквием за никого“ ми хареса не по-малко от самия „Реквием за никого“. Препоръчвам ви го.

„Понякога имаме нужда да прочетем книга, която да ни разболе. Поне за ден. За да успее имунната система на късотрайната ни памет да се пребори с вируса на забравата.“

„Реквием за никого“ имаше точно такъв ефект върху мен.

Без да съм живяла във времето, в което се развива първата част на сюжета (не и съзнателно), имам нужда да познавам това време, защото то е почвата върху която съм поникнала.

Резултат съм на селективните функции на нравствените му закони. С първите глътки въздух съм вдишала както отровите на Чернобил, така и отровите на Възродителния

процес и ценностите на човешката среда, в която съм се появила. Само че за Чернобил знаех от малка, още отпреди да мога да разбера какво е това и къде е разположено то във времето и пространството, но за Възродителния процес не са ми говорили. Едва ли защото умишлено са искали да го скрият от мен, по-скоро не са го сметнали за нещо по степен на важност сравнимо с Чернобил. Макар и да няма претенция за исторически роман, за мен 80-те, времето на моето създаване, вече е „Реквием за никого“. Горещо, сухо, притихнало в безразличието си жестоко време, раждало само правилните по тогавашния морален стандарт деца. Деца, за които все още не е късно да осъзнаят отговорността си за това да не допуснат нравствената селекция, на която самите те са продукт, да продължава да действа с пълна сила и да диктува параметрите и на техните собствени деца.

„Дъщерята на Калояна“, или за неслучилия се случай „Тютюн“

Автор: Албена Хранова

Днешни прочити на биографично-литературните начертания на Фани Попова-Мутафова констатира едно забележително несъответствие между собствения ѝ живот и пропагандираните от нея идеи за жената в живота, обществото и т. н. Нейният личен проект е на майка, родила само едно дете; жена пишеца и с претенции да прави висока и същевременно напълно популярна литература, и не на последно място – заявката, че е исторически компетентна авторка с отработени заготовки по изворите и интерпретациите, напълно равностойни на академичните. Писмено декларираните от нея положения обаче формулират точно обратното – ролята на жената е да бъде много плодovита майка, загрижена за демографското осигуряване на нацията, и добра домакиня, и в никакъв случай някаква сгрешила себе си интелектуалка или изобщо работещо същество, чиито мисловни и социални равенства с мъжете са недвусмислено постижими; последното се мисли от авторката като предателство или поне като изкривяване от страна на жената на нейната изконна природна, полова, семейна и патриотична мисия. Това открито противоречие толерантно се формулира от сегашни прочити така: „Изглежда парадоксално, че индивидуалистка като Фани Попова-Мутафова може така страстно да защитава традиционния патриархален семеен живот... Явно е, че крайната националистическа реторика на Фани Мутафова и интериоризацията на мъжки патриархални ценности и жизнени стандарти я противопоставят на „индивидуалисткия феминизъм“ от междувоенната епоха“ (Даскалова, К. 2002: 325); „И каква изумителна слепота спрямо разминаванията между това, което проповядва, и това, което живее... въпреки че проповядва необходимостта жената да бъде (като) жена, отново и отново е жена, която е (като) мъж“ (Пелева, И. 2009: 160-161).

Оценявайки толерантността на формули като „парадокс“ и „слепо-та“, тук все пак ще се откажем да ги споделяме. По-скоро сме склонни да мислим противоречието и разминаването между живота и пропагандата като израз на позата и позицията на идеолог, който не се чувства длъжен да живее декларираната идеология, доколкото тя се отнася само за другите, тъй като идеологът по принцип е надреден спрямо масите от хора, които го (я) четат, слушат и вярват. В частния случай с Фани Попова-Мутафова тази идеология – съжالياваме, че го казваме – е очевидният и обикновен фашизъм.

Цитатите, които следват по-долу, за да аргументират твърдението ни, са взети само от една книга на Фани Попова-Мутафова – сборникът статии „Новата българка“ (1942), който събира и обобщава публицистичната дейност на авторката през междувоенния период:

„В Германия жените също имат изборни права. Странното е там, че жените, които получиха правата си от социалдемократите, дадоха гласовете си на Хитлера, който им отнема свободите. Същото се случи и в Испания... Жените инстинктивно дирят своите най-стари права: да имат съпруг, деца и свой дом“ (Попова-Мутафова, Ф. 1942: 9).

„Маршал Петен заяви доблестно, като войник, причините, които доведоха Франция до страшната и катастрофа. Между тях една от най-важните бе и тази, че французинът и французайката се бяха отдалечили от вродените добродетели, вечните ценности в историята на човечеството: мъжът да бъде борец и войник, жената да ражда и отглежда деца... А в това време в Германия и Италия далновидни вождове бяха прокарали за основен принцип: жената да бъде запазена за семейството и за своята велика мисия, мъжът да бъде възпитан в духа на борчески начала“ (20).

„Още от малки момичетата в Германия се подготвят за бъдещи домакини и майки... Забележителен е култа, който сам фюрерът Адолф Хитлер има към детето... Същите грижи, същите принципи на хитлеристка Германия намираме и във фашистка Италия... За японца е известно, че е роден войник. Японката е родена майка. Плодовитостта и е пословична. Днес, ако Япония е велика световна сила, горните две обстоятелства не малко са и спомогвали“ (28-29).

„С гениален усет Бенито Мусолини схвана, че демографската задача е една от основните, върху която ще се гради всяко обновително национално движение... За вожда на фашизма беше ясно, че един народ, който не се увеличава количествено, стига до обществени бедствия, нищета и несигурно бъдеще... „(38).

„Когато се говори за новата германска жена, това естествено се отнася за жената на хитлеристка Германия... Днешната германска жена, преминала през изпитанията на Световната война, изживяла трагизма на инфлацията и лутанията на демократичните режими, не се връща назад, а най-сетне намира отново себе си, цялостна, неподправена, в режима, вдъхновяван от идеите на Адолф Хитлер...“ (40).

„На три пъти България е виждала земите си обединени в най-широки обсеги: при Симеона Велики, при Иван Асена II и при Бориса III... И докато строим паметници, които редом с тия на Шипка и Цар Освободителя ще възвеличат спомена за Илинден, Тутракан и Дойран, ще увековечат стъпките на легендарните Хитлерови танкисти и щурмоваци по нашите земи... В Германия образът на Хитлер надхвъркна границите на държавата и стана символ на оня ренесанс на Духа, за който отдавна жадуваше цялото човечество, огънало се под вековните заблуди на юдейските си поробители, очакващо нов Месия, който да му възвести идването на един по-добър, по-щастлив, по-радостен свят“ (44-45).

Съответно в същия сборник статии Фани Попова-Мутафова формулира ясно и враговете на своя политически идеал:

„Последните остатъци на плутократична, демо-либерална Европа не се стесняват да прибегват до най-долните оръжия, за да запазят власт в ръцете си до края на великата борба. Може би с последната и безумна надежда: да дочакат завръщането на Старото и Отреченото“ (5).

„Новото, това е освобождението на арийския свят от отровата на юдейството... Борба срещу всички фактори, които способствуват за намаление на раждаемостта!... Морална подготовка на българското момиче за осъзнаване неговия върховен дълг към род и родина... Скъсване с всички изкуствено насадени идеи на демолибералните и плутократически системи, които

*изкарваха жената из семейството, обещавайки и някаква при-
видна, антиприродна еманципация“ (24-25).*

*„Безбройните романи на разните библиотеки, масово четени
от нашите жени, даваха предимно книги от еврейски или по-
пораженски автори като Ст. Цвайг, Вики Баум, Дюамел, Ирена
Немировска, Васерман и Ремарк, които посаждаха у българка-
та интернационален, пацифистичен и дефестичен дух“ (32).*

*„Днес два свята си дават огромен двубой, два принципа, две
идеологии. И в тая борба на първо място стои въпросът за от-
ношението ни към жената. Дали ще победи марксистическият за
пълното омъжествяване и еманципиране на жената, или фа-
шистският за достойното оценяване на нейното определено от
природата място – е въпрос на близко разрешение“ (37).*

*„Нека бъдем наясно. Поклонници на Чърчил и на Блум, звенари,
интегралисти, пораженци, пладньари, антихитлеристи, по-
кровители на еврейството и привърженици на плутократиите,
утопични сектанти и разрушители не могат да редят Нова
България“ (48).*

Смятаме тези дълги редици от цитати за уместни, даже належащо необходими с оглед на факта, че през последното десетилетие личният фашизъм на Фани Попова-Мутафова все по-последователно не се цитира, не се формулира или пък се изразява чрез ред трогателни евфемизми. Ето един емблематичен пример в това отношение: „Кое я заслепи...? Духът на Калоян ли, гладът в Мюнхен ли, или сянката на Йоан Асен се надвеси над нея в лош час и затъмни разума ѝ... Идва 9-ти септември 1944 година и тя разбира, че е жестоко излъгана, с отрязани криле и скършена вяра. „Новият ред“, на който толкова много е залагала, се е оказал фашизъм, а синеоките рицари – нагли завоеватели... И драмата не закъснява. Започват страданията, отричането, моралният тормоз...“ (Касабова, Б. 2000: 58, 82). Като за момент оставим настрана Калоян и Йоан Асен, нека все пак отбележим, че съвсем не чак след 1944 г. „новият ред“ се е оказал фашизъм – фашизъм той си е бил доста преди това и самата авторка ясно казва и термина, и ясно идентифицира неговите водачи и идеолози. Впрочем напълно честно тя казва думата и според протоколите от разпитите и пред съда през 1944 г.: „В някои от романите и разказите си аз застъпвах националсоциалистически идеи... Пиших за тържеството

на фашизма, като смятах, че това е новото, което ще обнови света“ (цит. по Трифонова, Ц. 2004: 283-284).

Редица днешни интерпретации премълчават, смекчават или даже отричат факта, например: „Безспорно е, че в публицистиката на Фани Попова-Мутафова могат да бъдат забелязани прояви на „потенциален расизъм“, свързани с влиянието на немската култура... Подобни обвинения обаче са несъстоятелни, що се отнася до художествената ѝ проза...“ (Ангелова-Дамянова, С. 2004: 68); „... за загърбване на табуто върху творчеството ѝ, на неговото произволно етикетирание като „фашистко“... Твърдението за някакъв фашистки характер на романите на Фани Попова-Мутафова е абсурдно и не би могло да се окачества по друг начин освен като идеологическа измислица, като политическа клевета“ (Георгиева-Тенева, О. 2002: 153). Друго изследване, занимаващо се пренаписването на авто/биографиите (и в частност тази на Фани Попова-Мутафова) и с „белите петна“ в обществената памет, формулира така наклона на интерпретациите след 1989 г. и това е извод, който тук напълно подкрепяме: „Интересно е наличието на сходни „бели петна“ за въпросните писатели и в периода след 1989... дори и този опит за реабилитация продължава да се влияе от „политическото“ и да се съизмерва спрямо опозицията „комунисти-антикомунисти“, което от гледна точка на изкуството не се отличава особено от предишната употребявана опозиция „комунисти-фашисти“ (Георгиева, М. 2002: 9).

В случая приликата между двата противоположни политически контекста не е само в това, че те еднакво изпитват социалната потребност от произвеждане на (макар и тематично различни) „бели полета“, които обвиняват или оправдават, въобще управляват наклоните на интерпретацията. Има и по-буквални прилики, ясно формулирани в споменатата вече публицистика на Фани Попова-Мутафова, която ясно възвлича одобрението си към Сталин в одобрението си към Хитлер:

„Днес марксистическата теория за женското равноправие, достигнало до най-абсурдните си форми, почва да се коригира дори в самите Съвети, където се забрани законният аборт, даде се преднина на семейството и майката, заповяда се почит към родителите и родината...“ (Попова-Мутафова, Ф. 1942: 15).

„Днес в Европа, очевидно, взема превес новият ред, новата идеология, която залива нашето време. Испания на Франко, Португалия на Салазар, Германия на Хитлер, Италия на Мусолини, Русия на Сталин вече виждат как постепенно, една по една и

останалите европейски държави ще тръгнат по пътя на обновата и прочистването. Унгария и Турция навреме изгониха от страните си контролата и внушенията на интернационалните клики. Днес маршал Петен тръгва по същия път.

Страните, които не искаха да разберат духа на новото време, пропаднаха...” (21).

Тъкмо защото става дума не просто за арсеник и стари дантели, а именно за идеология, тя обвързва всички мотиви в политическото писане на Фани Попова-Мутафова – демографският въпрос, мисията на жените, съдбата на Европа и националният момент, „когато политическият гений на цар Борис III създаде с помощта на хитлеристка Германия и фашистка Италия чудото на целокупна България...” (47). Показателно е, че за да постигнат своето „бяло петно“ по отношение на фашизма на Фани Попова-Мутафова, някои днешни прочити просто разделят съставките на идеологията и и ги интерпретират поотделно, като това позволява и движение на ценностните акценти, осигуряващи реабилитиращото и афирмативно четене. За литературоведите най-подразбиращата се операция е да разделят публицистиката и от художествените и романи и да се изправят въобще срещу политическото четене на художествената литература, например: „Различията в оценките на критиката... по отношение на нейните произведения е симптоматично за деформиращото влияние на политическото върху мисленето за литературата...” (Ангелова-Дамянова, С. 2004: 64); съответно публицистиката изглежда като залитане, различно от високите качества на романите, а пък тези високи качества се мислят някак като безвъпросни (в което лично много се съмняваме). Производно на това разделение е може би най-важното разграничаване – това между фашизма на статиите и национализма на романите. Например за критици веднага след 1944 г. се казва, че „правят фактологично необоснован пренос на националната тема върху полето на нацизма... Политическият прагматизъм на Ф. Попова-Мутафова, привидял в Германия защитника на българските национални интереси, обаче няма нищо общо с фашизма“ (Георгиева-Тенева, О. 2002: 153).

Според нас пределът на такъв тип интерпретации е внушението, че национализмът (при това в радикалната му междувоенна версия) може, за разлика от фашизма, да бъде изваден от политическото и да бъде четен като автономен литературен „естетически факт“.

Смятаме това положение за твърде важно и затова ще се отклоним за момент към неговия аналог в историческата наука. Днес тя, разбира се, не се стреми към преобразуването на междувоенния национализъм в „естетически факт“, но пък имплицитно – и то през сюжета за европейската интеграция – го чете като ценностен модел в днешните развиятия на мисленето върху учебниците по история. Това е видно например от монографията на Мария Радева от 2008 г. „Училищното историческо образование в България 1878-1944 (методико-исторически анализ)“. Въпреки темата си трудът започва с обемна глава „Българското историческо образование през 90-те години на XX век пред предизвикателствата на европейската интеграция“ – очевидно през тази решетка се четат и събитията на и в учебниците през периода 1878-1944 г. Така още в увода – тъкмо за учебниците от периода 1878-1944 г. – се говори следното: „Макар че в тях се откриват отделни примери на „скрити програми“ и стереотипи за Съседите, като цяло характеристиките на българското училищно историческо образование се доминират от толерантните интерпретации, основани на „спокойно“ аналитично, обективно отношение към фактите от политическата и гражданската история“ (Радева, М. 2008: 14). На базата на собственото ни подробно познаване на различни български учебници по история от периода 1879-1943 г. държим веднага да отбележим, че казаното просто не е вярно. Да отбележим, че споменатите учебници са напълно и откровено националистически, особено заострено тези от междувоенния период, отговарящи на изискванията на държавата от прочутото „Окръжно за националното възпитание“ № 12353 от 17 октомври 1913 г.; че в тях няма никакви скрити програми и стереотипи за съседите, понеже стереотипите за съседите са си напълно открити и даже в множество учебници изведени като „поуки“ към тогавашната съвременност; че в тях след Ньойския договор образът на великите сили (а оттам и на Европа) е доста негативен. Ако има „скрита програма“, то тя е в опита на авторката да изкара учебниците до 1944 г. напълно „европейски“ по следния добродушен начин: „българските учебници по история съответстват не само с националния културен и политически контекст, но и на европейската педагогическа наука и хуманитаристика, с техните либерални ценности... методическите трудове по история заимстват, следват, прилагат общите европейски педагогически идеи“ (пак там, 14). Тук не е ясно какво по-точно значи „либерални ценности“ на европейската педагогика тъкмо през между-

военния период (!) и дали въобще по това време има „общи европейски педагогически идеи“; и също е дълбоко неясно какво в този контекст според авторката означава словосъчетанието „либерален национализъм“ (пак там, 102-103), отнесено към българските учебници и методика от междувоенния период.

Нека дефинираме „скритата програма“ на това изследване, което е представително не само за писането на М. Радева – синхронизацията на българските учебници с „общите европейски педагогически идеи“ през междувоенния период, обрамчено от същата синхронност през 1990-те, прави най-обикновена алегория, обслужваща постройката на континуитет. В тази схема единственият изхвърлен и „отрицателен герой“ остава комунистическата учебническа историография – на тази база съдържанието на скритата програма е латентното връщане на междувоенния национализъм в качеството му на много „либерален“ и много (в днешен смисъл и термин) „европейски“ – в ролята му на позитивен аналог на днешните историографско-учебнически развития. Косвено доказателство за това е и фактът, че авторката не смята целия период 1944-1989 г. за „отрицателен герой“ – и извежда континуитета между най-открито възврънатата му националистическа версия от 1980-те и сегашните „европейски“ полагания: „Новият прочит“ на историята не е спонтанно интелектуално откровение на историци и историци-дидактици (методици) в прехода към демокрация. Историчността ни задължава да приемем промяната на учебните помагала като естествено надграждане над постигнатото през 80-те години, въпреки натиска на официозната идеология“ (пак там, 26)¹.

Има нещо, което наистина улеснява само на пръв поглед парадоксалния факт, че в едно и също писане се среща тематизираната борба срещу „скритите програми“ и безпрепятственото производство на все същите (дори не и някакви други, по-различни) програми. То е обстоятелството, че у нас, за мнозинството от своите представители, историческата наука избягва заниманието с методологии, ако съдим по мейн-

1 Ако беше така, и в съвременното състояние на учебния предмет нямаше все още да действа схемата „добри-лоши“, констатирана от С. Будинов: „отсъствие-то на алтернативни схеми, алтернативен прочит, алтернативен разказ и алтернативно мислене в експонирането на националната история, където продължава да господства заданието от схемата **добри-лоши**. И след като **добрите** и **лошите** са предварително определени – значи предварително опре-делен е отговорът, който историята трябва да даде“ (Будинов, С. 2001: 52).

стрийма на нейното писане – оттам на нея и липсва онзи рефлексивен и авторефлексивен филтър, който да спре или поне отчасти да затрудни така лесното им производство. Причина за това може би е фактът, че тази проблематика в историческата гилдия по традиция е отнесена не към евентуалните теоретизми на методологията, а направо към приложните социални практики на методиката.

Да се върнем към случая Фани Попова-Мутафова. Особено ясно положението за разделянето на фашизма от национализма стои в едно изследване от 2004 г.¹, което се противопоставя на лесното афирмативно четене, заобикалящо фашизма на Фани Попова-Мутафова:

„В годините на Втората световна война Ф. Попова многократно декларира своите чувства и убеждения в българската преса, превръщайки се в пропагандатор, в глашатай на Хитлеровия фашизъм... Че одобрението спрямо немския фашизъм не е продиктувано единствено от целите на българския национализъм, а се приветстват и социалните му експерименти, личи от статиите „Как се извърши чудото на Хитлер“ и „Новата германска жена“... съдържанието онагледява факта на заслепението от новия германски ред, при който студентките са принудени да отидат на село, а селянките – изпратени на литературни четения... д-р О. Георгиева пише, че публицистичните изяви на Ф. П.-Мутафова са „въпрос на политически прагматизъм и нямат нищо общо с фашизма“. Това впечатление отпада, щом се огледа масивът от нейни публикации, посветени на Хитлеровата доктрина за нов ред в Германия и в света“ (Трифонов, Ц. 2004: 263).

Същото изследване обаче се възхищава от „федеративния проект“ на Фани Попова-Мутафова в статията ѝ „Пиемонт на Балкана“, в която се пледира за обединението на Балканите под „един народ, един език, една религия“ (Попова-Мутафова, Ф. 1932: 433), а и това вече се било случвало под скиптъра на средновековните български царе. Днешната изследователка изразява не само одобрението си към този политически проект, но и внушава идея за неговата сегашна актуалност и евентуална перспективност. Тъй като смятаме това внушение за много симптоматично и наистина опасно, ще го цитираме тук:

1 На него дължим публикуването на важни архивни документи, протоколи от разпитите и показанията пред съда (Трифонов, Ц. 2004).

„Желаејки да бѝде „Пиемонт на Балканите“ чрез насилие, потисничество, омраза, декрети и крѝв, Сърбия иска да строи онова, което може да извърши само времето, свободата и културата. След като обосновава сръбският политически провал с некадърноста, слепия шовинизъм и некултурноста на сръбската нация, Фани доразвива тезата си в същата посока, но с обратен адресат. Убедена е, че всичко, което липсва на сръбите, го притежава единствено българската държава – свободен народностен живот, романтизъм на българската интелигенция, широко възпитание на народната маса, толерантност към малцинствата... това е теза на безрезервния патриотизъм и е крачка към налагане на българския национализъм като политическа и общественopolитическа идеология и стратегия през 30-те години на миналия век. При това анализът е толкова убедителен, че лично аз се питам дали пък не е била права авторката, дали българите в онази епоха наистина не са били подобни на „пиемонтците“, под чиято егида се извършва обединението на Апенинския полуостров през ХК в.? Щом в първата си част статията действително се оказва пророческа – Сърбия се срина тотално като „Пиемонта“ на Балканите, а ние все още не сме се доказали като субекти на писателската визия, дали това не ни предстои в необозримото бъдеще?“ (Трифенова, Ц. 2004: 255).

Интересуващото ни разделение между фашизъм и национализъм опира и до обема на понятията; но тук те са наблюдаеми не теоретически (както го иска Райнхарт Козелек), а единствено откъм прагматиката на употребите им (както го иска Куентин Скинър)¹. Още през есента на 1944 г. и по-нататък фашизмът и национализмът се оказват ту едно и също нещо, ту различни неща – според единичните политически интенции на всяко тогавашно писане и говорене. Първоначално те изглеждат като почти нечленими с оглед на употребите на „фашизъм“ и „фашистки“ като вид стигматизиращ универсален предикат (за този тип употреби на „фашизъм“ вж. Чичовска, В. 1995: 35 и др.). Това може да се свърже и с наблюдението, че „за най-твърдолинейните е характерно виждане за фашизма, което може да се определи като метафизично

1 На тази парадигма е посветена следващата, трета част от този том на изследването ни.

(надемпирично). Фашизмът е вездесъщ и винаги наличен, само приема различни лица...“ (Даскалов, Р 2009). Добър пример за такива употреби са документите, публикувани в сборника „Съдът над историците“ (1995), където констелацията на термини като „буржоазно“, „фашизъм“, „шовинизъм“, „расизъм“ и пр. е практически толкова „браунова“, че не позволява на нито един от тях да изкристализира до евентуално понятие. Понякога това обстоятелство ясно се осъзнава; осъзнава се и неговата политическа инструменталност. Например по повод проектозакона за БАН през 1946 г. Димитър Михалчев и Спиридон Казанджиев пишат официално писмо до министъра на народното просвещение, в което са загрижени и от следното: „Понятията „фашизъм“ и „фашизиран“ са все още твърде еластични. Особено думите „и всякаква друга противонародна дейност“ отваря вратите на една голяма не-безопасност на академичните“ (Мутафчиева, Чичовска и др., съст. 1995: 139), поради което тогавашните председател и секретар на Академията си спечелват язвителността и укорите лично на Тодор Павлов (пак там, 153, 156). За изясняване и прецизиране на формулировките „фашист“ и противонародна дейност“, но този път в парламентарните обсъждания на Закона за висше образование през 1947 г., настоява депутатката от тогавашната опозиция Светла Даскалова; а вметнатите в стенограмата реплики, прекъсвания и квалификации са от такъв род, че навеждат на мисълта, че още тогава мнозинството в VI Велико народно събрание е имало някакво почти „протоколно“ право на политическа безнаказаност, подмяна на думите на опонента, лоша манипулативност и самодоволна липса на възпитание (пак там, 173-182). Във всички тези документи от периода 1944-1950 г. може да се абстрахира, цитира и опише една плътна линия на непрестанно бдене от страна на различни автори и оратори – да не би предикатът „фашистки“ при стигматизирането на когото и каквото и да е случайно да липсва от езика на други автори и оратори. Същевременно обаче се забелязва и друго – „брауновите движения“ на термините, недорасли тогава до понятия поради бързите им инструментално-противоречиви употреби, позволяват и политическата им повратливост. Констелациите на „патриотизъм“, „шовинизъм“ „великобългарски“, „фашизъм“, „империализъм“ и др. са невероятни например в писането на Тодор Павлов – и еднакво верни според тогавашната конюнктура дори когато правят противоположни свързвания. Като че ли Тодор Павлов сбърква само веднъж с термина „прогресивен космополитизъм“ в

следната умопомрачителна редица: „... не по един повод писахме против великобългарския шовинизъм и за истинския патриотизъм, съчетаващ се с прогресивния космополитизъм“ (Павлов, Т. 1946: 17). Явно някой навремето е реагирал поне на последния термин, Т. Павлов е приел критиката и е отбелязал: „... възражението, че ние, марксистите, погледнато по-строго, не трябва да употребяваме термина „космополитизъм“... Употребата на термина „космополитизъм“ в смисъл именно на „интернационализъм“ ни остана като наследство от времената на свирепата фашистка цензура... Съвършено ясно е, че отдавна е вече време да се върнем към правилната, неизопачена наша терминология“ (пак там, 40).

В този език има и друго, отнасящо се до отношенията между фашизма и национализма – Тодор Павлов (освен че винаги оставя отворена възможността „фашистко“ да действа като универсален предикат) предпочита да разставя термините в паратаксис, реди ги със запетай и непротиворечиви, но и не съвсем идентифициращи ги едно с друго „и“-та. Например: „фашистките и великобългарските шовинисти“ (17); „остатъците от фашистко-хитлеристката идеология, а също и на великобългарския шовинизъм... великошовинистическата идеология, която вървеше и върви ръка за ръка с идеологията на фашизма“ (134-135); „фашистката и велико-българско-шовинистична отрова“ (137); „хитлеристко-фашистката и великобългарско-шовинистическата идеология“ (140) и др. Паратаксисът обаче позволява тънката възможност някой от термините да отпадне от редицата (тази перманентна възможност е и една от предпоставките никой от термините да не проработи до денотативно твърдо съдържание на понятие), във всеки случай, когато отпадането е политически необходимо. Например по отношение на Вазов Тодор Павлов последователно се бори против „вулгарния социологизъм“ и съответно се бори за запазването на Вазов в канона, но отбелязва: „Вазов, без може би да си даде ясна сметка за това, започна в идейно отношение да слиза все по-долу... а в „Светослав Тертер“ и в другите си исторически повести завърши с открит велико-български шовинизъм“ (пак там, 41). Фашизмът е отпаднал не само защото паратаксисът му позволява, но и защото няма как мъртвият от 1921 г. насам Вазов да бъде контекстуално нарочен за фашист. А може би това обстоятелство е един от тесните и почти невидими входи, през които и цялото контра-модернистко историческо четиво след Вазов се завръща бавно, но почти безпроблемно в комунистическата конюнктура.

Такова едно връщане има и по-отчетлив политически вход. Струва ни се много важно следното обстоятелство – Сталин очевидно е ревнувал от това, че Хитлер се идентифицира с понятието „националсоциализъм“, тъй като и двете му съставки – „национал“ и „социализъм“, се оказват еднакво нужни на самия него. В беседа, произнесена пред офицерите от софийския гарнизон през юни 1945 г., Тодор Павлов пространно разяснява на военните това Сталиново положение. Тук ще цитираме само места, отнасящи се до национализма:

„А ето какво ни казва сам Сталин за фашизма: „Може ли да се считат Хитлер и кликата му за националисти? Не, не може. Всъщност хитлеровците се явяват не националисти, а империалисти. Докато хитлеровците се занимават със събиране на немска земя, те можеха с известно основание да бъдат считани за националисти, но след като почнаха да завладяват чужди територии... хитлеризмът престана да бъде национален, тъй като от тоя момент нататък се превърна в империалистичен“.

Много се е злоупотребявало с този въпрос. Йордан Бадев, Крапчев, Тодор Кожухаров и др. проляха реки от мастило да пишат, че ние сме с Хитлер, защото Германия била последователно националистична, а ние също сме били националисти, искали сме свобода за народа си, обединение на България и др.

Ясно е, обаче, че в случая с Хитлер и с-ие не се касаеше за някакъв национализъм. Борбата, която се инсценира с Версайския договор, беше с една единствена цел: да бъдат хвърлени германските маси и особено средната буржоазия срещу германското работничество...

Той, преди всичко, демагогствува по националния въпрос. Националния въпрос в ръцете на Хитлер беше, в същност, средство за демагогия в голям стил. В същност, Хитлер се стремеше към световно господство на германските финансови и пруски магнати, а национално-то чувство, мобилизиращо силите на патриотизма, беше в неговите ръце само средство за увеличаване и озлочествяване на германския народ (Павлов, Т. 1946: 228-229, 234).

Тук става ясно как бавно „национално чувство“ лексикално преминава в „патриотизъм“ (а „патриотизъм“ е терминът, който иде да замени и обере негативите от „национализъм“, но тук се вижда непротиворечивият им континуитет), а то пък се иззема от Хитлер. Затова става въз-

можна и една следваща констелация – терминът „фашизъм“ става ту почти синоним на „шовинизъм“, ту съвсем антоним на „патриотизъм“, както например в словосъчетанието „остатъците на фашистките и антипатриотични кадри“ (пак там, 48). И така, разликата между национализъм и фашизъм (хитлеризъм) е санкционирана твърдо от Сталин и изяснена у нас от самия Тодор Павлов.

Сталин детерминира разделението между национализъм и фашизъм не само „методологически“, но и по-пряко политически, чрез „македонския въпрос“. В **скорошно изследване на Чавдар Маринов** по тази тема – и тъкмо през решетката „комунизъм и национализъм“ – са проследени развитията и прекратяванията на тогавашния проект за южнославянска федерация (и произтичащото от него „македонизиране“ на Пиринския край), разрывът на Сталин с Тито и промяната на политическата реторика по този проблем още в езика на Георги Димитров на V конгрес в края на 1948 г. – още тогава терминът „шовинизъм“ се откача от „фашизъм“ и се предицира към сръбската политика: „разрывът с Белград през 1948 г. внася забележими промени: терминът „шовинизъм“ е автоматично пренесен върху западния съсед и започва един отначало муден процес на реабилитация на традиционния български разказ за миналото на Македония“. Така в разбирането на това, как се слагат като непротиворечиви отношенията между национализъм и комунизъм у нас трябва да се има предвид и статуквото на „държавността“ и укрепването и, външнополитическите конюнктури и „македонския въпрос“ след 1944 г., както и политиката към малцинствата, при което се оказва, че „национализмът е не „последното убежище на комунизма, а най-естествената му среда, поне след идването му на власт“ (Маринов, Ч. 2009: 489, 496, 519). Да добавим, че при тези политически развития от 1948 г. нататък се осъществява терминологичното разпъгване не само между „фашизъм“ и „национализъм“ (което прави още Сталин, а Тодор Павлов го разяснява), но вече и между „шовинизъм“ и национализма, при което влизат към позитивното въвеждане на национализма още по-ясно се разширява и осветлява. Това положение е окончателно държавнически санкционирано от Тодор Живков на партийния пленум през март 1963 г. Да въведем и факта, че през 1962 г. излиза новото издание на „Дъщерята на Калояна“ на Фани Попова-Мутафова. Да прибавим и много интересните наблюдения на Григор Григоров от едно още непубликувано изследване (Григоров, Г. 2010): в началото на 1960-те е належаща необ-

ходимостта от смяна на националния химн (дотогава „Великото слънце на Ленин и Сталин/ с лъчите си нашия път освети“), при което през 1964 г. е утвърдена за химн „Мила родино“. Сред широките текстуални и интертекстуални паралели на автора тук ще ни интересува пряко само един детайл – не е много известен фактът, че поетите Георги Джагаров и Димитър Методиев не просто прибавят един последен куплет към стария текст на Цветан Радославов, но и че круто редактират целия текст на Цветан Радославов, така че авторството му на „Мила родино“ остава твърде условно и може би само почетно. Ето интересуващата ни промяна – автентичният първи куплет на Радославов гласи: „Горда Стара планина,/ до ней север се синей./ Слънце Витош позлатява,/ към Цариград се белей“, поправено от Джагаров и Методиев в известното: „Горда Стара планина,/ до ней Дунава синей,/ слънце Тракия огрява,/ над Пирина пламеней“. Тук ще ни интересува само поправката от „Цариград“ в „Пирин“, която ще изтълкуваме като симптоматично лесна за 1960-те политическа подмяна на стария „шовинизъм“ („Цариград“) с новия и стар национализъм, рекрутиран от заплахата за обезбългаряване на Пиринския край, иницирана и отхвърлена от самия режим („Пирин“).

Да се върнем към симптоматиката на споменатия партийен пленум от март 1963 г. Въпреки разликата между неговите постулати и дотогавашните сталинистко-димитровски принципи¹ не можем да не отбележим тук и дълбокия, приглушен континуитет в нарастващото българско политическо разделение между фашизма и национализма. Може би е ирония на съдбата, но контрасталинистките 1960-те тихо наследяват и още по-тихо се възползват от формулираната още от Сталин разлика между фашизма и национализма.

Според нас индикация за това е и фактът, че първите академични дебати на историческата наука върху фашизма в България започват едва през втората половина на 1960-те и че за тях вече е точно констатира-

1 „Разликата с „димитровската епоха“ е очевидна: Живков критикува „грешките“ на партията от междувоенния период насетне, избягвайки директни нападки срещу Димитров и Коларов. Той дори изразява открито съгласие с позициите по македонския въпрос, прокарани в някогашните „шовинистични речи“ на „буржоазията“. Въпреки това партийният лидер препоръчва линия на определен дипломатически компромис: България трябва да признае съществуването на македонска република в Югославия, където поради различни исторически фактори се развива македонско национално съзнание. Югославските ръководители пък трябва „да прехапят хапа“ и да се откажат от намеренията вътре в работите на България, по-специално в Пиринския край“ (Маринов, Ч. 2009: 492).

на следната особеност: „Дебатът върху фашизма обаче е напълно чужд на националния наратив... относително постоянният контекст на мисленето на фашизма в историческите изследвания у нас от самото им начало – като аспект на социално-класови отношения, на отношения с „българската демократична общественост“, *но никъде като национален (националистически) проект*“ (Еленков, И. 2002: 376). Да добавим и немаловажното допълнение на Румен Даскалов към извода на Иван Еленков: „това не е без връзка с актуализирането на национализма“; и още: „В дискусиите за фашизма може да се забележи една характерна липса – връзката с национализма и отношението към „националния въпрос“; *като че ли фашизмът е нещо съвсем отделно от тях, и то въпреки иначе ясната връзка между „родно и дясно“... Може да се разсъждава върху този характерен момент: дали националната чувствителност на самите историци не ги кара да игнорират или да премълчават връзката на фашизма с крайния национализъм, за да не дискредитират покрай едното и другото... Едва от средата на 80-те години се обръща внимание (особено от Николай Поппетров) на присъщия за български десни и фашистки организации силен национализъм...*“ (Даскалов, Р. 2009: 207).

Очертаваната дотук параболола съвсем не е самоцелна, защото има много по-тясна връзка със „случая Фани Попова-Мутафова“, отколкото изглежда на пръв поглед. Линията на отделянето на фашизма от национализма, започнала още от Сталин – която позволява и постепенно натрупващата се позитивна светлина около национализма, – се вижда и в следния факт, който пряко се отнася до нашето изследване: още през 1945 г., в показанията си по процеса на Фани Попова-Мутафова през 1945 г. Христо Радевски е твърд в следната дистинкция: „Фани Попова-Мутафова е държала факела на фашистката литература у нас. Змей Горянин беше националист, но хитлеризъм у него не съм забелязал“ (Трифенова, Ц. 2004: 303). Факт е и това, че Петър Карапетров – автор на романи, в които прабългарски хан се жени за тевтонска принцеса и тъкмо това според него е ядка на етногенезиса – не само че не е съден, но дори не е изключен от тогавашния Съюз на писателите. Това позволява да коментираме следното твърдение на К. Зографова, прицелено във внушението, че Фани Попова-Мутафова и текстовете и всъщност нямат нищо общо с фашизма, противно на присъдата през 1945 г.: „...акт на пълно безхаберие (или злостна тенденциозност) е да набутаеш с болшевишки замах... цялото творчество на една от най-популярните ни исторически рома-

нистки в рубриката „фашистко“!... *Впрочем ако романите на Фани Попова-Мутафова бяха наистина такива, те в никакъв случай не биха дочакали „реабилитация-та“ си само десетина години по-късно...*“ (Зографова, К. 2006: 183).

През април 1945 г. Фани Попова-Мутафова е осъдена на седем години затвор и 10 000 лева глоба. Излиза от затвора след 11 месеца благодарение (както твърдят всички изследователи на документите по въпроса) на лични застъпничества и това спасява здравето и живота и. Тук ще предположим „жанровата“ разлика между присъдата и литературната реабилитация, при цялото уважение към личното страдание и тежките превратности в житейската съдба на авторката – фашизмът на публицистиката и е основание за присъдата¹; национализмът на романите и е основание за реабилитацията; фашизмът и национализмът, които от Сталин до Тодор Живков по различен и не толкова различен начин са се оказали различни неща.

А това изисква едно по-близко четене на прословутите поправки в романовите текстове на Фани Попова-Мутафова за преизданията им през 1960-те и след това. Поправките, за които през последното десетилетие винаги е било говорено с възмущение, защото са били тълкувани като израз на груб политически натиск върху писателката. Самите поправки обаче почти никак не са били четени.

Днешните изследвания говорят главно за редактирането на „Дъщерята на Калояна“ – може би защото вторият роман от „хрониката на едно семейство“, трилогията или четирилогията за Асеновци, е първият, който е поправен и преиздаден през 1962 г.², а и тъкмо към него е предговорът на Фани Попова-Мутафова, чрез който тя се вписва в конвенциите на новата конюнктура³. Далеч по-малко популярен (на практика неиз-

1 Една от формулировките в обвинителния акт гласи: „... всички доброволни или служебни сътрудници на фашистката пропаганда у нас“.

2 В параграфите по-долу ще прибягваме до сравнения между първото издание (С.: Древна България, 1936) и третото поправено издание (С.: Български писател, 1962). За улеснение по-нататък ще ги заскочяваме като „ДК 1936“ и „ДК 1962“.

3 За „Дъщерята на Калояна“ е и единственият поглед към конкретни текстови промени, който ни е известен, като имаме предвид всички цитирани дотук днешни изследвания – работата на Мирослава Георгиева от 2002 г. (Георгиева, М. 2002), в който са отбелязани само две поправки: съкращаването на около половин страница от размислите на Инокентий III за това, че учението на свети Франциск би могло да спаси църквата, и вмъкването на нови страници, подчертаващи отрицателния образ на латинските кръстоно-

вестен) е фактът, че и първата част на сагата – „Солунският чудотворец“, също е редактирана от авторката за преизданието от 1969 г.¹; същото се отнася и до третата част – „Йоан Асен“, преиздадена през 1986 г.², след смъртта на писателката (1977 г.). От хрониката за Асеновци единствено последният роман „Последният Асеновец (Боянският майстор)“, 1939 г., е останал нередириран и е преиздаден без изменения от „Български писател“ през 1987 г.

За нас от изключителен интерес е нещо, което засега остава фактически неизвестно и архивът на Фани Попова-Мутафова във фонда на Националния литературен музей (НЛМ) не го разкрива – кой, как, при какви обстоятелства и по какъв повод инициира идеята за преиздаването на романите (в частност – на „Дъщерята на Калояна“) и кой поръчва запазените две рецензии на Христо Христов и Димитър Ангелов³, които препоръчват посоките на редактирането на текста за преизданието (и не на последно място – защо вътрешните рецензенти са историци, но литературен критик не е бил необходим в случая). В текста си Христо Христов използва твърде неопределена граматика и не казва имена на възложители – личности и/или институции – на тази задача: „Не съм литературен историк и не работя непосредствено върху проблемите на средновековната българска история. Поради това когато ми се съобщава, че ми е възложено да напиша рецензия за романа на Фани Попова-Мутафова „Дъщерята на Калояна“, бях склонен да се откажа“. За възложена задача говори и Димитър Ангелов: „Тъй като задачата е романът на Ф. Попова-Мутафова да бъде преиздаден...“.

сии. Тези наблюдения са точни, но нека все пак отбележим, че указанияте от авторката поправки в „Дъщерята на Калояна“ съвсем не са единствените.

- 1 В параграфите по-долу ще прибягваме до сравнения между първото издание (С.: Древна България. Ч. I и II, 1929-1930) и третото поправено издание (Пловдив: Христо Г. Данов, 1969). За улеснение по-нататък ще ги заскобяваме като „СЧ 1929-30“ и „СЧ 1969“.
- 2 В параграфите по-долу ще прибягваме до сравнения между първото издание (С.: Древна България, 1938) и третото поправено издание (С.: Български писател, 1986). За улеснение по-нататък ще ги заскобяваме като „ЙА 1937“ и „ЙА 1986“. Към новото издание е добавена следната бележка от редакцията: „Ръкописът се печата по преработения и допълнен вариант на авторката, който се съхранява в Музея на литературата. Отстранени са допуснати при преписа граматически, печатни и фактически грешки – сверката е направена от II издание на романа през 1943 г.“ (ЙА 1986: 479).
- 3 Национален литературен музей (НЛМ), инв. № а 787/80. Всички следващи цитати от архива на Фани Попова-Мутафова са по тази папка.

Преди да започнем разглеждането и на рецензиите, и на поправките, се налага едно лично признание. При сравнението между първото и третото поправено издание на „Солунският чудотворец“ един прибавен параграф през 1969 г. още към финала на първата глава, където въстанието на Петър и Асен все още се подготвя, гласи:

„От този ден нататък всеки час в Търново започнаха да прииждат бежанци от цялата Долна земя: боляри, търговци, еснафи, зарязали бащини домове и имоти, за да спасят живота си и да подадат ръка на родните си братя в хемските клисури за обща борба. Не, не се търпеше вече. Византийската държава не закриляше людеите си, не можеше да брани границите си. Само възкресението на старата, велика Симеонова държава щеше да даде мир и благополучие на полуострова. Забягнали някога от Преслав в Охрид, Солун и Драч, сега старите болярски родове се връщаха към древните си семейни гнезда. Пак от нявгашните горди планински кули щеше да се възроди това, което е било преди“ (СЧ 1969: 17-18).

Признавам, че първата ми мисъл беше, че не е възможно този параграф да бъде добавен именно през 1969 г. Принадлежността на Долна земя (името, което Ф. Попова-Мутафова дава на Македония в цялото си романово писане) към въстанието на Асеновци категорично възпроизвежда Велика България в комунистическия контекст, който по презумпция би трябвало да я отхвърли с термини като „фашизъм“ и „шовинизъм“; а и сред бежанците няма нито една социална група, която да може да служи на режима във вид на нещо като средновековни пролетарии – бежанците са все боляри, търговци и еснафи и най-вече династично поставени „стари болярски родове“. Тъй като в първото издание параграфът го няма (срв. СЧ 1929-30, ч. I: 9), предположих, че е прибавен във второто от 1942 г., при събдналото се за малко „национално обединение“ и присъединяването на Македония към България благодарение на съюза с Хитлер. Оказа се впрочем точно така (срв. СЧ 1942¹: 13). Параграфът е добавен през 1942, а не през 1969 г. Изглежда на пръв поглед невероятно, че 1969 г. запазва твърдо поправката от 1942 г. – и единствената поправка на поправката от 1942 през 1969 г. е следната: „старата, велика Симеонова империя“ (1942) е сменено със „старата, велика Симеонова държава

1 Попова-Мутафова, Фани. Солунският чудотворец. Част първа и втора. Второ издание. С.: Ив. Коюмджиев, 1942.

„(1969). Но тъй като за писането на Фани Попова-Мутафова особена разлика между „империя“ и „национална държава“ няма, затова и двете са толкова лесно заменими. Но за по-съвременно устроеното четящо око (от 1969 г. насам) „Симеонова държава“ е даже по-националистично звучащо от „Симеонова империя“, тъй като напълно и уютно изнася старата традиция на възприемането на „България на три морета“ именно като национална държава¹. Така ултрадесният междувоенен „Пиемонт на Балкана“ на Фани Попова-Мутафова възкръсва напълно безпроблемно и даже усилен от малката поправка на един термин през 1969 г.

Подобен пример срещаме и в следния откъс, отнасящ се до Калоян след битката при Адрианопол: „... цар Калоян се върна като цар на българите и ромеите, победител на латинците и владетел на полуострова... Защото знаеше, че веднъж разбита главната сила на латинската войска, признат от папата и докато Бодуен е в ръцете му, много лесно вече ще се справи с останалите главни градове. Българите на юг щяха да го посрещнат като свой цар, ромеите му бяха съюзници, а латинците нямаше да смеят да му се противопоставят, докато императорът е жив. Блянът на Асеновци се изпълваше“ (СЧ 1969: 370). Това „на юг“ е тънко вметнато тъкмо във второто издание (СЧ 1942: 352) и оставено безпроблемно в третото, за разлика от първото, където липсва кратката, но важна географска индикация: „Българите щяха да го посрещнат като свой цар, ромеите му бяха съюзници...“ (СЧ 1929-30, ч. II: 119). Днес не можем да не попитаме – как е възможно 1942 г. да възникне отново като текстово решение през 1969, къде и в какво е компромисът на политически осъдената и потисната авторка?

Във вътрешните рецензии от архива на Фани Попова-Мутафова не е ясно откъде чете Д. Ангелов (той цитира до страница, но не посочва от кое издание); Хр. Христов изрично указва, че чете „Дъщерята на Калояна“ по второто издание. Тоест вторите издания на романите от 1942 г. се оказват немаловажен играч в цялата текстологична проблематика около романите на Фани Попова-Мутафова и в политиките на техните поправки. Разбира се, тук не можем да изложим цялата си извършена текстологична работа (която сама по себе си изисква наблюдение на абсолютно всяко изменение във всичките не по-малко от 9000 страници на текстовете от 1930-те, 1942 г. и 1960-те-80-те), но пък отделните приме-

1 С това подробно ще се занимаваме в частта „Средновековие“ от втория том на изследването ни.

ри, с които боравим, ще бъдат сверявани и през трите издания. От тях нататък са подбрани само тези, които имат пряко отношение към политическата история, внедрена в поправките.

А ето и случай, в който второто издание от 1942 г. не е агент на националистическия модел, характерен по принцип за писането на Фани Попова-Мутафова. През 1969 г. тя поправя бегло едно фактическо решение. В I и II издание на „Солунският чудотворец“ първият коронясан от династията е Асен. В III издание първият коронясан е Петър (който до коронация-та се казва Тодор); това е и повод новоприетото име да отприщи в този сюжетен момент през 1969 г. онези династични генеalogии, които Фани Попова-Мутафова така последователно прави през междувоенния период: „Всички погледи се обърнаха към Тодора, който се изчерви, побледня и отново пламна. С приемането на новото име той щеше да продължи и делото на Петър Делян, внука Самуилов, на Петър Бодин, внука на Косара, Самуиловата дъщеря... Петър... Връзката между това, което е било, и това, което ще бъде...“ (СЧ 1969: 31). Иначе промяната в това, кой точно от братята е бил коронясан първи, не прави особено различие в сюжетните развития по-нататък и с нищо не измества Асен от центъра на повествованието; даже по-нататък е казано: „Имаше ли значение кой е бил първи увенчан с царската корона?“ (34). 1969 г. отново не пречи на националистичния мотив с династичната генеалогия, на-против, добавя го.

Междувоенният модел се държи напълно дори там, където географските му граници са формално махнати през 1969 г., например в една реч на Асен I, която той произнася на младия си брат Иваница. Тук ще цитираме по първото издание, в случая идентично с второто, като подчертаните тук думи са премахнати през 1969 г.:

„Ето, постепенно България става това, което сме бленували. Господарят на Хемуса ще бъде господар на полуострова... Не може да се пренебрегват Божиите закони. Хебър, Места, Стримон и Вардар сами сочат предела на държавата — Южното море. Византия е един свят, който умира... Ние сме определени от Бога. Защото славянските племена са несговорни помежду си и лесно се поддават на чужди влияния. Един смел народ трябва да ги обедини в едно — от Синьото до Черното и от Дунава до Бялото. Този народ е нашият. Ние сме ядката — племето на Аспаруха. Онова племе от корави и сурови мъже,

ненадминати по храброст и мъдрост, които дойдоха от далечни земи, за да ни дадат името си и волята за борба. Без тях отдавна вече всички славяни на полуострова щяха да са покорени от Визанс – една загиваща, изгнила държава. Не. Визанс ще изчезне от лика на земята. И на нейно място ще изникне нова млада велика империя...“ (СЧ 1929-30, ч. I: 106-107; срв. със СЧ 1942: 156 и СЧ 1969: 167).

Вижда се, че през 1969 г. са махнати само географските обозначения на границите – но моделът, който удържа визията за тях, е изцяло запазен – и „господарят на Хемуса“ като „господар на полуострова“, и божественото предопределение, и новата млада велика империя, и даже ултрадесният наклон на Фани Попова-Мутафова към прабългарската „ядка“ спрямо по-разсеяните и несговорни славяни. Тоест направените промени са по-малки и от козметични.

Технически по-сложно, но напълно в същия смисъл и по същия начин е проведено редактирането на речта на Калоян при коронацията му във втората част на „Солунският чудотворец“. Там отново са махнати граници – „да включим в границите си всички български земи, които са съставлявали царството на великия Симеон... От Карпатите до Бяло море и от Драч до Понта се е ширело великото царство на Симеона...“ (СЧ 1929-30, ч. II: 7-8¹), но затова пък Симеон се появява през 1969 г. пак в междувоезната си роля на обединител – нанесено е следното: „Какво щеше да стане, ако Крум и Симеон бяха довършили делото си? Днес никой нямаше да протяга нечестиви ръце към нас. Задачата на нашата държава е да завърши великото обединително дело. И ще го завърши“ (СЧ 1969: 231). Всъщност единственото окончателно махнато нещо е неодобрението на Калоян към сърбите: „На западната ни граница живее едно малко, но несговорчиво и вероломно племе, което е създадено само за да пречи на обединението на славянските племена“ (СЧ 1929-30, ч. II: 8). Изтрита е и формулата „един господар на полуострова“: „Какво би станало, ако Симеон бе живял по-дълго и бе имал достойни наследници? Днес един господар щеше да владее полуострова и никой нямаше да протяга нечестиви ръце към неговите земи. До кога славянските земи ще стоят разпокъсани...“ (СЧ 1929-30, ч. II: 8). И така, в речта на Калоян идеята за един господар на полуострова е изтрита през 1969 г., но пък е съвсем запазена

1 Във второто издание речта на Калоян е идентична с тази в първото; срв. СЧ 1942: 223-224.

в същото издание при по-горе цитираната реч на Асен I (идеологическа разлика в случая съвсем няма). А по „нечестивите ръце“ на враговете се вижда, че изреченията не са изтрити, те са леко редактирани и закрепени към новопоявилите се през 1969 г. и цитирани преди малко редове за Симеон и националното обединение.

Изтритите някъде граници се появяват като въведени другаде, и то към модела „господар на полуострова“. Вписването на „Пиомонта на Балканите“ на Фани Попова-Мутафова в комунистическата идеология се оказва все така механистично лесно, понеже Велика България може спокойно да изглежда като място, в което цари политическото клише „братска дружба между народите“, а пък безпроблемният средновековен цар-император-обединител, може – освен всичките тези предикати – да се сподобие и с качеството интернационалист. Това става ясно при сверяването на един откъс от „Дъщерята на Калояна“ през 1936 и 1962 г.:

„Тя беше от кръвта на Асеновия род. И нямаше по-свято дело за тях от делото за великата родина. Пришелците, чуждоземните натрапници трябваше да си отидат. Ромеите трябваше да смирят надменността си. Епир и Сърбия трябваше да спрат с безкрайните си крамоли и интриги. Когато един силен владетел царуваше на полуострова, тогава всички народи на него живеяха в мир. Нямаше ли такава обединяваща, голяма личност – тогава надигаха глава безброй дребни честолюбци... (ДК 1936: 391)¹.

Тя беше от кръвта на Асеновия род. И нямаше по-свято дело за тях от делото за великата родина. Пришелците, чуждоземните натрапници трябваше да си отидат. Ромеите трябваше да смирят надменността си – те еднички да имат правото да властвуват на полуострова. Епир, Сърбия, Босна трябваше да спрат с безкрайните си крамоли и всички с общи усилия да изгонят дръзките нашественици. Тогава народите между Карпатите и Евксинския понт, между Бялото и Синьото море щяха да заживеят в траен мир и братска дружба. И всеки жадуваше да се яви личност, която да поведе всички към м. обща борба и победа – някой смел и достоен мъж², който да накара безбройните дребни честолюбци...“ (ДК 1962: 489).

1 Същото в ДК 1942: 454–455.

2 Тук с пунктир означаваме редактираното, а с линия – нанесеното в текста.

Струва ни се, че този твърде двусмислен начин на редактиране (и при речта на Калоян, и при геополитическите размисли на дъщеря му, но с горните примери съвсем не сме изчерпали всичките му детайли) е поголовен принцип на текстовата преработка и на трите романа. Огрубено казано, авторката действа така: тя премахва детайл от междувоенния национализъм (например обозначенията на границите), но затова пък напълно запазва модела, който прави тези детайли лесно въобразими и представими. Изтрива дадено конкретно нещо, но добавя друго конкретно нещо, което му е идеологически хомологично. Изтрива дадена стереотипна формула от едно място или от един цар, но я запазва или направо я написва на друго място и при друг цар (тъй като царете са си кръвни и политически наследници един на друг, различията от кой цар ще се изтрие формулата и при кой цар ще се впише съвсем не са толкова важни). В целостта си всички тези операции може да изглеждат като много сложна, интелигентна и хитра политическа игра на Фани Попова-Мутафова, непроследима през десетки и стотици страници от страна на редовите читатели и на дежурните идеолози, с която тя си отмъщава и се подиграва на режима, пратил я в затвора. Но може да изглеждат и като неособено съзнателни – т. е. Фани Попова-Мутафова просто не може да пише другояче, въпреки заявеното си политическо желание, затова и всички поправки в целостта си просто възпроизвеждат десния междувоенен национализъм с дата 1960-те и нататък.

Пример за първото подозрение (но и за второто могат да бъдат предоставени примери) може да бъде един момент от втората част на „Солунският чудотворец“, в който младият княз Йоан Асен чете на Добромир откъси от Йоан Екзарх: „Най-напред земята, без да бъде орана, нито сята, произведе всякакви видове растения и роди влечуги... Като виждам небето украсено със звезди, със слънце и месец, и земята с треви, па дойда до човека, умът ми се губи...“¹ (СЧ 1929-30, ч. II: 100-101). Същото е и във второто издание (срв. СЧ 1942: 332). В изданието от 1969 г. обаче са добавени още цитати от „Шестоднев“, които действат напълно алегорически, а и като алегорически ги разбират героите и се поучават. Може от речта на Калоян да е изтрито например изречението „... само при велики

1 Това действително е „Шестоднев“ на Йоан Екзарх; откъсите са ясно разпознаваеми въпреки разликите между преводите на стария език, който ползват Фани Попова-Мутафова и един по-съвременен читател – вж. Йоан Екзарх. Шестоднев. Превод от старобългарски, послеслов и коментар Николай Цв. Кочев. С.: Наука и изкуство, 1981, с. 43 и 231-232.

царе е била велика България. Защо? Защото една воля и една мисъл трябва да управлява държавните работи“ (СЧ 1929-30, ч. II: 8¹); обаче пък през 1969 г. стотина страници по-нататък Йоан Асен прочита сред добавените цитати от „Шестоднев“ например и този:

„– Слушай, слушай... „Някои безсловесни са общежителни, което е отличително за този начин на живот, който е насочен към обща цел и всички действия се вършат за нещо общо, както това може да се види при пчелите. Защото те имат общо жилище, излитат общо, работата им е обща. Онова, което е най-чудно от всичко, е, че те се намират под властта на един чиновначалник и само тогава се залавят за работа и се отправят да събират цвете, когато видят своя властелин, сиреч майката, да извършва пръв полета си. А техният цар не бива поставян чрез избора на мнозинството – защото често пъти безразсъдството на народа поставя за властелин най-лошия, – нито получава властта по жребие, тъй като лошата случайност много пъти дава властта на най-лошия, нито пък получава властта по баща и наследство, защото такива люде поради разкоша и ласкателствата често са тъпи и не разпознават истината, а си избират пчелите за властелин този, който е по-едър от другите, като ги надминава по големина, по вид и добротата. Царят на пчелите притежава жило, за да наказва с него... Но и всред пчелите онази, която не пожелае да последва примера на своя цар, тъй като веднага умира от убождането на жилото...“²...

– Колко е прав Йоан Екзарх... – въздъхна князът. – Да. Владетелят трябва да владее чрез примера си. И да наказва само този, който не се подчинява на общия закон...“ (СЧ 1969: 347-348).

Тази силно алегорическа добавка на Йоан Екзарх през 1969 г. наистина не се нуждае от коментар, понеже очевидно носи идеологията на междувоенното дясно по въпроса за отношенията между водача (царят) и народа. Примерът не е единствен и може да бъде построена цяла типология на добавения, „имплантирания“ десен национализъм в редакциите на романите от 1960-те години. Въпросът обаче не е толкова в това дали Фани Попова-Мутафова е успяла да излъже комунистическата държава, колкото в това, дали същата комунистическа държава всъщност иска от нея премахването на десния национализъм.

1 За липсата на това изречение в изданието от 1969 г. срв. СЧ 1969: 231.

2 Вж. Йоан Екзарх. Цит. съч., 211-212.

За отговора на този въпрос много ни помага твърдолинейната постановка в рецензията на Христо Христов, според която романите на Фани Попова-Мутафова си остават в квалифициращата терминология „фашизъм“, „шовинизъм“ „национализъм“, „буржоазно-монархическо господство“:

„Трябва направо да се каже, че при написването на романа „Дъщерята на Калояна“ Фани Мутафова е стояла на идейните позиции на нашата буржоазна интелигенция от 30-те и 40-те години на нашия век. Това бяха позициите на национализма и шовинизма, на откъсването и страха от народа, който се бореше против фашизма и буржоазно-монархическото господство... Тези позиции съзнателно или неволно са намерили отражение при написването на романа „Дъщерята на Калояна“... Главната трудност произлиза от идейните позиции и методологията на авторката. И тук, струва ми се, не би могло да се каже нищо друго, освен да се препоръча основна преработка на романа. Дали това авторката би могла да направи и дали би трябвало изобщо да се прави с оглед преиздаването на романа заради негови художествени достойнства, това аз не мога да кажа. Но без такава преработка романът ще бъде в разрез с изискванията към нашата социалистическа литература и ще оказва такова влияние върху читателите, което не трябва да бъде поощрявано“ (4-5, 9).

За разлика от твърдолинейната идейна принципност на Хр. Христов, Димитър Ангелов е много по-идеологически лежерен в рецензията си, а също и ведро оптимистичен по отношение на лесната поправимост и вписването на романите в новата конюнктура:

„Тъй като задачата е романът на Ф. Попова-Мутафова да бъде преиздаден, необходимо е според мене да се обърне главно внимание на съдържащите се в него неточни от историческа гледна точка положения... В заключение: романът на др. Ф. Попова-Мутафова е написан интересно и увлекателно със стремеж да се спази историческата правда. Той се нуждае обаче от преработка главно по въпроса за преценката на „латинците“ и на въпроса за „царската власт“ и за „царя“. След тази преработка, която по мое мнение авторката ще приеме и ще е в състояние да направи сравнително лесно, романът може да бъде отново

издаден и да бъде представен на разположение на българския читател“ (1, 4).

За нас е недвусмислено различieto между двете рецензии, изискани във връзка с един и същи случай, чийто език може би е симптоматичен за срещата между два етапа на режима – Хр. Христов ясно и честно работи със същата терминология, осъдила Фани Попова-Мутафова веднага след 9. IX.1944 г.; Д. Ангелов не я използва и също така честно говори за преиздаването на романите като за поставена задача. Това, че втората нагласа определено печели, личи не само по факта, че романът наистина е преиздаден, но и по отношението на самата Фани Попова-Мутафова на разните етапи от развитието на случая. В архива и няма запазен (и не знаем дали изобщо е имало) отговор на рецензията на Д. Ангелов. Отговорът и до Христо Христов обаче е запазен; и по него личи, че авторката не се отказва от нито един аспект от своите предишни – и тогава актуализирани – убеждения за българската история. Тя просто безпроблемно сменя терминологичния ред на рецензента „фашизъм“– „шовинизъм“– „национализъм“ със своя тогава политически актуален термин „патриотизъм“: „... аз смятам, че при едно основно прередактиране на собствените си творби ще мога да предложа на днешния читател, в нова форма, която да постигне желаната цел – съдействие за патриотичното възпитание на българския народ в духа на великите традиции от славното му минало“ (4).

За характера на това прередактиране вече говорихме по-горе – то е такова, че ни кара да си мислим, че „патриотизмът“ на ранните 1960-те и десният национализъм на междувоенния период съвсем не са в чак такова противоречие, че да се нуждаят от същинско редактиране; даже национализмът може още и още да се дописва при редактирането. Това ни кара напълно да се съгласим с две наблюдения около Фани Попова-Мутафова, правени във връзка с други изследователски теми: „Фактът, че нейните исторически романи са преиздадени и че тя става отново популярна авторка, показва, че самият комунистически режим в България се обръща към национализма през последните години“ (Даскалова, К. 2002: 339-340); „Официалната власт не проявява интерес дали Фани Попова-Мутафова наистина е преработила всички посочени места в романа, нито се интересува от степента на искреност и истинност на подобни

декларативни изказвания (авторката има предвид заявеното от Фани Попова-Мутафова в предговора на „Дъщерята на Калояна“ от 1962 г. – бел. авт. – А. Х.), а само и единствено от превръщането им в публично документиран факт“ (Георгиева, М. 2002: 9).

Предговорът на „Дъщерята на Калояна“ от 1962 г. (винаги четен като форма на политическо насилие над писателката, което я легитимира като жертва на режима; или – по-неофициално – като израз на неприятен конюнктурен избор от страна на авторката), също е част от тази проблематика, защото може би не е един. В споменатата архивна папка¹ е запазен машинописен текст от три страници с ръкописно добавена до подписа на авторката датировка „септември 1960“, озаглавен „Малък увод“. Не можем да бъдем сигурни, че това е вариант на предговора към „Дъщерята на Калояна“, макар че точно така изглежда; но във всеки случай публикуваният през 1962 г. е много по-мек и безобиден от написаното там. Подозрението ни е, че това е вариантът, писан за сталинистка публика (чиято метонимия сред двамата рецензенти е Христо Христов). В този текст Фани Попова-Мутафова изкривява доста данните на романите си, дори и на редактираните: „Главна ръководна роля на моята писателска дейност е била любовта и съчувствието към всички страдащи и онеправдани, било в лицето на угнетените економически класи, или на поробените национално народи, или на експлоатирания индивид. Любов и съчувствие към трудещите се, изнемогвали в духовна и материална нищета пролетарски маси, към потиснатите от чуждо владичество нации, които ламтят да си извоюват свобода и независимост, съчувствие към онеправданата жена, претоварена с грижи и задължения, раздвоена в работата си вън и вътре в къщи, любов към нашата история...“ (1). Ако това е вярно за романите на Фани Попова-Мутафова (а то не е), тогава защо се налагат финалните думи от този текст, които са точно в тона на политическото самобичуване, известно от практиките на сталинистката самокритика:

„... аз навлязох от историческите проблеми в сгорещената атмосфера на общественно-политическите въпроси като неопитен любител, който лишен от близък контакт с богатата прогресивна литература, черпи сведенията си само от пропа-

1 НЛМ, инв. № а 787/80.

гандната официална преса, незапознат с скритите пружини, които движат международните събития. Пламенното ми, искрено желание да работя в полза на своя народ и „за негова слава“, както казва големият руски писател Фадеев, се превърна в извор от грешки. За тези свои грешки аз понесох цялата отговорност като честен платец, като посочих и отделих истината от клеветата. И сега отправям цялото си внимание към своята бъдеща творческа работа на литературното поле, където бих желала, чрез качествата си на скромен работник, да дам останалите си сили за създаване на нови творби, лишени от миналите опущения, догонвайки по-големи постижения за още по-високо издигане нивото на българското изкуство, което винаги е било в челната редица на борбата за осъществяване великите мечти от всички времена: мир, правда, свобода за всеки народ, красив и благороден живот за всеки човек“ (3).

Отпечатаният официално текст през 1962 г. е несравнимо по-спокоен, съдържан, лишен от особени лични детайли, които назовават чак толкова непреодолим политически разрыв между междувоенния период и следвоенното време – той сякаш е предназначен за друга публика, която пак е конюнктурна, но не е точно сталинистка:

„При едно критично разглеждане на моите исторически романи аз открих в тях известни отражения на идеалистическия мироглед, от който се постарях да се освободя. Поради това трябваше да отстраня известни части от романа и да прибавя нови, които бяха необходими, за да се постигне една правдива картина на изобразяваната в романа епоха...

Днес, когато прогресивните сили от целия свят изживяват творческите мъки в създаването на едно по-човечно и справедливо общество, което да разреши въпросите, чакащи от векове своята развързка, аз смятам, че писателят трябва да съгласува своето творчество с големите задачи, които стоят пред нашата общественост, за да може да стане техен истински тълкувател“ (ДК 1962: 5-6).

Различията между двете рецензии на Хр. Христов и Д. Ангелов са важни и заради начина, по който авторката успява да комбинира техните изисквания така, че да отвори възможността десният националистически модел да остане незасегнат (и дори усилен). Двамата са единомислещи,

че одобрението на авторката към латинското рицарство и папа Инокентий III е сериозна политическа грешка:

„Един основен момент, който според мене трябва да бъде коригиран¹³ е твърде положителната и на места идеализираща преценка на ролята и действията на латинците и по-специално на ролята и действията на император Хенрих Анри¹⁴. Известно е добре от данните на изворите, че латинците са дошли в Балканския полуостров като алчни завоеватели... Ф. Попова-Мутафова се е увлякла по латинофилски позиции... Нуждно е, за да бъде спазена историческата правда, посочените страници и пасажки да бъдат видоизменени... Има известно увлечение у авторката и спрямо политиката на Инокентий III, който е представен като мъдър и загрижен за благо на църквата папа... Заедно с това има идеализация и при преценката на Франциск Асизки, който е представен като човек носещ мир и любов, за разлика от еретиците, които сеели умраза...“ (Д. Ангелов, 1-2).

„... същите тези рицари, дошли на Балканския полуостров и в българските земи да грабят и да завладяват чужди територии, в либретото на операта „Цар Калоян“, в лицето на императора Балдуин Фландърски, са представени като високоблагородни хора... А българският цар Калоян, чието крупно дело и сега може да ни вдъхновява в борбата за... независимост от новите рицари-завоеватели на запад, е представен само като жалък рогоносец, мъж на една неверна съпруга. По този начин се е получило нещо необикновено лошо, исторически неверно и политически вредно... Същите основни мисли или по-точно казано същото неправилно отношение към рицарите-кръстоносци е прокарано в книгата на Фани Попова Мутафова“ (Хр. Христов, 3-4).

Двамата рецензенти са единодушни и по въпроса, че Фани Попова-Мутафова не е интерпретираща политически правилно ролята на царя и царската власт:

„Друг момент, по който авторката би следвало да помисли да внесе доколкото е възможно това някои корекции, е свързан с въпроса за преценките на „царя“ и на „царската власт“... Основната причина за недоволството и страданията на народа се

свежда в това, че го управлява негоден и лош цар, който е убил добрия цар Калоян. Мисля, че авторката би следвало да корегире посочените пасажки и страници... „(Д. Ангелов, 2-3).

„... Буржоазната интелигенция... се обявяваше против всяка проява на класовата борба на трудещите се против буржоазно-монархическото господство. Изострянето на класовите противоречия и борби в България тя считаше за най-голямо „зло“, което пречеше за осъществяването на идеята за „Велика България“...

Що се касае до усилията на авторката да постави цар Калоян над класите и класовата борба в България, да го изтъкне като цар на целия народ, в това число и на богомилите... това не може да се приеме освен като грубо извращение на действителността. Същото може да се каже и относно стремежа на авторката да обоснове народната любов към дъщерята на Калоян — Мария, главна героиня на романа. Стара е и е много изтъргана тази идея за „народен“ цар, за „народна“ царкиня и тя може да се запази само в областта на приказките, но не и в историческите романи“ (Хр. Христов, 4-5, 7).

Много интересно обаче е това, че двамата рецензенти се различават по оценката си за отношението на Фани Попова-Мутафова към богомилите:

„В романа богомилството напълно е изгубило своя характер на предимно селско антифеодално движение, чиито социално-икономически корени лежат в съществуващите феодални обществено-икономически отношения и чиято цел е премахването на феодалната експлоатация и гнет. Съвършено неправдоподобно в романа са представени като най-последователни привърженици и ръководители на богомилите -боляри, богати търговци и притежатели на занаятчийски работилници... Неправилно в романа борбата на богомилите против феодалната експлоатация и гнет е представена като борба само против един от представителите на боярската класа — Борил и то понеже е узурпирал престола“ (Хр. Христов, 6).

„Хубави места в романа са епизодите, свързани с дейността и ролята на богомилите. Др. Попова правилно е представила социалния характер на богомилството, което личи особено ясно

по време на съденето на богомилите в Търново... Пресилено е обаче твърдението, че Калоян се е вслушвал във всичко у богомилите... Пресилено е и описанието на многобройните кладбища, издигнати в Търново след осъждането им. За такава инквизиция у нас няма данни“ (Д. Ангелов, 3).

В непубликувания си отговор на рецензията на Хр. Христов Фани Попова-Мутафова се възползва от неговата склонност към аналогии (средновековните латински рицари кръстоносци с „новите рицари завоеватели на запад“), за да построи още аналогии. При първата тя легализира национализма си чрез възстановяване на дясната формула „войни за национално обединение“: „Тази трилогия написах в младите си години, когато нашето поколение живееше с ентузиазма на освободителните и обединителни идеи, изразени в обединителната война от 1885 и освободителната от 1912 (да отбележим, че Междусъюзническата и Първата световна са забележимо пропуснати – бел. авт. – А. Х.). И в двете тия войни нашият народ показва старата си неизчезнала мощ, проявена при Одрин както в 1205, така и в 1913, както при Сливница, така и при Клокотница... Дали тази свободна и обединена България би се нарекла велика, или не – това не е от съществено значение“ (1-2). Втората аналогия е по въпроса за социалния характер на богомилството: „Напълно съм съгласна с уважавания рецензент, че богомилското движение трябваше да предам в по-широки линии, в отраженията му сред всички обществени слоеве, особено на селячеството. Но темата на романа ме бе ограничила в ролята на богомилството при съзаклятията за свалянето на Борила, а освен това идеите на едно социално учение обикновено не се носят от селските маси, а се зараждат отначало в групи на просветени представители на средните слоеве, както стана у нас с основаването на първите просветни дружинки на социалистите в Търново, Габрово, Севлиево, Казанлък и др. през 1890-95 г.“ (3).

Аналогията богомили – социалисти обаче не е направена в официалния предговор от 1962 г., затова пък там богомилите изглеждат като въведени едва при редактирането на романа: „Прогресивни явления в описаната епоха подирих и открих в проявите на богомилството, което с право се смята за висша еманация на българския народен гений, първа проява на европейския човек в стремежа му към духовно освобождение, отхвърляне на всяко потисничество, борба против притесненията на боляри и царе – предвестник на големите верски и политически

революции в европейската история... тази ярко отличителна черта на нашето богомилство... бе заедно с това и едно патриотично движение...“ (ДК 1962: 5-6). Това „подирих и открих“ звучи доста мистифициращо, защото още в първите издания на романите богомилите са изцяло налице, и то като положителни герои. Изразът „богомилството, което с право се смята за...“ може да събуди въпроса, от кого по-точно се смята. За „висша еманация на българския народен гений“ и „първа проява на европейския човек в стремежа му към духовно освобождение“ богомилството се смята отново в писането на междувоенното радикално дясно, каквото е например то у Найден Шейтанов:

„Над Европа е надвиснала днес исторична мъгла, която е дошла от Изток, откъдето идва и слънцето и всяка почти творческа сила в историята... В Русия тая мъгла, тая мистика, се нарече болшевизъм, в Западна Европа — култ на Неизвестния воин, Безим хероя в народните ни песни... Тогава владееше „книголюбец“ цар Симеон и свещенодействаше син му Боян Магесника, тъждествен, както изглежда, с поп Богомила и с Еремия... духовният подвиг на Боян Магесника — систематизатора на богомилството като вяра и светоглед — направи от България Нов Йерусалим за Европа... Богомилството — като систематизиращо езичество в разни форми — образува, в противовес на официалното християнство, плодородната почва на европейския паганизъм, на която поникнаха всички национални литератури, начело с провансалската, и възрастнаха мъже като Хуса, Лютера, Коперника, Коменски, Бруно, Лок, Русо и съществени носители на романтизма“ (Шейтанов, Н. 2006: 369-370)¹.

Ако и Боян Магесника да е главен герой преди всичко на мистичната линия в политическото дясно, то идеята за българското богомилство като родило Ян Хус, Реформацията и т. н. е официална идея на тогавашната историография, толкова уседнала, че последователно е вписана и в между-военните учебници по история. Фани Попова-Мутафова, във връзка със своите богомили, без проблем промъква в предговора си тази идея като нова и съответна на конюнктурата на 1962 г. Дясно е и одобрението към богомилите по отношение на подкрепата им за Асеновци,

1 За писането на Шейтанов като „национализация на философията и конструиране на българска „национална онтология“ в междувоенния период вж. анализа на Балаж Тренчени (Тренчени, Б. 2009).

което за писателката е най-важно и през 1930-те, и през 1962 г., тъй като това позволява те да бъдат привидени и като „патриотично движение“. В целия този сноп от позитивни конотации се изгубва фактът, че писателката изобщо не съчинява в редактирането си никакъв нов герой богомил с правилна социалност, например богомил селянин, но пък богомилите и без това приличат на просветените социалисти, а не на селяните, както пише тя на Хр. Христов (без да броим, че за ултрадесния Шейтанов те даже приличат на болшевики по месианистичното си реформаторство).

Единствената негативна линия в идеята за богомилите през междувоенния период идва пак отдясно – най-ясно тя е формулирана в известното есе на Петър Мутафчиев „Поп Богомил и свети Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история“ (1934): „Духовното бунтарство и отрицанието свършваха, следователно, в учението на поп Богомила с... безразличие към всичко световно, а оттук – и към съдбините на народа ни... Иван Рилски се яви да издигне в идеал бягството от живота, стремища на отделната личност да отдели своята съдба от тая на колективитета... Произлезли от два съвсем противоположни миогледа, богомилството и православното отшелничество, следователно, се сближаваха в крайните си изводи“ (Мутафчиев, П. 1993: 176, 180). Интересно е, че в „Дъщерята на Калояна“ – наред с плътната патриотична линия на богомилите като сподвижници на Асеновци – Фани Попова-Мутафова за момент допуска богомилския патриотизъм именно като контрапункт на Петър-Мутафчиевата версия. Завърналият се към финала на романа Йоан Асен сам си поставя следната задача: „да се възвърне в народа вяра към властта и любов към църквата и държавата, да се отпрати полека и незабелязано народният дух в пътя на ползотворния труд, по-далеч от рушителните и отричащи лутания в областта на извънсветовното, на празните умувания... да се обединят разпокъсаните области, да се догони стария блян на Симеона и тримата Асеновски братя“ (ДК 1936: 406). В редакцията от 1962 г. са сменени „рушителните и отричащи“ лутания – но са сменени само с „безплодните лутания в областта на извънсветовното“ (ДК 1962: 506), т. е. подменена е само ясно разпознаваемата Петър-Мутафчиева лексика, но не и моделът; без да броим факта, че всичко друго – и народната любов към властта, държавата и църквата, и Симеоновият блян – е изцяло и напълно запазено.

В поправеното издание с версията на Петър Мутафчиев се преборва боляринът патриот и съвършен богомил Добромир в разговор с брат си Витлеем в едни липсващи през 1936 и 1942 г. редове. Тъкмо в прибавения текст отново четем за „великото дело на обединение и спояване на хемските племена в една държава“, при което съвършеният богомил и болярин сам се пита: „Защо се делеше от своите?... Лесно ли се угасяваше пламъкът на горещата кръв, привързаността към древен род и властелски права...“ (ДК 1962: 230-231), но решението на богомила да се бори против Борил и за връщането на Йоан Асен някак сменя проблема и в романа някак не остава нито един богомил с „дух на отрицанието“, който да не е политически ангажиран с каузата на Асеновци.

Принципът на „преместването“ и запазването на националистическия баланс при редактиранията на романите през 1960-те се отнася и до религиозните работи. И от „Дъщерята на Калояна“, и от „Солунският чудотворец“ са последователно изтрити местата, където става дума за чудеса, изцеления и предзнаменования, свързани с мощи на светци. Изтрито от „Дъщерята на Калояна“ е и мястото, препоръчано за изтриване от Д. Ангелов – в което наистина харесваният от Фани Попова-Мутафова папа Инокентий III разбира, че учението на Франческо от Асизи е същото като това на еретиците, само че позитивно и градивно за църквата, но единствено директната аналогия е изтрита от текста (срв. ДК 1936: 178 и ДК 1962: 214). Що се отнася до пророческия сън на папата за това, как светецът задържа с ръка и изправя рухващата катедрала на католицизма, той е запазен; но пък същият сън е прибавен и към съвсем не положителните доминиканци в изданието от 1962 г., които търсят как да обвинят Калояновата дъщеря императрица Мария в ерес (ДК 1962: 450), при което повторението отнема от позитивния ореол на Инокентий. Но пък – въпреки настояванията на рецензентите – папа Инокентий е напълно запазен и отново промъкнат като положителен герой за българската национална кауза, защото в редактираното издание на „Солунският Чудотворец“ е прибавено липсващото в първото издание писмо на Инокентий III до Калоян, което легитимира териториалните му владения не като завладени, а като наследени и възвърнати: „Ние възнамеряваме, по подобие на нашите предшественици, да коронясаме Йоаний за цар не върху чужда земя, а върху собствената. Защото той и братята му, произхождащи от рода на предишните царе, започнаха не

да завземат, а да възвръщат земите на своите бащи... 15 септември 1204“ (СЧ 1969: 329; срв. със СЧ 1929-30, ч. II: 87-88, където писмото липсва).

Същото се получава и с францисканството, положителното отношение към което е непрепоръчително в рецензията на Д. Ангелов. То също остава напълно позитивно натоварено, най-вече в романа „Йоан Асен“ и неговото редактирано преиздание – в изцяло положителния образ на сестрата на унгарската съпруга на Йоан Асен, която по-късно е канонизирана францисканска монахиня, отдала целия си живот в помощ за бедните и болните. Особено показателна е една подмяна, отнасяща се за самия Йоан Асен: „Францисканец по сърце, Асен се явяваше само пред очите на хората в знаците на царското величие“ (ЙА 1938: 459) е редактирано по следния начин:.. Съвършен богомил по сърце, верен син на православната църква, Асен...“ (ЙА 1986: 463). Поправката като че ли е извършена под диктовката на Инокентий III в изтритите през 1962 г. редове от „Дъщерята на Калояна“, където папата осъзнава голямата прилика между ересите и учението на Франческо от Асизи. Затова и замяната на „францисканец“ със „свършен богомил“ не е повече от механична; да не говорим за механичното безразличие при въвеждането на паратактивния оксиморон „богомил по сърце, верен син на православната църква“.

Особено силно редактиращата практика на Фани Попова-Мутафова, според която нещо изтрито се премества и се появява на друго място, дадена конотация се изменя, за да се възстанови другаде и с други сюжетни аргументи, при което националистическият баланс се запазва и даже се явява усилен от определени прибавяния на текст, се проявява особено силно и ясно в онези пунктове, в които рецензентите са единодушни – въпросът за царя и царската власт (включително липсата на социално-класови проблеми и народни страдания при феодализма) и въпросът за образа на латинските рицари завоеватели. Казано с една дума, Фани Попова-Мутафова се справя с двете изисквания доста лесно – като ги сблъсква едно с друго и обосновава позитива на първото чрез негатива на второто; и жертва само онова, което не накърнява национализма.

Без ни най-малко да накърни личното обаяние на Балдуин или на Анри, тя въвежда в изданията от 1960-те допълнения, тематично удовлетворяващи формулата „страдания на народа под феодална власт“ в масовката – такива са спомените на мливар Ханко за служенето му под водачеството на Калоян в битката при Адрианопол: „... не се търпеше вече

латинското тегло. Дотегнало ни беше ромейското толкова години. Като диви зверове налитаха латините да грабят... С плач и викове разправяха за изживените страдания, за пораженията, които вършели тия, които божем носеха на гърдите си кръста господен, а плякосваха и убиваха без всякакво право, горяха села, сриваха крепости, палеха ниви, отвличаха жени“ (гл. 13, ДК 1962: 117, 120). Двеста страници по-късно, пак в добавен текст, в който Мария на път за Константинопол си представя битката на баща си, в текста прозвучава следното: „Отвсякъде се стичат мъже, които носят по ръцете си следи от разчупени окови, те грабят оръжията на убитите, преминават на страната на варварите.

Смърт на патрициите! Смърт на робовладелците! Император Валент е тежко ранен...“ (ДК 1962: 371); или разговорите в кръчмата „Кипърско вино“ в Константинопол, където редови латинци и редови ромейци по най-социалистически начин се оплакват от своите социални действителности: „И ромейските архонти не се отличават много от западните барони!“ (ДК 1962: 430) и т. н. Между тези добавки Фани Попова-Мутафова успява да промъкне и това, че вината на латинските рицари е не само социална, но и напълно национална, тъй като те искат да завладеят земи в онези граници на Велика България, които авторката и в романи-те, и в публицистиката си формулира като дадени от бога или от самата природа – ето как изглежда това в мислите на дъщерята на Калоян: „Те искаха да преминат непристъпните хемски проходи и да прострат империята си чак до Истъра и между трите морета... Не! Никога! С какво право? На насилника? Никога!...“ (ДК 1962: 124).

И така, народът в добавките страда под феодална власт, но само под феодалната власт на западните рицари и понякога на византийците – с това решение през 1960-те Фани Попова-Мутафова оставя българското и царското недокоснати и национализма – ненакърнен; и още усилен, защото се оказва даже социално обоснован.

Всъщност за някогашните рецензии десният национализъм съвсем не е основният отрицателен герой в романите на Фани Попова-Мутафова (негативно го споменава само Хр. Христов, но не и Д. Ангелов); двамата са единомисленици обаче, че положителното отношение към „западните рицари“ трябва да изчезне от романите. За рецензентите харесването на нещо и някой от Запада е много по-неприемливо от междувоенния национализъм. Затова и авторката успява доста лесно да се справи със Запада – именно като хвърли национализма и самодържавието плюс

прабългарския пример срещу него, и напълно успява. Ето как например в „Солунският чудотворец“ в речта при коронацията си цар Калоян през 1969 г. се бори със западното влияние сред болярите (в първото издание на това място се е борил само с местния сепаратизъм в лицето на исторически доказалия своята отрицателност Иванко):

„Знам, че мнозина от вас харесват западните навици и обичаи. Всеки властел да си бъде малък цар във владението. Да бъде васал томува, от когото чака повече изгода. Не! Нашите ханове управляваха по друг обичай. Една воля и една мисъл да направлява народното дело. И на всеки, който се е опитвал да пречи, му се е пресичала ръката. Хан Борис погуби петдесет и двама боили, дори ослепи собствения си син, за да не пречат на започнатото велико дело, което ние смятаме да завършим. Ако аз не успея, то княз Йоан, наследникът на престола, ще го доизгради“ (СЧ 1969: 232).

Още по-показателен е един вметнат пак през 1969 г. момент, в който цар Калоян – в един все още дипломатичен и почти приятелски разговор с латински благородници (още преди войната и битката при Адрианопол) напълно се справя със стария франкски мит, че франките са потомци на древните троянци и на Троя:

„- Ба! – каза месир Пиер. – Троя е принадлежала някога на нашите прадеди. След разрушаването и троянците, които избягали оттам, отишли да живеят в земите, откъдето сега ние сме дошли. За това сме тук. Да извоюваме земите, които са били някога на нашите предци.

Древната Троя!

Калоян изпи на един дъх чашата си, за да обмисли своя отговор. Избърса уста и се усмихна:

– Мисля, че знаем малко повече за древната Троя... В превода на Малала, който монах Григорий е направил за цар Симеон, сме чели за победата на Ахил над троянците... А там пише също, че сред войските на Ахил воювали и мирмидоните, днес наричани българи... Затова по-добре да не се връщаме към толкова стари времена...“ (СЧ 1969: 325).

И така, точно през 1969 г. срещу западното митично право на потомка на Троя цар Калоян хвърля аргумента за българското-мирмидонско също така митично право, при това на завоевателите на Троя. Този

омировски разговор – да подчертаем още веднъж – се води за пръв път през 1969 г. и напълно отсъства в предишните издания¹. Тъкмо през 1969 г. Фани Попова-Мутафова в социалистическо-реалистическата си борба със западното влияние (издиктувана и от рецензентите) нанася в текста едно от най-радикалните десни националистически визионерства, които познаваме например от Найдено-Шейтановата визия за „триматеричната“ балкано-българска земя, чийто център според него е именно Троя.

След всички тези примери можем да кажем, че с поправките си Фани Попова-Мутафова наистина лъже режима. Също толкова валидно обаче е предположението, че режимът не е чак толкова глупав и че мнителното му политическо четене не може чак толкова лесно да бъде излъгано. По-скоро режимът позволява да бъде излъган, тъй като десният национализъм наистина му е станал политически необходим, и както казва Д. Ангелов, задачата е романите да бъдат преиздадени. И съответно режимът пък лъже читателите за това, че романите са били поправени в съответствие със социалистическата конюнктура. Наистина е така, романите са били поправени в съответствие с конюнктурата, която наистина вече е ясно националистична. В редица днешни текстове се говори за непрестанната несигурност и постоянния страх, който Фани Попова-Мутафова е изпитвала в ежедневието си живот след 1944 г. Поправките на романите са такива, че не излъчват вече никакъв страх от разкриване и преследване, който би дошъл от евентуалните несъответствия между нейното писане и режима; напротив, налице са тъкмо договорени съответствия между тях.

Затова са и много любопитни коментарите на тогавашната литературна критика по въпроса за вече случилите се поправки. В послеслова си към следващо и поредно издание на „Солунският чудотворец“ от 1985 г. под заглавие „Намереното призвание“ Нешо Давидов уверява читателите, че поправките са действителни, радикални и че са се случвали бавно в процеса на политическото узряване на авторката:

„... трябваше да се освободи от хиперболизирането на ролята и значението на отделната личност в историческото развитие, от шовинистичното преувеличаване действителните национални достойнства, от пренебрежението към решава-

1 Срв. СЧ 1929–30, ч. II: 85–86 и СЧ 1942: 314–315.

щата роля на народните маси, на класовите антагонизми и конкретните социални сблъсъци на рисуваната епоха... При Фани Попова-Мутафова, както и трябваше да се очаква, това преосмисляне се извърши не изведнъж. Необходими бяха повече от петнадесет години, за да направи тя последната редакция на основните си произведения“ (Давидов, Н. 1985: 453).

Обаче пък още в предговора си в изданието на „Солунският чудотворец“ от 1969 г. Максим Наимович ясно изразява съмнението си, че романите въобще могат да бъдат поправени, но и увереността си, че те са необходими на тогавашния читател:

„... Може би трябва да се желае още и по отношение образите на четиримата Асеновци. Но, както се казва, никое човешко дело не е свършено. А и една съвременна, днешна преработка на трилогията би означавала по същество новото и написване. За нас е важно друго: голямата познавателна стойност и на трите романа, техният патриотичен патос, чувството на национална гордост, което струи от тях. И с право, защото те прелистват пред нас страниците на най-голямото величие и разцвет на средновековна България. На тая България, която е обединила всички български земи и играе една от най-важните роли в политическия живот на Европа“ (Наимович, М. 1969: 9).

Да припомним, че Максим Наимович е един от „злополучните критици“ (както ги нарича официозът „Работническо дело“) на романа „Тютюн“ на Димитър Димов през 1952 г., десетина години преди преиздаването на Фани Попова-Мутафова. А това е повод да кажем накратко, че случаят „Тютюн“ и случаят „Фани Попова-Мутафова“ се оказват не само приличащи си един на друг, но и строго противоположни. Действително забележителна е асиметрията на биографичното и литературното в двата случая. Димитър Димов съвсем не е политически проблематична личност за режима, напротив; основният проблем на вече излезлия „Тютюн“ е дали романът да получи тогавашната Димитровска награда, или не. За сравнение – Фани Попова-Мутафова е изключително проблематична в политическо отношение, тя лежи в затвора за фашистка пропаганда. Въпреки победата си в случая „Тютюн“ Димитър Димов наистина преработва романа си, написва още нови главни герои, засилва пролетарско-нелегално-партизанската линия на сюжета. Въпреки житейското си изпитание, Фани Попова-Мутафова на практика не прера-

ботва романите си; т. е. преработва ги така, че изцяло да запази и дори усили първоначалните им дадености. А тази асиметрия поставя множество следващи въпроси пред начините, по които режимът произвежда и възпроизвежда идеологии чрез разните полагания на своите политически императиви.

Много показателни в това отношение са и слуховете, че докато е била в немилост, Фани Попова-Мутафова е писала романи, излезли под чужди имена на емблематични социалистически автори¹; тези слухове биват днес рекрутирани понякога в медиите. Тук ни най-малко няма да ни интересува въпросът за тяхната достоверност (в която силно се съмняваме поради сериозните стилови разлики между нарочените автори и Фани Попова-Мутафова), а и доколкото ни е известно, не съществуват документи, потвърждаващи версията на слуха. Той обаче все пак е извънредно симптоматичен отвъд рационалността на фактите и отвъд конкретиките на заподозрените авторства – колективното несъзнавано на слуха усеща ясно, че междувоенният десен модел безпроблемно, но не съвсем явно пише именно социалистическа класика, що се отнася до интересувания ни жанр. За сравнение – все пак няма слух, че например Любомир Бобевски е писал стиховете, да кажем, на Христо Радевски, докато слухът, че старият десен междувоенен национализъм пише новия исторически роман на комунистическата епоха, е станал съвсем възможен и даже моделно и идеологически логичен.

И едно последно нещо в заключение – железният континуитет на междувоенното политическо дясно и историческия роман кулминира в разбиранията на „епохата Людмила Живкова“ за българската история и българската култура. В архива на Фани Попова-Мутафова са запазени анотация (адресирана до издателство „Народна младеж“) и скица на нов роман трилогия с работното заглавие „Великата река“, чийто сюжет е Произходът. Трите му планирани тома разказват за траките, славяните и прабългарите (много отпреди Кубрат и Аспарух), а сюжетът на три-

1 С днешна дата И. Пелева чете такива слухове през писането на Й. Вълчев, П. Величков и др. в режима на джендърпроблематиката – такива слухове променят половородовия фигуратив на авторството в сравнение с десетилетията преди 1944 г., когато подозренията са, че мъже (Вазов, Ал. Балабанов) пишат текстовете на жени (Евгения Марс, Яна Язова), докато слухът около Фани Попова-Мутафова прави друга картина на тайното авторство след 1944 г. – жена е писала текстовете на мъже (вж. Пелева, И. 2009: 166–174). Колкото и интересно да е сама по себе си, проблематиката на рода и пола обаче няма да ни занимава в случая.

логията е планиран да завърши с основаването на българската държава. В анотацията си до издателството авторката ясно и финално отбелязва, че предлага трилогията „в чест на 1300-годишнината от основаването на българската държава „. Фани Попова-Мутафова умира през 1977 г. ненаписала романа (а може би и изобщо не е успяла да го започне). Броени години след смъртта и обаче, през 1982 г., излиза първата част от трилогията на Антон Дончев „Сказание за хан Аспарух, княз Слав и жреца Терес“, също разказващ за Произхода, прабългарите, славяните и траките, също посветен на 1300-годишнината на българската държава и също носещ ясно дясна идеология. Така континуитетът на дясното в жанра твърдо се потвърждава и поддържа в контекста на политическо време, нарекло себе си „развито социалистическо общество“ – но с детайлите по тези следващи развития ще се занимаваме повече в края на втория том на изследването ни.

Но след като политическото дясно се е върнало в историографията от 1960-те нататък, а междувоенният десен исторически роман е задал моделирането на 1300-годишнината, тогава къде да намерим отговора на лявото? Едва ли в междувоенния ляв исторически роман, писан като опозиция на десния; например „Хайдутин майка не храни“ (1937) на Орлин Василев или „Мехмет Синап“ (1939) на Людмил Стоянов, очевидно останали несравнимо по-малко популярни от тиражите на „Древна България“ или дори само тези на Фани Попова-Мутафова, като при това представят точно толкова доктринерски алегии, колкото и десния роман¹. Разликата е само в това, че десният роман се е оказал политически възпроизводим в новия национализъм, а левият дори не е успял съвсем да се възпроизведе. Затова и едва ли бихме могли да чуем отговора на лявото мислене в „зрелия етап“ на политическия режим, който твърди, че го възплъщава. И затова ще потърсим този отговор в тогавашното историческо време, но в друг жанр.

Албена Хранова, Историография и литература, С., „Просвета“ 2011, стр. 277–314.

1 Тази линия е проследена в цитираното вече изследване на О. Тенева-Георгиева (Тенева-Георгиева, О. 2002: 95–111), но авторката съзира доктриналност само или поне главно в левите исторически романи на писателите от „пролетарско-революционния фронт“ през междувоенния период. Тук ще отстояваме вече казаното по-горе – че дясното е също така доктринално, при това държавнически-доктринално, и също така досадно и схемотехнично в светогледната си претенция.

Цитирана литература

Ангелова-Дамянова, С. 2004: Ангелова-Дамянова, София. Женският глас на историята. Българският исторически роман и жените авторки. Бургас: Либра Скорп.

Будинов, С. 2001: Будинов, Светослав. „Лошите навици“ на традиционната формула и схема в националното експониране на историята. История, год. ГХ, кн. 2-3, 2001, 40-53.

Георгиева, М. 2002: Георгиева, Мирослава. Пренаписване на авто/биографиите: Фани Попова-Мутафова. Култура, XLVI, бр. 16, 19 април 2002 г., 9.

Георгиева-Тенева, О. 2002: Георгиева-Тенева, Огняна. Литература и исторически мит. С.: Гражданско дружество „Критика“.

Григоров, Г. 2010: Григоров, Григор. Два етюда за „Мила родино“ (ръкопис).

Давидов, Н. 1985: Давидов, Нешо. Намерено призвание. Послеслов към Фани Попова-Мутафова. Солунският чудотворец. С.: Български писател, 450-454.

Даскалов, Р. 2009: *Даскалов, Румен*. От Стамболов до Живков. Големите спорове за новата българска история. С.: Гутенберг.

Даскалова, К. 2002: Даскалова, Красимира. Автор, общество, цензура. Щрихи към персоналната генеалогия на Фани Попова-Мутафова. В: Историята на книгата – начин на живот. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Ани Гергова. Съст. Красимира Даскалова. С.: ЛИК, 318-346.

Еленков, И. 2002: *Еленков, Иван*. Дебатът за фашизма сред историците в България през XX век – историографски контекст и функции. – В: *Agis inveniendi*. Изследвания в чест на проф. Ивайло Знеполски. Съст. Жана Дамянова. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 360-383.

Зографова, К. 2006: Зографова, Катя. Многоликата българка. Забележителни жени от Възраждането до наши дни. С.: Изток-Запад.

Касабова, Б. 2000: Касабова, Блавеста. Чудотворката. Щрихи от портрета на Фани Попова-Мутафова. С.: K&M.

Маринов, Ч. 2009: Маринов, Чавдар. От „интернационализъм“ към национализъм. Комунистическият режим, македонският въпрос и политиката към етническите и религиозните общности. – В: История на Народна република България. Режимът и обществото. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. С.: Институт за изследване на близкото минало, Сиела, 478-529.

Мутафчиев, П. 1993: Мутафчиев, Петър. Изток и Запад в европейското средновековие. Избрано. Съст. Вера Мутафчиева. С.: Христо Ботев.

Мутафчиева, Чичовска и др., съст. 1995: Съдът над историците. Българската историческа наука: документи и дискусии 1944-1950. Съст. В. Мутафчиева, В. Чичовска, Д.

Наимович, М. 1969: Наимович, Максим. Асеновци. Предговор към: Фани Попова-Мутафова. Солунският чудотворец. Пловдив: Христо Г. Данов, 1969, 7-9.

Павлов, Т. 1946: Павлов, Тодор. На литературни и философски теми. С.: Нариздат.

Пелева, И. 2009: Пелева, Инна. Български писателки – формули на неуспеха. – В: Кирова, М., съст. 2009, 153-174.

Попова-Мутафова, Ф. 1932: Попова-Мутафова, Фани. Приемонт на Балкана. Философски преглед, год. IV, 1932, кн. 5, 430-438.

Попова-Мутафова, Ф. 1935: Попова-Мутафова, Фани. Дъщерята на Влайков. Вестник на жената, год. ХЩ бр. 608 от 13.04.1935, с. 2.

Попова-Мутафова, Ф. 1937: Попова-Мутафова, Фани. Към философията на българската история. Философски преглед, год. К, кн. 4, 1937, 310-319.

Попова-Мутафова, Ф. 1939: Попова-Мутафова, Фани. Едно обяснение. Изкуство и критика, год. II, 1939, кн. 9, 482-486.

Попова-Мутафова, Ф. 1942: Попова-Мутафова, Фани. Новата българка. С.: Пробив.

Радева, М. 2008: Радева, Мария. Училищното историческо образование в България 1878-1944 (методико-исторически анализ). С.: Гутенберг.

Трифенова, Ц. 2004: *Трифенова, Цвета*. Писатели и досиета. Политико-литературни очерци и документи. Велико Търново: Фабер.

Чичовска, В. 1995: Чичовска, Весела. Политиката срещу просветната традиция. С.: УИ „Св. Климент Охридски“.

Шейтанов, Н. 2006: *Шейтанов, Найдено*. Балкано-българският титанизъм. Съст. и предговор Е. Лазарова. С.: Захарий Стоянов.

Албена Хранова е българска културоложка. Доктор по филология. Доцент по българска литература. Преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“ и НБУ, София. Автор на книгите: „Двете български literatury. Граници на лирическият контекст“ (1992), „Литературният човек и неговите български езици (1995), „Подстъпи към приказката“ (1996), „Яворов. Диалектика и алхимии (1999), „Езикът и неговите речи“ (2000).

Коментари (1)

- 29-07-2014|**Maria Marinova**

Обичам словото на Попова-Мутафова, от време на време препрочитам романите ѝ. Има светлина и топлина в думите ѝ. Пренася ме в друго време, кара ме да си задавам въпроси.

Това е интересно изследване – все пак какво щяха да правят критиците, ако не бяха творците.

Спасяването на българските евреи – уникално ли е наистина? (Втора част)

Автор: Александър Везенков

Другото българско изключение от март 1943 г.: депортацията от новите земи¹

Трагичната съдба на евреите от новите земи обикновено не се пропуска от изследователите, но някак остава на втори план зад щастливото оцеляване на евреите от старите предели на царството. Дори комунистическите власти, които иначе имали интерес да експлоатират темата за престъпленията на режима отпреди 9 септември 1944 г., избягвали да се задълбочават във въпроса за репресиите на територията на съседните страни: в началото, заради предстоящото подписване на мирен договор и предвидените в него репарации, а после, от съображения за национален престиж.

Изобщо в българската историография съдбата на евреите от новите земи се отбелязва съвсем накратко. Повдигането на въпроса от съседни страни обаче напоследък налага да се дават по-пространни отговори и постепенно се разви една богата аргументация. Тя опитва да обясни защо на германския натиск не е могло да се противопостави точно по отношение на депортацията от новите земи: акцентира се върху различния статут на тези временно присъединени територии, а и на обитателите им, както и на германското военно присъствие, което лишило българските власти и общественост от възможност да противодействат.

На свой ред, тези обяснения предизвикаха цяла вълна от контрааргументи, а въпросът за депортацията от новите земи фактически застана в центъра на вниманието. Кулминацията бе публикуването това лято на двата обемни тома с документи **„Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот, март 1943**

1 Настоящият текст е част от по-голямо историографско проучване по темата. Задължен съм на Надя Данова, Румен Аврамов и Чавдар Маринов за предоставени сведения и бележки по по-ранни варианти на текста, като отговорността за него си остава изцяло моя.

г.“, дело на Надя Данова и Румен Аврамов. Така, след дълги години на уж умело избягване и париране на неудобните въпроси, се стигна до положението най-солидната публикация по темата да се отнася не до спасяването на българските евреи, а до организираната от българските власти депортация. За патриотично настроените участници в дебата остава утешението, че работата е дело на наши изследователи.

Защо не е могло да бъдат спасени? – Аргументи и контрааргументи

В опитите да се обясни непредотвратимостта на депортацията от новите земи, на първо място, се изтъква верният по същество факт, че те не са международно признати за част от България и тя само „временно“ ги „администрира“, а оттам се заключава, че не е могла да влияе на съдбата на евреите в тях. Настоява се също, че тук германският натиск не подлежал на преговори, защото е съчетан с правото на завоевателя. На искането за депортиране не е могло да се откаже както заради заплахата от репресии над България, така и защото иначе германците щели да го извършат сами. Контрааргументите са свързани с това, че новите земи са във всяко отношение уеднаквени със старите и се смятат за част от царството – в тях действат българското законодателство, български военни, административни, полицейски, съдебни, църковни, училищни и прочее власти.

Всъщност, спорът за статута на новите земи е излишен, защото точно за „администриране“ става дума – от голямо значение е, че на тази територия действат български административни власти, независимо че тя не е международно призната за част от България. Само по себе си, администрирането на дадена територия дава немалко възможности за влияние и обратно, страната, която не я администрира, няма много лостове в практически план.

Твърденията, че, дори без българско съгласие за депортацията на евреите от новите земи, германците щели „сами да си ги вземат“, са една непроверима хипотеза. Подобно нещо не се е случвало другаде – германски представители не са събирали евреи за депортация извън окупираните и пряко контролирани от самата Германия страни. Трудно е да си представим как това би станало в новите земи. Наистина, главно в стратегически важните градове на Македония имало германско военно присъствие, което допълнително ще да е респектирало българските окупационни власти. Но споразумението Белев-Данекер е договорено

не с тях, а на централно ниво и то именно защото германските военни представители не са могли нито сами да съберат от домовете им набелязаните за депортиране евреи, нито да разпоредят на българската администрация да го стори вместо тях.

В някои популярни публикации се правят опити депортирането от новите земи да се представи като извършено от германски власти или поне с германско участие. В подкрепа на това се цитират пропагандни материали от епохата, в които на едро се говори за „немци“ и „нацисти“, както и отделни фрази от някои по-късни спомени. Макар и предпазливо, към това мнение се присъединяват някои от водещите академични автори като Георги Марков: „В изселването на евреите от „новоосвободените земи“ участват съответните български административни и полицейски власти, а малцина гестаповци само контролират и напътстват.“ Напоследък в том IX от т. нар. многотомна история двусмислено се казва, че депортацията е извършена „с участието на български полицейски части и представители на КЕВ“. Съвсем закономерно и българската официална позиция стигна дотам в декларацията на Народното събрание от 8 март 2013 г. да говори за депортацията като за „престъпен акт, предприет от хитлеристкото командване“, и то със „съжаление, че не било във възможностите на местната българска администрация да го спре“. Все пак, повечето академични изследвания не виждат германско участие в самото събиране на евреите от домовете им. Документите в нашите архиви помагат да се реши поне този спор – запазените планове и отчети за акцията по „вдигането“ на евреите в ранната сутрин на 11 март 1943 г. показват изцяло българския ѝ характер. В нея, освен пратениците на Комисарството по еврейските въпроси, участват местни административни началници, полиция, военни, привикани са и различни чиновници, дори учители.

Ангажирането на българските власти, добре запознати със ситуацията на място до ниво точен брой и разпределение на евреите по квартали и отделни домове, рязко ограничава шансовете на по-инициативните между тях да се укрият от депортиране. Българските власти успяват да извлекат почти всички евреи от домовете им именно защото там е изградена добре действаща българска администрация, а не просто шапка над заварените местни граждански и полицейски власти. Беломорието, Македония и Пиротско наистина не са просто „окупирани“, а макар и временно, ефективно „присъединени земи“. В крайна сметка,

от тях има по-висок процент депортирани от повечето зони под директна германска окупация.

Второ и свързано с първото обяснение за депортацията на евреите от новите земи е фактът, че те нямат българско поданство. Срещу това могат да се отбележат поне три неща. Първо, българското правителство само решава да не даде поданство на евреите от новите земи с чл. 4, ал. 2 от Наредбата за поданството, утвърдена с 31 постановление на Министерски съвет от 5 юни 1942 г. Второ, чл. 3, т. „в“ от спогодбата за депортацията между Данекер и Белев от 22 февруари 1943 г. предвижда да бъдат включени и евреи с българско поданство, които ще го загубят при излизането си от страната. В тази връзка 116 постановление на Министерски съвет от 2 март 1943 г. предвижда, че всички евреи български поданици при изселването си през граница губят поданството си. Трето, още предната година от София с лекота се съгласили евреите български поданици, живеещи в Германия, да бъдат депортирани.

От друга страна, при депортацията от Македония, наред с чуждите поданици, са пуснати известен брой лекари и аптекари без българско поданство заедно с техните семейства. Според доклада на германския консул в Скопие Вите от 18 март 1943 г., това е направено „по заповед на българското правителство“ и въпросните специалисти щели да бъдат пратени в градове, като Куманово, Враня, Сурдулица и пр., „където се чувства остра нужда от лекари“. Напоследък се заговори за освобождаването след застъпничество от българска страна на футболния треньор Илеш Шпиц, както и на Рафаел Камхи, бивш деец на македонското движение, също чужди поданици. В един оптимистичен прочит това може да се види като спасяване на известен брой евреи от новите земи по чисто българска инициатива, но то също така показва, че българските власти суверенно се разпореждали кой да бъде депортиран. Това подкопава тезата, че евреите с чуждо поданство в новите земи били „пленици на хитлеровото военно командване“, че „принадлежат така или иначе“ на германците, които иначе можели сами „да си ги вземат“.

Твърди се, че депортацията на евреите от новите земи е станала въпреки „всички усилия да бъдат спасени“. В действителност, никъде в публикуваните източници няма дори намек, че правителството и царят са опитали да откажат или отложат депортирането на евреите от новите земи. Но и извън правителствените среди, срещу депортацията на евреите от новите земи има съвсем малко конкретни реакции – едно оста-

вено без отговор питане на Петко Стайнов до министър-председателя от 22 март (тоест, след като по-голяма част вече пътуват), изказванията на Никола Мушанов и Петко Стайнов в дебат за изменение на Наредбата за поданството в новите земи (съответно на 19 и 26 март), както и застъпничеството чрез телеграма на софийския митрополит Стефан пред царя, за което знаем от изказването му пред Св. Синод на 2 април 1943 г. и от по-късните му спомени. Липсва подобен опит в парламентарната акция на Димитър Пешев – решаващият ход в спасяването на евреите от старите предели не засяга новите земи. В някои спомени се говори за застъпничество на еврейските водачи от старите предели, но каквото и да са направили, тяхната дума не е могла да тежи особено точно в този момент, когато сами са заплашени от депортиране. Така погледнато, невъзможно е да се каже дали евреите от новите земи са могли да бъдат спасени, дори само защото няма никакъв сериозен опит за това.

В някои случаи извършената депортация на евреите от новите земи се представя като цената за спасяване на останалите. Георги Марков например пише, че „Евреите от новите предели са пожертвани за спасението на 47250 евреи от старите предели на Царството.“. Мнозина у нас намират това съждение за крайно цинично, но интересното е, че същото се появява и в публикации, критични към българската политика, която запазила собствените си евреи с цената на чуждите (Ал. Матковски). Въпросът е доколко това е вярно. По принцип, всяка отстъпка позволява да се настоява за нещо друго и след като евреите от новите земи, така или иначе, вече са депортирани, това неколkokратно е изтъквано като някакво все пак сътрудничество от българска страна по „решаването на еврейския въпрос“. От друга страна обаче, нищо не показва, че това е компромис в замяна за отказа от депортация от старите предели, а изглежда по-скоро като „откуп“ (както го нарича Нир Барух) за всякакви други собствени цели на българското правителство и главно заради „националното обединение“.

Когато съберем всички изброени аргументи, виждаме, че те в крайна сметка съставляват един затворен кръг: от тях излиза, че депортацията от новите земи е била (1) изцяло в правомощията на германците, (2) нищо не е могло да се направи от българска страна, но (3) се е направило всичко възможно и (4) все пак, това депортиране е послужило за параван, за да се спасят останалите евреи, макар че (пак 1) депортирането било изцяло в правомощията на германците.

Въпросът е, че освен оборими поотделно, освен несъвместими един с друг, всички тези аргументи са и по-късно изнамерени. Показателно е по колко различен начин обяснява решението за депортация Богдан Филов пред швейцарския пълномощен министър Редар при разговора им на 11 март 1943 г. Министър-председателят изобщо не твърди, че това е наложена от Берлин мярка без възможност за избор от българска страна; подобно нещо не откриваме нито в доклада на Редар, нито в бележките в дневника на Филов от същия ден. Напротив – Филов обяснява защо българското правителство е предприело тази мярка и говори преди всичко за използването на евреите като работна ръка в Полша и необходимостта като враждебно население да бъдат отстранени от стратегическите зони: „Казах му какво вредно влияние упражняват у нас евреите и че и ние имаме право да се защитаваме с оглед на това, че и ние можем да станем театър на военни действия.“

Малко по-късно главният секретар на външното министерство Димитър Шишманов дава по-различно обяснение на турския пълномощен министър в София Васфи Ментеш: „Г-н Ментеш се опита да разбере също дали евакуацията на евреите от Беломорието е била наредена поради опасението от военни действия в тази област. Отрекох това, като подчертах, че мерките срещу евреите в България са продиктувани от съображения на вътрешен ред.“ Очевидно двете изявления се разминават по въпроса дали се очакват военни действия в района, но и в двата случая депортирането на евреите се представя като собствено решение на българските власти. Нито дума за германско изискване, на което не може да се откаже поради статута на новите земи и поданството на евреите в тях, нито за самоволно разпореждане на германците в новите земи – обичайни аргументи на днешната ни историография при обясненията защо, „въпреки всички усилия“, България нямала „никаква възможност да спаси“ тези над 11 хиляди души. Това именно ни задължава да поставим въпроса за депортацията от новите земи по съвсем различен начин.

Българската политика в новите земи и депортацията на евреите

На първо място, трябва да направим уговорката, че различното положение в новите земи произлиза не само от „неустановения им международен статут“ или германската политика да се разглежда анексирането им като временно – българските власти сами ги третирали по раз-

личен начин. Новите земи, например, нямат свои депутати в избраното повече от година преди присъединяването им XXV Обикновено народно събрание, а именно чрез народните представители се осъществява най-ефективното лобиране за отмяна на депортацията. Най-сетне, самите протестиращи депутати дават ясно да се разбере, че се вълнуват от съдбата на евреите в старите предели и изглежда сами имали нагласата, че на останалите не биха могли да помогнат. Димитър Пешев пояснява: „Аз допусках, че това става, защото в тези земи, не анексирани редовно към България, Германия има по-голяма възможност да влияе и налага свои решения. Това беше само едно съждение, макар че управлението на тези земи по нищо не се отличавахе от останалите части на България.“

В църковно отношение православните християни в новите земи преминават на подчинение към Българската православна църква. Там са изпратени на служба свещеници от старите предели, но от тези територии нови митрополити не са избрани. Напротив, някои от действащите митрополити са определени за управляващи четирите новосъздадени епархии: Кирил Пловдивски за Маронийска епархия (Западна Тракия), Борис Неврокопски за Струмишко-Драмска, Софроний Търновски за Скопско-Велешка и Филарет Ловчански за Охридско-Битолската епархия. На обсъжданията в Св. Синод непосредствено след депортацията почти не виждаме тези митрополити да повдигат специално въпроса за евреите от поверените им епархии в новите земи: митрополитите Кирил и Борис говорят за евреите в епархиите си от старите предели, а Софроний разказва за вече извършеното депортиране от Скопие, като за него това е мотив да призове да се застъпят за евреите вътре в страната.

Второто и по-важно нещо е, че в тези земи българската държава провежда собствена политика, която е свързана именно с това, че са новоприсъединени, а в тях има голям дял небългарско население. Въпросът за евреите в новите земи е само един детайл от по-големия проблем за отношението към завареното население в новите земи без българско самосъзнание – гърци, турци и помаци в Беломорието, сърби, албанци, пък и немалко „българи“ във Вардарска Македония. От една страна, тази политика опитва принудително българизиране, когато изглежда възможно. Мерките спрямо помаците, например, са в духа на политиката, водена и в старите предели – за „доброволна“ смяна на имената и про-

мяна на облеклото. Дори спрямо гърците има опити за българизиране на имената, задължават ги да говорят на български и т. н.

Същевременно, спрямо небългарското население се прилага и открита дискриминация: в Беломорието има магазини „само за българи“; има и разлики в дажбите на хранителни продукти, които са по-малки за инородното население. Като крайно решение се вижда (принудително) изселване на небългарското население от новите земи, но на практика възможностите в тази насока са ограничени. Що се отнася до турците (а и помаците), Анкара отказва да приема преселници, а българското правителство не иска да я провокира. В самото начало на военните действия спонтанно бягат някои гърци, а българските власти прогонват и голям брой сърби, заселени преди това във Вардарска Македония. Германската страна обаче твърдо се противопоставя както на преселването на гърци от българската зона към останалата част на Гърция, така и на сърби от Македония. Особено критични са германските представители към бруталното отношение на българските окупационни власти към завареното инородно население – потъпкването на Драмското въстание, разстрелите на сърби и гърци под предлог, че са „комунисти“, и т. н. Изобщо търканията далеч не се дължат само на „липса на антисемитизъм“ сред българите.

Видяхме как българската историография е изградила разказа си около това как точно за депортацията от новите земи просто не е могло да се откаже на германския диктат. За това внушение обаче няма никакви доказателства и това е ясно видимо от публикуваните у нас документи. Фредерик Чери, който навремето основно проучва германските източници, заключава, че нищо не показва по-силен натиск от Германия за депортиране от новите земи, отколкото за старите предели. Към днешна дата нищо още не е открито, което да сочи подобно нещо. Просто в германските документи от 1942 г. се говори за депортиране на евреите от България изобщо и не се прецизира откъде да се започне. Напротив – да започне депортирането от новите земи препоръчва Александър Белев в доклад от 30 октомври 1942 г., за депортиране (поне за момента) само от новите земи решително и еднозначно се изказва Габровски пред Бекерле на 22 януари и пред Данекер на 2 февруари 1943 г. Едва след това вече германските представители подеват тази идея. Така погледнато, въпросът дали българските власти са могли да спасят евреите от новите земи

е напълно подвеждащ – те сами посочват именно тези хора за депортиране.

В крайна сметка, българските власти реализират точно това свое намерение. Протестите на групата около Димитър Пешев довеждат до това да не се изпълни поправката в споразумението Данекер-Белев за депортиране на евреи и от старите предели, а остава да депортират само тези от новите земи, което е и първоначалният план – така, както го излага Габровски пред Бекерле и Данекер.

Следва да се уточни, че ако България не е станала съюзник на Германия, тези територии пак щели да бъдат окупирани, най-вероятно от германски войски, и евреите от тях биха били в огромното си мнозинство депортирани. В тази връзка следва да се отбележи, че след като България преминава на страната на антихитлеристката коалиция в началото на септември 1944 г., Вардарска Македония остава под директен германски контрол за около два месеца, докато оттам се изтеглят частите на Вермахта от Гърция – какво би станало през това време с евреите, ако бяха оцелели под българска власт, може само да се гадае.

При реално стеклите се обстоятелства обаче депортацията на евреите от новите земи не се дължи на диктат, а по-скоро е плод на преплитане между германски и български приоритети. Преди всичко, българската националистическа политика не би извела на преден план въпроса за евреите – с тяхната малочисленост и с факта, че не са свързани с аспирациите на съседна държава. След като обаче въпросът за депортацията е повдигнат от германска страна, българското правителство само избира да даде положителен отговор точно за евреите от новите земи. От една страна, това изглежда най-лесният компромис пред едно настойчиво искане на по-големия съюзник. В същото време обаче може да се допусне и хипотезата, че българската страна е проявила известна комбинативност спрямо Германия и е използвала искането за депортиране на българските евреи по принцип, за да отстрани един, макар и малочислен, небългарски елемент от новите земи. Та нали от Берлин (пък и от Рим) упорито се противопоставяли на всякакви други изселвания от тези територии.

В днешно време упоритото повтаряне, че в газовите камери не е изпратен „нито един български евреин“, обикновено се придружава от пояснението, че става дума за онези „от старите предели“. Това наистина е едно доближаване до истината, но все пак остава един много същест-

вен пропуск – евреи от две съседни страни са депортирани с активно българско съдействие. Просто не върви да се хвалим, че „българските евреи“ са спасени, а югославските (съответно македонските и сръбските) и гръцките – унищожени, след като знаем чии власти са извели от домовете им над 11 хиляди от тях и са ги предали за транспортиране към Аушвиц и Треблинка. Съвсем неадекватно е при това положение да градим обяснения за спасяването на българските евреи върху „толерантността“ на българите или дори само върху липсата при тях на „силно чувство на национална гордост“ (Цветан Тодоров). Нито липсата на „толерантност“, нито някакво „силно чувство на национална гордост“ на населението в Беломорието, Вардарска Македония и Пирот са причина за депортирането на евреите оттам.

Фашистката окупация и съдбата на евреите

При обясняването на депортацията от новите земи в нашата историография цялата логика е построена върху подчертаване на различния статут на тези територии в сравнение със старите предели и оттам се разсъждава как факторите за спасение са били безсилни в този случай. Полезно би било да погледнем от различен ъгъл и да сравним положението във временно присъединените към България земи с други анексирани и дори само окупирани територии. Много показателно е сравнението с окупираните от фашистка Италия зони, защото то ни помага да погледнем от друг ъгъл аргументите, че евреите в Беломорието и Македония „не са български поданици“, а самите „тези земи не принадлежат на България“. Споменахме как, въпреки възприетото антисемитско законодателство, дори не е обсъждано Италия да депортира евреи, както и че тя се застъпва за свои поданици евреи в територии, контролирани от Германия, а и от България. С изключение на анексираната Албания, окупираните от Италия земи нито са формално част от нея, нито населението им са италиански поданици, но оттук няма депортации. При това, не става дума нито за особена толерантност, нито за чисто хуманистични подбуди на фашисткия режим на Мусолини.

Наистина отказът на искането за депортация не би се харесал в Берлин и това добре се вижда точно от отказите на ред други страни. Прави го Италия, която отказва да депортира от територии, които контролира само благодарение на решаваща германска помощ (случаят с Гърция е най-показателният); през 1942-1943 г. Унгария за депортиране също засяга и територии, които владее благодарение на политическа подкрепа

или завоевания на Райха (Трансилвания, южните части от Словакия; съответно Войводина); споменахме как за около две години (от октомври 1942 до септември 1944 г.) депортациите спира дори Словашката република – марионетна държава, създадена благодарение на германския удар върху Чехословакия. Всичко това е предизвикало критични коментари от германска страна, но не и директни репресии. По-късно то окупиране на тези три страни е извършено по военни съображения и няма нищо общо с отказите им в по-ранни години да депортират евреи. Румънският отказ от есента на 1942 и пролетта на 1943 г. да депортира евреи също се отнася и до новоприсъединени територии.

Гърция е добра основа за сравнение, защото територията ѝ е разделена между три окупационни сили – германски, италиански и български. Що се отнася до политиката към евреите, прави впечатление голямата разлика между италианската и германската зона, като българската се развива паралелно с германската; италианците не само толерират евреите и отказват депортация, но помагат на евреи от германската окупационна зона да бягат на юг; депортациите оттук почват едва след капитулацията на Италия, когато се стига до директна германска окупация.

Същото е валидно и за териториите на Югославия – решително прощаване на евреите в териториите, окупирани от Германия (Сърбия, Хърватия с Босна), както и в тези, контролирани от България (Македония, Пиротско), но не и там, където се разпореждат италиански войски – Словения, Далматинското крайбрежие, Черна Гора, Косово и албанските части на Македония. Италианските власти не само не предават евреи за депортиране, но тук няма жълти звезди, надписи „еврейско жилище“ и „еврейско предприятие“, забрани за влизане на определени места и пр. – всички онези мерки, които българските власти налагат и в старите предели, и в новите земи. До капитулацията на Италия тук намират прибежище и някои преследвани в другите окупационни зони евреи.

Неадекватно е на този фон някои български автори да сочат спасяването на евреите в старите предели като доказателство, че тогавашният режим „не е фашистки“, а други да привеждат депортацията от новите земи като доказателство, че точно напротив, е „фашистки“. От подобни разсъждения излиза, че режимът в Италия не е фашистки поне до германската окупация на северните ѝ части през есента на 1943 г. Въпросът не е толкова във фашизма и антисемитизма, а преди всичко в степента на директен контрол на нацистка Германия и колаборационизма с нея.

Затова един и същи човек – Бенито Мусолини – може да отказва депортации като диктатор в Рим, но не може да ги спре като марионетен ръководител на режима в Сало.

В крайна сметка – нищо уникално

Накратко, може да се каже, че нито режимът в България, нито обществото са сред най-антисемитските в Европа. Управниците в София обаче проявяват по-голяма склонност да следват линията, задавана от нацистка Германия – както при строгостта на антиеврейските мерки, така и при съгласието за депортирането им. Без да достигат колаборационизма на марионетните правителства в окупираните страни, те следват антиеврейските мерки в по-голяма степен от повечето други суверенни съюзници на Райха.

В съответствие с тенденциите в другите страни е започването на депортациите с евреите от новоприсъединените земи – това отговаря на тактиката на нацистите да се започва от най-лесното, но в случая е плод на българска инициатива. Подобно на много други страни, по-силна реакция предизвиква опитът депортациите да се разпространят и върху местните евреи. Резултатът, както в други случаи, когато това е било възможно, е спиране на вече започналите депортации. Оттам на-сетне политиката на българските управници е повлияна не само от обществените настроения и обрата в хода на войната, но и от отказите на повечето други съюзници на Германия да депортират евреи – твърдото нежелание на Италия, Унгария и Финландия, спрелите по това време депортации от Словакия, както и промяната в позицията на Румъния. Да не забравяме най-сетне и щастливото обстоятелство, че, за разлика от Северна Италия, Унгария и Словакия, страната не попада под германска окупация.

При това положение оцеляването на евреите от старите предели ни изглежда като неவிжданo изключение, просто защото сами сме го до-разкрасили. Като „спасяване на българските евреи“ се рекламира частичното разрешаване на една криза, създадена от българските власти, като в същото време се омаловажава фактът, че в новите земи те са активен съучастник в Холокоста. Към това се прилагат две прости операции: докато спасението на евреите се вижда почти само като резултат от процесите вътре в България и българското общество, репресивните мерки се разглеждат като изцяло привнесени, без да се отчита вписването на много от тях в българския контекст. Дългогодишното популяризиране

пред външния свят на така описваното „българско изключение“ обаче не само не дава резултати, а и предизвиква остри критични реакции, които често са и доста по-добре аргументирани от онова, което предлага нашата историография. Макар на пръв поглед да разполагаме с една изключително благоприятна за нас история, по-внимателното ѝ разглеждане изважда на показ ред неприятни констатации – и не толкова за миналото на страната ни, а преди всичко за нивото на днешното ни обществено съзнание, готово най-безкритично да се самозаблуждава.

Българският случай не е уникален или изолиран, но не е уникален и българската историография. Подобно на всички страни в подобно положение, и в България се натъкваме на множество опити за отричане, омаловажаване и прехвърляне изцяло на германска отговорност на реално проведените антисемитски мерки, в това число на извършените депортации, а в същото време разкрасяване на спирането им и подпомагането на евреи. Примерите за „уникални“ спасявания са много – да споменем само претенциите, че Албания е единствената страна в окупирана Европа, където са спасени всички евреи, но, за съжаление, това не се знае по света. Говори се за прекаленото експлоатиране на темата за Холокоста, за превръщането ѝ в „индустрия“. Истината е, че колкото повече се говори и пише за Холокоста, пропорционално в индустрия се превръща темата за „спасяването“. Българският случай е типичен в това отношение.

Така или иначе, пак подобно на останалите европейски страни, разкрасената официална версия отдавна вече е подложена на критики. Въпреки опасенията, че става дума за „антибългарска кампания“, далеч не сме единствените, принудени да слушат отрезвяващи забележки. Това са не само гласове на оцелели евреи и потомци на жертвите, на заинтересованите съседни страни или на добре ориентирани критици от чужбина, но и на все повече хора у нас. Без да са лично и семейно засегнати, някои повдигат въпроса поради убеждението, че всяко общество има нужда от катарзис, от изправяне пред тъмните петна в своето минало. Заедно с това, все повече хора разбират, че опитите за прикриване и отричане на широко известни и добре документирани факти е напълно обречена тактика. Най-сетне някои историци се чувстват професионално ангажирани да анализират тенденциозните интерпретации на миналото.

Александър Везенков е български историк, изследовател на свободна практика. Работи по проблеми на градската история на Балканите през XIX-XX век, на историята на реформите в Османската империя през XIX век и на институционалната история на комунистическите режими. Личният му блог може да се намери на адрес: <http://alexandervezenkov.blog.bg>

Коментари (10)

- 27-07-2014|**Леон Бенатов**

Г-н Везенков поднася тенденциозно селектирана информация. Освен официалните документи с положителност е имало и устен натиск и българският монарх е избрал най-печелившата политика. Сигурно е, че между изпълнителите на депортацията е имало убедени антисемити, но останалите са изпълнявали заповеди и директиви. И защо гражданското общество и църквата в Гърция и Македония не са проявили солидарност с евреите, както се е случило в царство България? Как би постъпил хипотетично г-н Везенко, ако е бил на мястото на цар Борис III?

- 27-07-2014|**Златко**

Здравейте, господин Бенатов,

предполагам, че на вашата възраст вече е малко трудно (а може би и напълно ненужно) човек да променя идеи и убеждения, с които е израснал. Особено пък когато те поставят самия него и неговия народ в светлината на някаква сериозна щедрост и благородство, като хора, които умеят да ценят стореното им добро. И все пак едно от големите предимства (или неудобства) на времето, в което живеем, изглежда се състои в това, че то ни предоставя все нови и нови познания и факти, които отказват да се поберат в рамките на старите теории и убеждения. Тук на сайта бяха публикувани вече около една дузина материали, които показват доста нагледно до каква степен тезата за „спасяването“, ако бъде

лишена от антитезата за „неспасяването“, та дори и държавно поддържания български антисемитизъм от 1940-те години, се оказва куха и, бих си позволил да твърдя, фалшива. Но за това не ми се ще да споря. Всъщност нещото, за което искам да говоря тук е казано преди мен, и то не от кой да е, а лично от Тони Джуд, един от собствените ми интелектуални кумири. Прочетете го тук, а след това, ако искате, прочетете (отново) и текста, от който то идва. От него може да се научи много, струва ми се...

И така, нека дадем думата на самия Джуд:

От всички стари езици, които се втурнаха да запълнят пространството, опразнено от комунистическата дискурсивна мощ, антисемитизмът е най-поразителният. Тук почти няма значение дали изобщо някакви евреи са останали в днешна Източна и Централна Европа. Антисемитизмът в тази част от Европа отдавна има централно политическо и културно място; той е също толкова начин на говорене за „тях“ и „нас“, колкото и средство за подбор на евреите по-конкретно. Поражаващо тук обаче е неудобството, пораждано от намека, че днешните източно-европейци може би трябва да се занимават със своето минало третиране на евреите. Това конкретно минало е толкова дълбоко погребано, както от комунисти, така и от некомунисти, че опитите то да бъде изкопано отново се отхвърлят от всички, включително и от някои евреи. И действително, еврейската интелигенция от Будапеща и Варшава (която включва солидна част от дисидентските интелектуалци от миналите двадесет години) не желае да ѝ бъде припомняно, че (а) нейното собствено и онова на родителите ѝ най-близко минало е тясно свързано с онова на комунистическото движение и (б) че евреите в Източна Европа, които са оцелели след войната и са избрали да не емигрират, често са полагали значителни усилия да крият еврейскостта си – от колегите, съседите, децата и от самите себе си. Те често са първите, които настояват, че антисемитизмът е приключил през 1945 – всъщност понякога те ще твърдят, че по-ранните му прояви в страни като Полша, Чехословакия, Унгария и дори Румъния са били преувеличено представяни.

Миналото е друга страна: мит и памет в следвоенна Европа - Част 2

- 27-07-2014|**Борис Танушев**

Виждам резонност във въпроса на г-н Бенатов: „И защо гражданското общество и църквата в Гърция и Македония не са проявили солидарност с евреите, както се е случило в царство България?“ Искам обаче да поставя акцента другаде. По време на обсъжданата депортация дори в самата Германия се е знаело много малко за „крайното решение“ и истинското предназначение на „трудовете“ лагери. Затова пък е било практика и всред самите съюзници да депортират население точно по същите причини, които изтъква и Б. Филов – „Филов обяснява защо българското правителство е предприело тази мярка и говори преди всичко за използването на евреите като работна ръка в Полша и необходимостта като враждебно население да бъдат отстранени от стратегическите зони.“. Докато се заобикаля истината, че бг правителството, е постъпило не по-различно от разпространена военновременна практика и сред бъдещите победители, докато се премълчава, че то се е заблуждавало относно крайната цел на депортацията, изводите на подобни изследвания не могат да бъдат адекватни на иначе истинността на изложените в тях факти. Посочете ми в кое право настъпването на вредни последици поради действия извършени поради незнание, криви сметки или погрешни възгледи се приравнява с умишленото злодеяние? Да не споменавам пък, че многото примери на спасяване на евреи (правилно е да се говори за отклоняване, защото правещите го са нямали съзнанието, че ги спасяват от ужасна участ) и от тези спорни територии, говори и за отсъствието на расистко отношение към тази категория хора/сънародници.

- 27-07-2014|**Златко**

Влагодаря ви за този коментар, господин Танушев. А сега, ако намерите време, опитайте да се зачетете по-нататък в останалите текстове от поредицата „България и антисемитизмът“ (не твърдя, че мога да предскажа ефекта от това, дори напротив). Впрочем, какъвто и да бъде той, някои от тези текстове – особено онези на Румен Аврамов – са истинско удоволствие, най-вече заради неговия особен, напълно автентичен хуманизъм и тънкото му усещане за правда и неправда...

Впрочем, вкусове всякакви, разбира се.

• 28-07-2014|**Самолет 005**

Спасяването на когото и да е има не само правни последици. То има всякакви последици. Споровете около спасяването на евреите са поставени още първоначално изкривено, защото не се уточняват рамките на дискусията и обикновено дискусията се превръща в манджа с грозде, тоест в спор, а не в обсъждане. А спорът е война – там има победител и победен (виновен), но не и истина. Винаги в такъв разговор трябва задължително да се очертават контурите и фокусът на обсъждането – правен, политически, исторически, етнически, народностен, общоразказвателен, митологичен. Винаги това неуточняване много ме е притеснявало за разводняване на обсъждането и довеждането му до махленско ниво...

• 06-08-2014|**сухи**

Все пак гледната точка на някакъв „общочовешки хуманизъм“ винаги може да бъде упрекната в абстрактност и неадекватност спрямо специфичните условия; от друга страна и евреите не са ангели, вероятно към някои от тях подхождено, според човека, но все пак конкретните национални интереси са били над „общочовешките“, които с късна дата е лесно да се обявят за общовалидни, оттам и упрекващи когото и да е в антисемитизъм... Насила налаганото „добро“ също е зло... Така е можело да се действа, така са действали, историята е станалото възможно, а не какво е можело да стане... Както винаги Златко Енев говори от последна инстанция, истината е, че истина няма...

• 07-08-2014|**Златко**

Само няколко думи:

В този постинг ми правят впечатление две твърдения:

1. Има неща, които се намират НАД морала (в случая: „националните интереси“);
2. „истина няма“, тоест пак същото: няма правда, няма кривда; и да се опитваш, и да не, все тая: накрая все пак се оказваш някакъв вид мижитурка, подлец или просто плужек...

И двете, разбира се, не биха заслужавали капчица внимание, тъй като са фундаментално лишени от каквато и да било ценност, ако не биха били толкова представителни за времето и умонагласите, с които сме принудени да живеем тук и сега.

В тях аз виждам уловени в много кондензирана форма голяма част от проблемите на тази страна, от много време насам. Интелигенцията ѝ, доколкото я има, подава от себе си най-вече сигнали за нуждата от приспособяване и оцеляване в един принципно безсмислен свят. Какво ще правиш, как ще го правиш, как ще живееш – всичко това е напълно безразлично, стига само ДА НЕ ТЕ хванат. Инак може и да се възхищавате потайничко на тоя или оня (чуждоземен) герой, който ще избере „да умре прав“, но това са чужди работи, не са те за нашата уста лъжица, нашата съдба е да мрем клекнали, ако не ли до шията забити в лайна...

Проблемът конкретно при Иван Сухиванов е, че самият той очевидно е достигнал такава степен на гънсуратлък, при която вече нищо не е в състояние да го докосне, камо ли пък обиди и накара да се махне от едно място, където многократно му е казвано и показвано, че е нежелан, тъй като този вид зловарска безхарактерност просто не се котира тук.

Дребен човек, няма дори къде да го настъпиш...

- 09-08-2014|**Елка**

от Везенков, вероятно заради „пристрастия“ към България, каквито Везенков няма като повечето „експерти“ подпомагани от чуждестранни фондации.

Шимон Перес: Спасяването на българските евреи е уникален пример

Израелският президент отправи благодарността си не само към държавата ни, а и към хилядите обикновени хора, които са имали смелостта, с риск към собствения си живот, да спасят друг живот и така да съхранят цялата еврейска общност у нас

„Уникален пример за кураж и съпричастие нарече израелският президент Шимон Перес спасяването на българските евреи по време на Втората световна война.

В Европейския парламент в Брюксел, в присъствието на българския президент Росен Плевнелиев и на политици от цяла Европа, Перес благодари на България, съобщи БНР.

Израелският президент отправи благодарността си не само към държавата ни, а и към хилядите обикновени хора, които са имали сме-

лостта, с риск към собствения си живот, да спасят друг живот и така да съхранят цялата еврейска общност у нас.

Тук сме да почетем историята, но и да отправим поглед към бъдещето и към това, което ще завещаем към децата си, каза Шимон Перес. Най-ценното завещание към тях е никога да не се предават, да мислят геройски и да действат смело.

В памет на българите-спасители, които не са позволили към лагерите на смъртта да бъде изпратен нито един евреин, от днес в Европарламента е експонирана документална изложба.

При откриването ѝ президентът Росен Плевнелиев подчерта, че не тогавашното правителство, а обществото е изиграло основна роля България да спаси всичките си евреи – нещо, което не се е случило в никоя друга страна по време на Втората световна война.

Това е пример, който никога не трябва да забравяме, заяви българският президент.

Той изрази съжаление, че в онези времена България не е могла да спаси и евреите от Северна Гърция и част от бивша Югославия.

По-късно днес Плевнелиев ще се срещне с председателите на Европейската комисия, Европейския парламент и Европейския съвет.

Разговорите ще бъдат посветени на политическата ситуация у нас.“

- 13-08-2014|**Самолет 005**

Ние живеем в „кавгаджийска култура“. Под „ние“ не разбирам българите, а цялото човечество. Терминът „кавгаджийска култура“ е въведен от една американска социоложка от еврейско потекло и тя написва книга със същото заглавие, която е преведена на български. Авторката е Дебора Танен. Основната идея е, че кавгаджийската култура използва за целите си много повече пари от културата на съгласието. „Използва“ означава както *харчи* така и *печели*. Ето ви тънка препратка към културана на конспирационното мислене, но това е само препратка към онези, които харесват да мислят конспирационно. Иначе в парите и в процесите на използването им няма кой знае каква конспирация, а само утвърдени парадигми.

Това ми беше добър увод за споделянето на лични впечатления. Познавам доста евреи. Едни от тях са антибългарити (по модел на думата антисемити), а други са пробългарити. Всеки е такъв или онакъв, на базата на житейския си опит и разочарования. Преди време бях помолен

да разведа из София една двойка възрастни евреи от Калифорния. Съпругът бил с българско родоначалие, роден в София в богато еврейско семейство на някогашен фабрикант евреин. Всичко добре – любезни и те, и аз. Говорехме на английски, защото съпругата не знаеше български. До момента, до който аз споменах (тогава беше много на шумял филма), че в България се води грозен дебат по повод на един македонски филм за това, колко зле се държали българите с евреите в Солун. За това, как един възрастен евреин от Солун казва от екрана (от трибуната на филма): „Защо, ти българино, дойде да колиш еврейски деца в Солун!“ Споделих, че вероятно това се е случвало, за да го документират във филм, но някак си е твърде остро като обръщение към всички българи. Че има хора, които тогава не са били неприятелски настроени към евреите, защото имам разкази на софиянци, които са криели евреи по домовете си (за да не употребявам думата „спасявали“). И така, без да искам, отключих стъписващ антибългаритски уклон в този състоятелен американец, роден някога в София. Коментарът му не беше злостен, но отношението му беше истинска рана. Разбрах, че е работил като общ работник в нещо като концлагерски трудов колектив от арестувани евреи за благото на България. Това силно го беше наранило – поставих се на негово място – син на фабрикант, скромен младеж с желание за свободен и щастлив живот (нарочно няма да спомена името на фабриката и индустрията), поставен при идиотските условия от типа „Димитровград или Перник-Волуяк“ – как да обичаш българите и България и как да не станеш антибългарит. Той се радваше на съвременната мизерия в България, на пошлостта на живота ни днес, на мръсотията, на освинените мъжко-шопарски физиономии на много тлъсти мъже българи с джапанки по улиците, на циганията. Помислих си – че те и българи се радват на това особено българи от калифорнийския тип, тоест емигриралите. Защо да го обвинявам в антибългаритски настроения Освен това той не действаше с нищо против България. Беше дошъл тук в края на иначе хубавия си живот след емигрирането, за да се наслади на падението на българите, но не с идеята, че това е възмездие за деянията им срещу евреите или срещу самия него, а защото са прости. Той беше евреин, постарадал от българите, но беше класически образ на човек изобщо, постарадал от българите. И българин може да е пострадал от българите. И българин може да е антибългарит. Казах си, че е време да правим разлика между човек, пострадал от българите, и антибългарит. И тогава му казах, че филмът не

е направен от хора, постадали от българите, а от антибългарити с претенции. И той млъкна. Не ми каза и „Довиждане!“, а само съпругата му ме изпрати до фоайето на „Шератон“. Дали го „спасих“?... Дали спасих и себе си? Искях да не съм в кавгаджийската култура.

Какво значи да спасиш някого от антибългаритски помисли? Същото, което значи да спасиш някого от антисемитски помисли. Но пропагандата и кавгаджийската култура използват пари, а не човешката душа...

- 16-08-2014|**Пенка Ангелова**

Все пак дискусията не би трябвало да завърши с това сравнение, което много куца. Антибългаризмът на даденото лице кулминира в неговото злорадство, което без съмнение не е лицепривно. Световният антисемитизъм обаче е взел **милиони невинни жертви**.

Освен това: може да има всякакви хора – умни, глупави, интелигентни, простаци, добри, злостни... По реакцията на един човек не можем да обобщаваме нещо за нацията или етноса или религиозната му група, които и без това са някакви фикции.

И още нещо: в дискусията тук се прокрадва един характерен тон на идентификация с българското правителство. Някой пита г-н Везенков, как би постъпил на мястото на цар Борис. А защо не се запитае, как бихме постъпили на мястото на тогавашните граждани, някои от тях са изпратили стотици писма и телеграми в подкрепа на колегите и съгражданите си. И дали **оцеляването** на евреите в границите на Стара България не е свързано и с това съчувствие, което се е проявило и на нежеланието на правителството да се конфронтира с гражданите си и с голяма група от парламентаристите си? Както знаем, Царят е обичал да флиртува с „народа“ си.

Но да се опитваме сега да вменяваме на едно фашистко правителство, че те „не са знаели какво правят и къде депортират евреите“ е вече осъдителен исторически наивитет.

Статията на Везенков проследява решенията и действията на правителството и на българските окупационни власти. Решенията и законите и за Стара и за новоприсъединена България са еднакви. Остава открит въпросът, защо те се изпълняват стриктно само в новите територии.

Помаците като балканска общност

Автор: Ахмед Гюншен

Доказателства за турска принадлежност в разбиранията на помаците за идентичност

Въведение

Думите на прочутия френски пълководец и политик Наполеон Бонапарт, че географията предопределя съдбата на една нация, отразяват значимостта на географското местоположение за нацията/националността. Ако въпросното местоположение е такова, че език, религия и култура са обединени, както е в Близкия Изток, Кавказ и Балканите, е трудно да се установят и класифицират националните идентичности върху тези географски територии. Нещо повече, борбата за взаимно подчинение между тези народи измества политическата стабилност и мира, при което различията, вместо да водят до положителен ефект, пораждат политически негативи като натиск, безредие, неопределеност, несигурност и пр.

География, в която историята смесва нациите: Балканите

Заради геополитическото и геостратегическото си разположение, Балканите са станали свидетели на събития, като имиграция, разселване, войни, нашествия и завоевания, които могат да разкъсат връзките във всяка една география. Този исторически процес ги е превърнал в поле на постоянни битки до степен, че, както отбелязва българската историчка Мария Тодорова, този период, максимално отдалечен от мира и спокойствието, създава понятието „балканизация“, намерило място в ругателския репертоар на Европа от началото на 20-те години на 20. в. със значение на „не просто разбиване на големи и жизнеспособни политически единици, но и завръщане към трибализма, реакционерството и варварството.“ (Todorova 2006:17).

2. Балканите като турска културна география

За турците и тяхната история Балканите са не по-малко важен район от Анадола и Средна Азия. Защото, ако оставим настрана скитите,

чиято тюркска принадлежност е предмет на дебат, историята на различните тюркски племена (като авари, българи, печенегите, кърчази/кумани, узи) и особено на хуните, се проследява назад още до 4. в. в Европа и по-специално на Балканите.

Хуните, които през 378 г. минават Дунава и се придвижват към Тракия, след 395 г. установяват господство върху целите Балкани и значителна част от Тракия.

След отслабване на хунската власт на Балканите и отмирането ѝ със смъртта на Атила през 453 г., авари (средата на 6. в.), дунавски българи (7. в.), унгарски и някои тюркски племена (9. в.), печенегите, кърчази (кумани) и узи (9-11. в.), и накрая османски турци (14. в.) населяват тези земи и установяват политическо и културно господство в региона (Kafesoğlu 1992: 52). При това положение, в противовес на разпространеното мнение, турците не са били съседи на Балканите, а техни преки жители от 1640 г. насетне.

Преди османците, от юг на Балканите идват анадолските турци. Кейкауш, султан на селджуците, който през 1261 г. избягва от монголите и се укрива при византийците, е изпратен през 1263 г. от византийския император в Добруджа, заедно с 40 турски номадски групи, водени от прочутия суфи Саръ Салтък. Тази анадолско-тюркска общност, закриляна от водача на Златната орда Ногай, изгражда тук редица градове, сред които и Баба Салтък. Арабският пътешественик Ибн Батута, преминал през тези земи през 1332 г., говори за Баба Салтък като за „град, населен от турци,“ (İnalçık 2005: 20-21).

Преди пристигането на османците на Балканите, особено внимание следва да се обърне на историческата роля и съществуването в този регион на печенегите, кърчаците/куманите и узите, мигрирали тук през 11-12. в. Смята се, че кърчаците/куманите са продължили да живеят на Балканите и да бъдат политически и културно активни до 15. в. Най-доброто доказателство за това е Codex Cumanicus (Кумански кодекс), написан от германски свещеници и италиански търговци, единственият екземпляр от който се пази в Библиотека Марциана във Венеция. Това произведение, написано на кърчакски тюркски и датирано от 11 юли 1303 г., включва не само латинско-персийско-кърчакски, кърчакско-немски и немско-кърчакски речници, но също и християнски химни, гатанки и граматически правила.

Тюркските народи, като хуни, авари, българи, печенегите, кърчази/кумани, узи и др., достигнали Балканите от север преди османските турци, след като изгубили политическото си господство, претърпели културни изменения или изчезнали под властта на други балкански народности. И докато българите изгубили своя език и култура, хуните, аварите, печенегите и кърчазите/куманите останали под влиянието на други общности и изменили своите езици. Това са предшествениците на днешните помаци, торбеши, горани и пр. (Alp 2008:2-3), тъй като не може да се твърди, че тези тюркски народи просто са се изпарили. На практика, днешните имена на селища и места като Куманово (Македония), Куманица (София), Куманич (Неврокопско), Комана (Никополско) са само някои от наименованията, оставени от кърчазите/куманите на Балканите. (Uzunçarşılı 1988:183).

Известно е, че след епохата на Римската империя, най-стабилният и мирен период на Балканите е османското управление от средата на 14 до началото на 20. в. В този период османците възстановяват Балканите и оставят своя материален и морален отпечатък по тези земи. Затова и българската историчка Мария Тодорова е права, когато казва: „Абсурдно е да се търси османско наследство на Балканите, тъй като самите Балкани са наследство от османците.“ (Todorova 2000:46)

Една изключителна и скромна балканска общност: помаци

Проблемът с произхода на помациите, чиито идентичност и етнически корени са предмет на научна и политическа дискусия през последното столетие, е същинската тема на настоящото изследване. Дали помациите, наричани още ахряни, торбеши, горани и т.н., и с един и същ език, култура и вярвания, са местна ислямизирана общност или са турска общност, живееща на Балканите?

На Балканите никога не бива да се взема под внимание само един елемент, като раса, език или вероизповедание, тъй като те, по думите на Уинстън Чърчил, са „география, която не произвежда история, а я консумира“. Освен това, доколко вярно и научнообосновано би било да се определя „националност“ единствено въз основа на „език“ или „религия“?

За съжаление днес, в навечерието на стогодишнината от Балканските войни, регионът продължава да се възприема като място на насилствена миграция, етническо прочистване, деспотизъм, потисничество,

религиозен натиск, насилствена промяна на националната принадлежност и геноцид за турците и свързаните с тях общности.

Много народи са засегнати от тези негативни процеси, но едва ли има друг, засегнат толкова, колкото помаците, тъй като в географията на Балканите няма друга общност, която да е принудена да израства и съзрява в жестоки условия, само и само за да съхрани своята идентичност. Помаците, възприемани като помохамеданчени българи, гърци, македонци, сърби и т.н. в съответните си страни, без да се държи сметка за това как те самите се възприемат, и под силния натиск на жестоки асимилационни политики, за съжаление, до ден днешен продължават да се борят с подобни примитивни практики.

Общността, наричана помашка, торбешка, горанска и т.н. в страните, където живее, в същността си е мюсюлманска и приема себе си за турска. Ето защо от хуманна и научна гледна точка е необходимо да се потърсят елементите на турска принадлежност в културните кодове и историята на тази общност, която никога не се е отказвала, нито е позволила да бъде откъсната от своята мюсюлманско-турска идентичност, устоявайки на натиска, тормоза и асимилационните политики в течение на векове, и тези елементи да бъдат подкрепени с научни аргументи.

В изследването ще бъде очертан паралелизъмът между обичаите, свързани с раждането, смъртта, брака, храната и т.н. в социалната и колективната памет на общността, наричана с различни, яростно дискутирани на етническа основа имена като помаци, горани, торбеши и пр., и тези, които намираме в турската култура в Турция и Централна Азия. Така ще стане ясно, че претенциите, които ѝ се приписват с названия като „помохамеданчени българи, гърци, македонци и сърби“, са безпочвени, а напротив, идеята за принадлежност към турската история и култура става по-силна.

Помаците живеят в България, Гърция, Македония, Косово, Албания и Турция под името помаци, торбеши, горани, агаряни/ахряни и др. Живеят предимно в Родопите, Пирин и Вардарска Македония. Някои от местата, които населяват, но под различни названия, включват Ловешко, Плевенско, Тетевенско и Разградско в Северна България, Пловдивско в Средна България, Солун в Гърция, Битолско в Македония, Шкодренско в Албания и Косово. (Memişoğlu 1999:11).

След Руско-турската война от 1877-1878 г. значителна част от това население мигрира в Турция, подобно на други турски и мюсюлмански

общности. Днес тези имигранти живеят в градовете Одрин, Лозенград, Родосто, Чанаккале, Балъкшехир, Бурса, Сакария, Маниса, Ескишехир и др.

Тук не искам да обяснявам произхода на названията помаци, торбешки, ахряни, които разкъсват Балканите във вид на злостни националистични политики и „великобългарски“, „великогръцки“, „великосръбски“ и „великомакедонски“ мечти, бидейки резултат от идеи и нагласи, които правят региона необитаем за която и да било народност, без разлика на религия, език и националност, в продължение на над един век. Ясно е, че претенциите за произхода на повечето от тези местни наименования, ако не и на всички, са натрапени, неспособни да решат проблема с идентичността на споменатите общности и не водят до нищо добро по отношение на възприемането на идентичността. Библиографията в края на изследването посочва твърденията и изследванията по тази тема.

Погрешното оклеветяване на османците

Фразата „насилствено помохамеданчване“ показва, че османците, които са били символ на мира на Балканите, не са третирани справедливо. Исторически факт е, че Османската империя, която е използвала национална система, основана на вероизповеданието, не се е намесвала в езика, религията и културата на управляваните от нея народи. Ако османските турци бяха ограничавали езика, вероизповеданието и останалите свободи на тези народи и ги бяха асимилирали, то колко от тях биха успели да опазят своята индивидуалност до ден днешен и да продължат да съществуват като отделни нации? Ако можем да говорим за българска, македонска, гръцка, румънска, сръбска, албанска и пр. нации, това се дължи единствено на факта, че Османската империя им е дала свобода на вероизповеданието, езика и в други области. Турците-мюсюлмани дори не са направили опит да асимилират народите, живеещи в завладените от тях страни, било със сила, било постепенно. За да го постигнат, те не са се месили във вероизповеданието, езика и националността на разнородните по етническата си принадлежност християни. Думите на османските султани, управлявали над 55 царства и 33 народа, „Искам да видя моя народ в джамия, християните в църква и евреите в синагога“ не бива да бъдат забравяни.

Имат ли турски произход помациите/торбешите/гораните?

При използване на научни методи в обективни и безпристрастни изследвания и проучвания ще стане ясно преди всичко, че твърденията, че помаците, торбешите и гораните са българи, гърци, македонци или дори руснаци, се прокарват във връзка с определени политически планове и проекти.

Бих искал да споделя едно лично наблюдение. Общностите, известни като помаци, торбеша и горани, за които с определена цел се твърди, че са българи, македонци, гърци или сърби, възприемат това като обида и не желаят да бъдат запомнени с тези названия.

Проучвам и наблюдавам Балканите през последните 3 години. Трябва да отбележа, че ако помаците пожелаят да станат част от голямото турско семейство, това желание следва да бъде уважено, като се вземе предвид историческата роля на общността, както и факта, че под външен натиск в днешни условия те могат да потърсят убежище в Турция като своя родина. В крайна сметка окончателното решение по този въпрос ще бъде на самите помаци.

В това изследване ще бъдат аргументирани твърденията на наричаната помашка/торбешка/горанска и пр. общност в контекста на техните ритуали и вярвания (раждане, брак, смърт и др. в колективната памет), а не толкова с историческа информация и документи, за да бъде показано, че тяхната турска идентификация не е безпочвена.

За тази цел ще бъдат анализирани информация и документи, включително от писмени източници и по лични наблюдения, по следните теми:

Доказателства за турска култура в общностите на помаците/торбешите/гораните

Абстрактно културно наследство: обичаи, традиции и народни вярвания

Редица популярни вярвания, обичаи и традиции, съхранени в колективната памет на помаци/торбеша/горани, показват, че те са били свързани не само с турците и Турция, но и с тюрките, изповядващи предислямския култ към Небесния бог. Това навежда на мнението, че те са били част от тюркските общности, дошли на Балканите първоначално като членове на този култ и чак по-късно избрали исляма. Действително, информацията и разкритията (Kalafat 1994, 2006, 2011; Aksoy 2011, Taşdelen vd. 2008) на социолози и фолклористи, които събират данни посредством наблюдение и работа на терен, показват, че тези общности,

освен с турците в Турция, имат редица прилики и близости особено с казахите и киргизите в Централна Азия, като се започне от народните вярвания, ритуали и традиции, свързани с храната и кухнята, та до раждането, брака и смъртта. Редица елементи на това абстрактно културно наследство са наблюдавани и от автора на настоящото изследване, както е посочено по-долу:

Обичаи при раждане

В помашките/торбешките/горанските общности, както и при анадолските турци, новороденото се измива със солена вода. Анадолските и централноазиатските тюрки предпочитат момчетата, тъй като водеща е идеята за продължаване на рода и контрол върху семейството. При раждане семействата с добро финансово положение колят овце и кози, дават угощения, раздават подаръци и пари. Тези празненства, отразяващи радостта от новороденото, торбешите в Македония наричат „бабина“, а помациите от Пловдивско, преместили се в Измир, „симидал“. Подобни практики се наблюдават и при казахите и анадолските турци. (Taşdelen vd. 2008:14; Çetin 2011; Kalafat 2006:44).

В помашките/торбешките/горанските общности на 40-ия ден от раждането на детето се организира религиозна церемония. След 40-ия ден на бебето се връзва талисман, който да го закриля. Най-възрастната жена в дома слага бебето в люлката му. В казахската общност навършили детето 40 дни, всички съседи и съселяни се събират в дома на бабата и дядото или родителите за люлчина церемония. (Taşdelen vd. 2008:14; Kalafat 2011:48). Тук е нужно да се отбележи, че числото 40 има различна и много важна роля в турската народна култура и вярвания.

В помашките/торбешките/горанските общности появата на първото зъбче и казването на първите думи са важен повод за радост. Както и при поникването на първото зъбче, така и при първите думи на детето се дават подаръци. В казахските общности поводът се отбелязва ритуално. Когато детето каже първите си думи, устройва се устна церемония, за да проговори то по-бързо. Колят се овце и на детето се дава да яде овчи език, за да говори добре. Гораните също дават овчи език на децата, които заекват, за да проговорят правилно. (Taşdelen vd. 2008:14-15; Kalafat 2011:48).

В помашките/торбешките/горанските общности бръснат косата на бебето, като оставят само бретон. Ако детето е момиче, на бретона се нанизват мъниста. Казахите режат косите на момчетата, като оставят ки-

чур в средата на главата, за да ги пази от уроки. Пускането на бретон се наблюдава не само у гораните и казахите, но и при някои номадски общности в Централна Анадола (Taşdelen vd. 2008: 15).

В помашките/торбешките/горанските общности, както и при анадолските турски и централноазиатските тюркски общности, правото да кръсти детето се пада на най-възрастния мъж в дома. При този ритуал всяко семейство е длъжно да знае имената на седемте си основни предци. Това се практикува сред казахите и други централноазиатски общности. Интересно е, че гораните, които знаят имената на предците си седем поколения назад, кръщават децата си с турски имена като „Аслан“, „Демир“, „Туран“. Съществуването на тези имена навежда на мисълта за оцеляването им от предислямски времена до днес. (Taşdelen vd. 2008:15-16).

Сватбени и брачни обичаи

В помашките/торбешките/горанските общности семейната структура се доминира от мъжа. Големите семейства и родове са обичайни. В това отношение семейната структура при казахите съвпада с тази у централноазиатските тюрки. Уважението към бащата и родителския авторитет са извънредно силни в традиционната семейна структура в Анадола. (Taşdelen vd. 2008:17). Може да се каже, че подобна структура все още се поддържа сред онези помашки/торбешки/горански общности, които са мигрирали в Турция.

В помашките/торбешките/горанските общности, макар и в намаляваща степен, е обичайно булката да се краде с цел брак, както е при анадолските и централноазиатските тюрки. До неотдавна краденето на булката е било задължителен ритуал за легитимността на брака у алтайските и якутските тюрки. Сред централноазиатските и анадолските общности ритуалът се приема, ако е извършен с цел брак. Въпреки забраната сред казахите, в днешно време това е много често срещана форма на бракосъчетаване. (Taşdelen vd. 2008:17; Kalafat 2006:45).

Не са установени особени различия в сватбените ритуали на помашките/торбешките/гораните и тези в Централна Азия и Анадола. В деня на сватбата обичаят, който продължава да съществува в много части на Анадола, повелява младоженецът да бъде набит на влизане в стаята на булката под съпровода на тъпан и зурна. Традицията над главата на булката да се хвърля ориз, захар и жито, която също е запазена от времето

на предислямската тюркска култура, се наблюдава често в Анадола и Централна Азия. (Taşdelen vd. 2008:17; Kalafat 2011:48)

Друга прилика между помаците/торбешите/гораните и другите представители на турската културна география, анадолските и централноазиатските тюрки, е, че семейството на младоженеца продължава традицията да плаща определена цена за булката на нейния баща. По-разпространен в миналото, днес този ритуал започва да изчезва. Плащането на цена за булката е било обичайно за всички тюркски общности и е представлявало важна традиция. Най-често то се среща в Централна Азия. Обичаят е разпространен сред редица общности от степните народи. Сред казахите *kalıñmal*(цената, плащана за булката) е в основата на брака. (Taşdelen vd. 2008:17; Kalafat 2006:45; Kalafat 2011:47).

При гораните в миналото е съществувала практиката по-вързастен или по-млад брат да се жени за вдовицата на свой починал брат. Този вид брак се наблюдава в Анадола и Близкия Изток. Когато почине съпругът на млада и красива жена, тя се жени за негов по-голям или по-малък брат или за друг близък роднина. (Taşdelen vd. 2008:17).

Традицията булката да се къносва все още съществува в сватбените обреди на помаци/торбешии/горани, както и сред анадолските и близкоизточните турци. (Kalafat 2011: 47).

Обичаи, като връзването на дарове по дърветата за късмет на младите момичета, украсяването със знаменца на дома, в който се вдига сватба, стъпването с десен крак през прага на дома на младоженеца, когато булката влиза в него, в знак на уважение и за късмет, поливането на вода пред булката на влизане в новия ѝ дом, тъй като водата символизира изобилието, продължават да съществуват в Анадола и Близкия Изток. (Kalafat 2011:47).

Обичаи, свързани със смъртта

При помаците/торбешите/гораните в къща, където има покойник, не се готви. Съседите носят храна. Халва се поднася на седмия ден. Пред вратата на дома на покойника се поставя стол с пешкир върху него. Чете се Корана, а религиозни церемонии се извършват на 7-ия, 40-ия, 52-ия ден и на кръгла годишнина, при което се поднася храна.

Тези обреди, свързани със смъртта, са много сходни с практиките сред анадолските и близкоизточните турци. (Taşdelen vd. 2008:18-19; Kalafat 2006:47).

Върху тялото на покойника се поставя нож или ножица, както при анадолските и блискоизточните турци. (Taşdelen vd. 2008:19).

Конкретно културно наследство: съществени културни елементи

В културата на помаците/торбешите/гораните, които по правило живеят в планински райони, животновъдството преобладава за сметка на земеделието. Това обстоятелство намира отражение и в тяхната кухня. Кухни, в които доминират храните с животински произход, като месо, мляко, сирене, масло, обикновено са резултат от влияние на блискоизточната арабска култура на Балканите и говорят за общности с номадски белези в миналото си. Националните кухни на казахи и киргизи, които също са номадски общности от Близкия Изток, също се основават предимно на храните от животински произход.

В помашките/торбешките/горанските общности, където семейната среда е силно дисциплинирана и консервативна, останалите членове на семейството не сядат на масата, нито започват да се хранят преди бащата, в качеството му на стопанин в дома. Подобна семейна структура и поведение се наблюдават и при казахи, киргизи и турци. (Taşdelen vd. 2008:13-14).

Друга важна за етнологите изследвания традиция е поставянето на семейния знак върху надгробните камъни. Подобна традиция има и при казахите. На камъка се изписват името, възрастта, племето и рода на покойника, като се отбелязва и техният знак, ако има такъв. (Taşdelen vd. 2008:18).

В допълнение към писмените източници, лични наблюдения показват, че в животновъдството семейният знак се жигосва от собствениците и върху едрия и дребен рогат добитък.

Заклучение

Най-голяма стойност носи информацията, че хората от тази общност, включвана в състава на различни народи и националности и назовавана помашка/торбешка/горанска, се самоопределят като турци, в допълнение към всички установени сходства и близости. Защото човек е от онзи народ, на който чувства, че принадлежи. Думите на Мустафа Кемал Ататюрк, основателя на Република Турция, „Колко щастлив е онзи, който казва: „Аз съм турчин!“ трябва да бъдат помнени като определящи за турската нация.

Друг важен момент е, че помашките/торбешките/горанските турци се възприемат като турци мюсюлмани и нямат никаква етническа връзка с християнските балкански общности, а и босненските и албанските мюсюлмани ги приемат като отделна група. Това положение е посочено и от други изследователи. (Taşdelen vd. 2008:23).

Не бива да се забравя и какво мислят помаците (турски бежанци, с които разговарях заради това изследване). Всъщност думите на помашките граждани в Турция са доста проникновени: „Българската душевност ни е далечна. За нас „българин“ значи „православен християнин“. И това е дело на самите българи. Защото те много пъти искаха да ни покръстят, измъчваха ни, убиваха ни, променяха ни имената, гониха ни от земите ни... Затова ние горчиво се смеем на техните твърдения „Вие сте българи, били сте помохамеданчени насила...“ Да, ние сме помаци, но да не се забравя, че сме такива, защото сме мюсюлмани, турци и точка!“

Ясно е, че преценката за самосъзнанието на самата общност е по-важна и критерият „език“ не е достатъчно доказателство за националната ѝ принадлежност. На помаците в България и Гърция, торбешите в Македония и гораните в Косово им е дошло до гуша от социален и политически натиск от османската епоха насам и те искат да се почувстват свободни. И това тяхно човешко желание не бива да се приема като прекомерно.

Не трябва да се забравя, че тази общност, назовавана с различни имена и свързвана с различни народности, защитава идентичността си, като ясно заявява, че се смята за част от турския народ, а не от българския, гръцкия, македонския или сръбския; че иска да съхрани мюсюлманско-турската си идентичност; и че търси убежище в Турция, която възприема като своя родина, дори с риск за живота, както често се е случвало.

Може да се мисли и така: ако тези помаци, торбеша и горани, за които се твърди, че са изслямизирани насила, бяха действително от български, гръцки, македонски и сръбски произход, то защо тогава биват измъчвани от собствените си народи и принуждавани да напускат местообитанията си и да емигрират в Турция? Как могат да бъдат обяснени тази и други подобни дилеми?

Има една турска пословица: „Никой не е достатъчно богат, че да мине без съседа си.“ Ние живеем на Балканите от векове и ще продъл-

жим да го правим. Ако искаме да ги превърнем в география, управлявана от мира и спокойствието, а не в място, което се помни с битките и безредиците си, трябва да уважаваме взаимно различията си и да превърнем Балканите в земя на обща култура и цивилизация, като си сътрудничим. Ако не го направим сега, когато всяка балканска държава и народ отбелязват стогодишнината от Балканските войни, страхувам се, че това ще хвърли сянка върху нашето утре. Поздравявам всички ви с уважение, благодарност и пожелания за мир, спокойствие и братство на Балканите.

Превод от английски: Елена Алексова

Литература

- AKSOY, M., Makedonya'da Balballar, İskitler-Türkler, Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, 2011
- ALP, İ., Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar), Edirne, 2008
- AYDINLI, A., Batı Trakya Faciasının İç Yüzü, İstanbul, 1971.
- BOZOV, S., İsimleri Uğruna, İstanbul, 2010.
- ÇAVUŞOĞLU, H., Balkanlar'da Pomak Türkleri Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı, Ankara, 1993.
- ÇETİN, N., Rumeli Pomak Muhacirlerinin Kurduğu (İskân Edildiği), Osmaniye (Kavakalan) Köyü, 2011
- DİNÇ, H., Arda'dan Anadolu'ya, Tekirdağ, 2008
- EREN, C., Pomaklar“, İslâm Ansiklopedisi, 9. Cilt, Eskişehir, 1997
- GÖZLER, K., Les Villages Pomaks de Lofça, Ankara, 2001
- HAMZAOĞLU, Y., Balkan Türklüğü Araştırmalar, İncelemeler (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan), Ankara, 2000
- JELAVICH, B., Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar, C 1, İstanbul, 2009
- İNALCIK, H., Türkler ve Balkanlar, BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Balkan Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Prizren, 2005
- KAFESOĞLU, İ., Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1992
- KALAFAT, Y., Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları, Ankara, 2006
- KALAFAT, Y., Karşılaştırmalı Gora/Goralı Halk İnançları, 2011
- KIRBAÇ, Selçuk- SOFUOĞLU, E., Gora Dilindeki Türkçe Kelimeler“, Şar Dağlarının Tepesindeki Kaya Gora Abidesi, İstanbul, 2008
- KURAT, A. N., Peçenekler“, İslâm Ansiklopedisi, 9. Cilt, Eskişehir, 1997

- MEMİŞOĞLU, H., Balkanlarda Pomak Türkleri, İstanbul, 1999
- ÖGEL, B., Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara, 1979
- ÖGEL, B., İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1991
- ÖGEL, B., Türk Mitolojisi, II. Cilt, Ankara, 2006
- ÖZÇELİK, S., Balkanlarda Kimlik Arayışı Bulgar Terör Örgütünün Anatomisi, İstanbul, 2006
- TAŞDELEN, M., Goralıların Âdetleri Üzerine: İlk Tespitler, Şar Dağlarının Tepesindeki Kaya Gora Abidesi, İstanbul, 2008
- TEKİN, T., Tuna Bulgarları ve Dilleri, Ankara, 1987
- TEKİN, T., Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası, Ankara, 1988.
- TODOROVA, M., Balkanları Tahayyül Etmek, Çev.: Dilek Şendil, İstanbul, 2006
- TOGAN, A. Z., Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1981
- TURAN, Ç., Müfide-GÜVENÇ, S., Belleklerdeki Güzellik Mübadele Türküleri Makedonca-Pomakça-Rumca-Türkçe-Vlahça Derlemeler, İstanbul, 2007
- Türkçe Sözlük, Ankara, 2005
- UZUNÇARŞILI, İ. H., Osmanlı Tarihi, C 1, Ankara, 1988
- ÜNALAN, Ş., Dil ve Kültür, Ankara, 2004
- YENİÇERİ, Ö., Kimlik Denilen Benlik Üzerine, Genç Kardelen, Sayı: 13, Temmuz-Ağustos 2007
- <http://www.mustafaaksoy.com> (16.04.2012)
- <http://www.umutdolu.com> (02.04.2012)
- <http://pomaktarihi.blogspot.com> (14.02.2012)
- Текстът е публикуван за пръв път в „Помаците – версии за произход и съвременна идентичност“, НБУ, София 2013*

Ахмед Гюншен е турски историк и изследовател на различните помашки общности на Балканите. Понастоящем работи в Центъра за балкански изследвания към Тракийския университет, Одрин.

Коментари (21)

- 01-07-2014|**антон**

да се чудиш защо пишман автора премълчава как помаците са забравили турския език и са научили съответно български,... още Иречек е доказал, че става дума за богомили!

- 02-07-2014|**Гост**

От три години изследвал проблема. Ако нивото на историческите изследвания в Турция е такова, защо се смеем на македонците, че направили дисниленд в центъра на скопие, че сърбите правят карти на сръбските земи до Черно море, че гърците приказват за славяногласни елини и пр. Мъка, мъка, чрево адово са Балканите. С такива съседи, какъв да си ти самия?

- 02-07-2014|**баба** – пенсионерка

С цялото си уважение към автора на статията, ще възразя за някои изводи, които текста се опитва да предложи. Всичко, което е изтъкнато в културата на помаците – бит, обичаи, хранене, традиции и т.н. е обусловено от религията, която общността изповядва. Исляма. Тя е амалгамата, споила многобройните народности в Османската империя. Тя е също и шанса за икономически просперитет в рамките на империята. Знаем от дебелите книги, че доста народ е приемал доброволно исляма, с цел подобряване на материалното си положение. Данъчните тегоби

на мюсюлманите и раята са били различни. Привилегиите давани на правоверните, са били социална съблазън за останалите. Убедена съм, че помаците са общност – отломка на унищожената българска средновековна държава, тъй като езика, на който говорят днес – от тези, които живеят в България до гораните в Албани, е б ъ л г а р с к и.

А що се отнася до идентификацията на българите с православие-то, това също не е доказателство. Вярно е, че в първите години на следосвобожденска България,, по причина на политическата конюнктура /“освобождава“ ни православна държава, пропагандата на Русия, чиято цел са проливите, е била под знака на братята – християни, основите на третото царство са положени от православна Русия... и т.н./, за българи са считани само православните. Но това е проявление на „пиянството“ на един народ, получил колкото даром, толкова и с борби свободата си, колкото чакана, толкова и изненадваща, а за да разберем правилно този отрязък от нашето минало, трябва да отворим още веднъж „Видрицата“, на поп Минчо Кънчев.

Днес, когато в Република България всеки българин, може да изповядва ислям, будизъм джайнизъм, шинтоизъм бахайска религия и т.н., тезата за идентичност на народ и религия е нелепа. Още повече, че народностното самосъзнание е определение културно, а не биологично. А що се отнася до гораните, живеещи чак до Албания, все съм си задавала въпроса, защо говорят на български език.

- 03-07-2014|**К Kostov**

Pi6man istorici i idioti vseeki nekad1rnik si pravi maitap s BULGARIA

- 04-07-2014|**Самолет 005**

баба – пенсионерка писа:

А що се отнася до гораните, живеещи чак до Албания, все съм си задавала въпроса, защо говорят на български език.

Много добър въпрос! Един език се губи само ако конкурентният му език носи повече прогрес. Ако приемем хипотезата, че помаците са тюркоезични в началата си, то причината да загубят своя език и да започнат да говорят друг трябва да е, че новият език е езикът на прогреса и науката (каквото и да означава това за онези времена!). С това си обясняван гръкоманството и сърбоманството сред българите – проблем, който никой не изследва. Българите дори в Истанбул са запазили българския

си и е много интересно човек да чуе говора им днес. Кое е културното в българския елемент? Този въпрос трябва да бъде отнесен към по-давни времена ЗАДЪЛЖИТЕЛНО. Защо? Ами ще дам пример с по-скорошната история от времето малко преди национализмите. Одрин (където работи авторът) в Османската империя е бил космополитното място. Но кое място като голям град на Балканите не е такова? Дали Едирне, дали Ески Зара, дали Филибе, дали Солун, дали София... В Едирне е имало българска, гръцка, еврейска, влашка (латиноговоряща) и турска част със съответните вероизповедания, храмове, бит... Същото е и в Солун, същото е и в София. Никъде езикът не е загубен сред групите по време на разцвет и прогрес. София е била почти турско-еврейски град. Българите са били малцинство. Асеновград (Станимака) е почти гръцки, заедно с подопечния му Пловдив. Ами Димотика – една от столиците на турците на Балканите? **Не говоря за българското селско население.** Историята на Балканите никога не е изследвана по линията селско-градско и по линията на градската класа. Еврейският пазар в София (Женски пазар) е в средата на еврейската махала, но е обслужван от шопкини. Солун е най-големият еврейски град на Балканите от хилядолетия. Чувал съм, че дори думата хюмне – единствената народна дума за хомосексуален (мъжеложец не е народна дума, а църковна) е с произход от Солун, както и думата „дюнме“ – за криптоевреин в Солун (говори се, че бащата на Ататюрк) е бил дюнме, а майка му помакия, тоест българоезична. Тоест отношението селско-градско е изцяло negliжирано като подход и при това научен! Тези мои бръщолевеници (защото в секцията коментари предимно бръщолевим) може и да са „бабини деветини“, но къде са изследователите да го потвърдят или отрекат? Тоест, за да се проследи загубата на език в големи групи от хора е нужно да се отиде много преди разцвета на Османската империя и да се каже имал ли градски и селско на Балканите. И да, на Балканите консумираме история, защото имаме достатъчно от нея, за да я създаваме. Живея в село, където е открит един от най-старите златни предмети на света – забележете – на света! Точно там, където пасат овците е открита златна купа, датирана отпреди 10 хилядолетия, благодарение на това, че е била поставена в медна купа, хванала ръжда и по възрастта на тази ражда се датира (златото не може да бъде датирано химически). Създаването на историята принадлежи на британците, защото те имат нужда от създаването... ние имаме прекалено много история – най-старото злато, най-старото рисувано лице,

най-старите азбуки... за какво създаване на история говори Сър, при условие, че ние сме гъбясали от история... имаме я в огромни излишъци... Въпросът е, че никой не се интересува от нея, защото я смятат, че тя не е история на прогреса. Дори и да е така, тя все пак е история и изисква коректност, а коректността я има само в строгата наука (лабораторната). Историята не е такава материя...

- 04-07-2014|Златко

Откъм Фейсбук...

Veska Vardareva Трябва ли всякакви глупости да се публикуват. Защо помаците в Гърция, в Албания, в Македония говорят на БЪЛГАРСКИ ЕЗИК? Всички вкупом ли забравиха турския и кога стана това

1 час · Променено · Харесвам · 3

Венцислав Божинов Няма лоша реклама, но в случая не само че е нелепо, но и буди доста въпроси.

1 час · Харесвам

Zlatko Enev В българската мрежа има доста сайтове, в които помаците обсъждат този и други въпроси на собствената си идентичност, без да се интересуват особено много от мненията на сънародниците си-българи. От друга страна самият аз още не съм срещал българин или българка, които да не считат себе си за повече от компетентни по всякакви въпроси, свързани с помашката идентичност (свеждащи се до два варианта: 1. „тия са българи“, 2. „тия не знаят кои са“). Разговор няма, пък и няма как да го има. Впрочем, кой ли му пука. Хората (в случая двама от тях) си се ядосват, защото там някъде някой си (обикновено РЕАЛЕН помак, за разлика от тях) отказва да се съобразява с онова, което те възприемат като единствено възможна истина. Оттам нататък всички ни влачат мътните...

И отново – кой ли му пука? Всички ни влачи нещо си...

1 час · Променено · Харесвам · 1

Mehmed Boyukli Аз споделям възгледите на Бенедикт Андерсът относно изобретяването на нациите. Андерсът определя нацията като „въображаема политическа общност, която се представя едновременно като същностно ограничена

и суверенна“

36 мин. · Вече не харесвам · 1

Zlatko Enev А, то тия неща всички ги „споделяме“, Мехмед. Искам да кажа, споделяме докато става дума за някакви чужди, абстрактни и непознати неща, страни или хора. Опратли работите до нашеенско, изричката с всякакви модерни измишльотини и приказки свършва начаса, всичко си е пак там, където си е било винаги, ние сме си ние, другите да си такова такова, и така нататък. И то не защото сме нещо лоши хора или нам кво, къде ти? Просто не става така, роден на дъното на казана, пак после с два удара на плавниците да се окажеш на повърхността, че и навън да се измъкнеш даже. За тия неща си се искат векове, еони, вечности. Няма какво да се сърдим, няма дори и какво да дискутираме. Всеки за себе си – и господ срещу всички, това си ни е орисията. Инак може и нещо да се промени след някое и друго поколение, но засега е така. И така ще си бъде...

25 мин. · Променено · Харесвам

Mehmed Boyukli До скоро във Уикипедия, на български език имаше добра информация, която ми бе нужна в момента за да продължа евентуалната дискусия. За жалост информацията е премахната, надявам се че не е нарочно. Става въпрос за простата думичка – „ирединтизъм“. Думичка която безкостява като дефинира точно тези процеси на Балканите за който иде реч по горе. Но ето какво ми показва Уикипедия, от българския сектор там, търсейки заветната дума: bg.wikipedia.org/w/index.php...

Резултати от търсенето за „Ирединтизъм“ — Уикипедия bg.wikipedia.org

Създаване на страницата „Ирединтизъм“ — Търсене на страници, започващи с „Ирединтизъм“ — Търсене на страници, сочещи към „Ирединтизъм“

18 мин. · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Mehmed Boyukli Но пак на други езици има достатъчно информация: www.google.bg/#q=iredentizam

Google

www.google.bg

16 мин. · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Zlatko Enev Всичко, което човек вижда и разбира, когато се зачете в текстове на помаци, живеещи в България или не, е че едно доста голямо мнозинство сред тях просто НЕ ЖЕЛАЯТ да бъдат българи (какви те са всъщност е въпрос, лишен от смисъл, тъй като човешката идентичност е именно това – собствен избор, точка; инак не би имало нито глобализация, нито смешение на народите, нито нищо; за съществуването на Америка пък изобищо да не говорим). Човек е онова, което избере да бъде (ако може да удържи главата си на раменете СЛЕД избора, разбира се). А изборът му се определя от обстоятелства, които най-често са формирани от някакъв вид конкретна история. В нашия тук конкретен случай – историята на последователния тормоз, на който помациите са подлагани в България в продължение на повече от сто години. Ето това е причината те да не желаят да бъдат виждани и разглеждани като българи. От друга страна, това е и причината за раздразнението на повечето българи, когато се стигне до тази тема: тя навява усещане за вина и гузна съвест, за злини, които ти или близките ти предшественици са причинили някому, за нужда от покаяние, искане на прошка и изкупление. А стигне ли се до такива неща, то естествено конят начаса отива в реката. Изкупление? Покаяние? Прошка? Бе аз мога ли ти такова майката или не мога? Ей това е ситуацията, Мехмед, да се оправя кой както може...

15 мин. · Променено · Харесвам

- 04-07-2014|Самолет 005

Златко, в твоя сайт съм чел една от най-хубавите статии за произхода на думата „помак“, основаваща се на детския говор...:)

Аз разисквах балканската идентичност и неслучайно сега една от хубавите специалности в университета е „Балканистика“. Помашкото е интересно и с това, че самите турци често не ги приемат. Аз съм слушал разкази на стари помаци, които бягат в Турция, за да се спасят от „боя“ тук, а в Турция също им удрят по един кютек за „добре дошли“. Доскоро

турците бяха много по-диви от нас. Това, че сега Турция ни е изпреварила икономически, е съвсем друг въпрос. Турция имаше огромен късмет да не бъде под „комунистическо робство“, което в България разруши уважението към държавността, защото разруши самата държавност. Това, което ни прави огромно впечатление на българите, когато отидем в Турция, е респектът на обикновения турчин към държавните институции чрез показване на уважение към армия, полиция, кметове, администрация. Там съм бил на военен парад, чието подобие в България съм виждал само през най-върлите комунистически години. Но ние марширувахме от страх, а те от дисциплина... Но, както и да е, ако се върнем на помашката идентичност, то това е идентичност на неприетия. Сега, това че някъде ще ги приемат тепърва е политически въпрос... а не културен... Поради което ще четем статии от политическа история, а не от битова, ежедневна или културна. А политическата история е възможно най-некултурната история:):) „Майтап бе, Уили!“

- 04-07-2014|**Самолет 005**

Нека тръгнем от това – какви са разликите и приликите:

1. между турски турчин и български турчин;
2. между български турчин и български помак;
3. между турски турчин и турски помак (ако има такъв!)
4. между български помак и турски помак;
5. между български помак и албански помак;
6. между български помак и гръцки помак;
7. между ловешки помак и (примерно) златоградски помак...

И куп други подобни...

- 04-07-2014|**Шантито**

Поредната доза идиотщина. Човекът ни бил изучавал три години и вече всичко му е ясно.

Приведените доказателствата за културната близост са базирани не на етническа родственоост, а на общата ни религия с турците. Това, че обичаите ни са мюсюлмански, не означава, че сме турци.

По същият начин, по който българските християнски обичаи са подобни на гръцките. Все пак от там е дошло християнството по нашите земи. Това не прави българите християни гърци.

Всички изброени от автора обичаи сред помаците са свързани с религията, а не с племенно родство.

И той говори само за част от помаците. Тези от Средните и Източни Родопи са съвсем различни от западните помаци. Ония от Северна България пък – хептен различни.

Най-силното доказателство за българския произход на помаците е, че си говорим на български език, засвидетелствано още от пътеписите от 18 век, и данъчните регистри на Османската империя, където се вижда кой какъв е.

- 05-07-2014|Гост

Шантито писа:

Поредната доза идиотщина. Човекът ни бил изучавал три години и вече всичко му е ясно.

Приведените доказателствата за културната близост са базирани не на етническа родственост, а на общата ни религия с турците. Това, че обичаите ни са мюсюлмански, не означава, че сме турци.

По същият начин, по който българските християнски обичаи са подобни на гръцките. Все пак от там е дошло християнството по нашите земи. Това не прави българите християни гърци.

Всички изброени от автора обичаи сред помаците са свързани с религията, а не с племенно родство.

И той говори само за част от помаците. Тези от Средните и Източни Родопи са съвсем различни от западните помаци. Ония от Северна България пък – хептен различни.

Най-силното доказателство за българския произход на помаците е, че си говорим на български език, засвидетелствано още от пътеписите от 18 век, и данъчните регистри на Османската империя, където се вижда кой какъв е.

Kakuv „balgarski proizhod“ imate puk vie sled kato termina „balgarski“ e otkradnat ot osnovatelite bulgar-turki. Vie samite, koito se imate za „balgari“ ne ste govorili nikoga balgarski predi da se otkradnat Kopskite bykvi ot Egipetskite kopti pri vizntiicite Klimen ychenik na Kiril i Methodius. Vashiq „balgarskiq“ ezik e sistemiziran ot korennite antichni Solynski jiteli

(makedonci) govoreshti „starogradski“ (garci se spomenava sled 3-ti v.p.n e.) i drygi pridoshli grypi v razlichni vremena i vekove s razlichni kyltyri i ezici ot vsevazmojni razlichni posoki. Taka, che bulgari sa turkite, koito sa osnovali parvata imperiq i vtorata kumani- turki, za tretoto tcarstvo ne trqbva da se spomene izobshto.

- 06-07-2014|**Мария**

Мисля, че генетиката ще постави край на историческите и политически спекулации и манипулации за произхода и принадлежността на българи и помаци. Акад. Ангел Гълъбов, който участва в екип от специалисти, провеждащи генетично изследване в България сред българското и помашкото население, изнесе данни, потвърждаващи общия им произход и споделянаето на едно и също генетично наследство.

А колкото до твърдението на автора, че българите били тюрки, привеждам цитат от изследването на акад. А. Гълъбов – „В произхода на българите влизат три народа – траки, дошлите от север славяни и от изток – древни българи. **Досега се твърдеше, че българите са монголи, тоест тюрки, но изследването ни показва, че нямат нищо общо с тях..**“

Гените ни са индоевропейски и в генетично отношение сме най-близо с населението в Северна Гърция и в Северна Италия. И макар че сме близки със славянската група, не можем да бъдем причислени към славяните.

В интернет има достатъчно информация за резултатите от това изследване.

- 06-07-2014|**Златко**

Допреди няколко години тук се водеха стръвни спорове около темата за генетичния произход на българите. После позатихнаха, за мое голямо облекчение... Ето тук един пример за това докъде стигат нещата, когато българи, турци и помаци се счепкат за това кой какъв е и откъде идва...

За генетичния профил на българите

Впрочем, Ивайло Дичев беше изтипосал всички тия „научни“ спорове по възможно най-ясен и категоричен начин. Ето тук и неговия текст...

Доброволецът-генетик на балканския дигитален фронт

- 06-07-2014|**Мария**

Ако използваме генетичните изследвания за поредната политическа или националистическа манипулация, ще постигнем същото, което е постигнала историческата наука. Ако някой комплексар иска да се доказва като наследник на Мария Антоанета или Чингиз хан, все ще се намери и учЕн, който срещу 150 долара да му го потвърди.

Единствената причина, поради която искам да победи чистата наука, е да спрат манипулациите и политическите заигравки с това кои сме и да престанат да ни делят на българи, македонци, помаци и т.н.

Защото в своя живот съм била по документи и македонка, и българка. Дали заради произход, или по политически причини ми се случи това (и на още стотина хиляди души в България?) И дали някой след време няма да реши да ме запише влахиня, гагаузка или каквото си поиска?

- 06-07-2014|**Георгиев**

Поредната турска пропаганда с неоосмански полутонове. Авторък е напълно откровен и дори приканва българоезичните мюсюлмани да се приобщят към „прародината им Османия“, където няма нито един „помак“ даже по паспорт, защото ТРепублика не позволява такива своеволия.

Очевидно доста пари дават турските правителства за такива „изследвания“ с цел всякакво влияние – културно чрез религията, помощи за горките българоезични или турскоезични мюсюлмани в България или която и да било страна на Балканския полуостров.

Авторът толкова „задълбочено е изследвал“ различните мюсюлмани с неосмански майчин език, че дори се опитва да внуши как, видите ли, дори кръщавали децата си с „турски имена“, а не с традиционните арабско-османски, само че изключва „приноса“ на пропагандата, упражнявана от собствената му страна чрез медиите, а в България дори чрез пряката намеса на консулите и всякакви дипломатически представители. През 2000 г. един такъв турски консул бе изгонен официално от българските дипломатически служби.

Що се отнася до имена като „Туран“ (наименование давано на номадските племена на север от Персия), те са по-скоро персийски, отколкото турски, но понеже е по-представително да имаш някаква близост с Персия, отколкото с някакви номадски племена, заради научните и всякакви други постижения на Персия преди ислямизирането ѝ от

арабите, на изкуствено създадената „турска“ нация, както и на всички мюсюлмани, приели исляма насилствено или не, им се внушава още преди идването на Ататюрк, чрез подобни писания, че имат „турански“ произход, сиреч почти „персийски“. Именно затова и подобни НЕ-турски имена са разрешени днес в Турция.

Сещам се също, че вече поне 2 пъти в последните 8 години бяха „сгрешени“ географски карти, предназначени за средното образование в РТурция, в които цели области от България и Македония бяха представени като част от територията на съвременната РТурция.

Четейки подобни повърхностни писания се чудя тези „учени“ не се ли замислят върху ролята на религията в битието на обикновения османец, дали въобще имат представа от шерията, действувал по време на любимата им Османска империя.

- 06-07-2014|**Млада булка**

Милият той, горкият господин Ахмед Гюншен, загубил е три години от живота си за това „изследване“ и не се е сетил да поучи малко фолклор, за да разбере основните моменти в жизнения цикъл и тяхното място както в мюсюлманската, така и в християнската култура... А що се отнася до гениалните изводи за произход, съмнявам се науката в Р.Турция да е на такова ниско ниво и да признава съшити с бели конци теорийки и хипотезки:-) Или пък просто се излъжнява поръчка за скъсяване крачолите на полата на баба ми..??!!

- 07-07-2014|**Владо**

Разните му там изследователи на „помашкия етнос“ защо не си зададат следните няколко прости въпроса:

1) Кой завоевател би принудил неговите хора да говорят на езика на завладяните?

2) Как е възможно да си представим, че завоевателите османци са принуждавали своите хора да говорят български език?

Ако не е имало принуда свише османците да говорят български език, то тогава трябва да си зададем следващият въпрос:

3) Толкова развита и доминираща (по отношение на другите народи и държави на Балканите, в частност османците и тяхната империя) ли е била българската култура през XIV в., че завоевателите османци доброволно да приемат на битово ниво българския език и то при условие, че

така нареченият днес „турски език“ никога не е преставал да бъде официален в Османската империя?

И това на фона на смразяващата тотална доминация (по всички линии на битовия живот и на държавното управление) на исляма и мюсюлманите над всичко различно от тях.

Само един акцент още: един от най-образованите турски реформатори-управленци от втората половина на XIX в. – Митхат паша, русенски валия и велик везир – в своя публикация във френското списание *Revue scientifique* от 08.06.1878 пише следното: „Трябва да се има предвид, че между българите, към които се проявява толкова жив интерес, има повече от един милион мюсюлмани. Тези мюсюлмани не са дошли от Азия, за да се установят в България, както обикновено се смята. Те са наследници на българи, преобърнати в исляма по време на завоеванието и след това. Те са синове на същата тази страна, на същия народ, на същите социални слоеве. Между тях има и такива, които говорят само български език.“

- 16-07-2014|**Самолет 005**

Моите наблюдения на неакадемичен човек са, че помаците имат небългарска идентичност, по начин по който съвременните македонци имат небългарска идентичност. Дали тази небългарска идентичност може да бъде наречена турска (относно помаците) е много спорен въпрос. Аз лично смятам, че това е нереалистично, но давам право на хората, които смятат, че небългарската идентичност на помаците е турска, да представят своите аргументи...

Голям е например подобният спор за азерите. Доскоро всеки жител на Азърбайджан е убеждаван, че е турчин, защото азерският език е турски. Сега например им се втълпява, че те са *confused Persians*, тоест объркани по отношение на идентичността си персийци. Защо се прави това? Ами защото в Азърбайджан живеят около (не съм сигурен, може да се провери чрез Гугъл, но ме мързи!) 7 милиона азери, а в Иран живеят около 27 милиона азери. Дори и цифрите да не са верни, защото пиша по спомени, то 3 или 4 пъти повече азери живеят в отчуждените територии, отколкото в самия Азърбайджан. Как тогава едни милиони персийци проговарят на турски? Смяната на езика е въпрос неотговорен все още от науката...

- 16-07-2014|**Златко**

Проблемът тук е не в нечия си идентичност (идентичността е нещо подвижно и променливо, както показват повече от ясно времената, в които живеем). проблемът е в това, че една огромна маса хора в България просто си нямат ни най-малка представа от това, че светът покрай тях живее с по-различни представи за неща като именно същата тази идентичност и продължават да я възприемат като нещо, излято с бетон, в кофраж. При това, тъй като много от тях живеят с някакво неосъзнато чувство за притежание върху идентичността, особено колективната (тоест, „тук всички сме в една и съща лодка, никой няма право да слиза и да се качва без разрешението на колектива“), това ги води до (за щастие) безсилни изблици на гняв при всеки следващ пример за това, че всъщност грешат и че хората, о да, са свободни да избират, да бъдат такива, каквито го желаят самите те, а не нашият си тук роден *текезарски* „колектив“...

И така нататък. Напоследък започвам да придобивам все по-силното усещане, че неизбежната смяна на поколенията малко по малко започва да засяга и публиката на това издание. Най-големите, непоправимите дебелоглавци, малко по малко се оттекоха и поизчезнаха – вероятно са отишли по други места, където *динозавърщината* се третира по-благоклонно... В момента тук е някакво междинно време, в което по-младите хора най-вероятно са заети с други неща – оцелявания, любови, трева, знам ли... Самият аз съм прекалено много зает с опаковането и архивирането на досегашното съдържание (дотук около 20–25,000 страници, които са се натрупали в хода на тия седем и половина години; след като приключи тази толкова напъната начална фаза, в бъдеще ще го правя редовно, разбира се).

С други думи – лятно време. Мързеливичко се бутаме взаимно напред, къде повече, къде по-малко нежно. Това е, струва ми се...

- 16-07-2014|**Самолет 005**

Златко писа:

Проблемът тук е не в нечия си идентичност...

Това казах! Проблемът е в аргументацията и затова натъртих, че науката трудно обяснява големите смени на езика от големи групи хора...

Да не говорим пък как се обяснява езикът на големи групи от хора като евреите. Или що е то староеврейски? Както и що е то старобългарски, наричан с какви ли не имена като старославянски? А що е то черковнославянски? Ами кондурджийскокитайски има ли?

- 31-07-2014|Гост

„Общността, наричана помашка, торбешка, горанска и т.н. в страните, където живее, в същността си е мюсюлманска и приема себе си за турска.“ Пълни глупости!! Живея точно в такова помашко село, в което не се говори турски, няма турски имена и никой не се самоопределя като „турчин“ – от най – малките до най-старите. Така че, спрете да пишете простотии от името на хора, с които може би дори не сте се срещали.

- 13-11-2014|Гост

Извинете, но не е сериозно една уважаваща себе си медия да публикува подобен текст. И не става въпрос за аргументите в него, а за начинът, по който са изложени – повърхностни наблюдения, спорен анализ, субективна гледна точка, генерализации на всяко едно ниво. Това не може да е академичен текст, откъдето и да го погледнем.

Бялата котка

Автор: Михаел Стомин

В една звездна нощ преди много години жената на беден рибар родила първата им рожба. Двамата мислили дълго, но така и не могли да измислят хубаво име на момиченцето си. По някое време, уморена от дългото раждане, жената на рибаря заспала, а той отишъл на брега. Смятал да помоли познатите си морски вълни за съвет, защото знаел, че те идват от далечни брегове и знаят много имена.

Намерил морето гладко като огледало: луната и всички звезди се отразявали златно в него. Той ги помолил да му кажат най-хубавото име на света и звездите се замислили. Вечерницата рекла:

– Всички видяхме колко хубава е Етоал. Това е приказното име, което трябва да носи дъщеря ти, рибарю.

Рибарят се върнал щастлив в хижата. Не събудил жена си веднага, но едва дочакал да се усмихне утрото.

– От името на всички звезди на небето и тези в морето, Вечерницата я кръсти Етоал – съобщил на жена си рибарят. – Харесва ли ти това име, жено?

– По-хубаво от него е само дългото спане след раждане – отвърнала щастливата жена, накърмила бебето си и пак заспала.

С всеки изминал ден Етоал ставала все по-приказно красива. сутрин, след като майка ѝ сресвала дългите ѝ копринени коси, тя се учела да готви рибена супа, да меси хляб и да пере. Етоал била послушно дете. Научила бързо и как да простира прането така, че да не го отнесе вятърът, когато духа към морето. А нямало ли много домашна работа и майка ѝ сядала да плете, тя прегръщала черното котенце, което баща ѝ бил подарил за петия ѝ рожден ден, и отивала с него на морския бряг. Котенцето си играело с морските рачета, а Етоал търчала по пясъка, събирала мидени черупки и слушала сладките приказки на морските зайчета, които гребените на вълните оставяли на брега. Понякога ходела и в близката гора, където слушала с часове песните на пенливите ручей, беряла ма-

лини и цветя по дъхавите поляни. Най-белите от тях изплитала на венче, което слагала на шията на котенцето. Вечер разказвала на гордите с нея родители какво е научила от горските птички, а когато те заспивали, гушвала котенцето си и заспивала последна с него.

Етоал и родителите ѝ живеели далеч от хора и клюки. Покрай рибарската хижа рядко минавал някой и затова нямало кой да види и разкаже на света за приказната ѝ красота.

Когато навършила седемнайсет години, без сама да знае как и защо, тя започнала и да мечтае – в стихове. Вече не тичала по пясъка, а сядала на една скала, от която гледала с часове безкрайната синя шир и помахвавала на плъзгащите се по хоризонта кораби. Започнала да изписва цели листове с цветя и думи за неща, които никога не била чувала и виждала. От листовете правела лодки, които хвърляла във вълнолома.

Един летен ден Етоал, както винаги, седяла на скалата, когато черни облаци се спуснали на педя от морето. Гръмотевици го подпалили и то закипяло. Докато тичала обратно към дома, девойката видяла една висока вълна да изхвърля някаква бутилка на пясъка. Взела я и се прибрала, мокра до кости, вкъщи. Любопитство изгаряло гърдите ѝ, когато седнала в най-тъмния ъгъл на сламената хижа да отпусне бутилката. От нея извадила къс хартия с три нарисувани като кралска лилия делфина и изписан под тях въпрос: „Кой вижда котката бяла, когато е черна?“. Етоал мислила дълго, но не могла да отговори на въпроса и затова попитала майка си.

– Истински влюбеният – отговорила без да се замисли майка ѝ.

– Само неговата любов дава на някои хора очи да видят същината на нещата, скъпо дете. А сега си лягай, че стана вече късно.

– Ти виждала ли си я, мамо? – попитала замислено Етоал.

– Не бях, преди да те родя. И баща ти не беше я виждал. Но нека умумаме след като се наспиш добре, дете, защото утрото е по-мъдро от вечерта.

Етоал погалила черната котка, пожелала „лека нощ“ на всички добри хора и сладко заспала...

...Сънувала отрупана със сняг гора и своята котка, снежнобяла; и снежнобели малки мишки, подскачащи насам-натам. На следващия ден майка ѝ била много заета. Баща ѝ пък излязъл още в тъмни зори да хвърля мрежата си в морето. Докато се решела, Етоал разказала на котката си за белите мишки, които сънувала през нощта, и още свър-

шила-несвършила, котката тръгнала към близката гора, а Ето- ал – към скалата.

Денят бил ясен и топъл. Красивата Етоал гледала как белите зайчета на вълните потъват във вълнолома, мислела за трите нарисувани делфина от бутилката и докато се чудела на въпроса под тях, чула топовен гърмеж. Приказна каравела с бели като лебедови криле платна се плъзгала безшумно на миля от скалата, а един моряк гледал от палубата към нея с далекогледа си.

Тя била чула преди време от зайчетата на вълните, че наследникът на трона кръстосва безкрайния океан, за да намери най-красивата девойка на земята, за която да се ожени. Червеното слънце клоняло вече към залез, когато каравелата се отдръпнала още миля в морето и пунала котва. Етоал тъкмо се готвела да си тръгва, когато забелязала трите делфина да плуват под формата на кралска лилия към нея. Нисък гологлав мъж, стъпил на гърбовете им, държал сребърните им юзди. Когато спрял до скалата под нея, Етоал видяла, че освен много нисък и рано оплешивял, младият мъж бил и черен като опушено гърне.

– До-добър ден, Етоал – поздравил ездачът. – Делфините ми казаха, че така се ка-казваш. Аз съм наследникът на кра-кралския трон. Видях през далекогледа при-приказната ти красота... Чу-чуваш ли ме добре? Та... видях ко-колко си красива и до-дойдох да получа лично ръ- ръката... – В скалата се разбила шумна вълна, той се ядосал и изпищял с пълно гърло: – Чу ли ка-какво ти казах? Решил съм да се о-ожения за теб. Ще имаш всичко ка-каквото си поискаш, и най-умният шут на кралството вклю-включително. До-дойдох да те отведа още се- сега на ка-каравелата си. Ве-веднага. Там те ча-чакат най-из-изумителната бу-булчинска рокля и най-изкусният го-готвач на кралството ми. Хайде, тръгвай веднага с мен, де-девойко.

В стиховете, които пишела, Етоал описвала мечтите си за висок, строен и синеок принц с дълги пръсти и меки коси, който говори без да заеква – не за такъв дребен и оплешивяващ черен пелтек, който се надвиквал с вълноломи. Вместо да дойде утре при рибарската хижа с дарове и елегантна свита благородници и да поиска възпитано ръката от родителите ѝ, тоя черен гологан пищял като настъпено коте. Тя побързала да слезе от скалата и изтичала обратно вкъщи без му отвърне и с една дума дори. Мислила цяла нощ, а на заранта разказала за преживяното на майка си и я попитала:

– Ти на мое място ще се омъжиш ли за такъв, дори това да е принцът престолонаследник, мамо?

– Това е много труден въпрос, мило дете – отговорила майка ѝ.

– Вярно, баща ти не пелтечеше, но беше също нисък... и по-черен от него даже. С времето тези дреболии престанаха да ми бодат очите и след като те родих, за мен той се превърна в най-красивия мъж на света. Така го виждам и сега. Ти помниш ли какво ти казах преди време?

– Какво, мамо? – попитала все още разстроена Етоал.

– Казах ти, че само на истински влюбения може да се стори, че черният ти като кюнец котарак е бял. Оня, който ти го каже пръв, е бъдещият ти съпруг. Да, любовта вижда с други очи, Етоал.

Етоал мислила до късно над тези думи и на сутринта се успала. Дошла да я събуди майка ѝ:

– Ставай, дъще – рекла тя. – Ставай да си умиеш бързо лицето и да се срещнеш. С прилива насам идва сребърен сал, теглен от три делфина като тези от бутилката, която донесе вкъщи. Най-малко десет души с копия и още толкоз велможи са на него. Всички са снажни хора и ако там е и принцът, той наистина е толкова нисък, колкото ми го описа снощи. Дано само не е и толкова черен, че направо ще припадна. Извадила съм от скрина най-хубавата ти конопена рокля, ставай да я облечеш, да ги посрещнем. Баща ти го няма, отиде за влакно и олово в града, но дано се върне скоро.

Етоал рипнала веднага от постелята си: измила приказно красивото си лице, облякла роклята и докато се решела, гледала през ниското прозорче навън. прегърнала черната котка, майка ѝ надничала изправена на пръсти зад нея. Когато стражите изтеглили сала, а принцът стъпил на пясъка, прекръстила се наопаки и казала:

– Ако тоя черен гологан в средата на свитата е принцът, Етоал, не ти завиждам, дъще. Защото и най-дебели очила да сложиш на красивия си нос, той пак няма да изглежда по-висок. А и само ряпа да го накара господ да яде, пак по-бял няма да стане.

Като чула какво говори майката, котката се наежила, задърпала се като убодена и замякукала. Искала да слезе на земята.

– И котка не може да си изкриви очите и душата, дъще – рекла отчаяна бедната жена и хванала за кураж Етоал за ръката. Котката ги последвала и тримата излезли пред бедната рибарска хижа.

Когато свитата приближила на десет стъпки, принцът вдигнал ръка и всички се заковали на място. Двамата стрижи, които носели тежкия сандък с дарове, го пуснали на земята, а дребният принц, около когото подскачал някакъв олигавен шут, се приближил и успял да заекне само веднъж:

- То-това е лигавият ми шут Елизар – рекъл той.
- А това е принцът ми пелтек Шарл – казал Елизар.
- До-до-дошли сме да по-по-искаме ръ-ръката ти...

В същия момент иззад хижата се показал бащата на Етоал. Той видял странната сцена и помислил, че сънува кошмар: затова не могъл да направи и крачка. При него изтичала черната домашна котка и се свила страхливо в краката му. Принцът казал на Елизар да си затваря човката и без да сваля очи от котката, попитал как се казва:

– Като мен, принце, само че с „в“ отпред. Човек може да си изплюе зъбите, докато го изговори – пошегувал се кривейки острия си език Елизар.

– Ве-велизар се казва.

– Та-такъв опушен котарак с жълти очи не бях ви-виждал през живота си! – изсмял се пискливо принцът. – Аз имам една жълта котка, но о-очи- те ѝ са по-красиви и от о-очите на Етоал.

Придворните блюдолизци се изсмели угоднически, а Шарл продължил:

– Ако о-обаче ти, човече, си ба-бащата на това приказно женско създание, бързам да по-поискам ръката ѝ и да я отведа веднага в белокаменния си за-замък, където след три дни ба-баща ми ще вдигне невиджана кралска сва-сватба.

Рибарят все още мислел, че сънува. Размърдал устни, но както става в сънищата, не успял да каже и гък.

– А ка-какво ще отговориш ти, щастлива жено? – обърнал се принцът към майката.

Бедната жена мислела, че е глътнала езика си и също не му отговорила.

– А тт-ти, красавице моя? – обърнал се принцът и към Етоал. Погледът му излъчвал властно желание. – От-отговори ти поне! Етоал мълчала с наведена глава. – Добре тогава, да-давам ти срок да помислиш до утре да-дали искаш, или не искаш да носиш сърма и коприна, зла-злато и

диаманти, да обуваш сре-сребърни обувки и да ядеш само най-вкусни гозби в чи-чинии от китайски порцелан.

Докато Етоал си представяла всички тия неустойими съблазни, черно стадо облаци, подгонени от ураганен вятър, прелетели ниско над главите им. Едри като сливи дъждовни капки затрополи- ли по пясъка.

– У-утре ще се върна за от-отговора ти – пелтечел пискливо принц Шарл, докато тичал към сала си под железния покрив, направен от щитовете на стражите. – Давам ти ця-цяла нощ време да по-помислиш, преди да се съ-съгласиш.

– Утре ще се върна с плешивия мокър жених за отговора ти – викал шутът Елизар, докато подтичвал като пале след него. – С мен ще дойдат още знатни, златни и невнятни, до един пипкави царедворци. Така че не спи, ами цяла нощ мисли! – писукал Елизар, а кривоносите върхове на смешните му обувки го препънали на два пъти, докато подскачал из подгизналия пясък.

Когато всички се качили обратно на сала, умният и наблюдателен шут изпискал още веднъж, преди да допълни:

– Ако утре сутрин видим кол с черен парцал, побит в пясъка пред колибата ви, това ще значи, че сте се отказали от предложението ни и ние няма да дойдем. Сбогом, Етоал, сбогом, черно коте.

Сребърният сал отплувал, а Етоал и майка ѝ веднага се прибрали под сламения си покрив. Котката изчакала рибарят да се съвземе напълно и чак тогава влезли и те.

Докато гледала насълзена как отдалечаващият се сал потъва и изскача сред побеснелите вълни, на Етоал ѝ се сторило, че вижда в далечината и една малка лодка. Ураганните пориви я подхвърляли в ръцете си сякаш е горещ картоф, докато човекът в нея се опитвал да ги пребори. Легнали си мълчаливи и гладни, а Етоал, прегърнала черната си котка, слушала поривите на вятъра в сърцето си до полунощ.

Тя била момиче, за което трудно можело да се каже какво я прави така изключително красива, понеже сърдечната наивност с нищо не отстъпвала на небесната ѝ хубост. Сравненията са излишни, защото когато цветята я гледали, губели уханието си, а утринната роса – чистотата си. Въпросът дали да подари своите съкровища на грозния, но приказно богат принц, или на някой красив и добър беден момък, не ѝ давал мира. Въртяла се без отговор в постелята си и не можела да затвори очи.

Кратко почукване на вратата разбудило рибарската хижа преди разсъмване. Рибарят станал, запалил свещта и както повелявало рибарското гостоприемство, отлостил вратата.

На прага, мокър до кости, стоял непознат млад мъж.

– Едва оцелях – рекъл той, когато влязъл и пламъкът на свещта осветил обгорялото му от морски ветрове мъжествено лице. Бил толкова мокър, че пръстта на пода не успявала да попие водата, която се стичала от него. – Съжалявам, че ви събудих толкова рано, но едва се държа на краката си. Хижата е единственият подслон наоколо, затова се осмелих да почукам на вратата ви по никое време.

– Добро утро, добри хора, и извинявайте.

Майката станала да направи чай, а когато момичето му донесло сухи дрехи, момъкът се почудил как да благодари. Бил поразен от красотата на Етоал и двамата почувствали едновременно как се влюбват лудо един в друг. От този миг тя вече знаела, че ще каже „да“, ако красивият Сорел – така се казвал снажният момък – поиска ръката ѝ.

Още преди изгрев майката на Етоал вързала черен парцал на един дълъг кол, а баща ѝ го побил пред вратата на хижата. Когато слънцето изгряло, всички видели, че каравелата била отплавала.

Рибарят умрял след три дни: бил се простудил, докато стоял вцепенен под студения дъжд. Сорел помолил да остане известно време, за да помогне на двете жени да се стегнат овреме за зимата.

Лятото и есента преброили дните си бързо. Преди зимният мистрал да отвори ледените си прегръдки, Сорел започнал да стяга вързопа си. Навън вятърът хвърлял пълни шепи пясък по хижата и напълнил със сълзи тюркоазените очи на Етоал, която излязла с черната си котка да го изпрати до вратата.

Младият мъж се подвоумил, пуснал вързопа, за да ги избърше и намерил сили да попита:

– Откога котката ти е бяла, Етоал?

Двамата се оженили напролет – на същия ден, в който пролетният мистрал разтворил първите си топли прегръдки.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

„Нашият попмодернизъм“

Автор: Пенка Ангелова

Какво е попмодернизъм? Ако потърсим в интернет на кирилица, няма да го намерим, а на латиница ще излезе книгата на Марк Дегенс. Понятие, изнамерено от автора, но „до болка познато“. След всички постмодерни изявления най-сетне се намери и определението за попмодернизма, който върлува не само у нас, но и „у нас в Европа“: популярно, популистично изкуство, попфолк, попарт, попфолк, попчалга...

Нека проследим неговите изяви, представени от колумниста, журналиста, писателя и поета Марк Дегенс, който ясно и точно, някъде чрез преувеличение, някъде с интертекстуални препратки успява да разкрие това, което всеки ден виждаме и чуваме и с което дотолкова сме свикнали, че дори не го забелязваме, или се опитваме да не забележим, но което въздейства на масовите очаквания. В този набор от „избрани произведения“ ние сме конфронтирани с поптенденциите, промъкнали се във всички сфери на изкуството, предизвикващи „масовите очаквания“, цитиращи класации на публиката, на критиците, тук има само „бестселъри“.

Всъщност кои са критериите за това една творба да стане „бестселър“? На първо място е скандалността. Когато е предизвикан скандал, публиката се впуска да го разнищи или да хване нещо от „клюката“: още първият разказ ни конфронтира със скандалната история на ученика отличник, определен да влезе в политиката, но който всъщност става панаирджия. Много важен за успеха на едно произведение е автобиографичният характер на „изповедите“, публиката жадува за „автентичност“. Фикцията, фантазията, утопията като че ли са изпаднали в немилост, девалвирали са след срина на идеологиите и търсенето на литературния пазар е насочено към „автобиографични“, автентични разкрития, воайорско надзъртане зад спуснати завеси, скандални самопризнания на дъщерята на виден журналист за инцестуозните ѝ връзки с бащата и многобройните ѝ връзки с видни личности от френския

хайлайф. Естествено в този момент е важно да се съобщи, че срещу авторката е заведен процес и че тя намира подкрепа от писателското и интелектуалното съсловие... Или описанието на „последните месеци на съпругата на бившия федерален канцлер на Германия“ Ханелоре Кол, която страда от алергия към светлината и през юли 2001 година избира пътя на самоубийството (*В джоба на историята*). Или еротични дневници, изпълнени със сексуална откровеност, стигаща до пошлост, на границата на перверзията (*От легло в легло, Един е много, двама са малко*), и то все с известни личности. Пошлостта и перверзията не са измислени от автора, те интертекстуално препращат към цитати от съществуващи книги, например към „Релакс“ на Алекса фон Хениг-Ланге (*Издухвачки на шума и нежни принцове*). Другаде пък двойникът на Борис Бекер обещава да разкаже подробности от интимния живот на Бекер и слава Богу, не ги разказва. Но затова пък книжарите и заинтригуваната публика започват да търсят несъществуващата книга.

Литературата също е продукт, също е „стока“, която се продава и която трябва да се търси на пазара, трябва да се предизвиква интерес към нея. И „докато днешната лирика се окопава зад ерудитски цитати и се съсредоточава върху въпросите на формата, поплириката е сетивна, духовита и с интересни форми“.

Друг критерий за успех са наградите. Всички изброени награди в книгата съществуват, само творбите са измислени: наградата на името на Ингеборг Бахман и на Георг Бюхнер, наградата *open mike*, литературната награда „Леонс и Лена“, награда „Мизерия“ на Хесенското литературно бюро, *Fast-Moving-Consumer-Book-Prize* и т.н. Авторът тук работи с установени очаквания, първосигнални дразнителни за гарантиране на интерес, маркетингова политика на журналиста колумнист, който успява да поднесе очакваната изненада на читателите, а след това да им се усмихне закачливо.

И още един критерий за успех е експерименталността: експерименти с езика и структурата на текста, нова естетика на литературни сдружения напр. да се пише без прилагателни, без да се използват метафори и в сегашно време, да се пише с малки букви в немския език, където голямата буква е отличителен знак за съществително, да се използват възможностите на компютъра и да се оформи компютърно конструиран текст от база данни. Какво става, когато на електрониката се предостави творческа дейност: сякаш това е била мечтата на технократската част

от човечеството, която иска да подмени творчеството с компютъризация, раждаемостта с клониране. Марк Дегенс предлага забавен експеримент: от словесния запас на 500-годишна литературна традиция е съставен текст, съдържащ перли на мисълта и рими, случайно подбрани и подредени: без необходимия за това интелект, който да ги осмисли. Това, което се получава, е пълна безсмислица. Това ли трябва да бъде творчеството на компютърния век, компютърът ли трябва да замени човешкия интелект? Този текст като че ли е изработен по ироничната рецепта на Умберто Еко, „как да се напише бестселър с компютърна програма“:

„Преди всичко очевидно ви трябва компютър – той е интелигентна машина, която мисли вместо вас. За много хора това ще е категорично предимство. Нужна ви е само програма от няколко реда, дори децата могат да я направят. После вкарвате в компютъра съдържанието на стотина романа, Библията, Корана и няколко телефонни указателя (много са полезни за имената на героите). Да кажем нещо от порядъка на 120 000 страници. След това с помощта на друга програма ги разбърквате; тоест смесвате всички тези текстове заедно и задавате някакви условия – например махате всички букви „е“ – за да имате не просто роман, а липограма в стила на Перек.“¹

С умбертоевски хумор Дегенс демонстрира незаменимостта на творческия Аз в един компютърен микс от словесни перли на петвековна традиция.

Не са далеч от реалните компютърни утопии представите, че компютърът може да свърши работа, която авторът след двадесетгодишен труд не е могъл да свърши – например дописване на мегаопуса на Роберт Музил „Мъжът без свойства“. Не е далеч от реалността и процентната равнопоставеност на жените и техният принос за творчеството на мъжете им; или политически коректното „включване“ на темата за мъжката и женската хомосексуалност. Накратко казано: в този попмодернистичен сборник са включени „актуалните теми“ на ежедневието.

Друг експеримент ни води към репродуктивността на вековните традиции. Написан текст, съставен от цитати на световноизвестни автори, нобелисти и носители на престижни награди, литература с висока художествена стойност, събрана върху две страници със 76 цитирани произведения, т.е. средно аритметично всеки ред е цитат от „класиката“.

1 Умберто Еко. Изповедите на младия романист. Превод Ангел Игов. София: Сиела, 2014, с. 13 – 14.

Това ли е резултатът, когато липсва собственото творческо въображение? И няма ли читателят да разпознае в този експеримент още по-баналната скрита експлоатация на класиката от някои „модерни“ автори, които поради липса на свои идеи пренаписват и преописват стари текстове. Къде е автентичността и идентичността на съвременния автор?

В немската литература отдавна се говори за това, че краят на творчеството вече е настъпил, че продукцията се замества с репродукция, че всичко вече е казано по уникален начин и че след романтизма трудно може да се каже нещо ново. От друга страна, Адорно беше предупредил, че след Аушвиц не може да се пише поезия. Затова пък поппоезията и попкултурата може да разцъфтява: с политически клюки и загадъчни служители, със съзлививи историйки и воайорско надзъртане зад завесите на привидния морал на бюргерското общество, с кални кампании за известни личности, с онази повърхностност и пошлост, с които като че ли дотолкова свикваме, че преставаме да ги забелязваме. Ако авторът си беше измислил някой български автор, със сигурност щеше да обогати палитрата на този попмодернизъм – например с някоя коренотърсаческа тема, практикуващи ясновидки, или с някой световен заговор, но чак такава фантазия като това, което се случва тук, би била прекалена...

В книгата на Марк Дегенс има един особен апогей в търсенето на оригиналност, при който вече текстът окончателно се изгубва и остава единствено умопомрачителен „екшън“: това *eachterloo.nuklid*, ядрото, което остава, когато текстът изчезне. Тук става въпрос за една от най-философските драми на Фридрих Дюренмат, „основоположника“ на модерния театър. Пиесата си *Ахтерлоо* Дюренмат обработва и пренаписва четири пъти и я определя като „Сбогуване със сцената“. В нея може да се открие квинтесенцията на Дюренматовото мислене: става въпрос за изключително интертекстуализиран, историко-политически паноптикум на събития и личности от последните хилядолетия. Действието се развива, което не е изненадващо при Дюренмат, в психиатрично заведение, Ахтерло, което може да бъде и Ватерло, но може да бъде и детска скоропоговорка или да напомня за влакче за екстремни преживявания в увеселителен парк (ахтербан). В тази световна лудница от последните хилядолетия се срещат единайсет луди или симулиращи лудост, които обединяват в себе си поне по три различни исторически личности – Наполеон Бонапарт и Олоферн, Зигмунд Фройд и Карл Густав Юнг, Наполеон III и Карл Маркс, Георг Бюхнер и Бенджамин Франклин, Юдит

и Жана д'Арк, внучка на нацистки престъпник, Господ и херцог Ришелю, Ян Хус и Войцек, Роберспьер и Фуке, няколко папи и съвременни полски политици. Един от тези луди, който се смята за Георг Бюхнер – звездното явление на немския модернизъм, автора на историческия песимизъм, на трагедията за безсмислието на историята – пише пиеса, която да бъде поставена в психиатричното заведение. Но естествено лудите от последните хилядолетия не се подчиняват на неговия текст и продължават да „творят“ историите и истериите си. Дюренмат пише пиесата през 1983 г. и съотнася някои фигури към събитията в Полша през това време и опитите да се преосмисли и пренапише историята. В пиесата се получава „игра в играта“, „пиеса в пиесата“ и всяка от фигурите е тройно детерминирана в различни времеви измерения. На фона на историческата самозабрава и постисторическото объркване *Историята* се представя като гротескна амалгама. Това, което мнимата драматургична авторка Даниела Андрес Фридрих прави, е да освободи пиесата от текста, да остави само движението на „историята“, изпълнение на режисьорски бележки без никакви реплики. И без имена. Цялата „философия“ се свежда до безсмисленото движение на няколко луди, наименувани като пионки с първите единайсет букви на азбуката, които се движат безцелно в пространството, задвижвани на невидими конци от невидими кукловоди, както вече го е казал Бюхнер.

А може би именно в това изчезване на езика се крие и трагедията на съвременната попкултура? Нещо повече, в изчезването на смисъла, в отказа от размисъл и оставянето на смисъла в ръцете на електрониката и други технически съоръжения; в свеждането на вербалната комуникация до невербална, в постепенното размиване на езика в иконите и символите на айпадите и смартфоните.

Книгата на Марк Дегенс убедително доказва, че има още какво да се каже и да се *покаже* по въпроса.

Пенка Ангелова е професор по немскоезична литература и култура към катедра Германистика и нидерландистика, ВТУ, и професор по европейска цивилизация и немскоезична култура към катедра Европеистика, РУ и БРИЕ – Русе.

„Днес остана празно едно работно място“

Автор: Анастасия Пашова

Нова идеология за смъртта и погребалната обредност на държавния социализъм в България от 50-те – 70-те години на XX век

Искам да започна с един цитат на Цветан Тодоров, в който извежда някои общи характеристики на тоталитарните държави: *„Тоталитаризмът, независимо дали е нацистки, съветски или камбоджански, има своите кулминации, моменти, при които иска буквално да елиминира част от населението: изстребват се „кулаци“, т.е. селяни, убиват се евреи и цигани, „превъзпитават“ се до смърт хора от градовете. Но през останалото време животът си тече и тогава се случва друго: гангрена в дълбочина, всеобщ морален упадък. Заличава се границата между публично и лично, закостенелият морализъм, уязвимостта на индивида пред представителя на апарата на държавата — Партия“*¹

Тази констатация много точно насочва към явлението, което ще изследвам — един от аспектите на процеса на заличаване на границата между публично и лично в света на обикновения човек в България през времето на социализма.²

Обект на анализ в статията са властовите механизми, чрез които тоталитарната система постепенно налага контрол върху семейната празничност, за да се стигне до края на 70-те години, когато в страната е въведен единен модел на погребална обредност. Чрез него държавата започва да упражнява тотален контрол върху едно от най-интимните и лични събития в живота на хората, каквото е смъртта на близък.

Изследването има за цел да отговори и на следните въпроси:

1 Тодоров, Цветан, *Дълг и наслада*, С. 2003, с. 25

2 Изследването е част от по-широк, непубликуван материал: *„Ние изграждаме нова обредност и празничност“ /Налагане на новата обичайно-празничната и ритуална система при социализма, като механизъм на контрол на всекидневния живот/.*

- как смъртта от лично и семейно събитие се превръща в публично-институционално и как започва да се вписва в новата идеология на социалистическата семейна обредност?

- през какви етапи преминава този процес?

- защо семейната и по-конкретно погребалната обредност последна се подлага на целенасочена радикална промяна, като се въвежда единен национален погребален модел?

- каква идеология и нови кодове за ценностите на живота създава тоталитарната система чрез новата погребална обредност?

- как, чрез контрола на обредността, официалната политика налага представата за „новото време“ и чрез него упражнява насилие над личното и интимно пространство на човека?

Не се нуждае от доказване тезата, че във всяко пространство и време, във всяка общност и група крайт на човешкия живот се отбелязва с цикъл от обреди, в които е закодирано не само отношението към смъртта, но и към живота. Именно в отношението към смъртта и мъртвите е заложена ценностната система на живите. Всяка нова идеологическа система (каквато в случая е социалистическата), идвайки на власт, се стреми да наложи нови ценности и нагласи към живота, в това число и към смъртта, като използва свои специфични механизми и стратегии.

Семейната празничност до 1947 година

С какво трябва да се „пребори“ новата тоталитарна система след 1947 г., когато окупира цялата власт и ликвидира опозицията?

До 9 септември 1944 г. и малко след това – до 1947 г., според Търновската конституция, България е княжество с наследствена и конституционна монархия, а *„господстваща в Българското Княжество вяра е православно-християнската от източно изповедание“*¹.

До този период, в съответствие с официалната в страната религия, е изградена и празничната система. Ето какво пише за нея Георги Георгиев²:

„След Освобождението постепенно се поставят основите на промени в отделните структури и елементи на традиционната обичайно-празнична и ритуална система. В доосвобожденското общество тя действаше

1 Търновска конституция (Приета на 16.04.1879 г.; изм. на 15.05.1893 г. и 11.07.1911 г.; отменена с Конституция на НРБ, приета от ВНС на 04.12.1947 г., ДВ, бр. 284 от 06.12.1947 г.).

2 Георгиев, Г. Освобождението и етнокултурното развитие на българския народ, 1877-1900, С., 1979, с. 226, с. 231.

като стихийно явление, със сравнително ниска степен на ръководство от страна на църквата, която допуска структури и елементи, които не са в съответствие с ортодоксалната догматика. Още в самото начало, след Освобождението се проявява тенденция към налагане ръководната роля на църквата и през 1882 г. тя налага цялостна обичайно-празнична и ритуална система... След Освобождението официалната празнична система се изграждаше почти изключително на религиозна основа. Така например още в първата редакция на програмата от 1882 г. от всичко 31 празника /без неделите/ 27 бяха религиозно- църковни и едва 4 държавни. В новите условия църквата получи решаващото съдействие на държавната власт не само срещу суеверно-паганистичните празници и обичаи, но и за налагане на религиозната обредност. Традиционните обичаи, които имаха отношение към гражданското състояние /преди всичко семейните обичаи – раждане, венчавка и погребение/ бяха реорганизирани в обредната си натовареност по такъв начин, че да можеха да изпълняват функцията си едва след изпълняването на църковния ритуал. Това пролича най-добре при сватбените и погребалните обичаи. Тенденцията бе към все по-категорично налагане на религиозно-църковната сфера, най-вече в областта на публичните прояви на обичайната система.“

Религията /в частност става дума за източното православие като официална религия до 1947 г./ има цялостна завършена концепция за смъртта и смисъла на човешкия живот на земята. В нея отношението към смъртта и ритуалите, свързани с погребението и следпогребалните практики, минават пътя на духовното приобщаване на мъртвия в новото свещено пространство на вечния живот. Според религията и църквата, раждането, женитбата и смъртта са събития в интимния свят на човека и неговото семейство, но в същото време те, като ритуали, са част от църковната обредност, тъй като в тях е заложена Божествената концепция за човека и богословското разбиране за човешката личност като Божие творение. физическата смърт не е толкова абсолютен край на живота, а е преход и начало на един нов, духовен живот. По тази причина в религиозните погребални обреди са заложени основно молбите на живите към Бога за приемане на мъртвия в лоното на „сакралното“ – на Божественото. Те са и момент на равностойност за живите, свързан с тлеността на материалния свят, както и вяра в безсмъртието на душата във вечния. Зад тях стои християнската концепция за смъртта и ценности-те на земния живот.

Промени в идеологията към семейната обредност след 1947 година

Отношението на тоталитарната държава може условно да се раздели на три етапа:

- Първи етап – замяна на официалната религиозна обредност, която съществува до 1947 г., с нова официална празнична обредност със светски и атеистичен характер – „борба с религията“, която започва непосредствено след 1944 г. и продължава приоритетно до края на 60-те години;
- Втори етап – фаза на същинска борба с религията в семейната обредност, която започва в края на 60-те и продължава до 1978 г., когато Държавния съвет на НРБ приема *Основните насоки* за развитие и усъвършенстване на празнично обредната система в НРБ;
- Трети етап – фаза на изграждане и въвеждане на единна държавна семейна обредна система, на пълно държавно институционализиране не само на публичната празничност, но и на интимно-семейната – погребалната.

Какво е характерно за първия етап?

Веднага след 1944 г. най-големият враг на новата социалистическа държавност става религията като идеология и обредност.¹

Първата основна задача на отечественофронтовската власт е да изведе от църквата църковния ритуал „граждански брак“. Така на 12 май 1945 г. влиза в сила Наредба-закон за гражданския брак. На 13 май е сключен първият граждански брак в София. Но така или иначе статуквото между власт и религия се запазва до Великото народно събрание /1947/, където се приема и новата конституция² и *църквата официално е отделена от държавата /чл. 78/, като, макар и формално, „на гражданите се осигурява свобода на съвестта и на изповеданията, както и свободата на извършване на религиозни обреди“ /чл. 78/. Но единствено законни стават гражданските бракове. „Бракът и семейството са под закрилата на държавата. Законен е само гражданският брак, сключен пред установените органи“ /чл. 76/.*

Старата празнична религиозна система трябва да се замени с нова – социалистическа, тъй като *„заварените празници стават несъвместими с комунистическата идеология и не отговарят на потребностите на новата*

1 Нямам за цел да показвам амбивалентното отношение на партийната идеология срещу религията и църквата. Вж. Асен Игнатов, *Психология на комунизма*, С., 1991.

2 Конституция на НРБ, ДВ, бр. 284 от 06.12.1947 г.

власт... В първоначалния период от налагането на комунистическата власт отношението към традиционните празници е негативно, те са ограничавани, отричани и забранявани“.¹ Промяната в семейната празничност на този етап се ограничава само с ритуала – граждански брак.

С какво може да се свърже началото на втората фаза?

В края на 60-те години приключват процесите на колективизация на селското стопанство и земята не е вече частна собственост. Започват процесите на масова миграция на хората от селото към града. В градовете се разраства промишлеността – строят се нови фабрики и заводи, които поемат като работници, идващите от селото.

Започва изграждането в градовете на нови квартали за работниците, като още през 1947 г. започва строежът и на първия младежки социалистически град.²

В началото на 70-те години повече от 70% от селското население живее в градовете и работи в заводи и предприятия. Обхващането на големи групи от хора в държавния сектор изключително увеличава възможността те да бъдат контролирани и манипулирани на работното си място и в свободното си време.

Населението масово е обхванато в различни общински и квартални организации на Оф и подобните му сателитни организации.³

1 Пимпирева, Ж. Домовете за социалистически бит и култура и българските празници, В: Социализмът: Реалност и илюзии /Етиологични аспекти на всекидневната култура/, С., 2003.

2 Началото на строителството на Димитровград е поставено на 10 май 1947 г. от 40 младежи, дошли да строят нов град. След тях идват още хиляди други младежи.

3 Обхванати са в структури и организации всички възрастни, младежи и деца в страната – по местоживее, месторабота и институции. В приетата през 1971 г. конституция, държавата и партията се сливат. Българската комунистическа партия вече напълно легитимно започва да контролира и управлява живота в държавата чрез конгреси, пленуми, насоки и т.н., облечени в решения, закони и постановления на Народното събрание и Държавния съвет. Целта е да се постави под контрол всеки момент от човешкия живот и всяко събитие в него. И това не е толкова трудно, тъй като още в края на 50-те години идеолозите на партията успяват да създадат изключително дисциплинирана йерархична система на налагане, изпълнение и отчитане на партийни и държавни решения, като целият контрол по изпълнението е съсредоточен в хората, които са на върха на пирамидата. За функционирането на властта се създават национални, окръжни и регионални структури в най-различни области, чиято задача е да реализират и провеждат на практика партийните решения. Почти всеки нов закон и постановление водят след себе си и изграждане на съответно йерархично подчинени структури – комитети, домове, организации, клубове, щабове, другарски съдилища, съюзи и др.

От особено значение за властта стават двете сфери на контрол, които по някакви причини досега са били на заден план – семейството и празниците и то не всички празници, а основно тези, които са свързани с интимния свят на човека и семейството – кръщаване, сватба и погребение. Целта е една – партията да заличи разликата между публично и лично в посочените сфери, за да може да ги контролира и управлява с оглед новите антирелигиозни идеологии и концепцията за социалистическата личност. Домът и семейството на човека, от негово лично пространство, трябва да се премести в обществото. Негов „истински дом“ са множеството „домове“, които „партията – майка“ изгражда и в които той е принуден да живее „от люлката си до гроба“.¹

Какво още предприема държавата?

На 27.12.1966 г. излиза Решение на Секретариата на ЦК на БКП за налагане на контрол и институционализиране на празниците и обичаите, „...свързани с трите най-важни събития в живота на човека – раждането, създаването на младото семейство и отдаването на последната почит на починалите“. Не че досега нищо не е правено в тази насока. Още през 1963 г. е изградена Национална комисия по социалистическите празници и обреди към Комитета за култура с председател Георги Йорданов, който същевременно е и кандидат-член на Политбюро на ЦК на БКП.² Към Изпълнителните комитети на Народните съвети са изградени Окръжни комисии, които се ръководят от секретаря на съвета или от зам.-председателя, който отговаря по културата, образованието и народното здраве. „Има изградени обредни домове, които се грижат за обредите именуване, венчаване и погребение, които се ръководят централно от МС/а не от Комитета за култура и по същество тяхната дейност се смята за услуга на населението. Някои от тях преминаха на стопанска сметка /в столицата/, което в известна степен измести идеологическите им функции на по заден план. Не е изяснено финансирането. Комисиите нямат самостоятелни бюджети.“³

1 Така се създават множество домове – детски дом, пионерски дом, младежки дом, културен дом, дом на атеиста, дом за социалистически празници и ритуали, домове на всички професии, дом на армията, почивен дом и т.н., за да се стигне накрая и до Дома на покойника. Идеята на всички „домове“ е човек да бъде под контрол не само в трудовата си дейност, но и в свободното си време и почивка. Целта на тези домове е да се внуши, че самият дом на човека, като лично пространство, няма никакво значение, освен ако не е „образцов“, а истинските „домове“ са в обществото, сред другите труженици.

2 Създават се паралелни партийни и държавни структури.

3 ЦДА, фонд 28, оп. 24, а. е. 353, л. 93.

Явно нещо в работата на тази Национална комисия не върви, а и се е променила ситуацията в страната. По този повод Пенчо Кубадински, член на политбюро на ЦК на БКП и председател на НС на Оф, пише през 1970 г. „Паметка до Председателя на Националната комисия по социалистически празници и обреди Георги Йорданов“, където настоява *„да се внесат целесъобразни допълнения към Основните насоки на държавния съвет за развитие и усъвършенстване на празнично-обредната система в НРБ“*.¹ В „паметката“ се разглежда значимото място на празниците и ритуалите в живота на хората, изказва се недоволство от дейността на Националната комисия и се правят нови предложения с оглед порасналите изисквания.

Кои са „порасналите изисквания“, според Пенчо Кубадински?

Сред многото реторични клишета в „паметката“ е доста трудно да се открие същественото събитие, което налага промяна в структурата на системата. *„Наред с това, извършващия се сега възродителен процес² в нашата страна, проявява нови, големи изисквания във всички области, в това число и към празнично-обредната дейност, като важно условие за общуване между хората. Това налага подобрене на работата и по-специално на нейното управление.“*³ Пенчо Кубадински категорично посочва, че Отечественият фронт е звеното, което трябва да поеме, организира и управлява празнично-обредната дейност по местоживеене.

Кръгът се затваря. Семейната обредност от приоритет на държавните структури, се прехвърля като важната идеологическа задача на НС на Оф и на неговите структури в страната. Още през 1970 г. с Решение на Секретариата на БКП от трети февруари в цялата страна започват да се изграждат Домове на атеиста, които са под шапката на Националния съвет на Оф.

Дом на атеиста и Дом за социалистически бит и култура

Как става това по места? /по примера на Благоевград/

В Благоевград Окръжен дом на атеиста се създава на 06.04.1971 г. с три секции:

- лекционно-методическа;
- бит и религия;

1 ЦДА, фонд 28, оп. 24, а. е. 353, л. 95.

2 Вж. Груев, М. Между петолъчката и полумесеца. Българските мюсюлмани и политическият режим /1944-1959/. С., 2003; Иванова, Евг. Отхвърлените „приобщени“. С., 2002.

3 ЦДА, фонд 28, оп. 24, а. е. 353, л. 93.

- социологически проучвания и индивидуална работа с вярващите.¹

Паралелно във всички градове на окръга към Окръжните домове на атеиста се разкриват клубове, които провеждат мероприятия по атеистичното възпитание на трудещите се и въвеждането на новите граждански ритуали. Така ситуирани под шапката на ЦС на Оф и ОК на Оф, Окръжните домове на атеиста започват да развиват широка пропагандна дейност, като се отчитат регулярно на контролиращите ги структури и органи.

Разкрити в началото на 1970-та година, в края на 1972 г. Домовете на атеиста се трансформират в Домове за социалистически бит и култура.²

Какво всъщност се случва и защо в рамките на две години от Дом на атеиста, структурата се преименува в Дом за социалистически бит и култура?

Това не е просто терминологична промяна на името на структурата, не е и нова структура /тъй като ръководствата по места се запазват/, а по-скоро е свързано с приоритетно налагане на нови идеологически цели и функции.

И наистина, в Домовете за социалистически бит и култура приоритетна цел става идеологическата работа за промяна и усъвършенстване на социалистическите празници и обреди и особено тези, свързани с интимния свят на хората – погребенията.³

В страната Домовете на атеиста се трансформират в Дом за социалистически бит и култура по различно време, независимо, че има Решение на Секретариата на ЦК на БКП за тяхното създаване още на 03. 02. 1970 г. Тогава е публикуван и Примерен статут на Дома за социалистически бит и култура. Основните цели, задачи и функции на тези домове са: *„Да бъдат помощни органи на Партията, а така също и на масово-политическите организации в тяхната работа за преодоляване на религиозните отживелици и за атеистичното възпитание на трудещите се... Да способстват за формиране на марксистко-ленинския мироглед в съзнанието и поведението на хората... Да дават своя принос за преодоляване на религиозния*

1 В Благоевград Домът на атеиста е открит на заседание от 06. 04. 1971 г., а последният протокол е от заседание на 15. 12. 1971. /ДА - Благоевград, фонд 628, оп. 5, а. е. 50, Е-8-3 материали от заседания на Бюрото на ДСБК 1971-1975, съдържа 82 листа, л. 1, 3, 78/.

2 ДА - Благоевград, фонд 628, опис 7, а. е. 58 - Окръжен дом за социалистически бит и култура - Благоевград при Окръжния комитет на ОФ.

3 ДА - Благоевград, фонд 628, оп. 5, а. е. 12 А, л. 1 -6. Материали от заседания на Бюрото на ОК на ОФ.

култ, за внедряване и популяризирането на социалистическите граждански ритуали и усъвършенстването на народната празнична култура.“¹

В Статута на Дома за социалистически бит и култура са конкретизирани още структурата и ръководствата на йерархично подчинените звена, както и тяхната издръжка. Всички те са ситуирани, за да работят „Под ръководството на Партията в системата на Отечествения фронт и в най-тясна връзка и сътрудничество с Народните съвети, Димитровския комунистически младежки съюз, Българските професионални съюзи, Съветите на жените, научните, просветните, културните и др. институти“²

По Статут, всеки Дом за социалистически бит и култура има бюро, съвети и секционни комисии, като са отпуснати щатни бройки за сътрудници.³

За да се стигне до 1978 г., когато започва третият етап в развитието на социалистическата обредност, отново свързана с държавнически мерки. Отправна точка за него са приетите от Държавния съвет на НРБ на 12. 04. 1978 г. *Основни насоки за развитие и усъвършенстване на празнично обредната система в НРБ*. Страната е навлязла вече в етапа на изграждане на „зрялото социалистическо общество. „

Няколко месеца по-късно Министерският съвет на НРБ издава Постановление № 53 от 20 октомври 1978 г. за създаване на Комисии по социалистическите празници и обреди и за приемане на Правилник за работата на комисиите по социалистическите празници и обреди.

В Постановлението се предвижда и изграждане на: Национална комисия – към Комитета за култура; Окръжни комисии – към Окръжните народни съвети и Общински комисии – към градските и селски Общински народни съвети. В Правилника подробно са разработени структурата, целите и задачите поотделно за всяка комисия. В задачите на националната комисия, чл.6, т.4 гласи: „*Приема разработения от Българската академия на науките единен национален класификатор на събитията, които следва да се честват с празници и обреди, социалистическия тематичен календар и Единния именник и периодично да ги преглежда и осъвременява.*“⁴

1 ЦДА, фонд 28, оп. 28, а. е. 280, л. 59-60.

2 ЦДА, фонд 28, оп. 24, а. е. 280, л. 59-65.

3 ЦДА, фонд 28, оп. 24, а. е. 280, л. 89-90, НС на Оф, Решение на Секретариата от 1973 г. относно отпускане на щатни бройки за сътрудници в Домовете за социалистически бит и култура.

4 Постановлението е от два члена: Член 1: „Създава комисии по социалистическите празници и обреди, които да насочват, координират и контролират дейността на държав-

Конференцията в Пловдив – единен сценарий за провеждане на погребения

В град Пловдив на 28 и 29 май 1981 г. се провежда на пръв поглед напълно безобидна научно-практическа конференция на тема: „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, която е втора поред конференция на същата тематика. Първата се провежда в Кюстендил през ноември 1980 г. Материалите от пловдивската конференцията излизат в Сборник „За служебно ползване“.

Какво е „служебното“ в тази конференция?

На първо място участниците – служители в обредни домове, хора на изкуството, киното, музиката, архитектурата и т.н.

На второ – гостите, които присъстват, и инструкциите, които те трябва да сведат до участниците в конференцията. Ръководител на конференцията е Тодор Ив. Живков, в качеството си на председател на секция „Художественотворческа“ към Националната комисия по социалистически празници и обреди. Той изнася и основния пленарен доклад.

На трето място – на конференцията се обсъждат обогатените сценарии на трите основни граждански обреди, един от които е и погребението.

Инструкциите за работата на участниците се дават от Е. Пунева, в качеството и на секретар на Националната комисия.

„След вашето обсъждане, целесъобразните предложения ще бъдат обсъдени и анализирани от работни групи за разработването на сценарни планове за задължителните елементи за унифициране в страната и препоръки, които да се имат предвид в няколко варианта, съобразно регионалните особености. След утвърждаването им от секция „Художествено-творческа“ и Националната комисия по социалистическите празници и обреди, сценариите ще бъдат внедрени в цялата страна. Всичко това ще подобри работата на Националната, окръжните, общинските комисии и обредни домове в страната и ще повиши още повече идейно-художественото ниво на гражданските обреди.“²² В пленарния си доклад пред конференцията „Социалистически обреди социалистическа

ните органи и организации, на научните и културни институти и на стопанските организации в областта на празнично-обредната система“. В чл. 2 е приет Правилник за работата на комисиите по социалистическите празници и обреди.

култура“,¹ Тодор Ив. Живков обосновава необходимостта от въвеждане в страната на единна държавна обредна система, разкрива нейната философия и очертава идеологическите ѝ рамки. *„На първо място, това са параметрите, насоките и целите, които чертае пред нас нашата идеология, онези фундаментални принципи за функционирането и развитието на обществото, които ни предлага марксистко-ленинската теория.“*² В следващата част от доклада, авторът проследява в исторически план обредността – от Възраждането до наши дни, и прави паралел между християнската обредност и фолклорната, като прави важното заключение, че *„...християнската обредност в известен смисъл се подчинява на фолклорната точно така, както по думите на Маркс, градът се подчинява на селото.“*³

Идеологически, Тодор Ив. Живков недвусмислено обосновава късната намеса на държавата в погребалната обредност.

*„По-сложно се развиха нещата в сферата на битовата и по-специално на семейната обредност. Може да се каже, че тя последна бе подложена на една целенасочена радикална промяна. Причините за възникналите проблеми и трудности са много. Без опит да систематизирам ще посоча, че тука бяха основните сили и възможности както на християнската религия, така и на другите религии, които имаха малко или повече място в живота на нацията. Това, което изграждащата се национална социалистическа култура още не можеше да постигне, религията го беше постигнала преди векове.“*⁴

Поставя пред участниците в конференцията и новата идеологическа задача – пълен контрол върху погребалния обред – от началото на смъртта, до полагане на мъртвия в гроба. Тази идея ще стане отправна точка по-късно, при разработване „сценариите на обреда“.

„Най-сложен и най-труден си остава проблемът с погребалната обредност. Сегашната практика показва едно разнообразие от варианти, което не би било смущавало, ако не е многообразие не само във формата, но и в съдържанието на обреда. Дори и отсъствието на църковни лица много често не лишава обреда от религиозно съдържание. Да не говорим за случаите, когато обредът е разделен – официалната част е

1 Пунева, Е. Сб. „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, Пловдив, 1981 г., с. 5.

2 Живков, Т. Ив. Социалистически обреди и социалистическа култура – В: Сб. „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, Пловдив, 1981, с. 141-158.

3 Пак там, с. 142.

4 Пак там, с. 149.

светска, а неофициалната част /отнасянето на покойния до гроба, полагането в гроба и пр./ е религиозна... Очевидно в случая е нужен диференциран подход, но във всички случаи у нас трябва да се преодолеят формите на християнско и мюсюлманско погребение и погребението трябва да стане изцяло светски обред.“¹

На националната конференция в Пловдив се дискутира и по въпроса за последната раздяла с покойника.

„По-нов облик добива моментът на последна раздяла с покойника. Аз не зная, не диря вина и упрек към никого не отправям, но в никакъв случай не трябва да се приканват хората на събрание и да се казва накрая нещо като – закривам събранието другари, другари, събранието свърши. Предполагам, че режисьорът не е дал такива указания.“²

На широка дискусия се подлага и необходимостта от промяна в погребалната терминология. *„Никак не е маловажно как ще казваме: гробище, мемориал или филиал за траурни ритуали/ФТР/. Смятам, че единствено думата гробище има право на съществуване щом става дума за мястото, където общността години или векове наред погребва своите покойници. Превръщането на едно гробище в мемориал го издига в елитарна институция, а превръщането му във „филиал за траурни ритуали“ – принизява социалната му функция и го прави незначително градоустройствено явление.“*³

Така постепенно се стига до разработването и внедряването в цялата страна на единен сценарий за провеждане на погребения в няколко варианта, според статуса на починалия. Няколко години по-късно Националната комисия издава и разпространява за служебно ползване специална брошура в рамките на 42 страници със заглавие „Погребение – граждански обред“.⁴ Издава и кратко Методическо указание за

1 Пак там, с. 150.

2 Андасаров, П./писател/, Сб. „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, Пловдив, 1981 г., с. 176.

3 Генчева, Е. Приемственост и новаторство в пространствената организация на сградите и средата на основните граждански обреди, Сб. „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, Пловдив, 1981 г., с. 212.

4 Погребение. Граждански обред, Сценарий за: гражданско погребение; колективно възпоменание; индивидуално възпоменание. Издава - Национална комисия по социалистическите празници и обреди, С., 1986 /за служебно ползване/. В текста се анализира само сценария на гражданския ритуал - погребение. Възпоменанията са обект на друга разработка.

провеждане на гражданския ритуал – погребение,¹ както и примерно слово при погребение.²

Реториката в „погребалния сценарий“

В тази част на текста подробно ще представя Сценария за гражданския ритуал погребение, като се позовавам основно на автентичния текст, тъй като в него е „заложена“ комунистическата идеология за смъртта и живота.

Сценарият започва с Въведение, в което са засегнати няколко основни теми, които очертават смисъла и задачите на социалистическия погребален ритуал, адресанта на погребението и евентуалните опасности, които могат да възникнат при провеждането на обряда.

На първо място това е вероятната възможност близките на починалия от скръб да потърсят опора в религията и църквата.

„Това потресаващо чувство тласка доста хора да търсят убежище в религиозната вяра. Мистичният характер на църковното погребение и цялата религиозна ритуална система, вкоренени в бита от хилядолетия, дава възможност на църквата да влияе отрицателно върху известна част от населението. С какви оръжия разполага църквата? Първо с религия, изобилстваща със занимателни сюжети, даващи наивен, но не лишен от своя вътрешна логика, крайно елементарен, но ясен отговор на всички въпроси, свързани с най-тежкото събитие в живота на човека – смъртта на близкия. Второ – богати, ярко театрални ритуални действия, почти непроменени през вековете, хилядократно изпробвани като сила на въздействие. И трето – богатата материална база – храмове, манастири, одежди, художествена галерия от светци, кандилници с благоуханен тамян... църковни хорове, специално подготвени служители и т. н.“³

Още в самото начало на Въведението, църковното погребение е характеризирано като „мистично“ и „театрално“, разполагащо с „богатата материална база“ и „подготвени служители“. Религията е заклеймена и показана като сбор от „занимателни сюжети“ – наивни и крайно елементарни. Но това, което и новата идеология не може да отрече е, че именно религията дава „ясен“ отговор и утешение на хората, загубили

1 ДА - Благоевград, фонд, 628, Оп. 5, а. е. 27, л. 77.

2 ДА - Благоевград, фонд, 628, Оп. 5, а. е. 27, л. 159.

3 Погребение. Граждански обред, Сценарий за: гражданско погребение; колективно възпоменание; индивидуално възпоменание. Издава - Национална комисия по социалистическите празници и обреди, С., 1986 /за служебно ползване/, с. 1.

близък човек, затова сама по себе си е заплаха за новата погребална обредност.

Затова ритуала трябва да има възпитаващ характер, да „пропагандира“ марксистко-ленинската идеология.

„Социалистическият погребален ритуал трябва категорично да се противопостави /като съдържание и форма/ на църковния. Основната идея, която трябва да залегне в него е марксистко-ленинското схващане за човека като обществено същество в неговата цялост. Да се представи отделно този индивид като обществена личност и неговия принос в общественото развитие – това е една от главните задачи на погребението. Обектът на едно погребение е покойната личност – ритуалът се извършва в нейна чест, но адресантът – това е опечалената аудитория, поради което ритуалът всъщност е пропаганда на идеи, борба за душевното равновесие на хората, потресени от непоправима загуба.“¹

- Кое е новото поколение – „адресант на погребението“?

„Ново поколение, труженици на социалистическото общество – поколение с ново светоусещане и емоционална нагласа. Това поколение е рационално, пределно съдържано във външната проява на чувствата, но това, че днес едва ли би се намерил човек, който да се развълнува от страданията на многострадалната Геновева, съвсем не значи, че нашият съвременник е с притъпена чувствителност. Напротив – лаконизмът на формата, говори за наличието на дълбоки, силни и сложни чувства. Съвременният човек много по-добре възприема поетическата условност, отколкото грубия символ; загатната мисъл от много подробно изложената; той предпочита семплото пред претрупаното; той е особено чувствителен към наивитета и неискреността.“²

- Какъв трябва да бъде новият ритуал?

„Не трябва да използва изразните средства на църквата... в стремежа си да я надмине по въздействие. Преди всичко той трябва да респектира със своята строгост. Погребението не трябва да се превръща в ярко зрелище, то не трябва да бъде интересно за присъстващите, а достойно за отишлия си човешки живот. За да постигне ритуала своето възпитателно въздействие, необходимо е да се създаде подходяща атмосфера.“³

- Кои са факторите, определящи атмосферата?

1 Пак там, с.2.

2 Пак там, с.3.

3 Пак там, с.3.

„...залата, с нейното художествено оформление, костюмите на водещите ритуала, осветлението, ароматите, музиката и стиховете. Никой от гореизложените фактори не трябва да изпъква от цялото – това ще разкъса вниманието на присъстващите. Всяка претрупаност на залата или на реквизита пречи на главната цел на ритуала – Присъстващите трябва да се концентрират главно върху думите, казани за покойния и неговите близки. Това е което ще накара хората да се замислят върху проблемите и смисъла на живота, живот, който им предстои да живеят – човек си отива, но делата му остават – значи, накрая всичко е имало смисъл.“¹

След Въведението, в следващия раздел са разгледани етапите на погребението.

Първият етап е „обозначен“ като „Подготовка“. „При смъртен случай, след като се състави акт за смърт – необходимо е веднага да се изпрати съобщение на най-близките обществени колективи – профкомитета на предприятието или учреждението, където е работил починалия, кварталната отечественофронтовска организация, съветника от района и т.н., за да се състави комисия по погребението. Тази комисия поема цялата организация на погребението. Нейните задачи са конкретни, описани подробно в повелителна форма:

- „Да се отиде в дома на починалия. Ако покойникът е вкъщи, трябва да се занесат цветя. Много е важно при изказване съболезнования на близките да не се употребява по инерция фразата „Бог да го прости“. Тя трябва да се замени със „Светла му памет“, „Да го помним дълго“, „Вечна му памет“. Освен традиционното „Моите съболезнования“, трябва да се изкажат топли утешителни думи към близките, след което внимателно да се премине към разговор върху организацията на погребението. Беседата с близките на починалия е много важен етап – тя трябва да подготвя психически за следващите трудни минути, часове и дни, които им предстои да изживеят; те трябва да почувстват, че не са сами в трудния момент, да усетят уважението на обществеността към житейското дело на покойния техен близък.

- Комисията по погребението трябва да събере от близките биографични данни за починалия, необходими при съставяне на траурното слово, да се осведоми, имал ли е покойният някакви специални желания относно погребението, имат ли близките такива желания: например, лю-

1 Пак там, с. 4.

бима музика, която да прозвучи на церемонията или стихове, които да бъдат прочетени и т.н. След уточняване на времето и мястото на церемонията, комисията трябва да предложи своето съдействие по разгласата на печалната вест – отпечатване на некролози и изпращане на телеграми, а също така, за доставяне на цветя и венци, за траурни знаци, за временния надгробен знак. Трябва да се поиска от близките портрет /снимка/ на починалия, за да може, ако по размери не е подходяща за поставяне в траурната зала, по възможност съевременно да се увеличи.“¹

- „Трябва да се изясни въпросът с гроба и изкопаването му.“²

- „Да се уточни, кой ще произнесе траурната реч или речи. Най-добре е това да направи някой от ръководителите на предприятието, където е работил покойният или от организацията, в която е членувал. Ако няма такава възможност, словото трябва да се произнесе от водещото ритуала длъжностно лице. Ако пък има желание за няколко речи, трябва да се уточни точно колко ще бъдат, за какво ще говори всеки от ораторите, по колко минути ще траят словата и в каква последователност ще се произнесат.“³

Следващият етап е подготовката на основното траурно слово.

„То е едно от най-важните звена от предстоящия погребален ритуал, затова трябва да бъде подготвено много старателно, да не се допускат общи шаблонни фрази, да се отнася конкретно за починалия.

Това слово трябва да се състави от следните елементи:

- Важни събития в живота на покойния – раждане, женитба и т. н.;
- Семейни условия, брой на децата;
- Отношение към родители, братя и сестри;
- Професия, образование, преобладаваща дейност, специални успехи, заслуги, отличия;
- Обществено положение, принадлежност към партия и организация;
- Особени характерни положения от живота, девиз в живота на покойния;
- Особено желание на близките, евентуално последно желание на покойника“.⁴

1 Пак там, с. 5.

2 Пак там, с. 7.

3 Пак там, с. 7.

4 Пак там, с. 7.

Според инструкциите, в сценария словото трябва да бъде издържано по композиция и да има следните основни части:

- „Увод – това е онази част от речта, в която се говори за връзката на човешкия живот с вечните закони на природата;
- Изложение – разказ за живота и дейността на покойния, почитане на заслугите му, утешителни думи към близките му;
- Заключение – сбогуване, благодарности и обещания за продължение на жизненото му дело. Изграждането на речта с литературни цитати ще я направи по-богата и силно въздействаща.“¹

По важното е, че речта „трябва да се напише и провери от комисията.“

В сценария следват примерни траурни слова от различни институции, масовите организации и от колектива, където е работил покойният. Интересното в тях е, че всички се отнасят до мъже и във всички варианти починалият е задължително производствен работник, за който ще тъгува завода и машините.

По какво си приличат и различават тези варианти?

От името на институцията са предложени три варианта, които са доста сходни в реториката си и затова цитирам само един.

„Човешкият живот прилича на разказ, който има различна дължина, но важна е не дължината, а стойността му. Живее се само веднъж. Животът е скъп и неповторим дар на природата. Умира се само веднъж, но завинаги, и затова смисълът на човешкия живот е да живеем така, че и след смъртта да не умираме. Защото човекът, за да остане, за да е потребен, за да го има и след смъртта дори, трябва всяка вещ и образ покрай себе си да открие и отново да пресътвори... Животът е като годишните времена. Пролетно слънце, цветя – младостта, която отминава като пролетна роса. Лято – зрялата възраст на човека, през която се твори. Но дохожда и си тръгва есента, времето лети неминуемо. Нещо просто има в неговия неотменен ход. Болките и надеждите народни се смесват с песента, с хода на живота, както се менят стихийните природни – животът и смъртта. Тъй се сливат те с вечността. Тъй вечно се подновява всемира и всеки край е люлка на възход. Хората се раждат, живеят, трудят се и умират, такъв е биологичният закон, но светлата диря на човешките дела остава да живее вечно. Днес се събрахме тук пред тленните

1 Погребение. Граждански обред, Сценарий за: гражданско погребение; колективно възпоменание; индивидуално възпоменание. Издава - Национална комисия по социалистическите празници и обреди, С., 1986 /за служебно ползване/, с.10.

останки на покойния... /следва многоточие/, да помълчим, да почетем паметта му и да си спомним за светлата диря на неговия живот. Покойният.../следва многоточие/ е роден... /многоточието продължава/.“¹

В сценария са заложили и примерни траурни слова от името на масовите организации от квартала – Оф и БКП, както и от колектива, където е работил починалия.

„Коварната смърт отне живота на вашия..., на нашия съквартилец... /роля в кварталната организация/. Днешният ден е мрачен не само за Вас, но и за нас. Нашият квартал днес е пуст. Мрачно е в душите на хората. Скръбта ни е погълнала изцяло. Ние тъгуваме заедно с вас. Животът на

- 1 **Втори вариант** – „Народната мъдрост казва: да живееш като човек, значи да правиш нещо, което да те надживее, а онова, което надживява човека са неговите дела, стремежи и идеали. Ако със своя живот си полезен за другите, на семейството, на колектива, на обществото, то изводът е един – живял си смислен съдържателен живот. Днес хиляди живеят със своите открития, с безсмъртието вечно на смъртта. Днес се радваме, цъфтиме и времето не може да отмени трудовия подвиг на вечността, дори и след смъртта. И ние се прекланяме пред примера, пред успехите, пред делата на мъртвите, и те крачат с нас в строя като великани на труда, на делата, вдъхнали им сърце, и гласът ни остава в каменните дантели на стиснатите ръце. Утре наистина по-щастливи ще бъдат ония, които ще дойдат след нас, те с възхищение ще гледат труда ни и ще съдят с искрен благороден глас. Но часовникът на времето пулсира и неспиращ е неговия ход на вечността и за всеки час наставя за раздяла със света. Неумолимият закон на биологичното начало отрежда всекиму край. Днес пред нас затваря страници живота на скромният труженик /активен борец.../следва многоточие/. Той е роден ... /отново многоточие/, с. 12; **Трети вариант** – „Наистина кратък е човешкият живот. Великият строител на нашата държава на времето хан Омуртаг би казал: „Човек и добре да живее умира и друг се ражда, но сътвореното от него остава завинаги“. Човекът, недоволен от природата, винаги се е стремил към безсмъртие и след дълги лутания и идейни заблуди, будният човешки ум открил простата истина, че безсмъртието се постига от човека само чрез делата, че човек е смъртен, а човечеството – безсмъртно. Безсмъртни са човешките дела. Няма човек, който през своя съзнателен живот да не е допринесъл според възможностите си за развитието на обществото, за неговия прогрес, но времето днес иска от нас да бъдем други хора, непознаващи покой и умора, днес да кажеш – значи да можеш с ръцете и ума да работиш, да твориш. Когато сънят се докосва до устните – да са будни очите. Когато ръцете почиват отпуснати – да говорят техните творения. Да вървим по нови пътеки, неуморни като ветровете, непознаващи граници, като реката освободена от веригите на бреговете. Времето днес иска от нас друго изкуство, да полетим на крилата на орлите с безсмъртието на безсмъртните, да пеем докато песента пуска цветове, пуска корени и живее вечно. Защото човекът и добре да живее умира и друг се ражда, и родените след нас да помнят и благославят, по думи и дела да ни познават, и по палещи дела да ни ценят и младите, които не забравят, като прожектори да ни държат. Всички по нещо завещават, всички остават следи и като при щафета предаваме си радости и скърби, и въпреки че не бързаме в живота, току-виж свърши нечий път. Днес се прощаваме с ..., който е роден ...“, с. 13.

другаря... е низ от трудови и граждански дела. Роден в трудово семейство, той от малък поема пътя на честността, трудолюбието, всеотдайността. През целия си живот той предаваше на дело тези качества на децата си / на внуците си/. В тях той е оставил пламъка на родолюбие, закърмил ги е в български дух. Тежко е да се разделиш с такъв човек. Тежко е да знаеш, че вече не ще го срещнеш, не ще разговаряш с него, не ще ти каже блага дума. До болка боли сърцето по загубата на такъв човек. Но гордост изпълва сърцата ни, че неговият живот не премина напразно. Той ще бъде пример за подражание на всички отечественофронтовци. Той ще ни вдъхновява за нови дела, за разцвѣта на милото ни Отечество. Опечалени близки, вашата загуба е непреодолима. И най-топлите и човечни думи не ще могат да Ви утешат, но нека нашите дълбоки съболезнования намалят болката и ви помогнат по-леко да я понесете. В нашето общество вие никога няма да останете сами, и винаги край вас ще има другари и приятели, които с готовност ще протегнат ръка, за да Ви помогнат в трудни моменти. Да бъде вечна светлата памет на другаря ... – нашият добър съквартилец и отечественофронтовец.“¹

„Днес ние се разделихме завинаги с нашия другар и приятел... Днес остана свободно едно работно място. Тихо и безшумно, скръбно, мрачно е то. Коварната смърт отне от нашите трудови редици живота му, прекъсна трудовата му дейност в момент, когато трябваше да живее и твори. Животът на другаря... беше една пъстра трудова песен. Създал семейство, създал щастливо семейно гнездо, умножил българската нация със свидни рожби – това е един изпълнен дълг към родината и народа. Неговата трудова биография започва през... година в ... Трудовият му портрет е из-

1 „Днес ние завинаги се прощаваме с нашия съквартилец ... Напусна нашите редици един гражданин, чийто живот бе пример за честност, правдивост, трудолюбие. Остана да живее в сърцата ни една трудова биография. Роден на ... година в ... /проследява се накратко животът на починалия, неговите заслуги към обществото, ролята му на родител, създател и отгледал поколение достойно да го замести/. Такъв ще остане завинаги в нашето съзнание другарят... Ще остане, защото обичаше нашата страна, работеше за нейното процъфтяване. Ние, неговите съквартилци, ще запазим чисто и неопетнено името му, то ще ни бъде пример за подражание, ще ни вдъхновява за нови дела. От името на ... низова организация на Отечествения фронт поднасям най-искрени съболезнования на опекалените. Неизмерима е вашата болка. Вие загубихте най-свидния си човек в разцвѣта на силите си, на живота си; скръбта ви е голяма по загубата на ..., но трябва да кажем, че той достойно изпълни своя родителски и граждански дълг, беше честен и предан другар. Сбогом ..., поклон пред светлата ти памет. Приканвам с едноминутно мълчание да почетем паметта му.“, с.15

пълнен с големи подвизи, с делнична работа и безшумни съзидателни деца. Тих и скромен, всеотдаен и трудолюбив – това са качества, които го характеризират като човек, от който можем да се учим. Скъпи другарю ... – ние, твоите колеги, скърбим за теб, за твоята човечност, за твоя благ характер. Ние те загубихме безвъзвратно. Защо ни напускаш сега, когато Родината устремено върви напред, когато в този поход крачим всички трудови хора от страната? Но ние се кълнем пред теб да продължим с неотслабващ темп трудовите си дела, да сътворим това, за което тъй много и ти мечтаеше. Нашата клетва ще бъде закон. Спи спокойно. Поклон пред светлата ти памет.“¹

Не е по-различно като реторика и приложеното примерно траурно слово за млад човек.

„Опечалени родители, другарки и другари,

Мрачно е днес в душите ни. Сълзи напират в очите ни. Устните треперят, гърдите ни болят от болка. Защо, когато си на ... години трябва да напуснеш света, да затвориш поглед към всичко красиво в живота, да не участваш с ум и сърце в сътворяването на новото. Ние мечтаехме с нашия приятел и другар... да извършим големи дела. Така могат да мечтаят само млади хора, родени в социалистическото общество, окрилене от грижите на партията. Неговата мечта остана несътворена, но ние ще я осъществим. Скъпи наш другарю, тебе вече те няма. Няма я благата ти усмивка, топлия ти нрав. Няма я забързаната ти походка, няма го кръшния ти смях. Оставаш да живееш като символ на всеотдайността и красотата. Твоят млад живот ни задължава да продължим изграждането на мечтаното щастие. Него ние ще го изградим, защото има партия, има мъжествен български народ. Скъпи опечалени, приемерте от нас, комсомолците, най-искрените ни съболезнования. Ние ще бъдем с Вас в скръбта ви, смятайте ни за свои чедра. Гордейте се, че сте родили такъв

1 „Колективът на ... скърби по загубата на другаря... Скърби, защото ни напусна един честен, предан на партията и народа другар, всеотдаен в труда си и живота. Днес нашето предприятие е смълчано. Само становеите набират скорост. Те като че ли ускоряват ритъма си, за изразят готовност да продължат делото на своя работник. Другарят ... мълчаливо и загрижено вършеше работа си. /проследяват се накратко трудовите му дела/. Неговата биография има и друга страница – добър баща, добър съпруг, добър съквартилец. Затова скърбим, че ни напусна завинаги. Колективът на ... изказва съболезнованията си по загубата на нашия другар и приятел. Ние никога не ще забравим делата му, честността му, силата на голямото му човешко сърце. Поклон пред светлата му памет“.

комсомолец, оставил на нас и на вас очарованието на младостта си. Сбогом, скъпи приятелю, ние никога не ще те забравим.“¹

Промени в елементите и символиката на светския обред – погребение

Една част от тях са свързани с въвеждане на нови елементи в обряда – траурни папки и телеграфни съболезнователни телеграми.

„Да се направи проект и изработят кожени папки, по подобия на тия, с които се поднасят адреси при женитби, тържества и др., като в тази папка се постави съболезнователен лист, подписан по възможност от председателя на изпълнителния комитет на съответния народен съвет и комитета на Оф и съболезнователен адрес, подписан от секретаря на низовата партийна организация, или председателя на профкомитета, или директора на предприятието и др. Тази папка дошлият предава на оратора по време на церемонията. В тази папка по-късно близките на покойния могат да поставят всички съболезнователни телеграми, картички, некролози и други документи, свързани с починалия, като негови ценни вещи. Тази папка трайно ще съхрани много спомени за починалия.

Предлагаме да се разработят специални телеграфни бланки за скръбна вест и съболезнования, а също така и съболезнователни картички и пликове. Съболезнователните телеграми трябва да се разработят по типа на луксозните поздравления, но с други мотиви и цветово решение. Например, може да се отпечата прекрасната скулптура на Ив. Лазаров, поставена на гроба на Яворов – майката – скърбяща за детето си, като символ на скръбта и величието на човешката любов. Може да се изработят телеграмни картички за смъртта на дете и юноша с изобразено прекършено цвете; този мотив може да бъде използван и за некролозите, отнасящи се до същите възрасти.“²

Комисията предлага в сценария и нова траурна символика с ново „поетическо съдържание.“

„Предлагаме траурните знаци да се изработват от пластмаса, във форма на розетка в червен цвят /за комунисти и комсомолци/, и сребрист – за безпартиен, пресечена от черна лентичка. Траурните знаци да имат металическа закопчалка по подобие на мартениците, което ще ги направи по-удобни за поставяне и по-трайни. Временните надгроб-

1 Пак там, с.16.

2 Пак там, с.17.

ни знаци, заменящи кръста, предлагаме да изобразяват застинал пламък, като към него се прибавят някои символи, обозначаващи за:

- партийната принадлежност на покойния /петолъчна звезда за комунист/;
- възрастовата категория – разтворена книга /за студент и ученик/; прекършено цвете – за дете;
- професията – перо /за писател/; театрална маска /за театрален деец/; пушка, преплетена с клонка на мира /за граничар/; ноти, лира или пеещ славей /за музикант/; палитра и четка /за художник/; чайка /за моряк/; зъбчато колело /за хората на техниката/; пречупен житен клас /за селскостопанските труженици/; пушка и петолъчка /за ветеран от Съпротивата/.“¹

По повод на символиката в сценария се правят и някои уговорки. „Тук трябва да не се прекалява в търсенето на символите, олицетворяващи дадена професия, не трябва да бъдат груби – например, ако покойният е бил обувар – да се изобрази обувка, или ако покойната е била шивачка – шевна машина, или на сладкаря – торта и т.н. Трябва да се употребяват символи, имащи поетическо съдържание.“/с. 6/

Изваждането на смъртта от „интимния“ свят на семейството

През тоталитарното управление, по времето на социализма, партията, слята с държавата, разработва властови механизми и стратегии, чрез които постепенно започва да упражнява контрол над личното и интимно пространство на човека. Така крачка по крачка, бракът, раждането и смъртта – от най-интимни семейни събития – се превръщат в колективно публични. Както видяхме, тоталният контрол не закъснява и по отношение смъртта на обикновените хора и свързаната с нея погребална обредност.

В погребалния сценарий е предвидено да се създадат комисии по местоживеене и месторабота, които да поемат цялата организация на погребението. В задълженията на комисиите влиза и организацията по изнасянето на мъртвия от частното пространство на дома. Мъртвият трябва да бъде изнесен и оставен в Дома на покойника, където близките нямат достъп до него.² Те го виждат едва на поклонението, едновременно с всички останали „гости“. Така се подсилва идеята, че мъртвият не е

1 Пак там, с.18.

2 Това важи за големите градове, които са и промишлени работнически центрове и донякъде обяснява защо погребалните слова имат като обект производствения труженик, а

толкова член на конкретното семейство, а е преди всичко член на „цялото социалистическо общество“. Затова и на конференцията в Кюстендил се дискутира начинът, по който трябва да се „внесе“ мъртвият за поклонението. *„Присъствал съм на погребения, в които пристига погребалната кола и започва внасянето на покойника и подреждането става успоредно с влизането на хората, които стоят настрана и гледат. В един момент всичко е подредено и им се казва: „Хайде да пристъпим“. В дадения случай, този човек, който довчера е бил жив – сега вече е неодоушевен предмет, но за близките той не е неодоушевен предмет, а негов баща например. С това подреждане и внасяне започва един такъв момент, че опечалените гледат как към техния близък има едно отношение като към багаж, макар че внимателно се носи. Затова аз съм абсолютно убеден, че ковчегът с тялото на покойника трябва да бъде внесен от другата страна, всичко да бъде приготвено, и в момента, в който вратите се отварят, за да бъдат поканени близките, вече да звучи музиката, жертвеникът да е запален и да започне самият обред.“ И малко по-долу: „Ние променихме мястото за поставяне на ковчега, вдигнахме го високо, за да избегнем целуването при прощаването. Затова направихме нов постамент.“¹*

Поклонението е само повод да се създаде една колективна публичност, която да се използва с възпитателна цел, като се натовари изцяло с идеология. Още във Въведението към „Сценария на гражданския обред погребение“, чрез „задачите, обекта и адресата на погребението“ е разкрита новата идеология за човека, не като личност и индивидуалност, а като „обществено същество в неговата цялост“.

Каква концепция за човека и живота стои зад този лозунг?

Всеки, който е живял по времето на социализма знае, че това е марксистко-ленинската концепция за човека, който е преди всичко „труженик“ и може да съществува като такъв, единствено, ако е вплетен в сложни обществени отношения – на работното си място, в квартала – по местоживеене, в обществените организации, в които членува през целия си съзнателен живот – ДПО „Чавдарче“, ДКМС, Оф, БКП и по изключение БЗНС. Но над всичко стои работническата класа, като „класа на тружениците“, начело с нейния авангард – комунистическата партия.

не други групи хора от населението. В гробищното пространство на тези градове има специално изградени за тази цел – „домове на покойника“.

1 Траянов, А., з.а. и режисьор в БТ, Сб. „Мястото на изкуствата в съвременните празници и обреди“, Пловдив, 1981 г., с. 180.

Затова е издигнат в култ не кой да е труд, а именно физическият, производственият труд.

„Соцвремето“ на индивидуалния човешки живот, зададено в погребалната идеология е странна смесица между „време на машините“ и „време на сезоните“.

За идеологията, истинското време на човешкия живот е природното време. Затова в „погребалните слова“ цикличността в природата е съотнесена към фазите на живота – раждане и детство, младост, зрялост и старост и смърт. Всъщност на човека, който живее в това природно, циклично време му е отнето правото на екзистенциално време. За него времето не е линейно. В него няма минало, защото в индивидуалния му път нищо „значимо“ не се случва. Ражда се на една дата и умира на друга, но това са случайни, природни събития. От другите хора го отличават само датата на раждане, възрастта, на която е починал, статусът му в трудовия и обществен колектив и именно това се подчертава като „значимо“ за него. Затова за тях е предвидена и съответната символика. Животът на човека, според идеологията, има смисъл само като „достойно изпълнена задача“ – на труженик и възпитател на поколенията. Времето за него има смисъл и посока към бъдещето, единствено ако е съотнесено към някакво световно време на „всеобща победа на комунизма и идеологията“. Единственото, което човек има, е неговото настояще – да бъде част от колектива – трудов и обществен и то не толкова като част от хората, а като част от машините, от трудовия процес. Машините са тези, които тъгуват основно за мъртвия, а не толкова неговите близки. Затова усещането е за „безвремие“, което незнайно защо се обозначава като „безсмъртие“, чрез „трудовия подвиг“. Това много хубаво личи в препоръчаната реплика по сценария – „Светла му памет“, а не „Вечна му памет“.

Човешката смърт не се разглежда като индивидуална загуба за близките, а предимно като събитие, което разстройва производството и трудовия процес. Прекалено дългата почивка, и въобще почивката, е заплаха за реда. *„Няма човек, който през своя съзнателен живот да не е допринесъл според възможностите си за развитието на обществото, за неговия прогрес, но времето днес иска от нас да бъдем други хора, непознаващи покой и умора, днес да кажеш – значи да можеш с ръцете и ума да работиш, да твориш. Когато сънят се докосва до устните, да са будни очите. Когато ръцете почиват отпуснати – да говорят техните творения.“*

В марксистко-ленинската идеология семейството не е „свещен съюз между мъжа и жената“, не е интимно и свято пространство, а „клетка на обществото“ и „възпроизводствена единица“. Неговата основна социална роля се определя от „непосредственото му участие във възпроизвеждането на самия човек, в продължаването на човешкия род.“ *Според конституциите на социалистическите страни семейството е под закрилата на държавата*¹, т.е. контрола на държавата. Затова в погребалните сценарии на „словото“ за ролята на починалия като родител се споменава само периферно, чрез качествата, които е възпитал у децата си или по-скоро, които партията иска да е възпитал. *„През целия си живот той предаваше на дело тези качества на децата си /на внуците си/. В тях той е оставил пламъка на родолюбие, закърмил ги е в български дух.“* Това е приемствеността между поколенията – преданост към делото на социализма, партията и държавата. Мъртвите трябва да останат в съзнанието на живите не като близки и скъпи хора, а като „великани на трудовия фронт“. Те не са индивидуалности и личности, а „част от една трудова армия“.

В тази антихуманна идеология човекът няма никаква друга стойност освен като „труженик“ и „възпроизводствена единица“. Разбира се на първо място се оценява всеотдайността му към Партията и социалистическата държава. Като ценни негови качества, освен трудолюбието, се споменават: скромността, мълчаливостта и сдържаността, качества, така необходими за хората от „новото социалистическо поколение“.

В заключение искам да обобщя, че комунистическата идеология, в желанието си да се противопостави на църковната обредност, създава нова такава, която, макар и идеологически натоварена, като цяло се мъчи да наподобява църковната. Резултатът е дълбоко ирационален и – бих казала – абсурден. Това може би се дължи и на факта, че идеологията няма и не може да предложи собствена цялостна концепция за смъртта, освен „безсмъртието чрез труда.“ Идеята за безсмъртие без Бог е комична в същността си.

1 философски речник, Партиздат, София, 1985, с. 543.

Анастасия Пашова е преподавателка в Югозападен Университет „Неофит Рилски“.

Коментари (1)

- 06-07-2014 | **проф. дфн Пенка Ангелова**

Наблюденията са коректни и детайлни. Партията-държава изнема функциите и подменя религиозните обичаи. Но е добре да се има предвид още нещо – особено силно през 19 и 20 век във всички западноевропейски държави се осъществява един процес на секуляризация, която във втората половина на 19 век обхваща дори Русия.

Парадигмата на секуляризацията на религиозността предостави на социалните науки аналитичната рамка за изследване на религиите в модерността. Под секуляризация се разбира

- разделянето, диференцирането и еманципацията на светски области от религиозните институции, обичаи и норми: брак, раждане, кръщение, погребения

- както и изчезването на религиозните убеждения и обичаи сред голяма част от населението

- и на трето място изтласкването на религията в приватната сфера, в сферата на гражданското общество и отделянето ѝ от държавата.

Диференцирането на светската сфера от религиозната и нейната еманципация от контролните органи на религиозни институции и норми е характерен за всички съвременни модерни общества процес. Тази диференциация може би е една от най-важните характеристики на модерността. Не може да се говори за православна, католическа или др. държави. Всяко сливане между политическа и религиозна общност

нарушава основния принцип на модерната държавност и гражданство, теза, превърнала се в централен закон на модерния либерализъм.

Но всичко това в условията на демокрация и плурализъм се осъществява постепенно, с вътрешни борби в обществото.

В условията на комунистическа тотална диктатура и в една несекуляризирана държава като България този процес съвпада и се покрива с тоталитаризма и т.н. „социалистическа етика“, „социалистически начин на живот“ итн

Комунизмът като идеология иззема много от функциите на религията, но волно или неволно допуска и секуляризацията, която навлиза и в обредните ритуали.

Българските великолепни векове

Автор: Евдокия Борисова

Наскоро се разшумя около поредния амбициозен проект на американската телевизионна компания Ен Би Си да започне снимки на телевизионен сериал за живота на легендите от „Бийтълс“. Симптоматично е, че с осъществяването му се заема творческият екип (М. Хърст, Б. Силвърман, Т. Уайнбърг) на канадско-ирландския исторически сериал „Династията на Тюдорите“, преминал с шумен успех по екраните през 2007 година. А това е екип със сериозна „историческа“ рутина. Винаги е рисковано да се филмират съвременни сюжети, сериалните и филмови сценарии да се вглеждат в близки истории, в животи на звезди, в „незабравена“ все още история, която има своите живи свидетели. Опитът на киното и телевизията го доказват. Не минава без вълнение и скандал подобна премиера както на запад (това се случи с „Принцесата на Монако“, 2014), така и на изток (такъв е случаят с филмите за Ататюрк „Сбогом“, 2010 на З. Ливанели и „Мустафа“, 2008 на Д. Дюндар, който дори беше свален от екран). Двоен е рискът от скандал, когато става въпрос именно за телевизионен сериал. Т. нар. „голямо“ (разбирай игрално) кино е друго нещо. Защото такъв тип филм може да стигне дори до номинация за Оскар (това се случи някога с „Народът срещу Лари Флинт“, 1996; такъв е „Дж. Едгар“, 2011, такъв е и „Вълкът от Уолстрийт“, 2013). Това може да се случи дори и ако филмът е правен в съседна Турция (такъв е биографичния филм за двама турски поети Рюштю Онур и Музафер Услу „Сънят на пеперудата“, 2013, Й. Ердоан).

Известен факт е бумът на сериалните биографични саги по западните телевизионни екрани в последните години. Както и на исторически сериали, т.нар. „костюмни драми“, които събират неимоверно количество публика. (Но рядко имат шанса да получат наградата „ЕММИ“.) На изток (разбирай и у нас) е малко по-различно: тук се „харчат“ повече семейно-битовите саги и съзливите мелодрами; но също и историческите платна с огромна доза авантюрно-приключенско и отново

... мелодраматично в тях. Когато обаче дори само се очертаят проекти за бъдещи намерения за заснемане на биографична сага у нас, публика и общественост настръхват и проектът се проваля. Спомняме си скорошните скандали около проекта за сериал за Левски. Очевидно бе подбран „неточният“ момент? Наблюдаваме и друг феномен – на безочливата идеологическа (панславянска, проруска – по-точно пропутиновска) скандална атака върху публичното съзнание в цинично подбрани „точен“ момент – имам предвид руския сериал „Ванга“ (2013, реж. С. Барчуков), който наскоро мина по българските екрани, обвит в тайнственост и слухове за проклетия над снимачния екип, излъчващата медия и евентуалната публика. Призракът на скандала в такива случаи витае във въздуха, може би и освен всичко друго защото в биографичния филм става дума за религия: религията Левски, религията Ванга, религията Бийгълс... И едва след това – за история.

Миналият ни кино- и телевизионен роден опит помнят обаче успеха на талантливо заснети исторически картини „Записки по българските въстания“ (1976, реж. Г. Дюлгеров) и „Капитан Петко Войвода“ (1981, реж. Н. Чернев). Въпросът как точно стои на екран историята в сериалното платно очевидно няма меродавен отговор, но едно е сигурно – биографичната сага подлага на несъмнен риск историческото предание и съвременната рецепция, а колкото по-популярен е обектът на изображение, толкова по-опасен е визуалният прочит (безпощадно подробен и дълъг) на сериала. Как ще бъде „използван“, „улучен“ политическият момент и как ще реагира същата тази политическа конюнктура на ентъртейнмънт ефектите на шоуто? Само преди 20 години този тип арт-продукти не се наричаха по този начин. Но пък законите на ПР-а и рекламата действаха с подобна на днешната страшна сила. Дали всичко зависи от случая, шанса или, както би се изразил Е. Морен, „духа на времето“? Като имаме предвид скандалите около „Левски“ и „Ванга“ ще заключим, че нашето време и дух са твърде „наежени“. А споменът за „Капитан Петко“ и „Записките“ ще ни върнат в „блажените“ времена на националното съгласие, мир, сговор и любов. Едва ли. Със сигурност тези филми също са изпълнявали не една и две идеологически поръчки, но също така е факт, че деликатните им теми не успяха да сблъска малцинства и мнозинства, българи и турци, християни и мюсюлмани, русофили и русофоби, не породиха зловреден националистичен патос. Дори напротив. (Като анекдот с парадоксални, почти мелодраматични

измерения оживява с съзнанието ми разказ на моя близка, преживяла лично т.нар. „възродителен процес“: „Отначало живеехме в Бурса, там не познавахме никого, нямахме роднини сред местните, те бяха резервирани и се държах на разстояние от нас. И вечер се събирахме заедно, само нашите (разбирай изселници), пускахме си сателитната българска телевизия, където повтаряха сериала „Записки по българските въстания“. Гледахме и плачехме...”)

Какво може и докъде се простират въздействащите механизми на емпатията и любопитството, на събуждането на гражданската активност или на консолидацията на публиката (понякога публика в този смисъл означава народ) на историческите сериални телевизионни платна? Това със сигурност е съвкупност от въпроси с неясен резултат. Но пък актуалните наблюдения върху конкретни заглавия са безкрайно интересни. С успех по нашите екрани скоро минаха толкова различни като формат и дух, исторически сериали платна: „Легендата за Испания“ (реж. Х. Санчес, 2012), „Борджиите“ (реж. Т. Фонтана, 2011), да не говорим за вездесъщия турски проект „Великолепният век“. Шумният рекламен и политически публичен успех на турския сериал (а в тази индустрия скандалите са вече залог за успех), редом с всички естетически и исторически резерви към телевизионния приказно-фактологичен разказ, навява някои съвсем съвременни размишления за шансовете и пред родното ни телевизионно сериално кино. Ще си позволим да помечтаем за бъдещия триумф на българския исторически сериал, задавайки невъзможния за историята въпрос „какво би станало, ако...“. Например (нека националистите не настръхват), ако съвсем прагматично се поучим от опита на нашите южни колеги – турските кинотворци и телевизионери. Под „опит“ разбираме както кинематографичния и комерсиалния им опит, така и техния конкретен и непосредствен „опит върху историята“. И съответно – разсъждаваме върху ползата от опита и ползата от историята.

В есето си „Отомания“, което се появи наскоро в „Либерален преглед“, Елиф Батюман¹ разсъждава върху поуките от опита (естетически, медицин, граждански и политически), който беше натрупан от един, наглед твърде невинен факт. А именно, това че излъчването на сериала („сапунена опера, поставена в двора на султан Сюлейман“, го нарича Батю-

1 Виж: Батюман, Елиф. „Отомания“, - <http://www.librev.com/prospects-europe-publish er/2411-2014-06-13-18-54-42>.

ман) „Великолепният век“ съвпадна с бурните политически събития на „турската пролет“ на площад Таксим през 2013 година. Премиерите на сериалите се проточват обикновено твърде дълго, докато се изредят стотиците епизоди и множеството сезони, и творци, и публика, имат шанса и да преживеят историята, която „слиза“ от екрана и марширува по площадите. Сериал, превърнал се твърде скоро в „част от онази модна турска тенденция, наречена Отомания“ (Батюман), а именно – рекламна страст и моден жар към всичко османско, добре забравено от светската Ататюркова държава, но оказало се конюнктурно удобно и престижно в годините на управлението на Партията на справедливостта и развитието. Модната тенденциозна намеса в битовите порядки на съвременното турско общество – от забрадките и облеклото, през възкресяване на кулинарните традиции, та до намеса в архитектурния вид на „модерен“, отоманизиран Истанбул, постепенно ескалира от неприемане в бурно негодувание от страна на младата, проевропейски и проамерикански възпитана, мислеща и образована младеж, но и на средното поколение, възпитано в духа на заветите на бащата на модерната турска нация. Манията по „Великолепният век“ е мащабна и страховита – филмът е продаден и излъчен в повече от 50 страни по света (основно Близкия Изток, Русия, Украйна и Балканите), гледан от многомилionна публика (само в Турция са поне 70 млн.). Той е реализирал значителни печалби от участия и реклами. Привидно проосманистката тенденция на рецепцията му обаче е смутена от волнодумството и смелата визия на актьорите, превъплътени в сакралните роли на султана и неговия двор. Дръзките деколтета, женските интриги и любовните забежки из султанския харем и двор, обилно поляти с чаши изпит алкохол в кадър, смущават проислямистките официални духове. И рестрикциите не закъсняват. Подобно на „строгия“ Сюлейман, новият султан Режджеб Тайип Ердоан свиква на среднощна среща създателите на сериала, начело с актьора, участващ в главната роля. Те са смъмрени заради „естетическите“ си провинения, но всъщност поводът е активното им участие в гражданските протести на Площад Таксим. Какво се случва? Нима вживяването в бляскавите имперски сюжети на миналото ражда точно обратното – модерното гражданско свободомислие? А стигмата на брадите може да избухне в революция на брадите (намек за огромната автентична брада на Халит Ергенч заради ролята на Сюлейман). При това не в султанските дворци, нито дори в правителствените сарай, а там, на площада,

сред хората? Революцията на Таксим събра огромната част от гилдията кино-и телевизионни творци – сценаристи, режисьори, актьори. Там бяха познатите лица от „Великолепният век“, „Листопад“, „Забраненият плод“, „Езел“, „Господарката на чифлика“ и много още заглавия в дългата поредица, известна само на посветените. Посветените в тайнството, наречено „гледане“, „следене“ на любимия сериал. Сценарийните мотиви и схеми се преконфигурират в нови – те са също не по-малко героични и приказни. И тук доброто се бори със злото, самоотвержената доблест – с мракобесието. И на екрана, и на площада обаче развързката е тягостно отложена и рядко бива щастлива.

Сериалните телевизионни платна естествено боравят с приказно-митологичните матрици и това е основната им гаранция за успех. Професионализмът и талантът на производителите им (по същество творци, но произвеждащи комерсиален продукт, нещо средно между многосерийно кино и шоу) никак не е за подценяване. И ако сме някак предубедени да поставяме безусловно в полето на професионализма западните телевизионни продукти, то към източните (разбирай основно турските), а и към своите, родни български изпитваме известни предубеждения. Те избухват с двойна сила, когато прецизираме жанровия спектър на телевизионния сериален текст – а именно когато става дума за историческа сага. Доколко филмовият-сериален прочит е исторически коректен или тенденциозно (не)премерен? Как се измерват отстоянията в трактовката: между идеологизацията (употреба или санкция), митологизацията и профанацията на естетически премисления материал? И защо докато гледаме „Легендата за Испания“, например, изобщо не си задаваме тези въпроси – все едно гледаме „Гладиатор“, „Смело сърце“ или „Робин Худ“. По повод на „Борджиите“ пък, където работи утвърдена литература по темата (Дюма, Юго, Верлен и др.), сме склонни да възприемаме по презумпция екранния наратив като „коректен“. А литературните авторите и културните митове като че ни заслепват и вече престава да ни интересува историческото в историята. Приемаме безрезервно сериала: и като „история“, и като „сценарий“, независимо доколко той е потърсил опора в конкретен литературен текст, в предварително наложен в публичните представи литературен материал-основа („по мотиви от романа на...“) и като изпълнение. Не е такъв случаят с „Великолепният век“, чиито сценаристи се мотивират с предшестващите множество романови платна и литературно-документални хроники, посветени

на Хюрем-Роксолана и началото на края на една велика империя. Проблемите на сценаристите нито започват, нито свършват с романовите митологии, оказва се, че те са им сетна грижа (въпреки че романистката Демет Йелеклиоглу директно възропта срещу трактовката на образа на Хюрем, възкликвайки „моята Хюрем е друга“, в романа ѝ „Хюррем – московската заложница“).

Историческият сериал, който умее да „хване“ многомилionenна публика, би трябвало твърде внимателно да борави с мита и факта; с баланса между сериозно-аналитичното и чувствено-сентименталното; с хедонистичните, но и рационалистично-познавателните послания на своя разказ. Всъщност, най-важно е умението да се разказва-показвайки и да се води диалог. Това днешните турски кинотворци го умеят. Имат легендарната традиция на киностудия Йешилчам в миналото, имат многобройните телевизионни продуцентски къщи днес, имат зашеметяваща като количество продукция, правена при това от образовани професионалисти. Елиф Батюман, с целия скептицизъм на западния човек, носител на мултикултурната памет на предците си от Ориента, успява да види ценни познавателни ефекти в този пищен (съвсем не обаче до разсипничество) телевизионен спектакъл, който със сигурност неслучайно роди новите герои на Турската политическа светска революция.

На първо място, подчертава тя, сценарият на Мерал Окай е верен на историческия разказ и факти, а интерпретацията му умело лавира между традиционния мисловен стереотип на апология на султанския образ и паралелизираните съдби, които всъщност са акцентите на сценарийния сюжет. Такива акцентни факти са именно съдбите на робите-чужденци: украинката Александра (Роксолана) и гъркът Ибрахим от Паргос. Шансът на съдбата ги превръща от ничии в най-приближените хора на султана, те редят властовия пъзел от фигури, постъпки и съдби в двореца. Това сценарийно решение е съвсем в духа на космополитната и странно толерантна държавническа традиция в една страшна могъща империя от източен тип – по-лесно се издигах в социалната йерархия, когато си роб, взет отнякъде, т.е. необвързан кастово с османската аристокрация. На историографските трактовки не сме склонни да вярваме така, както на екранния образ, нали? Друг исторически факт е страстта на Сюлейман към бижутерството и филигранното изкуство. И още – влечението на Ибрахим към изкуствата, анатемосани от новата му вяра – изобразителното изкуство и скулптурата (онази сцена със статуите в двора на

двореца му и скандалния ужас, който предизвикват са съвсем истински). Прецизна фактологическа обработка търпят всички сцени, мотиви и сюжетни решения, свързани със съдбите на принцовете – Мустафа, Баязид, Селим; с характера и политиката на самата Роксолана; с уредбата и порядките в султанския харем (включително обрязването и контрола над девствеността), който е пълноценна обществена и културна институция; с живота на слугите, наложниците, евнусите, армията. Обилно е подправена цялата тази романтично-авантюрна история с приказно-митологична символика, с решения, които стриктно следват класическите приключенско-мелодраматични схеми. Такива са сцените с пристигането на художника Лео (любим на Александра) в двореца, срещата на влюбените с всички необходими около тази романтична схема „форшлази“ върху мотивите (узнаването, преследването, отравянето, отричането, раздялата и бягството). Други подобни фикционални разклонения от историческата линия на сагата за Сюлейман и Хюрем са: тайната любов на Михримах към Бали бей, забранената любов на Ибрахим към Нигяр, историята на тяхната незаконна дъщеря и ревността на принцеса Хатидже, любовно-авантюрната история с испанската принцеса Исабела, с унгарската красавица-убийца, изневерите на Сюлейман, авантюрите на принцовете и пр., и пр.

Историческият телевизионен сериал въобще днес парадоксално поставя един отдавна (би трябвало да е) решен просвещенски въпрос „За ползата от историята“ – но вече в постмодерния дискурс на властващото аудиовизуално изображение над словото, на гледането над четенето, на телевизията над книгата. За ползата от филмирането като за „полза от историята“? И обратно. При това въпросът е поставен принципно, в двойната преса, от една страна, на коректността на историческия разказ, от друга – на необходимостта от поддържане на интереса и чувствителността на образованата, но и необразованата публика, която следи филма с години. (Не знам кой от нас може да си представи над 200-милионната аудитория на този спектакъл, след като на самите братя Тайлан им е трудно да го асимилират.) Ще дефинираме въпроса така: „За ползата от историята на телевизионния екран“ (за вредата – нека попитаме същите братя Тайлан, които в определен момент са изправени пред перспективата да напуснат Турция директно от снимачната площадка, тъй като ги заплашва затвор), без да сблъскваме роман, историческо предание и електронна медия, а напротив – като поставяме телевизията в услуга

на литературата, историята и четенето. Дебатите около „Великолепният век“ не стихват и след края на поредния сезон (излъчен буквално преди седмици в българския ефир). В Турция и извън нея основният въпрос на този филм и този тип спектакли е свързан с националната идентичност, твърди Елиф Батюман, колкото и фрапантно-парадоксално да звучи това. У нас дебатите замлъкнаха още след края на втори сезон, когато се видя, че битката за Родос напомня на кадър от Картуун Нетуърк; обсадата на Виена изглеждаше силно нарисувана, край Мохач всичко се случва някак си „набързо“, а конните сцени са просто комични, тъй като, по думите на режисьорите, „турската телевизионна индустрия не притежава необходимата инфраструктура за работа с коне“ (свидетелства Батюман). „Великолепният век“ влиза с поредицата си лайфстайл и политически скандали за дълго в новините. Но категорично изпълнява (в началото противоречиво, впоследствие последователно и смело) своята обществена цивилизационно-просветителска функция, защитавайки се пред цензурата, лансирайки свободата на словото и модерната трактовка на историческото предание.

„Кои сме ние“ – се питат турците, докато гледат сериала. „Къде сме ние“, се питаме ние. И мерим с двоен аршин. Елиф Батюман¹ дава разказва гротескова случка с българска националистка, която събира подписи за забрана на новините на турски по БНТ, но иначе е заклета фенка на турските сериали, които „нямали“ нищо общо с това. Наистина нямат.

Ще си позволим обаче да зададем, мисля, съществения въпрос за произхода и качеството на историята в сериалните киносюжети въобще? И още – за актуалността и навременността на откриването жанра (тъй охулван и обичан) телевизионен сериал вече в много по-широк аспект, пренасяйки „действието“ на критическия ни екскурс към нашите географски ширини. Може ли да бъде естетически премерена, исторически коректна и нравствено полезна, едновременно с това комерсиално печеливша, една стратегия на последователно и методично продуциране на български исторически сериали? Без, разбира се, да вкарваме в употреба до болка познатия ни заучен „соц-реалистически“ патос на показното, патетичното и истеричното. Без националистическите нравствени изстъпления. Имаме горчив рецептивен опит с иначе нелюпи мегаплатна от миналото като „Време разделно“ (1989, реж. Л. Стайков) и

1 Батюман, Елиф. Пак там

„Хан Аспарух“ (1981, реж. Л. Стайков), които имаха славата на поръчкови творби, с които историческият случай – печалният „дух на времето“ – злоупотреби. Възможен ли е български разказ на историята ни без претенциозности и тягостен ритъм на сценарийната динамика и действие, без фалшивия патос на диалога и гестуса? Дали може? Телевизионното сериално кино със сигурност го може. Един толкова критикуван, и все пак успешен сериал като „Хайка за вълци“ (2000, реж. И. Андонов), мисля че го доказва. И все пак – в нашия утопичен проект за роден исторически сериал, съвсем традиционно ще си позволим да заложим на „безопасното“ отстранение във времето. Във вековете. Напред към бляскавото българско средновековие.

Паисиевият патос в подобен контекст може да се стори някому попрекален, дори кощунствен, защото покрай бляновете и желанията да доживеем да видим на екран успешно филмиран български сериален исторически продукт, отново споменаваме за ... турски сериали. По-точно „Великолепният век“, сериал, за който вече твърде много се писа, който е интересен сам по себе си освен като естетически продукт и историческа интерпретация – и като социологически феномен. Сам той, сериалът, е вече натрупал толкова история и сюжети покрай себе си, достойни за... сериал. По повод именно на зашеметяващият успех на „Великолепният век“ ми иде да възкликна: „та нямали ли сме и ние царство и господарство?“... Имали сме, разбира се.

Препрочитайки талантливите, без да бъдат мислени нарочно като такива, но иначе супер кинематографични романи на Фани Попова Мутафова (тетралогията „Солунският чудотворец“, „Дъщерята на Калояна“, „Иван Асен II“ и „Последният Асеновец (Боянският майстор)“) и Вера Мутафчиева („Предречено от Пагане“, „Аз, Анна Комнина“, „Случаят Джем“), човек би си дал ясна сметка какъв огромен литературен ресурс стои неизползван и как една талантлива сценарийна намеса и режисура може сериозно да съперничи на съседските имперски бляскави платна. Та нима само на съседските? Историята за Джем султан, както се видя и в сериала „Борджиите“, е европейски сюжет. При това, там беше твърде бутафорно пресъздаден. Защо да не бъде употребен огромният литературен потенциал (не е вярно, че литературата ни е бедна откъм епични романови сюжети) за моделиране на сценарийни сюжети? Вместо да си разказваме псевдоприказки от хиляда и една нощ в жанра хорър, посветени на българския преход и несвършващите му-

тренски времена? Да си разказваме истински приказки, а не естествени ужасни истории за живота ни, който и без това подменен. Защо да не се разказва пространно и обстоятелствено, „на час по лъжичка“, „а ла Шехерезада“, та до безкрай за славни битки, красиви принцеси, царкини и ханове, князе, владетели? Защо да продължаваме да храним високомерието и предразсъдъците си към т.нар. култура на ентъртейнмънта, към масовокултурните електронни продукти, съмнявайки се в тяхната познавателна и естетическа целесъобразност? Двайсет и първи век е. Защо да продължаваме да пазим „свещените крави“ на българския литературен канон, според който има христоматийни, матуритетни (простете за жаргона) творби, които не се пипат. (Същият този канон, който горделиво и неадекватно подлага ежегодно зрелостниците на „литературоведски“ изпитания. Тази година то бе неочаквано жестоко и по ирония на обстоятелствата се наричаше... „Кино“.) Защо да не бъде „пипнат“ като сериал „Тютюн“ или „Железният светилник“, да кажем? Нима категорично ни убягва и ще загърбим изкуството да разказваме семейно-битови, родови саги. При това – през призмата на величието на историята (констатирано без капка сарказъм). Впрочем, успешният старт на сериала „Дървото на живота“ (2013, изп. продуц. П. Пейчев) през изминалата година като че ли потвърди надеждите, че можем да разказваме талантливо филмови саги. Че добрата литература може прекрасно да се филмира. А дали блестящите литературни сюжети могат да се надяват на успех? Че семейството и историята не са далечни галактики в родното ни естетическо въображение. И след „Листопад“, една друга сериозна (без да бъде сълзлива) семейна история, но с вкуса на родното, историчното, автентичното и героичното е в състояние да прикове българските зрители пред екрана. И така – призвана ли е телевизията да лансира литературата и нейните сюжети, културни митове?

Въпросът е да се създаде сериален продукт, който хем да бъде касов и зрелищен (а това е гарантирано, когато се спазват христоматийните постановки на приказно-авантюрни и мелодраматичния наратив), хем да носи познавателните качества на историографията и коректността към факта. (Стопроцентова гаранция за подобен успех дават романите на двете писателки Мутафова и Мутафчиева.) Едновременно с това, този телевизионен продукт трябва да вълнува масовия милионен зрител, да приковава към екраните чувствителните емпатични души и съзнания, да работи безотказно механизмът на идентификацията, преживяване-

то, вчувстването. Мимезисът и катарсисът да работят на пълна пара. Как да стане това? Щом десетките романи за Хюрем и Сюлейман успяват така успешно да вдъхновят и подадат идеи на сценаристите на сериала, режисиран от Ягмур и Дурул Тайлан, защо и ние да не можем да го правим?

Формулиран така, въпросът може и да звучи доста комплексарски, но в крайна сметка става дума освен за телевизионен бизнес (проучване на пазара и таргет групите) и за политика, освен за разказвачески умения и сюжетен потенциал (не на последно място) и за ценности. Томас Фонтана, режисьорът на „Борджиите“ заявява по подобен повод, че „Борджиите“ имат своя еквивалент в съвременността и това са фамилията от мафията. Значи има смисъл тяхната история да продължава да се разказва. Марио Пузо пък им посвещава своя последен, посмъртен роман „Фамилията“, 2011. (Всяка прилика с едноименни родни сериални заглавия е напълно случайна.) Има ли смисъл да се рови в забавно-приключенските авантюрни сюжети от далечното минало, та нали историята беше старата (и ненужна) учителка на човечеството? Та, в този дух, разказът за италианската фамилия интриганти и отровители, властвала по кралски и папски престоли столетия, днес се оказва неочаквано (или напротив – съвсем очаквано) актуален, политически злободневен, нравствено и дидактически катарзистичен сюжет. В критически дух. В апологетичен дух. Нашата публика май има нужда повече от второто? От апологетика и светли перспективи, от бляскавите хоризонти на... миналото. В комплицирана политическа и социално нерада ситуация винаги е печеливш ход творецът да обърне поглед много назад: да кажем към „безопасните“ територии на средновековието. Поне в това отношение „голямата епическа вълна“ в литературата ни от втората половина на XX век има опит. Погледът към далечното минало е имунизиран от гнева и злобата, породени от неасимилираното близко и настояще. Близко изживяното минало ражда реваншистки настроения, далечното – носталгични. Необходимостта от родни кино- и телевизионни обработки на това същото славно минало (простете за ужасяващия шаблон) е в състояние да култивира така редките дарове на толерантността и разбирането.

Всичко това е прекрасно, ще възрази скептикът, ще повдигаме закреялия български дух със славни гледки за царства и господарства, пред очите ни ще възкръсват битки и любви, Калоян, Иван Асен II, Анна

Комнина, Мария и Белослава, Десислава и Боянският майстор, Джем султан и Саади. Ще образуваме най-инертната част от сериалната публика в гимназиална възраст, ще възпитаваме в дух на любознателност и национална гордост. Но как ще се превърне в печеливш един подобен „национален“ продукт пред една ограничена като количество и състав, има няма 3-4 милионна публика? Та той е органично адресиран към сравнително малка по обем аудитория, а за да бъде продаван, трябва да е културно-исторически конвертируем. Защо не – възможностите на историческия разказ на Фани Попова-Мутафова предполага сплитане на българските исторически казуси в общ балканско-средноевропейски възел. Има исторически колорит, но я има и екзотиката на Изтока, класическата красота на Средна Европа. Действията в романите ѝ се разгръщат в изключително широк авантюрно-екзотичен ареал: унгарските земи, светия Ватикански престол, бляскавия Константинопол и не по-малко бляскавия Търновград, Тесалоники, Белград, Епир и Никея... Героите на Фани Попова разговарят буквално на различни езици: папа Григорий IX реди политическите карти на Българската, Ромейската и Латинската империи; Теодор Комнин и Йоан Дука Ватаци са коварните protagonисти на славните ни царе-юнаци; Свети Франциск е жив герой в приказната романова история за Мария, Калояновата дъщеря... Францисканци и богомили (Джовани ди Парма и дедец Мануил; Франциск от Асизи и дедец Василий) едновременно преосмислят догмите на официалната църковна власт. Фридрих II, Жак дьо Бриен, Бонифаций Монфератски, Елисавета Тюрингска съвестно изпълняват своите роли-функции в сложния исторически, но иначе – безкрайно ясен дефинитивен свят на вълшебната приказна логика и романтическа емоционалност... Българската политика е представена като еманципиран епизод от южноевропейската. И ние сме имали царство и господарство...

Романовите сюжети на Фани Попова-Мутафова се основават първо на блестящото познаване на извори, архиви и исторически факти. Тя разказва сладкодумно, в добрите стари традиции на неоромантическия наратив, стъпил върху сигурната основа на схемите на вълшебната приказка. На нея са подвластни и сериалните мелодраматични сюжети, изпълнени с красавици, принцове, благородни или зли разбойници, мъдри или славни царе, коварни царици, вълшебни помощници, антагонисти и protagonисти. Деятели, актанти – свои (добри) и чужди (зли). В романовата схема те влизат в противоборства, участват в заговори и

интриги, вкарват се в схеми на предreshаване, подслушване, коварни измами, смяна на самоличността, отвличане и спасяване, героични саможертви, умиране и възкръсване. Сериалната мелодрама и приключенските сюжети имат своите теоретици – Дидро, Проп, Полти, Сегер, Льобрюн, Андриен, Юберсфелд, Кембъл... Нищо повече не е нужно от това да бъдат прочетени, а приказно-авантюрното да заработи за каузата на интересния мелодраматичен, но непротиворечащ на историческото, дълъг и пространен разказ. Какво по-сърцераздиращо и просълзяващо от мъката на майката, която трябва да се прости с чедото си, за да изпълни държавническият си дълг: царица Анна прегръща четиригодишната принцеса Елена, която вече е сгодена за невръстния Бодуен. Има ли по-печална и зловеща гледка от раздялата на прокажената Марина с нейните знатни родители и приемането ѝ в приюта за отлъчените от света? А нима може да бъде измислен по-внушителен и патетичен драматургически жест от набучения на копие то пергаментов договор за мир между Теодор Комнин и Йоан Асен II преди битката при Клокотница и призова на Самодържеца: *„Това ще бъде нашето знаме! Правдата е с нас! Бог е с нас!“*¹ И най-смелият сценариеен сюжет понякога избледнява пред това, което някога ни е „скроила“ историята.

Костюмната сериална телевизионна историческа мелодрама (какви то са и „Великолепният век“, „Борджиите“, „Легендата за Испания“) напълно се вписва в очакванията на масовите вкусове, но и в нуждата от масово историческо познание, макар и снижено често до воайорското любопитство на среднообразования зрител. А нуждата от познание е, освен всичко друго, и сериозна пазарна ниша в телевизионната индустрия. Романовите сюжети на Фани Попова-Мутафова трябва да попаднат в талантиливи сценаристки ръце, които биха създали стотици епизоди. Ето какво биха открили те по страниците им:

Мария, младата царкиня, бедното сираче на покойния славен цар Иваница (Калоян) е всенародната любима горест и утеха. Коварната ѝ мащеха, куманката Целгуба, съюзил се с узурпатора Борил, желае да я елиминира от пътя си към престола. Царят сключва брачен царски договор и я дават за жена на император Анри Фландърски. Сърцето ѝ кърви от болка, защото се е ввекла на изгората си – болярина Радул – но

1 Виж Попова Мутафова, Фани. „Йоан Асен II“, роман, С.1989, с.161

отечественият дълг я зове и тя заминава за Константинопол. Там, Мария ще управлява мъдро и справедливо заедно със своя съпруг, в когото след време тя се влюбва искрено. И отново дългът към родината и царствения братовчед Йоан Асен, който трябва да заеме българския престол, тласка сърцето ѝ към гибел. Тя ще изневери на чувствата си и приготвя отровата за любимия съпруг. Но злосторна ръка я изпреварва – Анри заболява от неверна болест и не след дълго умира. Мария не може да се пребори с угризенията на съвестта – тя вече е сторила предателство в сърцето си – завръща се в България и отива в манастир. И нито неугасналата късна любов на Радул, нито разумния пример на вярната ѝ дружка Белослава, могат да я отклонят от пътя ѝ. Службата към отечеството изисква най-суровите жертви.¹

Анна Венгерска, младата дъщеря на крал Андрея е обещана за жена на българския владетел Йоан Асен II. Залогът за този брак е връщането на някога българските твърдини Белград и Браничево, но той е против волята ѝ, тъй като е дала обет за безбрачие. Срещата им обаче е любов от пръв поглед: „Само един миг, но те и двамата разбраха, че не са вече чужди един на друг (...) Гореща обич изгори сърцето на царя. Цял живот той щеше да ѝ отдаде, за да я направи щастлива.“ (с.52) Чувствата на Анна се събуждат още в момента, когато царските пратеници пристигат с дарове в унгарската столица. Младата принцеса е приготвила тайно писмо в пояса си, което ще връчи незабелязано на пратениците – то ще измоли свободата ѝ от непознатия царствен Асен. Но подаръкът му – малко калигровано евангелие, сломява съпротивата ѝ и тя забравя за писмото. Младата Анна е почти на възрастта на дъщерите на Йоан Асен, но това не ѝ пречи да бъде добрата, вярна и грижовна мащеха на младите царкини. Заедно с Йоан Асен те управляват мъдро и честито, докато смъртта ги раздели. Коварните и разгулни латини, начело с императора си Роберт и граф Конон дьо Бетюн, скандализират с развратното си поведение сдържаните боляри от българския царски двор.

1 Попова Мутафова, Фани. „Дъщерята на Калояна“, роман, С.1989.

Роберт се опитва безуспешно да омъжи своя фаворитка за севастократор Александър. Превратностите на съдбата обаче тепърва предстоят и ще подложат на изпитание смиреността, мъдрата кротост, верността и съкровеността на интимните чувства на избраника на българския трон Йоан Асен II.¹

Младият зограф Добрил спасява раненото момче на непознат знатен конник. Той се разкрива в последния момент пред него – това е царският брат на славния Калоян севастократор Александър. Момчето пък е бъдещият севастократор – чийто лик художникът ще изпише след години в Боянската църква. Александър подарява на младия момък изумруден пръстен, който ще му отваря всички порти и желания. Добрил е сгоден за красивата Януда, която обича страстно. Двамата мечтаят за честити дни, в които ще бъдат заедно, обикаляйки света: Цариград, Дубровник, Родос и Атина, Антиохия, Багдад, Каракорум... Те наистина ще видят света. Съдбата обаче им е подредила по-различен жребий. В деня на сватбата, преди да дойдат сватбарите, Януда е отвлечена от татарска орда. Безутешен, Добрил решава да стане странстващ художник и тръгва на изток да дири Януда. Дири я с надежда, че ще открие песъчинка в морето. Стига до Каракорум и, о, чудо, един ден чува отнякъде познат глас. Открива я случайно в шатрата на хан Хулан и татарската ханка Туракина, която тайно се влюбва в младия художник, но гордо замълчава пред зова на сърцето си. Тя благородно решава да помогне на влюбените да избягат, но в решителния миг Януда се отказва. Силата на любовната страст заглъхва пред зова на майчиното сърце: „Децата ми са татарчета... Сбогом, Добриле... Аз още те обичам... Само тебе... Ала не мога... Сбогом...“² Добрил се завръща сломен в родината си, но пътем, минавайки през „града на градовете“ Константинопол, дочува случайно таен разговор. Той потвърждава слуха, че изобретената нова чудодейна отрова, която убива бавно и сигурно, е вече в ръцете на коварната

1 Попова Мутафова, Фани. „Йоан Асен II“, роман, С., 1989.

2 Попова Мутафова, Фани. „Последният Асеновец“, роман, С., 1989, с.72.

гъркиня Ирина, майката на регента на Търновския престол. Тя е съперница на младия Калиман, царствения Калоянов наследник. Чичо му Александър веднъж го е спасил от отровния дар на мащехата му – малко сребърно кръстче, от чиито микроскопични улейчета се процежда силната отрова. Детето Калиман е спасено от невярната болест. Младият Калиман обаче, въпреки предупреждението на Добрил, не успява да оживее – коварна ръка му поднася чашата с отрова, от която той, преоблечен като търговец, сред хората, доверчиво пие. Българското царство потъва в скръб по младия принц. Художника обаче го очакват тепърва предизвикателствата на историята и чудния му занаят, който го среща с красивата севастократорка Десислава. И т. н., и т. н.¹

Позволихме си този, може би малко разточителен и репродуктивен, но, мисля, полезен разказвачески екскурс само да щрихираме малка част от богатите наративни и диалогови изразни възможности на романовото четиво на една талантива, но твърде незаслужено пренебрегвана от литературно-историческия канон българска писателка. Може би пък да е за добро – мъдро бихме поклатели глави, подобно на персонажи от любима турска сапунка. Литературната история ѝ е обърнала глава, за да я открие съвременната масова култура и телевизията, може би? Родена и живяла в предисторията на телевизията като медия, Фани Попова разказва сладкодумно, визионерско-декоративистки, прецизно драматургично и кинематографично. Телевизионно-разточително и красиво. Мислейки българската история с огромна любов, чувствайки я като приказка, въобразявайки я като истинска костюмна драма. Надали си е представяла романистката в какъв поразителен духовен цайтнот ни предстои да се сгромолясаме само няколко десетилетия след появата на нейните романи (писани по протежение на 30-те години на XX век). Заклеймена като шовинистка, националистка и дори фашистка, тя ще има проблеми с „народната“ власт след 1944 година. Обвинена е в най-страшния грях на „национализма“. А национализмът има освен звероподобна маска и свое ангелско лице и то е родолюбieto. Една от най-вдъхновените картини в литературата ни на българската земна красота рисува именно Фани Попова Мутафова:

1 Попова Мутафова, Фани. „Последният Асеновец“, роман, С., 1989.

„Сам Бог бе белязал границите на тази благословена страна – трите морета и ширната бяла река. Всичко се раждаше в тази земя: жито, памук, грозде, рози и смокини, моретата даваха риба, край бреговете цъфтяха маслини, дафини и лимон. Вековни гори шумяха по многобройните планини, в долините се виеха буйни, пенливи реки, в равнините мучаха безбройни стада... А там долу, гдето се събираха водите на трите морета, се издигаше най-хубавият град на света, връз най-хубавата земя на света... и в тая благословена страна хората трябваше да живеят в мир и обич.“¹

Много кинематографично описано, нали? По женски сантиментално и обстоятелствено; мелодраматично и лирично. За да не бъдем обвинени в излишно пристрастие към женския авторски поглед към историята или към някакъв джендер- „софт-“ вариант на национализма (защо не го наричаме просто родолюбие?), ще си позволим да отбележим, че подобна картина на Българската Аркадия можем да открием и у Вазов, и у Любен Каравелов, и в повествованията на чужди пътешписци и пътешественици по българските земи. Един от тях е йезуитският монах и природоизпитател, хърватинът Руджер Йосип Божкович. Почти същата Аркадия, с птици, плуващи в житата на Добружа и крайморските долини, четем в „Предречено от Пагане“ на Вера Мутафчиева. (Сценаристката на „Хан Аспарух“ бе самата Вера Мутафчиева и тя пълноценно беше употребила тази възторжена и лирична сцена, в която младите Велизарий и Аспарух за пръв път стъпват отсам Онгъла.) Ако пофантазираме как би изглеждала тази картина днес, кадрирана, озвучена по най-„старомодния“ начин с епически разказвач, но заснета и обработена с помощта на новите технологии, с размаха и фантазията на широкоекранното повествование и решена дори съвсем рекламно (защо не?) за телевизионен екран, не без чувство на гордост бихме отбелязали че тя по нищо не би приличала на компютърните наивни скици, рисувани батални платна, обсади и морски битки на „Великолепният век“. Имаме си при това и така мечтаната от турските кинематографи „конна инфраструктура“, нали. А амбициозната географска карта на Българското царство, стигаща до Босфорските води, като нищо би посмутила официалната неоосманистка политика на съседите от юг. Е, нашите сериал-

1 Попова Мутафова, Фани. „Йоан Асен II“, роман, С., 1989, с.23.

ни изгреви и залези над Босфора, подправени с музикални бекграунди, обещава да бъдат по-различни от стандартните, с които окоето и ухото ни вече са „посвикнали“. Какво пък. Глобалистичните мултикултурни послания на авторката са неоспорими – хората по тези земи са родени да живеят в мир.

Неотдавна анкетно проучване обяви Фани Попова Мутафова в десетката на най-влиятелните българки на всички времена. А българите – за пореден път – за най-бедния и нещастен народ в Европа. Дали не е време да се вземем в ръце? И да започнем от визуализираното осмисляне на миналото и на митовете през мултикултурната продуктивност на класическите романови сюжети? И дали да не заложим на толерантността, но и на националното ни културно-историческо самочувствие, на европейската ни еманципация? Телевизията и киното готови ли са да се намесят?

Евдокия Борисова е родена през 1968 г. Завършила е Българска филология в Шуменския университет. Доцент по журналистика в Шуменския университет. Чете лекции по медийни жанрове, новинарство, публицистика, специализирани печатни медии, нова българска литература. Доктор по теория и история на литературата. Автор на книгите „Жанр и норма в българската драма от началото на XX век“ (2001), „Жанрове в медиите“ (2007), „Паралитературата. Текстология, социология, медиатори“ (в съавторство с П. Шуликов и Я. Милчаков, 2009), „На ръба на Изтока и Запада. Романите на Орхан Памук“ (2011), „Мелодрамата в телевизионния сериал“ (2014).

Коментари (2)

- 08-07-2014|**Златко**

Силно интересен текст, който според мен поражда множество въпроси, особено такива, свързани с капаните на „търсенето на величие“, съзнателно или не. Вместо да започвам да чепкам една дълга и далеч повече от сложна тема (която всъщност изисква един тип обществен разговор, който пък в днешна България ми изглежда повече от утопично-невъзможен), тук просто публикувам част от (великолепната!) студия на Албена Хранова за българското дясно в междувоенния период (неразривно свързана именно със същото това „търсене на величие“, най-вече като резултат от многократните всенационални падания на гъзò, по онова време далеч по-болезнени от днес, за наш късмет). Нещата при Хранова, ако и изказани на може би труднодостъпен, силно формиран език, все пак са еднозначни и – поне според мен – желязно-убедителни.

- 13-07-2014|**румян славов**

Малка корекция: Георги Дюлгерев не е автор на „Записките...“, а на „Мера според мера“. На „Записките...“ са Борислав Шаралие и братя Георги и Веселин Браневи

И скромно мнение: За суперпродукция като „Смело сърце“ ние нямаме финансов ресурс. Освен ако сценарий или само идея не заинтригуват Холивуд да го направи.

За тв сериал пари могат да се намерят, но много хора ще дават акъл, като за всяка обща българска работа и пак нищо няма да стане.

Десните дъщери

Автор: Албена Хранова

Но не може да ме интересува историята, истинската сериозна история... Чета по малко от задължение, но всичко, което научавам, или ме огорчава, или ме уморява. На всяка страница разпри между папи и крале, войни и чумни епидемии, мъжете до един са некадърни, а жени почти няма.

Джейн Остин, „Абатството Нортангър“

В последно време писаното от Фани Попова-Мутафова и особено романът и „Дъщерята на Калояна“ (1936) е актуализирано през въпроса за женската идентичност в литературата, за литературата, писана от жени, и нейното разположение спрямо канона. Ето едно становище за конструирането на женската литература във и чрез канона, което тук споделяме:

„... поне от един момент нататък българската женска литература възниква като страстно пожелана и дори като породена от Пигмалионовското желание на все още крехката в своите авторски и исторически идентификации нова българска литература. Женската литература е част от самия проект за българска литература. Присъствието на поетеси на Пенчо-Славейковия „Остров на блажените“ е само една от възможните препратки в случая. Понякога чрез лирически вентрилоквизъм, но несъмнено чрез енергични биографични действия и Славейков, и Яворов, и Боян Пенев усърдно създават поетеси... Българската женска литература възниква не като акт на женски бунт, както мистификациите около Багряна искат да ни убедят, а като отклик на една колективна воля за женска литература... Багряна успява именно като „родена от

главата“, като съвършеното отговаряне на Пигмалионовски-те копнежи на българската (мъжка) литература...“ (Николчина, М. 2002: 11-12).

От феминистка гледна точка такова пораждане може да изглежда и нещо като „днешните насърчения на културни прояви сред етнически малцинства“ (при което, да вметнем, няма как канонът да се окаже ако не положителен, то поне приемлив литературноисторически герой в нито едно отношение – ако той потиска и изхвърля женското писане, значи е израз на агресивна и потискаща мъжка доминация; а ако пигмалионовски го създава, поощрява и обиква – се оказва също така виновен):

„Трябва обаче да кажем и нещо в защита на патриархалния свят от времето между двете световни войни. Културната общественост като цяло е благосклонна към литературните опити на жените; държавните институции са склонни да подкрепят и отличават появата на техни произведения. (Аналог са днешните насърчения на културни прояви сред етнически малцинства.) И все пак нещо не е наред, нещо стигматизира присъствието на жените писателки – не толкова в отделните им прояви, колкото в отношението към тяхната способност да пишат по принцип. Добрата женска литература се възприема като екзотика, като изключение от очевидното, но неписано правило“ (Кирова, М. 2009а: 20).

В тази перспектива писането на Фани Попова-Мутаfoва се чете днес и в по-общия режим за мястото и ролята на жените в историята, историографията и учебниците по история както преди, така и сега¹, т.е. то – и в този ракурс – активно участва в „спора на факултетите“. Специално текстовете на Фани Попова-Мутаfoва днес изглеждат като едновременно опазващи патриархалното статукво и даващи място на женския глас в историята, особено чрез романа „Дъщерята на Калояна“. Ще започнем от второто:

„Женската гледна точка върху историята практически отсъства, женският глас рядко се чува както в наративите на официалната историография, така и във фикционалния исторически разказ...

От неутрално назоваващото „Царица Теодора“ на Вела Благоева, през идентифициращото героинята чрез бащата-мъ-

жа-владетел „Дъщерята на Калояна“ до категорично заявяващото собствена самоличност „Аз, Анна Комнина“ на Вера Мутафчиева част от заглавията симптоматично задават тенденциите, в чиито граници се вмества българският исторически роман, писан от жени...

... за пръв път („Дъщерята на Калояна“ — бел. авт. — А. Х.) поставя обикнатите от съвременния феминизъм въпроси за женската идентичност, за мястото, ролята и себеосмислянето на жената в историята... Проблемът за легитимността на жената във властта и историята е решен еднозначно и последователно... — жената във властта и историята е възможна само като продукт на мъжката доминация и може да бъде разпозната единствено през призмата на мъжа-баща-владетел... наративът последователно и докрай отстоява идентификацията и самоидентификацията на Мария като дъщеря на бащата-цар. Третоличната форма на повествуване отнема правото и на собствен глас², смълчава го за сметка на рода и дълга... идентификацията с бащата е доброволно възприета и интериоризирана позиция на героинята, единствената възможна за нея призма, през която са пречупени всички отношения с останалия свят и през която е осъществимо нейното себеизразяване... И това е може би най-важното достойнство на романа — опитът да се види историята, дипломацията, властта и политиката през женския поглед, през женския опит и преживявания. И въпреки че решението остава в полето на мъжката доминация, на фамилно-бащиното, фактът, че за първи път българският исторически роман се опитва да долови женския глас на историята, макар приглушен, смълчаван, модулиран в тоналностите на патриархалното, е едно от най-значимите постижения в творчеството на Фани Попова-Мутафова“ (Ангелова-Дамянова, С. 2004: 5, 34, 72-74, 79).

Тази постановка (споделяна и изразявана през нашето десетилетие по един или друг начин от ред прочити на казуса Фани Попова-Мутафова, идващи както от литературознанието, така и от историографията) търпи много сериозна критика от гледище на простата литературноисторическа хронология и фактология. Женското присъствие, женският глас във и на историята, поместен в декорите и идеографията на Сред-

новековието, съвсем не влиза в литературата ни чрез пола на писателските Фани Попова-Мутафова или Вера Мутафчиева. Женското „влиза“ там чрез теософската програма¹ на Николай Райнов още през 1918 г., във „Видения из Древна България“, където има както женски първоличности, така и третолични жени, а и реторически смесвания между двете, на пример:

*„Аз съм Ахинора, съпруга на Аспаруха, царица на България.
Не ме познавате вие, защото идете от далечна земя и далечно
време — сега, когато съм мъртва и вашите заклинания с пълк-
на власт са извикали моя призрак — да ви говори!
Ахинора е моето име, което значи „мирис на теменуги“...
Защо ме будите?“ („Царица Ахинора“²).
„— Ръка на ваятел изкусен нека изсече върху плочата на гроба
ми образ на пепелянка, която смуче очи на орел: тъй аз искам!...
Тя скоро издъхна — млада и силна.
Погребаха я с велелепие на печално тържество“ („Царица
Ирена“³).
„В цар Самуилови чертози нощта преплита шевици на мътна
мрачина. Там никого няма. Само млада мома стои пред окован
в желязо прозорец, на царя племенницата: черноока Преспа,
преспанска девойка“ („Звеница“⁴).*

Тук би могло да се предположи, че с „Дъщерята на Калояна“ през 1930-те Фани Попова-Мутафова все пак внася нещо ново и то е промяната на родствения модус на жената — ако Николай Райнов през 1918 г. залага на жените като съпруги, то тя открива въвеждането на жените като дъщери. Това допускане обаче също няма особени основания, тъй като формулата „Дъщерята на...“ през онова десетилетие очевидно е модна, клиширана и обща в повторителността си тенденция („Дъщерята на Калояна“ през 1936 г. е само върхът на айсберга, най-известният израз на тази формула). Самата Фани Попова-Мутафова повтаря формулата още веднъж, като вече доказано популярна и печеливша, в „Дъщерите на цар

1 За теософската нагласа, парадигма и пр. в литературното творчество на Николай Райнов вж. Йорданов, А. 1990: 510-512 и др., Стойчева, С. 1995б: 17-22, Сугарев, Е. 2007: 160-164 и др.

2 Райнов, Николай. Съчинения в пет тома. Т. II. С.: Български писател, 1990, 15.

3 Пак там, с. 26.

4 Райнов, Николай. Избрани произведения. Т. I, ред. Б. Райнов. С.: Български писател, 1969, с. 205.

Самуила“ (1937) от библиотека „Древна България“. Година след романа споменатата заглавна формула вече съвсем спокойно обслужва точно обратния модел – ако Мария следва изцяло баща си Калоян, то Косара се противопоставя на баща си Самуил; Мария си забранява да обикне чужденеца император Анри, Ко-сара обиква тъкмо чужденеца сърбин Йоан Владимир; ако Мария изцяло спазва родовата си принадлежност към Асеновци, то Косара тръгва срещу родовата си принадлежност към Комитопулите; Мария е повече българка, отколкото християнка, а Косара е повече християнка, отколкото българка. Обаче и Мария, и Косара са напълно положителни героини, прибрали взаимната си опозитивност по най-непротиворечив начин, под печелившата популярност на междувоеното заглавие „Дъщерята на...“.

И също хронологически и фактологически погледнато – Фани Попова-Мутафова съвсем не е първият автор и съвсем не е единственият автор на формулата „Дъщерята на...“. Без да можем да кажем кой точно я е измислил всред неизброимото множество от междувоедни исторически четива, можем частично да проследим нейното развитие от 1930-те и ранните 1940-те през двама от емблематичните автори на издателство „Древна България“ – Петър Карапетров и Фани Попова-Мутафова. От 1930 г. нататък десните дъщери се появяват като измислени от мъж – през 1930 г. излиза „Дъщерята на Шишмана“ на Петър Карапетров (където Кераца, дъщеря на Иван Шишман, е все още типичната похитена царска дъщеря, чийто брат се е потурчил, а годеникът и се опитва да я спаси от харема на Тамерлан, който в това време пък се бори с Баязид и т.н.). Пак през 1930 г. излиза още една дъщеря на Петър Карапетров – „Дъщерята на боила“, където вече се появява стереотипа на „жената-мъж“. Там Таркан Онегавон от рода Кювиар има пет тъмнооки руси дъщери, все от майки славянки; тъй като девойките обичат да яздят незабүлени из гората, тарканът е етногенетически гневен („О, проклета славянска кръв, която аз, неразумния, примесих в чистата кръв на Кювиаровци... Мълчи!... Славянска волност дръзки слова ти нашепва! Или вашите майки искат робини да ги продам, а вас заложнички да пратя?... О, Тангра... Нима няма да имам син...“¹). При битка с франките Таркан Онегавон се удавя в река Тиса, а млад воин на име Чакар (който се оказва преоблечената му най-голяма дъщеря) също загива в боя,

1 Карапетров, Петър. Дъщерята на боила. С.: Древна България, 1930, с.13.

без да успее да съобщи на баща си, че ще има предречен от жреца син, и тялото и бива почетно изгорено заедно с това на удавлия се таркан. Този сюжет заплашва да се превърне в сага, защото три години по-късно, през 1933 г. в „Елема“ Петър Карапетров започва в женска аз-форма и почти николайрайновски интонации продължението на дъщерната история: „Дъщеря съм на боила Чакар, синът Онегавонов от рода Кювиар. От реката Тиса до Днепър и от Карпат до трите морета е известен рода Кювиар. И аз, Елема, дъщерята на Чакара, зная миналото на моя славен и горд род...“¹. Елема всъщност е племенница на загиналата в предишния сюжет преоблечена дъщеря, нарекла се Чакар, и дъщеря на самия Чакар, родил се след битката, в която загиват баща му и сестра му. Чакар се бори срещу християнизацията и срещу Борис I заедно със сина си Онегавон, а дъщеря му Елема мечтае да участва в тази борба и да е мъж или поне славянка („Защо не съм и аз мъж! Или поне славянка, волна, свободна славянка!“ – с. 8). Бащата и братът загиват, а бащата успява да произнесе преди смъртта си: „Стани мъж, Елема... и отмъсти“ (13), дъщерята изпълнява завета, приемайки името на брат си Онегавон (пътном в Елема-Онегавон се влюбват трите сестри славянки Светомира, Маломира и Добромира, които се самоубиват, след като разбират, че са се влюбили в жена). Накрая, след много борби с Борис I, Елема е разпозната като жена от княз Владимир (Расате), влюбва се в него и завинаги остава с ослепения княз, като и двамата са щастливи.

Три години по-късно идва „Дъщерята на Калояна“ (1936) на Фани Попова-Мутафова, но малко преди това, през 1935 г. във „Вестник на жената“ е публикувана статията ѝ „Дъщерята на Влайков“². В романа Мария също мечтае да е мъж, за да отмъсти за баща си, дори едни епизодични бедни мливари наистина я мислят за мъж на коня и, малко след като съвсем сама е убила глиган в гората; приликата и с Калоян във всичко е многократно и рефреново акцентирана, а и финалното „Тя бе останала само дъщеря на Калояна и нямаше право на друго щастие в света „само препотвърждава това: изборът между мъртвия баща и император Анри, на когото е съпруга и в когото е влюбена, може да бъде само един. Само

1 Карапетров, Петър. Елема. С.: Древна България, 1933, с. 5.

2 „... но когато почна да чета „Дядовата Славчова унука“, аз не чувам тихия, спокоен глас на Т. Г. Влайков, а живия, пеещ тембър на неговата неразделна съпроводница, помощница и секретарка – на дъщеря му Радка... Тя записва това, което той ѝ диктува. След това го преписва на чисто. Прави коректури. Подрежда стари ръкописи...“ (Попова-Мутафова, Ф. 1935: 2).

година по-късно, под същата формула на заглавието – „Дъщерите на цар Самуила“ – Фани Попова-Мутафова развива точно обратната версия на избора между бащата и любовта, за която споменахме по-горе. За да приключим за момента изреждането на дъщерите в издателство „Древна България“, ще отбележим, че в „Дъщерята на Йоан Асена“ (1942) Петър Карапетров най-накрая успява да примири бащата и съпруга в избора на дъщерята – тук пак Мария, но този път дъщеря на Йоан Асен II, бива омъжена за брата на Теодор Комнин Мануил, отнася се към него с очарователна присмехулна небрежност, докато той престане да я мисли за варварка и се влюби в нея, после му свири на китара и му пее, опазва го от пряко участие в битката при Клокотница и така му осигурява Солунското деспотство, васално на Йоан Асен, при което конфигурацията между жив баща и жив съпруг за дъщерята все пак този път се оказва исторически и литературно възможна, но все пак забележимо маргинална спрямо тенденцията, тъй като я лишава от обичайния за жанра сюжетен драматизъм.

Ако – без да прилагаме специален статистически и честотен анализ – все пак съпоставим блоковете от заглавия на двамата автори от между-военната масова историческа продукция, ще се получи една доста особена картина. Заглавия на Петър Карапетров като „Елица“ (1929), „Куманката“ „Дъщерята на Шишмана“ (1930), „Дъщерята на боила“ (1930), „Елема“ (1933), „Ханската наложница“ (1931), „Света Олга“ (1936), „Пленената царица“ (1940), „Майка и дъщеря“ (1942), „Дъщерята на Йоан Асена“ (1942), „Малката императрица“ (1943), „Сватбата на княгиня Елена“ (1943) се оказват напълно симетрични по количество със също така многобройните заглавия с герои мъже; а формулата му „Синовете Борисови“ (1935) е по-скоро изключение в сравнение с тази за дъщерите. Докато при Фани Попова-Мутафова тъкмо в историческата и проза „Дъщерята на Калояна“ (1936), „Дъщерите на цар Самуила“ (1937) и „Мария“ (1939) са по-скоро малцинство и са почти изключения в нейната линия „Солунският чудотворец“ (1929-1930), „Цар Калоян“ (1934), „Увенчанието на Симеона“ (1935), „Йоан Асен“ (1938), „Ангел Кънчев“ (1938), „Последният Асеновец (Боянският майстор)“ (1939) и др.

Затова и ще си позволим да предположим, че половете на авторите и авторките нямат много общо с половете на героите им и заглавията им. По-скоро в историческото четиво на междувоенния период „женското“ нахлува масово и отвсякъде и една от ролите му е да санкционира тък-

мо белетристичното в четивото и в „спора на факултетите“ – там, където официалната историография мълчи или знае малко, а изворите са несигурни и твърде малобройни, белетристиката (и жените в нея) дописва липсващото без никакво опасение, че по този начин би изневерила на (и без това липсващите или несигурни) извори и така би компрометирала исторически-образователните държавнически и институционални амбиции на издателство „Древна България“. Така жените героини са инструментално твърде важни за двойната игра на масовото историческо четиво – те навлизат не като кауза за битка с официалната историография и като нейна алтернатива, а просто като запълване на местата, в които тя така или иначе мълчи и затова може да бъде дописана напълно квазиаристотеловски, „по вероятност и необходимост“. Тъкмо тази успешна двойна игра осигурява огромната и много доверчива тогавашна публика на жанра.

Най-озадачаващото в днешните феминистки прочити не е това, че те пренебрегват тогавашния контекст на масовото историческо четиво, всъщност лишен от полово-родови детерминанти при конструирането и възпроизвеждането на уседналите си клишета, а това, че те единодушно не виждат онези места у Фани Попова-Мутафова (и не само у нея), които са ясни податки за едно автентично феминистко четене.

Да вземем например младата Ирина Комнина, дъщеря на пленения и ослепен Теодор Комнин и последна съпруга на Йоан Асен II. У Фани Попова-Мутафова („Йоан Асен“, 1938) тя е по византийски отрицателна героиня, прелъстителка на царя, убийца на невръстния му наследник (тези развития се случват в „Последният Асеновец (Боянският майстор)“, 1939). Преди да стане такава обаче, тя е влюбена в престолонаследника Петър (който по-късно умира от чума заедно с майка си и патриарха) и нещо повече – тя е голямата разказвачка, начетената жена, която обайва не толкова с младостта и хубостта си, колкото с други качества. В двора на Асеновци Ирина разказва северни саги за Харалд Хаардраде, историята за Стареца от планината, неговата непристъпна крепост и асасините му¹, за конете на тракийския цар Рез и Троянската война, за траките и Орфей, за преподобната света Петка. „Ирино – и казва по едно време

1 Днешният български читател, за когото Старецът от планината е сюжет главно на Умберто Еко от „Махалото на Фуко“ и „Баудолино“, наистина може да изпита странността и очарователността на разказа, произнесен от чужденка на Царевец през българския XIII век.

престолонаследникът Петър, – ти ще станеш втора Анна Комнен¹ (същата Анна Комнина, която в късния роман на Вера Мутафчиева е днешен обичаен обект на феминистки прочити). Ето и реакциите: „Всички впериха очи в момичето. То наистина можеше да разказва чудни неща, които може би бяха известни и на мнозина други, ала никой не умееше тъй майсторски да приказва, да увлича, да унася слушателите си в дивни светове“; „Тъй необикновени бяха очите на Асена: спрени втрепенено връз момичето, което разказваше, сякаш нямаше сила да ги откъсне...“; „Ала сега той слушаше унесено думите на Ирина, защото гласът ѝ зачароваше по-силно от най-силната напитка“².

Интересно е, че отрицателността на Ирина в качеството и на византийка, интригантка и убийца (заедно с разказваческия и дар, който действа на българския цар съвсем както говора на Шехеразада действа на Шахрияр, но пък за България това има лоши политически последици) у Фани Попова-Мутафова е по-скоро изключение. Иначе българската литература, общо взето, доста харесва Ирина Комнина, например в отсечката от 1910 г. и Вазовите „Легенди при Царевец“ до историческия роман „Йоан Асен II“ на Димитър Мантов, 1960 г. Там Ирина е – нека ни бъде простено това казване – възпалената климактерична мечта. Тя е млада и много хубава, няма никакъв опасен разказвачески талант и е искрено влюбена в стария велик цар, защото за нея той е и най-големият сред мъжете. У Мантов това е много плътно подчертано – там Ирина (не съвсем облечена) е заспала върху едни белени край Янтра платна, стряска се и се събужда от пристигането на царя, вижда очите му, които са очи на мъж, за разлика от разните изнежени млади византийски аристократи или уплашените търновски болярски синове и стражници. След смъртта на царя по-късно в романа искрено покрусената Ирина обяснява на патриарха, че няма да пречи на политиката му и никога няма да действа срещу България. Половин век преди това Вазов е на ръба да направи още една радикална крачка в тази посока – в една по-ранна версия на „Кир Тодор в Търново“ (публикувана в сп. „Българска сбирка“ през 1906 г.) от „Легенди при Царевец“ тъкмо Ирина е тази, която в качеството си на „безплътна и чудно видение... пленителна пленница страстна“ прониква нощем в спалнята на царя, за да го предупреди, че баща и Теодор Комнин готви заговор срещу него. Но все пак нещо е въз-

1 Попова-Мутафова, Фани. Йоан Асен. С.: Древна България, 1938, с. 291.

2 Пак там, 301–303, 323.

пряло Вазов, защото в окончателната версия на текста за изданието от 1910 г. в спалнята на царя се оказва не страстната пленница, а духът на баща му, старият цар Асен, който чрез шекспировската си поява го предупреждава за готвеното злодейство.

Да се върнем на Фани Попова-Мутафова. Всъщност във втората и третата част на сагата си за Асеновци тя разказва една и съща история: за дъщерята, която има да избира между бащата и съпруга и избира да остане дъщеря на баща си, и е готова да убива съпруга (или сина му) в името на бащата. Във втората част това е Мария, дъщеря на Калоян и съпруга на император Анри; в третата е Ирина, дъщеря на Теодор Комнин и съпруга на Йоан Асен II. Еднаквият избор прави първата много положителна, а втората – много отрицателна героиня, въпреки разказваческия ѝ дар, с който, странно защо, писателката разказвачка така и не се идентифицира.

Същото двойно счетоводство на сюжети се случва и когато жените, имащи да избират между бащата и съпруга, избират съпруга – те са положителни героини, когато съпругът е българин (най-вече от Асеновци, но не само), и отрицателни, когато жената е българка, а съпругът е чужденец. Впрочем в тази схема няма нищо ново, тя стои фиксирана още у Вазов (а със сигурност и преди него) – „Татарска царица“ от „Легенди при Царевец“ е вид „Дъщерята на Калояна“ – дъщерята на Георги Тертер Елица е дадена за жена на татарския хан Чоки, който управлява в Търново и дълбоко я обича, а тя подготвя заговора и убийството му, после страда, отива в горите, където изповядва греха си – убийството на съпруга – на един свят пустинник, който я нарича „гнуснаво създание“ и „отровно змеище“, но като научава коя е тя и кой е предаденият съпруг, свежда глава и произнася: „България щом те прощава/ и господ простил те е вече!“ (Вазов, IV: 327). А що се отнася до избора на съпруга пред бащата, вече казахме каква Ирина Комнина е допуснал Вазов, макар и в една неокончателна редакция.

Казано с една дума, за националистическата парадигма изборът между бащи и съпрузи няма никакво значение – той е правилен единствено когато е в полза на българското, независимо дали възплащавано от бащата, или от съпруга. Оттам и евентуалното разбиране за Ирина като за лишена от свобода, пленена в буквалния смисъл, угнетена жена, чийто талант е осъден да служи само за битови и политически обайвания, е непостижимо за Фани Попова-Мутафова. Толкова по-странно е, че

до такова разбиране не стигат и сегашните феминистки прочити, които не съзират проблем в това и търсят основанията си само в образа на Калояновата дъщеря, в която не намират потвърждение за нищо друго, освен за патриархализма и традиционализма на Фани Попова-Мутафова. Не можем да кажем защо е така и не бихме искали да мислим, че това е така поради несъзнателната им подчиненост на авторовата националистическа парадигма, която е иначе теоретически несъвместима с техните днешни оптики и инструменти.

Същото се случва и с Куманката. Жената на Калоян и Борил, главната героиня на легендата за Балдуиновата кула, мащехата или майката на дъщерята на Калояна и императрицата на Константинопол, също би трябвало да бъде център на феминистките прочити, но също не е. Куманката непрекъснато прави собствен човешки и женски избор и тъкмо това са нейните политически престъпления спрямо национализма. Отхвърлена от Калоян, който обича държавата повече от нея, тя предлага свободата и себе си на Балдуин, който обаче е прекалено аристократичен, за да приеме такова нещо; приема Борил, за да разбере, че е просто политически използвана от него, няма деца (у Фани Попова-Мутафова, където тя казва на Калоян: „Да. Папата ти обещал друга, нова, млада съпруга. От голям царски род... А аз какво съм? Някаква проста куманка... Неука, от чужда вяра, коварна... и... и бездетна при това!“, при което мъжественият Калоян казва в лицето и: „Не съжалявам, че нямахме деца. Наследник – от тебе!... Благодаря Богу, че не благослови брака ни!“ Целгуба се олюля под тежестта на грозните обиди. Устните ѝ посиняха. Нещо задуши гърлото ѝ...¹⁰) или (у други автори) е майка тъкмо на Мария, дъщерята на Калояна, която е дъщеря именно и само на баща си.

Това, което Целгуба на Фани Попова-Мутафова желае, е събъдването на свободата като страст, въздух, открити пространства, бягство – в този смисъл нейните копнежи през междувоенния период са парадигмално хомологични не на друго, а на стихотворения от „Вечната и святата“ (1927) на Елисавета Багряна. За да не бъдем заподозрени в неправомерна генерализация, ще спуснем успоредицата на текстовете:

Багряна, „Вечната и святата
„(1927)

Но усещам, в мене бие древ-
на скитническа, непокорна
кръв...

Затова аз, може би, обичам
необхватните с око поля, конски
бяг под пляска на бича, волен
глас, по вятъра разлян.

„Потомка“

Във тази стая – тясна, тъмна,
ниска, умирам от неизцелима
рана, че аз не съм възлюбена и
близка, ни чакана от някого, ни
звана.

А искам само, само да оби-
чам...

И искам щедро, волно да от-
давам това, що в мен гори, треп-
ти и пее, и в пищни празненства
да разлюлявам над скъпи гости
звънки полилеи

„Вик“

Фани Попова-Мутафова, „Со-
лунският чудотворец „(1929-30)

А буйната ѝ кръв жадуваше
необятни простори, бляскави
пиршества, турнири, звуци от рог,
конски тропот, волна песен... (ч.
II, 97) *(в изданието от 1969 г. пара-
графът е удължен по следния начин:*
„Как хубаво се спеше, когато вятър-
ът свири край плъстената юрта
в родната степ... Да целиш с лъка
си летящата птица, когато препус-
каш в необятната шир“ (СЧ 1969,
34).

Вярност искаше от нея Калоян.
И тя му беше вярна... Толкова дъл-
го тя се бе надявала, че... все няко-
га сурово стиснатите му устни ще
се отключат за радостна усмивка,
за волен смях... Напрасно бе... И
нима той мислеше за нея? Иск-
ше ли да знае той нещо за нейните
желания, за нейните копнежи, за
това, което я радва или наскърбя-
ва? Какво значеше тя в живота му?
Нищо. А ето деспот Борил... знае-
ше коя е нейната любима песен,
знаеше кои са багрите, които тя
предпочита, подаряваше и соколи
и кучета, придружаваше я на лов,
свиреше и на лютня... (ч. II, 123).

И отивам при него покорна,
сякаш в тъмна хипноза омаяна...
„Intérieur“

Може би прабаба тъмноока
в свилени шалвари и тюрбан, е
избягала в среднощ дълбока с
някой чуждестранен, светъл хан.
„Потомка“

... скитническа, непокорна
кръв. Тя от сън ме буди нощем
гневно...

Може би съм грешна и ко-
варна, може би средпът ще се
сломя...

„Потомка“

– Ти не знаеш защо съм дошла!
Не ме упреквай, Бодуене. Смърт
ме чака, ако Калоян узнае, че сега
съм тук... И все пак аз дойдох...
Слушай... Аз ще ти помогна да из-
бягаш... Да избягаме – тя посочи с
ръка него и себе си – двама. Далеч
оттук, от този затвор... Аз ще ти
бъда жена, робиня, каквото поже-
лаеш... Да избягаме! ... – гласът и
чезнеше от затаена мъка и трево-
га; тя трескаво впиваше пръсти
в раменете му, сълзи блеснаха в
черните и очи – да избягаме! (ч. II,
139).

Бесен гняв, срам и унижение
я опариха като огън... Ярост закло-
кочи в гърдите и, задави гърлото
и... Душата и крещеше за мъст, ця-
лата и кръв викаше за отплата... И
страшни мисли, една от друга по-
жестоки и коварни, се сплитаха в
замаяната и глава (ч. II, 140-142).

И така, куманката Целгуба на Фани Попова-Мутафова възплъщава тъкмо силното, „багрянинското“ в българската женска литературна традиция, което изважда срещу стереотипа на покорната, традиционна и битова жена патоса на първозданното, стихийното, природното. Както отбелязва Миглена Николчина за Багряна, „този образ не е нов... той също е наследен от традицията, готов образ на женствеността, той също е стереотип. Разликата е в това, че първият се мисли като реално съществуващ исторически тип, а вторият – като черпещ сокове от някакви всевечно битийни основи. Не е било нужно Багряна да изгражда този втори образ – сам по себе си той е роден от традицията във всеоръжие, напълно зрял и завършен, така както Атина се ражда от главата на Зевс. Тъкмо не-

говата предварителна подготвеност и завършеност го правят удобен инструмент за един младежки бунт“ (Николчина, М. 2002: 43). И още нещо, което Милена Кирова свързва с модерните характеристики на избрания модел: „Всичко, което е означавало способността да бъдеш модерен до този момент, е било привилегия и симптом на мъжкото преживяване. Героинята на Багряна „влиза“ в готовите форми на този модел, обживява неговата тематика. Текстът не прави никакви опити да провокира или наруши традицията на модерното преживяване. Той просто я навлича – като скъп официален костюм – върху практиката на женското писане. По този начин всички – автор, публика и канон, се чувстват доволни. Героинята на Багряна е нова, дръзка и млада, а все пак странно разпознаваема, уютно вписана в доминиращата парадигма на умението да бъдеш модерен“ (Кирова, М. 2009б: 257).

За нас е важно да отбележим, че в лицето на куманката Целгуба, написана също от жена – Фани Попова-Мутафова, – тъкмо Багрянината лирическа героиня се оказва отрицателна белетристична героиня; тя е чужденка, мащеха, убийца на Калоян, безразлична е към държавната съдба на България и т.н. Това обстоятелство напълно препотвърждава контрамодернистичната нагласа на междувоенното историческо четиво независимо от половете на неговите автори. Затова и тук ще се съгласим със становището (казано по повод сборника с разкази на Фани Попова-Мутафова „Една жена“, 1936), че Багряна и Попова-Мутафова „стоят на двата полюса“ (Касабова, Б. 2000: 55). И няма да се съгласим със становището, че романите на писателката имат голяма роля „за модернизиране на българския исторически наратив“ (Георгиева-Тенева, О. 2009: 277). Същият прочит вижда в образа на Мария, дъщерята на Калояна, израз на това, че „женското писане на Фани Попова-Мутафова с някои свои черти се приближава до т.нар. първи или еманципаторски етап от развитието на феминизма, когато ключова е идеята на оприличаване на жената на мъж...“ (пак там, 283); но не вижда багрянинското у Целгуба, и въобще други версии на феминизма у Фани Попова-Мутафова, може би защото те се оказват експлицирано негативни спрямо националистическия проект на самата авторка, а – както се оказва – и за имплицитните оптики на нейното сегашно четене.

Да се отклоним за момент към еротизма на женското „първозданно“, „природно“, „багрянинско“ у Куманката. За теософската доктрина на Николай Райнов например няма никакво противоречие между женския

ерос и женското умиране за България – Ахинора, съпруга на Аспарух, е декоративно стилизираната тъмна, страшна жена на степта, танатосът на ероса, така близък на теософите:

„Властно гледаха очите ми – о, смъртни, а моят поглед убиваше. И в лъчите на взора ми мъжете губеха свят, а жените замираха от шемет... Прегръдката ми задушаваше в дива и несдържана страст и войводите на моя цар ме наричаха чернокъдра тигрица. По моите ласки мряха младежи и се топяха старици. По моите милувки чезнеше силата на всеки, който ме е зърнал...

... А много бяха те – о, много бяха онези, които заслепени тръгнаха след мене!

И никой от тях не остана жив!

Не спази летописец тържествените стъпки на моя празник, не ня поет за изблиците на моята звездна душа, не удари свирач харфа след талазите на моята тръпна, на моята бясна страст!“¹.

Извън теософската парадигма обаче в тукашните условия първоначалният еротизъм по-скоро е въдворен в модела „лудата жена на тава-на“ – също обикнат сюжет за феминистко четене и също неразчетен в българските литературни интерпретации на Куманката. У Вазов в баладата „Куманката“ от „Легенди при Царевец“ тя е зададена като „усойница свита под трона,/ куманска омайница люта,/ зверкия коварна с корона/ на цар Калояна под скута“; след убийството на Калоян и сватбата с Борил тя си ляга с узурпатора „във страстни обятия новий съпруг/ прегърнала“, но в този момент към тях баладично се присъединява и окървавеният Калоян, който „от задгробния свет/ дошъл е на своето ложе“, при което съдбата на куманката продължава така в баладичната безкрайност: „Години в горите се скита жена/ зловеща и рошава – луда царица...“ (Вазов, IV: 285, 288).

Седемдесет години по-късно сексът и лудостта у Куманката са регенерирани в една късна и бледа реплика на „Дъщерята на Калоян“ – „Вратите на Царевец“ на Иван Тренев през 1983 г. (развихрената еротомания на някои исторически романи от това десетилетие сигурно не е просто абстинентна проява на социалистическата литература, но може

1 Райнов, Николай. Цит. съч. 1990. Т. II, 16-17.

би и рефлекс на почти официално възкръсналата през 1970-те и 1980-те теософия от доктрината на Людмила Живкова). Тук не можем да изчерпим всички повторителни прояви на смешението между секс, пиянство, политика, власт и лудост у Куманката, която воинът Калоян поради държавническа заетост често оставя „неутешена, непомилвана, незадоволена“, тъй като романът се състои главно от тях. Но все пак ето някои примери:

„Над постланите от нея кожи грееше позлатената икона на Вседържеца. На червеното кадифе блестяха короната, жезълът и кълбото... Привличаше я неудържимо светотатството, покварата. Искаше да си мисли, че Калоян я гледа и Христос е безсилен да я спре. Това я възбуждаше до лудост. Окаяница... как се нахвърли на младия деспот, изпохапа шията му, впи устни в неговите и го повлече... Борил потрепера и запуши с длан устата и, но тя се отметна и простена:

— *Гледай короната... Гледай я през цялото време... Искам да я гледаш! Тя може да бъде твоя!*

Луда...

„Мъж... мъж... мъж! Един мъж! Ще го науча... искам всяка вечер, а този тук не може. Беше силен. Какво му стана?... Сега е на двадесет и осем, какво остава за по-нататък... Трябва нещо да сторя... Може би долу, при хлебарите. Да ги видя първо голи до кръста. Един. Трябва ми един... Млад. Не повече от двадесетгодишен. Да бъде прост, беден, може отрок, нужно ми е тялото му... Двама. А защо не двама? Сутринта ще наредя да ги пратят в някоя по-отдалечена крепост...“

Помъчи се да изброи мъжете, които бе уморила. Не успя. Имаше между тях и странници-рицари, и гости италийци, и евреи със златни халки на ушите, и обикновени ратници от войската. Веднъж лежа по луна върху голия лоб на хълма Гарван край Търнов и се търкаля в тревата с някакво съвсем младо момче. Беше го научила с див смях на любов.“¹.

През 1930-те Фани Попова-Мутафова не влиза в никакви подобни подробности нито в „Солунският чудотворец“, нито в „Дъщерята на Калояна“. Там еротичното на куманката Целгуба е сублимирано само до езика на багрянинската женска волност и природност, решени като от-

1 Тренев, Иван. Вратите на Царевец. С.: Издателство на Отечествения фронт, 1983, с. 42, 62, 277.

рицателни, защото са противобългарски, а и въпросът за лудостта не е поставен, въпреки описателни стилистики от типа: „Разярена като тигрица, с блеснали от гняв очи... Дива омраза трепна по хубавото мургаво лице на куманката.....очите ѝ са като на дива котка“¹. Дори в „Дъщерята на Калояна“ отрицателността на Целгуба е вече леко смекчена. Тя е убийца на Калоян, но пък накрая се изправя и срещу също необичайния Борил и се бие срещу войските му заедно със своите кумани и редом с богомилите на Добромир, с което проправя завръщането на Йоан Асен II от север, след което отива в манастир. Това смекчаване Фани Попова-Мутафова може да направи само по един изпитан начин – като вкара багрянинските волности и природността на Целгуба отново в дъщерната фигура (при което неволно я оприличава на „дъщерята на Калояна“): „Най-сетне тя бе отново предишната Целгуба, сестрата на княз Йона, дъщерята на непобедимия, храбър вожд Елти, волното чедо на Карпатите... Доста дълго вече бе търпяла“².

А това ни връща към десните дъщери през ракурса на въпроса, чия дъщеря всъщност е Мария (освен, разбира се, на Калоян). Фани Попова-Мутафова (за разлика от много други) настоява, че Мария е дъщеря на Мария, първа съпруга на Калоян, руса, прелестна и кротка, починала при раждането на царкинята, а Целгуба е само мащехата. В това си решение писателката се противопоставя дори на своя учител Васил Златарски, според когото „тя е била приведена дъщеря на Борила от куманката, жената Калоянова“ (Златарски, В. 2007, III: 309). В самия роман обаче има още една Мария – самата Целгуба, която е получила това име при покръстването си, но никой – нито авторката, нито героите и – не го споменава повече в романа. Вероятно това е така, за да не се забележи иначе доста силната характерологична прилика между завареница и мащеха, която Фани Попова-Мутафова несъзнателно, но последователно допуска, а съзнателно категорично отбягва да формулира. (Много интересно е това, че за разлика от романа, в либретото на операта „Цар Калоян“ Фани Попова-Мутафова нарича куманката единствено Мария – но там пък за друга Мария и за дъщеря на Калоян не става дума, тъй като сюжетът е съсредоточен върху Балдуин и Балдуиновата кула). Мария в романа прилича на покойната си майка Мария единствено по цвета на косата; и по всичко останало много прилича не само на баща си, но и на

1 Попова-Мутафова, Фани. Солунският чудотворец. Ч. II, с. 55, 63.

2 Попова-Мутафова, Фани. Дъщерята на Калояна. С.: 1936, с. 203.

машехата си Целгуба-Мария: по омразата към затворени пространства, презрението към женски занимания, любовта към природата и при-страстието към ездата и лова. Като че ли единствената разлика в харак-терологията на двете е, че дъщерята на Калояна обича и да чете: „Да чете, да играе с кучета и соколи, да язди кон – това бе страстното ѝ увлечение. Ала преждата и чакръка, стана, хурката и везмото не бяха любимите за-нимания на дъщерята на Калояна“¹.

Други писатели не си правят труда да въвеждат мъртва царица за майка на дъщерята на Калояна. У споменатия Иван Тренев Мария е именно дъщеря на Куманката, макар че свекърва и, майката на Калоян, неясно защо (освен заради сюжетната памет за романа на Фани Попова-Мутафова), вика на Куманката: „бездетница срамотница“. Това, че дъще-рята на Калояна от 1983 г. заварва майка си в неудобно положение, я пра-ви само по-креслива от героинята на Фани Попова-Мутафова в следната невероятна реч: „Ти си гороломница, би трябвало да тръгнеш с гъдулари по панаирите, с изкусници по въртележките, да правиш размир с люде от пивниците... Твърда си като острие на нож, не... по-скоро като скала, но вече залишавяла. Но не и за мен! За мен си вече една... една помий-на яма... проклетнице-покръстенице. А този до теб мирише на пръч! Да, тази е думата! Казвам ти я аз, дето свиря на арфа!“ и т.н.². Женско-род-ствената версия на заглавието и на сюжета обаче е налична през между-военния период – „Майка и дъщеря“ (1942) на Петър Карапетров, където куманката е оставена без име, а нейната и на Калоян дъщеря отново е Мария (за разлика от версии на П. Карапетров отпреди 1936 г. и „Дъще-рята на Калояна“, където веднъж куманката е наречена Сцетида и вед-нъж -Елена³). В „Майка и дъщеря“ заглавието е само формална промяна на модела на Фани Попова-Мутафова. Куманката отново е причинила

1 Пак там, с. 65.

2 Тренев, Иван. Вратите на Царевец. С.: Отечествон фронт, 1983, с. 160.

3 Преди „Дъщерята на Калояна“ (1936) на Фани Попова-Мутафова това са и очевидни ко-лебания как да се интерпретира Куманката; дотам, че тя изглежда като две съвсем раз-лични жени и различието не е само в имената. У Петър Карапетров през 1929 г. Калоян е заловен от куманите след убийствата на Асен и Петър, но дъщерята на вожда Сцетида се влюбва в него, изцяло се идентифицира с неговата кауза, в която убеждава и баща си, и накрая дори предвожда лично куманската конница в първата победоносна битка на Калоян с византийците (*Карапетров, Петър*. Куманката. С.: Древна България, 1929). През 1933 г. куманката пък е царица Елена, чиято любов с Балдуин е разказана през погледа на стражника на Балдуиновата кула (*Карапетров, Петър*. Тайната на Балдуиновата кула. С.: Древна България, 1933). Или това просто е израз на практиките на масовото четиво,

смъртта на Калоян и отново се жени за Борил, от когото този път властно иска не друго, а свобода: „Аз исках той да загине, за да се спася аз, царицата, от срамно робство. И друго робство не ще понасям... Ти си още млад и буен. Блазнят те властта, короната, златото... А мен ме блазни свободата. Ще бъда щастлива със съпруг, който ми дари свободата: свободата на дивачка, на потомка на кумански главатари“. И дъщеря и Мария – съвсем в модела на Фани Попова-Мутафова – е преди всичко дъщеря на баща си (макар че пак обича свободата и ездата като куманката); на финалния за текста сватбен пир царицата среща погледа на дъщеря си и „в нейните очи видя очите на мъртвия си съпруг“¹.

Цялата система от прилики между различните междувоенни автори, както и приликите между различни герои в едно и също авторство може да бъдат обяснени и с тогавашното „пъпкуване“ на сюжети и високата им „сериална“ повторителност в междувоенния период. За „пъпкуването“ именно на женско-династичното в сюжетите има и една важна причина, която по-горе бегло споменахме. Желанието за съобразяване с историографията особено силно разразява литературата като „дописваща“ историографията там, където тя знае нещо, но не знае много. Всъщност изворите са много колебливи по въпроса за това, дали произхождащата от българския царски двор императрица на Константинопол (останала императрица в продължение на три години, от сватбата и с император Анри до смъртта му, от 1213 до 1216 г.) е дъщеря на Борил, или на Калоян: „В. Н. Златарски наложи в българската историопис мнението, че съпругата на константинополския император Анри... е била дъщеря на цар Калоян и се е наричала Мария... Сведения за този интересен брак, скрепил първия съюз между България и Латинската Константинополска империя намираме в пет извора от различно време (XIII-XIV в.), *но всичките от западноевропейски произход. В три от тях се твърди, че съпругата на Анри била дъщеря на Борил, а в два – дъщеря на Калоян...* Въпросът за името се решава по-лесно: в нито един извор Калояновата дъщеря не е назована Мария“ (Божилов, И. 1985: 93-94). А и по принцип най-неизвестни са имената на жените и изворите силно се колебаят за тях. Така за междувоенния период се оказва стереотипно и много популярно словосъчетанието „Мария или Анна“, отнасяно най-вече до унгарската съпруга на

което не е никак заинтересувано от консистентността на героите и характеристиките в реализациите на „сериалния принцип“, който управлява неговия социокултурен живот.

1 Каранетров, Петър. Майка и дъщеря. С.: Древна България, 1942, 16-17, 32.

Йоан Асен II: „маджарската принцеса Мария или Анна“ (Дуйчев, И. 1939: 422); „една от дъщерите на унгарския крал Андрей, която в „Синодика“ и в „Житието на св. Петка“ е наречена Анна, а у Акрополит – Мария“ (Божилов, И. 1985: 87). За неопределеността и стереотипността на женските имена в средновековните хроники говори и Фани Попова-Мутафова в книгата си „Княгиня Мария-Луиза“ (1939): „Български царици. Напразно дириш да изтръгнем нещо повече от кратките, оскъдни сведения на старите хроники. Между прашните листа на пожълтели пергаменти, измагията на олющени стенописи, тук таме трепва по някое име, обикновено Мария, Ирина или Анна“. Може би и през тази решетка можем да прочетем и имената на мъртвата жена, която е „вечна“ в стихотворението на Багряна „Вечната“: „Сега тя е безкръвна и почти безплътна,/ безгласна, неподвижна, бездиханна./Очите са притворени и хлътнали,/и все едно – дали Мария или Анна е/.../Но чувате ли вие писъка невинен/ на рожбата ѝ в люлката съседна? – / там нейната безсмъртна кръв е минала...“. Пълната независимост на Багряна от тенденциите на междувоенното историческо четиво не означава, че не можем да чуем същите две имена, които са постоянна синтагма в него, като облъчили отдалеч Багряна; като нейно възползване от тях, за да откаже и атакува още веднъж чрез безразличието на избора между тях („все едно дали Мария или Анна е“) поставянето на жената в линеарността, а оттам и в прекъсливостта на историята.

Фани Попова-Мутафова обаче има свои начини да осигури непрекъснатостта в линеарността. Ако за Багряна женската кръв е безсмъртното на траенето, то за историческата прозаичка безсмъртна е българската кръв, независимо дали е мъжка (династична), или женска, т.е. безпрепятствено дописваща прекъсванията и липсите в мъжката династичност, когато тя е българска. А дори когато династията не е българска, женската българска кръв се оказва месианистично цивилизаторска, например по отношение на Русия, Византия и даже Норвегия¹. В този

1 Ето например как изглежда произходът на света Олга в „Легенди“ на Фани Попова-Мутафова: „И дълго управлява тя руската държава, не като жена, а като мъж силен и разумен. Достояйна внучка на Бориса и сестреница на великия български цар Симеон, във всяко свое дело тя издаваше своята българска кръв...“ („Господарката на Киев“, Попова-Мутафова, Фани. Легенди. С.: Ив. Куюмджиев, 1942, с. 153); голямата дарба на Анна Комнина пък се дължи на нейната баба, Мария Дука (Българката) от рода на Комитопулите: „Кръвта на стария български царски род продължаваше сега да тече в жилите на много византийски князе и княгини. Тяхната красота, тяхната мъдрост, техните дарби възвръщаха силата на изнемошялата ро-

смисъл днешните феминистки прочити, които с известно неудоволствие констатираат „мъжката доминация“ и бащиния модел в личността на Мария от „Дъщерята на Калояна“, забравят, че романът е брънка от генеалогичен модел, сага, той е част от трилогията или четирилогията¹

мейска империя... Да, чедо, ти си наследила необикновените си дарби от моята българска кръв“ („Анна Комнина“, пак там, 246–247); столицата на Норвегия Осло пък се оказва кръстена на Ослава (Светослава), „млада македонка“ и чиста българка, която е пленена и омъжена за викинга конунг Харалд Харфагер, обединител на „племената на норгите“ в единна държава: „Вече повече от хиляда години град Осло ни на- помня неувяхващия образ на тази, която бе израсла в земята на Климента, по времето на светия български цар Борис“ („Ослава“, пак там, с. 41).

- 1 Според едни критици става дума за трилогия, а според други – за четирилогия, но това не е най-важното в случая. Още през междувоенния период Георги Цанев отбелязва, че „нашият белетрист си поставя задачи, за които смята, че не стигат размерите на обикновения роман, и се заема за сложни белетристични постройки... Неговата амбиция е... да свърже ред поколения, да проследи развоя на обществени съсловия, да изведе една от друга исторически епохи. Така се явява трилогията... от няколко години насам трилогията стана увлечение за мнозина. Ст. Чилингиров, Добри Немиров, Гр. Чешмеджиев, Фани Мутаfoва и др. пишат трилогии“ (Цанев, Г. 1932: 173–174). Тук не можем да засегнем в пълнота проблема за това, как „сагическите“ повествования правят модели на историческото време и в какви участъци те спират и/или умишлено или неумишлено провалят линеарността; въпрос, който опира и до идеологиите на свързванията между различните части и видовете изчерпвания на постъпателната сюжетна тяга. Тук дори няма да докоснем изключително важната проблематика около четирилогията на Димитър Талев. Но можем да се възползваме от критически наблюдения върху проблематичността на сагическите повествования от 1960-те нататък. Например Атанас Бучков чете трудността в продължаването на „Легенда за Сибин, преславския княз“ в „Тихик и Назарий“ на Емилиян Станев през въпроса за кризата на авторството: „Мисълта на Сибин прелиства историята, за да се препъне в собствената си историчност... Замишлена като продължение на „Легендата“, повестта „Тихик и Назарий“ е дотам наситена със съвременност... историческата „плънка“ тук е тъй анемична на моменти, че не е в състояние да оправдае „темата“... Става дума именно за болезнено разколебаните естетико-онтологични основания на авторството. Става дума за отсъствието на „ценностно спокойствие“ и смислова увереност в значимостта и съществеността на собствено художествените търсения“ (Бучков, А. 1996: 83, 101, 105). Съвсем друг пък е проблемът за отнoшенията между „Цената на златото“, „Завръщане“ и „Досиетата“ на Генчо Стоев. В интерпретации на Сава Василев се защитава идеята, че „Г Стоев релативизира представата за родствено и различно в живота на поколенията. „Цената на златото“ и „Завръщане“ моделират по различен начин ресурсите на историческото“ (Василев, С. 2002: 53); в по-късна монографична работа същият автор отбелязва, че „Завръщане“ гледа на „Цената на златото“ с очите на „чужд текст“, и обосновава извода, че за трите книги „формулата на трилогийното писане е отстъпила пред аргументите на триптиха“ (Василев, С. 2008: 131–132, 227). Да добавим към тези точни наблюдения и факта, споделен от Генчо Стоев в литературната анкета с Драган Ничев – в подготвителната работа върху „Цената на

„Солунският чудотворец“, „Дъщерята на Калояна“, „Йоан Асен“ и „Последният Асеновец (Боянският майстор)“, наречена от авторката „хроника на едно семейство“. Това е и „семейство“, в което престолнаследие-то съвсем невинно се предава от баща на син, а това кара историческата наука (Иван Дуйчев и Иван Божилов) да се съмнява в това, че Борил изобщо е узурпатор¹. За Фани Попова-Мутафова обаче той със сигурност е узурпатор въпреки принадлежността му към семейството и затова Мария, „дъщерята на Калояна“, запълва Бориловия хиазъм на „истинските“ Асеновци независимо от пола си. Защото, независимо от пола на когото и да е, сянката на бащите доминира в делата на всеки от Асеновците, а пък за първите от тях това се оказва блянът на Симеон. Ще проследим това еднакво и независимо от половете обстоятелство отзад напред, от „последния Асеновец“ към първите Асеновци, за да констатираме неговата твърда детерминираност.

„Последният Асеновец (Боянският майстор)“, 1939 г.:

(за младия наследник на Йоан Асен II Калиман): „По сърце бе милостив като майка си Анна и сестра и света Елисавета Венгерска. Имаше дързостта на Асена стария, мъдростта на Калопетра,

златото“ той е проучил родословието на загиналия в Априлското въстание перущенски апостол даскал Петър Бонев и е установил следното: „От даскал Петър Бонев през внука му, който загива през Септемврийското въстание, стигнах до негов правнук, който загива при Съпротивата“ (Ничев, Д. 1983: 57). Нека отбележим, че в този случай наистина реалността предлага на автора тогавашното успешно политическо клише на подразбиращия се континуитет между Априлското въстание, Септемврийското въстание и 1944 г., но той не се възползва от него и прави други генеalogии чрез други герои, които поставят под въпрос самата генеalogична схема на трилогията, която по този начин става проблематична именно като трилогия и по-скоро действително се разполага във фигурата на триптиха.

- 1 „Борил, племенникът на първите трима Асеновци, е сред онези членове на фамилията, които са били застигнати от най-различна съдба... Единствен Ив. Дуйчев не се остави да бъде подведен от натрапващата се идея за незаконно овладяване на търновския престол... В случая нищо не ни убеждава, че е съществувал определен порядък на престолнаследие от баща към син. Събитията от 1196-1197 г. показват обратното: царската власт е преминавала от брат към брат. И ако случаят с Петър може би не е съвсем типичен, тъй като той е приел царска титла още от 1186 г. и е бил съвладетел на Иван I Асен, то при Калоян няма място за спор. Нещо повече, ако погледнем Калояновите действия от друг ъгъл, те също биха могли да бъдат характеризирани като узурпация, тъй като третият брат е взел властта независимо от това, че имало „законни“ наследници на престола (Иван Асен и Александър). Но очевидно нещата не са стояли по този начин“ (Божилков, И. 1985: 69).

бранните достойнства на Калояна, величието на духа на баща си Асена втори...”

(за *севастократор Калоян*): „Калоян стенеше в сърцето си, отчаян от себе си и съдбата, която го беше избрала за изпълнител на един завет по-суров от слабите му човешки сили... Наследството на прадедите му го смазваше с огромната си и неумолима тежест...”

(*Вътрешна реч на Константин Тих, отправена към покойния севастократор Калоян*): „Ето аз довърших твоето дело... Твоята църква е изографисана, тъй както бе мечтало жадното ти за красота сърце... Упокой душата си, брате мой... В Търнов грее славата на твоя род. За тебе пожертвувах любовта на съпругата си и я напуснах, за да се ожения за дъщерята на Елена и Теодор Ласкарис, която ми даде правото да нося името Асен... да продължа рода ти...”

... Асеновският род се продължаваше в Търнов, чрез кръвта на Еленината дъщеря“ (с. 95-96, 153, 199, 201).

„Йоан Асен“, 1938 г.:

„Време беше Йоан Асен да се погрижи да продължи славния род на Търновските венценосци...”

Това бе синът на Асеня, това бе братанецът на Калояна... И потръпнаха пред тоя кротък взор, който можеше да приковава с такава властна сила...

В жилите му избухна дързостта на Асена и буйността на Калояна. Закипя юнашката кръв на прадедите му...” (с. 16, 119, 162).

„Дъщерята на Калояна“, 1936 г.:

Мария скърбеше с всичката горещина на Асеновската си кръв за тъмното петно, което засеняваше родната и земя...

Големите и сини очи станаха зли и тъмно сиви, както ставаха на Калояна, когато беше гневен...

Сякаш в гласа и отекна далечния спомен за Калояновата несломима воля, тъй строго и повелително прозвуча гласът на девойката...

– Заклевам се в паметта на баща си, че винаги в мене вие ще имате все същия ратник за преуспяването на делото, че никога няма да забравя своя дълг към сина на Асена, че никога няма да намеря покой дорде не бъде отместена кръвта на цар Иваница...

Тя бе останала само дъщеря на Калояна и нямаше право за друго щастие в света..." (с. 68, 82, 299, 307, 409).

„Солунският чудотворец“, ч. I и II, 1929-1930 г.:

„Иваница пламна. Той бе мъдър като Петра, но буен като Асена...

Бяха се събрали, за да видят завършената икона на Чудотвореца. Защото тъй бе отредено от Бога. С неговата помощ, под негова закрила да се освободи царството на Крума и Симеона от позорно ромейско иго...

На смъртния си одър старият боляр Тодор, баща му, бе казал на синовете си: Деца, на вас оставям да направите това, което аз не успях да сторя...

... да освободят всичките земи на Симеоновата държава...

– Сега ни остават още две задачи да изпълним – първо да ни признаят за законна държава, за да не може никой без право да ни напада и ограбва, и второ – да включим в границите си всички български земи, които са съставляли царството на великия Симеон... ще продължим великата бран на Асена и Петра... (*реч на Калоян при коронацията му*).

– Малък си още, Асене. И меко е още сърцето ти. Сякаш, че в жилите ти не тече кръвта на нашия род (*укор на Калоян към младия Йоан Асен*)" (с. 9, 12, 33, 105).

Последната книга от „хрониката“ – „Последният Асеновец (Боянският майстор)“ – сякаш събира в себе си разните версии на наследството: правият, безпроблемен континуитет (в рано отровения от мащехата си Ирина наследник на Йоан Асен), тежестта на кръвта, разбираана като дълг и завет (севастократор Калоян); отказът от личното щастие, за да се осигури и оправдае наследството (Константин Тих, който в това отношение е много подобен на Мария от „Дъщерята на Калояна“). Обаче въпреки жертвата на Константин Тих, кръвта си остава някак неоправдана и романът продължава да нарича в заглавието си севастократор Калоян „последният Асеновец“ (колебанията на това заглавие са по-скоро между него и подзаглавието му), така че не е ясно дали наследството все пак е легитимно осигурено. В това поголовно служене на династичната кръв половите спецификации на посредниците, на провеждащите кръвта, са без особено значение (Константин Тих е съвсем като Мария, а пък дори Йоан Асен изглежда някак по-„женствен“ от Мария). А

този модел е експлициран ясно от Фани Попова-Мутафова в статията и във „Философски преглед“ „Към философията на българската история“ (1937): „... един народ... който носи в себе си наследствената биоплазма, безсмъртната кръв, която не се променя през течение на вековете, подчинена на своята неизменна историческа съдба „(Попова-Мутафова, Ф. 1937: 310). Интересни в това отношение са сериозните различия между две различни десни философии на историята – тези на Петър Мутафчиев и на Фани Попова-Мутафова. Ето възгледа на Мутафчиев за липсата на приемственост в българското историческо развитие:

„Постепенността, съществен белег на всяко нормално развитие, тук почти изцяло липсва; като че ли едничката неизменна черта в целия исторически живот на българите се явява отсъствието на всяко постоянство и приемственост.

Тая особеност изпъква еднакво отчетливо във всички периоди на историческото ни битие – в далечното минало, както и в ново време – и във всички области на националния ни живот. Равномерно движение не се забелязва нигде в него, липсва и трайност в постиженията. Поради това истинско развитие тук няма: всичко е само скокове и поврати, бързи и буйни подеми, последвани от още по-неочаквани и дълбоки падения и от периоди на пълна неподвижност и немощ. Най-ясно изпъква това непостоянство в политическата ни съдба. Епохите на величие и могъщество в живота на средновековната българска държава не настъпват като последици от бавен и следователно естествен възход. Те идват стремително, изумяват с развърнатите в тях сили и осъществяват успехи, за да завършат винаги със сгромолясвания толкова по-неочаквани и страшни, колкото по-трескави са били предшествуващите ги подеми...“ (Мутафчиев, П. 1987: 139).

За разлика от скептичната концепция на П. Мутафчиев, Фани Попова-Мутафова чрез идеята за „биоплазмата“ и „безсмъртната кръв“ вижда тъкмо постоянството и приемствеността (защото това са дадености на наследствената кръв), а в паденията и сгромолясванията съзира точно обратното: „Удивителен феникс, който възкръсва от пепелта, когато най-не го очакваш... скритата сила на този народ, който може да изненадва и поражда с неочакваните си избухвания на несломима виталност“ (Попова-Мутафова, Ф. 1937: 318).

Тук не можем да отделим необходимото внимание на въпроса за дебата за расата през междувоенния период и неговите днешни интерпретации¹, колкото и писането на междувоенната авторка да подава основания за интерес тъкмо към него. За момент ще ни интересува по-скоро омонимичното различие на значенията на еднаквите формули „там нейната безсмъртна кръв е минала“ на Багряна и „безсмъртната кръв, която не се променя през течение на вековете“ на Фани Попова-Мутафова. Интересен последник на тази еднаквост-различие може да се окаже Кирил Христов – по отношение на разбирането на „участта на поета като вечно движение, скитане“ и Ахасферовия синдром в българската лирика Милена Кирова отбелязва, че „заслужават сериозно проучване типологичните връзки между творчеството на Багряна и творчеството на К. Христов“ (Кирова, М. 2009б: 258-259). Но пък Кирил Христов е сигурно най-големият и безуговоръчен почитател на Фани Попова-Мутафова, както личи и от писаните му текстове, и от личните му писма (той я нарича „най-голямата българска писателка, едно колосално явление, което странно е, че може да възникне в България“ – вж. Зографова, К. 2006: 179-180); същата Фани Попова-Мутафова, която е в ясна опозиция с Багрянините значения на същата формула. Този привлекателен литературноисторически сюжет (който тук не можем да разработим) бездруго минава и през интереса на Кирил Христов към въпроса за българската раса; според основния мотив на неговото разбиране за расата „освобождаването на примитивно-виталното, на расовата жизненост е единственият залог да бъде преодоляно настоящето на немоцната, застаряваща и изкуствена цивилизация“ (Еленков, И. 1997: 311).

Всичко това неминуемо ни отправя и към политическите импликации на изследваната дотук проблематика.

Албена Хранова, „Историография и литература“, т. 1,
изд. „Просвета“, София 2011, стр. 255–277

1 Вж. по въпроса блока от следните статии: „Расовите белези на „българското“ в търсене на българската културна идентичност между двете световни войни“ на Иван Еленков; „Екзистенциалните предели на „кризата“ в текстове на Янко Янев“ на Иван Еленков; „Българският спор за расизма през 30те години на XX век: философски и общокултурни перспективи“ на Георги Каприев; „Към историята на идеологическите моди в България: расизмът“ на Димитър Денков и „Расизъм in potentia?“ на Александър Кьосев – в: Натев, А., съст. 1997: 303–368.

Албена Хранова е българска културоложка. Доктор по филология. Доцент по българска литература. Преподавател в ПУ „Паисий Хилендарски“ и НБУ, София. Автор на книгите: „Двете български литератури. Граници на лирическия контекст“ (1992), „Литературният човек и неговите български езици (1995), „Подстъпи към приказката“ (1996), „Яворов. Диалектика и алхимии (1999), „Езикът и неговите речи“ (2000).

Българи и малцинство след потопа в „Аспарухово“

Автор: Светлозар Кирилов

Ул. „Гривица“ в „Аспарухово“, 21 юни 2014 г.

Снимка: Светлозар Кирилов

Тринадесет души загиват след потопа във варненския квартал „Аспарухово“ на 19 юни 2014 г., а картините на прииждаща вода, крещящи за помощ хора, влачени автомобили, дивани, маси, хладилници, телевизори, бойлери, хладилници, килими оставят трайни следи в паметта на хората. Повечето жертви са от махалата в западната част на „Аспарухово“, където се излива Западното (или Темелково) дере и най-пострадалите райони са около улиците „Горна Студена“ и „Гривица“. Другите

поражения са около Източното дере, по улиците „Кирил и Методий“ и „Моряшка“, но там няма човешки жертви.

Как едно мащабно бедствие, което приковава вниманието на нацията и предизвиква кампании за помагане, влияе на отношенията между етническо мнозинство и малцинство в „Аспарухово“ – увеличава солидарността и съчувствието или усилва напрежението и неприязънта?

Този текст се основава на теренна социологическа работа в „Аспарухово“ от 21 юни до 1 юли 2014 г., непосредствено след наводнението, с провеждане на свободни интервюта с жители на квартала и наблюдение.

Руслото, което е издълбала водата, в района на военното деление.

Снимка: Светлозар Кирилов

Роми, турски цигани или турци са живеещите в махалата?

Махалата в „Аспарухово“ се идентифицира най-вече с основната си улица – „Розова долина“. Идентичността на живеещите в нея е сложен въпрос, който подлага на изпитание основните маркери на етническата

идентичност, използвани в социалните науки – самосъзнанието, езика, религията и имената¹.

Повечето от живеещите в махалата отхвърлят за себе си наименованието „роми“, дори някои се дразнят от идентифицирането на махалата като „ромска“ в медиите („В „Аспарухово“ роми няма!“, жена от малцинството, ок. 50 г.) Хората от това малцинство говорят турски и казват, че не разбират цигански (или ромски) и не искат да бъдат наричани „роми“. За какви смятат себе си обаче мненията им се различават и се разделят на две приблизително равни групи.

Началото на Западното дере, ок. 6 км над махалата в „Аспарухово“.

Снимка: Светлозар Кирилов

Едните считат себе си за „турски цигани“ и нямат притеснения да бъдат наричани цигани („Ама защо на всички казват роми? Аз и една дума цигански не знам!...Ние сме турски цигани, български граждани“, мъж на ок. 50 г). Другите изтъкват, че са турци („Говорят „роми“ все едно всички са

1 Gellner, Ernest. Nations and Nationalism. Oxford: Blackwell, 1992.

роми, ама не е така. Е, може да има някои да се смятат роми, но хората тук са турци“, мъж на ок. 55 г.)

И двете групи по-скоро приемат, че в махалата живеят и турски цигани, и турци. Как се различават? Имащите турско самосъзнание казват, че те говорят турски правилно, а турските цигани – по-развалено. Имало разлики в манталитета, поведението. Тук вероятно наблюдаваме процес социално-икономическите характеристики да се превръщат в маркер за етническа идентичност – по-бедните и маргинализирани да бъдат смятани за „турски цигани“, а по-заможните или с редовна работа – за „турци“ („Тук има и турци, и цигани, и българи. Ама те ѝ викат „циганската махала“. Понеже хората като са по-бедни, децата като ходят боси, или така, нищо нямат отдолу – и „циганската махала“. Аз съм турчин“, мъж на 49 г.)

Но и двете групи често изтъкват идентификацията си с България и че са български граждани („Ние обичаме България! Като играят България и Турция, като има мач, ние викаме за България“, мъж с турско етническо самосъзнание, ок. 55 г.) Българите, живеещи в „Аспарухово“, смятат хората от махалата за цигани („Турчин няма да дойде да живее в тази махала. Турците са чисти, честни“, етнически българин, ок. 75 г.)

Съвпадението между „реалната етническа характеристика“ и самосъзнанието е сложен въпрос, който се актуализира при всяко преброяване в България, когато някои хора се самоопределят етнически като турци или македонци (най-оспорваните случаи), а други не приемат тази идентификация и смятат, че трябва да бъдат, съответно, цигани/роми и българи. Турскоезичната група „милет“, която живее в Североизточна България, вкл. и Варна, има тенденция към турско самосъзнание, докато българите и турците ги смятат за цигани. Отхвърлянето на турската им идентичност поражда болезнени реакции, като тази на турскоезичен мъж от „Аспарухово“ от „уста милет“, ок. 55 г.: „Даже и ДПС ни дели. Казват „турците и вие“ – ние сме нещо друго! Чакай бе, защо и вие ни делите – ДПС, за които ние гласуваме, които ще ни защитават?!“

Хората от махалата обикновено имат две паралелни имена – както турско, така и българско. Тези, които не са върнали турското си име в официалните документи, обикновено използват българското си име и в неформалното общуване и предпочитат да бъдат наричани с него. Върналите турското си име имат по-ясна етническа и религиозна идентификация като турци и мюсюлмани.

Номинално хората от махалата се смятат за мюсюлмани и на ул. „Розова долина“ има изградена преди няколко години джамия с минаре. Но част от турскоезичното малцинство преминава към протестантски църкви през последните десетилетия – процес, който се наблюдава и сред ромите в градските махали (*„Аз вярвам в Исус Христос, вярвам и в Аллах, ама в Исус Христос повече вярвам. Не ходя на джамия – да им слушам глупостите“*, турскоезичен мъж, 50 г.) Броят на жителите на махалата, преминали към протестантските църкви, е преценяван от имама на джамията на „Розова долина“, Сами Мехмед, на ок. 20 %¹. Това преминаване от исляма (и от православното християнство – в други райони) към протестантските църкви от страна на хора, смятани за цигани или роми, изглежда се дължи на болезненото им осъзнаване като личности от отритнато малцинство, които търсят морален ориентир и смисъл, не го намират в традиционните си религии и жадно възприемат посланието на протестантските пастори, които са от немногото, които имат добронамерено отношение към тях (*„Разбрах, че ходжата не може да ми помогне, не може да ми спаси душата. Аз вярвам в бог Исус Христос. Ние не се молим на икони, молим се на бог Христос и понякога на бог Отец. Горе има джамия – там изобищо не стъпвам. Те [мюсюлманите] може да се молят сутрин, обед, вечер, но псуват, лъжат. А ние сме честни – не крада, не лъжа, не псувам. Хората могат да ми оставят къщата си – нищо няма да пипна, нищо няма да взема“*, мъж от малцинството, 49 г.)

Въпреки преминаването на някои към протестантизма, повечето хора от махалата религиозно се идентифицират с исляма (*„Тук хората са мюсюлмани, спазват Корана“*, мъж с турско самосъзнание, на 63 г.)

И в „Аспарухово“ сред малцинство, нехаресвано от макрообществото, има мнение, че съществува група, която е действително примитивна и заслужаваща лошото отношение към себе си. За махалата около „Розова долина“ тази недолюбвана група са загунджиите – циганска общност, която живее в селските райони на Бургаско, Варненско, Добричко, и през последния четвърт век се преселва към градските махали, вкл. и тези на Варна, особено „Максуда“ и „Владиславово“. Според хората от махалата в „Аспарухово“ загунджиите ядат кокошки, които са умрели и са вече започнали да се разлагат.

1 Интервю със Сами Мехмед, имам на джамията в „Аспарухово“, 25 юни 2014 г.

Причините за наводнението?

Скъсване на резервоар на „В и К“ или на военните са основните слухове в „Аспарухово“ за причината за приливната вълна. Военното поделение на флота се намира точно на хълма над махалата и то е оградено, което подхранва съмненията за нещо нередно, станало там и предизвикало потопа. Тези слухове изглежда са неоснователни и по-скоро показват недоверието на хората в „Аспарухово“, а и България като цяло към институциите – „В и К“ отрече да има неизправности с техни резервоари в района на бедствието¹, а Български морски сили заявиха, че шахтата за вода в поделението над „Аспарухово“ е твърде малка, за да предизвика наводнението, и там освен един стар плувен басейн, няма други водоеми, вкл. рибарници или водохранилища². Белег за недоверието към институциите е, че немалко хора от „Аспарухово“ вярват, че броят на жертвите е по-голям от обявления и говорят за 30–50 и дори повече удавени.

Отсечени дървета близо до началото на Западното дере.

В местността наоколо има още много такива.

Снимка: Светлозар Кирилов

-
- 1 Цит. по: Стефанов, Ставри. „В и К“ Варна: Потопът не е предизвикан от скъсан резервоар. „Черно море“, 23 юни 2014, бр. 129, с. 3.
 - 2 „Народно дело“. Отвориха вратите на поделение 26800: Слуховете, че рибарници наводнили „Аспарухово“, са опровергани, 2 юли 2014, с. 3.

Изсичането на горите по високите места над „Аспарухово“ е най-вероятната причина за наводнението след проливния дъжд на 19 юни 2014 г. вечерта. Кварталът е наводнен в зоната на двете дерета, които преминават през „Аспарухово“ – Източното и Западното (Темелковото). Двете дерета не са свързани, намират се на няколко километра едно от друго и е малко вероятно резервоари, дори и да ги е имало, да се спукат едновременно и на двете места. Проследяването на Западното дърво, което е над махалата, води до военното поделение, което е като разсечено от приливната вълна. Водата там е създала русло, което на отделни места изглежда 7-8 метра високо и 5-6 метра широко. Началото на Западното дърво на юг, откъдето е тръгнала водата, е на ок. 6 км от махалата в гориста местност, в която има много отсечени дървета. Редица следи там говорят за незаконна сеч – виждат се следи както от каруци, така и от камиони, с които вероятно са извозвани отсечените дървета. В района има участъци с пластмасови бутилки, хранителни опаковки и дори дрехи, които изглежда са от биваци на секачите. На някои места от основния коларски път, който идва от „Аспарухово“, се вижда как возилото, най-вероятно каруца, се е отклонило от коларския път, за да не е непосредствено видимо, влязло е навътре в гората и е спряло, а дърветата наоколо са изсечени.

Много от хората в „Аспарухово“ са наясно с изсичането на горите над квартала – живеещите на високи етажи в блоковете казват, че са виждали как се сече гората, а мнозина говорят за гледката на каруци, натоварени с дърва. Но адекватното обяснение не е елементарното „циганите изсекли гората“, тъй като това явно е ставало с мълчаливото и вероятно платено съгласие на (без)отговорните институции – полицията, общината, горските. Мъж от квартала разказва как видял преди година цигани, около десетина души, които сечели дървета. След време минала полицейска кола, водачът на секачите дал на полицаите 200 лв. и те си заминали. Имало е акции срещу изсичането; хората разказват, че до полицейското управление в „Аспарухово“ е имало десетина каруци, задържани при незаконна сеч, за които етнически българин на ок. 70 се шегува, че са били на *„на тия, които не си плащат“*.

Телцето на тригодишната Жана (Рефие) е открито под тази кал на ул. „Горна Студена“ в „Аспарухово“.

Снимка: Светлозар Кирилов

Вторичната причина за потопа и жертвите са къщите, построени по склона на Западното дере. Те се оказват на пътя на приливната вълна и в тях са били много от загиналите. Главният архитект на Варна Виктор Бузев заявява, че над половината от къщите на хората от малцинството в „Аспарухово“ са незаконни¹. Но има къщи, които имат нотариални актове въпреки че са на склона на дерето. Триетажен блок, който едва ли е незаконен, също е точно на склона на Западното дере. Общинските и районните кметове по закон са длъжни да контролират изграждането на сгради, но това явно не се е случвало и вероятно е имало и корупция, за да изникнат къщи там, където не трябва. И тук простото обяснение „циганите строили където си искат“ е едностранчиво, непълно и пропусква вината на институциите на макрообществото. Тази дуалност на

1 Цит. по: Велев, Любомир. Гл. архитект на Варна: Половината ромски къщи в квартала са незаконни. „Черно море“, 24 юни 2014, с. 3.

вината точно е уловена в думите на етническа българка от квартала, ок. 30 г.: *„Не са виновни ромите, не ги виня. Виновна е общината. Те да не би да не знаят, че строят къщи незаконно? Да не би не знаят, че изсичат гората? Не е луд, който... Ама те [малцинството] си знаят правата, по-добре от нас си ги знаят“.*

Солидарност или конфликт между българи и малцинство след наводнението?

Дали бедствие, довело от смъртта на тринадесет души, повечето от малцинството, и до загубата на почти цялото имущество от десетки хора от махалата може да създаде солидарност между хората с различна етническа идентичност?

Много от живеещите в махалата около „Розова долина“ са трогнати от съчувствието на хиляди хора, дарителската кампания и стотиците доброволци, които помагат след наводнението (*„С българите живеем много добре. Едва сега разбрах, че не вярват на тоя, Волен Сидеров, на Джамбазки, на Красимир Каракачанов — като видях колко хора са дошли да помагат... Една жена взела заплата, ей там, отсреща застанала и раздава веро, препарати, сапуни. Благодарни сме на цяла България!“*, мъж с турско самосъзнание, ок. 55 г.) Дори чужденци, някои от тях студенти по медицина във Варна, се включват в разчистването. Имамът на джамията в „Аспарухово“ Сами Мехмед казва: *„Виждам съм как българите носят храна на малцинствата. Много са благодарни на българите и цяла България. Много ме учуди, че някои са взели децата си. Толкова любезно беше. Видях чужденци в къщата на хората — англичани, германци. Един човек си беше взел сина, 8-10 г., и започнаха да чистят къщата на човек от малцинството. Хората не определяха кой какъв е — ром, турчин, българин. Човешкото беше на много високо ниво, всички помагаша“¹.*

1 Интервю със Сами Мехмед, имам на джамията в „Аспарухово“, 25 юни 2014 г.

В двора на джамията на ул. „Розова долина“.

Снимка: Светлозар Кирилов

От друга страна, хората от махалата смятат, че в някои случаи са пренебрегвани, защото са малцинство. Президентът Росен Плевнелиев посещава „Аспарухово“ на 21 юни и разговаря с хората на улица „Белгород“, където живеят българи и щетите са предимно материални. Махалата се намира по-нагоре, в южна посока, и някои от жителите ѝ смятат, че президентът ги е пренебрегнал, а пораженията при тях са много по-значителни и човешките жертви са повече. При почистването на къщите, пълни с кал и вода, някои от малцинството мислят, че се дава предимство на техните български съсед и организаторите насочват доброволците по-скоро към къщите на българите и не толкова към тези на малцинството.

Какво е мнението на етническите българи? Много от доброволците и съседите са толерантни и не се притесняват да разчистват къщи на хора от малцинството. Но пък редица от българите в „Аспарухово“ смятат, че „циганите са виновни“ за бедствието заради изсичането на гората и незаконните къщи (което изглежда е вярно, но непълно, тъй като институциите също имат вина за това). Според тази нагласа хората от махалата, разположена по-високо, имат вина за приливната вълна, коя-

то първо нанася поражения при тях, но после връхлита къщите на българите, намиращи се в по-ниската част по улиците „Балкапан“, Белгород“, „Ростов“ и др.

Допълнителни нюанси на негативизъм се появяват при тълкуването на поведението на малцинството след бедствието – че се възползва и злоупотребява с помощите или опитва да краде от изоставените къщи (*„Чакат помощи!? Преди наводнението ходеха до магазина и си купуваха храна! А сега чакат помощи!... Крадоха жици, кабели!...“*, етническа българка, ок. 55 г.; *„Ама тия цигани! Нахвърлиха се на помощите! Като докараха помощи и те се хвърлят! Българите не са така!“*, етническа българка, ок. 65 г.)

Тази тенденция в мненията потвърждава един от основните изводи от изследванията на нагласите – хората трудно променят нагласите си и формират ново мнение, тъй като селективно възприемат и интерпретират новата информация така, че да отговаря на досегашните им нагласи, както изтъква хомеостатичната теория за нагласата и когнитивния дисонанс¹ (*„Аз съм малко нещо националист. Турци, цигани не ги обичам. Защо да ги обичам? Има в квартала такива, не приказвам с тях, а и защо да приказвам – проста нация“*, етнически българин, 65 г.) Тези, които са етнически толерантни, продължават да са такива и са склонни да помагат и на хора, смятани за цигани. Тези, които мразят малцинствата, намират в наводнението нови аргументи за омразата си – ако има жертви и разрушения в махалата, те се дължат на действията на нейните обитатели, но страдат и българите, живеещи наблизо.

* * *

На 19 юни 2014 г. Магдалена Шопова, млада жена на 29 г., се връща в махалата след престой в Германия, където работела в заведение за дюнери. Идва, за да вземе със себе си в Германия двете си деца, син на 13 г. и дъщеря на 3 г. Дали в Германия биха се интегрирали? Дали биха имали по-различен живот от този на презирано малцинство в България? Дали биха станали отговорни и честни европейски граждани? Няма как да разберем. Вечерта приливната вълна отнася къщата им на ул. „Горна Студена“, точно до дерето. Бездиханните тела на Магдалена и сина ѝ Али са намерени сред първите жертви. Мъртвото телце на тригодишната Жана (Рефие) е изровено от калта четири дни по-късно, на 23 юни.

1 Festinger, Lion. A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford, CA: Stanford University Press, 1957.

Светлозар Кирилов е български социолог, преподава в Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Факултета по журналистика и масова комуникация. Интересува се от етническите и расовите конфликти и от възможностите за интеграция на ромите. Автор е на монографията „Полша в лабиринта на прехода“ (2006 г.) и на редица публикации за мултикултурното общество, международната миграция, медиите, ромите, чернокожите, латиносите и др. Бил е медиен експерт към Съвета на Европа, Страсбург.

Коментари (1)

- 14-07-2014|**Пенка Ангелова**

Трудно е човек да бъде учен на толерантност. Толерантността е свързана с „толериране“ на другостта. Там, от където **трябва** да се започне е още в детството, в предучилищната възраст и основният проблем е много прост, но много сложен за изпълнение. А именно

Идентификация на хората като такива

Това ще рече – разграждане на социални, нацио-нални, религиозни бариери, възприемане на другостта като равнопоставена.

При много български граждани отношението към другостта е НЕ-ЧОВЕШКА в двойния смисъл на тази дума: те не приемат другия като човек и се отнасят нечовешки към него. Реакциите по медиите го показват непрекъснато.

Хензел и Гретел

Автор: Димитри Иванов

Шахматният коментатор на Българската телевизия беше Владилен Попов; ние му казвахме Ленчо. В студиото той заставаще пред таблото с шахматните фигури, на живо показваше ход по ход всяка от партиите на Спаски, Тал, Ботвиник, Каспаров и Боби Фишер, коментираше какво щяло да стане, ако примерно конят не бил на d4. Колегите си направили минитурнир в нашата стая, Ленчо надникнал и те: „Ленчо, влез, коментирай партията ни“. Ленчо влязъл, хвърлил око на разположението на фигурите на шахматната дъска по средата на партията, и казал: „Няма такава партия“ и излязъл. Тези думи на Ленчо станаха легендарни. Повтаряхме ги, смеехме се и не се питахме защо се смеем. Дали понеже Владилен се беше отнесъл презрително към нашите шахматни умения, дали понеже той носеше името на онзи, който казал „Есть такая партия“.

Думите на Ленчо изчерпват целия коментар, който бих направил за вътрешното положение в днешна България, затова няма да го правя. Минавам към международното.

През 2016 г. The Bank of England ще пусне нова банкнота. Тя ще е с номинал пет паунда, пет лири, пет фунта, не знам как да го кажа, щото както и да го кажа, все ще ми се смеят. На банкнотата ще е Олд Уини, Уинстън Чърчил и легендарните му думи от 1940 г.: „Мога да ви обещаю само кръв, пот и сълзи“. Blood Sweat and Tears. Сега има рок банда „Blood Sweat & Tears“, also known as „BS&T“.

Аз бях майстор да слухтя пред телефонкена вкъщи и да го настройвам на „вражеските“ радиостанции, забранени за слушане в Царство България, когато бяхме съюзници на Германския райх, и после, когато бяхме най-верният сателит на Москва. Мислех, че съм чул Чърчил да казва Blood Sweat and Tears. Но после узнах, че той казал приблизително същите думи в парламента, а по Би Би Си за целите на пропагандата тези думи ги казвал британски актьор, който имитирал Чърчил. Легендарните думи не трябва да ги приемаш безрезервно. Нали райхсми-

нистърът на пропагандата Гьобелс бил казал, че стократно повтаряната лъжа ставала истина. Но Гьобелс казваше истината, че десет хиляди полски офицери са застреляни при Катин по заповед на Сталин, а съветската пропаганда твърдеше, че германците ги разстреляли. За Анджей Вайда мога да разказвам, но няма смисъл, можете да видите филма му „Катин“. Във филма има кадри от изложбата за престъпленията на болшеvizма, която Гьобелс лично откриваше в градове в Германия, Полша и други страни. Изложбата пристигна в София, говореше се, че ще я открие Гьобелс, но той не дойде. Чакахме го тримата „Хензел унд Гретел“ и аз. Стояхме на „Царя“ пред Руската църквичка. Отсреща в приземието и на партера, и на втория етаж, свързан с партера като в атриум, беше най-хубавата изложбена зала в София, където Гьобелс да открие изложбата, предимно фотоси, направени при разкопки в Катинската гора. Същите фотоси ги видях във филма на Вайда.

Думите „Кръв, пот и сълзи“ са легендарни. Да ме прощават разните социолози, политолози и други лози, ама и без световна война потникът ми мирише на пот, на жената като ѝ шибна един, ще има и кръв, и сълзи. Но не бива тъй. Ще бъда фин, образован мъж. Аз знам латински, понеже живея на улица „Латинка“. Внимание, започвам да съм фин.

Евгений Дайнов да не говори за политика, ами да вземе китарата и да изсвири нещо, както американските рокаджии от групата Blood Sweat & Tears, also known as „BS&T“. Огнян Минчев не е дебел, той е слаб. Слаб политолог, искам да кажа. Пловдивчанецът прокурор не е дебел. Той е слаб в поведението си на правник, искам да кажа. Делян Пеевски не е дебел. Против него аз нямам естетически възражения. Само граматически. Не се казва тоз страхува онзи, а онзи се страхува от този. Аз и на Георги, Кеворк исках да му кажа да не казва тоя говори „на ангро“, а „тоя говори ангро“, но той до ден днешен казва „на ангро“.

Заклучение: Няма дебелаци, има хора с наднормено тегло. Западните посланици не са дебелаци, когато ни препоръчват еднополовите бракове.

Няма педерас'и. Има гейове. Те могат да се събират пред паметника на Васил Левски. Пред паметника може да има плакат с гъза на певеца Азис. Форумци ми припомниха за П. Г. Удхаус:

- Вери уел, Джийвс. Какво става навън, Джийвс?
- Демонстрират педерас'ите сър.
- Пречат ли им да са педерас'и?

- Не сър.
- Тогава защо демонстрират?
- Защото са педерас'и сър;

Нежните уши да не се обиждат от думи като педерас', фък, гъз. Това са невинни възклицания. Мръснишките думи ги изговарят политиците. Ето пример:

Казват на Маргарет Тачър:

- Немците ни биха на футбол, спорт, който ние англичаните сме измислили, те ни биха на нашия национален спорт. А тя:
- Ние два пъти ги бихме на техния.

Демек националният спорт на германците е войната и англичаните ги били победили в две световни войни. Легендарни думи. И неверни.

Чърчил искал да стане флотски офицер. Но не можел да смята. После артилерийски офицер. И там искали да можеш да смяташ. Отишъл в кавалерията. Въпреки това той после станал първи лорд на адмиралтейството. Ататюрк разпердушинил неговия десант на Дарданелите в Първата световна война.

Сега през август 2014 г. ще видим дали Ердоган ще разпердушини завета на Ататюрк Турция да е светска държава.

А пък във Втората световна война няма Курск, няма Сталинград, няма битката за Берлин. Като Джеймс Бонд англичаните отишли и победили германците в „техния национален спорт“, войната.

Гьобелс купал, не можел да стане кавалерист. Но той не казваше лъжи, а истината за Катин. Гьобелс имал шест факултета, а в Германия не можело да си купиш университетска диплома, както днес в България. Знаем го от баща ми, който следвал в университетското градче Гьотинген. Той живеел под наем в дома на неговия професор по химия, бил български красавец, с щерката на професора какво са правили е тяхна си работа, но професорът скъсал баща ми на изпит. С недостатъчни знания – Ausgeschlossen! Изключено. Немислимо.

В днешна България е мислимо. Диплома, военен чин, научно звание. Иженарицаемият „генерал-лейтенант“ и „доктор на науките“ Бойко Борисов. Ние не сме като германските педанти, нито като английските, които не пуснали Чърчил във флота нито в артилерията. Ние само педантично броим колко водки изпил професор Драгомир Драганов. Ние сме демократични, умни и красиви. Правим черен списък на журналисти и на публицисти, които не бива да слушаме и да четем. Демокрацията е

свобода и ние сме палави демократчета, умни и красиви педерас'чета и ние можем да цапотим паметника на червеноармееца.

Да се върна на приказката си за банкнотата от пет лири, която The Bank of England ще пусне в обращение през 2016 г. и която ще бъде с лика на Чърчил и с думите му за пот, кръв и сълзи. Той непрекъснато пушел и пиел и когато го питали дали да му сервират кълка или крилце, все казвал „Да“. Сиреч цялото пиле. Не могат всички да са вегетарианци, въздържатели и непушачи като Хитлер.

За д-р Паул Йозеф Гьобелс какво да кажа, освен че имал шест факултета. Чакахме го тримата, но той не дойде. На Ханс и Грета им виках Хензел унд Гретхен, понеже има едноименна приказка. Грета се смееше. Беше много добро момиче. Ядем, после тя казваше „Аз чиниите“. После, вместо да каже хайде да се смеем, казваше: „Хайде да правим весело“ и се смеехме. Ханс не понасяше шеги. Той имаше униформа на „Хитлерюгенд“. Аз исках да имам на „Бранник“, но нашите ме набиха и не станах бранник. Аз исках да набия Ханс, щото Грета го харесваше. Разказвал съм как го причаках на входа с една прогнила дъска със забит ръждив пирон. Но не било писано да стане така. Горкото момче отбранявало Берлин в последните дни на фюрера.

Нашите социолози, политолози и всякакви други лози се позовават на легендарните думи, повтарят папагалски трите цитата, заучени в комунистическа партийна школа или в САЩ. Те не са политолози. Те не са виновни, че са задръстени образователно и биографично. Да перифразирам Ленчо: Няма такава партия, такива политолози.

„Посредственици навсякъде, сегашни и бъдещи. Опрощавам ви всички. Амин!“. *Mediocrities everywhere, now and to come: I absolve you all! Amen! Amen!*

Финалът на „Амадеус“ на Питър Шафър. Николай Бинев изигра прекрасно ролята на Салиери. Но няма Моцарт. Виждам само посредственици.

DI copyright

Димитри Иванов е български журналист и преводач. Дълги години работи в БТА. След това представя новините в предаването на БНТ „Всяка неделя“. Сред водещите на седмичното обзорно политическо предаване „Панорама“. След 1989 г., заедно с Тома Томов води седмичното предаване „Наблюдател“. Прави много интервюта със световноизвестни политици, писатели и журналисти. Понастоящем е колумнист във в-к „Сега“, където рубриката му е на границата между художествената литература и публицистиката. Анализите му са изпълнени с лични спомени за събития и хора.

Коментари (9)

- 09-07-2014 | **Невдигнат тост за този гост**

Човекът-оркестър! Свири като на Владе, Ване, Кеве, Коко. И още бие тъпана. А, забравих Митето. И, че свирил на телефонен. Един такъв телефонен свиреше и на моя чичо, който го купил пред централна баня от млад червнотезис завоювател във ватенка. Скоро научих, че негов внук пък освободил Берлин от дядото и себе си. Вижте! Човекът-оркестър „от-маря“ в американска ти-шъртка и английски тиранти като истински анти-тиранин. Няма да се правя на по-голям умник от него, защото той е къпан с всякакви води. Глупости не ми се говорят повече и изобщо. Но питам, не е ли езика му, език на обидената от нещо безобидност? Хора, слушайте между синкопите и ще чуете защо.

- 10-07-2014 | **Гост**

Бранник не е успял да стане, но ченге да. Малко са го били. И въобще цялата тая логорея за какво ни я представя ЛП? Хумор? Мъдросост? Как тече времето в главата на един медиен герой? Тъжна глупотвина от човек който някога съм слушал с интерес. Очевидно бил съм глупав и аз. Уви.

• 10-07-2014|**Гост**

Не му придирийте толкоз, момчето е пълен отличник, а какво бъдеще само имаше да му се втвърдят китките, но се изметна и стана..., е, знаете какво... Френски го научават монаси йезуити, после зяни качество за темп или обратно, щото преди да се покатери по стълбата, има едно упражнение—на лакти и на колене, а в свободната борба точка се дава за „МИНАВАНЕ ОТЗАД“, следва предаване на добродетели по подобаващ начин за утаечните служби и се поема нагоре, откъдето сгромолясването надолу не ти мърда. Позабрави той, газетаринът му неден, доброномерените спрямо него проф. Никола Шипковенски и проф. Иван Темков, но следовниците им хич и не го забравиха, та от време на време си го поприбирват в болница „Свети Наум“. Ето и сега, пуснаха го в градска отпуска и отмах се нахендри с такова бръщолевене, на което би завидял и знаменитият афазиолог проф. М.Критчли. Иначе схватлив, загълфикува вардианите, че ще отскочи до Мата Хари от втория етаж, тя пък в липса—не можела да не присъства на разстрела си и по индукция нашият, за да я свали по-лесно, гледа да се докара на сурат бетер на свален от бесило или разстрелян на мегдана като шумкар в родното му село. Е, той си загуби пъпа като Зевс и се гражданее, но знаем си го ние—още понасмърдява на цвика и се дръгне от осилките по задника си. Стигна доста нависоко в преводаческите си умения и уж напусна селото, но то не го напусна. Сега е кривнал да се самобанализира. Жалко за него. Даже ме жегна извътре, когато водещият му офицер от ДС му подвикна Рони. Същият стражарин по една от масмедиите го предаде, че Рони било контрахирана форма от Хистерикон—Посерон. И той лъже, но няма лъжа, че това станимашко селянче е изоставило напълно болната си жена. Що да чиниш: КЕФАЛ С МОРАЛ!!!!

Винаги ваш: Заманов, официален турски шпионин в „Под игото“.

П.П. Чу се, че Димитраки преди рутинни процедури в любимата му клиника се разврещял, че бил преводач в „Илиада“. Нейсе, ние пък трудно си превеждаме изцепките му, но дано се осафореса и без водещ офицер.

• 10-07-2014|**Боряна Статкова**

Къде и кога се раждат думите!

Благодаря и как да благодаря на човека, който знае много думи и смисъла и значението им и кой как ги ползва!

- 11-07-2014|**Златко**

Обичайната тукашна реакция при всеки мат'рял, който се доближи до границата на жълтото: от една страна, чорбата се сърба толкова по-не-наситно, колкото по-миризлива е, а от друга, коментиращите естествено бързат да обявят, че те са НАД такива неща и ги четат, разбира се, само така, щото са им предложени без пари... Суета и глупост човешка, никой не е предпазен от нея.

А инак добрият Димитри е силно развлекателен, ако и точно по начина на един стар, мъдър пияница – всичко му е ясно, разбира се, но само дотолкова, колкото да каже, че нищо на тоя свят няма смисъл. Просто потвърждение на житейския факт, че всички сме зависими на първо място от телата си и тяхното състояние. Събориш ли се отвътре – дали психически или физически, разлика няма особена – остава ти само едно: да кла-тиш глава мъдро над хорските страсти и да викаш за всяко нещо: „Няма-аа стане, вече сме виждали всичко“. Нормалната реакция на огромното мнозинство сънародници – все хора видели и патили, които не могат да повярват дори и в това, че слънцето все още ще изгрява и след една седми-ца или месец...

Прочее, ваша си работа. Самият аз, както виждат онези от вас, които идват тук по-често и от по-дълго време, преминавам в момента през ня-каква странна фаза в живота си, в която желанието и енергията ми вне-запно се отклониха в посока, която не е точно идентична с тази на спи-санието. Няма страшно, всичко е наред и всичко ще си продължи както винаги, просто присъствието ми тук – и за добро, и за лошо – вече от-давна не е толкова интензивно, колкото беше допреди няколко години. Уморихте ме, признавам. Поне от много приказки вече не виждам особен смисъл. Върша си работата както винаги, но не ми се приказва. Прекале-но много глупости, прекалено много невежество, прекалено много агре-сивност. В някакъв смисъл казвам същото, което казва и Димитри, само дето си мисля, че продължавам да вярвам във всичко, в което някога съм вярвал.

Тъй. Накъдрих един куп празни приказки, сега е време за работа...

А вие си коментирайте, изпускайте парата както желаете. Лошо няма, аз просто съм уморен...

- 12-07-2014|**Обратен случай**

Баща ми каза по тоя повод:

Умората е благородството на благодарността за добре свършената работа. Поздравя кански Златко Енев, за туй, че най-сетне стигна до китайското прозрение. Пожелай му от мое име да използва в бъдеще глупостта на другите така, както я използвах аз: не с техните камъни в техните гладини, а с полезно свършената работа. Неговата не е никак малка, и никак, ама никак!, безполезна, напротив.

Чингис Кан – син

12.07.14

- 12-07-2014|**Обратен случай**

Да се чете „градини“, не „гладини“, въпреки че и „гладини“ не е никак лошо: глупавия е винаги гладен. Имахме еидин ратай, който изяждаше по един тулим боб и питаше за още.

С кански поздрав:

Чингиз Кан – син

- 14-07-2014|**някога В слушах**

Колко жалко! Колко тъжно! А все пак някога имахте какво да кажете, Димитри Иванов.

Макар че престанах да Ви слушам след панславистките Ви световни заговори. Идва в живота един момент, в който човек си казва: Не разберам света повече! (цитат от една германска пиеса, последна реплика.)

Останалото е мълчание!

- 23-10-2014|**ivan ivanov**

toii Zlatko, ako e o4akval ne6to drygo...

Норвегия е най-доброто място на света за писателите

Автор: Ивън Хюз

Посетете Норвегия и поне едно нещо веднага ще ви се набие на око: страната е наистина малка. Наброявайки около 5 милиона, населението ѝ е колкото онова на щата Алабама. Така че да се продадат тук половин милион екземпляра от нелесни за четене книги, както го е направил Карл Уве Кнаусгор, е дори още по-трудно, отколкото изглежда на пръв поглед. Следното обобщение е трудно за проверяване, но аз бих си позволил да твърдя, че ако се изчислява пропорционално на глава от населението, неговата автобиографична серия *Моята борба* се продава в Норвегия приблизително също толкова добре, колкото *Великият Гетсби* се е продавал в Америка през цялото време от появата си насам.

Размерите на Норвегия допринасят още повече за полемиките, заобикалящи *Моята борба*, а като следствие от това – и за успеха ѝ. Както няколко души ми казаха, когато отидох там, за да представя Кнаусгор на страниците на *The New Republic*¹, всеки тук познава някого, който пък познава някого, който е „герой“ от книгата – обикновено обрисуван с реалното си име. Катрин Санднес, редакторка на едно от водещите тукашни списания, която цитирам в статията си, ми каза, че познава поне 20 или 30 души, които се появяват в книгите, както го прави и самата тя.

Но има и един друг начин, по който самата Норвегия помага да се разбере феномена Кнаусгор: страната е едно от най-завидните места в света за хора от писателската или издателска професии. И ето защо:

– Норвегия е станала една от най-богатите в света страни, благодарение на петролния бум, започнал през 1970-те. Независимият инвестиционен фонд на страната (SWF), **[понастоящем с размер от 898 милиарда долара]**, бел. пр.] се смята за номер едно в света. И както посочва един мой приятел, работещ в областта на петролния бизнес, тя е и една от малкото „петро-държави“, които не страдат от „проклятието на

1 Виж превода на съответния материал на страниците на „Либерален преглед“: **Карл Уве Кнаусгор: една литературна звезда се бори с разкаянието**. Бел. пр.

ресурсите“ – тоест не е измъчвана от неща като корупция и/или репресивен режим. Във влака на път от Осло за Кристиансанд се запознах с човек, работещ за корабостроителна компания, обслужваща големите петролни платформи в океана и той ми каза, „В тази страна ние спечелихме лотарията. Тръгнахме от това [прави жест, все едно че лови риба] и стигнахме до това [нов жест, все едно брои пари]. (Корабостроителят, ветеран от военноморския флот, държеше екземпляр от Играта на тронове. Кнауслор вече беше прочел, естествено). **Индексът на човешко развитие на ООН** – една от световните мерки за ниво на стандарт на живот, поставя Норвегия на **първо място**. За нещастие на посетителите, цената на живота тук също е извънредно висока. Норвежките градове са по правило **40-50 процента** по-скъпи от Ню Йорк. В един от магазините видях бутилка с газирана напитка, която струваше 6 долара.

- Всички държавни университети са по принцип безплатни.
- Това може и да прозвучи малко трудно за вярване, но според Световната книга на фактите на ЦРУ, нивото на грамотност в Норвегия е **100 процента**.

- При тази комбинация от петролно богатство и здрава скандинавска държава, правителствените разходи за култура са значителни. Разговарях с един литературен критик на име Трон Хауген на работното му място, Националната библиотека на Норвегия, в Осло. (Помолих го да прецени колко от онези 80 или там някъде хора, които в момента седяха в библиотеката, са чували нещо за Кнауслор и той се разсмя: „О, сто процента“.) Законът в Норвегия изисква всяка публикация да бъде депозирана в Националната библиотека и в момента там се **дигитализира** цялата библиотечна колекция. Всеки човек в страната ще може да ползва тези материали безплатно онлайн; за книгите, намиращи се под защита по авторско право, ползващият ще може да ползва текста, но не и да го сменя на компютъра си.

- Щом само някоя нова норвежка книга премине през комисията за качествен контрол, художественият съвет на Норвегия **закупува** 1,000 екземпляра от нея, за да бъдат разпределени по библиотеките – или 1,550 екземпляра, ако става дума за детска книга. (Всичко това идва отделно от бюджетите на отделните библиотеки). Тази схема за изкупуване, както разбрах, държи на повърхността множество малки издателства, които не биха могли да съществуват другояче. Слуките на американските независими издатели сигурно биха потекли при някаква

подобна перспектива. Друг ефект от тази схема е, че тя субсидира писателите, докато си изградят име и кариера. Те получават авторски проценти (royalties) от онези 1,000 екземпляра – при по-добри условия от обичайните. Освен това за книгите в Норвегия не се плаща данък върху добавената стойност.

– Някои от тези културни програми се намират под заплаха откак миналата година на власт дойде едно по-консервативно правителство. Но думата „консервативно“ е, разбира се, нещо относително. Норвегия има някои от най-добре платените в света нискоквалифицирани работници (manual laborers), както и най-зле заплатените шефове на фирми, както **каза** пред списание The Economist един норвежки мениджър.

– В съгласие с тукашните бизнес-споразумения, продаването на книги на понижени цени е по същество забранено, **както е и в още няколко други европейски страни**. Това защитава книгите от фирми, [продаващи в големи количества] като Амазон, а освен това означава, че печалбите от бестселъри, които в противен случай биха били най-масово и най-евтино продаваните, субсидират всички останали книги дори в още по-голяма степен, отколкото това е случая в Америка. Може да се каже, че Кнаулсгор помага на множество други писатели да останат в бизнеса.

– Водещите книжарски вериги в Норвегия се притежават от главните издателски компании. Някои видни бизнес фигури в Америка, като например Ендрю Уайли и Майк Шатцкин, наскоро предложиха големите американски издатели, особено Penguin Random House, да последват този пример и да навлязат в книгопродаването. (Други обаче отбелязват, че някои американски издатели вече са опитвали да го правят, без особен успех).

– Заедно със схемата за изкупуване, страната дава и доста голяма директна поддръжка за писателите и другите артисти. Общопризнатите артисти получават **гарантиран доход**, обикновено до пенсия, а други могат да кандидатстват за стипендии от по една до пет години. Всичко това помага на Норвегия да си запази твърдо място в световната литература – едно доста сериозно предизвикателство, като се има пред вид фактът, че езика се говори и чете от толкова малко хора. Наборът от потенциални читатели за всяка отделна книга е малък, така че издателите трябва да изискват високи цени за всеки екземпляр, за да могат да покрият разходите си, а това пък в допълнителна степен ограничава про-

дажбите. Напълно възможно е в друга страна писател като Кнауслор да би се отказал преди да напише Моята борба, ако би трябвало да оцелява стриктно в съответствие с норвежкото търсене не литературна проза.

– Едно от неприятните последствия за норвежките читатели: малкият пазар и значителните разходи за преводи означават, че множество великолепни чужди произведения не са достъпни на норвежки език. За самият Кнауслор това е непрестанен източник на неудовлетворение. За да задоволи интереса си към Рембо (французин), му се е наложило да си купи екземпляр от **биография**, публикувана на английски език в САЩ. По необходимост той чете на английски и книги, написани на трети езици. Английският език на Кнауслор е отличен, но все пак това е проблем. Това е като да се гледа фотокопие от фотокопието на някоя фотография.

– По същия начин множество високо ценени в Норвегия книги не са достъпни в Америка, където преводните книги си пробиват път само с огромни трудности. Дебютният роман на Кнауслор, Далеч от света, все още не е издаден на английски. Някой би могъл да поправи тази грешка. Ако аз бих могъл да чета норвежки, бих чел и приятеля на Кнауслор, Геир Ангел Йойгарден и неговия **Багдадско индиго**. Това е разказ за войната в Ирак, разказан главно от гледната точка на активистите на „човешкия щит“, работещи при изключително опасни условия. Ако сте чели нещо за Ангел Йойгарден в Моята борба на Кнауслор или в моята собствена статия, сигурно ще оцените високо факта, че работното заглавие на романа е било Против здравия разум. „Това би могло да служи и като негово мото в живота“, пише за него Кнауслор в Книга шеста от Моята борба.

– Отчасти и за да доведе повече чужди заглавия в Норвегия, Кнауслор е съ-основал в Норвегия малко издателство на име **Pelikanen**. Брат му, Ингве, е един от съдружниците в предприятието. Голяма част от производството им се състои от преводни издания. От американските автори те вече са **публикували** Кейти Китамура и планират да издадат Бен Маркърс, както и класическия Изгубената седмица на Чарлз Джаксън.

– Кнауслор казва, че винаги е мислел Моята борба като роман и при норвежките издания книгата се обозначава като роман. Разговаряхме за това какво я прави роман, а не мемоар, тъй като повечето имена са истински и той е коригирал „грешки“ в разказа си. (Американският издател, **Archipelago Books**, предпочита да не обозначава книгата по единия

или друг начин. Отговорите му бяха различни, сред тях: че Норвегия не притежава истинска традиция на мемоара като форма на изкуството, различаваща се от автобиографиите на известни хора. Освен това той казва, че никога не си е задавал този въпрос, докато книгите не са били публикувани на английски език.

Източник

Ивън Хюз е американски журналист и автор, сътрудник на множество културни издания, сред които *The New York Review of Books*, *The London Review of Books*, *The New York Times*, *The New Republic*, *The Boston Globe*, *n+1*, и *The Awl*.

Коментари (1)

- 11-07-2014|Златко

Законът в Норвегия изисква всяка публикация да бъде депозирана в Националната библиотека и в момента там се дигитализира цялата библиотечна колекция. Всеки човек в страната ще може да ползва тези материали безплатно онлайн; за книгите, намиращи се под защита по авторско право, ползващият ще може да ползва текста, но не и да го сменя на компютъра си.

Я гледай ти! Оказва се, че без да го зная май-май съм бил бая ти нещо норвежец:) Какво ли не прави човек в глупостта си, или пък ако си е роден пияничък, какъвто изглежда е в случая случая...

Стоичков, Куката и Дядо Добри

Автор: Мартин Касабов

...или всичко, което ненавиждам в днешна България

„Гледа ли филма за Стоичков?“ – попита ме приятел, докато се разхождахме в един иначе доста приятен ден. Дотогава не бях имал честта да се запозная с това творение на родната документалистика, така че трябваше да го разочаровам. „Този филм може да разплаче и зрял човек!“ – каза прочувствено моят иначе много съдържан и мъжествен приятел, докато се опитваше да ме убеди, че съм изпуснал нещо наистина феноменално. Обещах му, че непременно ще поправа пропуската, стиснахме си ръце и всеки пое по пътя си.

Тъй като не съм голям спортен фен, отлагах дълго гледането, докато един ден собственият баща не ме помоли да му потърся филма в интернет. Прецених, че това трябва да е заветният момент, когато цялата Вселена се опитва да те накара да направиш нещо, съдействайки ти по всички възможни начини. Настанихме се удобно и баща ми пусна филма. Горедолу след около един час, докато гледах как тумбестата футболна легенда посещава роднини и приятели, рита топка с децата от махалата и пуска дебелашки шегички, внезапно ме осени прозрение: този човек е символ, икона на която се кланя цяла България. Просълзените очи на баща ми сякаш го доказваха.

Оттогава мина значително количество време и темата може би вече не е актуална, но аз продължавам да си блъскам главата върху този въпрос – какви са нашите съвременни герои? Като изключим Григор Димитров, който съвсем отскоро е в полезрението на масовата публика, мисля, че съвсем спокойно можем да се спрем на три образа, които генерират огромно количество възхищение. Христо Стоичков, който наскоро се появи в реклама за бира, където за пореден път демонстрира своето „Чшш, дай това тука уе“ поведение, Мариан Вълев-Куката, който за последно показваше среден пръст в предаването на Карбовски, където всъщност имаше и репортаж за последния ни герой – добрият Дядо До-

бри. Е, как е възможно, питам се днес, тази група от откровени простаци да трогва толкова много моите сънародници?

Във филма, Стоичков прочувствено заявява, че сега сигурно е щял да бъде престъпник, но ето на, виждаш ли, ритал е топка и е успял. Сериозно ли, това ли е нашият Франк Синатра? На какво ще научи децата ни? Че успехът е по-важен от всичко? Че не е важно дали си образован, а е важно да си напорист? Веднъж попитах приятелка: как преподаваш чужд език, който самата ти не разбираш добре? Отговорът беше чисто откровение: Важното е да си уверен в себе си, няма значение колко знаеш. Е, явно формулата работи.

Чашата преля, когато през 2011 г. футболистът получи почетното звание „Доктор хонорис кауза“ на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ – изключително звание, което се присъжда за заслуги към развитието на науката, образованието, културата и обществения живот. Предполагам, че академиците са били впечатлени от забележителната приложимост на думата „майка“ в неподозрян контекст, както и от впечатляващите му полиглотски умения. Социологът Цветозар Томов бил толкова впечатлен, че дори си подал оставката. Със сигурност най-адекватната в случая реакция.

Куката е образ от сериала „Под прикритие“ и е символ на новата мъжественост. Престъпникът със сърце от злато, който със своята орангутанска походка всява респект в сърцето на всеки кандидат-мафиоз. По улиците все по-често виждам наперени пичове с тениски на Тони Монтана и Дон Корлеоне. Със сигурност това не е продиктувано от голяма любов към киното. Вместо да се поучат от трагичния край на тези образи, те се впечатляват от тях, имитират ги. Или Де Палма и Копола не са си свършили добре работата, или при нас нещо не е съвсем както трябва. Разбира се, тук говорим за филмов образ. Мариан Вълев не е Куката. Не познавам човека, но адмирам решението му да се оттегли от публичното пространство. Искрено се надявам и другите образи, споменати в заглавието на този текст да последват примера.

Дядо Добри – религиозният фанатик с тъмно минало, който прилича на архетипния образ на благия старец, страдащ от лошотията на света, но всъщност праща хора в Ада, без да му мигне окото. За разлика от другите двама, които се радват на завидно охолство, Добри е безумно беден. Но какво прави той с малкото, което има? Дава го на отдавна дискредитираните православни попове, които винаги са били част от

престъпното status quo, подкрепяйки властимащите, забележително незаинтересовани от никакви си „морални принципи“. Тук ще си позволя да цитирам една приятелка, която съумя да побере мислите ми в само няколко реда: „У нас сякаш винаги е имало някаква архаична прослава на крайно нерационалната църковна езотерика, окичена с ореола на каноничната „святост“ – грях, смирение, откуп, които, малко или много стилизират църквата като свято, чисто и благо място. Да, ама не! Ни святост, ни благодат лъхат от там, и съм сигурна, че ако имаше полза роду от даренията, трябваше да отидат за нуждаещи се на този свят, не за индулгенции от институцията (формални)“.

Всички тези хора са събирателен образ на нашата лицемерна вяра. Погледнете големия кръст, който Куката носи, или футболистът, който благодари на бога за отбелязания гол. Аз имам проблем с вярата като цяло, но лицемерната вяра е нещо далеч по-противно и заслужаващо презрение. И като говорим за двуличие, няма как да не спомена журналиста, който от ревностен защитник на алтернативното се превърна в пропагандатор на чалга културата. Вижте какво казва той в ефир, точно след като Дядо Добри е осъдил неверниците на вечни мъки: „Хората, които ходят по моловете са молци. Хората, които празнуват Коледа, за да се натръснат, са идиоти. Хората, които пускат стотинка в чашката на Дядо Добри, са добри хора, но не е достатъчно.“ За Карбовски това е примерът, който трябва да следваме. Но кой ще пуска стотинките в чашката на „последния светъл и чист човек“, ако всички сме като него? Кой в крайна сметка ще работи? Стоичков рита топка, Куката краде, а Добри проси. Честно да ви призная, не знам дали някога сме били по-неориентирани.

Мартин Касабов е роден през 1991 г. в Пловдив. Завършил е ПУ „Паисий Хилендарски“, специалност мениджмънт. В момента се занимава с литературна дейност, резултатите от която могат да се проследят в блога му, на име „**Изумен**“.

Коментари (52)

- 15-07-2014|**Златко Ангелов**

БРАВО!!! Нямам думи – толкова това нещо е силно и вярно.

- 16-07-2014|**Самолет 005**

Това е реакция на млад човек срещу обърканото ни народно мислене, но самият термин „народно мислене“ е достатъчно объркан.

Какво на старогръцки са героите Херакъл и Прометей? Те се появяват при смяната на хтонизма с героизма и стават културни герои. Ранният героизъм в старогръцката митология е борбата с хаоса. При късния героизъм героите се открояват с интелектуален потенциал – Одисей и компания... Героите на България от кои герои са? Бори ли се Стоичков с хаоса? Да... вкарва голове и ни прославя. Открадва ли като Прометей нещо от хтоничните чудовища? Да... открадна на французите участието в Мондиала. Значи Стоичков е класически герой за българите. Ама, това е кочина. Няма значение – конина, некочина ние сме вътре и имаме класическия герой Стоичков. Ама, аз искам други герои... Всеки иска други герои. Въпросът е, че като народ трябва да минем през героиката си и да достигнем до късния си героизъм. Това и правим, бидейки народ...

- 16-07-2014|**Златко**

А ти сигурен ли си, че си разбрал посланието на този текст, Самолете? Някой някъде да е казал, че има нещо лошо в това Стоичков да играе футбол и да вкарва голове? Разбира се, че не. Проблемът се появява едва когато, поради културния и всякакъв друг вакуум в тази страна, Стоичков изведнъж се оказва в премяната на човек, който запълва *духовни* потребности. Или, казано по нашенски, манджа с грозде. Същото касае и останалите двама, както и повечето кумири, които това общество по някакъв начин се изхитрява да си издири, въпреки отварянето към Европа, въпреки (или може би точно поради) изтичането на мозъци, и т. н. Накъдето и да се обърне човек – само и единствено някакви мастодонти, някакви абсолютно неподходящи за ролята на водачи хора, без грам култура, с някакъв селски дух, ама в затънтения смисъл на тази дума, че и манталитет на вечни Ганьовци, пред който народецът се умилява, щото и неговият същия. И прочие, и прочие. Сякаш вчера сме били

отделени от Империята, а не са минали вече век и половина. Абсолютно същите картинки като при Алеко, неподвижни, непомръдващи се, все така владеещи колективното въображение, все така задаващи тона на „Изкарай Гано говеда“... Ееее, докога все едно и също?

- 16-07-2014|**Самолет 005**

Между другото „Изкарай, Гано, говедата“ е велика песен. Но това заглавие е ярък пример за полисемия, а ти точно това ме питаш – дали съм разбрал многообразието на разораната нива. Не зная дали съм го разбрал! Само зная, че тук всеки пише с оглед на настроение и подтик към мисъл, тоест семиозис. Аз също си мислех, че младият човек протестира срещу манталитета на вечни Ганьовци, а не срещу Стоичковото вкарване на голове. Между другото не съм срещал голмайстор със завършени три висши и професура, както и шофьор на ТИР с диплома по тази специалност, издадена от университет за тираджии. Не ставаме герои поради диплом, а поради щенията на народа... Размисълът, на който ме навежда тази статия е, че по-тъжно е да нямаш будители, отколкото героите ти да са второразрядни. Герои винаги има. Но, ако разчепкаме естеството на будителите, то тогава Гана с говедата автоматически става недостижим шедьовър... Може би един Пенчо Славейков (като поет и мислител) докарва говедата близо до Ганините...

- 16-07-2014|**Rumbata**

Като атеист, това, което вътрешно не мога да приема е назоваването на Дядо Добри като простак, без значение до кой е нареден в една група. Ако случайно акцентът е върху „тъмното минало“, то сякаш за някого или поне за няколко човека миналото му не е тъмно и може авторът да каже по-подробно кой е всъщност Дядо Добри. Като атеист, който има достатъчно интелект за да си зададе въпроса Кой е Дадо Добри всъщност, още преди да прочета статията, аз се опитах да си реша вътрешния проблем. Реших, че Дадо Добри може да е убиец! От тези, които са осъзнали греха си и се самонаказват, събирайки милостиня и молейки се безспирно на бога ... разкайвайки се истински за делата си. така, че нямам проблем с „тъмното минало“ ... удобно нали? Важното за мен е, че Дядо Добри си вярва – така съм го приел – и в това няма нищо лошо. А на фона на останалите от групата Простаци, за мен Дядо Добри не знае в

какъв свят живее, просто защото неговия свят е абсолютно несъвместим с реалността на простаците, колкото и възмутени да са от самите себе си.

- 16-07-2014|**Българи от ново време**

Златко, нали обеща да не си слагаш пръста там дето скърца. А ти? Пак солиш манджата с грозде. По-добре стягай стаята за гости, там ти е силата. Четем и други е-списания, но никой не се бърка на читателите си. Написаното от Касабов /бълг.: Градски/ е просто джибровица. Тая истина ще я понесеш ли? Прилича на птицата, която искала да стане камила. Казваме ти го в очите, чуи ни. Заслужаваме повече, Златко. Защото сме социалисти.

ПП. Предай поздравите ни „Самолет 005“.

- 16-07-2014|**Мартина Видолова, Мюнхен**

Напълно съм съгласна с „Българи от ново време“. Стилът на младия човек е рехавая сянка на нещо. Половин милион берлински идиоти ли посрещнаха ритнитопковците си вчера? Защо Златко Ангелов е написал тези пет възторжени думи, без да обясни причината за това. Защото смята мнението си за толкова солидно, че те са достатъчни ли? Аз не можах да дочета сексуалните му кошмари, но няма да кажа като него „Жалко!!! Нямам думи да опиша подобно упражнение по писане. Гениалността не е негов патент, тя може да бъде не само между краката, а в тях.“ Наистина е обидно. Прави са „новите българи“, че заслужаваме повече, г-н Енев. Първо беше Димитри, страхувам се че идва легион. Дано да ме разберете г-н Енев. Иначе „ЖАЛКО!!!“ за прекрасните автори, които публикувате.

- 16-07-2014|**Златко**

@Мартина: аз съм тук на това място с няколко години преднина пред вас, така че позволете ми да пропусна покрай ушите си предупредителния зов... Не бяхте един, двама или трима, през всичките тия години. И не че нещо ви имам за глупави или повърхностни хора, просто вече до такава степен съм свикнал с тая ситуация (идва тук човек, завърта се за ден-два и вече всичко му/й е ясно, та даже и започва да ми дава акъли и предупреждения)... та не й обръщам внимание. Няма и смисъл, разбира се. Единственото, което се поражда от всичко това са километрични постинги тук из форума, пълни с глума, скука и глупости.

Впрочем, аз архивирам всичко. Сърдете се или се радвайте на самите себе си, защото тук нищо и никога не изчезва. Като при Великата Света Инквизиция, предполагам...

• 16-07-2014|**Манол Глишев**

тук малко ще ти потрия сол на главата. Предполагам, че Златко ще е доволен, защото нали трябва да има дебат:)

Разбира се, българското общество в момента е доста разцентрирано и или няма ценности или герои, или има фалшиви. По това спор нямаме. С едни приятели направо си говорим, че цялата ни групов идентичност я няма. Но не мисля, че тъкмо посочените от теб трима души са повод за възмущение. Мисля, че хабиш „барут“ в грешна посока и по несериозен начин.

Ицата Стоичков си е просто момче, но е добър ролеви модел за хора с кофти произход, защото със сигурност е по-добре да се научиш да играеш добре футбол, отколкото да вършиш разни гадни неща като например да крадеш. Разбира се, ако излезе, че и Стоичков е станал мутра като част от другите си едновременно съотборници, това ще е сериозен проблем, но той е популярен именно като футболист, а не заради някакви други неща. Не е лъжа, че този човек наистина беше феноменално добър в това, което правеше. А това само по себе си е за уважение. Да, обикновено спортистите не са гении. Чудо голямо.

Куката е по-проблемен, това го признавам. Това си е типаж на очарователен престъпник. Боя се, че такива типове винаги ще бъдат страшно привлекателни, поне във филмите и книгите. Не знам дали точно като ролеви модели или просто като любими персонажи. Надявам се да е само второто, макар че в България има все повече абсолютно изпаднали в безпътица хора, които си въобразяват, че имат шанс в амплоато на „лоши момчета“. Но всичко това си е част от рисковете на реалността и не е вина на актьора Вълев, който (също като Стоичков) си върши добре работата и създава персонаж. Отново – това само по себе си е за уважение. Инак ще заприличаваме на комунистите, които са забранявали злият фашист да се представя като симпатяга:)

С дядо Добри си стъпил много криво, Мартине. Първо, нелепо е да сравняваш жив човек с персонаж от сериал, още повече когато живият човек е самото отрицание на филмовия герой. Горедолу си поставил

на едно ниво Тирион Ланистър и Майка Тереза:) От това материалът ти страшно олеква, направо не знам как Златко се е съгласил да го пусне.

Второ, написал си, че „поповете“ били дискредитирани и Добри едва ли не е съучастник в техните предполагаеми престъпления. Да те информирам: не поповете са дискредитирани, защото „поп“ е обикновеният енорийски свещеник, задължително баща на семейство и като правило не особено богат човек, който венчава, кръщава, опява, служи, изповядва и причестява вярващите. И си общува най-често с една сюрия възрастни жени. Безобидна личност в най-редовния случай. Дискредитирани са не тези няколко хиляди попове, а едно малцинство от стотина монаси, трийсетина епископи и десетина митрополити, които живеят, за да си бъркат в носа. И сред тях има добри изключения, но ако беше казал не „попове“, а „калугери“, щеше да си една идея по-прав. Има разлика и тя не е малка. Човек трябва да бъде точен. Отделно, просто не е вярно обобщението ти, че „поповете“ винаги били с властта, далеч от морални принципи. Не е вярно, Мартине. Мога да те затрупам с добри примери не само от числото на редовите свещеници, но дори и от монаси и владици от последните 130 или дори само от последните 70, или дори само от последните 10 години. Може би не си достатъчно добре информиран, но православната Църква в България през XX в. има огромни заслуги пред обществото в лицето на хора като варненския митрополит Симеон, екзарх Йосиф, владиката Борис Неврокопски (мъченик срещу властта, при това далеч не е единствен) и патриарх Кирил (един от спасителите на българските евреи). Дори само аз познавам забележителни православни духовници и съм наясно, че говориш малко наизуств, а не като добре информиран човек.

Не че липсват и абсолютно негодни владици, разбира се. Само дето пак няма никаква вина на самия Добри, а на други хора, а отговорността си е винаги поименна: примерно старозагорският митрополит Галактион или пловдивският Николай са доста уродливи. Те, а не Добри. Защото какво прави той? Ами че старецът май е единственият човек, загрижен за поддържането на „Св. Александър Невски“, една великолепно сграда в лошо състояние. Изпросил бавно и трудно една сериозна сума пари и ги дал за храма. Ами, Мартине, човекът може да е наивен, може и да е бил излъган, но е направил нещо само по себе си налагащо уважение (да не говорим, че има един паралелен случай в Новия завет, който дядо Добри направо повтаря – става дума за вдовицата с двете лепти). Човек трябва

да има добрия вкус да оцени една такава отдаденост. Да, разбира се, тук има мистицизъм, нещо дълбоко примитивно, нещо средновековно, ако щеш. Много добре – но откога това е зло? Ама Добри може евентуално да има и тъмно минало? Може, не знам, от теб чувам. Ако търси религиозно изкупление за някакви негови си прегрешения, това е далеч по-похвално от грозната арогантност на безсрамни лица като, де да знам, Станишев. Абе, Мартине, ами че това наистина е дълбоката и все още жизнена традиция на лична святост, на подвиг, молитва и бедност в православното вероизповедание. Става дума за сериозни духовни преживявания, осмисляни от стотици години насам, това е все едно да риташ срещу медитациите на брамините в Индия, просто стоиш несериозно. Това е жива илюстрация на едно странно, но много задълбочено културно наследство. Разбирането за това би те довело до друго отношение, до изследователски интерес, ако щеш. В лицето на Добри пред нас стои всъщност истинското Средновековие, без значение дали това ни харесва или не. Личната святост или поне благочестието винаги е леко налудничаво за нас, нормалните, обикновените. Но то трябва да бъде поне оценявано по достойнство, а не осмивано по евтин начин, защото това не ни прави чест. Не мисля, че може да се отрече личната вяра на Добри и намирам подигравката с такива хора за неуместна.

Такива ми ти работи. Далеч съм от казионното бодрячество, но винаги трябва да сме конкретни. Ако искаш да кажеш, че спортът, киното, мутрите и Църквата не предлагат добри ролеви модели; че българското общество страда от преклонение пред фалшиви идоли, липсва му вяра и не бива да превръща в свои звезди разни съмнителни личности – давай. Има нужда от подобни мнения. Но го направи добре, направи го умно и дай по-добри примери, защото тези трите (и особено Добри) не са на място.

- 16-07-2014|**Мартина Видолова** – Obermayer

Господин Златко, аз съм в Германия от 48 години. А Вие, драги, дойдохте със самолет и виза, нали! Така че, спестете си слюнките. Каква прелест беше разказът на оня възрастен човек – бай Митко или Димитър Симов, доколкото си спомням. Същият, който написа незабравимия си шедьовър „Ако бяхте на мое място“. Прогонихте и него, с графоманското си его, нали! Него къде го „архивирахте“? Защо той не публикува повече при Вас? Защо го скрихте? Защо не му обърнахте това внимание

в сайта си, като на жълтоо пате, което трябва да изкълве много трици йощ, преди да го прочете. Стоичков дава хляб на много като него, затова би?. Защото, както казват „новите българи“ сте социалисти ли? Продължавайте да архивирате. Но пропускайте кадърните, които са сбъркали пътя и са стигнали по погрешка до Вас. Кой помни гениалните архивари, писателю Eneff?“ И не ме плашете с изтриване, за да не кажа повече. Punkt! Aus! Aber nicht vorbei, denken Sie darauf!!!

- 16-07-2014|**Мартин Касабов**

Мислех да не коментирам, но Манол ме принуди.

Другарю, очаквах повече!

В първата част на коментара си, ти предъвкваш неща, които вече изрично съм подчертал и пояснил. Тук не обсъждаме заслугите на Стоичков към спорта и неговите умения на професионален футболист. Възмущаваме се от това, че е получил звание за принос към културата. Отвращаваме се от преклонението пред тази, до болка позната безцеремонност, която до съвършенство се е инкорпорирала в неговата личност (виж още Бойко Борисов и Слави Трифонов).

Къде съм сравнявал жив човек с филмов герой? Пък и дори да е така, защо да не го правя, при положение, че в ума на българина това са образи, които генерират възхищение? Не са ли художествените герои символи, идеали, събиратели на качества, които срещаме в истинския живот. За мен и тримата горепосочени вече са преминали в някакъв култов статус. Радвам се, че споменаващ Майка Тереза, защото тя спада в същата категория – зло, малко човече, което чрез страданието на хиляди получи световна популярност. Повръща ми се от подобни объркани морални ценности.

Помислих, че в началото просто набираш темпо, но тогава ти съвсем се отплесна.

Заяждаш се за думата „попове“, която съвсем очевидно е използвана като събирателен образ за цялата лицемерна пасмина православни свещеници, които са подкрепяли античовешки режими, без да им мигне окото, и по този начин отдавна са дискредитирали вярата си. Хайде, приятелю, можеш много повече от един мързелив misreading. Информацията, с която „ще ме затрупаш“, без съмнение, е предимно за единици, отцепили се от официалната позиция на църквата. Такива със сигурност има, но ние не говорим за това, нали?

След това отново завърташ нещата в своя полза. Нямам против човека да проси (виж какви неща ме караш да пиша) и да прави каквото си иска с парите, които му дават. Акцентът е другаде.

Този дядка е станал символ на християнската ви вяра. Ти явно се гордееш с това, но за мен това е противно и аморално. Малко ме е яд, че този текст беше публикуван преди да го редактирам и обогатя, но на две места все пак съм споменал случая в който Добри прачаше неверници (тоест хора като мен) на вечни мъки. Това не е добър пример, това не е човешко, това всъщност

е всичко за което се говори в текста, и на което дори ти си станал жертва – моралната дезориентация и липса на основни човешки ценности.

„Да, разбира се, тук има мистицизъм, нещо дълбоко примитивно, нещо средновековно, ако щеш. Много добре – но откога това е зло?“ -

надявам се тук да не съм те разбрал правилно, но все пак ще ти отговоря. Зло е от около 3-4 века, откакто ценим човешкия живот и не възхваляваме ирационалното поведение.

Бедността също е святост, нали? Чудесна традиция, радвам се, че има толкова много свети хора в България. Ами ти защо протестираш? Бъди свят!

Много добре си го казал – „В лицето на Добри пред нас стои всъщност истинското Средновековие“. Благочестието никога не е било нещо налудничава за мен, но това е псевдо благочестие.

- 16-07-2014|**Наивносители**

Мойто момче, стегни малко гащите, ако още не са ти ги опнали!!! Нямаш никакво право да говориш за хора, които даже и на живо не си виждал!!! 3 а умрелите, да не говорим!!! С 2 думи седи си на гъзо и не пиши глупости!!!

- 16-07-2014|**Манол Глишев**

Навъртаме километраж за Златко, лошо няма.

А, супер – значи става дума не за спорта, а за безцеремонността. И, да, Борисов и Трифонов са по-добър пример, както и аз препоръчвам. Естествено, че Ицата не е за доктор:) Проблемът тук даже не е толкова в това, че тълпата си пада по спортисти, колкото в това, че универси-

тетът си пада по същите неща като тълпата. Мисля, че така вече идеята ти придобива доста по-смислен вид.

Къде си сравнил жив човек с филмов герой – ами Куката и Добри са поставени на една и съща плоскост, което е абсурд по много причини. Просто единият е: а) нереален и б) престъпник, а другият е: а) жив и б) кротък дядка със симпатична мания в най-лошия случай (да не кажа направо кандидат-светец). Майка Тереза може и да си има треските за дялане, но мисля, че ти идеално схващаш примера ми, идеята беше да ти покажа, че самото сравнение не е добре подбрано. Впрочем, не мисля, че „култовият“ статус на Добри и Куката е от еднакъв характер или дори че е между едни и същи хора. До няколко години Куката ще бъде забравен, докато има сериозен шанс в определени среди Добри да остане трайно запомнен като светец. Хората, които се кефят на мафията от сериала, не са същите, които се възхищават от стареца. Съответно двете емоции стават съвсем несравними:) *Quod erat demonstrandum*.

Това с „попове“ не е просто *misreading*. Опитвам се да ти кажа, че си допуснал излишно обидна генерализация. Обиждаш хиляди истински попове. Един уточнен термин не е болка за умиране – става дума не толкова за попове, колкото за съвсем друга част от духовенството.

И не, добрите примери определено не са за единици – понеже ти иронично подмяташ, че повечето фенове на Добри всъщност са атеисти, ето ти наблюдение от човек, който не е атеист и има практически наблюдения от ежедневието на православната общност: нормалните, свестни попове са много. FYI:)

Дядо Добри с поведението си наистина много напомня за стари подвижници и светци, това е така. И, да, това включва и неща, които може да изглеждат ама направо шокиращи. Благочестието и страшните приказки често си вървят заедно. Никой никога не е казвал, че светците трябва да бъдат само благи и само меки. разбира се, че дори много чистосърдечен човек може (дори се очаква) да може да изтърси нещо от рода на това, че еди-кой си е тръгнал право към Пъкъла. Ся, примерно аз не смятам, че ти си тръгнал натам (не повече от мен във всеки случай), но и ти, и аз сме изложени на еднакъв риск и от меда, и от жилото на приказките на хора като дядо Добри. Тоест ако той ни види да пушим пурети и да пием порто в парка, ще ни заплаши с Ада. Това му е работата, така да се каже. Ако пък ни види да помагаме на баба да пресече улицата, ще ни похвали и ще каже да дерзаем, за да стигнем Рая. Това пак

му е работата – в чисто метафизичен смисъл за мен, а ти като невярващ би могъл да го схванеш най-малкото като интересен културноисторически факт. мен са ме и ругали, и хвалили вече немалко добри и лоши представители на православната общност, та съм свикнал да се отнасям едновременно с почит и ирония. Но не се дразня. Честъртън предупреждава за риска от подобно дразнене – ако си християнин, приемаш такива неща съвсем естествено. Ако си вече тотално скъсал с християнството, би трябвало да не ти пука и да гледаш на заплахите с Ад не като на грубост, а като на любопитен културен факт. Дразни се само полухристиянинът – онзи, който нито е в Църквата, нито е далеч от нея. Това малко напомня на състоянието, в което човек току-що е скъсал с приятелката си, вече не я обича, но още я мрази:) Следователно работата пак не опира до самия дядо Добри.

Мартине, аз съм все пак и поет, за мен ирационалното понякога е много красиво. За теб – също, доколкото и ти четеш поезия. Вече дадох пример с влюбването, то също често е ирационално, а ни се случва. Хора сме, не сме машини. У нас ирационалното си има място, има си роля. То обогатява културата, освен всичко друго. Религиозната вяра също си има рационалните, но и ирационалните моменти (естествено), точно като поезията или влюбването, с които се родее. Затова споменах Средновековието, което има огромно наследство от емоционални рефлексии и във вярата, и в любовта. да подхождаме към тези неща оценъчно и доказваме, че нещо е ирационално, следователно е зло... това е наивно, Мартине. Не прави чест на неутралния, изследователски насочен ум. Умберто Еко, който е атеист, би видял в дядо Добри жив наследник на Григорий Палама и би се насладил дори на хулите му:) „Войници! Четиридесет столетия ни гледат!“, възкликва Наполеон пред Пирамидите. Не е тръгнал да обяснява, че това са паметници на ирационален култ към зли фараони, издигнати с йръв и пот. Това последното би го направил само някой скучен марксистки историограф, лишен от способността да гледа на историята с истинско любопитство. Дядо Добри в някакъв смисъл е като Пирамидите, тоест тъкмо тук виждам нещо ценно у него. Мисля, че добре ме разбираш.

Бедността също е святост, така е, но не бива да стигаме до *argumenta ad hominem*, това е лош навик в един добронамерен спор. Все пак ще ти отговоря на това: нито съм богат, нито има само един вид святост, нито пък си позволявам да твърдя, че аз съм светец. Просто отбелязвам нещо

ценно там, където го виждам. И апелирам към добрия вкус. Ще отбележа, че благочестието, истинският средновековен, християнски дух е и в това да се отдава дължимото с известно, ако не смирение, то приличие.

- 17-07-2014|**Царевна**

И измислените, и реално съществуващите личности могат да играят ролята на модели на подражание. Затова когато разглеждаме определени образи като модели на подражание имаме право да сравняваме реални с измислени. Мартин прави точно това. В текста му не виждам осъждане към личностите Христо Стоичков, Мариан Вълев или дядо Добри, той протестира срещу това, че реалните личности Стоичков и дядо Добри и изиграния от Мариан Вълев Куката са се превърнали в модели-идеали за обществото ни (когато Куката бъде забравен ще се появи Кука 2, убедена съм в това, защото моралният ни климат го предполага). Критиката е единствено към тези модели и аз също напълно я споделям. Първият – образ на гениален спортист, но подплатен с огромни количества просташина и самодоволство. Подражаващите на спортиста копират и другото. И ние като общество не държим да направим разграничение между тези черти, дори яростно критикуваме всеки който се опита да прокара разграничителната личния и да не се възхити на просташината и невежеството. Вторият – за него вече беше казано достатъчно. Третият – отрекъл се от себе си човек, за да служи на голяма според възгледите си кауза. А по пътя към нея, задрасква всички онези, които не споделят вярата му. Какво утвърждаваме чрез този образ? Себеотрицанието и дълбоката нетолерантност. Добро е онова, което се е задраскало от света и с това е платило правото си да раздава тежки морални присъди. Нито един от тези модели на подражание не възплачва в себе си ценностите, които биха ни извадили от себеподобията си и от неспособността да пораснем морално и цивилизационно.

- 17-07-2014|**Златко**

Просто и очеводно потвърждение на тезата, че в днешна България все по-определящи започват да стават поколенческите разлики. Тримата млади хора подредиха тук разговор, какъвто не си спомням да е имало от години насам. И за това си има също толкова очевидно обяснение: малко по малко на преден план в страната започва да излиза първото поколение, израсло и възпитано извън размекващото дори и най-до-

брите мозъци възпитание и влияние на комунизма (доколкото това поколение не напуска страната и престава да участва в живота ѝ, разбира се; двете неща не са непременно свързани едно с друго, особено в това време на всевъзвращащи технологии).

Позволявам си да предрека тук, че това списание ще започне да намира публиката, за която е предназначено – в никакви по-забележими и по-отчетливи мащаби, различни от днешните един на сто или на хиляда – някъде след около десет години...

- 17-07-2014|**Златко Ангелов**

Коментарът на Царевна е чудесен! В този разговор между трима млади хора, безспорно съм на страната на Март и нея. Уважавам гледната точка и емоционалния патос на Манол, но ми е трудно да следя логиката му – допускам, понеже изходните му позиции са мъгляви и всъщност непрекъснато се отклонява от темата. Бих искал да споделя оптимизма на Адаша (нарочно го пиша с главна буква), но доколкото познавам Царевна и Мартин, те самите са по-песимистично настроени от нас. Самата България, сегашното ѝ положение и воплите на хората, които се носят от там, не оставят никаква възможност да се напише нещо хубаво и положително за тази страна. А така ми се иска да мога да пиша нещо добро за България. И понеже не мога, а от лошите новини няма как да напиша нещо утвърждаващо – моята представа за добра публицистика е именно утвърждаването, а не констатирането на ситуацията – предпочитам да мълча. Почти като в приказката „за мъртвия или добро, или нищо“.

Тези млади хора дали ще възкресят България?

- 17-07-2014|**Манол Глишев**

може и да си права за Куката II. Ще ми се да не е така, разбира се:)

Колкото до „себеотрицанието“ и „дълбоката нетолерантност“, то себеотрицанието не е мръсна дума. Напротив, то е идеално поведение. А т. нар. дълбока нетолерантност, както вече писах, е само част от много стара и много жизнена традиция с множество лица, някои от които включват и един съвсем забравен, днес вече необичаен тип толерантност (което Златко Ангелов спокойно би могъл да разбере, ако не му беше трудно да следи изключително простата логика на това, което твърдя). Отдалечили сме се от интуитивното разбиране защо „юродивите“ като Добри

се държат, както се държат. Страшните им приказки за Ада ни изглеждат обидни. Склонни сме да пропускаме значимостта на жестовете на такива хора. Просто не познаваме културата, която създава такива хора и реагираме спрямо тях така, както не бихме си позволили да реагираме спрямо други представители на екзотични малцинства. Използвам първо лице само за обобщение. Като все пак православен, успявам да видя разликата между поведението на искрено вярващи като Добри и фалшиво вярващи като Дугин, да речем. Определено е по-добре да те заплашват с Ада, отколкото с ракети. Но вероятно пак съм се изказал твърде „мъгляво“ или се „отклонявам“;)

Накъсо: смятам, че съществува излишна грубост, непознаване и нетолерантност към всичко православно. Смятам, че текстът на Мартин донякъде е илюстрация именно на непознаването, а оттам – и на грубостта, макар че познавам самия Мартин като страхотен човек.

Разбира се, опитвам се да бъда бяла врана: сух консерватор, но не от типа на Волен Сидеров и Путин. Православен, но не фанатичен. Тук дори няма кой знае какъв патос, но за себе си съм приел, че този вид автентичен консерватизъм е полезен, при това не само за мен. Именно затова реагирам на текста на Мартин (и то по този начин). Както казах, текстът издава неинформираност поне относно културата, която прави Добри възможен. От тази неинформираност следва „олекването“ на материала, а ми се ще Мартин да пише по-задълбочено.

- 17-07-2014|**Златко**

Тъй като тук във форума участват с мнения и коментари ДВАМА Златковци (Енев, обикновено представян само с малко име, и Ангелов), то е хубаво при цитиране имената да се посочват именно по този начин, за да не се получават обърквания... (Или може би си малко разсеян, за да правиш подобни дребни различия, а, Маноле?)...

Коригирам неточността в този случай...

- 17-07-2014|**Златко Ангелов**

Мисля, че Царевна е искала да каже себеотричането, но е употребила другата дума, себеотрицание, която има различно значение. Но каква блестяща фраза следва след това! „Добро е онова, което се е задраскало от света и с това е платило правото си да раздава тежки морални присъди.“ – ясно и точно в целта. Религиозността, според мен, не е била нико-

га качество на прагматичния българин. Но сега, в пълната безизходица, в нея започва да се търси спасение; но спасение като бягство, а не – като участие. Именно такава религиозност, била тя православна или католическа, НЕ Е ЦЕННОСТ, която ще помогне на българската общност да се възкреси. Трябват ценности, които да са активни и да мобилизират към УЧАСТИЕ. За мен е ясно, че Мартин, говорейки за „съвременните герои“, извежда темата за ценностите – тема, впрочем, която в България, се отминава или с пренебрежение, или с незнание. Той може да не е идеално точен в детайлите, но тезата му е повече от ясна. Какво повече ни трябва освен яснота и възприемане на ценностите, с които прогресивния свят отдавна ни е задминал?

- 17-07-2014|Царевна

Да, Златко А., аз наистина не правя разлика между двете думи. Използвах „себеотрицание“ със значение на изоставяне на грижите за лично благополучие за сметка на цел в полза на другите.

Манол, не смятам себеотрицанието (или себеотричането) за мръсна дума. Но не го намирам за добър морален ориентир. А в образа на дядо Добри точно то е една от същностните му черти – оттук и проблемът ми с този образ като модел за подражание. Отричащият се от себе си човек не става автоматично добър за другите. Налагането на дядо Добри като светъл пример за подражание ни внушава точно тази заблуда – колкото по-малко мислите за себе си, толкова по-добри ще бъдете за другите, ако всички се стремим към това, светът ни ще бъде по-добър. Между „отричам се от себе си“ и „добър съм за другите“ съществува пропаст, която може да бъде преодоляна само чрез мост, изграден от определена морална система /може да е християнския морал, може да е друга/. Но ние тук у нас още не сме се разбрали коя да бъде тази морална система и това прави образа на себеотричащия се светец проблематичен, защото той ни води до задънената улица: „какво следва след отказа ми от лично благополучие“. А защо въобще непременно да се отказваме от личното си благополучие, за да бъдем добри и за другите?

Пак повтарям, за да съм сигурна, че е ясно – нямам нищо против личността Добри (независимо от житейския му път, вярата му, дори присъдите му към невярващите), имам против налагането на образа му на светец като подходящ пример за подражание за гражданите на тази държава в това историческо време. Светецът е пример за кандидати за

светци. На кандидатите за взели живота си в ръце граждани им трябва друг идеал.

- 18-07-2014|**Самолет 005**

Царевна писа:

===

Критиката е единствено към тези модели и аз също напълно я споделям. Първият – образ на гениален спортист, но подплатен с огромни количества простащина и самодоволство. Подражаващите на спортиста копират и другото. И ние като общество не държим да направим разграничение между тези черти, дори яростно критикуваме всеки който се опита да прокара разграничителната личния и да не се възхити на простащината и невежеството. Вторият – за него вече беше казано достатъчно. Третият – отрекъл се от себе си човек, за да служи на голяма според възгледите си кауза. А по пътя към нея, задрасква всички онези, които не споделят вярата му. Какво утвърждаваме чрез този образ? Себеотрицанието и дълбоката нетолерантност. Добро е онова, което се е задраскало от света и с това е платило правото си да раздава тежки морални присъди. Нито един от тези модели на подражание не въплъщава в себе си ценностите, които биха ни извадили от себепоневистта си и от неспособността да пораснем морално и цивилизационно.

Целебна (игра на думи с Царевна!), поздравления за споделеното. Ти си дала идеална дефиниция за православието, с което гърци, българи и руснаци се гордеят. Но, кои гърци, българи и руснаци?

Аз съм израснал в обятията на селското ни християнство, което има твърде малко общо с православието... то само номинално се води православие. Ще ти дам пример за селско българско християнство. В селото, в което живея, бабите селянки имат адет, когато хапват нещо за пръв път от новата реколта да наричат заклинания преди дегустацията... и наричането е следното:

„На поп треска! На попадия блъска! На калугер навия (вертиго, световъртеж)... А на мен – живот и здраве!“

Каква омайна любов към клира струи от тази ода на радостта! Народ и граждани са две много различни неща в България и тъжното е, че ние само познаваме гражданите на България, защото народът (в този смисъл) изчезва. Появи се нов народ. Днес внучката на тази селска баба е една ошапърлявена никаквица, която дори не знае защо е родена. Това съвсем не е така с баба и». Ако имам оптимизъм в нещо, то е, че бурените и плевелите винаги оцеляват. И между тези селски деца гледам за бурени и плевели, защото голяма част от тях дори не са такива. Моделът Стойчков е един от малкото модели на плевел... Тук има такава почва.

- 18-07-2014|Златко

Гледай ти каква малка и бърза дискусия се заформира във Фейсбук (според мен индиректно свързана и с тукашната тема)...

Zlatko Enev Само два дни след като немските футболисти си позволиха да „възпяват“ успеха си с публичен присмех над аржентинците, които, видите, ли, били ходели „така“, докато немците ходели „ТАКА“, днес капитанът на националния отбор Филип Лам официално напуска отбора, с (неофициално формулирана, но пък желязна) забрана да играе повече като национален играч...

Някакви изводи, господа и дами?

Харесвам Харесвам · · Споделяне

Джета Барух, Д-р Стоянка Георгиева, Мира Василева и 8 други харесват това.

Dida Nenova винаги съм знаела, че немският хумор трябва да се назова

1 час · Харесвам · 1

Zlatko Enev Пияни от успеха младоци... Да не дава Господ!

1 час · Харесвам · 1

Zlatko Enev Dissing-ът върви безнаказно само по места като Балканите (и всичко, което свързваме с тях)... Впрочем, при мен също, мине се не мине ден, току се появи някой мераклия да повдига всичко и всички на балон... Само за да установи много бързо, че мястото му не е тук...

1 час · Харесвам

Dimitar Proinov Според BBC се отказва сам:www.bbc.com/sport/0/football/28364966

57 мин. · Харесвам · 1

Zlatko Enev Аха...

53 мин. · Харесвам

Kapka Todorova 2008 година пяха същото междувпрочем. Лам се от-
казва сам

46 мин. · Харесвам

Zlatko Enev 2008? За какво точно са пели тогава? Загубата от Испа-
ния?

42 мин. · Променено · Харесвам

Zlatko Enev Впрочем, едва ли някога ще запечат отново. Не и по този
начин, във всеки случай...

39 мин. · Променено · Харесвам · 1

Kapka Todorova за второто място

Пусни клипа

So gehen die Deutschen, die Deutschen gehen so

*Abschied der Deutschen Nationalmannschaft nach der EM 2008 am Bran-
denburger Tor in Berlin am 30.6.2008*

38 мин. · Харесвам · Махане на предварителния изглед

Kapka Todorova така вървят германците е мотото на фланелките
им също междувпрочем

38 мин. · Променено · Харесвам

Zlatko Enev Ок, за факти не се спори, имаш право. А самата ти одо-
браваш ли? (Голяма работа, а?)

37 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Щото при мен всеки божии ден такива подигравчици, с ло-
пата да ги ринеш. Идват, оглеждат се за пет минути и започват да се
надсмиват, над какво и те самите не знаят. Толкова ми е позната тази
ситуация (откъм аржентинската гледна точка), че направо стискам
ръка на немските футболни мениджъри, които са решили, че е време да
дадат урок някому си...

34 мин. · Харесвам

Kapka Todorova ми.. изобщо не го видях по този начин, както го видях
възкиселият колега от ФАЦ мен лично ужасно ме дразнеха непрекъснати-
те повтаряния при всяка германска победа „блицкриг“, „арийци“, „панцери“
и други подобни. това е далеч по-гадно от танца.

32 мин. · Променено · Харесвам

Kapka Todorova и със сигурност няма да се откажат точно от Лам
заради това. той просто е решил да слезе, когато е на върха

32 мин. · Харесвам

Zlatko Enev Едната кривина не оправдава другата... Човек може да живее в достойнство само ако зачита достойнството на другите. Но, хайде, да не го обръщаме на амвон тука...

32 мин. · Харесвам

Kapka Todorova аз не смятам, че те са се подиграли на аржентинците кат оцяло. не виждам нищо драматично. иначе, ако става дума за вкус, всяко мероприятие, на което се събират един милион души и им пее Хелен Фишер си е кич

31 мин. · Променено · Харесвам

Kapka Todorova Според мен журналистите извадиха случката от спортния контекст. Иначе тя е нормална за футболните епобеди. Преди боксови мачове се говорят много по-ужасни неща, които, ако ги извадим от контекста на играта, ще са си за затвор и психиатрия

30 мин. · Променено · Харесвам

Zlatko Enev Ок, може и да се превземам излишно, знам ли. Във всеки случай се почувствах силно подразнен докато слушах това чудо и си мислех, че си е силно детинска работа... Сега обаче им опърлиха здраво задниците. Питам се какви ли ядове бере Йоги...

25 мин. · Харесвам

Kapka Todorova Не е редно да се вади едно нещо от контекста, в който е направено. Спортът е такъв — при цялата политкоректност все пак става дума за сила и победа. този тип песнички са част от езика в контекста на футбола, не извън него. Разбирам, че хората се дразнят на тази песен, но не, защото е изпята, а защото е изпята от германци. А германците, както знаем...и с езачва. Мен лично ей това точно ме дразни. Тази държава постигна много от тогава, а специално тези деца — защото те са на 20-ина години, са всичко друго, но не и нацисти. или пък арийци. Така че предпочитам да ги критикуват само и единствено за лош вкус (да изпеят подобна некоректна песничка като част от официална програма)

20 мин. · Променено · Харесвам

Christo Todorov · 8 общи приятели

Добре де спечелиха, порадваха се и животът се върна в руслото си. Федерацията им отдавна е на ясно какво и предстои и освен за 2 дни празнуване не е спряла работа защото идва Европейско и вече на дъската са проектиограчите. А ние тук на Балканите празнуваме нещо от преди 20 години дето 10% от хората са го слушали само като градски легенди.

15 мин. · Харесвам · 1

Zlatko Enev Хм, запитвала ли си се някога защо думата *Vergangenheitsbewältigung* не се употребява вече отдавна в Германия, а е заменена с *Aufarbeitung der Vergangenheit*? Това съвсем не е нещо случайно...

13 мин. · Харесвам

Kapka Todorova защо? защото това е четвърто поколение след войната? те нямат нищо общо, но за разлика от българите, продължават да търсят и изучават цялата истина за историята си

12 мин. · Променено · Харесвам

Zlatko Enev Именно. *Ewige Wachsamkeit*, колкото и неприятно да звучи. Именно това различава днешните немци от (почти) цяла останала Европа. Така че случилото се е напълно в тон с избрания път и характер. За мен поне — напълно закономерно и последователно...

10 мин. · Харесвам

Christo Todorov · 8 общи приятели

Ма доколкото знам Германия пое вината и изпи и продължава да пие чашата и е една от най-безкомпромисните към всякаква проява на нацизъм, расизъм и военолюбие. У нас още ме убеждават колко добро е било БКП-то все едно не съм го живял.

- 18-07-2014|Самолет 005

Златко, когато изгледах новините за това, как ходят германците, започнах да цвиля от смях и то така, че котката ми се уплаши... имаше разширени зеници и по неин начин ме питаше какво става. Обясних и че се смея на германския хумор.

Но реакцията в Германия е показателна. Всеки народ съди себе си за нещо. Радвам се, че го сподели, защото така или иначе нямаше откъде да го науча...

- 18-07-2014|Самолет 005

По странен и необясним за мен начин това, горното, с германското чувство за хумор ми се омота в мозъка със странната реклама на КТБ преди година, в която участваше Христо Стоичков. Там се казваше „Клиентите са ни скъпи!“ КТБ е националният ни отбор. Те също ходят гордо изправени...

Извинявам се за оффтопика. Може да го изтриеш, ако го сметнеш за нерелевантен....:)

- 18-07-2014|**Златко**

Главата ми бръмчи, очите ми са премрежени, уморен съм до смърт, но продължавам да пресявам всеки ден по няколкостотин страници, защото знам, че докато не го свърша това нещо, мира няма да видя. Нямам сила за дискусии, Самолетски, намесвам се само колкото да изпусна по малко напрежението в най-непоносимите моменти...

- 20-07-2014|**Петров**

Млади момко Мартине,

независимо от завършеното мениджмънско “висше образование”, имате още мляко около устата си. Присъщо е на току що навлезлите в реалния живот да се опитат да литнат високо, но Вашите пера са още много малки и крехки и Ви препоръчвам поне още няколко години да „летите по-ниско“.

Така ще бъдете по-близо до нещата, за които се опитвате да пишете и то със самочувствието на зрял човек. Още Ви е рано, много рано!

- 20-07-2014|**Мариян Гоцев**

Хубав еврейски виц разказва за спор между двама евреи, които отишли при равина, за арбитраж. Равинът ги посрещнал, изслушал и казал: Ти си прав и ти си прав. Чувайки това жена му излязла от кухнята и казала: Как може и двамата да са прави. И ти си права, казал равинът.

Коментарът на Царевна е своджане на позициите, което чувствам най-близо.

Покровителствените коментари към младия автор, какво му липсва, какъв е размерът на перата му и какво има около устата намирам за лишени от информация и смисъл.

Стоичков ми е дълбоко противен, независимо от невероятната му дарба да рита надут кожен мях. Същото за Слави Трифонов независимо то финансовите му и предполагаеми рейтингови успехи.

Куката ми е непознат. Не гледам телевизия.

Болката ми е не в това, че дълбоко противният ми Стоичков е кумир на някого, а в това, че няма други кумири. Българското общество изживява жестока, саморазрушителна криза на елитите.

Това общество не разпознава и не следва своите елити. Кое то го лишава от обществена идентичност и самосъзнание.

Разбирам господин Глишев и неговите опоненти. Общественото възприятие за феномена дядо Добри е примитивно, средновековно и повърхностно, не самият Дядо. Това, предполагам, е което авторът отбелязва.

Царевна започва със своя поглед дискусия, която ще е нужна и полезна както за вярващи така и за невярващи.

Господин Глишев твърди, че църквата не е съвсем компрометирана, че има хиляди добри попове, и че малък, но ръководен процент хвърлят тъмна сянка.

Проблемът е в това, че това не личи от вън.

Благодаря за търпението.

- 20-07-2014|**Мартин Касабов**

мисля, че вече започваш да ми схващаш идеята.

Избрал съм различни образи, които не се припокриват, за да обхвана по-широк спектър на национално възхищение. Какъв щеше да е смисълът да взема трима, които си приличат? Изобщо не ме интересува какви трябва да са светците. Това може да го обсъждаш с твоите религиозни приятели. Благочестието далеч не е под монопола на църквата, да не кажа, че там почти не се намира. Моралът не идва от Господ, моралът е всичко онова, което допринася за общото благо. Главата ми не го побира, как може да кажеш, че е напълно нормално един човек да заплашва околните с Пъкъла. Не си ме разбрал правилно, аз не се плаша, че един ден ще отида там, защото съм убеден, че подобно място не съществува, а се възмущавам от това разделение на хората – на вярващи (спасени) и невярващи (обречени). Това разделение, било то и подсъзнателно в случая на някой модерен човек, си е разделение, без никаква разлика от всяко друго такова.

Много се радвам, че споменаващ Умберто Еко, който разглежда историята на глупостта, където, защо ли, църквата и „поповете“ са чести герои. Аз също чета теологични текстове, аз също се интересувам от историята на религиите и тяхното културно въздействие, но тук говорим за нещо свършено различно. Всички вие, които малко или много се възхищавате на този човек, според мен изпадате в сериозна морална заблуда. Това за сега не е нещо фатално, но говори за липса на ориентация. Маноле, това не е шега работа. Човек трябва да е наясно кое е морално и кое е препоръчително за едно общество. Ти говориш като по-

литик и ако си решил наистина да се занимаваш сериозно с политика, си поел в правилната посока. Точно един политик би използвал образа на Добри, за да трогне обществото, да предизвика съжаление и емпатия, които, разбира се, са фалшиви и лицемерни. Това е глупаво и не препоръчително. Такива фалшиви символи трябва да бъдат опровергавани и сваляни от площада на всеобщото възхищение, без значение, колко са удобни за политическия елит. Така че, харесвай си ирационалното, възпявай го в стихове, но не ми го препоръчвай, нито ме осъждай, че се боря срещу него, когато го видя в подобни неприятни случаи. От примера ти с Наполеон виждам, че наистина говориш сериозно. Кого ще нападаме, Маноле, кои са войниците, в чиито сърца трябва да вдъхваме тази временна храброст, основана върху една сантиментална реплика. Много лош пример даваш с тия пирамиди обаче. Едно е да им се възхищаваш след хиляди години, когато не виждаш човешките животи, които са били хвърлени в тази нелепа прищявка (тоест-стореното, сторено), но съвсем друго е да наблюдаваш как тази лудост се извършва пред очите ти, и да гледаш на нея с „истинско любопитство“. Бедността, Маноле, не е святост. Бедността е липса на достатъчно средства за водене на нормален живот.

Не си прав, че възмущението ни произлиза от непознаването на културния пейзаж, от който идва Добри. Аз нямам проблем с него, но имам проблем с налагането му като модел за подражание, имам проблем с всеобщото възхищение, което получава. Има хиляди просяци из страната, които със сигурност вършат много добри неща, но понеже не приличат на архетипния образ на благия старец с бяла брада, ние не им обръщаме внимание.

- 20-07-2014|**Златко**

Кой знае защо в момента си мисля за Вайда и неговия филм „Покорение“...

И така: добре ми дошло, ново поколение! Ако знаеш само от кога те чакам! Пък и не само аз, предполагам...

- 20-07-2014|**от старото поколение**

Радвам се на позицията на това „сърдито младо момче“, Мартин Касабов, което не се задоволява с „примерите за подражание“, което инфантилизираното ни общество му предлага. И мен ме възмущава тази

псевдорелигиозност, свързана с блянове по „патриархалното ни минало“ и настоявания, да се въведе религиозно обучение, „което ще спаси децата“. Хора, гледайте напред, а не назад! И не се заяждайте на дребно. Какво доказва Господжата, която твърди, че е от 48 години в Германия: че за толкова години не е научила немски – няма да коригирам грешките ѝ!!!

- 20-07-2014|**Г. Гочев**

Ако авторът беше направил една стотна от направеното от Стоичков и от дядо Добри, може би щеше да има основание да ги критикува.

Що се отнася до третия, защо не се заемете с някой политик, например?

- 20-07-2014|**от старото поколение**

Е, май наистина Ви се пада „Стоичков президент“, както много наши сънародници викаха по площадите преди 20 години.

- 20-07-2014|**Манол Глишев**

точно в случая не говорех като политик, а и като вярващ, и като приятел.

Впрочем, има разлика между заплаха и предупреждение. Ти може да не вярваш, че Ад има, но Добри го вярва. Дори това да е глупава вяра (да речем), това не намалява искреността на този човек. Честен, убеден в лоша диагноза лекар (дори тя да е невярна) също би предупреждавал пациента с много мрачен тон. Тук е разликата между заплахата и предупреждението. Уверявам те, че за вярващия (ако не е идиот, какъвто не е случаят) изобщо не е приятно да „заплашва“, тоест да предупреждава или изобщо да споменава Ада. Аз например избягвам тази откровено страшна тема, но оценявам това, че има хора като Добри, които не я подминават. Да, приемам, че за теб това звучи примитивно – просто обяснявам, че съществуват валидни или най-малкото искрени и дълбоко добронамерени мотиви за този тип поведение, които би трябвало да си способен да оцениш без гняв и пристрастие, дори без непременно да ги приемаш.

Всъщност никой не ти „налага“ Добри:) Никой не го налага дори на мен. камо ли пък точно аз да налагам точно на теб каквото и да било, Боже опази.

Това е просто един от многото типове възможен кандидат-свещ. Да, той не ти импонира, разбирам това. не импонира на начина ти на мислене, което е съвсем естествено. Любопитно е защо отказваш да го видиш просто като обект на изследване – не говоря за симпатия, а за разбиране. Той буди у теб гняв. Това е непродуктивно, казвам ти го. Отново ще препоръчам неутралния интерес на Еко пред марксистката нервност:)

Но ти сякаш не се бориш с „ирационалното“, а с цял един тип сериозна религиозна чувствителност. Всъщност означава ли това, че си тръгнал на един вид антикръстоносен поход? Надявам се, че идеята ти е да критикуваш конкретни прояви на неморалност, а не самата религия, която случайно (или не) е и моя.

Впрочем, не виждам кой знае колко неморални неща у Добри, но това е отделна тема. Но той „заплашвал“? Първо, вече уточнихме, че това не е така. Второ, той реално не те възпира в нищо, а само ползва една свобода (на словото), която ти и аз също в момента упражняваме. Изразява позиция, нали така? В случая дори не защитавам позицията му, само си позволявам да я обясня, доколкото познавам добре нейния културен корен. Но той е решил да бъде беден? Добре, прави го на свой собствен, а не на твой гръб. Решавайки да бъде поет (без да съм кандидат за ореол), аз също съм направил своя житейски избор и той не е като този на програмист, да речем (нищо против програмистите). Ти също имаш своя избор и това е ОК. Просто не е повод за рязко отхвърляне. На фона на истински страшни хора у нас, този тих и леко примитивен представител на полуосъзнатия исихазъм е не просто цвете, а не знам какво. Но той може да повлияе на някого? Мисля, че това наистина не е в нашите ръце да определяме. дали Бог, дали личната воля определят, но тук за всекиго има урок – дали по смирение, дали по свободолюбие, това е практически все същото в конкретния случай.

Пък и дето се вика – Добри да ни беше проблемът. Някак не забелязваме тъпци зомбирани послушници да пълзят към манастирите:) Тенденцията даже е доста по-различна. Я дай, като ще критикуваме българския неокич, да си говорим за реално проблемни примери. Не Ицата с топката, фентъзи героя Куката и по-скоро неутралния (или може би дори позитивен) Добри, ами, да кажем, Илчев, Токушев, Сидеров. Ей такива кретени.

Ако за мен има проблем в православната общност, това не е Добри, съвсем не. Сидеров е язвата. И разни като него. Нещо не забелязвам Добри да призовава към насилие. Но виж, другия уж „православен“... При това той е много по-забележим, много по-влиятелен. Изобщо, хубаво е да се различава истинския проблем от несъществуващия такъв. Ако изобщо говоря като политик, то е чак сега. И го правя със загриженост, а не в свещен ужас от „ирационалното“. Ирационална е и любовта. надявам се, че не би я подложил на критика (освен на философско разглеждане, което би прилягало на красивите ни умове).

- 20-07-2014|**Мартин Касабов**

Да, донякъде съм съгласен, че Добри не ни е най-големият проблем в момента, но според мен не е никак излишно да се коментира. Пак повтарям – нямам проблем с това, което Добри прави, а с всеобщото възхищение, с което по никакъв начин не се чувствам съпричастен. Няма нужда да ми обясняваш какво е да си вярващ, защото много години аз самият съм бил, така че добре разбирам защо Добри прави това, което прави, и защо хората го намират за добро. За това и реших да пиша. А защо за него, а не за Сидеров? Е, просто ми е скучно да коментирам очевидни неща.

- 20-07-2014|**Гост**

Нямам идея кой е Куката, но Ура!

- 20-07-2014|**Милена Георгиева**

Красиви спореци млади умове, мисля, че проблемът ви не е в личностите, за които се вълнувате така пространно, а в медиите, които ги издигат до митологични герои. Българските медии...каква пространна тема – как така не я зачекнахте като говорите за тези трима кандидат-герои? Ами те са образци предимно на медиите и то най-вече на визуалните медии, те са техни продукти, които денонощно ни продават в подходяща опаковка. Те са създания на онези, които години наред ни обработват и манипулират в необходимата посока, и сега – хооп, нямало герои, нямало култови личности. Какво ще правим, а? И започва едно преследване на „герои“, които редакторите в ТВ-тата(а дали само те?), че много ще подхождат за оглупелите ни сънародници. Авторът на статията г-н Касабов е забравил Азис, Златките, Николетка Л.и прочие герои

на нашето (българско) време. А, спомнете си, какво казва чешкия пивовар Франц Милде, изобретил перфектната бутилка на Шуменско пиво? Да не се прави компромис с качеството на...бирата!:) (Впрочем радвам се, че научих кой е Фр. Милде от тази реклама). Е, когато нашите медии се оглавят от хора като отдавна починалия Сирак Скитник (гл. уредник на българското държавно радио) до 1943 г. може и да се получи нещо, да се провидят други герои в тази наша мила родна действителност. Ама де ги такива като него? В миналото...или днес като блогъри по форумите, четени от познати съфорумци. И затова докато умните се наумуват, лудите се налудуват...имах предвид новата стара професия – политик, която все повече привлича и хора на медиите...Защо ли?

Така че, и аз като преждеписавшите тук ще препоръчам на уважаемия автор да насочи стреличките към истинските виновници, които качват и свалят героите, добре управлявани задкулисно, онези, които формират модерните ни представи за сносен живот и хич, бия и не знаят, а и не искат да знаят що е туй – ирационалност. Ако дядо Добри е Алексей божий човек, причудливо появил се в тези материални времена, те и него ослюнчиха, давайки го за пример по най-безобразния начин. Направиха го известен дори и на мутрите, но от това те не станаха по-щедри към храма, който много скоро ще загуби безценните си стенописи. Не съм пиар експерт и нямам рецепта как трябва да се показват подобни личности, но ми се струва, че оценката им не бива да бъде натрапваща се, както и отсъстваща изобщо. Ако трябва да избирам между тримата герои аз лично бих си харесала добрия дядо Добри, но ако съм подрастващ мачо по-добре е да се насоча към Стоичков, отколкото към Куката, Азис, Ванко 1, миските, плеймейтките, плеядата родни политици и медийно нашумели мутри, Коко Динев, Тодорчо Втори (внук Живков) и прочие образи, които редовно пълнят всякакви диалогични ТВ формати с присъствието си и... НЕУСЕТНО предлагат своите съмнителни морални модели на поведение и преуспяване в болното ни и личностно обезкръвено общество. Ех, иска ми се хора като Манол Глишев да не са само поети и преводачи, даващи съвети как се пише статия за морала на съвременните „икони“, а самите те да имат възможността да търсят, разясняват, издигат ценностите. Връщам се към Сирака – поет, художник, режисьор, но и формиращ общественото мнение в среда, която му се е доверила, че може да го стори по най-добрия начин. Бил е обаче неподкупен!...Т.е. НЕрационален, може би защото се е докоснал в

Семинарията до ирационалността – знам ли? Усещам, че думата – просветителство – звучи обидно за повечето интелектуалци, но я докарахме дотам, че трябва да се започне от А-Б. Дали ръководствата на „уважаваните“ медии, СЕМ и пр. институции изобщо се замислят по този въпрос?...Но изборът на ценности и стойностни хора трябва да започне от медиите – люлката на нашите деца и дори още от псуващите се герои от детските анимационни филмчета. Нека медиите ни покажат колко благородна е професията на учителя, на лекаря, на учения, нека се опитат да убедят някого в тази морална истина, нека издигнат нови герои от тези среди и не ги превръщат в модни персони...Нека, ама надали...

- 20-07-2014|**Мартин Касабов**

Пак казвам – не ми е интересно да пиша за очевидни неща. Има хиляди статии за изброените по-горе чалга изпълнители и манекенки. За тях няма какво да се пише.

- 21-07-2014|**след „А“ има „Б“**

За да я няма тази идиотска полемика тука, автора, след като е инвестил за своите забележки, относно така подбраните „герои“, беше нужно да си направи труда да открие такива, трима поне, които да отговарят на неговият стандарт за „добра социална практика“.

Не е добре да се говори само как не бива, по-добре да мислим как можеше да бъде.

- 21-07-2014|**Царевна**

Недисциплинираната мисъл (необосновано скачане от тема в тема) и отказът да се вниква в аргументите на другия понижава качеството на дискусията. Да, Мартин не е изброил всички негативни образи-модели на поведение, актуални към днешна дата в обществото ни. Би ли могъл да посочи още? Убедена съм, че да. Нужно ли е? Това зависи от целите му за конкретния текст. Харесвам подбора му, защото той се е спрял на модели-идеали, които се радват на масово одобрение (за разлика от образите на Златките например). И в това е значимостта на текста му – поставя под въпрос, считани за почти неоспорими образци. Стоичков е „прославил“ България. Куката може да е хладнокръвен убиец, но е верен приятел, има добро сърце и силно развито чувство за справедливост. Дядо Добри е добрият старец, който на преклонна възраст проси, не за

да задоволи личните си нужни, а за благо, по-голямо от самия него. Предимно най-слабо интеллигентните хора се възхищават на Златките, но същото не се отнася за посочените от Мартин модели. Затова е ценен неговият текст. Той насочва вниманието ни към скрит проблем, който не е толкова лесно да се забележи, а следователно, и да се отстрани.

Колкото до причините за утвърждаването на точно тези образи, това е отделна тема, за която има надежда да говорим смислено, само ако първо изясним какво не им е наред на тези. А положителните модели? Лично на мен ми е много по-трудно да посоча такива. Но си мисля, че пътят към формулиране на утвърждаващите примери, минава през развенчаването на скрито негативните. Много бих се радвала ако тук се придържахме към коментирането на тези от статията, защото все още не сме стигнали до кой знае колко задълбочен анализ. Повърхностното разглеждане на който да е въпрос ни води до подскачане от тема в тема, от което не зная каква друга полза има освен очевидната – да си кажем болката без да се издигнем до друго равнище на разбиране на нещата.

- 21-07-2014|**Един от хилядите...**

Какво търкаляне на думи и себе изтъкване – да, комплексите са безмилостни. И всичко това без никаква духовност, никаква човечност! Без никакво Верую, без никаква Вяра, без никаква Душа! Каша от символи и религия, от индивидуалности и търсене на безличното, от напъването на десетки пишещи/публични и хиляди снижени и помагачи... даже почвам да съжалявам, че пиша тук и сега.

- 21-07-2014|**Ясен**

Коледа- 1999 година. Остров Ко-Самуй – Тайланд.

Ресторантче от 3 маси в един гараж. Собственикът

„Питър“ ни сервира супа и пита откъде сме. Жена ми казва, че е от Америка. Питър: – „Америка?...Нумбър уан!“ После ме гледа подозрително. Аз съм очеводно не-американец. Казвам му, че съм от България. „Булгария?(без пауза)-Стоичков!!!“ От там насетне Питър ми сервираше двойни порции на цената на една всеки ден до края на почивката.

Ако оставим настрана анекдотите (случката с Питър е истина), според мен и Стоичков и Куката и дядо Иван са органична част от Реалността в България. Дали на нас лично ни харесват или не – това не е от никакво значение за тяхното съществуване. Масовата култура не се влияе

директно от елитните вкусове. Тя просто съществува и е стабилна именно защото е Масова. Друга тема е как се създава масова култура, как се утвърждават образите за подражание в нея. Стоичков например е до голяма степен саморасъл талант- що се отнася до утвърждаването му като икона. Той неистово настоява върху себе си. Колкото повече се проваля като треньор например – толкова повече настоява. Масовият Българин обича себеизтъкващи се мачовци (някои бивши и бъдещи преимер-министри например). Стоичков дава на масовия Българин чувството, че независимо от това, че самият той е прост и необразован – има шанс да „се издигне „и да го „дават по телевизора“. Забравя, че помага ако може и да играе футбол освен това. Куката е добър в друго поприще, но идеята е същата- мое да съм прост, но съм як и богат и който не ме харесва мое да си...Шкембелията по потник пред телевизора гледа Куката, пие биричка и се идентифицира. Нали не очаквате точно той да се идентифицира с Константин Павлов например.

Колкото до това, че трябва да се дават „положителни“ примери – на времето имаше отдел на ЦК, който ги фабрикуваше и рекламираше безспир. Но Шкембелията с потника отпиваше биричка и се кефеше на „тарикатите“ изиграни гениално от Тодор Колев...(бог да го прости)...

А в Англия пък Стоичков се казва Дейвид Бекъм.

PS. Чакам с нетърпение деня когато някой на накакъв затънтен остров ще извика: „България? Григор Димитров!“

- 21-07-2014|Златко

Време е, струва ми се, да се стигне и до още един аспект на нещата, който остава недокоснат в дискусиата дотук, а именно: кое идва по-напред, яйцето или кокошката? Повечето обяснения за днешната ситуация в България, идеци откъм самата България, представляват, по мое мнение, някакви форми на вечно подновявани и предъжквани конспиративно-манипулативни теории: някой там някъде ни прави такива, каквито сме, за всичко това самите ние не носим никаква отговорност. Политиците ни са подлеци, следователно правят такива и от нас. Медиите ни са долнокачествени, затова и самите ние сме такива... И така нататък.

Не бих искал сега самият аз да се впускам в повърхностни спекулации относно това коя е причината за тази тъй съкровена потребност на целокупното българско население, образовано или не, да търси причи-

ните за собствения хал, живот, манталитет и прочие, извън самото себе си, да обяснява всичко и всички с влиянието на някакви тъмни, мрачни сили, които направляват историята и битието му открай време. Във всеки случай за мен това е врагът номер едно: вечното измъкване от отговорност, вечният отказ от поемане на каквато и да било инициатива, вечният опит да се живее според правилото „имал си бол енергия, блъскал си се. Като си прост, кой ти е виновен?“.

Кога най-после ще чуя от някаква по-голяма група хора тук простичкото признание, че отговорни за собствения живот, съдба и манталитет са самите те, че политиките в България – както и навсякъде другаде – не са нищо друго освен избрана подборка от най-представителните качества на населението, че медиите в България са точно онова, което пазарът – а следователно участниците в него, тоест същото това митично „население“ – селектира най-безжалостно, като оставя без грам внимание всичко, което се опита да излезе от малко-малко над блатото на това лайняно-средно ниво, носещо съвсем не случайно названието „жълто“ (защо иначе в България загинаха и продължават да гинат всички медии, които се опитат да въведат в медийното пространство някакво по-високо ниво?)...

И не ми предлагайте, ако обичате, носталгични, измъкнати от всякакъв контекст и реално историческо познание, примери за това колко „духовна“ е била някогашната България. Всяко докосване до исторически изследвания, направени с някакво ниво на задълбоченост и обективност, показва само едно и също нещо: ВИНАГИ досега е било още по-лошо... Днес може и да сме все още до шията в блатото, но поне за онези от нас, които не са съгласни, има път за навън, без непременно това да означава, че трябва да се откажат начаса от всичко, което са и което са били.

Същото – и то в много по-голяма, по-мощна степен – се отнася и за децата ни. Казвал съм го десетки пъти, повтарям го отново тук – единственият шанс за България се крие – и идва с неизбежност – в и през простичкия факт на нашата с вас неизбежна смърт.

Ако искате, пийте за това.

- 21-07-2014|**Златко**

Абсолютно същата логика, между другото, важи и за това тук място: колкото по-близо до „средното ниво“ се намира даден материал, колко-

то по-миризливи и по-“ежедневни“ проблеми засяга, толкова по-голям и „читателския“ интерес (въпреки неизбежните – и напълно лицемерни – оплаквания от страна на вечните тукашни лицемерни кибици, че видите ли, съм се бил отдалечавал от „високото ниво“). Ако тези мнения, както и всевъзможната цялостна умонагласа на „средния тукашен читател“ не ми бяха толкова безразлични и отчасти противни – също както и на Мартин, с когото това ме свързва донякъде – то сигурно отдавна щях да съм захвърлил кърпата (или направил опит за създаване на „успешна“ медия, което в моите очи е същото), въпреки все новите и неотслабващи доказателства за това, че се опитвам да пресуша бласто и че животът ми най-вероятно ще приключи далеч преди да съм видял каквито и да било резултати...

Добре че съм българин, тоест същото дърво чепато и неогъващо се, като всички вас..

- 21-07-2014|Царевна

Ясен, дори така да поставим въпроса – противопоставяне на масовия вкус срещу вкуса на елита – темата си остава дискуссионна и има смисъл да я обсъждаме. Образците на масовата култура (ако приемам, че обсъжданите тук са такива) у нас имат различни характеристики от образците, валидни в други общности. Нашите си имат специфики. Не познавам в дълбочина нито една друга културна общност освен нашата, затова не мога да правя съпоставки, но дори с просто око се вижда, че има съществени разлики между образците модели на поведение за нашия масов човек и образците модели на поведение на французите, англичаните, американците и т.н. Но дори да говорим за модели на подражание на равнище масова култура, Стоичков, Куката и дядо Добри не са добри примери по определни причини (моите си ги споменах по-горе). Не е ли точно за това дискусията? Факт е, че това са едни от моделите, факт е, че на много наши хора им харесват, а на малко – не. От това съотношение и от неговото развитие в бъдеще зависи днешния и бъдещия облик на масовия ни човек. Смятам, че преодоляването на тези модели зависи и от начина, по който недоволните ще изкажат несъгласието си, и от упоритостта и последователността, с която ще го правят. Така че това, че на някого не му харесват образите Стоичков, Куката и дядо Добри да бъдат модели за подражание, не е факт без значение. И колкото

по-добре аргументира нехаресването си, толкова по-голямо е значението.

- 21-07-2014|**Манол Глишев**

радвам се, че стигаш до извода, щото Добри не е най-важният проблем (а дали изобщо е проблем – това вече е друг въпрос). I rest my case, Your Honour:) Беше хубав разговор.

Милена, за медиите сте напълно права. Пак е цяло чудо, че покрай идиотизмите там се е прокраднал и поне един позитивен образ.

Царевна, тоест бихте искали да няма вече интерес към по-скоро позитивни образи, по-скоро все пак нравещи се на що-годе нормалната част от публиката? Разпознавате като проблем личната кадръност на единия, верността на другия (филмовия персонаж) и себеотрицанието на третия? Отделен въпрос е дали те наистина са ролеви модели, но ако приемем, че са – не виждам проблема точно в това, което изреждате. Че какви по-добри поведенчески модели от кадръност, лоялност и себеотрицание? Всичко това звучи по-скоро добре. Какви ли други ценности би следвало да предпочитаме?

А че темата си струва да се разглежда – не споря. Ето, това и правим.

- 22-07-2014|**Ясен**

Не мисля, че потребителите на масова култура

„се противопоставят“ активно на „високата“ култура и нейните образци. Те просто потребяват и харесват това, което им се предлага в достатъчно смлян и разбираем вид. Биха ли могли да потърсят сами нещо по-възвишено, по-смислено. Верятно, но едва ли...Причината, според мен е в детството...

Мисля, че Златко Е. говори в един от коментарите си за личния избор и личната отговорност на всеки. Те са несъмнено от огромна важност, но не по-малко важен е първоначалният тласък...

Естетическият вкус (най-общо казано) се оформя в детството, влияе се от вкуса на родителите, на учителя, на приятелите. В детството си аз

(давам себе си за пример защото знам, че е истина) израстнах в затънтено село, но имах огромния късмет майка ми да е четящ човек. Тя ме научи да чета на 4 годишна възраст и всячески поощряваше четенето като основно занимание. При това внимателно и ненатрапчиво помагаше в избора на четиво...И до ден днешен аз се чувствам „възпитан“

преди всичко от Екзюпери и Джак Лондон, а едни от първите образци „за подражание“, които ми бяха предложени от семейството ми бяха Сър Хилари и Шерпа Тенсинг

(изкачването на Еверест) После дойдоха Кусто и Тор Хейердал и т.н. Но над всички тях за мен винаги е бил Екзюпери – харесваше ми (и продължава) комбинацията между техниката

(самолетите) и поезията на душата... Няма да се учудите, че избрах професия свързана със самолетите, нали?.

Защо разказвам това? Заради избора. Аз избрах да следвам това, което тогава наричаха „чужди“ модели за подражание. Но преди всичко беше четенето на книги, което ме оформи като личност. Няма как Стоичков да ми бъде модел за подражание в този смисъл.

Мисълта ми е, че можем тук да разнищваме проблема до смърт, но неговото решаване е в ръцете на родителите, учителите и изобщо всички, които по един или друг начин могат да дадат посоката на мислене на едно младо същество. От там натътък, разбира се, огромна отговорност имат медиите и особено телевизията. Те могат да влияят по-сериозно на пасивната част от децата и родителите им.

А за да повлияят медиите и образованието в „по-правилна“ посока е необходимо нацията да има някаква идея за своите идеали и естетически стремежи и съответната политика за постигането им...мдааа...

Тези, които са получили някаква първоначална посока би трябвало да могат и сами да се ориентират.

Най-вероятно имам някаква идеалистично-романтична представа за нещата, но така го виждам.

- 22-07-2014|**Мартин Касабов**
Много хубав коментар!

- 22-07-2014|**Захари Срънчев**

Винаги съм предпочитал да чета коментарите, не и да пиша такива с идеята, че по този начин мога да науча нещо, но ... наистина съм дълбоко омерзен от начина по който се описва/коментира личността на Добре Димитров Добрев, по-известен като Дядо Добри. Искрено вярващ православен християнин съм и считам, че е недопустимо от всякаква гледна точка да се употребяват такива епитети спрямо една безспорно положителна личност. „Религиозен фанатик“ с „тъмно минало“, който

„запраща хора в ада“ – това е реторика и отношение, много наподобяващо едни недалечни години, в които пропагандата говореше за „буржоазно влияние“, „битово разложение“, „оценяване на събитията от класово-партийни позиции“, и пр., и пр. (цитирам част от характеристиката ми, дадена от ДКМС по повод завършване на средно училище). Авторът на статията е млад човек и не си представя колко зловещо звучи това днес. Мислех си да направя списък на неверните неща в статията и коментарите му, но това ще е губене на време. Считам, че е недопустимо в един кратък текст толкова на едро да бъдат обобщени/омешани с гняв, омраза, презрение, и църквата, и религията, и духовенството, и ...Дядо Добри. Само да напомня, че преди 2 (два) дни този свят мъж навърши столетие! Преди време Дядо Добри ми целуна ръка заради едни смачкани пет лева, щях да умра...

И в сила на статията бих запитал автора: Вие на какво вярвате!?? На себе си, на своите способности, на своя интелект? По повод на разсъжденията за ирационалното веднага се сещам за Владимир Свинтила и неговата превъзходна книга „От Маркс до Христа“, но ...млъкни сърце. Казват, че световният разум бил константа, но за сметка на това на населението на планетата перманентно се увеличавало... Единственото обяснение, което мога да дам за себе си, че тази статия е опит за провокация, за шумен скандал, за експресно правене на биография, по подобни причини един прочут певец преди време бе закачил билборд със задника си при паметника на Васил Левски...

И накрая в духа на цитираното и аз бих обобщил на едр: благодарение на дългогодишното възпитание в мързел и безбожие България е най-бедната държава в Европейския съюз, и с най-нешащното население...

- 22-07-2014|**Златко**

За протокола: „Либерален преглед“ и неговият издател никога не са се обвързвали с никакви про-сциентистки и откровено антирелигиозни мнения. Разбирането, поддържано от това издание е, че религията или нейната липса са стриктно лични неща и могат да бъдат представяни единствено като такива. От друга страна, възгледите на един или друг автор, несъвпадащи с всичко това, биват представяни тук само доколкото от своя страна НЕ СЕ превръщат в някакъв вид „религия“ (примерно религия на „науката“ или каквото и да било от този род: вижте в тази

връзка показателния текст на **Пол Файерабенд**, „Против метода“, който според тукашния издател е нещо като еманация на съвременното просветено отношение към всички тези въпроси).

Като жест на добра воля към всички вярващи християни ще си дам труда да издира откъси от споменатата по-горе книга на Вл. Свинтила (колкото и смехотворни да ми се струват автодидактичните му опити за постигане на някакви философски прозрения, понякога)...

- 03-08-2014|**Красимир Дамянов**

Ох, като виждам колко старческо, макар и благонамерено мислене, срещу това на един млад човек, който не е виждал жив милиционер, погнусен от народностното ни поведение, направо ми се плаче! Естествено, че всичко това е вярно. От простака до светеца. Това ли са стълбовете на които ще градим България? Наглост, престъпност и средновековие?

- 09-09-2014|**Мартин Касабов**

Малко допълнение по темата: www.bpost.bg/article/29756

- 15-09-2014|**Захари Сръндев**

Уважаеми господин Дамянов,

току-що навърших петдесетата си годишнина и поне от тази гледна точка не мога да бъда обвинен в старческо мислене. Твърдението Ви, че моето мислене, противопоставено срещу това на младежа, автор на статията, който не бил виждал жив милиционер, не значи нищо – не е необходимо човек да изпие цялото море, за да разбере, че е солено, достатъчна е и една шепа. А по въпроса за „стълбовете, на които ще градим България“ (странен изказ, високопарен и като чели ретроизпърдян) Ви предлагам една великолепна статия от в. „Култура“ и най-вече форума към нея на подобна тематика: <http://www.kultura.bg/bg/article/view/20642/6>

Говорещият стол

Автор: Михаел Стомин

Някога, много отдавна, живял крал Лапсак I, наричан още Лениви. Той бил не само страшно ленив, но и много лаком. Не обичал да се занимава с държавните дела. Спял до обед и станел ли кисел от леглото, започвал веднага да лапа. Половин прасенце и половин дузина яребици, печени на бавен огън, били само леката му закуска.

Веднъж крал Лапсак се връщал от лов. Бил гладен като ламя и уморен като коня си, затова се отбил в първата крайпътна кръчма да се подкрепи. Оказало се обаче, че вратата на кръчмата е тясна за огромния му обем и Лапсак заповядал на слисания съдържател, докато стражите къртят вратата, да забърка начаса омлет от трийсет гъши яйца и три килограма от любимото му сирене „Зловонният епископ“.

Когато вратата била изкъртена и най-сетне Лапсак влязъл в кръчмата, трапезата била вече готова: мазният омлет вдигал зловонна пара, а трите бутилки домашен лафит били по-изпотени и от гостолюбивия домакин. Почтително приведен, той чакал краля да седне преди да се изхлузи по най-бързия начин от очите му. Бил много уплашен и затова не видял, че дебелата задница на Лапсак Лениви не може да се побере върху тесния стол по никакъв начин.

– Не гледай да се изсулиш, ами ми донеси един по-голям стол, кръчмарю – заповядал Лапсак. – Какво е това жалко нещо, на което може да седне само суха вещица?! Но побързай, че едвам ме държат краката – подканил властно той.

Кръчмарят изчезнал светкавично. Върнал се още по-бързо с един голям и удобен стол и го подложил под задницата на краля.

Кралят седнал, сложил лакти на подръчниците на стола и захванал да лапа като ламя. Когато пресушил и третата бутилка с вино, чул тих глас:

– Милостиви господарю, сега пък аз едва се държа на краката си – оплакал се гласът. – Тежиш като слон, а аз не съм кон. Не мога повече да те нося. Всеки момент тънките ми крака могат да се прекършат.

Лапсак Лениви се озадачил много. Ослушал се, огледал се, но кръчмата била празна като главата му и не могъл да разбере откъде идва гласът, който простенал отново:

– Моля ти се, кралю! Стани да се съвзема малко. Ох, божичко, какво ми дойде до главата!

Този път Лапсак разбрал, че говори столът и направо се сащисал – досега не бил чувал прост стол да говори толкова добър френски. Рипнал от него, огледал го отвсякъде, но видял само паяжини. Повикал кръчмаря. Бедният човек се измъкнал изпод тезгяха и дотърчал, стъгнат на две.

– На Вашите заповеди, кралю – успял да изломоти кръчмарят, без да вдига погледа си от пода.

– Откъде измъкна тоя кекав стол? – попитал Лапсак I. – Щеше за малко да ми изкара ангелите. Това тука крайпътна кръчма ли е, или някаква омагьосана колиба на горска вещица? Проклетият стол говори и се оплаква повече от кльошавата ми кралица. Какво става тук? Казвай, дръвнико, преди да се разделиш с магарешките си уши. Сядай веднага на пода и като не гледаш мен, гледай да си поемеш дъх, страхливецо. Не, почакай! Първо донеси още една прашна бутилка лафит.

Кръчмарят щял насмалко да си счупи краката от бързане. Донесъл виното и веднага седнал на пода. Когато в бутилката останала само една глътка, Лапсак рекъл:

– Виното ти е най-доброто в кралството ми и затова ти разрешавам да ме гледаш в очите, докато отговаряш. Кажи сега, какъв е тоя говорещ стол. Три пъти се питах, но сам не мога да си отговоря. Ето, изпий последната глътка, за да говориш без да заекваш и трепериш.

Кръчмарят избърсал устата си, защото знаел, че един простосмъртен не бива да се докосва дори до лигите на краля, и изпил последната глътка. преглътнал с нея страха си и казал:

– Този стол ми е подарък от една добра старица, на която давах огризките от масата, защото беше много бедна, кралю. Малко преди да умре тя ми подари тоя проклет стол. Каза, че не знаела как да ми се отблагодари за грижите, които бях полагал за нея. Оттогава стои в избата, но до днес не знаех, че може да чува и да говори – излъгал кръчмарят. – Веднага ще го изгоря, ако заповядате, Ваше Величество!

Лапсак Лениви помислил около минута и попитал:

– Колко ще искаш за него? Сега вече съм по-спокоен и ми се приспа. Дължа ли ти нещо за обяда? Казвай, защото ме чакат важни държавни дела, но само не хитрувай.

– Обядът е от тигана, виното – от бутилката, а столът... – подвоумил се кръчмарят – столът е от старата вещица. Кесаревото – кесарю, божието – Богу, кралю. Вземи го, но сядай на него само за кратко. Или по-добре не сядай изобщо, а оставяй придворните си да седят на него. Сега ми хрумва, че така ще знаеш не само какво говорят, ами и какво мислят за теб.

– Много хитър кръчмар си ти – похвалил го кралят. – Я ми кажи на ухото, „кръщаваш“ ли виното, капваш ли му по малко водица? Но мисли добре преди да ме излъжеш!

– За бога, кралю мой! Да пукна, ако някога и през ум ми е минавало да извърша подобно светотатство.

Кралят втренчил в кръчмаря ленив поглед и преди да премигне, рекъл:

– Трийсет процента? Или повече?

Кръчмарят даже и не усетил, че е станал от пода.

– Добре – отговорил, – лани сипах малко кладенчова вода в бурето, но реколтата беше оскъдна и селяните ми одраха кожата с двойни цени, кралю. Може и жена ми да е слагала по своя мярка друг път, ама не ми е казвала, нали ги знаеш колко са потайни. Пък и как иначе може да излезе на глава един почтен като мен кръчмар с алчните лозари, които...

– Ще простя алчността ти само заради стола и съвета ти, мошенико – прекъснал го Лапсак Лениви, прозял се и повикал стражите си. Те взели стола, а той хвърлил една сребърна монета на масата и като прекрачил през широко избитата врата, обърнал се и казал:

– Оправи вратата за моя сметка. Ако имам някога спешна нужда от кръчмарската ти хитрост, ще пратя хора да те доведат при мен.

Още на следващия ден Лапсак I се разпоредил столарите да потегнат стола, бояджиите да го лакират, а шивачите да ушийт меки кадифени възглавници с различни цветове. На червените сядали кралете съюзници, на жълтите – посланиците, на сините – сановниците, а на зелените – bankerите. Малоимотните провинциални благородници сядали на бели, а обикновените просители – на голо.

Една вечер Лапсак Лениви наредил на главния си камериер да сложи стола до леглото на кралицата, но да го покрие така, че тя да не го познае. А на следващия ден да му го върне, за да му разкаже столът какво е чул и видял.

Трудно е да се опише каква била изненадата на краля, когато на другия ден камериерът донесъл стола обратно.

Оказало се, че нощем кралицата приема в покоите си коняря, на когото Лапсак оказал преди време честта да оседлава лично конете му. Столът разказал всичко, което чул и видял, и кралят така се натъжил, че отишъл на лов за една седмица. На връщане се отбил от пътя си. Когато спрял при кръчмата, слязъл от коня и влязъл в нея през нова, двойно поширока врата. Поискал същия омлет и преди да пресуши третата бутилка лафит, се обърнал към кръчмаря:

– Виждам, че си направил хубава и двойно по-голяма врата. Влизат ли през нея два пъти повече посетители?

Кръчмарят отговорил, че веднага след височайшето посещение работите тръгнали по-добре: сега посетителите наричали кръчмата му „При краля“ и тя едва побирала всички местни пияници. За говорещия стол не попитал, защото знаел, че право да задават въпроси – по първенство и по закон – имат кралете.

Лапсак I се изжабуркал с последната глътка лафит и попитал:

– Ти знаеш ли какво ми разказа столът ти?

– Не мога да знам, кралю – отвърнал почитително кръчмарят.

– Не ти е и работа да знаеш. По-важното е, че тази година дивечът в горите ми е станал толкова много, че времето за лов едва ли ще ми стигне, ако се занимавам само с глупавите държавни дела. Дошъл съм да ти кажа, че искам да те направя майордом на кралството си. Знаем колко си хитър и съм сигурен, че ще въртиш двореца на малкия си пръст, особено с безценната помощ на говорещия стол. Ела още утре в двореца да те облекат в подходящи дрехи и да те обуят в подходящи обувки.

Кръчмарят едва не припаднал от приятната изненада. Искал да вдигне богата сватба и на четвъртата си щерка, а времената били трудни. Затова целунал ръката на краля и приел поканата му със задоволство.

На следващата заран поверил кръчмата в ръцете на жена си и се явил в двореца. Преоблекли го като майордом, веднага положил и клетва за вярност, след което кралят заминал на лов. Бил много прилежен и не му трябвало дълго време да навлезе дълбоко в задълженията си. Ви-

кал за разговори и доклади всички подред и ги канел учтиво да седнат на стола. Оставял ги да говорят и дори да си помислят, ако се обърквали или забравяли за какво иде дума. Често излизал от стаята и ги оставял сами с извинението, че е забравил нещо важно, но не бързал да се върне. Събеседниците му ставали все по-спокойни и доволни, защото виждали как работите на кралството бавно, но сигурно потръгват. Сановници, министри, генерали, прелати и чиновници, посланици, вестоносци, камериери, та даже готвачи и прислужници, чакали на опашка, за да се насадят на стола. Седели, говорели едно, докато мислели друго, и майордомът успял да очертае сигурно тебеширения кръг на заговора и предателите, които крояли планове да погубят краля при първа възможност, макар да му целували ръка в същото време.

След като свършил тая работа, майордомът посетил и кралицата. По време на разговора им споделил с нея, че разполага с неоспорими доказателства за съучастието ѝ в заговора срещу краля и злощастната жена паднала на колене: кършила ръце, докато майордомът ѝ помагал да се изправи, и подкрепила убедително молбите си с най-скъпия диамант от короната си.

Лапсак I се върнал след месец и след като си починал от успешния лов, повикал майордома на доклад.

– Е? – попитал той, когато коленичилият майордом се изправил на краката си. – Надявам се докладът ти да бъде кратък, защото ако е дълъг повече от два часа, това значи, че или си си губил времето в дворцови сплетни и съблазни, или не знаеш за какво говориш. Колко дълъг е проклетият доклад?

– Само десет минути, Ваша ослепителна светлост. Мога да го претупам и за пет, но се страхувам, че последствията от това ще се окажат много по-дълги за съдбата на кралството Ви.

– Чети! – подканил го нетърпеливо Лапсак. – Ръцете ме сърбят вече три дни от нетърпение да въздам всекиму заслуженото.

Майордомът зачел ясно и равнодушно, а очите на Лапсак I ставали все по-замечтани. Когато свършил и вдигнал глава от доклада, майордомът видял, че са и щастливи.

– Сам бях чувал за много клюки, сплетни, изневери, кражби, злоупотреби, безотговорност, некадърност и леност на кралския си двор от говорещия стол, преди да те повикам на служба при себе си, кръчмарю. Но това, което сега чувам, преля чашата на търпението и отвори съвсем

очите ми. Отнемам титлите на всички идиоти веднага, а заговорниците ще пратя още утре на ешафода. Отивай да изготвиш указа за екзекуцията и се върни да го подпиша. Върви, давам ти един час.

Майордомът излязъл. Тъкмо Лапсак I оборил глава да подремне, но се чул шум, кралят вдигнал поглед и видял, че майордомът води всички важни придворни със себе си.

– А! – изненадал се приятно той. – Щом вече си арестувал тия негодници, ще заповядам да бъдат екзекутирани на място.

– Лапсак! – отвърнал спокойно майордомът. – Аз идвам да арестувам теб. Екзекуцията ти е насрочена за утре сутринта, а пред теб стои новият крал – това съм аз, Лапсак II Бързия. А негодниците, които доведох със себе си, ще бъдат утре неми свидетели на коронацията ми.

На следващия ден Лапсак II Бързи положил клетва пред всички придворни веднага след като палачът показал на струпаното множество отвън главата на Лапсак I Лениви и получил наградата за вещината си.

Седмица след като сложил короната на коварната си глава, новият крал изгонил кралицата от кралството и довел цялото си кръчмарско семейство. Жена си направил кралица, а дъщери и зетьове накичил с най-високите титли. Когато приключил с тия бързи реформи, седнал на дървения стол да почине, а той му рекъл:

– Дължиш кралството си на мен, Лапсак Втори, да не забравиш! Не искам да свърша в някоя камина като счупен дървен стол.

– Какво мога да направя за теб? – сепнал се бившият кръчмар.

– Кажи ми, готов съм да изпълня всяко твое желание, дръвнико.

– Тронът ти е кървав, кръчмарю – продължил столът. – Изгори го, ако искаш да ти кажа още нещо.

– Добре – съгласил се веднага Лапсак II и плеснал с ръце. – Къде са слугите?

Дошли слуги, изнесли стария трон на двора и го изгорили. Когато помели пепелта, останала след него, столът рекъл:

– Сега е моментът да ти изрецитирам нещо:

*Като кръчма без стол
и ряпа без сол,
като цев без патрон
и крал без престол
е кръчмарят без трон.*

Свършил и почакал Лапсак II Бързи да проумее бавно смисъла. После обявил високо желанието си:

– Полага ми се да стана Трон, защото съм първият стол, направил крал от един най-обикновен кръчмар, Ваше Височество.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. **По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.**

Коментари (1)

- 19-07-2014|**Антонови**

Една обикновена приказка -трикът на всеки голям майстор. Благодарности.

Евреите и Германия

Автор: Ерик Хобсбом

Повечето от световната история докъм края на 18 век би могла да се напише само с маргинално споменаване на евреите, като един малък народ, първопроходник на световните монотеистични религии – дълг, признат от исляма, но създаващ безкрайни проблеми на християнството, или по-скоро на евреите, които са имали нещастieto да живеят под християнски владетели.*Практически цялата духовна история на западния свят, както и на големите източни култури би могла да се напише само с няколко бележки под линия за прекия еврейски принос към тях, но не и без да се отдели значително внимание на ролята на евреите като проводници и културни посредници специално между класическото средиземноморско наследство, исляма и средновековния Запад. Това е доста изненадващо като имаме предвид изключително открояващото се през 20 век присъствие в културния, духовния и обществен живот на представители на този толкова малък народ, който по време на демографския си пик преди Холокоста съставлява по-малко от 1 процент от световното население.

Тъй като общественият живот по същество е бил затворен за тях, отсъствието им от него преди Френската революция би могло може би да се очаква. Същевременно е ясно, че през по-голямата част от последните две хилядолетия, с изключение може би на елинистичната епоха, еврейската интелектуална дейност е била преобладаващо интровертна. Само някой и друг мъдрец, през дългите векове от Филон Александрийски до Спиноза, се е занимавал сериозно с нееврейската философия и едва ли е случаен фактът, че повечето от тези личности, най-видният от които е Маймонид, се раждат в отворената култура на мюсюлманска Испания. Великите равини, чиито коментари върху свещените текстове, с всичките им вавилонски тънкости, все още съставляват основния предмет, преподаван в талмудическите академии, не са се интересували от възгледите на неверниците. С евентуалното изключение на медицина-

та, където компетентността на евреите намира признание, пресичащо етническите и религиозни граници, образованието и интелектуалните усилия на евреите се фокусират върху религиозните въпроси. Нима на идиш думата за място на богослужение, синагогата, не е старогерманската дума за училище?¹

Очевидно едно огромно петролно поле от талант е очаквало да бъде усвоено от Просвещението през 18 век, това най-възхитително от всички исторически движения, което, освен многото други свои похвални постижения, довежда и до еманципацията на евреите. Като имаме предвид, че в продължение на почти цял век след Йозеф II² неговите укази за веротърпимост от 1781-2 са ограничени практически до малките еврейски общности в западна и западна централна Европа, и че евреите почти не са били оставили следа в главните полета на последвалите им духовни постижения, мащабите на еврейския принос към историята на 19 век са направо изключителни. Кой би могъл да напише историята на света, без да отдели внимание на Рикардо и Маркс, и двамата продукт на първия половин век на еманципацията?

По разбираеми причини повечето автори, занимаващи се с еврейската история, самите те преобладаващо евреи, са склонни да се концентрират върху въздействието на външния свят върху техния народ вместо обратното. Дори превъзходната „политическа история на едно малцинство“ на Питър Пълзър не е успяла съвсем да се освободи от тази интроверсия. Двамата евреи с най-голямо влияние върху германската политика, основателите на германското работническо движение, Маркс и Ласал, почти не се споменават (точно три са отпратките към Ласал, като едната се отнася за баща му), и авторът явно не е сигурен как да подходи към „несъответствието между големия брой евреи, открояващи се в ръководството на вилхелминската Социалдемократическа партия и в дебатите, и бавния растеж на популярността ѝ сред еврейските избиратели“, затова предпочита да се концентрира върху последното.

Въпреки това неговият проникателен, макар на места свръхподробен анализ избягва повечето от изкушенията на еврейския исторически сепаратизъм. Неговата работа е част от може би последното, което е оцеляло от немско-еврейската либерална традиция – групата историци, свързани с Института Лео Бек в Лондон. Тя притежава характерната

1 Shul.

2 Император на Свещената римска империя (1765-90).

нискочестотна сила и балансираност на работата на тази достойна за възхищение институция под ръководството на учени като Арнолд Паукър и Вернер Мос. Също като своите колеги и Пълзър разбира онова, което след Хитлер стана почти непонятно, а именно защо германските евреи се чувстваха така всеотдайно германци, защо „четвъртият райх“, който се установи в Хампстед и Уошингтън Хайтс, в Холивуд и Нахария, с опърпани тонове от Лесинг, Кант и Гьоте и с издраскани плочи на Фуртвенглер и „Опера за три гроша“, беше свидетел на това колко жиливи са корените, вратнали се в германската *Kultur*. Накратко, защо през 19 век еманципираните евреи искат така пламенно „да обявят, че са напуснали гетото, че са влезли в цивилизацията“, готова най-сетне да ги приеме.

„Германско-еврейската общност е имала водеща, може да се каже доминантна интелектуална позиция сред другите еврейства“, дори само защото немски говорещите са преобладавали сред еманципираното еврейство, дори ако броим само онези в страната, която през 1871 прераства в Германската империя. Освен това, както е видно от информативната и подробно илюстрирана монография на Рут Гей *Германските евреи*, макар че и тя пренебрегва Маркс и Ласал, германското еврейство е било преобладаващо местно, дори след като започва масовата миграция от Изтока, и в хода на училищното образование изоставя идиш в полза на немския.

Само че германската *Kultur* е много по-обхватна. Самият факт, констатиран (но не и подчертан) от Пълзър, че толкова много от водещите интелектуални фигури на германската социалдемократия – включително всичките ѝ видни марксисти без един – пренасят полето на дейността си в Германия от Хабсбургската империя (Кауцки, Хилфердинг) или от Русия (Люксембург, Парвус, дори Мархлевски и Радек), демонстрира, че немският е бил езикът на културата от пограничните райони на Русия до границите на Франция. Главната разлика между германските евреи и еманципираните евреи от останалата част на немската културна зона е, че първите са били *само* германци, докато мнозина от последните са били многокултурни, макар не и многоезични. Те, и може би само те, съставляват идеализираната Средна Европа, за която мечтаеха чешките и унгарските дисиденти през 1980-те, свързваща иначе некомуникиращи култури и народи в многонационалните империи.

Освен това именно те са носителите, а може би дори и строителите на немския език в отдалечените краища на Хабсбургската империя, понеже, като най-голямата съставна част на образованата средна класа в тези региони, те са всъщност хората, които използват стандартния литературен немски, а не диалектите, говорени от емигрантските немски диаспори в Изтока – швабски, саксонски и (както потвърждават германските филолози, понякога не без съжаление) идиш. Немският език е името на свободата и прогреса. Рут Гей отбелязва, че студенти в Йешива¹ от Полша, като Якоб Фромер², тайно са учили немски покрай талмудическите коментари, използвайки два речника: руско-еврейски и немско-руски. По думите на един друг полски търсач на свобода, Шилер донася спасение от „веригите на суеверието и предубежденията“. Днес, когато *shtetl*³ не съществува повече, е по-лесно той да се сантиментализира, отколкото по времето, когато еврейските младежи и девойки е трябвало да живеят там.

Германските евреи страстно са желаели да бъдат германци, но, както точно забелязва Пълзър, те са искали да се разтворят „не в германската нация, а в германската средна класа“. И все пак най-разпространеното обвинение против асимилацията, голямата мечта на социалната мобилност през 19 век, съвсем очевидно не важи за тях. Асимилацията не означава отказ от еврейската им идентичност, дори и в съвсем необичайния случай на религиозна конверсия. Както показва Пълзър, въпреки масовата секуларизация и огромната им амбиция да бъдат германци, германските евреи оцеляват като група, съзнаваща своя юдаизъм, до изстреблението им от Хитлер. И това не се дължи само на антисемитизма, който, както ни напомня авторът, беше сравнително мек в сравнение с условията в други страни. По думите на емигрирания в Британия физик сър Рудолф Пайърлс: „В Германия преди Хитлер да бъдеш евреин беше поносима пречка“. Некапомним, че нито германският, нито много по-осезаемият виенски антисемитизъм потиква Херцъл към ционизма, а случаят Драйфус във Франция.

1 Висше еврейско учебно заведение, където се изучават традиционните религиозни текстове.

2 Историк и изследовател на юдаизма.

3 Щетъл е селище със значително еврейско население в Източна Европа до Втората световна война.

Впрочем щеше да бъде по-добре, ако Пълзър не беше избрал понятието „етничност“, за да опише какво обединява евреите, тъй като преобладаващото усещането бе, че тази връзка не е биологическа, а историческа. Те не се изживяват като кръвна общност или дори такава по линия на унаследената религия, а според израза на Ото Бауер¹ като „общност по съдба“. И все пак, както и да ги наречем, еманципираните евреи като група не се държат съвсем като не-евреи. (Източните евреи, разбира се, се държат наистина много различно). По-голямата част от книгата на Пълзър цели да осветли спецификата на политическото им поведение. Не е изненадващо, че като цяло те стоят зад умерената либерална левица в германския политически спектър, но в никакъв случай зад крайната левица. Дори крахът на либерализма в годините на Хитлеровия възход ги тласка към социалдемократите, а не към комунистите. За разлика от евреите в хабсбургските и царистките региони на Европа, тяхната политика не е месианска. Може да се каже, че сравнително малко са онези, които се присъединяват към или гласуват за Комунистическата партия, а преди 1933 германските ционисти, също едно незначително малцинство, възприемат ционизма като лично прераждане, а не като програма за емиграция. За разлика от източните евреи, те не се смятат за чужденци (да цитираме един от тях) в „страната на Валтер и Волфрам, Гьоте, Кант и Фихте“.

Накратко, германските евреи се чувстваха добре в Германия. Затова тяхната трагедия беше двойна. Те бяха не само унищожени, но и не предвидиха каква съдба ги очаква. Пълзър се опитва максимално да осмисли този провал, нещо повече – отказа на либералните германски евреи дори след 1933 да осъзнаят какво им готви Хитлер. Вярно е, разбира се, че никой, нито дори източните евреи, живеещи сред онези, които изклаха близките им през 1918-20, можеха да очакват, камо ли да предвидят онова, което последва по-късно в Майданек и Треблинка. Никой не можеше да си го представи. Малцина можаха да преодолеят неверието си, дори когато първите достоверни сведения за геноцида започнаха да проникват на Запад през 1942. В човешката история нямаше прецедент за такова нещо.

И все пак, авторът на тези редове, който преживя 30 януари 1933² като ученик в Берлин, може да свидетелства, че още тогава някои имаха

1 Австрийски социалдемократ и марксистки теоретик (1881-1938).

2 Идването на власт на Хитлер.

доста апокалиптично отношение към режима на Хитлер. С нежеланието си да се отрекат от Германия, много евреи се подготвяха за най-лошото, макар че го подценяваха. В последна сметка почти две трети от еврейското население на Германия в 1933 емигрираха през следващите шест години и така, за разлика от нещастните си полски събратя, оцеляха. Но те не напуснаха с желание дори нацистка Германия. Някои от тях, като например един от наследниците на основателя на Дойче Банк, изпратиха жените и децата си на сигурно място, но се самоубиха след Кристалната нощ¹, вместо да се отрекат от Германия.

Впрочем дори трагедията на оцелелите беше съвсем реална. Само тези, които бяха изпитали силата, великолепието и красотата на онази култура, която потиква българския евреин Елиас Канети да напише в разгара на Втората световна война, че „немският ще остане езикът на моя интелект“, могат изцяло да осъзнаят какво означаваше загубата ѝ. Само тези, чиито презимена все още документират хесенските, швабските или франконските села и градчета на праотците им, познават болката на разкъсаните корени. Понесената от тях загуба бе непоправима, тъй като еврейските общности в централна Европа не могат никога вече да бъдат възстановени, а дори и да можеха, германската култура, към която принадлежаха, не е повече световна култура, а се смали до равнището на една регионална – човек е едва ли не изкушен да каже, на една голяма провинциална – култура.

А какво загуби Германия? Парадоксално, може би по-малко отколкото страните от някогашната Хабсбургска империя, тъй като германските евреи се бяха вписали в съществуващата култура на средната класа, докато еманципираните евреи от Хабсбургската империя създадоха нови култури, нерядко, както в случая с Виена, съвсем различни от онази на германския райх. В културно отношение прогонването или унищожаването на евреите остави Германия почти като преди, макар и по-провинциална и периферна, отколкото бе преди 1933. И все пак това означава да подценим загубата на Германия. Немският не е повече езикът на модерността за амбициозните европейци от горите. Той не е повече езикът на научните публикации, който всеки учен от Токио до Кеймбридж трябва да умеє да разбира. Без съмнение това не се дължи

1 Нощта на 9 срещу 10 ноември 1938, когато са организирани повсеместни погроми срещу еврейското население; начало на систематичните репресии, експроприирането и унищожаването на евреите в Германия.

само на емиграцията или смъртта на евреите. Но в едно отношение изчезването им явно имаше драматични последици. От 1900 до 1933 почти 40 процента от всички Нобелови награди за физика и химия отиват в Германия; след 1933 съотношението е едва едно към десет. Историята напомня, с трагична ирония или черен хумор, за онзи Нобелов лауреат, германски емигрант, който след 1945 настоявал обезателно да посети отново Германия, защото изпитвал „неутешима носталгия по немския език и природа“.

Текстът е публикуван за пръв път през 1993 в London Review of Books като рецензия на книгите Peter Pulzer, Jews and the German State и Ruth Gay, The Jews of Germany.

По-късно е включен в Eric Hobsbawm, Fractured Times: Culture and Society in the Twentieth Century (2013), сборник със статии, издаден след смъртта на Хобсбом през 2012.

Превод от английски Стоян Гяуров

Ерик Хобсбом (1917–2012) е английски историк и теоретик на историческата наука; популярен с трудовете си върху „дългия XIX век“ (1789—1914 г.), теоретик и критик на национализма.

Коментари (11)

- 25-07-2014 | **Самолет 005**

Еврейството, по известни причини, се превръща в градската класа на планетата... бюргерите на земята...:) Ако човек работи с евреи, се научава моментално да различи германски от американски евреи. И това го казвам съвсем добронамерено!:)

- 28-07-2014|**Бай Тошо**

Хубаво и много едностранчиво повествование ... в стил похвално слово или ода за величието. До тук добре (имайки предвид фамилията на автора). Само не разбрах, защо от хилядолетия насам, който е общувал с евреи все е искал да ги унищожи – персийци, египтяни, германци, араби, сирици, палестинци ...

явно нещо ги провокира... и сега дори.

- 28-07-2014|**Златко**

Интересен въпрос, бай Тошо. От нашенските, дето бъркат надълбоко и гледат нависоко, а инак не щат да се занимават по прекомерному с разните му там сложности и подробности на света, който ни заобикаля, ами търсят обяснение на 'сичко в рамките на едно, най-много две, и то по възможност по-лесносмилаеми така обобщения. Като например: евреите ги мразят „сички“, щото у нас примерно е така (или поне у нас в Полски Тръмбеш или в любимата ми Горна Диканя, Радомирско).

Но дали няма да се окаже, бай Тошо, че отговорът на тоя (а и не само тоя) въпрос – имам пред вид простичкия, разбираем ОТ РАЗ отговор, от който очевидно се нуждае нашего брата, повече даже и от праз лук плус арамеева чорба, повече и от дружбата с братския Съветски съюз – няма да се окаже нещо от рода на:

Евреите вярно ги мразят 'сички, но само ако под 'сички човек се съгласи да разбира „сички като нас, тоест забравените и незабелязвани от никого, никъде, хорица нещастни по тая земя, дето ги брулят през ден я природни катастрофи от рода на Делян Пеевски, я летящи чинии, я летящите налъми на любимите им половинки, не чак толкова склонни да се занимават с въпроси сложни, философски и световни“...

Толкова от мен, бай Тошо. Прощавай, ако нещо...

- 28-07-2014|**Бай Тошо**

въпросът наистина е интересен, разбира се, щом си взел отношение по него ... т.е. не е по не отношението тиа е някакво просташко повествование, целящо да те издигне в собствените ти очи и да обиди и засегне Бай Тошо. Разбира се, отговор на въпроса няма – основно поради неспособността ти да разсъждаваш и неосведомеността ти по въпроса („Евреите вярно ги мразят 'сички, но само ако под 'сички човек се съ-

гласи да разбира „сички като нас, тоест забравените и незабелязвани от никого, никъде хорица нещастни по тая земя, „явно интелекта ти се простира до там, че да класифицираш Персия преди 2500 г. като забравена и незабелязана, Египед преди 2000 и Германия през 1940 г. ами да ... «сички точно такива са!.. пропуснах да кажа, че никъде в коментара на Бай Тошо няма и намек за България, но ти въртиш и сучеш все около това – дали от комплексарщина, дали от злоба ... дали и от двете!).

Тъй, стигнахме и до България, и до българите – ядящи праз и лук и чорбича и каквото Бог дал в Полски тръмбеш, Горна диканя и Долно на-нагорнище ... та какво се получава там, противно на твоята „желязна“ и „фактологично обоснована“ „логика“.. точно тия прости хорица, забравени, незабелязани от никого и нещастни – вместо да мразят евреите, те пък вземат че напък на всичките ти аргументи спасяват чедата на Авраама точно когато всички останали ги предават за претопяване ... Кое то разбира се не ти пречи да ги хлъзнеш в едно лесносмилаемо обобщение, въпреки че противоречи на всичко казано от теб после ... тъй де, простичко казано, защото виждам че логиката не ти е силна страна (логиката впрочем, не е като да плещиш щуротии за летащи чинии, Делян Пеевски и праз лук!).

И пак за отговора на оня въпрос – на който усе опита да отговориш ама само се оля в обиди и зловни хрочки – има хора дето дават и елементарен отговор и такива дето го обясняват по доста по сложен начин – ти обаче не си нито от едните нито от другите ...

И пак за евреите, дето «сички ги мразим – замисли се колко от управляващите страничката ни през последните 20 години са евреи или с еврейски произход ... пак не се връзва с мразенето а?

инче, евреите определено имат интересна роля в историята ни – още от царицата Сара, през оня, за когото Вазов пише, през Стара Загора и Сюлейман паша (Соломон Леви)та чак до сегашните „управляващи“ ... много интересна роля. Ние обаче, странно защо не ги мразим и не ги избиваме ... противно на твоите твърдения. Да ама съвсем не може да се каже същото за иранците, иракчаните, сирийците, египтяните, палестинците.. та чак до турците. Като казах турците, Кемал Ататюрк май е солунски „дъонме“ ... та Простено да ти е.. явно има за какво да искаш да ти простят.

• 28-07-2014|Златко

Ок, ок, признавам вината си, доколкото моите собствени обобщения по отношение на сънародниците ми имат точно толкова стойност, колкото и (някои техни) обобщения по повод евреите. Не ща да се заяждам, прекомерно съм уморен от документиране на глупости и скудоумия откъм дебрите на същия този форум, стана вече два месеца и още му се не види края, като извор бездънен е, Бога ми! Така че прощавай, нямам нищо против И това, ще го преживеем и двамата. И все пак е хубаво малко по малко да се научаваме на нещо си, тоест примерно на говорене малко по-конкретно, малко по-информирано, малко по-знаещо, малко по-близо до света реален и така нататък. И, разбира се, да четем текстовете от тоя тук сайт с малко по-отворени за новото и непознатото умове и сърца, а не само като дявола – Евангелието, мамка му!

А инак за древна Персия и най-паче пък за Египед (дето се римува с паралелепипед) ще оставя да говорят други, аз предпочитам да оставям такива приказки тям...

• 28-07-2014|Бай Тошо

обобщения казваш ... така е, позволил си си да обобщаваш и да обвиняваш, на всичкото отгоре се оправдаваш с други от форума. Горедолу като Бат Бойко.

и да се научим на конкретно говорене – например като твоя „конкретен“ отговор, на моя конкретен въпрос – почти те разбирам, коментарът ти беше като на Дявола евангелието:))

древна Персия е странно че не ти говори нещо, а също и Египет (Д), а Германия си я оставил също на други и пак „прощавай“ викаш, ами пак да ти е простено

та имаш ли идея защо толкоз народи се опитват да изтребят евреите вече къмто 3-4 000 години?

• 28-07-2014|Az

защи избиват евреите стои в историята ... ето един интересен поглед върху персийската и египетската случка:

„кратка история на Пурим от книгата „Как се прави антисемит“ на дякон Андрей Кураев.

Точно никой от съвремените народи няма такъв празник посветено на такъв род събитие. Това не е религиозен празник. Така за него се

говори в „Еврейска енциклопедия“, подчертаваща, че не е свързан нито с храма, нито с каквото и да е религиозно събитие.

Свършил е вавилонският плен на евреите. Но хиляди еврейски семейства не са пожелали да се върнат в родината си, продължавайки да живеят в градовете на Перийската империя и при това във въобще неробско положение.

Евреите вече са монополизирали търговията, лихварството...и други жизнено важни позиции, къде с подкупи, къде с машинации. Целта оправдава средствата. (същото по-късно се повтаря в Египет. Само че там в добавък монополизират и житната борса и причинява гладната смърт на хиляди египтяни)

Станало е толкова очебиешо, че персите започнали да се питат: кой кого завоюва. Ние покорихме Иерусалем или евреите завоюваха Вавилон?

И ето персийският „министър на отбраната“ генерал Амин, споделя своите печални наблюдения с царя Ксеркс. Реакцията на Ксеркс е била по езически решителна: „да се изстребят“

Но жената на Ксеркс, еврейката Есфир научава за решението и с хитрос получава обещания да „унищожи враговете и“. По този начин излъганият Ксеркс се съгласява да унищожи всички врагове...на ненавистните му евреи!

В резултат на това във всичките градове на империята е достигнало царско повеление, съгласно което на евреите се разрешава безпрепятствено да унищожават своите врагове. И с велико удоволствие са се заели да колят и жени, и деца. В течение на два дена, с ужасяваща кръвожадност евреите унищожават 75 000 перси. Елита на страната. Всеки, който е можел да им бъде конкурент.

Съдбата на персийската империя е била предreshена.

И ето след хилядолетия иудеите отбелязват събитията от тези дни...

Има ли друг народ на земята, който празнува заведомо безнаказани масови убийства на абсолютно невинни хора?

Кой празнува денят на погрома?

Как се празнува денят на убийството на хиляди невинни деца?

И как може да се пише за веселият празник Пурим?“

ами в Германия? и там не е било много по-различно.

• 28-07-2014|Златко

М-да. Както казваше онзи соц-герой, Емил Боев, „от веселите песни ми става тъжно, а от тъжните не ми става по-весело“. Яд ме е когато си мълчите, дупе да ми е яко обаче когато се разговорите. При което е ясно, че ако самият аз не подавам мат'рял за едни или други одумки, тук най-вероятно ще си цари безветрие до време онò.

Сега, за протокола: баба ми се кръстеше пред иконка. Малка, и рядко. Преди нея същото са го правели много поколения в продължение на много хиляди години. Пред по-големи икони, и по-често. Така поне си ги представям нещата. Аз не се кръстя. И въпросът защо те са го правили не ме интересува, защото в моя живот и съществуване той няма никакъв смисъл. Това първо, като за начало...

Сега второто. Живея в страна, в която ужасът от най-организираното насилие в историята не е отминал и на йота. Но въпроси като тия тук, „Защо хората от последните 3-4000 хиляди години са се опитвали да изтребят евреите...“ също не се задават. По същата причина. Те не са част от живота тук. Няма смисъл, в какъвто и да било смисъл. А по времето, в което се е твърдяло, че имат смисъл, немците са се обърнали на зверове. Дали между двете неща има някаква връзка, всеки да си решава сам. Всичко, което искам да кажа е, че някои въпроси, колкото и смислени да изглеждат във времето и обстоятелствата, при които се задават, изглеждат напълно безсмислени от гледната точка на друго време или други обстоятелства. И човек трябва така много, ама много силно да се напъне, за да не тръгне по линията на лесните обобщения, примерно: щото едните са прости, а другите, примерно, не... Остава си факт обаче, че културното развитие, също като повечето течности в природата, тече най-вече в определени посоки и насоки, тоест във физически възможните. Вода и култура нагоре не текат, те винаги текат надолу. Съжалявам, ако всичко това накара тоз' или оня да поизбеснее така малко, но вече нищо няма да спестявам, нито на себе си, нито на вас. От опитите за любезност с най-различните канибали и носо-клечко-носци, дето се изредиха тук на сайта в течение на години, нищо хубаво не видях. От директността едва ли ще дойде нещо хубаво, също, но поне ще си имам по някое и друго мимолетно удоетворение, като ей сега, в тоя тук момент. Човешка ми работа...

Толкова за евреите и защо това или защо онова. Инак въпроси смислени откъм българска гледна точка, като например, кой е най-добрият

начин да се одере жив (тук слагаш названието на любимия си омразник – от тъщата, примерно, до представител на еди кое си малцинство) – колкото щеш. Само че тук, на тоя сайт, те НЯМАТ смисъл. Ей това е моят отговор, за съжаление отново „индиректен“.

Но **САМО** от българска гледна точка. Отново, мамка му!

- 29-07-2014|**Самолет 005**

Да, бе, да! И баба знае да отговаря на такива фасулски въпроси – защо избивали евреите вече 5000 години. Я отговорете на по-сложния въпрос – защо не могат да ги избият вече 5000 години...:)

Отговорът ми е важен, защото съм гей.

Всеки от вас може да роди гей. Всеки от вас може да роди евреин. Въпрос на раздрънкани ташащи!

(това минава ли за хумореска?)

Ако ще ме вземате насериозно, по-добре ми кажете, за да млъкна и да не се излагам повече!

- 29-07-2014|**Бай Тошо**

щом баба ти се е кръстила а ти не се кръстиш – всичко вече е приключено с религиите и другаде по света ... нали? никъде по света религиите нямат смисъл вече, щом ти не се кръстиш!!!

та в този ред на мисли щом някои хора не си задават въпроса защо 3-4000 години все някой се опитва да избие евреите (с нарастваща успеваемост), но за сега не се е случило, значи всичко е наред и за в бъдеще няма да има повече такива опити ... нали? това просто не е част от живота ...

всъщност си прав! това реално не е част от живота а е част от смъртта. Защото който не се учи от историята е осъден да повтаря грешките й!

И задаването на въпроса ЗАЩО има смисъл сега, а не когато вече поредната вълна от зверове започне да преследва евреите...

пак в този ред на мисли, създаването на компютърен вирус, който вкарваш в системата на ядрена електроцентрала на мирна страна и се опитваш да предизвикаш атомна експлозия там ... без да си обявил война е нещо нормално за евреите, нали? съвсем човешко, както се казва „Вода и култура нагоре не текат, те винаги текат надолу“, както и кръвта впрочем ...

а за одирането на кожата – знаеш ли, че след избиването на Стаеа Загора, на английският предсатвител (евреин)е изпратена одраната кожа на жив българин ... защо ли??

- 10-08-2014|**Бахтияр**

Аз писа:

защи избиват евреите стои в историята ... ето един интересен поглед върху персийската и египетската случка:

„кратка история на Пурим от книгата „Как се прави антисемит“ на дякон Андрей Кураев.

Скъпи Его,

Според мен, не трябва да се смесва история и митология. До колкото знам, нито гроба на Моисей нито този на Естер не са открити до ден днешен и затова трябва да ги оставим там където им е мястото – Стария завет (градителен мит за обединяване на еврейските племена в един народ в определен момент от тяхното развитие). Колкото до египетски или персийски източници касаещи по-горе споменатите личности и събитията в които са взели участие, чисто и просто – няма. Не може да се каже, че фараони и шахове не са оставили достатъчно свидетелства от тази епоха. Всеки ден хиляди археолози, историци, научни работници по цял свят се опитват да открият нещо ново, за да можем, ние обикновенни хора да задоволим любезнателност и обогатим обща култура в музеи, медии и археологически обекти.

Що се отнася до антисемитизма или омразата към евреите, аз по-скоро бих потърсил причините в Новия завет. Когато на всяко поколение в продължение на двадесет века му се насажда, че Божия син е бил предаден за тридесет сребърника от Юда (евреин), резултата може да бъде само омраза. Колкото за ислямския свят този феномен е по-скорошен и на по-висока степен и няма нищо общо с хаджиографията.

Напълно съм съгласен, че човек трябва да се учи от историята, за да не повторя лошото, но не трябва да се доверява и на Светите писания, защото тези дето се бият около Божи гроб, продължават да прилагат правилото – зъб за зъб и око за око – скоро време беззъбите и слепите ще станат мнозинство.

Не знам дали омразата ще изчезне някой ден, но трябва много кураж и воля на нашия брат, за да се отърве от нея, точно като въшките, когато изчезнат от главата ти, чувстваш се чист.

Няма да е лошо човек да се отърси от всички предразсъдъци и клишета, за да мисли сам и да оценява сам, да има собствено мнение, а не това което са натъпкали в мозъка му.

Касиел Ноа Ашер – интервю за списание „12“

Автор: Касиел Ноа Ашер

Можем да определим Касиел Ноа Ашер с три думи – артист, майка и любовница. Тя обича да флиртува и провокира, със себе си и другите, но го прави неподражаемо.

Видяхме се на 02 март, между едни от най-ярките български празници, за да поговорим за кино, театър, мода, еротика и една писалка *Du-pont*.

Интересно ми е как се чувства Касиел, която е родена тук, но пък връзката ѝ с Израел е достатъчно силна, че синът ѝ е роден там. Какво е отношението ти към тези иконични традиционно-исторически празници?

По принцип не се чувствам по-специално, нося си червен конец около кръста против уроки, защото е красиво и секси. Той е блестящ, прилича на процедила се капка тропически сок покрай пъпа ми и действа много на мъжете.

(смях) Зададох ти въпрос за традиции, национален празник, Баба Марта а ти...

Е, нали си пожелаваме здраве, живот, щастие, а любовенето си е точно това... Пък и аз съм гражданин на света, така че всеки един празник на който съм добре, срещам се с хора, с които ми е приятно, хапваме си хубавичко, словоблудстваме прекрасни приказки, зараждат се идеи – това за мен е празник, където и да се намирам по света.

Добро начало! Кино или театър?

И при двете изпитвам шеметното усещане – сякаш съм мушнала ръката си в задния джоб на съдбата. Аз не съм лакома, или алчна за ролите на другите, моите просто се спускат от някъде, аз не натискам за тях. Не са случайни. Абе, от мен колегите се плашат като цяло, заради бесния характер, заради компромиси, които отказвам да правя. В този смисъл, хората които ме искат, го правят страшно истински, на живот и смърт.

Има един Сталинов закон – всеки е заменяем, което е мотото на целият ни народ – аз не вярвам в това. Аз вярвам, че има незаменими хора и ако аз съм незаменима за някой, и той е незаменим за мен.

Не си актриса на щат и работно време, не искаш да играеш всичко?

Не, може би аз мога да изиграя всички велики текстове, но не мога да работя в институции. Държавните театри са институции – с работно време, чиновнически правила, със заплахи... Не обичам правилата. Преди десет години напуснах Народния театър, след това имах една почти фатална заигравка с Модерен театър, за две години и така... До тук с институциите.

Имам свободата да избирам, между един живот смислено изживян в истории и екипи с които обичам да работя, или да бъда мижава сянка, върху стената на офис, който от немай къде е наречен държавен театър. Второто – благодаря, не е за мен.

В този смисъл, два въпроса в едно: от една страна какво ти е наблюдението върху тези „късметлии“ в НАТФИЗ, в момента, които заради бума на телевизионни сериали имат шанса да се учат директно на терен? И от друга страна, хитовият кастинг, например в Народния, където пък утвърдени актьори пълнят залите заради телевизионните си ангажименти?

Сред тях има много добри, вземи един Димо Алексиев – уникално лице и за театър, и за кино! В момента телевизията дава реална възможност те много бързо да се научат да бачкат пред камера. И дори да минат през някои не съвсем качествени продукти, това не е тяхна вина. Това е защото наистина се правят първи стъпки и всички се учат в крачка. И аз съм абсолютно убедена, че колкото повече сериали се правят, колкото повече кино се прави – толкова повече ще се появяват качествени неща.

В театъра все още няма адекватни мениджъри, които да знаят как да продадат едно представление, особено ако не е съвсем комерсиално. Така че тези актьори в момента могат да си позволят, благодарение на телевизията, да играят текстове, които са елитарни и публиката да идва с огромно удоволствие.

Бидейки неконвенционален артист и човек, кажи ми следиш ли най-масовия филмов жанр в момента – сериалите?

Имам няколко любими сериали, които следя. „Адвокатите“ с Джеймс Спейдър – доставя ми огромен кеф, страхотна игра, неочакван сюжет,

талантливи сценаристи. Или „Сексът и градът“ – та аз исках да се обличам като Сара Джесика Паркър! Въпреки че винаги ми е приличала на епилиран травестит... Но е уникално как любовните чувства минават през призмата на модата.

Да, точно този сериал като че ли е еманацията на тази истерия по марки, логоманията изобщо. Не прецака ли култът към модата истинския ѝ смисъл?

Искаш да кажеш, че прецакаха аристократичения вкус на Коко Шанел, с вманиачаването на цял куп умствено угоени новобогаташи, които демонстрират кинтите си с огромни лога по тениските обсипани със Сваровски? (смях) Работата е там, че при големите дизайнери единственото, което промотират с гения си е това, че модата е еkleктична и дава пълна свобода на избор. Не да се ангажираш с точно определена марка, а да търсиш своя собствен стил, да се чувстваш добре в кожата си, независимо дали си куку в очите на другите.

Големите имена правят една космическа мода, тя събира всичко – Мария Антоанета с късата пола, зоологическата градина, златото, фалшивите камъни, катарамата от скарабей или Дарт Вейдър с пачка.

Според теб ако трябва да преведеш всичко това в едно послание, какво е то?

Бъди свободен! Бъди свободен в един свят, който се отваря все повече, не се ограничавай! Бъди с другите, ако това те прави щастлив, или намери ъндърграунда в сърцето си.

Много ми харесва твоето, според мен, утопично отношение към модата! (смях)

Ами ти го каза – модата е утопия... сън... мечта!

Доколко си зависима от нея?

Мама ми казва, че съм способна да се облека ужасяващо, нетърпимо, без финес и в следващата вечер да скоча в малката черна рокля и принц Хари на колене да иска ръката ми. На крайности съм.

Аз ужасно обичам битаците и много тежко преживях, когато развалиха онзи битак на канала. Винаги съм ходила там с любовници. Битака отваряше в шест и половина сутринта, вземахме по пет лева и си разменяхме подаръци. Романтично е, а и можеш много да разбереш за душата на човека до теб. И няма да повярваш какви безценни неща сме намирали! Имам златна писалка, която се оказа, че е лимитирана серия и са само невероятни три в света – на Dupont, използвана, неработе-

ща. Нито ние, нито продавачът знаеше каква стойност има. И така тази писалка, абсолютно автентична, се е озовала на битака на Перловската река, спазарих я за два и четиресет. Намалена от пет. Толкова ми хареса, веднага пожелах да стои някъде по чекмедженцата, за да си я гледам и да ме вдъхновява. Поисках веднага да напиша киносценарий!

Може ли една неработеща златна писалка от битака да направи филм?

Може, да! Защото около нея се завихри цял филм. Ситуацията беше на фона на следния мизансцен: двама мъже пишкаха в реката пред мен, след това мина една жена – луда, изпя почти цялото Евангелие на Матей, след което спряха две коли с мутри, с които почти се сбихме за въпросната писалка. Защото големите антиквариати пращат рано сутрин хора да купуват находки. На тези им се виждаха пистолетите и разни други неща за малтретиране и убийство под кожените якета. А аз бях с един мъж след любовна нощ и гаджето му по това време знаеше, че той никога вече няма да бъде с нея след тази нощ. Как да не напишеш сценарий за това, което се случи в рамките на половин час?

Това много силно ми асоциира едни сцени от „Девет седмици и половина“ на Ейдриън Лайн...

О, да... Само че разликата между моя любовник и онзи любовник – Мики Рурк, е че горката Ким Бейсингър със зор прояде мед и люти чушки, а в моят случай аз изядох най-вкусните банички, които едно цигане акробатически разнасяше на две тави. Бяха поне сто. Та тези банички, там на реката в шест и половина сутринта бяха най-вкусните в живота ми, след толкова изтощителна нощ... Кажете ми не е ли тази писалка достойна за филм?

Споменахме майка ти. Интересно ми е по какъв начин тя е повлияла на теб като вкус, чисто по женски?

Майка ми е уникална актриса. Тя също е била винаги много неглиже в живота. Ние артистите нямаме време за маникюр, нямаме време за гримове извън сцената и работата. Много прах, пот се лее по време на репетиции. Мама най-вече ме е учила на това – да се отстраня от себе си, да дам възможност самата ми героиня да слага цветове и форми върху тялото ми. Освен това, лицето ми е такова, тялото също, че става на всичко. Сутрин когато се погледна в огледалото, това лице го няма, то е нищо. То е, както обичам да казвам, на пъстърва – сивкаво. От това лице обаче може да стане абсолютно всичко: красиво, строго, наивно, на кра-

лица, на плебей, на проститутка. Тялото и лицето ми търпят всякакви безобразия на стилисти. И слава тебе Господи! Това означава, че в мен има хиляди хора.

Сексуалността при теб, въпреки че е на показ, стои много естествено безсрамно?

Защото аз не се занимавам със сексуалността, а с еротизма. Сексът се преоцени, навсякъде по сергиите се друсат задници, напомпани джуки, изпращели цици. Все повече усещам, че истинското привличане не е в близостта, а в дистанцията. И това много ме предизвиква. Търся седефа и прасковения цвят, изгубената невинност – това ми е наистина еротично. Искане ми се мъжете да се възбуждат от глезена на жената, а не от силикона ѝ.

Искаш да кажеш, да се научат да се възбуждат от липсата на жената, а не от присъствието ѝ?

Всъщност силикона е липсата на жената. И колкото свободомислещ да ти изглеждам, може би забелязваш, че аз никога не говоря какво се случва в леглото, а фантазирам преди и след него. Защото около леглото има огромен друг свят, който прави историята вълнуваща.

*По материали на списание „12“
Интервю и фотография от Слав*

От Маркс до Христа

Автор: Владимир Свинтила

Книгата ми „От Маркс до Христа“ е не толкова автобиографична, колкото документална. В нея е отразен не само моят религиозен опит, но и опитът на цяла една общност. Разказано е движението на една социална среда от позитивизма, материализма, марксизма – към трансцендентизма, метафизиката, религията, християнството, православие то. Това движение бе и агония – „из безднах возопих“! Това движение бе и героика. Да скъсаш с тези възгледи, които се смятаха за естествени – като късния дарвинизъм, класическата физика на твърдото тяло, и да се върнеш назад във времето – както на всички изглеждаше движението към православие то – за това се изискваше характер.

Човек трябваше да се пребори с предразсъдъците на позитивизма и марксизма, дълбоко залегнали в съзнанието на интелигенцията – трябваше да се пребори и със себе си. В тази борба помогнаха страданията, с които ни обогатиха и последните десетилетия. Страдащият човек е по неволя и мислещ. Ето как сатаната отиваше против себе си и против своето дело. Измъчени, но с озарени лица, ние най-сетне се обръцахме към иконите на Исуса Христа и на Пресветата Божия Майка. В агонията на духа бяхме намерили спасението.

В нашето поколение материализмът и атеизмът претърпяха завинаги своя крах. Това е смисълът на книгата. Тя говори за едно постижение, което ще остане за всички. Ние сме поколението, което се завърна при Светата наша Православна Църква до дългия и труден път на покаянието.

Владимир Свинтила

Християнинът в града

Нашето източно православие е селско. Малкото одайче – варосано! – иконата, с китката цвете; ръкойката жито, вързана с червен конец; ритуалните хлябове; софрата на Бъдни вечер; молитвите за хората и за доби-

тъка, молитвите за житото и за нивите; пеперудата за дъжд; хоругвите и рипидите над жадните полета; в дъното безкрайното синьо небе.

Нашето селско християнство се изповядва на фона на огромната природа.

Много е странно, че селото е било дълго време отрицател на християнството. Паганус, езичник, произхожда от пагус, село. Така езичниците са селските жители, където наистина още живееха русалките и луперналиите.

До XVII век в селата няма черкви, черкви има само в манастирите. От XVII век насетне започват да се строят селските черкви.

Никой не ги е изследвал, защото няма какво да се изследва. Те са еднотипни, представляват леки варианти една на друга, нямат дърворезби (освен, ако са поставени по-късно), плод са на едно и също покаяние и обожание.

Би било интересно да се изследва какво става в селската психика от тази епоха, която обозначаваме като предвъзраждане.

Това е времето на християнството, което познаваме. Християнството на чаршията, на гергьовските сборове, на селските икони (примитиви) – християнството на цветните хармонии, на тържеството в етнографията на декоративното начало (вече пищно развито).

Другото християнство назад ни е по-недостъпно. Не бихме могли да си представим схимничеството на свети Иван Рилски, трепетното поклонение на цар Петър пред неговите – на отшелника – върхове.

И макар много да говорим за патриарх Евтимий, венеца от манастири край Търново, в които той се възпитава, ни е трудно да си представим.

Нашето християнство е свързано със селската църква без камбанария, с клепалото, което немелодично и рязко кани верующите за вечерня.

Затова казваме, че сме селски народ и че имаме селска душа.

Християнинът в града, още повече в модерния град, е лишен от тази семантика. Нищо в околния мир не обозначава и не подкрепя неговата вяра. Той няма символи, няма емблеми. За да ги открие, трябва да отиде в черквата. Там е иконостасът. Но няма хоругви, няма рипиди, няма шествия, той не ги вижда. Само от време на време някой пищен празник, като Цветница, събужда у него възпоменания. И той се връща назад. Става християнин за един ден. Той е християнин на Бъдни вечер, Ва-

сильовден, Гергьовден, Цветница, Великден. В останалото време тъне в индиферентност.

И той е отново християнин, когато се кръщава, когато се жени, особено когато умира. Древните ритуали, несъмнено идещи от предхристиянската литургия на мъртвите, са по-силни.

Събират се на гробищата и в църквата на панихиди полуверующи, полуатеисти, равнодушни към кръста и Христа. Там за миг се мярват детските видения, огньовете на геената. Душите са трогнати и смутени – може би се проронва една сълза по собственото съществуване. Ето я смъртта! За какво е било всичко?

Градът има спектаклите и развлеченията. Не напразно Августин Блажени така жарко протестира против театъра. Защо са нужни драматическите зрелища в живота, който и без това е тъжен? Каква по-голяма тъга от тази на кръста? И за отеца на църквата се поставя страшната за времето му дилема: или театър, или християнство. Те, двете, са несъвместими.

Но градът обича театъра, обича лицедействието. В моето детство и в моето юношество по улиците на София кипяха менипеите на града. Блестяха зевзеци, разказвах се анекдоти, от трамвая, от прозореца на къщата ти отправяха закачки, смехът те плисваше от всеки балкон, от всяка пресечка.

Градът бе тържество на безгрижието и на греха. Смееха се в лицето на угрижения или на скърбящия. Градът бе сит и градът бе обезпечен.

Зъбоболът минаваше при зъболекаря и без молитви за здраве. При апендицитни болни (колко много хора страдат от апендицит, днес това ме удивлява!) следва операция. В града има не само грамадни държавни болници, но и множество клиники, достъпни и за дребните съществувания.

Градът е сигурен при гръмотевиците.

Това е една малка тържествена страница от историята на науката.

В ранното ми детство в селата рядко имаше гръмоотводи.

При всяка буря вкъщи беше треперене. Ние, децата, плачехме. И мама казваше: „Кога най-сетне ще се приберем в София? Там нашата къща има гръмоотвод.“

Нашата кооперация имаше три гръмоотвода. Сега е смешно, но хората бяха взели всички мерки. В града бе сигурно от гръмотевици. И тук не трябва да се кръстят на свети Илия.

В града имаше сигурност, ако детето вдигне внезапно висока температура – в селата помагаха само молитвите към Божията Майка. В града имаше вече „Бърза помощ“.

В града така тържествуваха идеите на прогресизма. Днес е трудно човек да си представи до каква степен бяха уверени в бъдещето. Няма градушки, няма сушави години. Никой не излиза с тревога да види утрото: на суша ли е, или ще има дъжд.

Градът бе фон на нашето юношество. Бяхме щастливи с киното, с театрите, с картините, с концертите. Аз бях забравил своето детско християнство. Без удивление слушах приказки като тия, че „културата ще замени религията“ и че това е нейната „основна роля“.

От миналото възкръсваха митове. „Залезът на боговете“ гърмеше в душите ни. Под влияние на струдиите върху Ренесанса се раждаше убеждението, че ние можем да бъдем отново езичници. Култът към античността ни връщаше назад към Платон. Италианските ренесантисти ни обещаваха, че връзката между античност и модерност не е прекъсната.

От немските земи идваха към нас митологеми. Немските митове се обединяваха с гръцките. Всичко това ни опияняваше, защото беше ново, защото беше могъщо, защото такава бе свободата на потиснатите духове.

Християнин в града – това е едно нещастие.

Защото беше занимателно. Защото ставаха събития, които на село и в полето не стават. Защото нямаше монотонност (още не бе настъпил комунизмът).

В града срещнах хора с пламенна вяра: Костантин Петканов и Илия Бешков. Но тяхната вяра бе селска, миришеше нещо в нея на здравец и на босилек, на пъстри шевици и на менчета, в които има голяма китка чемшир.

Предпочитах срещите и разговорите с другите: с Атанас Далчев и Константин Константинов, които си задаваха въпроси върху същността на християнството, които интуитивно се опитваха да свържат формите на модерната култура с християнската вяра. Ние няхмахме простотата в себе си, бяхме я отrekli.

Християнин в града, това бе очакване, това бе съмнение и вяра, сумрачно състояние на духовете, сумрак, в който блясваше ясна луна – това бе дълъг, траещ десетилетия разговор със себе си – за самия себе

си, за нашата човешка същност, за човешката ни участ. Размисъл, който свършваше с Разпятието.

В търсене на Бога

Че едно общество, по-точно една общественост, може да се пребори, може с усилие да придобие един религиозен мироглед, у нас не е хрумвало на никого. У нас по принцип бяха изхвърлили религиозната вяра в коша, разбира се, ако не се отнася за различните форми на теософията, наивния вид на „европейския будизъм“, доктрината на дъновистите. Отхвърлила християнството, българската „интелигенция“ намираше своето изповедание в Блаватска и Ани Безант. Приемайки източната теософия (или това, което се представяше за източна теософия), тя смяташе себе си за нерелигиозна: теософията бе „в съгласие с науката“ (за разлика от Библията, която естествено противостоеше на европейския емпиризъм).

Духовната ситуация бе двусмислена и неискрена. Позитивистът, лекар или инженер, се занимаваше със спиритизъм, на който търсеше „научните основания“. Позитивистът-професор бе запознат отлично с астрологията, но това в неговите очи не бе религия, а отново – „наука“. Крайният рационалист пък, отхвърлил всичко свръхсетивно, компенсирал със следобеден алкохолизъм (хаустринкер) крайностите на своето изповедание.

В обществения живот, училищата, университетите, пресата, книгопечатането владееше сивият материализъм. Навсякъде опровергаваха религията, или по-точно християнството, с феномени от физиката на твърдите тела. Търкалящата се по наклонена плоскост сфера, паралелограмата на сили, постулатите на Евклид – всичко това опровергаваше съществуването на Бога. Светът се движеше от религиозния мрак към светлината на прогресизма, схващан само като развитие на техниката и така наречените точни науки. [...]

Всички около мен бяха виещи марксисти. Техните естествени науки им трябваша само за полемика с църквата, никой никога не е имал някакъв научен интерес. [...]

В печата полека-лека си създадох отношения с хора на перото. И постепенно попаднах на хора, за които религията бе вече проблем. Това бе така чудно и така ново.

По-важното, което открих беше, че тия хора правеха едно усилие да вярват. Имаха предразположение към вярата, която нашите предци бяха изгубили още в годините на Възраждането.

Срещнах само един, който бе придобил естествено и без усилия своята вяра и я пазеше от детството – Константин Петканов. Останалите, които виждах и опознавах, бяха минали през отрицанието на вярата, през „научния мироглед“, бяха платили данък на материализма, на позитивизма, на марксизма. [...]

Един морален потрес съществуваше, особено сред съчувствениците на комунизма – при мнозина императивно се поставяше въпросът за Провидението, Наказанието, Предопределението. И атеистичният екзистенциализъм на Камю и Сартр не можеше да ги утеши.

В интелектуалните среди имаше борба. Тя не бе точно Борбата с ангела, но бе, по нещо, сходна с нея. Борба за вяра. Не бяха ясни пътищата. Не можехме да се върнем към наивистични религиозни представи. Не бе ясно какво трябва да бъде новото религиозно съзнание. Черпехме не малко поука от католицизма и протестантството, но в последна сметка се оказа, че не можем да бъдем други и различни от това, което сме. Чакаха ни нашите храмове с позлата, трогвахме се на нашите връбници, великдени, задушници. [...]

По принцип няма нищо по-лесно за материалиста от това да открие Христа. Материалистът е застанал с гръб към кръста. Достатъчно е да се обърне.

Така е не само теоретически, но и по принцип. В живота, обаче, това просто обръщане е едно повторение на Христовата Голгота.

В Малко Търново видях другата страна на това време. Посрещна ме енорийският свещеник, с когото имашме работа. Той ме заведе и ми показа на балкона на старата църква един камион икони. Буквално един камион.

– Спасявам каквото мога, защото знаете ли какво правят с иконите тука? Закачват ги на стените в нужниците, за да покажат на комунистите, че не вярват повече в Бога.

– А знаят ли те, че една такава деспотска икона струва няколко хиляди лева?

– Ето, това не знаят. Ако го научат, може би ще спасят иконите. Моля ви се, съобщете им го по някакъв начин.

Не знам дали успях да направя достойние това.

Били ли са някога тия хора християни? Не са ли били винаги мръсни конформисти и не са ли прибягвали лицемерно към църквата, която е била силна? Сега Църквата не бе вече силна. И те отиваха с ругатни и проклетия при другата сила, комунистическата партия, която трябваше да им осигури така любимото благоденствие.

Вселенската наша самотност

Че този въпрос, скъсването с идеите на социализма и минаването към християнството, може да се постави в българския живот, изглеждаше истинска утопия. България минаваше за единствената в света изцяло атеистична страна. Тя отхвърляше християнството, заедно с „потурите“, тя влизаше в Европа. В коя Европа? В Европа на социалдемократите, в Европа на международното европейство, в Европа на политическото мошеничество, на масонските ложи, разделена на бити народи и на народи „победители“.

В модерната организация на нациите има народи, които като че ли са предоставени на произвола на съдбата: баските доскоро или палестинските араби днес.

Към каква общност принадлежахме ние, българите? Имаше ли такава общност?

Този въпрос се поставя не теоретически, а практически в живота.

Този въпрос се поставя и пред литератора на малките страни. На тия страни културният обмен е нужен, за да не се задушат. В модерността ние далече не можем да създадем духовното творчество, от което се нуждаем – това не е средновековието. Нужен ни е обмен на книги, на идеи, нужен ни е един критерий, в който да проверяваме резултатите на своя литературен труд.[...]

Аз схващам, че въпросът е от голяма важност, че от този въпрос зависи и моята лична съдба на литератор, че някак си тук е и въпросът за нашия български атеизъм, който вече не можех да понасям – той бе една демонстрация на глупостта и ограничението.

България, Балканите, Източна Европа не познават социологическото изследване. Културисторията като социология, този аспект на въпроса им е неизвестен. Това е дори запретиено. Едно социологическо самоизследване е разкриването на културната голота. Това е против националното самочувствие.

Както в редица случаи, така и сега, трябваше да отида до дъното на въпроса сам, със свои сили и свои средства. Никакъв ориентиращ труд, никаква библиография, никакво понятие по въпроса. Голата тържествуваща емпирика на европейския позитивизъм, станал още по-зловещ на наша почва...

Въпросът ми отне две десетилетия и истината се оказа в основата си проста.

България спада към кръга на византинистичните култури, нещо, което официалната историография е отказала да признае. С падането на Константинопол започва нашата културна драма, която се превръща в национална участ.

Центърът, от който могъщо ирадиращ идеите, с които и ние живеем, Константинопол, е мъртъв. Остава така нареченото поствизантийско изкуство – отделни центрове, където въз основата на старото наследство се правят обновления, които не се закрепват в приемственост. Самото развитие е деформирано.

Пред българина се поставя въпросът да се европеизира. Той отрано, поне от XVII век започва да черпи уроци от европейските култури (картезианството на Партений Павлович и на Евгени Вулгарис), той рано (през XVI век) заема от немците дървените механизми, движени от силата на водата и вятъра. Но неговото движение е несигурно и на импулси. Пред него се поставя въпросът да се откаже от всички свои форми на култура, от своя византизъм, дори от своята етнография.

Този контраст е много силен през XIX век, най-накрая въпросът се поставя късо от прогресизма. Всичко народностно, национално, етнографско е реакционно („потури“). Всичко европейско е прогресивно. Европейското, което заемат по-често, това са потпурите, културата на кафаните, оперетата, булевардните романи, простите форми на фотографията, вулгарната преса.

В това деление религията ни, с нейната произхождаща от Византия архитектура и живопис, с нейния литургичен старобългарски, който калкира гръцкия и вече е абсолютно непонятен на необразования човек, религията ни попада в кръга на „потурите“.

Тя е сред изостаналото, реакционното, средновековно-мрачното.

Когато аз изследвах въпроса, семиотиката не беше направила първите си крачки. Но аз схващах, че се касае за една културна драма, за

сблъсък между културни типове, които в своето раждане са били противоположни и може би враждебни.

За усилване на нашата драма, която бе довела до нашата културна изолация и самотност, помагаше и европейската враждебност към Византия и византинистичната култура – това е един въпрос, който изложих в едно мое есе: „Хегел и Византия“.

Аз схващах вече ясно нашата културна, семантическа драма, но не можех да кажа: ще я преживеем ли? На моменти ми се струваше, а и все още ми се струва, че ние ще загинем културно и като самосъзнание – ще останат само някакви популации, които лесно ще бъдат манипулирани от „американци“.[...]

За себе си аз вече знам пътя и никак не се тревожа от угрозите на времето. Но тогава това бе една агония на духа.

Да видиш целия си народ, и себе си в него, захвърлен край пътищата на историята, да го видиш като просяк край пътищата на историята, и себе си, като духовен просяк сред подобните си, да се видиш исторически самотен, исторически изоставен, исторически осъден – Господи, каква болка е това!

Тук аз вечно ясно виждах наивността на опитите чрез католицизма или чрез протестантството да бъдем „приобщени“ към западния мир. Това бяха опити да се отрече времето – да се отрече епохата, протекла от Борис-Михаил до Софроний Врачански. В името на новата култура – отказ от старата, което е и отказ от историята. Възможно ли е това?!

Имаше ли път? Естествено, имаше. Аз отрано го забелязах.[...]

Виждах възникването на един балкански културен тип, в който става синкрезата между наследството на готиката и наследството на Палеологовата култура. По-късно аз четох теоретичните трудове на Паламас за несъвместимост на новогръцката култура и европейския романтизъм.

В тази синкреза основна роля играеше християнството, по-точно православното съзерцание.

Нашата нерелигиозност, това разбрах от тия си занимания, се дължеше на повърхностно „европеизирания тип“, този, с който се занимава и Алеко Константинов, който по-рано е открит в „Криворазбраната цивилизация“. Този културен лумпен, който пълнеше канцелариите и просветните учреждения, еволюираше в своята бруталност, ставаше все по-опасен.

Моите интелектуални терзания не бяха нищо, в сравнение с моралните. Разбира се, аз непрекъснато виждах как един или друг човек от интелектуалните среди се досеща за същността на въпроса, как започва едно бавно оттегляне от наивистичния материализъм и от вулгарния позитивизъм.

Семантичната бариера ще бъде преодоляна чрез синкретичния културен тип. Но тогава пък ние заставахме самотни и голи пред Бога.

Дотогава кипеше като стихия нашата вселенска самотност. Изоставили Бога и изоставени от Бога. Забравили Христа и забравени, може би, от Него. Ние, или повечето от нас, се блъсках в един тесен кръг проблеми от най-вулгарно естество, духовният ни живот губеше своя ръст и заниманието с литературата или живописата, или дори с музиката, се превръщаше във всекидневна драма, в трагедия на съществуването.

Пред всички нас стоеше една невидима бариера, която нищо не можеше да преодолее, която можеше да преодолее само вярата. Но ние нямахме вяра. И оставахме затворени в самотата като в клопка, в самотата с кристалните стени.

Тази самота ни бе завещана от глупавите и ограничени позитивистки поколения. Ние не бяхме виновни – поне така ни се струваше! Ние не бяхме виновни, но плащахме за греховете на бащите си, за греховете на вече далечни нам хора, които „бяха убивали пророците с камъни“. Аз виждах как бавно в нас се образува чувството за историческа вина – да си виновен за нещо, което е станало преди твоето раждане.

Тогава аз реших да мебелирам самотата си – една голяма библиотека, без дори една-единствена материалистическа книга в нея, едно живеещо с идеи и идеали семейство, неколцина приятели, в които живееше непобедена надеждата в доброто. Няколко икони...

И поклонничеството в далечни манастири, където живее един-единствен монах. Той отваря мълчаливо широките манастирски порти, минаваш по калдъръма в двора и се озоваваш пред големия златен олтар.

Тук твоята вселенска самотност свършва и започва онзи монолог пред Христа, който е край на мъченията, терзанията, съмненията – чист полет на духа пред Твореца и Създателя, пред Спасителя Христа.

Чудеса на вярата

Излезехме ли от селото, където учителстваше мама, и виждахме неговия профил: наредени като кубчета и паралелепипеди, като малки

кутийки, една до друга, бели къщи. Над тях се възправяше високо, бяла, камбанарията на селската черква.

В далечината виждах бели кравички и овчици.

До мен внезапно достигаше звънът на селската камбана. Тогава душата ми се изпълваше с тържествена тишина.

Бях малък, не знаех какво става с мене. Нещо могъщо ме зовеше към далечните къщички, към тържествената камбанария, чиито камбани звъняха за вечерня.

По-късно аз знаех, че това е православието: белите къщи и бялата камбанария, виещият се през зелените ниви път. Този път ни отвеждаше до черковния праг и ние влизахме с наведени глави и в ръцете ни горяха златножълти пламъци на свещи.

Всеки път беше Пътят, свидетелство за другия, за житейския, който продължаваше отвъд смъртта. Смъртта бе праг, от който не биваше да се боим (ако сме праведни!). Тогава върху портите на къщите цъфваха огромни черни пеперуди и някои жени потъваха в черно. Но мъртвият продължаваше пътя. Четиридесет дни душата му се скиташе тъжна сред веселите хора – и се случваше да видят покойния: как се бе навел над герана, може би бе жаден. И тогава преливаха над гроба му за първите деветини.

При погребение ние децата носехме хоругви. Носил съм и аз. Не ни пускаха на самото гробище, връщаха ни от края на селото – да не чуем страшните удари на буците пръст върху ковчега, които са като едно почукване на вратата ни.

И ние се връщахме да оставим хоругвите в притвора и да се помолим, водени на тълпичка от клисаря.

И после излизахме на мегдана. Оттам започваше пътят, главната улица, която отвеждаше едновременно към две села – едното на север, другото на юг.

По-късно аз разбрах значението на пейзажа. Пейзажът е вярата ни. В сградата, в архитектурата, в полетата, в посевите, в овошките са вписани нашата вяра и нашето доверие. И цъфналите полета са тържество на нашето вътрешно ликуване.

В мерата цъфтяха божурите. Богородица бе минала предния ден и бе оставила тези кървави цветя, които са следи от босите ѝ крака.

На кръстопътя селяни са срещнали двама божеци: единия сляп. Дали не са те двамата Господ Бог и Свети Петър, предрешени, за да изпитат селските сърца?

През селото преминаваше трепет.

А още повече, ако онази бедна жена с дете на гърдите, която са видели да завива зад лозето, ако тя е била самата Пресвета Богородица с детето Иисус в ръце?

Вярвах ли аз, три-четиригодишен, на всички тези неща?

Аз знаех за тях, това е всичко. И моето сърце по неопределим начин се вълнуваше.

Много по-късно всичко това се обедини за мен в един стих от Атанас Далчев:

И църквици в далечината, бяли
като зъбчето първо на дете.

Аз обичах тези пространства.

Когато мама ме оставяше на баба в нейната къщичка в Банишора, аз, естествено, не можех да не придружа баба в нейните скитания и поклонничества.

Тя ме хващаше за ръка, качвахме се на някаква каруца, която се завръщаше в село, и търчахме весело по цариградското шосе.

Оставяха ни сред нивите. Тогавя баба ме хващаше за ръка. В другата носеше бохча, където бяха нашите завивки и нашето ядене. И ние тръгвахме пеша, през златните ниви, които се вълнуваха от двете ни страни. Аз знаех, че отиваме в Герман, „у манастиро“, и че е някакъв свят ден.

И всеки ден бе свят. Всеки ден имаше своя светец или светица, които надничаха милостиво със слънцето при изгрев към тази грешна изстрада дала земя.

Детето и бабичката вървяха между златните люлеещи се ниви. Светецът или светицата милостиво ги водеха по селския опечен от слънцето път. Дватама бяха боси и прахът на пътя полепваше по краката им. Но беше щастие да се стъпва по тази гореща, поради Божията милост, земя.

В манастирския двор ги приемаше висок калугер с червена коса и брада. Детето целуваше сухата му ръка и калугерът го благославяше. После влизаха в манастирската черква.

Посрещаше ги огромна икона на благославящия Христос и те коленичеха пред нея и се молеха. Докато се молеха, старата нареждаше. Тя на-

помняше на Христа всичките си болки, но изказваше и цялата си старческа благодарност...

Ние бяхме на службата. Красиво се извисяваше гласът на псаломчика и тоя на дякона. И пред удивените ни очи се разтваряха портите на рая.

Окото на детето се опияняваше от златото на иконите. По-късно, в София, детето се опияняваше от златото на резбите. Но още тогава, в онова далечно време на пробуждането на разума, детето се дивеше на могъществото и силата на иконите, които му действаха най-вече със следящите го очи и с благославящите го ръце.

Връщахме се през полето край телеграфните стълбове, които звъняха почти музикално. По жиците се трупаха птици и се навеждаха да видят бабичката и детето, които минаваха под тях.

И тогава детето се спираше и виждаше в далечината селце от бели кутийки и високо издигаща се над тях селска камбанария – и сърцето му се изпълваше с очарование.

Такъв беше моят най-пръв религиозен живот, когато, естествено, нямах понятия за религия. Но знаех: върху белите кълбести облаци си отпочиват светците и ако блесне светкавица през въздуха, мълниеносно прехвърчава колата на свети Илия.

Баба обичаше праведните хора. Идваше някоя жена, баба я съзираше на двора и ме предупреждаваше: „Иде Неделя, она е многу праведна“.

Праведницата сядаше на одърчето. С напевен глас и като се полюляваше от кръста нагоре, праведницата разказваше за чудесни манастири с джамлъци, със сводове, които се извисяват към небето; за течащите сред люляковите храсти поточета, които пеели песните на творението; за златни изгреви над боровете, запалени от самия светец за радост на хорските души, за зелените полета, украсени с тия бели маргарити, които светица една е изплакала от небето...

Много по-късно разбрах, че този език, който бе за мен тогава протонароден, или по-точно „селски“, е книжовен – езикът на житията и на дамаскините.

Тази литература бе заседнала дълбоко в народа и оцветяваше странно речта му.

Идваха праведници. Бяха много бедни, ходеха в кърпки, но бяха удивително чисти и миришеха (и те, и дрехите им) на селски сапун. Те говореха за чудодейни изцеления, съобщаваха за поличби, които бяха станали по селата.

Праведниците и баба обезателно се разговаряха за „Алексий, човек Божий“. Тази книга бе най-важният образец, те се опиваха, като я преразказваха.

Но какво казвам аз? Те не я преразказваха, знаеха я наизуст и я произнасяха от началото до края. Какъв силен, какъв благороден воин бил Алексий човек Божий и как всичките си сили отдал в служба на Бога.

По-късно аз попаднах на този ранновизантийски роман и го изучих. Той бе шествувал през Средновековието в нашите земи, но бе много странно, че рано през Възраждането, преведен на новобългарски, „Алексий, човек Божий“ бе намерил отново широка читателска публика.

Православието обича не само цветята и полетата, не само маргаритите в зелените поляни. То обича и героиката и тачи горестно честта.

Православието обича щастието. Какво е след литургия, когато си напълно пречистен, когато душата ти пее, какво е след разпус да седнеш на сянка под старата трепетлика и да слушаш в нея трепета на вселената, която звъни и пее цялата от щастието, че е познала Бога.

Какво е след постене, пречистен, с опростени грехове, да застанеш пред огромното поле, в дъното със синеещата се планина и отново да схванеш, че цялата тази красота е създадена за човека!

Естетиката на иконата, на храмовата архитектура (манастирските църкви), на религиозните щампи – всичко по-късно ми ставаше достъпно поради това християнско детство.

Като юноша се запознах с католицизма, бях пленен от „Цветчета“ на Свети Франциск Асизки, от великата поетика на поетите и на художниците на италианското дудженго. Но тия неща не можах да покрият, не можах да изтрият спомена за православната поетика. Буреносно в мен се завръщаха гласовете от нашата литургика и грееха в тъмно злато образите на Христос Пантократор и на Богородица Одигитрия.

Православието, то носи атмосфера, каквато не може да се срещне другаде в света: тържественото биене на селската камбана, развяващата се на вятър хоругва, рипидата, върху която пада сноп светлина от самото небе, цветята, издигнатата за благослов ръка на свещеника. Всичко това го има само в нашия живот и за тия чудеса на вярата ни нашите светци, свети Георги Софийски, свети Никола Нови са приели кръстните мъки.

Източник

Владимир Свинтила е роден на 29 април 1926 г. в София. През 1949 е въдворен в концлагера Богданов дол, след това Куциян. Завършва право в СУ „Св. Климент Охридски“ (1952 г.). Работи като редактор във в. „Народна култура“ (1957-1959 г.), в издателство „Български художник“ (1960-1964 г.), драматург в Театъра на въоръжените сили (1964-1969 г.), редактор е във в. „София-нюз“ (1969-1971 г.), заместник-главен редактор е във в. „Софийска правда“ (1974-1977 г.). Сътрудничи с литературнокритически и публицистични статии, рецензии, есета и студии на български и чужди вестници и списания – „Сенчъри“ и „Таймс в Индия“ (Индия), „Унидад“ (Перу), „Нева“ и „Всесвит“ (СССР), „Ревиста джеографика универсал“ (Бразилия), „Тайди“ (Финландия), „Бюлетин на ЮНЕСКО“ (Париж) и др. Умира в София на 15 януари 1998 г.

Коментари (12)

- 23-07-2014|**vla**

Напред към миналото?

- 24-07-2014|**Златко**

Има такава работа, вярно. Но нека приемем, че повечето хора са в състояние да отсъдят сами, поне по този тъй важен въпрос, религията...

- 25-07-2014|**Захари Срънчев**

Уважаеми господин Енев, искрено Ви благодаря за публикацията, изненадахте ме!

- 27-07-2014|**Димитър Добрев**

Да, Византия вече е само история. Да, Константинопол отдавна се нарича Истанбул, но Православието не е мъртво, не е само селско и

идилично. То живее пълноценно в страни като Русия и Гърция. В Русия където безбожният комунизъм бе на власт много по-дълго отколкото в България, но руският народ Богоносец запази вярата си, запази Православието дълбоко в сърцето си. Ние, православните, не искаме всичките либерални ценности на Европа, не искаме европейския Новоговор – т. нар. „политическа коректност“, ние искаме мъжете да се женят за жени (да се женят, не да съжителстват!!!), които пък да раждат деца, искаме традиционната нормалност във взаимоотношенията между хората, а не измислените гей паради, гей бракове и още по-измисления „трети пол“. И Москва е Третият Рим, Вторият Константинопол и твърдина на Православието.

- 27-07-2014|**Златко**

Хубаво, ама що щете тогава на тоя сайт?

(Че и коментарчета драските по стените)...

- 27-07-2014|**Димитър Добрев**

А вие какво? Не търпите ли различни мнения на вашия сайт? Много толерантно, няма що!

- 27-07-2014|**Гост**

Почитаеми Добрев,

Златко Енев в случая е прав – в неделя, вместо на сте на църква (Господупомолимся), вие киснете в интернет, и то по места където рискувате да прихванете някакви либерални идея (Божеопазите)...

- 27-07-2014|**Гост**

Нормална ситуация за този сайт (а и не само, предполагам): идват хора нови, не знаят къде се намират, казват по някоя и друга приказка дето не пасва в тукашния климат, после ги няма...

Нормално.

- 27-07-2014|**Гост**

Отново висша проява на толерантност! Че човекът се загрижил и за моето черкуване! То се прави рано сутрин и на гладно. А следобед може да се „покисне“ и в Интернет. Що се отнася до либералните идеи, аз не съм изобщо против тях, но съм привърженик на традиционното. В ни-

какъв случай не роптая срещу либерализма и най-вече срещу неговите носители. За разлика от вас, които подскачате като ужилени нежели чувате някакво мнение, различно от вашето.

- 27-07-2014|Златко

Добре, добре. Няма лошо, попаднали сте на погрешно място. Хайде да не пълним форума с партенки, ако обичате, че аз си държа на качеството на разговорите

- 27-07-2014|сухи

Типичното за православието е проявата на инфантилност – и за това винаги го свързваме с детските спомени, „умиляването“, което е всъщност смаляване, оттам и: целият православно-рур-кич – полята, залеза и пр./езически неща все пак/.

Нестаналостта на българската нация донякъде се дължи и на това – там, където трябва рацио у нас се появява попщина, където трябва ясен ум, селски дивотии и суеверия; иначе „келтския сумрак“ на йейтс също показва, че не сме чак толкова уникални... Разбира се, че градът е постижение на цивилизацията, и то не точно на християнската...

- 28-07-2014|Самолет 005

сухи писа:

Типичното за православието е проявата на инфантилност – и за това винаги го свързваме с детските спомени, „умиляването“, което е всъщност смаляване, оттам и: целият православно-рур-кич – полята, залеза и пр./езически неща все пак/.

Нестаналостта на българската нация донякъде се дължи и на това – там, където трябва рацио у нас се появява попщина, където трябва ясен ум, селски дивотии и суеверия; иначе „келтския сумрак“ на йейтс също показва, че не сме чак толкова уникални... Разбира се, че градът е постижение на цивилизацията, и то не точно на християнската...

Много, ама много съм съгласен с вас, но се питам коя е религията на града. Ако религията (освен основното и предназначение да дава основание за права, а оттук и надежда за спасение) е начин за търсене на спасение, то явно е, че селото и градът трябва да имат различни религии.

Християнството като цяло е добро в призива си да намерим ближния. Няма друга религия, която така силно и акцентирано да настоява за издирване на ближния. Кой е ближният ни е основен въпрос в християнството. Но основният въпрос на една религия не е основният въпрос на битието – кой командва и с какво право. Основната разлика между източното и западното християнства не е в прословутото „филюкве“, за което стрина Митра от Спанчевци и хал хабер си няма. Основното в разликата межда запад и изток е в папо-цезаризма и цезаро-папизма. Ортодоксалните попове винаги се мазнят на властта, докато папите са искали те да са властта. Това е основната причина, поради която 2000 години християните един Христос не могат да си разделят и се бият и трепят... Но всъщност каква е градската религия? Каква е разликата между града и селото? Какъв е ближният на село и какъв е ближният в града? Попитах един професор, но той току що беше хапнал пържола и имаше церебрална хипоксия поради стичане на кръвта в стомаха. Отговори ми: „На село хората отглеждат свине, а в града самите хора са свине!“ Защо ли си мислех, че пържолата му не беше well done...

Август 2014

Живот в долината на смъртта

Автор: Скот Андерсън

Амор Мазович има погледа и преуморения вид на човек, който никога не успява да си отспи. В продължение на почти две десетилетия работата му е била да открива масовите гробове, съдържащи хилядите безследно изчезнали хора по време на Босненската война. Той е много добър в онова, което върши, а умът му е особено остър при работата с цифри. Когато го срещнах за пръв път през лятото на 2012, Мазович пресметна, че той и колегите му от *Института за липсващи лица* към босненското правителство са намерили повече от 700 масови гроба, съдържащи останките на почти 25,000 души.

„Мисля, че вече сме намерили всички по-големи“, казва ми Мазович докато седим в едно изпълнено с цигарен дим кафене в Сараево. Току-що се е завърнал от поредното пътуване до някакво безименно поле; ботушите му все още са покрити с кал. „Но остават множество други, помалки“. Колко точно остават зависи от дефиницията за „масов гроб“. Ако човек се придържа към настоящата дефиниция (гроб, съдържащ останките на трима или повече хора), то предположението на Мазович е, че има още около 80 до 100, които тепърва ще се откриват. От тях, смята той, 15 до 20 ще съдържат повече от 50 тела.

За откриването на гробовете той разполага с множество различни методи. Обикновено използва свидетелствата на оцелелите или уговаря жителите на малките босненски села и градове да му посочат места, за чието съществуване знаят. Друг път му помагат просто внезапните промени в ландшафта. „Върша това толкова вече дълго време“, казва той, „че понякога е достатъчно просто да се разхождам или пътувам някъде, и изведнъж виждам някое място и си мисля, хммм, това тук е добро място за гроб. По този начин съм намерил немалко“. Всъщност, думата „гроб“ често е подвеждаща. Мазович е откривал останки от хора в изоставени мини и пещери, както и в пресъхнали езера. „Те са навсякъде“, казва той. „По всички места, които човек може да си представи“.

От всички зверства, извършени в Босна между 1992 и 1995, онова, което вледенява кръвта на Мазович в най-голяма степен е Сребреница. В много отношения това едва ли е изненадващо: Сребреница се е превърнала в символ за неописуемата бруталност на войната в Босна, както и за колосалния провал на международната общност в конфронтацията с нея. Разположена в малка долина в източна Босна и Херцеговина, тя е мястото, на което се е разиграла една от най-отчаяните борби в цялата война – изолиран анклав¹, в който няколко хиляди държавни войници, заедно с около 40,000 мюсюлмански бегълци, удържат в продължение на три години обсадата на сръбските сепаратистки бойци.

През повече от половината от това време Сребреница се намира под международна военна протекция, тя е една от шестте обозначени от ООН като „сигурни области“, създадени в страната през 1993. Този статус се оказва безсмислен когато сърбите започват окончателната офанзива през юли 1995. Вместо да окажат съпротива, Защитните войски на ООН в Сребреница се оттеглят и през следващите няколко дни сърбите преследват и избиват повече от 8,000 мъже и момчета, повечето от които се опитват да избягат от анклава пеша. Това е най-голямото клане и първият официално признат акт на геноцид, случил се в Европа след Втората световна война.

За Мазович клането от Сребреница представлява специално професионално предизвикателство. Само около 1,000 от заловените от сърбите бегълци са били убити на място. Останалите 7,000 са били хваната и отведени за екзекуция до най-различни лобни места, а телата им са заровени в масови гробове. Малко след това обаче сръбските командири заповядват първоначалните гробове да бъдат разкопани, а останките да бъдат преместени в серия от по-малки масови гробове по течението на река Дрина – така наречената Долина на смъртта – с надеждата, че никога няма да бъдат открити. „Това превръща Сребреница в нашето най-голямо предизвикателство“, казва Мазович.

Но има и нещо друго. Клането се случва през последните дни на войната, когато зачестяват признаците, че международната общност скоро ще наложи някакво политическо решение за Босна. Ето защо тези убийства са особено безсмислени, една последна оргия на кръвожадност преди окончателното прекратяване на сраженията.

1 Територия, обкръжена изцяло от чужди територии. Бел. пр.

„Може да се каже, че всичко това ме преследва“, казва Мазович, с очи, вперени в повърхността на масата, докато разсеяно мачка пръстите си. „Свидетелствата ни дават някакъв шанс за постигане на морално удовлетворение. С това ние се опитваме да придадем на случилото се някакъв смисъл, или поне да помогнем на семействата. Ето защо е толкова важно да открием тези мъже“.

Мазович започва да размисля върху потенциалните места, където може би се намират оставащите 1,100 мъже, чиято съдба е все още неизвестна. „Това най-вероятно означава, че има гробове, които още не сме открили“, казва той, „или може би много от тях са били просто хвърлени в Дрина“. От време на време той изминава отново пътя, по който обречените мъже са се опитвали да избягат от долината. В ранните години почти винаги е намирал човешки останки, но сега вече това е станало рядкост. „В този момент, мисля, в гората не са останали много [неоткрити гробове]. Може би 50 или 100“.

Мазович е едно от водещите лица в извънредното международно усилие за идентифициране на жертвите и извършителите в Босненската война. През 2012, след години на щателна работа, субсидираният от Норвегия „Център за изследване и документация“ в Сараево публикува „Босненската книга на мъртвите“ – доклад в четири тома, в който се прави опит за изреждане на всеки смъртен случай в конфликта (окончателната цифра е малко повече от 100,000 души, вместо онези 200,000, често цитирани от медиите). Този доклад подчерта и силно едностранчивото естество на конфликта; от 43,000-те хиляди цивилни жертви, 82 процента са мюсюлмани, а 10 процента са сърби.

Преброяването е особено щателно в случая със Сребреница. От 1999 насам, Мазович и неговите колеги са прехвърлили всички останки, намерени там, в специална костница в Тузла, построена от международната комисия за изчезнали лица (I. C. M. P.). Разполагайки с ДНК-база на повече от 22,000 живи роднини на изчезналите, Комисията е успяла еднозначно да идентифицира почти 7,000 от убитите – а организацията на Мазович е стигнала до една забележително точна цифра на мъртвите от Сребреница: 8,372. В същото време международните прокурори по военновременни престъпления изследват клането с особена интензивност, при което срещу 21 души са отправени обвинения, вариращи от „актове на безчовечност“ до геноцид. Взети заедно, всички тези усилия

правят от Сребреница едно от най-подробно документираните военни престъпления в историята.

Сред мрачните разкази на Мазович за мен все пак си остава нещо много объркващо. Едно масово клане като това от Сребреница със сигурност е изисквало стотици участници – хора, които да пазят пленниците, да ги транспортират до местата за екзекуция, да ги погребват, а след това и пре-погребват. Поне някои от тях трябва да са споделили преживяното с някой близък – съпруга, брат, свещеник. Като се има пред вид колко голям е този набор от потенциални осведомители, как е възможно да са останали неразкрити толкова много тайни, толкова много гробове, които все още трябва да бъдат издирвани? Попитах Мазович какъв процент от откритията му са били резултат от признания на сърби, страдащи от угризения на съвестта.

„Процент?“ Той се усмихва кисело. С изключение на едно посмъртно писмо, той е получил само още едно-единствено сведение, кратка бележка, подписана с думите „сърбин от Фока“, която го е довела до масов гроб. „Сигурно може да се каже, че този човек е страдал от полу-угризения“, казва Мазович, „защото въпреки това не беше намерил куража да подпише със собственото си име. Но други освен този сърбин? За 17 години, нито един“.

Тази подробност стига до самата сърцевина на борбата, пред която е изправена Босна две десетилетия след войната: как може да се създаде отново едно сплотено общество, когато хората, най-виновни за неговото разкъсване на парчета, не вярват, че са извършили нещо погрешно?

Както обикновено при различните бойни полета, топографията на Сребреница е необичайно проста: красива алпийска долина, дълга около десет километра и може би около седемстотин метра широка, по средата на която тече бърза река. Склоновете са зелени пасбища, по които тук-там се виждат малки селски къщи, постепенно преминаващи, с нарастването на височината, в гъста вечнозелена гора. В южната част на долината се намира малкото градче Сребреница. На другия край, където долината се отваря и планинската река се влива в много по-широкия басейн на Дрина, се намира Братунац. Приблизително по средата между тези две селища е селото Потокари, където по време на войната е бил разположен военният контингент на ООН.

Точно от другата страна на пътя срещу бившия военен лагер се намира гробище, запазено за останките на хората, избити през лятото на

1995 – повече от 6,000 гроба, постепенно издигащи се по склона във вълниста поредица от идентични бели каменни колони (традиционният надгробен камък на босненските мюсюлмани) – като само един от тях е маркиран с християнски кръст. Близо до входа на гробището в Потокари се намира малко магазинче за сувенири, където се продават шалове и дребни украшения, изработени от жените-роднини на мъртвите. То се държи от 64-годишна мюсюлманка на име Фазила Ефендич, чиито съпруг и единствен син са погребани на склона над магазинчето ѝ.

Вътре в балканската смесица от конкуриращи се религиозни и етнически групи (така нареченото барутно буре на Европа), на Босна и Херцеговина винаги се е гледало като на особено несигурно място – страна, в която има значителни групи от мюсюлмани, хървати-католици и православни сърби. В хода на вековете религиозните напрежения периодично са водели до взривове на насилие, но съперничествата са изглеждали най-последно оставени настрана когато лидерът Йосип Броз Тито консолидира Югославската федерация след Втората световна война.

Фазила Ефендич си припомня онова време в почти носталгични краски. Прекарах един следобед с нея в гостната стая на приятния ѝ, модерен дом в Потокари, отдалечен само на няколко стотин метра от гробището – старата ѝ къща е била разрушена по време на войната. „По времето на Тито“, разказва Ефендич, „се разбирахме чудесно със сърбите. Нямаше разделение, нямаше разлика, изобщо не мислехме за подобни неща“.

Но вместо да изчезнат, етническите омрази изглеждат са преминали в „нелегалност“ по време на титовата ера, и са се завърнали с огромна сила когато Босна обявява независимостта си от разпадащата се югославска федерация през април 1992. В течение само на броени дни сепаратистки полувоенни части, съставени от членове на босненските сръбски и хърватски малцинства, отхвърлят правомощията на централното правителство в Сараево и, чрез сериозна военна и финансова подкрепа от страна на Сърбия и Хърватска, завземат големи части от Босна, където установяват собствени мини-републики.

Сръбските водачи имат свое собствено радикално решение на старата балканска главоблъсканица с конкуриращите се етнически и културни наследства: **етническо прочистване**. Чрез него те ще утвърдят претенциите си за онова, което сега наричат Сърбия. В течение само на

няколко седмици хиляди цивилни мюсюлмани са убити, а други десетки хиляди са прогонени от домовете на предците си чрез организирана кампания на терор, масови изгаряния на домове и изнасилвания.

Никъде другаде това етническо прочистване не е било толкова систематично и брутално, колкото в областта Братунац-Сребреница. През първите дни от войната силите на босненското правителство успяват да поемат контрола над сребренската долина, но скоро са обкръжени от силите на местните сръбски части, подпомагани от войници от съседна Сърбия.

Много бързо регионът Братунац е прочистен от по-голямата част от мюсюлманските си жители. Джамиите са взривени с динамит, а руините им допълнително разнесени с булдозери във всички посоки. Обезлюдените мюсюлмански ферми и селца са разрушени. На много места по течението на Дрина опитите за изличаване обхващат и мюсюлмански исторически забележителности или гробища.

В дома си в Потокари Фазила Ефендич започнала да слуша ужасяващи истории за мъчения и масови екзекуции от бегълците, които скоро почнали да заливат сребренската долина. „Отначало не им вярвах напълно“, казва ми тя, „защото всичко това звучеше като истории от Средновековието“.

Три километра надолу по пътя от дома на Ефендич, в Братунац, се запознах с 48-годишна сръбкиня на име Радойка Филипович, която разказва една напълно различна история. Седяхме в неотопления офис на гражданска група, наречена *Асоциация на семействата на пленените и паднали войници и цивилни лица от Република сръпска*, и докато Филипович говореше, се пораждаше объркващото усещане за навлизане в някакъв вид алтернативна вселена, в която всички исторически факти са преобърнати с главата надолу. В тази версия мюсюлманите бяха агресорите, а сърбите жертви. Филипович искаше да разговаряме за „зверствата“, извършени от босненските правителствени сили в Сребреница. На практика откъснати от останалите части на управляваната от правителството територия и претоварени със задачата да защитава десетки хиляди бегълци, настанени в селото, правителствените бойци са предприемали периодични набези през линиите на обсаждащите ги сърби в търсене на храна. По време на тези набези те понякога са убивали сръбски цивилни лица и Филипович изглежда е запаметила датите и точните обстоятелства на всички тези случаи.

„Ние знаем, че на 8 август 1992“, твърди тя, „мюсюлманите са убили един мъж, като са отрязали главата му. След това са я взели със себе си в Сребреница и са я използвали като футболна топка. Всичко това е многократно потвърдено“.

Напълно разбираемо, централната част от разказа на Филипович се концентрира върху смъртта на нейния съпруг Драган и свекъра ѝ в Биеловац, село на няколко километра от Братунац, на 14 декември 1992. „Мюсюлманите го обкръжиха предната нощ“, разказва тя, „а на заранта дойдоха, за да убият всички, които успяха да намерят. Убиха 68 души на този ден в Биеловац“. (Според данните на Центъра за изследвания и документация, болшинството от убитите на този ден в района на Биеловац хора са били военни. От потвърдените 17 случаи на убийства на цивилни лица, петима са жертви на бомби, хвърлени от сръбски правителствен самолет. Освен това центърът може да потвърди само 154 сръбски граждански смърти в региона на Братунац в хода на войната, много от тях жертви на косвени обстоятелства (collateral damage).

„Няма да намерите мюсюлманин, който да признае тези неща“, продължава Филипович. „Ако искаме някога да постигнем мир тук, то трябва да престанем да обвиняваме едната или другата страна и да признаем, че и двете страни пострадаха, и двете извършиха лоши неща“.

Поне в началото този дух на морално приравняване е бил споделян от много от външните сили, които биха могли да помогнат за слагане на край на касапницата. Чак до 1993 продължаващата босненска трагедия предизвикваше усилено извиване на ръце във Вашингтон и западно-европейските столици. Когато в края на краищата самите мащаби на сръбските зверства принудиха международната общност да се задейства, това стана чрез безконечна серия от полумерки, всички те надзирани от толкова дълга верига от различни командни инстанции, че водеха до парализа.

Но може би именно в това се е състоял и целият смисъл на акциите. Точно както нежеланието да се отправят директни обвинения означаваше, че няма и директен морален императив за решителна реакция, така и нефункциониращият бюрократичен апарат, поставен в ход след намесата на международната общност означаваше, че всички замесени страни можеха да обявят своята ангажираност, без която и да било от тях да бъде държана директно отговорна за безполезността на намесата.

За бегълците, насъбрани в анклава Сребреница, пристигането на умиротворителни сили на ООН през април 1993 означава поне, че им остават някакви шансове за оцеляване. „Ситуацията беше ужасна“, обяснява Фазила Ефендич, „защото трябваше да оцеляваме чрез продоволствията, които ООН можеше да предостави. И все пак им бяхме много благодарни. Поне бяхме защитени, нямаше да бъдем просто прегазени“.

Но през пролетта на 1995 вратата в тази защитеност е поставена на изпитание. В хода на войната президентът на Српска, Радован Караджич, постоянно е пренебрегвал ултиматумите на международната общност и постепенно е започнал да се отнася напълно презрително към тях. Сред все по-зачестяващите признаци, че външните сили, особено администрацията на Клинтън, са решени най-после да наложат политическо решение за Босна, Караджич решава да действа ва банк. Той нарежда на военните си командири да прекратят притока на ООН-продоволствия към Сребреница и още една съседна сигурна зона. Крайната цел, пише Караджич в една директива, е да „се създаде непоносима ситуация на пълна несигурност, без надежда за по-нататъшно оцеляване или живот за тамошните жители“.

В Сребреница сърбите постоянно увеличават натиска върху холандските защитни сили (под егидата на ООН). Те връщат обратно конвоите с хуманитарна помощ, отказват връщане в обсадената област на войници, напуснали в отпуск, обстрелват наблюдателните им постове. А след това започват атаката си. Когато холандските войници се оттеглят, а на 11 юли сърбите започват да прииждат от всички страни, хиляди бежанци, изпаднали в паника, се опитват да избягат по пътя към Потокари, търсейки убежище в бившата фабрика за батерии, която в онзи момент се използва като военен лагер на ООН. Една от тях е и Фазила Ефендич.

„Беше пълна лудост“, припомня си тя. „Хората плачеха, крещяха, наоколо обикаляха изгубени деца. А откъм всички околни хълмове обстрел, експлозии“.

Без особени илюзии относно съдбата, която очаква мъжете и момчетата в анклава, ако попаднат в ръцете на сърбите, около 15,000 от тях започват да бягат от долината пеша. В началото съпругът на Ефендич, Хамед, както и 19-годишният ѝ син Фейзо, се присъединяват към бегълците, но се връщат обратно след като преценяват, че шансовете им за оцеляване са по-големи в холандския военен лагер.

В течение на следващите три дни животът на бегълците в холандския лагер е изпълнен с непрестанен страх. Преди холандските войници да блокират входа на лагера, няколко хиляди от по-щастливите бегълци намират убежище в главната сграда на бившата фабрика, а останалите се разполагат на поляната пред него. А там мародиращите сръбски бойци си избират жени за изнасилване, от време на време и по някой мъж за убиване. И през цялото време холандският командир преговаря с генерал Ратко Младич, военния командир на Српска, за осигуряване на начин за пропускане на бегълците във вън от анклава. Но тъй като холандците вече са предали по-голямата част от оръжията и моторните си превозни средства, позициите му при преговорите са слаби. В края на краищата сърбите докарват автобуси и камиони, с които бежанците да бъдат транспортирани до Тузла, на около 70 километра. Но когато евакуацията започва, момчетата „на възраст“ и мъжете, които са останали – повече от хиляда души, започвайки с тийнейджъри и чак до мъже по на 80 години) са отделени от семействата си и натоварени на отделни превозни средства, уж за да бъдат закарани във „временни лагери“. Сред тях се намират съпругът и синът на Ефендич.

„Когато видяхме, че отделят мъжете“, казва Ефендич, „вече знаехме какво точно ще се случи. Холандските войници също знаеха. Някои от тях плачеха. Други просто се махаха. Не можеха да гледат от срам“.

По причини, които скоро ще станат ясни, Младич задържа холандците в лагера в Потокари в продължение на още една седмица. През това време сръбските бойци провеждат истински лов за 15,000 мъже-бегълци, като убиват на място около 1,000 и задържат други 6,000. Но защо толкова много от тях са се предавали доброволно, след като са знаели каква съдба ги очаква? Това се обяснява отчасти чрез измама: сърбите карат взетите от войските на ООН превозни средства и слагат техните сини каски, с което примамват много бегълци да излязат сами от гората, тъй като мислят, че това са войници на ООН, дошли да ги спасят. Само след няколко дни всички тези пленници, заедно с онези, хванати в лагера в Потокари, са избити по различните места за екзекуции. Сега вече холандските войници могат да бъдат освободени. В един финален акт на подигравка генерал Младич принуждава холандския командир да пие с него тост за сбогуване.

За Радойка Филипович много малко от този разказ звучи като истина. Тя смята, че броят на мюсюлманските жертви е силно преувели-

чен или че много от тях са били убити в битки или са се самоубили – а може би дори са били отстранени от други мюсюлмани. Що се отнася до шестте хиляди гроба в Потокари, то това е също много подозрително. „Там са погребани и хора, които са умрели след войната“, твърди тя. „А какво да кажем за нашите хора? От тази област все още има повече от хиляда безследно изчезнали сърби. Много хора вярват, че онези, погребани в Потокари, са всъщност наши хора“. Тя изсумтява кратко и презрително. „Това е техен геноцид“.

* * *

Роберт Зомер не обича тълпите. И се чувства особено неудобно, застанал заедно с хората, струпали се около входа на склада в старата фабрика за батерии, сутринта на 11 юли 2012.

„Много се отличавам тук“, казва Зомер, посочвайки червеникаво-русата си коса. „Има много хора, които тук имат проблеми с мен“.

Тридесетте хиляди души, които се събраха в Потокари, са дошли тук за ежегодната мемориална церемония в Сребреница, отбелязваща 17-та годишнина от падането на градчето. Зомер е бил един от холандските войници, намиращи се в долината в онзи ден.

Той спира на прага на големия склад, където тогава са се криели хиляди бегълци, поглежда към мрачното, глухо пространство – гол циментов под с размерите на две футболни игрища, затворени между бетонни стени.

„Не можете да си представите какво беше“, казва Зомер. „Навсякъде хора – пищящи, плачещи, повръщащи, някои от тях умиращи. А ние просто не можехме да направим нищо. Страхът можеше буквално да се помирише. Дотогава не знаех, че страхът има миризма“.

Той поема към северната част на помещението, докато стига до малка дупка, груб отвор на канализация, който вероятно води навън. Той посочва мястото точно отляво до дупката.

„Тук седеше една млада жена, сама“, казва той. „Плачеше истерично, а аз се опитвах да я успокоя. И така седнах до нея и я прегърнах. Не знам дали ме разбра, но ѝ казвах, че всичко ще бъде наред, че всичко ще се оправи, когато изведнъж от тази дупка излезе малко котенце“. Зомер се усмихва. „Беше толкова странно! Но хванах котето и го сложих в ръцете на жената – накарах я да го вземе – и ѝ казах, „Ето, сега има нещо, което зависи от теб, сега си длъжна да останеш жива.“ За миг той изглежда

изгубен в мисли, после свива рамене. „Хм“, казва той, „какви странни неща запомняме понякога“.

След като службата му в Босна приключва през 1995, Зомер се завръща в Холандия, напуска армията и се опитва да започне нормален живот. Оженва се, има дъщеря, но му е трудно да контролира гнева си и изгубва първата си цивилна работа след като удря шефа си. В края на краищата става майстор-ключар. „Това е работа, която се върши сам, и това ми харесва“, казва той. През 2011 семейството му се разпада и на следващата година той се връща обратно в Босна, където е купил няколко декара гора по склоновете над Потокари, на по-малко от километър разстояние от бившия главен холандски лагер.

„Много по-евтино е от Холандия“, казва той когато го питам за пръв път защо се е върнал тук. „А и времето е по-добро“. Направил е добра сделка с имота, защото по-голямата част от него се намира в старата ниция земя между босненските и сръбски фронтови линии, и много хора се страхуват от мини. Но той знае кои места да избягва и през повечето дни взема двете си кучета на дълги разходки през гората, или отива надолу по склона към старата фабрика за батерии. Открил е дупка в оградата и обича да се разхожда сам из двора, който е безлюден през по-голямата част от годината, с изключение на 11 юли.

Почти от самия момент, в който частта на Зомер е пристигнала тук през януари 1995, най-упоритият въпрос в съзнанието му е бил какво всъщност се очаква от тях. „Да се грижим за бегълците, добре“, казва той, „но от военна гледна точка това няма смисъл. Дадоха ни само по двадесет куршума на човек и заповедите ни бяха да не стреляме по никого, никога“.

Основното му назначение е било на някакъв изгубен наблюдателен пункт в далечния южен край на анклава и в главата му са се запазили ярки спомени от придвижването към Потокари, докато анкалавът е паднал.

„Движението се точеше до безкрайност. При мен постоянно идваха майки, които бутаха бебетата си в ръцете ми, „Моля ви, спасете бебето ми“. И така аз вземах тези бебета и ги носех известно време, а след това ги слагах в някоя от колите, които се опитваха да се придвижат напред по главния път“.

Планът на Зомер е да направи от дома си на хълма един вид почивна станция за бившите си военни другари, които идват, за да посетят

Сребреница. „Мнозина от тях се безпокоят, че тук ще бъдат нападнати“, казва той. „Питат ме, „Ама не ни ли мразят?“ Като оставам тук аз мога да им покажа, че всичко е наред“.

Макар и да разбира, че страда от Пост-травматично стресово разстройство (PTSD), Зомер изглежда почти своенравен в усилията си да не осъзнава връзката между симптомите си и събитията, които са се случили тук. По време на ужасната безизходна ситуация в лагера, множество бегълци разказват как са наблюдавали жени да бъдат изнасилвани, а няколко холандски войници са видели как мъже са извлечени до една от съседните сгради, последвани от звуците на изстрели. „Бях вътре в лагера, така че не знаех какво се е случвало отвън“, казва Зомер. Що се отнася до разделянето на мъже от жени, това било просто стандартна процедура. „Така се прави при всяко извънредно положение“, обяснява Зомер, „първо жените и децата“.

Връхната си точка церемониите на 11 юли достигат при обряда за погребване на мъртвите. Предната вечер останките се превозват тук от централната морга в Сараево, с дълъг конвой от камиони. След това ковчезите се поставят в правилни редици в по-малка складова зала, която някога е служела като казарма на холандците. През лятото, в което аз бях там, имаше 520 ковчега, всички направени от тънко дърво и обвити в една и съща зелена ислямска погребална тъкан. Тук там правилните редици са нарушени от много по-малки ковчези, някои от тях не по-големи от сандъчета.

Когато влиза в това помещение Зомер спира на прага, след това се обляга на стената и се втренчва в ковчезите. „За това не знаехме нищо“, казва той. „Започнахме да чуваме за него чак когато се прибрахме в Холандия и хората казваха, „Не сте си свършили работата, позволили сте да се случи това ужасно нещо“. Но как бихме могли да очакваме нещо такова?“ Той прокара ръка през ниско подстриганата си коса. „Докато разберете какво трябва да се прави, вече е прекалено късно“.

В ранния следобед няколкостотин мъже започват да пренасят ковчезите в гробището. Няколко от тях почти се препъват при повдигането, тъй като носачите са очевидно изненадани от лекотата на товара си. Постепенно мъжете намират ритъм докато носят товарите си през пътя. Други оплаквачи се подреждат, за да докоснат всеки от ковчезите, докато те преминават покрай тях, и да измърморят тиха молитва. Когато це-

ремонията започва, Роберт Зомер намира пролуката в оградата, за която беше говорил и се връща обратно в дома си на хълма.

* * *

Съдейки по външния изглед, общината Сребреница изглежда започва малко по малко да се поправя. Няколко малки джамии са построени отново, в замяна на разрушените по време на войната. Дупките от куршуми и снаряди, които някога са маркирали почти всяка сграда, вече са до голяма степен измазани. Онова, което не може да се види лесно, е радикалната демографска промяна, която се е случила. Мюсюлманите, които са били две трети от населението преди войната, днес са малцинство. Тази промяна се обяснява най-вече чрез факта, че общината днес е част от Република сръпска, на която е позволено да продължи да съществува след договорения край на войната.

Сред мюсюлманите, които са се завърнали, разговорливата Фазила Ефендич е изключение. Далеч по-обичаен е случаят със Сюлейман Мехмедович, 31-годишен работник, който живее с жена си и двете им деца в малко апартаментче на края на Сребреница. Тъй като през 1995 е бил само на 12, той е успял да напусне анклава заедно с майка си, но баща му е загинал; съпругата му пък е изгубила баща си и всичките си петима братя. „Просто се държим настрана“, разказва Сюлейман за живота си днес. „Работя заедно със сърби и това е нормално. Просто никога не говорим за онова, което се случи“.

За Милош Миланович, сръбски член на Градския съвет на Сребреница, това е най-доброто, за което може да се мисли. „За тези неща никога не може да има разумна дискусия, само караници“, казва ми той. По време на войната Миланович, днес на 50, е бил член на въоръжените сили на Сръпска и е присъствал при обсадата на Сребреница. „Това е най-вече пропаганда“, казва той по повод броя на убитите по време на юлското клане. „Мюсюлманите представят дори и нашите жертви като техни. Трябва да държат бройката високо, за да могат да представят сърбите като единствените престъпници и да прикрият собствените си престъпления“.

Ежегодната церемония от 11 юли е особено дразнеща за Миланович и като градски съветник той е предложил всякакви местни средства, похарчени за това събитие, да бъдат балансирани от също такива средства, влагани във фонд за възпоменание на сръбските жертви. „Мисля, че

това е единственият начин, по който можем да започнем да преодоляваме мюсюлманските манипулации“, казва той.

Този исторически ревизионизъм е очевиден навсякъде по течението на Дрина. Може би най-важната му проява е осемметровият християнски кръст в Кравица, село на около 15 километра на запад от Братунац, издигнат в чест на „3,267 сръбски мъченици“ от областта, които са били убити през войната. И макар че тази цифра не съответства на никакви цифри от авторитетната „Босненска книга на мъртвите“, издигането на кръста в Кравица изглежда преднамерено провокативно: само на няколко метра от това място, надолу по пътя, се намира стар склад, в който вечерта на 13 юли 1995 най-малко 1,000 от сребренските жертви са били екзекутирани с автоматични оръжия и гранати. Няма никакъв знак, който да указва какво се е случило тук, а сградата отново изпълнява старата си функция като складово помещение за селскостопанско оборудване.

От следвоенна Босна не се е очаквало да изглежда така – и в продължение на дълго време тя не е била такава. През есента на 1995 специалният пратеник за Балканите на президента Клинтън, Ричард Холбрук, най-после принуждава воюващите страни и техните местни съюзници да седнат на масата за преговори. Но понеже никоя от страните не победена, споразуменията от Дейтън водят до едно напълно ново решение: правителството на Босна и Херцеговина ще бъде част от конфедерация заедно с онова на Република Српска, като всяко от тях ще запази отделния си статус чрез „вътрешно-държавна разделителна линия“.

Що се отнася до начините, по които трябва да се постигне тази неинтегрираща интеграция, в Дейтън се начертава подробен план, включващ създаването на съвместен парламент, съвместно президентство и смесена съдебна система. В същото време се очаква да се направи подробен преглед на извършените военни престъпления, а обвинените да бъдат изправени пред съда. И тъй като пътят е улеснен от щедрата реакция на международната общност – под формата на външна помощ се заделят милиарди долари за развитие и възстановяване – има реална надежда, че двете общности постепенно ще започнат да гледат на идеята за паралелни правителства в една толкова малка страна като на един вид неудобен анахронизъм и ще се придвижат по посока на пълно обединение.

Ключовият момент в целия план е създаването на така наречената „Служба на висшия представител“ (О. Н. Р.). Този висш представител се превръща в един вид настоящ вицекрал, с широки пълномощия да назначава или подкрепя всеки босненски официоз, когото той или тя счита полезен за умиротворителния процес – или, по същия начин, да уволни всеки, който се изпречи на пътя му/ѝ.

„И това проработи“, казва един международен дипломат, служещ в Сараево, който, поради естеството на поста си, предпочита да говори анонимно. „Беше огромно предизвикателство, тъй като войната беше приключена по изкуствен начин, без еднозначни печелещи или губещи, така че как да се накарат тия юнаци, които до вчера са се избивали едни други, да се обърнат и да започнат да работят заедно? Службата на висшия представител беше ключова, ако погледнете как тя функционираше през ранните години: местните хора много бързо осъзнаха, че или трябва да се съобразяват с нея, или да бъдат изхвърлени навън“.

Със сигурност най-важното развитие е било постигането на известен дух на разкаяние сред босненската сръбска общност. През 2004 г. правителството на Српска издава свой собствен доклад за Сребреница, в който се признават напълно както мащаба на клането, така и сръбската вина, при което тогавашният президент стига чак до там да поднесе официално извинение пред семействата на убитите. И макар че в други области помирението е бавно – завръщането на бегълците в бившите им домове протича със скоростта на глетчер, докато най-тежките сред обвинените военнопръстъпници, включително и архитектите на клането от Сребреница, си остават на свобода – именно чрез такива жестовете разделението в босненската общност изглежда започва да намалява малко по малко.

Но Дейтън е изграден върху някои рисковани предположения. Тъй като няма вътрешен механизъм, който да наложи помирение, то това означава, че международната общност трябва да бъде постоянно нащрек и да го налага решително. Но ако Босненската война е разкрила нещо, то това е фактът, че нито бдителността, нито пък решителността, са сред най-силните страни на тази общност. Накъде около 2006-та, когато администрацията на Буш е заета с далеч по-наложителни външнополитически въпроси, Европейският съюз по същество поема управлението на Службата, като заедно с това демонстрира слабо желание за упражняване на „мека сила“ за налагане на реформи. За съжаление всичко това

съвпада със завръщането на власт в Република српска на **Милорад Додик** – бивш баскетболист, който междувременно е станал политик.

Като премиер-министър на Српска през късните 1990 г., Додик се позиционира като умерена и помирителна фигура, но впоследствие се предефинира като сръбски ултранационалист, за целите на политическото си завръщане през 2006. Додик многократно се е опитвал да подкопава всякакви системи за споделяне на властта, постигнати междувременно – и да представя сръбите като реалните жертви на войната.

Но защо тази промяна на профила? В хода на годините Додик многократно е бил разследван от централното правителство по обвинения в корупция, като винаги е настоявал, че е мишена на поредния лов на вещици, организиран от политическите му врагове. „За един умерен политик възможностите за действие в политиката на Српска са много ограничени“, казва дипломатът от Сараево. „Така че от момента, в който започна да изпада в трудности, Додик се обърна към расовата карта“. И единственото нещо, което е стояло на пътя му, е била Службата на висшия представител. „Но в хода на последните осем години Додик непрестанно проверява границите на позволеното – и посланието, което очевидно получава от Службата е, че му е позволено всичко“.

Малко преди президентските избори в Република српска през 2010, правителството на Додик издава нов доклад за Сребреница, в който се отхвърля помирителния доклад на предшественика му от 2004. Не само Сребреница не е била акт на геноцид, обявява Додик, но и броят на жертвите е бил многократно преувеличен.

Вместо да цензурира Додик, Службата на висшия представител боязливо приканва правителството му да „премисли заключенията си“. Вместо това Додик избира да проведе мемориална [заупокойна] служба в Братунац на деня след 15-та годишнина от Сребреница, на която прави изказването, „Ако тук се е случил геноцид, то той е бил извършен против сръбските жители от този регион, в който жени, деца и възрастни хора са били масово убивани“.

Ефикасността на това извъртане е очевидна. Когато се е кандидатираше като умерен политик през 1998, Додик е станал премиер-министър само чрез оформянето на коалиция с други политически партии. Кандидатирал се като ултранационалист през 2010, той получава повече гласове от деветимата останали кандидати, взети заедно.

В тихата трапезария на втория етаж на един ресторант в Подгорица, столицата на Черна Гора, аз се срещам с набит, широкоплещест мъж на име Ненад. Той прилича удивително силно на младия Джо Пеши – същият маслинов тен и интензивен, черноок поглед. Днес той ръководи, по собствения му израз, „международна фирма за охрана“ – нещо, което изисква от него постоянни пътувания между Сърбия, Кипър и Ливан – но по време на Босненската война е бил член на елитните специални части на армията на Српска, така наречените Червени барети. Това е отличие, с което той продължава да се гордее; само минути след като сме се запознали, той вече е извадил телефона си, за да ми покаже снимките на старата си червена барета, внимателно поставена на възглавничка на пода в колата му. „Нося я навсякъде със себе си“, казва той. „Това е част от нещата, които ме дефинират като мъж“.

Тази гордост изглежда малко странна на фона онова, за което той се е съгласил да разговаря с мен – военновременните му преживявания в Сребреница. „Когато стане дума за Сребреница“, обяснява той, „сръбската страна никога не може да признае напълно какво се случи там наистина – ,Оо, цифрите са преувеличени. Имаше убийства и от двете страни‘ – защото тогава трябва да признаят какво е било извършено от тяхно име. Но аз мисля, че е важно да се каже истината за войната“.

Въпреки готовността на Ненад да говори, едно от предварителните условия за нашето интервю е да не употребявам фамилното му име – „Безпокои ме мисълта, че могат да ме привикат в Хага“, казва той, имайки пред вид международния трибунал за военни престъпления. Другото условие е да не се правят никакви фотографии.

Когато войната е започнала, Ненад е бил на 19 години и е живеел в Горажде, източна Босна. Оставяйки настрана плановите да стане инженер, той незабавно отговаря на призива за мобилизация, издаден от президента на Српска, Радован Караджич („Като сърбин, бях щастлив да го направя“) – след което е изпратен в Братунац за военна подготовка. Следващите три години прекарва в патрулиране на обсадната линия около Сребреница.

„Това беше почти като игра“, казва Ненад. „Игра на котка и мишка. Разбира се, ние многократно надвишавахме по численост мюсюлманите, така че в почти всички случаи ние бяхме ловците, а те – плячката“. А ловът е естествено изкушение. „Трябваше да ги накараме да се призна-

ят за победени, но как да накараш някого да се предаде в една такава война? Просто ги довеждаш до гладна смърт. Така ние разбрахме много бързо, че основната ни грижа са не оръжията, вкарвани контрабандно в Сребреница, а храната. Те наистина измираха от глад там, така че изпращаха хора навън да крадат добитък или да събират реколта, а нашата работа беше да ги хващаме и убиваме“.

И понеже именно тези набези навън са били случаите, при които понякога са били убивани сръбски цивилни граждани, Ненад и другарите му имали само една-единствена политика: „Никакви пленници. Е, разбира се, ако смятахме, че те имат някаква полезна информация, можеше и да ги подържим по няколко дни, докато я измъкнем от тях, но накрая пак беше същото: никакви пленници“.

Всъщност от време на време имало и изключения от това правило. При политиката „без пленници“ на войските на Српска, местните сърби, които също искали отмъщение за набезите на босненските войници, нямали възможност за това. „Местните хора започнаха да негодуват“, обяснява Ненад, „така че понякога запазвахме по някой и друг пленник, когото им предавахме, за да ги държим доволни“. След което бързо добавя: „Самият аз не вършех такива неща по време на патрулите си – всъщност бях високо професионален – но знам, че това се случваше много често“.

Към момента на клането от юли 1995, казва Ненад, той вече не участвал в полеви операции, а работел в генералния щаб като асистент на един от офицерите, намиращи се близко до генерал Ратко Младич. И ако този пост е позволил на Ненад да избегне директно участие в екзекуциите, както сам твърди, той го е поставил и в близост до вътрешния кръг, където е взето решението за клането.

„Само за два дни ние вече имахме огромен проблем, с който да се оправяме“, казва той, „защото имаше толкова много пленници – общо около 7,000 – и какво би станало, ако просто ги оставехме живи? Щяхме да си набутаме таралеж в гащите – още 7,000 мъже в разцвета на силите си, които да воюват срещу нас. Така че това беше решението. Всеки мъж от 15 години нагоре трябваше да бъде убит. Заповедта, която дойде, беше ясна: от 15 нагоре. Тя дойде от политическата страна“.

Когато го запитвам какво има пред вид под „политическа страна“, Ненад отговаря, че това е бил президентът на Српска, Радован Караджич,

заедно със сръбското правителство на Слободан Милошевич. „Всяко решение се координираше с тях, постоянно“.

През нощта на 13 юли Ненад посещава малкото градче Кравица, където само часове преди това колегите му са избили повече от 1,000 пленници, задържани в местния селскостопански склад. „И понеже бяха използвали гранати, беше истинска касапница, навсякъде парчета от тела и кървища. Сега пък имаше проблем как да се отървем от всички тези тела“. Той свива рамене и подсмърква презрително, „Е, това беше проблем на инженерните части“.

Колкото по-дълго разговаряме, толкова по-неразбираем започва да ми се струва Ненад. Той не изглежда да изпитва каквото и да било разкаяние за действията си по време на войната и описва дори ужасяващата сцена от Кравица с гладък, делови тон. Казва, че никога преди това не е разговарял за тези неща с когото и да било, но когато го запитвам дали има някаква друга причина да го прави точно сега, в тона му започва да се прокрадва горчивина и усещане за това, че е бил измамен.

„Знаете ли, отдадох три години от живота си за това“, казва той, „а накрая нямах нищо. Направо бях гладен. Наистина гладен, понякога на ръба на гладната смърт. И онова, което виждам е, че всичко е било само за хората по върховете и за техните джобове. Знаех за всички фирми, които Караджич и хората около него контролираха. Всички останали изгубиха. Но генералите и политиците, те всички направиха милиони от войната“.

Ненад изразява това последно чувство с такава страст, че изпивам само малко съмнения относно очаквания отговор, когато задавам следващия си въпрос: дали, ако би знаел тогава нещата, които знае днес, би извършил всичко отново. Оказва се, че съм грешил. „Разбира се“, отговаря той без колебание. „Ако Сърбия бъде отново нападната, разбира се, че ще се бия“.

* * *

През един студен ден миналия февруари отново посетих Роберт Зомер в дома му на хълма над Потокари. Той е извършил голяма работа в къщата през онези година и половина, откак се срещнахме за пръв път и наскоро е започнал да отглежда кози; две козлета са били родени на сутринта, в която се появих аз.

При първата ни среща бях силно впечатлен от това колко решително Зомер беше обяснявал ужасите от Сребреница. Но сега защитната

фасада вече е паднала. През миналата година той е изпаднал в дълбока депресия – нещо, което го е принудило да се върне обратно в Холандия и да постъпи във военна болница за два месеца. Докато е бил там той е бил подложен на терапия и е бил обучен на различни техники за разпускане, но лечението му не е включвало особено много разговори за събитията от Сребреница. Оставен до голяма степен на самия себе си, Зомер е стигнал до едно доста новаторско обяснение за причините на стресовото си разстройство. „Не е от онова, което се случи тук“, казва той. „Причината е онова, което се случи когато се прибрахме в Холандия и всички започнаха да ни обвиняват, че не сме си свършили работата“.

В един малко по-оптимистичен план, 14-годишната му дъщеря го е посетила в Босна миналото лято, а освен това на гости са му били около 50 холандски ветерани от Сребреница. „Отначало винаги са много нервни“, разказва той. „Но отсядат при мен и аз ги развеждам по местата, където бяха предните ни постове, и след ден-два те започват да се отпускат“.

През повечето дни той прекарва по няколко часа в комуникация с други ветерани на специална затворена страница във Фейсбук. Изглежда това му въздейства като терапия и Зомер вярва, че помага на много от бившите другари да се оправят със сложните си чувства, свързани с Босна. Когато го запитам дали смята, че някои от тях също имат психологически проблеми като резултат от Сребреница, той отговаря: „Всичките. Някои все още не го осъзнават, но всички ги имат“.

В края на срещата ни Зомер ме съпровожда нагоре по калния хълм до мястото, където е паркирана колата ми. Той има ново и изключително мило кученце, така че го питам какво е станало с двете кучета, които си спомням. „Свършиха“, казва той, свивайки рамене. „Едното го блъсна кола, а другото беше отровено. Кучетата не оцеляват дълго време по тия места“.

* * *

Малко по-късно отново се срещам с Амор Мазович, ловеца на масови гробове – този път в кафето на хотел Европа в Сараево. Той има новини за мен. Когато го видях за последен път, през лятото на 2012, той беше споменал сърбина, който действал от „полу-угризения“ и разкрил мястото на един масов гроб, но сега вече имало и друг. Мазович описва няколко потайни срещи, които е имал през 2013 с един сърбин в северна Босна, в резултат на които е открил масов гроб в Томасица.

„Беше на място, което бяхме разкопавали на два пъти преди това“, казва той. „И бяхме намерили около 30 трупа, но информантът ми каза, Върнете се и разгледайте отново.“

И сега са били изкопани стотици нови тела. Понеже гробът е толкова дълбок, на места до девет метра, а почвата е предимно глинеста, телата почти не са се разложили, представяйки пред очите на наблюдателя ужасяваща картина.

Мазович предполага, че в Томасица най-вероятно е намерил последния голям масов гроб в Босна. Мислех си, че това може би му носи някакво мрачно удовлетворение, но той ми каза, че се чувства все побезкуражен, както от собствената си работа, така и от бавния ход на правосъдието в Босна. През 18-те месеца, откак се срещнахме за пръв път, цяла поредица от осъдени сръбски военнопръстъпници са били освободени по различни законови тънкости, докато присъдите на други са били намалени. В Хага, съдебните процеси на принципните архитекти на Сребреница, Радован Караджич и Ратко Младич, продължават по хаотичен начин, макар че и двамата се намират под арест, съответно от шест и три години насам. Не се очаква присъда по-рано от 2015 година. (За сравнение, съдебните процеси от Нюрнберг продължават 11 месеца).

„Понякога се питам за какво е всичко това“, казва Мазович, който изглежда дори още по-уморен, отколкото го помня, „ако само толкова малко хора получават наказание“.

По една случайност, на същия ден, в който се срещнах с Мазович, помещенията за конференции на долния етаж в хотела бяха наети от Агенцията за международно развитие на САЩ – за церемония по подписването на документи за по-голямо икономическо сътрудничество между двете общности в Босна. Тази церемония идва непосредствено след онова, което Агенцията нарича „най-голямата програма за помирение, изпитвана някога в Босна и Херцеговина“, включваща нова серия от инициативи и добавяща помощ от още 4,2 милиона долара към големите количества помощи, които Агенцията е разпределила в Босна след края на войната.

За съжаление духът на церемонията беше донякъде помрачен от един епизод, случил се само дни преди това в град Вишеград в източна Босна. Една от първите области, подложени на сръбската кампания за етническо прочистване, вишеградската околия е била напълно изпразнена от мюсюлманското си население по време на войната, но някои

от завърналите се по-късно оцелели са издигнали паметник в градското гробище в знак на почит към „жертвите на геноцида“. Но в края на януари 2014 местните власти решили, че паметникът е подстрекателски (по думите на кмета „няма доказателство или присъда за геноцид във Вишеград“) и дразнещият надпис бил отстранен. Под защитата на 150 служители на полицейските сили на Српска, облечени в специално снаряжение за борба с демонстранти, служител на общината, снабден със съответно оборудване, методично изличил думата „геноцид“ от камъка.

Скот Андерсън е американски романист, журналист и военен кореспондент. Той е автор на романите „Сортиране“, „Хотел Лунна светлина“, „Човекът, който се опитваше да спаси света“ и „Военни зони“. Чест сътрудник на някои от водещите американски вестници и списания като New York Times Magazine, GQ, Esquire, Men's Journal, Vanity Fair и други.

Коментари (8)

- 31-08-2014|**Гост**

ТЪПА И НЕИСТИНСКА ВЪЗСТАНОВКА НА СЪБИТИЯТА...И ДВЕТЕ СТРАНИ ИЗВЪРШВАХА ЗВЕРСТВА ОСОБЕНО МЮСЮЛМАНИТЕ...

НО АВТОРА ВЗИМА СТРАНА...ЯВНО Е ПЕДАЛ КЛАТЕН ОТ БОСНЕНСКИ МЮСЮЛМАНИ...

- 31-08-2014|**Марко**

Главният събеседник на американския романист се казва Амор Машович, а не Мазович. Но не това е същественият. Изложението е по отдавна наложената матрица, сатанизираща сърбите в босненската вой-

на (1992-1995)и поради това твърде далеч от обективната картина на войната.В босненската касапница участват и муджахидини в състава на армията на Изетбегович, има мюсюлмански концлагери за сърби, рязани глави и пр. В картината присъстват и най европейците от трите воюващи страни – хърватите. И те имат свой принос в кръвопролитие-то.

- 31-08-2014|Златко

М-даа...

Да се правят опити за проникване вътре в някои бетонни балкан-ски чутури е, разбира се, малко нещо изгубена кауза (освен ако човек ги дълбае с лъжица, като динени фенери, предполагам – само че кой би се съгласил да сърба една толкова противна манджа?) И въпреки това трябва да се опитва, щото пък иначе съвсем изгубена работата. Поне на-шите чутури, за разлика от сръбските, не колят, стрелят и изнасилват, **засега**. Бяхме тръгнали и ние натам, но дали Господ нещо се смили или в края на краищата ни спаси мързелът свещен български, отървахме се на косъм.

Та така. Фактите и свидетелствата са пред очите на всички – кой-то има желание, да ги допуска вътре в себе си. Който не – здраве. Виж-дате сами трупове, виждате сами гробищата. Като са били едни и същи зверствата, къде са тогава тия учени сръбски и международни, да идентифицират трупове чрез ДНК-анализи (това очевидно се прави с всички намерени тела), та да покажат, че това са останките на Драгаан и Нешо, а не на Мехмед и Нури? Защо така се намират масови гробове все на мюсюлмани, но не и на сърби (в смисъл, не може да няма и на сърби, но отношението е 8 към 1, както го посочва между другото и тази статия).

Но, разбира се, от Искъро по-глубоко няма и от нашите хора по-чисти на тоя свет също няма.

Слава богу, мъжете изглежда малко по-малко започват да губят гос-подството си в тоя свят, дори и в такива изгубени места като родните, та нещата малко по малко започват да омекват. Дали са по-умни от нас или просто по-милостливи (което в случая е далеч по-важно от умността), но с жените някак значително по-лесно се разговаря по тези и други таки-ва мъчителни теми...

Хайде, лек ви ден.

- 31-08-2014|**Любомир Гаврилов**

Нямам съмнение, че редактора на „Либерален преглед“ ще бъде изкушен да цензурира първия расистки коментар – писания с главни букви. Аз лично бих го оставил. В края на краищата, езиковите зверства, са част от зверствата въобще. Нали този, който е клал и изнасилвал, най-напред е започнал да го прави вербално? Босна може да бъде в България!

- 31-08-2014|**Златко**

Да, изкушението е налице. Но съм съгласен с вас, господин Гаврилов: нека да го оставим така, това може да има дори и още по-силно въздействие...

- 31-08-2014|**Златко Ангелов**

Чудесно написан документален разказ: неутрален, точен, ужасяващ. Същите неща днес се случват в нишието пространство между Ирак и Сирия, наречено Ислямска Държава. Бях забравил за Босна и все си казвах „какви вавари са тези радикални мюсюлмани“, но всъщност бях изпуснал от поглед по-широката перспектива. А може би тя е и по-дълбока: зверското, животинското, варварското, нецивилизованото съществува някъде в гърдите на всички хора, когато попаднат в група, ръководена от неколцина главорези, жадни за пари и власт. Светът днес фактически започва видео да се разделя на цивилизован и варварски. Дали има по-силни или тони думи от тези две, все още не мога да кажа. Но липсата на стълкновения между нациите, характерни за 20 век, сякаш отпущи през 21 век мътилката в мозъците на долните класи – изоставени, необразовани, тъпи и възпроизвеждащи тъпотата с размножителния си инстинкт – и те започнаха да се колят едни други в името на религията.

Господ е най-големият и най-суетният тиранин. Явно без значение дали си православен, католик или мюсюлманин, когато религиозния фанатизъм или ултранационалистичните възделения достигнат критична маса всред някаква група хора, клането става неизбежно. А всяко малко клане по силата на порочния кръг, се възпроизвежда във все по-големи и по-масови кланета. Босненските събития са били използвани за радикализиране на мюсюлманите от други части на света и до голяма степен са един от отключващите фактори за Чечня, Ал-Каида, иракските радикални групи и сегашната Ислямска държава. Не толкова западния католицизъм и протестантизъм, колкото православните

християни всъщност нажежиха главите на младите безработни и не-образовани мюсюлмани от различни точки на света да се съберат под знамената на радикалния ислям.

И напълно закономерно се питам: по какво се различава Путин от Милошевич и Караджич? Само по това, че подстрекава долната измет на руското православно общество да избива украински християни. Едно и също презрение към човешкия живот, една и съща психопатологична жажда за пари и власт, едни и същи лъжи и проаганда, която никога не гледа в лицето фактите на истинското бойно поле: в къщите на хората, улиците, по които се движат, нивите, които обработват и кръчмите, в които пият вино с приятели.

- 31-08-2014|**Ecce Homo**

Златко Ангелов писа:

Господ е най-големият и най-суетният тиранин.

За да сме верни на истината, нека речем, „бого-човекът“, оня дете е станал олицетворение на „своята“ истина и израз на „чистата си природа.“ Борбата не е между цивилизация и варварство, а между *иманентни* идеологии, които бързат да докара царството божие, и *трансцендентни*, които осъзнават недостижимостта на идеалите и погрешимостта на носителите им...

- 21-09-2014|**et ex Occidente vox**

Господ е най-глухото копеле, което познавам: и сред иманентни, и сред трансцендентни.

Елегия за Боуи – Част 1

Автор: Евгений Дайнов

Да пишеш за Дейвид Боуи е уникално трудна задача. За кого точно пишеш? За онзи ученик на име Дейвид Джоунс, въоръжен с играчка-саксофон, който възкликва: „Чух гласа на Бог!“ когато за пръв път чува парчето Tutti Frutti на Литъл Ричард? Или пишеш за преименувания Дейвид Боуи (самонарекъл се „Момчето от Лондон“), който в средата на 60-те години твърди, че никога няма да има нещо общо с рокендрола, защото иска да се занимава със сериозна музика и изкуство? За хипито Боуи, постепенно ставащ известен в лондонските авангардни среди – или за онзи Боуи, който твърди, че хипитата са най-скучните хора на света; и затова се записва в училище за мимове?

За кого да пишем, след като в първите десетилетия на своята световна известност Боуи просто не съществува – защото се преражда последователно в Майор Том, Човекът-Който-Продаде–Света, Зиги Стардъст, Аладин Сейн, Човекът-Който-Падна-на-Земята, Слабия Бял Херцог, Дамата, Земянина?

Да пишем за най-голямата сценична звезда в десетилетията след Бийтълс – или да се занимаваме с човека, който на върха на славата си твърди, че най-тъпото нещо, което може да си представи е да се изправи на сцена пред 18 000 души и да си мисли, че е някой? Впоследствие същият този човек, вече поставил началото на „глам“ и „арт“ рока запрята ръкави, за да разработва големите музикални форми, с които посрещнахме 21-вия век – „амбиент“, „чилаут“, „индъстриал“, „техно“, „хаус“, „денс“, „фюжън“.

Как да пишеш за мъжа, който в средата на 70-те твърди, че Хитлер е най-великата рок звезда и че на Англия ѝ е нужен диктатор (в лицето на самия Боуи, разбира се) – и който само 15 години по-късно се жени за африканката Иман? А междувременно се оказва първият рок кумир, който публично признава, че е бисексуален – и че в първите 25 годи-

ни от своята полова зрялост забива своето „бяло копие на любовта“ във всички тела наоколо, независимо от техния пол...

Единственият начин да се справим със задачата е да схванем Боуи такъв, какъвто всъщност е: обитател на 21-ви век, озовал се на Земята в разгара на 20-ти. И поставил под въпрос всичко, в което земните жители по онова време вярват.

Резултатът? Чуйте каква музика слушате в любимите си барове; вижте с какво се обличате, когато решите да се наконтите; вгледайте се в хората, които бродят по улиците на големите западни градове.

Резултатът ли? Ние живеем в него...

Глава 7

Lodger

Then I ran across a monster who was sleeping

By a tree.

And I looked and frowned and the monster was me.

В английската литература *lodger* е призрачна, полуреална фигура. Това е наемател, който обаче дори не е наемател, а живее заедно с хазаите, в някоя странична стая на техния дом. Той няма семейство, не е ясно какво работи, а багажът му се събира в един сак. Днес е тук, утре го няма. Участва в живота на непознати хора (хазаите и техните приятели), но след като си тръгне не оставя нито следи, нито спомени. И след като си е тръгнал не е ясно, дали изобщо е съществувал.

Това е животът на Боуи в средата на 70-те години. Освен бесовете, идващи от начина му на живот го тормози и депресивната мисъл, че все още не се е отървал от рокендрола. „Имах късмет, че някъде дълбоко вътре в себе си знаех, че онова, което правя ме убива; и че трябва да направя нещо много решително, за да се измъкна.“

Време за събиране на багажа и тръгване към поредната пълна промяна. Или, както самият той споделя по-късно, тайната на спасението е да се разтвориш напълно в непозната среда: „Намери си хора, които не разбираш, в някакво място, където не искаш да бъдеш; и просто се постави точно там.“

Нещата са сериозни не само в главата му. В легендарна статия за него от 1976 година, журналистката Джийн Рук го описва така: „Клющав като богомолка. Блед като труп, като че цялата му жизнена енергия се е преляла в огненочервената му коса.“

През есента на 1976 година Боуи колабира след поредния скандал с Енджи заради Коко. Пристига линейка и лекарите поставят диагнозата: крайна степен на преумора, системно прекаляване с наркотици и хронично недохранване. Боуи е впечатлен и решава да сложи край на това безобразие – което ще рече, да сложи край на живота си като най-голямата рок звезда на планетата.

В късната пролет на 1977 година Боуи се отървава от апартамента си в Лос Анжелес и, заедно с Енджи и сина си Зоуи се премества да живее в Швейцария, където се надява да преодолее наркотиците.

За учудване на всички, Боуи бързо прекратява зависимостта си от наркотиците, макар да продължава да ги взема инцидентно още години наред. С така прочистена глава, той взема решение да обърне творчеството си на 180 градуса. Да престане да бъде „пластмасов продукт“ и да се върне към правенето на изкуство заради самото изкуство, а не – заради евентуалните продажби.

Ако Енджи си е мислила, че това отрезвяване ще работи в нейна полза – ще задържи Дейвид вкъщи – тя е била много далеч от истината. Защото Боуи иска да влезе в новия си период на творчество не с нея, а с Иги Поп, който също е в Европа с цел да избяга от капаните, причакващи рок звездите в Америка и Англия. Боуи не се задържа дълго със семейството си и през юли започва да помага на Иги да запише големия си албум *The Idiot*, отначало във Франция, после в Мюнхен и накрая в Берлин.

По онова време Берлин е град-халюцинация – разделен на две от Стената, прациящ по шевовете от пълчища западни и източни шпиони, наводнен от първите вълни турски гастърбайтери, база на редица ултралеви терористични организации и световен център на авангарда и хероина. „Берлин не е място, където идваш от добро,“ е най-краткото описание на града (дължим го на българския писател Георги Господинов).

Според самия Боуи, Берлин по онова време му е паснал напълно, като е поел върху себе си крайностите и тревогите, които са го довели до прага на смъртта: „По онова време, в сянката на Стената, в града имаше огромно напрежение. Нямаше нито много млади, нито много стари хора. И в Берлин не живееха семейства. Беше град на крайностите, на абсурдите – травеститските клубове и радикален марксизъм. Изглеждаше, че това е истинският фокус на нова Европа. За пръв път напрежението не беше в мен, а извън мен...“

Докато помага на Иги да записва албума си, Боуи се опитва да намери синтез между възникващата тогава германска електронна музика (групи като Неу, Крафтверк, Кан) с черната американска музика, която е попил в Ню Йорк. За да има още един помощник в тези си експерименти, Боуи кани в Берлин и Брайан Ино от групата Рокси мюзик, който също експериментира с различни форми на „нова“ музика и в крайна сметка ще се окаже изобретателят на жанра „амбиънт“. С Ино, Боуи ще запише така наречената си „Берлинска трилогия“ – трите си най-незаразени от комерсиални съображения албума, започвайки с революционния *Low*.

Албумът продължава експериментите от предишните два. Снимката на корицата, както и при *Station To Station*, отново е от филма „Човекът, който падна на Земята“, а продуцентът е отново Тони Висконти. По-късно Боуи ще обясни, че основната тема на албума е „болката“: „Това беше когато се опитвах да спра кокаина и затова в него има толкова много болка. А междувременно се преместих в Берлин – махнах се от кокаинената столица на света (Лос Анжелес) и се оказах в хероиновия център на света. Добре, че не ми харесва хероинът, та не бях заплашен и от това...“

Първата страна на албума съдържа традиционен формат песни от по 3-4 минути, като например известния хит *Sound And Vision*. Втората страна е изцяло нетрадиционна – влизащи една в друга композиции, постигнати с помощта на синтезатори, метрономи и Ино. В този хаос, от който в крайна сметка ще се роди стилът „индъстриал“ проблясват и мотиви от българския фолклор, който е поредната краткотрайна фасцинация на Боуи. По онова време само той и Франк Запа (албума *Zoot Allures*) в Америка са открили тази музика и деликатно я наместват в свои композиции.

Критиката, макар да отчита, че отново става дума за нещо, изпреварило времето си, не е особено възторжена. Макар сп. „Билборд“ да пише, че албумът „демонстрира сериозната музикална страна на Боуи“, вестник „Ню Йорк таймс“ например откровено се гаври: „В албума на практика няма пеене, а доколкото го има е предимно безсмислено, като кучешки лай в далечината...“ В крайна сметка албумът стига до номер две в Англия и номер 11 – в Америка.

Като се има предвид експерименталната същност на албума е впечатляващо, че някои парчета веднага стават хит, а от текстовете публиката вади „лафове“, ползвани в Англия и до днес. Като например: „Ти си

толкова прекрасна личност / но ти имаш проблеми / няма никога да те пипна“ от първата песен на албума Breaking Glass (Чупене на стъкла). Рефренът („какво мога да направя / какво мога да направя“) от удивително нежното парче What In The World пък съдържа зрялата музика, с която Боуи ще се занимава в бъдещия 21-ви век.

Направо епохална е композицията „Варшава“, намираща се на втората (авангардната) страна на албума. След като Боуи вече е вкарал „черната“ музика в „бялата“, и е започнал да примъква към коктейла и германския електронен авангард, тук то се опитва да включи и окупираната от комунизма Източна Европа. Името на парчето е изписано не според английските правила (Warsaw), а според полските (Warszawa). Музикалната тъкан е сглобена от елементи от българската и северо-славянската народна музика, а текстът, макар да не означава нищо, е опит за вкарване в дискурса на модерната музика поне на фонетичното звучене на славянските езици:

„Сула вие диело / малио дело / чели вече део“.

Докато вървят записите на албума, Боуи пътува между студиото в Берлин и семейството си в Швейцария. С изчистена от наркотиците глава и вече навършил 30, Боуи е решил да вземе сериозно семейните си задължения и дори разказва за това си решение надълго и нашироко пред медиите. Но в крайна сметка всичко се изчерпва с няколкомесечно присъствие на малкия Зоуи на музикалните записи в студиото. Боуи отново не успява да бъде глава на семейството и заживява с Иги в Берлин.

И двамата се опитват да се изчистят от наркотиците (с променлив успех, особено при Иги) и да заживеят живота на „обикновени“ музиканти. За целта Боуи пуска мустаци, променя си прическата и облеклото и става неразпознаваем, докато броди по берлинските улици. Пие бира, обядва в евтин турски ресторант и кара опърпан мерцедес от 50-те години.

Както вече му се е случвало нееднократно, Боуи се превръща в хамелеон, напълно сливайки се със средата – този път не със средата на своите измислени светове, а с най-измисления град в тогавашния свят. Става неотличим от средата, в която е попаднал – нереалния призрачен полу-град, намиращ се в море от социализъм и ограден със социалистическа стена, град на авангардисти, маргинали и малцинства, живеещ в постоянното очакване Червената армия да прелее през Стената и залее Европа до Ламанша.

Това живеене на ръба привлича Боуи, но не и Енджи. Останала окончателно без собствена кариера, тя се опитва да прекарва максимално количество време с мъжа си в Берлин. Там обаче се натъква на Коко, с която влизат в състояние на постоянен скандал. В крайна сметка Енджи се предава и се връща в Швейцария. Освободен от нейното присъствие, Боуи веднага започва роман с транзвестит на име Роми Хааг. Зарязва го обаче, когато Роми се похвалва пред местното вестниче, който е любовникът му.

Боуи е решил да бъде невидим и – поне в Берлин и поне в този период – остава такъв.

Невидим, до края на десетилетието, Боуи е и в чартовете на разтърсаната от пънка Англия. Всички опити за завъртане на сингъл от албума се провалят, а самият албум, макар комерсиален успех, някак не успява да завземе трайно вниманието на публиката. Въпреки това в крайна сметка *Low* остава като голямото постижение от епохата на 2-минутните пънк-парчета. Нещо повече – албумът непряко допринася за прекратяване на краткото царуване на пънка.

На пръв поглед, *Low* е напълно анти-пънк и следователно – встрани от случашото се. Докато пънкарите възстановяват яростното, китарно рокендрол парче, Боуи се занимава със сложни композиции, направени на синтезатор. Но Боуи отново е най-отпред, а не – встрани. Именно той изважда синтезатора от плена на прогресивния рок и демонстрира неговите неограничени възможности (да не забравяме, че от синтезаторните композиции на *Low* в крайна сметка произлиза „индъстриал“).

Това се оказва бомба в самото сърце на пънк-ерата, защото година-две след *Low*, на сцената се появяват новите синтезаторни групи като Хюман Лийг, Кабаре Волтер, Джой Дивижън, Ултравокс, Гари Нюман, Оркестрал Манювърс ин дъ Дарк и в крайна сметка – Ю-2. Тези групи, до една произлезли от *Low*, а не оригиналните пънкари формират музиката за следващите две десетилетия.

„Невидимият“ живот в Берлин, както и постепенното освобождаване от наркотиците, помага на Боуи да се примири със себе си и с околните, да престане да бяга от въпроса „Кой съм?“. За пръв път от ученик не се чувства извънземен. Последният му истински аватар, зад който да се крие, се оказва Слабият Бял Херцог. От *Low* нататък Дейвид се напъва да е просто Боуи, професионален музикант и артист. Именно с темата „намирането на Боуи“ звездата постепенно се връща в английската му-

зикална преса в края на 70-те. Както казва през 1979 година: „Всеки ден имам повече смелост да бъда нормален човек и да не се изолирам от околните“.

Това не личи обаче от следващия берлински албум, „*Heroes*“, записан със същите музиканти като *Low*, плюс Робърт Фрип, китариста на легендарната авангардна група Кинг Кримсън. Новият албум е записан в студио, намиращо се на метри от Чекпойнт Чарли – известният от стотици шпионски филми вход през Стената към комунистическия Източен Берлин.

Музиката, макар по-енергична от предишния албум, все пак възпроизвежда шизофренното влияние на Стената и всичко, свързано с нея. Резултатът е тържествено-обречен музикален декаданс, довел до поредното сътресение на света на музиката.

Китаристът Карлос Аломар разказва историята най-добре: „Трябва да разберете, че тогава рисувахме картина, основана върху емоционалните ни възприятия, а те бяха – Германия, нацисти, Стената, потисничество. Това са мрачни неща, а и времето и мястото бяха мрачни, чисто физически... Веднъж решихме да видим малко светлина и дръпнахме тежките завеси на прозореца. Онова, което видяхме беше вишката на Стената, с картечницата и картечаря и това беше като шамар за събуждане...“

Тони Висконти продължава разказа: „Всеки ден гледах, как войници от Червената армия, разположени по Стената, гледаха в студиото с бинокли. Атмосферата беше толкова провокативна, стимулираща и пълна със страх, че даде на бандата истински нова енергия.“

Малко след започването на записите музикантите узнават, че студиото е било бална зала на Гестапо; малко след това намират в склада микрофони от 1930-те години, изрисувани със свастики – и разбира се, записват с тях. Посланието на албума и особено на титулното парче е пределно ясно – въпреки всички обстоятелства, всеки може да бъде герой, пък макар и за малко:

„Аз си спомням / как стоя до Стената / и пушките стрелят над нашите глави / и ние се целунахме / все едно нищо не може да се срути / целият срам бе от другата страна / о, ние можем да ги победим / завинаги и винаги / и тогава ще можем да бъдем герои / само за един ден.“

Чувството за невидима заплаха пронизва още първото парче, *Beauty and the Beast* (Красавицата и звяра):

„Нещо във въздуха / нещо през деня / всичко е наред, но любов моя / нещо става / мирише на клане / протести, летящи с вятъра / някой друг се е наместил в мен / някой ще бъде одран / викайте свещеник...“

В хипнотично звучащото парче Sons Of The Silent Age (Синове на ерата на тишината) Боуи си позволява директна конфронтация с децата си – пънковете:

„Синове на ерата на тишината / стоят на платформи / безизразни очи и празни тейфтери / седят на последния ред / в крайните квартали / изгряват за година-две / после започват война / претърсват мислите си, дълбоки един инч / и се отказват – не могат“.

Накрая обаче, както подобава на родител, им предлага спасение – чрез себе си:

„Никога няма да те изоставя / да намерим заедно изхода / синове на звука, синове на звука..“

Това е доста далеч от твърдението на Боуи по същото време, че той вече не е мега-звезда, а обикновен човек, като останалите. Събитията вървят в друга посока. Ръководителите на неговите най-върли фенове от „глам“ периода, т. нар. „Контингент от Бромли“, стават новите големи звезди на пънка – като Сузи Сиукс, Били Айڈъл и Стивън Северин. „Отгледани“ от Зиги, те вкарват енергията на пънка в следващите две десетилетия, но вече – преупакован във визията на Диамантените кучета и наричащ себе си „Новата музика“.

И така, по най-парадоксалния възможен начин, в момента в който твърди, че става „обикновен човек“, Боуи се оказва най-влиятелният фактор в музиката. По онова точно време Ню мюзикал експрес измисля слогана: „There is Old Wave, there is New Wave, and there is David Bowie.“

Известно време той очевидно не знае, какво да прави с този си нов статут, но бързо се оказва, че част от старата опаковка, от която той се отървава включва жена му Енджи.

На Коледа 1977 година настъпва окончателното разделяне между Дейвид и Енджи Боуи. Редовните скандали, сътрисащи семейството, са подклаждани от твърденията на певицата Шер, че парчето Golden Years от албума Station To Station е писан за нея, а не, както Боуи намеква, за Енджи. Семейството се опитва да празнува заедно в дома си в Швейцария, но не се получава. Дейвид взема сина си Зоуи и отлита към Берлин, а Енджи хваща самолета за Ню Йорк, за да празнува с приятели.

За разлика от мъжа си, Енджи всеки ден се тъпче с наркотици, бързо свършва парите и дава добре платено интервю за седмичен таблоид, в което описва Боуи като истинско чудовище, което ѝ е взело всичко. Започва типичен за времето рок развод, години наред забавлявал медиите и приключил едва през 1980-та.

Към тази дата Боуи вече се е отървал от целия си начален антураж и Енджи се оказва част от това освобождаване. Макар да е интелигентна, дружелюбна и обичана както от феновете, така и от медиите, Енджи доста бързо се оказва излишна. Тя не само не намира своя артистична ниша около Боуи, но и се оказва просто замръзнала в ранния период на глам-рока, докато Боуи вече поставя началото на новата „възрастна“ музика на 21-ви век. Както много други близки на Дейвид, Енджи се оказва неспособна да пътува напред с неговата скорост, нито – да съпровожда всичките му метаморфози. И става излишна...

Ще се появи милолетно в медиите отново едва в началото на 90-те. Ползвайки се от изтичането на 10-годишната забрана (част от условията на развода) да говори за живота си с Дейвид, Енджи залива публичното пространство с откровения за Боуи, едно от друго по-грозни и гнусни. По онова време обаче Боуи е вече недосегаем за кал – той е живият класик на британската музика.

Докато текат разправииите по развода, Енджи се оказва и крайно неорганизирана. В крайна сметка публиката стига до извода, че именно тя е „лошата“, а условията на развода, които съдят ѝ налага са направо унижителни: да не си отваря устата пред медиите в продължение на 10 години; да има силно ограничен достъп до сина си Зоуи; срещу което да получи смешната (за музикалните среди) сума от общо 750 000 паунда за период от 10 години. Дейвид заживява със сина си и двамата остават заедно години наред, въпреки постоянните турнета на бащата.

А турнетата продължават безмилостно. През цялата 1978 година Дейвид е на път. Това турне се оказва едно от най-посещаваните и успешните, но не успява да подтикне продажбите на новите албуми. Звукозаписната компания започва да ръмжи, че иска хитове, а не експерименти. Боуи, разбира се, отказва. Събира обичайните заподозряни – плюс китариста Андрю Белев, когото открадва от Франк Запа – за записването на нов, още по-авангарден албум. Този път трупата отива в Швейцария, в студио, намиращо се на мястото на онова изгоряло студио на Франк Запа, за което се пее в хита на Дийп Пърпъл „Дим над водата“.

Новият китарист (който след време ще се присъедини към легендарния Робърт Фрип в групата Кинг Кримсън) пита Боуи, каква музика си представя за новия албум. Боуи му пуска Холст (сюитата „Марс“ от „Планетите“) и първия солов албум на Джон Ленън: „представям си някакви такива неща“.

Албумът се появява през май 1979 година под името *Lodger*. Звукозаписната компания категорично не го харесва. Не го харесват и повечето участници в него. Според продуцента Тони Висконти музиката звучи „като записана през супа“. Брайан Ино казва, че албумът е излишен – не е развил потенциала от предишните два – и напуска групата, за да се отдаде на амбиент експериментите си. Самият Боуи дълго време избягва да коментира.

Музикалната преса го отхвърля. Според *Рولينг стоун* албумът е „слаб... безпомощна бележка под линия към предишния“, макар авторите на „Ню мюзикъл експрес“ да предупреждават, че след време ще бъде схващан като авангардна класика.

Истинат е, че *Lodger* изобщо не е онази катастрофа, която след време ще бъде *Tonight*. Критиката е дезориентирана от това, че въпреки подновения поп-саунд на музиката, авангардните експерименти продължават. Китарните партии, например, изсвирени от Белев са положени върху предварително записани тракове на стари парчета на Боуи, пуснати наопаки – и които тракове Белев изобщо не е чувал. А парчето *Move On* е хитът *All The Young Dudes*, изсвирен отзад напред. Друг експеримент е настояването на Боуи едни и същи акорди да се ползват за различни парчета (*Boys Keep Swinging* и *Fantastic Voyage*), в различен аранжирмент.

Макар да няма очевидната концептуална цялост на предходните „берлински“ албуми, и *Lodger* може да бъде схванат в рамките на две основни теми: темата за пътуването и срещата с различни култури (първата страна от албума) и критика на западната цивилизация (втората страна).

Целият албум „Lodger“ (от YouTube)

Този път Боуи наистина прекалено е изпреварил времето си и албумът ще бъде разбран десетилетие по-късно. Африканските и ориенталски мотиви, включени в него, го правят, най-малкото, странен за слушане – например парчето *Yassassin*, което е реге (народна музика от Ямайка) и е изсвирено в характерна турска тоналност, доста различна от европейските ладове; а речитативът на парчето *African Night Flight*

ще бъде обявен за „първия рап“ и едновременно – за първия успех на „уърлд мюзик“. В припева Боуи прави за африканците онова, което вече е направил за източноевропейците във „Варшава“ – вкарва в оборот африкански напеви:

„Асанти хабари хабари хабари / асанти набана набана набана.“

Албумът все пак стига до номер 4 в британската класация (20 в America), нареждайки се непосредствено след новите звезди-фенове на Боуи и предводители на „Новата вълна“ като Гари Нюман.

Макар изпреварен от „децата си“ в продажбите, Боуи отново успява да намери нова опаковка, която да привлече медийното внимание. Основна тема на 1979-80 година в медиите става „прераждането на Боуи“ (т. е. в нормален човек).

Репортер на вестник „Дейли експрес“ пише: „Когато го интервюирах преди три години беше ми страшно дори да го гледам. Кожа с цвят на тебешир, безкръвен, умиращ... Днес изглежда, все едно е на 17...“

Откъс от едноименната книга (София 2013, изд. „Милениум“)

Публикува се със съгласие на автора.

Евгений Дайнов е български политолог, професор в НБУ. Роден е на 11 май 1958 г. в Пловдив, възпитаник на университета Оксфорд. Преподава известно време в Оксфорд, бил е асистент в Софийския университет. Има докторат по съвременна история (1985). Главен редактор е на списание „The Insider“ от 1993 и директор на Центъра за социални практики в София. Доцент (1999) и професор по политически науки в НБУ (2002).

Коментари (1)

- 21-08-2014|Златко

И поредната мини-дискусия откъм Фейсбук:

Zlatko Enev сподели връзка.

Два филма, от които бях сериозно впечатлен – и двата на режисьора Тод Хейнс, и двата посветени на големи звезди от света на поп-културата. Първият – *Velvet Goldmine* – разказва с много помпозност и блясък историята на глам-рока, чрез съдбите на три от големите му звезди – Дейвид Боуи, Лу Рийд и Иги Поп (впрочем, дали Иги Поп е глам-рок звезда е, разбира се, силно съмнително). Във всеки случай филмът е изключително пищен, а и силно критичен, бих казал дори несправедливо критичен, тъй като представя героите си като хора, които са се продали в някакъв момент – нещо, с което самият аз в никакъв случай не съм съгласен.

Еднозначното постижение тук е вторият филм – *I'm not there*, посветен на безкрайно сложния живот на Боб Дилан. Силно впечатляваща работа. Модерно, многопластово, многопланово, много-всичко изкуство. Достатъчно е само да се спомене, че тук Дилън се играе от СЕДЕМ! различни актьори, всички световни звезди, едната от тях – жена.

За всички, които търсят в киното не само развлечение след уморителния работен ден...

[Velvet Goldmine](#)

[I'm Not There](#)

Velvet Goldmine – Wikipedia, the free encyclopedia
en.wikipedia.org

Velvet Goldmine (1998) is a British drama film directed and co-written by Todd Haynes set in Britain during the glam rock days of the early 1970s; it tells the story of the fictional pop star Brian Slade. Sandy Powell received a BAFTA Award for Best Costume...

Златко Ангелов Адаш, благодарен съм, че насочи вниманието ми към тези два филма. Гледах *Velvet Goldmine* и, неизбежно, го възприех повече рационално, отколкото спонтанно. Чак след края прочетох, че Дейвид Боуи е прототипа на Брайън Слейд. Отбелязах интереса ти към Боуи с изненада и усещам, че този

вид изкуство е отговорило на много потребности на Западно-то общество след войната, но и е променило светоусещането на няколко поколения в посока, която не бих казал, че е социално най-позитивната. Това едва ли е добра интерпретация, разбира се, затова – като човек, който винаги е възприемал музиката като непопулярно изкуство – се радвам, когато ми попаднат оригинални разкази и/или интерпретации, от които мога да науча за нейното социално въздействие. Във всеки случай става дума за една висша форма на толерантност към човешкото разнообразие и свободата на необикновените личности да се изразяват по начин, който те изберат.

Zlatko Enev Хм, това е доста интересно, ако и малко учудващо за мен, тъй като те познавам като по-толерантен човек, отколкото този коментар дава основания да се предположи. В частност, в какво точно според теб се състои „социалната непозитивност“ на влиянието, което е оказал рокът от 70-те години върху развитието на западните общества? Не съм сигурен, че разбирам това правилно, и не бих искал да реагирам с някакво мнение, преди да съм уверен, че разбирам точно какво имаш пред вид...

Zlatko Enev Сега, ако трябва да говорим за РЕАЛНОСТТА, която този филм интерпретира, то това е съвсем друг въпрос, тъй като животът на самия Боуи, примерно, е далеч по-последователен и интегрален, отколкото този филм дава основания да се предположи. Във филма той е представен буквално отрицателно, като се пропускат напълно онези моменти от биографията му, които не пасват в образа на „продалия душата си на дявола“ творец. Първо, Боуи експериментира много, както е известно, но във филма са пропуснати всички неща освен най-ранния и „чисто развлекателния“ му периоди, съответно от ранните 70 и 80 години, Няма го Боуи от Берлин, който успешно преборва изключително силна зависимост от дрогата и чиято музика се смята от човек като Филип Глас за равностойна на класиката (и е интерпретирана от него по този начин). Няма го и Боуи – самостоятелно отглеждащия сина си баща, който прекарва по-голямата част от живота си преди женитбата с Иман

в малък град в Швейцария, отдаден изцяло на изкуството и на възпитанието на сина си. Няма го и Боуи – сравнително ангажирания човек от по-късните деветдесет години, който поддържа доста либерални каузи (и участва ентусиазирано във всички големи благотворителни концерти от онова време). Изобищо, тук има един много тесен прочит на живота на една истински голяма личност, представен силно негативно. Самият аз бях просто ядосан, за да бъде честен...

Zlatko Enev Едва ли е случайно това, че, за разлика от Боб Дилън, Боуи не дава нито нота от собствената му музика да бъде използвана във филма. Един филм за Боуи без музика на Боуи? Е не става, разбира се... Пък и защо да помага на хора, които се опитват само да го очернят и осмееят?

Златко Ангелов Не става въпрос за нетолерантност, а за усеждане, за което нямам статистически доказателства, освен емпирични – и както казах, това сигурно е нещо, което няма значение, понеже моето собствено разбиране е, че всеки творец доказва себе си в течение на целия си живот, а не само в началото, когато да речем е просто звезда – кумир за млади момиченца. Аз искам да разбера феноменологията, както и философията на тези неща – но не забравяй, че самият аз претърпях еволюция от затвореното българско общество към свръхсвободите на западното.

Zlatko Enev Ами, какво да ти кажа – по принцип човек може да избере да се отнася към ВСЯКА митология като към един вид залъгалка за млади момченца и момиченца, включително и повечето от античните митологии (не случайно на античността много често се гледа като на някаква „млада възраст“ на човечеството). Обикновено обаче нещата се разкриват като далеч по-сложни, многостранни и необозрими, когато човек започне да се занимава по-сериозно с тях. И в един момент, рано или късно, става ясно, че ако митологията има здрав корен, тя въздейства по толкова много и толкова дълбинни начини, че и след десетки векове влиянието ѝ си остава все толкова мощно, колкото и в самото начало (пример: фройдовите анализи на античната митология и влиянието им в неговата интерпретация на цялата

модерност). Според мен същото важи и за митологията на модерната рок- и поп-музика, която е далеч по-сложна и многопластова, отколкото човек може да предположи, преди да се е потопил малко по-дълбоко в нея. Доказателства за това дава преди всичко самият филм, който коментираме, защото авторът му е сериозен познавач на нещата, които прави и филмите му са наситени с толкова много и толкова дълбоко скрити елементи от митологията на онова време, че е невъзможно човек да ги разбере и открие, без да е прочел някои сериозни обяснения и помагала към филма (виж края на страницата от Уикипедия, където се обясняват някои от скритите във филма елементи, достъпни само за най-дълбоките познавачи).

Златко Ангелов И все пак уважението към музикалните гении, които са посвещавали животите си на поп-музиката, не бива да ни заслепява относно факта, че тя обслужва комерсиални интереси. Нещо повече, бих казал, тя е създадена от онези, които са усетили, че е златна мина – заглавието на филма съвсем не е случайно. Аз бих заменил думата митология със звездомания. Естествено, големи звезди са ставали само истински талантиливите хора и всеки от тях е използвал звездния си статус, за да упражнява влияние. Аз бях силно впечатлен от филма за Либераче с Майкъл Дъглас – филм, който в основното си послание не се отличава от „Кадифената златна мина“, макар че е направен с може би повече симпатия. (Впрочем, според мен, в този филм режисьорът Хейнс остава неутрален, а не осъдителен както ти мислиш.) Никой не може да измери степента и качеството на това влияние. За мен поп-музиката е по-скоро симптом на амалгамата между пари, секс и свободи в западното общество – отдушник на младежката енергия – отколкото двигател на социални процеси. Почти всеки човек на средна възраст тук има спомени от младежките си увлечения по поп и дрога, но само малцина са тези, които са останали на това ниво и не са се развили професионално и семейно. Кое не омаловажава индивидуалната стойност на творците на поп-музика.

Zlatko Enev *О, разбира се. Нямам проблем с подобно виждане, макар че за самия мен съвременната популярна музика продължава да си остава АБСОЛЮТНО СЕРИОЗЕН източник както на вдъхновение, така и на младежка енергия, която, надявам се, няма да надживее никога. Слушам я много и съвсем не само за развлечение. Опитвам се да я изучавам, да разбирам нещата, които я пораждаат и мотивират, да я поставям в някакъв по-широк културен контекст. Всъщност, за да бъда честен, това е една от собствените ми надежди (да не кажа илюзии) за запазване на вечна младост, или поне забавяне на остаряването (което сред познатите ми тук – все добре поддържани хора – се проявява не толкова не във физически, колкото в психически феномени, като все по-голяма съпротива срещу непознатото и новото)...*

Нашето радикално бъдеще Автор: Джейкъб Микановски

Култове, утопии и бунтове от 1890-те

*Жени и военнопленници от Канудос
фотография: Флавио де Барос, 1897*

Канудос, свещеният град. Откъм околните планини той е изглеждал като мираж. Петдесет и две хиляди кирпичени колиби и шепа белокаменни църкви, разпилени по един от завоите на реката **Ваза-Барис**, където допреди няколко години е имало само една порутена фермерска къща и стар кладенец. Стените на къщите са в същия цвят като изгоре-

ната земя, на която стоят, така че човек почти не може да види града, чак докато се намери вътре в него. В продължение на последните десет месеца от съществуването си градът е бил обстрелван от цяла дивизия на бразилската армия. Хиляди от защитниците му – наполовина каубои, наполовина бандити *jagunços* – са мъртви. Били са засипвани с артилерийски огън откъм околните хълмове и разстрелвани с картечници в равнините. Когато битката се прехвърля в самия град, те се бият къща по къща и врата по врата, използвайки планините от тела като барикади. Водачът им е мъртъв. Починал е от дизентерия през една от нощите. Стотици други са загинали през изминалите седмици. Краят наближава. На 5 октомври 1895 армията провежда окончателното нападение. Откриват четирима защитници, останали в окопите: двама мъже, един старец и едно дете. Те умират там, където са стояли. Канудос престава да съществува.

Еуклидес да Куня, инженер и журналист, придружаващ армейските части, нарича Канудос „кирпиченият Ерусалим“, но за хората, които са живели там, той е Belo Monte, красивият хълм. Когато войниците на Бразилската република най-после превземат града, те изгарят всички къщи, една по една, и събарят всички църкви. След това прерязват гърлата на всички мъже-затворници, включително и децата, и продават жените и момичетата в публичните домове по източното крайбрежие.

Накрая изравят от гроба тялото на Антонио Конселейро, Антонио Съветника, може би за да се уверят, че Месията на бразилската пустош е мъртъв. Отрязват главата му и я изпращат в Ел Салвадор, където е посрещната от ликуваща тълпа. Доктори изследват черепа за възможни отклонения от нормалността, след което той е поставен в музей.

Фотографията по-горе показва пленници от Канудос. Това може и да е първата фотография на бегълци, направена някога. Заснета е малко преди края на обсадата от Флавио де Барос, журналист, придружаващ бразилската армия. Оборудването на Барос не е много добро. Снимките му са надраскани, повредени и прекалено осветени поради силата на тропическото слънце. В тази фотография неясните контури идват от дългото време на експонирането. Без да иска, той е уловил неспокойствието на възрастните, въртенето на децата. Не можем да бъдем сигурни дали знаят какво ги очаква, но е сигурно, че се страхуват.

Апокалипсисът, който им е бил обещан, е бил по-различен. От него се е очаквало да сложи край на бедността, край на глада, край на сушата,

край на собствеността и йерархиите. Те са щели да наследят Земята. В продължение на известно време дори е изглеждало, че това ще се случи наистина.

Възходът на Новия Ерусалим, гоблен от 14 век

Канудос започва съществуването си благодарение на една мечта, Това е мечта-утопия и мечта за бягство. Мечтата е древна: земният Ерусалим, небесният град. А през 1890-те тя е споделяна от обезземлените и изтиканите на ръба на обществото навсякъде по света: от обитателите на Канудос в опустошените от суша далечни провинции на Бразилия, от въстаниците-боксери в северен Китай, от полу-екстатичните, полу-отчаяни изпълнители на Танца на Духовете в американския Далечен Запад. Всички те, по различни начини, търсят мястото и средствата, чрез които да преправят света по свой собствен образ и подобие.

1890-те са време на глад и бунтове. Това е десетилетие на екологически катастрофи, икономическа депресия и свирепи колониални войни. То е и десетилетие на свободния капитализъм и глобален империализъм; време, в което комбинацията от индустриални стоки и западни оръжия е проникнала в почти всяко кътче на света. През 1890-те повече-

то хора все още живеят на ръба на оцеляването, притискани от заплахите от суша и наводнения, бумове и спадове. В книгата си *Късните викториански Холокост* Майк Дейвис твърди, че предизвиканите от **Ел Ниньо**¹ гладни години, характерни за тази епоха, и усиления от различни политически сили, са довели до появата на Третия свят. Промените на климата са поставили милиони хора в опасност, докато новите технологии са ги довели до статуса на работещи машини и са накарали въоръжената съпротива да изглежда безсмислена. В отговор на това хората са започнали да провеждат политика чрез други средства. Месии и пророци обикалят различните страни, предлагайки огнени пророчества и магически лечения. Движенията им изправят едни срещу други отчаянието и копнежа по предстоящото на земята „хилядолетно царство божие“. Методите им са комбинация от мистицизъм и насилие.

В Съединените щати 1890-те са почти забравено време. Цялото протежение от американска история, простиращо се между края на Гражданската война и 1920-те е сива област в популярната памет, но 1890-те са особено празни, заемайки една мъртва зона между „Deadwood“ и „Boardwalk Empire“². В това десетилетие липсват диви граници, които да бъдат митологизирани или герои, които да бъдат имитирани (което може би е причината никой да не си спомня за него). Вместо това 1890-те са белязани от яростни класови омрази и дивашки индустриални борби. В Питсбърг една стачка на работниците от стоманените фабрики Хоумстед се превръща в открита война между членовете на професионалния съюз и детективите на агенцията Пинкертън, изпратени, за да ги усмиряват. В Джонсън каунти, Уайоминг, едри фермери заграждат земи, които някога са били общо притежание. А когато дребните фермери отказват да напуснат, ранчерите наемат бандити, които да ги избият. През 1893 една банкова паника поставя в ход четиригодишна мини-депресия – най-тежката, която страната е познавала до това време. Един на всеки петима индустриални работници е безработен. В американския Запад, мъже се обединяват в цели армии от скитници, които обе-

1 „Ел Ниньо“ е вид циклична промяна в температурите на водите на Тихия океан, която води до различни краткосрочни промени в климата на близките до океана страни, обикновено с катастрофални последици. Бел. пр.

2 Ключови телевизионни сериали на популярната американска телевизионна компания НВО, представящи съответно сюжети от времената на Дивия Запад (докъм 1880-те) и Сухия Режим (около 1920-те). Бел. пр.

зоръжават пазачите на железопътните линии и пътуват безплатно по влаковете в търсене на храна. На Изток те се обединяват около мъж на име Джейкъб Кокси, който повежда малка армия от скитници към Вашингтон, за да искат осигуряване на работа.

*Чарлз Кьолер и семейството му пред стопанските им сгради,
ок. 1890, фотография Чарлз ван Шаик*

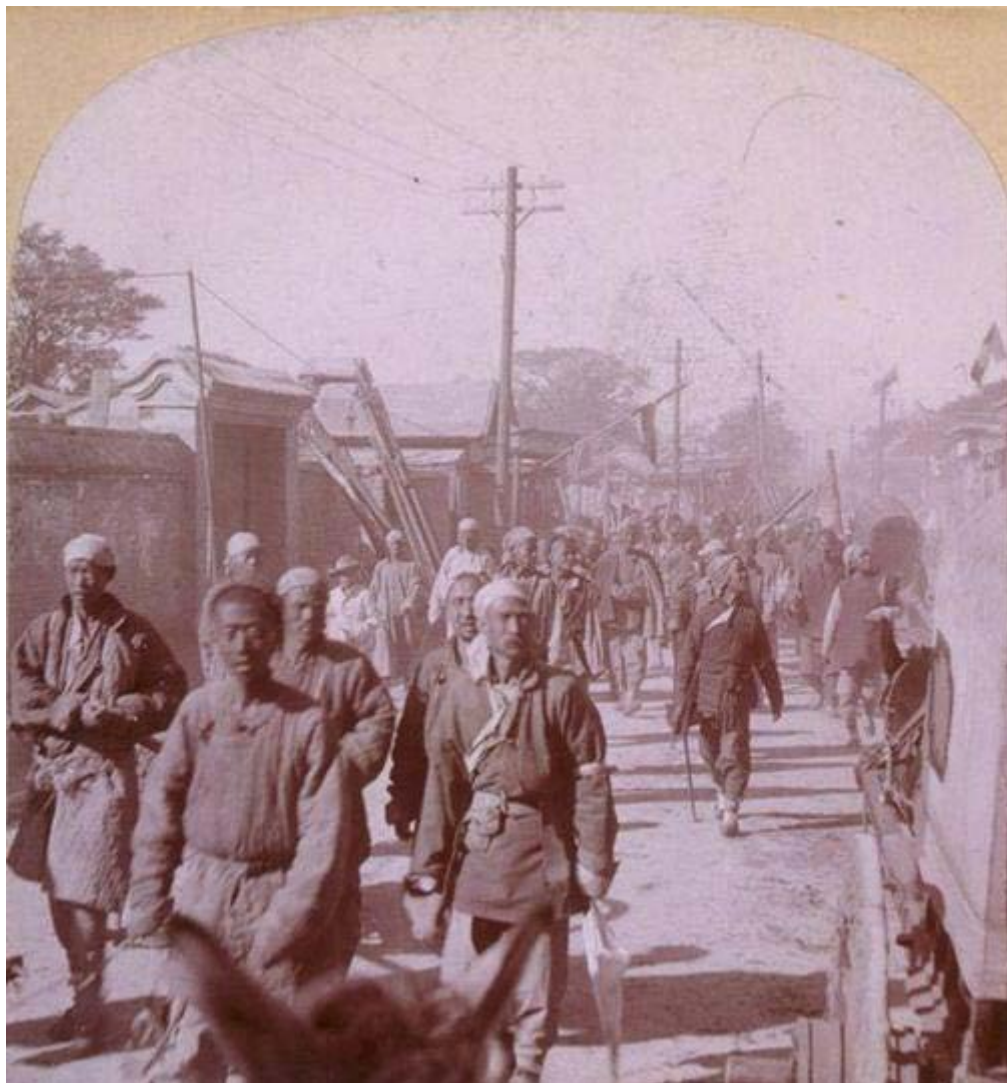
Майкъл Леси улавя този свят в книгата си *Смъртоносното пътуване в Уисконсин*, в която използва снимки и изрезки от вестници от областта Блек Ривър Фолс, Уисконсин, за да разкаже историята на една местна общност, съсипана от катастрофи, епидемии и отчаяние. Когато селскостопанските цени падат рязко и фермерите не могат повече да изплащат заемите си, семействата се изселват или изпадат в нищета. Леси пише: „Към края на деветнадесети век, далечните провинциални градчета са се превърнали в морги, а земите, които ги заобикалят, са осеяни със сухи кости.

Из местностите и фермите в тях отекват виновните гласове на жени, оплакващи децата си или безсмисленото мърморене на мъже, търсещи работа.“

Някои хора се обесват, други полудяват, трети забягват в градовете, но в преобладаващата си част американският отговор на тези удари е политически. Работниците агитират за пълна заетост и по-добро заплащане. Организираните се в профсъюзи и гласуват за демократите. Но пък, от друга страна, те са свикнали с подобни неща. Политиката е американската втора природа.

На други места по света – места, където грамотността е нещо по-рядко, а правата – нещо по-ново – политиката възприема други форми. В Сицилия социализмът е възприет от обезземлените селяни от вътрешността по такъв начин, сякаш това е истинското учение на Исус Христос. Една селянка от Корлеоне (мястото, от което произхожда Дон Вито от „Кръстникът“) **казва на една делегация**: „Ние искаме всички да работят, както работим ние. Не трябва да има повече бедни или богати. Всички трябва да имат хляб за себе си и децата си. Всички трябва да бъдем равни...“, и добавя: „Исус е бил истински социалист“.

В малко по-далечни места реакцията на местните хора е по-малко свързана с партии и повече с неща като пророчества, магия и война. В северен Судан арабското население се обединява около собствения си месия, Мухамад Ахмад – Махди – чиято армия прогонва египтяните преди да убие генерал Гордън при обсадата на Хартум. Последователите му вярват, че той може да превърща вражеските куршуми във вода. Няколко години по-късно така наречените „маджи-маджи“ от Танзания са убедени, че техният военен цяр (смес от вода, рициново масло и просо) притежава същата сила, докато с всички сили се опитват да избият германските заселници, които са иззели земята им. В Зимбабве духовните медиуми на култа Мвари обещава, че дъждовете ще се върнат обратно, щом само белите хора бъдат прогонени. На Филипините хиляди работници от захарните плантации забягват в планините, водени от харизматични чудотворци, включително и една осемдесетгодишна жена, която нарича себе си Дева Мария, както и трансвестит, който твърди, че може да контролира времето.

Боксерски бойци, 1898

В Китай силите на глада, народните вярвания и враждебността към чужденците се съчетават в едно цяло, за да доведат до най-грандиозната от всички тези конфронтации. В края на 1890-те, в опустошените от суша провинции Шандонг и Жили, банди от обезземлени селяни се организират в общности за бойни изкуства, така наречените „боксери“. Те са убедени, че християните, както китайци, така и чужденци, увреждат

геомантичните¹ земни течения, с което причиняват суши и наводнения. Църквите са запечатали небето. Страхуващи се от гладна смърт, намиращи се в конфликт с правителството и далеч превъзходани от модерно въоръжените западни сили, боксерите използват единствения инструмент, с който разполагат – собствените си тела. Те вярват в дисциплината на тялото и дишането. С помощта на жертвоприношения и заклинания призовават духове, от които да бъдат обладани. Веднъж обладани, те се движат така, сякаш са пияни или се намират в състояние на сомнамбулизъм. При това са убедени, че са неуязвими за куршуми. Подобно на дервишите и маджи-маджи, те се борят сърцато и безогледно, като спечелват множество победи, преди да бъдат окончателно унищожени.

Америка има свое собствено месианско движение, целящо да отрече обстоятелствата на настоящето, ако и с помощта на пророчества, а не кръвопролития. В Невада, един мъж от племенната група пеюте, на име Вовока (наричан също Джак Уилсън) изпада в транс по време на слънчево затъмнение. Когато идва на себе си, той вече е пророк. Казва на последователите си, че Исус вече е слязъл на земята, „във формата на облак“. Иде златен век. Няма да има повече болести. Белите ще се помирят с индианците и всички отново ще бъдат млади. Дивечът ще се завърне по земите им; същото ще направят и мъртвите. Вовока учи хората си на **Танца на духовете**, чрез който те се надяват да върнат предшествениците си обратно на земята. Той твърди, че, докато очакват всичко това да се случи, той ще бъде божият наместник на Запад, точно така, както Бенджамин Харис² е на Изток.

1 Геомантията е метод за гадаене и врачуване, при който за предсказанията се използват хвърлени на земята шепи прах, камъни или пясък. Бел. пр.

2 23-ият президент на САЩ. Бел. пр.

*Вождовете Два Удара, Гарваново Куче, Висок Сокол
Резервация Пайн Ридж, фотография Л. Т. Батърфийлд, 1890*

Танцът на духовете се разпространява сред племената на американския Запад – той е възприет последователно от племената Чейени, Арапахи, Кадо, Киова и Поуни. Сиуксите отиват най-далеч във възприемането на новата религия. Подобно на много други племена от Запада, те са изгубили наскоро земите си, а след това и земите, които са им били дадени като компенсация за тази загуба. След едно сушаво лято те се намират под заплахата от гладна смърт. През есента и зимата на 1890, те се събират в големи групи, от по стотина и повече хора, за да танцуват. При това носят специални „премени на духове“, които ще ги направят неуязвими (да!) за куршумите. Броят им изплашва някои от местните индиански агенти¹. Те смятат, че вождът Седящият бик е отговорен за това движение. Когато отиват да го арестуват, вместо това го застрелват. След това се опитват да обезоръжат групата на вождя на племето Мини-конджу, на име Голямата стъпка. Раздава се изстрел и армията започва да стреля по тълпата, както с автоматични пушки, така и с картечници.

1 Лицата, упълномощени от правителството да посредничат при преговорите с различните индиански племена. Бел. пр.

Сто четиридесет и шест индианци загиват, повечето от тях жени и деца. **Сега вече тяхната земя може да бъде разпродадена**¹.

Танцът на духовете е религия на мира, начин да се поддържа надежда пред лицето на неизбежното поражение. Самия танц е бил екстатичен, апокалиптичен, малко плашещ – но все пак само танц. Един доктор от резервата отбелязва малко преди клането, „Ако адвентистите от седмия ден могат да се обличат в странни роби и да изпълняват ритуали, докато очакват пришествието на Месията, то защо на сиуксите не трябва да бъде разрешено точно същото нещо?“

Също както и Танца на духовете, историята на Канудос започва с една мечта и завършва с клане. Мечтата е на Антонио Конселейро, син на притежател на магазинче от *Сертао*, полупустинната равнина от бразилския североизток. Подобно на повечето обитатели на далечните провинции, семейството на Антонио страда от сушата, от потисничеството на едрите земевладелци и от наследените вражди. В продължение на известно време той работи като пътуващ търговец и учител. След това го напуска жена му и нещо в него се пречупва. Той се оттегля дълбоко в пущинака и има видения. Живее като безделник и скитник. В продължение на двадесет години обикаля пустинните равнини като проповядва, възстановява църкви и помага на бедните. С дългата си сплъстена брада, измършавяло лице и пронизващи очи, той прилича на пророк Илия, облечен в синя ленена роба. Хората се събират с хиляди, за да го слушат. Когато Бразилската република е установена в 1889 (до това време Бразилия е била империя, управлявана от дългобрадия **Педро II Бразилски**), режимът го стигматизира като някакво социално зло, абсурден безбожник. Той често говори против неравенството и робството (отменено едва през 1888) и предсказва дните, когато вътрешните земи ще се превърнат в крайбрежие, а крайбрежието – във вътрешни земи.

1 Става дума за голямото клане от местността „Раненото коляно“, което е важна част от съвременното (северо)американско преработване на историята и осъзнаването на реалните измерения на геноцида, причинен на коренното население в страната. Бел. пр.

Канудос, фотография: Флавио де Барос

През 1893 Антонио се заселва, заедно с шепа последователи, в една изоставена ферма в Канудос. Те са незаконни заселници (скватери) на земя, принадлежаща на най-богатия земевладелец в провинцията, баронът на Херемоабо. По онова време североизточна Бразилия е място без закони, при това отчаяно бедно. По-малко от един процент от обитателите притежават нещо повече от дрехите на гърба си. През 1870-те сушата е убила един милион души. В края на 1890-те тя убива още един милион. За лишените от всичко хора Канудос се превръща в магнит. От целия североизток към Канудос, Свещения град, потичат буквално потоци от хора – обезземлени селяни и бивши роби. Към тях се присъединяват множество говедари и прогонени от земите си индианци от народа Кирири, а и немалко бандити. Към 1897 Канудос се е превърнал в град с 30,000 обитатели, вторият по големина в провинцията.

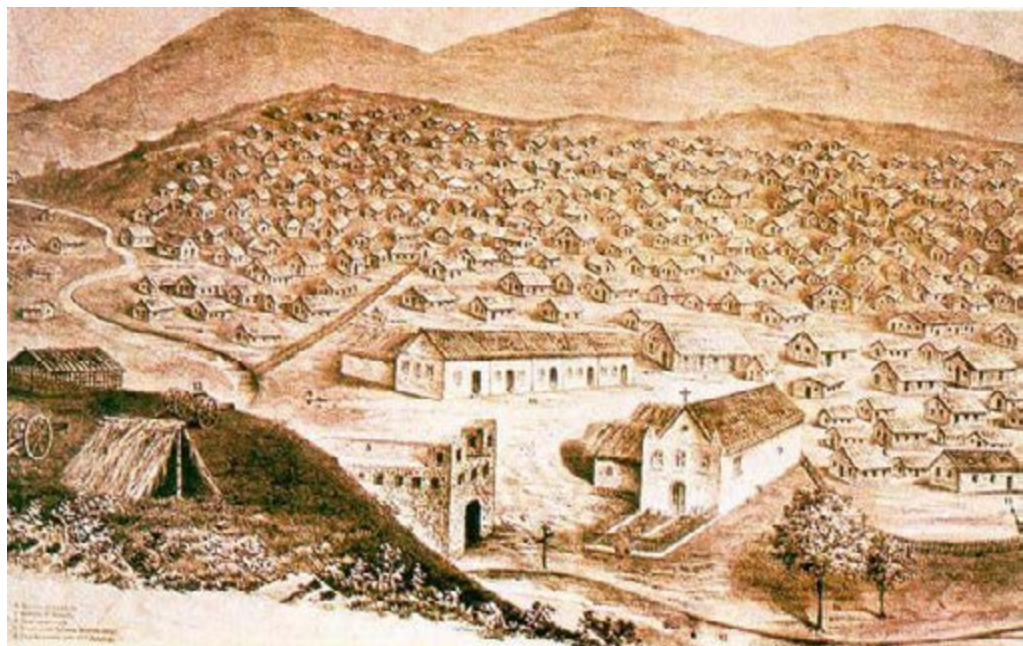
В продължение на няколко години експериментът процъфтява. Градът се управлява като комунитарна теокрация, начело на която се намират нови апостоли. Собствеността е обща. Парите и алкохолът са забра-

нени. Скоро в града се заселват и бизнесмени, които започват успешна търговия с кожи, с градовете от крайбрежието.

Това е онази част от историята, където обикновено аз бих обяснил, че това вече е култ, че Конселейро е фанатик и че движението му всъщност се гради на някакъв вид себевъзвеличаване и сексуален контрол. Това е обичайната ситуация с повечето харизматични движения и самодостатъчни утопии. От самото си начало, миленаристките¹ движения, независимо от това колко егалитарни, винаги са били засегнати от един просмукващ се „Джим Джоунс-изъм“²: мегаломания сред водачите и пълно подчинение сред последователите, всичко това водещо до неизбежна катастрофа. Но случаят в Канудос изглежда е бил по-различен. Докато градът расте, Конселейро върши онова, което е вършил винаги: проповеди и строежи на църкви. Оставил е ежедневната администрация на града в ръцете на своите представители, апостолите. Третиран е като *beato*, свят човек, но не си придава някакъв особено мегаломански вид. „Съветникът“ е само прякор. Самият той винаги е наричал себе си със собствените си имена, Антонио Масиел. Погледнато отвън, изглежда че той е сдържал обещанието си. Завърнал е църквата към нейните комунарски корени и е изградил място, където расата и класата нямат значение.

1 Тоест такива, които очакват предстоящото на земята „хилядолетно царство божие“. Бел. пр.

2 По иметона Джим Джоунс, водач на североамерикански култ, завършил с масовото самоубийство на 909 от членовете му през 1978 г. Бел. пр.

Канудос през 1895, от неизвестен художник

Но пък, от друга страна, трудно е да се знае какво точно се е случило в Канудос. За по-голямата част от сведенията ние трябва да разчитаме на свидетелства на техните врагове. Основният ни източник е Еуклидес да Куня, журналистът, който е придружавал нападащата армия. Войната е накарала да Куня да напише своя епичен репортаж *Os Sertões (Въстанието в провинциите)* – шедьовър на ангажираната публицистика, но и произведение, което е изпъстрено с толкова много противоречия, че е трудно да бъде възприето като разказ на очевидец. Да Куня е инженер, войник и малко нещо конте. Той вярва в Републиката и в прогреса. Канудос е всичко, на което той се противопоставя: фанатизъм, суеверие, монархия, назадничавост. Но освен това той е и загадка, и да Куня хвърля всичките си сили, за да я разгадае – от антропология до география и история. Той се опитва да открие корените на Канудос в суровата околна среда на провинциите, в наследственото малоумие на хората, а също и в историята на религиозните мании.

Лесно е човек да бъде изкушен от да Куня. Езикът му е непретенциозен и великолепен. Той се опитва да обясни всичко, чак до основата,

на която е стъпил, но въпреки това винаги се завърта в кръг обратно до собствените си заблуждения. Мотивите на последователите на Антонио го озадачават. Вярванията им са за него отвратителни. Но той знае, че онова, което върши армията, е безчинство. През цялата книга да Куня се държи по същия начин като **Джеймс Ейджи**¹ в *Нека сега възхвалим славни мъже*, който агонизира върху темата за отношението си към семейство Гуджър, пита се дали мястото му е тук, дали изобщо трябва да пише всичко това. Можете да почувствате как страхът на да Куня се просмуква през завъртулките на бароковата му проза. И колкото повече се опитва да придаде смисъл на онова, което вижда, толкова повече се умножават и разпростират метафорите му: Канудос е „несъзнателна животинска маса... без органи и без специализирани функции, в хаотични пластове, напомнящи някакъв човешки полип“. Каубоите-защитници на Конселейро са „свирепи Йоан-Кръстители, способни да зареждат човекоубийствените си подрязани пушки и със зърната на броениците си“.

Войната, която слага край на Канудос, започва като спор по търговски въпроси. Апостолите са купили известно количество дървен материал в един от съседните градове, за да го използват при строителството на църква. Местният земевладелец го е конфискувал, в акт на отмъщение срещу светия град за това, че е подмамил работниците му да напуснат. Повикана е полицията. Свадата се разраства и се разменят изстрели. Изпратена е армейска експедиция, която да укроти Канудос. Тя е отблъсната. Изпратени са две други. В страната започва да се разпространява паника. Ако банда примитивни селяни са в състояние да удържат позиции срещу цялата мощ на държавата, то републиката е осъдена. Накрая тук е изпратена цяла армейска колона, за да разруши града веднъж и завинаги. Започва десетмесечна обсада, ужасяваща война, в която нападателите дават почти също толкова жертви, колкото и обсадените. Конселейро прекарва последните си дни в разговори с небето. Според легендата, последната му визия е била как Исус Христос е разкъсан на парчета от снаряд.

1 Джеймс Ейджи (1909–1955): класик на американската публицистика и литература, автор на множество репортажи, книги и филмови сценарии, сред които „Нощта на ловеца“ и „Африканската кралица“. Бел. пр.

*Тялото на Антонио Конселейро
фотография: Флавио де Барос*

И така, какво всъщност е бил Канудос? Всички, които са писали за него, откриват онова, което са очаквали. Да Куня вижда истерия и масова хипноза. Марио Варгас Лъоса, в романа си *Войната на края на света*, вижда историята на два дуелиращи се фанатизма. Историкът Робърт Ливайн вижда рационална реакция срещу социални промени, която има корените си в ортодоксалния католицизъм. Славой Жижек вижда предшественик на комунизма, в съгласие със собствените си представи за радикална вяра. Същите проблеми на интерпретацията се появяват и при боксерите, Танца на духовете и останалите. Месианизмът е език, който винаги се говори на диалект и е много лесно да бъде криворазбран. За марксистите, харизматичните движения изглеждат примитивни. За либералите те са фанатични. За ортодоксалните те изглеждат еретически. А за онези, предразположени да поставят вярата във връзка с неща като революция и съпротива, те могат да изглеждат като проблясъци на утопия. Много често харизматичните и миленаристски движения се отхвърлят с лека ръка като анахронизми, при което страдат от онова, което социалистическият историк Е. П. Томпсън нарича „огромната снизходителност

на следващите поколения“. Но също толкова често те могат да бъдат използвани и за да онагледяват политиките на момента и да представят нашето собствено усещане за това кое е справедливо и кое не.

И така, кой има право? Моят инстинкт е да изслушвам самите хора, но изгарянето (и последващото го взривяване) на града не са оставили почти никакви следи от онова, което те са мислели. И все пак има няколко изключения. Преди градът да падне, един млад пленник е бил закаран в Салвадор, за да бъде разпитван от офицери от бразилската армия. Те са очаквали да чуят истории за чудеса и видения. Запитали го за това какво Конселейро е обещал на последователите си, за да ги убеди да умират за него. Отговорът бил прост: „Да спаси душите ни“.

От руините на Канудос са били извлечени няколко проповеди и стихотворения. Едно от тях гласи така: „Подкрепяни от закона/Злодеите се множат/Ние поддържахме закона на Бога/Те поддържат закона на хрътката“. Какво означава това, закона на хрътката? Това е законът на вълка, законът на силния. Независимо от това дали жителите на Канудос са вярвали в някакъв месия или са се борели за постигане края на света, изглежда ясно, че именно това е било нещото, което те са се опитвали да избегнат. Законите са били ужасни, така че те са намерили начин да живеят извън тях. Дошли са в Канудос в търсене на спасение, но също и в търсене на самоуправление и достойнство. Станали са майстори в изкуството да не бъдат управлявани. Постижението им е било кратко, но реално. И ако в края на краищата те са пропаднали, поражението не е било тяхно собствено. Макар че проектът им е започнал в една мечта, градът, който те са построили, е бил реален, и ако има провал, то това е провал на въображението от страна на властимащите, които са причинили неговото разрушение.

Горящият Канудос. Фотография: Флавио де Барос

Но пък, от друга страна, може би успехът и провалът, заблудата и реалността, не са правилните мерки, с които да се измерва утопията. В началото на *Заекващият век*, неговата история на радикалните движения, религиозни култове и утопични комуни в Америка от 19 век, Гилбърт Селдс пише, че макар и много от фигурите, които той описва, да са смехотворни, „присмехът не е успявал да ги достигне... Онова, което ги прави важни е направеното от тях и различните начини, по които, от време на време, те са запленивали въображението на някоя група хора, общност или страна“. Утопиите не са политически програми; те са опити за откриване на границите на възможното. Те кристализират аспирации и създават защитна стена срещу отчаянието.

Може би това е нещо, което си струва да се запомни сега, когато двадесети век е вече изтекъл. Идеологическите войни, които го доминират, между либерализъм и фашизъм, комунизъм и капитализъм, изглеждат до голяма степен приключили. Тяхното място е заето от по-малки битки.

В много отношения ние се завръщаме към света отпреди сто години: едно горещо, сухо място, където политическите въпроси се въртят около неща като вода, хляб и защита от своеволни насилници, като Глобалното затопляне заема мястото на Ел Ниньо, а безпилотните нападателни мини-самолети (drones) – онова на картечниците. И докато светът става все по-горещ, по-сух и по-непредсказуем, може би не трябва да отклоняваме толкова бързо погледите си от магическото мислене и екстравагантните вери. Това минало е нашето бъдеще. Така че, поне засега, нека не съсредоточаваме вниманието си върху клането и поражението, а вместо това да замразим кадъра един момент по-рано, върху екстаза на танца и отказа да бъдеш управляван.

Източник

Джейкъб Микановски е докторант в университета Бъркли, Калифорния, като заедно с това сътрудничи на множество американски културни издания, сред които *LA Review of Books*, *Newyorker*, *The Point*, *The Awl* и *HiLoBrow.com*.

Коментари (2)

- 15-08-2014|**Златко**

За онези, които може би ще се запитат как точно се помещава в концепцията на „Либерален преглед“ този странен, а може би и малко разтърсващ текст, бих споменал следното:

Първо, той идва откъм работилницата на един от любимите ми млади и всестранно образовани американски хуманитаристи, Джейкъб Микановски (американката от турски произход **Елиф Батюман**, която притежава същата удивителна способност да пише изключително ин-

тересни, завладяващи мини-трактати върху теми, сериозно отдалечени от най-непосредствените допирателни на ежедневието, е другата ми любимка в това отношение).

Второ, той касае директно и силно една от основните теми, разработвани непрекъснато в „Прегледа“, а именно темата за неизбежно-необходимото преосмисляне и преработване на „историята“ – навсякъде по света, а не само в България. Както изглежда, няма човешка история, която да не носи със себе си тежко, обременително наследство на позор, престъпления, сакрализирани лъжи и прочие. И отново, навсякъде по света, така поне би ми се искало да вярвам, хората започват малко по малко да се пробуждат за отговорността, с която е свързано всичко това – *отговорността да се поеме отговорността* за онова, което са извършили нашите предшественици. Да се отърсят от фалша и неизбежно свързания с него срам, да изправят рамене, да отворят очи и да заявят с нова гордост и самочувствие: *„ние сме такива, каквито САМИ изберем да бъдем, а не такива, каквито ни е направил някой си“*.

- 25-08-2014|**Ясен Б.**

Отговорността...Трудна работа. Може би защото живеем в **настоящото** като индивидуалисти, загрижени само за собствения си малък личен свят. Историята (и манипулираната и не дотам изкривената) не се интересува от тези малки лични светове, а разказва за нещата от другата гледна точка – на всевиждащия външен наблюдател...

Може би ключът към промяната на света е във превключването от живот в малкия личен свят (илюзорно извън голямата история) към живот в Големия свят. От поемане на отговорност не само за миналото, но и към поемане отговорност за настоящето...

Хубав текст (няма спор, че Микановски е един от най-добрите млади...мислители?). Накара ме да се замисля за ужасната война в Украйна (аз съм определено и изцяло на страната на Украинците – Украйна трябва да остане цяла и независима! Като при това нямам лоши чувства към Хората в Русия). Замислих се и за страха си от настъплението на Ислямската Армия в Ирак – виждам техния Халифат като едно огромно черно покривало върху голяма част от земното кълбо...а може би и дори огромно черно покривало върху слънцето. Ужасното е, че и двете заплахи за света не могат да бъдат спряни с нищо друго, освен с оръжие (още смърт и още убийства)...

Отделни хора поемат отговорност за миналото, но винаги се намират маси от доброволци за повтаряне на жестоките грешки отново и отново в настоящето.

Отделни личности проглеждат и разбират колко е проста истината, но Човечеството си остава съляпо.

Нима сме само къртици, които се боят от светлината?

Изобретяването на Дейвид Боуи

Автор: Иън Бурума

*Дейвид Боуи във винил-костюма „Токио Поп“,
създаден от японския дизайнер Ямамото Кансаи
за турнето „Aladdin Sane“, 1973
(© Масайоши Сукита/Дейвид Боуи)*

1.

*Every time I thought I'd got it made
It seemed the taste was not so sweet
So I turned myself to face me
But I've never caught a glimpse
Of how the others must see the faker
I'm much too fast to take that test
Ch-ch-ch-ch-Changes...¹*

—David Bowie, „Changes“, *Hunky Dory*, 1971

Дейвид Боуи: „Панталоните ми промениха света“.

Модерно облечен млад човек с тъмни очила: „Мисля, че по-скоро бяха обувките“.

Боуи: „Добре, обувките“.

(Смее се. Всичко е било просто шега. До известна степен.)²

Няма съмнение, че Боуи е променил начина, по който хората изглеждаха, през 1970-те, 80-те и дори 90-те. Модни дизайнери като Александър Маккуийн, Ямамаото Кансаи, Дрийс ван Нотен, Жан-Пол Голтие и др. – са повлияни от него. Изключителните му сценични костюми – от подобни на Кабуки-театъра пелерини до декадентски облекла от ерата на Ваймар – са легендарни. Младите хора по целия свят се опитваха да се обличат като него, да изглеждат като него, да се движат като него – за съжаление, с доста смесени резултати.

Така че е напълно уместно музеят Виктория и Алберт да направи огромно изложение от сценичните облекла на Боуи, както и от множество музикални видеоклипове, ръчно написани текстове на песни, сторибордове и други експонати от [вселената] Бовиана, заети от личния му архив. Освен всичко друго, изкуството на Боуи касае неща като стила – висок и нисък – а стилът е сериозно нещо когато става дума за музей, посветен на изкуството и дизайна.

1 Всеки път когато повярвах, че съм го постигнал
Вкусът не изглеждаше чак толкова сладък
Така че се обръщах, за да се вгледам в себе си
Но никога не успях да доловя
Начина, по който останалите виждаха мошеника
Прекалено бърз съм, за да бъда подложен на този тест.
Про-про-промени...

– Дейвид Боуи, „Промени“, *Хънки-Дори*, 1971

2 Из документалния филм „Историята на Дейвид Боуи“, 2002 г.

Една от характеристиките на рок-музиката е, че такава голяма част от нея се състои от позиране или „играене на роли“, както казват в секс-помагалата. Рокът е преди всичко театрална форма. Английските рокери винаги са били особено добри във всичко това, отчасти защото мнозина от тях, като самия Боуи, са черпили вдъхновение от богатата традиция на мюзикхол-театъра. Ако Чък Бери е кръстникът на Британския рок, то в същата степен такъв е и водевилистът **Макс Милър**, „нахаканото копеле“, в нашарените си с маргаритки костюми. Но за това има и друга причина: тъй като рокендролът произхожда от Америка, английските музиканти често започват да имитират чернокожи американци. Нещо повече, особено през 1960-те, белокожите английски момчета често имитираха чернокожите американци. В края на краищата това е и въпрос, свързан с класовия произход: момчетата от английската работническа класа обичат да позират като аристократични контета, докато младите мъже от солидната средна класа често си прикачват „бачкаторски“ кокни-акцент. Струва си да се спомене и играта с половете: Мик Джагър, който криви устни като Тина Търнър, Рей Дейвис от „Кинкс“, кълчещ ханш като някоя дама от пантомима, Дейвид Боуи, който се преоблича като Марлене Дитрих или пиши като Литъл Ричард. И никой от тях не е гей, или поне не е такъв през по-голямата част от времето. Рокът, особено английският рок, често изглежда като някакво гигантско, анархистко парти с преобличане.

Но никой не е довеждал всичко това толкова надалеч, с толкова въображение и смелост, колкото Дейвид Боуи. Във времена, а които американските групи често се обличаха пределно просто – богаташки градски деца, преоблечени като фермери от Апалачите или канадски дървосекачи – Боуи напълно съзнателно се обличаше изключително *елегантно*. „Не мога да понасям мисълта да изляза [на сцената] в джинси... и да изглеждам така прозаично пред 18,000 души. Искам да кажа, това не е нормално!“ Също по собствените му думи: „Целият ми професионален живот е едно изпълнение... Прехвърлям се много лесно от една дегизировка към друга.“

Всички костюми от рок-театъра на Боуи се намират в изложението на Виктория и Алберт. И много от тях са безобразно красиви. **Червено-синият костюм с шотландски десен и червени пластмасови ботуши**, разработен от Фреди Бурети за образа на Зиги Стардаст от 1972. **Подобното на кимоно наметало**, с изписаното върху него име на Боуи

в китайски йероглифи, създадено за *Aladdin Sane* през 1973. **Сюрреалистичното, изплетено от паяжина телесно трико с фалшиви длани с лакирани в черно нокти**, галещи гърдите му – за специалното телевизионно **Floor Show** от 1980. **Черният панталон и съпровождащата го атлазена жилетка**, проектирани от Ола Хъдсън за превъплъщението му като *Тънкият блед граф* от 1976 и направени така, че да изглеждат като за интерпретатор-мъж¹. Или пък **изящно-“износеният“ сюртук в десена на Юниън Джак**, разработен от Александър Маккуийн от 1997 (излаган също и за експозицията „Англомания“ на музея *Метрополитън*). Накрая, тук могат да се видят също и перверзното мореплавателско оборудване, както и **черния костюм във формата на грамофонна плоча** „Токио поп“, матадорското кепе, синьо-зелените ботуши, и т.н, и т.н.

Образът на Боуи винаги е бил също толкова внимателно планиран за обложките на албумите, колкото и за реалните музикални изпълнения: **черно-бялата фотография на Сукита Масайоши**, на която Боуи позира като кукла-манекен, за обложката на *Герои*(1977). Или **Боуи, в дълга рокля от атлаз**, проектирана от **Майкъл Фиш**, излегнат на диван от синьо кадифе, подобен на пре-рафаелитска картичка, за албума *Човекът, който продаде света*(1971), или **зловещата рисунка на Гай Пийлерт на Боуи като карнавално чудовище от 1920-те**, за албума *Диамантени кучета*(1974).

Всички тези образи са създадени от самия Боуи, в сътрудничество с други артисти. Той черпи вдъхновение от всяко нещо, което запленява въображението му: Берлин на Кристофър Ишъруд от 1930-те, холивудски примадони от 1940-те, Кабуки-театър, Уилям Бъроуз, английски фолк-театър (*timmers*), Жан Кокто, Анди Уорхол, френски шансон, сюрреализмът на Бунюел, филмите на Стенли Кубрик и особено *Портокал с часовников механизъм*, чиято смесица от висока култура, научна фантастика и дебнеща заплаха му импонира изцяло. Артисти и кинематографи често са постигали интересни резултати чрез рафиниране на популярната култура до високо изкуство. Боуи прави точно обратното: както сам обяснява в едно интервю, той плячкосва високото изкуство и

1 Вероятно забележката тук цели да подчертае контраста с по-раншните превъплъщения на Боуи, които винаги са били подчертано-женствени и са му създали славата на най-андрогинния рок-изпълнител от това (а може би и следващите) поколения. Бел.Пр.

го сменя долу до улицата; именно това е неговият специфичен вид рокендрол-театър.

Онова, което е истински необикновено у Боуи в сравнение с други рок-представления, е светлинната скорост при смяната на костюмите. Музикалните му промени отразяват всичко това – от пулсиращите ритми на ранния *Velvet Underground* до резките дисонанси на Курт Вайл, до диско-бийта от Филаделфия на 1970-те. Обхватът на изпълнителския му глас, болезнен в някои песни, изпълнен с блясък и вещина в други, но винаги преследван от някакво усещане за опасност, му помага да прекоси толкова много жанрове. За да се долови реалната възбуда от най-добрите концертни изпълнения на Боуи, човек би трябвало да е бил там, но артистичните видеоклипове, направени от него в сътрудничество с различни талантиви кинематографисти, все пак придават реалност на чисто театралната му привлекателност (някои от тях са представени блестящо в изложбата на V&A).

Два от най-важните видеоклипове са „*Ashes to Ashes*“ (1980) и „*Boys Keep Swinging*“ (1979), и двата режисирани от **Дейвид Малет**. Боуи играе три различни роли в *Ashes to Ashes*: космонавт, човек, свит на кълбо в изолационна стая от психиатрично заведение и трагичен клоун-Пиеро, измъчван от майка си. В *Boys Keep Swinging* той се появява като рокендролер от края на 1950-те, като заедно с това персонифицира и трите бекъп-вокалистки, облечени в пищни премени на холивудски диви; накрая две от тях захвърлят перуките си в някаква форма на симулиран гняв, докато последната се превръща в своего рода заплашителна майчина фигура. Обща характеристика на видеоклиповете на Боуи, а също и на сценичните му представления, е обсебеността от неща като маски и огледала, понякога множество огледала наведнъж: героите му наблюдават самите себе си, докато биват наблюдавани. В ранните си интервюта Боуи често говори за шизофрения¹. А сценичните роли понякога са се прехвърляли и в личния му живот². Както сам той казва: „Не можех да разбера дали аз пишех героите си или героите пишеха мен“.

1 Добре известно е, че по майчина линия семейството е било силно изпъстрено от случаи на шизофрения, последният от които е брат му Тери, който завършва живота си чрез самоубийство в институция за душевноболни във Великобритания. Бел. пр.

2 Особено най-известното от всичките му превъплъщения, извънземният рок-месия Зиги Стардаст, който, по собствените думи на Боуи, е заплашвал да обсеби напълно съществуването му. Виж в тази връзка великолепия документален филм на BBC, „Историята на Зиги Стардаст“, https://www.youtube.com/watch?v=S_hZ-Z_4ZVg. Бел. пр.

2.

И така, кой всъщност е Дейвид Боуи? Роден през 1947 като Дейвид Джоунс в Брикстън, южен Лондон, но израснал в Бромли – сравнително модерно и дълбоко нерадостно предградие. Мнозина рокери, включително Мик Джагър и Кийт Ричардс, са израснали по такива места, които романистът **Дж. Г. Балард**, прекарал по-голямата част от възрастния си живот в **Туикънхем**, описва като далеч по-мрачни места, отколкото повечето градски жители могат да си представят. Самата им посредственост вече принуждава въображението да се насочи към нови области. Искам да кажа, човек вероятно трябва да се пробуди сутрин с мисълта за нещо лудешко в главата, просто за да бъде сигурен в свободата си.

Подобно на Джагър и Ричардс, младият Дейвид Джоунс е пробуден от предградийната дрямка благодарение на звуците на американския рокендрол. Той си припомня, че на осемгодишна възраст е искал да бъде „някакъв бял Литъл Ричард, или поне неговият саксофонист“.

Семейният произход на Дейвид не е строго конвенционален. Баща му, „Джон“ Джоунс, е неуспешен музикален импресарио и съдържател на пиано-бар („Бууп-а-дууп“ на Шарлът Стрийт, Сохо), който е изгубил парите си, опитвайки се да промотира кариерата на първата си съпруга, Чери, „Виенският славей“. Майката на Дейвид, „Пеги“ Бърнс е разпоредителка в кино. И все пак Бромли си остава Бромли. Ярките светлини привличат.

През по-голямата част от 1960-те поп-кариерата на Боуи, разнообразна, но неуспешна, не подсказва с нищо сензацийата, в която той ще се превърне по-късно. Винаги е изглеждал много елегантно, но все още не изключително. Имало е множество фал-стартове; реклама за сладолед, шеговита песен, наречена „Смеещият се гном“. Променя името си на Боуи, по названието на **ловджийския нож Боуи**, тъй като един друг Дейви Джоунс междувременно става много известен като част от поп-групата Monkees. А след това, в късните 1960, среща двамата души, които ще променят живота му: английският танцьор и мим **Линдзи Кемп**, с когото Боуи е имал еротична афера, и Анджела Барнет, американска манекенка, за която скоро се оженва. Веднъж гледах Линдзи Кемп да танцува – в Лондон, някъде около 1971, в солово изпълнение, изградено върху *Our Lady of the Flowers* на Жан Жене, струва ми се. Той притежаваше абсолютно изключително сценично присъствие – деликатен,

с изрисувано бяло лице и огромни очи, прелитащ наоколо, малко като Вивийн Ли от *Трамвай Желание*.

Кемп научава Боуи как да използва тялото си, как да танцува, позира, как да изпълнява пантомима. Именно Кемп запознава Боуи с театъра Кабуки. Кемп е запленил от традицията *онагата*, при която мъжете изпълняват женски роли. По някакъв странен начин Кабуки пасва изключително точно на Боуи, като театър на екстравагантните, стилизирани жестове. Във върховите моменти актьорите се смразяват, сякаш за снимка, докато представят някоя особено драматична поза. Боуи никога не става велик актьор, но пък става велик позър, в най-добрия смисъл на думата; той винаги се движи с някаква особена, неповторима грация. Без влиянието на Кемп той може би нямаше да успее да направи следващата крачка в кариерата си, смесването на рок музиката и театъра, филма и танца. Дватамата правят съвместно шоу на име *Пиеро в тюркиз*. Боуи научава как да използва костюмите и осветлението по възможно най-добрия начин. Декорите ще стават все по-сложни, включвайки изображения от филми на Луис Бунюел или *Метрополис* на Фриц Ланг.

Но най-важното нещо, което той научава от Кемп е вкус към превръщането на самия живот в представление – едно друго влияние, идващо откъм театъра Кабуки. В старите времена актьорите *онагата* са били окуражавани да носят женски дрехи и в ежедневието. За Кемп Боуи казва: „Неговото ежедневие беше най-театралното нещо, което съм виждал някога. Всичко, което аз считах за Бохема, той го живееше“.

Докато живеят Бохемския живот, той и Анджела имат син, когото кръщават Зоуи (според модата на рок-звездите да дават на децата си странни имена), днес вече за щастие преименуван на Дънкан Джоунс, филмов режисьор с добра репутация. Това е приключенски брак, един вид полиморфно перверзно представление на свой ред, отворено за всички полове. И двамата са старателни поддръжници на имиджа на младата рок-звезда. Анджела насърчава модния дендизъм на съпруга си. Сигурно са били доста впечатляваща двойка когато се появяват през 1971 в нюйоркското студио на Анди Уорхол – съпругът с дълга до раменете руса коса, небрежна мека шапка, обувки **Мери Джейн** и абсурдно широки оксфордски панталони, докато късо подстриганата съпруга изглежда по-мъжествена, по-корава, в сравнение с него¹. Боуи изпълнява

1 Според биографите на Боуи тази среща е своеобразно фиаско за младия артист, който представя на Уорхол новата си едноименна песен (от албума *Hunky Dory*), която Уорхол

своята песен в почит на Анди Уорхол: „Andy Warhol looks a scream/Hang him on my wall/Andy Warhol, Silver Screen/Can't tell them apart at all... a-all...a-all.“¹ Уорхол е любезен към госта си, но не особено очарован от строфите на почитта. По-късно той става фен на Боуи, а някои от неговите актьори се присъединяват към антуража на поп звездата.

Андрогинността е централна част от все по-увеличаващата се привлекателност на Боуи – нито напълно хетеро, нито пък истински гей, а нещо по средата, което дори не може да бъде описано адекватно като бисексуално (макар че в реалния живот Боуи очевидно е бил сексуално активен и в двете посоки). **Ямамото**, японският дизайнер, казва, че е обичал да проектира дрехи за Боуи, защото той е бил „нито мъж, нито жена“. Образът, култивиран от самия Боуи, докато той постепенно става все по-популярен, е пълна чудатост – изолирано извънземно същество, поп-божество, безкрайно загадъчно, капризно, отчуждено, но застрашително привлекателно. Японската култура, казва самият той, го привлича като „същинската извънземна култура, тъй като не можех да си измисля никаква марсианска култура“. Първият голям хит на Боуи е „*Space Oddity*“ (1969)², в който се разказва за някакъв въображаем астронавт: „This is Major Tom to ground control/I'm stepping through the door/And I'm floating in a most peculiar way...“³

Кинематографистите използват извънземната андрогинност на Боуи за свои собствени цели и повишават още повече репутацията му на странно явление. Най-известният филм на Боуи е **Човекът, който падна на Земята** (1976) на Никълъс Роуг. В тази научнофантастична история Боуи играе същество от друга планета, което попада в Съединените щати, за да стане отначало много богат човек, а след това отчужден ал-

приема „сдържано“, възможно най-меко казано. В отговор на това Боуи изпълнява пантомимен акт, в който си прави харакири. Много години по-късно вече зрелият Боуи ще извърши собствения си акт на отмъщение, портретирайки по леко сардоничен начин Уорхол във **филма на Джулиън Шнабел „Баския“**. Бел. пр.

- 1 „Анди Уорхол изглежда страхотно/окачи го на стената ми/Анди Уорхол, сребърен екран/Изобщо не мога да ги различа“. Бел. пр.
- 2 (Буквално: „Космическа чудесия“). Важно е да се отбележи, че заглавието на албума (и водещата песен) е директна алюзия (както звукова, така и съдържателна) към изключително успешния филм (а по-късно роман) на Стенли Кубрик и Артър Кларк, „*Една одисея в космоса, 2001*“ (на английски – „*2001: A Space Odyssey*“). Звукоподражателното „одити“ („одиси“) не може да бъде пропуснато в оригинала. Бел. пр.
- 3 „Тук майор Том към земния контролен център/Прекрачвам вратата/И се нося (летя наоколо) по много странен начин...“ Бел. пр.

кохолик, обсебен от телевизията и държан затворен в луксозен апартамент от държавни агенти. Онова, което Роуг използва, е не толкова способността на Боуи за артистични изпълнения, която е средна в най-добрите си изяви¹, а по-скоро неговия имидж и телесен език, неговата гениална способност за позиране.

Нагиса Ошима прави нещо подобно във филма си *Честита Коледа, мистър Лоурънс* (1983), основаващ се на новелата на **Лауренс ван дер Пост** за преживяванията на британски офицер в японски пленнически лагер по време на Втората световна война. Един от начините – баналният начин – да се представи всичко това, би бил да се направи от него мъжествена история на мъчителна издръжливост. Но идеята на Ошима е да постави две поп-икони – Боуи в ролята на английския офицер и японския поп/рок музикант Сакамото Руичи като жесток комендант на лагер. И двете поп-икони са еднакво андрогинни, ако и по свой собствен начин – Сакамото също носи тежък грим. Във върховата сцена от филма британският офицер се опитва да обезоръжи врага си като го целува по устните – действие, за което след това русият герой трябва да понесе страховити мъчения. И отново, актьорската игра е само долу-горе, но позите, „видът“, е брилянтен.

3.

Първият и единствен път, в който аз видях Дейвид Боуи беше в ранните 1970, в гей-дискотека на Кенсингтън Хай Стрийт на име „Твоето и моето“, на първия етаж на „Ел Сомбреро“, един мексикански ресторант. Там беше Боуи, все още не световноизвестен, с развяваща се боядисана коса, танцуващ яростно на дългите си тънки крака. Беше толкова странно присъствие, че образът се е запечатал в паметта ми, макар че в самия случай по онова време нямаше нищо изключително. През 1972 Боуи дава интервю за британското поп-списание *Мелъди Мейкър*. Интервюиращият, Майкъл Уотс, пише:

[Предназначението на] настоящия образ на Дейвид е да се появи като пронизителна кралица [или гей-мъж, бел. пр.] – един красиво-женствен младеж. Той е камп като редица от палатки²,

1 Странно твърдение, като се имат пред вид доказаните театрални способности на Боуи, и особено легендарното му **участие в бродуейската постановка „Човекът-слон“** от 1979. Бел. пр.

2 Невъзможна за превод игра на думи в английския. Думата „камп“ означава особен стил в изкуството (виж **ето тук съответната статия на Сюзън Зонтаг, публикувана пре-**

с отпуснатата си ръка и примамлив речников запас. „Аз съм гей“, казва той, „и винаги съм бил, дори и когато бях още Дейвид Джоунс“. Но в начина, по който го казва, има лека изгривост – потайна усмивка, скрита в ъгъла на устата му.

Уотс е усетил нещо. Високият камп също е част от игралния акт, поза – каквато е и преструвката на Боуи да **направи орална любов с инструмента на неговия много хетеро китарист**, Мик Ронсън, по време на концерт от същата година. Разбира се, това е смело заявление от устата на една тогавашна рок-звезда, тъй като по онова време рокът все още е изключително хетеро-бизнес. Боуи е един от първите, но скоро всичко това се превръща в мода, особено в Англия, където младите мъже възприемат маниеризмите на гей-поведението, което – пост-Стоунуол¹ – бързо губи модерността и привлекателността си в реалния гей-свят. Британският рок от 1970-те, заедно с движението **Нови романтици**, както и звезди като Брайън Фери или Брайън Ено, последният в пълен грим и с боа от птичи пера, стават действително много камп, макар че в реалността само малцина от тези мъже изглежда са имали реални сексуални интереси към други мъже.

Боуи, както знаем, е малко по-двусмислен. Колкото и да е предназначено да привлича допълнително внимание, заявлението му се възприема като реален каминг-аут², който окуражава и вдъхновява множество объркани млади мъже от онова време. Чудатият изолиран млад мъж от друга планета се превръща в модел, един вид култов лидер. В едно от последните издания на гей-списанието **Аут** различни хора разказват личните си истории, свързани с влиянието на Боуи. Ето какво разказва например певецът **Стивън Мерит**:

Израснах без какъвто и да е баща; за мен нямаше бащинска фигура, която да ми каже как да се отнасям към въпросите на пола, така че си мислех, че Дейвид Боуи е напълно подходящ модел за всичко това. И все още мисля така.

А тук изпълнителката и актриса **Ан Магнусон**:

ди години в „Прегледа“), но също и палатков лагер, къмпинг. Бел. пр.

- 1 Тоест в годините след голямата битка за защита на гей-правата в САЩ, започнала с поредица от бунтове в хотел „Стоунуол“ в нюйоркския Гринидж Вилидж през 1960-те години. **Виж тук една от съответните статии от „Прегледа“**. Бел. пр.
- 2 Публично разкриване на хомосексуални склонности. Бел. пр.

Той беше **ловецът на плъхове от Хемлин**, който взе със себе си американските хлапета до Дисниленд, пресъздаден като някаква свръхсексуална, бляскава катедрала на удоволствието от космическата ера.

Или британският романист **Джейк Арнот**:

*Разбирате ли, 1970-те бяха доста мрачно време. Но Боуи изглеждаше **невероятно**, и аз мисля, че имаше едно усещане, че и самият ти би могъл да станеш нещо подобно. Именно това ме доближи до него.*

Боуи иска слава. Но тя идва толкова бързо, че това почти го убива. Той описва всичко това в *Пречупен актьор*, увлекателен документален филм, направен през 1974 за BBC. Боуи. Блед, измършавял, с нос, потрепващ непрестанно от прекомерна употреба на кокаин, той разказва на Алан Йентоб, който го интервюира за този филм, какви са страхотиите на славата. Това е като да си „в лека кола, докато някой натиска газта много, много бързо, но не вие сте шофьора... и не сте съвсем сигурен дали ви харесва или не... ето това е успеха“.

На върха на успеха си Боуи създава най-известната си роля, Зиги Стардаст, като един вид алтер его. В шоуто на Боуи Зиги е рокендрол-мения, идещ от космоса, който накрая е разкъсан от феновете си в брилянтен песен, наречена „Рокендрол самоубийство“¹. Историята, типична за Боуи, е параноична и дрогирана научнофантастична халюцинация. Списание *Ролинг Стоун* публикува по-късно **оживен разговор с Уилям Бъроуз**, в който Боуи се опитва да обясни: „Краят идва когато пристигнат безкрайностите. Те наистина са черна дупка, но аз ги превърнах в хора, защото е много трудно да се обясни черна дупка на сцената“, и така нататък. Музиката и шоуто обаче са сред най-добрите неща, правени някога в рокендрола; театър, доведен обратно до ритуалните му източници: пожертването на краля.

Проблемът е, че Боуи е малко прекалено омагьосан и завлечен в това лично космическо пространство. Той започва да мисли, че сам е Зиги. Много мъдро, той се опитва да го **убие на сцената в Лондон през лятото на 1973**, когато обявява, че няма да има повече представления на Зиги Стардаст, а съпровождащата група, „Паяците от Марс“, ще бъде

1 Алюзиите с мита за Орфей са, разбира се, неизбежни. Бел. пр.

разтурена. Но образът продължава да го преследва: „Тоя гадняр [fucker] не ме оставяше на мира в продължение на години“.

Да бъдеш рок-месия сигурно ще е било много объркващо преживяване за някой младеж от Бромли примерно, или, ако щете, от Далът, Минесота. Някои от тези хора – Кийт Ричардс, Дейвид Боуи – са търсили спасение в дрогите. Други, като Джими Пейдж от Хестън – се занимават с черна магия. Има и такива, направени от по-твърда материя, като Мик Джагър, които гледат на своя рок бизнес по начина, по който някой главен мениджър гледа на своята корпорация. А някои просто се опитват да се оттеглят в неизвестността, както за известно време го е правил Боб Дилан, а също и Боуи.

Може би по-склонен към размисъл от повечето рок-музиканти, Боуи посвещава много черни мисли на славата си. Зиги, казва той веднъж, е типичен рокер-пророк, който има всичкия възможен успех, но не знае какво да прави с него. В една чудесна песен, наречена „Слава“, (1975)¹, Боуи пее: „Fame makes a man take things over/Fame lets him loose, hard to swallow/Fame puts you there where things are hollow.“² В интервютата си той започва да цитира Ницше, говорещ за смъртта на Бога. В песните му се появяват фрази като *homo superior*³. Но той никога не губи напълно чувството си за хумор. В интервюто с Бъроуз, Боуи сравнява рокендрол-самоубийството на Зиги с апокалиптичния роман на Бъроуз *Nova Express*, като добавя: „Може би ние двамата с теб сме **Роджърс и Хамърстайн**⁴ на седемдесетте, Бил“. Въпреки това, комбинацията от наркотици и изолацията на типичната рок-звезда го довежда до някои много детински представи за Адолф Хитлер, който бил „една от първите рок-звезди“, а днешна Великобритания се нуждаела от фашистки диктатор.⁵

1 Композирана заедно с Джон Ленън (чиито съпровождащи вокали – трикратното *Fame, Fame, Fame* – могат да се доловят отчетливо, ако човек се заслуша по-внимателно в изпълнението). Първият Номер-едно-хит на Боуи в Съединените щати. Бел. пр.

2 Славата кара мъжа да поеме нещата/Славата го оставя разкапан, труден за преглъщане/Славата те поставя там, където нещата са кухи“. Бел. пр.

3 Всъщност този вид текстови заигравки с темата за свръхчовека (и конкретно фразата *homo superior*) идват от един по-ранен албум на Боуи, *Hunky Dory*, 1971. Бел. пр.

4 Известно дуо бродуейски автори на мюзикъли от 1940-те. Бел. пр.

5 Направени на върха на неговия нарко-зависим период и по-късно многократно отхвърляни от самия Боуи, който на зряла възраст дори създава немалко творби, които биха могли да бъдат описани като „политически ангажирани“ (доколкото подобна идея може да се приложи към него), като например увертюрата към албума „*Scary Monsters*“ (1980), „**It's no Game**“, в която, сред порой от неразбираеми японски слова, певецът казва

Боуи се нуждае от почивка, далеч от изкушенията на супер-звездността. И той го прави, повече или по малко, в Берлин, колкото и странно да звучи това. Привлечен от декадентността на ваймарския период, изкуството на експресионизма (Боуи винаги е бил ценител на изкуството)¹, както и от географската изолация на тогавашния Берлин, след 1975 той прекарва там няколко години в сравнителна изолация. Подпомаган от Брайън Ено, той създава някои от най-добрите си творби – трите албума, днес известни под името „Берлинска трилогия“: *Low*, „*Heroes*“ и *Lodger* (Ниско, „Герои“ и Наемателят). Гласът му прави завой напред един леко зловещ, монотонен стил, напътяващ за 1930-те или за шансоните на **Жак Брел**. Текстовете също потъмняват, отивайки към един вид изнервена меланхолия. Музиката, повлияна от германския **техно-поп**, притежава отчуждаващия ритъм на индустриални шумове. А елегантните двуредни костюми започват да заместват телесните трика и кимоната. Боуи отново е изобретил самия себе си, този път като депресивен романтик. Движенията му стават по-малко позьорски, изпълнението му по-гладко и по-професионално.

4.

Things they do look awful c-c-cold (Talking 'bout my generation)
I hope I die before I get old (Talking 'bout my generation²)
—The Who, „My Generation,“ 1965

Как остарява една рок звезда? Повечето просто изчезват от погледа. Някои застиват в дадена роля и продължават да повтарят все едно и също: Стоунс все още се тресат, по някакъв рахитичен начин, от тий-нейджърски мераци. Някои пеят старата песнопойка: Ерик Кlapтън като класически музикант на блуза, или Брайън Фери като един вид професионален играч от групата **Rat Pack**³.

„So where's the moral/when people have their fingers broken/To be insulted by these fascists“.
Бел. пр.

- 1 Един от най-големите колекционери на „сериозно изкуство“ в днешна Англия, по общо признание. Бел. пр.
- 2 Нещата изглеждат доста з-з-зле (Като говорим за моето поколение)
надявам се да умра преди да остарея (Като говорим за моето поколение).
- 3 Американска група от световноизвестни актьори, първоначално обединени около Хъмфри Богарт. След смъртта му продължават да работят заедно, покрай индивидуалните си ангажменти. Водещите членове на групата са Франк Синатра, Дийн Мартин, Сами Дейвис Джуниор и по-късно Бинг Кросби. Бел. пр.

През 2004 изглеждаше, че Боуи е направил окончателния поклон и се е сбогувал с достойнство. Беше преживял сърдечен инфаркт малко след един от концертите си. И това изглежда беше всичко. В продължение на повече от десет години беше щастливо женен за произхождащата от Сомалия супер-манекенка **Иман**. Имаха дете. Живееха в Ню Йорк. Боуи беше семеен човек, занимаващ се с рисуване, помагаш на дъщеря си с домашните, наслаждаващ се на пътешествия до Флоренция, за да разглежда любимите си ренесансови художници или да се рови из книжарници.

Рок-месията, както изглеждаше, беше най-после оставен да почива.

А след това той изведнъж направи удар. Без някой да забележи, Боуи беше направил нов албум. Това беше обявено през януари тази година [2103 – Бел. ред], за шестдесет и шестия му рожден ден. Видеоклипът към една от песните, *Къде сме сега?*, се появи на сайта му. А самият албум, *Следващият ден*, беше достъпен за свободен даунлоуд в продължение на известно време. Беше ли Боуи отново изобретил самия себе си? Нова роля ли играеше?

Но дали изобщо има нужда от това? Боуи не само е изобретявал, отново и отново, самия себе си, вдъхновявайки други музиканти, както и безброй много фенове. Той е вършил много повече. През цялата си дълга кариера Боуи изобретяваше и един нов вид музикален театър, чиито декори могат да се разглеждат в изложбата на музея V&A. Влиянието му върху изпълнителското изкуство е неоценимо и ще продължава да се чувства дълго време след като той си е отишъл. А междувременно ние имаме музиката, която все още притежава силата да удивлява и доставя наслаждение. Дали новият му албум е някакво изцяло новаторско начинание?

Ами, и да, и не. Музиката от *Следващият ден*, с нейния твърд, почти непреклонен бийт, звучи като нещо, което може би е било направено през 1980-те. За негова чест, Боуи дори не се опитва да звучи като млад човек. Тонът е меланхоличен, изпълнен със спомени. „Къде сме сега?“ е интроспективен поглед назад към берлинските дни на Боуи: „A man lost in time/Near KaDeWe/Just walking the dead...“¹ Във видеоклипа лицето на Боуи се появява отново, срещу едно огледало, но вече няма и следа от

1 „Човек, изгубен във времето/Близо до КаДеВе [голям берлински магазин]/разхождащ мъртвите“. Бел.Пр.

грим. Това е лицето на добре запазен, все още красив мъж по средата на шестдесетте, чиито бръчки и повяхваща кожа не са прикрити от нищо.

Това е високо професионален албум, с някои натрапчиви тонове. Тук няма позиране. Това е нещо достойно, нещо мъжествено. Наблюдаваме работата на човек, който изглежда в добри отношения с възрастта. Но дали това е рокендрол? Хм, а дали има значение? Може би Боуи е довел тази художествена форма толкова далеч, колкото тя може да стигне, и днес рокът се превръща в нещо подобно на джаз – суровите енергии от младостта му са вече изчерпани и сега той навлиза в една внушаваща респект старост.

Източник

Иън Бурума (род. 1951) е англо-холандски писател и академичен преподавател. Той стана особено известен с книгата си *Убийство в Амстердам: смъртта на Тео Ван Гог и границите на толерантността* (2006). В момента Бурума преподава в Bard College, Ню Йорк.

Коментари (6)

- 12-08-2014|**вла**

Ето доказателството, че думите имат значение. „Тънкият блед граф“.
Ох.

Слава богу, в когото не вярвам, не сме в Турция. Тогава сигурно щеше да звучи като „Клющавият бял башия“.

Не е лесно да се превежда – по-лесно е да се остроумничи.;)

• 12-08-2014|Златко

Нека да си поговорим малко за Дейвид Боуи. Както вече споменах във Фейсбук, преди десетина дни посетих изложбата, за която става дума в текста (тя е в Берлин до 24 август) и буквално не успях да си затворя устата през двата или три часа, които прекарах вътре. Впрочем, първата импулсивна реакция все още ми се струва най-автентичната, така че ще я повторя тук:

В продължение на повече от двадесет часа (вселенски времеви измерения при мен) се опитвам да премея впечатленията от изложбата, посветена на живота и творчеството на Дейвид Боуи, която върви в Берлин вече втори месец. Невъзможна задача, както изглежда. Усещането ми е еднозначно – всичко, което някога съм мислил, че зная, не само за този човек, но и изобщо за това какво означава да живееш в кожата на човек, обременен с неизбежността да живее творчески, беше преобърнато с главата надолу – и в момента душата и разумът ми се носят из някакви неведоми дебри, опитвайки трескаво да се справят с усещането за безсилие и пълна изложеност пред нещо необятно, гигантско, необозримо. Единственият начин, който знам за справяне с подобни неща – тъпченето с все повече и повече информация за този неясен обект на копнежа – ме поставя в ролята на drug addict, тъй като, колкото повече научавам, толкова по-ясно ми става колко необозримо е всичко при Боуи.

Рядко, много рядко ми се е случвало да преживявам подобни неща – и всеки път те са ме променяли до степен, напълно непредвидима в момента на срещата (сблъсъка) с поредния космически артефакт, който ме сполетява отнякъде си... Странна смесица от усещане за пълно щастие и абсолютно безсилие, безспорно дълбоко еротична в най-съкровеното си естество...

А междувременно прекарах последната седмица и нещо в пълно потапяне в творчеството на Боуи, плюс всичко за него, което успях да намеря и премея през това време (биографии, документални филми, отделни статии по мрежата и пр.) Невероятно усещане за среща с нещо гигантско. Изглежда е истина, че най-важните и най-невидими неща са ония, които се намират непосредствено под носа ни (разбира се, че и

преди това бях чувал и виждал това онова от и за Боуи). Но едва сега, когато тази изложба ме изтръгна от догматичната дрямка, успявам да постигна някаква що-годе пълна представа за значението и важността на този човек и творчеството му, за популярното изкуство на късния двадесети век. И откровено казано, не виждам някой друг, който да може да застане на същото ниво. В смисъл, има много музиканти – някои от тях сигурно по-добри от него. Има и много актьори или артисти от други клонове на различните изкуства. Но този вид съчетание, синергия на няколко невероятно трудни за постигане нива в доста различни изкуства, не само музикални, но и визуални, не съм виждал у никой друг. Като оставим настрана невероятната му култивираност, разбира се. Да се проследят интервютата му, например, си е чисто удоволствие. Толкова интелигентен човек се среща рядко не само в популярната музика, но и в която и да било духовна сфера. Човек вече до такава степен е привикнал с фасетъчни интелигентности (тоест хора, които са добри само в конкретното нещо, което правят, но иначе звучат направо глупаво, щом само отворят уста и се опитат да направят някакво що-годе смислено изказване). В това отношение Боуи е ГИГАНТСКО изключение, защото е не само добър музикант и актьор, но също – и просто – невероятно умен, интелигентен човек. Какво ли не бих дал за един разговор с него...

- 15-08-2014|Златко

Благодаря на Мартин Касабов, който ми подаде линка към това интервю, повечето от чиито изводи споделям...

Евгений Дайнов издава днес „Елегия за Дейвид Боуи“. Интервю

1 ноември 2013

Заклетият рокаджия и политолог Евгений Дайнов посвети последната си книга „Елегия за Дейвид Боуи“ на своя кумир. Разбран и почитан у нас от тесни кръгове меломани, Боуи е смятан за живо божество на Запад, за идеолог на постмодернизма. Проф. Дайнов пък е основател на рокфеста в с. Миндя, но е следвал в Оксфорд и не случайно бърза да ни запознае с идола си.

Според Дайнов България е на кръстопът – дали ще изповядва ценностите на Евросъюза и ще върви по пътя на модерните

общества, чийто идеолог е Дейвид Боуи? Или ще потъне кротко в балканския популизъм и кафявия национализъм? Затова книгата на Дайнов „Елегия за Дейвид Боуи“ ще е най-горещото заглавие на родния книжен пазар.

Ето какво каза Евгени Дайнов в интервю за Пик.

– Проф. Дайнов, твърдите, че Дейвид Боуи е променил света. Дори и нас ли, които не бяхме в неговия свят?

– Онова, което той успя да промени и препоръчи на Запад, то дойде и тук. Например хората да могат да се обличат шарено без да им подвикват „Ей, ти, педераст!“. Да могат открито да обсъждат факта, че половата принадлежност не е затвор и можеш да си избираш – той пръв прокарва този личен избор, което също е част от живота, в който сме. Той пръв събира в едно музика на живо, театър, танцови трупи, мимове... той го въвежда. Всеки концерт, на който се излъчват филмчета, както правят „Пинк Флойд“, това смесване на визуални изкуства с аудио – пак той пръв го прави.

– Хубаво, но това са сценични жанрове, кое е великото?

– Той пръв сглобява онова, което после модерните философи ще нарекат постмодерен свят. В който различни парченца могат да бъдат събирани и сами да си подреждаме идентичностите. Най-авангардната философска мисъл в света днес се занимава с това – как да си конструираме самоличностите. Това пак от него тръгва.

– Но ние, българите, си имаме идентичност, защо ни е нова?

– Защото това кои сме ние, зависи от това кои решим да сме ние.

– Традициите вече не са това, което бяха, казваше една реклама.

– Да, традицията е това, което е бил дядо ти, баща ти... Това е средновековната традиция. Модерната индустриална традиция е: ти си това, което работиш и това, което ти каже шефът, че си ти. Ти си стругар и точка.

Постмодерният свят в момента е – ние сами се конструираме кои да сме. Не сме едно нещо, а много неща! Това пак тръгва от Дейвид Боуи. Той като визионер в изкуството, както

поетите и музикантите, първи усещат идващите революции, идващите нови философии. Те не могат да ги обяснят, но могат да ги изразят. Той конструира идентичности още от 70-те години.

– Защо Боуи остана неизвестен в България за разлика от Бийтълс и Ролинг стоунс?

– Той е продаван по света колкото Бийтълс, но в България – не, защото ни е бил прекалено странен. Едно традиционно селско-битово общество, натикано в индустриални градове, но непревърнато в модерна работническа класа по една проста причина – българите си останали селяни в панелки. Защото модернизацията се случва тогава, когато индустриализацията, надмогването на селския начин на живот върви ръка за ръка с развитието на индивида като основна политическа клетка на обществото.

Правата са закачени върху човека – индивида, не върху групи хора, не върху семейството или партии, не върху държави. Отделният самостоятелен човек. При комунизма такъв самостоятелен човек нямаше и това остави българската култура – битова и селска, но натикана в панелки и доста огрубена. Доброто селско бе загубено, а доброто градско не беше научено.

В тази култура чист бунт като Ролинг стоунс се разбира, но цялостна и то артистична реконструкция на света не само върху индивида, а върху пълната му свобода на действие, включително да решава кой да бъде – това българското общество нямаше рецепторите изобщо да го разбере.

– Къде сме днес в пътя към света на Боуи, на избраната самоличност?

– У нас съвременните хора винаги са се чувствали изолирани и изолирани и атакувани. В момента събудилите се индивиди знаят, че правата са техни и властта е тяхна и са под прицела на една огромна машина, която се опитва да ги смачка и да им каже, че не са никакви индивиди, а са някаква колективност. И то враждебна на нацията колективност, платена от американските империалисти. Тоест мафията и червено-кафявият съюз, който е на власт в момента, се

опитва да спре поредния опит на българите да станат съвременни индивиди и да формират съвременно общество, където мафията няма да вирее.

Натискът да бъдат натикани обратно българите в колективни идентичности е огромен – например идентичността „Аз съм българин и земя, напоена с кръв българска, не продавам на мръсния американски империалист“. Това е опит за възстановяване на колективна идентичност. „Всеки, който продава земята, не е българин, а е предател“. Отново те натикват в колективна идентичност „предател“ – на ЦРУ, на Сорос... Всички тези теми Боуи е разнищил още през 70-те години.

– Книгата ви за Дейвид Боуи тази задачи ли си поставя – да ни насочва към европейската постмодерност?

– Надявам се книгата да стане част от културната революция, която, ако не се случи в България, ние ще бъдем върнати в живеенето като племена, сблъскващи се помежду си. Кое то мафията иска, защото такива племена лесно се управляват.

– Сиреч Боуи ни ръчка да се отърсим от страха, да излезем от обичайния си бит.

– Когато той отива в Берлин през 70-те години, казва: „Светът е страшен, но само ако ние се страхуваме“. Това е посланието му – светът е истински страшен, но ако не те е страх, някак си престава да бъде.

– Боуи даде кураж на гейовете да не крият себе си и да се изразят. Но ние, българите, трудно преглъщаме техните паради и въобще да си гей у нас е срамна работа.

– Това е битово-селското, в лошия смисъл, патриархално общество. Когато то загуби смисъл и не успее да стане градско, се превръща в много мрачна и дискриминационна среда. За жалост силата на патриархалното общество се превръща в тъмна негова страна. Например неприемането на различните. Онзи, който казва, че педерастите не са хора, че мъжете с дълги коси не са мъже, утре ще му щукне да каже, че мюсюлманите не са хора. В другиден – сирийците не са хора, циганите...

И така стига до програмата на Хитлер. За концлагерите той първо започва да прибира комунистите и всички други са били съгласни – там им е мястото на комунистите! След това Хитлер минава към профсъюзите и всички пак са били съгласни. След това много бързо прибира хомосексуалистите в концлагерите, после циганите и накрая евреите. Тоест тръгнеш ли веднъж да казваш – този не е човек, много бързо стигаши до програмата, в която само ти си човек. А всички различни от тебе подлежат на затвор и са вредни. Затова трябва да имаш право на избор какъв да бъдеш. Според Боуи ти можеш да избереш какъв да бъдеш – бисексуален или не. Това е човешко право, защото повечето хомосексуални са родени такива и нямат избор. Само бръснатите глави с качулките днес викат „Ти момче ли си, или момиче“. Това е пътят към фашизма. България, тъй като в последните десетина години е в безпътица, постепенно се фашизира.

– Толкова ли драматично изглеждаме?

– Вече е въпрос на оцеляването ни като нация дали културният елит, просветените хора, образованото малцинство, решително ще противостои на тази фашизация или България се превръща във фашистка страна, където разделени на племена биваме отстрелвани племе по племе. Книгата за Боуи се надявам да даде кураж на просветеното малцинство да не се предава и да знае, че не е само.

В модерните общества, общо взето, всички хора вече мислят като Дейвид Боуи. Те се чувстват добре в света, който той е изградил. Модерните философи мислят в руслото, зададено от него. И отказът на българите от всичко това, от тази нормалност, доведе до всичко, което виждаме у нас в момента – мафията съвсем откровено си управлява, подкрепена от съюз между фашисти и комунисти. В момента сме на ръба. Изборът е Дейвид Боуи или Хитлер.

– Мораториумът върху свободния пазар на земя какво подсказва?

– Той подсказва, че битовото, фашизираното мислене, което казва „Долу чужденците“, „Долу всички различни“ – вече има мнозинство в парламента. Червено-кафяв съюз, като

кафявите са ГЕРБ, които с най-много гласове и най-голям ентусиазъм подкрепиха това безумие. В Европа такава мнозинство е нетърпимо и клаузи за изгонване няма, но специално за нас ще измислят, ако това мнозинство в парламента продължи да съществува. И те си имат алтернатива – да се закачат пак за Русия. Там ще им е много по-лесно.

Всички партийни и държавни ръководители без Росен Плевнелиев в момента се чувстват по-добре в Москва, отколкото на Запад. Там им се карат за някакви неразбираеми за тях много важни неща – разделение на властите, свободни медии... А в Русия им дават пари, напиват ги и това е. Кеф.

- 15-08-2014|Златко

Не споделям само посланието на заглавието. Защо именно „елегия“? В края на краищата, Боуи е жив и здрав и продължава да твори, ако и да се е оттеглил от обществеността. А влиянието му, не само върху поп-културата, поне на Запад, продължава да нараства с всеки изминат ден.

Защо „елегия“?

- 15-08-2014|Златко

Тайната – или една от тайните – на художествения гений се крие в способността за безобразна искреност, дори и тогава (а може би най-вече тогава), когато тя е скрита под маската на леко претенциозна игра с всичко и всички. Дейвид Боуи е великолепен пример именно за тази способност, струва ми се...

- 17-08-2014|Златко

Един мини-обмен откъм Фейсбук, който възпроизвеждам тук без допълнителни коментари:

Благодаря на Мартин Касабов, който ми посочи това интервю и свързаната с него книга. Евгений Дайнов дава много убедителни обяснения за феномена на пълната неизвестност на Дейвид Боуи в България...

А сега е време да запретнем ръкави и да откажем да приемем общоприетата мъдрост, че в България не може да бъде променено нищо и никога...

[here](#)

Kate Ballou · 9 общи приятели

Чудесно, но оформлението на корицата е под всякаква критика...

Иван Топалов Не знам какви източници е ползвал Дайнов, дано си ги е посочил в книгата, но като цяло почти всичко, което казва в това интервю е доста преувеличено. Този начин на поведение и обличане ги има преди него в ъндерграунда на Сан Франциско и Лондон, а и сигурно на още много места. Ако има нещо за което трябва да „благодарим“ на Боуи, то е че превръща изкуството в маркетингов инструмент. Абсолютно посредствен музикант, чиято популярност в България е абсолютно ненужна (според мен).

50 мин. · 1

Zlatko Enev М-да...

Zlatko Enev Само да посочите, ако обичате, какво и колко от Боуи познавате. Щото да не стане така, че си говорим за различни неща?

Иван Топалов говоря за Боуи след като създава алтер егото си Зиги. Не съм му фен и не съм го слушал, кой знае колко, като харесвам само двата му албума вдъхновени от немския краутрок (които са колкото на Боуи, толкова и на Браян Ино)

Zlatko Enev Албумите, вдъхновени от германския рок, са три, а не два. Боуи има 28! авторски албума (говоря само за студийните), и за да го нарече „абсолютно посредствен“, човек трябва наистина да го познава доста слабо (пък и да бъде на определена възраст, а може би и да е израснал в България, не знам точно в коя последователност). Инак нехаресването си е лична работа на всекиго от нас, разбира се...

И не ми отговаряйте повече, ако обичате, или поне не преди да се е разсеяло неприятното усещане от срещата с пореден нашенски всезнайко... Отдавна не бях блокирал никого...

Zlatko Enev Като оставим настрана факта, че НЯМА КАК да харесвате точно тези албуми (със сигурност НЕ ГИ познавате, или познавате само хитовете от тях, примерно „Heroes“)...

Бихте ли описали с няколко думи какво точно ви привлича в парчетата като Moss Garden или Neuköln (ако изобщо някога сте

и чували нещо за тях, разбира се)?

27 мин. · Харесвам

Иван Топалов Ще ви кажа с две думи: Florian Fricke. И само ще добавя, че не съм израснал в България, а в интернет и за разлика от вас не обиждам на българин и когато някой изрази различно от моето мнение не го блокирам, а го приветствам.

Zlatko Enev „Различното“ мнение е възможно най-разпространената бърсалка за задник, зад която се прикрива (почти) всеки невежа, който не знае за какво говори. За да има право на съществуване, ВСЯКО мнение трябва да се намира преди всичко на някакво ниво на информираност. В противен случай разговорът се изразжда в спор между слепци, които се карат за това дали червеното е по-красиво от жълтото.

Златко Ангелов Наистина се учудих, че Дайнов е казал толкова верни неща за българите (политическите му есета са гола вода – от там е учудването ми), с изключение на това, че придава на Боуи прекалено голяма роля в модернизирването на Западния свят. Боуи го е изразил, но не го е нито предрекъл, нито повел нататък. Но това е тривиално. И ето сега, някойси Иван Топалов, който явно разбира от рок, се хваща за тривиалното. Не се е досетил, че темата на Дайновото интервю съвсем не е за рок-музиката или Боуи като певец и поет, а е за българите и тяхното място в света – той просто ползва Боуи като символ на западното освободено божество, на ценности, които за българите са енигма. Ето това отклоняване от сърцевината на нещата е толкова характерно за повърхностните умове.

Zlatko Enev ПРОСВЕТЕНАТА реакция към непознатото би трябвало да бъде опит за запознаване с него (доколкото това е възможно), а не отхвърляне без каквито и да било опити за досег. Изостаналостта е агресивна между другото и затова, защото я мързи да опознае света...

Спомен за Радичков

Автор: Борислав Геронтиев

Бурната пролет на 1988-а година. Гласност и преустройство. Съветски вестници и списания. Клубове и комитети. Преливане от пусто в празно.

„А българите са майстори в приказките, затова самоанализът и самобичуването продължават ден и нощ с прекъсване за следобедния сън, който тук е ненарушим обичай.“ (Ришард Кошински, в. „Трибуна люду“, 17 февруари 1988 г.) А ръководството на Съюза на българските писатели вече заседава в реставрираната къща на улица „Ангел Кънчев“ № 3. За реставрацията са хвърлени големи пари и тъй като къщата стои празна и предизвиква недоволството на писателите, реши се там да заседаваме.

И заседаваме епично.

Събираме се в приземния етаж. Сядаме около тежка кръгла дървена маса. На тежки дървени столове. Въпреки яркото осветление на полилеите, сякаш се намираме в манастирска изба. А липсата на дневна светлина и почти пълната изолация от уличния шум натрапват усещането за призрачност и болनावост. През малкото прозорче виждам когато някой крачи по тротоара над главите ни – ту на високи токчета, ту по маратонки, ту с дебели подметки, ту с ботуши... Дали над главите ни не крачи Историята и чуваме ли ние нейните стъпки?

Ние бяхме шепа духовни пастири, отдавна зарязани от своето стадо.

Ние бяхме файтон царедворци, низвергнати от своето царство.

Ние бяхме пациенти, заболели от мистериозна болест и настанени в изолационно отделение до установяване на заболяването ни.

Ние бяхме живи експонати, достойни за показване на чуждестранни туристи. (Показвали са ми будистки ламы – туристи зяпат как насядалите ламы непрестанно ломотят на неразбираем език.)

Ние бяхме дребни винтчета в огромния механизъм на тоталитарната бюрокрация, които тракват и потракват на празни обороти.

Нашите заседания нямаха край, както нямаха и смисъл. Едно важно събитие отминава, друго – още по-важно – се задава. Очакваме плену-ми, готвим събрания, обсъждаме доклади, докладни записки, тезиси, съ-ображения... Какво ли не правим! И всичко, което правим, няма нищо общо с писателския труд, с литературата, с реалната действителност.

В това подземие на реставрираната къща може би за първи път до-бих представа за мистичното. Виждам жестове. Дочувам човешки гласо-ве. Поскърцване на тежки столове. Посрбване на кафе. Шушукане. Ки-котене. Прозаявка. Въздишка. Извън времето. Извън пространството.

Ето го Андрей Гуляшки. Винаги в изискани и скъпи костюми и жи-летки. Кърпичка в малкото джобче. Пуши ту цигара, ту лула. Ако се из-казва, говори дълго и монотонно, постоянно се връща към нещо, което вече е казал, все има нещо да добави и да припомни. Отегчен и скеп-тичен, в един момент Богомил Райнов ще се оттегли от тази компания, макар никой да не го е освобождавал от поста му на първи заместник-председател на писателския съюз. Преди оттеглянето Богомил Райнов ще изнесе няколко гневни тиради: за надвисналата опасност посред-ствеността да залее Съюза на българските писатели (цитира Емилиян Станев, който твърдял, че истинските писатели били десетина, а от себе си добавяше, че са стотина); за криворазбраната демокрация; за настъп-ващата анархия... Като старозаветен пророк говореше Богомил Райнов, раздразнението му нарастваше, докато чашата на гнева му преля и той достойно се оттегли.

Това са едни от най-безсмислените дни в живота ми. По-безсмисле-ни и от денонощията, пропилиени по кръчмите. Там, в кръчмите, също е било безделие, също е било губивреме, но поне съм бил наясно, че в кръчмите кисна ей така, без да си въобразявам, че върша съдбовни дела. С какво все пак мога да осмисля висенето си по тези умопомрачителни заседания? На въпроса – с въпрос: а кога ще седя редом до Йордан Ра-дичков, ще го наблюдавам, ще го слушам? От няколко години все на по-добни писателски сбирки съдбата ме среща с Йордан Радичков. С часо-ве мога от непосредствена близост да се вирам в него, да прониквам в думите му, да тълкувам жестовете му, да разгадавам мълчанието му: как опипва всяка дума; как не се доизказва; как говори, а очите му не гледат в никого и в нищо, защото са втренчени в невидими за нас светове; как изрича само част от това, което може да каже, а останалото запазва за себе си, разисква го със себе си, мълвейки на себе си „Да... да...“

И започнах да си записвам казаното от Радичков, да си припомням казаното от него преди години. И всичко си дойде на мястото. Вече тръгвам към реставрираната къща със скрита радост, че отивам да върша някаква работа.

2.

Радичков обича да говори с притчи, които в момента съчинява. През лятото на 1986 г. излезе романът на Ивайло Петров „Хайка за вълци“. Отначало около романа настъпи неловка тишина. На мнозина им се искаше тази тишина да не бъде нарушавана и романът да бъде отминат с мълчание. Други се опитваха да го съсекат, като го обявят за кулашки роман, в който се разстрелват партийни секретари. Все пак дискусия стана, романът получи признание. Какво е мнението на Радичков – мнението на един жив класик за друг жив класик? Чувал съм Йордан Радичков да се произнася с уважение за Ивайло Петров. Даваше го за пример как отишъл в Добруджа – там живее, там пише, нека и други да направят като него...

При обсъждането на някакъв доклад пак се завърза разpravия около „Хайка за вълци“. Отправят се сериозни обвинения, и то главно политически. Вдига се врява. Неколцина подкрепят обвиненията – романът бил старомоден, събитията около 9 септември се отразявали само в няколко страници...

Радичков изчаква да поутихне пукотевицата. Спокойно, внимателно, почтително казва, че „Хайка за вълци“ предизвика много спорове:

– Истината е, че този роман е един тежък сноп в нашата литература. Добруджански сноп. Ние го обикаляме, връзваме го, развързваме го, вършеем го, но той си е сноп.

Радичков добавя и поуката от притчата:

– Може би този роман ни завари малко неподготвени.

И врявата утихва.

Друг път обсъждаме конфликт в писателската гилдия. Георги Константинов ни чете дълго и невъздържано писмо на Надежда Драгова до Любомир Левчев. Любомир Левчев ни чете дълго и усукано обяснение във връзка с писмото на Надежда Драгова. Един по един си казваме думата. Всеки – според ума си. Някои се възползват от обстоятелството, че заседанието е в кабинета на Левчев, за да плонжират върху килима на Левчев.

Йордан Радичков гледа към килима, но не се готви за плонж, а сякаш там е написано това, което започва да говори:

– Работил съм с Левчев. В работата ни са възниквали спорове, при които ако единият излезе, така ще блъсне след себе си вратата, че подире му ще пада мазилка. Такива спорове обаче не могат да стават поводи за обиди, оскърбления и генерални оценки. Ако Левчев е обидил Драгова, защо тя не му напише едно лично писмо, в което да му каже всичко, и то така да му го каже, че да му горчи цял живот!? И да си го знаят само те – двамата, никой друг да не знае, защото нещата, казани между двама души, са много по-страшни.

Загледан в килима, Радичков чете притчата за килима:

– Ето, този кабинет е застлан с мокет. А отгоре – персийски килим. Това е наследство от Георги Джагаров. Килимът постоянно се набира. Ето вижте – гънки, гънки... Това е статично електричество. От него са тези гънки. Какво да се прави – винаги ще има статично електричество! За нас е важно да не се припъваме в гънките на килима.

Дни след 10 ноември 1989 г. беше свикано специално заседание на Управителния съвет на СБП. Група интелектуалци внасят предложение в „Литературен фронт“ да бъде поместен призив за митинг на площад „Александър Невски“. Такова чудо нечувано се случваше за първи път в нашата ферма – няколко души да свикват митинг!

Радичков разказва притчата за стадото:

– Сега ние сме като стадо овце. Едно стадо, което винаги е държано затворено. И когато оградата на кошарата, на егрека, е паднала, когато вратата е широко отворена, ние не излизаме, не отиваме в ливадата да пасем. Ние се въртим, блъскаме се, блеем, но не излизаме в зелената ливада. Гледаме ливадата, гледаме, че вратата е широко отворена, поблейваме, побутваме се, но не излизаме от кошарата.

3.

Радичков често се връща на проблема за писателската дума.

И все напомня:

– Да бъдем писатели във всичко!

Предстои събрание за запознаване с поредната докладна записка на Тодор Живков „за някои слабости и недостатъци в нашето общество“. Кои писатели да бъдат поканени за изказвания? Един от тях трябва да е Радичков.

Радичков не е въодушевен от всеобщото доверие, но започва да споделя гласно какво би могло да се каже по въпроса. Станал призори, прави си чайове и докато се въртял из къщния мрак, размишлявал:

– Три безопасни теми има за българските писатели: чистотата на българския език, преподаването на български език и литература в училищата, опазването на околната среда. Там писателите се движат като космонавти, могат спокойно да се разхождат в открития космос. По другите въпроси писателите говорят под сурдинка или фалшиво, двулично...

С характерната си напрегната интонация Радичков заключава:

– Нашият език, езикът на писателите, трябва да бъде мъжки, глаголен, действен!

Друг път се въртим около въпроса как да се подготвят писателите за предстоящата международна писателска среща.

– Да говорим не като глупаци, а като писатели – идва си на думата Радичков. – Докога ще повтаряме колко е важен мирът? Има ли идиот, който да каже, че иска война? За да не изглеждаме невежи, трябва да погледнем нещата малко по-иначе. Например, борбата за мир означава въобще усмиряване на света. Ние искаме мир и спокойствие, но хората от Африка искат сътресения, революции, промени. Има ли право ситата Европа да дава мъдри съвети на измъчената Африка?...

Радичков е стигнал до убеждението, че ефектът от писателската дума е равен на нула, особено в публицистичните изяви на писателя. Отдава го на обстоятелството, че не се вземат никакви мерки по повдигнати от писатели обществени проблеми. И друго:

– Писателската дума няма тежест, защото писателят е откъснат от народа. Ние нямаме устои, висим като паяци, отдалечени сме от народа си, хората ни гледат с пренебрежение, а в някои случаи – с омраза.

При друг случай Радичков ще подхване същата тема:

– Светът се пука по шевовете си, ние обсъждаме нашите си проблеми. Най-тежкото събрание от години насам беше за Творческия фонд – до два и половина през нощта. Ние човека и човечеството не сме обсъждали толкова, колкото личните си проблеми. Почиваме в писателски станции, правят ни зъбите, мерят ни кръвното налягане, даже се предложи да се прави техническа работилница за автомобилите на писателите. Ние сме едно литературно гето, ние сме се изолирали, както навремето изолираха болните от сифилис, оградени сме си плажа с въженце...

– А къде да лежим? – някой си изкряска.

– А народът къде лежи? – крясва и Радичков. – Писателите не влагат толкова страст в литературните си герои, колкото в мазетата си.

По повод на дискусия за дискусиите в печата:

– Дискусиите трябва да дискутират живота. Бабуваме на нещо, което още не е заплодено. Дъвчем един биберон, който не пуска нищо. Дискутираме за литературата, за езика, а животеца край нас – него кой да го погледне!

Радичков винаги прави пауза, поема си дъх, преди да си довърши мисълта:

– Сякаш седим на един литературен кантон и пропускаме всякакви влакове: бързи, бавни, товарни...

По същата тема доразвива метафората:

– Ние твърдим, че сме готови да приемем предизвикателствата на двайсет и първия век. Как ще стане това? Ние се возим във вагончета на един пътнически влак, на един товаро-пътнически влак, а животът се е качил на експрес.

Още по въпроса:

– Едно е да четем вестници, да слушаме радио, да гледаме телевизия, а съвсем друго е да се сблъскаме с реалните проблеми на живота. Писателят се страхува да се сблъска с животеца, обича да си живее с удобствата, със званията, с кариерата...

4.

Радичков рядко се намесва в разговорите пръв, но и рядко остава безучастен. За начало нещо подхвърля, навлиза предпазливо, постепенно се разпалва. Разпали ли се, Радичков става вулкан, който бълва метафори:

„Литературните критици, които стоят встрани от текущия литературен процес, са като някои локомотиви на сточна гара. Другите локомотиви ги изкарват, маневрират, пиукат, а те си стоят в депо.“

„Обедняхме откъм духовни лидери. Къде са духовните ни водачи? Аз говоря за един духовен упадък. Ние сме като попови лъжички в една локва – мигае на парцали и нямаме какво да кажем.“

„В днешната ни литература въобще няма герои. Вазов насели с герои цяла България. Елин Пелин засели Шоплука и Софийското поле. Йовков – Добруджа и Стара планина. Къде е Боримечката?

Нямаме литературни герои. Нямаме литературни светове. Това е скудоумието на днешната ни литература. В литературата ни има многолюдност, навалица – като хлебарки нахлуват отвсякъде.“

„Младите писатели са като всички ни: не познават живота, езика ни не познават, смучат си от пръстите, не са усвоили някои основни неща от писателския занаят, не могат да разкажат.

Младите поети са ми много еднакви. Като бройлери в месарския магазин: всички по 850 грама, чисти, опаковани. Мислят правилно, но мислят скучно. А като минат и през Софийския университет, стават гладки като паркет.“

„Наблюдавам, че в нашия език ударението се измести назад, назад, назад и той стана като старо четирикрако животно – схванато в задницата и все прикляква и се тътри, влачи се като пребито куче със схванат гръбнак.“

„Първите книги винаги наподобяват някого и нещо. Личи кога един човек е бил аргатин, слуга. И постепенно, след няколко книги, той се мъчи да излезе от този литературен чифлик и ако се е сдобил с едно малко парче орница, все пак решава да се труди до края на живота си на него. Може нищо да не ражда, но все пак човек оре, засява, прибира оскъдната жътва-градобитна, но се труди.“

„За разлика от критиката, аз виждам недостатъците на своите писания. Виждам ги, както добрият шивач вижда къде лошият шивач е тропосвал, къде виси.

А критиката прилича на онзи продавач, който гледа да продаде цялата стока на сергията – и добрата, и лошата.“

„Чета поезия, но малко, понеже тя е много стъстена в сравнение с прозата. Има един руски чай – пресован. Човек трябва да сложи малко парченце от него.“

„Аз лично предпочитам младите години, когато човек е още езичник. Гледам писателите как са работили на стари години... Пишат като едни добри християни, които знаят кое е праведно и кое е грешно, кое е вярно и кое е невярно, кое е правилно и кое е неправилно. Докато ранните години на човека са пълно варварство. Като грехопадение – нищо друго няма. Прошката е измислена от старците. По-късно, когато човек не може да греши, човекът иска прошка, иска милост.“

5.

Радичков се отнася подозрително към всяка подредба. Умуваме как да подредим писателите в отчетен доклад. Един предлага – по възраст, друг – по азбучен ред. Радичков кипва:

– Това е ужасно. Все мислим как да се подредим на опашката, как да подредим влаковете, как да наредим ешелоните. Значи – по азбучен ред. Ама коя буква да вземем – на името или на презимето? Всичко да наредим и да подредим по наш вкус!

Друг път с буйна страст обсъждаме неразбориите в писателските станции. Силно сме разтревожени от лудориите на децата. Гневни изказвания. Предложения за мерки – например, децата на писателите да не ходят в някои станции.

Радичков шава на мястото си неспнокоен, кани се да вземе думата. Отначало е саркастичен – предлага дори и жените на писателите да не ходят на писателските станции. После – направо:

– Аз съм разрушител. Човекът е разрушител. Светът е един пукнат глинен съд, една пукната делва. Ние плюем, плюнчим, лепим. Ленин бил казал, че бъркотията е естествено състояние на света, а ние всичко искаме да подредим... Преди години Вежинов прави рожден ден в писателската станция във Варна. Всички са пияни. Методиев и Левчев се бият. Трошат се бутилки... Друг път – пак във Варна, Васил Попов ударил по мраморната маса, отчупил малко парче – колкото за комка. Вдигна се врява, че е спукал масата на две... Ето, няма го Вежинов, няма го Васил Попов, няма ги някои други...

Радичков негодува от подредбата, но забелязва всяка нередност в живота. На два пъти бил срещал по световните пътища наши специалисти, които ходят до Англия да купуват бик. Не се знаело дали бикът е вече купен, или още ще се пътува до Англия и обратно.

Пролетта отпечатали нови ловни книжки, на които пишело, че са издадени от Министерството на горите. Докато председателят на ловната дружинка Дончо Цончев се нагани да завери книжките, Министерството на горите било вече закрито. Създадено е през пролетта, есента – вече закрито. И издадените през пролетта ловни книжки през есента вече са невалидни.

6.

Личният състав на редакцията на списание „Септември“ заедно с редколегията и поканени външни лица посреща новата 1985 година.

Наздравици, настроението се повдига. Радичков се е загнездил в един ъгъл, тихо обменя мисли с Герчо Атанасов, пийва лимонада и си зобва по някой фъстък, безучастен към общата врява. Наздравица обаче трябва да вдигне – изключения не се приемат. Става като примерен ученик:

– Какво мога да кажа аз, който пия една гола лимонада?... Когато работех в „Литературен фронт“, Славчо Васев ни събираше преди Нова година да мислим заедно за новогодишния брой. Получавах се най-сивият брой... На фона на миналото не виждам нищо утешително в настоящето. От ученическите си години помня майката на присъстващия тук Боян Ничев. Тя беше една учителка от Берковица. Невероятно интелигентна. И аз не знам – Боян Ничев, който е професор, доктор, дали ще достигне нейната интелигентност.

7.

Събираме се един по един на поредно заседание. Седя до Калин Донков.

Влиза Радичков и от вратата тръгва към Калин. Гледал е постановка на пиесата му „Обичан до смърт“ в Младежкия театър. Искрено му завидял на една сцена – човек върви по залез, светкат огньовете... Повтаря – искрено му завидял:

– Залезът е една особена зона на денонощието. Вероятно бог е започнал да замесва човека по залез, а не сутринта. Не утрото. Не петлите. Не Аврора... Залезът!

8.

В най-новата история имаше времена, когато около кръгли маси се обсъждаха остри проблеми. Радичков излиза от Полиграфическия комбинат с още трима-четирима души. Оживени, разгорещени, продължават някакъв недовършен разговор. В съзвучие с грейналото му настроение го питам да не би да е бил на кръгла маса по някой остър проблем. Да, обсъждали въпроса за културното общуване между народите. И веднага нещо му щуква, приканва събеседниците си за внимание – щял да разкаже виц, който е във връзка с обсъждания проблем:

– Магарето видяло конете на селската мера и хукнало към тях. „Готово!“ – рекло магарето. „Какво готово?“ – изгледали го конете. „Това, за което сме се събрали“ – отвърнало магарето. Конете му казали, че са се събрали да се надбягват. „Ех, да му еба майката! – изпсувало магарето. – А аз мислех, че ще си ги мерим.“

9.

Преди заседание по запаянковски разпалено се обсъжда срамното ни представяне на световното първенство по футбол в Мексико. Намесата на Радичков внася смисленост дори в запаянковщината:

– Нашата работа е все едно да бягаш на конни състезания с магаре. Магарето – храни го, зоби го, пои го, то си е магаре и кон не може да стане.

10.

Пак сме насядали около тежката кръгла маса на тежките дървени столове в подземията на реставрираната къща на „Ангел Кънчев“ № 3. Поднесли са кафе. Андрей Гуляшки е подшушнал на сервитьорката – бутилка водка. В очакване сме на Председателя: ще ни донесе важна информация. Водката идва преди Председателя и докато разливат от огненото питие, някой отваря дума, че всички големи писатели сме ги запомнили с по една-две техни фотографии, а днешните писатели се явяват по вестници, списания, книги с различни снимки и не можеш да запазиш трайна представа за техния образ. Обясняват това с напредъка на фотоизкуството или на писателската суетност.

Радичков има друго мнение и по този въпрос:

– Обезличили сме се.

И разказва една случка.

В България гостува Артур Лундквист. На срещата с госта дошъл и Атанас Далчев. Дошъл в някакъв дъжд, с някакъв стар чадър, от който се стичала вода, мокър шлифер, мокри очила...

Когато Далчев си тръгнал, Лундквист казал:

– С идването на този човек при нас влезе Стара Европа.

– Ето как само с едно влизане, с едно появяване Далчев остави следа! – довършва разказа си Радичков.

При нас влиза Председателят. От вратата – с новина. Състоял се е поредният пленум на ЦК на БКП. Извънреден. Изключително важен. Начертал мерки за реализиране в живота на Юлската програма. Проявено е пълно единодушие. Тодор Живков се изказал три пъти. Засегнал най-кардиналните въпроси. Например – увлечението по демократизъм.

– Редно ли е чистачката и потриерът да избират директора? – пита като в театрален монолог със зазубрени реплики Председателят. – Не е редно! Целият колектив заедно с чистачката ще избира управителен съвет, а управителният съвет ще избира директора.

– Да, ама при нас няма чистачки – влиза в диалог Радичков. – Ние сме писатели.

– Има чистачки – излиза от монолога със зазубрени реплики Председателят. – Има и чистачи...

След като ни информира, Председателят ни напуска и почти всички стават с него. С Андрей Гуляшки, Йордан Радичков и Кирил Апостолов оставаме на доброволни начала да изпием водката.

– От сто години не съм видял нищо ново – отпива от чашката Радичков.

– Не от сто години – потропва с лулата Гуляшки. – От десетте божии заповеди нищо ново не се е случило.

Кирил Апостолов – главен редактор на издателство „Български писател“, напирва да разбере колко страници ще бъде ръкописът на Андрей Гуляшки, заплануван за издаване.

– Около двеста и петдесет – казва Гуляшки. – Не повече от двеста и петдесет.

– Как двеста и петдесет! – реагира на мига Радичков. – Един български писател разполага с не повече от сто думи и с тия сто думи да изпише най-много стотина страници. Не повече!

Обръща се към мен:

– Бориславе, вие сте млад човек, запомнете от мен: стотина страници, не повече! – сякаш ме заклева Радичков. – Някои правят изявления: пиша роман, триста страници! Откъде толкова много думи?

Става шумно и весело – като в кръчма. Гуляшки е направил изчисление: стотина страници са мислите на писателя, другото е пряка реч.

Радичков не признава никакви изчисления:

– Започне ли с пряката реч, писателят се освобождава от отговорност. Пряката реч не е литература. Голямата литература я пишат онези писатели, които не търсят спасение в пряката реч...

От пряката реч минава на битови теми:

– Другарю Гуляшки, дай да слезем в ресторанта да поръчаме да ни направят по една скара за вкъщи.

Гуляшки приема предложението с добавка: докато приготвят скарата, да поседят и да изпият по нещо.

Докато излизаме от подземието на реставрираната къща, препирнята продължава: Гуляшки настоява да поседнат и да изпият по нещо, Радичков упорито се съпротивлява. Навън, на тротоара, Радичков вече не

използва обръщението „другарю Гуляшки“. Може би защото вече не сме в заседателната зала. Казва:

– Андрей, искам да си ида у дома, да си хвърля обувките, да съблека жилетката и да се нахраня като писател, а не да ям долу, в ресторанта, като нищожество.

декември 1984 – декември 1989

Източник

Борислав Геронтиев е роден на 12 август 1943 г. в село Градище, Шуменско. Завършил е българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Женен е, има дъщеря и син, който е спортен журналист във в. „24 часа“. Автор е на над 15 книги, сред тях – „Име на песен“ (1970), „Спомени за вино“ (1981), „Кладенец в двора“ (1985), „Бродове“ (1978), „Песните на моя народ“ (1987), „И става все по-страшно“ (1993), „Ти ли си она, който...“ (1994).

Коментари (4)

- 03-08-2014|**к.еленков**

...това, което Б.Геронтиев е споделил с читателите на Либерален преглед, е достойно за уважение – и като свидетелство, и като написание!

За мене писателското свидетелство е винаги е по-ценно от каквото и да било друго.

- 03-08-2014|**к.еленков**

...и най-важното: талантливо превъплъщение; с усет за значимостта на детайла и психологията на момента. с неподправено чувство за самоирония...Изповед, достойна за описаното

- 04-08-2014|**Иво**

... ето това са българските комуно писатели, и чалгата си има корени... липсва само надежда захариева...

- 10-08-2014|**Красимир Дамянов**

Скучно, предъвквано (веднъж май писах под този текст във Факел), скудоумно и безинтересно за разлика от това, което Борето носи в кръвта си, имам предвид писанията му за народната песен. Сигурно освен за тая банда подеци, някогашни лапачи и келепирджии а литературна ясла, подписах се на другите коментари. Боре, приятелю, като си седял я лайната и си взимал нечисти пари, не си въобразявай, че можеш да снесеш златно яйцеот от онази нявгашна съмнителна, направо отровна субстанция. Всички сме опръскани с нея, до уши, че и самият Радичков, получаше 500лева месечно директно от държавта да твори. Около 1000 днешни. Наред с всички останали редакционни, заседателни и какви ли още не не. Както и Ивайло петров, но те поне бяха талантиливи. Вярвай на майчината си кръв, поете, не на суетата на бледия спомен и на оглупелите читатели на подобна мемоаристика. Не съм забравил добрините, които си ми направил, но до брите ми чувства като човек към теб не променят схващането за вашето участие онази срамна игра, суснала сянката си за десетилетия върху нашата литертура и сринала писателския съюз. А той не бешесамо ваш, Беше съюза на Вазов, Елин пелин, К.Константинов, Лилиев. По-добър си мълчи, не свидетелствай, защото свидетелстваш срещу себе си.

Борбата против пробуждането

Автор: Златко Енев

Стана дума вчера, във Фейсбук, за поредната статия от „Прегледа“, човъркаща темата за „спасяването“ или липсата му, в най-новата българска история. Сега, ще ме прощавате, ако ви припомням неща, дето инак са ви известни и преизвестни, но по тази тема в моето списание по всяко време са се водели доста разпалени дискусии (искам да кажа, докато хората имаха желание да дискутират, поне тук: днес това желание, по едни или други причини, изглежда доста поохладняло – факт, който приемам и с облекчение, и с озадачение; един вид, толкова ли ви беше пàрата, сънародници мои чворести и упорити, та се отказахте вече? Инак, разбира се, опазил ме господ от ненужни мераци, не ми се дърли и кара и на мен, особено когато резултатите от това са комай хиляди страници, изпълнени единствено с документирането на собствената ни глупост неизбродна, моя и ваша, индивидуална и колективна...)

Та така. Заговорих се значи с едни млади момчета и момичета, и разговорът вървеше съвсем не чак толкова зле. Искам да кажа, спомена се **последната статия на Александър Везенков** (публикувана, между другото, в „Култура“ още преди около година, но появяваща се в „Прегледа“ едва сега, поради пропуска ми да я забележа по-рано). Спомена се с добро чувство, размениха се няколко общи приказки – и това беше. Нормално, нали?

Нормално, но само докато малко по-късно отнякъде се появи друго едно момче младо, което, по непроницаеми за мен причини, изведнъж *пльосна* в разговора следното повече от абсурдно твърдение: „И защо никъде в статията не видях да пише, че всъщност така наречените ‚нови земи‘ са били под гръцка юрисдикция? От там цялата обективност на статията отива на кино.“ Последваха безразборни размени на реплики, малко като в престрелка от лош уестърн, тоест патаклама без особено много смисъл зад нея, щото в първия момент аз бидох дотолкова ошашавен от бездънната глупост и невежество на тоя коментар, та дори не

успях да измисля нещо от малко-малко по-остроумно и само запитах останалите участници в разговора какво мислят за всичко това... На кое-то пък отговорът беше „Ами трябва да проверим фактите...“ Да проверим, вярно. Правилен подход. Умни млади хора, знаещи и научно мислещи...

Сега, понеже след тоя разговор вече съвсем не съм уверен, че публиката тукашна, четяща и чат-пат пудреща форума, е по-добре информирана от въпросните млади хора, да поуточня все пак за какво долугоре става дума. Значи, на 19 април 1941 г., далеч *предикаквото* и да било обявяване на война – някъде, някому – България навлиза с масивни военни сили (Петта българска армия) в Македония (на следващия ден – в одринска Тракия). Следва бърза и необичайно ефективна кампания за *българизиране* на тези земи, която включва, между другото:

- въвеждане на българско законодателство и утвърждаване на три административни центъра – Битоля, Скопие и Ксанти;
- възстановяване на епархиите на Българската екзархия и българските училища;
- предприемане на действия за подпомагане на завръщането на бежанците от Македония и Тракия в родните им места;
- провеждане на масивна кампания за културно преобразяване на окупираните – *за трети път* от 1912 г. – „нови земи“¹.

Всичко това, в зависимост от обичайните за настоящето ни български параметри – възраст, образование, информираност, политически пристрастия и пр. – може да бъде разглеждано или с възхищение, или с почесване там, където човек не го сърби, но едно е ясно: *Фантомас* се е развихрил, дами и господа, и то за трети път от началото на века. Шегички няма, няма и поплюване, за разлика от иначе тъй мижавото му присъствие в културната, икономическа, политическа и всякаква друга

1 Времената на Сан-стефанския договор, за да поставим нещата в нужния исторически контекст, междувременно лежат назад в историята с повече от половин век, а съответно нито Македония, нито одринска Тракия могат да бъдат наречени „български“ в някакъв друг освен баш-най-чисто-оруеловски, смисъл. Тукашните населения, пречиствани, пресявани и претаковани в хода на няколко последователни вълни на всевъзможни етнически прочиствания, „обмени на население“ и прочие благинки на балканския политически и социален инженеринг в продължение на десетилетия, са, в обичайния случай, *предполагам*, или „против всички“, или, *отново предполагавам* – „всекигови, стига само да ни оставят на мира“. (В днешна Уикипедия, между другото, за тези земи се употребява компромисния израз „овладени“, което вероятно е огромен прогрес в сравнение с обичайното „възвърнати“, което все още се употребява под път и над път от целокупното население, включително и във всевъзможни днешни медии, и т.н.)

история на полуострова, след като е бил пердашен, пердашен и отново пердашен, все заради същото това развихряне, в хода на няколко последователни грозни и унижителни национални катастрофи, от които той – очеводно! – не е научил нищичко. Нищичко. НИЩИЧКО!

Резултатът от всичко това – уж! – но само на уж! – е колкото добре познат, толкова и (по всяко време) предсказуем: поредна национална катастрофа, този път смекчена донякъде от отказа на сталинова Москва¹ да остави България да бъде разпарчетосана отново² – което инак би било напълно заслужено, защото какъв пък е смисълът от историята, ако една група хора упорито, по магарешки, отказва да научи каквото и да било от нея, по дяволите!

Някои от предхождащите и донякъде съпътстващи този резултат факти обаче – очевидно – са упорито укривани от широката публика българска – инак как би било възможно хората днешни, комай независимо дали млади или стари, да твърдят *най-сериозно*, след всичко това, нещо толкова абсурдно и космически бездънно колкото нещото, което *изтърпани* вчера онова младо момче? Значи, докато си възвръщаме така изгубеното, тамошните хора май-май не са съвсем съгласни да ни го възвърнат ей така, в резултат на което армията наша славна току поотупва едни или други гащи, както в Македония, така и в одринска Тракия. За македонските евреи и нашето „кой ни сра в гащите“ вече сме се наслушали до сита (имаме задължения пред шефовете, плащаме си ги – какво пък чак толкова?) В гръцка Драма пък се надига спонтанен бунт на местното население, в резултат на който армията-освободителка поутрепва така къмто три или повече бона жители, за поучение. Едно на ръка безплатен бой и тормоз за всеки, който посмее да каже „гък“ – това, *предполагам*, си е ясно, самите ние си го познаваме от малки, едва ли има какво толкова да се убеждаваме и поучаваме.

И сега, значи, някъде къмто седемдесет и кусур години по-късно – (дез)информираността на широкото население наше е до такава степен всепродължаваща и всеобхватна, че хората са в състояние да твърдят, *най-сериозно*, че някой друг, а не самите ние, ги е вършил всичките

1 Ирония на ирониите, но факт, поне откъм нивото на сегашното ми историческо познание.

2 Нещо, което не е спестено нито на Унгария, нито на Румъния, за Германия и Полша пък изобщо да не подхващаме приказка. Нека си припомним и това, уважаеми мои съотечественици

тия неща. Гърците са ни нареждали да трепем гърци, примерно. Такива работи...

Но всъщност цялата тази история е само един вид преамбюл (на български – въведение) – към другата, вече по-обичайната, тема за упоритото ни заслепление и незнание по въпроса за съдбата на българските евреи (и малцинства изобщо, но за това по-късно, *значително* по-късно, *предполагам*; нека в момента се ограничим до темата за евреите български и съдбата тяхна).

Значи, нека отново се опитаме да обобщим фактите възможно най-едро: историята за „спасяването“ на българските евреи си има собствена история, добре позната и документирана, но някак напълно неизвестна, в собствената си страна. Започва тази история, както е добре известно, съвсем не през 1940-те години – защото по онова време за нечие „спасение“ и дума не е ставало, никъде и никога: нито по време на самия акт, получил се по чудотворно и необяснимо чрез каквато и да било друга, освен миракульозна, тоест вълшебна такава, логика, нито пък малко по късно, по време на преговорите на съюзниците относно съдбата на победените хитлерови приятелчета, малки и големи, нито по време на, хм, хм, „народния съд“¹. Никъде – подчертавам: НИКЪДЕ в историята българска преди втората половина на 1960-те години, не се споменава и думица за „спасяване“ на когото и да било си – и нацията родна, задрямала и неосъзнаваща, както винаги, че господ най-неочаквано е решил да ѝ поднесе каре асѐ в ръката – си няма хал-хабер, че била „спасила“ някого си².

А започва историята, както обикновено, с един скандал: скандалът около книгата на Хана Аренд за онзи изверг и процеса му, в началото на

1 Димитър Пешев, основният „виновник“ за спасението, едва отървава кожата, както е добре известно – но не защото е спасил, комай еднолично, животите на къмто 50,000 души евреи, а защото години преди това – отново – е спасил от бесилото някакъв комунистически функционер. Елементарно, Ватсон? Така се прави история у насенско...

2 В единственото по-значително художествено произведение с (до голяма степен) българско авторство, посветено на тази тема *преди* откриването на спасителската ни роля – филма „Звезди“ на Конрад Волф по сценарий на Анжел Вагенщайн (1959 г.) – дори за миг не се споменава никакво спасение. Напротив – целият патос на филма черпи енергията си от трагичната съдба на „вдигнатите“ от Македония евреи, очакващи транспортирането си към крематориумите на Аушвиц. Как мислите, дали е случайно това, че този филм е на практика несъществуващ както в тогавашна, така и в днешна България?

60-те години¹. В едно-единствено кратичко изречение гранд-дамата на следвоенното интелектуално непокорство подсказва на света, че някъде там, на Балканите, има едно такова място, видите ли, в което на края на войната е имало повече евреи, отколкото в началото ѝ.

В хода на още няколко години всичко продължава да си остава незабелязано, както у нашенско, така и отвъд. Едва цели пет години по-късно, през 1967, изведнъж се пръква на бял свят „голямата идея“: Абе, ние сме били спасители бе! Абе, ние сме били спасители бе! Брей, какви сме будали, толкова време да не се усетим! Айде действайте, действайте сега да наваксаме, че времето не чака!²

И се започва тя, братко. Келепир, казвам ти! Малка ли? Нищожна ли? Посрана ли? Я ни вижте какво сме направили ние бе! Вие като сте токова напред с материала що не си спасихте евреите, а? И после няма да ви бием на световното ли? Били сме ви и пак ще ви бием, ей! Още преди петдесет години!

Забравена е Драма, забравени са единадесетте хиляди от Македония, забравени са и сополивите годинки отпреди „спасението“. Събитието започва да се раздува и придобива вселенски, космически размери. Де що има чедо българско, все е спасител. Самочувствие, братко! Самочувствие!³ Отде инак такава благинка тук, в страната на вечното послеа-томно затъмнение?

1 Отново добре известен факт: по онова време пък самата Аренд е яростно нападната от сънародниците си, поради безпощадното портретиране на формите на еврейско сътрудничество в процеса на (собственото си) унищожение. Днес вече, разбира се, тя е издигната на пиедестал – за същото онова портретиране. Грозна и поучителна история, особено за самите нас, които тепърва започваме да се влачим из дебрите на подобни лабиринти на националното себепознание...

2 Ситуацията в България се променя през 1967 г., когато Хаим Оливер, приятел на партийния вожд Тодор Живков, публикува книга, озаглавена „Бяхме спасени. Как българските евреи бяха опазени от лагерите на смъртта“. Книгата е преведена на множество езици и е разпространена из целия свят. Наред с това в София се организира изложба на тема „Спасяването на българските евреи 1941-1944“. Самата изложба, в превод на много езици, пътува из различни европейски страни, както и отвъд океана. През Втората световна война Т. Живков е оглавявал нелегална партийна клетка в софийския квартал Ючбунар, населен главно с евреи, а в последните месеци на войната е командир на партизанския отряд Чавдар, действащ в региона на София.

Щефан Грьобст, *Спасение, депортиране или Холокост?*, „История, митология, политика“, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2010, стр. 493-512.

3 Тук само един, вероятно далеч не най-драстичният, пример за „новото българско самочувствие“: Николай Флоров, преводач на (инак изключително важния и първопроход-

Но стига, стига толкова глума, че вече започва да ми омръзва и сам. Онова, за което става дума тук, уважаеми читатели, е упоритата борба *против* пробуждането, която се води в България през всичките тези след-десетонемврийски години, дни, часове, че комай и по-малки единици време. Борбата за робство, както сполучливо я нарича Албена Хранова. Борбата против себеопознаването и себепознанието, борбата против осъзнаването на това кои сме, откъде идваме и докъде евентуално бихме могли да стигнем, ако продължаваме все така както си я знаем.

„Няма такова нещо!“ продължава да си остава любимият български рефрен, независимо дали става за по-глубокото от Искъро или за националната история, извън вкаменения коловоз на национал-комунистическия наратив, който пък от своя страна не е нищо друго освен излизване в бетон на по-раншни, натъмнявани от Сан-Стефано та чак до ден-днешен мераци и мерачета за национално величие и връщане тъпкано на всичките унижения, които ни е поднесъл...

И пак, щем не щем, стигаме значи до основния въпрос...

Кой?

Кой всъщност? Кой ни ги е поднесъл и продължава да ни ги поднася, всичките тия унижения?

Как мислите?

Кой, уважаеми читатели?

Попитайте веднъж – ей така, за разнообразие – не някой друг, не примерно Делян Пеевски, а самите себе си...

Кой? Кой, аджеба...

чески) текст на Джон Миърсхаймър и Стивън Уолт „Израелското лоби и американската външна политика“:

„Тук не става дума за болезнени изявления като на нашия Милен Радев, или на нашата, на два строя метреса' Леа Коен и тяхното растящо снизхождение към българите по чисто еврейски маниер, развяващи като знаме вината на германците и непогрешимостта на евреите на път и под път, сякаш да ни сплашат. Ние нямаме нужда от напомняне – когато сме ги спасявали, не сме питали нито Хитлер, нито Сталин. Затова днес на Израел не дължим компенсации и можем със същия тон да кажем: нито Гюнтер Грас, нито Иран, нито палестинците са боксърски круши за Израел и за про-израелци като горните двама, да не говорим за фашизоиди като Нетанияху.“
(<http://www.svobodata.com/page.php? pid=9063&rid=6>, посетен на 28.7.2014)

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (29)

• 29-07-2014|Златко

А между другото – и това отново е нещо, което повтарям тук за не знам кой път вече – приликите между „спасяването“ на българските евреи и „възродителния процес“ срещу българските турци са до такава степен очевадни, че, ако това общество не беше толкова конформистко, лишено от реална енергия за промяна и независимо мислеща, критична интелигенция, те сигурно отдавна щяха да бъдат ясни на всички.

И така, нека погледнем двете събития в сравнителен план. И в двата случая имаме:

1. Лишаване на едно малцинство в България от основни човешки и граждански права.

2. Повече или по-малко масово ограбване, буквално до пословичните бели гащи, последвано от повече или по-малко масово напускане на страната от съответното малцинство.

3. Публично безразличие и дори солидно задоволство от страна на „населението“, свързано с латентни вражди и омрази, но основно, разбира се, с възможността за сравнително бързо собствено обогатяване, за сметка на „спасяваните“ / „възродените“.

Всичко изглежда повече или по-малко идентично, с една дребна, но разбира се базисна разлика: в първия случай целокупното население е

избрало да се гордее с ролята си в събитието (просто защото мнението на останалия свят е от своя страна достатъчно селективно представено в страната, за да нямат хората реална представа за това, че извън България все по-малко хора са съгласни да гледат на българите като на „спасители“). Във втория случай – макар и много бавно, макар и с много скърцане на зъби и хвърляне на къчове – населението малко по малко започва да се съгласява, че ролята му е била грозна, нечовешка и достойна за отрицание.

Ха сега някой да ми ги обясни тия поврати на тукашната „логика“ по някакъв смислен, човешки начин, ако обичате...

- 29-07-2014|**Златко**

Има и друга разлика, разбира се: в първия случай обществото все още допуска поне някакви форми на гражданско неподчинение (макар и с големи клизми, също като днешното), благодарение на което все пак става възможно за ОТДЕЛНИ ЛИЧНОСТИ да се съпротивят, при това много успешно, на колективната лудост и канибалска идиотщина. Именно с ТЕХНИТЕ заслуги днес се кичи цялото общество, опиянявайки се от мисълта за „собствените си“ заслуги...

- 29-07-2014|**Самолет 005**

Искам да попитам за членуването. Спасени ли са български евреи – да! Спасени ли са българските евреи?

Между „български“ и „българските“ явно има разлика. Това само граматическа особеност ли е?

Ако кажем, че не са спасени българските евреи, това означава ли, че не са спасени български евреи? Пустата му граматика и логика...

- 29-07-2014|**Няма лошо** (да се дискутира)

Тук има нещо много сбъркано (и не опира само до членуванеТО)...

Но да караме по ред.

Значи, добре е да сме наясно:

Първо: спасени (или не до там), съгласни днес (или не до там) с факта на своето спасяване, НЕ евреите са най-важното нещо на този свят. Втората световна война е СВЕТОВНА (а не „еврейска“) война. Цялото това фиксиране, и от двете страни, върху това какво се било случило с евреите в България („спасение“ ли, „анти-спасение“ ли), е просто един див про-

винциализъм – на фона на настина важните неща, които и в момента се случват по света.

Второ: Големият факт на спасяването (или ако предпочитате, на „не-доспасяването“) на българските евреи не следва да скрива от погледа ни един друг, още по-голям и неоспорим ФАКТ: че българското ПРАВИТЕЛСТВО тогава, в онези години, със своята ПОЛИТИКА, е успяло действително да СПАСИ (от ужасите на една иначе наистина СВЕТОВНА война) – успяло е да СПАСИ една далеч по-голяма част от населението на страната си (в сравнение с това, което са успели да направят други правителства, на други страни, по същото време). Това е по-големият ФАКТ, който трябва винаги да стои пред очите ни, когато се наемаме да оценяваме политиката, правителството, народът български и т.н.

Пробуждането ни за този очевиден ФАКТ ще е едно начало на истинското ни ПРОБУЖДАНЕ, ако ще говорим изобщо за такова.

(И друго нещо, може би просто любопитно, но като че ли останало незабелязано досега: ако се зачетете в исторически публикации, ама не български, а западни, ще видите, че когато става въпрос за този период, там се говори не за „Германия“, а за „Нацистка Германия“ и не за „Италия“, а за „Фашистка Италия“ – а когато се говори за България, такива определения няма – „България“ си е просто „България“! България нито е „нацистка“, нито е „фашистка“! Тълкувайте си го този факт, както пожелаете – но го имайте предвид!)

- 29-07-2014|Златко

Сложничко твърдение, тъй като е заредено с поне няколко подводни мини, очевидно непознати на коментирация. И така, по ред на номерата:

Първо: България не само преминава през войната почти без сериозни крушения (изключвайки бомбардировките над София). Нещо повече, **много** повече: тя е една от онези европейски страни, които на практика ПЕЧЕЛЯТ от войната (поне докато тя върви). Това е добре известен факт. Ето какво казва например Тони Джуд в студията си „Миналото е друга страна“ (публикувана тук на сайта):

И все пак... Втората световна война не е една и съща за всички. Някои места са имали доста „добра“ война, поне до най-последните ѝ месеци. Бохемия и Моравия например са се оправяли сравнително добре при нацизма, предпочитани

заради естествените им и индустриални ресурси, образованата им и отстъпчива работна сила, както и заради близостта им по маниери и външен вид (но не и по раса) до немските им съседи. Повечето чешки работници и селяни са глезени от германците, които им осигуряват високи заплати, пълна заетост, добри провизии и т. н.; само членовете на съпротивата, комунистите и евреите, тук както и навсякъде другаде, се намират в сериозен риск и са изложени на постоянна заплаха от тормоз, загуби и депортация. Словаците и хърватите най-после получават собствени „независими“ държави, макар и управлявани от колаборационисти, и много хора са изключително доволни от това. Германците и австрийците пострадват тежко едва към последната фаза от войната, като дотогава икономиките им са поддържани от насилственото извличане на материали и работна ръка от окупираните територии. Дори и Франция, а всъщност може би особено Франция, не е чак толкова зле – повечето от военновременните загуби и някои от най-тежките актове на колективно наказание идват едва след като Съюзниците дебаркират (което обяснява и смесените френски спомени по рози въпрос). Навсякъде по времето на Втората световна война е очевидно недобре да си евреин, циганин или поляк; нито пък е безопасно да бъдеш сърбин (в Хърватска), руснак (до 1943), или пък украинец или германец (след 1943). Но ако човек би могъл да спре часовника в, да речем, януари 1944, по-голямата част от окупирана Европа би имала само малко неща, от които да се оплаче, в сравнение с онова, което идва малко по-късно.

Миналото е друга страна – част 1

Спирам тук, за да се опитаме всички да осъзнаем какво означава този тъй нееднозначен факт. От една страна, вярно – ние сме били сред онези, които са „минали метър“, благодарение – съгласен съм – най-вече на изключително ловката (и лишена от „ненужни скрупули“) външна политика на Борис III.

От друга страна обаче – и според мерките и теглилките на днешна Западна Европа това съвсем не е една предизвикваща възхищение страна – България е сред онези, които печелят именно защото са на страната на нацистка Германия. А това означава, че някои други губят, при това

губят немалко, и то *именно* нещата, които печели България. „Новите земи“, примерно. Или личните си имуществва. Или животите си, ако са сред особено лишените от това „умение“, на което толкова се възхищава преждеговорившия.

Второ: България – или по-точно нейните жители, ръководени от различни, но в това отношение удивително единомислещи, режими и правителства, печели доста и от „спасяването“ на евреите. Какви точно са икономическите измерения на келепиреца може да се види най-добре в първопроходческата студия на Румен Аврамов **„Спасение‘ и падение“**, части от която също са публикувани тук. Ясно е обаче, че е пипнато много, пипнато сериозно и без задаване на ненужни морални въпроси (също като в горния коментар). Победителите не ги съдят, точка. Само че, пардон: кои тук са победителите? И що така тази нация от победители нещо все не може да се отърве от вечно насраните си гащи?

Трето: близо седемдесет години след края на войната, и след като по-голямата част от Европа вече е преминала през дарака на (някакво) себепречистване, (някакво) признаване на съучастие в позорни, гнусни и нечовешки неща, малка България – или по-точно доста големички части от прогресивно настроеното ѝ население – продължава да мисли, чувства и живее според максимата „когото хванали – хванали; нас докато не ни хванат, тъй ще си я караме“. Били сме си „взели“ Македония и одринска Тракия, изпратили тамошните евреи на смърт, настроили македонците завинаги против себе си, избили нам колко си гърци, ограбили собствените си евреи, после ни лук яли, ни лук мирисали, обявили се за техни „спасители“ – че кво толкова? Някой да ни е хващал? Не е, нали (или поне самите ние не можем да го видим – те хората какво правят там навън, нас това не ни интересува; тук вътре нищо не се чува някой да ни е хващал в лъжа и измама; а това значи – невиннички сме като гергьовски агънца и толкоз!).

Да говоря ли още? Хайде стига, че в увлечението и златоустието си като нищо може и аз така да се понаакам (ако не съм го направил вече). Прочее, който иска да слуша – добре дошъл. Който не: да поизчакаме и видим кой ще удържи по-дълго (искам да кажа, за кого първи ще удари камбаната, уважаеми мои; в дебелоглавието и непреклонността ви, опазил ме Господ, не си позволявам да се усъмня дори и за микро-секундичка!)

- 29-07-2014|Златко

П.П. А че България не е била „нацистка“, нито пък „фашистка“ в смисъла, в който са били такива тогавашните Германия и Италия – добро утро на всички откриватели на топлата вода! Била е малка и спарена авторитарна монархия, все пак допускаща определени форми на гражданско неподчинение и дори някакво подобие на демокрация (Народното събрание никога не се е превръщало в онова, в което е превърнат примерно немския Райхстаг, тук се запазват някакви остатъци от буржоазна демокрация).

Моля за извинение, но дали тук отново не започваме да си обясняваме (и проверяваме) колко прави две и две?

- 03-08-2014|e-ink

Разбирам какво искаш да кажеш, Златко – и на мен ми се иска всеки един човек, свързан с българската история, да е бил спасен. Ясно е, че истината е далеч от това пожелание. Но нека поради това да не опростяваме нещата – Хана Аренд била се сетила в две изречения, еди-кой-си започнал да ѝ приглася и не щеш ли, още един мит се появил, от който сега „стрижем“ ползи.

Първо: За англичаните това опазване на живота на 50-ина хиляди човека – избягвам думата „спасяване“, за да избегна всякаква неподобаваща самоувереност – и до ден днешен е неизвестно. Повтарям – НЕизвестно. Независимо, че въпросното българско спасяване периодично се появява в пресата им като новина, те знаят само за датчаните.

Второ: Преди да се облеем с кал отгоре-додолу – рефлекс срещу опитите да се позлати всяка страница от българската история – не можем ли да попитаме и самите евреи какво мислят по-въпроса? Например тази книга:

www.amazon.com/Beyond-Hitlers-Grasp-Hero...garias/dp/1580620604

50 хиляди човека не са мит и въпросното „спасяване“, добро или лошо, не е станало без страх и битка. И това е достойно.

Тук могат да се видят обстоятелствата, поради които никой в България – според думите ти – не бил чувал за някакво си спасяване преди 60-те. На тази страница е и името на мой праядо: [Individuals_and_groups_assisting_Jews_during_the_Holocaust](#)

• 03-08-2014|Златко

Ами какво да ти кажа, Кристин? Хем съм съгласен, хем не. Собствената ми умонагласа съвсем не е онази на еднозначното отрицание, както може би изглежда при разходките из този сайт, чийто цвят се определя най-вече от конфронтацията – конфронтацията с онова, което оттук ми се привижда като море от конформизъм, удобство, леност и прочие нашенски добродетели. Всичко, за което се боря, поне в собственото си виждане, е един ПО-РАЗЛИЧЕН поглед. Удивително е колко добре функционира филтрирането на информация в България – не по нечия зла воля, убеден съм, а просто защото в тази страна ЛИПСВА търсене на алтернативи, ЛИПСВА желание за реално разграничение от познатото и удобното, от онова, **на което са ни учили**. Това е емоцията, която ме ръководи, останалото са рационализации, които си доставям чрез непрестанно претърсване и пресяване на всевъзможни източници на информация.

И, за да „разкрия“ още нещо, Кристин: знаеш ли кой е моторът, който ме движи във всичко това, през всичките тия години: простичкото усещане, че въздействието на ЦЯЛАТА ТАЗИ работа върху собствената ми персона е просто необозримо благотворно. В хода на работата над „Прегледа“, така поне си въображавам през кривото огледало на самонаблюдението, израснах толкова много, станах толкова по-различен човек от онзи, който бях допреди десетина години, че нищо на този свят не е в състояние да ме убеди, че в тая тук работа нямало смисъл, може би дори някакъв ОГРОМЕН смисъл. Щом променя мен, трябва да променя и други. Може би по други начини, с други скорости и в други отсенки, но това тук чудо променя – нещо си, някого си – РЕАЛНО.

И, което е още по-важно: колкото повече време отминава, толкова по-ясно започвам да чувствам как една все по-висока и все по-непреодолима стена започва да ме разделя от връстниците ми, от хората по на 50 и нагоре (съжалявам, защото знам отлично, че и самата ти си в тоя, нашичкия отбор, така че тук съм принуден да моля за извинение, възможно за приемане или не). Но реалността такава, каквато започвам да я преживявам от известно време насам, е еднозначна: аз съм от отбора на „окупаторите“, на 20-30-годишните, че и на по-младите от тях. (Сигурен съм, че някой ден и те ще станат на по петдесет, а аз все така ще си оставам на 20 или 30, ха, ха, ха, запретвам яко и ръкави, и крачоли, да видим с какво ще ме халоса по егоманияшката глава животът).

Толкова засега, Кристин. Ще поживеем, ще видим на чия страна ще се окаже времето. А иначе: успех, здраве и щастие за всинца ни, разбира се. В едни и същи, или в различни отбори. Майната му на всичко...

- 03-08-2014|**Златко**

И, докато си говорим така, да задам тук и един въпрос, който вероятно много-много не занимава сънародниците ми: защо, аджеба, никой не ще да знае за нашето (и множество други, „героични“ деяния от времето на Втората световна, както удивително ясно и ЗАСРАМВАЩО, ни показва Тони Джуд примерно, в монументалната студия, която се скапах да цитирам тук (тоя път няма да го направя, ще посоча онази на унгареца Рихард С. Есбеншаде) **Запомняйки, за да забравим**

...та, защо, аджеба, никой пет пари не дава за тая „героика“, но пък ЦЕЛИЯТ свят знае отлично, че Германия и германците са едни от малкото нации и хора на тоя свят, които не се свенят да издигат един след друг паметници на СВОЯ НАЙ–ГОЛЯМ ПОЗОР, и целият свят им се възхищава за това, ако и да не следва непременно примера им?

Та да попитам отново де: защо ли, аджеба?

- 03-08-2014|**Златко**

И понеже темата е повече от важна, нека продължим още малко така с въпросите и (липсващите) отговори, колкото да си направим тренировката (ясно е, че никоя от двете страни няма да се помръдне от позициите си, тук всички водим окопна война:)).

Защо ли аджеба, поредният държавен опит за (себе)потупване по рамото, този нещастен сериал „Недадените“ беше наречен с неласкатаелното име **„Негледаемите“**? И възможно ли е изобщо днес, в тези дни на всеобщо достъпна информация, да се „продава“ толкова лесно на публиката тезата за „националната гордост“ (защото тя, публиката, може и да си е публично инатеста и тъпичка, но, оставена сама на себе си, никаква кукувица не ѝ е изпила ума, ама никаква, казвам ви!)

Но, за да не ви занимавам единствено и само със скучни, познати на всички неща, ето ви тук едно парченце информация, което евентуално е непознато за повечето от вас: в същото това време, в днешна Германия, един от най-успешните мини-сериали на последните години се оказа „Нашите бащи, нашите майки“ (преведен на английски като **„Поколението, война“**)?

Гледайте го непременно тоя филм, страхотен е! Войната и всичките ѝ хубости, представени ЧЕСТНО, без лъжа и опити за представяне на самите себе си като нам кви си... Но и без опити да се заровим до шията в лайна. РЕАЛИЗЪМ! Поляците например вдигнаха шум до Бога, щото немците били ги представяли „изкривено“ (в няколко епизода от филма историята се върти около антисемтизма на „Армия Крайова“). Направо косите ти да настръхнат, особено когато стане ясно, че надушат ли поляците, че си евреин, свършено е с тебе! И особено онази сцена, в която, след като с огромно разочарование са установили, че спрения от тях влак кара не муниципални и оръжие, ами „жидове“, дето отиват на екскурзия до Освиенцим, полските партизани НЕ ОТВАРЯТ вратите и ги оставят там, да мрат! Олеле, майко юнашка!

Изобщо, разлика от небето до земята! Имам пред вид, между тях и нас, а комай и между тях и повечето останали в Европа (ок, ок – знам, че говоря глупости; ако ме чуят самите германци и особено по-радикалните ми тукашни приятели, сигурно веднага ще ме вдигнат на балон). И все пак, да си довърша глупостите: днешните германци май са едни от малкото народи и конгломерати от личности в тоя свят, които имат някаква щогоде ясна представа за това кои са, откъде идват и какво трябва да правят, за да не се върнат отново там, откъдето идват...

И така: губя ли си тук приказките с вас, или има някой там да ме чуе? А, радио „Свободна България“, какво ще ми отговориш?

- 03-08-2014|Златко

Съжалявам, но с мен е така: влезе ли ми в главата някой червей, не мога да престана, докато не го премеля и предъвча от всички страни, мислите вървят в главата ми както те си искат, а не както ги командвам аз. Та така и в случая – по липса на други участници в разговора, ще си го водя сам, няма къде да ходя...

Та, какво исках да кажа: докато ние тук си се замеряме с книгите на стари хора, писани преди доста години – и все възхваляващи България и нейния „подвиг“ (като в същото време грижливо филтрираме и не допускаме до съзнанието си всички ония, които не го правят, примерно **класическото изследване на Фредерик Чари**, дето все още не е преведено на български)...

Докато ние си се заглавикваме така едни други с героични приказки от вчера, светът **комай започва лека-полека да променя мнение-**

то си относно българския героизъм и спасението на евреите. Накрая пак май ще стане така, че ще научим откъде кои сме и какво сме правили, докато сме си разправяли героични истории...

- 03-08-2014|**e-ink**

Не мога да ти отговоря на всичко, Златко, написал си много неща по много теми, пък и не съм сигурна, че ми отговаряш точно на мен.

Веднага ще се съглася, че твоят „Преглед“ е чудесна платформа за свободни мнения.

Колкото до дискусията, исках само да обърна внимание, че ако истината е сложна, няма да ни олекне, като я превърнем в нова митология.

- 03-08-2014|**Златко**

Абсолютно си права, Кристин, щото, колкото и да се напъваме, не можем да задминем нито германци, нито датчани, нито дори и гърците, поне в обозримото бъдеще. Въпросът е в коя посока да се напъваме, но затова се наговорихме достатъчно, стига толкова. Още повече, че мен все още ме чакат последните няколко хиляди страници, които трябва да оформя, преди да мога да се върна към някакво по-нормално битие (след което, предполагам, ще съм си заслужил някоя по-здрава пиячка, пък ако ще да се разчуе)...

- 03-08-2014|**Леон Бенатов**

Позволявам си коментар: В Филма „Недадените“ с архивна точност героите изговарят реплики от архивите до серията със смъртта на царя. Дания не е спасила своите евреи. Това се дължи на висш немски дипломат, научил какво се готви, минал в Швеция, получил съгласието за приемане на евреите, съобщава на еврейските лидери и на 28 септември 1943 7000 души от всичко 7750 избягват. Корабите на немците са приготвени, но на 1 октомври 1943 прибират само 750 евреи. Датското правителство чрез червения кръст осигурява прилични условия за тези 750 човека. В днешна Германия с голям успех се играе мюзикъл за Лиляна Паница и събитията с автор синът на нашия режисьор Боян Дановски. Да споменем и филма на Хаим Оливер „Ешалоните на смъртта“ -1986, където му беше наложено да включи образа на Тодор Живков като спасител.

И към обширните коментарии на г-н Златко Енев моята оценка за тогавашна България. Де юре независима, де факто окупирана. И стан-

дартния ми въпрос преди да критикувате: Как бихте постъпили Вие, ако бяхте на мястото на тогавашния монарх?

- 03-08-2014|**Златко**

Дълъг, предълъг живот и здраве ви желая, господин Бенатов!

(Хубаво е все пак, че не ме питате какво бих правил, ако бих бил на мястото на Хитлер. Щото в нашия свят всичко е възможно)...

- 03-08-2014|**Леон Бенатов**

Г-н Златев, отговаряте ми със снисхождение. Висок ценя Вашата все-странна култура и осведоменост и това, което правите с трудното издаване на списанието. Но с логичното мислене придобито в курса по математика от 4 семестъра при професор Брадистилев си позволявам да Ви опонирам. Вашият израз „фашизоиди като Нетанияху“ ме кара да се замисля. Как би постъпила България, ако екстремисти от Македония непрекъснато изстрелват ракети към Благоевград и други населени места? Би ли имала право на самоотбрана? И техните претенции да бъдат заграбване на част от югозападна България.

До тук. Всеки има право на мнение.

- 03-08-2014|**Златко**

Ееее, четете малко по-внимателно, господин Бенатов. На възрастта ли да отдавам сега и това, че, първо, не можете да запомните името ми и, второ, ми приписвате неща, които идват от нечий чужди коментари? Вече доста години посещавате тук сайта, или поне такова е усещането ми. Крайно време е да развиете нещо като усещане за различните СТИЛОВЕ на хората, които участват в пререканията, пардон, дискусиите тук...

А това, че някой си позволява да ви говори снизходително, говори или за собствената глупост на този някой (си), или за това, че снизходителността малко по малко се превръща в единствено възможната мяра на един вид определени развития (най-вече възрастови).

(Съжалявам, не обичам да пия време, а тукашните разговори най-често ме заставят да правя именно това...)

• 03-08-2014|**Леон Бенатов**

Извинения към г-н Златко Енев заради неволно объркване на името и действително изразът „фашизоиди като Нетаниаху“ е цитат от друг автор. Грешките не се дължат на възрастта ми. Успех на списанието.

• 03-08-2014|**Златко**

Надявам се сега да не е нужно да обяснявам и това, че примерът с господин Флоров е даден в ОТРИЦАТЕЛЕН смисъл, тоест като пример за това докъде може да се стигне в опиянението на **наспасителското само-чувствие...**

• 04-08-2014|**Sevcap**

Макар, че бях решила да не пиша вече тук, не мога да не изразя удоволствието от прочитането на горния текст, а и на разсъжденията по-долу, в коментарите, и да благодаря на г-н Енев, че той и няколко души (много малко, и наистина родени след 90-те години), възвръщат до известна степен надеждата ми, че „може би има, все пак, надежда в България“, въпреки че самият той категорично се е отказал от това сякаш:). Споделям напълно мислите Ви, г-н Енев, и искам да отбележа, че не веднъж, в разговори с приятели българи и турци, самата аз, като „българска“, в миналото и „турска“, в момента туркиня:), съм се опитвала да изкажа подобни на турците, за Турция и на българите, за България (по-косвено) и за Турция (по-направо). И наистина съм се убеждавала, че няма нищо по-постоянно от неподдаваща се на промени българска глава. За турската не съм толкова обезкуражена...факт, какво да се прави.

След идването ми в Турция (1989), седнах и започнах да търся, чета и питам, за всичко, което ми беше неясно, забранено, недостъпно и пр. дотогава. Искях да знам, защо съм това, което съм и защо с мен (и други като мен), се случват нещата, които ми (ни) се случват. И това, което научих, (а се научава, стига да искаш), ме освободи, точно както го е написал Енев:

„И, за да „разкрия“ още нещо, Кристин: знаеш ли кой е моторът, който ме движи във всичко това, през всичките тия години: простичкото усещане, че въздействието на ЦЯЛАТА ТАЗИ работа върху собствената ми персоне е просто необозримо благотворно. ... през кривото огледало на самонаблюдението, израснах толкова много, станах толкова по-различен човек от онзи, който бях допреди десетина години,

че нищо на тоя свят не е в състояние да ме убеди, че в тая тук работа нямамо смисъл, може би дори някакъв ОГРОМЕН смисъл. Щом променя мен, трябва да променя и други. Може би по други начини, с други скорости и в други отсенки, но това тук чудо променя – нещо си, някого си – РЕАЛНО.“
Но хайде, да не съм толкова екзалтирана, че ей сега ще ме охладят с един куп възражения и въпроси, г-н Енев вкл. Все пак, благодаря, най-вече за това, че ги изказва един българин... иска се смелост за това. Поздрави!

• 04-08-2014|Златко

Ще реагирам само на това (повтарящо се редовно тук) „бях решил/а да не се обаждам повече“.Знам,че маниерът ми на водене на разговорите тук не е по вкуса на почти никого – приятел или не – защото почти винаги успявам да изкажа едно или друго нещо по такъв начин,че отсрещната страна се чувства лично засегната. Искам да кажа, МИСЛЯ си,че го знам. Допреди известно време се опитвах да бъда по-дипломатичен,да не засягам чувствата на хората,да щадя едно или друго самолюбие. Но резултатът от това беше,поне в собствените ми очи,че качеството на разговорите не се подобри особено,а общият тон,оцветен винаги, Винаги,ВИНАГИ от атмосфера на конфронтация и сблъсък,не се промени с нищо. Така че в края на краищата се отказах,приемайки неизбежния риск,че ако престана да внимавам,рано или късно може вместо осторезичен да стана просто арогантен,самоуверен и,в края на краищата,тъп и непоносим. Признавам,че нямам критерий за всичко това и заплахата продължава да си виси над главата ми. Надявам се да успея да почувствам кога губя почвата под краката си,от вашите реакции,искам да кажа,но това е изключително трудно,тъй като от моя гледна точка реакциите са винаги едни и същи – винаги несъгласие,винаги борба на воли,разбирания и мирогледи,винаги с рогата напред,винаги „грабвайте телата“. Така че – за да приключвам – вече не щадя никого и нищо (включително и себе си, доколкото това е по силите ми). Съжалявам,ако това прави разговорите невъзможни за огромен брой хора.

И,за да стигна до важното,най-накрая: ВЪПРЕКИ всички лични недостатъци на водещия,тук винаги се цени здравия разум,логиката и способността за убедително говорене.ВИНАГИ. За съжаление тези неща са толкова голяма рядкост в тукашните разговори,че понякога наистина

ми идва да ревна, но принципът си остава един и същ: здравият разум, добрата воля и умението за независимо мислене си остават над всичко останало. Ако имате на своя страна тези способности, то няма от какво да се безпокоите, поне тук. Ако не – какво пък толкова, в българския Интернет има много други места, където може **ДЕЙСТВИТЕЛНО** да се говори всичко, кой каквото му скимне. Глупости, безсмислици, обиди, ругатни, всевъзможни простотии... Не твърдя, че това е единствената алтернатива, сигурен съм, че има много места, на които се събират и разговарят разумни хора, но за съжаление не разполагам с толкова свободно време, че да ги издирвам или може би участвам в тях. Това тук ми стига, та престига...

Хайде, лек ден на всички ви!

- 04-08-2014|**Златко**

Но **СПЕЦИАЛНО** пред Севджан имам грях, който трябва да приема и признава, защото в онази грозна и разпалена дискусия около представянето на харема в един момент изгубих контрол и започнах да я **ЗАПЛАШВАМ**, което, откъдето и да го погледне човек, е израз единствено на страх и неувереност в собствената правда или способност за справяне със ситуацията. Така че нейният гняв – и евентуално недоверие, а може би и малко презрение – си е напълно оправдан. Човек – или поне човекът, който съм аз – не винаги успява да се задържи на висотата на ситуацията...

- 04-08-2014|**Златко**

Все пак не бих се съгласил еднозначно с прокрадващия се тон на етническо разграничение И що се отнася до чисто интелектуални способности (като например способността за промяна, лична или колективна), която се прокрадва в коментара на Севджан. Предполагам, че обяснението за това е просто – нейният живот в Турция е несравнимо по-добър от онзи, който е водила в България, откъдето и (според мен прибързаното) заключение, че турците са „по-способни за промяна“ или „по-гъвкави“ от българите. Съдейки по интелигентността, която винаги е демонстрирала тук до този момент, съм склонен да мисля, че и самата Севджан едва ли вярва чак толкова много в едно толкова ирационално твърдение. Хората са хора навсякъде и това, че принадлежат към един или друг етнос, не им дава никакви особени преимущества, не и като етнос, във всеки случай. Обществата, разбира се, са различно високо развити и

тук аз съм вече съгласен – да, Турция е по-високоразвита от България страна, така е. Но това НЕ прави турците като етнос „по-гъвкави“ или не знам какви. Има и там достатъчно много каменни глави, но хайде да не я подхващаме тая тема, че няма как да ни доведе до нещо хубаво...

• 04-08-2014|Sevcap

Ако ще си говорим в 3-то лице, нямам нищо напротив:)

Не съм рабрана или прочетена добре, ако се смята, че тъй катонейният живот в Турция е несравнимо по-добър от онзи, който е водила в България, откъдето и (според мен прибързаното) заключение, че турците са „по-способни за промяна“ или „по-гъвкави“ от българите. Напротив, т.нар. „български турци“ са също толкова мудни в това отношение.

Имах предвид, че и тук, в Турция, както и там, в България, хората имат нужда от такава самокритичност (слабо казано) или самобичуване, ако щете, макар, че е малко „твърдо“ като метод, едно „пречистване“, за което говори Енев постоянно. Но когато започна да говоря за това, се сблъскам с по-големи трудности в България и с българите, отколкото с турците и в Турция. Може би, защото „самобичуването“ тук е част от религионата култура, която въобще не е за пренебрегване, тъй като Турция е една от най-религиозните страни в света. Освен това, ако не беше по-отворен към промени турчинът, можеше да достигне тоя икономически възход и развитие, за които споменава и Енев и към които, пък аз самата, съм резервирана и залагам повече на традиционната му отвореност и уважение към другото, непознатото и чуждото, както и невероятната му приспособителност към околната среда. Това си има и отрицателни страни, разбира се, но положителните са също невероятно много.

Много бих искала и българинът да беше малко по-гъвкав и по-отворен към другото и непознатото. Доколкото за гнева, недоверието или презрението (каква неприятна дума! Коя съм аз, та ще презирам някого? И все пак, за информация: опитвам се да следвам философията на Мевляна, доколкото мога, де:)), не съм гневна, не съм и недоверчива, но огорчена, да. Особено, след оня спор, в който въобще не критикувах това, което беше писала авторката, а гледната точка, от която провеждаше тая критика, но никой не пожела да го види. Още повече, че след тоя спор Златко Енев ме изтри от приятелите си във Фейсбук и когато го попитах дали го е направил без да иска или съвсем съзнателно, не получих даже отговор.

Не че е нещо, де...само да отбележа, в отговор на репликата.

- 04-08-2014|**Златко**

(В трето лице заговорих само защото не знаех дали да говоря на „ти“ или на „вие“)...

А това за Фейсбук ми е ново... Също както и запитването след това. Не си спомням, ако и да не отричам, тъй като очевидно става дума за факти. Понякога вярно съм като някое малко биче, което хвърля към преди изобщо да се е замислило над каквото и да било. Но по правило се опитвам да го държа под юзда, бичето.

Както и да е. За Фейсбук не знам какво се е случило, а за онзи спор признах вече, че не бях прав.

Хай стига толкова, че тук стана вече нещо като изповедалня...

(А за турци, българи и прочие – добре, че е лято, щото инак като се развихрят тука моичките Фантомаси, после не мога да изчистя форума в продължение на седмици)...

- 18-08-2014|**Пенка Ангелова**

„ще видите, че когато става въпрос за този период, там се говори не за „Германия“, а за „Нацистка Германия“ и не за „Италия“, а за „Фашистка Италия“ – а когато се говори за България, такива определения няма – „България“ си е просто „България“! България нито е „нацистка“, нито е „фашистка“!“

Мисля, че си заслужава малко повече да се замислим над този цитиран факт. В България (и в някои други от новите демокрации, но за това няма да става дума тук) **няма дистанция към миналото** България си е просто България и ние сме НИЕ с всичките профашистки, комунистически и каквито още искате правителства. Опитвала съм се няколко пъти в този форум да наблегна на този идентификационен синдром. Не се чува. Съвременната германска политика, историография и политическа култура се дистанцира от политиката, идеологията и завоевателните и унищожителните практики на нацистка Германия. Защо НИЕ сме си все НИЕ. Толкова ли е трудно да се прецени политиката на едно правителство, което става съюзник на Германия и Италия, което също като Германия, Италия, Австрия и др. през 1935 г. разпуска Народното събрание, забранява партиите и отменя Търновската конституция, а по-късно и приема Закон за защита на нацията. Разликите между италианския фашизъм и германския националсоциализъм не са по-малки отколкото към българския (авторитаризъм ли искате да го наричаме???, по-точната дума е

фашизъм). Ама не, все трябва да сме някакво специално изключение. Съюзници, ама не съвсем, противници, ама не съвсем, спасители, ама не съвсем. Докато говорим за НИЕ в цялата тази история, няма да има нито просветление, нито просвещение, нито пробуждане...

Фашистка България, това означава, че режимът е бил фашистки, Комунистическа България не означава, че страната е била постигнала комунизма, а че режимът е бил комунистически. Та значи фашистка България води завоевателна политика в съседните страни под характерния за Балканите и за Съветите надслов „освободителна“ политика. (Интересно е, че „освобожденията“ се осъществяват само чрез войни.) Как реагира собственото и чуждото население е въпрос, който си поставя социалната история. Но на нас ни се внушава, че трябва да гледаме държавнически и политически на нещата.

Та, ако съвременният читател, ученик, студент и изследовател свикне да говори в трето лице единствено или мн. число за тези времена, нещата може малко да се поизяснят (и тук граматиката, Самолете). Не НИЕ Царят и Ние Третото българско царство (Райх), а свободната дистанцирана критика на едно правителство и неговата политика. До каква степен и населението или отделни личности са могли да направят нещо, показват изследвания като тези за оцеляване и спасяване на евреи и други малцинства и преследвани не само в България, но и в други страни.

„Топоси на човечността“, това е проект, върху който една моя приятелка от Берлин вече от години работи, тръгнала с лампата на Аладин, да търси хората, които все още могат да се наричат човеци.

- 18-08-2014|Златко

Според мен монархическа България (дори и от времето на войната) е много по-близо, като социално-политическа система, до днешна рутинова Русия, отколкото до хитлеристка Германия. Опитвам се да разбирам мотивацията на това настояване да се подвеждат различните авторитарни системи под общия знаменател „фашизъм“ (лесно е, ясно е, просто е, пък и не изисква кой знае какво задълбочаване в детайли, които „и без това само мътят главите на хората“). Проблемът е единствено в това, че днес думи като „фашизъм“ или „комунизъм“ са долу-горе идентични с онова, което през средновековието са били думи като „сатана“ или „ерес“: неясни, възможно най-общи и възможно най-силно наситени с негативни конотации обозначения, които предизвикват сравнително еднознач-

ни и предсказуеми реакции у публиката – или сто процента „да“, или сто процента „не“ (във втория случай обикновено самият говорител бива обозначен от отсрещната страна с точно същото название – „фашист“ или „комунист“, просто защото думата върши работа на всички, без значение какви са политическите им убеждения).

Най-важният извод от всичко това е, че по някое време изглежда ще ми се наложи да запретна ръкави и да преведа някой и друг текст, който подхожда към определянето на „фашизма“ малко по-строго („Анатомия на фашизма“ на Робърт Пакстън, която може да се свали начаса ЕТО ТУК [http://libcom.org/files/Robert%20Paxton-The%20Anatomy%20of%20Fascism%20-%20Knopf%20\(2004\).pdf](http://libcom.org/files/Robert%20Paxton-The%20Anatomy%20of%20Fascism%20-%20Knopf%20(2004).pdf),

както и [A Fascist Century: Essays by Roger Griffin](#) ми изглеждат подходящи кандидати за целта).

Да видим кога и дали изобщо ще намеря време и за тази работа...

- 18-08-2014|**Пенка Ангелова**

Добре, Монархическа България, и да оставим другите да спорят за названието, този спор може да продължи дълго. Но да се „острани“ в смисъла на Шкловски от настоящето. Да не сме НИЕ, защото единствено дистанцията може да накара новото поколение да запита старото „Какво правихте вие, Къде бяхте вие“.

В едно историческо осмисляне трябва да има НИЕ, ВИЕ и ТЕ и то вътре в страната, вътре в културата. И най-вече ролята на отделния човек, на отделния гражданин, не само на „личността в историята“.

- 18-08-2014|**Златко**

За това съм пледирал винаги, още от ден първи на това издание (ако разбирам коментара ти правилно, Пенке). Именно в това отъждествяване на „ние, нас“ със субекта на историята (а не някакви „те, тях“ – което по неизбежност превръща българската история в поредица от робства, на които „ние“ сме жертва невинна, а „те“ са субектите, извършителите, майсторите и т. н.), аз виждам една от най-важните задачи на публичното просвещение и образование от настоящето. Тук разлики във възгледите ни няма (повтарям, ако съм разбрал правилно коментара ти)...

Историческите митове и „полезното“ минало

Автор: Борислав Гаврилов

Някога прочутият английски есеист Самюел Бътлър бе казал, че след като сам Бог не може да променя миналото, а историците могат, то именно поради това Той би трябвало да толерира тяхното съществуване¹. В светлината на разгорелите се напоследък дебати, свързани с „митологизирането“ на някои моменти от българската история, ще си позволим да представим на интересуващите се някои „митове“ и „митотворци“ от историографии и страни, в които думата „мит“ и „история“, казани в едно изречение, не предизвикват смут и истерични реакции. Поставен в един по-общ контекст, този проблем опира и до феномена на т.нар. полезна история² и нейните автори. Важна роля тук играят литературните образи и историческите „митове“, формиращи благодатния фундамент на „полезната“ (от гледна точка на националните изисквания) история. Настоящото есе е опит да се надникне в механизма на „създаването“ на ранната история на Съединените щати, на някои от най-разпространените „митове“ и трудностите при изграждането на „полезното“ историческо минало.

* * *

Митологизираниите исторически представи са толкова присъщи за всяка култура, че ако не съществуваша, подобно на Волтеровия Бог, те трябва да бъдат създадени, тъй като историческите митове са необходими при изграждането на национална идентичност и стимулирането на патриотична гордост. Ако Швейцария има своя Вилхелм Тел и ябълката със стрелата, американците имат своя Вашингтон и отсеченото черешово дърво, както ние имаме своя Кубрат и снопа със съчките. Американ-

1 Samuel Butler (1835-1902) – виж Erehwon Revisited, London, 1872, ch. 14.

2 У нас на историка все още се гледа по този малко унизителен начин, който може да бъде резюмиран така: „След като държавата (нацията?!) е платила за образованието ти, редно е сега и ти да и се отплатиш с нещо полезно“ (очевидно от национална или националистическа гледна точка).

ските колонисти, отхвърлили властта на Джордж III, се изправят пред необходимостта от спешно създаване на собствени исторически митове, което обяснява и защо много от героичните легенди от ранната американска история се асоциират със „славната“ Война за независимост. Но новосъздадената държава се изправя и пред проблеми, непознати за старите нации и „модерния“ национализъм на Европа от деветнадесетото столетие. В Стария свят нацията идва преди държавата, в Америка държавата предхожда създаването на нацията. И докато в Европа нацията израства върху добре подготвена почва, изградена на основата на история и традиции, в Америка семената тепърва трябва да бъдат посетити и националните традиции да бъдат създадени.

В този смисъл проблемите, които има да решава новата държава, се различават от онези, с които се сблъскват новосъздаващите се европейски държави през XIX в. Те се явяват на историческата сцена екипирани с история, традиции и колективна памет и в техния случай нацията е продукт на историята, докато в Новия свят историята се явява продукт на нацията. В хода на този сложен процес ролята на историческото образование е безспорно водеща. Но именно тук се проявяват и всички недостатъци на „скоростното“ създаване на историческа традиция. Хенри Джеймс дава една от най-точните формулировки, коментирайки ситуацията, в която се озовава младият Натаниел Хотърн през 1840 г.: „Трябва много история, за да направиш малко литература“¹. Половин век по-късно Джеймс Фенимор Купър, изправен пред дилемата за невинността на Новия и покварата на Стария свят, признава, че в „Америка наистина липсват анали за историка“. Но ако тези анали липсват, а историческото минало е необходимо за създаването на нацията, какви възможности остават открити пред творците на „полезното“ минало?

Този (нека не се заблуждаваме – труден) процес е свързан с културния (респективно историческия) синкретизъм. Американците много рано разбират, че могат да разполагат с най-впечатляващото минало, миналото на цяла Европа. Говорейки езиците на Шекспир, Лутер, Расин, Данте и Сервантес, бидейки „нация на всички нации“, те сякаш имат право и на тяхната история. Но това асимилиране на историята на Стария свят крие и опасности. Може ли да се вярва на Стария свят? Може ли въобще да се вярва на „чуждото“ минало? Това всъщност е една от го-

1 Henry James, *Life of Nathaniel Hawthorne* (1879).

лемите теми на американската интелектуална история и един от най-болезнените проблеми при създаването на „полезното“ минало. Темата за невинността на Новия свят и покварата на Стария се появява рано и шества през цялото деветнадесето столетие, проявявайки се постоянно в американската литература, историография и политика. В своя първи встъпителен президентски адрес Джеферсън комбинира природата и морала, за да заяви: „Ние сме отделени от останалия свят и сме твърде възвишени, за да споделяме деградацията на останалите“. За един много дълъг период американците продължават да мислят за себе си като за хора, стоящи извън основния поток на историята и поради това – разтоварени от нейното бреме.

Настрана от темата за покварата на Стария свят, достъпността на европейската история не е просто проблем на хронологическо асимилиране. Миналото става достъпно най-вече като база за контраст и като основа за открояване на американската изключителност. Нищо от ранната история на американския национализъм не впечатлява толкова, колкото скоростта и разточителството, с което се изгражда „полезното“ минало: легенди, символи, картини, скулптури и монументи, светини, свещени дни, балади и патриотични песни, герои и злодеи като злополучния Бенедикт Арнолд. Белоглавият орел (Франклин със свойствената си практичност препоръчва пуйката) като емблема на младата нация трудно може да се сравнява с британския лъв, но е повече у дома си в Америка, отколкото лъвът в Англия. Звездното знаме скоро създава своя собствена митология, а демонстрира и чисто практическата полза на един географски ключ и индикатор за нарастването на страната. Америка може да е лишена от древност, но има своите митични светини: Плимутската скала, където кракът на първите заселници докосва материка; Индепендънс хол, пазещ спомена за създаването на Републиката; Бънкър хил, Маунт Върнън, Монтичело и дървената колиба на Ейбрахам Линкълн. Колониалният период става основата на „далечното“ минало, забулено в романтични легенди: Покахонтас, спасяваща Джон Смит¹ и пилигримите, празнуващи първия Ден на благодарността. Революцията дава необходимата доза героични епизоди: Вашингтон, минаващ Делауер; зимния лагер в Уели Фордж; огнените слова на капитан Паркър при Лексингтън: „Ако те искат война, нека да я имат тук!“; хра-

1 Темата за любовната история между тях се разработва и до днес, въпреки че историческата истина е съвсем друга – тя става съпруга на колониста Джон Ролфи.

бростта на Прескът при Бънкър хил: „Не стреляйте, докато не видите бялото на очите им!“, и, разбира се, мистичното величие на Натан Хейл: „Съжалявам, че имам само един живот, който мога да дам за своята родина“. Войната от 1812 г., с всичките си провали, също прибавя нещо към съкровищницата на националната гордост и историческо митотворчество. Американците удобно забравят пораженията и остават само с гордостта: капитан Лоурънс в залива на Бостън и Френсис Скот Кий, взиращ се през дима в търсене на флага, без да подозира, че с това ражда и химна на нацията.

С голям принос в изграждането на американската историческа памет е и Гражданската война. За една част от Америка тя става символ на поражение и трагедия, но поражение, което подхранва толкова силни чувства, че започва да се схваща като победа. За афроамериканците тя се асоциира с националното единство и свободата, а за цялата нация създава един герой, който освен всичко друго е и най-удобен за митологизиране – Ейбрахам Линкълн. Роден в провинциалната простота на Средния запад, той сякаш се появява за кратко да спаси нацията, да освободи робите, и „увяхва подобно на люляков цвят“. Нищо чудно, че поети, литератори и историци, работещи с вдъхновението на митотворци, разработват тази тема с неотслабващо темпо¹.

Така постепенно се полагат основите на общото, „полезното“ историческо минало. Задачата по неговото изграждане е допълнително затруднена от необходимостта то да бъде „създавано“ отново и отново, с всяка нова вълна от имигранти. Но именно тук се крие и един от най-действените механизми за изграждането и утвърждаването на „полезното“ минало. Възможността на новодошлите да се превърнат незабавно в „американци“ придава изключителна скорост и устойчивост на този процес. В един по-далечен план най-ефективните агенти за създаването и трансформацията на общите исторически спомени стават именно училищата. Учебници като географията на Джедайа Морз и историята на Питър Парлей² са книгите, които осигуряват за поколения общност-

1 Вижте великолепната статия на Adam Gopnik, „Angels and Ages. Lincoln's language and its legacy“, in *The New Yorker*, may 28, 2007.

2 Огромното му творчество включва между другото: *The Tales of Peter Parley About America*, Goodrich, 1827, *The Tales of Peter Parley About Europe*, Goodrich, 1828, *Stories About Captain John Smith of Virginia*, Huntington, 1829, *The First Book of History for Children*, Richardson, 1831, *Peter Parley's Tales About Great Britain*, Jewett, 1832, *Peter Parley's Tales About South America*, Jewett, 1832, *A Book of Mythology for Youth*, Richardson, 1832, *Peter Parley's Tales About An-*

та на историите, песните, поемите, спомените и символите. И преди всичко общността на миналото, което да гарантира един общ знаменател за множеството, съставляващо нацията. Този знаменател трябва да бъде образен и символичен (пилигримите и Вали фордж, Вашингтон и Линкълн), придружаван от общност на идеи и институции (демократията, свободата, равенството и американската мечта). Една последица от това налагане на опростеното и символичното е, че американският патриотизъм изглежда по-изкуствен и пищен от този на народите от Стария свят. Израз на това са и множеството изяви на церемониалния патриотизъм: Четвърти юли, Денят на паметта, Денят на ветераните, Рожденият ден на Вашингтон, Рожденият ден на Линкълн, Денят на Колумб. Може би никъде другаде в Западния свят лоялността не представлява такъв крайъгълен камък, както е в Америка. Никъде на друго място няма да открием и толкова много организации, чиято единствена цел е съхраняването на патриотизма: от „Дъщерите“ и „Синовете на американската Революция“, през „Обединените дъщери на Конфедерацията“ до многобройните ветерански организации и достолепните представители на „Американския легион“. Корените на този патриотизъм безспорно са в онова „полезно“ минало, създадено не без усилията на историческото митотворчество.

Визуалната история, включително картините и „гримираните“ фотографии, също представлява източник и поле на историческа митологизация¹. Художникът, подобно на поета, има право да създаде детайли в своето въображение, така както постъпва Джон тръмбъл, художникът на Американската революция. Но сцената на подписването на договора между Уилям Пен и индианците от картината на Бенджамин Уест всъщност не може да бъде документално доказана. Церемонията, която съпътства съединяването на релсите при строежа на трансконтиненталната линия близо до Огден (Юта) през 1869 г., за щастие е фотографирана. Но „редактираната“ картина, която е създадена по-късно по

cient Rome, Carter, 1833, *Peter Parley's Book of Bible Stories*, Lilly, 1834, *Parley's Ancient History and Customs*, Mahlon, 1836, *Peter Parley's Common School History*, American Stationers', 1838, *Peter Parley's Common-School Primer*, Morton, 1840, *Lives of Celebrated American Indians*, Bradbury, 1843, *History of the Indians of North and South America*, Bradbury, 1844, *Lights and Shadows of American History*, Bradbury, 1844.

1 Карикатурите на Хоумър Девънпорт, рисуващи президента Маккинли като „малкия Уили“, конците на когото се дърпат от всесилния магнат Марк Хана, са създали представа за един нерешителен президент, която и до днес не е напълно коригирана.

поръчка на губернатора на Калифорния Леланд Станфорд, внимателно елиминира бутилките с уиски, включва известни общественици, които всъщност не са били там, и напълно премахва дамите със съмнителен морал, които абсолютно сигурно са били там¹.

много от учителите по история и литература и днес не са достатъчно добре информирани, за да отделят легендата от истината. за други, които познават добре фактите, все пак по-силно се оказва изкушението да разказват проверени от времето (но непотвърдени от изследванията) митове. Политиците, на свой ред, също се ползват със славата на доста плодовити митотворци. Тяхната основна цел е да бъдат избрани и след това да се преизбират колкото се може по-дълго, поради което и тяхната „история“ трябва да отговаря именно на тези цели. В множеството случаи, когато един политик казва „както ни учи историята“, трябва да бъдем напълно уверени, че той ще накара историята да ни „научи“ на каквото той самият поиска². Разбира се, много лесно е за историците да приковават на позорния стълб политиците или пресата, като затварят очи пред собствените си недостатъци. Грозният факт е, че т.нар. професионален пазител на паметта не се ползва с добър обществен „имидж“. Когато задълженията на историците като граждани се сблъскат с техните отговорности като учени, професионализмът често остава на заден план. Този подход най-често води до „отклоняване от очевидното“ и в този случай би трябвало да си спомним онова, което Ралф Уолдо Емерсън казва през 1836 г.: „При анализа на историята не бъдете прекалено задълбочени, защото причините понякога са на повърхността“³.

Понякога историците дегенерират до нивото на обикновени полемисти, с неизбежното при това изкривяване на историческата истина, тъй като, както казва Дейвид Стар Джордан, никой не може едновременно да крещи и да казва истината. Поради това разобличителите на исторически митове не се радват на добра съдба. Самият термин „разобличител“, изкован през 1923 г. от У. Удуърд, има и негативен подтекст⁴.

1 American Heritage, IX, February 1958, 21.

2 Томас Джеферсън поставя едно порочно начало с Декларацията за независимостта, където обвинява Джордж III в толкова много грехове, колкото нещастният монарх никога не е извършвал.

3 Emerson, Edward Waldo. Waldo Emerson Forbes, eds. Journals of Ralph Waldo Emerson, 1820-1872. (10 vol., Boston, 1909-1914), IV, 160.

4 У. Удуърд е един от основоположниците на движението по развенчаването на митовете около името на Джордж Вашингтон.

Разбира се, никой не би могъл да се добере до сърцевината на историческата истина, ако преди това не се разчистят наслоенията на митовите и легендите. Но именно тук се крие и големият проблем, защото, ако разобличителят все пак успее да изрови някои нелицеприятни истини за утвърдени национални герои, той едва ли ще бъде посрещнат с възторг. Този, който удря по патриотичните митове, удря по основите на обществото и поради това извършва кощунство, поне според разбиранията на професионалните патриоти.

Нарастващото количество на публикувана литература, монографии и периодика неминуемо създава един „праг на възприемането“. Поради това човек понякога се изкушава да се съгласи с твърдението, че старите митове никога не умират, а просто се увековечават в учебниците. Вярно е, че повечето исторически митове не са толкова опасни. Митът за Вашингтон и отсеченото черешово дърво не крие никаква опасност, освен да го представи в нашите очи като един „малък нахалник“. Дори в някои отношения той може да се използва, за да се поучат подрастващите да не лъжат. Но „малката“ история, ако перифразираме Александър Поуп, може да бъде и твърде опасно нещо, а някои исторически митове може да се окажат заредени с опасности. Чудесен пример за това е и митът за „избрания народ“, който има божествен мандат да разпространява по света демократичните си институции. Така митът за американска правота естествено изкрystalизира в убеждението, че във всяка война, в която участва Америка, има две страни – „нашата и неправата“.

Уви, историята се повтаря, но цената на това повторение, изглежда, се повишава всеки път. Като попечители на националното минало, историците имат задължението да търсят и отстояват истината (разбира се, те не могат да контролират самите себе си). Защото в историята на всеки народ има толкова много истински велики неща, че не си струва да се гордеем с неща, които никога не са се случвали, а това вече се отнася и до нас!

БОРИСЛАВ ГАВРИЛОВ

Борислав Гаврилов е ръководител на катедра „Нова и съвременна история“ в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Коментари (8)

Добавяне на нов

- 31-07-2014|**Black Wolf**

Хенри Джеймс дава една от най-точните формулировки, коментирайки ситуацията, в която се озовава младият Натаниел Хотърн през 1840 г.: „Трябва много история, за да направиш малко литература“. **Половин век по-късно** Джеймс Фенимор Купър, изправен пред дилемата...

Мо-о-оля“?!?...

- 31-07-2014|**Златко**

Упс, понаакахме се малко. Бързо, докато не се е разчуло...

- 31-07-2014|**Златко**

Дори и за темповете на *това* тук издание тазгодишното лято, с умопомрачителната комбинация от нормална работа *плюс* прехвърляне на ЦЕЛИЯ материал в напълно нов, (да се надяваме) по-устойчив на прищевките на времето формат, е малко нещо като (многомесечен) престой в приюта за душевноболни „Шарантон“, ако разбирате какво се опитвам да кажа...

- 31-07-2014|**Златко**

Между другото, известно ли ви е, че от всички филми, произведени в епохата на нямото кино, до наши дни са достигнали не повече от няколко процента (едноцифрено число, във всеки случай). Това е така защото целулоидът гори бурно и бързо, при това без непременно участие на зла воля (повечето филмови архиви са се самозапалвали и изгаряли, в течение на много и много години, преди да се измисли начин за създаване на по-малко запалителни филмови материли)...

Е хубаво, не искам същото да се случи и с моята тук работа. Как мислите, какви са шансовете някой да се погрижи да архивира и запази съдържанието на този сайт, ако не го направя самият аз? И какво ще остане след, примерно, няколко десетилетия, от целия сегашен български Интернет? Някой някъде задава ли си ги тези въпроси? Прави ли се нещо, някъде? Какво? И къде? Или пак ще си мрем като овце без история, както сме си свикнали...

Абе глупости! Я дай, дай бирата, че пак жегата станало...

- 03-08-2014|**Друг Златко**

Абе ти си архивирай сайта, пък ако се намери някой друг, толкоз по-добре. Но ми се струва, че добрите начинания често траят повече, отколкото очакваме.

- 03-08-2014|**Златко**

Хм, като се загледам така в българската история и видя все това същото „абе все някак си ще стане, кво да се кòсим сега...“, в резултат на което българската история е като българското електричество – ту я има, ту я няма...

Та, като се загледам така, и нещо започвам да си викам „абе те хубаво ми дават нашенски акъли, сънародниците, ама я аз да взема, па да си вържа гащите...“

Дали аз нещо съм престанал да бъда българин, как мислите? Или на Българийката май нещо ѝ е време да става по-малко Българийка?

- 03-08-2014|**Златко Костадинов**

...как може да ти се помогне с архивирането? Ако е да се свали сайта през Интернет, едва ли има смисъл – не е ли по-удачно да се направи копие на базата? Тогавя най-добре си го направи ти, пък за съхранение на архива може просто да го пуснеш за свободно сваляне, подобно на читанката: chitanka.info/torrents

- 03-08-2014|**Златко**

„Помагането“ е проста работа: просто сваляйте дигиталните книги, които предлагам, и, ако намирате смисъл във всичко това, разпространявайте ги сред познатите и приятелите си. Стратегията за оцеляване, към която предпочитам да се придържам, е онази на размножаването: колкото повече копия от една идея (мем?) се разпространят наоколо, толкова по-големи и шансовете им за оцеляване. Също като в природата.

Самият сайт (тоест базата, която е само неговото ядро, разбира се), се архивира тук всеки ден, но това не е гаранция за нищо. В смисъл такъв: в момента, в който от този свят изчезне моторът, който стои зад всичко това, (моята дребна персона, с други думи), шансовете на сайта за оцеляване постепенно започват да клонят към нула. НИКОЙ няма да се погрижи за запазването му, а МНОЗИНА навярно ще видят в евентуалното му изчезване и един вид утоляване на дългогодишни злобици и

какви ли не жаждички за мъст, в балкански и нашенски варианти („ей, отървахме се най-после“). След това ще дойдат други поколения, които (евентуално) ще мислят малко по-различно от бабите и дядовците си, ще започнат да търсят корени и нещо, с което да се идентифицират, с което евентуално да се гордеят, на тоя свят, ама – НЪЦКИ! Нема, братко, всичко го е отнесла водата...

Така поне си представям нещата, като изхождам от собствения си опит. Тук в Германия хората имат обичай да водят семейни книги и албуми, например. Нищо особено, просто кой какъв е бил, колко е живял, кога и как, евентуално какво е оставил след себе си и т. н. Сега, колко български семейства притежават запазена (документално) история, отиваща по-назад от едно-две поколения? Моето, във всеки случай, не е сред тях, а и не познавам други такива. Така че, м-да, какво ли да говорим повече...

(А в семейния албум на СМЕСЕНОТО ми българо-германско семейство са надлежно архивирани ВСИЧКИ сведения за собственото ми, българско семейство, доколкото успях да събера отломките от семейните кутии със снимки из къщи – благодарение САМО на германката, която седя и се блъска в продължение на седмици, за да подреди, залепи из албуми и надпише цялото необятно море от снимки, което бях довякъл от България. Сигурен съм, че ако не бях го направил, от тях пара-парче нямаше да остане, също както и от всичко останало)...

Пилешката супа на краля

Автор: Михаел Стомин

Имало едно време един крал с две прозвища: Мирния (вече полузабравено, тъй като приказките не помнят дълго миролюбивите крале) и Супника.

Когато личният му готвач напуснал този свят, Серж-Жак V назначил на негово място Албон – дребен, оплешивяващ и миролюбив човек с чин капрал, който дотогава готвел на скучаещата кралска армия така вкусно и така я охранил, че тя не ставала вече за нищо. Готвачът Албон стигнал двореца в едно неделно утро с папагала си Тимне – една приказлива птица с приятен характер, която говорела няколко езика. Веднага след като се представил на краля и се преоблякъл, готвачът слязъл в кухнята. Той запретнал ръкави, а любопитният папагал поискал разрешението му да се по-разтърже из крепостното имение.

– Хубаво – разрешил му Албон, – но си отваряй добре очите и дръж здраво езика и езиците си зад човката, да нямаме неприятности още от първия ден. Научих, че в Ледената пещера, която е в северния край на имението, живее Айсил – една надменна кралска пингвина, която била толкоз красива, че всички патоци в Огледалното езеро са изгубили ума си по нея. Зная, че не си от притеснителните, затова внимавай да не стане същото и с теб. Малко преди обяд, както знаеш, трябва да си непременно тук. Така че внимавай. и приятна разходка.

Албон се захванал да сготви прочутата си супа, а Тимне излетял веднага през прозореца. Кацнал на най-близкия кедър, после се прехвърлил на друг, на трети. Прелетял над заплетения лабиринт, в който се лутали кралските дъщери и гувернантките им, над пометените керемиденочервени алеи и Огледалното езеро, в което дремели черни лебеди с извити шии и глави, мушнати под крилата. Заприличали му много на опушените войнишки чайници и затова се смял докато стигне Ледената пещера. Пред входа на пещерата видял и Айсил – красивата кралска пингвина, за която му говорил готвачът. Тя тъкмо се готвела за разходка

по брега на езерото, където я очаквали влюбените погледи и дълбоките въздишки на всичките ѝ почитатели. Тимне кацнал на най-ниския кедров клон, поздравил и се представил на изискан френски. Айсил вдигнала човката си към клона и отговорила изненадана:

– Бон матен, но защо си толкова сив? – отвърнала тя. – Аз навремето харесвах страшно един кралски папагал, но – бедният той! – боледуваше от неизлечима суетност и аз отхвърлих предложението му за брак. Красавецът имаше такова пъстро оперение

– оранжево като залез, синьо като море, зелено като горска поляна, жълто като узряло лято и бяло като снежен планински връх. Не знаех как да го нарека, освен невероятно. Но разбрах, че той е по-глупав и от патка. Вярно, говореше добър френски, но под крилете си имаше повече кокошинки, отколкото са въшките в перуката на главния кралски ковчежник. Ти развъждаш ли такива гадни гадинки? Светът, любовни ми непознати, гъмжи от паразити. Аз съм Айсил, ти как се казваш?

– Тимне – представил се папагалът. – Пристигнахме с новия готвач на краля преди час и ти си първото живо същество, с което разговарям на френски, откакто...

– Някой ден може пак да се срещнем – прекъснала го мило Айсил и се заклатила важно към Огледалното езеро. Тимне гледал дълго подире ѝ, но смешната ѝ походка му попречила да се влюби тайно в нея и той продължил разходката си. Летял покрай високите прозорци на двореца, над пълни с ловни коне конюшни, кучкарници и един кокошарник, в който кълвели трева стотици щастливи кокошки. Един млад и красив петел се разхождал като паша между тях и нежно ги къткал. Когато късопрелетните криле на Тимне се уморили, той се върнал обратно в кухнята.

– Закъсна цяла минута. Тъкмо свалям горещата супа от огъня. Хайде, отваряй веднага крилете си, преди да е изстинала.

Тимне кацнал на лакътя му, а Албон поставил ръката си над димящата тенджерата. Взел едно гъше перо с другата и избутал всички кокошинки, които пълзели под топлите криле на папагала, в тенджерата. След като подправил обилно супата с тях, повикал главния сервитьор, налял една сребърна купа догоре и му рекъл:

– Ето, занеси я на краля, но не забравяй да му напомниш, че трябва да духа преди да сърба – предупредил го той, докато бършел ръце в пре-

стилката си. – Ако му хареса, в което не се съмнявам изобщо, върни се, има още една кралска порция.

След по-малко от половин час в кухнята пристигнал запъхтян сам кралят. Серж-Жак V Супника бил потен като жребец и поискал втора двойна порция. Засърбал на място и когато вдигнал глава от купата, бил керемиденочервен от удоволствие.

– Учредявам на място Ордена на Супника и те награждавам с него, готвачо. Следващата неделя стотви цял казан, защото кралицата има рожден ден и смятам да покана много и все важни гости. Но кажи ми: как, по дяволите, се казва тая непозната подправка, с която си овкусил това готварско чудо?

– Хм! Това е една малка тайна, господарю – отвърнал скромно и почтително Албон.

– Не бях чувал, че една супа може да се подправя с тайни – изненадал се кралят. – Вярно, че във времена на мир и благоденствие не бива да ни изненадва нищо, но – крал Серж-Жак мушнал с показалец дебелия корем на готвача – е също толкова вярно, че и малките тайни имат имена, готвачо.

– Казва се лотерия, господарю – признал Албон и се поклонил ниско. – Но повярвай, как влиза в горещата тенджера, и сам не знам.

– Не ти вярвам – поклатил глава кралят. – Но от личен опит знам, че малките тайни са и най-загадъчните. Важното е винаги да бъде толкова ужасно вкусна.

Готвачът Албон изпратил краля с поклон и усмивка. Когато се отдалечил, въздъхнал дълбоко и попитал Тимне дали е останал доволен от разходката си.

– Доволен съм, шефе – отвърнал папагалът. – Видях много красиви и полезни неща, запознах се и даже разговарях с кралската пингвина Айсил. Да ти призная, няма причина да се тревожиш за мен. Тя е наистина голяма чистница, по-красива е и от принцеса, но пантофките ѝ я стягат май, защото ходи като селска патка. А аз, мътните да ме вземат, не харесвам патрави патки. Щях да забравя: каза, че светът бил пълен с кокошинки и ме попита...

– Знаеш ли – прекъснал го Албон, – искам да ти призная, че нещо ме тревожи, Тимне. Не знам защо, но напоследък забелязвам, че кокошинките под крилете ти стават все по-малко. Ако това продължи, ще се

проваля, а не знам кой е най-дълбокият дол, където да се скрия, преди да съм умрял от срам.

– Точно това се канех да ти кажа, шефе – продължил папагалът,

– но ти ме прекъсна. Държа да знаеш, че ще те последвам и в най-тъмния лес, но това едва ли ще се наложи, защото...

– Защо си толкова сигурен? – прекъснал го нетърпеливо Албон.

– Ти добре знаеш каква е тайната, с която подправям супата, и без проклетите кокошинки просто съм загубен!...

– Спокойно! – вдигнал крило да го прекъсне на свой ред Тимне.

– Успокой се и слушай добре. Край северната стена на кралското имение видях един кокошарник с хиляда въшливи кокошки, шефе. Това не ти ли говори нещо?

Албон почесал голото си теме и бледите му устни порозовели в миг.

– Мътните да ме вземат, приказливи негоднико – плеснал се по челото той. – За бога, как си се сетил за това, въшливи негоднико?

– Много лесно – отвърнал Тимне. – Нали помниш как ги прихващах от кокошките, които ти носеха хитрите търговци. Още утре мога да ида там и да се овъргаям в някой непометен курник, шефе. Не виждам какъв ни е проблемът!

Албон го възнаградил с цяла шепа кокосови стърготини. Тимне ги изкълвал начаса и тръгнал за кокошарника, а готвачът седнал и обърнал на един дъх пълна чаша бургундско, което го успокоило напълно.

За рождения ден на кралицата дошли хиляда сановници от страната и чужбина. Албон запретнал ръкави да свари десет казана супа, а Тимне едва смогвал да доставя тайната подправка. За да не види някой шпионин кокошинките, той ги отръсквал скришно в килера, откъдето готвачът ги вземал и подправял с тях супата. Когато Серж-Жак Супника попитал гостите си „Е, как ви хареса нашата лотерия?“, те отговорили, че във френския език липсва дума, с която да бъде достатъчно похвалена. Когато гостите се прибрали у дома, разказали за чудната супа надълго и нашироко и името ѝ се превърнало скоро в онова широко известно нарицателно, с което доволните мъже хвалят супата на жените си и до днес: „Жено, днес си сготвила една истинска лотерия“.

Албон станал бързо изключително почитан човек и едва носел тежестта на всички ордени, с които Серж-Жак V и кралицата го отрупали. Стигнал върха на оная слава, на която и един крал не може да отказва

услуги. За дванадесетия рожден ден на Тимне Албон измолил награда и за него – една двойна позлатена клетка.

Дните се нижели, годините се трупали и всичко в кралството било на мястото си. Незнайно как и защо обаче мирът започнал да омръзва на хората. По време на една разходка покрай Огледалното езеро Тимне срещнал приказливата Айсил, която му казала:

– Хубаво е тука, нали? Но много хубаво не е на хубаво. Чух от прелетните гъски, че приближавала епидемия от пипка, скъпи приятелю.

Тимне не разбрал какво иска да му каже умната Айсил и я помолил да му обясни по-просто:

– Когато полярното лято омръзне на пингвините, време е да дойде ледената зима. Защото не дойде ли, светът може да се обърка като пате в кълчища, Тимне.

Папагалът пак не разбрал и веднага щом се прибрал от приятната разходка, помолил Албон да му обясни умните думи на Айсил. Готвачът не му отговорил, но той разбрал, че нещо не е наред и това му било достатъчно, за да не разпитва повече.

Един ден, било вече средата на лятото, Тимне се върнал добре ококошинен, но и малко разтревожен.

– Знаеш ли, шефе – рекъл на готвача. – Връщам се с лоши новини. Досега не бях виждал петела на кокошарника да лежи със затворени очи и в първия момент реших, че сънува просо като гладна кокошка. Работата обаче се оказа съвсем друга. Една приказлива кокошка ми довери, че предната нощ видяла как гледачите изхвърлят пълна количка с умрелите от пипка нейни сестри на бунище- то. Айсил май ще се окаже права.

Никога преди това Тимне не бил виждал шефа си така блед.

– С мен е свършено – изпъшкар Албон. – Ти знаеш ли какво ми казваш? До седмица в цялото кралство няма да се намери и една жива кокошка. Кой тогава ще ни снабдява с тайната ни подправка, Тимне? Ако още тази нощ не си плюя на петите, с мен е свършено. Ти какво решаващ?

– Смятах скоро да поискам ръката на Айсил, шефе – отвърнал Тимне. – Двамата смятаме да живеем в позлатената двойна клетка, която кралят и кралицата ми подариха за рождения ден. Айсил казва, че така се полагало на една кралска пингвина. Сега се чудя какво да правя.

– Обичам те, Тимне. Но себе си обичам повече. Ако бях на твоето място, щях да се ожения и да остана тук. Така че. ще бягам оттук сам, приятелю.

Когато на следващия ден разбрал, че готвачът е офейкал без предупреждение, крал Серж-Жак V Супника се завайкал горчиво. Но три дни по-късно се наложило да престане: съгледвачи му донесли, че в кралството е навлязла голяма вражеска войска и той тръгнал да я пресрещне. Албон и лотерията му забравил само за три дни – докато изгони нашественика от кралството си.

Първата му работа след като се върнал у дома била да назначи нов готвач, на когото наредил да сготви любимата му лотерия. Готвачът дал всичко от себе си: супата била прозрачна като извор, в който плували жълти мазни очички и черни точици черен пипер – най-новата за времето си екзотична подправка.

Крал Серж-Жак V я опитал, оставил златната лъжица настрана и наредил да повикат готвача:

– Майсторе, супата ти не е лоша, но не е вълшебната лотерия на Албон – рекъл и леко преглътнал.

МИХАЕЛ СТОМИН

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

Коментари (3)

Добавяне на нов

- 31-07-2014|**М. Пеева** – Атина

Аз не съм литературен критик. Аз мога само да се наслаждавам ако нещо е хубаво или не. Според мен приказките на г-н Стомин не са при-

казни измислици. Техните герои са от плът и кръв. Жервез, Етоал, Сорел крал Лапсак, мъдрият крал Сарторий а сега и вкусната лотерия не се забравят след като приказката свърши. Трябва да им вярваме, ако искаме да повярваме и в себе си.

- 31-07-2014|**Златко**

Отлично казано, благодаря ви!

- 03-08-2014|**Стефан Бонев**

Истинско удоволствие беше да изсърбам тази вълшебна лотерия! Искам допълнително!

Неспасяването на българските евреи и националните предразсъдъци

Автор: Надя Данова

Точно преди година, на 26 юли 2013-та, бе представен двутомникът „Депортирането на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот. Март 1943. Документи от българските архиви“. Издаден с помощта на Български Хелзинкски комитет, под редакцията и с коментарите на Надя Данова и Румен Аврамов, сборникът целеше да внесе нотка отрезвяване сред оглушителните мажорни тонове на самовеличаещото честване на 70-годишнината от онова, което стана прието да се нарича „спасяване на българските евреи“. Да предложи фактологична балансираност в представянето на сложни и многопластови събития, които академични историци, културтрегери, политици и професионални патриотари продължават да четат и експлоатират просто и еднопланово.

През изтеклата година корпусът с документи не предизвика забележим граждански или научен публичен интерес, което само по себе си е симптоматика на обществото ни. Днес представяме *vmarginalia.bg* два фрагмента от книгата: едно от най-силните свидетелства в нея каквото са списъците по градове с имената на депортираните евреи; встъпителните аналитични текстове към документите, заедно с описа на тяхното съдържание. Правейки ги достъпни във виртуалната среда, ние се надяваме да заинтригуваме нови читатели да се обърнат и към богатството на доброто старо книжно тяло. Убедени сме, че разтварянето на кориците на тази книга носи вълнения, размисли, въпроси и познание, от които мислещият човек излиза по-мъдър и по-непримирим към нетолерантността.

Надя Данова: Сегашният исторически момент изисква повече от всякога нещата да бъдат назовавани с техните истински имена

Точно преди една година в Националната художествена академия бе премиерата на „Документален сборник за депортация-

та на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот. 1943 г.“, на който Вие сте съавтор. Тогава този уникален труд бе определен от либералните кръгове за събитие в националната ни историографията. Сборникът стана достояние на университетски библиотеки в България, Германия, Гърция, Израел, Македония, САЩ, Франция. Каква е причината книгата да получи скромнен интерес от българските читатели?

Да, наистина, от премиерата на документалния сборник изтече година и през тази година на практика се потвърди необходимостта от издаването на такава книга. Потвърди се очакването ми, че темата за депортацията на евреите от т. н. „нови земи“ ще продължава да бъде болезнена за нашето общество и че наистина ще са нужни още усилия, докато хората осъзнаят, че сегашният исторически момент изисква повече от всякога нещата да бъдат назовавани с техните истински имена, ако действително желаем съзряването си като общество. Неслучайно на премиерата споменах, че през 1992 г., когато с група колеги започнахме работа на темата „Представата за „другия“ на Балканите“, много хора ни се разсърдиха, обвиниха ни, че говорим обидни за българите неща, показвайки, че и ние сме като другите и че ние сме податливи към национални предразсъдъци и негативно образотворчество. Трябваше да изтекат няколко години, докато темата за образа на „другия“ спре да предизвиква съпротива сред колегията. Убедена съм, че и темата за „не-спасените евреи“ също постепенно ще загуби своята болезнена острота, но за това ще са нужни повече години и несъмнено по-голямо усилие от страна на хората, които съзнават, че е в интерес на обществото ни то да има куража да прочете и мрачните страници от своето минало. Трудността идва от факта, че темата за съдбата на българските евреи до голяма степен е вградена в националния ни стереотип, поддържайки самочувствието ни на уникални в своята толерантност спасители. Поради това и опознаването на историческите реалности, доближаването до които цели това издание, беше прието от някои хора като посегателство върху добрия имидж на българите. Друг елемент от деликатността на тази проблематика, която до голяма степен стана причина за скромния интерес към нашето издание е фактът, че темата за съдбата на българските евреи се преплита тясно с редица все още болезнени теми от най-новата ни история, в резултат на което през изтеклата една година ми се наложи да споря с редица мои близки приятели, които настояваха, че

чрез това издание даваме храна на тези, обслужвали комунистическия режим в България. Възникналите спорове затвърдиха убеждението, че именно осмислянето на случилото се през март 1943 г. би ни помогнало не само да бъдем в състояние да се изправим спокойно с лице пред собствената си история, но и да разберем по-всестранно всичко, което сполетява страната ни след 1944 г. Позволявам си да мисля, че изтеклата година, през която вниманието на активната част от нашето общество беше приковано върху политическата ситуация в страната ни, показва за пореден път необходимостта от откритост и твърдост при отстояване на ценностите на демокрацията. И ако искрено искаме реална промяна в България, ако сме убедени, че така повече не може, каквото е искането на целогодишния ни протест, последвал 14 юни 2013 г., то ние трябва да имаме силите да прочетем и осмислим и тази страница от българската история. Напълно съм убедена, че именно сега нашето общество има интерес от това частта от българската история, затворена между кориците на това издание, да бъде максимално опозната и осъзната.

Защо избрахте тези откъси да бъдат публикувани в *marginalia.bg*? Разкажете ни накратко кой е пътят, през който общественото мнение ще се отвори към трагичните събития, свързани с евреите от Македония и Беломорска Тракия през Втората световна война?

Опознаването на историческите реалности, доближаването до които цели това издание, ще допринесе за формирането на самокритичност.

До голяма степен този избор бе определен от самата история на замисъла за правенето на тази книга. На практика първият тласък за съставянето на това издание дойде от сблъсъка ми през 2008 г. с документацията на еврейските общини в Егейска Тракия и Вардарска Македония. Когато за пръв път прочетох списъците с депортираните от българските власти евреи, сред които имаше деца на няколко месеца, дъхът ми спря. Същото преживях всеки следващ път, когато четях тези списъци в процеса на обработката на документите. Вземането на решението тези материали да бъдат издадени беше последвано от продължително и внимателно запознаване със съществуващата библиография по темата, тъй като през целия си професионален живот бях се занимавала с балканска история от периода XV-XIX в. Просто си помислих, че за читателите на книгата ще бъде добре сами да извървят пътя на запознаване с тази проблематика, за да могат самостоятелно да си изградят мнение.

Поради това реших, че всеки трябва да опознае лъкатушния път, който изминава историографията ни, в усилието тази тема да бъде употребявана за една или друга цел.

На въпроса ви кой е пътят, през който общественото мнение ще се отвори към трагичните събития, свързани с евреите от Македония и Беломорска Тракия през Втората световна война, отговорът е съвсем кратък: Просвещение. Убедена съм, че това е постижимо. Ще си позволя отново да говоря за нашия протест, защото на него се срещнах с нови непознати хора. Знаете ли колко почитатели спечелих за тази книга. И то хора, облъхнати от национализма или монархизма. Спокойният и откровен разговор, подкрепен с документи, дава резултат. Защото този разговор буди размисъл, помага на човек да съзрее, събужда размисли по въпроса за отговорността, тласка го към самовглеждане и по-голяма самокритичност, хората усещат колко тънка е границата между доброто и злото, дават си сметка, че териториалните придобивки не заслужават да бъдат заплащани с отказ от човешината, разбират колко уникално и ценно нещо е всеки човешки индивид. А и този разказ за доброто и злото ни казва, че, независимо от всички пречки, мобилизацията на гражданското общество би могла да допринесе за разпространението на доброто.

*Въпросите зададе Юлиана Методиева,
спомоществовател на книгата „Документален сборник за депортацията
на евреите от Вардарска Македония, Беломорска Тракия и Пирот. 1943“*

Източник

Надя Христова Данова е родена на 03.03.1942 г. в гр. София. Завършва история в СУ „Св. Климент Охридски“ през 1964 г. През 1968 г. получава докторска степен, от 1980 г. е доцент, от 1995 – професор, доктор на историческите науки. Работи в Института за балканистика при БАН. Чете лекции в СУ „Св. Климент Охридски“ и НБУ. Автор е на книгите „Националният въпрос в гръцките политиче-

ски програми през XIX век” (1980), „Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век” (1994), „История на Нова Гърция” (съвместно с Апостолос Христукидис, 2003). Съставител и редактор на редица сборници като „Книга за българските хаджии” (съвместно със С. Гюрова, 1985, 1995), „Представата за „Другия” на Балканите” (съвместно с В. Димова и М. Калицин, 1995), „Да мислим Другото – образи, стереотипи, кризи XVIII-XX век” (съвместно с Р. Заимова, Н. Аретов, Н. Чернокожев, 2001), „Разночетенията на текста” (съвместно с Б. Биолчев и В. Стефанов, 2003).

Коментари (14)

- 03-08-2014|сухи

Щом БХК участва ясно е, че не става дума за честна публицистика.

- 03-08-2014|Златко

Има и още нещо ясно: обади ли се Иван Сухиванов от Бургас, вадете противогазите!

Как не ти омръзна толкова години все така да произвеждаш форми на словоЛАЕНЕ бе, Иване? Тесен ли ти е Бургас, що ли? Колко пъти стана те гоня от този сайт, вече бройката им не мога да хвана, но твоята злоба и жажда за лаене изглежда са неунищожими. По-досаден си от бълха, майка му стара...

- 03-08-2014|Един от ГОИТЕ

Има по актуални теми за будната съвест на БХК. Например наскоро убитите 1600 мирни жители на Палестина – повечето деца и жени. Нека тези от БХК коментират белите чаршафи покрили телата на убитите.

- 03-08-2014|Златко

Значи, за протокола: изданието „Маргиналия“ **НЯМА нищо общо с БХК**. Това е независимо издание, правено от независими хора, без международно финансиране и пр.

Ха стига сте лаяли сега, колективно или поединично! Познаваме си се отдавна, няма защо сега да си доказваме каквото и да било...

- 03-08-2014|**vla**

Преди година с голям интерес прочетох на librev тези подробности от историята на българските евреи. Благодарен съм за публикуването им.

Предпочитам истината пред „патриотизма“.

- 03-08-2014|**Златко**

Някои неща – и хора – успяват да се помръднат. Останалите ни отнася водата.

Радвам се на това, което казваш, Владик...

- 06-08-2014|**Самолет 005**

Не зная дали заглавието е на тукашната статия или е от някое списание, но заглавието е претенциозно. И то носи претенцията, че като кажеш „Неспасяването на българските евреи...“ веднага поправяш грешната представа, която в заглавието е посочена като „национален предразсъдък“, че българските евреи са спасени. Не! Не я поправяш! Така не се поправят грешни представи, а още по-малко национални предразсъдъци. Не ме питайте мен, как се поправят грешни представи и национални предразсъдъци. За това си има наука и медии... Но обикновеният българин пак е в позицията на забравило се в играта дете, което е нахляпано от знаещите и умни възрастни. А знаещите и умни възрастни се оказва, че са незнаещи в основните начала...

Обществено мнение се поправя с доверие. Дано българските историци, медийни управленци и журналисти се сдобият с такова. Засега липсва. За да повярваш на един учен, трябва да усещаш поне три неща – че е честен (с отговор на въпроса защо ми казва това; какви последици цели), че е знаещ и способен (с отговор на въпроса как се аргументира), че е благ (с отговор на въпроса срещу какво стои)... В заглавието колко от тези въпроси са отговорени? Мисля само един и то най-маловажният. Затова намерих заглавието за претенциозно... Моля за снизхождение! Не съм искал да обидя, нито да покажа, че съм обиден. Споделям спонтанност, но можех и да съм хвалебствен... Предпочитате ли второто, за да знам какво да пиша по-нататък?

- 09-08-2014|[watchtowerman](#)

Абе, либерални червенотиквеновчета. Българските държавни мъже са искали да спасят всичките 60 000 евреи по българските „стари“ и „нови“ територии, но на това се е противопоставил Чърчил в лицето на Антъни Идън. Стига сте жонглирали с части от историческите факти. И понеже продължавате да криете факти от историята, то затова ще публикувам някои от тях тук.

Groth, Alexander J.

„Accomplices: Churchill, Roosevelt and the Holocaust“

New York, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, Oxford, Wien: Berg, 2011. XII, 293 pp. Studies in Modern European History. Vol. 67 General Editor: Frank J. Coppa ISBN 978-1-4331-1463-2 hb.

Тази книга документира за съществуващото мълчаливо сътрудничество от страна британския премиер Уинстън Чърчил и американския президент Франклин Делано Рузвелт в нацисткото изстребване на еврейското население на Европа по време на Втората световна война. Въпреки че съюзниците публично признават Нацисткото избиване на евреите политиките, които те преследват, позволяват геноцидът да продължи. Те направили това, твърди авторът, по три начина:

(1) отказ за публично огласяване и персонално говорене за и против нацисткото изстребване на евреите;

(2) отказ да ангажират дори един войник, един самолет, или един военен кораб, който да се противопостави на „Final Solution“ („Окончателното Решение“) през цялата Втора световна Война; и

(3) възпрепятстването на бягството на евреите от Хитлерова Европа.

Alexander J. Грот е оцелял от Холокоста, повечето от членовете на семейството му загиват по време на нацисткото „Окончателно Решение“. Той защитава докторска степен в Колумбийския Университет и бакалавърска степен с отличие на City College в Ню Йорк. Заслужил професор по политически науки в университета на Калифорния, Дейвис, където учи от 1962 г., специализиран в сравнителна политология. Грот е автор и редактор на редица книги включително „Сравнителна политология“ (1971 г.); „Народът на Полша“ (1972 г.); „Публичната политика срещу нациите“ (1985); „Lincoln“ (1996); „Демокрациите срещу Хитлер“ (1999), и на последно място „Гласове на Холокоста“ (2003 г.).

За съчастието на Чърчил и Рузвелт в осъществяването на Холокоста ще споделя още два факта, които съм публикувал в две отделни статии.

В първата – „На Конференцията в Евиан(1938) Демо-крацията развърза ръцете на Хитлер за Холокоста“

watchtowerman.blog.bg/politika/2013/03/1...de-evreite-v.1063355

изявявам единият от фактите, Конференцията „Евиан“(1938) изпрати на Хитлер сигнал, от който той се нуждаеше: правителствата, участвали в Конференцията, няма да се намесват в неговата анти-еврейска политика

Другият факт го разглеждам в статията „Чърчил и Рузвелт проявиха по-голяма загриженост да спасят коне от порода „Lipizzan“, отколкото да спасят евреите от изстребление“

watchtowerman.blog.bg/politika/2013/04/2...azaha-da-spa.1102620

В началото на 1943г. българското правителство използва швейцарски дипломатически канали, за да проучи възможността евреите от българските предели да отпътуват с кораби от Черно море към контролираната от Великобритания Палестина, а не да бъдат депортирани в концентрационните лагери, за което настояват германците. Но опитът на българското правителство да спаси евреите, а не да попаднат в ръцете на Хитлер, е блокиран от правителството на Чърчил.

През март 1943 г. Антъни Идън се среща с президента Рузвелт, държавният секретар на САЩ – Кордел Хъл, и други висши американски служители в Белия дом. На срещата се разисква предложението на българското правителство. Въпросът е поставен за разглеждане от държавният секретар Хъл: как да се помогне на 60 000 евреи в България. На този въпрос Идън отговоря „че цялостният проблем на евреите в Европа е много труден и че ние трябва да се движим много внимателно, когато се предлага да се вземат всички евреи от страна като България. Ако правим това, тогава евреите на света ще искат да напраим подобни ангажираности в Полша и Германия.“ Никой от американските официални лица не изразява несъгласие.

Ето го отговорът на съюзниците за Холокоста: понеже не можем да спасим ВСИЧКИ евреи в Европа, то не трябва да се опитваме да спасим онези, които можем да спасим, дори трябва да възпрепятстваме спасението им.

По този повод проф. Дейвид С. Уаймън посочва, че „десет дни след обсъждането съдбата на българските евреи между Идън и Рузвелт, британското правителство обяви плановете си да вземат 21 000 неевреи

полски бежанци за Източна Африка. Те бяха част от 100 000 не-еврейски полски, югославски и гръцки бежанци които съюзниците преместват в резерватите на Близкия Изток и Африка през Втората световна война.“

А проф. Монти N. Penkower допълва, че „британците дори успяха да намерят кораби, чрез които да вземат 20 000 мюсюлмани от Египет и да ги закарат до Мека за тяхното религиозно пътуване, в средата на войната“.

www.israelnationalnews.com/Articles/Article.aspx?lang=en&id=12794#.U-Y4PON_uhp

В потвърждение на фактите, за съучастничеството на Великобритания и САЩ в Холокоста, е информацията, че английското правителство и днес продължава да държи в секретност множество документи от времето на Втората световна война, касаещи политиката на Чърчил към Холокоста.

watchtowerman.blog.bg/politika/2013/04/2...-v-holokosta.1103246

- 09-08-2014|**Златко**

Не пипай, ако обичаш, кодовете горе в полето за оформление на коментарите, защото след това трябва да ходя след теб и да чистя...

Инак нищо против всякакви форми на особена осведоменост и дълбоко знание. В края на краищата, всички живеем във времената на общодостъпното всичко. Онова, което никакви компютри не могат да ни дадат е, разбира се, необходимото пипе, за да можем да правим разлика между плявата и зърното. Но това, хич и дума да не става, е повече от ненужна за обсъждане тема...

- 04-10-2014|**Б.**

Г-не или Г-жо, тези факти са обсъждани вече именно в този сайт, но някои читатели отказват да ги запаметят поради червенотиквеността си или по други причини! Освен това, както е известно, победителите не ги съдят и затова те пишат Историята на България.

- 04-10-2014|**Златко**

Господине „Б.“, ако си дошъл сега тук да ми мажеш по стените и да правиш напук, казвай отрано, че да те махам. Не знам до каква степен са ти известни порядките тук, но общо взето от хората, които пишат на това място се очаква някакъв опит за започване на разговор, а не правене

не напук и прочие детинщини. Разбрах, че тукашните съдържания те дразнят. Сега, ако имаш да казваш нещо, заповядай (само че умната, без детински пози). Инак... М-да.

- 04-10-2014|**Б.**

Аз не „мажа“, а изказвам лични впечатления от собствени наблюдения, но ако според вас това е „напук“, преровете сайта си и прочетете същите сведения, публикувани преди 2 години под други подобни статии.

„Червеноотиквеност“ заимствувах от Г-н или Г-жа Уочерман, ако не сте забелязали, Енев.

- 04-10-2014|**Златко**

Ок, няма да споря (и ще приема да си говорим на „Вие“), но според мен да цитирате дълги-предълги предишни коментари без да добавяте нищо от себе си е форма на спам. Имайте го пред вид, когато пишете в бъдеще. изобщо, простата форма на съгласие или несъгласие обикновено говори за липса на собствено мислене. Ако имате някакви (интересни) аргументи, заповядайте. Инак става прекалено скучно аз всички, надявам се да го разбирате и сам...

- 08-10-2014|**Б.**

Мислех, че имате предвид самото мнение. За другото сте прав, но стана грешка. Трудно ми е да попълвам формулярите за мнения в този им вид.

Добре сте направили, че сте изтрили повторението.

Една междинна равностетка

Автор: Златко Енев

И така, огромната работа по прехвърлянето на съдържанието на „Либерален преглед“ от чисто интернетски към по-подходящ за претърсване, ползване и архивиране, „библотечно-адекватен“ формат, приключи, поне на този етап. Обемите се оказаха удивително-уморителни дори и за самия издател на списанието (по-долу ще намерите по-пълна информация). И, както при всяка подобна работа, подреждането на съдържанието разкри някои доста ясни тенденции в развитието на изданието, като например постепенното оттичане на случайните, еднодневни посетители, за да се стигне до едно сегашно положение, при което вече хората, посещаващи сайта, са основно такива, които знаят защо го правят. Дали това е ценно само по себе си може да покаже единствено времето, разбира се. Засега ни остава убеждението, че, ако и да не сме много, то поне сме, хм, хм, „носители на определени качества...“:)

Впрочем, нека дадем думата на статистиките. В сегашната си форма „електронно-книжният“ формат на списанието се състои от следните части:

Година	Части	Обем (страници)	Общо за годината
2007		776	776

Годишник „Либерален преглед“ – 2014 (май – август)

2008		2041	2041
2009		1926	
		1842	3768
2010		1504	

Една междинна равностетка

		1909	3413
2011		1242	
		1478	
		1692	4412

Годишник „Либерален преглед“ – 2014 (май – август)

2012		1666	
		1658	
		1348	
		1133	5805

Една междинна равностетка

2013		1789	
		1374	
		1301	4460
2014		1375	
Общ обем до момента			
26050			

Скрити зад тези цифри са, разбира се, огромно количество идеи. За ценността им тук няма да става дума, основната ми задача в момента е как да направя така, че те да станат възможно най-леснодостъпни за възможно най-голям брой хора. И тук стигаме до последния, ключов елемент от тази „електронно-книжна“ концепция, а именно:

Справочника на „електронно-книжния“ вариант на изданието

По мое мнение – пределно проста идея: ако търсите някой определен текст или текстове (евентуално на даден автор), тук можете да ги издирите с няколко щраквания на мишката. След което е нужно само да отворите (след предварително снемане на компютъра си) съответното електронно томче, да отидете на съответната страница и... voilà. Указанията за ползване на справочника се намират на първата му страница, останалото е въпрос на средна интелигентност.

И така, кралят е мъртъв, да живее кралят! „Либерален преглед“ очевидно навлиза в някаква нова и, надявам се, още по-интересна, още по-завладяваща, фаза от съществуването си. Нека се надяваме, че това ще ни доведе – заедно! – до нови прозрения за това кои сме, самите ние, откъде идваме и накъде отиваме.

Поздрави,
Златко Енев

Берлин, 5 август 2014

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Образованост или експертност?

Автор: Рандал Бейкър

Мъдрост или знание?

Нуждата от либерално образование

Реч, произнесена на 18-ти ноември 2005, по време на церемонията за връчване на степен „Почетен Професор“ на Нов български университет

„Либералното образование провокира ценностите, разклаща убежденията и променя живота.“¹

В „Алиса в страната на чудесата“ Кралят дава на Белия заек прекрасен съвет: „Започни от началото,“ рече Кралят важно, „и продължавай, докато не стигнеш до края. После спри.“ Аз смятам да последвам този съвет. Началото е Академията, където Платон превръща наученото от Сократ в концепция за това какво човек трябва да усвои, за да бъде *цялостна личност*. Първото ѝ упоменаване е у Цицерон, а онова, което той описва, е всъщност моделът на западното образование преди сблъсъка му с надигащата се модерна представа за науката² и материализма. Моделът издържа проверката на времето забележително добре, а Айнщайн, Ферми и Бор бяха все продукт на същата тази система на либералното образование.

Онова, което Платон е имал наум, е най-добре обобщено от Мортимър Адлер, когато последният пише: „То създава граждани, способни да упражняват отговорно своята политическа свобода, и изгражда хора, способни да използват плодотворно свободното си време.“ Подобна личност би била възплъщение на свободата и би надвила двата врага на човечеството: невежеството и предразсъдъците. Продуктът на тази система би бил спо-

1 От реч, изнесена пред среща на членовете на Фи Бета Капа. Фи Бета Капа е почетното общество на най-изтъкнатите американски студенти, основано през 1776 г. и посветено на популяризиране на либералното образование.

2 Не самата наука като такава, защото тя винаги е била част от либералните изкуства.

собен да мисли и разсъждава критично. Много по-късно тази потребност от тотално образование е изразена от Франсис Бейкън¹ по следния начин: „*Няма особено голямо съответствие между мъдростта и учеността.*“

В същината си традицията на Artes Liberales се състои от два елемента: *Trivium*, обхващащ граматика, реторика и логика, и *Quadrivium*, съдържащ аритметика, геометрия, музика (по-скоро в качеството ѝ на математика) и астрономия/космология. Целта е универсална: изграждане на качества, необходими независимо от това с какво се занимава човек, като едновременно с това личността се превръща в инструмент за защита на свободата. Разделението на *Trivium* и *Quadrivium* се възприема като разделение между същината на логиката и способността за предаване на това знание, въплътени в *Trivium*, и изкуствата на измерването, наблюдението и количественото изразяване, необходими за постигане на прецизност. Подходът е широко философски – подход на критичното свързване на всички неща посредством внимателно разсъждение, измерване и аргументиране. Потребността от сливане на двата дяла е формулирана много точно от Джон от Солсбъри през XII век: „*Също както красноречието, непросветено от разума, е съпно и произволно, така и мъдростта, лишена от умението за изразяване, е немоощна и осакатена.*“² Неслучайно една от най-високите степени, присъждани в университета, е Доктор по философия, макар да се питам колцина от онези, които я получават, знаят защо.

И тъй, този е пътят към Мъдростта и Образоваността в продължение на повече от петнадесет века. И за да бъдем честни, той *все още* е основният в редица отлични институции на висшето образование, сред които с радост поставям и Нов български университет. Но ако погледнем в Oxford English Dictionary, на думата *либерален* откриваме следното смущаващо обяснение: „*Първоначално отличителен епитет, използван за изкуствата и науките, смятани за достойни да бъдат упражнявани от свободните хора.*“ Но защо „първоначално“? Какво се е случило?

1 Сър Франсис Бейкън (1561-1626), един от ранните поддръжници на научния метод, който оспорва либералните изкуства, макар това никога да не е било негово намерение.

2 Джон от Солсбъри, 1115?–1180. Мнозина представители на съвременния академичен живот без замисляне биха признали уместността на друг негов цитат: „*За да се перчат със знанията си, нашите съвременници тъй поднасят своите наставления, щото техните слушатели всуе да се мъчат да ги разберат.*“

Традицията на либералните изкуства (Artes Liberales, бел. прев.) става жертва на разнородните сили и влияния, очертани по-долу:

Обемът информация сам по себе си. Имало е време, когато образованият и заможен човек е можел да поддържа библиотека с всички печатни издания в сферата на познанието. Ученият се стремял да го усвои изцяло и да види по какъв начин то се вписва смислено в една обща картина. С настъпването на епохата на великите географски открития, Просвещението, Реформацията и възшествието на науката и рационализма, за отделния човек става практически невъзможно да бъде в крачка с потока от нова информация, идеи и парадигми. Така знанието се обособява в области, за да може да бъде организирано ефективно. Декарт отрича единния смисъл на знанието и търси нови начини за неговата подредба. *Практичността* започва да съперничи и следвайки един вид интелектуален *Закон на Грешам*, да изтласква *Целенасочеността* в обучението. Оригиналният гръцки корен на думата *университет* внушава идеята за средище, където човек може да намери своето място в най-широк смисъл. Това схващане сериозно се подлага на съмнение от подразделението на познанието на кутийки или „дисциплини“. Връзката между последните започва естествено да запада с нарастването на специализацията в техните рамки, наложителна за обработката на експлозивно роящите се нови идеи и открития.

Появата на изследователския университет. Той е до голяма степен продукт на пруската традиция след 1860 г. и често бива свързван с името на Александър фон Хумболд. Основан е на възгледа, че образоваността следва да бъде „продуктивна“, и оспорва традицията на „знанията заради самите знания“. Тази ограничена представа за „полезността“ намира отражение и в американския закон „Морил“ от 1862 г. за учредяването на колежи с поземлена субсидия (Land Grant Colleges), които законът определя така: *...поне един колеж, в който водеща цел да бъде – в допълнение към другите научни и класически области, включително военна тактика, преподаването на такива клонове на познанието, които са свързани със селското стопанство и изкуството на механиката...*“ (мой курсив). В САЩ, където изследователският университет тепърва ще процъфтява, тази „полезност“ е неотлъчна от силната традиция на анти-интелектуалност, която се смята за съзвучна с американската obsesия по „всичко, което

върши работа“¹. В едно все по-технократско общество, тези два елемента заедно поставят фундаментално предизвикателство пред традицията на либералното образование, която споява университета в единна цялост. В резултат, *експертността* започва да измества *образоваността* и дори да я наказва в интерес на „модерното“ общество, изградено върху постиженията на науката. Дарвин недвусмислено насърчава този процес, като изважда „смисъла“ от човешкия живот, демонстрирайки, че всичко се дължи на случаен подбор, протичащ още от времето на човекоподобната маймуна.

Появата на пазар на образованието. Тъй като все повече хора биват привлечени от висшето образование, то изгубва ролята на елитно, която е имало до този момент. В същото време висшето образование става *изискване* във все повече професии, вследствие на разпространението на „манията за дипломи“. Законодателите, които контролират големите обществени университети, налагат аргумента „ползност“, тъй като смятат, че университетът трябва „да служи на държавата“, макар този аргумент да е породен по-скоро от тесния икономически и професионален смисъл на измеримите подобрения в икономиката и социалната сфера, отколкото от нуждата от по-широко образование. „Решаване на проблеми“ се превръща в позната фраза, а самият живот се оказва уравнение с няколко неизвестни. Студентът преминава в категорията „клиент“ и още по-зле – „стока“, което всъщност описва и днешната ни ситуация.

Настоящото състояние на либералното образование в САЩ

Ако за начало погледнем цифрите, те биха очертали картината много по-ясно, отколкото многословните обяснения:

- През 1900 г. 70% от студентите в Америка се обучават в институции от типа *Artes Liberales*.
- През 2000 г. 5% се обучават в институции от типа *Artes Liberales*.
- През 2002 г. 85% от студентите заявяват, че целта на университетското им образование е да „осигури по-добра квалификация за намиране на работа (или по-добра работа)“. Нищо повече.
- През 2002 г. 14% от запитаните студенти нямат понятие що е либерално образование.

1 Това е едно от най-важните наблюдения на Чарлс Дикенс, Дьо Токвил и Алеко Константинов.

Първоначално проблемът може да е бил предизвикан от експлозивното развитие на науката и някъде в тази посока – от разделянето на висшето образование на *Изкуства* и *Науки*, което е в пълно противоречие с използването на понятието „изкуства“ в съчетанието „либерални изкуства“¹. Науката *винаги* е присъствала ясно и недвусмислено в него. Ние я извадихме от там. Сега пък съществува тенденция погрешно да се смесват понятията „изкуства“ и „хуманитаристика“. Но хуманитарните науки са само част от концепцията на *Artes Liberales*. Скритият смисъл е, че съвременните учени не се нуждаят от вникване в тази широка концепция за цялостната личност. И това си личи².

Рамо до рамо с развитието на модерната наука се появява възникналата през 20-те години на XX в. в САЩ идея, че либералните изкуства, за разлика от „практическите“ науки, са безсъдържателни и са просто каприз на богатата средна класа. Накратко, те са елитарни. В допълнение, тяхното непрестанно позоваване на канона на западната и класическата литература се възприема като назадничаво и анахронично. И все пак мнозина от основателите на Съединените американски щати, като Джеферсън, Франклин и Вашингтон, са наследници на класическата мисъл. В същото време обаче те са идеалният пример за „практически“ личности, тъй като са, респективно, фермер, печатар и земемер³. Погледнете архитектурата на Вашингтон; вижте имената на различни места в щата Ню Йорк (Итака, Сиракуза, Троя...). И тези хора, с техния „назадничав“ либерален подход, създават една от най-успешните „практически“ страни в света, защото разбират кои са условията, които могат да освободят потенциала на свободния човек.

Консолидирането на атаката срещу традицията на либералните изкуства настъпва с появата на професионалните училища и прилагането на модерни „мениджърски“ подходи към управлението на университета. Сега вече гръцкият идеал за личността, намерила своето място сред общността от мислители, бързо отстъпва пред осигуряването на „добре

1 Някои институции отскоро започнаха да използват формулировката „либерални изкуства и науки“.

2 Вероятно най-добра илюстрация на това е неотдавна появилият се феномен *Geek* (човек, който прекарва цялото си време пред компютъра – бел. прев.), който измести по-окръгления *Swot* (зубрач – бел. прев.).

3 Можем само да предполагаме какво би се случило с Френската революция, ако с нея са били натоварени такива учени-практици. Но вместо това, тя смени Луи XIV с Луи XVIII, като поне си спести Луи XVII.

пласиращи се умения“ за икономиката. Бавно, но необратимо университетите започват да затъват в „обработка“ на студенти за един променящ се пазар, в хода на която преминават от *образователна къмквалификационна* парадигма. Либералните изкуства влизат в открита конкуренция с пазара в най-тесния смисъл на думата. Коя сега е спойката, която удържа университета в цялост? Може би голата амбиция. Докторската степен се е превърнала в не повече от поредната форма на „сертификация“ във фабриката на висшето образование.

Традицията на *Artes Liberales* получава нов тежък удар през 60-те, когато е поставена под въпрос самата причина за преподаването на „западна култура“. Вярно е, че демографският състав на САЩ все повече губи своя западен характер¹, а каква нужда имат американците от китайски или друг подобен произход от такъв модел на света? Повечето от възраженията обаче идват не от новите емигранти, а от недоволстващите бели студенти от средната класа, както и от малък брой чернокожи студенти. Те настояват за – и получават – цял нов пакет от дисциплини като изследвания на черната култура (*Black Studies*), женски науки (*Women's Studies*) и социология на пола (*Gender Studies*), които вкупом биват поставени в сферата на хуманитаристиката, пораждайки у по-консервативните студенти подозрителност към същата. Отначало съществува концепцията, че университетът е сбор от учени и човек отива там, зада се учи от тяхната мъдрост. През 60-те обаче всичко това се променя и студентите започват да налагат своята програма, която университетите приемат в името на собственото си спокойствие. Е, може би не само заради него, защото като се има предвид фактът, че в онези дни над 80% от университетските приходи идват от студентски такси, вероятно всяка друга нагласа би се оказала самоубийствена².

Сега онези емоционални и, най-малкото, доста по-интересни времена са отстъпили място на шеметното израстване на „професионалното“ училище, което твърде често демонстрира умишлена анти-интелектуалност и презрение към изкуствата и хуманитаристиката. Нагласите могат да се обобщят така: „Каква работа ще си намериш, като завършиш

1 Днес 95% от имигрантите в САЩ *не са* от Европа.

2 Дори големите държавни университети получават само малка част от бюджета си от щата, в който се намират. Един наблюдател отбеляза, че те са преминали от положение на „държавно-финансирани“ в ситуация на „държавно-възпрепятствани“. Често цифрата е около 8%.

английска литература?“ Но пък и що за държавен служител или бизнесмен ще бъдеш, ако не знаеш коя страна къде се намира¹, ако не си наясно, че съществуват и други култури, или че бизнесът сигурно е нещо повече от покупки и продажби, защото какво прави иначе в университета? В края на краищата, ако погледнем глобалната карта по показателя „самоубийства“, ще видим, че тъкмо в „богатите“ страни мнозина вземат решението да скочат от някоя висока сграда. Основният медицински проблем в САЩ е стресът. Нима отговорът е да продаваме на тези хора повече? Не, освен ако не става дума за „Прозак“². Според централите за контрол на заболяванията, затлъстяването се превръща в епидемия, докарвайки култа към консуматорството до сферата на суицидното, а „пазаруването“ е официално класифицирано като заболяване³. Ето какво се получава, когато никой не иска да погледне общата картина. Наистина ли всички тези „практически“ дисциплини са толкова полезни? Ако е така, защо сме загازили толкова сериозно, след като мнозина от нас са „образовани“ или поне дипломирани, а всъщност са все по-невежи по въпросите на историята, географията, философията и т. н.?

С все по-масовото превръщане на университетите във „фабрики за знания“⁴ проблемът се задълбочава. Все повече университетите биват „оценявани“ по „резултатите“. Резултати? Те винаги ще представляват някакво измеримо количество, като брой преподавателски публикации в главозамайващото изобилие от научни списания с цел „запълване на квотата“. Атмосферата става все по-конкурентна въз основа на тези „числени показатели“, щатните длъжности изчезват, а средата в училищата става все по-потисническа. Това едва ли ще поощри „цялостната личност“, че дори и половинчатата такава. Трудно мога да си представя,

-
- 1 Почти пълният упадък на географията в нейния класически вид бе тежка загуба за либералните изкуства.
 - 2 Който по случайност се произвежда в Индиана и може да се окаже нашия заместител на реалния живот, заменящ го с разсъждения за това какво, всъщност, е животът. Един комедиант (а може би философ?) предрече, че до 2030 г. в САЩ ще има два типа хора: такива, които не се справят и са минали на незаконни наркотици за промивка на мозъка, и такива, които се справят и са минали на законни наркотици за промивка на мозъка. В своето класическо произведение *Уолдън*, Торо (1854) дори отбелязва, че „*Огромната част от хората вдят живот на тихо отчаяние.*“
 - 3 Тъй като всички пазаруваме, тук е необходимо пояснение. Много хора пазаруват *обсесивно*, което означава, че купуват все повече и повече от една и съща стока, без дори да си правят труда да я разопаковат.
 - 4 Ректор Кларк Кер, Калифорнийски университет Бъркли.

че свободното научно изследване е възможно в тази дарвиновска борба за „резултати“. Не качеството, а количеството е основната грижа, независимо дали става въпрос за публикации, или за брой студенти, които могат да бъдат „обработени“ в системата срещу все по-главоломно растящи такси. Образованието се превръща в краткосрочна инвестиция в икономиката, бе казал един преподавател, и точно това е усещането на онези от нас, които вярват, че университетът е нещо повече от мелница за дипломи.

Общността на учените и преподавателите е тази, която обединява всичко, а традицията на *Artes Liberales* им даваше чувството, *чевсички те* имат нещо общо. Химията е толкова част от либералните изкуства, колкото и всичко останало. Кой би допуснал, че ще дойде ден, когато близо седем британски университета ще решат *да елиминират* департаментите си по химия поради липса на интерес? Е, и това се случи. Ето тук сме на прага да разберем смисъла на живота чрез ДНК и пред нас се отваря цяла нова концепция за регенеративната медицина и биохимията. Тук пък зачеркваме от дневния ред въпроса как работи нашата вселена и затваряме департаментите по физика и химия. Как е възможно някой *да не се интересува*? Разумът въстава, но фактът е, че университетите нямат нищо против да минат без нещо толкова фундаментално за разбирането на самите нас във всеки възможен аспект. Ако студентите не се интересуват, грешката е някаде там, а не в „излишните“ дисциплини от фундаментален порядък. Да не би да възнамеряваме да минем без тези хора? *Трябва да ги заинтересоваме — и точно в това сме се провалили*. Сега студентите определят тези дисциплини като „трудни“. Но те са такива само ако човек е безразличен към предизвикателствата. Университетите „краткосрочно“ променят бъдещето. Безразличието към истинското учене личи, поне според моя опит, от факта, че преобладаващата част от студентите дори не си правят труда да приберат оценените си писмени работи. След като веднъж оценката е качена в мрежата, друго не ги интересува. И това е отклик от идеята, че всичко, което им е необходимо, е диплома, за да си намерят добра работа. Откъде дойдоха тези нагласи? Дали не ги подлъгахме ние, когато през 60-те банализирахме интелектуалния живот, подчинихме се на преследването на актуални програми и равнихме висшето образование по пазара?

Днес поколенията, израснали във все по-изолираните „дисциплини“, нямат причина да говорят помежду си, а може би и не умеят. Това

със сигурност не ги вълнува. Един съвсем малък и незначителен брой студенти поемат предизвикателството да учат вън от Съединените щати и да поставят под въпрос своята идентичност, като я обясняват на другите. Поне в Европа програмите *Еразъм* и *Сократ* не просто улесняват този процес, но и позволяват на студента безпрепятствено да получи кредити.

Усещането за провокация към ортодоксалното (както посочва и цитатът от Бейкън, приведен по-горе) едва ли е възможно в една среда на „резултати“, която не насърчава предизвикателството, а само яловия конформизъм. Фокусът на вниманието в университетите се измества от *целта към средствата*. Всъщност, би било честно да кажем, че твърде често цел изобщо няма.¹

Концепцията за *общност на учени и преподаватели* също трудно може да бъде поддържана там, където голяма част от професионалното обучение, както на практика и други форми на образование, се осъществява дистанционно, освен ако няма и някакъв паралелен процес на „реален“ контакт. Както отбелязва един американец: *„Образованието не можеш да си го сваляш от интернет.“* В допълнение голяма част от преподаването, особено в САЩ, където второто висше образование се среща много често и редица професионални курсове се предлагат в задочна форма, действително включва редовни присъствени занятия. Тук отново витае същата опасност, макар, разбира се, редовният личен контакт да присъства в задочното обучение.

На равнище магистърски и докторски програми проблемът е още по-лош, особено когато департаментите се конкурират за получаване на ресурси от държавата и *не насърчават* използването на пълния капацитет на системата за осигуряване на приход от кредити и такси. Разбира се, не навсякъде това е така, но тази тенденция е доста силна. Неин противовес е появата на „интердисциплинарното училище“, което може би ще се опита да сглоби наново съставните компоненти на знанието, които бяха разпръснати на всички страни. Пример за това би било преподаването на *екология и науки за околната среда*. Природата е гигантска машина за обработка на енергия и *всичко*, което играе някаква роля в този процес – подобно на нашата хищническа консумация и изгаряне – е съществена част от нея. Погледнете го по друг начин и ще си има-

1 Както гласи един български израз: „Всяко нещо си има край, освен наденицата, която има два.“

те работа със симптомите, а не със самия проблем. Налице е и проблематичната дисциплина икономикс. По времето на Адам Смит тя съвсем основателно е била наричана политическа икономия. Икономиксът е метод за регистриране и предсказване на съвкупното човешко поведение и човешките *ценности*, изразени чрез пазара, търсенето, предлагането и цената. Неговата прогнозна стойност изглежда доста ниска в момента, но сред много студенти се шири впечатлението, че икономиксът *определя* ценностите. „*Не можем да постъпим така, защото това не би било икономическо.*“ Ценността, която определят хората – а Liberal Arts се занимават именно с ценностите – е същественото, също като налудничавия начин, по който придаваме такава висока ценност на изкопаемите горива. *Зеленият икономикс* е пример за обхващане на общата картина на целесъобразното използване на природата и поставяне на коня пред каруцата. Тъй че – има оптимистични знаци, а в Америка съществуват много, често малки, частни колежи на принципа на Artes Liberales, както и някои по-големи институции, поддържащи тази традиция напук на всички тенденции¹. Liberal Arts още не са загинали – те са само под обсада и в упадък.

И така, как да сглобим обратно голямата картина и да поставим спойката, която ще даде на нашите университети някаква по-мощна цел от робското обслужване на пазара? Както казахме вече за икономикса, всичко опира до ценностите, а ние на първо място не *ценим* либералното образование². Хуманитарните дисциплини и науките в еднаква степен преследват западащия интерес у студентите.³ Това е просто размишление върху липсата на посока в едно общество, което предпочита подхода на краткосрочното удовлетворение – една от причините за западането и на семейството. Университетите и учените като цяло трябва да осигурят *лидерство* и *визия*. И двата фактора са залежали в основата на НБУ и никога не бива да бъдат оставяни да изгубят силата си. Учениите и преподавателите трябва *да вярват* в нещо и да го предават на младите – и това нещо никога не може да бъде прост набор от умения. Тази

1 Тъй че студентите в бакалавърски програми трябва да изпълнят изискванията за „общо образование“, преди да могат да завършат. Сравнете това положение с извънредно ограничението фокус на британското висше образование.

2 Ако имате някакви съмнения в тази посока, прочетете коментара на британския министър на образованието във второто приложение по-долу.

3 Виж първото приложение.

институция вярва в Сократовия метод, колкото и дяволски трудно да е неговото прилагане: преподавателите отстъпват в сигурните убежища на собствените си дисциплини, студентите предпочитат да мълчат. Но това трябва да бъде променено – иначе студентите никога няма да започнат да отправят предизвикателства към самите себе си. Можем да им разкрием неща, които никога не са подозирали за себе си. Платон вижда това като предпоставка за лидерство и участие в едно свободно общество. И то все още е. Вместо него 60-те подложиха на съмнение самата идея, че някой трябва да води, и настояха университетите да станат по-скоро „социално адекватни“ и „демократични“. Онова, което се получи обаче, бе анархия. В САЩ се ширят непрекъснати скандали в сферата на бизнеса и ниско уважение към държавния служител, прекрасно онагледени от връзкаството, което направи реакциите на федералното правителство по време на урагана *Катрина* поголовно и фатално неефективни. Стигна се дотам, защото учените се отказаха, а технократите победиха. НБУ никога не бива да се отказва. В един динамично променящ се свят, ако не виждаме „общата картина“ и не вкореним образованието си в търсенето на ценности, едва ли бихме успели или поискали да оцелеем.

*„Мнозина биха предпочели по-скоро да умрат,
отколкото да започнат да мислят.*

Всъщност, така и става.“

Лорд Бертранд Ръсел

=====

Приложения:

Тази статия казва всичко...

Исторически департамент застрашен от закриване

Поли Къртис

Вторник, 15 април 2003

Лондонският Кингс Колидж планира да закрие своя световноизвестен департамент по химия, в който преди 50 години бяха положени основите на откриването на структурата на ДНК.

Администрацията на колежа се позовава на „огромния годишен дефицит“, предизвикан от намаляващия брой студенти и орязването на средствата за научни изследвания, вследствие на което департаментът е определен като „нецелесъобразен“.

Записването на студенти в бакалавърски програми ще продължи и за следващата академична година (2003-2004), но вече е свикана специална управленска група, която да посочи онези изследователски дейности, които следва да бъдат запазени, ако преподаването в департамента бъде преустановено.

В изявление на университета се казва следното: „Колежът уважава забележителната история на департамента и отличния изследователски и преподавателски профил на сегашния му екип. Отчита съществуването на национален проблем във връзка с набирането на студенти по химия и финансирането на научните изследвания на най-високо равнище.“

Департаментът е получил оценка „четири“ при последната научно-изследователска акредитация – механизмът, чрез който Съветът за висше образование на Англия и Уелс решава какъв бюджет да отпусне на всеки научноизследователски департамент в страната. Тази оценка означава отлично национално, но не и международно качество.

Департаментите, получили оценка по-ниска от „пет“, губят финансирането си от Съвета, тъй като държавата смята да концентрира финансирането си само за най-добрите, от световна класа департаменти. Свидетели сме на подобни закривания в университети от цялата страна. Вместо да бъдат директно закрити, много от тях бяха „преструктурирани“, като част от изследователския им капацитет бе прехвърлен към съседни департаменти.

Говорителят на Кингс Колидж заяви: „Не е тайна, че колежът насочва вниманието си към онези изследователски области, в които е най-силен. В случая с този департамент е налице огромен финансов въпрос, свързан и с двата аспекта – изследователския и преподавателския.“

Професор Джон Ендърби, вицепрезидент на Кралското общество, казва, че редица департаменти са подложени на същия натиск поради ясно изразен спад в броя на студентите. През последните десет години приетите кандидати с основна специалност химия са намалели с повече от една четвърт, докато общият брой приети студенти в научни специалности се е повишил с близо една трета, заявява той.

Професорът продължава: „Това е нещо, което трябва да тревожи всички ни, тъй като Великобритания има завидна традиция в областта на химията, с трима Нобелови лауреати през последните десет години. И като се има предвид икономическата значимост на химията и свър-

заните с нея производства за страната, много важно е да продължи подготовката на висококачествени специалисти в тази сфера.“

В департамента, основан през 1830 г., Розалинд Франклин за пръв път заснема на рентген структурата на ДНК през 1951 г. Това позволява на Джеймс Уотсън и Франсис Крик да разкрият нейната двойно спираловидна структура през 1953 г.

Следващата седмица се навършват 50 години от първата публикация на тяхното откритие в сп. „Нейчър“. В Кингс Колидж планират редица събития, отбелязващи тази годишнина, включително лекции, посветени на пътя, довел до откритието, театрални постановки представящи начините, по които неговите приложения в медицината са променили живота на хората, и дебат върху етическите въпроси, поставени от най-новите развития в тази област.

От страниците за образованиена в-к „Гардиън“, Великобритания.

Обърнете внимание на езика в тази реч на британския министър на образованието, произнесена през 2002 г., и преценете дали можете да повярвате, че става дума за „образование“. Подчертал съм местата, където смятам, че езикът е най-красноречив.

Вашият доклад (на зам.- ректорите набританските университети), който публикувате днес, представлява важен принос към нашите взаимосвързани амбиции, които се стремим да реализираме посредством реформи във висшето образование – както за да генерираме по-голямо икономическо благосъстояние, така и за да насърчаваме едно общество, включващо в по-голяма степен всички социални групи.

Като правителство, ние сме ангажирани с постигането на експанзия – цел едновременно амбициозна и трудна, но здраво вкоренена в анализа на потребностите на пазара на труда през следващото десетилетия. Твърде често плановите ни за експанзия остават недоразбрани, подлагат се на присмех или, в най-лошия случай – стават предмет на яростни атаки.

Подклаждането на амбиции и насърчаването на все по-високи постижения сред повече млади хора не предполага обезценяване на някоя образователна степен. Ние се стремим да повишим уменията на населението, а не да го обречем на затъпяване. Идеята, че сме длъжни някак изкуствено да ограничаваме броя на получаващите висше образование, за да запазим престижа на образователните степени, отразява

предразсъдъците на тези, които да опитват да защитят един социален елит, а не амбициите на онези, които желаят да изградят едно интелектуално мнозинство. *(Каква е връзката между тези две понятия?)*

Но повече не означава повече от същото. Ние не очакваме да видим внезапен скок в броя на студентите, изучаващи теология в „Лутън“ или „Грейтс“ в Оксфорд. Онова, което очакваме, е стабилно нарастване на броя на изучаващите професионални дисциплини, както във висшето, така и в полувисшето образование. Трябва само да се огледате наоколо или да погледнете обявите за работа, за да установите растящите потребности от обществени услуги като здравеопазване, грижи за децата и социална работа, и да се убедите, че работните места са там. Трябва само да погледнете неотдавнашното проучване, озаглавено „Какво правят завършилите висше образование“, за да видите възможностите за трудова заетост, които предлага квалификацията в областта на счетоводството, дизайна или управлението на бизнеса.

Тази реч е издържана изцяло на езика на професионалното образование и квалификация, без да се интересува от бъдещето на университетите и висшето образование. Уменията заменят ученето, а „социалната адекватност“ се оказва другата страна на уравнението. Тонът, с който се говори за оксфордския колеж „Грейтс“ и обучението по теология, е подигравателен и очевидно анти-интелектуален. Това са думи на висш държавен служител в сферата на образователната политика във Великобритания. Става ясно, че, образоваността не е част от нейния дневен ред.

Рандал Бейкър е американски изследовател и преподавател, почетен професор в Новия български университет, София.

Коментари (3)

- 08-08-2014|**Самолет 005**

Да мислим критично, да имаме ценностна система и да имаме среда, а също и съвест, където да реализираме първите две... За колко от нас тази „света троица“ е тук, а не в рая?

Но професорът е прав. Всичко, което съм научил извън университета, след завършването си, ми е било от полза, а много от дисциплините в университета бяха тежоба. В областта на медицината днес се работи усърдно по направление персонализирана медицина (аспиринът може да помага на Пенчо и да вреди на Гинчо, което се потвърждава на ниво ген при еднакви други условия). Може ли да има „персонализиран университет“, защото повече от сигурен съм, че няма „персонализирана математика“...:)

- 09-08-2014|**Румен Петров**

Хубаво, много хубаво дори. Дали обаче НБУ, София е либерален университет? За другите няма съмнение, че не са.

- 10-08-2014|**Виолета Ц.**

Новият български университет е в София. Моля редакторите на онлайн списанието на променят Благоевград на ДСофия.

Рандал Бейкър е американски изследовател и преподавател, почетен професор в Новия български университет, София.

Културният фронт на протеста и гражданската борба срещу провокаторите Автори: Мадлен Николова, Георги Медаров и Жана Цонева

За съжаление напоследък сме затрупвани с буржоазни задължения и нямаме време за описание на вълнуващите събития покрай настоящите протести. Тук накратко за два елемента: културния фронт и гражданския надзор върху проявленията на Провокацията.¹

I. Културният фронт

Излизащите във ваканция летни протести често се представят като борба на гражданското общество и европейските му ценности срещу остатъците от комунистическия режим. На новото, което така и не дойде напълно след 23 години напъни, срещу старото, окопало се в собствената си инерция. Обаче конфликтът между двете основни партии – БСП и ГЕРБ – респективно носителките на старото и на новото, се пречупва и през сферата на изкуството, генерирайки перверзна логика. Съвременен (разбирай по западен образец) изглеждащият и звучащ Мишо Шамара се оказва привърженик и говорител на контрапротеста и на БСП (маркирана като столетницата на „нереформируеми комунисти“), докато Веселин Маринов, който е като излязъл от соца и по външен вид, и звучене, както знаем е културният представител на основната опозиционна сила: ГЕРБ.

1 Статията е от миналата година, но по мое мнение си остава все така актуална... Бел. ред.

Веселин Маринов на снимка с важни лица от ГЕРБ: Росен Плевнелиев и Цветан Цветанов.

Маринов е соц певец, но не е певец от соца. Кариерата му започва след 1989 с пик при управлението на ГЕРБ. Той се вписва в традицията на новия анти-комунизъм, съчетаващ соцносталгията (конкретно поздравия ред) с решителност и готовност за отпор срещу комунизма и неговите провокации. Маринов е общ образ на двете тенденции, например с песента „Нашата полиция ни пази“. Тя стана обект на подигравки сред либералното гражданство, но днес доста протестиращи са готови да **преглътнат** ново управление на ГЕРБ, само и само да не е БСП.

От другата страна на барикадата е Мишо Шамара, върху който се излива избирателно гневът на протеста, защото нарече Симеон Дянков „еврейска гад.“ Няма с каква друга дума да се определи този гняв, освен като „избирателен“, след като страхотни усилия се хвърлиха да се доказва, че протестите не са имали предвид точно турците, когато се издигаха антитурски лозунги (и когато бяха забелязвани, защото до излизането на статията на Емине Гюлестан, антитурският расизъм от началото на протеста не правеше никому впечатление, освен на списващите този блог). Да не говорим, че Big Sha отдавна си служи с най-грозен „език на омразата“ и неведнъж е наричал ГЕРБ „гейове“ и „курви“, пък никой

нищо не каза и за това (в самия протест се издигаха идентични лозунги, този път срещу коалицията БСП-АТАКА-ДПС).

II. Гражданството търси проявления на Провокацията

От 23 години слушаме как няма гражданско общество в България и това е причината за половинчатата ни демократизация. Все пак, от време на време тревожните гласове, диагностициращи липсата на гражданско общество, дружно в един глас се провикват как сме свидетели на неговото раждане. Така беше януари 2009, така е и сега. Базирайки наблюдението си върху стандартната либерална дефиниция на ГО като „коректив на властта“, либералните коментатори изказват само половината истина за протеста и пропускат да видят, че гражданско общество има, но не точно в ролята, в която го виждат.

Нека се обърнем към Алексис дьо Токвил за по-адекватно разбиране на това какво е гражданско общество. Токвил е много важен автор, защото защитава демократичните промени по-скоро от антиреволюционна и реакционна позиция. В съпоставката си между „Америка“ и „Европа“, която стои като сравнение между „зряла“ демокрация и такава с наследства от Стария режим, той пише:

В Америка, средствата за разкриване на престъпления и за арестуването на престъпниците, с които органите на реда разполагат, са малко. Полиция и паспорти няма. Криминалната полиция на САЩ не може да се сравнява с тази на Франция; магистрати и прокурори са малобройни, а разпитите на лишените от свобода са бързи и устни. Въпреки това, в никоя друга страна престъпността не избягва наказание толкова рядко. Причината за това е, че всеки схваща себе си като заинтересован от предаване на доказателства за извършеното престъпление, както и за задържането на престъпника. По време на престоя ми в САЩ бях свидетел на спонтанно формиране на комисии за залавяне и съдебното преследване на един човек, който е извършил голямо престъпление в даден окръг. В Европа престъпникът е нещастно същество, което се бори за живота си срещу министрите на правосъдието, като населението е само зрител на конфликта; в Америка той е привикан като враг на човешкия род. Цялото човечество е срещу него.

С други думи, гражданско общество имаме не когато обществото и държавата се обособят като две външни едни от други сфери, при която едната играе ролята на коректив на другата, а когато пропастта между

репресивните органи на държавата и обществото се преодолее и идентификацията с полицията е категорична. Зачатък на токвилското разбиране има и в либералната всекидневна идеология на гражданското общество; например, говоренето за „коректив“ се основава отчасти на идеята за гражданска бдителност и надзор, т. е. квинтесенцията на полицията. Либералното разбиране за гражданско общество като отделен от политическата сфера надзор на практика се реализира в токвиланското сливане на гражданство и полиция. Или както правилно е отбелязал Грамши, хегемонията на буржоазния ред е правопрпорционална на нейната дифузия и разпределяне между всички членове на обществото (в културата, спотнатната идеология, в гражданското общество, свободните сдружения и т. н.). Хегемонията е като капитала: колкото повече е в обращение, толкова повече се увеличава (за разлика от предмодерния суверен, който концентрира цялата власт в себе си и следователно отсичането на главата на краля е било първото условие да започне процес на смяна на режима.)

В този ред на мисли, през социализма имаше свършено гражданско общество заради доносниците. От тази гледна точка проблемът на ДС се състои не толкова в това, че е подчинявала личния живот на гражданите на стриктен надзор, а че следенето се делегира на отделна (и то публична!) институция. С други думи – не е достатъчно демократизирано и не включва цялото гражданство. В този смисъл, може би не е случайно, че гражданството се възмущаваше от песента на Маринов „Нашата полиция ни пази“: възможно е да се е демократизирало до степенята, в която усеща увереност, че може да отстрани полицията и да защитава себе си само. Метаморфозата на лозунга „ние сме държавата!“ в „ние сме полицията“ е вече факт. Не видяхме ли същите хора, които се възмущаваха на глупавата песен на Маринов, да влизат в ролята на полицаи, водейки граждански разследвания, изказвайки призови за граждански арести, надзор и посочвайки постоянно проявленията на **Провокацията** в протеста?

За провокаторите се говори с апокалиптично очакване: „Ударът от давна се очаква (още на #ден6)“ (коментар от фейсбук). Удар имаше: няколко дни след въпросния коментар хомофоби скъсаха плакат на един от ЛГБТ активистите от протеста. Но това не прави очакването помалко патологично: всяка параноя е патологична, защото съмнението предхожда доказателствата. Медиите също са в тази рамка: например,

от БТВ разгонват протестиращи, защото са провокатори и така помагат в спонтанните граждански разследвания. (Дори имаше случай, когато използваша кадри на аматьорско youtube видео за „провокаатор“ в техен репортаж.) В тази схема, Сидеров изигра ролята на арх-провокатора в началото на протеста, след което в тази роля влизаха и излизаха различни играчи, включително и самата полиция. (Последно Дайнов идентифицира полицията като агент на Провокацията и **лъжата** срещу силите на прозрачността и истината в протеста). Също така, при случая с белия автобус се казваше как полицаите са го счупили отвътре и т. н.

Опитът за тотализиране на протеста в една хомогенна рамка има дълбока хигиенна база: враговете, особено вътрешните, трябва да се изчистят (**Патриархът дори одобри молбата** за отслужване на молебен за нравствено преображение). За целта се полагат параноидни свръх-интерпретативни усилия. Изживяването е като да си участник в космическа битка, фентъзи роман или детективски филм: бдят за следи, дори по кофите виждат маркери, всяко нещо води към друго (по плана на кукловодите), а целта е откриването на скритата истината за прехода (както пише в Харта 2013). Извличането на наслада и либидно стимулиране от разследването приема формата на параноидна херменевтика, в която „дълбока“ и трескава интерпретация отключва скрити значения и разбива кодове. В интерпретативната игра нищо не е това, което изглежда, всичко има по-дълбоко значение. Турците не са турци, курвите не са курви, имаме друго предвид, казват протестиращите, когато някой отбележи обидното съдържание на част от посланията. Отказът от очевидното е цената, която херменевтиката на протестиращите заплаща, за да ги предпазва от заговорите на Провокацията срещу силите на истината, красотата и прозрачността. Дори езикът им имитира символиката от фентъзи филмите и игрите: например, говори се за **орки**. В протестната вселена всичко е изчислено до последния детайл и няма нищо случайно. Протестиращите се мобилизират да демаскират кукловодите, но ускоряването на параноидните разследвания води до още повече параноя: нищо не е така както изглежда, никой не е себе си, всеки е потенциално подставен и „провокаатор“ (или дори „**отровна гъба**„).

Въпреки че протестиращите не обичат провокаторите, те не могат без тях. „Провокаатор“ тук изпълнява двойната функция на пречка пред мирният развой на протеста на възпитаните, интелигентните, моралните („ние си правим мирен протест, но те го развалят и предизвикват

насилие“) и негов най-силен мотив: как иначе се доказва съществуването на тайното и окултно задкулисие, ако не чрез пробивите от окултно-към-света в лицето на „провокаторите“?

Езикът на Задкулисието и Провокацията го споделя и от **властта**: поредният случай на припокриване и пълен консенсус между протест и правителство след споделените ценности за Европа, гражданско общество и т. н. След като и **МВР** потвърди тезата за провокаторите, протест и полиция отново заговориха на един език. (Всъщност, изявлението е от 19-и юли, но то пък само посочва, че протест и власт са в съгласие, дори когато се бият). Врѳх на народното съгласие с полицията взе известният случай с полицейката, която говореше за провокатори, а после сама бе разконспирирана за лѳжкиня и провокаторка (**тук** и **тук**). После пък се появиха предположения, че всѳщност снимките са обработени и целят предизвикване на конфликт с полицията. Може би пък тя не е истинска полицейка?

Да не забравяме и практическото изпълнение на народната любов към полицията (поне преди 40-ят ден), когато се раздаваха цветя и минерална вода на полицаите и последните бяха асимилирани безпроблемно като част от протестиращите, докато не ги набиха (за изумление на протестиращите полицията зае страната на държавните институции).

Може да заключим, че Веселин Маринов изпя една почти пророческа песен: след като разобличихме нашата полиция, че лѳже, че ни пази, ние поехме нейната роля. Ние сме и пазим нашата полиция, но в каква форма ще се реализира това настроение? Щом като (публичната) полиция толкова лесно може да стане жертва на Провокацията, то дали това ще се преведе в легитимност към частни форми на насилнически структури? Дали е възможна широка коалиция за гражданска защита, включваща патриотични младежки организации, надзираващи медии, бдителни фейсбук и твитър анализатори, които да локализируют Провокацията, без в един момент да локализируют и себе си?

Източник

МАДЛЕН НИКОЛОВА, ГЕОРГИ МЕДАРОВ И ЖАНА ЦОНЕВА

Мадлен Николова, Георги Медаров и Жана Цонева са студенти по социални науки. Тримата млади автори имат собствен блог на адрес: <http://hystericalparrhesia.wordpress.com>.

Коментари (3)

- 10-08-2014|**иван**

започнах да чета и стигнах до великото прозрение че герб е носител на новото? още една такава статия и се отписвам от този сайт!

- 10-08-2014|**Златко**

Я не си играй на дребно, ами се отписвай веднага. Уверявам те, никой няма да го забележи!

- 18-08-2014|**Black Wolf**

Съжалявам, ама още от първите изречения този текст няма как да не се възприема като хумореска. ГЕРБ като изразител на новото... Тези хора (авторите де) добре ли са?!...

Войната на сватбените генерали

Автор: Стилиян Стоянов

Според тълковния речник на Ожегов значението на фразата „сватбен генерал“ е „човек, поканен някъде като забележително и важно лице, което да придаде значимост на ставащото“¹. Словосъчетанието е широко разпространено в разговорния руски език и до ден днешен. Поводът да се замислим за сватбените генерали обаче не е сватбарски. От няколко месеца в Украйна умират хора. В началото беше „небесната стотица“ – хората, които снайперистите разстреляха по улица „Институтска“ в Киев през февруари. И ако през февруари 100 убити в центъра на европейската столица Киев изглеждаха невъобразимо много, днес вече се говори за над 1000 избити и десетки хиляди ранени в хода на т. нар. „антитерористична операция“ (АТО) в Източна Украйна. 100 човека могат да бъдат (и бяха) митологизирани като жертви в борбата за Нова Украйна. 1000 убити в хода на една юридически несъществуваща, но повече от реална война са тревожен повод за размисъл. На 17 юли към тях се добавиха и 298 абсолютно невинни пасажери от сваления малайзийски Боинг. Ние нямаме нито компетенциите, нито информацията, за да коментираме кой свали Боинга и няма да го правим. От друга страна е наивно да се мисли, че един човек, президентът на Русия Владимир Путин, държи в ръцете си съдбата на мира в Източна Украйна. Твърде е прегледно, за да е изцяло вярно. Това, над което ще се опитаме да размишляваме, са стереотипи, митове, поведенчески нагласи, които пораждат трагедиите в Украйна. Те са изградени дълго време и са част от ежедневните представи на големи групи хора на територията на бившия Съветски съюз. Сватбените генерали са важна част от тези стереотипи и митове. Някога те са придавали значимост на сватбата. Сега създават хаос в една необявена война, който отнася твърде много човешки животи.

1 <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ogegova/37934>

Всяка неделя ние се разхождахме в парка в Грозни: майки, бащи и деца. Бащите носеха автомати и стреляха, но ние никога не се убивахме един други, преди да дойдат руснаците.

Това ми разказа през 1995 г. чеченецът Ахмед. През 90-те години работих като лектор по български език и литература в националния университет „Тарас Шевченко“ в Киев. Живеех в студентския хотел на улица „София Ковалевска“, който ми се виждаше страшно далеч от Университета поради постоянно препълнения и движещ се рядко автобус № 38. Седеметажният хотел имаше постоянни жители: хърватската лекторка, аз и чеченците, които живееха на първите три етажа. Чеченците бяха настанени под благовидния предлог, че са представители на чеченското просветно дружество в Киев. Сред тях имаше просветени, имаше и непросветени. И едните, и другите се занимаваха с рекет. Просветените ми показваха образци от чеченската литературна класика (хърватската лекторка заедно с хърватския посланик по-късно направи превод и подбор на хърватски и го издададе в хубава книга). Непросветените периодично ме питаха, докато си пиех кафето в барчето на първия етаж, дали мога да изпия на екс водна чаша с водка, след което, без да се интересувам от отговора ми, го правеха. През зимата на 1994/5 г. руската армия срина Грозни. Беше по Рождество. Юрий Шевчук, когото сега руските тъпци презират, защото се обяви в защита на Украйна, и опикават портрета му, поставен в московски писоари, написа забележителната песен „Мъртвият град. Рождество“. Украинските и руските телевизионни канали показваха картини от срутения град, а аз се мъчех да си обясня ставащото. Един ден попитах Ахмед, просветен чеченец, завършил стоматология в Москва. Той ми обясни, че чеченците са горд народ, след което ми разказа за неделните разходки в парка с оръжие, което стреля, но не убива. Оръжието било важна част от културата на кавказките народи. После разбрах, че така е било и в селата в Западна Украйна, където наличието на заровено в градината оръжие е било белег за чест и достойнство не просто на мъжа, а на семейството. Оръжието следователно може да е част от културата и традициите на определен социум и да изпълнява чисто ритуални, да ги наречем условно сватбени функции. Проблемите идват тогава, когато по някакви причини това оръжие започва да стреля по хора, което е белег, че важни неща в социалната структура не са в ред.

Господине, купете си апарат за кръвно! Днес е Денят на защитника на Отечеството.

Този рекламен апел бе отправен на пазара в Мелитопол (град в Юго-източна Украйна) на 23 февруари 2005 година. 23 февруари дълги години беше Денят на Червената армия, който в Украйна бе трансформиран в Ден на защитника на Отечеството. Рекламното послание бе толкова неочаквано, че си купих апарата за кръвно. В хода на сделката продавачката ми обясни, че мъжете защитници на отечеството трябва да се уважават, защото го заслужават, а пък аз и обясних, че моето отечество не е Украйна. Тя обаче безапелационно заяви, че всяко отечество си има нужда от мъже защитници, в това число и българското.

Оказа се, че 23 февруари съвсем не е единственият ден, в който мъжете имат официален милитаристичен повод да се напият. Годишният празничен календар съдържа още Дните на всички видове войски, като най-значим беше Денят на въздушно-десантните войски. През всичките тези дни мъже на различна възраст измъкваха войнишките пилотки или фуражки със съответен цвят на околжката и гордо ги разнасяха по улиците. В деня на Гранични войски фуражките бяха със зелена околжка, аз споменах, че съм бил граничар, което беше достатъчен повод за обилно полят с водка и тостове празник.

Думата ми е за празници и ритуали, пряко свързани със значимостта на мъжа с пушка. Позастарелите защитници на отечеството, празнуващи на 23 февруари и на дните на различните родове войски, носеха някакви подобия на униформи и точно се вписваха (сега си мисля) в карнавалната естетика на сватбения генералитет. Роман Давидович, който беше изкарал Втората световна война от московската зима на 1941/42 година до капитулацията на Германия на 9 май 1945 г., рядко говореше за войната. Не съм го виждал и с униформа. За него униформата е била облекло за работа, за която той не обичаше да си спомня. За мнозина други тя е външна декорация. Навличаш я и ставаш по мъж, а пък жените те възхваляват в четвъртия тост и ти обясняват, че те, слабите жени, са заникъде без вас, силните мъже. (Това е женският отговор на третия тост, в който мъжете са стояли прави в знак на уважение към жените, които са се чувствали по жени, седнали, в контекста на изправените около тях мъже). Осмислянето на тези стереотипи, свързани с уважението – карнавално или не – към мъжа с униформата и пушката е важно, за да се проумее какво става и какво не става в Украйна и около нея.

Как може Крим да бъде превзет без нито един изстрел, тези не са ли давали клетва? – възмущаваше се А. Седяхме в едно лвовско кафене през

април и не можехме да разберем какво става в Източна Украйна. Крим вече бе провъзгласен за част от Руската федерация, вървяха протестите в Харков, Донецк, Луганск, говореше се за нападение на руската армия към Днепропетровск и южноукраинските градове. „Ти нали си бил войник?“ – продължаваше А. „Нали сте се ктели да умрете, ако трябва, за Родината?“. Две години, в самото начало на 80-те, аз наистина бях носил автомата „Калашников“ и и до ден днешен си спомням неговия номер. Втората година даже бях граничар. Знаех, че това е чест, че всяка майка граничар не ражда, че ако ни нападне НАТО, ние ще бъдем първите, които ще защитаваме и вероятно ще умрем за родината. Не ни се наложи да умираме, цяла година ловихме източни германци, които се опитваха да минат българо-гръцката граница. Бяха млади момчета и момичета и никой от тях не успя. Само един път се наложи да стреляме по нарушител – стреля един млад лейтенант, но не улучи. Изстрелът обаче достатъчно изплаши немеца и той се предаде. Дори сега не мога да кажа дали бих стрелял по човек. Вероятно бих. Бяха ни обяснили кой е врагът и бяхме им повярвали. Знаехме наизуст от различните устави как се наказват предателите във военно време. Най-вероятно и украинските момчета биха стреляли, ако ситуацията беше през 80-те години. Разпадането на Съветския съюз и възникването на новите държави обаче промени нещата. От 90-те години насам често пътувам било с влак, било с автобус, било с кола до Украйна и наблюдавам гротесковите ситуации на множеството граници по пътя. Вярно е, че с годините те намаляват. По границите обаче продължават да стоят ненормално много момчета с пушки, които изпълняват най-често ритуални и поради това – безсмислени функции. Върхът на абсурда ми се стори заповедта на един мъж с автомат да отворя отново багажника. Бях минал паспортния, граничния и митническият контрол на украинския контролно-пропускателен пункт, бях се изнервил от чакане и отидох да попитам човека с пушката дали мога да продължа. „Разбира се, че не!“- искрено се учуди той. „Трябва да снимаме багажника и задната седалка на автомобила Ви.“ След време дойде и го снима, така че да се видят хем багажникът, хем регистрационният номер на колата. После ме пуснаха. Бях изгубил два часа и половина от живота си на един почти пуст контролно-пропускателен пункт. Карах и си мислех как може да се организира такъв масив от снимки и за какво би послужил. На следващото минаване вече не снимаха багажниците, явно и някой друг се беше размислил. В един

момент мъжете с пушки бяха пазили родината, снимайки багажници и задни седалки. Дейност ритуална и поради това абсурдно безсмислена. Забелязал съм, че границата доста често ражда абсурдни неща. Толкова абсурдни, колкото и фотографиите, бяха флашките, които разнасяхме по българските КПП-та по времето, когато министър не помня вече на какво в правителството на Симеон Сакскобургготски беше Николай Василев. Те най-често не се четяха от различните компютри и се губеше маса време от разнасянето им от прозорче на прозорче. После флашките изчезнаха. Някой пост фактум се беше размислил...

За тези неща си говорихме с А. в лвовското кафене през април. За 23 години хората с пушки бяха станали сватбени генерали и сватбени фотографи. Украйна имаше достатъчен брой граничари войски и 400-хилядна армия, които бяха в състояние да изпълняват предимно ритуални функции. Като например ритуално да си изгарят украинските паспорти пред камерите – клипче многократно тиражирано из социалните мрежи през април и май. На пръв поглед в тази ситуация имаше нещо дълбоко ненормално: та нали армията, полицията и пожарната са мегазастрахователните компании на всяко общество? Обществото ги издържа, за да може в екстремния момент те да го спасят. Сватбените генерали обаче бързаха да се предадат – от командващия Черноморския флот на Украйна до курсантчетата от военните училища, които обясняваха, че в Русия имали повече шансове за професионално развитие. Нека обаче не избързваме с моралните присъди. И реалните, и сватбените генерали на Русия и Украйна твърде дълго са били част от една армия, Червената, и вероятно е трудно бързо да се настроят да се възприемат като врагове. Освен това далеч по-приемливо да разнасяш оръжието, отколкото да стреляш по хора или да те стрелят. Между другото интересно би било какви са днес, в натовска България, възгледите на българските военни, възпитаници на съветските военни академии.

Сватбените генерали със своите действия и бездействия отключиха един неочакван, поне за мене обществен феномен. Хората започнаха да събират пари за СВОЯТА армия, както и да се записват доброволци, за да защитават източните граници на СВОЯТА родина. През същия този април с А. и Р. бяхме на гости в едно село в Западна Украйна и усетихме оня патриотичен подем, за който бяхме чели и гледали. Хората събираха пари за своите момчета там, на фронта. Пари се събираха и в Киев, имаше и номер, на който чрез SMS да изпратиш пари за СВОЯТА армия.

Събраха се много пари. Хората събират пари и сега за разлика от политиките, които показно изпращаха бронезилетки и каски по време на президентската кампания. Сватбените генерали направиха и нещо полезно, макар и без да искат – консолидираха хората, създадоха у украинците реално усещане за родина, защото то като че ли се появява, заедно с усещането за опасност: родината е заплашена и спасяването ѝ става не с приказки, а с действия и с пари.

Според Михаил Бахтин карнавалът е време, в което ежедневната социална структура не действа. Ти навличаш карнавалния костюм и си друг, напуснал си ежедневието и си попаднал в един свят, в който се чувстваш добре. Това ти помага да се адаптираш към средата. Войната на сватбените генерали показва какво се случва, когато карнавалът продължи повече от няколко дни. Чеченецът Ахмед се бе разхождал всяка неделя (но само неделя) с родителите си в парка в Грозни и баща му си беше пострелвал с калашника. Релакс и укрепване на социалната и семейна структура. Ракетата, която свали малайзийския Боинг, е типологично сходна на неделния чеченски калашник – можем да си постреляме с калашник, можем да си постреляме и с ракета и понеже ракетата е неимоверно по-мощно оръжие, ние, пускащите ракети, сме неимоверно по мъже (защитници на отечеството, което и да е то, представители на най-героичния етнос, пазители на православието, народа и т. н.). Искам да мисля, че изстрелването на ракетата не е било с цел да свали граждански самолет; обратното би било страшно, защото ако човек съзнателно изпраща ракети по граждански самолети, нищо не би му попретило да ги изпраща по ядрени реактори, химически заводи и т. н. По-скоро някой сватбен генерал се е докопал до ракета и, играейки си с нея, е убил 298 души. Не че е по-малко страшно.

Страшно е и това, че зловещият карнавал продължава и засега не се виждат признаци да свържи скоро. Надеждите, че някой може да накара руският президент да спре насилието, ми се струват наивни. Те се основават върху тезата, че има някаква изградена структурност, насочена срещу Украйна и в интересите на Русия. Вероятно има и такава. Целта е да се принудят хората, които са по върховете на тази структура, да спрат войната. Времето на сватбата и на сватбените генерали обаче е време на зловещ карнавал, който по определение е с друга структура или е съвсем неструктуриран, аморфен. Тогава възникват въпросите дали Путин иска, но и доколко може да влияе върху сепаратистите. Има и по-тре-

вожни въпроси. От декември насам от украинските военни подразделения и складове се изнесе голямо количество оръжие, което силно промени картината в едно общество, десетилетия изграждало култа към мъжа с пушката. Оръжие се внася и от Русия – може да не е по официални канали, но също е много. Мъжът получи шанс да има пушка и да се чувства по мъж не само на 23 февруари или на Деня на своя род войска. Отпадат моралните задръжки и става нормално да се постреля – с ракета по граждански самолет или с гранатомет по дома на кмета на Лвов. Кметът не е бил в дома си, а и стрелецът не е бил отличник в бойната и политическа подготовка, та инцидентът се е разминал с изпотрошени стъкла и парчета от отнесена фасада. Сватбените генерали обаче забравиха да свалят своите униформи в деня след сватбата. Кое не носи успокоение.

Стилиан Стоянов е преподавател във филологическия факултет на Югозападния университет, Благоевград.

Коментари (5)

- 09-08-2014|**Вла**

Готин текст. И е адски приятно да видиш българин, дето не смята, че знае всичко.

- 10-08-2014|**Гост**

Много добър текст, Стилияне. Поздравления!

- 10-08-2014|**Красимир Дамянов**

Да, защото е човешки. Затова и няма да им коментари. Господата обичайно спорещи тук няма замкъде да се хванат и почнат да рфат отначало статията, посе еин друг.

- 11-08-2014|**Бисер Стоянов**

Прекрасен текст – опит и съпричастие. Напоследък живея в Минск. Присъствах на вдъхновението и драмата на Майдана. Станах част от тази необяснима любов и прераждане на духа в непредсказуеми форми в дните „след „пиянството на едни народи“.

- 10-09-2014|**Стефан Димитров**

Интересен разказ на хуманист. Но, реалностите предлагат друго. Ето и отговора на един от въпросите: Отваряш сайта на СОР Атлантик и виждаш Ууправителен съвет, почетни членове, накрая четеш новините, декларации и становищата.

Ролята на „историята“ в българската история – част 1

Автор: Иван Д. Стоянов

*„Нашите малоразвити читатели не са още
в състояние да се задоволяват само с голи факти“*
Захари Стоянов, „Записки по българските въстания“

Смисълът на историята е в извличането на уроци от нея. Когато тези уроци са верни, всички печелят от това. Макар че който трупа знания, винаги трупа и тъга. Но когато поуците са грешни, хората могат лесно да бъдат излъгани и употребени. Точно с тази цел историята често се митологизира. Казано по-просто, истината целенасочено се подменя с лъжи в името на конкретни политически цели.

Ролята на преподаваната българската история се определя от факта, че тя винаги е била преди всичко пропаганда. Тази пропаганда е била създадена с цел постигане на някогашните военно-политически цели на нашата държава. Българската история в този вид, в който тя все още се преподава в българските училища и учебни заведения, не е нищо друго освен идеологическа и психологическа обработка на населението с цел война със съседите.

След Освобождението национален идеал е било териториалното разширяване на България. Най-вече за сметка на отслабващата Османска империя, а след Балканската война и на другите околни народи. Това прави противопоставянето с тях неизбежно. Доказването на „справедливата необходимост“ от това противопоставяне се превръща в главна задача на българската пропаганда, а оттам – и на историята.

От самото начало в основата ѝ е била поставена идеологията на национализма. Колкото по-успешно е внедрена идеологията, толкова по-лесно се реализират конкретните политически цели. Национализмът винаги и навсякъде е отделял особено внимание на преподаването на историята. За него тя е идеалната основа за всякакви политически внушения и конструкции. Внедряването пък е толкова по-успешно, колкото

умствено и житейски по-незрели са обработваните от нея хора. Поради това най-благогатната аудитория за пропагандиране винаги са децата и младежите, а училището е най-прекият път към тяхното съзнание.

Днес целите на българската държава радикално са се променили в сравнение с периода, през който са били формирани основните внушения на сега преподаваната история. Колкото и шум да вдига, национализмът отстъпва. Преоткриването и преосмислянето на българската история е все по-видимо, но преподаваната такава почти не се променя. Тя продължава да обслужва онази политика, която вече не съществува.

Промяната е неизбежна. И не защото тази история брутално се разминава с историческата истина. Тя е неизбежна, защото тази история брутално се разминава с реалните потребности на днешната българска държава.

Политическите цели

Политическите цели на България се формират веднага след Освобождението. Главната от тях е обединяването на българите и българските земи. За всички е ясно, че това може да стане само с военни средства. Очевиден е и основният противник – Турция. Подготовка за бъдещата война с нея се превръща в стратегическа задача номер едно за младата ни държава.

Тази подготовка отчита и това, че войната ще се води по един сравнително нов тогава начин – с призивна, а не с професионална армия. Иначе казано, войната ще се води от огромни маси мирни хора, които ще бъдат мобилизирани само за периода на военните действия.

Професионалните войници воюват с когото и да било срещу заплащане и плячка. Но да накараш множество обикновени хора да се жертват безвъзмездно си е проблем. А именно такива армии се изграждат по онова време навсякъде в Европа. Армии, които изискват хората да жертват живота си без да получават нищо насреща. Измислянето и внушаването на причините да сторят това се превръщат в основна задача на държавните пропагандни машини. Идеологията на национализма се оказва идеална за това.

Когато армиите са били съсловно-професионални, ролята на пропагандата е била много по-малка. Ако се е налагало, пропагандистите са използвали основно религиозни догми. Разновидностите тук са безброй – „християни срещу мюсюлмани“, „католици срещу протестанти“ и тям подобни. Вместо това национализмът директно противопоставя

едни на други цели народи. В най-трудно положение се озовават многонационалните държави – Австро-Унгарската, Османската, Руската империи. На тях по неволя им се налага да апелират към безнадеждно остарелите феодални и религиозни принципи за лоялност. Първата световна война помита повечето от тях.

България залага на национализма. Ролята на историята в този процес е огромна. Именно тя е най-подходящият инструмент за създаване на митологична основа, върху която вече лесно могат да се изграждат всякакви политически конструкции. И това не е български патент, а общо правило. Това, че „историческата заблуда е един от най-важните фактори за създаването на нацията“¹ винаги се е знаело и използвало. Точно тази заблуда, т.е. съзнателен подбор, изопачаване и дори измисляне на исторически факти, превръщат образованието в пропаганда.

Ясно е, че основната задача на така изградените национални образователни системи не е било формиране на нови поколения добре образовани граждани. Тяхната основна цел е било възпитаване на бъдещи войници. Това е основна цел и на българското историческо образование.

Както вече се каза по-горе, децата и младежите винаги са най-удобният за пропагандиране контингент. Най-откровената формулировка в това отношение се приписва на Бисмарк, който директно е посочил немския учител за автор на немските военни победи.² Този учител много преди самите войни е набил в главите на своите ученици същите две неща, които всички пълководци винаги и навсякъде са набивали в главите на своите войници. Тези две неща са: усещане за превъзходство над противника и омраза към него.

Национализмът

Национализмът, националното чувство, се приема от много хора за естествена, вечна и неразривна част от човешката култура. Неразбирането на идеологическата природа на национализма у нас е много силно. Силно дотам, че хората дори не подозират, че това е идеология, при това доста нова (има-няма двеста години), която е била внедрена в масовото

1 Известното изречение на френския историк Ернест Ренан.

2 В действителност, фразата за учителя е била приписана на Бисмарк по-късно. Нейният истински автор е немският професор Оскар Пешел. През 1886 година той е написал буквално следното: „Народното образование играе решаваща роля във войната. Когато прусаците разгромиха австрийците, това е била победа на пруския учител над австрийския учител“.

съзнание чрез класически политически технологии, най-вече чрез всеобщата пропаганда.

Национализмът и неговите митове проникват в общественото съзнание много по-дълбоко и се настаняват там много по-трайно от другите идеологии, защото много добре използват особености на човешката психология. Другите идеологии обикновено обслужват интересите на някаква отделна част от обществото и затова винаги създават вътрешна конфронтация. Комунизмът стига в нея до края – според него постигането на обществена хармония минава само през постоянна класова борба, завършваща с унищожаване на „лошите“ класи.

Национализмът прави точно обратното – той твърди, че всички ние сме едно, че трябва да живеем в мир помежду си, да си помагаме, да се обединяваме в името на страната си. Ние сме добрите, но има и лоши – те са отвъд нашите граници и се готвят да ни нападнат. Затова винаги трябва да сме готови да се защитим – и колкото по-обединени сме, толкова по-добре. Този подход осигурява успеха на национализма.

Звучи прекрасно. Само че практиката се оказва много по-различна. Взаимното насъскване на различни народи доведе до толкова разрушителни конфликти, че цената им се оказва непоносима за всички. Но тази цена я плаща двадесети век, докато деветнадесетият смело поглъща националистическата отрова.

Освен това идеологията на национализма се оказва крайно привлекателна за локални политически елити. Причината е в концепцията за национална държава. Една нация – една държава. Елитът, който успее да си обособи нация, ще може да си направи и собствена държава. Затова опитите за национално обособяване са толкова многобройни, разнообразни, а често и изкуствени. Претенциите за обособяване се изтъкват на етническа, езикова, религиозна, географска основа. Но главният доказателствен инструмент винаги е историята. Затова всеки си я пише такава, каквато му трябва.

Историческата пропаганда се е използвала от всички. У нас това използване се оказва силно като никъде. Причината е в интелектуалната пустиня, в която е трябвало да се изгражда не само официалната ни история, но и цялата ни държава. Поради това ролята на историческото образование у нас се оказва двойно хипертрофирана. Веднъж – като заеманото в обществения живот място. Рядко някъде му се отделя толкова голямо внимание, колкото у нас. Втори път – като крайно преувеличе-

ното влияние на отделни исторически събития и периоди върху националната ни съдба.

Основни внушения

Основните внушения, които трябва да постигне всяка военна пропаганда са, както вече се каза, усещането за превъзходство над противника и омразата към него. Неизбежно същата задача е била поставена и пред българското народно образование. Задачата е сложна – българската история е твърде бедна откъм политически върхове и прояви на високи национални чувства. Тази празнота е трябвало да бъде запълнена.

Моделът на това запълване, който се следва у нас и до днес, е използван още от Паисий. От малки знаем неговите думи „О неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин?“ Както и „Поради що ти, глупави човече, се срамуваш от своя род?“ И пак там „Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя ...“

Ако се вгледаме в тези думи спокойно, какво ще разберем от тях? Зад емоциите се вижда само един факт – факт, че и преди 250 години българите често са се срамували от себе си. Не мисля, че това е лошо. Способността да се срамуваш е една от основните отлики между човека и животното, между културния и простака.

За Паисий този срам обаче не е повод за умиление. Точно обратното. Той не прави дори и опит да разбере неговите причини, а още по-малко – да потърси начин тези причини да бъдат преодоляни. Вместо това той веднага обявява такива хора за глупаци и уроди. След което им предлага да почерпят национална гордост от нашето далечно минало. А след това започва да си измисля това минало.

Както се пише в енциклопедиите, „Паисий противопоставя българите на гърци и сърби, като изтъква превъзходството на първите, стремежи се да повдигне народностното им самочувствие.“ „Основното достойнство не е във фактологическата прецизност, а в подбора, като е направен така, че да се подчертае войнството и духовната възвишеност на българския народ.“ „При трактовката на тези въпроси се проявява, съобразно с духа на епохата, романтичното отношение на автора към миналото на българския народ.“ „Творбата носи силно полемичен характер.“¹

1 http://bg.wikipedia.org/wiki/История_славянобългарска

Ако преведем тези академични слова на по-опростен език, те ще звучат така: Паисий няма решение за посочения от него проблем. Затова той бяга от разглеждането му по същество. Вместо това обижда опонентите си и се опитва да създаде максимално емоционално напрежение. Разпалва омраза към другите народи, обвинявайки ги за българските проблеми. Специално подбира историческите сведения така, че да обслужват неговите тези. Когато те не достигат, съзнателно си измисля други.

Тези похвати са се превърнали в основен метод за писане на българска история и до днес. Най-вече на преподаваната такава. Криенето на неприятните истини, измислянето на удобни лъжи, търсенето на конфликти и тяхното крайно истеризиране – всички тези класически прийоми на пропагандната дейност са намерили приложение в нейното създаване.

Известната максима казва, че целта оправдава средствата. В действителност това е невярно. В живота резултатите винаги се оказват такива, каквито средства се използват. Не може да се изгради истинско национално достойнство и самочувствие с лъжи и истерия. Днес започваме да усещаме как тези лъжи все повече ни пречат, как изграденото по този начин самочувствие се срутва. Но продължаваме по досегашния начин.

Чувство за превъзходство

Чувството за превъзходство, както и много други чувства, може да бъде внушено директно, без всякакви доказателства или обяснения. Политиката познава такива методи – стотици милиони китайци са наизустявали и рецитирали цитатниците на Мао до пълно вкретенияване. Пропагандата, насочена към простите хора, винаги използва и чисто голословни твърдения.

Още през 1868 г. Марин Дринов заявява, че

Българите са духовити и трудолюбиви хора, одарени със светли умствени способности и с хубави нравствени качества, че те с тези свои свойства надминуват другите народи на Балканския полуостров, както ги надминуват и с многобройността си, – това е вече истина очевидна за всеки един непомрачен ум.¹

Минават дузина години и Захари Стоянов с нетрепващ глас добавя:

1 Статията „Писмо до българската интелигенция“, напечатана в букурещкия български вестник „Народност“

„Ние сме уверени, че както е днес България в икономическо положение, Русия, Франция, Англия, Ирландия, Румъния, Германия и пр. подир векове няма да постигнат това наше дередже. ... Моля ви се, где на друго място под ясното небе има такова блаженство, каквото съществува в България – особено по селата?“¹

Ех, колко ли време и сили щяха да си спестят нашите пропагандисти, ако можеха да набият тези твърдения в главите ни директно! Но уви, китайският метод не намери почва у нас. Било защото не е бил достатъчно познат, било защото основната маса българи тогава са били чисто и просто неграмотни, за да четат подобни бисери. Така че манипулирането на тяхното съзнание е трябвало да се извършва заедно с тяхното ограмотяване.

Чувството за превъзходство неизбежно изисква някаква основа. Националното самочувствие се основава върху националните постижения – в науката, техниката, литературата, изкуствата и така нататък. Проблемът ни след Освобождението е бил, че в България просто не е имало такива. Не само постижения – не са съществували дори самите такива дейности, такива сфери на живот. У нас не е имало практически нищо извън рамките на примитивния селски бит. Това е била една истинска цивилизационна, интелектуална пустиня и сред нея е трябвало да се градят национално самочувствие и чувство за превъзходство над околните.

Предимство на историята е в това, че за разлика от реалните цивилизационни постижения тя лесно може да бъде измислена. Точно поради това тя се е превърнала в основен инструмент за изграждане на националното ни самочувствие, точно поради това е започнала да играе и крайно завишена роля в българския обществен живот. Това, че истинската ни история просто не дава никакъв реален материал за доказване на българското превъзходство е било преодоляно по паисиевия метод – с истерия и лъжи.

Основният аргумент

Основният аргумент за нашето национално самочувствие е Възраждането. То е най-превъзнасяният период в нашата история. Какво разбират хората под това название? Масовата асоциация е очевидна – са-

1 Статията „Социализмът в България“

мостоятелен и огромен културен подем на българския народ, видимо изпреварващ другите народи в рамките на Османската империя, най-вече самите турци. Възрожденските българи са родолюбиви, образовани, будни, щедри към национални каузи, успешни в търговията и занаятите, възприемчиви към европейския прогрес и още много други работи, при това все добри. С една дума – те са идеални. Точно прославата на тези хора и на този подем изгражда у нас усещането за превъзходство над поробителите.

Един общоизвестен и нагледен пример са копривщенските къщи. Когато се говори за тях, винаги се добавя и думата „възрожденски“. Екскурзията до тях е практически задължителна част от учебната програма на българските ученици. А защо къщите да не са пловдивски? Те са много по-хубави и са на много по-удобно за посещаване място. Обаче ...

Причините не пловдивските къщи да бъдат избрани за символ на възрожденската архитектура са две. Първата е, че както в повечето големи градове из българските земи, в Пловдив са живели предимно не българи, а турци, гърци, арменци. Къщите от стария Пловдив са строени от тях и това се знае добре. Втората причина е в това, че и тези къщи не са някакво самотитно, оригинално явление. Пловдивските чорбаджии са копирали тогавашната столична архитектура. Казано другояче, техните къщи са подражание на истанбулските и това също така се знае.

Когато настъпила по голема сигурност за християните след издаването на Гюлханския Хатишериф на Абдул Хамида в 1839 година, копривщеници почнали да не крият богатствата си. От тези времена се започва градежът на къщи по типа на гръцките къщи, що са из пловдивските тепета. Първата къща от този тип е построил Стойко Лютов през 1850 година.¹

Копривщенските къщи са всъщност второ, доста бледо копие на цариградските постройки. Причината те да бъдат избрани за един от възрожденските символи са не техните архитектурни достойнства, а това, че са изградени в чисто българско селище.

Този пример показва в каква трудна обстановка е трябвало да работят нашите пропагандисти. Да представиш едно бледо българско подобие на турския оригинал за нагледно доказателство за превъзходството на българи над турци си е истинско постижение. Важното обаче е да се

1 Юбилеен сборник по миналото на Копривщица, София, 1926 г., стр. 469

разбира, че такива манипулации са били предприемани не от глупост, а поради елементарна липса на някаква друга алтернатива. По същата причина за български са обявени и чисто гръцките Мелник или Несебър. Пропагандата е трябвало да използва всякаква възможност да pompa национално самочувствие, колкото и малка и неубедителна да е тя. И го е правила цинично и упорито.

Национален гнет

Националният гнет е любимият аргумент на всяка националистическа пропаганда. Причината е в неговата универсалност. С него могат да бъдат оправдани както всички недостатъци на собствената нация, така и собствените прегрешения пред другите народи. В нашия случай националният гнет е естествено турски и той е основният инструмент за формиране на омразата ни към тях. Омразата към противника, както казахме, е основна цел на всяка военна пропаганда и българската не прави изключение.

Но колкото и удобна да е тезата за турския национален гнет, в нея има проблем. Проблемът е в това, че такъв гнет в Османската империя не е имало. И не защото теорията на национализма не е била още измислена или пък турците са били бели и пухкави ангелчета. Национален гнет не е имало просто защото той е по принцип несъвместим с успешното съществуване на която и да е многонационална и многоконфесионална държава.

Османската империя е най-успешната и най-дълго просъществувала такава – много по-дълго от Австро-Унгарската или Руската империи, при това при много по-голямо религиозно, езиково и етническо разнообразие. Нито стремителното ѝ издигане, нито дълготрайността ѝ не биха били възможни, ако турците тъпчеха подчинените от тях народи. Точно обратното – от самото начало те са водили спрямо тях една изключително разумна политика. Най-важното е, че османската държава е оставяла завоюваните от нея народи да живеят по традиционния за тях начин.

Превземането на Константинопол прави османската държава могъща. Това не е вече орда от 50 000 мъже и жени; това е държава, способна да осигури армия от 250 000 души, като същевременно запазва силни гарнизони в различните места на обширната си територия.

Такъв ръст на турската многобройност се обяснява с лекотата, с която те са асимилирали други народности, тюркски и анадолски племена, гърци, славяни; измежду последните в турци се превръщат всички, които са били готови да пожертват религията заради придобиване на привилегировано положение – а такива са били много. Родителите често сами доброволно са давали децата си на турски чиновници, тъй като при двора робите често са достигали много високо положение. Произходът от християнски родители ни най-малко не е пречил на кариерата. Османците съзнателно са запазвали местното самоуправление на подвластната им рая; за религиозни преследвания те не са и помисляли, понеже ислямът забранявал да се ограничава религиозната свободата на останалите [монотеистични] народи. Патриархът заедно със събора са получили ролята на върховно ръководство над православните (гърци, сърби, българи, руси и т.н.) и на съда в споровете между тях. Те са могли да назначават наказания на православните поданици, включително и смъртни, като османските власти обикновено са ги изпълнявали без възражения.¹

Залезът на Османската империя идва не от нейното неумение да се справя с националните или религиозни различия. Това тя е умеела добре. Залезът ѝ идва от неспособността да надрасне феодалния си характер. Тази държава е била феодална, отношенията в нея са били феодални, гнетът е бил феодален, а не национален.

Българското възраждане, а и българското революционно движение като негова част по своята същност не са били национални, а социални и класови. Българските търговци и занаятчии са се борили с османската власт не защото тя е била турска или мюсюлманска, а защото е била феодална. По същата причина и много преди тях английските търговци и занаятчии са се борили с английския крал, френските – с френския и така нататък. Целта на всички тях е била една – промяна в общественото устройство, а пътищата за постигането ѝ са се различавали в зависимост от конкретната ситуация. Едни са поставяли ударения върху религиозните, други – върху националните, трети – върху моралните про-

1 http://ru.wikipedia.org/wiki/Османская_империя

мени. Но нито английските, нито френските, нито български търговци и занаятчии са изписвали на знамената си своите истински интереси.

Напротив, всички те са търсили и издигали лозунги – религиозни, патриотични, морални – които да им осигурят максимална подкрепа от другите части на обществото. Абсолютно същото са правели и българите. Образно казано, зараждащият се български капитализъм е бил облечен в национални носии и е носил в ръцете си православния кръст. Но се е борил за себе си, за своята власт, за своите интереси. Колкото малка и слаба да е била българската буржоазия заедно с породената от нея българска национална интелигенция, те са били единственият национален елит, безалтернативната прослойка, в чиито ръце е щяла да отиде цялата държавната власт при една бъдеща независимост. Независимост, национална държава и власт – за нашите възрожденци това е било едно и също.

За Раковски и Бенковски въстанието бе средство, чрез което щяха да получат от освободения български народ короната на старите български царе. За Г. Апостолов свободата означаваше смяна на турските паши с български началници. И той още преди въстанието правеше пред своя братовчед – сетнешния генерал Вълчев – репетиции как ще си разменят местата със старозагорския Емин паша. Живият още Ст. Станимиров ще ви каже, че по-голяма част от времето на заседанията си учителите от габровския комитет прекарвали в мечти и кроежи кой какъв пост ще заеме в свободна България.¹

Българското възраждане е класическа еманципация на капиталистическата класа в рамките на феодалното общество. В него няма нищо специфично национално, специфично българско. Това е всеобща историческа тенденция, едни и същи обществени и икономически процеси. Както навсякъде, това е борба за повече икономически, а значи и политически права, за по-добро и по-достъпно образование, за по-висока художествена и битова култура.

Нацията и националното чувство не са двигател на този процес – те са един от неговите резултати. Българското възраждане с всичките му икономически, политически, културни и други прояви и постижения не е нищо друго освен появата и първите прояви на зараждащия се бъл-

1 Иван Хаджийски, „Психология на Априлското въстание“

гарски капитализъм. А национализмът ни чисто и просто си присвои всичко това.

Голямото предизвикателство

Голямото предизвикателство пред нашите исторически пропагандисти обаче е било не просто да докажат националното ни превъзходство над турците или гърците. Най-важното е било да се докаже, че ги превъзхождаме и във военно отношение. А точно тук нашата история е както никъде скромна. Никога преди 1912 г. не е имало български военен успех срещу османците. Затова и манипулациите тук са както никъде големи. Прекрасен пример са „Записки по българските въстания“.

При първото им издание авторът сам написва в предговора:

За да не ме набедят за твърде горещ поклонник на българските въстания, аз бързам да си призная, че напълно съзнавам заедно с всички слабата страна на тия наши въстания, зная, че ако ги разгледа човек със строго критическо око, ще ги намери повечето театрални, непрактически и необмислени сериозно, но кой е крив в това? Казах, че тия са най-блестящата страница от новата ни история, не притежаваме друго по-славно минало, което да ни характеризира като народ.

По това време (1881–1883) Захари е беден чиновник в недооформената ни още държава, пробващ своите сили на литературно поприще и опитващ да доказва че и те, хъшовете, имат заслуги пред Отечеството. Не само много от неговите герои, но и самите читатели тогава са живи очевидци на описваните от него събития, имащи ясна представа за реалността. Хората, които ние познаваме само от героизирани портрети, тогава са ги познавали на живо. Всичко това неизбежно ограничава както патетиката, така и фантазията на автора.

„Тия, бунтовниците, бяха луди и неразбрани глави, нехранимайковци и пр. – викат някои наши благоразумни братя“, казва Захари. Но за това си е имало причини. За никого в тогавашна България не е било тайна, че главната им цел е била да се провокират масови репресии срещу българите. Основното средство да ги дигнат на оръжие са били брутални лъжи – за предстоящо поголовно избиване на българи, за чакащи само сигнал руски и сръбски войски и т.н.¹

1 Що се отнася до причините на въстанието и използваните от апостолите средства, най-добре е да бъде прочетена „Психология на Априлското въстание“ от Иван Хаджийски. От известно време тя е достъпна в интернет.

Точно затова престижът на нашите революционери е бил доста нисък. Още повече, че и сред самите революционери далеч не всички са били безкористни идеалисти. Всъщност творбата на Захари е трябвало да докаже, че е имало и такива. И че точно тяхната саможертва е създала тази „блестяща страница от новата ни история“. Но за да го постигне, той не е могъл да пренебрегва действителността.

„Тая нощ дойдоха при нас много селяни из околността, между които бяха и двама войводи от с. Хаинето, дядо Никола Веранчето и Иван Сетирелията, дошли нарочно за споразумение. Тия бяха въоръжени от краката до главата и така самоуверено говореха за приготовленията в своите села, щото две минути маене беше напусто.

— Числото на моите момчета сега засега — казваше дядо Никола с достоинството си на войвода, без да погледне даже наоколо си — възлиза на 700 души. В това число влизат и 80 души турци, мои подчинени хора, готови да грабнат пушките на първи позив. Аз мисля, че с тая смесена дружина ще да можа да завзема Хаинския боаз, щом стане въстанието.

Неговият другар Сетирелията, който не снемаше ръката си от своя бялочиренен нож, при всичко че в стаята нямаше нито турци, нито други някои неприятели, потвърждаваше думите на първия с клюмването на главата си.

— Що нещо поганска вяра съм изклял — продължаваше тоя последният, — но никога не можах да ме усетят, защото знаех как да постъпя. Щом убиех някого, затрупвах го със сухи дърва и малко барутец на челото му, който запалвах — пламваше тялото като кибритена клечка.

Всички присъстващи, най-много любопитният Стамболов, зяпаха в устата на страшния разказвач, който лъжеше безобразно.

— А ти, дядо Никола, до колко души има да си заклал? — попита Михал Жеков.

— Господ ги знае, синко! Мъчно е да се преброят — отговори той след няколкоминутно мълчание.

Това е обща характеристика на всички лъжевойводи в по-новите времена. Тия никога не са се одушевявали от патриотически вдъхновения, както това е било с младите работници.

Наистина, че тия са излязвали няколко пъти по Балкана, като например Тотювото и Панайотово минувание в 1867 г., но това беше тогава, когато турците гледаха на българските чети като на разбойници и целта им още не беше определена. По-после обаче, когато нуждата от войводи започна да се усеща от година на година повече, поведението на тия някогашни юнаци беше неудовлетворително, ако не и скандалъзно. По време на Заарското въстание много момчета се събраха из румънските градове, които нямаше кой да поведе.

Когато предложили на хвърковатия войвода да развее байряка, той противопоставил условия, че преди да изтегли саблята, трябвало да му отпусне комитетът една значителна сума пари, с която да гарантира своето семейство, в случай, че ще падне на бойното поле. Нашите войводи бяха станали цели барони. Панайот Хитов се отнесе, все по това време, още по-унизително. Той докопчил от комитета около 250 жълтици, уж да събира чета, с които избяга в Сърбия, като си купи от Румъния лозови пръчки, да си сади лозе в Белград!

Това същото се случи и в 1876 година. Когато патриотите си блъскаха главите по кой начин да минат тихия бял Дунав, Тотю войвода подкопаваше стената на една кръчмарница с грабителска цел; а Панайот Хитов, след като накара комитетата да му купи оръжие, първо качество, скъпи бинокли, тасче с изкуствена машинка, да пие на Балкана вода и пр., стана невидим из Румъния. Старите войводи имаха значение и кураж дотогава, докогато минуваха за хайдутти и докогато турските аени ги имаха за бабаити на равна степен с турците. Щом думата комита доби право на гражданство, щом бесилките се устройха из България, мисията на старите войводи престана вече. Нови идеи – нови хора!

Какво да се добави към тази живописна картина? Не знам. Може би само това, че успехът на Филип Тотю с въпросната стена явно не е бил съвсем пълен, поради което той е прекарал няколкото следващи години излежавайки криминална присъда в румънски затвор. А това е същият човек, който е бил определен да води Ботевата чета, но се е скрил от нея. Най-добре говори за него историята с тържественото пренасяне на гроба на Раковски от Букурещ към вече свободна България. Точно преди

това Тотю е извършил поредния си голям грабеж в Румъния и е трябвало да укрие и изнесе плячката. Скривалището, което намерил, било перфектно – ковчегът с костите.

Винаги и навсякъде е имало хора, които са се борили с властта не защото тя е била потисническа или чужда, капиталистическа или комунистическа, а просто защото е била Власт. И са се включвали в революциите не заради техните идеали, а защото отслабената власт безкрайно улеснявала собственото им хищничество. Нагледа се и нашето поколение на такива герои както у нас, така и в други страни!

Българското освободително движение не е изключение. Авантюристи и бандити не са липсвали и тогава. Такива са били Панайот Хитов, Филип Тотю, Димитър Общи и още много, много други. Но този проблем отново не е нито уникален, нито чисто български. Той се забелязва практически при всички революции – класови, национални, религиозни. За да може да освободи новите обществени сили, всяка революция преди всичко разрушава старата система. Затова начело винаги вървят хора разрушители, а не създатели. И съвсем не е задължително те да са революционери, идеалисти или просто порядъчни хора. А ако революцията е успешна, на самата нея ѝ се налага впоследствие да ги отстранява. Оттук и известната максима, че революциите изаяждат собствените си деца.¹

Казват, че изкуството и порокът са неразривно свързани, както са свързани мъжът и жената. Въпросът е дали от този съюз ще се роди здраво дете. Със сигурност същото важи за революцията и престъплението.

И все пак ... Все пак колко ли незряло и небоеспособно е било в действителност българското революционно движение, щом неговите водачи са се молили на подобни хора да ги водят? Колко ли отчаяно се е нуждала нашата история от героични примери, щом дори след тяхната гавра те пак са били обявявани за революционери и герои?

Трябва просто да се помни, че нашата история е преди всичко военна пропаганда и превъзнеса бойците, независимо от техните морал-

1 Показателна е съдбата на Тотю и Хитов в независима България. Те са живели още десетки години, но са били напълно изолирани от политическия живот – явно и статута им на герои не е пречил на съвременниците да ги преценяват по реалните качества и заслуги.

ни и човешки качества.¹ Най-важното за нашата история е било да има примери за въоръжено противопоставяне срещу турската власт, та било то и от шайка обикновени разбойници. Много по-лесно е тя да бъде обявена за революционна чета, отколкото да се съчини от нищото.

Възпитаване на омраза

Възпитаването на омраза е главна съставка на военната пропаганда. Тя излиза на преден план най-вече по време на самата война. Включително и в страните, които нямат нужда от изкуствено помпане на национално самочувствие. Не е нужно постоянно да обясняваш на един англичанин, че той е не по-лош от германец. Но трябва да го накараш да намрази същия този германец, за да воюва по-добре срещу него.

Английската пропаганда по време на Първата световна война е класически пример за това. Тогава се използват наистина ужасяващи лъжи за германците. Повечето са били достатъчно стандартни – отрязани детски ръце, убити свещеници и там подобни. Но най-успешна се е оказала една непозната дотогава измислица – това, че германците преработват трупове на свои и чужди войници в храна за свинете.

Този тип пропаганда дори се сдобива със собствено име – пропаганда на ужаса. Напълно заслужено, защото няма начин да пробудиш у нормални хора желание да убиват други хора, без да обвиниш последните в нещо протиеестествено. Но все пак това е ставало по време на война. И много скоро след нея английското правителство признава, че това са лъжи. Прави го не защото морално се е извисило и пречистило, а защото не иска те завинаги да троят отношенията между двата народа.

Българската пропаганда също е трябвало да стресне народа си с турските ужаси, но условията са били много различни. Войната тепърва предстои – в продължение на десетилетия България се готви да нападне Турция и затова е трябвало да използва по-издръжливи на времето твърдения. Да не говорим, че за разлика от англичаните, повечето от които тогава не са виждали жив германец, българите дълго са живели рамо до рамо с турците и това от само себе си е ограничавало размаха

1 Американската пропаганда например има други приоритети. Тя е икономическа, а не военна и хвали най-вече така наречената „американска мечта“, т.е. възможност бързо да се издигнеш в обществото за сметка на индивидуалните труд и талант. Затова централните ѝ фигури са изобретатели, превърнали се в индустриалци – Хенри Форд, Томас Едисон, Стив Джобс и други.

на пропагандната мисъл. Изходът е ясен – необходимите ужаси е трябвало отново да се потърсят в далечното минало, в историята.

Естествено, те са били намерени. Най-важните от тях са добре познати на всички ни и до днес. Такъв е „кръвният данък“ или девширме. Той е неоспорим факт и винаги се е използвал за подчертаване на турската нечовечност. „Децата! Турците ни отнемат децата!“ Много точен и силен пропаганден ход. Само че у нас винаги се е пропускало да се спомене, че преди появата на всеобща и задължителна военна служба рекрутирането на войници навсякъде е ставало по подобен начин. Военната служба е била доживотна, като от няколко семейства се е взимал един човек, а всички останали са се освобождавали от нея изцяло и завинаги. Петър Велики въвежда този принцип в Русия в края на 17. век – точно когато турците вече се отказват от него. При това той набира юноши само за войската, докато при османците далеч не всички деца са ставали войници. Те са били вземани в детска възраст, точно за да могат да получат образование и качествата им да бъдат преценени. Най-даровитите са отивали в администрацията и са достигали там огромни висини. Точно заради това някои мюсюлмански общности (Албания, Босна) са водили дългогодишна борба и те да бъдат включени в системата на девширмето, за да получат и техните деца възможност за една иначе напълно недостъпна за тях кариера.

Девширмето е много интересна тема, но поне е реален исторически факт. Следващият турски ужас обаче си е чиста нашенска лъжа. Това са насилствените помохамеданчвания/потурчвания на българите. Използването на две думи за едно и също нещо не е случайно. Просто докато национализмът е бил още слаб и българската самоидентификация се е извършвала на верски принцип, терминът е бил религиозен – „Турците ни отнемат вярата!“ След като обаче национализмът се е укрепил и подменил верската идентичност с етническа, се сменя и терминът – „Турците ни отнемат народността!“ Но както и да го наричаме, то си остава измислица.¹

В действителност османската власт никога не е предприемала подобни насилствени действия. Напротив – тя често е възпирала процеса на доброволна ислямизация сред балканските народи. И го е правила

1 Основният „документ“ в това отношение е известен като „Летопис на поп Методий Драгинов“. Историята за неговата поява може да се прочете тук: http://librev.com/index.php?option=com_content&view=article&id=2380&Itemid=1000

поради една много рационална и понятна причина – ислямизацията е водела до рязко намаляване на данъчните приходи за държавата. Християните са плащали по-големи данъци и точно в това е била тяхната основна ценност за империята.¹ Казано с други думи – ислямизацията е обезсмисляла самата териториална експанзия на османците. Нейният смисъл, който е и смисълът на всички завоевания въобще, винаги е икономическата експлоатация на завладените земи и народи. А тя се реализира преди всичко чрез данъчно облагане.

Но какво значение има това за пропагандата – насилието над вярата, над националното чувство, е прекрасен пропаганден похват. На бърза ръка са били фалшифицирани няколко документа, въз основа на които е била разгърната огромна литературна, а после и филмова митология. Самите „първоизточници“ са били целенасочено и бързо забравени, а потурчванията са се превърнали в общоизвестен, неоспорим и ненуждаещ се от доказателства факт.²

Но най-важен за пробуждането на антитурската омраза аргумент са и си остават, разбира се, турските кланета. „Турците избиват българите!“ Избиват многократно, масово и без причина.

В „Записките“ си Захари Стоянов пише:

Турското правителство при всичката си деморализация винаги е държало страната на народа срещу тиранията на различни забити, аени, чорбаджии, па дори и на подвластни князе. Много паши и каймаками са били изгонвани и сваляни от своите постове вследствие на най-малкото оплакване от страна на населението, без разлика на вяра и народност. Достатъчно е било един махзар, и забитинът отивал да се не види. Чумата на търновските кадии са били няколко бебровски мюзюхири, които са си играели с тях, както си искат. В Сопот, Калофер и Панагюрище мюхдюрите не са смеели да доведат и своя любим харем от страх да не разсърдят населението. Когато някой от подвластните, сръбският напр. или румънският княз, са

1 Заслужава си да се отбележи, че в Османската империя е имало и турци-християни, наричани гагаузи, които са били третираны наравно с другите християни, а не с останалите турци.

2 Фалшифицирането на историческите източници е много разпространено по време на подема на национализма в Европа. В Чехия например от един и същ човек са били „изработени“ два средновековни летописа с крайно ласкателно за чехите съдържание. И там са минали десетилетия, докато чешката наука събра куража да ги разобличи.

поискали да покажат зъб на народа, ние виждаме, че Турция заема страната на слабите. И така турските халифи с белите чалми са се съобразявали много по-добре с евангелието, отколкото християнските господари, на които скиптърът и короната са били покрити с кръстове и с изречения от същото това евангелие.

Очевидно, налице е известно разминаване. Тази турска власт, която винаги е държала страната на народа, едновременно се оказва и безжалостен масов убиец на същия този народ. Как да се съчетаят тези две противоположности?

Начинът е само един – властта трябва да бъде поставена в ситуация, в която да няма избор. Никоя власт не репресира поданиците си без причина. Причината може да е глупава, грешна, несправедлива – но трябва да я има. Създаването на такава причина често пъти е основна цел на антиправителствените сили от всякакъв вид и характер. А причината, при която никоя държава не се спира пред нищо е открит бунт, метеж. Нито една държава не може да оцелее, ако не смазва бунтовете срещу себе си – независимо дали са религиозни, етнически, икономически или каквито и да е други.¹ Свръхсвободните и свръхдемократичните САЩ в продължение на 4 години водят гражданска война за да смажат желанието на няколко южни щата да се отделят. Свръхподредената и свръхблагополучната Швейцария през 1847 година води гражданска война срещу няколко католически кантона, които също искат да се отделят. А какво да кажем за колониалните империи? Дори в просветена Европа Австрия тъпче унгарците и италианците, Русия – поляците, Англия – ирландците.

Обхватът на репресиите и броят на жертвите във всички тези случаи е неизмеримо по-голям, отколкото по време на българските въстания. И причината отново е много проста – там е имало реална борба, реална възможност за отцепване. Докато нашите въстания по никакъв начин не са застрашавали османската власт. Нещо повече – тази власт

1 Своеобразен пример са т.н. „холерни бунтове“ през XIX век в Русия. Единствената им причина е дивото невежество на населението. При периодично възниквали епидемии на холера правителството е изпращало по места лекарски екипи. Населението е било обаче толкова просто, че си е въобразявало, че лекарите причиняват холерата и ги е убивало. Налагало се правителството пък да праща войски и да избива бунтовниците. И това се е повтаряло многократно и в огромни размери.

прекрасно е разбирала, че те не са нищо друго освен провокация с цел предизвикване на репресии и поради това е избягвала пресилените мерки.

До масови убийства на мирно население се стига обаче в Батак. Баташкото клане е основното доказателство за турските кланета въобще. То е емоционално най-натовареният епизод от българската история и затова е много трудно за обсъждане. Все пак днес всички вече са наясно, че в Батак не е имало никакво въстание, никакви сражения, никакви турци и турски войски, но по някаква причина българи-мюсюлмани от околните села са убили множество свои съседи-християни.

Нашата пропагандата целенасочено превърна едно клане между българи в многобройни турски кланета, но днес значението му очевидно девалвира. Ако не бъдат намерени други подобни примери, цялата митология за турските кланета съвсем ще олекне. Наказателните действия срещу бунтовниците са безспорни, но кланета ... Затова наскоро се заговори за старозагорско клане¹ и за канонизиране и на неговите жертви. Но се заговори от нашите националисти, а не от държавата. И това е много показателно. Държавата ни вече се отдалечава от пропаганда на враждебността.

Героична саможертва

Героичната саможертва, най-добре масова, се превръща в основа фигура на българската историческа митология. Това е съвсем логично, защото, както казахме в началото, главната задача на всяка военна пропаганда е възпитаване на хора, които масово и безвъзмездно да се жертват по бойните полета. Най-недопустимото нещо за всеки национален герой е желанието да живее. Единственото желание, което той трябва и може да има, е желанието да умре за отечеството.

Преодоляването или поне притъпяването на инстинкта за самосъхранение е главната цел на всяка система за военно-психологическа обработка. В професионалните военни общества като спартанското или самурайското смъртта е издигната направо в култ. 300-те спартанци са най-известният пример в това отношение – при избор между възможно отстъпление и сигурна смърт никой от тези триста човека не се е поколебал да избере смъртта.

1 Под това название са известни масови, съпроводени с убийства грабежи на мирното население, извършени от черкези по време на боевете около Стара Загора през 1877 г. Напоследък се появи и искане всичките им жертви вкупом да бъдат прогласени за светци.

Всяка държава с дълга военна история има свои подобни примери, но у нас е липсвала дори самата такава история, камо ли примери за героична саможертва. Единствената възможност да се направи нещо отново е било Априлското въстание и затова то винаги се интерпретира у нас като масова, съзнателна, доброволна и безкористна саможертва в името на отечеството.

Проблемът е, че в действителност то се е развивало съвсем рационално, в пълно съответствие с реалностите на живота, а не с бъдещите пропагандни клишета. Например, когато въстаналите копривщенци са разбрали, че апостолите са ги излъгали, веднага са ги хванали за да се откупят с главите им от турската власт. Но понеже те са успели да избягат, на копривщенци им се е наложило да се откупуват с пари. Пито – платено. Как да обърнеш това на саможертва?

Затова отново се е наложило нужните примери да бъдат измисляни. Липсата на военни успехи и малкият брой героични прояви не са оставяли на пропагандистите ни друга възможност. Самият Захари Стоянов доста бързо се е развил в тази насока и е започнал да лъже с такъв размах, за какъвто на въпросните Веранчето и Сетерелията никога не би им стигнала и най-смела фантазия.

Баташкото клане е било популяризирано от Макгахан още преди Освобождението и е придобило международна известност като пример на необоснована жестокост по отношение на мирното население. Затова идеята на Захари да предвари истинското клане с едно измислено въстание не е била никак случайна. По този начин той просто е превърнал неоспоримите жертви в съзнателна и героична саможертва.

Описанието на това въстание е добавено към „Записките“ няколко години след първото им издание. Тогава Захари Стоянов вече не е дребен чиновник и начинаещ журналист, а утвърден автор и висш български политик и държавник. Той е председател на Народното събрание, т.е. втори човек в държавата след монарха и участва както във формулирането, така и в провеждането на държавната политика. А и самата държава е вече съвсем различна от преди само няколко години – съединена, с формирани институции, преживяла най-детските си болести и определила приоритетите си.

България стремително се изгражда като свръхмилитаризирана и агресивна държава, която се подготвя да решава с военни средства националния си въпрос. При това положение никой няма нужда нашите

въстания да бъдат разглеждани „с строго критическо око“. Напротив, държавните приоритети изискват всячески да се подчертава, „че тия са най-блестящата страница от новата ни история“ и този блясък да се усилва все повече и повече. Бил е необходим пример за масова българска саможертва, за героична и безкористна гибел на стотици бойци, които жертват не само своя живот, но и живота на семействата си пред олтара на отечеството. Точно затова измислените баташки въстаници са повели измислените боеве с измислената турска войска.

Има версия, че измислицата за въстанието произлиза от семейството на Петър Горанов, баташки големец в следосвобожденска България, и има за цел повдигане на личния му авторитет. А Захари Стоянов просто я е записал и добавил към своите „Записки“. Тази версия изглежда твърде неубедителна. Едва ли човекът, написал по-горните редове за Старозагорското въстание, разбирал прекрасно народния характер и наслушал се на неимоверна фантазия на лъжевойводите, би се повел безрезервно по никому неизвестния Бойчо (сина на Петър Горанов), дори последният да е имал таланта и размах да измайстори такава мащабна лъжа.

Очевидно тя е измислена от самия Захари, а въпросният Бойчо е играл ролята на предпазен бушон в случай, че някой все пак се престраши да изобличи високопоставения автор.¹ Това, което прави тази версия много по-вероятна, е наличието у Захари на основателна и конкретна причина да стори това. С присъщата му откровеност той сам говори за това в посветената на Батак глава от неговите „Записки“.

В отношение на българските въстаници през 1876 г. влиза и това извинително обстоятелство, че сме били лишени от своя народна литература, която трябва да предшества всяко движение. Нямали сме още и от оня род литература, наречена фанатическа, а по-рано полицейска, поддържана от духовенството и от правителството, в която се е проповядвало, че който падне на бойното поле за царя, за бога и Христова вяра, душата му отива право в рая. Най-после нямали сме и такива свещеници, които да проповядват и уверяват, где седнат и станат, съвсем безнаказано, че отмъщението е свято, всеки е длъжен да се пожертвува

1 Преди няколко години една статия на М. Балева (<http://www.kultura.bg/bg/article/view/11756>) пробуди ожесточена дискусия около тази тема – един класически сблъсък между фактите и пропагандните клишета.

доброволно за небесния и земния цар. Нищо подобно е нямало измежду нашия народ.

Ето я кратката и ясна програма за създаване на българската историческа пропаганда, преподаваните и до днес български история и литература. Такива – полицейски и фанатични – остават те и понастоящем.

Основен извод

Основният извод е простичък. Той е – всичко в нашата история е много рационално. Това важи както за истинската, така и за преподаваната такава. Истинската се е развивала по реални, обективно съществуващи обществени закони. Преподаваната също е много рационална – тя е измисляна и нагласяна към конкретни политически цели. Това, че истинската история не е подхождала на тези цели, не е довело до тяхната промяна. Точно обратното – довело е до подмяната на истинската история с по-удобна. И нищо не е попаднало в тази по-удобна версия поради грешка, неизвестност или емоция. Всичко е попадало там защото е обслужвало някаква потребност и във вид, който е бил необходим за тази потребност.

Едва ли ще е преувеличено да се твърди, че историята съществува като минимум в две разновидности. Едната – за тесен кръг състоящ се от професионални учени-историци и добре подготвени любители, другата – за широките народни маси. Тази втората история представлява нещо като скелет от истински исторически факти, обвити с плътта на митове и легенди. При това първата история по правило е интересна за малцина, тъй като е достатъчно скучна, кървава, мръсна и изцяло лишена от патетика.

Втората история е много по-забавна, тъй като разказва за събитията не в този вид, в който са били, а по-скоро в този, в който са могли да бъдат или в който ги виждат историците и властта, която им плаща заплатите. Всъщност, гледната точка на властта към историческите събития е определяща, поради което при смяната ѝ народът научава толкова много за събитията от скорошното, а понякога и отдавнашното минало. По причината на постоянна промяна в интерпретирането на тези или онези исторически събития тази най-политизираната от всички науки е получила обидното прозвище „Проститутката“.

Автор на тези думи е Михаил Барятински, съвременен руски историк. Един друг съвременен руски автор, но не историк, а генерал, е казал същото по много по-кратък, истински военен начин: „Историята е вторична суровина на политиката“.¹

И двамата са абсолютно прави. Но са прави за познатата на тях политическа среда – това, което се нарича „политически режим“. А при цялото им разнообразие, всички такива режими имат една обща фундаментална черта – при тях хората, прословутите „широки народни маси“, не са политически субект, а обект. Политическият елит еднопосочно ги управлява, пропагандира, обработва. В най-добрия случай им позволява от време на време да ходят на предопределени, нищо незначещи избори.

В Русия днес на власт отново е пореден полицейски режим, който не мисли за нищо друго освен за своето самосъхранение. И преподаваната руска история днес отново е част от пропагандната машина. В България промяната е много по-дълбока. Не просто един режим е бил сменен с друг – у нас се е сменила системата на държавно устройство.

Очевидно е, че демокрацията или, казано по-нашенски, народоуправлението, изисква същия този народ да е достигнал определено ниво в своето културно и цивилизационно развитие. Цивилизационното израстване на българския народ и общество днес са достигнали равнище, което ни позволява да преминем от „режим“ към работеща демокрация. Колкото и да е слаба тя у нас, ние не сме повторили съдбата на съветските азиатски републики с техните средновековни еднолични диктатури. Факт е, че демокрацията у нас функционира. Това оказва огромно влияние и върху процеса на историческото ни самосъзнание.

Опити за борба с историческите лъжи у нас е имало винаги. Те обаче са били помитани от липсата на политическа нужда. Лъжата винаги е изгодна някому, докато истината е политически неутрална. Затова тя рядко има съюзници. Ето и днес промените в българската история стават неизбежни не защото истината тържествува. Не. Причината е в това, че днес политическите съюзници на лъжите отслабват, а развиващата се демокрация не се нуждае от тях.

Преподаваната българска история е една съзнателно и целенасочено изградена пропагандна система от взаимосвързани интерпретации, премълчавания и лъжи. Единственият критерий при нейното форми-

1 Авторът на този афоризъм е генерал Леонид Шебаршин, последен ръководител на съветското разузнаване.

ране, включването или не на едни или други обстоятелства, винаги е била политическата изгода.

Днес историята започва да се откъсва от политиката. Това не означава подмяната на една митология с друга. Това означава премахването на митологията и установяване на обективната истина. Оттук идват и ще продължат да идват промените. Не от появата на нови исторически факти и документи – те са известни отдавна. Но сега е дошло времето да станат и общоизвестни, да заемат истинското си място в обществените знание и съзнание.

Резултатите

Резултатите от преподаването на българската история могат да се разделят на две групи. В първата е това, което нашата историческа пропаганда е постигнала досега. Самите тези постижения вече са се превърнали в история и не подлежат на промяна. Във втората група са влиянията, които тя оказва върху общественият ни живот понастоящем.

Непосредствената задача, възложена на нашата история при нейното създаване, е била психологическата подготовка за война. Тази задача е била изпълнена. В Балканската война армията и народът ни са постигнали сериозна победа. Това наистина е била победата на българския учител над турския (ако турския въобще го е имало). Но този успех е бил почти изцяло заличен от другата съставка на военната ни пропаганда – чувството за собствено превъзходство. България много надцени своите възможности. Толкова много, че в рамките само на три години (1912-1915), на три пъти е започвала агресивни войни срещу всичките си съседи. Това, че българският народ безропотно е отивал на всички тези конфликти доказва високата ефективност на пропагандната му обработка. Но пропагандата е едно, а реалността – нещо друго. Когато човек, екип или цяла държава започват да вярват на собственото си самохвалство и да се ръководят от него, резултатите никога не са добри.

Справедливо е обаче да се каже, че подобно ниво на „държавническа зрелост“ са показали тогава не само българите, но и нашите съседи. Всички те са се държали по подобен начин и резултатите са се оказали катастрофални за всички тях. Гърците, които са излезли победители от трите споменати по-горе войни, не са намерили нищо по-умно от това веднага да се втурнат в четвърта – и да я загубят катастрофално, заедно с главната им цел, Константинопол. Късметът на сърбите се оказва по-

траен, но и при тях навикът да се репчат на всекиго докара до пълен разпад микро-империята им.

Колко ли по-благоприятна би била общата ни съдба, ако не се биехме като деца в детската градина? Как да не си припомним известното изречение, че за да няма войни на Балканите, тук не трябва да се преподава история. Историята обаче няма вина. Тя просто не трябва да се подменя с озлобяваща и оглупяваща пропаганда. Не трябва народите да се насъскват едни срещу други с измислени ужаси и лъжи, а да им се показва какво произлиза от това насъскване.

Най-големият успех на българската история обаче не е във военните победи, а другаде. Тя не смее много да се похвали с него, защото през цялото време, когато е работила за неговото постигане, е твърдяла че той е винаги и неоспоримо съществуващ факт. Проблемът отново не е уникално български и се забелязва на много места. При нас обаче поради много ниското общо ниво на развитие, поради онази интелектуална пустиня, за която говорихме по-рано, ролята на историята се оказва като никъде важна. Този успех е изграждането на българско национално самосъзнание.

Формирането на множество такива самосъзнания е основното постижение на национализма. Първият опит е Френската революция. Дотогава официалното название на французите не е било французи, а „поданици на френската корона“. Премахването ѝ създава нуждата от друга обединителна платформа и такава е била намерена в лицето на патриотизма. Родината, т.е. „Patria“ заедно с Нацията са заели местата на краля и короната. Затова политическото деление, присъстващо и в многобройните френски филми и книги за революцията, не е между монархисти и републиканци, а между монархисти и патриоти. Нацията се превръща в самостоятелна ценност, отделна от короната и този пример масово завладява крепнещите буржоазни елити навсякъде в Европа. Всички антифеодални сили започват да изписват думата „Нация“ по своите знамена. От този момент започва победното шествие на национализма като идеология и като политическа практика.

Но този процес изисква време. Например, освобождението и обединението на Италия изпреварват нашите само с няколко години. Когато то се случва, политическият му водач граф Кавур казва прочутата фраза: „Създадохме Италия, сега трябва да създадем и италианеца“. Съвсем същото е трябвало да стане и в България.

Национализмът е онова интелектуално движение, което през XIX век донася до българите понятието за нация. Но времето, през което това понятие навлиза в живота на българите преди Освобождението, е твърде малко. Още повече, че националното ни обособяване е било формирано под огромни външни влияния, имащи свои собствени политически задачи. Така че основният етап за формиране на съвременното ни национално самосъзнание се пада върху първите десетилетията от нашата независимост, а основният инструмент за това е историята.¹

За съжаление у нас се формира една доста несполучлива форма на национализъм. В България той не е граждански, т.е. обхващащ всички български граждани, а етнически. Това автоматично превръща другите общности у нас в чужеродни тела. Нещо повече – българската политика и история се оказват напълно неспособни да интегрират дори етнически еднородни с българите общности. Приемам че за турците и циганите такава задача никога не се е и поставяла. Имам предвид помаците и македонците.

Не само че не можахме да ги интегрираме, но и ги настроихме срещу нас. Отделянето на български общности, формирането у тях на национално самосъзнание, различно от българското, е големият провал на българския национализъм. Но това си е съвсем логичен резултат от лекомислената лекота, с която той винаги е пренебрегвал политическата и историческа действителност.

Лъжите на българската история умират една по една не защото ги опровергават никакви нови истории или документи – опровергава ги самият живот. Ако българите наистина превъзхождаха турците, 130 години независимост със сигурност биха били достатъчни видимо да ги изпреварим ако не във всяко, то поне в някои отношения. А това никак си не е така. Напротив, цяла България днес се захласва по турските сериали. И е съвсем ясно защо – защото интелектуално и ментално сме същите като тях.

Ако българските помаци бяха ислямизирани насилствено, за 130 години независимост те отдавна да се бяха върнали към християнството. Вместо това те са по-твърди във вярата си и от самите турци. Каквито

1 Трябва винаги да се помни, че нацията е преди всичко политическо образование. Всички националисти обожават да поставят знак на равенство между нация и етнос, между нация и езикова група. Но това си е тяхна съзнателна манипулация в търсене на повече легитимност.

усилия и насилия да е прилагала българската държава през последните 130 години да го промени – напразно. Тяхното религиозно самосъзнание се оказва по-силно от каквито и да е националистически аргументи. Нежеланието на помаците да се интегрират в българското общество е толкова голямо, че на много места те предпочитат да се изразждат чрез роднински бракове, но не и да излязат от своята черупка.

Ако цялото българоезично население в Османската империя наистина е имало българско национално самосъзнание, то никакви външни сили не биха могли да превърнат българи в македонци само за едно-две поколения. И така нататък, и така нататък.

ИВАН Д. СТОЯНОВ

Иван Д. Стоянов е независим изследовател на българската история, със силно специфични и донякъде спорни разбирания върху изследваните от него въпроси.

Коментари (50)

- 08-08-2014|**Златко**

Публикувам този материал след почти двумесечно колебание (наложено донякъде и от огромната натовареност с други неща, която доскоро не ми позволяваше да се концентрирам сериозно върху работата по списанието). Текстът е, нека се изразим дипломатично, силно спорен. Само по себе си това обстоятелство не е причина за отказ да се публикува, но в случая към него се намесва и твърде очебийната липса на системна професионална подготовка (текстът е работа на самоук майстор, откъдето и да го погледне човек). Консултирах се с различни специалисти, тоест ИСТИНСКИ специалисти, както и хора извън професионалните исторически кръгове, на чието мнение държа, но мненията бяха също толкова разделени, колкото и собственото ми усещане. От една страна в този текст са напипани някои много важни моменти от специфично българския „опиум за народа“, формулиран и формиран най-вече под формата на „историческа митология“. От друга страна поне някои от изводите и заключенията на автора са от естество, което, при всичката възможна либералност, си остава партизанско и силно непрофесионал-

но, поне от моя гледна точка. Казвам всичко това без да спестявам нищо от мислите и съмненията, които продължават да ме изпълват и в този момент. Не съм ни най-малко уверен, че публикуването на текста ще подпомогне кой знае колко насърчаването на гражданския разговор в страната (за *обогаляване* не смея и да мисля). От друга страна, кой би могъл да каже със сигурност кое е подходящо и кое не в тези или които и да било вечно объркани български времена? Пък и, с крива или права душа, откъде да знам дали собственото ми мнение не е погрешно?

И така – ваша воля. Ако искате се ядосвайте, ако искате – не четете. Ако от този текст се породи някаква що-годе смислена дискусия, ще се радвам. Ако не – какво пък толкова, поне направихме опит...

- 09-08-2014|**методолог на хуманитарните нау**

Текстът е чудесен въпреки демократическия оптимизъм – но съм съгласен, че в състояние на „демократизация“ (независимо дали ще доведе до „демократия“) фактите проблясват малко по-ясно, отколкото в статични условия, т.е. при установяване на какъвто и да е всевластен официален дискурс. Основните механизми на пропагандното действие на художествения жанр „история“ (непряко цитирам ранния Колингууд) са изведени много точно тук. Блестяща публицистика, представляваща полезно помагало за ориентация в публицистичните продукти.

- 09-08-2014|**методолог на хуманитарните нау**

Съжалявам, но в предния ми пост са се слели графите „име“ и „заглавие“. Вината със сигурност не е моя.

- 09-08-2014|**Златко**

Модулът за коментари, поне в настоящата си версия, подлъгва до известна степен, тъй като при въвеждането на текста не предупреждава, че в полетата за име и заглавие са налице определени ограничения при дължината на текста. оттук и някое и друго разочарование след публикуването, както изглежда е и в случая...

- 09-08-2014|**Румен Петров**

...каквито академичните властимащи и учителите все още не са. Поздравления за автора Иван Стоянов и за Златко! С благодарност и уважение, Румен Петров.

- 09-08-2014|**Вла**

Свежо, не с идеите си, а с желанието да бъдат изказани публично. Послесловът на Злати е много точен.

- 09-08-2014|**Златко**

Втората част, която ще публикувам следващата седмица, е значително по-спорна, възможно най-меко казано. Предполагам, че доста хора ще се почувстват лично обидени, особено от частта, в която се разглежда най-значителната национална фигура, а всъщност от начина, по който се прави това... Самият аз съм всичко друго, но не и привърженик на подобни, според мен нихилистични опити за „лично освобождение“, но пък съм абсолютно сигурен, че основната маса читатели на това списание гледат ТОЧНО по този начин на СОБСТВЕНИТЕ ми възгледи за националната история, така че може би всичко това ще прозвучи за мнозина като някаква форма на „присмям се хърбел на щърбел“. Прочее, както казах – патерици няма да се поднасят за никого, тук всеки си се оправя сам, кой както може, съвсем като в комунизъма...

- 09-08-2014|**Румен Петров**

Хайде, сега! За първи път чета някой, който да заговори за милитаризацията на българското общество, за лъжата, назначена за истина, за забраната върху мисленето като част от идентичността. Защо са тези презастраховки – че втора част била еди каква си, че на автора не „му бил чист косъмът“...? Ние нямаме исторически разказ, в който да стоим спокойно и наред със съседите си. Знаете ли, всъщност, какво се изучава в училище? Златко, ти поне си бил на „вечерна проверка“?!

- 10-08-2014|**Златко**

Хей, хей, не слагай в устата ми думи, които звучат непочтено! Ако бих смятал, че на автора „не му е чист косъма“, откъде-накъде ще го публикувам? Просто смятам материала за недостатъчно професионален, това е всичко. Личната му цялостност и почтеност не бих се осмелил да поставям под въпрос при никакви обстоятелства, не и при условие, че публикувам негов материал. Но при тази липса на каквито и да било що-годе алтернативни исторически студии в България, дори и това е за предпочитане пред нищо...

- 10-08-2014|**Румен Петров**

Това имам предвид – недостатъчната „професионалност“. Знаем, че т.нар. професионална общност във всяка област има интерес да редактира истината в съзвучие с удобството си (Т. Кун „Структура на научните революции“). Освен, че се стреми към лична свобода за приложение на ума си, г-н Стоянов има късмета да не е част от естаблишмънта на историческата „наука“ у нас. Златко, задължен съм ти за публикацията на този текст. Лъч надежда. При теб ги има доста.

- 10-08-2014|**Златко**

И още нещо: „презастраховане“ срещу какво точно, Румене? Или ще трябва сега да ти обяснявам, че това тук нещо го правя не точно от вчера и не точно с нечие съгласие – твое или чието и да било друго...

- 10-08-2014|**Златко**

Впрочем, благодаря ти за този допълнителен коментар, който не бях прочел по времето, когато пишех предишния си. Понякога реакциите ми са мъбъничко по-бързи, отколкото е здравословно – и за мен, и за хората около мен...

- 10-08-2014|**Румен Петров**

Бих чел този текст на децата в училище, и на студентите в университетите. Това е научна програма – милитаризираното, дълбоко несигурно в сее си общество, сляпо за този свой дефект и препредава тази социална несигурност и разединеност през поколенията... Позволявам си да го споделям навсякъде, където мога. Вече имам един положителен отклик на текста на г-н Стоянов. Качих и в моя блог – за местното самоуправление.

- 10-08-2014|**Златко**

Значи, за да изчистя собствената си позиция: когато казвам, че съм се колебал в продължение на два месеца, това не е точно случайна фраза. Искам да кажа, нуждата от подобен вид изобличения на българската историческа черна магия е просто, както се казва, въпиеща. От друга страна, тази работа, естествено, би трябвало да се върши от професионално подготвени хора, работещи със съответните инструменти и познания

(цитатите от примерно Уикипедия не са точно най-професионалният подход, ако и да не са строго нелегитимни).

Проблемът тук, както и в почти всички други области на обществения живот в България е, че почти всякакъв вид независима позиция, гражданска и професионална, е повече или по-малко несъвместима с постигането на някакъв вид кариера вътре в страната (а хората, които са навън, нямат интерес да се занимават с България, тъй като от това не могат да се печелят нито пари, нито да се получи някакъв вид международно признание). Професионалните сфери в България, с незначително дребни изключения, са завладени, обградени със защитни зидове и отбранявани яростно от поредното поколение хора, което вижда единствена възможност за оцеляване в неистовата борба срещу всичко, което би се опитвало по някакъв начин да „разклати устоите“ на установения в България ред (обобщено казано: „като умрем ние, може и да дойде вашия ред; а дотогава – бой, мамка ви!“).

Така че решението ми все пак да публикувам текст, който считам за по-скоро журналистически, отколкото научен, е продиктувано изцяло от липсата на каквито и да било алтернативи. Като няма риба и раци, ще се оправяме с каквото има. Такава ни е съдбата откак ни има на този свят, такъв ни е и халът...

- 10-08-2014|**Румен Петров**

Трудно приемам само противопоставянето „журналистически“ на „професионален“. Логиката на текста е историческа и е понятна. Предлагам да го наречем исторически и граждански едновременно, този текст. Защо липсата на подобна свобода е така дълбока е много важен въпрос, да. Много. Можем да направим нещо по въпроса?

- 10-08-2014|**Румен Петров**

Много точно казано! Една работна хипотеза би била, че професионалистите по история са ангажирани с черна магия, защото имат интерес (съзнаван и несъзнаван) от това. Културата на университетите и на обществото я прави нужна, черната магия. Тя е проникнала и организираща катедри, учебници за деца, учителски програми...Тя (културата на черната магия) позволява власт (абсолютистка, без местно самоуправление) и стил на управление (олигархичен, в симбиоза с централистката държава), чийто днешен отрок е „Пеевски“.

- 10-08-2014|Златко

Публикувал съм тук на сайта МНОЖЕСТВО далеч по-ненаучни текстове (като примерно **текста на Иво Беров за робството и присъствието**), така че в случая не става дума за някаква ненужна префиненост. Просто именно този текст е от едно много изплъзващо се естество, което с лекота може да създаде у непрофесионалния читател усещането за някакви нови висоти на българската свободна мисъл. Нещата тук са казани с доста голяма рязкост и драстичност, което е нещо много лесно за объркване с яснотата и логическата убедителност. Това създава едно естествено усещане за удовлетворение у човека, който не е чел нищо подобно в българските медии, официални ли не (впрочем, господин Стоянов вече има достатъчно много публикации из мрежата). ИМЕННО в това се състои риска с този текст – той не е очевидно журналистически, но пък в никакъв случай не е и на някакво солидно научно ниво. И онова, от което аз с всички сили бих искал да се предпазя, е създаването на усещането, че търся ефект с помощта на всякакви средства. Един вид, „важното е да дразним буржоазията, средствата не са толкова важни“. А това съвсем не е така, не и при мен.

- 10-08-2014|Златко

Всъщност това е една леко странична тема, но пък безкрайно важна, поне от моя гледна точка. В този разговор, ако не се лъжа, става дума – за пореден път – за това в какво се състои критерия за подбор на едно или друго представяно тук нещо. И онова, което защитавам в случая, не е с нищо по-различно от нещата, които съм защитавал винаги. Популярността и масовия интерес или одобрение в никакъв случай не са критерии за качество, дори напротив (което се показва и от споменатия по-горе текст на Иво Беров, който е своеобразна историческа чалга, но се радва на огромен интерес сред „образованата публика“, щото и тя е долу-горе на същото ниво). **Подчертавам веднага, че текстът на Стоянов НЕ Е чалга, не и по мое мнение.** Но пък и създаването на усещане, че в случая става дума за истински високо качество на мисловния продукт би било много лесно – в края на краищата, човек трябва само да си мълчи, в най-лошия случай да разгонва евентуалните чакали и хие-ни, които напоследък и без това силно оредяха, да благодарим Богу. Но ИМЕННО в това се състои опасността в случая. Подмяната на истински задълбочените, но по-скупни за четене текстове (като примерно ония

на утвърдени имена като Румен Аврамов, Надя Данова или по-младия Сашо Везенков, плюс цялата плеяда от по-млади изследователки, основно жени, които също съм публикувал многократно, при нулев интерес в много от случаите)... та, именно една евентуална подмяна на истински задълбочения, лишен от ефектност научен труд със „разкъсващи послания“ от един определен вид, е основната заплаха по пътя към постигането на някакъв вид критично мислещо, по-младо, по-сериозно подготвено и независимо в мисленето си, поколение. Такова е собственото ми виждане и това е причината, поради която не съм сигурен дали с публикуването на този текст изписвам вежди или всъщност вадя очи...

- 10-08-2014|**Румен Петров**

...но и знам, че ако т.нар. научна общност има тези (на г-н Стоянов) хипотези тя ще може да открие доста доказателства за тях. Стига да възприеме рамката. Може да възникне и спор, представяш ли си? Наричат го и проблема на „сляпото петно“.

- 10-08-2014|**Румен Петров**

до скоро

- 10-08-2014|**Златко**

Не, не мога да си представя вариант на скорошно създаване на някакво критично ядро вътре в професионалните сфери в България. Има отделни центрове, като онзи на Диана Мишкова например, има и отделни учени, които работят добросъвестно – Мишо Груев, Алексей Калъонски, Сашо Везенков, който се чуди как да свърже двата края, именно защото отказва да се приспособи и нагласи към СХЕМИТЕ. Но като цяло умонагласите, доколкото мога да ги доловя отгук, са изцяло ретроградни. Окопна война, бавно и мъчително отстъпване на позиции, бетонирани със столетни мисловни схеми, страх от бъдещето, страх от Европа, страх от всичко... Това е, което виждам. Младите, доколкото мога да ги почувствам, са обезсърчени и решени да търсят реализация най-вече извън България. А сред „професионалистите“ цари борба за оцеляване, с цената на всичко. Особено пък в полето на историята, която е българската религия поне от сто и петдесет години насам. Абсолютно същите процеси като примерно в клерикална Франция от началото на 19 век или Италия някъде към 70 години по-късно. По принцип тук става дума за

борба не В ПОЛЗА на науката, а борба ПРОТИВ религията. Това е съществуването на нещата, доколкото мога да го схвана и осъзная...

- 10-08-2014|**Пенка Ангелова**

Добре е, че се намери някой, който да прочете и разтълкува Захариевата „Библия на национализма“ напреки. Много са я чели напреки, но без да споделят интерпретацията си, именно за да не нарушат вярата в националистичната религия. Добре е също, че се правят препратки към съответните за времето европейски явления и по този начин се избягва „уникалността“ на българската история, градяща върху непознаване на чуждите истории.

А това може да направи само един непрофесионалист, защото няма опасност да съсипе кариерата си, или да тръгнат да заплашват него или родителите му, както се случи с Мартина Балева.

Нищо, че говори малко на едро, но пък показва, че дори с википедията могат да се оборват политическите митове.

Текстът му до тук насърчава към необременено мислене и към логически подход към историята, което не е малко.

- 10-08-2014|**Валентин**

Не съм чел статията до края, но ми прави впечатление, че като цяло текстът е в стил „Божидар Димитров“, но в противоположния вариант. Набелязани са някои верни неща в статията, но авторът преувеличава едни факти, принизява или премълчава други, а някъде откровено спекулира.

Примери:

„Способността да се срамуваш е една от основните отлики между човека и животното, между културния и простака.“

Да, това е така. Но за какъв срам говорим? За срам от собствените си действия и постъпки, или за срам от това какъв си ти. Първият срам наистина е достоен за човека, но вторият съвсем не е. Ако аз се срамувам, че съм българин, това не ме прави достоен, а по-скоро глупав, както ясно намеква Паисий, защото това не е нещо, от което човек трябва да се срамува. Идеята в случая е ясна – българите не са с нищо по-лоши от останалите народи и не трябва да се плашат от корена си. Факт, с който всеки трезвомислещ е съгласен.

После, незнайно по каква логика, авторът се опитва да изкара, че целта на Паисий е да противопостави българи на гърци и на сърби. Не че наистина няма противоречия между трите народа, но за това играят роля различни фактори, като далеч не българите са най-виновни в случая. Внушението на автора е много елементарно – българите са зли шовинисти, които мачкат миролюбивите гърци и сърби. Доста плосък номер...

Втори пример:

„Чувството за превъзходство неизбежно изисква някаква основа. Националното самочувствие се основава върху националните постижения – в науката, техниката, литературата, изкуствата и така нататък. Проблемът ни след Освобождението е бил, че в България просто не е имало такива. Не само постижения – не са съществували дори самите такива дейности, такива сфери на живот.“

Тук е добре авторът да си спомни за Българската академия на науките и нейната история, както и за редица други паметници на културата от този период. В такъв случай няма да изпада в такава нелепа ситуация, в която лъсва липсата му на познания.

Това е, което мога да кажа на пръв поглед.

Общото ми мнение е, че с тази статия авторът се опитва да събори едни митове, но за тази цел използва измислени от самия него митове, според които българските училища обучават, едва ли не, фашисти. Това твърдение изобщо не е вярно и всеки, който се е докоснал до учебник по история за гимназиален курс, го осъзнава. Толкова от мен.

- 10-08-2014|**Валентин**

Още нещо – като цяло обществото в Европа преди Първата световна война е крайно милитаризирано. Когато започва войната, войниците отиват на фронта щастливи, съпровождани от музика и цветя. Народите тогава са гледали на войната не като на нещо лошо, а като на средство за извоюване на превъзходство над други нации. Зад тези тенденции тогава стоят редица културни, политически и икономически фактори. Дори теорията на Чарлз Дарвин допринася много за тези настроения. Историкут Валентин Спиридонов, професор Ангелова може би го познава добре, чудесно описва състоянието на Европа преди този конфликт в книгата си „Възход и падение: История на Германия 1914-1945г.“ В целия този контекст българската държава и общество не правят изключение.

- 10-08-2014|Златко

Достойнствата на текста са същевременно и негови недостатъци, както показва последният тук коментар. Свеждайки българския следосвобожденски национален проект единствено до милитаризацията (която всъщност е по-скоро негово следствие, отколкото цел), той става лесен обект за критика. Едно сериозно изследване на националния проект би показало преди всичко неговите предпоставки, свързани с точно определените икономически и политически развития, които претърпяват балканските народи от, примерно, края на 18 век нататък. Такива изследвания има, при това много добри, но те не са известни в България (тук на сайта съм ги цитирал многократно). За да се разбере следосвобожденска България е необходимо да се има пред вид най-вече (общо-балканския) проект за бързо догонване на европейските големи страни, свързано с изключително бърза милитаризация, насочена първоначално срещу стария враг – Империята, а по-късно войните между самите съюзници (в съюзи с различни по-големи или по-малки сили). Конкретно за България е нужно при всички случаи да се има пред вид това, че тя получава свободата си „наготово“, без да е готова за нея, като при това губи много бързо вече завоювани икономически позиции вътре в Империята. В такъв смисъл нейната милитаризация е нещо като пословичния голем на глинени крака – нещо, което става ясно изключително бързо и изключително болезнено, както знаем всички.

И въпреки това текстът, поне в точния сегашен политически и културен момент, безспорно си има своето значение и заслуги, тъй като именно с това свеждане на сложни неща до няколко прости твърдения той прави очевидни и за непрофесионалния читател някои от най-тежките предразсъдъци, с които е обременена българската историография буквално още от люлката. В такъв смисъл публикуването му би трябвало да е напълно оправдано.

- 10-08-2014|Златко

Според мен ключът към разбирането на балканския късен 19 и ранен 20 век е именно в осветяването и анализирането на опитите за неимоверно бърза модернизация, основно под знамената на идеологията, която по онова време се счита за най-напредничава – национализма. Но за да се освети и разбере всичко това в цялата му комплексност са необходими изключително мащабни изследвания, които да покажат

постепенното развитие и разгръщане на национализма не само във военното, но и в гражданското дело – в администрацията и образованието преди всичко, където той пуска корени много бавно и дори мъчително, поради затруднения от най-банален вид – примерно неграмотността на огромна част от населението, както и липсата на средства и неяснотата относно това КОЙ всъщност трябва да финансира това огромно дело (оттук и огромната съпротива на българските селяни и тяхната партия срещу национализма – именно защото в края на краищата именно ТЕ СА онези, които го плащат).

В известен смисъл основите за подобен комплексен подход вече се полагат, доколкото мога да почувствам и разбера от разстояние. В частност, Албена Хранова изглежда има доста дълбоко и подплатено с огромна работа разбиране за това как национализмът постепенно прониква в образователната система, както на училищно, така и на университетско ниво, но за съжаление самият аз нямам достъп до тези нейни трудове (ако изобщо са публикувани, тъй като съдя за съществуването им единствено от цитати и кратки обяснения в „Историография и литература“). Именно това е ключът, според мен. Необходимо е да се покаже, въз основа на много конкретни и подплатени със сериозна научна работа изследвания (архиви, вестници и пр.) как национализмът ПОСТЕПЕННО се превръща в официална идеология, първо държавна а след това, вече чак към 1940-те – и всенародна, идеология. Това според мен е „свърх-проектът“ пред бъдещата българска историография. Дали той някога ще бъде осъществен, мога само да гадая, разбира се...

- 10-08-2014|**Златко**

Всичко това в никакъв случай не е самоцел, разбира се, тъй като крайната цел е именно ПРЕОДОЛЯВАНЕТО на национализма, който днес, в началото на 21-ви век, се шири напълно безпрепятствено в България, докато европейското ядро отдавна вече прави опити за преодоляването му и преминаването към една следваща, над-национална, а следователно и над-националистическа, идеология за обединена Европа. Както винаги, ние кретаем с няколко десетилетия закъснение...

- 10-08-2014|**Пенка Ангелова**

Не съм убедена, че „народите“ тогава са гледали на войната като на нещо добро. Изобщо понятието „народ“ е доста спорно в това отноше-

ние. Известна част от германското младо поколение, някои от тях известни като експресионисти, тръгват на война с намерението да съборят властта на „бащите“ разбрана в политически смисъл, да съборят престабилизираното общество (докато много скоро разбират, че вместо да го съборят, те го подкрепят с тази война). Много от тях загиват във войната, други се самоубиват (Георг Тракл напр, трети биват осъдени и убити като дезертьори.). Някъде около средата на 16 година настъпва изтръпяване, при което започва една много силна вълна на пацифизъм, характерна както за Германия, така и за Франция, с много голямо участие от страна на населението. Херман Хесе и Ромен Ролан водят открит полемика срещу войната, за което политически биват наказани. След това идва „примерът“ с „Републиката на съветите“, който намира силен отзвук в Западна и Централна Европа, та дори до България... Но за съжаление в европейското виждане на този тип република не може да се оцени реалното състояние на нещата в Русия, а и няма как.

Мисълта ми е, че от водените властови политики и особено от по-късната Хитлерова манипулация на населението, не може да се вади заключение за „народите“. Социалната история, за разлика от политическата, се интересува повече от настроенията сред населението, а не от политическите решения и манипулации и „истерии“, както ги нарича авторът по-горе. Политическите манипулатори действат по една линия, но настроенията на населението могат да се проследяват по други канали. И тогава образът на „народа“ се разпада на неговите съставни части и по-ясно могат да се проследят манипулациите.

Забележете, по какъв начин се възпоменава Първата световна война сега, сто години по-късно на Запад и на Изток. Но това е тема, която иска повече място.

- 10-08-2014|**Пенка Ангелова**

В някои страни успяват да си вземат поука от войните, макар и едва след Втората. Именно затова проработва проектът Обединени европейски щати, както го нарича Чърчил. В други и до ден днешен се оплакват договорите от парижките предградия, говори се за извънтериториални „покрайнини“ и се води националистическа политика, строят се нови паметници (в Унгария например, Трианон като гилотина на унгарския „народ“). Примери много.

Ако някога се научим да говорим за не само за съвременните ни политики, но и за бившите в трето лице, т.е. какво са правили „ТЕ“ и не се идентифицираме по задължение с тях, нещата може малко да се променят.

- 10-08-2014|**Валентин**

Аз имах предвид общите настроения сред европейците преди началото на войната. Безспорен факт, че тези усещания не са били характерни за всички и че са били налице най-различни мотиви и истории. Възможно е и леко да съм преувеличил в мнението си, разбира се, което смятам, че е простимо.:)

Апропо, аз съм бивш Ваш студент от катедра „Европеистика“ към Русенския университет, в момента съм докторант. Радвам се, че се засичаме тук.

- 10-08-2014|**Гост**

Поздравления, Валентин. Желая успех в начинанието! Можете да ми пишете и на личния мейл за работата си, бих се радвала, но нека не затрудняваме тук комуникацията.

- 12-08-2014|**голямана чикия**

отдавна го знам това че българите в Бг. са малцинство! откраднали са тази земя от Византия и я нарекли България! единственото местно население което е останало да наши дни това е „помашкото“ това са истинските наследници на Траките, и истинските собственици на тази земя! всички останали са нашественици и поробители.

- 17-08-2014|**Румен Петров**

Припомням позицията си – текст като този на г-н Стоянов създават ДЕБАТ, а не нова ИСТИНА по който и да е въпрос. Свободен човек. Отново благодарности!

- 17-08-2014|**Румен Петров**

Ами какво е направила Албена Хранова за да освободи хуманитаристиката от аграсивния национализъм? От девет дерета (Фуко-муко и т.н.) ще носим вода, само и само да не кажем, че в университетите се държим като привилигировани

„благородни“ знаещи, които можем да си позволим да не сме тъпи националисти като плебса, който ходи само на училище и се е назобал с клишетата. Но като дойдат децата от тези училища в университета, с отровени умове какво правим тогава? Вечерна проверка?

- 17-08-2014|**Златко**

Румене, бъркаш предпазливостта с разграничаването от една позиция, която според мен е плод на аматьорска подготвеност и знания (ако и да засяга и представя важни, болни места от родната историография). Сега, вече за не знам кой път се обаждаш във връзка с този материал, все с един и същи патос, което ме кара да мисля, че у теб той (или дискусията, която той породил) е докоснал сравнително чувствително място. И това място – така си мисля аз – е свързано не толкова с българската историография, колкото с някакво лично усещане за идентификация с едно „плебейско“ знание (изхождам от последния ти коментар), в противоположност на някакво „аристократическо“ такова, което идва от сегашните български университети (или поне от онези от тях, които пораждаат подобни подозрения). Това ме удивява донякъде, но пък и никога не сме изяждали една торба сол заедно, за да се познаваме чак толкова добре. Че българските университети, или поне огромната част от хората, които работят из тях, са ненадежден източник за получаване на сериозно знание сигурно е вярно (иначе щяха ли децата да бягат като луди от България, за да търсят образование по други места). Но пък възхищението ти ИМЕННО от този текст, м-да...

Предлагам да си позамълчим за известно време, защото имам доста солиден опит с подобни „невинни разногласия“ и местата, до които те водят споровете, поне според досегашния ми опит...

- 17-08-2014|**Златко**

А „Фуко-муко“ обикновено означава, че пишещият подобни неща е прочел точно „фуко-муко“ от нещата, които коментира... Всекиму – своето, както се казва.

- 17-08-2014|**Румен Петров**

Фука-муко означава, че с Фуко само се фукаме и се докарваме пред фукоидите а на децата предлагаме вечерни проверки. Златко, не си ходил на училище в България? Знаеш ли как се преподава история в учи-

лице? Наистина ли си съгласен с това, което става там? Не вярвам. Ако имаше повече хора с мисли като тези, изразени в статията, сега, когато се „отварят“ т.нар. „досиета“ (днес се е отворило досието на моя началник) щеше да има разговор, а не лустрационни ехидства или мълчание на цели поколения, в които трябва да си създаваш сам смисъла.

Какво значи „болно“ място в историографията? Табу?

Изпращам един стар мой текст като подарък на г-н Стоянов. И аз не съм агент на ДС, но съм писал по въпроса за спомените на одного от тях: localself-governancebg.blogspot.com/2011/11/2009.html

Трябва ли да си професионален историк за да кажеш, че в училище са преподават глупости?

- 18-08-2014|Златко

Добре, Румене, щом не искаш да кротнем и да си замълчим по някое време, да го довършим тогава този разговор, какво пък толкова?

Та, значи: когато един представител на „университетската българска интелигенция“ и човек, който очевидно се идентифицира с „новото, знаещото и напредничавото“ в настоящата българска ситуация, е неспособен на елементарно разделяне на плява от зърно и се възторгва до небето от текст, в който, между многото разумни неща, има и откровено конспиративни твърдения от рода на това, че Втората българска легия била финансирана от Русия, както и ПЪЛНИ глупости (повтарям: пълни, откровени глупости), като това, че в Османската империя не било имало смъртно наказание за революционна дейност или че Левски е осъден не за революционна дейност, а за „убийство на дете“ (авторът, сред трите си висши образования е и юрист, което вероятно му дава самочувствието да приказва каквото му скимне, когато стане дума за правото на Империята – впрочем, всеки път, когато поредният кандидат-автор започва писмото си до мен с думите „аз имам толкова и толкова висши образования“, аз вече придобивам някаква приблизителна представа за това какво ме очаква оттук нататък)...

Та, когато един „прогресивен интелигент“ започне да изпада в еуфория, само защото в днешните български училища се преподава точно същата каша от факто-макто-фантазо-мазо-логия, но с обратен вкус, то няма какво толкова да се чуди човек на днешния хал на България.

В края на краищата, каквито попът и даскалът, такова и селото, какво има тук за чудене?

• 18-08-2014|**Румен Петров**

Текстът се атакува ерудитски. Така патосът, парадигмата му попадат под същата ерудитска атака. Това е опасно и като човек, възпитан в пропаганда и агитация, ставам подозрителен. И след корекция на посочените факти парадигмата на автора не се променя и аз продължавам „прогресивно“ да я подкрепям, защото е освобождаваща (еманципираща – за ерудитите).

Национализмът ни е много социалистически, много нерелевантен, много монологичен, много властнически и насилнически. Не е ли Златко?

Не е ли често явление историята (ни) да се пише от победителите? Каква е историята на България, написана от помак от Велинградско или от турчин от Разградско или от грък от Несебър или от арменец от Пловдив или българин от Копривщица? Защо е толкова различна историята за преди и след 9.9.44., написана от наследници на осъдени от т.нар. народен съд от тази, писана от членовете на съдебните състави. Има ли възможност за истина, породена от диалога (колко неуместно!) между тези различни гласове?

За любителите на Фуко-муко: през ноември в НБУ ще има конференция на тема „Археология на властта.“ Заповядайте! Аз там ще се опитам да кажа една-две остри думи срещу т.нар. закон за досиетата. Намирам го за малоумен.

• 18-08-2014|**Златко**

Възможно е, Румене. Онова, от което според мен имаме ВЪПИЕЩА нужда всички, са малко по-високи стандарти, малко повече професионализъм във всичко, което правим (а не само **„професия професионализъм“**, както отлично характеризира българското ерудитство Владо Трендафилов). Инак самият аз придобивам подозрителното усещане, че за кой ли път нещата у нас се свеждат до все същото „абе хайде сега, какво толкова има да го задълбаваме? Я карай така по-през-просото, по нашенски...“

Но, трябва да призная, това преливане от пусто в празно вече започва солидно да ми се качва на главата, което се отразява и на нещата, които казвам тук. Само допреди година основното съдържание на сайта се изразяваше именно в такива безконечни спорове, без особено много съдържание в тях... Значи, ако успее да си удържа крастата, оттук нататък

наистина бих предпочел да си мълча. Какво ще правиш самият ти си е твоя работа, разбира се...

- 18-08-2014|**Пенка Ангелова**

Да, законът за досиетата е малоумен! Според него жертвите си остават жертви, а извършителите са под закрила на закона, има ли смисъл да цитирам? Кога е конференцията?

- 18-08-2014|**Румен Петров**

Защото публикуваш тези текстове.

На второ място аз съм убеден, че гледната точка на Иван Стоянов сигурно би спечелила от по-голяма „академична“ строгост.

На трето място смятам, че неговата гледна точка е несъвместима със съществуващата академична среда (култура) у нас.

На четвърто място смятам, че днешната академична среда е ненужна и вредна защото страда от тези болести:

а) не предлага смислена критика на актуалното хуманитарно състояние на обществото (педагогика, социални науки, социална работа, психология, науки за управлението, право, медицина, история, литература и др.)

б) не предлага алтернативи

в) паразитира върху властовата си привилегированост.

Смятам, че състоянието на хуманитаристиката във училище е вредно за децата и за учителите и затова – плачевно. Наясно съм, че то не е такова само заради катедрите, да. Но те са безразлични към него и затова са етично грешни и практически ненужни.

Говоря от опит – аз, както и много от хората във форума, съм в академична среда отдавна – от 1986 г. без прекъсване (МЕИ „В.И.Ленин“, МУ-София, БСУ, ПУ, СУ, НБУ, УВЕ). 28 години. Преподавам от 1992 г.

- 18-08-2014|**Румен Петров**

Археология на властта. Интердисциплинарни диалози.

Двудневна конференция в Нов български университет

28-29 ноември 2014 г.

- 21-08-2014|**Пенка**

Към изброените от Румен Петров **неоспорими факти** ще допълня още един: именно този текст в момента беше необходим и именно този текст може да въздейства, след като българската история все още има своя „патриарх“, който не спира да говори по телевизията (някой тук в сайта сравни стила на двамата) и се предъвква както от чалга-политици, така и от чалга-историци и археолози. Надявам се да бъде прочетен от повече хора. Както виждаш, на сериозните историци (каквто е например Везенков, или не им обръщат подобаващо внимание, или се заяждат с тях).

- 22-08-2014|**Златко**

Ами то това е и основната причина изобщо да го публикувам (противно на мненията на повечето ми професионални познати, които го оцениха като, от една страна, „дилетантски“, но пък и съдържащ множество точни попадения – нещо, с което и аз съм до голяма степен съгласен). Това е нивото на широката публика, дори и ако тя принадлежи към един „по-образован слой“, на него и трябва да се работи... С това съм напълно съгласен, ако и само със скърцане на зъби. Дали ще доживеем появата на една по-европейска България?

- 22-08-2014|**Златко**

От моя гледна точка онова, за което става дума в спора между Румен и мен е дали можем да си позволим да „смъкнем малко стандартите“ когато става дума за текстове, които са принципно издържани в духа на онова, което самите ние поддържаме. Или, с други думи, дали трябва да третираме „нашите хора“ по-различно от „ония там“. Че това е една от най-големите язви на балканското мислене, в противовес на всичко, което се опитваме да станем, едва ли е нужно да пояснявам...

Самият аз се опитах да направя възможния според мен компромис, като едновременно и го публикувах, и направих всичко, за да се разгранича от него, тъй като го считам за недостатъчно сериозен. Дали такъв компромис е изобщо възможен, не мога да кажа със сигурност...

- 04-10-2014|Б.

Чалга-статия от репертоара на поредния нихилист, непознаващ дори писанията, които си позволява да обсъжда от преклонение към чуждото/другите.

Напусто пропиляна енергия.

Само в България се „харесват“ такива статии поради вътрешното неудовлетворение и неспособност на интелектуалците да бъдат човеколюбци към българите.

Затова и все плачем на чужди гробове.

- 04-10-2014|Б.

Летописната бележка на поп Методий Драгинов след публикуването си от Ст. Захариев е обект

на голям интерес и текста и е издаван многократно. Заедно с интереса към нея, тя е станала обект и на много спорове, като главният е около нейната автентичност. С промяната на конюнктурата, а то това у нас се случва често и бележката според посоката на вятъра ту е обявяване за автентична, ту за мистификация. Затова реших да отделя малко внимание на въпроса.

Съдържанието на бележката на Методий Драгинов се среща и в други два паметника: Беловския летопис и Баткунския летопис.

Основният проблем и при трите летописни сведения е свързан с ръкописите. Летописът на поп Методий Драгинов е изчезнал, след като той е публикувал сведението. Баткунският летопис пък бил преписан от д-р Владос, но ръкописа от който е взет го няма и това, което се ползва е всъщност обратния превод. От Беловския летопис все пак има запазен един лист. Тъй като между лет. сведения има включени и статистически данни за населението на някои страни, то може да се предположи, че се касае за два летописа, от които единият е запазен в началото, а другият края. Статистическите данни насочват, че преписът на листа е от сравнително късно време. Вторият препис обаче е също от изгубен ръкопис. Освен това съдържанието ѝ е преразказано от Ст. Захариев веднъж няколко страници преди летописа на Методий Драгинов и според някои изследователи пак негово е и едно по-ранно съобщение от 1860г.

За летописа на Методий Драгинов първото нещо, което трябва да се каже, че той по-скоро е от рода на типичните летописни бележки, които преписвачите на някоя книга поставяли в края или в началото на

преписаната от тях книга. Тези бележки често се възпроизвеждали и от следващите преписвачи. Най-вероятно и този случай е такъв и в случая Захариев е ползвал не оригиналната бележка, а по-късен препис на требника, който си е бил преписан и с по-ранната бележка. Вероятно в използвания прототип и за трите летописа е имало дефект в текста при годината, което е станало причина за разночетение и така всеки от текстовете е с различна година – 1600, 1620 и 1670 г. За най-достоверна се приема годината 1670г., тъй като от една преписка в Зографския манастир става ясно, че преминаването на великия везир и пристигането му в Солун е станало през 1666 (БСМ, с.254).

Употребата на титлата бан, за която се изказват съмнения в статията не е нещо необичайно. През 17в. обаче тя няма значение на областен управител, болярин, а просто на местен първенец, кмет, кнез. Най-вероятно и споменатия пък в Беловския летопис врачански княз Дамян ще е също таков местен първенец, а не брат на Петор Делян.

В статията забелязах, че един надпис, в който се говори, че една от черквите е била построена по времето на цар Петър Симеонов е мистификация. Предполагам, че дискусиите около аналогичния Самуилов Воденски надпис са изяснили за какво става дума. В интерес на истината, не е особено ясно защо с такъв хъс се обявяват и двата за мистификация, при положение, че практиката на създаване на подобни сведения си я има и днес. Напр. в Търново, в двора на „Св. 40 мъченици“ си има плочи с надписи „Калоян“, „Бесар“, „Доброслав“. Да, пръстени с тези имена има, но няма нито една такава плоча с надпис еле фрагмент от нещо подобно. В София пък ако идете в „Света Петка Стара“ ще видите закачен лист, на който се описва, че тази черква е била построена от севастократор Калоян. Разбира се ктиторски надпис няма. Просто, тъй като става дума за централната част на средновековния град, като и че там е била махалата Калоян се е стигнало до предположението, че може ктитор да е севастократор Калоян. Разбира се може и да е цар Калоян. На другата „Св. Петка Самарджийска“ пък поставиха вече каменен надпис, че там е погребан Левски, въпреки че тази хипотеза търпи сериозна критика. Всичко това показва, че имаме две неща – един надпис може да не е мистификация, но да е неверен, тъй като към дадено време отразява предположенията на хората, които са го правили.

Това отново ни връща към трите летописа. При тяхната преценка не трябва да се забравя, че преписите са правени за конкретни цели – те

са задоволявали потребности на своето време, а не изискванията на бъдещето. И днес за по-голяма достъпност старите текстове се превеждат и се публикуват именно на говоримият днес език. Затова и като се преглеждат трите летописа трябва да се държи сметка и за това, че преписите им са правени без преписвачите да са си правили сметка, че един ден техните копия ще предизвикат такъв интерес.

- 04-10-2014|**Румен Петров**

Национализмът, за целита на властта и олигархията от всякакъв цвят и строй, ни е промил мозъците до такава степен, че ние сме се себе-лишили от възможността да създаваме обективна истина като ползваме спокойно турски, гръцки, английски и др. източници, но най-вече – турски. Знанието на турски в страната ни е предмет на специални санитарни режими (т.нар. османисти) или на негативна стигма („обикновените“ турци, които, забележете не съставляват гилдията на османистите у нас).

- 13-11-2014|**Националист**

Сякаш 4ета комунисти4ески цитати против национализма и възхвала на пролетарския интернационализъм. Под формата на либерални високо-умни анализи пак пробутват старите комунисти4ески лакърдии. Много им е криво на либераст4етата 4е хората са готови да се жертват за Родината, а не за доларите на Сорос или рублиите на тов. Сталин и тов. Троцки. Смешни сте и сте лика прилика с вашите маркси4ески товарищи.

Ролята на „историята“ в българската история – част 2

Автор: Иван Д. Стоянов

Външни влияния

Външните влияния върху формирането на българското национално самосъзнание започват още преди появата на самата ни държава. Те са огромни. Националното обособяване е било формирано под многопосочен външен натиск, имащ съвсем конкретни политически задачи. Тези въздействия върху възрожденска България са една от най-премълчаваните у нас теми.

Европейските страни, дори току-що освободилите се Гърция и Сърбия, водят тогава непрекъсната борба за подялба на османското наследство. Тази борба включва не само честите войни, но и непрекъсната политическа, разузнавателна, пропагандна дейност сред балканските народи. Този натиск е обмислен, целенасочен и осигурен със съответни ресурси. Съвсем естествено е да виждаме проявите му в България, където се преплитат и борят множество такива въздействия. Основната задача на тези противоборстващи сили е привличането на местно население на своя страна. Основното бойно поле – изграждаща се национална самоидентификация на това население.

*До признаването на българската общност, българите де юре са част от т. нар. **рум миллет**. Без съмнение те имали съзнанието, че принадлежат и към отделна езикова общност, но според някои автори до началото на Възраждането, тя не създавала толкова силни чувства на привързаност и лоялност. След **Великата френска революция** (1789 – 1799 г.) започва възход на **национализма** в Европа, включително и в Османската империя. Въпреки това, поне до 40-те години на XIX-ти век се шири това, което в българската историография се нарича „погръчване“ на интелигенцията и то до голяма степен съвпада с поевропейчването. Дотогава гърците и **гъркоманите** разпространяват идеите на **Просвещението**, но не налагат гръц-*

ката етническа идентичност. Националната идея се изразява през този период в спорадични актове на български протест срещу денационализаторската политика на Цариградската патриаршия. През 40-те години на XIX-ти век гърците сменят споделяната с останалите балканци източноправославна, патриаршистка идентичност с несподелимата елинска **мега-идея**. Така ромейската общност се разпада и по целия полуостров започва трескава дейност на т. н. „етнически активисти“, чиято цел е разрушаването на старата религиозна общност и трансформирането на езиковите общности, които дотогава са част от нея, в нации. Българите поемат необратимо към изграждане и признаване на своя етнорелигиозна общност.¹

Най-активният претендент за османското наследство е Руската империя. Руско-турските войни продължават няколко века. Една укрепваща империя измества друга залязваща такава. Историците дори са изчислили, че през тези векове една война се е случвала средно на 19 години. При почти всяка от тях Русия е придобивала по нещо, усвоявала придобитото, подготвяла се за следващата война и отново е нападала Турция. Самите войни са само върхът на айсберга и една от тях е тази, която наричаме Освободителна.

Очевидно не става въпрос за епизодични или емоционални сблъсъци, а за дълготрайна стратегия, включваща всички възможни военни, дипломатически, идеологически, разузнавателни и други мерки. Много показателен пример е Втората българска легия. Всъщност, под това название в Белград се крие руско военно училище за българи. Десет години преди Освобождението неговата цел е подготовката на офицери за бъдещата българска армия.

В идеологическата област Русия много логично залага на православната карта – и самата тя, и преобладаващото население на Балканите са православни. Основният партньор отначало са гърците. Те имат огромно административно и църковно влияние в османската държава. С международна помощ първи получават националната си независимост през 1830 г. Руското влияние в новата им държава е огромно, но само за няколко години то е проиграно.

1 <http://bg.wikipedia.org/wiki/Българ-миллет>

40-те години на XIX век в предишния цитат са посочени не случайно – тогава гърците започват да водят самостоятелна национална политика, включително и да използват православната солидарност за собствени цели. Идеята за възстановяване на Византийската империя върху ръководените от цариградската патриаршия земи влиза в директен сблъсък с руската политика, която реагира на това чрез преработването на религиозната пан-православна агитация в етническа пан-славянска. Последната има това предимство, че позволява да бъдат обхванати практически всички балкански народи без гръцкия. За практическата реализация на тази теория по отношение на българите се използват и българи на руска служба. Един от най-известните е руският чиновник Марин Дринов.¹

Задачата на Дринов през цялата му руска служба и особено по време на командировката му в България е била съвсем ясна – максимално да я привърже към руската политика. Фундаменталният му ход са твърденията за славянски произход на българите. Като всяка поръчкова теория, тя цели не търсене на научната истина, а налагане на политически избор. Днес, както впрочем и през всички други периоди на отслабено руско влияние у нас, тази теория често се оспорва.² Но за времето си поръчката определено е изпълнена прекрасно.

Много по-изящен обаче е вторият ход на Дринов. С много по-малки усилия той постига наистина огромен политически ефект. Този ход е привързване на Възраждането към Паисиевата „История“.

В миналото долната граница на българското възрождане е била тема на усилен дискусии. Според възрожденските бъл-

1 Тук искам да направя едно малко отклонение, защото не мога да преодолее изкушението да посоча поразителната прилика между Марин Дринов и Симеон Дянков. И двамата емигрират от страната на двадесетгодишна възраст, правят кариера в новите си родини, доказват им своята лоялност и по на 40 години биват изпратени в продължителна командировка обратно в страната на произхода си. И двамата са назначени директно за министри и започват активно да прокарат интересите на истинските си работодатели. След което ни изоставят. Мисля, че тук е и основната прилика между двамата – България ги интересува само като поредно стъпало в кариерата.

2 Георги Раковски е подкрепял версията за тракийски произход на българите – версия съвсем логична, след като тракийци живеят по тези места от незапомнени времена и никога никъде не са се преселвали. Не по-малко интересни са и другите теории, но практическият им смисъл остава за мен загадка. Не виждам с какво ще се промени настоящето и бъдещето на българският народ, ако се докаже че имаме тюркски, ирански, татарски, тракийски, славянски или каквито и да е други корени.

гари то започва в 20-те години на **19 век**. По-късно **Марин Дринов** изказва мнение, че **Възраждането** започва с **Паисий Хилендарски** и написването на **История славянобългарска**. В съвременната историография се приема че началото на българското възраждане започва с първите ясни процеси на разлагане на **Османската империя**.¹

Както виждаме, нито самите възрожденци, нито съвременните учени забелязват някаква връзка между творбата на Паисий и Възраждането. Защо обаче такава е била наложена от Марин Дринов? Със сигурност и той не си е правил илюзии нито за литературните ѝ качества, нито за някакво нейно историческо въздействие.² Отговорът е другаде и той е цинично прост – за Русия е било необходимо България да се противопостави срещу гръцката агитация. Трябвало е да се побие непреодолима преграда между българи и гърци и Дринов го е постигнал виртуозно – той просто е посочил за крайтъглен камък на българщината най-острият антигръцки памфлет, който е успял да намери.

Гениален пропагандистки ход – не някакви си там „20-те години на XIX-ти век“ или „първите ясни процеси на разлагане“, а една дата, едно име, една книга. И оттогава всеки български ученик вярва, че Възраждането започва с „История Славяноболгарская“. Както и вярва, че то е било такова, каквото го описва преподаваната му история.

Промени

Промените след 1989 преобразиха страната ни. Най-напред, България престана да бъде онази свръхмилитаризирана, постоянно готвеща се за война държава, каквато е била повече от век. Нито ние искаме да воюваме с нашите съседи, нито те искат да воюват с нас. Преподаването на досегашната българска история се лиши от основния си смисъл.

1 <http://bg.wikipedia.org/wiki/Възраждане>

2 Както се казва в „**Българското национално движение в светлината на анализа на Мирослав Хрох**„ – „И макар че около седемдесет преписа – или по-точно адаптации – от паисиевата *История* са направени в хода на 18 и 19 век, влиянието на Паисий върху формирането на българската национална идеология е доста ограничено. Българските национални идеолози от 19 век се позовават на него сравнително рядко. А *Историята* му – в адаптиран от Христати Павлович вид – е напечатана за пръв път в Будапеща едва през 1844. Когато Марин Дринов публикува първата по-важна статия за Паисий през 1871, последният вече е почти напълно забравен“. [<http://librev.com/2013-03-30-08-56-39/prospects/science/2169-2013-09-11-21-00-40>]

Другата огромна промяна е включването на страната ни в общоевропейския процес. Сега вече се позабравя, но при създаването на ЕС неговата основна цел е било предотвратяването на нови войни в Европа. И едва след това той се е насочил към постигането на икономическа, а сега вече и политическа интеграция. Какво се иска в този процес от нас? Отговорът е прост. Засега от нас се иска България да престане да бъде икономическа тежест и политически риск за Съюза.

Европейците изглежда ясно разбират нещо, което убягва на много наши сънародници – че сегашното състояние на страната ни във всяко отношение е реално и обективно отражение на българското може. Единственият начин да се подобри днешното ни състояние е да се подобри качеството на българския човешки потенциал. Само то може да ни осигури по-добър и достоен живот. Все по-ясно става, че този процес се свежда не просто до възприемане на европейски закони, усвояване на европейски пари, изграждане на европодобни институции. Всичко това са само средства, а не цели. Истинската цел е повдигането на нашето културно, образователно, цивилизационно равнище.

Народите се развиват по същия начин като хората. И в двата случая с течение на времето се проявяват нарастващите им възможности за реалистично възприемане и критично осмисляне на действителността. Историческата митология играе при народите същата роля каквато играят приказките при децата. До определена възраст, но не завинаги, те са прекрасно възпитателно средство. Но един възрастен човек може да вярва в приказки само ако е недоразвит и непълноценен. Един народ също така може да вярва на пропагандна митология само ако е много изостанал. Днес ние реалистично преосмисляме своето минало, настояще и бъдеще. Най-важното тук е да се научим да възприемаме историята и света такива, каквито са.

Успешната самореализация е невъзможна без реалистична самопреценка. Никой, било той народ или отделен човек, не може да напредва в живота, докато едновременно се занимава със самохвалство и търси източниците на собствените си проблеми в околните. Историята като наука учи хората да правят точно това – да виждат нещата каквито са, да осъзнават причинно-следствените връзки, да преценяват възможните решения и последици. Историята като пропаганда прави точно обратното.

Човешкият потенциал не може да нараства в държава, която чрез цялата си образователна система оглупява и озлобява новите си поколения, отново и отново ги залива с високопарни и цинични лъжи. Необходимо е те да бъдат съборени не защото са глупави или аморални, а защото пречат на нашето развитие. Народното образование играе решаваща роля не само във войната. То играе решаваща роля във всичко. Народ, при който образованието е подменено с лъжлива пропаганда, няма шансове за развитие и успех. Затова преминаването от пропагандния към научния вариант на нашата история е една от най-важните задачи на българския цивилизационен растеж.

Евроинтеграцията неизбежно ще наложи изработването на една обективна, честна и обща за всички история – не само за България, но и за целия ни регион. Въпросът е каква роля ще играем ние самите в този процес? Ще му се противопоставяме ли, ще се движим по течението или ще водим след себе си и другите? Не само демитологизацията, но и деидеологизацията ѝ са важни за нашия напредък. Точно затова нашите националисти им пречат с всички възможни средства.

Нашите националисти

Нашите националисти се делят на две групи – идеалисти и изпозвачи. Първите са честни, но глупави, вторите – умни, но цинични.

В течение на повече от век историческата ни пропаганда е успяла да формира една значителна маса хора, достатъчно отзивчиви към националистическата реторика. Най-възприемчива към пропагандата винаги е най-простата и агресивна част от населението. Такива хора са идеалното пушечно месо – тотално заблудени и готови агресивно да защитават внушените им тези. Агресивните и прости хора са много търсени при недемократичните, интересувачи се само от собственото си оцеляване режими. Всички български режими от Освобождението до 1989 година са се нуждаели точно от тях – честни, глупави, верни, вярващи в официалните идеали хора. Те са били гръбнакът на армията и полицията, на всякакви явни и тайни силови служби. Имали са огромни привилегии, заплати и обществено положение, без да създават нищо полезно за самата държава.

Създаването на такова пушечно месо винаги досега е било основна задача на българското историческо образование. Тяхното съществуване е постигнатата му цел. Но промяната издърпа килимчето изпод краката им. Драстичното свиване на армията, на силовия апарат, поставянето

на администрацията в зависимост от променливите резултати на изборите – всичко това изхвърли тези хора в една по-далечна периферия на живота. Персонално те изживяха огромна социална деградация.

Затова напоследък те определено губят кураж и все по-често надават жалостив вой, оплаквайки загубата на „изначалните“ български ценности. Най-лошото при този вой е усещането за обществена деградация, който те опитват да внушат на околните. Това, че се опитват да прехвърлят тази своя деградация към цялото общество е напълно разбираемо, но много невярно. Противопоставяйки безкрайно идеализираното минало на неприятното, но истинско настояще, националистите карат хората да мислят, че народът ни деградира. Разрушават чувството за исторически оптимизъм като ни убеждават, че „сегашното“ е по-лошо от „вчерашното“. За тях то наистина е. Ето един характерен пример.

За любовта към България

Съвременният българин като че ли не се вълнува от българската история, от историческите паметници на славното и героично минало. Не се тревожи за това дали заветите на дедите му ще преминат към бъдното, към идващите след него. За нищо не му пука, към нищо не е привързан. Живее ден за ден. Безвремие. Безверие. Безчувствие. Безнародност.

Преди повече от 150 години К. Леонтиев прави една безмилостна констатация-предположение: „Българският народ е недоразвит народ – вълнуват го само всекидневните му грижи, бори се единствено за оцеляването си, страни от идеи и вярвания.“ Крайното битовизиране на всекидневието означава и примитивизиране на съзнанието. И днес, въпреки, че живее във времето на компютъра, лазера, ултразвука, електрониката и робота, българинът не се пита защо изчезват изначалните добродетели като милосърдие, човещина, патриотизъм и национално самосъзнание.¹

Изключително показателен текст. Всичко в него е точно обратно на действителността. Като в капка вода в него са събрани проблемите, за които говорим. Авторът до такава степен е обработен от пропагандата, че сам става неин активен елемент. Неразбиращ, но активен. Това явление е известно като „психологически вирус“ – той не само се е заразил, но вече самостоятелно и активно се старее да заразява и околните. Той е до

1 (<http://vlevski.pmg-sliven.com/bgtoday.html>)

такава степен заблуден, че дори намирайки и цитирайки една обективна оценка на българите от миналото, не може да проумее какво му казват. Вместо това от констатация той я превръща в „предположение“ и я прехвърля от миналото към настоящето, за да покаже колко лошо е то.

Руският учен и дипломат Константин Леонтиев е компетентен очевидец, прекарал дълги години на Балканите. При всичките си качества обаче той не е бил пророк, способен да описва българите 150 години след собственото си време. Той просто ни е дал една обективна, а не пропагандна преценка за българския народ от онзи период. Такива са били българите тогава, а не каквито са ни ги нарисували в часовете по история. И не са ни оставили никакви завети, никакви изначални ценности.

Да, днес повечето българи „не се вълнуват от българската история“. Това не е резултат от някаква поквара, а от естественото свиване на онзи огромен пропаганден балон, в който се беше превърнала тя у нас. Историята ни просто се завръща към нормалните размери, които тя трябва да има в обществения живот. Хората искат да живеят в настоящето, а не в миналото. Още повече, че все повече се вижда как това минало никак не е било славно и героично.

Днешните българи във всяко отношение стоят с пъти над своите прадеди. Да, българският народ и днес е най-изостаналият народ в Европа, но той е несравнимо по-развит и по-цивилизован отпреди век и половина. Нашият народ не деградира, а се развива и се развива добре. И че по пътя на това развитие той изоставя старите си заблуди е съвсем нормално.

Чалга-историци

Чалга-историците са онези, които продължават да манипулират хората чрез използване на историческите митове. За съжаление в България има не само оглупени от пропагандата хора. Има и сериозни обществени сили, които са силно заинтересувани те да не поумняват. Безусловно, озлобените глупаци са идеални войници, но това съвсем не е единствената им възможна употреба. И е напълно логично най-много да ги употребяват тези, които са участвали в процеса на тяхното формиране. Става въпрос за остатъците от пропагандната система на предишния режим, включително и на идеологическата му полиция, които все още осезаемо присъстват в българския политически живот.

Тази система е много по-широка от просто набор от политически и исторически твърдения. Тя е всепроникваща и включва безбройни име-

на на градове, улици, отбори, училища, множество обществени ритуали като поклонения, походи и зари-проверки, обичаните от народа почивни дни по различни исторически поводи, и още, и още. От изключително значение за тази система е и кадровото ѝ осигуряване.

По времето на социализма историческата наука у нас практически изцяло е била погълната и подменена от пропагандата. Историческият факултет на Софийския университет се е превърнал в основна ковачница на пропагандните кадри на режима. Едни и същи хора са ръководели както пропагандния апарат, така и академичните институции. Подборът и развитието на историческите кадри се е извършвал основно по персонален и идеологически критерий. И днешната ни професионална историческа общност е формирана точно по същия начин.

След като пропагандата е само другото название на лъжата, смело можем да кажем, че пропагандистите винаги са и професионални лъжци. Включително и историческите. Целият им статут, професионален престиж, научните звания, медийна популярност и достъп до властови ресурси зависят от изградената и подържана от тях система от лъжи. Това е ресурсът от който живеят, основата върху която стоят. Срутваването на тази система, осъзнаването на истината от достатъчно широк кръг хора означава за тях неизбежно персонално срутвање. Така че тяхната съпротива срещу всяко преосмисляне на историята е напълно разбираема. Те просто бранят себе си.

Съвсем естествено е и че те продължават да обслужват другите части от бившата им система. Най-вече онези, които след 1989 година са трансформирали част от политическата си власт в икономическа и днес са наричани „олигархия“. Олигархичният начин на управление е характерен за общества с нашето ниво на развитие. Проблемът на нашата олигархия обаче е в това, че по принцип тя е трудно съвместима с наложената ни отвън изборна демокрация. Прекалено малобройна е и се нуждае от големи електорални групи, чийто политически избор да може да манипулира.

Винаги и навсякъде по света олигархиите са си осигурявали необходимите гласове от най-простата, най-необразованата, най-консервативната част от обществото. Абсолютно същото става и у нас. Затова огромни усилия се полагат броят им да се увеличава. Защото само върху простите и глупави хора могат успешно и неприкрито да се прилагат разнообразни електорални техники като купуване на гласове, етниче-

ски вот, материална принуда (работници и служители, гласуващи за партията на своя работодател) и тям подобни. В последните години се активизира и създаването на миноритарни националистически партии. Една от тях днес осигурява на олигархията парламентарно мнозинство. Този успех не би бил възможен без продължаващата историческа пропаганда.

В България можете да чуете често как представителите на новата политическа класа биват наричат „чалга политици“. Аналогично с „чалга историците“ — онези политически много влиятелни автори на националистически книги и водещи на телевизионни предавания, които разпространяват дезинформации под предлог, че разбулвали тайни от българската история.¹

Точно както разни творци използват простотата на народа, за да го заливат с чалга, чалга-историците използват същата тази простота, за да го заливат с „история“. Повечето от тях са известни политици, професионални историци, документирани доносници или дори щатни сътрудници на Държавна сигурност. Бих могъл да кажа че са и националисти, но по принцип не вярвам, че професионален политик може да има политически убеждения. Те просто използват готовата маса, за която стана дума по-горе. Ако пчеларите или филателистите у нас бяха колкото националистите, същите тези дейци щяха да са и пчелари, и филателисти.

При всичките им възможности обаче чалга-историците нямат ресурса сами да възпроизвеждат все нови и нови оглупени и озлобени поколения. Това е по силите единствено на държавата и нейната образователна система. Затова усилията им са насочени към продължаване на сегашната инерция. От десетилетия са им осигурени постоянно медийно присъствие и комфорт. Но все пак те са вече в отбранителна, а не настъпателна позиция.

След като изчезна репресивната функция на държавата спрямо тези, които говорят неприятни истини за българската история, нашите пропагандисти се преустроиша. Най-опасни за тях са дискусиите. Всички знаем, че истината се ражда в спорове. Затова те предпочитат монолозите. Когато обаче дискусиите стават неизбежни, те винаги прилагат няколко стандартни механизми за защита. Всеки може лесно да ги забележи.

1 Клаус Рот: Чалгизирането на България, <http://www.dw.de/dw/article/0,,15890682,00.html>

Най-напред – „Това винаги се е знаело“. Действително, белите петна в нашата нова история са малко. Но неприятните истини винаги са били съзнателно скривани, изопачавани, подменяни от същите тези хора. Те са се знаели само от тях и са били недостъпни за всички останали. А когато днес излизат от неизвестността, се оказва че никой не ги е крил.

На второ място – „Не може да се оценяват тогавашните събития от гледна точка на сегашния морал“. Моралните норми действително се променят във времето. Само че не толкова силно. Повечето аморални постъпки в нашата история не са станали такива впоследствие, а са били аморални винаги. И техните извършители добре са осъзнавали какво правят. Както и нашите историци добре са разбирали защо ги прикриват.

Но най-важната отбранителна линия е подмяната на цялостния подход с безброй спорове за конкретни дреболии. Всеки проблем може да бъде удавен в безкрайни и малозначителни подробности. Тук е професионалната сила на нашите историци и тук те могат да баламосват публиката най-дълго и отегчително. При това те винаги се стараят да застанат в отбранителна позиция и да накарат другата страна да ги „убеждава“. В действителност, те просто бягат от нуждата да доказват своите си твърдения. Бягат, защото нямат с какво да го направят. Единственото, на което разчитат, е инерцията на 130 годишното напластяване на лъжи.

За по-голяма убедителност те все по-често споменават и „народообразуващата функция“ на историческото ни образование, а промените в него описват като заплахата за националната сигурност. Народообразуването всъщност е камъчето което изплюват. От една страна с това се признава, че националното ни самосъзнание в огромна степен е формирано по изкуствен, пропаганден начин. От друга се опитват да сплашат обществото, че с прекратяването на тази пропаганда това самосъзнание ще пропадне.

Като цяло трябва да се каже, че днес историята у нас все по-малко присъства в полето на общественото внимание. Това е резултат на отеглената държавна идеологическа поръчка, която ѝ осигуряваше дългогодишно обществено свръхприсъствие. Множество митове отмират просто защото няма кой отново и отново да привлича към тях обществен интерес. Но когато някоя тема дава възможност от нея да се извлекат политически дивиденди, нашите историци никога не я пропускат. Най-благогатната от тях е Македония.

Македонският въпрос

Македонският въпрос ми е близък по рождение. Родът ни е от Мелнишко и от най-крехките си години помня шумните дискусии, които се случваха сред многобройните роднини и приятели при всяко отиване на село. Когато пораснах малко повече, разбрах че се дискутира точно той. А като пораснах още, проведох измежду своите си роднини нещо като проучване. Попитах ги – какви сме ние?

Баща ми каза че сме чисти българи. Родният му брат пък каза, че не сме никакви българи, а чисти македонци. Другите отговори бяха по-засукани – македонски българи, български македонци и какви ли не още версии. В резултат на което тази тема спря да ме интересува. Видях че тя просто няма обективна основа. Днес разбирам защо. Това е могло да се получи по една единствена причина – изначална липса на установено национално самосъзнание.¹

Населението на Македония се състои от българи, гърци, власи, турци, арнаути и сърби. Мнозинството или малцинството на някоя етническа група в даден район и в цяла Македония стават повод за раздори между Балканските страни и стават повод за националните борби в областта от началото на 20-ти век. Основен проблем представлява факта, че голяма част от българоезичното население (славянофони) не се самоопределя по национален принцип. Според традиционната гръцка и българска наука то е или гръцко или българско, без значение дали е предано на Цариградската патриаршия (българи патриаршисти или гъркомани) или Българската екзархия. Същността на борбите в Македония от началото на 20 век е борба за спечелването на тази аморфна маса на гръцка, българска или сръбска страна.²

Тази аморфна маса е била нещо като бял лист хартия, на който всяка балканска държава е искала да изпише своето име. България е проиграла своите шансове. Днес този лист е изцяло запълнен и написването на нещо ново, както и преправянето на вече написаното е невъзможно.

1 Просто трябва да се помни че националното самосъзнание е преди всичко чувство, емоция. А емоцията може да поражда всякакви парадокси. Прекрасен пример тук са най-големите унгарски национални герои – Лайош Кошут и Шандор Петьофи. Дори взети заедно, двамата нямат нито една капка унгарска кръв. Петьофи всъщност е Александър Петрович, сърбин по баща и словак по майка. Кошут пък е немец по майка и словак по баща. Но това не му е пречило да отрича самото съществуване на словашкия етнос. Същевременно родният му чичо Юрай Кошут е виден словашки националист.

2 <http://bg.wikipedia.org/wiki/Гъркомани>

Съперничеството между балканските държави в този регион много прилича на това как по-големите сили са си съперничели за влияние над самите Балкани. По отношение на Македония България се оказва в същата роля, каквато Русия е изиграла за нас. Тя е положила огромни усилия и е дала големи жертви, за да включи страната ни в своята сфера на влияние. Разбира се, те са били представени като борба за освобождение на един братски народ от друг. Но формираният с тази външна помощ местен политически елит вместо благодарности предпочете да се откъсне от нейното влияние, да установи собствен режим и да се грижи за себе си. Най-вече с помощта на съперничещи с Русия държави.

Абсолютно същото се е случило и в Македония. Много български усилия и жертви, поява на местни политически елити, противоречия с другите балкански страни – и ето го резултатът: не само отделна и независима, но и не много дружелюбна към нас държава. Която в много отношения повтаря нашения си път. Най-очевидната прилика е спешното създаване на собствена народообразуваща пропаганда. Както и у нас тя е скритата под формата на история. Както и у нас очевидните ѝ слабости се компенсират чрез лъжи и истерия. Правилото слабите аргументи да се изговарят на висок глас важи за всички.

Македонската история е любим обект на присмех от страна на нашенските си народообразуватели. Само че те го правят не в Македония, а пред наша аудитория. Абсолютно същото правят техните македонски колеги спрямо българската пропаганда, но отново само за вътрешна употреба. Освен че е много по-безопасно и доходоносно, това си има и конкретна политическа причина. И тя е, че нашите и македонските историци не се борят, а си помагат.

Управляващият македонски елит прекрасно разбира, че единствената сила, която донякъде ограничава алчния и некомпетентен произвол на балканските политически елити е Европа. Затова той на всяка цена иска да попречи на толкова желаното от собствения му народ влизане в ЕС. Но не може да му го заяви открито. Точно обратното – налага се непрекъснато да му обещава европейско бъдеще и същевременно тайно да го саботира. За което активно използва и външни помагачи. Най-видните от тях са българските политисторици.¹ Не знам дали и колко им

1 Знаем че такава дума няма, но след като има политикономисти, ще да няма и политисторици?

плаща македонската власт, но със сигурност никой по-добре от тях не обслужва нейните интереси.

Основният метод на македонския елит да пречи на собствената си евроинтеграция е създаването на изкуствени конфликти със съседите. Когато Гърция е била единствената страна-членка, Македония се заяждаше с нея. Откакто България влезе в Съюза, започнаха провокациите и към нас. И то успешни. Успешни, защото получават точно такава реакция, каквата им е нужна. У нас не само им отговорят по желания от тях начин, но и съзнателно го раздухват. Нещо повече – отсега се заканват да блокират евентуалното членство на Македония в ЕС. Едва ли може да има нещо по-радващо за тамошните управници. А че по същата причина България продължава да трупа негативи в очите на македонския народ си е още един бонус.

Така че македонския въпрос е решен. Запълването на вакуума в националното самосъзнание приключи и никакви аргументи или документи няма да го променят. България тук безусловно е големият губещ, но никой не ѝ е виновен. Най-доброто, което можем да направим, е да си извлечем правилните уроци от това.

Ролята на личността

Ролята на личността в историята е предмет на ожесточени и вечни спорове. В пропагандата спор обаче няма – не съществува по-добро пропагандно средство от една сполучливо представена личност. А дали тя е истинска, измислена или основно префасонирана, е съвсем отделен въпрос.

Успешната пропагандна стратегия задължително трябва да предлага разпознаваеми образи, които да пораздат у хората желан набор от емоции. Умението, талантът да се създават такива образи, са изключително ценни. Литературните герои, към които в по-нови времена се добавят и филмовите такива, имат огромното предимство да оказват директно въздействие върху човешкото подсъзнание, заобикаляйки съпротивата на разума. Висше литературно и художествено умение е идеите и посланията да се описват не със сухи факти и скучни формулировки, а чрез живи, запомнящи се художествени персонажи. Те много по-дълбоко и силно въздействат върху хората, много по-трайно се запазват и запаметяват. Затова се рисуват картини, издигат се скулптури, пишат се романи, правят се филми.

Колкото по-голяма е дарбата на твореца, толкова по-убедителен е образът. Колкото по-убедителен е образът, толкова по-директно и същевременно незабележимо се внедряват в масовото съзнание заложените в него идеи. Едно зрънце талант лесно може да натези над цяла планина посредственост. Всяка пропаганда разбира и се старае да използва това.

В България в хода на годините е създадена огромна по обем книжовна и филмова продукция, проповядваща саможертва в полза на отечеството. Но цялата тя не струва колкото едно единствено изречение, създадено от поетичния гений на Ботев: „Тоз, който падне в бой за свобода, той не умира.“ Не по-малко усилия са били положени и за изграждане на омразата към турците. Но и те се побират като в калъп в едничката фраза на поета за беснеещият над бащиното огнище турчин.

Силата на подобни метафори е, че те директно проникват в интимното подсъзнание на всеки човек. Образът на родния дом, дори в него да не се забелязва въпросният турчин, директно пробужда у всеки нормален човек желание за отпор, за защита. Какво ли да кажем за въздействието на по-сложни образи, които понякога са толкова талантливо и умело изградени, че се откъсват от собствените си корени и се издигат далеч над всекидневната реалност?

Ахил, Дон Кихот, Хамлет, д'Артанян, Робин Худ, от векове присъстват в живота на хората, без повечето от тях някога да са посягали към литературния първоизточник. Присъстват, защото гениално изразяват универсалните човешки качества, които повече или по-малко са част от всеки от нас. Има и по-тясно специализирани герои – например такива, символизиращи борбата срещу външни нашественици. Вилхелм Тел, Крали Марко, Жана д'Арк, Александър Невски, с различна степен на историческа достоверност, но винаги с успех, водят именно такава борба.

Един феноменален образ обаче неимоверно превъзхожда всички останали. Това е образът на Христос. На какво се дължи огромното и масовото му въздействие? Много малко хора го опознават чрез богословие или поне четене на евангелията. За абсолютното мнозинство е напълно достатъчна външната, видимата, сюжетната му страна.

Най-напред, Христос е млад и красив. Цялата световна иконография се старае да ни го представи в максимално привлекателен вид, да ни покаже не само външната, но и вътрешна му красота, мъдрост, добрина. Второ, той е сам, а това значи – на всички. Няма досадна съпруга или наследници, които да имат някакви особени права върху него. Не слу-

чайно всички църкви побесняват само при намека, че той може да не е бил сам или да е оставил потомци. Освен това е безкористен, мъдър, лекува болни и прави чудеса. Но най-важното, най-привлекателното в този образ е, че той е невинна жертва. Съзнателна и изкупителна, но преди всичко – невинна.

Всяко от тези качества е способно да пробуди силни емоции в човешкото сърце – възхищение, благодарност, съчувствие, справедлив гняв и още много други. А взети заедно, те пораждат онзи ураган от положителни емоции, който от хилядолетия обгръща образа на Христос. Точно тези емоции го превръщат в изключително силно средство за въздействие върху хората.

Подобно въздействие е мечта за всяка идеология, за всяка пропагандна система, независимо дали е религиозна или светска. Образът на Христос е най-сполучливият пропаганден инструмент в човешката история и всеки, който успее да изгради негово подобие за собствени нужди, ще постигне не само голям директен ефект, но и ще накара хората подсъзнателно да го оприличават с оригинала. С други думи, ще успее да използва огромния потенциал на Христовия образ за своите цели.

Прекрасен пример е Ян Хус. Трагичната съдбата на този млад и умен проповедник, вероломно предаден и мъченически умъртвен от чуждите владетели на Чехия е предизвикала най-героичния период и най-големия подем в историята на чешкия народ. Биографичната, моралната, дори външната прилика между двамата е очевидна и е имала огромно значение за възхода на хусизма. Но такава степен на съвпадение е много рядка. Само малко идеологии са имали този късмет. Българският национализъм обаче е сред тях.

Националният идеал

Националният идеал, най-вече персонифицираният национален идеал, е сигурен признак за национална изостаналост. Напредналите народи просто нямат такива. И не защото в тяхната история липсват достойни и заслужили хора. Нямат, защото напредналост означава мислене и реализъм. Те са достатъчно умни, за да разбират недостижимостта на идеала. Така че дори и само опитът да се създаде такъв идеал при тези народи е обречен на неуспех.

Българският народ все още не е сред тях. Затова присъствието на национален идеал у нас е съвсем закономерно. Народи като нашия лесно се водят по готови авторитети, от чието име се осъществява насочване

на народните маси в нужната посока. Такива авторитети винаги играят и важна ритуална роля – пред техните паметници и портрети се полагат клетви, отчитат се резултати, техните слова се ползват за цитати, постъпки – за пример и още, и още, и още.¹

Както цялата ни история, така и националният ни идеал е изграден за нуждите на нашата пропаганда. Формирането му започва веднага след Освобождението и първият опит е „Епопея на забравените“. Вазов взима за основа одите на шведския поет Рунеберг и ги адаптира към българската реалност. Произведението явно върви по линията на религиозните аналогии – „Епопеята“ има дванадесет образа, колкото са апостолите. Съзнателно се търси оприличаване на възпяваните дейци с религиозните авторитети.

Показателно е и названието. В действителност описаните хора не са били забравени. Те са били просто неизвестни. Но авторът целенасочено използва похват, който от тогава става постоянна практика у нас – упрек към читателя. Читателите, т.е. учениците, априорно се поставят в позиция на неблагодарници, които недостатъчно помнят и тачат своите благодетели.

Но най-интересен е опитът за всеобхватност. От днешната гледна точка описаните личности са напълно несъизмерими по важността си. Къде е Левски, къде са братя Жекови? Ако някой въобще е чувал за тях ... Но тогава Вазов просто не е знаел кой ще се окаже по-важен.² Оттук нататък се е получило нещо като естествен подбор.

Личността на Левски много бързо се е откроила и заела водещо място по две причини. Първата е огромната външна и биографична прилика с най-успешния пропаганден шаблон в света. Както и Христос, Левски е млад, красив, самотен, приел мъченическа смърт от рыцете на чуждия поробител. Затова точно неговият образ позволява да се постигне максимален ефект с минимални усилия.

1 Системата от публични ритуали винаги е много важна част от пропагандата. Колкото по-примитивна е обработваната „целева група“, толкова по-мощни и шумни са и ритуалите.

2 Много показателна за истинското тогавашно отношение към Левски е съдбата на един от неговите съдии – Иванчо Хаджипенчович. След Освобождението той е депутат в Учредителното събрание, член на Върховния съд и на Държавния съвет на България. Живял е още дълги години и никога не е бил подвеждан под никаква отговорност.

Втората причина е неговата политическа позиция. Сред цялото ни революционно движение точно тя се оказва в най-голям синхрон с целите на национализма. Ето собствените му думи пред турския съд:

През [време на] тая си обиколка как намери настроението на народа и по какъв начин се приближи до всекиго?

– *Начетените българи, които очакваха напредъка чрез просветата, намираха за опасно и неуместно искането на права с оръжие. Те бяха на мнение, че вместо да се прави това, напредъкът и просветата, [както] и тия работи, да се уредят чрез държавата, помоща на чужди народи да се избегне. По такъв начин те се държаха настрана от нашите комитетски работи. Обаче селяните, които са залагали тапиите си за сто гроша, които след няколко години ставаха хиляда [бяха на друго мнение]. ... Тия селяни в такова тежко положение, когато им се говореше за каквото и да е бунт, с надежда че ще се отърват от това зло, идваха накъдето ги теглехме. Това са моите впечатления.*

Не одобри ли ти тия техни мнения? [т.е. мненията на начетените].

– *Да, и аз разбрах, че вървим по погрешен път. По едно време бях дори намислил да намеря някакво средство да отида в Цариград и да вляза във връзка с властта, да разкажа теглото на народа, та дано се намери някой лек. Отдавна бях разбрал, че мнението да се обърнем към чужди държави е твърде опасно за нашия народ. Веднаж в Цариград аз имах дълъг разговор с едного на име Жеко, човек на черногореца Лукович, от Хаджи Димитровата чета. Тоя човек ми беше казал: „Четата на Хаджи Димитра се състои от хайдутини и разбойници, които ще предизвикат нещо в България. Явно е, че те са хора, които днес са на едно място, а утре не ги намираш. Българите от едно подобно преминаване на разбойници вместо полза имат вреда, защото ще излезе потеря, която ще унищожи както разбойниците, така и техните неволни помагачи, които нищо не знаят. Освен това и работата ще излезе съвсем наяве.“¹*

1 „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“, Народна библиотека „Кирил и Методий“, София, 1972, стр. 205

От този кратък откъс се разбират много истини за българското революционно движение. Повечето от тях нашата история предпочита да крие и до днес. Но най-важното е, че тук Левски обяснява причината за създаване на чисто българска въоръжена организация. Това е разбираема и логична реакция спрямо очевидния провал на четническата тактика на Раковски. Последният напразно се е надявал неговите чуждестранни наемници да предизвикат размирици в страната. Нещо повече – много българи са ги осъзнали като заплаха. „*Ходих в Свищов, Ловеч, Търново и Пловдив, защото Сърбия, Влашко, Черна Гора и Гърция са готови за заграбят България, затова, за да не дадем земята си*“, казва Левски пред същия съд.

Не ще и съмнение, че ако в освободена България се беше наложила друга идеология, националните ни герои също щяха да бъдат подредени по друг начин. Ако русофилите бяха победили стамболовистите, в главна роля щеше да е някой от тях. Ако се беше наложила идеята за Балканска федерация, това щеше да е Каравелов или Раковски с неговите герои-интернационалисти. И в двата случая Левски щеше да бъде бегло споменаван някъде наравно с приятелите му Тотю и Хитов. Трябва просто да се разбира и помни, че както първоначалната подредба на героите в националния ни пантеон, така и последващите преподреждания в него, зависят не от реалните им качества и заслуги, а от политическите потребности в по-нови времена.

Утвърдилият се национализъм си избра Левски, а скоро след това започна и да го издига от революционен герой до общонационален идеал. Тук отново можем да направим аналогия с Христос. През първите векове на християнството той е представян само като пророк, но изключителната му успешност е породила идеята той да бъде „повишен“ като бог. Това се случва през IV-ти век едновременно с приемането на самото християнство като държавна религия. Божественият статут рязко е издигнал авторитета, а оттам и възможностите за използване на образа му.

Нещо подобно се е получило и с нашия национализъм. Неговият подем е съвпаднал с успешното изграждане на образа на Левски, а нуждата от все по-мощни и по-авторитетни фигури съвсем логично довежда до огромното му разрастване.¹ В сравнение с абсолютния иде-

1 Всяка идеология се нуждае от ритуални идоли, които се използват за трупане на легитимност в очите на хората. Национализмът, включително и българският, не прави изключение. Как това е ставало в случая с Левски може да е види в статията на Мария Тодов

ал е имало само две различия. Първо, той не е бил предаден. А освен че Юда е задължителна за пропагандния жанр фигура, той с лекота оправдава и всичките конспиративни слабости. Затова такъв веднага е бил измислен, по-точно за такъв е бил нарочен поп Кръстьо. Второ, Левски е бил осъден на смърт не поради революционната му дейност, а за ужасно криминално престъпление. Но няма ли я невинната жертва, не е възможен и самия идеал. Поради това истинската причина за обесването му е била дълбоко скрита и се е превърнала в най-пазената тайна на българската история.

Между идеала и реалността

Между идеала и реалността винаги има голяма дистанция. Най-вече защото в реалния живот идеали не съществуват. Затова изграждането на такъв никога не е безпроблемно. Но, както вече няколко пъти видяхме по-горе, подобни несъответствия никога не са спирали нашите пропагандисти. Всичко, което е трябвало да влезе в историята, е влизало там във вида, който им е бил нужен. Абсолютно същото се е случило и тук. Но понеже Васил Иванов Кунчев нито е притежавал необходимите за идеала изключителни качества, нито е имал никакви сериозни заслуги пред отечеството, нито е бил обесен заради революционната си дейност, се е наложило Васил Дякон Левски тотално да се откъсне от реалния си първообраз и да заживее свой напълно самостоятелен живот.

Тук е време да повторя, че митовете на нашата история не са създавани за удоволствие на авторите им. Те са създавани за решаване на конкретни политически нужди и незабавно са влизали в употреба. Захари Стоянов, който тогава е и в своя най-остър русофобски период, добре е разбирал това. И днес любимият аргумент на всички наши анти-руски настроени сънародници си остава неговата измислица как, след като освободи България, Левски се канел да ходи да освобождава Русия.¹

Цялата ценност на тази, както и на много други измислици, се крепи изцяло върху авторитета на героя. Разрастването на този авторитет се е превърнало в основна задача. Няма такова положително човешко

рова „Създаването на един национален герой – Васил Левски в българската обществена памет“ – <http://librev.com/component/content/article?id=2064>

1 Освен че е бил избран от руснаците да учи в тяхното военно училище, Левски е поддържал връзка с руското разузнаване и по времето на обиколките си из България. Известно е че по това време той е получавал по комитетската поща шифровани писма от Иван Кишелски – руски офицер, впоследствие генерал от български произход, една от главните фигури в руското разузнаване на Балканите.

качество, което да не е притежавано от Васил Левски. За един идеал това е съвсем естествено. По същността си образът на Левски е един безкрайно идеализиран автопортрет на българина и в това е главната му сила. Както всички нормални хора и ние харесваме себе си. Левски е нещо като вълшебно огледало, в което българинът се оглежда и пита: „А кой е най-добрият на света?“ Докато Възраждането е наш колективен национален автопортрет, Левски е индивидуален такъв. Силата на тези два портрета е не в тяхната правдивост. Тя е в крайната им ласкателност към българина. Ласкателството е най-добрият начин за манипулиране на простите хора и затова то е фундаментът, върху който е изградена цялата ни историческа митология.

Какви човешки качества Левски е имал в действителност вече едва ли някога ще се разбере. Но е показателно да се види кои от тях се превъзнасят най-много. Това са саможертвеността, безкористността, смелостта. Все качества, които обикновенният българин високо цени, но рядко притежава. Проблемът на нашата пропаганда е бил в това, че този невероятен сбор от достоинства е трябвало да има и някаква явна, видима реализация. Трябвало е да се измислят не само личните му черти, но и огромни революционни постижения.

Преди да започне дейността си в самата България, Левски участва в Първата и Втора български легии,¹ след което е част от българската имиграция в Румъния. Нашата история обикновено много бегло поглежда към този период от живота му. Причината е, че тогава той е публична личност, познат е на мнозина, но няма никакви свидетелства да се откроява по нещо сред стотиците други legionari и имигранти. Нито като лидер, нито като идеолог, нито като обединителна фигура.

Затова фокусът за нашата история е насочен към конспиративния му период. Тук той е представян като самостоятелна фигура от национален мащаб, създал огромна мрежа от активни въстанически комитети. В действителност създаването на широка конспиративна мрежа в страната е подето от Каравелов и неговия БЦРК. Левски е един от изпра-

1 Въпреки че са първи български военни поделения, двете легии се споменават много скромно от нашата история. Очевидно защо. Първата от тях всъщност е спомагателна сръбска военна част, под сръбско командване и на сръбска издръжка. За втората говорихме по-горе. Тя се е формирала в Белград, защото Русия не е искала да създава това военно училище от свое име, а Сърбия – за своя сметка. Поради това то се е създало в Белград, а Русия е поела издръжката върху себе си.

тените с тази цел в България. Други такива винаги се представят у нас за негови помощници. Наистина, от Букурещ изпращат Ангел Кънчев и Димитър Общи да го подпомагат в неговия регион. Но Левски всячески им е пречил да работят. След няколкомесечно размотаване те правят скандал пред Ловешкия комитет, в резултат на който Ангел Кънчев напуска и отива другаде, а на Общи, въпреки съпротивата на Левски, е даден самостоятелен район за работа между София и Тетевен.

Взаимоотношенията в самата организация не са били никак безоблачни. Както самият Левски си е позволявал големи своеволия спрямо БЦРК, така и местните дейци и комитети са се отнасяли много критично към самия него. Анастас Попхинов¹ от Плевен му е писал в прав текст: „Недей ми туку стапа на краката, че ша са изправа един пат и ша та клацна в челото, и нема да ма забравиш за секоги“.

Какъв резултат е постигнала самата комитетска мрежа? Какъв поясен отговор от „Да, и аз разбрах, че вървим по погрешен път.“ В действителност създадената от Левски структура не е постигнала нищо по време на краткото си съществуване. Както конспиративните ѝ принципи, така и персоналният ѝ състав се оказват твърде слаби.² Още след първата ѝ въоръжена проява – Арабаконашкия обир, тя незабавно е разкрита и напълно разгромена от властите.

Подобна е била картината и в други региони на страната.³ Неуспехът е толкова явен, че самият Любен Каравелов се оттегля от революционната дейност, а воденият от него БЦРК фактически се разпада. Но поради чисто българския си и въстанически характер тази мрежа се оказва идеална за нуждите на историческата ни пропаганда. Много подходяща не само от усилията и постиженията на „начетените българи“, но и от дейността на Раковски, на одески, цариградски и всички други български организации. Затова не те, а тя е поставена в центъра на вниманието.

1 Осъден на доживотен затвор, връща се в България след освобождението.

2 „Миналото“ на Стоян Заимов е едно прекрасно описание на тази организация, нейното функциониране, участници и съдби. То е много по-малко популярно от „Записките“ на Захари Стоянов не само поради по-малката литературна дарба на автора, а и заради много по-голямата му честност и реализъм, което прави пропагандното използване много по-трудно.

3 В Южна България по същото време е разгромена комитетска мрежа водената от Атанас Узунов. Разгромът е последвал несполучливия опит на последния да убие хасковлията хаджи Ставри Примо – отново по подозрение в евентуално издайничество.

Днес, когато цялостната преоценка на историята ни все по-упорито чука на вратата, митът за Левски също се оказва под заплаха. Все по-известна става истинската причина за осъждането му – детеубийство по време на грабеж. Убийствата, за които е осъден Левски, всъщност са две.¹ За второто от тях е екзекутиран физическият му изпълнител Димитър Общи. Той също не е обесен заради революционната си дейност (по закон за нея просто не е било предвидено смъртното наказание), нито поради обира на хазната. При обира няма пострадали хора, а всичките пари са намерени и върнати. Общи е осъден за убийството на ловешкия дякон Паисий, извършено по изрична заповед на Левски. Въпросният дякон не е имал никаква вина, нито дори е членувал в комитета. Но е бил заподозрян, че знае и може да издаде комитетските работи на властта.² Убийството му не е наказателно, а профилактично. То е едно от основните обвинения към Левски заедно с убийството на въпросното момче³ в Ловеч.

Много интересни са реакциите, които предизвикват тези разкрития. По-точно липсата на такива. Никой от нашите историци не се хвърля да защитава националния ни идеал. Всеки опит да се предизвика дискусия за Левски се обгръща със стена от мълчание. Причината е безобразно ясна. Поради същата причина в България от десетилетия се говори, но никога не се прави биографичен филм за него. Тя е проста – ако истинските факти от живота му днес попаднат във фокуса на публичното

- 1 Въобще трябва да се каже че за Левски убийството не е представлявало непреодолима морална пречка. Известно е че в Букурещ той е организиран цяла група с цел убийство на по-малкият брат на Евлоги Георгиев – Христо. Причината – нежеланието на последния да дава пари. Акцията е била предотвратена с огромни усилия от Любен Каравелов. Христо Георгиев явно е бил „любимец“ на революционерите – Филип Тотю пък е планирал да го отвлече за откуп.
- 2 „Когато той искал владищината от поповете и от кметовете, а те му отговаряли [че нямат пари], дяконът им казал: „За комитета намирате пари, а за владиката, няма ли, казвате, ще ви науча аз вас!“ Понеже тия казани от него думи достигнаха до комитета, сякаш предадени по телеграфа, издаде се заповед за убиване на тоя дякон.“ – от показанията на Димитър Общи, „Васил Левски и неговите сподвижници пред турския съд“, Народна библиотека „Кирил и Методий“, София, 1972, стр. 107. Освен това убийство в рамките на организацията са били предприемани още няколко опита за убийство, включително чрез отравяне, на заподозрени в неблагонадеждност хора.
- 3 Името на убитият е Стойчо Гиргинов от с. Леси дрян. Познавал е Левски и е знаел кой е, защото преди това е слугувал в къщата на един от комитетските дейци. Затова се и приема, че убийството му не е извършено при самоотбрана (един невъоръжен младеж напада двама въоръжени мъже?), а поради страх от разпознаване.

внимание, станат обект на проверка и обсъждане пред погледа на обществото, изграденият му образ няма как да оцелее.

За самия Васил Кунчев това едва ли е от значение. Обаче авторитетът на нашите историци, на цялата ни историческа пропаганда, сериозно ще се срине. Затова те съзнателно бягат от тази тема. За самия ни народ обаче това ще е много полезен урок. Както вече се каза, наличието на персонифициран национален идеал е сигурен признак за национална изостаналост. Но народ, който си издига за национален идеал детеубиец, автоматично се самопоставя извън кръга на умните и нравствените народи. А вече е време българите да престанат да стоят извън него.

Днешни резултати

Днешните резултати от преподаването на българската история се определят от нейния характер. Тя, както се каза и по-горе, е една съзнателно и целенасочено изработена система от лъжи, изработена с цел военно-психологическа подготовка на война със съседите. Съвсем естествен резултат от нейното прилагане е оглупяването и озлобяването на преминалите през тази система поколения.

Днес войната е станала невъзможна. Това обаче не е довело до премахването на самата система. Тя просто е превърнала оглупяването от средство в цел. И това в никакъв случай не е неочакван страничен ефект. Днес търсеният от българското историческо образование резултат е оглупяване на българското население, създаване на взаимно междуетническо недоверие, капсулиране на отделни социални групи.

Не знам как би се развивала преподаваната ни история, ако след втората световна война се бяхме озовали с Турция не в два враждебни военно-политически съюза, а в един общ. Но се е получило това, което се е получило и антитурската пропаганда, както впрочем и всякаква друга пропаганда, придоби в тоталитарна България наистина оглушителни размери. Комунизмът не само използва всичките наработки на национализма, но и ги умножи по любимата му психология на обсадената крепост.

Това по никакъв начин не е навредило на самата Турция и нейните граждани. Всичките негативи от тази политика се стовариха върху главите на българските турци. Всичките инструменти, създадени от българската пропаганда за формиране на омраза към тях, за превръщането им в основна причина на българските проблеми, за избиване на българския комплекс за малоценност, се стоварваха и продължават да се

стоварват върху тях. Те се оказват виновни за всички прегрешения, действителни и не, на своите далечни предци. При това, както му е редът във всяко тоталитарно общество, без никаква възможност да се защитят.

Естествен резултат от тази политика се оказа незабавното създаване на ДПС веднага след демократичните промени. Без преувеличение може да се каже, че идеологическата основа на тази партия е преподаваната българска история. За ДПС няма нищо по-благоприятно от продължаването ѝ в досегашния вид. Напротив, преминаването към обективна и честна такава ще бъде за тях политическа смърт. Точно поради това тази партия нищо не прави за възстановяване на историческата обективност. Напротив, тя откровено подкрепя българските националистически формации, с което плаши собствения си електорат и засилва разделението в българското общество.

Още по-големи вреди българската история оказва върху формирането на българския обществен морал, т.е. неписаните правила, по които българите се отнасят към държавата си. Казвал съм и преди, че точно обществения ни морал е основната причина за нашата национална изостаналост.

Много българи наистина не могат да го разберат. Сблъсъкът между обективната информация за околния свят и нашата реалност, който става в тяхното съзнание, поражда огромния национален негативизъм, който ни залива в последните години. В действителност тази информация се сблъсква със завишеното ни национално самочувствие и нереалната представа за заобикалящата среда, които ни се внушават от нашата история.

Особено трудно е положението на ученици, които разбират или поне усещат тази измамност. Въпреки това те не могат да я заобиколят – историята е задължителен изпит при кандидатстване за каквато и да е хуманитарна специалност. И никой, който иска да учи, не може да си позволи да не следва нейния канон. Така младежите ни научават още един урок – че държавата им не само ги лъже, но ги принуждава да я лъжат и те. Точно такива уроци формират у нас общественият морал и модели за поведение. У нас не държавата служи на народа, а народът на държавата. По-точно на тези, които успеят да я обсебят в своя полза.

Наследникът на национализма

Наследникът на национализма е една идея, за която не съм сигурен, че има дори название и че може да се нарече идеология. Въпреки това

тя е съвсем ясна – замяната на националния подход с цивилизационен. Тази идея неизбежно ще промени и нашето възприемане на историята. Още повече, че и ние вече надрастваме детинското си усещане за собствена национална изключителност.

Национализмът разглежда нацията като висша форма на човешкото общество. Но както знаем, нациите се формират много, много по-късно от етносите и държавите. Всъщност човешките общества са тръгнали от най-малката обществена клетка – семейството. Семействата се обединяват в родове, родовете – в племена, племената – в племенни съюзи и така нататък. Вижда се един очевиден постъпателен процес на разширяване и окрупняване, зависещ в значителна степен и от чисто технологични фактори – възможност за комуникации и контрол в числено и териториално разрастващи се общности.

Нацията е само една от формите на политическа организация на обществото. Тя не е първа в тази поредица и е съвсем логично да не е последна. Днес следващо ниво вече се вижда. Вижда се и че разбирането за него все повече се внедрява в масовото съзнание. Това ниво, това следващо стъпало на социалност се нарича „цивилизация“.

Засега за обхвата му се водят видимо политически мотивирани борби.¹ И една от основните пречки тук е наличието на конфронтиращи се една с друга национални истории и създадените от тях стереотипи. Цивилизационната история ще разглежда международните войни точно толкова осъдително както сегашните национални истории осъждат междубоените войни от времето на феодализма. Неслучайно двете световни войни все по-често се наричат „граждански войни на Европа“. А основните им инициатори – Франция и Германия – вече са изработили общи учебници, с които историята се преподава в техните училища.

Това ясно показва насоката, в която ще се движим всички. В една обща цивилизация историята също трябва да бъде обща. И най-правилно за всички е тази история да е истинска. Защото само истинската история може да обединява.

1 В известната книга на Самуел Хънтингтон „Сблъсък на цивилизациите“ пък се говори за протестантско-католическа и православно-мюсюлмански цивилизации. Тази книга е един прекрасен пример на криещ се под научна премяна пропаганда. Делението е измислено най-вече за да ограничи усилването на обединена Европа – веднъж като ограничи развитието ѝ на изток, към православните региони и второ като обяви американските проблеми в ислямския свят за „междущивилизационни конфликти“ и така да накара Европа да влезе в тях на страната на САЩ.

Заклучение

Заклучението е просто. Сегашната версия на българската история е създадена при други политически условия, с друго разбиране на националните интереси и при друго ниво на развитие на българите. Днес тя трябва да се промени не толкова защото е фалшива, а защото не отговаря на днешните обществени потребности. Нейната примитивна митологичност ще направи процеса на обновяването ѝ много по-лесен.

В хода на настоящето изложение се опитах да анализирам няколко въпроса. Най-напред – защо въобще у нас се е наложило създаване на историческа митология? Какви цели са били поставени пред нея при създаването ѝ? Какви внушения прокарва и какви инструменти използва тя за постигането на тези цели? Какво въздействие оказва върху днешния ни живот, който продължава да я налага и какви ползи извлича от това?

Твърдото ми убеждение е, че в сегашния си вид преподаваната българска история причинява огромни вреди на нашето общество. Демитологизацията обаче в никакъв случай не е самоцел. Както никога не е било цел и самото митологизиране. Заедно с неговите инструменти – оглупяване, озлобяване и самохвалство – то винаги е било само средство за полесното манипулиране на българите. А както казах и преди, резултатите винаги са такива, каквито средства се използват. Големите провали на България са пряка последица от тези митове, на изградената от тях нереалистична представа както за собствените ни възможности, така и за заобикалящия ни свят. Или, както още преди хиляди години е написал Сун-Цзъ: „Когато не познаваш нито себе си, нито своя противник, винаги сам ще си създаваш опасности“.

Демитологизацията също е само средство. Средство за самоопознаване, за придобиване на реална представа за себе си и околните. Огромното предимство на днешната политическа ситуация е, че тя не изисква подмяна на една историческа митология с друга. Напротив, тя изисква и прави възможно създаването на обективна българска история, достойна и правдива част от балканската и европейска такава. Трябва ни история, която да помага за културното развитие на българите, а не за тяхното оглупяване и озлобяване. И това ще се постигне както навсякъде другаде по света – с просвета и достъп до първоизточници.

Най-важното, което се е случило в България за близо век и половина от най-новата ни история и което продължава да се случва и днес, е повишаването на интелектуалното равнище на нашия народ. Българският

читател вече се е развил до състояние да се задоволява с голи факти. Задачата днес е те да му станат известни. Познаването на фактите е единствената противоотрова срещу политическите и идеологически внушения. Нашата история не се нуждае от нови тълкувания или интерпретации. Тя се нуждае от обективна фактологическа основа. Другото ще се яви само.

ИВАН Д. СТОЯНОВ

Иван Д. Стоянов е независим изследовател на българската история, със силно специфични и донякъде спорни разбирания върху изследваните от него въпроси.

Коментари (14)

- 11-08-2014|**Sevcap**

Моите адмирации към автора!... Най-сетне, нещо ново под слънцето, та ако и да е „право куме в очи“...

- 12-08-2014|**Гост**

привет

- 12-08-2014|**Златко**

С риск да започна да изглеждам като човек, който съзнателно се опитва да подбива цената на онова, което предлага сам: достатъчно е човек да се зачете само за миг тук или там в текста, за да види до каква степен определени, типични за ЦЕЛИТЕ Балкани процеси, тук биват обяснявани чрез характерните за днешна България конспиративни теории (такъв, между другото, е и патосът на целия текст). Помислете само върху това: ако примерно разцеплението между Патриаршията и българската религиозна общност би било резултат от някаква целенасочена руска политика (едно твърдение, срещу което има МНОЖЕСТВО исторически свидетелства, като например многократните инструкции от страна на Петербург към Граф Игнатиев, тогавашния руски представител в Цариград, да ИЗБЯГВА нагнетяването на каквито и да било напрежения между българи и гърци – ако се стигне до спор, ще се разровя за по-конкретни доказателства)... Та, ако това действително би било така, то с какво тога-

ва ще се обяснят сходните културни развития в съседните православни страни, и най-вече в Сърбия и Румъния? Пак с руснаците ли? Но защо пък би трябвало руснаците да са намразили единствено и само гърците, от всички балкански православни народи? Пак ли ще ходим и влачим вода от сто кладенеца, за да доказваме конспиративните си халюцинации? Навсякъде по Балканите местните елити, след първоначалното ентусиазирано възприемане на алафрангата (тоест погърчения вариант на европейска култура, характерен за образованите слоеве от онова време, някъде докъм края на 1840-те), започват да осъзнават, че по този начин губят всякакви шансове за оформяне на СОБСТВЕНА национална идея, по подобие на гръцката „мегали идея“ – и съответно започват борба срещу нея. И всичко това – ПРОТИВ изричното несъгласие на Русия, която разбира се няма никакъв интерес да разединява православните християни в Империята, тъй като това очевидно намалява шансовете им за успех в предстоящата борба.

Елементарни неща, добре известни в историографията и представяни неведнъж и тук в „Прегледа“ (доколкото си спомням, ДОРИ **точно в текста на Раймонд Детрез**, който се цитира тук в текста).

Изобщо, за един отдалечен от политическите пристрастия на днешна България читател (и особено за един противник на ирационалната омраза срещу всичко руско, която се е превърнала в поредното средство за себе-оневиняване на българското население), тази статия е, хм, сравнително показателна за времето и обстоятелствата, които са я породили. Не твърдя, че е лоша. Нещо повече, твърде вероятно е именно поради сравнително популярния си и лесно смилаем характер тя да свърши повече работа при разбиването на българските исторически предразсъдъци, отколкото успяха да го направят десетките по-сериозни исторически трудове, публикувани тук в хода на годините. Както казва Казандзакис, „добрата стопанка и с лъжица преде“. Така че и аз, опитвайки се да бъда добра стопанка...

- 13-08-2014|**Михаил**

И двете части бяха интересни, а авторът успява да задържи вниманието. За истинността на тезите не мога да съдя, но определено будят любопитство.

- 13-08-2014|**Румен Петров**

Свободата, породена от смяната на парадигмата се проявява в пълна сила тук. Не виждам конспиративни теории. Национализмът, държавното насилие са самовъзникващи явления, които зависят от изходните социални (културални и психологически) условия в системата (обществото) и контекста – обкръжението. Господин Стоянов блестящо показва това. Благодарности и сериозна признателност към автора и към неговия комуникатор! Това е текст-надежда за настъпващото освобождение на мисълта у нас. Представете ли си този текст да се чете в училище, да се ДИСКУТИРА????!!!!!! Вярвам, че ще стане. Аз поне го разпростанявам трескаво. „Ледът се пука!“

- 13-08-2014|**Румен Петров**

„Днешните българи във всяко отношение стоят с пъти над своите прадеди. Да, българският народ и днес е най-изостаналият народ в Европа, но той е несравнимо по-развит и по-цивилизован отпреди век и половина. Нашият народ не деградира, а се развива и се развива добре. И че по пътя на това развитие той изоставя старите си заблуди е съвсем нормално.“

- 13-08-2014|**Златко**

Понеже ми е трудно да се присъединя еднозначно към неочаквано ликуващия тон на повечето коментари, но пък и не бих искал да заемам позата на мърморко, който настоява да бъде „различен“ в мненията си, независимо от това какво му говорят отсреща, ето тук точките, в които смятам, че собствените ми разбирания за българската историография се пресичат с онези на господин Стоянов (всичко това може да се разглежда и като един вид очаквания, които имам към идещите поколения от български историци):

1. Необходимо е да се покаже, чрез сериозни изследвания, *принципно компенсаторния характер* на канонизираната българска историография (а всъщност „литературо-история“, тъй като, както е добре известно, българският национален канон се състои от смесица от литературни и исторически произведения, с двамата „сврѣх-месиѣ“, Вазов и Захари Стоянов, на върха). Компенсаторността ѝ се изразява в *подмяна* на реалния исторически разказ, който е силно лишен от героика и революционност (реалната българска борба за изграждане на националност и постигане

на национална независимост е свързана почти изцяло и само с борбата за църковна независимост; българската революционна борба е само съпровождащ процес, който не би имал абсолютно никакво значение за по-нататъшния ход на българската история, ако по едно повече от фантастично стечение на обстоятелствата не беше довел до Руско-турската война и (прекомерно ранното) отделяне на България от империята... Та, подмяната на реалността чрез един силно напомен, силно фалшифициран разказ за изключителен революционен героизъм, е принципен елемент от българския модернизационен проект, включващ на първо място идеята за някакво свръхбързо изграждане на „чиста националност“, която да служи като обединяваща идея за местното население в последващата борба за надмощие на полуострова, по европейски образец. Проблемът, разбира се, се състои основно в това, че героичният разказ е до такава степен фалшив и лишен от реални основания, че първите поколения просто отказват да го вземат на сериозно (доказателства: в самите документи, описващи българските въстания – още у Захари и у Вазов, разбира се, но основно в тритомната история на Димитър Страшимиров, която не случайно никога не е включена в българския исторически канон). Изграждането на патриотически-фалшивия разказ отнема множество десетилетия – и е реализирано напълно едва по време на лишения от каквато и да било обективност период на българския комунизъм – докато се стигне до сегашния момент, в който изследванията на този период от българската история са на практика от религиозно, а не от научно естество.

2. На второ място е необходимо да се разкрие истински и в дълбочина обстоятелството, което на практика определя хода на цялата по-нататъшна българска история, и до ден днешен: това, че България и нейното население са напълно неподготвени за това отделяне (наричано с бомбастичната дума „свобода“; на практика това е пълна катастрофа, във всички възможни обществени смисли на тази дума: икономически, политически и социален).

Българската „свобода“ е постигната:

– първо, на цената на загубата на почти всички икономически позиции, извоювани с къртовски труд в хода на Възраждането;

– второ, на цената на трикратното разцепване на страната, или онова, което се претендира да е било „България“ според Сан-Стефанския договор (всъщност ние никога няма да знаем със сигурност до каква степен Сан-Стефано е отразявал някакви реалности или е бил плод на чиста

химера, едно моментално изкривяване на силите в общоевропейски и балкански план, придало на България фалшивото усещане за някаква значимост, която тя никога не е успяла да придобие и докаже реално, в последващия ход на събитията);

– трето, на цената на една абсолютно фалшива, гротескна „демократия“, която, при липсата на каквито и да било що-годе икономически независими по-големи групи от населението (за класи и дума да не става – не знам дали в реалната България изобщо някога е имало някакви класи), се изражда почти начаса в най-банална и възможно най-грозна авторитарност, каквато си остава на практика докъм 2007 година (въвеждам тази година като гранична само защото присъединяването на страната към Европейския съюз бележи – или би трябвало да го прави – един принципно нов период от нейното развитие, в който най-после би трябвало да се сложи постепенен край на българското „фалшифициране на всичко“; дали това действително ще се случи, ще покаже времето);

– четвърто, на цената на един принципно фалшив (тъй като е неизменно компенсаторен) национален менталитет, който не престава да замества реалността с измислици и фабули за „все пак! велико-българското“, вместо да признае просто и ясно, че „българският национален идеал“, особено в неговата Сан-Стефанска версия, се е оказал **възможно най-пагубната и най-скъпо струваща заблуда** в най-новата история на страната. Четирите национални катастрофи (прибавяйки „възродителния процес“ и неговите последствия към останалите, добре известни три) изглежда все още не са ни научили на нищо.

Именно в постепенното разкриване и осветяване на тези обстоятелства аз виждам най-належащите задачи на идещата българска историография. Дали и по какъв начин ще се постигне всичко това, ще видим в хода на следващите няколко десетилетия, надявам се...

- 14-08-2014|Самолет 005

Златко писа:

Дали и по какъв начин ще се постигне всичко това, ще видим...

Златко, от прясното мляко се правят: кисело мляко, сирене, пушено сирене, кашкавал, извара, катък даже и цвик за свинете. Историята по подобен начин не се ли ползва? Кои са потребителите на историята? – Политици, учени, обикновени хора, учители, журналисти...

Твоите надежди не са ли съотнесени само към учените, но доколко учени са те; колко честни са; колко талнтливи в прокарването на дадена идея са те? Не ме разбирай погрешно! Не споря с теб. Единствено опонирам (и то не в твое лице) на мнението, че се изисква **само** енергична работа. Ключовата дума тук е „само“. Според мен е необходима такава сложна констелация от събития, че да може просветеният начин на представяне на фактите да надделее.

Ще дам пример. В историографията много често се случва така, че погрешен извод се утвърждава! Той не просто се утвърждава, а се утвърждава със школа от учени, които изписват купища книги и дисертации; които се хранят, живеят, титулуват, симпозиумират и умират с колосално количество писмен продукт, положен върху погрешен първоначален извод, но с принос за изхранването на цяла академия. Аз знам случай в българската историография, когато трябваше един унгарец да ни каже, че грешим в изводите си за това, къде точно се е случила Великоморавската мисия на Светите братя – на коя от двете реки Морави и кои са поморавските българи. Нито българи, нито сърби приеха корекцията му. Този унгарец е Петер Юхас и книгата му за Великоморавската мисия на Кирил и Методи е на български, но не е преиздавана, почти не се цитира, не се коментира по телевизии... Това, което исках да кажа е, че потребителят определя дали ще яде сирене, извара, прясно мляко или цвик...

Отделно е, че темата за митовете в историографията е огромна... просто огромна. Аз с голямо внимание изгледах лекциите по този въпрос на един от колосите в световната история по темата „митове“. И той неслучайно я изнася в Прищина (Косово) и той неслучайно е отхвърлен от историците на Сърбия и Русия... Ако това ти е интересно – кажи ми и ще ти дам линк за лекциите му в ютубата

- 17-08-2014|**Пенка**

Курсът и дискурсът на национализмите си е чисто конспиративна теория, в която никой няма право да накърнява митологемите, а може само да ги излъсква и осветлява в нов ракурс. Естествено е и патосът на демитологизацията да бъде също толкова „конспиративен“ и същевременно толкова елементарен.

Не ме напуска обаче чувството, че зад този текст и това име се крие добре школуван историк, на който му е писнало и е решил да си на-

прави тази впечатляваща шега с кратко преосмисляне на българската полит-история. С което привнасям още един елемент на конспирация.

- 21-08-2014|**методолог на н.**

От „Параграф 22“: „— Неприятелят — възрази дръзко Йосарян с отмерена точност — е всеки, който те праща на смърт, няма значение на коя страна е той, и това се отнася и за полковник Каткарт. И недей забравя това, защото колкото по-дълго си го спомняш, толкова по-дълго ще живееш.“

Дори ако това е собствената ти майка или любимият учител по история.

- 17-09-2014|**Асен Димитров**

@Пенка

Познавам г-н Иван Стоянов лично, от десетилетия, и, за съжаление или не, това си е той, а не някой друг.

А че му е писнало, както и на мнозина от нас, е ясно.

Аз съм му приятел и съм пристрастен (съгласен с него).

Бях изненадан, като повечето учили преди години, от някои от нещата, които прочетох.

Но му благодаря, че ме накара да се замисля и да (опитам да) погледна нещата от друга страна.

Като лайк, не мога да коментирам историческата/научната/професионалната страна на труда му.

Като човек се възхищавам на смелостта му!

Справедливите ветрове

Автор: Михаел Стомин

Имало някога един млад престолонаследник на име Кодин. След внезапната смърт на кралицата баща му решил да се ожени повторно. Разпратил сватовници във всички посоки на кралството и отвъд него и те се върнали с много предложения. След като размислил добре, кралят се спрял на една закръглена вдовица със синя кръв, прилична зестра и двайсетгодишен син. Новата кралица се оказала много честолюбива жена: държала синът ѝ да наследи на всяка цена трона и започнала да плете потайно сплетните си още в деня на сватбата. Когато година по-късно кралят паднал злополучно от коня си и починал, интригантката стигнала до целта си: собственият ѝ син се настанил на трона, а завареният – на сламата в най-дълбоката крепостна тъмница. Тя искала Кодин да остане там докато изгние, но някой подкупил надзирателите и в една беззвездна нощ извели законния престолонаследник на свобода.

Кодин тръгнал напосоки сам из кралството. Лете газел прах до глезени, есенес кал до колене, а зимъс сняг до пояс, но бил дружелюбен млад човек и общувал простичко с хората. Приемал на една дума всяка предложена му работа от дебели свещеници в полупразни църкви, от хитри фермери в смрадливи обори, от навъсени кръчмари в селски кръчми и от недоверчиви собственици в крайпътни страноприемници. „Залудо работи – залудо не стой“ било желязното му правило, затова никога и никому не се оплаквал от съдбата си.

Минали пет години. Било пролетно утро, когато Кодин се сбoguвал с поредния работодател и тръгнал да търси новия си късмет по дългите друмища на кралството. По обяд стигнал до една дива крайпътна круша, седнал да почине под сянката ѝ и докато похапвал оскъдната си сухо-ежбина, по пътя минало едно малко, но наперено и шарено като селска черга петле. Петлето поздравило с „добра среща“ и помолило за малко вода. Кодин не само му дал цяла шепа, но го и поканил да сподели бедняшкия му обяд.

– Благодаря – приело веднага петлето. – Викат ми Серам. А ти как се казваш и накъде си тръгнал?

– Викай ми Кодин. Търся си работа. А ти, Серам?

– И аз като теб. Последната зима прекарах в една пълна със зърно плевня. Бях се цанил за будилник на един заможен селянин, но добрият човек взе, че се спомина. Пък жена му беше една пинтия, окото ти не е виждало такава. Още не беше го заровила като ми посочи вратата. Искала да спи до късно и ме натири с една метла, без да ми плати даже. Казвам ти, светът стана още по-лош откакто доведеният син на последния добър крал управлява. По кръчми и пазарища се шушука, че той и злата му майка прокудили истинския престолонаследник. Но който сее ветрове, жъне бури, както казват хората. Ако бях боен петел, щях веднага да изкъшкам и двамата от кралството, но аз разбирам само от ветрове.

– О, това е много любопитно! – рекъл изненадано Кодин. – Искаш ли да ми разкажеш повече за себе си?

Серам това и чакал. Отворил една човка, на която можела да завиди и най-червеногушата бърбица: излюпил се бил от едно яйце с три жълтъка и затова обичал малко да преувеличава – малко наистина, защото ако прекали прекалено, както правят хората, това световно изкуство се превръщало в лъжа. А лъжата е брашмян чувал, който може да се изтръсква безкрайно. Обходил бил света и се кълнял, че е много лъжовен: жесток като пустинен вятър и вятърничав като бостанско плашило го намирал.

– Виждам, че много си пътувал и много си разбрал – рекъл му Кодин. – Ще ми кажеш ли и какви сръчности си добил?

– О, и още как! – почти изкукуригало петлето. – Имаш ли още вода, че пак ми пресъхна езикът?

Кодин му дал още една шепа, а Серам продължил:

– Преди три години бях в Шанхай. Там работех като ветропоказател на императорската флота и веднъж отидох на градското пазарище, където се запознах с един оранжев като мандарина човек, седнал направо на земята в гъст облак прах. Нищеше със сухите си пръсти морския бриз, а от нишките плетеше евтини брюкселски дантели и паяжини мухоловки за китайското простолюдие. Когато времето се случеше тихо, не плетеше, а мислеше или бъркаше замислено в една делва, вадеше от нея шепа вода и я връзваше на възел, който всеки китаец може да носи и в скъсания си джоб. Името му съм забравил, но помня, че всички му се

кланяха и го почитаха като най-големия жълт мъдрец. С времето разбрах, че е бил уважаван и награждаван на два пъти с ордена Велика китайска стена лично от императора за това, че му доставял евтини вятърни въжета за хилядите бесилки по площадите на огромната империя. И не само за бесилки, а и по-дебели от слонски хобот въжета за флота му. По това време бях скътал шепа юани и веднъж си купих едно малко вятърно герданче от него. Платих го с хиляди поклони и един сребърен юан и той така се зарадва, че ми даде да клъвна едно оризово зърно. Каза ми, че отсега нататък, винаги когато поискам, мога да използвам пилешкия си мозък като него. Това оризово зърно ще те научи, вика, как да правиш от глупака мъдрец и от просяка – император. Но тука, драги ми Кодине, не само че не е Китай, ами и жълта река не виждам. Да си призная честно, страх ме е да пробвам способностите си навсякъде. Но мога да ти изброя имената и способностите на всички световни ветрове, стига да поискаш, веднага.

– Виждам, сладкодумеи си – съгласил се Кодин, – но все ми се струва, че доста постъгваш. Малко в повече ми идват всичките ти китайски преувеличения, но какво пък, нали са само източни приказки! Затова помисли преди да решиш дали да тръгнеш с мен по дългите пътища на кралството, което преди пет години ми откраднаха.

И Кодин разказал своята дълга приказка.

Серам слушал без да мига, а когато историята свършила, бил останал без дъх. Изпил още една шепа вода, след което признал Кодин за по-приказен сладкодумеи и от себе си. Поразмислил кратко и приел да тръгне с него. Станали двамата, събрали трохите от обяда и потеглили. Петлето разказвало безспир за нежните средиземноморски бризове и сухите тропически пасати, за влажните азиатски мусони, дивите индийски тайфуни и американската „алея“ на торнадата. Споменало и за мирните каравели и бойните бригантини, на които бил работил като ветропоказател и навигатор. Бил раняван няколкократно и това го направило още по-непреклонен и смел. Само феодалната стопанска криза и гореща любов към родината били причината да се върне тук и да се скита немил-недраг из нея. За което още не знаел да съжاليا ли, или не.

– Ако мислиш, че прекалих с нещо – свършил в късния летен следобед Серам, – ще ти кажа какво още научих от оранжевия китайски мъдрец. „Лъжата на сушата е морската сол на истината“, казваше той. И ако

е вярно, че ти си прокуденият престолонаследник, можеш да разчиташ на пилешкия ми мозък винаги след като го загрея, Кодин.

Свечерявало се, когато стигнали до гол хълм с една уморена повече от тях вятърна мелница на билото. Посъветвали се кратко, решили да се изкачат на него и да попитат за някаква работа.

Мелничарят, който се оказал един оглушал от ветровете и прегърбен от тежките чували на времето старец, запалил лулата си, изслушал ги, доколкото можел, и рекъл:

– Теб ще те взема, млади момко, защото си силен като пролетния мистрал, а теб, герест петльо, защото нямам ветропоказател на покрива си. Но и пари нямам. Мога да ви давам само малко хляб, боб и ряпа, защото мливарите от околността са по-бедни и от мен. С каквото те ми плащат, с това мога да ви платя и аз. Знам, че още тази есен ще се преселя при бабичката си под хълма, а челяд нямам, така че мога да ви оставя и мелницата в добавка.

Съгласили се двамата в един глас. Още на другия ден Кодин запретнал ръкави да потегне крилете на мелницата и да белоса снагата ѝ отвън. Серам помел пода и паяжините по стените, а старият мелничар центровал камъните и ги нагодил един към друг така майсторски, че да мелят най-финото брашно в цялата околност. Светнала мелницата като изкъпан от пролетен дъжд бял гълъб и размахала криле за поздрав на топлите изгреви, тихите залези, бързите облаци и преминаващите ден и нощ странници. Петлето кукуригало от покрива в ранни зори още, а хората от селцата под хълма му се радвали повече и от децата.

Дошло с горещи пети и лятото. Житните нивя наоколо напълнили клас, узрели, а селяните ги пожънали с песни и ги овършали. После се изкъпали в реката, облекли новите си дрехи и отпразнували с вино и танци три дни и три нощи Празника на хляба. Последната вечер Кодин танцувал с Корделия – една руса като прясна слама девойка, Серам пял и китайски песни, а старият мелничар разказал най-хубавите си спомени и приказки, като за последно. Забравили за три дни грижите си хората и никой не споменал с дума стопанската криза.

На другия ден дългият мливарски обоз протегнал снага по стръмния път към билото на хълма. Горے мливарите разпрегнали и разтоварили колите си. Вятърната мелница разкършила яките си мишци и криле, завъртели се тежките камъни, чисто като сняг брашно потекло от улеите в козяковите чували. Денонощно надувал бузи вятърът, а Серам кукури-

гал ранобудно от покрива и го насочвал право в крилето на мелницата. Тичал Кодин без отдых нагоре и надолу – глава не можел да вдигне от работа. Когато гората започнала да се съблича, последният мливар качил чувалите с брашно на каруцата си и поел към дома. Старият мелничар свалил работната си престилка, отупал брашното от панталоните си и тръгнал надолу по хълма: отишъл право при нотариуса, за да подпише лично, че завещава мелницата на двамата си работници. Повече не се върнал на хълма: гробари го положили до костите на бабичката му в подножието на хълма в един мъглив, натежал от влага ден.

Зимата на хълма била студена. Кодин и Серам печели хляб, варели боб в пръстеното гърне и си говорели с часове пред топлото огнище. Понякога слизали до бакалницата за сол, олио и новини, които носели със себе си редките пътници. Един ден някакъв пътуващ търговец разказал в странноприемницата за някакво бързо надигащо се масово недоволство. Седмица по-късно някакъв приказлив морски вълк не само потвърдил думите му, ами и се закле в полупразната бутилка ром, че сам видял с единственото си око въоръженото с вили и топори народно недоволство на много места в кралството. „Лъжекралят пося ветрове и скоро ще жъне бури“ – уверил слушателите си морякът, излял наведнъж останалия ром в гърлото си и станал да си ходи.

По хлъзгавия път към мелницата Кодин и Серам разсъждавали много върху думите му. Когато седнали пред камината, петлето рекло:

– Видях синята ти кръв, когато веднъж се поряза, убедих се много пъти в благородството ти отблизо и вече мога да се закълна в мъдростта на оризовото зърно, което ми даде да клъвна мъдрият китаец, че ти си истинският престолонаследник, Кодин. Смятам да събера всичките си изпробвани опити и сръчности на едно място и да ти помогна да върнеш кралството си преди да е изгоряло като курник в огъня на народния бунт, кралю мой. От вятъра, който са посели тия, дето са откраднали трона ти, няма да жънат само никакви обикновени бури, а огненосвирепи урагани и тайфуни. Аз ще докарам лично на този мирен хълм всички приземни и надземни въздушни течения, ветрове и хали, за да застеля с тях кралската алея на торнадата до похитения ти замък, където сега управлява глутница користолюбиви червенокръвни властолюбци. Ще ги следва приказна каляска, теглена от дванайсет подковани с диамантени копита жребци, в която до теб ще седи принцеса Корделия с русите си като житен сноп коси. Ето, вземи тази везана от нежните ѝ ръце кър-

пичка, която обещах да ти предам когато сметна за добре. Сега мигът е дошъл и аз съм на твоите заповеди, кралю мой.

Кодин слушал безмълвен. Когато се посъвзел малко, рекъл:

– Другата страна на лъжата е истината, в която още не смея да повярвам, Серам. Давам ти властта да правиш каквото трябва, пък да става каквото ще. Вярвам, че скоро ще видя с очите си правдата, която смятах за невидима. Кога ще си готов да се качиш на покрива?

– Както се казва в някои нетърпеливи приказки, след три дни. Но в нашата ще бъде само един, затова се качвам още донечера. По първи петли ще запалят първите гръмотевици, а след тях ще се излее истински потоп. Затова не забравяй да си запушиш ушите. А ако изгоря в огъня на небесния ураган, сложи ме в някой скромнен ъгъл на знамето, което ще прославя справедливото ти кралство по света, повелителю и кралю мой.

Днес вятърната мелница я няма, няма го и хълмът под нея. Но, ако в Празника на хляба тръгнете по белия, застлан със ситно натрошените му скали път, непременно ще стигнете до един много стар замък. Ала денят се случи ветровит, на най-високата му кула ще видите гордо плюещият знаме с шареното петле, увековечено скромно в горния му ъгъл.

Михаел Стомин е роден в Пловдив и живее в Германия от 1975 г. насам. По професия лекар, той пише за собствено удоволствие.

Коментари (4)

- 12-08-2014|Кирила и Калин Методиеви – Rom

Просто, вярно, мъдро и мощно като Справедливите ветрове, които разнасят Словото на Българите из киберпространството. Това ли означа-

ва да надминеш себе си? Ако да, авторът го е постигал благородно и красиво. Думите ни са на привършване, нека благодарим и на Либерален Преглед. Златко Енев обеща среща с този разказвач „от световна класа“ и не ни подведе.

- 17-08-2014|**Стефан Бонев**

Шапка свалям на автора!

- 17-08-2014|**Господинов**

И аз му свалям шапка. В последното изречение е допусната малка печатна грешка: вместо „Ако“ пише „Ала“. За безпогрешен автор като Стомин тя е неуместна.

- 19-08-2014|**Парпулов**

Хубаво си го написал, пловдивчанино! Истинско, пълно с мъдрости и увлекателно! Благодаря Ти за преживяното удоволствие!

Бай Радо – хаджията от Пловдив

Реквием за всички ни

Автор: Георги Карев

(Читателски бележки на д-р Георги Карев, д. м. н., върху романа на Златко Енев „Реквием за никого“)

*„Requiem aeternam dona eis, Domine
Et lux perpetua luceat eis“.*

Първите два стиха от „Вход“-а към траурната
заупокойна литургия в римокатолическата църква.

*„I would rather live my life as if there is a God and die to find out there isn't
than live as if there isn't and to die to find out there is“.*

„Don't wait for the Last Judgment. It takes place every day“.

Albert Camus

За нищо на света не бих повярвал, че има човек, който да се е опитал да напише читателска рецензия за „Реквием за никого“ и да не е изпитал почти непреодолимо желание да се откаже от това си намерение. Оттук нататък читателите на „Либерален преглед“ са се разделили на две групи, численото съотношение между които не се наемам да гадая: едни наистина са се отказали от рецензентските си мераци; други са продължили, понякога скърцайки със зъби, да пишат. В тази група попаднах и аз, защото „Реквием за никого“ се оказа едно от онези интелектуални предизвикателства, на които трудно устоявам.

Започвам с това, че „Реквием“-ът е един прекрасен, и в същото време много странен роман: казвам „странен“, защото необикновен, самобитен, оригинален и т. н. са определения, доста клиширани от употреба и звучащи като комплименти. Освен това окачествяването на романа като странен е опит да се оправдаят, поне отчасти, и някои от странностите на тази ми рецензия, въпреки че определянето на рецензията като „читателска“ само по себе си предполага подлагането ѝ на по-малко строги критерии в сравнение с „професионалните“ рецензии. Макар че всъщност тези разграничения са много условни.

Първата (дано да остане единствена) странност на моята рецензия се отнася до нейната подредба. Обичайно е първо да се анализира общата насоченост на разглежданата творба, да се правят съпоставки с други произведения на същия автор или сходни по нещо творби на други автори, да се очертават авторските успехи. По-към края се посочват явните и скритите недостатъци на рецензираната творба, а най-накрая се подчертава, че тези недостатъци не могат да накърнят общото впечатление и не намаляват стойността на авторовите постижения. Аз пък ще построя читателската си рецензия в приблизително обратен ред – ще започна с нещото, което определя най-съществения ми упрек към начина, по който е написан романът.

Въпросното нещо са езикът и стилът – на много места тежки и тромави, с натрупване на по няколко последователни прилагателни или наречия, които нито са в някаква градация, нито пък се допълват и обогатяват взаимно. Напротив, изборът на едно от тях и отстраняването на останалите би направило изречението много по-точно и по-силно:

– „Раната на бедрото му зееше **грозно, почти заплашително**“ (12). (Числото в скобите показва страницата, откъдето е взет цитатът. Удобеността в цитатите е мое – Г. К.);

– „Ръцете ѝ се чувстваха **непосилно тежки** и някак **трומави, захвърлени**“ (32);

– „Колкото повече се отлагаше началото ѝ (на бурята, Г. К.), толкова **по-заплашителна и опасна** ставаше тя, при това **в един напълно директен, съвсем непреносен** смисъл“ (46);

– „...присвитата в единия ъгъл полугола мома, здраво притиснала колене пред лицето си, **диво обещена, сгачена**“. (75).

Понякога читателят има чувството, че е попаднал на черновата на романа – предложени са два алтернативни изрази, които практически не се отличават помежду си, но вместо единият от тях да бъде елиминиран при редактирането, и двата са запазени в окончателната редакция:

– „Стефана подскочи назад и изрева, **или обратно**, изрева и подскочи назад...

За секунда, **или по-скоро** част от секундата, в стаята се възцари **пълна, перфектна** тишина“ (23).

Някои думи изглеждат повече от странно в контекста на изречението, в които са употребени:

– „**Рамката** на бившия световен шампион все още си личеше под масивните пластове тлъстини, които беше натрупал“ (24).

Това се отнася с особено сила за употребата на неподходящи наречия:

– „Главочът се пресегна, сграбчи Васко за куртката и започна да го тресе **небрежно**“ (26).

– „Тя се показва през прозореца, помахна **траурно** с ръка“ (149).

Това несъответствие е особено драстично, когато действието, изразено чрез сказуемото, е в противоречие с начина на извършването му или на настъпилия резултат:

– „Той леко промени тъгла и **прасна** вуйчо си по ухото с едно от хлебните топчета“ (20). „Прасването“ може да се извърши само с по-сериозно оръдие – юмрук, тояга, боздуган и т. н. – но не и с хлебно топче.

– „Стефана, раздаваща удари с първото нещо, което ѝ е попаднало под ръка...веднъж дори дилафа от печката – тогава успя **да пръсне главата** на Николчо, наложи се да го водят в болница...“ (157). Ако някому са **пръснали главата**, той вече не се нуждае от водене в болница.

При всичкото синонимно богатство на българския език, някои думи са използвани многократно, което създава впечатление за еднообразие и монотонност. Например, за резултата от алкохолното въздействие в българския език има много богата гама от синоними, някои от които доста образни: от невинното „пийнал“ до много по-осъдителното „къркютюк пиян“ (тур., „пиян като сляп пън“). Да не говорим, че у нас се срещат дами, чиято толерантност към алкохолната употреба достига дотам да определят състоянието на любимите си съпрузи си като „почерпен“, дори и когато в резултат от „почерпката“ въпросните са принудени да се придвижват „на четири крака“. Затова читателят не може да не изпита досада от „подпийването“, към което авторът твърдо се придържа отначало докрай; единствената разлика е в степента му: „леко“, „умерено“ или „немалко“:

– „Ангел се прибра от работа **подпийнал**, непривично весел“ (18).

– „Мъжете от ловната дружинка...сега **подпийваха умерено**, старейки се да внимават...“ (44);

– „...почти човешки бой каца, от която стърчеше омазаното с гроздов сок лице на бай Денчо, ухилен до уши и комай **немалко подпийнал**“ (79);

– „Гостът, очевидно вече **леко подпийнал**, развеселен...“ (187).

Подобна трайна привързаност авторът проявява и към „изплющяването“:

– „Гласът ѝ **изплющя** предупредително... (21);

– „Тя го остави да изчака достатъчно, преди да го **изплющи** по врата“ (21). Между другото, глаголът предполага слухово възприятие и е **непреходен**, така че камшикът може да изплющи по гърбовете на конете, първият порив на бурята може да изплющи по клоните на дърветата, но Стефана не може да изплющи когото и да било по врата.

– „– Това няма да ти се размине – **изплющя** отново гласът на Стефана“;

– „Бай Ранко взе една от тънките върбови пръчици и заплашително **изплющя** във въздуха“ (41);

– „Беше стигнала почти до вратата, когато зад гърба ѝ **изплющя** друг глас, съвсем като камшик“ (148).

Срещат се странни изрази, чийто смисъл така си и остана загадка за мене:

– „...отвърна той уж на шега, но **с онзи подтон на окончателност**, който винаги караше майка ѝ да замлъкне“ (19);

– „Някой в залата изпъшка тежко, после мълчанието отново увисна, **закачено на гвоздей**“.

По подобен начин останах в дълбоко неведение какво може да направи нарицателни една забравена бомба, едно пиле без глава и една билиардна топка:

– „...избухна бай Денчо като **нарицателната** бомба, забравена години наред в някой пращен тъгъл...“ (47);

– „...защура се като **нарицателното** пиле без глава, само дето не се развика“ (134);

– „Гладко обръснатата му глава блести на светлината на електрическата лампа – **нарицателната** билиардна топка в телесен цвят...“ (151).

Не бих се спирал на тези детайли, ако нямах усещането на шофьор, който се носи към желана и привлекателна дестинация, в случая – дълбокото психологическо проникновение и затрогващото човеколюбие на романа. Въпреки, че водачът никак не **еподпийнал**, някое от предните колелета току **изплющява** в някоя **нарицателна** дупка. По моя преценка, на един добър редактор ще е напълно достатъчен половин работен ден, за да спести на водача (читателя) тези изживявания.

В един свой анонс авторът на романа заявява, че „Реквием за никого“ не е исторически роман, въпреки че описаните в него събития имат исторически измерения. Това е вярно само доколкото – и в смисъл, че – наративът на историческите събития *per se* не е обект на неговото повествование. Валидността на въпросното твърдение е доста относителна, защото романът се занимава с човешки съдби, някои от тях изпълнени със жестокост, кога идейно обоснована, кога абсолютно безсмислена, други от тях изпълнени със страдания и мъка; ако наречем първите палачи, а вторите – жертви, третата група бяхме ние – безмълвните свидетели на безумието, нагло наречено „възродителен процес“. И всички тези съдби, на хората от трите споменати групи, са неделими от историческото си време, те имат своите корени в него, тези хора са негов резултат и негов творци – творци и на доброто, и на злото в него. Затова казах, че твърдението, че романът не е исторически, може да бъде само относително вярно.

Някои от нас, от групата на „свидетелите“, намирахме начин, с приятелски поглед, жест или дума, да изразим подкрепата си към „новите“, към „възродените“. Мои студенти, които бяха вече решили, че могат да ми имат доверие, разказваха как в техните села разоравали с булдозери мохамеданските гробища, как трошали надгробните паметници или изстъргвали от тях османските надписи. Да лишаваш покойници от правото на всеки смъртен да има името си върху последното си жилище беше по-лошо от мародерство. Това ми напомняше една турска половица, колкото мъдра, толкова и тъжна:

„НЕкадар ду олсУн шанЪ,
Еб-генЕ бир тАштър нишанЪ!“

„Колкото и да ти бъде самочувствието, в края на краищата един камък ще ти бъде знакът“. Ето от този последен знак лишаваха дедите и родителите на моите студенти-турци. По същия повод си спомних и един чудесен роман на френски автор (Анри Бордо, от Френската академия, „Язовир“. Мозайка от знаменити съвременни романи, изд. Юрукови, София, 1927), в който едно селце остава на дъното на новопостроен язовир и – въпреки че електрическата компания построява на жителите ново селище с много по-удобни и по-модерни къщи, чак когато водата нахлува в новото си лоно, а на повърхността ѝ плувват изпочупени дървени кръстове, от събралата се тълпа се разнася вик на ужас: „Мъртвите! На-

шите мъртви се давят!“ При всеобщата покруса в районите „сърсмесено население“ и паническото му втурване към южната ни граница, надали е имало кой да извика: „Мъртвите! Унищожават гробовете на нашите мъртви!“. В стремежа да не оставят никакви следи от истинските имена на студентите-турци, във ВМИ-Варна издадоха разпореждане (по телефона, без писмена заповед) всички преподаватели да си направят нови дневници на студентските групи (с „възстановените“ имена), а старите да предадат в канцеларията. Естествено, не предадох моя дневник, занесох го къщи и на няколко пъти сменях мястото, където го криех; интересното е, че изобщо не си бях помислил какво ще кажа, когато ченгетата от Института ми поискат обяснение. Когато това се случи, казах първото, което ми дойде на устата – че съм го затрил някъде и в момента не мога да го намеря. Лъжата беше толкова глупава и нескопосана, че те направо занемяха, даже никой не се изсмя. Но обиск не последва, нито в кабинета ми, нито у дома, имали са си хората по-сериозни проблеми от моя дневник.

Дано „да не ми вържат кусур“ членовете на уважаемото жури, че не си гледам читателската рецензия за „Реквием“-а, а се отплесвам към други произведения и към собствени спомени. Но всяка трошица информация за онези времена, колкото и да е незначителна, си струва да бъде запазена, като приписките, писани по полетата на богослужебните книги...“Писахме да се знае...”

В атмосферата на романа авторът ни въвежда постепенно, макар и не особено щадящо. Тягостната, смразяващо потискаща атмосфера в семейството на Мария, майка ѝ Севда и отчима ѝ Ангел Братоев още отдалеч предвещава какво ще се случи с тези хора – в семейството и извън него. На Мария, особено след навършването на 15 години, всичко в родното ѝ градче изглежда празно, запуснато, умърлушено и жалко. В палещата жегата като че ли за първи път забелязва „прогнилите, клатещи се зъби на паянтовите стари къщи, злите очи на бетонните блокове, напуканата, посивяла от прах кожа-земя“. Още по-мрачни настроения навява зловещият ѝ опит да напазарува месо от магазина, който съгражданите ѝ щедро назовават „ЦУМ-а“ и в който, при отварянето на щанда за месо, озверялата тълпа от клиенти се втурва към заветните продукти, погазвайки всички граници на нормалното човешко поведение. И на този смазващ фон бегло се промъква самотен светъл лъч – първата сре-

ща на Мария с циганчето Стамко, изначално проникната от инстинктивно недоверие и неприязън („И-и-и-и, мангал!“), постепенно заменящи се с доверие и чиста, все още почти детска любов. Още тук се усеща, че и в забавите със студентите-бригадири, и във все още епизодичните срещи със Стамко, Мария ще търси отдушник от мрачната и напрегната атмосфера въщи – невротичността на майка си и просташката грубост на милиционерския дознател, когото има нещастieto да има за втори баща. Когато майка ѝ плахо се опитва да се застъпи за турците, знаейки, че мъжът ѝ е между техните инквизитори, другарят Ангел Братоев ѝ кресва безцеремонно: „Патка с патка, що ли не ми докараш някоя беля с тая уста, дете не знаеш как да я ползваш!“.

Не по-малко мрачна и потискаща е атмосферата в един друг дом, също в Преспан, също „някъде в България“, т. е., би могъл да бъде където и да е в тази тъжна страна. Само че в дома на съдията Богомил Карталов грубостите и ругатните идват от страна на жена му Стефана. Трудно е да се каже кое е водещото в пълната липса на обич и взаимно уважение в това семейство – дали съмнителната съпружеска вярност от страна на съдията Карталов, мерзавец и похотливец както повечето му колеги от онова време, дали нуждата да обгрижва сакатия си брат, дали първите прояви на социопатия у детето ѝ Николчо – или пък обратното, Стефана изначално си е изключително лоша съпруга, майка, сестра и домакиня. Но, която и от тези две групи фактори да е водещата, важното е, че именно в тази отровна атмосфера расте Николчо, бъдещият Никола, чиято съдба през целия роман мрачно ще се преплита с тази на Мария. По един закономерен и зловещо-символичен начин тези две съдби ще останат свързани дори и след жестоката им смърт, там – в Отвъдното.

Една от великолепните находки на автора са епизодите, свързващи Никола с животните. Неговите прояви варират от садизъм (калинката, жабите) до наченки на зоофилия (мухата, оплетена в клозетната паяжина). Тези изяви са незрели, но са отчетливо свързани със сексуалните фантазми на оформящия се социопат. Опитва се да увеличи броя на точките по крилцата на жива калинка, като прогаря по тях нови точки с лупата си: „Гледай я ти, пустата му калинка, не ще и не ще да умира!“. Единственият свидетел на противната му жестокост, дядо му Бончо, до преди малко се е чудил що щат толкова много калинки през онова лято и се е опасявал, че това няма да е на хубаво. Но дългият му жизнен път го е научил, че „Господ никоя животинка не създава напразно“. Затова без-

милостно опъва ухото на насилника, когото смята за „калпазанин“, „магаре“ и „келеш“. И това не е първата изява на малкия „природолюбител“. Напротив, той си спомня за учителката си по биология, която „...бездруго го гледа подозрително, когато се опита да направи нещо интересно. Две-три изкормени жаби, голяма работа! Каква олелия вдигна, все едно, че хора е изкормил. Баща му трябваше да се обаждат **лично** (к. м. – Г. К.), за да успокои откачената млада даскалица“. А в окаения външен клозет, където се уединява, за да онанира, Николчо чува зад себе си някакво бръмчене: „В паяжината беше се хванала муха – блестяща, закръглена, с тънко кръстче и огромни сладни очи, изпълнени със смъртен ужас... (Ето я патологията – за нормалния човек не е възможно едни изпълнени със смъртен ужас очи да бъдат в същото време и „сладни“ – Г. К.). Мухата се правеше, че се съпротивлява, но за опитните очи на момчето престореността на съпротивата беше повече от очевидна, тя само се кипреше, за да си вдигне цената. Красиво, сладко, опияняващо“ (37). Причислих тази авторова находка към великолепните, защото тя обедини у мене възхищението на читателя с дълбокото удовлетворение на учения. Защото още около средата на миналия век се появиха първите публикации на колеги-психоантрополози и съдебни психиатри, че изключително висок процент от престъпниците, осъдени за тежки престъпления срещу личността, са имали в детството си тежки конфликти в семейството и училището във връзка с проявена от тях изключителна жестокост към животни. Тези първи статии повлякоха след себе си лавина от последващи проучвания, повечето от които потвърждаваха намерената корелация, въпреки че други я обявяваха за мит. Според една от последните монографии по въпроса (Brewster, Mary P. & Reves, Cassandra L. „Animal Cruelty: a Multidisciplinary Approach to Understanding“. Durham, NC: Carolina Academic Press, 2013, 452 p.) спорът вече е не толкова дали въпросната корелация между жестокостта към животните в детската възраст и престъпната агресивност – в зрялата, наистина съществува. В наши дни този спор е придобил едни по-академични, дори – бих казал – донякъде схоластични измерения: дали детската жестокост към животните е нозологично самостоятелно явление, което по-късно еволюира в агресивност спрямо хората, или пък това е една и съща нагласа за анти-социално поведение, което в детската възраст се изразява в жестокост спрямо животните (вероятно поради тяхната незащитност), а в зрялата възраст се изразява в престъпления срещу личността. За мене, като пси-

хоантрополог, казусът „Николчо“ говори по-скоро в подкрепа на втората теза.

С риск да бъде обвинен, че превръщам Никола от литературен герой в медицински казус, не мога да не подчертая още една много ярка закономерност на неговото личностно формиране. На фона на общата отровна атмосфера, царяща в дома на съдията Карталов, на първо място по значение са враждебните отношения между Николчо и майка му. Само два пъти се намесва Стефана в защита на детето си: първият път, когато се разкрещява от прозореца, за да го защити от „санкциите“ на дядо Бончо след издевателствата върху калинката, а вторият път, когато посещава Ангел Братоев, за да измоли работа за сина си. Разбира се, екипът на Братоев прави нужното, за да превърне надеждния младеж в безпощаден бияч. Очевидно е, че и в двата случая майчината намеса води до злощастни последици за сина. А иначе, враждебността между тях води началото си много по-отрано, още от детството на Николчо: „...многожество изпълнени с жажда за мъст, горчиви, но невидими за всички освен него сапунени мехури, изпълващи пространството между него и майка му с трептяща, интензивна омраза“ (35). И по-нататък виждаме, че Николчо възприема майка си като десетократно по-голяма заплаха от баща си: „...и се опита да си представи какво наказание ще му измисли Стефана. Този път със сигурност няма да му се размине с десет хиляди пъти „Няма да онанирам повече“ с най-добър краснопис... Стефана е единствената опасност, но тя пък стига и за десет като съдията“ (53). Насилието на Стефана върху сина ѝ се проявява дори и в „гастрономическата“ сфера. И най-страшното в него не е в това, че го принуждава да изяде несъедобната ѝ супа, която той веднага ще повърне, а в моралното издевателство, когато го принуждава да повтори собствената ѝ оценка за тази супа:

„Стефана стегна малко хватката.

– Как мирише супата?

– Хубаво – проплака той.

– И защо мирише хубаво?

– Защото...е правена... с любов“ (22).

Без да навлизам в дълбините на Фройдовата концепция по въпроса, достатъчно е да отбележа нещото, което е възприето дори от „антифرويدистите“. А то е, че именно майката налага огромен „импакт“ (влияние, отпечатък) на своята личност върху тази на сина. Психолозите отдавна

са убедени, че старата максима: „какъвто бащата, такъв и синът“ далеч отстъпва на: „каквата майката, такъв и синът“. Защото проучванията показват извънредно висока корелация между доминантните майки и честотата на семейни неблагополучия, кариерни провали, пасивен хомосексуализъм и т. н. у техните синове. И обратно, именно женствените майки отглеждат мъжествени синове.

Социопатното поведение на Никола прогресира в хода на повествованието: от измъчването на беззащитни животинки и очевидно болестните фантазми при онаниране, през участие в групово изнасилване, при което прави на жертвата нелепия комплимент, че е хубава „като мушичка на топълйка“ (75), до дългата и тягостна сага на мъченията, на които подлага Мария и убийството на „симетрична“ нему жертва – сина на шефа на влиятелна престъпна групировка.

Междувременно Никола получава немалко уроци – в началото по-скоро предупреждения, а след това по-скоро възмездия от Съдбата (ако щете – от Бога). Понякога те са много отложени във времето, но може би затова са още по-плашещи със своята неизбежност. Възхитително е майсторството, с което авторът на романа затваря всеки цикъл „престъпление-възмездие“ в неговата съдба. Така и Никола, и сакатият му вуйчо Георги са, макар и по твърде различен начин, жертви на терора, който Стефана упражнява върху семейството си. Самият Никола, макар и по някакъв все още детински начин, също тероризира вуйчо си. А когато Георги накрая не издържа и увисва на дебелата струна в мазето, именно Никола го открива там. Има дълбока символика в това, че моралният инвалид първи открива трупа на физическия. Друг такъв цикъл се затваря близо до финала. Физически напълно неутрализиран от Мария, Никола ще бъде принуден не само да изяде приготвената от нея супа, но и отново да чуе отдавна забравените думи, че супата е толкова вкусна, защото е приготвена с много любов. „Споменът го застигна като юмрук между очите, за миг чак му прилоша...“ (230). Разбира се, Мария не е чувала тези думи, казани преди години от Стефана, съпадението е напълно случайно. Но то закономерно води до развързката, когато „...тя го нахрани, бавно и грижливо, попивайки устата му със салфетка...“, а след това „много бавно, много отчетливо“ го уведомява от какво е приготвила тази вкусна супа. Така чудовищната гавра с франзелката, на която някога я е подложил, още тук, на земята, получава своето жестоко възмездие, което затваря и този цикъл от романа. И може би краткото просветле-

ние, което спохожда много злодеи в последните им мигове, кара Никола да осъзнае, че много неща от сбъркания му живот започват още тогава, далеч в детството, и се коренят в безсмислената и протиеестествена омраза между него и майка му. Затова той изревава с нечовешки глас: „Мамо, мамо... Мамо, обичам те!“, преди да потъне в пъкъла на бензиновите пламъци (234).

Мария е образ, алтернативен на този на Никола, и в същото време така неразривно свързан с него, че двамата образуват едно парадоксално цяло. Депресирана в къщи от грубостта на майка си и от похотливите погледи на втория си баща, тя се хвърля като в спасителна лодка в любовта към циганчето Стамко, все още дете, но вече със силата и самочувствието на младеж. Великолепно описана картина, до болка позната на хората от моето поколение, е четвъртъшното „пускане“ на месо в главния магазин на Преспан, който местните жители наричат „ЦУМ-а“. Сред озверялата тъппа, готова да стъпче когото и да било в жестокия щурм към щанда с месото, Мария неизбежно се оказва сред „неколцината некадърници, останали с празни ръце след щурма“. И тук, колкото прозаичен, толкова и трогателен е жестът на Стамко, който ѝ подава пакет месо, купен за нея. После срещите им зачестяват, също и розите, които Стамко незабелязано от нея втъква в оградата на Братоеви, защото, „... човек веднъж като разбере, че е свободен, вече никой не може да го удържи. А от циганите по-свободни хора има ли?“. И това продължава, докато Ангел Братоев решава съдбата на Стамко, а изпълнението поверява на тайния си сътрудник Боричмечков („Главоча“): „Вземай там твоя Санчо и веднага при мен, да ви обясня какво и как“ (140). Естествено, офицерът от милицията Ангел Братоев не е чел романа на Сервантес, но е подочул нещичко за него, колкото да знае, че верният оръженосец на главния герой се казва Санчо. И каква тъжна ирония се крие в това, че той идентифицира своите нагли и жестоки убийци с кристално-чистите борци за справедливост от романа на великия испанец. Убийството на Стамко и бай Ранко показва с голяма художествена сила примитивната жестокост и цинизма на доверените изпълнители на волята на властта. Едно чудесно постижение на автора е това, че дори и толкова закоравял убиец, какъвто е Главочът, се стъписва пред чудовищната гавра на своя помощник („Санчо“, нали!) с трупа на заклания юноша: „Абаза! Абаза, мамка

ти перверзна!.. Вратовръзка, а? Вратовръзка. Мамка ти и Абаза, тоя път направо ми скри шайбата. Ха-ха-ха! Вратовръзка! Ха-ха-ха!“ (143).

А след като разбира, че Мария прекрасно знае кой е организиран убийството на любимия ѝ и след като брутално я изнасилва (160), Ангел Братоев за последен път се сблъсква с гнева на Севда: „Ангеле! Ангеле, изеднико, какво направи с детето ми, мръсно?“ И го обсипва с клетви, толкова люти и толкова художествено-правдиви, че читателят има чувството, че е свидетел на сцена от народния епос (161). И когато Севда е въдворена, вероятно окончателно, в психиатрията, а Мария потъва сред проститутките в чужбина, Ангел спокойно докладва на високопоставения си покровител: „Аз вече съм се погрижил за всичко“, а за доведената си дъщеря: „Ни вест, ни кост. Изчезна без следа. Никой нищо не знае“ (166).

При всичките нещастия и унижения, които Мария претърпява в чужбина, тя запазва докрай дълбоката си човешка същност. От друга страна, не можем да не се впечатлим от дълбоката деформация на ценностната скала, която упражняването на „най-древната професия“ е причинило у нея. Тази деформация, много силно предадена към края на романа, плътно наподобява един случай от реалния живот. Една проститутка, работила дълго за Иван Главчев („Ванко-1“), се оплакваше в едно телевизионно интервю, че ако имала достатъчно работа, сводникът ставал добър и се държал много мило с нея, но ако нямало работа, той ставал груб и я карал „да се чувства нищожество“. Значи не проституирането я е карало да се чувства нищожество, а обратно – липсата на „работа“. За ориентация на публиката, смятало се е, че тя има достатъчно работа, когато е обслужвала по 15-20 клиенти на нощ. А ето какво изповядва нашата героиня: „Не е кой знае каква наука да се досети човек. Аз – все още млада, все още хубава, ама без пари, щото да сте чували някой от келнерство да е забогатял и прокопсал? (219). Ей, хубаво нещо е свободата, хубаво, честно ви казвам. Особено пък когато към нея се прибавят и малко парици! (220)...за да ви дам само мъъничко представа, ще ви кажа само едно: ако една жена в моя бизнес не може да печели поне – поне! – по петстотин евро на работна нощ, то тя не е от добрите (221)“. Съвсем очевидно е, че себе си Мария причислява към „добрите“...

Изключително оригинално и смело решение на автора е да позволи на своята героиня да коментира неговото възмущение и да влиза в диалог с него. Не случайно това са едни от най-силните, най-трогателните

страници от романа: „А Златко току му затрепери джуката, даже целият така се поразтрепери малко... Ти не ми викай сега да мълча, аз нещо друго освен истината да казвам? (Обажда ми се изотзад да съм била плямпала по-малко, перкото му с перко!)...Това, вика, Марийо, дето сме го захванали ние с тебе, се нарича катарзис, ще рече пречистване, Марийо, на човешката душа пречистване, а такава нещо не може да стане с мехлемчета, нажежено желязо се иска за такава работа, това още Аристотел го е казал“ (202). А също и по-нататък, едва ли би се намерил нормален човек, комуто да не заседне буца в гърлото, когато четете редове като тези: „Не съм жива аз, милички, от друг свят ви разправям всичко това – и Златко, гледам, вече му треperi устната, и току извърща лице, мъчи се да се крие, сякаш не съм го виждала толкова пъти да плаче, докато разказвах...“ (235).

В съдбата на две от героините, и двете жертви на „възродителния“ процес, макар и в различна степен и по различен начин, се оказват много общи неща. За първата от тях, лично секретарят на Градския комитет телефонира на съдията Карталов, че му изпращат сътрудничка, направо от Университета, отличничка на курса си, изключително добра. Това е „другарката Сирма Байрактарска“, бившата Ширин от Твърдица...Само че случаят е малко деликатен, тя е дъщеря на секретаря, „...абе, не може да не си спомняш, тази история беше по всички сводки. Онзи, дето се обеси след преименуването“. Още при първата си среща с новата сътрудничка другарят Карталов забелязва „...онези огромни очи – синьо-зелени, бездънни като всеки две синьо-зелени очи...изпълнени с печал и познание, което тя не би трябвало да притежава...“ (75). Още в първите дни на работата ѝ при него, тя „...го гледаше малко уплашено, но изпълнена с очакване...Очите ѝ просветнаха някак лукаво... (85) Тя само кимна, очите ѝ го стрелнаха изпод дългите ресници...“ (86). Когато съдията ѝ обещава някой ден да ѝ разкаже историята на своето семейство и на юнашкото си фамилно име, тя го пита „някак игриво“ защо някой ден, а не сега. А когато след няколко дни отново става реч за „обещанието“ на съдията и той я пита „Само че кога? И къде?“, тя вече е успяла, уж между другото, да го осведоми, че има малко самостоятелно жилище в Тъмен, в което понякога си почива, а сега предварително е готова с отговора на неговите въпроси: „Където кажете“. Естествено, Карталов бързо предлага

същия ден, веднага след работа, да я откара с колата си да жилището ѝ в Тъмен. Продължението е точно онова, което читателите очакват.

Втората героиня е Румяна, бившата Ремзие, чийто баща е зверски убит от Ангел Братоев и Главоча, в момента задържана в милицията. Когато Ангел Братоев нарежда на адютанта си да му я доведе за разпит, изрично го предупреждава, че ще работи цяла нощ: „Никакви телефони, никакви безпокойства, никакви глупости!“. „Тъй вярно, другарю майор... Даже по телефона се чуваше как се облизва“ (88). След като майорът неколккратно я пита защо не му вярва (като че ли това има някакво значение), Ремзие накрая отговаря:

„Когато го донесоха вкъщи, по него здрава кост нямаше. Всичко му бяхте изпочупили, от краката до главата. Не можахме даже да го измием като хората...“ (89). А само след няколко минути „Ангел поотвори устата ѝ, внимателно пъхна палец навътре. Тя не го пое, но не го и отблъсна. Топло, топло...“. И, след още няколко минути: „Той пъхна длан между бедрата ѝ, започна да се катери нагоре, бавно, бавно. Тя стисна крака и задържа ръката му. И двамата трепереха. – Ако нашите разберат, ще ме заколят като яре – прошепна тя, вече почти в ухото му“. След което майорът от „народната“ милиция я придръпва към масивното си бюро (90).

Две туркини, и двете, подобно на хилядите си сънародници, жертви на „възродителния“ процес, се сблъскват с агресивната похотливост на двама българи, облечени в държавна власт. Би трябвало да изпитват към тях етническа (ако не омраза, то – най-малкото) антипатия. Без да очакваме от тях особена политическа зрялост, би трябвало да очакваме и политическа антипатия, защото тези двама мъже са представители на властта, организираща и осъществява това непростимо посегателство върху националното и човешкото им достойнство. И накрая, но на първо място по важност, те би следвало да изпитват и дълбока лична ненавист поради трагедията, причинена в семейството на всяка от тях от тези мъже. Сирма (Ширин) би трябвало да вижда в съдията Карталов, като представител на властта, виновник, макар и косвен, за самоубийството на баща си. А какво да кажем за Румяна (Ремзие), която прекрасно знае, че именно Ангел Братоев е пряк, физически извършител на зверското убийство на баща ѝ. Вместо това виждаме поведение, влизащо в пълен разрез с нормалната човешка логика и емоционалност.

Какво трябва да си помисли читателят за зашеметяващата готовност, с която тези две жени се отзовават на похотливите желания на своите

насилници? Какво е това, за Бога? Дали е пълна страхова парализа пред лицето на облечените в държавна власт наглеци? Не, не е това, очевидно не е това! Никоя от двете жени не изглежда парализирана от страх. Какво е тогава? Дали е някакъв етно-социален мазохизъм? Или е някакъв особено уродлив вариант на Стокхолмския синдром? Нито в логиката на романа, нито в собствените си познания и убеждения намерих щогоде приемлив отговор на този въпрос.

Един светъл лъч в тъмницата на онова недостойно време е съдбата и поведението на Марион. Едва ли има читател, който да не е отбелязал символния смисъл на решението на автора да фокусира почти изцяло позитивните емоции в своя роман върху една чужденка. Макар че по онова време Марион е като че ли по-малко чужденка за хората, които познава, отколкото са много изконни българи един за друг. Целият път на тази героиня е път към свободата – и към своята собствена, и като безкористна помощ към другите да поемат към тяхната. Избягвайки от родината си и от деспотичната сянка на баща си, Марион попада „от трън, та на глог“ – в комунистическа България, по време на насилственото преименуване на българските турци, при страхливото съчувствие на милиони безмълвни свидетели: „Най-страшният български чадър е не онзи, който стреля с отровни куршумчета, а другият, невидимият – чадърът, под който се крият всички в тази страна, страхувайки се да се покажат навън, знаейки какво ги очаква“ (66). Директорът на училището, в което преподава Марион, вече е успял да проведе специален инструктаж „за колегката от Германия“, за да ѝ внуши, че „...новите българи само след година-две ще забравят, че някога са били турци“. След като подкрепя Зейнеп при опита ѝ да защити истинското си име, след изключването на момичето Марион си позволява да помоли за подкрепа същия този директор, въпреки дебелашките му опити да скъси разстоянието между тях и физическото отвращение, което той предизвиква у нея: „Дланта му беше неприятно потна и тя едва сдържа желанието си да се избърше след ръкостискането“ (61). Пълният провал на тази мисия е предвидим предварително, само не и за непоправима идеалистка като Марион (62). Тя дълбоко се терзае от отношенията между двата най-значими етноса в България: „От сто години насам се повтаря едно и също, от сто години тия тук си връщат за робството, тъпкано... Никой българ-

ски писател¹ не е надигнал глас да разкрие позора на нацията, никой политик не се е опитвал да защити правата им, сякаш ония са някакви говеда, а не хора...Диви, диви, диви Балкани!“ (103). Не случайно признателното семейство на Зейнеп я посреща така топло у дома си и не случайно бащата казва: „Виждам, че си добра жена, но тук при нас добрите хора са най-зле от всички, ти сигурно още не си го разбрала“ (69). Когато той завежда гостенката в двора си, „...целият двор беше изпълнен с покъщнина, сред която щъкаха хора с преценяващи, изпълнени с възбуда очи“ (68). Ако разходката сред овехтялата чужда покъщнина може да изпълни очите на тези хора с възбуда, как ли са изглеждали те, когато са разглеждали къщите и добитъка на отчаяните си съседи? Едва ли Зейнеп ще забрави някога това, което с болка споделя в писмото си от Истанбул: „Преди да тръгнеш, продаваш всичко на безценица – къщи, апартаменти, покъщнина, всичко. Хората бързо подушват къде има мърша, вече има цял бизнес за прекупвачи на турско имущество, дали не са станали и милионери, нищо, че при вас е социализъм“ (119). А когато бе създадена законовата възможност „възродените“ да върнат истинските се имена, местните им „възродители“ сън не ги ловеше: ами ако тези хора вземат да се върнат от Турция? Ами ако си поискат имотите срещу жълтите стотинки, които са получили за тях? Ами ако решат да потърсят сметка от „възродителите“ си? Точно този страх роди чудесии като в „Нова зора“, Разградската република и ОКЗНИ (за сведение на по-младите, последните три букви от тази абревиатура означават „защита на националните интереси“). А в родното ми градче, по време на организирания от комунисти и ченгета „патриотичен“ антитурски митинг, някой от местните идиоти блъскаше църковните камбани така, като че ли България е нападната от армиите на всичките си съседи или пък целият град е обхванат от стихийен пожар.

По време на разпита ѝ в милицията, дознателят, който отначало ѝ говори на „Вие“, много бързо сменя и тона, и речника си: „Слушай, пътко!“ и я уверява, че въпреки, че е немкия, те можели да я „оправят“ за пет минути: „И по-яки крака от твоите сме разтваряли“ (115). Много-то преживени погроми изправят Марион на прага на самоубийството, но една случайно попаднала у нея прокламация я връща към живота,

1 Разбира се, Марион не е чела „Време разделно“, защото по онова време този роман нито е бил поръчан, нито е бил написан и издаден. Ако да не беше така, тя би казала и по-силни думи по адрес на някои писатели (Бел. авт.).

за да каже на родния си език, право в лицето на невидимия си баща, много бавно и много отчетливо: „Тук няма неудачници. Чуваш ли ме? Няма!“ (106). Същият порив я отвежда и на мисия в Сараево, „... където ще се опитваме да спасяваме остатъците от душите на хората“ (176). И, когато се среща с баща си, желязна сплав от прусашка дисциплина и есесовско тесногърдие, след всичко, което е преживял – и агонията на нелечимо-болната си жена, и спомена за 17-годишния си другар, който носи червата си в ръце, тича след другарите си, плаче и ги моли да не го изоставят, „а отзад вече се виждат руските танкове“ – когато накрая те се изправят един срещу друг, баща и дъщеря, толкова близки и толкова различни, те все пак намират сили да се погледнат в очите и да си кажат „Наздраве!“. А в този миг: „Отвън се чу пукот на фойерверки. Хората очевидно бяха започнали да празнуват някъде там, около Стената“ (155). Онази Стена, която толкова дълго беше разделяла не само Берлин, но и много отделни семейства и душите на много отделни човеци.

Когато стигнем до категорията на „лошите“ в този роман, като че ли е най-добре да тръгнем от най-високите към по-ниските нива. А какво по-високо ниво от ръководителите на Партията и държавата? Но тъй като те не са герои на романа, а приетите от тях документи не са цитирани в него, ще приемем, че техните идеи са изразени в думите на лектора от София пред актива: „Колегата след мен ще ви говори за конкретната работа и профилактиране на преименуваните лица с обществено-признат български корен“ (32). Какво означава „профилактиране“, хората от моето поколение помнят добре – сплашване, морален и физически тормоз, изолация в лагери, а в особено тежките случаи – и особено тежко „профилактиране“. Интересно какви са източниците на информация за „българския родов корен“ – вероятно фамилните хроники и родословните дървета на българските турци. А щом народната власт е решила, че те имат български родов корен, а обществото мълчи и не протестира, ето че този български родов корен става и обществено-признат, точно както твърди другарят лектор от София. Точно в същия дух и милиционерът, разпитващ Марион, ѝ обяснява: „Това са българи, а не турци. Българи, които са забравили корена си. И сега ние им го връщаме обратно“ (117). Какъв трогателен жест, нали?

Измежду героите на романа представители на следващия, но все пак твърде висок ешелон на властта, са бай Денчо Паладински и бай Първан

Дичев. Само че за мене, а вероятно и за други читатели, алтернативата на имената им не е достатъчна да попречи на разпознаването на техните прототипи. А делата на последните – обществено-политически, ловджийски и лични, не бяха особено лицеприятни. Единият от тях ще остане запомнен предимно като „Първия ловец на Републиката“, с честите си сафарита из африканските резервати (познайте на чии разноски!) и с това, че в по-редките случаи, когато партийно-правителствената ловна дружинка е щяла да ловува в милата ни татковина, служители на УБО са вдигали посред нощ по тревога цялото мъжко население на най-близкото до съответния резерват селище (това навремето ми го разказа една учителка от с. Воден, Разградско) и са го погвали из резервата, за да доведе обезумелите от ужас животни до пусиите на храбрите ВВП-авджии.

Вторият пък беше доста нагъл местен дерибей, който обичаше да прекосява бавно родното си градче по осевата линия на главната улица, бабаитски движейки лактите си разтворени почти на височината на раменете, подобно на турски пехливанин, обиращ овациите след победа на поредните „мазни“ борби.

Добре де, знай, че „Реквием“-ът е роман, а не документален биографичен очерк за когото и да било. Затова тържествено обещавам да не кажа нищо повече за прототипите на тези двама юнаци; това, че съм ги разпознал, е случайност без особено значение. По-нататък тази част от читателската ми рецензия ще бъде написана, както си му е редът, само по данни от самия роман.

Нека да започнем с бай Денчо. При една от първите ни срещи с него искрите от камината се отразяват многократно в стъклените очи на окачените по всички стени ловни трофеи – глави на елени, сърни, глигани и дори един див африкански бивол, „който бай Денчо беше донесъл от поредното сафари, преди няколко месеца“ (44).

Много строго бай Денчо разпитва майор Ангел Братоев за хода на разследванията относно турската съпротива срещу „възродителния“ процес: „Другарите от Сливен, а? А вие какво правите тук, да не би в нашия край да са се свършили турците?“ (47). Има принципно отношение и към първите прояви на демокрацията: „Тия са си чиста проба саботьори и диверсанти, тръгнали по София и страната да събират подписи за повече свобода и демокрация, ти такова нещо можеш ли да си представиш? Демокрация, а? Ще им дам аз една демокрация, та да се чудят откъде им е дошло! Като не им харесва, да хващат балкана, като нас едно

време. Ама стиска ли им? Не е ли време вече да ги прибираме, народ мирен, мирен, ама не можем да ги оставяме да му мътят главата до безкрайност, все някога трябва да покажем кой тука командва“ (51).

Властовите си разпореждания бай Денчо възлага именно на майор Братоев. Например замитането на следите около убийството на арестувания турчин, за което Ангел Братоев твърди, че било нещастен случай, а пък те не знаели, че турчинът имал слабо сърце. Но бай Денчо е категоричен: „Виж сега, тези подробности не ме интересуват. Като те питам дали всичко е чисто, имам предвид дали семейството ще си седи на задника, или не...Тук сме си свои хора, питам те отново: изчистили ли сте всичко, или други трябва да се погрижат?“ (81). И малко след това: „Братоев, ти много внимавай да не ме разочароваш. Тъй че умната, Братоев!“ (82). Пак с него бай Денчо Паладински споделя и най-съкровения си политически тревоги и опасения: „Положението е направо неудържимо бе, момче! Ти разбираш ли, че ако нещата продължават по този начин, направо ще трябва да обявим мобилизация? Изпратихме редовна армия, с танкове. С танкове, Братоев! А тия пак не престават. Заради едни имена с голи гърди срещу танковете тръгват“ (113). И отново – поредното предупреждение към верния съратник: „Внимавай много да не ме разочароваш, Братоев. Много, много внимавай!“ (115).

Много добре е доловено и много убедително е показано в романа как героите от миналото се превръщат, грубо прегазвайки през настоящето, в герои на бъдещето. Тандемът от човек от високите и човек от средните етажи на властта, представен от бай Денчо и майор Братоев, много отрано подготвя превръщането на политическата си власт в икономическа. Листът, подписан от бай Денчо, е скъсан от него на две, и едната му половина е у Ангел Братоев; кодовата връзка, макар и много примитивна, е вече установена: „Ще дойде тия дни при тебе човек с другата половина на листа и две куфарчета, запечатани. Никакво отваряне без мое лично разрешение, ясно ли е?“ (139). Също и по-късно, по време на войната в Югославия: „Ембаргото, Ангеле. Ембаргото е нашият бизнес! Те оттам с ембарго, ние оттук с бензин, със стоки, с всичко, с каквото можем да помогнем. Нали разбираш каква е хавата? Значи имай готовност, подготвяй нещата, в най-скоро време от Русия ще почнат да пристигат цели танкери с гориво, нашата задача е да го транспортираме да братята“ (165). Така старите кадри проверяваха качествата на новите – първо във възродителния процес, после в нарушаването на юго-ембаргото, докато

превърнаха спортистите от федерациите и офицерите от милицията и ДС в новите герои на прехода и рушителите на съвременна България.

Дори и когато бай Денчо е вече старец и Ангел Братоев често си мисли, че вече му е време „да ритне камбаната“ и да ги остави да действат както те си знаят, старият функционер продължава да ръководи своя подопечен, и без друго го превъзхожда интелектуално: „Няма нужда, мойто момче, аз това, дето съм го заградил, на друг, освен на тебе, няма на кой да го оставя, тъй че не ми се муси, ами гледай да се учиш“ (191). След като куфарчетата са добре напълнени и разнесени, време е съдържанието им да бъде поизпрано: „...наловихме ние рибка в мътна вода, време е сега да си преброим печалбите и да се оттегляме, щото това е основната разлика между умния човек и глупака, Ангеле, че умният знае кога да спре, а глупакът – не. Значи искам от теб до две седмици концепция – план за това, как бизнесът ни от сив, та черен, да стане бял-беленичък“ (181).

И накрая, цикълът, започнал с политически престъпления, минал през етническо насилие и финансови далавери, закономерно трябва да се затвори отново в политиката. Бай Денчо запознава Братоев с политик от нов тип, „водач на новото движение...“. „Новата партия!“ – поправя го гостът. Блестящите му зъби, угодническата усмивка и раболепното поведение ясно показват що за нов политик се е пръкнал под българския небосклон: „Няма нужда да се представяте. Който не знае кой е Ангел Братоев, той няма какво да търси в политиката“ (187).

Резултатът от дългогодишното наставничество на бай Денчо Паладински, венецът на неговия живот и усилия, този, когото той ще остави след себе си като свой духовен син и свое продължение, това е завършеният Ангел Братоев, такъв, какъвто го виждаме към края на романа. Ето го в новичкия джип Чероки, сложил ръце зад врата си и опънал крака, протяга се, докато костите му изпукат – като че ли го виждаме „на живо“, защото сме виждали много и много негови събратя. Пък и Главочът кара нахакано, майсторски, да ти е кеф да се возиш с него. И колко типичен за бившия милиционерски шеф, а сега – преуспяващ бизнесмен, е парвенюшкия замах, с който подарява на скитника, на „залисан Бони“, цяла омазана пачка пари, за да не си направи труда да отброява от нея (163).

„Да бяхме знаели по-рано, че ще е толкова кеф, да **ги** (к. м.-Г. К.) бяхме свалили по-рано, а, Главоч?“. Бурни аплодисменти за автора – това „**ги**“ е великолепният завършващ щрих към този портрет. Ние не сме от

тях, ние не сме от свалените, ние сме демократи, ние сме тези, които ги свалиха и сега можем да живеем с „толкова кеф“, защото е дошло нашето време и нашата власт...

Другият герой от по-високия ешелон на властта, здраво свързан с другаря Денчо Паладински, е бай Първан Дичев: „дребен, но тежко скроен мъж с масивен врат и големи потни петна под мишниците“. Присъствието му в романа е много по-скромно от това на бай Денчо Паладински, още повече, че той няма свой любим следовник в по-ниския ешелон, какъвто е Ангел Братоев за бай Денчо.

Отношението му към турския етнос и „възродителния“ процес е точно такова, каквото следва да очакваме: „Не разбирам какво толкова им цепим басма! Трябвало по-внимателно, трябвало не знам какво... Да си хващат всичките багажа и да тръгват за Турция, какво търсят тука? И на всички джамии – по две дъски на кръст отпред, да се знае кой кум, кой – сват...Нашите хора как се научиха да не ходят на църква, и тия ще се научат“. И малко по-нататък: „Винаги съм го казвал, казвам го и сега: турчин от друго, освен от бой, не разбира... Ние в Братоево затова нямаме проблеми, защото нямаме и турци“ (34). Едва ли бай Първан е изучавал трудовете на Йосиф Висарионович, но очевидно изповядва неговия сакрален принцип – „Няма човек – няма проблем!“.

Без това да е описано експлицитно (споменато е само, че вторият на два пъти е спасявал живота на първия), но е очевидно, че дълбоката им мъжка дружба датира от шумкарските им времена, времената на героичните обири на мандри и пчелини и на акциите в беззащитни селца, завършващи с убийството на кмета и изгарянето на целия общински архив, на първо място данъчната документация – като продължение на държавническата мисия на Андрешко. След това тяхната дружба продължава и по ловна линия, и като овластени „възродители“.

Има обаче в образите на двамата тези номенклатурни мъже нещо, което дълбоко ме озадачава. Това е един нескрит респект и някаква имплицитна симпатия към тях. Те са истински мъжкарите – честни, прями до грубост, верни на старата си дружба и на новите си съратници – с други думи, точно такива, каквито те са искали да изглеждат пред съгражданите си, но каквито всъщност нито са били, нито са могли да бъ-

дат. Както се казва, примери – бол¹. Когато пристига мощната кола на Първан Дичев, „кучетата се разлаяха яростно, после набързо утихнаха, усмирени от нечий властен и ласкав глас...точно навреме беше се появил единственият човек, който можеше да успокои и обуздае бай Денчо Паладински – неговият стар боен другар, човекът, за когото всички знаеха, че на два пъти е спасявал живота му – бай Първан Дичев“ (48). И другаде: „Стар партизанин, за него се разправят легенди. Личен приятел на другаря Паладински. Един от малкото, които могат да си позволят да произнесат думата „турчин“ на обществено място“ (34). За всички останали, т. е., за многото, произнасянето на тази дума водеше до санкции.

Още по-явна е тази тенденция при бай Денчо Паладински: „Човек от старата школа, принципен“ (45). Сериозна заявка за спечелване симпатиите на читателската публика трябва да бъде яростният монолог на бай Денчо срещу навъдилите се „бащини синчета“: „Накъдето се обърна, все това чувам. На тоя баща му, на оня баща му. Ние едно време като тръгнахме по балкана, бащите си ли питахме бе, Първане? ... Ей затова сме на тоя хал днеска, защото България се напълни с бащини синчета, дето само на хляба мекото знаят, нафукани мързеливи дрисльовци, на две магарета сламата не могат да разделят, ама опитай се само да кажеш нещо! Тозчас скачат насреща ти десет татковци, все стари другари, все хора от нашето време. Сакън, не пипайте момчето!“ (49).

Както и следният много странен абзац. Когато първите слънчеви лъчи озаряват „малкия, но спретнат селски площад“: „Новият културен дом, подарък от другаря Денчо Паладински, най-видния от всички братоевчани, блестеше на слънцето като полиран“ (25). Не знам как да разбирам това изречение и специално изрази „подарък от другаря Денчо Паладински“. Ако авторът е бил сериозен, което не искам и не мога да повярвам, той трябваше да посочи откъде, за Бога, въпросният „ктитор“ е имал средствата, нужни за такъв внушителен подарък – дали от продажбата на някое от родовите имения, останали от дедите му, дали ги е спечелил с производството на фабрики или мелници, или пък е изпращал тежки кервани със стока – да я търгува в далечни земи. Ако думата „подарък“ означава натиска, упражнен от „държавника“ в полза на родното село, т. е., думата е употребена метафорично, това е по-приемливо, макар че метафората не е особено удачна. И последната възмож-

1 бол (тур.) – много, в изобилие (Бел. авт.)

ност – изречението да иронизира самочувствието на бай Денчо и благодарността на съселяните за подаръка, но в такъв случай иронията е прекалено „тънка“, за да бъде оценена от средностатистическия читател.

Сакън, да не бъда неправилно разбран! Аз съм последният възможен противник на сложността, многоплановостта и т. н. на литературните герои. Но, като знаем миналото и делата на тези двама герои, добрите думи, казани за тях, неизбежно ми напомнят експозетата за тяхното представяне от дружинните ръководителки при срещите на бившите „партизани“ с пионерските отряди в училищата.

Така че, след загадката за изключителната сексуална отзивчивост на двете млади туркини към нагона на свои очевидни врагове, тази (макар и умерена) симпатия към двама протагонисти на 45-годишната диктатура, е втората загадка, на която не намерих задоволителен отговор нито в логиката на романа, нито в собствените си убеждения.

Други двама герои, също от страната на „лошите“ и също представители на властта, макар и на по-ниско ниво, са съдията Богомил Карталов и милиционерският офицер Ангел Братоев; по-ниските си властови позиции те усърдно компенсират с по-голямо старание, напористост и жестокост. Освен общата кауза, на която служат, и еднаквата „вярност“ към семействата си, тези двама мъже са свързани и със своеобразна връзка „по сватовство“: Богомил е баща на Никола, а Ангел е отчим на Мария. А на следващото, още по-ниско властово ниво, на вярна служба при единия от тях, са шампионът Боримечков („Главоча“) и помощникът му Станчо – двамата примитиви, които не се спират пред никакво престъпление и които висшестоящите използват за най-мръсната работа.

Интересни са съпругеските отношения между Богомил Карталов и жена му. Няма съмнение, че Стефана е лоша съпруга, майка, сестра и домакиня (последното – въпреки убедеността ѝ, че приготвената от нея несъедобна супа мирише хубаво, защото е правена с любов). Но имаме основания да заподозрем, че отрицателните семейни качества на Стефана не са генетична даденост, а (ако не изцяло, то в голяма степен) са плод на въздействието на семейството, в което е влязла като снаха, и на първо място на свекъра ѝ Стефан и на верния ѝ съпруг Богомил. В този аспект много интересни са страниците, на които Стефана, която е всичко друго, но не и сантиментална, със сълзи на очи разглежда стар

албум със снимки на двете фамилии – собствената и тази на Богомил. От една страна са нейните предшественици – „Лица на хора доволни, заможни, можещи, знаещи, имащи...Добруджански сой – расов, благороден, уверен в себе си, чорбаджийски сой...олицетворение на сигурността и устойчивостта, доброто буржоазно благополучие, реда, законността, благоприличието...“ (133). А на други страници от същия албум – „прошлящите от неговото семейство, до един диви хайдуци, очите им дебнещи, режещи, търсещи само какво да грабнат, какво да откраднат. Плячкаджии, бандити, комунисти!...И Стефан, бащата на нейничкия, който до края на живота си беше страшилището на целия окръг, даже и шефовете в Тъмен май трепереха пред него. Стефан халата, ужасът на всички смъртни, наказанието Божие, бичът. Всичките – хайдуци, всичките – партизани“ (133).

Като вниквам в образите на Братоев и Карталов, не мога да не се върна към психопатологията, с всичкото съзнание за риска да бъде упрекан, че пак ме е повлякла медицината. Още в първите десетилетия на миналия век сред специалистите по криминална психопатология и съдебна психиатрия придоби гражданственост диагнозата „хиперестезно-анестезна психопатия“. Това не е нормално състояние, но, *sensu stricto*, то не е и болест; неговият носител напълно осъзнава смисъла на своите действия и резултата от тях, така че никой адвокат не може да се позове на това състояние, за да пледира невинност на своя подзащитен (вж. напр.: Гълъбов, Л. Св., „Психопатия и престъпление“, Медицина и физкултура, София, 1967). Ако преведем медицинските термини на говорим български език, ще получим, че тази психопатия е „свръхчувствително-безчувствена“. Включващо две противоположни характеристики, словосъчетанието прилича на оксиморон, но всъщност има дълбоко и интересно съдържание. Носителите на това състояние имат изключително висока чувствителност към собствените си преживявания, интереси, желания – и в същото време те са абсолютно лишени от емпатия, от способността да разбират, оценяват и зачитат също такива преживявания, интереси и желания у себеподобните. Точно такова съчетание наблюдаваме у последните двама герои. При една от срещите на Богомил със Сирма (Ширина) и при един от сблъсъците с нея, Ширин му удря плесница и неволно го улучва в окото, което започва да посинява и отича. Тогава, донякъде като оправдание, бременната Ширин започва тихо да му разказва за трагедията в семейството си: как майка ѝ е била сама,

когато е намерила обесения ѝ баща, как я е извикала по телефона и как двете са сваляли самоубиеца от въжето. А цялото внимание на Богомил е заето с подуващото му се око: „Окото му започваше да се подува, трябваше да измисли нещо за пред Стефана. Ама че неприятности!“. И след малко: „Богомил притисна още по-силно носната кърпичка към окото си. Стефана, какво ли ще разправя на Стефана довечера?“ (93). Докато „любимата“ му изповядва пред него най-съкровенията си човешка трагедия, единствената доминанта у този човек остава уликата за неговата изневяра. Това „Ама че неприятности!“ безпощадно разкрива дълбоката хиперестезно-анестезна деформация на този човек; независимо от гордото си фамилно име, той се оказва пълно нищожество. Съвсем логично и убийството на Ширин, и поведението на Богомил след него, когато Братоев набива в главата му как да се държи, доизграждат неговия образ на комплексар и страхливец.

С още по-голяма сила и убедителност това несъвместимо на пръв поглед съчетание на свръхчувствителност с безчувственост е показано у Ангел Братоев. Възрастният турчин, когото разпитва, „...беше някак прекалено невзрачен – и това донякъде разваляше удоволствието на Ангел.“ Но, от друга страна, той е „...прекалено умен, прекалено упорит. Не е мръднал и на милиметър след една седмица безсъние и бой. Точно човекът, който му е необходим, за да направи най-последния удар. Достатъчно дълго е чакал, сега няма да развали всичко с нетърпение“. И, след като разпорежда да доведат при него бияча Боримечков, с наслада издухва дима от цигарата си в лицето на турчина и промърморва тихо, с мъркащ глас: „Сега ще видиш как се пърди в турска джамия, чалма!“ (64). Съвсем различен става той под въздействие на страха си, когато бай Денчо Паладински проявява жив интерес към случая – естествено, главно към това дали следите са добре заличени. Тогава уплашеният убиец шепне с пресъхнало гърло: „Това...Това беше нещастен случай. Не можехме да знаем, че е имал слабо сърце“ (81). Но когато „профилактира“ в кабинета си дъщерята на убития, въпреки че тя му описва състоянието на трупа („Всичко му бяхте изпочупили, от краката до главата“), Братоев брутално я кара да повтори двукратно, и то високо, официалната версия за „инфаркт на миокарда“, а след това бърза да задоволи с нея и примитивния си сексуален нагон.

Хиперестезно-анестезната деформация у Ангел Братоев се проявява и след като е научил за убийството на Сирма Байрактарска и е „набил

канчето“ на Богомил как да се държи в тази ситуация. Убита е млада жена, при това бременна, убита е от неговия приятел. Единствената му грижа е да се прикрие бруталното убийство, а единствената му мисъл за Сирма е не като мисъл на човек за нелепо погубено друго човешко същество, а отново като мисъл на мъж за привлекателна жена: „А инак, жалко за ханъмката. Хубаво момиче беше, жалко наистина.“ (126).

Когато разбира, че Ремзие е разбрала всичко за убийството на Шерифе („Как тъй бременна жена ще се самоубие, бе Ангеле? Тя нали не само своя живот носи?...Това е работа само на оня мръсник, съдията!“), Ангел не само ѝ нанася жесток побой, но след това окончателно загубва контрола върху поведението си и напълно показва своята същност:

„– Ти ли я накачи момата, Ангеле?

– Пусни! Да, аз, аз я накачих, лично, сега доволна ли си? Ако не пуснеш веднага, и теб ще накача, като чироз, като фазан, като мърша ще те накача! Мамка ви рязана, всичките трябва да ви накачим, всичките, до един! Всичките! Мамка ви мръсна, рязана, гадна! Всичките, всичките, всичките!“ (131).

Ангел е този, който организира убийството на Стамко и бай Ранко. А когато Мария му показва, че знае истината за това убийство и се навърля върху него с викове „Убийци!“, той я хваща за косите и я повлича към спалнята (160).

Към края на романа Ангел ще получи едно малко, но дълбоко символично възмездие за това, което е направил и продължава да прави. Никола, синът на приятеля му Карталов, е убил сина на друг мафиотски бос и Ангел Братоев е принуден да моли коленопреклонно този бос да пощади убиеца, готов е да даде всичко, за да измоли тази пощада. А когато получава категоричния отговор, че единственият жест, който може да му бъде направен, е да не държат да им предаде Никола жив, той е смазан от мъка, облива се в „сълзи като лешници“ и пита своя откопшен съучастник:

„Главоч, това хора ли са бе, Главоч? Кажи ми, а? Това хора ли са, или зверове някакви?“ (199).

И тези въпроси и призова към човечност ги отправя Ангел Братоев, изнасилвачът, убиецът, извергът Ангел Братоев! Голямо „Браво!“ на автора, никъде в художествената литература не съм срещал по-ярко възплъщение на хиперестезно-анестезната диспропорционалност, за която говорих по-горе!

Палачи и жертви, насилници и насилени, над 300 000 човешки същества, прокудени от старата си родина и ненамерили топъл прием в новата: „...вече направо не знам дали има някъде по света място за нас, българските турци. За българите сме турци, за турците – българи. Вече май и сами не знаем кои сме, аман!“ (119), „възродители“ и мародери, бързащи да се възползват от „ямата“, мълчаливи свидетели, най-често съчувстващи, но далеч от мисълта да се намесят енергично в полза на страдалците... Затова озаглавих тези бележки „Реквием за всички ни“, затова и репортерът на „Свободна Европа“ завършва от името на всички ни: „Поклон пред мъката ви, хора. И, ако можете, простете ни! Простете ни, простете ни, простете ни!“ (119).

Финалът на романа¹ е чудесен и е достоен завършек на този „Реквием за никого“. Както финала на всеки Реквием, той съдържа няколко заключителни акорда. Според мен най-хубавият от тях е краят на посланието на Мария към нас, макар и (а може би точно защото е) отправено „от друг свят“:

„То вярно, че пътищата Господни са неведоми, ама чак толкова неведоми не могат да бъдат, това не мога да го приема, сърцето ми се бунтува, като си помисля как злото добрува, а доброто се мъчи, и повдигам гневни очи нагоре, и питам защо, защо, Господи...“

1 И аз, също като автора, очаквам с нетърпение продълженията. Много се надявам да дочакам и филм, създаден по трилогията, защото ми се чини, че първият роман от нея е подчертано кинематографичен. И тогава ще напиша вече не читателска, а зрителска рецензия. (Бел. авт.)

По професия Георги Карев е лекар. Роден е във Велики Преслав през 1943. Той е доктор по антропология, народен представител в 36-то и 37-мо Народно събрание, по-късно извънреден и пълномощен посланик в Кралство Мароко (1998-2004).

Коментари (3)

- 14-08-2014|**Златко**

Посрещнах тази рецензия с истински топло чувство – първо, защото тя идва от земляк, който по обясними причини е в състояние да проникне много по-дълбоко в реалността на малкото градче, скрито зад името „Преспан“ и, второ, защото вече отдавна съм свикнал да ценя високо интелектуалната честност и лична цялостност на Д-р Карев.

Тук само една бележка, която цели да поправи дребното недоразумение, което се е промъкнало на едно място в текста:

„Време разделно“ е написан през 1969, така че, технически погледнато, Марион е била напълно в състояние да познава книгата през 80-те, когато се развива действието в „Реквиема“.

Това, що се отнася до чисто фактически неща. Инак аз съм изключително благодарен за този тъй подробен разбор на текста, който ми позволява – комай за пръв път – да надникна поне малко в книгата откъм някакъв зрителски ъгъл. Много от прозренията на Д-р Карев ми бяха силно близки, други по-малко, но всичко това е напълно в реда на нещата, предполагам.

С огромна благодарност!

Златко Енев

- 14-08-2014|**Златко**

Ах, да, що се отнася до героите и защо се получава все така, че те се получават нито еднозначно добри, нито еднозначно зли. Ами аз си ги обичам всичките, това е всичко. И „добрите“, и „злите“...

- 19-08-2014|**Евдокия Борисова**

Преди повече от месец тук беше публикувана моята рецензия за тази книга. Заглавието ѝ е „Реквием за всички нас“. Удивителна е идентичната концепция на прочита, нали? Особено ако е възникнала спонтанно – тогава е възможен и диалогът между нас, който би бил прелюбопитен, още повече, че гласовете ни принадлежат на различни поколения. Добросъвестен опит за текстологичен анализ, поздравления. Мисля обаче, че евентуален кинематографичен вариант на „Реквием“-а на Златко Енев по-скоро би разрушил посланието му. А то е – заупокойна литургия за всички нас, и съгрешилите, и свидетелите, и грешните, и невинните... Възрастта не рядко е порок, нали? Особено, когато се докосне до историята.

Редакционният апел – същност и паралели

Автор: Десислава Андреева

Изложението в първоначалния си вид бе представено в рамките на кръгла маса „Хуманитаристиката и журналистиката в процеса на глобализация“, проведена на 16 ноември 2012 г. във Великотърновски университет. Обектът на проучване засяга почти неразработван в актуалната научна литература у нас вид медийен текст, свързан с медийното състояние, редакционната политика и практика – условно наречен от нас „редакционен апел“. Тази специфична текстова форма всъщност реализира позиционирането на медиа-битието в рамките на експлицитната публичност на цялото общество, тъй като позволява на медията и нейният публичен дискурс да напуснат стереотипа на информационна институция и генератор на интерпретации и да фокусират общественото внимание върху вътремедийното състояние или върху характера и качествата на връзката медиа-публика. В случая генеалогията на жанра е доста стара, но тя очевидно следва устойчивите философия и практики на меценатството и на сътрудничеството на публиката в медийната сфера, които са и главните основания за съществуването на този вид текст в журналистическото поле и днес, вече в неговия „виртуален хипостаз“. Полагайки проблема в дискурсивен план, настоящият материал се опитва да извлече някои от закономерностите в проявите и смислово-структурното изграждане на редакционния апел, сравнявайки медийните практики на две епохи.

Представената тема не тълкува екзистенциални въпроси, не глобализира научни проблеми, не въвежда нови тези, а по-скоро внася уточнение. Макар фокусът ѝ да пада върху дребна наглед проява на медийно присъствие в дневния ред на публиката, от наша гледна точка той е щастлива възможност за споделяне на удоволствието от наименоването, което според някои постановки в теологията, философията, семиотиката и др. е делегиране на правото на съществуване на съответния обект. Ако дадем име на този тип медийно послание, и по-важното, успеем да аргументираме основанията си да го обособим в качеството му на авто-

номен обект на съвременно изследване, ще го легитимираме като пълноправен медиен текст.

I. Предистория

Медията, която провокира размисъл, е онлайн списанието с концептуалното име „ЛИБЕРАЛЕН ПРЕГЛЕД“ (обозначавано оттук нататък с абревиатурата „ЛП“). Краткият портрет на изданието в началото е необходим, тъй като дава онзи идеен и медиен контекст, на фона на който се проявяват устойчивите и модерните характеристики на редакционния апел.

От програмната статия на изданието „Кои мислим, че сме ние?“ става ясно, че списанието е създадено по „рецептата на немалко модерни алтернативни медии (интелектуална опозиция, състояща се от един човек)“¹. В свое интервю редакторът Златко Енев признава, че последният израз е от Платоновата „Апология“, където Сократ „казва, че Атина е нещо като благороден кон, много красив, много надарен, но малко склонен към леност и заспиване. Нуждае се от конски мухи, които да го жилият, за да не заспива прекалено често и прекалено лесно. Това е единствената роля на интелектуалеца, която съм склонен да приема – на конската муха, която не оставя коня да заспи. Всичко останало, рано или късно, превръща всеки интелектуалец в машина в нечий чужди ръце.“²

Авангардните тежнения вероятно предопределят своеобразния синкретизъм на елитарност на съдържанието и масовост на представянето³ (използването на Интернет като комуникационна инфраструктура е вариант за създаване на едновременно дисперсна, хетерогенна, масова публика, която **обаче** в конкретния случай не е съвсем анонимна – абонираните за бюлетина на „ЛП“ получават стандартизирана (на принципа на рекламните съобщения) информация, която, благодарение

1 <<https://librev.com/about-us>>.

2 За конските мухи. Интервю на Янко Терзиев. Капитал, със Златко Енев. <http://www.capital.bg/light/lica/2010/05/24/904010_muha_nazaem/>; Виж също то в: <<https://librev.com/mixed-things-stuff-publisher/909-2010-05-22-07-13-38>>.

3 Изкуството на авангарда се отличава със своята антиитетичност, с раздирането между две противоборстващи тенденции: към интровертност и към екстровеитност. Онези авангардни течения, които търсят масовост на въздействието си върху колективното съзнание, ползват всички възможни средства за масова комуникация, които им гарантират достигане до всички сегменти на социума, дори и до най-капсулираните такива. – Чавдаров, Рачо. Авангард, масмедии и власт. // Властта на медиите. Студии и статии. Шумен, 2003, с. 311-312.

ние на възможностите на Мрежата да генерира по зададен модел индивидуални обръщения към адресатите (по налични данни към края на 2012 г. над 4000¹), симулира персонализация на медийното съобщение: „Здравейте, Десислава Андреева...“ (нещо, което е почти невъзможно при т. н. „мейнстрийм“, или традиционни, масмедии). Това, разбира се, не означава, че случайно „преминаващи“ анонимни потребители не могат да бъдат читатели на изданието.

Още в началото е ясно, че си имаме работа с „**one-man magazine**“. Редакторът – издател – автор – преводач е „пазачът на входа“, който ще определя темите и ще прави подбора на материалите, които „дайджестира“ от международната преса, ще селектира и проявите на обратната връзка, т. е. ще одобрява предложенията за публикуване, които авторите и публиката му изпращат, съобразно с установените си естетически и идейни критерии: „Аз ще публикувам всичко, което според мен не взривява рамките на добрия вкус...“² За да разсее опасенията от авторитаризиране на медиাপространството, отредено на списанието, той делегира част от авторските и преводаческите си задължения на публиката, стремейки се да изгради „ЛП“ като територия на съ-творяване, на сътрудничество, където реципиентът с лекота да се превръща в автор, напълно в модела на дигиталната интеракция и онлайн комуникацията: „...времената, в които живеем, показват, че доверието е една от най-добрите инвестиции, които човек може да направи. Дори само един поглед към „Уикипедия“ е достатъчен...“³

Вероятно няма по-подходящ избор на емпиричен източник от този: в дигиталната ера и постмодернистките обществено-културни тенденции едно онлайн издание за политика и култура популяризира идеята за индивидуалния принос в обществения разговор, но без да отрича ползите на колективния труд (сътрудничеството), доближавайки се до характеристиките на комуникацията в блогосферата (територията на алтернативната, генерирана „отдолу“ „grassroot“, демократична журналистика), ала без да излиза съвсем от традиционния тип „проповядваща“ медия, която освен да посредничи, сама иска да налага вкус, да

1 В друг редакционен текст става ясно, че изданието има: „около 100,000 месечни посетители и 16,000 абонати“ – **Енев, Златко**. На прощаване. <<https://librev.com/component/content/article?id=2004>>.

2 <<https://librev.com/about-us>>.

3 Пак там.

оформя рецептивните нагласи на публичното съзнание (т. е. „медия на съдържанието“ или „медия на отговорността“ в систематиката на съвременните обяснителни модели на масмедиите¹).

За разлика от вестника, който може да бъде изразител на новостта, новината или на идеята / каузата / партията, списанието по генеалогия и структурни характеристики *argioi* е запазена територия на по-задълбочените разсъждения, на коментара, а следователно и на субективността. Освен това „ЛП“ представлява модерно vyplъщение на един от основните проблеми на българския политически и културен дискурс: „свое – чуждо“, „у нас – в чужбина“. Проблем, който добива съвсем ново измерение и интерпретация в епохата на глобализация и, още по-точно, на глокализация – списанието предлага своята версия на примиряване (ако не в смисъла на помиряване, то поне на пресичане) на глобалистичните идеали на издателя с национално детерминирани каузи и аудиторна ориентация.

В кратката си електронна визитка издателят се себепредставя като *„Български писател и издател на „Либерален преглед“, автор на трилогията за деца „Гората на призраците“ (в съавторство с 8-годишния му тогава син), преведена на няколко езика, вкл. и на китайски, и на романа за възрастни „Една седмица в рая“*. Става ясно и че Златко Енев (философ по образование) е емигрант, който живее повече от 20 години със семейството си в Берлин. Дотук нищо фрапиращо – интелектуалец-невъзвращенец, който компенсира физическото си отсъствие от родното пространство с присъствие във виртуалната територия на българската култура. Класически пример и на обогатилия се културно, но и обвързал се с чуждото нашенец, който приема за своя мисията да привнесе в родното си общество цивилизация „отвън“ (модел на интелектуално поведение, проблематизиран активно още от епохата преди Освобождението), като *„просветител, модератор или арбитър на вкусове в родната си среда“*².

Програмната статия сама по себе си, както се полага на една програмна статия, е пределно обща, наситена с фундаментални, но и с доста неясни по семантичен контур понятия като *„либерализъм“, „либерален дискурс в България“, „лош вкус“*. Основната задача на издателя е дефинирана като *„участие в и насърчаване на либералния дискурс в България“*. Това

1 Виж **Стоицова, Толя**. Лице в лице с медиите. Въведение в медийната психология. С., 2004, с. 91.

2 За конските мухи...

само по себе си влиза в известно, но не крайно противоречие със следващото изречение, което декларира, че: „*Темите, които ще бъдат обсъждани тук, рядко ще бъдат определяни от политически пристрастия и (така поне се надявам) никога от лош вкус.*“¹ Либерализмът е политическа категория с пределно широк семантичен потенциал и разнообразни интерпретации – но в крайна сметка си остава политическа категория, а политиката е пристрастие, принадлежност, участие в или поне отношение към борбата за власт. Според нас, списанието „**за свободни хора и свободни идеи**“ по-скоро носи амбицията да ускорява пулса на интелектуалния ни елит, като публикува разнопосочни ерудитски коментари и анализи, но и поощрявайки плурализма на мненията като важен идеологически компонент на либерализма (каквото и да се разбира тук под „либерализъм“ – появяват се известни подозрения, че става въпрос за буквалното тълкуване на понятието като „освободеност“, „разкрепостяване“ на обществото по болезнени културни и политически теми).

Изглежда се изправяме пред уж парадоксална ситуация: една **елитарна** по замисъл медия се разполага в **егалитарното** пространство на Мрежата.

Интернет комуникацията предоставя подходящ терен за разгръщането на динамични интеракционни отношения, тъй като медията (в случая онлайн списание) е достъпна за всеки потребител по всяко време и за всякакви текстове, като липсват институционалните ограничения, които определят кой и за какво да говори и съответно да бъде адресат на съобщенията². Дискусионен е въпросът доколко компютърно опосредстваната комуникация е в състояние да изпълнява функциите на изразител на публичността, но се твърди, че хипертекстът като културна техника позволява на читателя нелинейно (неедностранчиво и непредвидимо), както и институционално неконтролирано, да възприема и обработва предоставяната му информация. Оттам и активно да вмешателства в семиотичното ре/конструиране на посланието по децентрализиран, фрагментарен, нефиксируем за постоянно многогласен начин. Самият Интернет е съпроводен с романтичната надежда, че виртуалното пространство по своему реабилитира онези места на равноправно публично общуване („третите места“ – Кристофър Лаш), където

1 <<https://librev.com/about-us>>.

2 Великова, Снежана. Интернет и демокрацията. // Властта на медиите. Студии и статии. Шумен, 2003, с. 76.

гражданинът не само бива информиран и убеждаван, но и самият той получава възможността да формира обществения дневен ред и колективното мнение, да упражнява влияние върху елитите и да съдейства за функционалното изграждане на демократичния порядък¹. В този смисъл обсъждането на исторически детерминирани теми и проблематични места на паметта изглежда провокация към неисторическата, синхронната рамка на общуването в Мрежата.

Следствията от децентрализацията на смисъла, от тоталното нелинейно структуриране на изказвания, предлагано от хипертекста, са огромни за постмодерната цивилизация, която замества йерархично организираната ни култура с нова, устроена на принципа на мрежовостта. Изградена на подобна основа, комуникацията губи белезите си на институционализиран акт, каквото е всяко публично взаимодействие. Разликата между автор и получател на съобщението избледнява. Електронният текст позволява кооперативност на връзката автор-публика, където читателят напуска класическия стереотип на пасивен наблюдател и се превръща в звено от динамичния процес на сътворяването. Ограничения за неговите действия няма, тъй като и хипертекстът няма начало и край. В хипертекстовата среда писането става кооперативно писане – между авторите и между автор и читател², а защо не и между читателите. Четенето също се превръща в демократичен творчески акт, който поражда собствена, активна позиция за адресата и, от друга страна, „детронира“ автора от позицията му на генератор на „твърди“ смисли и законодател на „господстващи“ интерпретации. При „ЛП“ тази кооперативност се пренася и към по-високото равнище на „идейно-концептуално съмишленичество“, на което всъщност редакторът разчита, за да гарантира физическото оцеляване на изданието: *„Казвам всичко това само за да ви припомня, че работата, която върши тук, с това списание, е не само моя. Тя е и ваша, и наша, обща работа. Общо дело. А за да върви общото дело, са нужни и общи усилия, общо участие.“*³

Изненадващо уточнение на параметрите на редакционната линия на списанието се разкрива не къде да е, а в маргиналията (в послеписа на програмната статия), където редакцията сама се легитимира като агент в полемичния обществен дискурс, заявявайки, че България не по-

1 Пак там, с. 77-79.

2 **Великова, Снежана.** Цит. съч., с. 82-84.

3 **Енев, Златко.** За колективната памет...(Бюлетин от 23.1.2013).

знава рационалното дисидентство, а следва дълговековния опит в ни-хилистичното несъгласие („критикарство“), жертва на което закономерно е станал и „ЛП“: „Именно неспособността за правене на разлика между тези две неща – рационалната критика, идеща от последователно възприемане и следване на един западноевропейски, просвещенчески модел на мислене, поведение и подбор на материали, и традиционно-българското, богомилско отхвърляне на всичко и всички, лежи в основата на неразбирането, обект на което е „Либерален преглед“¹. Ситуирано в подобна неблагоприятна констелация на народопсихологическа умонагласа и в пълно противоречие на „външния“ културно-цивилизационен модел, изданието заявява, че ще се опита да положи основите на рационалната критика в българския интелектуален живот, като „следва една напълно последователна линия на публично осветяване и подлагане на дебат и критика, именно на ирационалните аспекти от българската история и настояще (недостатъчно осветения български антисемитизъм, различните форми на потискане на малцинства, фалшивите митологии, пораждащи напълно несъвместими с модерността умонагласи на враждебност и агресивност към „чуждото“ и по-специално към близките ни съседи, и т. н.)“². Така редакцията, разбирай редакторът, си обясняват „честите подхвърляния за „омаскаряване“ на българското“ като „нищо повече от една непремислена, инстинктивна реакция на самозащита, която... с времето ще бъде донякъде преодоляна и понамалена.“ В програмен параграф от 2 април 2013 г. списанието потвърждава идейната си легитимация: „...най-важната идея зад цялото начинание: просвещенската надежда, че четмото прави сяпото окато, вярата във възможността за постепенно облагородяване и подобряване на българската културна и политическа сцена чрез бавен, мъчителен, понякога къртовски, труд по **взаимно просветляване**.“³

В друг по-скорошен програмен материал от 8 юли 2012 г., озаглавен „Нещо като манифест“⁴, обаче разбираме, че „ЛП“ е получил повече негативни отзиви от очакваното. Това принуждава издателя да припомни спецификата и целите на списанието, с което до известна степен формулира и характеристиките на своята желана таргет публика, стесня-

1 Енев, Златко. За изданието. <<https://librev.com/about-us>>.

2 Пак там.

3 Енев, Златко. За дребните привилегии на членството... <<https://librev.com/mixed-things-stuff-publisher/2005-2013-04-04-22-33-10>>.

4 <<https://librev.com/component/content/article?id=1678>>.

вайки съществуващия ѝ обхват: **„Накратко: „Либерален преглед“ е издание за хора, които ценят РАЗЛИЧНОТО.** И ако вие или познатите, или приятелите ви, сте дошли тук с очакването да откриете нещо, което не ще ви изненада или подразни с каквото и да било, което ще повтори или потрети (всъщност за хиляден път) неща, които са ви добре известни, което няма да боде, няма да се държи „неприлично“, ще говори скучен, познат отвсякъде език, ще се опитва да спечели харесването (а не вниманието) ви, ще се върти на всевъзможни страни, опитвайки се да ви подкупи с нещо си, то по-добре изобщо не го посещавайте. Това ще спести и на вас, и на издателя му ненужните и неприятни усилия, свързани с изясняването на факта, че вие и това издание не споделяте нищо друго освен страната, от която произхождате (и която отдавна вече не е страната, за която и вие, и това издание, мислите по един и същи начин)...“¹

Тази поведенческа линия на редакцията се препотвърждава в коментарния блок след редакционния материал, където след поредния критичен отзив от читател редакторът ядосано го „изключва“ от аудиторния кръг свои съмишленици: „Бояне, ценя това, че се обаждаш рядко. И все пак, при толкова предсказуемото раздразнение, с което са съпроводени посещенията ти тук, защо тогава ги правиш? Не е ли ясно, че това издание просто не е за теб? Не може дядо Либен и Хаджи Генчо да четат, примерно, Джон Мил (пък ако ще и на Луната да са се преместили). Между световите им просто няма допирни точки.“² Рецептивните нагласи обхващат целия спектър от възможни оценки за съдържанието, целите и подбудите на изданието и напускайки територията на списанието, плъзват в онлайн простран-

1 Става ясно, че в идеалистичната сърцевина на изданието лежат емблематичните послания на Стив Джобс, както изповядва по-нататък Зл. Енев. „Различното“ като естетическа категория обаче също е пределно неясно понятие – това е сладкият „грех“ на всяко авангардно течение в културата. Дали обаче тук става въпрос за толериране само на алтернативни тези и мнения, или просто за откъсване от инерцията, от неподвижността на установеното статукво в съответните тематични сфери, за задвижване на дебатите напр. около т. н. „места на памет“, всеки може да даде свое предположение, докато чете „ЛП“. Но в наложилата се модерна тенденция на представяне на всяко нещо като ново, различно, уникално, самата категория „различно“ на свой ред се масовизира, изтъква и неутрализира! Факт е, че либералният дискурс в медиaprостранството на списание-то (отново благодарение на демократичния характер на Мрежата и светкавичната обратна връзка с публиката) успява да даде трибуна и на остри неодобрителни реакции спрямо линията (редакционната политика) и съдържателния план на медията.

2 Коментари към **Енев, Зл.** Нещо като манифест. – <<https://librev.com/discussion-opinion-publisher/1678-2012-07-08-15-42-11>>.

ството, индуцирайки се в други тематични и персонални зони (блогове, коментари и др.)¹. Под напора на лавината от недоброжелателни и остри (понякога „хейтърски“) реакции, списанието изглежда склонно да се откаже от „либералния“ модел на културно общуване и да ограничи конфронтационния характер на комуникацията с публиката си.

Готово е да се откаже от много неща, но... не и от съществуване.

Отказът на издателя от най-закономерния и най-популярен вариант за финансиране на една медия в условията на свободен пазар – рекламата, произтича от особени, извънпазарни съображения – желание то за съществуване на списанието в „напълно лишения от икономическа основа модус“²: „Рекламата и търговията са напълно нормални, необходими неща. Но вече съм убеден, че тяхното място не е в „Либерален преглед“. За нас това списание е нещо специално, една културна институция, която може и трябва да остане независима, за да продължава да осигурява високото качество на материалите, които ви предлага от ден първи. Без политически или каквито и да е други злободневни пристрастия.“³ Несъмнено е, че са налице достатъчен набор от финансови механизми за финансиране на подобен род издания, но самата поява на такива декларации по-скоро може да се диагностицира като хилавост на културните механизми (за някои – архаична, закостеняла и затормозяваща принципност и интелектуална инатливост), респективно – отсъствие или рудиментация на колективната готовност и нагласа за участие в подобни процеси и актове, в които целта е пределно абстрактна, а отговорността размита, понеже бенефициентът са всички, цялото общество.

В крайна сметка абонатите на бюлетина на „ЛП“, сред които и пишещата тези редове, започнаха да получават в Inbox-а на пощенските си кутии, освен самия бюлетин, и съпътстващи писма от издателя, сродни по съдържание и форма, което даде основен тласък за настоящото изложение. Тези писма-обръщения към абонатите молеха, настояваха, заклеваха, изричаха и хулни думи към читателската общност, увещавайки я да прояви съпричастност към опитите за разрешаване на финансови-

1 И Златко Енев от Германия запища за пари от България. – <<http://knigi-news.com/?in=pod&stat=5996§ion=9&cur=>>; Да помогнем на Златко Енев и „Либерален преглед“ – <http://mayamarkov.wordpress.com/2010/11/16/help_zlatko_enev_and_liberal_review/>.

2 **Енев, Златко**. Това не е лула... (Бюлетин от 5.9.2011).

3 **Енев, Златко**. С благодарност. (Бюлетин от 1.4.2012).

те затруднения на списанието и неговия издател. Тяхната идентичност подтиква размисъла върху особената ѝ текстова структура и семантични елементи, а най-вече върху функционалната им роля в медийната комуникация.

II. Редакционният апел – характеристики и основания за обособяване като отделна медиатекстова форма

Тази специфична текстова форма изглежда чужда на таксономията на традиционните журналистически жанрове, тъй като не се занимава със събитийния поток, не обслужва рефлекторната функция на медията като отразяваща ставащото или като посредник между различни комуникатори и публиката. В случая медията е и комуникатор (субект), и основната тема – предмет на съобщението, и краен обект (т. н. специална цел) на комуникационния процес. Тя отправя апел, който касае нейното битие – т. е. медията привлича вниманието на адресатите върху собственото си състояние (незадължително само финансово) и се опитва да стимулира тяхната активност в посока към някаква промяна на това състояние – било то разширяване на аудиторията и покана за сътрудничество от страна на публиката в списването, дарителска акция с бенефициент самото издание, събиране на неплатени абонаментни такси, инициране на събития в подкрепа на медията и работещите в нея и др. Последната особеност е важна, тъй като тя до голяма степен отличава редакционния(в случая издателски) апел от сродната, близка категория „редакционна статия / коментар“. Нека да припомним основното за редакционната статия и коментар.

Според „Наръчника за журналисти от Централна и Източна Европа“ редакционната статия определя характера на изданието и не зависи от публикуваните новини, а дава възможност на медията да установи връзка с публиката. Тя позволява да се наложат определени отношения с обществото, на което изданието е призвано да служи, съобщавайки му понякога това, което може да се каже само на близък приятел или съсед¹. Мнението е това, което отличава редакционната линия от всички останали. Желателно е тази линия да отразява характера на вестника, нейния „дух“, което изключва търсенето на уравнивяващи послания, а напротив – търси критично, емоционално обличане на мнението в

1 Наръчник за журналисти от Централна и Източна Европа. Ред. Малкълм Малет. С., 1992, с. 82.

думи. Една от причините да не се подписват редакционните статии, е че те отразяват колективното мнение на изданието като организация, а не възгледите на отделните сътрудници¹.

Ивелина Савова предлага самостоятелна статия върху „краткия вестникарски жанр“ редакционен коментар², особеното на който е, че излага „в прав текст“ собствената гледна точка на медията по определена тема – чрез него редакцията пряко изказва мнение по актуален въпрос, коментира събитие, недвусмислено и незавоалирано взема отношение. По този начин медията налага в публичното пространство своя „глас“ ясно и категорично. И независимо от приятелското отношение, което демонстрира към своята публика, тук става въпрос за упражняване, често в дидактическа форма, на властта ѝ (условна или идеологическа)³ – наблюдава се нещо като поучително слово, педагогическа лекция, чрез която ултимативно се налагат ценностни критерии и се атакуват нагласите на аудиторията.

1 Анонимната практика се оправдава като начин за делегиране на авторитета и репутацията на цялото издание върху материала. Както E. S. Dallas обяснява още през 1859 г.: „Важно за организацията на пресата е тя да е тайна. Голямото обществено списание по необходимост е работа на значителен брой ръце ...и макар да е орган на мнение, щом е конституиран по този начин, той никога не би могъл да постигне идеална съгласуваност. Без анонимността е невъзможно да се достигне дори елементарната степен на хармония – тази приемственост на мисълта и чувствата, която е неговият [на списанието] живот и власт.“ Следователно може да се приеме, че анонимността прави изданието по-монолитен идеен субект, „едноличен“ носител на определени позиции, идеи, програма, неразсеян в множествеността на авторските индивидуалности образ.

Континуитетът на мисълта и чувството (по важните политически теми) се постига чрез усилията, които пресата полага да създаде и поддържа „кохезивна идентичност“. В защитата си на обществената полза от анонимното авторство Dallas отива дори по-далеч от „кохезивната и корпоративна“ идентичност на изданията, твърдейки, че **анонимността е фундаментална за представителните функции на сериозната журналистика**. Същият автор прави изненадващ, но задълбочен паралел: „Парламентарното представителство е на отделни личности (депутатът представлява отделните избиратели), а журналистическото представителство е на класи, интереси, теми, мнения – с една дума, абстракции – неща, които съществуват само в мисълта. Затова анонимността е крайъгълен камък на първокласната журналистика – тя охранява абстрактния дух на тези умозрения. Когато авторът се откаже от името си, той съзнателно изоставя егоистичното писане и влиза в публичната сфера на представителната журналистика.“ – **Gambles, Anna**. Protection and Politics: Conservative Economic Discourse, 1815 – 1852, Boydell & Brewer Ltd, 1999, pp.15-18.)

2 **Савова, Ивелина**. Властта на редакционните коментари в пресата. // Властта на медиите. Студии и статии. Шумен, 2003, с. 89-113.

3 **Гълбрайт, Джон**. Анатомия на властта. С., 1993, с. 11-12.

В номинацията на избрания за наблюдение вид текст формулировката „редакционен“ идва по аналогия с „редакционен“ коментар или статия. Независимо каква функционална роля в медиаструктурата изпълнява конкретно инициращата текста страна – издател, редактор, сътрудник – текстовата форма се определя с обобщаващата категория „редакционен“. „Апел“ пък следва номинативната тъждественост с „рекламен апел“, което поне на пръв прочит звучи по-удачно от „обръщение“, „възвание“, „позив“, „призив“ (последното също е приемлив вариант) и кореспондира с възможната английска версия (editor’s appeal).

Беглият паралел на особеностите на редакционния апел с характеристиките на редакционния коментар (детайлно описани от Ивелина Савова¹) позволява да се направи извод за тясна „родствена“ връзка между двете текстови форми, втората от които (редакционният коментар) може да се приеме за **родова категория**, а апелът – за **специфичен негов вид**. Споменатите общи характеристики са:

- открита оценъчна насоченост на текста, който понякога приема формата на морална присъда или войнстваща опозиционност на тона. Това дедуктивно означава наличие на явен манипулативен пласт в осъществяваната комуникация;

- важна емотивна функция на посланието, без това да значи пренебрегване на познавателните елементи на изложението;

- аргументативната част, която обосновава лансираната идея или кауза. Сродна със стилистиката на есето, тъй като се гради върху емоционалност, несистематичност и смесване на разнородни по типа си аргументи. Силата и предназначението на апела, подобно на редакционния коментар, не е в успешното доказване на поставената теза, а в убеждаващата сила на словото. Апелът е вариация и проявление на убеждаващата комуникация, тъй като „целта тук не е просто информативно да се изложи мнение, а да се провокира неговото възприемане“;

- силно залагане на употребата на експресивни аргументиращи техники: образен език – тропи, стилистични фигури, риторични въпроси, амплификация на определени езикови средства, емоционално-експресивен речник, антитетичност, лексикални техники за приобщаване на читателя („ние“- , „ти“-обръщения), сингуларизация (българинът) и плурализация (българите) и др.;

1 Пак там, с.93-106.

– специфично за редакционните материали е демонстрирането в тях на двойствено отношение към читателя – от една страна, редакцията менторски го поучава, а, от друга, търси контакт или съпричастност от него.

Изглежда редакционният апел в неговия конкретен онлайн вариант, избран за наблюдение, проявява устойчивост в придържането си към следните структурни елементи, всеки от които изпълнява своя собствена роля в общата функционална композиция на текста:

1) **Обръщение към адресата** – автоматично генерирано от системата, но персонално към всеки един легитимиран (т. е. регистриран) член на читателската група.

2) **Експозиция / въведение** – обичайно е емоционално, то задава тона на цялото изложение на апела. Често укорително, увещаващо, иронизиращо, то отключва закодираните послания на автора, дава обяснение за мотивите и причините за създаването на текста, аргументира правото на комуникатора да отправи послание. Характерът му на **подбудителен текст** (по класификацията на текстовете на Маргарита Георгиева и Ивелина Савова¹) обяснява повтарящия се призив за съпричастност към поднесената кауза („Трябва да вършите нещо, в което не се чувствате добър, но избор няма, задачата така или иначе е наложителна. И започва едно стискане със зъби...“²), което цели да интерпретира проблема в обществен план, лансирайки идеята за важната мисия на изданието. На публиката обаче принадлежи властта да му отреди място в дневния си ред – неин е изборът да го игнорира, съпреживява или отрича.

Подборът на семантична конструкция зависи от замисъла на автора и целите на текста. Факт е, че тази част на текста изпълнява **фактическата функция** на посланието³, понеже цели **апелация**⁴, привличане на вниманието на аудиторията.

1 От апелативната техника зависи начинът на отразяване на извънтекстовата действителност. — **Ефтимова, Андреана**. Аргументативното писане в журналистическите жанрове: есето. // Медии и обществени комуникации, бр. 10, Май 2011 г. <<http://media-journal.info/?p=item&aid=149>>.

2 **Енев, Златко**. Това не е лула... (Бюлетин от 5.9.2011)

3 Както шеговито е обяснено в един неспециализиран по темата ни блог: „Фатическа е онази функция на езика, при която като кажеш „ало“, от другата страна ти казват „чувам те.“

4 **Ефтимова, Андреана**. Цит. съч.

Често се натъкваме на библейски мотиви като отключващи елементи на смисъла, които концентрират най-ефективно заложените послания (обичайно построени по антитезисна схема), тъй като действат като универсални архетипни интерпретативни шаблони: „Мнозина призовани, малцина избрани“... (мнозината, към които е отправян призивът, са публиката от неодобряващи и неразбиращи същността на спора в диалога, а малцината са онези, които макар да се вълнуват и гневят, са благословени с разбиращо съзнание): „Наскоро един познат нарече списанието и работата покрай него „свято дело“. От друга страна, дотук съм получавал поне две писма, завършващи с думата „Анатема!“, което означава, че немалко хора виждат във всичко това доста дяволска работа. Самият аз се задоволявам със заключението, че едно нещо, което предизвиква толкова силни реакции, поне не може да бъде наречено „безлично“.“¹

Наблюдава се диалогизация с читателската аудитория, въображаем разговор-спор на принципа на „въпрос-отговор“: „...Защо започвам днешното си писмо с Библията ли? Ами, просто защото напоследък прекалено много хора започнаха да ми задават следния (риторичен) въпрос: „Абе, нахалник с нахалник, първо ни обиждаш в тѣпото си списание, а после имаш очи да ни искаш пари! Как не те е срам?“

На което отговарям следното...“²

Други текстове разчитат на изненадващи асоциации, гарнирани с известна доза ирония: „Време е за поредното посещение при зъболекаря. Или, с други думи: поредното напомняне до моите любезни и щедри читатели, че изданието се нуждае от тях, и то не само като читатели...“³

Налице са случаи на заиграване с литературната класика: „... И така: с лека умора в гласа (де оня глас, дееее?)...“⁴; „...Така че – надолу забралото и, дий, Росинанте!“⁵

Често апелите влизат във формата на поетичната антитеза „неразбран творец – тълпа“, но понякога на съкровено интимно признание за битовите последствия от проблема: „...Никога не знам с какво ще закърпя следващия месец, но винаги успявам и, което е по-важно, по някакъв странен начин тази ситуация ме прави ако не точно щастлив, то поне все по-уверен в

1 **Енев, Златко.** Пет приказки преди обяд. (Бюлетин от 5.9.2012).

2 **Енев, Златко.** За призованите и за избраните. (Бюлетин от 9.10.2012).

3 **Енев, Златко.** За хората и...хората. (Бюлетин от 30.11.2011).

4 Пак там.

5 **Енев, Златко.** Съвсем накратко... (Бюлетин от 6.7.2012).

правотата на пътя, по който се иная да вървя... Но пък не е нужно и да се превръщаме в мъченици. Аз специално, тази роля, мъченическата, предпочитам да я оставям на по-млади и по-мераклии момчета. А иначе, както казах – докато има пари за наема и кафето, всичко е наред.¹

Във въвеждащата, по-есеистична, част често се съдържа укор към „нашето“, към „своите“ сънародници – читатели или опоненти, заради тяхната инертност или недоброжелателност. Не липсват примери за силен драматизъм на образите и ултимативност на посланията в модуса на хъшовско-интелигентския гняв и отричане, познат ни от учебникарските текстове на Ботев, Каравелов, Славейков, Вапцаров...:

„Ако можех, бих ви забравил начаса, още в първата секунда от невъзможния нов живот, който никога няма да ми бъде даден. Бих ви захвърлил като пословичната кожа, оставаща зад гърба на онази машина за оцеляване, скрита под кожата на всяка змия. Не бих ви проклинал, не. Просто бих ви изличил от съзнанието си. Щрак. А след изщракването – червеи...

Но не би...

България, ти кислород, който прогаря дробовете ми...

България, моя дребна, невидима и през микроскоп, Голгота...

България, нищожен фокус на цялото ми съществуване...

България, мое нескончаемо поражение...

С това писмо ви уведомявам, мои любими и омразни читатели, че около двадесет минути, след като го получите, „Либерален преглед“ ще престане да съществува. Не завинаги, надявам се, но не и преди да сте дали – на самите себе си, не на мен – някакво свидетелство за окончателния избор, чрез който бихте искали да оформите собственото си съществуване. Съжалявам, но не мога да ви спестявам повече този риск, тази конфронтация със самите себе си. ...

Не може без вас, съжалявам. Няма как, с една ръка. Нужна е и вашата – а именно това е нещото, в което, боя се, няма да успея да повярвам никога. Разкъсван между непоносимия душевен сърбеж на презрението и също толкова непоносимата болка на изгледа да живея без вас, без нашия с вас език, днес се виждам принуден да заложа всичко на една карта. Ва банк –

1 **Енев, Златко.** Без мъченичество! (Бюлетин от 2.5.2012).

*колко ме плаши, колко ме отчайва тази кратичка, изстреляна
от дулото на един чужд език, куришумено-еднозначна фраза...*¹

Обратно, в съвсем редки случаи подкрепата на публиката е повод за поетична метаморфоза на тона на посланията, които метаморфозират от молеци спомоществователски призови към патетични благодарствени апели, в чиито емоционален регистър доминират ентусиазмът и оптимизмът.

3) същинска / прагматична / приложна част – наречена от редактора-издател „Обяснителни думи“, които са прикрепени като стандартно по съдържание приложение към всеки отделен апел. В него се посочват конкретните варианти за спонсорска активност на публиката (система за плащания, подпомагане на изданието срещу рекламно пространство, активност чрез Мрежата за популяризиране на каузата и безвъзмездно сътрудничество).

4) финална част – отново връща към модуса на въвеждението – емоционално-призивна, подканяща. Тя рамкира посланието, затваря емоционалната рамка, която трябва да препотвърди първоначално създаденото умонастроение на публиката. Използват се силно диалогизирани конструкции с мелодраматичен акцент: „...Нека си спестим поредното доказателство за собствена неспособност и вечна слепота, а, какво ще кажете? „Ще да загине и тоя...“, това го знаем всички. Но каква полза от поредното потвърждение на горчивата българска максима за това, че всичките сме едни и същи...Привършвам. Ненавиждам необходимостта от това да ви напомням, че вие сте единствените, от които зависи дали ще продължава да съществува това тук попресъхнало, отдавна неполивано цвете... Но някак не ми остава избор, да.“²

Понякога текстът на редакционния апел може да бъде допълнително подсилен чрез рамкиране преди самото си начало от още един апел с прагматично съдържание, пределно кратък и информативен, без емоционалната част, но със засилен подбудителен синтаксис и улеснена хиперлинкова функция (бутони „Абонирай, Дари, Предай на приятел“: „Абонирайте за „Либерален преглед“ приятелите и познатите си... Или просто изпратете списък с адреси на webmaster@librev.com

1 **Енев, Златко.** На прощаване. (Бюлетин от 22.3.2013).

2 **Енев, Златко.** Това не е лула... (Бюлетин от 5.9.2011).

...просто отидете на сайта на изданието (www.librev.com), където ще намерите всички текстове. **Предай на приятел.**”¹

Съвсем естествено тук намират място генерализиращите констатации: „Либерален преглед“ съществува благодарение на вас, това е ясно... Ето какво можете да направите самите ВИЕ, за да промените нещо в ситуацията на това тук издание (което по презумпция означава и в собствената си ситуация, ако ми простите това леко космологическо обобщение)...”, целящи постигане на такъв перлокутивен ефект върху публиката, който да се изрази в **активация и включването ѝ** в указаната от текста посока на действие (спонсориране, абониране, сътрудничество на изданието): „... Припомням на всички от вас, които са склонни да вземат работата ми на сериозно, че вашата собствена роля не е ограничена единствено до онази на зрители...”²); „... дайте, за да дадем...”³

Между текстовете, които се появяват циклично в медийното съдържание, се изгражда интертекстов континуум, който позволява и пропускане на въвеждащите думи, използване на конструкции, които не могат да бъдат разглеждани самостоятелно, а във вече създалия се дискурс от послания на издателя и реакции на публиката: „Вече знаете за какво става дума. Месечното ми напомняне, че можете не само да получавате, но и да давате нещо обратно за общото дело. След всяко подобно послание получавам купища вбесени отговори – очевидно съзнанието, че културата може да бъде микро-финансирана и от някой друг освен „отговорните органи“ все още не е получило гражданственост у нас...”⁴ Тази услужлива ексформационна рамка на диалога „редакция – публика“ обяснява и тенденцията на редуциран обем на съдържанието на апелите през настоящата година (2013 г.)

Редно е да се отбележи и още нещо важно във **функционален план** – редакционният апел става повод медията в лицето на своите водещи фигури (редактор, издател, сътрудник, журналист и т. н.) да избистрят чертите на публичния ѝ образ, като детайлизират определени аспекти или просто популяризират редакционната линия и програмата на изданието.

1 Пак там.

2 **Енев, Златко.** Просто няколко думи (Бюлетин от 5.11.2012)

3 **Енев, Златко.** След-първомартско (Бюлетин от 2.3.2012).

4 **Енев, Златко.** Съвсем накратко...(Бюлетин от 6.7.2012)

III. Апелът в ретроспекция: устойчивост на формата и смисъла

Редакционните послания в така описаната дигитална комуникация ни връщат към познатите **призиви за спомоществование**, както и към напомнянията за добросъвестно и навременно изплащане на абонаментите за периодичните издания, с които Възраждането изобилно може да се похвали¹. Подозренията, че се сблъскваме с жилава, но останала встрани от класификациите на медийните дискурсивни практики форма, се оправдават при по-обстойното проучване на езика и структурата ѝ, а в дискурсивен план – на медийния и социално-икономическия контекст на епохата. Тогава аналозиите между проявите на дигиталната комуникация и тези от периода на Възраждането се оказва сполучлив паралел. Работната теза накратко би могла да се формулира по следния начин – старата форма на редакционно обръщение за спомоществование² е получила своето „възраждане“ във времето на интернет общуването – да го наречем **кибервариант на традиционен жанр**, или както го дефинира Росица Славова: „дигитален жанр“ или „жанр-репродукция, съществувал в традиционната медийна среда и мигрирал в новата“³.

Може да споменем и още един ракурс, свързан с устойчивостта на жанра. Функцията се определя от отношенията между две същности, като промяната в едната води до адаптационна промяна у другата⁴. Ако в продължение на дълъг период от време не се регистрира структурна или същностна промяна у редакционния апел от първоначалната му версия през Възраждането до днес, то вероятно бихме могли да помислим за следните обяснителни линии – наблюдава се функционална устойчивост на „жанра“ – както преди, така и сега, неговата функция

1 И въпреки, че водещата тема и в предосвободженските апели си остава спонсорството и спомоществателството, тогавашният медиен дискурс може да ни предложи не един и два апела за сътрудничество на изданието, за подпомагане на бедстващ или наказан от цензурата издател/ редактор и др.

2 Понятието „апел за спомоществателство“ циркулира в онлайн пространството и понастоящем, но със запазена архаична конотация, т. е. употребата се фиксира само в подходящия тематично детерминиран контекст на миналото. – <http://meteff.blog.bg/history/2013/02/06/apel-za-spomoshtestvovatelstvo.1050372>

3 **Славова, Росица**. Дигитален журналистически жанр. // Научни трудове на Русенския университет, 2011, т. 50, Серия 6.3, с. 67-72.

4 Виж разсъжденията на **Борисова, Евдокия**. Жанрове в медиите. Шумен, 2007, с. 75.

и търсен ефект остават привличане на вниманието на публиката върху самото издание като културен или обществен субект. Предполага се наличие и на устойчивост на ответната рецепция, която адекватно разпознава текстовата и съдържателна типология и реагира по предвидим (но невинаги отзивчив) начин. Нещо изключително важно в епохата на конвергенция на медийни съдържания и средства, на „разпад“ и регрупиране на жанровия облик на медиите¹.

Взаимозависимостта между текстовите модели и обществено-културния контекст на медийно съществуване може да се погледне и от друг ракурс – журналистиката е динамично в проявите си явление, но с ясни закономерности в историческото си развитие (подобно на общественото), което не изключва известна цикличност в интензитета и съдържанието на някои прояви. Тази ретроспективна връзка не е съвсем произволна – самата редакция на „ЛП“ я подсказва в редакционните си материали: *„Преди няколко дни се зачетох в книгата на Румен Даскалов за българското Възраждане — и докато четях така, през главата ми мина много простишка мисъл. Щом веднъж сме успели, след повече от четиристотин години живот в просъница, то няма как да не успеем още веднъж! Толкова е просто, толкова е очевидно...Но само при едно условие. За да се случи нещо такова е необходим ВАШИЯТ личен принос. Без това няма как да стане, поне толкова е ясно.“*²

И още за умишлено търсеният от издателя паралел с Възраждането в плана на културните практики и нагласи: „... дигиталните технологии, с възможността за тотално поевтиняване на информацията, която дават, са може би единствената надежда и за това общество да постигне някакъв нов вид „скок напред“, „дигитално Възраждане“, наречете го както искате. Това не са празни приказки, защото всички ние с вас идем по принцип от една такава култура и такава традиция – българското Възраждане, доколкото го познавам, е преуспяло именно поради широко разпространената култура на щедрост, спомоществователност и търсене не толкова на печалби, колкото на дух, образование и култура НА ВСЯКА ЦЕНА, дори когато печалбите от тях са били само въображаеми. В една толкова малка страна и култура, това вероятно е и единствената

1 Пак там, с. 76.

2 **Енев, Златко.** За новото ни Възраждане...(Бюлетин от 5.12.2012).

стратегия, която има някакви реални шансове за успех. Онези от нас, които в наши дни започват да работят в сферата на дигиталната култура, според мен трябва да се откажат по принцип от идеята за печелене на пари от нея“.¹

Проблемите на отношенията между издания и абонати са реалност и след Освобождението, но именно през Възраждането те се разгръщат, като оформят завършена текстуална практика и модел.

Нека отворим допирните точки между онлайн периодиката в лицето на „ЛП“ и възрожденската преса по проблема с апелите за спомоществование², без да се впускаме в задълбочени текстуални паралели-приликите в съдържанието между модерните и възрожденските текстове са очевидни в няколко примера:

Вестник „Напредък“ (1876 г.)

„Не можахме ний да дадем на нашите вестникочитатели да разберат, че, за да бъдат те Спомоществователи на един вестник, в пълното значение на думата, трябва не само да плащат спомоществованията си, но и да ги предплащат, ако намерението им е да спомогнат за поддържането на вестника, който те не обинуяс наричат свой народен орган и

- 1 Енев, Златко. **Законът за авторското право, нуждата от свобода на информацията и шансовете за Ново българско Възраждане**. – <<https://librev.com/component/content/article?id=1856>>.
- 2 Повече за спомощствителските практики през Възраждането виж в: История, родолюбие, спомощствителство: Сборник материали [от] Научна конференция, Враца, 30. 10. 2006 г. – Враца, 2006; **Капралова, Недка**. Родът Шишманови във възрожденското спомощствителство. // Шишманови четения. Кн. 1. С., 2006; **Начов, Никола**. За навъгяшните спомощници на книги. // Бълг. сбирка, Т. 28, 1911, № 3, 153-155; **Тарашоева, Валерия**. Разпространението на новобългарските книги във Врачанския край по пътя на спомощствителството. // И з в. музеите Северозап. България, 29, 2003, с. 193-218; **Томова, Нина**. Спомощствителство и спомощствители в Ахъ-Челебийско. // Г о д. ПУ „П. Хилендарски“. Филиал – Смолян, 2 [за 2003], 2004, с. 92-97; **Обрешкова, Събка**. Българската възрожденска книжнина в Македония, набавяна по пътя на спомощствителството. // М а к е д. п р е г л., XXV, 2002, кн. 1, с. 111-12; **Димков, Николай**. За първото спомощствителство и дарителство през Възраждането. // Г о д. Шуменски унив. „Епископ К. Преславски“, 15 А, 2000, с. 87-91; **Радева, Цветана**. Още за възрожденските спомощствители. // М и н а л о, VIII, 2001, N 2, с. 37-43; **Людсканова, Виолета**. Стефан Панаретов – един забравен спомощствител. // Б и б л и о т е к а, V, 1998, кн. 3-4, с. 70-72; **Лалев, Иван**. Разпространение на възрожденската книжнина в Ловешкия край: Автори, издатели, спомощствители. // Г о д. музеите Сев. България, кн. 17, 1991, с. 105-118; Радетели за просвета и книжнина. С., 1986 и др. Авторката благодари на проф. Елена Налбантова за предоставената библиография.

от който изискват да защитава техните народни интереси!.. Но пощата дохожда, писма с поръчки за вестници, и често с оплаквания, че не приел някой вестника си, много пъти откраднат от пощата, и дописки колкото щете, а пара – ни счупена. Принуждава се тогаз вестникаринът да губи време, което би употребил за в полза на вестника, да пише частни писма, да прави тъй извънредни разноски, за да напомни обещанието и задължението на своите спомоществователи, за което никой не ги е бил по главата да сторят, но което те самоволно и може би от любов към народната си просвета са направили... И кажете ни, за-Бога, не е ли подигравка тъй, дето, при един даден случай, вестникарят, обляган на своите спомоществователи и вестнико-поддържатели, излага и вестника си, едничкото негово достояние, на опасност за спиране и унищожение, като в огорчението на душата си кой си позволи да изкаже гола някоя горчива истина за болките на народа си, и себе си на огромни загуби и страдания, за които той чува разни и ласкателни, но сухи похвали и насърчвания от мнозина из реда на своите записани на дефтер спомоществователи, а щом това са премине и вестникарят, пострадал или не, посреща и пак ледено равнодушие от страна на онези, от които той нищо друго не иска, освен да изпълнят и те своите към него и самоволни, както казахме, задължения, както и той е изпълнил, доколкото му е било възможно, своите към тях? Какво друго значи това, питаме ний, ако не подигравка от най-грозните? С милиони се брои нашият народ, а ний вярваме, че никой от българските вестници, ама колкото патриотически да би бил той, ... не е успявал да има 1,000 абоната, та и да им прибере напълно и в разстояние на една година стойността, когато за издаването на един вестник, каквито са нашите български вестници, изисква се горе-долу реченото околчесто число лири...“¹

Списание „Ден“ (1875 г.)

„С тоя брой са свършва шестмесечието на нашата вестникарска служба. Шест месеци ний са държахме и

1 Напредък, 88, 2 април 1876 (Пред Великден); Виж подобни съдържания в: бр. 74, 27 дек. 1875 (Към вестникочитателите); бр. 8, 21 септ. 1874 (Писма и отговори).

опирахме противо всички несгоди, неволи и препятствия, които ни посрещнаха в началото на поевявяването ни и които ни преследват и до тоя час. Като мисляхме да присъединим дейността си на дейността, която вече развиваха преди нас други по-стари от нас събрания, ний прибързахме с поевявяването на Ден. Бяхме и йоще сми уверени, че съединените сили имат голямо могущество в сегашно време.

С всичката си сиромашия, ний ся положихме за начало да служим народу си, като се надявахме че тоя народ не ще ни остави и че той ще покаже оная готовност в поддръжка, с каквато той е дължен да са притича към всякой свой искренен работник. Наедно с книжовни и научни някои запознания, които давахме на читателите си, ний са опитвахме да им представяме различните дела и питания по народочерковния ни живот такива, каквито са те в същност. Ний не покривахме с цветисти краски, нито обвивахме в тръне тия работи. Същността и истината, – те бяха до сега нашите водачи по народочерковните работи, те смятаме да бъдат и за всякога поне до тогава, докогато ни е възможно да са борим съвестно. Ако даже един ден, мисляхме си ний, са видим принудени да отстъпим от тия свои начала, то полагахме да затикнем перото на гредата, да са теглим от публицистическата арена и да чакаме сгодни обстоятелства. Но уви! Отдето не са надявахме обезсърдчване и пресичане сили да работим, ето ни от там обезкуражени. За поддръжка на „Ден“, ний ожидахме изправното плащане и само изправното плащане на своите абонати. Едни от тях наистина са показаха, че имат най-горещо съчувствие в предприятието ни, и побързаха да ни улеснят. Благодарение на това тяхно насърдчване, ний не изгубвахме надежда в първото шестмесечие на дейността си. Ний са надявахме, че и другите ни настоятели, които са повече, щат са потруди и те да ни улеснят и че нам като бъде охолно да свършим първото си шестмесечие, ще ни е весело да поченем второто.

Но колко сме били излъгани! Колко сме били излъгани ний, които сме очикали толкова от своите по-много абонати, когато те и не са помислювали за неволите и стесненията, в

които са намерва един български вестникарин, който няма друго изворче за поддръжане, освен това на своите подписници и читатели! И ето днес когато сме в началото на второто шестмесечие от издаването на Ден, ний са виждаме крайно изтощени, съвършено обезсърчени и комахай ли не готови да са свалим под удара на немарливостта и невниманието, що показват към нас нашите читатели! Срещу ужасающата немош, с която са срещаме лице с лице, ний са чудим днес що да правим, откъде да потърсим помощ, как да продължим толкова любимото си дело, което не е без полза на народа ни! Да слезем от арената сега, когато има толкова противни обстоятелства, срещу които са потребни борци не двама и трима, да слезем от тая арена от лишаване на средства, това е и лесно и износно за нас! Не е да кажеш вестникарството някое от ония тлъсти и мазни предприятия, поне между нас, които обогатяват тогова, който ги следва. Ний можем в други занятия да потърсим поминъка си и по-спокойно и по-изгодно. Но, решението, което сме сторили да са посветим в служба на народните интереси, страстта, която имаме да са подвизаваме срещу неволите на народа, макар че нашите частни неволи да са тежки и претежки, не ни дават сърдце да са теглим от вестникарството, преди да направим последни усилия.

И ето ни решени да изтощим последните си сили; ето ни готови да са задължим, да са обзаемем, доколкото можем да са искарими поне първата година! Че щели сме дору и да са съсипем съвършено, това ний не щем ни да знаем, защото ний искаме да отговорим с почтеност на ония наши добри читатели и приятели, които с всяка готовност побързаха да ни насърдчат. Ще помолим обаче йоще един път всички ония, които по една или по друга причина не ни са платили до сега, да прибързат да ни внесат онова, което ни са дължи! Грехота пред Бога и срамота пред хората е да ни оставят в едно най-неволно и притеснително състояние, когато ни дължат и

когато вече им обаждаме, че от тях очакваме подкрепянето и издаването на листа си.^{“1}

В най-интензивния период на европейско нациоформиране, предвид исторически сложилите се обстоятелства на възраждане на българската култура през XIX век, периодичният ни печат се нагърбва със свръхфункции², които трябва да компенсират отсъствието на редица ключови институции и роли на националната държава. Това придава особена значимост на съществуването на пресата, нейното съдържание и поведение са генератори на обществения разговор на нацията. Всъщност те са едно от малкото осезаеми, видимо изразени проявления на нацията! Вероятно от това произтича наблюдаваният „синкретизъм“ в журналистическите форми и съдържания, който затруднява прокарването на „разделителна линия между тясно политическите издания и тези, които допълваха политическите си амбиции с по-широки културни или икономически цели.“³(Иван Илчев)³. Поради законови и политически пречки в етническото землище на българския народ не излизат важни и влиятелни вестници и списания – вестникарските ни центрове са в Цариград и в емиграция – т. е. българската преса на практика по чисто географски признак е **външна** за изконните български територии. В тази ситуация изглежда някак естествено тази медия да се нагърбва и с една неинституционализирана, но открито декларирана мисия – **на модернизирание и цивилизоване**. Практически за българската култура, която поради забавено-ускорени причини, преживява трескави и невинаги завършени метаморфози, пресата ни се явява **авангарден стимул**, цивилизационен агент, който трябва да „среща“ българското общество с европейските ценности и постижения, като внимава тази среща да не го хвърли в капана на криворазбраното май-

-
- 1 Сп. Ден, 26, 4 август 1875 (Към нашите сънародници). В същия ред на мисли и текстова композиция са апелите в: Македония, 82, 21 септ. 1870 (Сливен); Македония, 17, 27 април 1871 (Молим да ся чете); Македония, 31, 3 август 1871 (Да се чете); Македония, 6, 1 май 1872 (И пак Христос Возкресе); Право, 26, 24 август 1870 (Нашето огледало); Право, 47 и 48, 6 февруари 1872 (Титулярните спомоществатели); Право, 29, 28 септ. 1873 (Вестникарството у нас и нашите читатели); Век, 46, 15 ноември 1875; Век, 48, 30 ноември 1875; Век, 50, 13 декември 1875; Век, 52, 27 дек. 1875; в. Ден, 39, 10 юли 1876 (Към нашите подписници); Турция, Притурка към бр. 42, 5 дек. 1872 (Ний наближаваме).
 - 2 **Константинова, Здравка**. Държавност преди държавата. Свръхфункции на българската възрожденска журналистика. С., 2010.
 - 3 **Илчев, Иван**. Рекламата през Възраждането. С., 1995, с. 128.

мунско подражание или да го капсулира в шовинистично-ксенофобска рамка. В този процес е отредена водеща роля на редакциите, но не е изключен и идейно-творческият принос на публиката, изразен с дописки, преводни материали, коментари и анализи. Разпределение на ролите и интензитет на участието, сродни с наблюдаваните в дигиталната медийна и комуникационна версия.

В резултат на комплекс от причини българската култура се изгражда според принципа на **самоиздръжката и самоорганизацията**¹. В йерархията на добрите дела през Възраждането книжовното спомоществование като форма на културно дарителство, основана на взаимопомощ между създателите и консуматорите й², заема подчертано високо място. Появата на спомоществователството налага **трайни мотиви** в реториката на възрожденското време – за сравнението между изостаналия български народ и просветените европейски народи; за учението като единствен изход от духовния мрак и за път за връщане на миналата слава; за срама, който някои просветени българи изпитват от своите изпаднали сънародници (и затова или напускат страната и изобщо не помислят за тях, или се гърчечат и „влашеят“); за богатите дарители и за скъперниците и т. н. Постепенно се изгражда траен **лексикален комплекс за спомоществователството** като родолюбиво, любородно, душеспасително предприятие, в който за по-голяма убедителност се намесват и общопознати библейски топоси. Така парите, нужни за книгоиздаване, влизат в едно особено общуване, стават част от духа на едно време, белязано с неуморно изграждано преклонение пред книжовността, и раждат патетични думи на укор или благодарност³. Парите, дадени за култура, стават благословени, тъй като са похарчени за общото благо и за духовна храна – тяхното даване и разходване е аргумент за съпричастност на даващия към колективната кауза. Похвалите и даренията,

1 **Радкова, Румяна.** За самоиздръжката на българската култура през Възраждането. // Научна конференция Пари, думи, памет (3-4 април 2003 г.) <<http://www.bulgc18.com/pari/radkova.htm>>.

2 **Радев, Иван, Р. Русинов, Н. Аретов и др.** Енциклопедия на българската възрожденска литература (ред. Иван Радев), В. Търново, 1997, с. 690-692.

3 **Капралова, Недка.** Думи – пари, думи – памет или *венец безсмъртия* за книжевното спомоществование. // Научна конференция Пари, думи, памет (3-4 април 2003 г.) <<http://www.bulgc18.com/pari/kapralova.htm>>.

публикувани в периодичния печат, са своеобразни знаци на паметта¹, които носят заряда на подражателен пример.

От друга страна, медийната икономическа ситуация на Възраждането бива образно определяна от изследователите като „икономика на предизвестения фалит“ (Д. Лилова). Затова не са рядкост съкрушителните статистики и социологически срезове на спомоществователската пасивност на иначе четящата възрожденска публика². Ежеседмичните разpravии на тема „нередовно внасяне на абонаментните такси“ позволяват на учените да говорят даже за специфичен **„наказателен“ жанр** – подобен на инвектива срещу типажа на недобросъвестния спомоществовател. Използват се всякакви поводи. Текстовете на инвективите заемат видно място в организацията на вестникарското пространство – титулна страница, първа колона, често с повтарящо се във всеки брой неизменно съдържание, в краен случай с имената на неразплатилите се абонати³.

Обикновено се започва с търпеливи разяснения на тема „вестникът като стока“: „*Читателю – поучава Никола Генович, редактор на вестник „Турция“ – искаш вестник да четеш, земи, плати; не щеш, никой не те принуждава; недей зима; не туряй издателят му в безполезни масрафи*“⁴. После редакторът се осмелява да сочи „излишните“ пера в джоба на читателите си и да ги порицава за тяхната необяснима стиснатост по отношение на книжнината, като нерядко въображаемият диалог с публиката завършва във високите регистри на емоционалността: „*Немами средства, казвате; сиромаси сме, ся извинявате; лъжете, о окаяни братия, и лъжете лъжа голяма!...Оф! Перото пада от ръката ми и не знам вече какво да ви кажа*“⁵. Генович открито обвинява манталитета на публиката и цялото българско общество за преждевременно прекратилите живота си издания с иначе важна мисия: „... *Не само те* [спрените вестници – Д. А.] *не зеха никаква награда за своите високи подвизи, но още не можах да приберат*

1 **Дамянова, Румяна.** Знаци на паметта.// Научна конференция Пари, думи, памет (3-4 април 2003 г.) <<http://www.bulg18.com/pari/damyanova.htm>>.

2 **Лилова, Десислава.** Възрожденските значения на националното име. С., 2003.

3 Напредък, 88, 2 април 1876 (Пред Великден).

4 Турция, 28, 30 януари 186 (Кое и какво е било досега попрището на българската журналистика). Цит. по: **Лилова, Десислава.** Пос. съч., с. 113.

5 Славейков, Петко. Нашата книжнина – Гайда, 15, 30 януари 1865; Генович, Никола. О, несвесен народ! – Турция, г. I, бр. 48, 19 юни 1865. – Цит. по: **Лилова, Десислава.** Пос. съч., с. 114-115.

и парите на спомоществованията си, пари, които те са откъснали от душата си, **за да просвещават един неблагоприятен и грубав народ.**¹.

Наказателните мерки на редакциите не променят много състоянието на пресата, въпреки всевъзможните съобщения, които в някои вестници еволюират в своята настойчивост в цяла рубрика („Досадителний отдел“ във вестник „Право“²) или почти задължителен композиционен елемент на всеки брой. Средностатистически животът на периодичните издания варира около година и половина, а пет пълни годишнини се смятат за библейска възраст. Като взема предвид високата цена на абонаментната такса, Десислава Лилова обобщава, че провалът на абонаментните кампании е предизвестен и няма нищо общо с „качеството“ и манталитета или културните навици на народа. На практика единственият начин да се пристъпи към издаване на вестник е да се намери първоначален капитал, но за „предизвестения фалит“ вина има и пренебрежимо малкият дял на рекламата – само в 28% от 65-те по-важни възрожденски издания се появяват платени обявления³. Припомняме отказа на Златко Енев да допусне рекламата в своеобразния си културен „храм“ (или ако ни е позволено по-нетрадиционно сравнение – „площад“) на словото. Аналогията е очевидна, дисонансът на контекста – също. През Възраждането рекламата в пресата е маргинална пазарна стратегия и практика, все още неинтериоризирана в общественото съзнание, докато днес е подразбиращ се елемент от икономическата функция на медиите, толкова могъщ в своето присъствие, че автоматично препраща към темата за зависимостта и манипулацията.

По своя профил и обществено предназначение раждащият се български печат е обречен бизнес с идеална цел, съществуващ напук на пазарната философия. Идеологическите му основи предопределят фалита... Това е цената, която мисията налага.

Възраждането предлага първообраза на **демократично спонсорство** (контрапункт на феодалния тип аристократично меценатство, достъпно на избрани образовани и финансово обезпечени прослойки на обществото, които единствени могат да разберат, подпомогнат и прите-

1 Генович, Никола. Кое и какво е било досега попрището на българската журналистика? – Турция, г. I, бр. 28, 30 януари 1865. – Цит по: **Лилова, Десислава**. Пос. съч.

2 Право, 43, 21 дек. 1870 (Досадителний отдел).

3 **Лилова, Десислава**. Пос. съч., с. 116-118.

жават творчеството). Зад този вид подпомагане на медиите обаче има много по-дълбок смислов и функционален план.

Защо възрожденските редактори превръщат темата за абонамента във важна част от обществения дневен ред? Причините са прагматична и идеологическа. Само редовните читатели и екзистенциалната зависимост на печата от потребителите му са в основата на финансовото му оцеляване. От друга страна, вестникарите се опитват да наложат абонирането за периодиката като критерий за национална идентичност, за индивидуална съпричастност към важните цели на колектива, преповтаряни и потвърждавани като мантра във всеки брой на изданията. Безспорно най-големи заслуги за превръщането на абонамента в тест за национална идентичност има Петко Славейков. Според статистическо преброяване на Жана Драгнева, една пета от материалите във възрожденския печат на културно-просветни въпроси са публикувани от Славейков, а проблемите на периодичната преса са засегнати в 90 статии в неговите издания¹.

Личният ангажимент към каузата на медията не е обезпечен институционално, но е постоянна тема в публичния разговор на обществото. В следването на европейския пример на нациоформиране и еманципация постепенно се открива пряка взаимовръзка между характера и степента на зрялост на етническият колектив и броя на неговите членове, абонирани за периодични издания. В случая абонаментът започва да се третира като символичен вот – изява на личната воля, с което читателят – „гласоподавател“ декларира принадлежността си към въображаемата група анонимни и взаимно непознати хора, споделящи наследството на миналото, но и представата за бъдещето. Периодичният печат поема функциите на трибуна от парламентарен тип, от която оторизирани представители на народа защитават общите интереси. Следователно, абонаментът излиза от културната и пазарната парадигма и навлиза в полето на властовите отношения. В така създадената от интелектуалците – редактори въображаема свръхлиберална схема системата на периодичния печат е виртуална държава, вестниците функционират като парламент, абонаментът е форма на демократичен вот. Затова е важно периодичните издания да имат абонати – в противен случай вестниците и списанията престават да бъдат „обществени органи“, защото не

1 Пак там, с. 119 – 121.

получават необходимите правомощия „отдолу“. Субсидирането от някаква институция се третира като особено дискредитиращ вариант за публичния образ на изданието¹. Тази логика се основава на презумпцията, че само участието в „референдум“ произвежда читателите в граждани, а колектива им – в нация² по логиката „ставаш част, когато проявиш съпричастност“. Последното по стечение на обстоятелствата сега е актуална за българското общество тема.

ПОСЛЕСЛОВ. След първоначалното написване и представяне на този текст, „Либерален преглед“ направи знаково, но предвидимо отстъпление от демократичния си замисъл на всеобща трибуна за разговор по екзистенциалните обществени проблеми, като декларира намерение за въвеждане на абонамента и „привилегиите на членството“³, т. е. да селектира аудиторията си според финансовите ѝ заслуги на спонсор и да диференцира достъпа до текстовете според принципа „плащаш – получаваш всичко с отлично качество; не плащаш – получаваш минимум“. Пазарната среда налага безпощадно своите правила върху всеки културен продукт, посмял да я предизвика с игнориране. Така списанието, което щеше да тревожи, да просветлява, да издига културно българското общество, ще продължи да го прави..., но предимно с разтревожените, просветлените и културно ориентирани⁴. Списанието (поне в намеренията си) в демократичната интернет среда стана елитарно не само по съдържателни качества, но и по потребление. Всъщност в своето двулико и двусъдържателно меню списанието включва и хляб, и пасти, меню за богати (или щедри) и меню за бедни (или стиснати). Проблемът не е в това, а в невъзможността да се реализира предпоставената мисия

1 Днес този аргумент отслабва. При „ЛП“ имаме делегиране на обществен кредит, свързан с властовите механизми на участие в медийната среда. В края на 2012 г. се лансира призивът на Енев да се увеличи броят на абонатите на 10 000, което би превърнало „ЛП“ по европейските стандарти в „Издание със сериозна значимост за настоящия момент в развитието на българската култура“ и респективно би могло да получи евросубсидия. Така обемът на публиката, иначе признак за степен на медийно влияние върху обществото, е критерият, който мотивира издателя да бъде крайно настойчив в публичното си присъствие пред аудиторията. Изглежда количествените измерения на публиката, делегирала чрез своето доверие легитимност на медията и нейните идеи, се измерват не само по вътреобщностните, а по международните бюрократични стандарти.

2 **Лилова, Десислава.** Цит. съч., с. 123-126.

3 **Енев, Златко.** За дребните привилегии на членството. <<https://librev.com/component/content/article?id=2005>>.

4 **Енев, Златко.** За резултатите от нашата анкета (Бюлетин от 4.6.2013).

постепенно да се затваря онази пропаст между информационно богати и информационно бедни (които не са без интерпретативни качества и бързо могат да наваксат липсите, ако попаднат в подходящата комуникационна среда. Дотогава те, разбира се, са неспособни да оценят „дара“ на познанието и, респективно, остават скептично настроени към идеята за някаква отплата). А доказано е, че информационната пропаст се затваря много по-бързо, когато ЧЕТЕШ¹, а не просто „гълташ“ образи и звуци в пасиран вид, заплеснат по безкрайната витрина от шарени медийни предложения за действителността.

Източник

Десислава Андреева е главен асистент към катедра „Библиотекознание, масови комуникации, чужди езици“ на ВТУ. Основни сфери на научни интереси: политическа история на Българското възраждане, история на българската и чуждестранната журналистика, теория на масовите комуникации. Автор на монографията „Възрожденецът Пантелей Кисимов. Опит за просопография“ (2002).

Коментари (7)

- 20-08-2014|**Златко**

Една доста изненадваща за мен статия, която ме кара да се чувствам малко по-внимателно наблюдаван, отколкото съм предполагал (а и отколкото ми е лесно да приема, за да бъда откровен). Но това, предполагам е (една от) цените на онова, с което съм се захванал...

1 **Буркарт, Роланд.** Наука за комуникацията. С., 2000, с. 190; **Кунчик, М., А. Ципфел.** Въведение в науката за публицистика и комуникации. С., 1997, с. 181-186. <http://www.newmedia21.eu/analizi/redaktsionniyat-apel-sashtnost-i-paraleli-3/>

• 20-08-2014|Златко

Сега, понеже текстът все пак е с доста задна дата, тук няколко пояснения, които, надявам се, ще обогатят посланието и съдържанието му:

Значи, първо: илюзията, че списанието, издателят му или не знам кой още, биха могли да съществуват въз основа на някаква спомоществователска дейност (доброволна или не), в хода на годините лека-полека отстъпи място на едно сравнително простичко заключение: пари няма, действай! Това, както изглежда, е реалността на българската култура, откак я има. Благодаря на авторката за по-ясното уточняване на (според мен срамните) и абсолютно директни паралели с културната реалност на Възраждането, които правят повече от ясно, че за около сто и петдесет години в тази страна не се е променило почти нищо, поне в това отношение. България и нейните жители продължават да си бъдат принципно незаинтересувани от една култура, която не им се поднася или във формата на **безобразно предъвкан, смачкан и сведен до сурогат продукт**, или **безплатно** (впрочем, има и друг вариант: културата да им се „предлага“ задължително – защото в това пък самият аз виждам единственото обяснение на феномена за сравнително по-широката разпространеност на някакъв вид „висока култура“ по тоталитарно време; от друга страна, очевидният аспект на едностранно контролиране естествено унищожава идеята за „култура“, поне в този последен вариант). Популярните в днешна България сурогати, предимно под формата на жълта преса и хаотично превеждана чужда литература, без каквито и да било опити за провеждане на видима и разбираема издателска политика, поне от страна на най-големите, комай само потвърждават всичко това. (Впрочем, това в никакъв случай не е случайно, тъй като съдбата на последователно-високо-културни издателства като например „Атлантис КЛ“ показва повече от ясно, че за такива начинания пазар в България НЯМА).

Няма пазар и за продуктите на „Либерален преглед“, разбира се. В което се заключава и най-простичкото обяснение на факта, че списанието продължава да съществува в непроменена форма през всичките тези години. Ако би се намирало под натиска на българския пазар, в каквата и да било форма, то няма съмнение, че резултатът би бил неизбежно „пожълтяване“ и „спускане долу на земята“, както най-вероятно се случва с огромната част от подобни начинания в днешния модус на съществуване на тази страна. „Свободата“ в днешна България означава

свобода да бъдеш като всички, или поне като огромната част от хората, живеещи в това място-джунгла. Изяждаш всичко, каквото успееш да докопаш, вардиш се да не бъдеш изяден/а от своя страна – и това май е всичко, или поне по-голямата част от всичко, в неговия български вариант.

Но, за да се върнем към малко по-практически и по-реални неща. Един от феномените, които не престават да ме занимават и забавляват е непрестанната и, бих казал, хамелеонска, способност на повечето от нас (не изключвам себе си, разбира се), да виждат в самите себе си някакво абсолютно изключение от „българското“, но заедно с това да провеждат най-последователно поведение на „българскост“. Имам пред вид простичкия факт, че сред хилядите „образовани“ и „просветени“ читатели на списанието (особено ония от тях, които като мен живеят в чужбина, тоест животът им действително се различава от непосредствено-българския, поне на чисто битово ниво), дотук се намери една-единствена дама, която възприема контакта си към списанието и като ангажимент, а не само и единствено като първородно право на „безплатна лапачка“. Или, с други думи, която прави РЕДОВНИ парични вноски, според финансовите си възможности. Всичко останало ЛАПА КЮФТЕТАТА – „просветено и образовано“, в хода на вече доста години.

(Впрочем, има и един господин; също като в рая или в Ноевия ковчег, предполагам: има си от всичко, но само по една двойка)

Но, майната му, с горчиви приказки пак нищо няма да променим. Важното заключение – и от текста, и от моя коментар е, че нещата в тази част на континента никак не щат да помръднат, при всичката привидна динамика и пъстрота на променящия се свят. Продължаваме с оцеляването, продължаваме с привиждането, продължаваме с изчакването да премине и тая буря.

Останалото? Ами имал си бол пари, платил си. Какво толкова?

- 20-08-2014|Златко

За онези, които не четат до края: послесловът на статията е, разбира се, вече напълно не-актуален. Не че го направих по свободна воля, но абонаментният модел беше премахнат почти веднага, тъй като чителската аудитория се отдръпна с космическа скорост, а постъпленията така и не успяха да посрещнат дори и най-скромните ми представи. С други думи: списанието или ще остане безплатно, или ще престане да

съществува. Въпросът с търсенето на рекламодатели, боя се, също не е на дневен ред. За мен това е унижителна работа, да си го кажа право (списанието е прекалено дребен, да не кажа несъществуващ, играч в безбрежния медиен ландшафт на България), а и търсенето на финансова помощ винаги досега ме е поставяло в толкова унижителна, толкова психически непоносима ситуация, че предпочитам вече да не го правя. Види се, в тоя с вас наш живот ще я изкараме така – във взаимно пренебрежение и незабелязване...

- 20-08-2014|**Благо**

Озадачен съм, но ми се струва, че академичността на текста е промукана от зле прикрита жълтеникава недобронамереност. Третата част прелива от вълна на облекчение, че нещо, което дълго време ти е бодяло очите, най-сетне си успял да го натикаш в някакво клише и вече можеш да го поставиш на прашния рафт „Тия са ми ясни, как не...“.

Обръщам се към Златко. Дали от леност или от предубеждение, но аз лично, а предполагам, че не съм изключение, влизам в банка само ако много се налага/не понасям чакането, формулярите, чиновниците.../, но виж, ако мога да си плащам например седмичния абонамент чрез есемес, то всеки понеделник очаквай съобщение/нямам никаква представа дали тази идея е осъществима и доколко би се възприела/.

- 20-08-2014|**Златко**

Самият аз нямам усещане за недобронамереност. Но, разбира се, това е възможно.

Що се отнася до възможностите за собствен принос – ти си сред по-младите и по-динамични читатели, Благо. Предполагам, че PayPal не ти е непознат. Това е основното средство за заплащане сред кръга от хора, с които работя, а и моето собствено, също. Инак в банка аз също много рядко влизам...

- 24-08-2014|**Пенка**

През последните две години три пъти съм влизала в Райфайзенбанк, двата пъти, за да си платя абонамента за ЛП. Не е толкова страшно, нито по-скъпо от ходене на зъболекар.

- 24-08-2014|**Prof. Dr.med. Chr. Mutafov, Dr**

Zlatko, Tsqlata statiq na G-zha Andreeva e edno spekulativno naukoo-brazno dardorene na „uchen“, kojto ne znae s kakvo da se zahvane... LP e naj-dobroto v obshto tsivilizatsionen aspekt bulgarsko – nezavisimo! – spisanie! S Uvazhenie!

Ще чакам дъгата

Автор: Владимир Шумелов

Казвам се Рòман и пиша роман.

Този роман се ражда по силата на сключен договор. Би трябвало. Трябва да го напиша в рамките на година. Парите са 10 бона плюс трудов договор и стаж за годината. Не е много, но е нещо, когато си видял две и двеста. И когато си писател.

Започвам. Мисля, че се готвих достатъчно дълго. От оня „Уестърн“, който пишехме с група откачалки в Плевенската школа за запасни офицери (всеки започваше нова глава или част от нея, а другите двама дописваха, после остана един, който правеше и илюстрациите по съвместителство; това беше в началото, а после аз го поех сам и с прекъсвания, малко по малко, го писах в продължение на 15-тина години – от 1976-а до 1991 г.). Началото обаче беше в четенето, ерудицията, рутината, която добих в университета, а след това и в различните относително по-креативни среди, в които се движех. Винаги съм знаел, че трябва да пиша. Не бързах. Нямаше закъде в епохата на Брежнев. Не бързах особено и по времето на Горбачов. Трупах опит, докато си почивах с текстове от типа на „Уестърн“ – сатирично-несериозни, абсурдистки, намигащи, саркастични, (само)иронични и парадоксални, в крайна сметка – нещо за лично ползване. „Уестърнът“ и до днес стои така върху компютъра и с една бяла разпечатка. Започнах, разбира се, да пиша по онзи старомоден начин на ръка и после преписвах на пишеща машинка в ония тоталитарни времена, когато нямаше компютри и свобода на словото. Имаше гол ентусиазъм и непукизъм. И много четене, предимно на преводни автори, които през 80-те не липсваха на пазара.

Един от тях беше Реймънд Карвър (1938–1988). През 89-а, когато мислех, че вече съм готов писател и ми трябваше само една крачка към готовите книги, купих томчето му „Катедрала“ (НК). Именно той – доста странен и донякъде страничен на голямата литература американец (така смятах тогава) – ме подтикна да направя реалност всичките си

фикции около писането. След него не можеш да тъпчеш на едно място – сядаш, пишеш, издаваш и обираш наградите. Не е нужно да казвам какво обичам у него, защото повечето от триковете и начина му на писане вече бях съзрял и при мен (привидната фабула, нагнетяване на напрежението – трилърното, акцентиране върху външни, на пръв поглед маловажни детайли, киномонтажната техника, неочакваните гледни точки – обикновено „отвътре“, нарушаването на наративната логика, „минимализмът“...). Но и още: „Без номера. И туйто. Мразя игричките. При първия намек за номера и ефектничене в литературен текст, все едно дали са евтини или безкрайно сложни, аз си плюя на петите. Триковете са крайно отегчителни, а аз лесно се отегчавам, сигурно заради трудната си концентрация. Все едно дали писането е изключително духовито и завъртяно, или е откровено лъжи-мажи, тези неща ме приспиват. Писателите нямат нужда от номера и ефекти, дори не се налага и да се правят на особено умни. Ако ще да го вземат за глупак, един писател понякога трябва да бъде способен просто да зяпне в почуда пред нещо – залез или стара обувка, – в абсолютно и естествено удивление“ („Записки на разказвача“).

По-късно разбрах, че е и много добър поет. През 80-те публикува четири стихосбирки, като последната „Нова пътека до водопада“ излиза посмъртно през 1989-а. На български се появи едва през 2008 г. стихосбирката „Късмет“ – обединяваща поезия от четирите му книги. Ако бъдем редуccionисти – поезията му е наративна, но какво ли значи това само по себе си?

И други: вездесъщите Хемингуей, Фицджералд, Фокнър, Томас Улф, Джон Стайнбек, Джоузеф Хелър, Труман Капоти, Кърт Вонегът, Уилям Тревър, Джон Ъпдайк, Кен Киси, Джек Керуак, Чандлър, „новите романисти“, Кафка, Камю (и екзистенциалистите), Джеймс Олдридж, Макс Фриш, Гюнтер Грас, Греъм Грийн, С. Моъм, Джеръм Д. Селинджър, Кортасар, Маркес, Патрик Зюскинд, Рей Бредбъри... Хаос. Пълен. Без да включваме руснаците от „перестройката“.

Има моменти, когато търся, и те ми носят щастие. Не го намирам, естествено. Щастие! Когато го осъзнавам, ставам циничен – мрачната маска на отбраната, на загубеното самочувствие и комплексите.

В „Черната кутия“ Амос Оз пише, че според Бернанос в дълбоката същина на нещастieto се крие щастieto. За евреите то е християнска митология, то няма нищо общо с гръцката евдемония. В юдаизма така-

ва идея – за щастие – не съществува, в Библията няма дума за щастие. Пак там Оз цитира Ерих Хофер от „Истинският вярващ“: „За да запълни празния си, стерилен живот, човек или увисва на врата на другите, или се протяга към гърлата им“.

Перманентното ми писане преминава в елипси, а те избеляват, превръщат се в бяло писмо. Тогава изтръпвам, ръката ми се отпуска, светът почернява, тялото ме боли, болката пронизва душата ми, но резултатът е нулев. Нищо. Нищо. Нищо...

Казват, че тогава се изчерпваме. Свършваме. Депресия. *Black ass.Suicide*. Като Хем.

Но не. Докато пиша, докато дишам, усещам тръпката на хищник, подушил плячка. Тогава пиша и искам да преживявам, да усещам кръвта на живота. Искam да живея пълноценно, неморално. Тогава се възраждам. Първо чувствам лек гъдел, кожата ми се затопля, зачервява, възбуждам се. Вземам се в ръце. И нещата потръгват. Хоризонтът става видим, приближава се. Все пак, когато поемам към него, осъзнавам неговата безкрайност, своето нищожество. И така – безкрай.

Докато пишеш, винаги се изправяш пред Тайната... Защо? Не знам. През 1922 г. Хемингвей е вече в Париж с първата си съпруга Хедли. Там пише, ходи насам-натам, среща се с интересни хора. Отбива се в Люксембургския музей, защото „в „Ротонда“ ще намерите всичко друго освен сериозни художници“ („Американската бохема в Париж“, в. „Торонто стар уикли“, 25.05.1922 г.). „Ходех там почти всеки ден заради Сезан и за да погледам платната на Мане и Моне, а така също и на другите импресионисти, с които се бях запознал най-напред в Института по изкуствата в Чикаго. Живописата на Сезан ме учеше, че не е достатъчно само верни, прости изречения, за да придадеш на разказа онзи обхват и дълбочина, които се мъчех да постигна. Аз се учех от много неща, но не бих могъл да обясня на какво точно. Но това е всъщност и тайна.“

Имал съм, всички са го имали, периоди, в които гладът и безсмисленото съществуване са замъглявали ума ми. За каква тайна, боже, може да става дума. Психотерапевтични текстове, курсове, семинари (*Себепознание*), тъпни. Фройд, Лакан, Коелю, Букай и тъпни празноглавци. Дан Браун, Елизабет Дженкинс, Ронда Бърн (книгата и филма „Тайната“), Карл Луелин Вешке и д-р Джо Слейт, Вадим Зеланд, Дейвид Фроли и Стефан Райчев Чакъров. Духовни учения, мистика и енигматика. Методи за промяна на реалността и ето такива заглавия: „Как да се справим със

скупата и липсата на мотивация“, „Йога на смеха – връщане към детската жизнерадостност“, „Преодоляване на емоционалните травми от детството“, „Силата на целта и поемането на отговорност“, „Можем ли да привлечем късмета на своя страна?“, „Как да променим манталитета на жертва и да си възвърнем силата?“, „Обичта към себе и нашите избори“... Книги от типа на „Ти си промяната“ на Роси Вак [Вакъвчиева].

Имали сме периоди на хлътване по психоанализата. Не вярвахме, че тя се е институционализирила до степен на християнската традиция, докато не прочетохме Мишел Фуко и Жил Делёз. А след това и критиката „отвътре“: Жак Лакан, Феликс Гатари, Люс Иригаре, Ерих Фром, феминистките критици на Фройд.

Моят избор е бил винаги един – да открия тайната на писането, когато съм нахранен и доволен от живота, който живея. *The TrueSecret of Writing*. Когато пиша, винаги чета добра книга. Понякога няколко добри книги. Спомням си Реймон Кьоно и неговата „Упражнения по стил“ (1947; многократно издавана на български), един от многото, които беше чукала Айрис Мърдок, но всички започвахме от уроците на Папа. Уроци, които завършваха в изчерпването, *black ass*, клиниката „Мейо“ и *suiside*. Причините? Физически проблеми, но всъщност остаряване и липса на късмет, както и такива от психологическо естество – натрапчиви идеи, самозаблуди, параноичен страх от бедност и преследване, дълбока депресия, невъзможност за работа и под.

Така или иначе в крайна сметка Хемингуей влиза в болницата „Сейнт Мери“ към клиниката „Мейо“ в Рочестър, Минесота, което определено е грешка. Там е подложен на електроконвулсна терапия (през декември 1960 г. му правят между 11 и 15 електрошока; нека отбележим, че на подобна терапия са подлагани Лоуел, Антонен Арто, Силвия Плат...). През януари 1961 г. Хемингуей излиза от „Мейо“ и се връща със самолет в Кечъм, Айдахо. През февруари трябва да напише адрес до президента Кенеди от няколко изречения, което му отнема цяла седмица. Лойд Арнолд казва по повод трагедията: „Той не можеше да пише повече, той беше свършен“. През пролетта на 1961 г. влиза повторно в „Мейо“ и е подложен на още 10 електрошока. Два дни след завръщането си от втория престой в клиниката Хемингуей, на 2 юли, се самоубива с любимата си пушка. През същата година той си задава въпроса: „Какво го интересува един мъж?“ И отговаря: „Да работи добре. Да яде и пие с приятелите си. Да се наслаждава в леглото. Аз нямам нито едно от тези неща“.

Писането? „Писането е самото занимание. Един писател трябва ежедневно да предизвиква и отстоява безсмъртието или да се откаже

от него.“ (Хемингвей). Звучи велико. Хемингвей изрича (пише) прости неща (истини), които звучат велико.

Българинът обича и почита Хемингвей. За забравим пишешите от 60-те, 70-те и пр. години насам. Ние си имаме ресторант „Хемингвей“ в Пловдив (ул. „Гурко“ 11). Не съм бил там, но бих бил, ако има нещо от духа на онова време и от него. Подозирам, че е все пак само ресторант. Може би не е по-различен и този „Хемингвей“ в Баня (шкембе чорба от 2.49 лв.), който е комплекс и включва ресторант/кафе, бар, барбекю и фреш бар. Ресторант „Hemingway“ – Балчик, е нещо по-различно. Част от комплекса „Марина сити“, близо до яхтеното пристанище на градчето. Готин – три звезди, акцент върху морските дарове. Имам си и риболовен магазин „Хемингвей“ в софийския квартал „Гео Милев“ – въдици, макари, примамки, карабини и вирбели, куки, гащеризони, ботуши, якета, чанти, чепарета, мухи и всякакви такива. С ресторанта „Хемингвей“ в Несебър нещата са по-сериозни. Ето думите на режисьора Светослав Овчаров: „Едни гости от Щатите се върнаха от морето и ми разказаха, че в Несебър имало ресторант „Хемингвей“. Попитали защо е кръстен така. Собственикът отговорил: „Е, не знаете ли? Хемингвей е бил изхвърлен от Ориент експрес на една малка гара в България. Тук имал любовна история с една нашенка. Гостите от Америка бяха достатъчно деликатни да не ми кажат дали собственикът не се е изкарал потомък на Хемингвей. Всъщност това е доказателство, че понякога не киното уподобява живота, а животът – киното. Всичко, което се случва в моя филм „Единствената любовна история, която Хемингвей не описа“, е измислица“. Е, не всичко... Макар че не само аз не харесвам особено тази българска лента, „Единствената любовна история, която Хемингвей не описа“ печели наградата на Балканския филмов фонд за сценарий в Солун (2004) и наградата на публиката за игрални филми на Югоизточния филмов фестивал в Лос Анджелис (съвм. с една документална турска продукция, 6.05.2010 г.).

Понякога се чувствам празен като гроб преди погребение, както пише Имант Зиедонис в една от епифаниите си. Дори по-зле. Наистина не съм разочарован. Но съм много уморен, тъжен и угнетен. И изолиран. Трудно е да живееш сред тая нищета. Всичко е толкова грозно и посредствено и нищо не вдъхва бодрост. И особено трудно е да пишеш сред този нездравословен климат, когато си обезверен. Нужна ми е смелост (не „физическа“), за да „противостоя на присъдата на обкръжението“...

... От време на време припадам. Пропадам някъде за секунди или повече, а като се свестя... Като си помисля, припадал съм може би пет-шест пъти. Първият (или първите няколко) бяха свързани с проблемите на рамото ми, което бях начупил в първи клас (може би през късната есен на 1965-а), операцията във Военна болница продължи пет часа, за да сложат някакъв платинен „пирон“ в ябълката на костта, а след година се наложи повторна операция поради гангрена. Тогава припадах, и то беше оправдано. После се оправих, в годините след това тренирах спортна гимнастика...

(След средата на 80-те) „Дълго беше сам. Във фабриката работеше като насън, общуваше като насън, а прибереше ли се в празния апартамент, посрещаха го спуснатите щори; тъмнината го приканваше, независимо коя смяна беше – ела, прегърни ме и разкажи на хората как живеем...

От унеса го изкара телефонният звън: „Аз съм, братовчед, прескочи ако искаш до нас, няма да помагаш...“ Отиде, Ванката живееше отсреща, а в момента, въпреки желанието си, не можеше да работи. В кухничката бяха трима – майсторът, Ванката и баща му. Там пиха коняк, после поприказваха, но до съзнанието му не достигаше почти нищо, думите и тютюневият дим го обгръщаха и му ставаше леко, почти неземно, а когато си тръгна след час, припадна до входната врата. Уморен беше и беше пил на гладно.“

После след средата на 90-те пак припадах и то беше свързано с язвата ми, или поне така си въобразявах. Тогава живеех лошо, но пишех и издавах добре. След последния припадък през 2010-а се изплаших. До смърт. Но за него – друг път.

Прочее, винаги след припадък или по време на операция сънят ми е цветен, често радостен, и по-често предхождан от неизбродима бяла мъгла...

Удивително е какъв страх изпитва писателят, когато завършва една книга. Сбърках ли някъде? Накърних ли нещо? Достатъчно честен ли бях? Ето такива въпроси. И още. Но в случая знаех, че трябва да сложа точка, и я сложих. Една топла, човешка, любяща точка. Знаех, че след нея ще продължа. Но не знаех причината, поради която щях да го сторя. Търсех причината, за да сложа точката, и не я намирах. Най-лесното бе да разкажа една история. История като приказка. С начало, среда и край. Честно. Но не можех, или не исках.

„Съществува – казва Калин Янакиев, – в глобален план съществува усещане за изчерпване на историята. Не в смисъл, че тя е катастрофирала, а в смисъл, че сме разочаровани от всички „проекти“, от „осъществяването“ на човечеството изобщо. Имаме чувството, че оттук-нататък животът ще продължава „и така нататък“. Какви са последиците за антропологията от това особено „историческо униние“? А за литературата?

Когато дописвах и сглобявах сборника „И така нататък“ имах предвид една такава семантика на заглавието: продължение, надежда, оптимизъм, струпване/множество, знак за безкраен ред/редица, изреждане (безлично), несвършване/липса на край, незавършване, ескизност, изменчивост на един свят, който позволява да бъде моделиран, повторемост, *déjà-vu*. И т. н. Сборникът бе изпълнен с познати посмодерни техники и имитация на „лекото/лесно“ писане, но постромантически като въздействие, с ударение върху тъгата и меланхолията. И не маловажно – това бе една авторефлексивна/самовглъбена/самовглеждаща се белетристика; белетристика, която дори заложила на автентичното (в биографичното), си оставаше *симулативна*, което означаваше много неща – че в годините на новия век вече свободно използваме хватките на жанровото (не само в литературата) взаимопроникване и симулативното смесване на естетически с етически категории. Което от друга страна променя рецепцията на литературата.

По-късно четяхме всичко и имитирахме всичко – къде успешно, къде не. Но отбягвах организирания литературен живот, кръжоците, съюзите и подобните литературици. Всъщност се отбягвахме взаимно. Да не забравя и оная безсмислена отврат курсовете по творческо писане, толкова актуална днес. Писането е мислене, а то не се учи на курсове. Сега не е така и това пречи точно толкова, колкото и помага. Следя внимателно за стила и бекграунда в книгата. Понякога дори отдавам повече значение на бекграунда...

В едно парче на „Pink Floyd“ от „Meddle“ фонът (бекграундът) е част от химна на футболния отбор „Ливърпул“. Текстовете на/за „Pink Floyd“ в едноименната ми книга играят ролята на такъв „бекграунд“. Знам, че спойката между различните текстове е рехавя, както е рехавя и жанрово аморфна самата книга; като цяло тя стои може би повече до литературния дневник или по-точно – отново както в предишните ми есеистично-критически книги – до литературния албум (като онези със стари снимки).

Този път наистина ще напиша романа, навивам се, се го свърша, ще си седна на задника и ще го ликвидирам. Но дотогава ще побездействам. Ще почета. Ето такива книги, които във времето бях пропуснал: „Лятото преди мрака“ на Дорис Лесинг (Нобел за 2007 г.), „Бял шум“ на Дон ДеЛило (какъв постмодернизъм, боже, и къде съм бил в средата на 80-те, какви съм ги вдявал, когато с този роман ДеЛило печели Националната литературна награда за 1985 г.)... Понякога не чета, зяпам мухите и слушам (това е националното *Дарик радио*) Радослав Парушев – Чарли. Чарли е на 33 години и е писател. Издал е четвъртата си книга, нещо като философски роман. Още се увлича от хората и историите. Аз не. Поне от историите.

Пиша отделните текстове в книгата в тъга и това е лошо. Добрите книги се раждат под напора на чувства, докато тъгата е състояние.

Преди сто години обичах есента. Сега – пролетта. Обяснимо. Не че очаквам светът да се промени. По-скоро усещането е физиологично – като трепет, аромати; когато вятърът е южен, но подухва леко, довява до ноздрите ти дъх на цъфнали дървета, които все още не са се раззеленили достатъчно, небето е прозрачно синьо, а въздухът кристален и още хладен и кой знае защо ти се вие свят, а коленете ти омекват. После вятърът се усилва – идва фьонът, този път през март. След него – дъжд и студ. Буря. Накрая пролетта побеждава. Отново е топло и слушам въздишките на земята.

Отнякъде се носи „The Division Bell“... А после финалът на „Sheep“ от „Animals“ – моят фаворит от албума, както пише един приятел.

Оставам, въпреки всичко, което се ниже през и покрай мен, скептик и циничен моралист (като Чоран, Монтен, Бекет). Може би това е страхът от смъртта? („Който успее да победи страха, може да се смята за безсмъртен“, казва Чоран.)

Когато сме малки, всички мислим, че сме особени, различни. Преди четвърти клас си въобразявах тая различност като за изхвърленост отвсякъде. Сирак. Дори като за дошъл отгоре, космически „пришълец“. Беше модно, посрещяхме тук първия космонавт и под. Но то си имаше оправдание във времето на соца. Беше започнала индустриализацията и обезлюдяването на малките селища, а майките и бащите ни ходеха да бачкат, а „те“ се правеха, че им плащат. Малките издънки на соца стояха вкъщи или скитореха по улиците, а през ваканциите бяха из селата на родината; после възприели лицемерния морал, отговаря-

ха както е удобно. Много години след това прочетох Харуки Мураками, който използваше думите точно: *различният* просто е от хората, които не се предоверяват на здравия разум, подхождат нестандартно към нещата (такава е библиотекарката Саеки-сан). Докато *особеният* човек обикновено носи някакъв проблем (здравословен, психически, социален), т. е. той е комплексирани вътрешно (такъв е главният герой Кафка Тамура, Нака-та, библиотекарят Ошима; вж. „Кафка на плажа“, изд. „Колибри“, С., 2006). За Мураками всъщност никога не съм писал, не знам защо, въпреки че го харесвам, може би „поколенчески“, а кой знае (вж. още „Спутник, моя любов“, „Норвежка гора“). Обичам писателите, за които мога да си водя записки, които чета с молив в ръка. Не знам, може би чакам да умре (ако не го преваря), или да му дадат най-сетне Нобел (роден е през 1949-а). Може би като Орхан Памук, като писателите, които можеш да цитираш: „– И не ти трябват „идеали“, предполагам. – Никак. В живота няма място за идеали. Той изисква стандартно поведение.“ (с. 67 от „Кафка на плажа“; сп. героя Нагасава „стандартно поведение“ означава да бъдеш „джентълмен“, т. е. „човек, който прави не каквото иска, а каквото трябва“. Или „Смъртта на всеки мъж започва със смъртта на баща му“. (финалното изречение на есето „Моят баща“ (в „Куфарът на моя баща“ – Нобеловата му реч от 2006 г.). Странно защо и Георги Господинов пише за бащата на много места. Би трябвало да заработи Едиповия комплекс! Ето, аз пиша за майка си така:

Черешова задушница

Майка ми Клара почина. Инсултът я довърши десет години след смъртта на баща ми. И понеже през последните години я виждах рядко, чувството за вина у мен се задълбочи неимоверно. Когато се прибрахме от гробището с брат ми в голямата селска къща, беше 12 часа на обяд. Седяхме под асмите, откъм центъра се чу протяжният вой на сирена. Беше 2 юни. Станахме прави до циментовата чешма пред къщата и си спомних за една проза на Дамян П. Дамянов, в която разсъждаваше за паметта на поколенията, за липсващата памет, за забравата. През съзнанието ми преминаха страници от отдавна прочетени книги, в които мои стари „приятели“ пишеха за своите майки – „Кратко писмо за дълга раздяла“ на Петер Хандке, „Спомагателни глаголи на сърцето“ от Петер Естерхази, „Дневник на скръбта на Ролан Барт. Спомних си и много други неща – преживени и прочетени: в „Бял шум“ на ДеЛило двама колежански преподаватели си прехвърлят топката на тема „май-

ка“. „Хитлер обожавал майка си“ – започва единият, декан на факултета по хитлеристика. „Елвис и Гладис обичали да се гушкат и гаят“ – продължава другият, визирайки Краля на рока. Родителката на Хитлер се нарича Клара. „Хитлер бил мързеливо хлапе. Бележникът му бил пълен с двойки. Ала Клара го обичала, глезела го и го заливала с вниманието, което не получавал от баща си. Била тиха жена, скромна и религиозна, добра в готвенето и домакинството.“ Аналогите са видими, натрапващи се: Елвис и Адолф са „мамини синчета“, такъв бях и аз; баща ми беше офицер в ракетно поделение, което предполага редки контакти и респект... Всъщност исках да кажа друго. Майката на Диктатора умира. „През остатъка от живота си Хитлер не търпял край него да има коледна украса, понеже майка му умряла до коледна елха.“ Ще видя как е при мен, но отсега мразя 2 юни.

Кое то едва ли е добре, но преди това плача. Ето така:

Майко, татко, липсвате ми. Толкова съм самотен, когато не обичам. Какво да правя? Озръщам се – пусто. Космическа безпределност и пустота. Тогава плача, тихо и безмълвно. После трия очите си длани. Хълцам. Срам ме е. Опитвам се да върна времето, но не се получава. Понякога проблясват светкавици: баща ми, заприличал на скелет, опитва да крачи из двора; отдавна не гледа прасе, нищо няма из двора, освен 5-6 проскубани кокошки и герест червен петел, който налита на всичко живо, но не и на баща ми; той продължава да крачи, спира, кашля дълго и храчи; и майка – изпъната в селската кухня, вцепенена, с почти обездвижена лява половина, беззъба, с катетър, но очите, очите... Боже! Онези разбиращи всичко очи от детството са още живи. Някога, когато бях едно нищо, грозен, дребен, вечно болнав, без самочувствие и пълен с прякори, тя, милата, ми казваше: „Ти си най-добрият, най-красивият, най-умният!“ Понякога ме биеха – тя по-често, баща ми рядко, но силно или по-скоро ефектно – биеха ме като маче о дирек, но често заради по-малкия ми брат. Бях слаботелесен, безапетитен, криех остатъците от храната си (филии с краве масло и мед, салами, суджуци) под леглото в кухнята – след това ги намираха плесенявали измежду играчките при поредното чистене и следваше плесницата, понякога преглъщах къшеите с шамари, а опитвали ли сте се да излизате през затворен прозорец? Не знам как ме пуснаха да тренирам спортна гимнастика две години след като счупих ръката си в рамото. Тогава претърпях две операции във Военна болница в София... Баща ми ме спаси. Седеше денонощно до леглото ми,

първите дни поради липса на места – в коридора, спеше на два стола, но всичко друго ми е в мъгла. Благодаря ти, татко! Но кой повярва, че ще стана писател? Майка, разбира се. Това беше част от романтичната ѝ концепция за живота. Суровият воин, подполковникът, не вярваше в романтики. Или поне ме му личеше...

Това, че ви няма, милички, ме натъжава. Ставам безпомощен понякога. Инвалид. Но после си казвам: Аз съм последният и това ме прави специален. Трябва да живея, да пиша така, че да не ви е срам от мен. Правя го. Слушам музика (която не обичахте), правя любов с красиви, невзрачни и грозни жени (които наричахте курви), пия (което ненавиждахте), виках (когато обичахте еснафското тихо); правя го, защото ви обичам и искам да довърша делата си на тоя свят – искам думи, музика и деца, нашите. Понякога ме е срам. От всичко, което върша. От себе си. Постоянно съм скептичен. Към целия свят. Сигурно съм страхлив. Мисля си, че животът ме направи страхлив, уби последната капчица самочувствие у мен, съсипа ме. Но по-често си спомням майка и думите ѝ.

Харесва ми да съм жив. Знам, че е проста синхрония между физиологично и психично, но все пак. И ако слушам любимото парче или чукам любимата жена, е върхът. После? Се уморявам и трябва да пиша. Отново. Отново. Пак. Увелича ме моментното, фрагментарното, ужасът, стресът, страхът от смъртта, емоцията да си жив, благодарение наiskeyпизма; да пиша на „един дъх“ без пречки, препятствия; мисъл без излишен рационализъм.

Понякога ми се струва, че съм изпуснал юздите на времето, че вървя след него, че не съм в него. Понякога – обратно, че твърде съм във времето; и почти никога – че съм го изпреварил...

Толкова много ми се пише, че изпомпвам вътрешната *съпротива* от многото четене... Това ме уморява и изсушава. Нужна е емоция, почивка, аванс... Търся... Животът е един непрекъснат ритъм и изпуснеш ли го, губиш. Изкуството е непрекъснато търсене на ритъма, да влезеш в него, да бъдеш тамада, да влезеш в многогласието му, да го дирижираш и същевременно да бъдеш уникален и разпознаваем...

В началото на 90-те пишех, че трябва да пишем като западняците – по-малко политика, по-малко психология, повече живот. Някои го разбираха криво. Не разбираха какво значи живот. Ами такъв, какъвто го пише Юнас Карлсон (1971) във „Вторият гол“ (изд. „Роборид“, С., 2012) – писане за дребния живот, за ежедневието, което е встрани от едрите

неща, една заигравка с читателя, именно защото може би е актьор... Да не забравяме, че писателят е и актьор, а писането...

Когато спечелим първата си награда от писане, се отключват комплексите...

За твореца сбъднатото желание е да изплува, да излезе пред публика, да успее, да получи признание и награда за труда си, понякога дългогодишен. Лъжат тези, които твърдят обратното. В повечето случаи обаче успехът действа като бумеранг. И немалко са онези, които после не могат да се свестят продължително, а други въобще да се изправят. Особено пагубен се оказва ранният и бърз успех при младите. Така е било и при мен (след първата ми литературна награда чета сега едно интервю с мен, от което ме е срам днес, толкова съм оптимистично-нафукан); да видим как е при Фокнър (Нобел за 1949 г., но не за тази награда ще стане тук дума) към края на 20-те години на миналия век, когато има издадени две-три книги, които никой не купува: „Както и да е. Тогава бях по-млад и неуязвим. Никога не бях живял сред хора, които пишат романи и разкази и струва ми се, не съм знаел, че за тях се плаща. Не се смущавах особено, ако сегиз-тогиз издателите отхвърляха ръкописите ми. Имах кураж. Можех да върша сума неща, за да припечеля малкото пари, които ми бяха нужни [...] Но ето че почнах да поомеквам. Все така можех да се занимавам с бояджийство и дърводелство, но омеквах. Взех да си въобразявам, че мога да печеля, като пиша. И почна да ми става криво, когато редакторите в списанията отхвърляха разказите ми, толкова криво, та ме накараха да им кажа, че тъй като един ден така или иначе ще ги купят, по-добре е да го сторят още сега.“ В резултат: „Почнах за замислям книги, пресмятайки колко ще спечеля.“ (Тогава пише „криминалето“ „Светилището“ с подобно намерение.) „... и съчиних най-ужасяващата история, която можех да си въобразя, и я написах за три седмици, след което я пратих на Смит, който бе публикувал „Шум и ярост“, а той незабавно ми отговори: „Велики боже, такова нещо не мога да издам! И двама ни ще пхнат в затвора.“ Тогава се обърнах към себе си: „Проклет да си, Фокнър! Сега до края на живота си ще трябва да поработваш физическа работа.“ Това бе през лятото на 1929 година. Взеха ме на работа в електроцентралата, нощна смяна от шест вечерта до шест сутринта, като въглищар. [...] През тези нощи, от дванайсет до четири, написах „Когато бях на смъртен одър“ за месец и половина, без да нанесе нито една поправка.“ После си спомня за ръкописа на „Светилището“. Както

и да е. Не е книга, от която би се посрамил. „Добра работа свърших и се надявам да си я купите, а на приятелите си кажете, че се надявам и те да си я купят“ – завършва уводните си думи към „Светилището“ У. Фокнър.

Разбира се, че е нужен характер в тези случаи, но и известна доза късмет. Нямах ли ги, сригаш се. Ето един епизод от „Вечер във Византия“ на Ъруин Шоу (Крейг е продуцентът, а Едуард Бренър – младият автор-драматург, който пробива на Бродуей с първата си пиеса с помощта на Крейг, но всичко след това е пълно фиаско, макар че самият автор не осъзнава този факт или не го приема до края): „Все още треперейки, той позволи на Крейг да го заведе до най-близкия магазин и да му поръча млечен коктейл. „Имам налудничаво двойствено усещане – призна той там с чаша с ръка. – Не мога да дочакам премиерата, и в същото време я желая. Не само защото се страхувам от провал. Просто не искам да свърши всичко това. [...] Когато вечерта след премиерата започнаха да съобщават по телефона първите отзиви за пиесата, Бренър започна да повръща. Той изцапа целия под на хотелската стая, извини се и каза: „Ще те обичам до края на живота си“. Изпи осем уискита и загуби съзнание. Крейг го събуди чак на следващия ден, когато донесоха вечерните вестници.“

Подобна сцена на предстартова треска, когато в очакване на успеха (в кърпа вързан) си с опънати до скъсване нерви и повръщаш, ще намерим и в други книги на Ъ. Шоу, например в „Две седмици в друг град“: „– Пак ще повръща – каза Макс, като неспокойно клатеше глава. – Започна миналата нощ, когато дойдохте с новината, и го е правил през целия ден. Казвал ми е, че като дете в училище винаги, когато е имал изпит, е правил същото.“ (Става дума за младия сценарист и режисьор Робърт Бриза, на когото късметът проработва изведнъж в киносинемата.)

Така е. Всеки има своя възход и падение. („Връщането е най-трудната част на всяко изкачване“ – пише Карсън Маккалърс в „Сърцето е самотен ловец“). Едни се пропиват след наградата (като начало изпиват на място паричния ѝ еквивалент), други стават зли. Продължават да творят (да пишат книги, музика, да правят филми и т. н.), но оставят произведенията си недовършени. Повечето ги довършват, но започват да се повтарят, не надскачат успеха на първата си (заслужено наградена) творба. Или губят чувството за мярка. Или умират. Вариантите са много и различни. Трябва да се почива от славата. И да се пази достойнството. Нещо изключително трудно днес.

Все пак да не забравяме – писането, както животът, е едно голямо фиаско, за което трябва да сме подготвени.

И все пак пиша, защото:

(Цитирам Орхан Памук): „[Пиша] защото имам вродена нужда да пиша! Пиша, защото не мога да върша нормална работа като другите. Пиша, защото искам да чета книги като онези, които пиша...”

Защото (по Орхан Памук):

„... се гневя на вас, защото се гневя на всички. Пиша, защото обичам да седя по цял ден в една стая и да пиша. Пиша, защото мога да участвам в истинския живот единствено като го променям. Пиша, защото искам всички вие, целият свят, да знаете какъв живот сме водили и продължаваме да водим в Истанбул, в Турция. Пиша, защото обичам мириса на хартия, писалка и мастило...” И т.н. До финала: „Пиша, за да бъда щастлив“.

Какво ли значи това?

Слушах някакъв несвършващ блус на Боса; наистина не исках да свършва (а после дойде „Улиците на Филадельфия“).

Филадельфия... Американската мечта. *American Dream*... Демокрация, основаваща се на собствеността (на земята) и правото на глас (политическа власт), появила се преди повече от 240 години в Северна Америка. Коренно различно е положението в Южна Америка (ако говорим за корени, виж какви ги върши още Писаро и ковчежникът му; и по-късно Симон Боливар не е американският Джордж Вашингтон, защото управлението на единия води до диктатура, а на другия до демокрация и капитализъм); разбира се и в Южна, и в Северна Америка Конституцията е белязана от „първородния грах“ – робството, цвета на кожата, която определя политическите свободи (между 15. и 18. век 8 млн. негри прекосяват Атлантика от Африка към Америка, тъй като не е достатъчно само да притежаваш земя, трябва и работна сила, роби, и това е записано в Конституцията на Каролина от Джон Лок).

Слушах *Улиците на Филадельфия* на Брус Спрингстийн, а после блус. Започнах от Гери Мур (Мир на праха му!) с парчето *Parisienne Walkways*, след това класическите неща на Флитууд Мак, но после ми омръзна. Обърнах на неща от феста *Кросроуд* – Тен Иърс Афър (през 2013-а почина феноменалният им китарист Алвин Лий, и на него мир на праха му!), Фокарт, Къмбъл Пей, Джеймс Ганг, Доктор Холидей (една южняшка група от 81-а, която е била подгряваща на Блек Сабат; спират през 1983-

а, но започват отново през 1986-а), та дори Прокъл Харъм с *Кутията на Пандора*... Всички имаха чудесен груув, особено Доктор Холидей, особено наживо. После намерих няколко интересни блус парчета на Пинк Флойд (божествени, не се чудете) и Ролинг Стоунс, та дори Бъди Гай – най-добрата блус китара, човекът, от който се е учил Джими Хендрикс. Вече се колебаех – джаз или блус, „яйцето или кокошката“?, когато се продължих да чета *Life* на Кийт Ричардс: „Аз се мъчех да стигна до сърцевината – чувството. Нямаше да има никакъв джаз, ако не беше блусът – тъгата от робството“ (с. 93). *Тъгата от робството*, повторих, – велик е тоя Кийт. „Вътрешният подтик, който обединяваше Мик, Брайтън и мен, бе удивителен. Едно непрестанно учене. Но не в академичния смисъл, а по-скоро като вникване в усещането, в звученето. Едва по-късно осъзнахме, както и всички млади хора, че истинският блус, тъгата, не се учи в манастир. Трябва да излезеш навън, за да ти разбият сърцето, а още по-добре няколко пъти, и едва тогава ще разбереш за какво става дума и ще можеш да пееш блус. Тогава все още възприемахме нещата на чисто музикално ниво, забравяйки, че тези изпълнители пеят за онова, което са преживели. Първо трябва да си го изпитал на гърба си, а едва след това евентуално да го изпееш“ (с. 120). Такива, свирейки оня първичен блус (от тинята), са Джон Лий Хукър (1917–2001), Бо Дидли (1928–2008), Мъди Уотърс (псевд. на Маккинли Морганфилд, 1915–1983). Мъди... Не знам защо започнах със *Streets Of Philadelphia*, може би заради носталгия, точеност... (през 2014 г. Боса пусна 12-те песни от новия си албум само на сайта на CBS, а преди 41 години, когато издаде първия си студийен албум, той бе сравнен с Боб Билън; като слушам днес някои от новите му парчета – същия Дилън). Мъди Уотърс. Началото... Онова начало *начикагския блус*, от което тръгват и Ролинг Стоунс, и кой ли не.

И все пак хипстърите. *Хипстъри*... (От „По пътя“ на Керуак ги знаем като *битници*, докато за Норман Мейлър в есето му „**The White Negro**“, те са *американски екзистенциалисти*). За нас най-спояващата им нишка е музиката – алтернативната (най-общо) рок музика, но преди всичко инди-рока, експерименталният рок, пост-пънка, грънджа, „колежанският рок“, брит-попа, ню-уейв, фолк-рока, психеделика. През 80-те години на миналия век алтернативният рок беше еманация на ъндърграунда. Тези музиканти, но и като цяло представителите на движението, са бунтари, страхуват се от големите стадиони, но накрая се огъват, предават се, свършват при комерсията – алтернативното става масово. Дилема-

та беше: разкъсване между бунта и примирението, между грънджа и мейнстрийма, между рока и попа... В крайна сметка всички се връщаме при корените – в нашия случай блуса.

Слушам Blackfoot наживо, притъмнява. Докато слушах блус, си мислех за смъртта, излиняваха мислите ми за оня феномен (мит, клише), наречен *американска мечта*.

В разказа си „Байрон в Синтра“ Андрич говори за смъртта на мечтите: времето ни отнема образите, те изтъняват, излиняват, превръщат се в мъгла и чезнат; в началото те ни променят, приповдигат духа и телата ни; правят ни по-добри; след година и повече те угасват и губят своята сила, тогава течението на живота ни поема отново, все по-жестоко, с неговите стълкновения и отвращения; тогава царството на мечтите умира.

Когато останеш сам. Насаме. Без никой. Тогава, между другото, в самотата си мислиш за майка си и баща си. В началото, между другото. После по-натрапчиво. Знаеш, че ги няма отдавна. Мъчиш се да не си представяш, но те връхлитат. Разсейваш последните им мигове с по-ранни спомени, по-безопасно. Но и те те измъчват. Всичко около тях те измъчва. Защото си виновен. Такъв се чувствам. Такъв си. И знаеш, че до смъртта си – последен от веригата – ще е така. В такива моменти ме спасява *Mother* на Флойд.

Когато вървя, гледам жените, краката им, прозиращи през цепките в горната част на бедрата, ханша, гърдите, ръцете, пръстите... После поглеждам и лицата. Понякога ми харесват, понякога не, но винаги ги намирам интересни.

Обичам да чукам и не ми пука дали е в стил ретро или експеримент. Понякога се влюбвам, дори често. Везни съм все пак, „безкористният любовник“, и макар да практикувам балансиран секс, обичам по-активни партньорки, готови на всичко и навсякъде. В „Автобиография на моето тяло“ („Парадокс“, С., 2002) Дейвид Гай пише следното: „Жените се влюбват и след това идва сексът. При мъжете е обратното. С течение на времето тази разлика между тях изчезва. Но ако двама души се отдават един на друг, пропастта се задълбочава. Не могат да бъдат повече заедно. Безизходицата става пълна“ (с. 115). Да оставим Чарлс Буковски, който ти го „начуква“ с „кура“ и „ташаците“ вкупом между две питиета...

Всеки се влюбва, макар че „Любовта трае три години“ (изд. „Пулсио“, С., 2004), казва Фредерик Бегбеде. Той е напорист, искрен до дупка и дотам, изглежда автентичен. В своя квазинаратив говори за Марк Маро-

ние, неговия постоянен герой и alter ego, но в един момент прави салто: „Стига игрички: решил съм сам да си бъда главен герой“. Разказва, като че доказва теорема („любовта трае три години“). И тази, и останалите му книги се четат есенциално, и това се постига трудно и отнема време (писана е между 1994 и 1997 г. във Верние-Форментера, както личи от финала), въпреки че имитира „лекото/лесното“ писане (джаста-праста). „Накратко, казва Бегбеде, ако една креватна история може да се превърне в любовна история, обратното е малко вероятно“. И други превъртания. Типичен постмодерн. Какъвто е и един следходник на ситуационизма – Мишел Уелбек (1958, псевд. на Мишел Томас) – гневен, скандален, радикален критик на капитализма, който с годините става сякаш все по-хармоничен, успокоен или просто уморен. Както Филип Джиан и Бегбеде, както всички нас... Може би остаряваме.

След „Pink Floyd“ съм сломен, абсорбиран от миналото си.

Опитвам да реда изречения. Знаеш, че каквото и да напишеш, трябва да е привидно в световния мейнстрий. Поне. Но не съвсем. Трябва да си едновременно автентичен и себе си, и да си друг. А това е трудно. Измъчва те. Вечната дилема. Когато не ти върви, когато не си в стагнация, четеш повече и хаотично – като заглавия, отзад-напред, от средата, което те привлича; по-често захвърляш едно и почваш друго. Нетърпелив си. Четеш нонфикшъни – като тези на Ник Мейсън („Пинк Флойд“ отвътре“, 80 лв. парчето с твърди корици, бе „Изток-Запад“) или „Life“ (15 лв., „Сиела“, си е направо добре) на Кийт Ричардс. Но и този на Анджей Вайда – „Киното и останалият свят. Двоен поглед“ („Колибри“, С., 2010). Освен, че говори за киното, Вайда ни разказва и как можеш да живееш и твориш в достойнство, без да си емигрирал зад Завесата. Откривам ето такива неща: Шигалъв от „Бесове“ на Достоевски – всички могат да бъдат равни само като роби, а робството, уви, не може да трае вечно и свършва не от състраданието на господарите към робите...; през 1980-а на ухо се говореше следното: „Ако можеш да мислиш – не говори; ако говориш – не пиши; ако пишеш – не подписвай; ако си подписал – не се чуди“; „За да може един филм да влияе върху политиката, неговият автор трябва да има ясни възгледи [...] Политическият филм може да се роди от гнева на масите, чиито изразител е режисьорът, или от приемането на принцип, изразен от Достоевски по следния начин: „Властта е тайна и авторитет (сп. Достоевски в „Легенда за Великия инквизитор“ е добавен и третия елемент – Чудото). Ако творецът иска да служи на

властта, филмите му трябва да помагат на тайната и авторитета да властват. Но за щастие пътят на такъв тип политически филми към „успеха“ е преграден от парламентарната демокрация и свободата на личността“ (с. 128). И Вайда, както Чеслав Милош („Спасение“, 1945) и Юлиан Пшибош („Място под слънцето“, 1945), по-късно прави некомерсиални (политически) неща („Канал“, „Пепел и диаманти“) – те се правят/публикуват, „за да могат да ги видят някакви млади хора и да направят следващата крачка – само толкова и чак толкова. Това е задачата на твореца във всяко време, дори в това, безславното“ (с. 129).

И докато слушам някакви ретро парчета на Кросби, Стил, Неш (& Ъънг), Питър Грийн (Флитууд Мак), на Нийл Ъънг, на Саймън и Гарфънкъл, на Джей Джей Кейл (1938–2013, помните ли *Кокаин* на Клептън – на Кейл е), виждам част от списъка на нашите телевизионни и радиоченгета: Огнян Сапарев, Кеворк Кеворкян, Александър Авджиев (1958–2012), Атанас Свиленов, Хачо Бояджиев (1932–2012), Иван Токаджиев, Иван Гранитски, Александър Грозев, Валентин Стоянов, Димитри Иванов, Иван Гарелов, Нидал Алгафари, Николай Конакчиев, Иван Попйорданов, Божидар Димитров, Пенчо Ковачев, Явор Цаков...; Божана Димитрова, Еди Емирян, Александър Хранов, Борислав Джамджиев, Костадин Филипов, Асен Матеев, Мартин Минков, Методи Матакиев (1949–2010), Вячеслав Тунев, Емил Кожухаров (1941–2012), Никола Колев... Моите ченгета. Нашите. Българските. България. Всички. Обичам Средна Европа и Полша, но не Русия и България. Всекигодишно се кланям на Гурко (на бял кон), а поляците какво да мислят за него и потопеното в кръв Варшавско въстание от 1863 г.? Явно всяка родина си има своите герои – и „освободители“, и „злодеи“. Аз мразя империите. И им се възхищавам, но не ги оправдавам.

А по въпроса за тайните служби, дисидентите и дисидентстването? Ами същото, което стана с Ищван Сабо и Милан Кундера – нищо (мисля, че достойното държане на Сабо през 2006-а, когато бе разкрито неговото досие, му спести последващия позор, а през май 2012 г. той посети за втори път България по покана на Унгарския културен институт; при автора на „Непосилната лекота на битието“ събитията от далечната 1950-а плуват в мъгла, която не можа да заличи образа му на отличен писател и... дисидент). И това не е релативизъм. Проблем на конверсията, на конвертитите е! Гневен съм!

По-често мисля за различните куки, ексекютори (директни или индиректни), сътрудници, доносници, служители на ДС, червени партийци като Димитър Методиев, Павел Матев, Веселин Йосифов, Костадин Кюлюмов, Орлин Василев, Павел Вежинов, Давид Овадия, Кръстьо Белев, Никола Ланков, Крум Кюлявков..., та до Станислав Вихров (тръгнал да стреля Елин Пелин, но вместо него убил Борис Руменов – Борю Зевзека). Много от тях, като Павел Писарев, издават и тлъсти мемоари („Подир изгубеното време“), а репликата му от едно негово интервю: „Служехме не на Държавна сигурност, а на сигурността на държавата – задължение на всеки гражданин“, можете да чуете от повечето днешни ченгета.

Вече не ме интересуват ония кашони с история, оная квазирецепция на история с художествен привкус, които ме заливат в стил пост-модерн понякога; интересувам се от себе си и авторецепцията на света.

През 2011 г. в „Обсидиан“ излезе поредният роман на Джулиан Барнс „Предчувствие за край“ (една бърза българска издателска рефлексия) – „историята на един човек, който иска да се помири с миналото си. Изящен и мъдър роман за времето и паметта и как те се променят взаимно“ (4-та корица). Историята на неразделните някога приятели Тони Уебстър и Ейдриан Фин, от които по-интелигентният Фин слага край на живота си един ден. Много години по-късно Тони е вече пенсионер с прилична кариера зад гърба си и един кротък развод. Никога не е ранявал никого Но паметта не е безпогрешна, тя винаги ни поднася изненади, както доказва това едно писмо за наследство. Неочакваното писмо подтиква Тони да се разрови в спомените от младостта си и да осъзнае доколко са те безнадеждни...

Всички се ровим в спомените си, пишем за тях, правим ги литература. Литература! Те са важни. Но „това, което литературата на нашето време трябва да разказва и проучва най-вече, са базисните страхове на човечеството: страхът да не остане изолиран, страхът да не се окаже, че не струваш нищо, и чувството за малоценност, което съпровожда такива страхове; колективните унижения и ранимости, оскърбленията, болките от понесени несправедливости, болезнената чувствителност и въображаемите обиди, както и националистическото перчене и надуване, което се родее с тях...“ – пише Орхан Памук (в „Други цветове“, „Еднорог“, С., 2011). И допълва: „Тези неща докосват мрака в мен“. Като преди това преодолеем чувството за провинциалност, отдалеченост от центъра на света (Париж, Лондон, Ню Йорк), което ни тормози, поставя

под въпрос чувството ни за автентизъм; да не забравяме големите дилеми на човечеството – гладът, липсата на земя и дом... И националистическата пропаганда, която днес ни изглежда параноична и смешна. (Карнавално-комична, ако се вгледаме в сивитата на българските рицари-тамплиери и техните ритуали.) И докато интелектуалците продължават да се гнусят от политически идеи и доктрини, както навремето, ще дойде някакъв нов дадаизъм, а спомняме си Рихард Хюлзенбек ни уверяваше: „Времето е узряло за дада, с нас ще изгрее и дада ще изчезне“.

После поспях. Събудиха ме клаксони. Стадо кози сутринта по баира. После изгря слънцето, мобилният изпя нещо, вдигнах. „И умната...“, завърши онзи. „И русата“, отвърнах аз и затворих. После попих и послушах Зи, Ди Си, такива, нещо за разбуждане, но не се получи. Опитах с китари – Хауърд Лий, Стив Лукатър, Джо Сатриани, Стиви Вай, Ерик Джонсън, Ингви Малмстийн, Стиви Рей Вон, та дори Бавната ръка, Джон Лий Хукър и Джими Хендрикс...

Това е положението... Земята е напукана... Пустините искат да ни глътнат... Водата в океаните се покачва... Катастрофата настъпва – пясъци срещу вода. А хората?

... Трябва да чета. И да пиша. Но в същото време вълните блъскат в прозореца, който, Бог знае защо, не поддава. Ако Господ би оттеглил претенциите си Горе, щеше да е ясно, Луната щеше да набъбва, а това е най-добрия период за нови дела...

Това е. Свърши. Ще чакам дъгата...

Владимир Шумелов е роден на 20.10.1958 г. в Перник. Завършва специалността „Българска филология“ във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Живее и работи във В. Търново. Един от основателите и председател на Сдружение на литературни дейци „Света гора“ във В. Търново (от 1996 г.), член на националното Сдружение на български писатели. Главен редактор и редактор в различни културни издания.

Агресивното невежество убива – технология на пропагандата

Автор: Олег Панфилов

Текстът на Панфилов е публикуван в сайта „[Крим. Реалии](#)“ със заглавието „За путинско-съветска Русия: „Най-четящата нация“ се оказва най-лъжливата?

Публикуваме превод на текста като част от обществените дискусии за пропагандата, нейните технологии и инструменти, фактите, гледните точки и провокациите, медиите и свободата на словото.

„Комбат“, Макс Алперт, 1942 г.

В моето съветско минало имаше много легенди които помагаха на хората да се мислят за „пъпа на света“. За целта в зората на болшевишката власт бяха създавани структури, занимаващи се с пропаганда. Но по-неже нямаше почти никакви постижения на съветската власт, те трябваше да бъдат измислени.

В СССР знаеха, че радиото е измислено от Александър Попов, но никой не казваше, че първите опити с електромагнитни вълни са направени от французина Едуар Бранли и англичанина Оливър Лодж. А създател на радиото е италианецът Гулиелмо Маркони.

Или създателите на първия парен локомотив – не са баща и син Черепанови, преди тях вече са направени няколко парни машини от французина Коньо, американеца Еванс, шотландеца Мърдок, чеха Божек. И първият самолет не е руски. И първото книгопечатане не е в съвременна Русия. Изобщо, много легенди рухнаха след разпада на СССР и разочароваха мнозина, които вярваха в тях.

Но мнозина им вярват и досега. Вярват, че старият модел на италианския фиат е съветското жигули. А автоматът Калашников не е версия на автомата на Хуго Шмайзер, а е ни повече, ни по-малко съветски, даже руски. И така нататък. Списъкът на лъжите и присвояванията може да продължи хиляди страници.

Има такива проблеми с историята. Крим никога не е било руско название, но се смята за „руски“, понеже е завладян от руската империя. А че Крим няколко хилядолетия е бил и гръцки, и римски, и турски, и, разбира се, кримскотатарски, малцина в Русия се интересуват. Технологията на присвояването е проста – реших и казах, че Крим е руски. Откраднах и казах, че е изконно руски.

Така „изконно руски“ стана „Авиомарш“: *„все по-високо, по-високо и по-високо устремяваме полета на нашите птици...“*, а всъщност е откраднатият немски марш „Песен на младите берлински работници“ (*„Das Berliner Jungarbeiterlied“*), известен още от 20-те години на миналия век. И популярната съветска песен „Малкият барабанчик“ е откраднатата. Оригиналът е „Песен на малкия тръбач“ (*„Lied vom kleinen Trompeter“*).

Крадяха в съветското време безбожно, смело и безсъвестно. Страната беше затворена зад „желязната завеса“. Окрадените нямаше как да разберат. Съветските хора също нямаше как да разберат. Крадяха идеи, песни, сценарии, изобретения, самолети и танкове, автомати и автомобили, наричаха откраднатото съветско или „руско“ и, най-важното – убеждаваха населението искрено да вярва на лъжите.

Пропагандният отдел на ЦК на КПСС беше най-важният орган на съветската власт. Не е важно как работеха промишлеността или селското стопанство, нито бяха важни опашките за наденица или чехословашки сандали, важно беше да се казва, че СССР е най-великата страна в

света. Пропагандата възпитаваше патриоти, които не трябваше да мислят с главите си, вместо тях мислеше ЦК на КПСС. Съветската лъжа се разпространяваше в няколко посоки.

Военната лъжа се състоеше от многобройни „подвизи“, съчинявани от военните и от журналистите, писателите, поетите, художниците, киното. Например Макс Алперт засне режисираната снимка, известна като „Комбат“ (съкращение от командир на батальона)¹. После бе измислена историята за политрука (политически ръководител) Клочков². После за Клочков бяха измислени думите: „Русия е огромна, но няма място за отстъпление – зад нас е Москва!“ (*„Велика Россия, а отступать некуда — позади Москва!“*). Легендата за 28-те герои-панфиловци е съчинена първоначално във вестник „Красная звезда“ в бележка на военния кореспондент Василий Кортеев на 27 ноември 1941 г., а в следващия брой – от главния редактор Давид Ортенберг и литературния секретар Александър Кривицкий. Именно Кривицкий призна след много години, че той е съчинил фразата на Клочков. Такива „подвизи“ са измислени в огромни количества, за да поддържат бойния дух на съветските хора.

- 1 Фотографията „Комбат“ е един от символите на Втората световна война. Направена е на 12 юли 1942 г. край село Хорошее, Луганска област, Източна Украйна. Снимана е по време на атака, секунди по-късно войникът загива. Авторът ѝ Макс Алперт не успява да запише името и чина му, но чува как някой вика „Убиха комбата“ (от командир на батальон). Това дава името на снимката. По-късно става ясно, че загиналият не е командир на батальона, а украинецът Алексей Гордеевич Еременко, жп работник, доброволец. Макс Владимирович Алперт (1899 – 1980) е сред най-известните съветски военни фотографи, щатен фотограф на Червената армия от 1919 г.
- 2 Според официалната история Василий Георгиевич Клочков (1911-1941) е военен комисар в Панфиловската 316-та стрелкова дивизия. На 16 ноември 1941 г. на жп гара Добосеково, Волоколамски район на Московска област, води група танкове, с които отблъсква многобройни противникови атаки. Групата унищожава 18 вражески танка и влиза в историята с битката при Москва като 28-те герои-панфиловци. Думите на Клочков, с които се обръща към бойците: „Велика Россия, а отступать некуда — позади Москва!“, стават известни в цялата страна. По време на боя, окичен с гранати, той се хвърля под вражески танк и загива. Първите публично изказани съмнения за достоверността на историята за 28-те панфиловци са публикувани в сп. „Новый мир“ през 1966 г. През 1997 г. същото списание окончателно опровергава мита, като цитира разсекретени материали на военната прокуратура от 1948 г., които доказват, че героичната история е литературна измислица. В тези материали е документирано и признанието на Кривицкий, че е измислил думите на Клочков, че не говорил с никого от ранените и оцелелите и че разказът за 28-те е литературна спекулация. Въпреки това през април 1942 г. на „28-те панфиловци“ е присъдено званието Герой на Съветския съюз, а през 1943 г. на Кривицкий получава от дивизията званието „гвардеец“.

СССР много обичаше да воюва. Само в първите 22 години имаше десетки войни и големи военни стълкновения. Лъжеха преди всичко защото съветската армия рядко побеждаваше, а през 1939–1940 г. претърпя най-голямото поражение във войната с Финландия, загубвайки на бойното поле повече от 1 млн. души. Истината не биваше да бъде разказвана на съветския човек, но лъжата и разказването на детски приказки – моля. По време на Втората световна война военната пропаганда беше вече добре работещ конвейер. Многобройни „герои“ се хвърляха с гранати срещу танкове, закриваха с гърди картечните гнезда на врага, а ако умираха, умираха от изключително мъченическа смърт. Във всички съветски филми за войната германците бяха карикатурни герои, крещяха смешно, кривяха лицата си, бяха опърпани и много зли. Както сега в Русия представят „бандеровците“.

За пропагандата беше важно да убеди населението, че неговите страдания и недояждане помагат на съветската страна и лично на другаря Сталин. За наказателните батальони, където убиваха 99% от войниците – нито дума. За концлагерите, които съветската администрация създаваше на мястото на немските – пак нито дума. Никой не смееше да разсъждава защо загубите на Германия бяха четири пъти по-малки, отколкото на съветската армия. Или къде отидоха след войната няколко милиона инвалиди. За да не се съмняват хората в лъжата, съветското кино произвеждаше всяка година по няколко десетки игрални и документални филми. Съвременната руска телевизия съхранява традицията, но този път по отношение на „бандеровците“.

Другата лъжа бе промишлената и селскостопанската. Всички съветски вестници преливаха от статии и портрети на многобройни миньори, металурзи, доячки и тъкачки, които преизпълняваха плана 10-20, дори 30 пъти. Най-интересното е, че малцина в СССР си задаваха въпроса как е възможно да се произведе нещо десетки пъти повече, отколкото партията е планирала. В този случай или партията се състои от идиоти, или „стахановците“ са високотехнологични работи. Същото важи и за кравите, неизвестно как станали изведнъж високопродуктивни. И никой не можеше да обясни или не искаше да обясни защо при това „развито производство“ през 80-те години опустяха рафтовете на магазините, а хората се редяха на опашки за хляб.

Следващата лъжа е за образованието. Без съмнение, трудовете на съветската власт „за всеобщото образование“ не са отишли напразно и

през 40-те години населението вече можеше да чете произведенията на Ленин, Сталин, Маркс и Енгелс. Четеше тези произведения, които властта одобряваше. Които не одобряваше, бяха забранени за четене. Количеството рабфакове, професионални училища, техникуми, институти и университети нарасна неимоверно. А резултатът? Известен е. Например, от огромния списък лауреати на Нобелова награда съветските учени са незначителен процент: 11 – от областта на физиката, химията и икономиката (две по физиология още преди болшевиките да дойдат на власт). Такова беше положението и с писателите и поетите – само петима са получили награди за литература, а трима от тях – Бунин, Бродски и Солженицин, бяха изгнаници, преследвани от властта. Малко са и носителите на награди за мир – само двама – Горбачов и дисидентът Андрей Сахаров.

Огромно е количеството примери за лъжи във всички сфери от живота на съветското общество. Значителен брой хора, родени в ерата на СССР, и до днес са убедени, че всичко това не е лъжа, а чистата истина. Няколко поколения израснаха в условията на тежка пропаганда, нямаше алтернативна информация, а всеки опит за изразяване на собствено мнение бе пресичан моментално, понякога с разстрел. В такива условия беше страшно да си мислещ човек. Вярата в съветската правда се напояваше от потта на стахановците, кръвта на политрука Клочков и делириумната програма „Время“, която всички в тази огромна страна бяха задължени да гледат.

23 години след разпада на СССР положението в постсъветското пространство се е променило малко. Традициите в лъжата са се съхранили в значителна степен на предишната си висота. Руският език наистина стана обединяващ за много хора, но той, както и в СССР, се използва изключително за пропаганда. Руската телевизия има рейтинги не само в Русия, но и в страните от Централна Азия, отчасти Кавказ, в Молдова, Белорусия, Източна Украйна. Както преди, хората оценяват случващото се по света по това как им го разказват от екрана коментаторите, журналистите, „експертите“. Вирусът на лъжата вече е проникнал в гените, то е като инфекция с продължителен инкубационен период. По-точно като раково образуване, разяждащо съзнанието.

Митът за най-четящата нация всъщност се оказва реалност само наполовина. Четяща, но не заради разнообразието на прочетеното и на чувотото, а заради количеството лъжи, убеждаващи хората да вярват на

кремълската идеология. Свикналият с лъжата човек не се съпротивлява, така му е удобно. Не е необходимо да се търсят алтернативни източници на информация, не ти трябва да научаваш истината. Лъжата е сладка и приятна. Още повече, когато е придружена от речитатива „Ние сме огромна и велика страна“. Лъжата не носи отговорност. Теб са те излъгали, ти си излъгал, всички са радостни и щастливи. Само чужденците никак не могат да разберат откъде е тази страст у руснаците към самозалъгването, към възхвалата на собствената некомпетентност, нетърпимостта към чуждото мнение и нежеланието да спорят. Дискусията винаги е обмен на знания и аргументи в защита на собствена позиция. У „най-четящата нация“ този обем знания е недостатъчен.

За повече от 70 години съветска и 23 години постсъветска власт бе създадена лицемерна нация с няколко отвратителни черти на характера – грубост, арогантност и високомерие, отвращение към всичко неразбираемо, нетърпимост към чуждия език и чуждата култура, самохвалство с несъществуващи победи и постижения, желание за разрешаване на конфликти само със сила, отричане на компромиса, желание да заграби чуждото и да го обяви за „изконно“ свое. Разбира се, тази нация има език и той се състои от псувни и от жаргонни изрази. И територия има – „руски свят“, макар да не става дума за руснаци.

Трудно ми е да си представя, че някой Homo Sovieticus изведнъж е решил да повярва, че например от Ленин нищо не е останало – само химическа субстанция. Или че „Велика Русия“ в началото се е разполагала в пределите на три области около Москва. Че думата „Россия“ е на малко повече от 300 години. Че думата „русский“ не е обозначение за нация, а само принадлежност към територия, прилагателно. Че – да повторим – радиото не е измислено от руснаци, нито парният локомотив, още по-малко пък самолетът. Защото определението „най-четящата нация“ няма отношение към знанието, а само към количеството и към тиражите на отпечатаните книги, повечето от които произведенията на Ленин, Маркс, Енгелс, Сталин, Брежнев и другите многобройни съветски вождове.

„Най-четящата нация“ се оказва най-невежата и лъжливата. Част от постсъветското пространство се опитва да се откопчи от обаятията на съветския мит и да се върне към своите национални корени. Агресивното невежество се съпротивлява и убива. Убива и лъже. Лъже и си вярва на лъжите.

Материал на сайта „Маргиналия“

Източник

Олег Панфилов е преподавател в Държавния университет „Илиа“ в Грузия, основател и директор на московския Център за журналистика в екстремни условия, чиято работа е прекратена в началото на 2012 г., сценарист, журналист и дисидент. **От 2009 г. е гражданин на Грузия.**

Коментари (20)

- 22-08-2014|**Колев**

Ако се загледате в яката на рубашката на т.нар. войник ще видите офицерски знак. Не ми е известно редниците да са били въоръжени с пистолети и да са притежавали бинокли. Това първо. Второ -библиотека ми е пълна с чуждестранна литература (художествена и медицинска)на руски език, закупена от руската книжарница в Пловдив между 1966-1972 г. Това относно четенето. И накрая. Либерален преглед е сериозно издание.Моля ви да проверявате фактите преди да публикувате нещо. И русофобията си има граници.

- 22-08-2014|**Златко**

Думата „комбат“, уважаеми Колев, означава „командир на батальон“, което, естествено, означава и офицер. Какви редници, какви фантасмагории? И къде точно в този текст има русофобия, след като в него става дума, абсолютно очевидно, за манипулациите на информацията и общественото мнение в Съветския съюз?

Що за глупав коментар, старче, и що за сенилни заключения?

- 22-08-2014|**Колев**

„Снимана е по време на атака, секунди по-късно войникът загива. Авторът ѝ Макс Алперт не успява да запише името и чина му, но чува как някой вика „Убиха комбата“ (от командир на батальон). Това дава името на снимката. **По-късно става ясно, че загиналият не е командир на батальона, а украинецът Алексей Гордеевич Еременко, жп работник, доброволец.**“ Цитатът е от Вашата публикация господин Здравко! Не е от сенилното старче! Последното Ви изречение е белег не само за липса на възпитание в първите Ви 7 години, а и за липса на грам демократизъм в чутурата Ви. Може и да ме блокирате. Не желая да Ви чета!

- 22-08-2014|**Златко**

Хайде пак, по ред на номерата. На снимката е запечатан командирът на батальона. По-късно става ясно, че загиналият не е командирът на батальона, тоест това НЕ Е човекът от снимката. Въпреки това тя е публикувана, заедно със съпътстващата измислена история.

И отново, с възпитание или без: кой колко има вътре в кратунката, драги ми Колев?

- 22-08-2014|**Златко**

А инак, вярно, тук много-много не зачитам неща като възраст и обществен ранг (може би защото няма как да ги видя през мрежата и разстоянието, което ни разделя). Тук облечени крале няма, всичките сме голи-голенички. Който има проблем с това – моля, ей къде е вратата...

- 23-08-2014|**Петър Петров**

Не е русофобия г-н Колев. За съжаление това е истината ако разбирате какво казва автора. Тук в България сме болни от същата болест. Жалко че не виждате в какъв свят живеете. От такива хора като вас държавата ни ще продължава да боледува още столетия. Нещата трябва да се казват такива каквито са, да се осъзнават първо за да могат да се променят. Да се борим за истината, но не такава каквато ни се иска на нас, а за обективната истина. За нея обаче се изискват много четене и анализиране на фактите. Но вие даже не осъзнавате къде е проблема. Явно живеете с носталгията по доброто старо комунистическо време. Политиката на Русия е носител на проблемите на толкова много хора което продължава и днес. Но е по-лесно да си живеем в илюзии. За другото се изискват усилия.

- 24-08-2014|**Гост**

За книгите, които сте купили от руската книжарница, драги г-н Колев: В СССР наистина се превеждаше много чуждестранна литература, но в крайно недостатъчни тиражи. А на всичкото отгоре една част от тях се изнасяше в България. За Вас в Пловдив е било лесно да си купите тези книги, но за гражданина на СССР това беше изключително трудно.

- 24-08-2014|**achoachev**

Преди да коментирам този набор от общоизвестни факти ще си позволя да цитирам в оригинал някои мнения за автора от хора, които са далеч от комунистическата пропаганда:

„Андрей Бабицкий (Радио Свобода):

« российский журналист, приехавший в Грузию, поскольку он очень ценит достижения грузинской демократии, настолько осознал себя частью грузинского общества, что стал в своем личном ЖЖ выкладывать антиармянские посты;»

Арно Хидирбегишвили:

« недавно приехавший к нам гость – провокатор Олег Панфилов (кстати, гражданин РФ) уже имеет наглость заявлять о необходимости максимальных ограничений для русского языка в Грузии. И это заявляет человек, открывший здесь «Школу русскоязычной журналистики» и русскоязычный телеканал «Первый Кавказский», которые, по идее, должны послужить пропаганде русского языка в Грузии... На самом же деле они призваны отравить наше общество русофобией и воспитывать наших детей в антироссийском духе. »

Мария Перевозкина (Московский комсомолец):

« Олег Панфилов...Близкий к Саакашвили пропагандист ,»

Коментарът е излишен.Искам да помоля пишещите в издание с такова претенциозно наименование да проверяват предварително кого дават като пример за либерално мислене.Измежари има навсякъде и днес.

Бих желал да прочета от либерални позиции анализ на ставащото днес в Украйна-без антируска истерия.

- 24-08-2014|**Златко**

Удивен съм от количеството емоции, които този тъй невинен текст поражда. Няколко добре известни и сами по себе си не чак толкова ин-

тересни или осветяващи кой знае какви дълбини факти – и тукашният „народ“ вече изпада в някакви омаи на красноречие и възпалителен гняв, които инак не могат да породят и най-сериозните анализи на, примерно, последната Балканска война или родните издевателства над унижените и оскърбените в тази страна, от които и да било групи или малцинства. Българийо, за кой ли път ме караш да се чувствам чужденец до мозъка на костите! И слава Богу.

А всъщност сигурно не би трябвало да се удивлявам. В пост-хитлеристка Германия така наречените „обикновени“ немци са хранили топли – вероятно неизлично топли – чувства към стария режим и неговите символики и идеология буквално до смъртта. Повечето от тях, във всеки случай. Чак до средата на 70-те години над половината от участниците в допитвания до общественото мнение отговарят, че нацизмът е бил „добра идея, само че лошо реализирана“ (да ви напомня това за нечи думи?)

Така и у нас нещастните, изкукуригали създания от овчи тип, неспособни на каквато и да било самостоятелна мисъл, тъй като мисленето е избивано с железен дилаф от главите им на възрастта, в която все още е можело да се развие, продължават да живеят с носталгия и мечти по едно отминало време, което инак целият свят, пък и историята, отдавна са захвърлили на бунището.

Абе, хора, кога най-после ще освободите света и околните от себе си?

- 24-08-2014|**Sergei**

Есть люди: величава и чиста
их личность, когда немы их уста;
но только растворяют они уста,
на ум приходят срамные места.

- 24-08-2014|**сухи**

Пропагандата, без значение чия, е лъжа.

- 24-08-2014|**Златко**

Тук, доколкото мога да преценя, се получава някаква версия на добре известния логически парадокс на лъжеца. Или, с други думи: можем ли да вярваме на лъжеца, който твърди, че всичко е лъжа?

- 24-08-2014|**Гост**

Една от най-популярните напоследък фрази: „Есть ложь, есть большая ложь, есть самая большая ложь, есть русская информация.“

- 24-08-2014|**Благо**

Аз съм некомпетентен, но не прочетох от критикарите с доктринерска реторика нито едно опровержение на който и да е факт или твърдение, съдържащи се в текста. Господа, дайте по-сериозно, губите форма, май не сте били на опреснителни курсове на Бузлуджа тази година.

- 24-08-2014|**Любо**

@Благо: защо трябва критикарите да опровергават? Този, който твърди (Олег Панфилов) трябва да си доказва твърденията. Ето например, той твърди, че „Митът за най-четящата нация всъщност се оказва реалност само наполовина.“

Аз въобще не разбирам, какво иска той да каже. Къде са му статистиките? А кой е твърдял, че руснаците са най-четящи? Интересно, американците ли са по-четящи? Може би украинците? Какво се твърди всъщност? Ще ме извинявате, но за мен половината от статията казва очевидни истини, лесни за проверка. Другата половина са малко въздухарски твърдения, на които едва ли трябва да се обръща толкова внимание.

- 24-08-2014|**Пенка**

В този непретенциозен текст няма лъжа. Забравихте ли, господа, че поколения наред и в българските училища се разпространяваха тези лъжи, и че повечето открития са направени от някой си Иван Иванич? Така поне го обобщавахме ние. Забравихте ли, че някои части от съветското население и до сега мисли, че азбуката (кирилицата) е измислена от Ленин (може би трябва да е лениница)?

Този текст не е насочен срещу руснаците, а срещу една съветска и постсъветска политика, която продължава да дезинформира и манипулира масите.

И в крайна сметка, този текст показва и още нещо: не е важно КОЛКО си чел, а какво си чел и четеш. И хубавото на демокрацията е, че можеш да се информираш по различни канали, да сравняваш и евентуално да се замислиш и да се опиташ сам да прецениш.

Липсата на такъв избор води до изглупяване на населението. А нежеланието да се възползваш от избора си е чиста хроническа глупост.

- 25-08-2014|**Люба Вълчева**

Много неща е бил О.П. и накрая е един предател, оплюващ, страната си и всичко руско, защото просто е получил много финикийски знаци от американските си покровители. Мисля че няма нужда да наливате масло в антируската пропагандна машина!

- 25-08-2014|**Гост**

да се плагиатства и фалшифицират фактите го правят всички държави и ние включително.

защо някой виждат в това русофобия.

нас като ученици ни учиха че първи сме използвали самолета за бойни цели

пък после се оказа че не сме а италианците.

трябва да се научат някой да приемат и чуждите мнения а не да губят контрол и да налагат санкции

така ли е златко?

имаш и хубави попадения за което и чета сайта ти

дори и като си ме банирал за н-ти път

с поздрав

- 26-08-2014|**Бисер Стоянов**

Агресията е в корена на комунистическата идеология изповядвана в Съветския съюз. Агресията на невежеството в пост-съветска Русия е във възход. Нищо повече не твърди Олег Панфилов. Точно толкова агресия наблюдавам в руско-езичното пространство на бившите съветски републики на Русия, Украйна и в по-контролирана степен в Беларус. Фотографията „Комбат“ на Макс Алперт е пропагандна манипулация и целта днес е да се превърне от символ не само на Велоката Отечествена Война, но и на руското „опълчение“ в Източна Украйна. В този контекст разбирам статията на Олег Памфилов.

- 26-08-2014|**методолог на нау**

В древна Гърция митът допринася за контрол над обществото, като от една страна оправдава йерархичния ред, а от друга размахва запла-

хата на отвъдните мъки. Християнството унаследява тази двойна функция. Но след Реформацията ситуацията се влошава. За да се държат здраво юздите на пролетариата (модерните роби), религията вече не е достатъчна, трябва нови митове. Ницше мечтае за възраждане на германския мит и си мисли за Вагнер, комуто посвещава „Раждането на трагедията“. Но възраждането на мита е вече в ход от известно време, и не само в Германия. Не религиите, а патриотизмът мобилизира масите, които в течение на дълги години отиват да убиват и да бъдат убивани по европейските бойни полета. На 31 март 1917 г., в пълния разгар на войната, „Економист“ си позволява въздишка на облекчение заради избегнатата опасност:

„През юли 1914 г. страната както се хлъзгаше в политическата сфера към гражданска война заради ирландския въпрос, така в индустриалната се приближаваше към общи стачки в мащаб, трудно различим от гражданска война. Транспортните работници от всички категории бяха обединили енергии за изпробване на силата си, а в механиката есента на 1914 г. вещаеше краха на договора от 1897 г., подновен през 1907 г. Бяхме в на прага на тежки индустриални безредици, когато войната ни спаси, учейки и собственици, и работници на общ патриотичен дълг.“

На предната година големият шотландски индустриалец Дж. А. Ричмънд отбелязва в реч пред Инженерното общество на Университета в Глазгоу, на което е председател, че „намесата в управленските правомощия на фабриките стана такава, че ако не беше войната, през есента на 1914 щяхме да сме свидетели на индустриално безредие от първа величина“.

Войната причинява необратима промяна в организацията на обществото на всички равнища, в това число и в организацията на обществения консенсус. Пропагандните техники, възприети пред лицето на вътрешния фронт и на войските, вражески и съюзнически, не биват демобилизирани с настъпването на мира. Кръвта се прибавя към земята, позоваванията на митичната изначална общност придобиват расистки тонове.

„Предвиждам възможността да се неутрализира пресата с помощта на самата преса. Щом журналистиката е една тъй мощна власт, мое то правителство ще стане журналист. Ще се превърне в самото изпълнение на журналистиката...“, казва Макиавели у Жоли, обръщайки се към Монтескьо [М. Жоли, „Диалог в ада между Макиавели и Монтескьо“,

1864]. Това пророчество се сбъдва през двадесети век. Сред материалите на останалия незавършен грандиозен проект на Валтер Бенямин за Париж откриваме следния пасаж:

„Веднъж един проникателен наблюдател каза, че фашистка Италия се ръководи като голям вестник, и то от голям журналист: по една идея на ден, конкурси, сензации, умело и постоянно ориентиране на читателя към определени свръхмерно преувеличени аспекти на обществения живот, системно изкривяване на читателското разбиране в преследване на конкретни практически цели. Като цяло фашистките режими са публицистични.“

Още през 1896 г. Гюстав Льо Бон предлага комерсиалната реклама като модел за политическа пропаганда. Мусолини прилага на практика рецептите на Льо Бон и е голям негов почитател. Но и Хитлер говори за пропагандата в аналогични термини:

„Нейната задача трябва да се състои... както в търговската реклама, да грабне вниманието на масите... действието на масата трябва винаги да се ръководи най-вече от чувствата, и само по много второстепенен начин от тъй наречения интелект... Който иска да спечели широките маси, трябва да познава ключа за вратата към тяхното сърце. Той не се нарича обективност, тоест слабост, а воля и енергичност.“

И все пак триумфът на волята може да се превърне в слабост, защото ако е вярно, че *mundus vult decipi* [лат. „светът иска да бъде мамен“], измамникът също е част от света. В конгреса в Нюрнберг, превърнат в тотално манипулиран спектакъл, се проявява манипулаторската воля както на Лени Рифенщал, която го заснема (*Der Triumph der Willen*), така и на инсценирания го нацистки режим. Но реалността не е филм, обективността си отмъсти накрая.

Нацистският режим просъществува 12 години, съветският – 74; първият загина поради военно поражение, вторият се разпадна чрез самоизяждане, притиснат от тъй наречената студена война и имплицираниите от нея технологични предизвикателства. Съветският режим премина през процес на делегитимация, непознат за нацисткия. Дълъг процес: митът за Сталин бе тъй мощен, че бе интериоризиран в някои случаи дори от неговите жертви. През дългите десетилетия след смъртта на Сталин езикът на пропагандата се изхаби до степен на пълно изчерпване. Принудителният оптимизъм и възторгът от сияйното бъдеще, към което върви съветското общество, се превърнаха в рутинна молитва, в

която вече никой (в това число и бюрократите) не влагаше вяра. Онези, които като Горбачов залагаха на потенциала на системата, започнаха собствена политическа битка, развенчавайки лъжите на официалната пропаганда. Много преди безславния си край съветският режим се бе превърнал в празна черупка: снабден с огромни инструменти за принуда и тотално дискредитиран. Никой, като се започне от Червената армия, не си помръдна и пръста да го защити.

Капиталистическата система, излязла като победител от студената война, се характеризира с намаляване на работното време и съответната тенденция за подчиняване на свободното време на законите на производството. Това създаде обективна основа за превръщането на политиката в спектакъл. Смесването на политическа пропаганда и реклама, между политика и културна индустрия е следователно в реда на нещата, дори когато не става дума за граничния случай, когато двете сфери се припокриват у един и същи индивид. Технологията се промени, но производството на митове е на дневен ред повече от всякога.

(Карло Гинзбург, из „Мит и измама“, в мой превод)

За остаряването

Автор: Златко Енев

Позамислих се днес над нещо, което ме занимава сериозно, искам или не. Остаряването. Онова, което ни прави по-различни от ония, които сме били някога, което ни забавя, замъглява, довежда с още една – или няколко – крачки по-близо до Окончателно непознатото. И за това колко лесно е да регистрираме проявите му сред хората, които ни заобикалят, но почти невъзможно трудно да ги открием, видим и евентуално да им се противопоставим – у самите себе си.

Имам пред вид следната чисто практическа ситуация: повечето от познатите ми, хора на моя или близо до нея възраст (аз съм някъде по средата на петдесетте), са в добра физическа форма – поддържани, работещи над себе си хора. Хранят се разумно, практикуват някакъв вид спорт или (най-често) източен вид телесни упражнения, стремят се да не губят връзката със света, четат, гледат, разговарят с хора...

И все пак промените са очевидни. Хората остаряват, толкова видимо, че понякога ми е невъзможно да продължавам – поне вътре в себе си – да ги възприемам като *същите* ония, дето някога... И промените, ако не ме лъже способността за наблюдение и обобщение, вървят винаги по линията на една и съща логика: „страничното“, „маловажното“, „несъщественото“ започва лека полека да отпада, в хода на годините. Остава само ядрото на човека – все повече и повече, макар и в различна степен при всеки от нас, докато в края на краищата се получи един вид „есенция“ от характера и качествата ни – повтарям, в различна и напълно конкретна степен, в зависимост от всевъзможни обстоятелства. По някаква странна аналогия развитието на душите ни повтаря (или предвеща) по-късното развитие на телата – освобождаването от всичко меко и несъществено, достигането до онзи етап на не-съвсем-органична твърдост, при който от нас остават само елементите, способни в най-голяма степен да се противопоставят на *изветряването* (най-вече калций, доколкото разбирам от тия неща).

Да остаряваш – това означава да ставаш все повече самия/самата себе си.

Но дали наистина е така?

Нека да започнем с промените. Те, вече казахме, са очевидни. А може би не съвсем, инак защо би трябвало да е толкова трудно да им се противопоставяме? Всъщност, в какво точно се състоят те – тези капани на остаряването, в които попадаме всички, с неизбежност? И кое е нещото, което ги прави толкова трудно различни, тъй недоловими?

Първото и най-забележимо нещо, както изглежда, е рязкото стесняване и ограничаване на фокуса. Младостта е хаотична и всеядна, склонна към всевъзможни, понякога най-чудати и абсурдни, експерименти. Екзотични сексуални практики, дроги, всевъзможни „учения“, някои от тях излизащи далеч извън обхвата на здравия човешки разум; политически и културни предпочитания, връзки с всевъзможни хора – някои от тях повече от несъвместимо-различни от онова, което времето по-късно ще направи от нас: всичко това е ако не напълно нормално, то поне напълно мислимо през и за младостта.

С напредването на възрастта – напротив, и някак по неизбежност – повечето от нас започват да разделят нещата от живота все повече на „правилни“ и „неправилни“, „приемливи“ и „неприемливи“, „заслужаващи“ и „незаслужаващи“ уважение, и т. н. Старостта, за разлика от всеядната младост, е принудена да разделя, разделя и отново разделя. И това е така не непременно поради липса на енергия или съзнателно нежелание за опитване на нови и непознати неща. Основният капан, ако и това да прозвучи може би малко парадоксално, се състои в тежестта на познанието. *Лъжливостта на опита*, ако ми позволите тази малко бомбастична фраза, се състои в неговата склонност да ни убеждава – понякога с железобетонна непреклонност – че онова, което сме преживели един, два или може би няколко стотици пъти, ще продължава да се случва винаги и непременно, точно и само във формата, в която сме го преживявали, през всичките тези години. Колкото по-голям житейският ни опит – толкова по-слабо доверието ни в изключенията от правилата. „Тъй върви светът“, „това вече съм го виждал“, „познато ми е до болка“ и т. н. – това са зъбите на старостта, прогнили или не.

Разбира се, всичко това се съпровожда от неизбежната за всяка възраст суета, от невъзможността да признаем лесно и безболезнено, че собствената ни мяра най-често се свежда до периметъра на собствени-

те ни ограничения. Че незнанието, в несравнимо по-голяма степен от знанието, е единственото достоверно измерение на нашите представи и оценки за света. Че слепотата, в противовес на проглеждането, е нещо, което придава на тукашното ни съществуване един далеч по-силен привкус на сигурност и защитеност срещу предизвикателствата на непознатото, тоест заплашителното. Че ограничението – и ограничеността – са може би единствено неоспоримото измерение на човешкото.

Животът с широко затворени очи – така изглежда се оказва в края на краищата – е комай далеч по-лесен и сигурен от онзи, другия...

И така, изправени, от една страна, пред непосилната тежест на опита, а от друга – пред невъзможността, или поне огромната трудност, да признаем пред самите себе си (камо ли пред околните), че живеем в свят, с чието темпо вече не можем да поддържаме крачка, ние малко по малко се превръщаме в машини за отрицание и ограничение. И всичко, или поне по-голямата част от онова, което не се помества във все потесняващите рамки на способността ни за приемане и преработване на нещата от живота, бива безпощадно прецедено през филтъра на нашата „житейска мъдрост“.

Опитът, като всеки господар, не отдава протекциите си безплатно. Онова, с което сме принудени да му се отплащаме, е собствената ни свобода да избираме нови и несъвместими с неговите собствени представи, пътища на развитие и експериментиране с онова, което ни остава от живота.

Второто сравнително очевидно нещо, с което човек се сблъсква при опитите за наблюдение, е предсказуемостта на стратегиите, които повечето от нас избират, най-често несъзнателно, в борбата си срещу напирещото усещане за все по-увеличаваща се собствена неадекватност. В известен смисъл то е просто подвид на първото, тъй като на практика не е нищо друго освен външната форма на всичко онова, за което стана дума по-горе. За да избегна заплитането в някакви полу-логически кълчища, ще огранича тук този многостранен феномен до три от основните му форми: неприемане, съпротива, себе-разграничение.

Казано възможно най-просто, всеобщата стратегия за запазване и предпазване на собственото его от заплахата на прииждащата непригодност се свежда до един вид негативна идентификация, при която „те“ се превръщат в безлична маса от доказателства за валидността на пра-

вилото, докато „аз“ си оставам едно от нищожно малкото негови изключения. „Те“ са негативното, нежелателното, осъдителното, предсказуемост, смехотворното, сенилното, докато „аз“ съм всичко, което те не са.

Те са „българи“, докато аз съм „българинЪТ/българкаТА“. „Аз“ не съм един от „тях“¹.

Неприемането на съпричастността към собствената (възрастова) група (а в нашия български случай – и към собствения корен) е едно от първите указания за все по-засилващо се ускоряване на процеса, който предизвиква всичко това.

Само по себе си това първо проявление на остаряването не е нито особено лесно за избягване, нито дори осъдително, като се има пред вид всечовешката и напълно естествена склонност към разграничаване на „аза“ от най-видимите и най-типични признаци на средата, която го обкръжава (оттук произтича както невъзможността за пророчество в собствената родина, така и склонността към идеализиране и издигане на някакъв въображаем пиедестал на всичко далечно, чуждо и слабо познато). До голяма степен то е един от основните механизми на личностното ни обособяване, не само на тази възраст – и като такова си остава в някаква степен неизбежно, поне на несъзнателно, тоест ежедневно, ниво.

Съвсем друг обаче е въпросът при, нека я наречем така, втората степен от видимите прояви на остаряването, а именно съпротивата. В сравнение с простото неприемане тя притежава допълнителния компонент на съзнателно вложена енергия (ако и източниците ѝ да си остават на същото ниво на несъзнателност, тоест неразбиране, на ограниченията, които я пораждат). При този вариант на поведение ние вече не само не

1 Не съм сигурен дали в конкретния случай с нашата нация става дума за някакво особено изключение (едва ли, бих казал), но този тип негативна идентификация изглежда е едно от основните измерения на цялото ни съществуване, а не само на онзи вид конфронтация с представата за остаряването и смъртта, за които става дума тук (дали това означава еднакво интензивна негативна натовареност на идеите за българскостта и смъртта е спекулация, която не бих се осмелил да защитавам, не и на този етап от развитието си). Най-очевидното доказателство за това е отношението на всички ни към най-мощния прототип, пораждан когато и да било в българската литература: бай Ганьо. Най-познатият и най-обичаният ни литературен герой е същевременно и най-отрицаният, най-силно отхвърлян модел на поведение и себеидентификация, който нашето общество познава. Бай Ганьо винаги са „другите“, никога „аз“. Виж в тази връзка есето „Бай Ганьо – бащата на всички ни“, от същия автор: <http://www.librev.com/component/content/article?id=1892>.

допускаме нещо до самите себе си, но и активно оспорваме правото му на съществуване. Независимо дали става дума за младежки пристрастия като дроги и рокендрол или старешки фобии като социален хаос, промени и революции, съпротивата – много често *именно* срещу собствените минали увлечения и фиксации – е основният модус на старостта и постепенното вкаменяване.

Последната от трите степени, които избрах като представителни, е себе-разграничението. Не съм напълно уверен в сигурността на това твърдение, но в някакъв смисъл то ми изглежда като комбинация от предишните две. При него съпротивата и неприемането добиват формата на един вид (напълно въображаемо) собствено издигане *над* онова, което отхвърляме и срещу което се съпротивяваме. Неразривно свързана с него е представата за някаква лична или групова елитарност, най-често провеждана в противовес на и борба срещу всички, които биха желали да изтъкнат собствената си такава – разбира се, напълно несъвместима с елитарността на „еди-кои си“ или „еди-кой си“¹. Себе-разграничението, доколкото бива провеждано като стратегия на изгорени мостове, тоест като пълна непричастност на самия/самата себе си към средата, от която сме произлезли, е ултимативната форма на остаряването, независимо от възрастта на която е практикувано или защитавано. Естествено негово следствие е сравнителната невъзможност за корекция, тъй като при този тип поведение идещата отвън (корективна) информация не само бива неприемана или съзнателно отхвърляна – тук тя е и осмивана, разглеждана като „нещо по-долу“ от собствената степен на развитие, като един вид отстъпление от вече завоювани позиции, като *цивилизационно* поражение.

Естествено, ползата от всички тези размишления би била сравнително минимална, ако единственият резултат от тях би било простото описание на феномените, плюс евентуалното заключение, че „нещата са такива“ и че „спасение по принцип няма“ – или то дебне отвсякъде, според модната напоследък фраза. Скрытата надежда на автора (както и реалната суета на цялото начинание) се крие всъщност в опита за по-

1 Това отново ми изглежда като специфично-локален феномен, тъй като традицията на България, доколкото я има, е изградена по линията на строго отрицание на каквато и да било елитарност и дори, бих казал, на една *яростно* защитава *не* егалитарност. Българските „елити“ и „елитни личности“ съществуват по правило единствено в тесните рамки на собствената си групова или лична идентичност.

сочване на стратегии за избягването, или поне възможното забавяне на всички тези процеси. Прочее, нека не губим време и пристъпим към конкретния бик и неговите конкретни рога.

След толкова много думи, посветени на описването и изясняването на феномените на остаряването, противодействията срещу тях би трябвало да бъдат вече малко по-лесни за достигане, по логиката на просто-то отрицание (надявам се всичко това да не с окаже подлъгващо-просто, разбира се)¹.

Първото и най-важно правило е онова на не-съпротивата. Това включва както активното допускане вътре в себе си на все по-нови, непознати и дори заплашителни, идеи и съдържания от всевъзможен вид, така и отказа от съпротивата срещу тяхното разпространение. Разбира се, не е нужно човек да прави от себе си някакъв пророк на хаоса и вечната промяна. Тези неща се случват и ще продължават да се случват, независимо от собственото ни отношение към тях, но за не-смехотворното им поддържане и разпространение е нужна един вид друга, *реално младежка* енергия. За *реално възрастния* човек, напротив, е напълно достатъчно ако той или тя съумее да направи от себе си нещо по-различно от противник на всичко ново и непознато.

Второто правило е онова за не-изключването на самия/самата себе си от обхвата и масата на онова, което разглеждаме. Няма друг път към достигането на някакви реални прозрения за света, който ни заобикаля, освен приемането на неизбежната ни съпричастност към „него“ и „тях“. Глупостта, ограничеността, скудоумието на този свят в никакъв случай не са специални привилегии на другите, те са неизбежна част от самите нас и шансовете за тяхното поне частично преодоляване са неразривно свързани с факта, че ние не можем, нито пък трябва да се опитваме, да гледаме на себе си като на „имунизирани“ срещу тях, особено пък по силата на „житейския опит“, за чиито печални страни вече стана дума по-горе.

1 Ако си спомняте „Спускане в Мелстрьом“ на Едгар Алан По, то метафората е по принцип същата: всичко, което човек трябва да прави, за да се спаси, е да не позволява на водовъртежа да го погълне прекалено бързо. И най-добрите средства за тази цел изглеждат съвсем не са енергичните, наситени със собствено „отрицание на отрицанието“, модели на поведение. Достатъчно е просто да забавяме, доколкото това е възможно, процесите на въртеливо и насочено надолу движение.

Третото и заключително правило, което поне самият аз се опитвам да определям за себе си, е онова за липсата на страх пред резките и заплашителни поврати в живота и обстоятелствата, които ни заобикалят. Разбира се, всичко това е много по-лесно за писане, отколкото за живеене, но пък животът на типичния днешен българин или българка е всичко друго освен липса на хаос и непредсказуемост, така че поне в този случай би трябвало да ви говоря за неща, които са ви познати на едно много лично, много интимно ниво. От друга страна, сигурността и обезпечеността, доколкото имам опит с тях, винаги са ме довеждали до повече или по-малко дълги периоди на стагнация. Тук, разбира се, става дума не за някакъв вид ницшеанско перчене, в стил „всичко, което не ме убива...“ Логиката на нещата, ако и противна на най-дълбоките, най-твърдо програмирани копнежи на всеки от нас, е сравнително ясна: няма друг път към избягването на постепенното затъване освен не-оставането на едно и също място. А конкретните пътища към това не-оставане са, разбира се, вече конкретна работа на всеки от нас.

A rolling stone gathers no moss...

Или поне в това е надеждата, доколкото я има.

И така, с надежда!

Златко Енев

Берлин, 22 август 2014

Златко Енев е български писател и издател на „Либерален Преглед“. Досега в България е публикувал шест книги (трилогията за деца „Гората на призраците“ (2001–2005), романите за възрастни „Една седмица в рая“ (2004) и „Реквием за никого“ (2011), както и есеистичния сборник „Жегата като възплъщение на българското“ (2010).

Детските му книги са преведени на няколко езика, между които и китайски. Живее в Берлин заедно с двете си деца.

Коментари (11)

- 22-08-2014|**Петър Петров**

Много хубаво написано! Само си мисля колко са хората които се замислят така задълбочено по тези въпроси. Искане ми се да са повече. Защото ако обществото ни се състои от хора със задълбочено мислене и нагласа да живеят в постоянно променящия се свят може би щяхме да живеем много по-добре и по-пълноценно, по-малко щяхме да мрънкаме и т.н.

Защото всичко е в нагласата както се казва в един филм: „Разликата между жертвата и победителя е в нагласата“

- 22-08-2014|**Shakespearean**

When I consider every thing that grows
Holds in perfection but a little moment,
That this huge stage presenteth nought but shows
Whereon the stars in secret influence comment;
When I perceive that men as plants increase,
Cheered and checked even by the self-same sky,
Vaunt in their youthful sap, at height decrease,
And wear their brave state out of memory;
Then the conceit of this inconstant stay
Sets you most rich in youth before my sight,
Where wasteful Time debateth with Decay
To change your day of youth to sullied night,
And all in war with Time for love of Life,
As he takes from you, I engraft you new.

- 23-08-2014|**Ясен Б.**

Моите хаотични мисли, провокирани от текста на Златко (важна тема, заслужаваща разговор;))

Тялото и душата на мислещия човек не остаряват с еднаква скорост. Мислещият човек си задава въпроси относно собственото си съществуване и не се упокоява докато не намери някакви отговори. Като правило тези отговори не го задоволяват за дълго и пак задава въпроси и пак търси отговори. Това е, което поддържа духа млад.

Себе-разграничението е естествено последствие от себенаблюдението, което е възможно само ако си мислещ човек. Не сме всичките еднакви само защото сме Българи. Не сме и еднакви само защото сме хора. Но на мен, колкото и елитарно да звучи, ми се струва, че най-грубо човечеството се дели на мислещи и просто само живеещи хора.

Втората група няма нужда от себепознание в задълбочения смисъл (тип- от много мислене файда няма) Първата понякога прекалява с мисленето и забравя да живее във физическия свят. Баланс?

Не е страшно остаряването на тялото (освен, че болката, която съпътства този процес понякога идва в повече). Страшно е да си помисля, че мога да се отпусна до там, че душата ми да застраее и да се затвори за възможността за промени.

Може би „поддържаната“ душа не старее, а узрява? Може би развитата душа придобива способността да прима не всяко „ново“ в стремеж да е в „крак с времето“, а онова което наистина има значение. Как да знаем кое има значение – ами ако сме мислили наистина цял живот – развиваме способност за преценка може би. Светът не е започнал и няма да свърши с мен. Но аз имам право да търся своето място в него и дори имам правото да съм до там неспокоен, че да го търся хлапашки до смъртта си.

Току-що започнахме „нов живот“ на съсвем ново място по средата на един далчен континент. През прозореца на кухнята, където пиша това, виждам величествени планини, чиито невъзможно високи върхове са покрити със сняг, докато в града навън е 45 грдуса. Не я виждам, но знам, че на няколко километра зад гърба ми започва една плсока като тепсия и необятна степ.Какво общо има това? Ето какво- понеже остарях, загубих еластичност на сухожилията и си спрасках ахилеса на единия крак. Забраниха ми да се движа за един месец. Боли. Но гледам тези възхитителни гиганстски планини и младата;) все още душа ги изкачва чак до върха всяка сутрин докато пия кафето на балкона и пак след вечеря когато долу градът е вече на тъмно, а последните слънчеви лъчи огряват все още най-високите върхове. Часът на божествената светлина. Не се признавам за стар докато мога да усещам тези неща. И докато мога да „откривам“ и да харесвам такива певици:

Благодаря ти Златко. Наистина хубава тема.

- 23-08-2014|**Златко**

Голямото предизвикателство при писането на този текст за мен се състои в прокарането на някакъв вид по-ясна разграничителна линия между две очевидни, но силно несъвместими една с друга части от живота и ежедневието ми. А именно:

От една страна, поради самото естество на работата си тук аз съм принуден, почти ежедневно, да върша именно нещата, които описвам в текста като основни признаци на остаряването. Дейността ми тук на сайта, а и в по-голямата част от онова, което може да се нарече мое „обществено присъствие“, се състои именно от множество актове на неприемане, отрицание и себе-разграничение.

От друга страна обаче непрекъснато се опитвам да държа пред очите си факта, че вършенето на тия неща е част от един процес, който човек или успява да държи донякъде под контрол или сам бива контролиран от него.

С други думи, битието ми представлява един вид непрекъснато ходене по въже, при което се опитвам да балансирам между двете крайности, но дали успявам, разбира се, не мога да бъда сигурен.

Ето това е базисната ми ситуация, това е и нещото, срещу което се боря ежедневно. И този текст не е нищо друго освен пореден опит да обрисувам по-ясно за самия себе си жалоните, които евентуално ще ми помагат да се ориентирам в целия този гъсталак от положителни и отрицателни мотивации...

- 24-08-2014|**Леон Бенатов**

Благодаря Ви г-н Енев за този текст. Сякаш описвате моите мисли и тежнения. И аз не се чувствам комфортно сред себеподни на моята възраст. Приел съм максимата на месаря Шулце от романа на Ерих Кеснер, че „Всяко нещо има край, само саламът два“. Опитвам се в моя случай да изпитвам радост цитирайки испанската поговорка „Синовете на моите синове са ми два пъти синове“. Пожелавам Ви писателски успехи. – Леон Бенатов

- 25-08-2014|**Гост**

Когато човек долови в себе си, че чувството за познатост почне да преобладава, то е сигурен белег за настъпваща старост. Извод: тъпаците са вечно млади. Някои добавят: „И онези, които докрай съхраняват све-

жестта на детските си възприятия за света“, но то е по-скоро пожелание. И ето го капана: кое пред нас е баято още с направата си? Смръщени в криза, предъвкваме баят хляб, но защо родната ни писменица ни залива с баяти страници. Джон Дий, Карл Линей, Лев Толстой и други от тази парадигма вече и в напреднала възраст са челик по дух и инвенции наспроти на младоците от навалицита, които просто са си „задънена улица на еволюцията“. Карлос Фuentес наскоро ни зарадва с „Инстинкт за Инес“, творба, сътворена с явно младежко дръзновение...

Златко Енев умело повежда разговора по една толкова значима тема, но на мене просто ми е невъзможно да отгранича с лекота отделните равнища и ги изведа докрай склонностите, които пораждат. Дано се задълбочи подхванатият разговор.

Броди

- 25-08-2014|**Самолет 005**

Първи аспект: Започнеш ли да съжеляваш за нещо, значи си стар...

Втори аспект: Физическото остаряване ни поставя пред огромен проблем за пестене на енергия. Не можем да си позволим разхищение. Освен това твърдо правя разлика между млад и стар в смисъла на „карма“, колкото и налудничаво да звучи това за някои. Човек се ражда „стара душа“ и дори като дете се различава от някой, който е „млада душа“. Старата душа е премереният човек, тоест нарочно пак задълбавам в чисто физическото определение на старостта като пестеливост на енергия. Едно дете, което е „стара душа“ е пестеливо на енергия. Но дотук с пестеливостта и физическото измерение... Другото е, както казват на английски, to think old... (да мислиш извехтяло)... От това ни спасява способността да се възторгваме. Възторгът, когато не е напънат, е истински щит срещу to think old.

Трети аспект: Отделно е, че остарявайки не можем да понасяме болшинството млади, а онези млади, които понасяме и които ни търсят са различни. Една от характеристиките на младостта е незабелязването на старите. Тоест онези млади, които ни търсят, забелязват, всъщност са „стара душа“ по смисъла на карма... Младите не дават пет пари за старите. Младите понякога са ми толкова неприятни, че ми идва да ги изцъкам като акнето по суратите им... Те са обаче по-поносимо тъпи! (Благодаря за снизхождението!) Младостта е комплектувана с вид тъпотия, но тъпотия компенсаторна, поради което я мислим за очарователна... За

разлика от тъпотията при старостта, която е деградация... Затова не смятам, че старостта е непременно повече болест от младостта.

Темата има много аспекти. Дори и аспекта сексапил не върви, защото сексапил може да има и недвадесетгодишен човек.

Принципното обаче е, че не е толкова жалко, че остаряваме. По-кофтито е, че има по-млади от нас, тоест хора, които могат да преплуват онова море, което ние сме преплували преди 40 години... и са в онова море, а ние сме в басейна с минерална вода на брега. Не че ми е лошо в минералната вода... въпрос на обеми и киселинност... Тоест стремя се да покажа, че не съжалявам (онова, с което почнах), а младите от вас ще приемат изявлението ми с възторг...:):)

- 26-08-2014|**Ясен Б.**

Днес, може би противоречейки си, си мисля, че не е важно дали си стар или млад, а дали намираш смисъл в това да си (все още) жив. С всички произтичащи от това последствия като удовлетворение от работата или любов към внуци или преклонение към природата или whatever makes you tick...И да не забравяш да поливаш цветята на балкона или в градината, независимо от астрономическата възраст.

- 26-08-2014|**Люба Александрова**

така все повече така
в садене на полезното
(човеците отдавна са избрали)
в заслушване на птиците
в припяване
да минат дните ми
оттук нататък
и радостта
усещането да си жив
отново и отново
да идва
от въздуха ухаещ на трева
която късам с двете си ръце
а тя насища около ми с тръпчивия си силен мирис
и пейката на двора да ме чака
единствено и само мен

отпуснатото уморено тяло да отпусна
между ръцете тръпни покосени
и облакът да пада ниско-ниско
да чуе как водата си говори
тъй както аз я чувам
слушам
край моя дом е пътят на водата.

- 26-08-2014|**Златко**

Много, много хубаво. Не разбирам нищо от поезия, но това тук ме развълнува...

- 27-08-2014|**Самолет 005**

Златко писа:

Много, много хубаво. Не разбирам нищо от поезия, но това тук ме развълнува...

И аз не рабирам поетичния език но стихчето ме накара да мисля, че не съм сгрешил като избрах да живея на село пред „Алабинска“... Избери ли да живееш на село, значи си остарял...:):) Наистина не разбирам нищо от поезия, но ето една песен на една страхотно талантлива еврейка за градските старци:

https://www.youtube.com/watch?v=KchO6_4i0hg

„Реквием за никого“ на Златко Енев – безроден ли е хуманистът Автор: Станислава Чуринскиене

Като мнозина изкушени от четенето българи, родени през 70-те, и аз до скоро се оплаквах, че България още няма роман, който описва и обобщава Прехода по достатъчно смислен, убедителен начин. Срещата ми с книгата на Златко Енев „Реквием за никого“ обаче ме накара да се притесня от невежеството си. Оказа се, че такъв роман има отдавна, просто по обичайните причини не е достигнал до мен. Преходът е амбициозна тема, по която мнозина са се упражнявали. Сякаш усещането, че пишещият трябва да разкаже нещо много важно и значимо, но непонятно за непреживелите го, кара авторите или невъздържано да орнаментират историите си, или да затъват с двата крака в жанра брут-лит. Г-н Енев се е опазил от всички капани на темата и е начертал впечатляващо ясна схема на динамиката на злото, започнало през 1944 г. и достигнало пика си с Възродителния процес.

Книгата наистина започва с преименуването на „българомохамеданите“, но показва Възродителния процес не през ключалката, каквато е обичайната плоскост на разказване по темата, а съвсем отвътре. Впечатляваща е почти документалната прецизност, с която г-н Енев е подредил реална информация за случилото се в килиите за мъчение на „некооперативни преименувани“ и за партийната политика спрямо бъдещите изселници. Всеки персонаж в романа олицетворява по една от нечовештините, които се случиха в последните 20 г. на миналия век и едно от най-силните попадения са тъкмо героите, в чиито действия и съдби се отразява Възродителният процес. Преименуването и Голямата екскурзия завързват възел, който текстът разплита в следващите около две десетилетия и проследява пътя на героите през границата към Турция, падането на комунистическия режим, организираната престъпност, козовските бордеи и Германия. Отвъд чисто естетическото наслаждение от четенето, романът наистина хвърля силна светлина върху полити-

ческите и социалните процеси в България през периода. Христоматиен е начинът, по който само чрез думите и делата на героите си, авторът успява да покаже как същите хора, които изпратиха българомохамеданите на екскурзия, сложиха началото на организираната престъпност в България и натрупаха първоначалните си капитали от трафик на хора, оръжие и нарушаване на ембаргото над Югославия.

Човекът, който привлече вниманието ми към романа, с право ме предупреди: „Не знам дали да ти я препоръчвам, много е тежка. В тази книга любов няма“. Тя наистина е тежка и на моменти непоносима за четене именно заради крайната ѝ документалност и автентичност. Докато обръща страниците, читателят няма илюзии – перверзното насилие в косовските бордеи наистина е било точно такова, мъченията в килиите наистина са били точно такива, по-перфидните форми на ежедневно погазване на човешкото – също. Без да залива в ненужна графичност, авторът не търси обиколни думи и усещането, че си безпомощен наблюдател е почти задушавашо. В книгата обаче любов има. Героите се обичат помежду си, доколкото екстремните обстоятелства им позволяват. Заради освежаващото отсъствие на морализаторска позиция, читателят остава с усещането, че и авторът обича героите си. В края на текста става ясно, че „Реквиет за никого“ не е толкова разказ за Прехода, колкото история за насилника и жертвата. При това, насилник и жертва не са устойчива позиция, а само роли, които героите (и всички ние) заемаме според случая.

Не мога да не се възхитя на удивителния усет за композиция и структура, с която г-н Енев е подредил романа си. Нито един герой не остава недоразвит, нито една сцена – излишно натежала. Текстът е богат на изразни средства, но е изключително несуетен и това е първото нещо, което задържа вниманието ми. Г-н Енев се е опазил от опити да привлече вниманието върху собственото си красноречие и щедро е отстъпил гласа си на своите герои, които сякаш сами изразяват логиката на разгръщането си. А заедно, тези образи начертават карта на злото, което сме живели и все още живеем.

Заинтригувана да науча повече за Златко Енев отвъд дейността му с „Либерален преглед“ и книгите му, смаяно установих, че заради този роман многократно е бил наричан „безродник“, „антибългарист“ и други квалификации, които не бих искала да помествам тук. Само мога да си представям какво е да бъдеш център на такава агресия заради хуманис-

тичната си творческа и гражданска позиция. Вярвам обаче, че заради резултата – „Реквием за никого“, рискът си струва. Вече има четиво, което да дам един ден на сина ми, за да разбере в какви времена е живяла и се е формирала майка му.

Източник

Станислава Чуринаскиене (род. 1976) е българска писателка и журналистка. Автор е на книгите „Бог да Благослови Стю“ (2007), „Second Life“ (2009), „Хванаха ме да крада“ (2011), „Инцидент“ (2012) и „От Космоса с любов“. Сътрудник е на списанията EVA и „Жената днес“, както и кореспондент на в. „Преса“.

Елегия за Боуи – Част 2

Автор: Евгений Дайнов

Глава 12

Earthling

*All the clouds are made of glass
And they're slowly sinking
Falling like the shattered past
Were we built to last?*

Боуи посреща последните години на 20-ти век като жител на Земята – нещо, което не му се е случвало от средата на 60-те години. Има прилична музикална репутация, станал е художник, направил е успешно издателство за книги по изкуство. Покрай другото, той става един от първите земляни, пълноценно оценил едно ново историческо явление, което изважда хората от обичайната за замляните закрепостеност за време и място – световната интернет мрежа. През 1996 година Боуи е първият музикант, пуснал сингъл (Telling Lies) само в интернет. Към края на годината е третият най-често търсен музикант в мрежата, а всичките му интервюта се занимават повече с интернет, отколкото с музика или изкуство.

За Боуи интернетът е нещо, което той е чакал цял живот – свободна среда, в която човек може да твори едновременно във всички жанрове и форми на изкуството. И не на последно място – в интернет всички са равни. Няма мега-звезди, поп икони и публика. Има само юзъри. Интернетът се оказва истинският рокендрол – мястото, където изчезва разликата между сцената и публиката...

„Ако днес бях на 19“, споделя Боуи пред репортер на списанието The Big Issue (стартирало като вестник на и за бездомни, но бързо станало контракултурно явление) „щях да подмина музиката и направо да хлътна в интернет. Когато бях на 19, музиката беше опасната, комуникативна сила на бъдещето и това ме вкара в нея. Днес тя вече не е това. Стана музика на лайфстайла, а не – на отношението. Заменена е от ин-

тернет, където звучи същият саунд на революцията... Мрежата е форма на изкуство, тъй като в нея няма параметри. Има хаос, а в хаоса се чувстваш най-добре...”

Не е за учудване, че една от първите големи мрежови страници се оказва BowieNet, стартирала на 1 септември 1998 година. Година по-късно пазарната цена на страницата е оценена на над 400 милиона долара. Водещото специализирано американско списание Computer World класира Боуи в челните места на класацията „най-успешен иноватор на 1999 година“; Боуи единственият артист в класацията.

Към 2000 година Боуи е вече интернет провайдер, стартира онлайн радио и онлайн банка. Боуи е първият рокаджия (веднага последван от Мик Джагър), който брандира името си и го слага на всякакви стоки, като включително лансира свои кредитни карти. Всеки път като вадещ да плащаш – виждаш физиономията на своя кумир.

Развърта се и на финансовата борса. Не купува и продава петролни акции, а – парчета от бъдещето. Предлага на публиката да закупи „фючърси“ върху неговите бъдещи доходи от преиздадени албуми. И така стига до положението през 2009 година, в разгара на финансовата криза, отговорността да бъде стоварена върху него. Според вестник „Дейли мирър“ от 12 януари 2009 година, след като Боуи е започнал да продава бъдещите си приходи, bankerите са започнали да го имитират, продавайки си един на друг приходите от бъдещите доходи от ипотечни кредити.

Едва ли има по-атрактивна идея от това, Човекът Който Падна на Земята да се окаже автор на глобална финансова криза, породена от залагане върху бъдещето. Едва ли обаче точно този принос на Боуи към световната история трябва да се взема насериозно.

За отбелязване е, че поредното превъплъщение на Боуи – този път далеч от музиката – не изненадва никого. В някаква степен са му свикнали. Списание Моjo, например, пише следното: „Добрите рок звезди просто се нахвърлят върху всяко ново нещо. Боуи не използва името си (т.е. за финансовите си занимания), той е над тези неща. Просто продължава да изненадва хората“. Вестник Обзървър обаче е на друго мнение: „От всички превъплъщения на царя на рок хамелеоните, последното (т.е. финансовото) е най-хитро и най-безопасно. Зиги се върти в гроба си...”

Самият той не след дълго прекратява финансовите операции, както и кредитните „Боуи“ карти, за да се върне към по-обичайните за него занимания. Междувременно излизат няколко негови музикални компи-

лации и се преиздават 17 албума. Това кара публиката да се усъмни, че е спрял да композира музика и е решил да лежи на стари лаври. Това изобщо не се оказва така, когато през октомври 1999 излиза албумът *...hours*.

За разлика от своите два предшественика, които излъчват яростна енергия (макар по два напълно различни начина) този албум обозначава връщането на композитора към класически, мелодични парчета, мислени не с помощта на компютър, а по класическия начин – с акустична китара и пиано. Песните са предимно продукт на сътрудничеството между Боуи (на пиано) и Рийвс Гейбриълс (на китара).

Този генезис обяснява подчертано баладичния тон на албума, видим най-вече в парчета като *Survive*, *The Dreamers*, *Thursday's Child* – веднага разпознати от публиката като класически Боуи композиции. Има, разбира се, и тежки електрически моменти, както в полу-инструменталата „1917“ (който развива темата от Кашмир на Лед Цепелин), но повечето парчета са мелодични, интроспективни и меланхолични.

Марк Плати отново е продуцент и споделя разликата в атмосферата между записа на предишния и сегашния албум: „Не го бях виждал от 1998-ма и неговата коса беше много по-дълга и не боядисана. Изглеждаше много по-спокоен... Като резултат, посветихме много повече време на обсъждането на новините и на живота като такъв... Дейвид говореше за книгите, които чете, за филмите, които гледа, за изкуството, което го интересува.“

Резултатът се чува. За разлика от маниакалната енергия в *Earthling*, *Hours* ... е спокоен, брилянтно построен албум, в който няма нищо случайно или дразнещо. Както пише биографът Дейвд Бъкли, в албума Боуи показва, „че все още може да пише перфектни поп мелодии“. След което Бъкли обаче затъва в твърдението, че на албума му липсват допълнителни аранжimenti, което го оставя един вид „оголен“, звучащ като „демо“.

Не е така. Слушайки албума с музикантско ухо, ние долавяме нещо съвсем друго – прецизни аранжimenti, елегантно минаващи между прекаления минимализъм на ерата на „Машината“ и елементите на натруфеност в някои от аранжimentите на *Earthling*.

Именно титулното парче *Thursday's Child*, най-много критикувано от Бъкли за прекалено минималистичен аранжiment, става първият успешен сингъл от албума. В парчето Боуи прави онова, което неговият приятел Джон Ленън е планирал да прави десетилетия по-рано, но не

е успял поради ранната си смърт – да погледне в очите драмата с оставянето и мястото на любовта в това приключение:

„В целия си живот полагах толкова усилия / правих, каквото можех с онова, което имах / и все пак нищо особено не се случи / Нещо в мен дразнеше околните / шепот на все неуспяваща надежда / може би съм роден извън времето си / сцепвайки живота си на две.“

В крайна сметка лиричният герой оцелява, защото намира жената на живота си – в случая, разбира се, Иман, макар самият Боуи да отрича, че в парчето се разказва за него и за нея. Сингълът стига до номер 16 в британската класация и е 56-тият на Боуи, който стига до Топ 40.

Впоследствие Боуи обяснява по-подробно, в стил Джон Ленън, за какво иде реч – за опит за обобщение на опита на цяло поколение: „обобщих онова, което знаех за опита на мои връстници и с приятели от детството и на други, с които съм се познавал дълги години, и които може би не са в положението да се чувстват толкова жизнени, колкото се чувствам аз. Аз изкарах невероятен късмет. Голям късмет...“

Тази скромност е може би останала неразбрана за критиците на албума. Скъмността на замисъла логично води до прибраност на изпълнението. Защото това не е албум на Боуи-мега-звездата. Това е композиция на един благодарен и затова – смирен човек.

Друго парче – *What's Really Happening* – е първото, в правенето на което авторът работи в съавторство със своите фенове. Боуи пуска в интернет покана за текст на парчето и получава над 80 000 отговора от феновете. Дори групата Кюър се пробва, без успех, обаче. И слава Богу, защото крайният вариант на текста е просто кристален:

„Израснали в пластмасова кутия / с микро-мисли и катинари / сърцата стават изоставящи часовници / цъкащи в умовете ви.“

Парчетата *Survive* и *Something In The Air* са великолепно балади, като в края на второто Боуи постига най-голямото си вокално постижение на десетилетието. В парчето *The Pretty Things Are Going To Hell*, издържано в естетиката на 70-те, китаристът Гейбриълс постига върховната си форма, стъпил върху здравата музикална подложка на Боуи. А текстът елегантно осмива опитите на „юпитата“ да изживяват пълноценен живот:

„Какво да правя? / Какво да кажа? / Какво да облека? / На кого да се обадя? / С кого да се сбия? / С кого да танцувам в неделя вечер?“

Обложката на албума е доста тревожна. На нея младият Боуи, издокаран като ангел, държи в скута си главата на възрастния Боуи, който

то лежи в безпомощна зародишна позиция. Дали пък, питат се всички, Боуи не навлиза в някакъв death trip – в някакво спускане към смъртта? Самият Боуи отказва да се обяснява по въпроса, като с лека ръка отхвърля всички съмнения: „Абе просто мразя щастливите албуми. Когато съм щастлив, не искам да слушам щастливи албуми. И когато съм тъжен, пак не искам да слушам щастливи албуми... Гравитирам към самотно звучащи неща...“

След всички тези обяснения обаче Боуи не се съдържа да покаже среден пръст на музикалния истаблишмент. На 21 септември 1999 година в BowieNet се появява следната обява: „За пръв път в историята на музикалния бизнес, голям артист... предлага пълен албум на своите фенове посредством даунлоуд от Интернет“.

Боуи отново е пионер, цели обиколки преди останалитре. И веднага си навлича гнева на най-големия в Англия дистрибутор на музика, веригата HMV, основана в зората на звукозаписната индустрия столетие по-рано. „Ако артисти“, ръмжи HMV в нарочно съобщение до медиите „пускат албуми по Интернет, преди останалите хора да могат да си ги закупят в магазините, това няма да е честна игра. Албумите трябва да са достъпни за всички едновременно, защото не всеки има тостъп до Интернет. Що се отнася до нас, ние едва ли ще разпространяваме музиката на този артист...“

Боуи не се впечатлява и подpira новия си албум с турне на малки зали. Според критиката, качеството на музиката е много високо – всички парчета звучат по-изчистено, отколкото в студийния си вариант. Въпреки камерния подход не се сбъдват опасенията, че междувременно Боуи вече няма публика. Напротив, огромни тълпи фенове да се опитват да нахлуят в помещения за 100-200 човека и ефектът е по-скоро обратен – не става дума за това, Боуи да търси със свещ из клубовете последните си почитатели, а за това, че милионната му публика се чувства леко обидена от неговия скромнен промоционен подход.

Навръх новото хилядолетие Боуи се оказва във върховете на класациите за „най-велик музикант на последните 100 години“ в повечето британски и американски медии. Доста зад него се класират Бийтълс и Елвис. Списание GQ го обявява за най-стилно облеченият мъж на годината.

За него обаче е по-важно, че на 13 февруари 2000 година Иман се оказва бременна. На 15 август се ражда Александра Зара Джоунс. С на-

предването на бременността на Иман напредва и поредната Боуи истерия. Двоен албум на негови записи за БиБиСи от периода 1968-1972 продава огромни количества и стига до номер 7 в британските класации. В класация на Ню Мюзикъл Експрес за „най-влиятелен музикант на епохата“ Боуи е отново най-отпред, оставяйки Бийтълс на трето място.

В края на столетието се правят всякакви равностметки и връщане назад към емблематични събития. В продължение на няколко месеца Боуи е завъртян от тази вълна и съвършено сериозно смята, по повод наближаващата 30-та годишнина на „Зиги“, да „допише“ първоначалния албум с нови парчета и така да го направи двоен. Споделя плановите си с китариста Рийвс Гейбриълс, който обаче възстава срещу идеята: „Това беше все едно да се върнеш назад и да дописваш „Тъмната страна на луната“ 30 години по-късно... изключително опасна идея“.

В крайна сметка Боуи се отказва от идеята, макар междувременно да е успял да композира половин дузина парчета, които остават неиздадени и до днес. В това някои виждат многозначителна метафора: Боуи няма нови идеи... за Боуи музиката вече не е най-главното нещо в живота и е просто едно от многото неща, с които се занимава... ерата на „големите“ в музиката е в края си.

Че епохата се е променила е ясно дори от пръв поглед. След десетилетия неистови усилия да сведе света на рокендрола до „танцова мода“, звукозаписната индустрия е постигнала успех. Няма нова музика, няма звезди, младежите танцуват на фона на ритмични, но анономни парчета, които умират за ден-два. А когато няма звезди, няма нито развитие, нито лоялност на публиката – нито проблеми за компаниите. Анонимната музика дава цялата власт на костюмарите. Просто няма как поредната неизвестна едnodневка да им противостои по начина, по който могат да го направят Ролинг стоунс, Лед Цепелин или Боуи.

Музиката се превръща в бизнес и... престава да бъде музика. На компаниите не им трябват музиканти, които цял живот са се учили да свирят и композират. За това си има компютри...

Тази победа на компаниите – този разгром, който през 90-те години те нанасят върху музикантите – е началото на техния, на костюмарите, край. Самите компании убиха музиката и днес си носят последствията. Даунлоудването от интернет тук няма нищо общо. И когато днес чуете воплите на костюмарите, че „интернет пиратството“ ги е оставило без хляб, не им обръщайте внимание. Ако бяха искрени, щяха да се опитват

да възстановят музиката – а не да се стремят да я доубият чрез опити да вкарат цензура в интернет, като епопеята с АСТА, например.

Големите групи, разбира се, не се предават, а обръщат играта. Докато през 70-те са правили турнета, на които губят пари но промоцират продажбите на албумите си, от 90-те насетне правят печеливши турнета, на които да продават новите си произведения, заобикаляйки компаниите. Ролинг стоунс стават емблематични в това отношение и помагат за макар ограниченото оцеляване на музиката, променила света.

На този фон Боуи е отново в уникална позиция. За него музиката вече наистина е едно от многото занимания и нейното замиране не го лишава нито от статут, нито от препитание. Той е един от малкото, който е стигнал до позицията на независимост и буквално може да прави, каквото си иска. И ако се заема с музика, това да е защото иска, а не – защото трябва.

През януари 2000 година той демонстрира този си статут, като свири рекордно дълъг двучасов сет на фестивала в Гластънбъри, където не се е появявал от 27 години. Изпява всичките си исторически парчета (не непременно популярните хитове) и покорява съвършено непознатата му публика. А минималистичното му сценично присъствие – облечен е в стил, предхождащ дори епохата на „Зиги“ – му донася титлата на списание GQ „Най-стилният мъж в Англия“

Поредното музикално завръщане му харесва и през 2001 година Боуи записва албума *Toy*, съдържащ, според посветените, цял куп жизнерадостни парчета и откровени хитове. Мълвата тръгва и публиката с нетърпение чака албума, а критиците разсъждават, че това ще е най-големият търговски успех на Боуи от години.

Но по неизвестни причини звукозаписната компания *Върджинза* почва да клати топката и в крайна сметка не го издава. Обяснение няма, но не е трудно да се стигне до извода, че костюмарите са превзели и Върджин, последния бастион на хипитата в този бизнес. Едва през 2012 година части от албума с появяват в интернет.

Боуи е разярен от поведението на компанията, но не е особено разстроен, защото музата трайно се е върнала при него и той пише нови песни всекидневно. Резултатът ще бъде подобен на взрив от атомна бомба.

Глава 13

Heathen

I, I will be king

За разлика от 80-те години Боуи пише музика всеки ден и много бързо е почти готов с нов албум. За да го запише се събира с продуцента си от 70-те години Тони Висконти (с когото не са си говорили в продължение на десетилетие и половина) и работата тръгва бързо в Алер студиос в Ню Йорк. Междувременно се е разделил с Върджин и е създал собствена звукозаписна компания, която да се грижи за неговата музика.

Докато обмислят албума, двамата стават свидетели на забиването на отвлечените от терористи самолети в двете кули на Световния търговски център. Изпитаният от тях потрес („беше като Лондон след войната“, спомня си Боуи) навлиза в доработката на албума. Резултатът е албумът *Heathen* (Езичник) – според доста критици и фенове (включително вашият покорен слуга) най-великото музикално творение на Боуи.

Албумът излиза, когато и „индъстриал“, и „денс“ стигат до своя завършек и отварят място за други неща. Докато в предишните две десетилетия Боуи се е опитвал да сглобява оригинална музика на основата и на двете течения, и публиката го е следвала, в *Heathen*, както пише критиката „не чуваш нито бръмчене на флексове, нито дори едно електронно писукане“. В албума има закачки с техно и с пънк, но основната канава е просто чиста, по Боуи-евски гениална музика.

За записване на музиката Боуи мобилизира плеяда от звезди, като китариста Пийт Таунсенд от Ху, фронтмена на Фу Файтърс Дейв Грол, пианиста на Дрийм тиътър Джордан Рудес и басиста на Кинг Кримсън Тони Левин.

Вестник „Гардиън“ обобщава: „албумът е претъпкан с фантастични песни, подправени с елементите на гениалността... звукът на мъж, който е разбрал, как да остарява с подобаващ стил. Като се има предвид как правят това неговите известни съвременници, дори само това е уникално постижение“. Известният английски критик Дейв Томсън пише: „Всички, които гледаха (т. е. забиването на самолетите в Световния търговски център), дори да не са били никога в Америка, месеци след това продължаваха да преживяват тези ужасни 102 минути. През всичките тези месеци на страх и неувереност нуждата от възстановяване на съпричастността беше огромна. *Heathen* звучеше, все едно знаеше, как се

чувстват хората. И хората почувстваха нуждата да разберат *Heathen*. От всички албуми на Боуи именно *Heathen* се оказа най-добрият, защото беше най-пряко свързан с хората...Албумът се оказа симфонията на времето.“

Албумът стига до номер 5 в Англия и номер 14 в САЩ и продава повече екземпляри от всеки негов албум от предходните десет години. Художественото оформление (портрет на Боуи със зловещо-празни очи, на фона на обърнат наопаки надпис *Heathen*) е фрапиращо добро и заслужено получава артистични награди през следващите години.

Видеоклип обаче няма. И едва ли е възможно да има, като се има предвид, за какво иде реч в албума, макар Боуи по типичен за него начин да омаловажава въпроса с репликата: „Е, аз съм реалист. Навлизам във възрастта, в която вече няма да ме дават по телевизията...“

Heathen е класическо, спокойно и дълбоко музикално – наистина симфонично по структура – произведение, дадено на света от най-големия негов жив композитор. Феновете са в захлас, а критиката пише за албума в приглушените тонове на истинския експертен възторг. Албумът е и първото произведение на западната цивилизация, което предупреждава, че 21-ви век няма да бъде някаква шарена детска градина, пълна с нови технически джаджи и забавления. Докато в последните години на 20-ти век Боуи гледа на идващото хилядолетие с оптимизъм (който отчетливо се чува в *Earthling*, например), *Heathen* е предупреждение.

Посланието е: хора, помислете пак – най-вероятно не става дума за Ерата на Водолея, нито за нови начини на купонясване; може би става дума за пропадане на цивилизацията в ново варварство, в технологично подплатено езичество. Днес, след „войната против терора“, след голямата финансова криза, след гражданские войни в арабския свят и в разгара на кризата на еврото (и поставени пред риска от разпад на ЕС) – днес виждаме онова, за което предупреждава *Heathen*.

Според самия Боуи, той е писал текста на титулното парче „на автопилот“ – текстът сам е излизал от него, докато той е плакал за жертвите на „9/11“ и за края на света, който познаваме. Ето резултата:

„Стомана в небето / небе от стъкло / направено за реален свят / всички неща си отиват / Чакаме нещо / търсим нещо / наистина ли няма смисъл? / Да не би да съм гледал прекалено дълго? / Казваш, че ще ме напуснеш / и когато

слънцето падне ниско долу / и когато лъчите са високо / знам, че е така / виждам как умира.“

Още в предишния албум Боуи има текстове, които се занимават с идеята за изгубения дом – и правят това в стила на най-първия му албум от 1967 година. Очевидно е чувството за необходимостта от някакво завръщане към по-прост свят, което обаче е невъзможно. Темата продължава и в *Heathen*, съответно поднесена по още по-минорен начин, като в парчето *Everyone Says Hi*:

„Ако парите са малко / винаги можеш да се върнеш у дома / ще си правим старите неща / ще си правим лошите неща / И ако храната е гадна / винаги можеш да се върнеш у дома / ще си правим всичките хубави неща / ние можем, ние можем / ние можем да го направим / Не стой там в лошото място / където на никой не му пука кой си.“

Разбира се, връщане не е възможно, не и след „9/11“ и последвалата световна поредица от „локални“ войни. Бъдещето също не изглежда особено добре, както чуваме от текста на парчето *A Better Future*:

„Моля ви, не разцепвайте този свят / моля ви, вземете си обратно / този страх, в който живеем / Настоявам за по-добро бъдеще / или ще престана да ви искам / просто ще престана да ви искам / Цялата тази болка и цялата тази тъга / настоявам за по-добро бъдеще ... / Дайте на децата му слънчеви усмивки / дайте им луна и безоблачно небе...“

За разлика от 60-те и 70-те години, когато в своята фантазия човечеството си представяше, как в краен случай ще може да избяга (от себе си) на други планети, след „9/11“ и това вече не е възможно, както личи от текста на *I Took A Trip On A Gemini Spacescraft* (космическите кораби от серията „Джемини“ са качвали астронавти на луната през 60-те години):

„Разходих се / с космическия кораб „Джемини“ / и си мислих за теб / гръмнах с космическата си пушка / и си мислих за теб... / погледнах през цепнатината / и гледах назад / към звездната пътека / водеща обратно към теб / какво направих / какво можех да направя / да, какво направих...“

Някакъв плах опит за изход, на фона на апокалипсиса, се предлага в първото парче на албума, наречено невинно *Sunday*“

„Нищо не остана / можем да избягаме / когато дъждът премине / да търсим коли или признаци на живот ... в страха си, търси само мир / в страха си / търси само любов... / в страха си, в страха си... / всичките ми страдания, Господи / ще се запомнят / Всичко се промени.“

В крайна сметка, разбира се, точно Боуи, започнал кариерата си с осмиването на хипи-програмата „прави любов“, не си вярва на рецептата, която дава. И заковава безизходността отново в парчета като *Slow Burn*, например, предричайки света на тотално следене, в който живеем днес покрай „войната срещу тероризма“:

„Тук ще живеем в този ужасен град / където цената за умовете ни / ще ги смаже като в юмрук / и стените ще имат очи / и вратите ще имат уши / и ние ще танцуваме в тяхната тъмнина / и ще играем с живота си.“

Промоцията на албума е отново съсредоточена в малки зали и песеливи телевизионни прояви. Критиката одобрява и турнето, като вестник Таймс пише: „изглеждайки, на 55, като малко по-големия – и много по-стилен – брат на Дейвид Бекъм, Боуи излезе на сцената в бяла риза и черно сетре, като самото олицетворение на елегантен, вечен куул“. От музикална гледна точка, забелязват критиците, пеенето на Боуи е станало непостижимо добро – нещо, което се приписва на факта, че най-сетне е спрял цигарите, след като около четири десетилетия е бил на 4-5 кутии дневно.

След турнето Боуи се връща в Ню Йорк – вече отново смята този град за своя дом – и веднага се потапя в композирането на нов албум, който ще нарече „*Reality*“ (заглавието отново е поставено в иронични кавички, както „*Heroes*“).

Идеята на албума е, че действителността се е разпаднала и, за да избегнат драмата от съответните изводи, хората са се скрили в „риалити“ – в Биг брадъри, Американ айдъли и подобни. Боуи обяснява: „...светът е счупен. От време на време си мислиш, че наистина вече няма смисъл... всичко бива разглобявано, абсолютите са изчезнали и онова, с което оставаме са някакви парчета и отломъци от онова, което беше нашата култура.“

Всеки постмодерен философ от предното десетилетие би обяснил същото. Но нещата стават действителни едва тогава, когато преминат през изкуството.

Боуи се затваря в студиото с Тони Висконти и работата започва. Резултатът е албум, който е по-лек, по-рокаджийски и по-игрив от своя тежък предшественик. Всеки внимателен слушател би чул препратки към „Зиги“ и „Аладин“ отпреди повече от 30 години – когато Боуи беше млад...

Великолепно и крайно модерно оформената цветна книжка, с която се продава дискът също дава ясни препратки към важна тема – че

Боуи намира остаряването за проблемно занимание. На трета страница от книжката думата Old е зачеркната с кръст, а на следващата страница виждаме думата New. Явно идеята не е да бъдем вечно млади – а да можем да започваме отново. Резултатът е истински освежаващ.

Албумът започва с New Killer Star, където виждаме как хората, запущени от безперспективността описана в *Heathen*, бягат в „риалити“ дори когато голямата война вече е започнала:

„Погледни голямата бяла звезда / над Парка на батареите / и сигналната ракета минаваща отгоре / но аз няма да гледам този белег / О, мое ядрено момиче / о, мой идиотски транс / да чуем музиката и да танцуваме.“

Че според Боуи хората са станали пълни тъпанари личи от следващата закачка, в парчето „Пабло Пикасо“:

„Той можеше да тръгне по твоята улица / и момичетата не можеха да издържат на погледа му / и така никой не нарече Пабло Пикасо гъз / за разлика от теб / ехе...“

Програмата „спасение чрез любов“, предложена толкова неуверено в *Heathen*, тук е разгърната като програма за лично – поединично – спасение от остаряването. В парчето *Never Get Old* всичко отново е лично, тъй като за Боуи хората са престанали да бъдат спасяеми в своята маса:

„Луната се разлива до границите на света заради теб / отново и отново / и аз съм буден в ерата на светлината, изживявайки я заради теб / да внимаваме / гледам към бъдещето твърд като камък заради теб / отново и отново.“

В доста по-безнадежден вид посланието продължава и в парчето *Looking For Water*, където единственото, което лиричният герой може да предложи на половинката си е да се хванат за ръце, докато потъват:

„Вземи ме за ръката докато потъваме надолу и надолу / остави всичко зад себе си и нищо няма да бъде намерено / търся вода / търся вода...“

Абсурдът да се криеш от разпада се свят в някакво „риалити“ е осмян, с краен сарказъм, в абсурдисткото парче *Fall Dog Bombs The Moon*:

„Най-черните години / те нямат звук / нито очертания, нито дълбочина / нито подземие / какво куче / Падналото куче е жестоко и умно / модерните времена счупват сърцата / падналото куче бомбардира луната.“

В титулното парче на албума Боуи описва как опитът са скриване в „риалити“ води до изчезването на личността:

„Още не помня, как стана всичко / още не разбирам защо и как / търся смисъл но намирам едно нищо / ей, момче, добре дошъл в риалити / ха ха ха.“

Последното парче от албума – последното изобщо Боуи парче до днес – може да бъде схващано като венец на творчеството му за всички времена. Октровен джаз, с минималистичен аранжирмент, състоящ се предимно от барабан и пиано, *Bring Me The Disco King* звучи като прощаване с живота. Въпросът е – кой точно се прощава? Според препратките, разхвърляни из текста, може би с нас се прощава Боуи от 70-те. Но той вече нееднократно е правил това. Дали не е самият Боуи, както можем да заключим от двустишието: *„Скоро от мен няма да остане нищо / нищо няма да остане за предлагане“*? И дали е прощаване, или просто – изчезване от радарния екран, както може да се тълкува посланието: *„Не ми давай да знам / че сме невидими“*?

Решете сами от следната подборка от текста:

„Обеща ми, че краят ще е близо / обеща ми, че ще ми кажеш, когато времето е сега / не ми давай да знам, кога отваряш вратата / намушкай ме в тъмнината, позволи ми да изчезна... / Танцувай, танцувай, танцувай през огъня / танцувай, танцувай, танцувай през огъня / не ме храни с лъжи... / дишай през годините / доведи ми краля на диското / жив или мъртъв, доведи ми краля на диското...“

Този път възторгът на критиците стига до истинска истерия; биографът на Боуи, Дейвд Бъклей дори твърди, че рецензиите са по-добри от самия албум. Публиката обаче, все още потънала в мрачната гениалност на *Heathen*, не остава особено очарована. Албумът се представя прилично в Англия, стигайки до номер 3, но е пълен провал на американския пазар.

Боуи обаче се забавлява. Изглежда по-свеж отвсякога и, за пръв път в живота си – истински, класически, по мъжки красив. Няма и намек за прощаване с живота или с творчеството. Отказал цигарите, сменил убийственото нощно живеене със страване в 5 и занимание с дъщеря си, артистът е пълен с енергия и нови идеи. Стартира турнето за промоция на албума в залата Хамърсмит одеон – там, където преди много, много време е шокирал публиката със заявлението, че повече никога няма да свири на живо. Качва се на сцената и изкарва целия нов албум, а концертът се предава на живо в 68 киносалона в 22 страни по света. Има и обратна интернет връзка, в реално време, с публиката от всички киносалони.

На живо, албумът наистина заживява, защото по принцип е мислен като лайв музика. За да го представи в целия му блясък, на 7 октомври

2003 година Боуи стартира световно турне, този път – истинско, на големите сцени на Европа. Подготвеният репертоар е около 50 парчета, представящи всички периоди в музиката на Боуи, а концертите никога не са по-кратки от два часа и половина.

Този път и феновете, и критиката са във възторг. Боуи също се радва на живота и не прекъсва турнето дори когато, в средата на юни 2004 година, пада на сцената и е откаран до болница с линейка. Продължава турнето три дни по-късно, но отново колабира и е принуден, въпреки огромното си нежелание, да отмени последните десетина концерта от турнето. Не е добре със сърцето – блокирала артерия – и макар операцията за оправяне на положението да е една от най-леките възможни, тичането по сцената е временно забранено.

Макр и прекъснато, турнето събира над 45 милиона долара приходи и се оказва най-печелившото музикално турне за годината.

Под влияние на турнето Дейвд Бъкли обобщава онова, което е Боуи в света на музиката: „Когато е наистина добър, той реално постига невъзможното: той възпроизвежда със звук онова, което не може да бъде нито изразено, нито – обяснено; той влиза в емоции, за които няма измислени думи – и ги прави възможни. Неговото влияние няма аналог – той е проникнал в повече животи, и е променил повече животи, отколкото който и да е негов колега.“

Светът, общо взето, е съгласен. Към онзи момент Боуи е продал 136 милиона албума, член е на Rock and Roll Hall of Fame, получил е две награди „Грами“ и две – „БРИТ“, има и награда за най-добър актьор. Според БиБиСи е на 29-то място в класацията „най-велики британци за всички времена“. Има титлата „Командир на Ордена на изкуствата (връчена му от правителството на Франция) и – за разлика от Мик Джагър и Елтън Джон – е отказал на британската кралица титлата „Сър“.

След всичко това, най-сетне върналият се на земята, подмладен и пълен с енергия, признат като най-големия композитор на съвременното, Боуи... изчезва.

Откъс от едноименната книга (София 2013, изд. „Милениум“)

Публикува се със съгласие на автора.

Евгений Дайнов е български политолог, професор в НБУ. Роден е на 11 май 1958 г. в Пловдив, възпитаник на университета Оксфорд. Преподава известно време в Оксфорд, бил е асистент в Софийския университет. Има докторат по съвременна история (1985). Главен редактор е на списание „The Insider“ от 1993 и директор на Центъра за социални практики в София. Доцент (1999) и професор по политически науки в НБУ (2002).

Чужда земя

Автор: Румен М. Еверт

Чужда земя, новият роман от Румен М. Еверт

Чужда земя разказва историята за разпада на личността на художника Андерсон и неговото постепенно пропадане в един фантасмагорчен свят, който в края на краищата се оказва отражение на действителността – но за Андерсон това разбиране идва прекалено късно.

Действието на романа се развива в английското графство Норфолк, първата част в селска къща, разположена между гора и река. Тук са се оттеглили Андерсон и съпругата му Сара, за да се справят с екзистенциалната криза, в която е изпаднал бракът им. Но Сара е изчезнала внезапно и Андерсон се страхува, че може би я е убил. С надеждата да си спомни какво се е случило, но също и като един вид изкупление, обезщетение, той се опитва да постигне хармония със заобикалящия го свят, но не успява. Природата, все по-буйно разгръщаща се с напредването на сезона, започва да го притиска все повече, а разстроената памет му играе зли шеги. Той се чувства преследван. Но кой го преследва? Собствената гузна съвест? Или може би е жертва на някаква интрига? Когато открива снимка на влюбено усмихващата се Сара, позираща пред средновековна воденица, той решава, че е намерил отговора. След устроеното от него аутодафе, един вид пречистен от силата на огъня, Андерсон се впуска в търсене на съпругата си – и на непознатия, който му я е отнел.

В своята своеобразност и странност *Чужда земя* е радикален роман, предизвикателство. Тук става дума за принципната самота на човека, за неспособността на мъжа да обича, болестната му заплепеност от Ерос и неговия близък, Танатос.

Това е кратък роман, съставен от три различни по стил части. Общото между тях е преливането между реалност и фантазия, настояще и минало, възприятие и спомен. От началото до края си текстът е определен от поетиката на мита.

Отделните нишки на действието са само привидно слабо свързани едни с други; подобно на класическа трагедия, романът е внимателно композиран, всичко в него се движи по посока на една определена развръзка. Мрежата от думи е гъсто преплетена, а езикът, може би дори повече от *сюжета*, примамва читателя и го води (надолу, така да се каже) към сложния подтекст и изобилието от алюзии из областите на литературата, изкуството, мита, фолклора и така нататък, чието разшифроване сигурно ще очарова образования читател.

* * *

Откъс

Превод от немски: Емилия Драганова

Theatrum mundi

Всяка вечер в хотелския бар на Пик цареше голямо оживление, зас-
таряващи ромеовци, провинциални чичковци, кръчмарски философи,
както и един ушат скорец, който закъсал португалец носеше на лявото
си рамо, до един на средна възраст, вкупом луди по Кейт, даже птицата.
Забелязваше се склонност към причудливото и всеки си имаше съкро-
вищница с историйки, от която безмилостно грабеше. Пиеха мощно,
пускаха мръсни вицове, хвърляха безспир зарове винаги с една и
съща миза: ракия. Кейт, неизбежната флърца, ги подшишкваше. Беше
суетна като котка и независимо от облеклото си излагаше на показ мно-
го рамо, много крак, много бюст. Никой не си позволяваше да интимни-
чи с нея, тъй като се намираще под смръщената опека на Пик, а настро-
енията на хотелиера бяха непредсказуеми. Сега той често киснеше зад
бар плота с подути очи и четинеста брадичка, наливаше необщително и
скъпернически, прибираще недоверчиво парите дори на солидни длъж-
ници, току поглеждаше многозначително към стенния часовник, който
неумолимо тиктакаше, показвайки приближаващия край на работното
време, мълчеше навъсено и забраняваше да се играе, щом някой посег-
неше към чашата със зарове. Тогава безмълвно-мрачното му присъствие
тегнеше над помещението като заплаха, докато и най-големите веселя-
ци не се изсулеха крадешком през задната врата. Имаше обаче и други
нощи, в които Пик плуваше на вълните на еуфорията. Под техния гре-
бен естествено кипеше гняв. Толкова подразбра пришълецът, гледайки
отстрани. Седеше отделно от другите, с гръб към бара, стоически изяж-

даше каквото му поднасяха с бутилката съмнително бургундско, благодареше, плащаше, учтиво хвалеше Мейзи, готвачката, и се качваше в стаята си. Само че рядко, преди да е поръчал втора бутилка и бавно да я е изпил до дъно, глътка след глътка с вкус на корк. Пред него, по посока към морето, висеше огледалото на нощно черния прозорец. Светлините в него пламтяха като огньове на плажни пирати и очите на пришълец-ца проблясваха в жълто, сякаш съзнанието му бе заето със зли помисли или с опасна любовна връзка.

Дълбоко деколтирана, Кейт се навежда към пиански потреперващите мустаци на Клайв. Белите ѝ гърди се тресат в черната пача на прозореца. Направо да ги схрускаш. Да ги схрускаш. Две тежести. Един щик. Другият обожател, провинциален гениталмен, алкохоликаристократанастомист, залита към задника ѝ, пардонбездаискамцелувамвиръка, изломотва поръчката си и декламира със сонорен глас:

„-----; ... бе създадена сякаш
за любов, чувстваше, че принадлежи на оногова,
когото бе избрала: какво се говореше или вършеше другаде,
не я засягаше. – Тя нямаше от какво да се бои,
нито надежда, мъка или обич,
защото тук сърцето ѝ туптеше.“

Стансите, абсурдният им стенторски лайтмотив, заглъхват върху сцената на неговия черен театър, изцеждат се като кръв – като кръв от едно най-сетне, най-сетне туптящо сърце, което някъденикъде е туптяло за него. Чарът на Зулейка, мъхът на Камила. Една дума, хиляда образа. Така функционира винаги то, неговото ревю от лъжи. Но защо никой не нарушава мълчанието? Всички слушат заплениени, всички слушат омагьосани. Затаили дъх. И пришълецът спира с ръка времето – белият бюст на Кейт се разтапя в примигващия огън на неговите зеници. Пик измърморва язвително, сграбчва протритата кожена чаша, заровете политат. *Alea eiāculata est*. Скорецът заграчва с подозрително-южняшки акцент, какъвто господарят, такъв и домашният любимец, подскача нагоре-надолу, нагоре-надолу по рамото на доста мургавия португалец: от огледалото в нощта, от нощта в огледалото: „Тук сърцето ѝ туптеше.“ Всичко живо се смее, времето на стиховете отмина, крайно време беше. Заровете се търкулват от косматите ръце на Пик, троп-троп, троп-троп, троп-троп, на бар плота. Какво обявяваме? Дама. Дама? Дама! „Пет знойни дамички!“, издрънчава стъклото. Готварското туловище на Мейзи

захлупва бар табуретката, синът ѝ – тоест Клайв – безпомощно бръщолеви нещо на голобялото рамо. Кое то ледено студено разрязва фантазията на пришълеца, разрязва черното огледално стъкло на прозореца, пада в море от нищо. Байронистът дирижира цинична кантата в прослава на Мейзината мушмула отпреди, от времето на „Кингс Крос“, когато дамата е била млада и луда, но само за пари в брой, любов: сори. Някакъв майтапчия изпраща шест аса. Вече нищо не се получава. През това време пришълецът machка света в шепата си, превръщайки го във хумиден глобус. Всички тези глобуси! Отмества чашата и бутилката по-далеч от себе си, и вазата с пъстрите изкуствени цветя, прави място за своите шаржирани герои, Клайв, Кейт, Пик, Мейзи, Байрон, португалеца, подлата азиатска птица, хора, място за играта, която той, така да се каже, внимателно поглъща от сигурното място в ложата, както пиещият опиум – лауданум. Ето че всички те заиграват пантомима за негова угода, пред огледалото на нощта. О, колко ги обича, своите малки-малки кукли, дори брат П., чиято уста сега отваря хоризонтална дупка в прозореца. Драскотини върху ледения паркет, завихрени полички, вдигнати поли, смъкнати гащички, потна пораснала брада, резки от бръснач, как се асоциират картините, колко нахакани, колко недвусмислени, колко влажни: преследващи вечно едно и също, добре, че никой не знае...

– Туксърцетойтуптеше! Туксърцетойтуптеше!

Там! Точно там, където Пик неволно се хваща за чатала. Пришълецът знае как се чувства този тип, каква случка ще му се случи скоро (стига да има кураж). Толкова е лесно да въртиш една жена на пръста си, женските вярват чисто и просто на всичко, тоест в началото, когато има защо. По-късно... е, в живота нищо не се дава даром. Те, твоите камбанки, звънят, идва му да извика на мухльото, звънят с убийствено-бурен възторг: Тя идва, идва, ииидва! – (Барабани!) – Не с теб! Е, видя ли, звънна ли ти камбанката? Отведнъж Пик вижда навсякъде съперници, даже скорецът, който с портокаловата си човка разбърква на каша свещения въздух около нефритената грива на Кейт, събужда демона в него. Каша. Цимент. И краката завързани. Палецът надолу: в морето! Кое то шуми в черното огледало, блъска се догоре в стъклото. С очите си пришълецът изписва на прозореца самодоволно предупреждение към хотелиера: Верността, с която тя се кичи, е невидима; и се ухилва злорадо. Пик, не пълен тъпак, вдига показалец, оставя осколките на анекдот да се пръснат в дупката на нощта. Пришълецът се засмива: Давай. Пик отвръща с кимване от

кулисите, приведен като горила, размахал ръце, всички ние сме троглодители. Младолик нехранимайко, решен да бръкне под гащичките не на друга, а на Кейт. Ръцете на Пик като крила на вятърна мелница. Кожената чаша се премята, заровете се понасят във въздуха, политат, окрилени от една мисъл, в чашата на пришълеца и се разтварят: вале спатия. Байронистът се захилва неопределено, мустаците на Клайв треперят, хорът измучава: Закон и ред! Законът разцепва стъклото в очите на пришълеца без усилие, все едно е диамант. Обсидиан. Кръвожаден жрец. Женски сърца. Женско мляко. Кейт кърви сладно от ухо до ухо, човекът, който се смее. Никога незарастващата пурпурна рана.

– Тук сърцето ѝ туптеше! Тук сърцето ѝ туптеше!

Как помпи, млечнобялото ѝ сърце; как набъбва изпод роклята, набъбва, насочено към нейния герой. Отпечатъкът от палеца на Пик избледнява върху бялата ѝ шия. Пришълецът копнее за битка, схватка в огледалото, скришом намигва на Мейзи, курвите са единствените почетени жени, в чийто седми двоен джин пада и умира, без да пририта, смехът на хиена. Кървавочервената ухилена физиономия на Кейт. Старата рана. Червеното ядро на света. А ако ядрото се обезкръви, какво ще остане тогава? Пришълецът се държи за масата, чува страха си, навън, в откритото черно море, чиито ръбове горят. А Пик се усмихва, сякаш е прозрял играта в огледалото, играта на криеница... Твърде жив отведнъж става театърът, твърде близо актьорите, той пожелава да изпотроши кулисите. Устните му тънка желязна черта, скулите потреперват като на екзекутиран на електрическия стол. Другите си шептят, надсмиват му се, тайно му хвърлят безсрамни и нахални погледи, а малодушните му щения капят като през сито в нощта. Турбуленции. Усмивката на Кейт се бракосъчетава с тази на Пик, подла двойна усмивка, опърля устата му. Яд, кураж. Картини, картина след картина след картина, калейдоскопична мозайка от мултиекспозиции. Странни вибрации, тази двойна усмивка, предназначена изцяло за него. Или вижда собствената си усмивка? Ето пак две страни, две различни глави. Или те искат нещо? Да речем, да го отведат от този пущинак на топло. Глупаци! Виното се сгъстява върху небцето му като кръв. Съсирено като кръв, на вкус като кръв, раната на Кейт. Вещицата! Тя шепне. Тя намига – а по-късно те се оплакват; по-късно вечно хленчат, тези... Пик се усмихва с нея, сега може да си го позволи, герой и гладиатор. Ръка върху бедрото ѝ. Ръката на Клайв? На Байрон? Дватама трябва да се подпрат, да се подпрат

на чашите си. Зноят на Кейт вони чак до морето, тя иска повече, иска да види кръв, животинския двоен акт върху прашния терен на арената, обесения, който изпъва тяло за сетен път, за нея, всички жени, все-жената отсреща в ложата с театралния бинокъл върху смръщеното носле, нейният зной изпотява стъклото, искри танцуват по него като във Валпургиевата нощ. Чудати шеги. Причудливи желания. Троп-троп, троп-троп, троп-троп – заровете се търкалят в слалом по дървения бар плот. Кой плаща? Кой печели? Кой губи? Кой се отказва? Банкноти се вадят с върховете на пръстите от тънки портмонета. Плът и пари се бракосъчетават и се кръщават с джин. В името на фалоса, вулвата и... Пришълецът се изплюва в очите на действителността и простодушно обърсва лицето си. Пурпурни устни се издуват срещу него в цинично „О“. Нощни пещери. А ръката – коя ръка? – се всмуква от чернотата, от морето, потъва.

– Тук! Тук сърцето ѝ туптеше!

Той, воден от покорство и подлост, иска да изтрие с целувка потта от веждата ѝ. Вече усеща стегнатата ѝ вагина, топлите пухкави пръсти, меките влажни устни, оголените ѝ зъби, зъб след зъб, мелнични камъни на сладта. Мъртви листа, хумус при хумуса, целина. Мъжът и жената не се срастват чрез нищо, не се съединяват чрез нищо. Въпреки това новатастаратановата жажда. „Бараж!“, реве хорът. Сега хиляди ръце по тялото ѝ; не: по чашата със заровете, по бар плота, по чашите, зъб до зъб, чаша до чаша. Победната физиономия на Пик се слива със знойната момическа муцунка на Кейт. Бисексуална маска. Транссексуална, неопределена, отворена към всички страни. Тя го разгорещява, тази хлапачка. Проклето либидо. Ще ти покажа аз. Ще ти го вкарам. Ругае той без звук, без устни, скришом. Дава ѝ имена, влага думи в устата ѝ. Да, време е да продължи пътуването, търсенето. Малко багаж, само известна вина и памет, същият стар баласт, който междувременно се носи едва ли не сам. Отново го тегли надолу, надолу към долината. От какво се страхува? Няма какво повече да загуби. Тъй че точка по въпроса! Трябва да разруши театъра, непристойната пиеса в неговата латерна магия на границата между къща и море, между око и съзнание, едно хвърляне, едно движение на ръката и пръстите, например този черен пепелник там или вазата...

– Имам една молба.

Дългите почернени мигли пърхат кокетно, меката ленива уста го поздравява влажно с добре дошъл.

– Моля? – Недоверие, страх и надменност в гласа му. Бузите му се червяват. С показалец изтъква потта по дланите си, оформяйки черни руцка.

– Имам една молба – повтаря Кейт и се прави на смутена, което не ѝ се удава много-много.

Той стисва устни. Погледът му се лута, с крайчеца на едното око следи сцената (или тя внезапно се е превърнала в зрителна зала?), с другото – Кейт. Вижда я двойна. Двойно по-могъща е застанала до него. В прозореца троен ред от чифтове очи, чифтове уши, цинични тънки устни. Отново се изчервява, този път от гняв.

– А по-точно много ми се иска да пипна брадата ви. Може ли?

Болезнен спомен. Само шега, дори не и това – и колко кардинално я бе заличил от паметта си. Седеше встрани на мястото си до прозореца и гледаше отвъд училищния двор и игрищата, към група кестени и черен облачен юмрук, надвиснал застрашително над безлистните корони на дърветата. Пръстите ѝ се разтвориха и щракнаха като паст на морски звяр, чудовище от плейстоцена. От този юмрук се кълбеше пушек и захранваше с чернота небесния покров, който като механично контролирана желязна плоча се спускаше все по-надолу към дърветата, към земята. В стъклото на прозореца се срещаха световите, от една страна, учениците плуваха подобно на риби по сцената на акватеатър, а от друга – облаците шурмуваха толкова стихийно, толкова необуздано, толкова свободно... Той можеше да диша, изплъзнал се от изпаренията на класа, тези сладко-кисели изпарения от пот и кожа и тебешир. Като собственик и обитател на прозореца беше автаркичен, крал, там живееше в реалност, създавана с негова помощ. Колко прекрасно беше, че е отделен, сигурен в собствената си вселена, и все пак единен с външния свят, който както презираше, така и бленуваше. И тогава това момиче, пачаврата на класа разруши мечтата му. Вечно жените. Или правеха нещо, или, още по-зле, отказваха да го направят. Колко безсрамна беше, колко коварна и безсрамна, колко оскърбителен въпросът ѝ, този просташки, просташки въпрос, толкова просташки, че той не се осмеляваше да го зададе даже сега, след всичкото това време.

Бдителни чифтове очи, конспиративни мутри. Е, добре, той няма избор. Хълбоците ѝ, току пред побелелите му от гняв устни, миришат влудяващо. Къде е била снощи? Не, беше тихо, остана тихо, само старият познат шум на мислите му нощ подир нощ до сутринта. Бързо плъзва

поглед нагоре по тялото ѝ. Бялата лебедова плът на гърдите ѝ е покрита с фина влага; също и меката гънка между устата и носа. Толкова нежни косъмчета, като крачка на паяк, геми.

Внезапно той кимва и се усмихва прецизно, в очите ѝ не ехидство, а несигурност. Плахо, едва ли не детско любопитство. Предпазливо, методично, сякаш проверява качеството на плат, Кейт хваща брадата му с два пръста. Поглежда надолу с крайчеца на окото си, сега смутена и неуверена. Пришълецът разбира. Окуражава я, развеселен разиграва цинични пантомими, Кейт се включва. И тогава забравят за другите, само за миг, ала какъв изключителен миг, интимен и невинен. Ако можеше да задържи този миг, мисли си той... Тя отдръпва ръката си.

– Едно пени за мислите ви!

Той ѝ хвърля снизходителен поглед: глупачка.

– За мен – прошепва тя и кокетно, и злобно, – за мен си мислехте, нали?

Сега му се прииска да я нарани, изпитателно се вглежда в шията ѝ. Клати глава. Арогантно, това винаги има ефект.

Тя го перва – леко – през пръстите.

– Изобщо не сте галантен. – Това го е чел някъде. – Май вече никак не ви харесвам.

Чевръсто ѝ предлага цигара и огънче. Тя ядосано изпуска дима през носа и ъгълчетата на устата си, но решително стиска ръката му.

– Хубава запалка. От истинско сребро ли е?

Пришълецът кимва; дръпва ръката си. Тя го стрелва нахакано с тъмните си очи. Той неволно се засмива. Смехът извира от дълбините на гърдите му и изпълва цялото помещение. Завладява го комична, направо космична еуфория, сякаш след продължителна обсада е превзел смятана за непристъпна крепост. Лоша работа, ей-богу.

– Ще ме почерпите ли? – пита Кейт без капка срам.

– Ама разбира се.

Кръчмарят налива, прибира парите и пита предизвикателно:

– Една игричка?

– Играта свърши. Аз спечелих. Не го ли проумяхте?

Отначало всички се вторачват в него, със зяпнали уста. После взрив от смях. Пик, надвит, свежда глава. Кейт енергично трясва пресушената си на един дъх чаша на бар плота, обгръща с мека ръка раменете му и доближава уста до ухото му:

– Хайде, разправяйте. Кой вятър ви довя тук, всички сме тооолкова любопитни. Ама без да шмекерувате! Инак ще ви оскубя брадата.

Пришълецът вдига рамене и пуска заровете в чашата. Тя размахва заканително пръст.

Той се предава.

– Търся една къща.

– От балкона? С далекогледа?

Той се засмива. Тъпкано ще ѝ го върне за тези думи.

– Точко така! Ударихте в десетката, ма бел!

– Тъ, ма бел ли? Как се казвате всъщност? – Кейт сбръчква чело. – Не сте се записали в книгата за гости.

– Тук никой не го прави – заявява невъзмутимо той, взема чашата и търкулва заровете.

Публикува се със съгласието на автора.

Румен М. Еверт е немски писател, преводач и издател, тясно свързан с културния и литературен живот на България. Автор на множество литературни творби, сред които „Bob Marley“, Herrsching 1981, „Die Distel“, München 1992, „Nur Stückwerk, lauter Scherben“, Berlin 2008, „Die Immigrantin“, Berlin 2009. Два от романите му – „Имигрантката“ и „Чужда земя“, са преведени и публикувани на български език в издателство „Жанет 45“. Заедно със съпругата си Недялка Еверт той е редактор и издател на поредицата „Балкани“, излизаща в берлинското издателство Dittrich.

Да откриваш светове: „Шърли. Представи за реалност“

Автор: Светлозар Василев

Провокация към ортодоксалното

Проектът на австрийския режисьор Густав Дойч е израз на отдавнашния импулс да пренапишем границите на времето и пространството като създадем нови реалности. Филмът предоставя пресечна точка на изобразителното изкуство, киното, архитектурата, историята, философията и културата. Густав Дойч не само изследва сложните взаимни влияния и взаимовръзки, но и ги визуализира чрез съвременните кино средства.

Филмът има много препратки не само към творчеството на Едуард Хопър, но и към историята на киното (методите на диорамата и панорамата от 19 век), политическите развития на 20 век (тоталитаризъм, граждански права, феминизъм) и философията (Платон и теорията на ума). Густав Дойч стъпва върху философската и психоаналитична идея, че не съществува ясна граница между въображение и реалност и че представите ни зависят главно от субективните ни възприятия. Фактът, че освен режисьор, Дойч е и архитект му помага да пресъздаде платната на Хопър в три измерения. За целта атмосферата, протагонистите, интериора, всички мебели и предмети от картините са пресъздадени на живо, озвучени и заснети като част от филмов разказ.

Влиянията на Едуард Хопър върху киното са многостранни: Хичкок заимства стилистиката на „House by the Railroad“ (1925) при заснемането на „Психо“, влиянието му е особено ярко в „Париж, щата Тексас“ на Вендерс и творчеството на Джим Джармуш.

Сюжетът: да живееш в картина

Филмът обхваща периода от 1931 до 1965 година. Това е времето на голямата депресия, втората световна война, Маккартизма и борбата за граждански права. Изходният материал за проекта са 13 от картините на Хопър, които Г. Дойч използва за своята рефлексия върху 20 век. Той описва замисъла си по следния начин:

„Една жена, която живее в САЩ по времето, когато са нарисувани картините, и чиито мисли, емоции и наблюдения ни дават възможност да проследим този период от американската история. Всяка глава се развива точно в годината, когато е нарисувана картината, а отделните глави следват хронологично, илюстрирайки в 5 до 7 минути онова, което се е случило преди и след конкретния момент, показан в оригиналната творба.“

Шърли е актриса с леви политически убеждения. Сцена след сцена, картина след картина, тя ни разказва 34 последователни години от живота си, част от които са ключови моменти от световната история. Нейният партньор Стивън присъства в част от картините, но не във всички. И двамата имат професии пресъздаващи реалността – тя работи в театъра, а той е фотограф. Те не се женят и дори не живеят постоянно заедно. Войната и финансовата криза се отразяват на живота на Шърли: повечето от нейните колеги са преследвани заради политическите им убеждения, в определени моменти вместо в театъра тя е принудена да работи като разпоредителка в кино или секретарка, а в края на живота си – да пътува в Европа като част от новата си труппа (Living Theatre).

Изразните средства

Основното изразно средство на Г. Дойч е разказването на история и използването на специално създадените интериор, светлина и звук. За-

едно със съпругата си Хана Шимек той е посетил САЩ за да снее цветове от платната на Хопър и да ги пресъздаде в своя филм. Дойч обаче не само следва, но и надгражда стилистиката на своя първоизточник:

„Често в картините на Хопър протагонистите наблюдават или стават свидетели на нещо, което не споделят с нас. Нещо, което отсъства от картината. Повечето жени, които е рисувал, гледат през прозореца и реагират на някакъв непознат елемент.

Аз измислих какво се случва в тези моменти и го предадох чрез различни звуци и вътрешния монолог на Шърли. Гласовете на преминаващите, шумът от колите, писъкът на чайките, куче, което лае, песен по радио, звукът от въздушното метро, което прекосява Манхатън, детски смях... звуците създават образи, които не можем да видим.“

Резултатът е, че „Шърли“ е верен на духа на Хопър, който съзнателно търси естетическо въздействие като създава въображаема реалност. „Шърли“ също не е филм, който изглежда реалистично: сенките са двойни, вратите нямат дръжки, циферблата на телефона е без цифри, пейзажа не се сменя при движението на вагона. Посланието, че вътрешния свят на протагонистта е най-важен се предава чрез размишленията на Шърли върху случващото се в живота ѝ и в света около нея. Неусетно откриваме, че сме се идентифицирали с нея и че сме се включили в нейното пътешествие започващо във влака през 1931 и завършващо отново там през 1965.

Дойч провокира интелигентността и чувството за хумор на зрителя като на няколко пъти вгражда филм във филма и използва книги и пиеси за да предаде посланието си. Може би най-ярките от тези моменти са, когато през 1939 г. поради липса на ангажименти Шърли е разпоредителка в кино, в което прожектират „Dead End“ (1937) на Уилям Уайлър. Две десетилетия по-късно, след като е посетила умиращия Стивън, я заварваме да гледа „Long Absence“ (1961). Фабулата в този филм е, че съпруга на главната героиня изчезва, а когато няколко десетилетия по-късно се срещат се оказва, че е загубил паметта си. И двата филма са избрани за да отразят емоционалното състояние на Шърли.

Също така, в началната сцена Шърли чете книга на Емили Дикинсън (любимия автор на Хопър), но самата тя е на корицата. По-късно чете сценария на наградения с Пулицър пиеса „The Skin of our Teeth“, в която се проследява историята на човечеството. Без съмнение една от най-важните препратки е „Републиката“ на Платон, която Шърли, а след

това и Стивън, четат в Кейп Код през 1959. При представянето на филма на СФФ 2014 Дойч подчерта, че този труд въвежда известната „алегория за пещерата“. В него Платон описва пленници, които прекарват целия си живот оковани с гръб към отвора на пещера и възприемат околния свят единствено чрез сенките отразени на стената пред тях. Тази аналогия е част и от философската основа на психоаналитичното разбиране за ефекта на киното, според която зрителите се идентифицират с илюзорната реалност на филма. Платон акцентира върху идеята, че няма обективна реалност, а само интерпретация през призмата на собственото ни въображение. За него философа е като освободен затворник, който е осъзнал, че сенките не са истинския свят и който разпознава истинската форма на реалността.

Тези качества продължават да са изконна човешка ценност и петнадесет века по-късно са в основата на съвременното либерално образование [Artes Liberales]. Професор Рандъл Бейкър дефинира неговата цел като формиране на личности, които са „въплъщение на свободата“ заради способността си да мислят критично и могат да надвият невежеството и предразсъдъците си (Бейкър, Р., 2005). На свой ред, но чрез средствата на кино изкуството, Густав Дойч изтъква важността на ре-

флексия върху въображението и материалното като път за постигане на вътрешна свобода.

Не е очудващо, че Шърли е силна жена, с ясна житейска позиция и възгледи в областта на социалната справедливост, гражданските права и феминизма. Дойч изпраща ясно послание към какво трябва да се стремим – тя прави избори, но не и важни етични компромиси. Тя е смирена, но не и жертва на обстоятелствата. Причината за това е в уменията ѝ да осмисля историческите събития и ефекта им върху самата нея, като по този начин възприема житейските обстоятелства като предизвикателства, а не с примирението на жертва.

Преживяването на филма

Филмът въздейства още с първия си кадър и задълго ни оставя объркани. Напрежението се засилва поради контраста между плоскостта на мизансцена и движещата се героиня. Новаторството на филма се състои във въвеждането на Стефани Къмингс, благодарение на която двуизмерността на пресъздадената картина се сдобива с трето измерение. Но, Шърли не изглежда като обикновена актриса – нейният образ е дигитално заснето изображение, което засилва усещането за плоскост. Обработката на кадрите с компютър е специално фокусирано върху отстраняването на всеки детайл, който напомня за реалния живот – вълма прах, косъм или мърсотия. Така филма се приближава максимално до изкуството на Хопър и засилва усещането ни, че наблюдаваме не просто филм, а оживяла картина. Немският критик и писател Олаф Мьолер тълкува тази особеност на Хопър като резултат от усилието му да покаже какво се крие зад фасадата на американските му съвременници – тревожността и ужаса на алиенацията не присъстват в неговите картини, но са видими за внимателния наблюдател (Moler, O., 2013, стр. 73). Дойч дава израз на тъгата, гнева и отчуждението, но и на същностния конфликт на модерността – сблъсък между реалността на красивата външност и реалността на душевната болка, която не може да бъде изразена с думи. Постига го чрез естетическото и емоционално напрежение, което създава между въодушевлението да се потопиш в красотата на картината и ясното чувство, че Шърли не е истинска. Единствената критика е, че най-вероятно поради търсенето на съзвучие с оригинала, Дойч създава емоционална дистанция. Зрителят е поставен в позиция да следи историята, да интерпретира, да открива посланията и в по-малка степен да съпреживява заедно с героите.

Литература:

Бейкър, Р. (2005). Образованост или експертност. Слово за присъждане звание почетен професор на НБУ.

<http://www.librev.com/2013-03-30-08-56-39/discussion/culture/2450-2014-08-07-19-41-25>

Moler, O. (2013). „His Time with Shirley“. In „Shirley. The Film. Visions of Reality. The Exhibition“, eds. G. Deutsch & H. Schimek, Verlag fur Modern Kunst, Nurnberg, Germany.

Светлозар Василев е преподавател в Нов български университет, където води курсове в областта на емоционалното развитие и човешките отношения. Лекар и психиатър по образование със специализация по клинична психоанализа към Международната психоаналитична асоциация (IPA).

Създател е на групата „психоанализа и кино, която организира публични обсъждания съвместно със София Филм Фест и Дома на киното, София.

Медии, власт, пари

Автор: Димитър Кенаров

Среща на Димитър Кенаров със студенти от Факултета по журналистика към СУ, 14 декември 2011 г.

Димитър Кенаров: Здравейте. Благодаря ви, че сте тук в тази мъглива сутрин. Благодаря на организаторите за поканата. Благодаря на Зори също, че предложи да дойда. Аз всъщност се чувствам малко неудобно тук, защото не съм завършил журналистика и е малко като да продавам на краставичар краставици. Хубаво е да кажа няколко думи за мен преди да започна, то няма да бъде лекция, по-скоро разказ за няколко приключения, които ми се случиха тази година.

Казвам се Димитър Кенаров, журналист съм на свободна практика. Последните 10 години живея в Щатите. Там завърших английска и руска литература и доскоро дори бях докторант по английска литература, но истинската ми любов е журналистиката и реших просто да прекъсна програмата и да се занимавам с това през цялото време. Върнах се в България преди около година. Идвал съм си и преди, разбира се, за по няколко месеца, но сега съм кореспондент за няколко издания от региона, като всъщност журналистиката, с която аз се занимавам, е малко по-различна от това, което хората разбират като журналистика. Обикновено се разбира някаква новинарска или пък телевизионна журналистика или радиожурналистика. Аз пиша от този тип long form journalism, както казват в Щатите, наративна журналистика, белетристична, разказвателна журналистика, неща, които са по-широки като обем, понякога са по 20-30 страници, неща, които списания като „Ню Йоркър“ (New Yorker), „Венити феър“ (Vanity fair) публикуват в Щатите. Или „Ескуайър“ (Esquire), за което работих миналата година като кореспондент в Ирак по време на изборите и тогава трябваше да напиша една такава дълга статия за това как американските войски обучават иракски полицаи, за да могат след това да се изтеглят.

Идеята на този тип журналистика е по-скоро да разкаже една история по интересен начин, винаги да има атмосфера, да има диалози, да има информация, тя е някаква смесица между белетристика и публицистика, неща, които, за съжаление, в България, не са чак толкова популярни. Едно време, старият „Егоист“ публикуваше такива неща. Мартин Карбовски, една фигура, която е доста поляризираща тук в България, но ранните му пътеписи са нещо наистина страхотно като писане. Имаше начало този тип журналистика, имаше някакви наченки, но сякаш изчезнаха изданията, където се появяваше. „Ролинг стоун“ също изчезна, за съжаление. В това издание в Щатите публикуват много сериозни статии. Знаете, че генерал Макристъл беше свален от поста си в Афганистан заради едно такова интервю в „Ролинг стоун“.

Всъщност в Щатите традицията на това писане е доста популярна. Ако погледнем това, което през 60-те години американският писател Том Улф нарича „нова журналистика“, когато казва „Ето имаме автори като Норман Мейлър, който пише известния журналистически роман „Армиите на нощта“. Романът е за протестите през 1967 г. срещу войната във Виетнам. Тогава Мейлър пише от трето лице и той е главният герой и се нарича Мейлър в романа. Или пък небезизвестният Хънтър С. Томпсън със „Страх и омраза в Лас Вегас“ и гонзо журналистиката. Или пък прекрасната журналистка Джоан Дидион, не съм сигурен в България доколко е превеждана, невероятен писател. Нейните есета за хипи културата на 60-те и 70-те години „Белият албум“ (The White Album) и „Slouching Towards Bethlehem“ са нещо наистина невероятно.

Разбира се, Том Улф разказва за това как се задава една нова вълна в американската журналистика, която ще измести романа от пиедестала му. Например, Труман Капоти, „Хладнокръвно“, едно от най-невероятните произведения на XX век. Нали се счита за роман, но не съвсем, той е журналистически роман, роман, в който всичко е истина по някакъв начин. Хората питат „Добре де, каква е тогава разликата между фикция и публицистика?“ – nonfiction и fiction. Аз казвам, че „разликата е в това, че нон фикцията е фикция без контрол, т. е. тръгваш и не можеш да контролираш събитията, те просто се случват, не си романист, който може да каже, че сега героят ще отиде там и ще направи това и ще каже това. То е като да пишеш някакъв роман, но нямаш контрол върху материала си“. Това винаги ми е харесвало, защото човек, като отиде някъде, винаги има някаква идея: „Сега ще напиша това“, някаква теоретич-

на рамка си създава и винаги като отиде нещата са тотално различни. Всъщност човек трябва да приеме това съвсем спокойно, защото винаги съм смятал, че нещата стават за добро. Трябва да приемем света такъв, какъвто е и това ми харесва много в журналистиката.

Аз имах едно време желание да ставам писател, издавал съм поезия в България и т. н., но истинската ми любов е точно журналистиката, защото тя включва креативен елемент, пътуване, срещи с хора и това за мен е перфектният начин на живот. От последните 6-7 години пътувам основно в този регион, но и на други места и се занимавам точно с такъв тип журналистика, който е *feature journalism, long form*.

Да спомена и един много любим мой писател, една журналистка от XIX век между другото – Нели Блай (Nellie Bly). Освен този гонзо тип журналистика, където авторът отива и става част от всичко, т. е. той влиза в живота на героите си, става част от техния живот, пише от гледната точка на участник в събитията, има и нещо, което е малко по-различно в Щатите, *immersion journalism*, което не е толкова фокусирано върху самия писател, както при Хънтър С. Томпсън, а малко повече е фокусирано върху героите. Тази журналистка Нели Блай – забележете, XIX век, Щатите – живее в Ню Йорк, няма никакви пари, отива при небезизвестния Джоузеф Пулицър, който по това време управлява „Ню Йорк Уърлд“ (New York World), и му казва така: „Имам тази идея“. В този момент съществува много голям проблем с лудниците в Щатите, отвратителни условия, без храна, жесток студ, тя казва „Искам да вляза в лудницата и да направя едно експозе за това“ и той се съгласява. Тя се прави на луда, репетира вкъщи пред огледалото как един луд би изглеждал, започва да се държи с хората около нея като луда и те наистина я вкарват в една от лудниците Blackwell's Island в Ню Йорк. Тя остава там около половин месец или нещо такова и вижда всичките тези неща, т. е. тя става лудата, влиза в това нещо, после от вестника я изкарват от лудницата и тя пише това невероятно експозе, което става едно от най-известните неща на журналистиката на XIX век в Щатите.

Или пък един мой приятел Тед Коновър (Ted Conover), който преди няколко години реши да напише книга за небезизвестния затвор в Ню Йорк Синг Синг. Напусна старата си работа, прекъсна връзките с приятелите си и започна някакви курсове за обучение за надзирател. За една година мина всички курсове, всички изпити, накрая стана надзирател в затвора, влезе в затвора и една година прекара като надзирател под

прикритие и написа една от най-невероятните книги за затворническата система в Щатите. Всички тези неща ги казвам, за да разберете горе-долу какви неща ме интересуват и как подхождам обикновено към материала си.

Списание „Вирджиния Куотърли Ривю“ (Virginia Quarterly Review,) беше едно от първите, за което почнах да пиша, съответно станях и помощник редактор там. Те публикуват подобен тип неща. То е много малко, но доста реномирано списание, през последните 6 години получи много от Националните награди за списание (National magazine awards), които са най-голямото отличие в Щатите за различни типове статии, за фотожурналистика и т. н. В такова малко списание човек има по-голяма свобода да пише за разлика от големите комерсиални списания, където всяко списание има house style, има определен стил, в който авторът влиза, ако не влезе, редакторите ще го накарат да влезе малко по-късно.

Преди около година и половина предложих на главния редактор на това списание да направим един брой за бившите републики на Съветския съюз 20 години по-късно: „Следващата година ще бъдат 20 години от разпада на Съветския съюз...“. Те правят много тематични броеве, между другото. Идеята ми беше да не е толкова за Русия, просто за републиките, беше ми интересно по какъв път е поела всяка република, защото, както знаем, всички излязоха от една страна, но едно са Литва, Латвия, Естония, друго е Казахстан, трето е Беларус, четвърто е Украйна. Как 20 години по-късно всяка от тези републики, които излязоха от една майка, от една държава, е поела по някакъв много различен път. Идеята беше да се разпратят журналисти по различните републики и всеки да напише някаква интересна история, не просто някакъв update: това се е случвало последните 20 години, а да се намери някакъв ъгъл, някаква интересна гледна точка, от която да се говори за това, което става. Аз в началото исках да отида в Абхазия, много интересна част на Грузия, но редакторът настояваше да отида в Беларус, защото нямаше по това време кой да отиде там и по медиите се говореше изключително много за Беларус. И аз казах: „Добре, ще отида в Беларус, но трябва да си намеря тема“. Беларус, между другото, е с най-високия процент на самоубийства в света. Много интересен факт, който разгледах, виждам, че е по-голям от Япония, от скандинавските страни и го обсъждахме с редактора, той го хареса. Но каза: „Кажи ми кое е най-известното нещо за Беларус“.

Аз, без да се замислям, казах: „Трактори“. А той: „Чудесно, отиваш в Беларус да пишеш за трактори“.

Чувствам се странно да говоря за по-младите, защото аз съм на 30 години, вие тук сте сигурно на същата възраст или с няколко години по-млади, но по-възрастните тук знаят, че клишето за Беларус беше трактори, както швейцарците произвеждат часовници или холандците произвеждат сирена. И те се казват трактори „Беларус“, те все още се казват така. Едно време, като бяхме в соцблока, тук се вкарваха много такива трактори, дори почти всички бяха такива, това беше трактор на соцблока.

Аз почнах да си правя рисърч. Ако човек се замисли за някогашния Съветския съюз, какво се сеща: ами тези трактори, кооператив, който сме гледали по филмите, първите филми, Айзенщайн има прекрасен филм „Старо и ново“ точно за тракторите. Има една страхотна сцена, в която пристига тракторът в кооператива, а всички кулаци чакат с някакъв страх какво ще се случи: дали тракторът ще им иземе имотите, дали всичко ще стане някаква колективна ферма или тракторът ще се развали. Наистина тракторът се разваля, трактористът влиза да го поправя, обаче му трябва парцалчета и главната героиня започва да си къса роклята и да му дава парцалчета, а той започва да се съблича постепенно, докато поправя трактора. Айзенщайн някакви такива страхотно модернистични неща вплита. Също при Довженко, друг известен режисьор по това време, във филма му „Земя“ се случва нещо подобно. Там пък тракторът идва в кооператива и пак се разваля, свършва му водата по пътя. Всички селяни се чудят какво да правят и най-накрая се сещат и всички се изпикават в резервоара на трактора.

Между другото най-известната личност на 30-те години, най-известната личност по сталинско време освен Сталин, разбира се, не е някой спортист, политик и т. н., а една трактористка Паша Ангелина. Тази жена е изорала 124% от квотата, ударник, така да се каже, но тя по това време е във всички филми, на всички плакати, дори е организираща абсолютно женски колектив от трактористки.

Всички тези неща ги разправям, защото според мен има два начина да погледнеш една история. Единият е да откриеш темата и да кажеш „Добре, Беларус. Кое е най-голямото клише за Беларус?“ и започваш да изброяваш клишетата и съответно ги оставяш настрана и казваш „Окей, това са клишетата. Аз ще опитам да направя нещо различно“. Така е изо-

бщо и с романите, и с езика, и със самото писане, дори на ниво изречение. Първата фраза, която хрумва, е винаги погрешна, защото първата фраза е винаги клишетото – човек трябва да се сети за нещо друго.

Има и един друг подход към нещата, в който първото нещо, за което се сещаш, него го правиш и то не за друго, а за да разрушиш клишетото, да опитаеш да влезеш в това, което хората най-много познават, да дойдеш в България и да пишеш за българската роза примерно и всеки българин ще ти се изсмее, но всъщност, ако човек има съзнанието за тези неща, за клишетото, какво горе-долу представлява, може много лесно да влезе под кожата на клишетото и да изкара нещо съвсем различно. Аз горе-долу по такъв начин подходах към историята с тракторите в Беларус.

Нека да ви дам малко бекграунд за Беларус. Там до 1994 г. по някакъв начин следват това, което се случва в целия Съветски съюз, либерализация на пазарите и т. н. През 1994 г. избират Александър Лукашенко за президент и в следващите няколко години той започва да изземва властта и да връща това, което е като съветска икономика, като полицейски репресивен апарат и т. н. През 1996 г. променя конституцията, а през 2006, когато трябва да бъде преизбран вече за трети път, а в конституцията на Беларус е записано, че само 2 пъти човек може да бъде президент, той променя и конституцията, за да може безкрайно да бъде президент. Той винаги печели изборите с 80%, винаги вторият кандидат е с едва 2-3% от целия вот. Интересна държава с това: от една страна е капсулиран съветският опит от едно време, от друга страна – тя е обградена от Европейския съюз и Русия, донякъде е либерална държава, поне в пазарно отношение, иначе виждаме какви неща стават там. Беларус е като едно островче, аз не знаех какво да очаквам изобщо. Поглеждам какво става с тези трактори, дали както тук примерно са се разпродали заводи и т. н. и нищо не съществува, но се оказва, че на Беларус всъщност тракторите все още са ѝ основната индустрия. Изнасят трактори за не знам си колко още страни, плюс за всички братски режими – Сирия, Иран. Оказа се, че те имат 11 фабрики с 30 000 работници и аз си казвам: „Би било интересно да се напише една такава леко приключенска статия. Да се отиде, да се влезе в завода“. Пратих официални писма на шефовете на завода от моето списание „Вирджиния куотърли“, обясних горе-долу какъв е проектът и помолих за достъп, да ме разведат из фабриката, като идеята ми беше да се запозная с някакви работници, после да мога да ги интервюирам въщи и да напиша една статия за Беларус през този

ъгъл – работници в тракторни заводи и трактористи, да напиша нещо, което е модерно, което взима клишето и го преобръща.

Разбира се, не беше толкова просто да се отиде там, защото през декември м. г. (2010 – бел. ред.), когато Лукашенко отново спечели с 80%, в Минск имаше огромни протести, десетки хиляди хора излязоха на площадите, при което полицията започна погроми, 600 души бяха арестувани, 25 журналисти и 7 от кандидатите за президент плюс всичките им щабове. След тези събития отново се затегна режимът, особено за журналисти. Имаше, разбира се, вариант да кандидатствам за журналистическа виза, но като журналист за западна медия почти 95% беше сигурно, че щяха да ми откажат и затова реших да отида като турист. Те ми казваха: „Трябва да си запазиш еди какъв си тур в Минск“, аз: „Окей, ще видя всички забележителности“ и отивам в консулството да си взема визата и консултът – те съответно са проверили в Google – ме хваща настрана и казва „Виждам, че вие сте свободният художник“, понеже не можеше да се сети думата *freelancer*, „Нали знаете, че като отидете в Беларус, нямате право да се занимавате с журналистика?“ Аз в този момент какво мога да кажа? Единствено „Аз съм турист. Да, разбирам, абсолютно“. Съответно той вика: „Добре, да знаете, че съм ви предупредил“.

Взех визата, тръгнах за Беларус, стигнах, там се срещнах с едно друго момче, Джейсън Мотла (Jason Motlagh), с когото се познавах само по интернет. Той е също един от основните автори на „Вирджиния Куотърли“, но през последните три години беше основният кореспондент на „Икономист“ и „Тайм“ от Афганистан. Момче, вряло и кипяло в журналистиката, страхотен човек. Той правеше собствена статия за Беларус, за 25 години от аварията в Чернобил. Както знаете, въпреки че аварията се е случила в Украйна, Чернобил е на границата с Беларус и 70% от ядрените материали от разпада са в Беларус. Една пета от територията на Беларус е абсолютно неизползваема като земя, макар че сега опитват да я рекултивират и там има големи проблеми. Той искаше да напише нещо от този ъгъл, като идеята беше аз да съм му преводач за неговата статия, той да снима за моята, да пътуваме двамата, да бъдем отбор, да се поддържа.

Оказа се, разбира се, като отиваме в Беларус, взимаме си хотел и т. н., че хората от тракторната фабрика, както са ни казали по телефона „Да, елате, ще ви покажем всичко“, съвсем нямат намерение да го направят. Изведнъж се започва една бюрокрация, аз се обаждам всеки ден, те ка-

зват: „Службите първо трябва да се съгласят“. Обаждам се на директора, на абсолютно всички, на които можем да се обадим, при което се оказва, че няма начин да отидем във фабриката.

Тогавя реших, че ще вляза през задната вратичка. Понеже това е централата в Минск, има други асоциирани фабрики и реших да отида до някоя от съседните. Отивам в град Мозир, който е примерно на 300 км от Минск, и започва приключението.

Колата ми се разваля по пътя в някакъв малък град, седим пред някаква статуя на Ленин, чакаме да ни сменят колата. Няма да ви разправам подробно историята, само ще кажа това, че предната вечер си проверявам паспорта – за да влезеш в хотел, трябва да имаш паспорт – паспортът ми го няма. Където и да е другаде по света – няма проблем. Човек отива до посолството, взима си пасаван и т. н. Аз изтръпвам тотално – няма да се панирам, за пръв път ми се случва такова нещо, не знам, нямам представа как е станало. Понеже е 11 часа вечерта и Джейсън взе хотела, аз тайно се вмъкнах в стаята. На другия ден бяха уредили интервю с шефа на другия завод, който е в Мозир, и аз викам „Историята е по-важна. Ще отида първо там. Имам в себе си лична карта, книжка, може би ще мина така и след това заминаваме за Мозир да си изкарам паспорт“. Отиваме в завода, брадясали, с фотоапарат и те са си казали „Тези са от ЦРУ, някакви шпиони“. Излизаме от завода и пред входа ни чака КГБ. КГБ все още се казва КГБ в Беларус, старото име е запазено, запазен е и абсолютно целият апарат. Стана така, че КГБ ни хвана, Джейсън журналист, аз журналист, провериха, разбира се, че сме влезли с паспорти, с реални туристически визи и т. н. и това беше окей. Джейсън го изхвърлиха веднага от страната, а мен ме вкараха в ареста, в изолатор и стоях там 5 дни, няма да разправам подробно, не са ме мъчили, изнасилвали и т. н. Интересно беше, когато сутрин ни изкарваха за проверка – има сутрешна и вечерна проверка. Те трябва да проверят дали има някакви вещи в килията, дали не копаеш тунел като граф Монте Кристо и съответно те изкарват на проверка. Другите затворници бяха разбрали, че аз съм от България и крещяха „Освободите болгара, сатрапы“. Беше абсолютна лудница.

Точно като влизах в ареста, Джейсън ми вика, когато трябваше да го изхвърлят: „Имаш историята вече“. Понякога човек, за да види хоризонта на една полицейска държава, трябва да влезе в килията. Дадох ми да чета някакъв социализъм, защото това единствено беше в библиотеката,

един съветски автор Александър Миронов, който пише как СССР тръгва с някакви ледоразбивачи да завзема Арктика и т. н. Горедолу това ми беше ежедневието в килията, трябваше да се мия с едно канче, понеже имахме едно канче само за чай, няма друг начин освен да се измиеш над кенефа, да се съблечеш гол и да се поливаш, беше фарс.

През това време, може би някои от вас са чули, в България се развиваха едни събития и аз си викам „Леле-леле. Може би по-добре да остана тука в ареста, отколкото да се връщам в България“. Медийното внимание беше огромно, а аз много се притеснявам от такива неща, защото винаги опитвам да съм от другата страна, не обичам да съм пред камерата. Имам забрана за влизане в Беларус за 3 години и ме депортираха с полицейска кола от затвора до летището, в документа пише, че съм заплаха за обществения ред.

Тук, Джейсън ме е снимал тайно в стаята ни в Минск, докато говоря по телефона с разните хора от тракторния завод и съм вече тотално полудял. Това е Джейсън, баща му е иранец, майка му е американка, сещате се, че е малко по-тъмен. С брада в Беларус ние сме или дисиденти, или чеченски терористи, или пародираме Маркс и Енгелс, няма друг вариант в това отношение.

Между другото, пътеписът излезе. Той е дълъг, има доста снимки. Това е фабриката, която е нещо невероятно, в центъра на Минск е: качваш се на метро „Автозаводская“ и слизаш на спирка „Тракторний завод“. Фабриката е огромна, но ние така и не успяхме да влезем в нея.

Минск наистина е красиво място, горедолу това, което разбираме под социалистически ред – всичко чисто, навсякъде чистачи, мият улиците. Човек излезе ли извън Минск, понеже непрекъснато се говори, колко невероятна икономика има Беларус и как се развива с едни какви си темпове, нещата са брутални: все едно, че е XIX век, наистина е голяма беднотия, хора живеят в схлупени къщурки.

Това е фабриката в Мозир, в която успяхме да влезем – отпред има един сребърен Ленин, аз много се впечатлих от това нещо, защото беше точно като работа на Уорхол, в една класическа поза, но целият такъв сребрист. Това можеше да се види, те не ни позволяваха да снимаме, макар че Джейсън успя да снима. Всъщност има и полицейски трактори, в града единствените трактори, които виждаш, са полицейски, с лампи отгоре, червена и синя. Те обикновено са паяците на Минск и така с тях свършва самата статия.

Да ви кажа за начина за финансиране, по който аз обикновено работя като freelancer (на свободна практика – бел. ред.). Работя с една организация с идеална цел, която спонсорира журналисти на свободна практика в Щатите Центърът Пулицър за кризисно репортерство (The Pulitzer Center on Crisis Reporting).

Тук отварям една скоба за начина, по който журналистиката в тези дни може да оцелее, поне в Щатите (и се надявам тези модели донякъде да са възпроизведени, в Европа има такива фондове, но се надявам и в България това да стане). Това са The Nation Institute, Центърът Пулицър за кризисно репортерство, няколко други фондации, пред които обикновено се кандидатства с проект и те дават парите за пътуването. Аз още от Ирак работя с Пулицър, защото въпреки че тогава работих за „Ескуайър“ и то е голямо списание, от там не искаха – аз съм нов автор за тях – да ми дадат парите за Ирак, защото това са бронижилетки, каски, всякакви билети, скъпо е и тогава се свързах с Пулицър и им казах: „Така и така от „Ескуайър“ има интерес към тази статия. Бихте ли спонсорирали пътуването?“ Те тогава се навиха, блогове писах за тях по време на изборите, та от тогава имам връзка с тях и те обикновено спонсорират пътуването. Аз им давам някакъв проект и те казват дали го одобряват или не, защото понякога се случва да не е в техен интерес или просто тази тема да не ги интересува, по този начин се работи обикновено.

Когато написах за Пулицър един блог, с мен се свързаха от „Кълъмбия Джърналист Ривю“ (Columbia Journalism Review), което е основният орган на журналистите в Щатите към Училището по журналистика в Колумбийския университет. Те казаха: „Искаме да напишеш нещо, което е за свободата на пресата в Беларус“, а аз им казах, че не мога да се върна в Беларус, имам три години забрана, какво да направя. А те казах: „Нищо, ще направиш всички интервюта по скайп и по телефона“. Аз нямах друг избор освен наистина да направя интервютата по този начин. Започнах да се ровя и се оказаха още по-интересни неща. Тракторната история, разбира се, е интересна, забавна е, показва Беларус с целия абсурд на бюрокрацията, на тази капсулираност във времето. Но вече започнах да се интересувам повече какво става с журналистиката в Беларус и се оказа, че нещата са доста сериозни. Трябва да се каже, че в Конституцията на Беларус е записано, че има свобода на словото, записано е, че всеки има право да изразява собствено мнение, трябва да бъде обективен, да изразява всички гледни точки и т. н. Има над 600

вестници, 600 списания, еди колко си радиостанции, телевизии и т. н. Това не е Китай или Иран, но въпреки всичко, ако погледнете индексите на „Репортери без граници“, Беларус е на 154-то място от 178, на „Фрийдъм хаус“ – там е с индекс 92 при 99 за най-затегнат режим, най-голяма цензура. Привидно Беларус съществува като една наистина нормална държава в Европа, когато говорите с много беларуси, те ще ви кажат, че нещата там са окей или пък други хора, които отиват да посетят по някаква бизнес причина Беларус, отиват в Минск и виждат, че тука е чисто, хубаво, като соца едно време, не е чак толкова лошо, но човек като се поразрови малко започва да вижда за какво става въпрос.

Казах ви, че по време на декемврийските протести бяха арестувани над 25 журналисти, от които най-фрапиращият случай е на Наталия Радина, която аз интервюирах по телефона. Наталия Радина е главен редактор на сайта „Харта’97“ – може би най-големият опозиционен сайт в Беларус. След декември месец, след протестите КГБ влиза в офиса, докато тя пише репортаж за ставащото, арестуват я, взимат се компютри, вкарват я в затвора, където тя е примерно 45 дни в изолатор, при което става международен скандал и я пускат, но ѝ взимат паспорта – позната история, пращат я на заточение в един малък провинциален град, където са родителите ѝ, всеки ден трябва да се регистрира в полицията, всяка седмица трябва да ходи в местния щаб на КГБ и т. н. Тя решава, че не може да работи по този начин и понеже Беларус и Русия нямат граница, те са свободно икономическо пространство, въпреки че няма паспорт, тя успява тайно да избяга в Москва, където се крие 4 месеца. След това получава политическо убежище в Литва. В момента работи във Вилнюс, където са много от нейните колеги.

Този сайт става обект на беларуските власти защото е много популярен, той е с един милион уникални посетители всеки месец. За една страна, която е с 9-9,5 млн. населението, не е малко.

Ирина Халип е другият случай. Тя е репортерка на руския в. „Новая газета“ в Минск. Или пък случаят на Анджей Пачобут, който е кореспондент на полския в. „Газета виборча“. Те също са арестувани по време на протестите, дълго време стоят в изолатори поради това, че пишат за опозиционни сайтове, и са обвинени за това, че предизвикват масови безредици.

Има и убийства. Вероника Черкасова, когато работи за в. „Солидарност“ през 2004 г., е наръгана 40 пъти с нож. Убийците никога не са на-

мерени, правителството започва да казва, че това е битово убийство и т. н., но тя е един от основните разследващи журналисти, който пише изключително критични неща срещу Лукашенко. Миналата година беше намерен обесен основателят на „Харта’97“, но както и да е. Искам да кажа, че тези случаи не са всекидневие в Беларус, но това, което е всекидневие, е по-подмолно.

В Беларус медиите се делят на държавни и опозиционни. Ще ви дам един пример с в. „Новый час“. Този вестник, както повечето опозиционни вестници, няма право да бъде разпространяван от държавните системи за разпространение на вестници. Повечето опозиционни вестници с изключение на два, за които ще говоря по-късно, продават броевете си от редакциите или имат хора, които отиват по улиците да ги продават или раздават на ръка. Това е единият начин да се ограничи разпространението на независими медии. Между другото този в. „Новый час“ е продължение на друг вестник, затворен през 2006 г., защото публикува политическа карикатура на Лукашенко. В Беларус е престъпление да се обижда президента и съответно те грози от 3 до 5 години затвор за такова нещо.

Другото нещо, което много често се прави. Има два основни опозиционни вестника „Наша нива“ и „Народная воля“. Те са с малък тираж, „Народная воля“ е по-големият – 50 000, докато „Наша нива“ е със 7500. Има един закон, според който всеки вестник може да получи предупреждение и на третото предупреждение, понякога още на второто, вестникът се затваря. Предупрежденията могат да са всякакви. Както ми разказа един от главните редактори, той си написал името под статията, но не си бил написал трите имена, само двете имена – предупреждение за вестника. Или някъде е сбъркана датата – предупреждение. Едното от предупрежденията, които получава примерно „Наша нива“, е затова, че във вестника е разказан сюжетът на филм, който критикува Лукашенко, просто са разказали какво се случва в този филм. Това ми го каза главният редактор. Това е другият начин, по който могат да бъдат затваряни вестници.

Ако се сещате за атентатите в метрото на Минск, когато загинаха 14 души – тогава Лукашенко, разбира се, залови терористите още на следващия ден и всичко беше окей. В някаква колонка във вестника обаче пускат мнение на генерал, който обсъжда версията дали правителството не е замесено по някакъв начин в атентата. И още едно предупреждение

дение и вестникът е пред затваряне. Под заплахата Международният валутен фонд да не им даде парите властите казват, че няма да затварят тези вестници.

Или примерът на „Авторадио“, една от независимите радиостанции, затворена тази година поради простата причина, че интервюират основния опонент на Лукашенко, Андрей Санников, който в момента продължава да е в затвора. Той казва: „Съдбата на държавата ще се реши не в кухнята, а на площадите“ и заради тези думи радиото е затворено.

Другото нещо, което се прави – почти нито една компания не смее да рекламира в опозиционните вестници, не е писано правило, но обикновено такава компания изпада в немилост пред държавата. Самата държава дава огромни субсидии за държавните си медии като например основният вестник „Беларусь сегодня“, 500 000 тираж на ден. За миналата година (2010 – бел. ред.) държавната субсидия само за държавните медии е 54 млн. евро. Понякога се чудя как съществуват опозиционните медии. В България вече почти не съществува медия, която да не е обвързана по някакъв начин с политически и икономически интереси.

Как може един такъв тоталитарен затворен режим изобщо да съществува във времето на интернет? Това е някакво почти шизофренно състояние, като паралелни вселени, от една страна имаш стария КГБ модел на съветско управление, а от друга страна имаш абсолютно модерни хора в Минск, които си имат смартфон, лаптопи и всякакви други джаджи. Интересното е, че от правителството са изпуснали малко юздите, защото, ако една медия е само онлайн, няма печатно издание, тя не се смята за медия.

В момента се задават някакви ограничения в интернет. Правителството направи закон, според който има център, който ограничава достъпа в държавни учреждения примерно до порно сайтове, до екстремистки сайтове – тук попадат независимите до голяма степен, няма достъп до „Харта'97“, до един много известен правозащитен център „Вясна“, до предишни независими блогъри. Освен това всички провайдери на интернет услуги трябва директно да идентифицират всички компютри и телефони, които се ползват към тяхната мрежа. Или когато човек отиде в интернет кафе, трябва да се регистрира с името си, кой е, що е, кой компютър ползва. Всички тези неща са дребни трикове, за да сплашат хората. Но особено в Минск има много сериозна вълна от млади хора.

Протестите в Минск, в цяла Беларус тази година бяха тихи протести. Аз присъствах на един от тях. Понеже хората нямат право да излизат на улицата, да носят плакати и да скандират, защото това би означавало нелегален митинг и веднага ги арестуват, съответно те излизат и единственото, което правят, беше да ръкопляскаат. Изключително силно като символ, защото това, което едно време е било ръкопляскане като одобрение, става ироничен жест и жест на неодобрение. Да видиш един площад с около 1000 души, всички ръкопляскаат, тихо, никой не крещи, никой не казва нищо, просто ръкопляскане, почти като звук от ята излитащи гълъби, невероятно. Към края на протеста полицията се намеси и започна бой, палки, големи арести и т. н. Джейсън написа много хубави статии в „Икономист“ и във „Вашингтон пост“ за протестите. Тези протести бяха организирани в социалната мрежа „В Контакте“, която е общо взето руската версия на Фейсбук.

Покрай статията на Джейсън, за която му бях преводач, аз интервюирах Александър Федута – първият пиар мениджър на кампанията на Лукашенко през 1994 г. Той, мисля, че отговаря нещо за информацията през първите години на Лукашенко, когато Лукашенко му казва: „Трябва да спрем този и този вестник“ и тогава Федута напуска. Всеки си измисля своя собствена история, не съм сигурен дали има някакви други истории покрай напускането му, но той става един от големите опозиционери и поради това, че отново се занимава с политика, е арестуван през декември, стои в изолатор 55 дни. Между другото, това е най-гадното нещо в затвора – изолацията, липсата на това да си кажеш една дума с когото и да било, нямаш часовник, нямаш нищо, гледаш светлината, която влиза в стаята ти, излиза от стаята ти. Това наистина е най-голямото мъчение, не е да те бият, а да бъдеш изолиран, да не знаеш какво става с дни, с месеци, аз сигурно щях да се побъркам, ако бях стоял колкото тези хора. Федута ми каза, че когато е влязъл за пръв път в килията си, е имало книжка на неговото легло, която била „Техники на КГБ за изтезание“, психологическа атака, всякакви такива неща. Този човек наскоро излезе от затвора, тогава го интервюирах.

За мен пътуването ми в Беларус беше интересно по няколко причини: тракторите, разбира се, но и съвсем сериозната тема за журналистите там, които наистина търсят всякакви начини да говорят с чужди журналисти. Аз се свързах с абсолютно всички главни редактори, всеки иска по някакъв начин да каже нещо, никой не се страхува. Аз им казах:

„Ако искате анонимност, нямате проблем. Ще кажа, че човекът не иска да бъде споменаван“. Но никой не искаше анонимност, всички бяха готови да застанат с името си и да говорят за нещата, които ги вълнуват. Изключително смели хора.

Ако имате някакви въпроси?

Александра Георгиева, II курс, специалност „Журналистика“: Аз имам два въпроса. Първо искам да ви питам дали смятате, че има бъдеще long form журналистиката в ерата на Твитър? Кой са хората, които вместо да прочетат 140 знака новина, биха отделили време да прочетат 20-30 страници статия? Второ, смятате ли, че доверието на публиката към класическите, качествени медии по-скоро ще се прехвърли към отделни личности-журналисти, на които те смятат, че могат да вярват повече?

Димитър Кенаров: Прекрасни въпроси. Знаете ли, long form журналистиката е нещо, в което аз много вярвам. Трудно ми е да кажа за България, за българския контекст. При писане на такъв тип статии финансирането на журналистите не е малко – това да отидеш да се ровиш 1-2 месеца някъде струва пари и никой в България не иска да даде такива пари за рисърч. Човек да отиде до архивите, да пътува до някъде, не може да изкара парите от джоба си, защото с какво ще живее. В България според мен ще има макар и малък пазар, но би имало пазар за подобен тип журналистика.

По-скоро романът е в някакъв залез, защото на хората не им е интересно вече да четат толкова много за измислени истории. Понеже светът се отвори по някакъв начин хората искат хем да се информират, хем да се забавляват. Затова според мен nonfiction жанровете изземват това пространство, което има в романа. Аз си мисля, че донякъде long form журналистиката може да иземе това креативно пространство, това творческо пространство, което съществува, което е окупирано от други жанрове и има хора, които четат.

В Щатите се появиха много нови сайтове, които са само за това – като longform.org. „Атавист“ (The Atavist) е списание, което публикува long form жанрове. Другият феномен са електронните книги, kindle специално. Наскоро kindle започнаха да издават едно нещо, което е Kindle Single – те са просто един разказ или една статия. Аз имам kindle и съм абониран за списания, които чета през него. Аз не съм човек, който ще говори някакви апокалиптични неща от типа на вече не четем, аз по-

скоро вярвам, че всяко време трансформира жанровете, трансформира нуждите ни по-друг начин, има и нови медии, разбира се, мултимедийни проекти и т. н., които също са много интересни. Но аз мисля, че езикът е по-стар от всичко останало в човека и по някакъв начин той е медия, която дава друг тип опит, който нито kindle, нито някакви снимки може да заменят. Езикът е многопластов и това може много трудно да бъде създадено от която и да е друга медия. Аз съм човек, който вярва, че нещата се трансформират просто в друг вид и желанието да четем интересни истории, да разказваме интересни истории или пък да четем интересна журналистика, която е написана по увлекателен начин, с герои и т. н., или пък новинарска журналистика, също написана добре, със стабилни факти, със стабилни цитати, мисля, че няма да изчезне, мисля, че по някакъв начин новите технологии създават някакво пространство за този тип по-дълги жанрове. Това е един по-дълъг отговор, но аз вярвам в това, вярвам в разказването на истории.

На другия въпрос ми е трудно да кажа дали е така. Ще ви дам пример също с един от авторите на „Вирджиния Куотърли Ривю“, Елиът Уудс се казва, на 31 години. Невероятен човек, той беше първо войник в Ирак, в началото на войната, след което се върна, завърши си университетското образование, след това реши, че иска да бъде журналист, замина за Кайро, научи арабски, след това замина за Афганистан през 2009 г. и реши да направи един мултимедиен проект, long form журналистика плюс видео. Той е човек, който владее всичките медии. Този проект Assignment Afghanistan, който е тематичен сайт, само за една тема, организиран с аудио, с видео, с много дълги текстове, миналата година спечели най-голямото отличие в Щатите за дигитална медия, победи примерно „National Geographic“ в тази категория, които имаха мултимедиен проект за водите в света. На Google maps можете да намерите местата, където той е бил, т. е. сайтът е абсолютно интерактивно място. Той си ги прави всичките неща сам, така че донякъде мисля, че си права – това може да е един тип журналистика, която се прави от един човек. Елиът Уудс не беше известен журналист, само за „Вирджиния Куотърли Ривю“ пишеше преди това. Стана известен изведнъж с националната награда за журналистика, освен това другата му статия, която излезе във „Вирджиния Куотърли Ривю“ пък беше номинирана, тя беше за рудниците в Афганистан. Този човек отива с военните, защото няма друг начин да се влезе в Афганистан, след което излиза от базата, напуска ги и тръгва

да търси. Преди около година имаше една статия за това, че Афганистан притежава подземни залежи за един трилион. Той тръгна по разните афганистански стари мини сам с преводач да обикаля и написа невероятна статия, която също беше номинирана за националната награда по журналистика. Човекът с много желание, с много талант, с много труд си създаде репутация. Права си донякъде, това е една алтернатива. Не мисля, че ще е единствената. Други въпроси?

Денислав Стойчев, I курс, специалност „Журналистика“: Аз имам няколко по-практически въпроса, които искам да задам. Първо, когато работите в чужбина, примерно Ирак, използвате ли фиксъри или просто работите с ваши приятели журналисти и фотографи?

Димитър Кенаров: В Ирак аз бях embedded journalist, като това стана по някакви странни канали. Бях в Косово преди това, където се запознах с един американски капитан, който ми каза: „Ние отиваме другата година в Ирак. Искаш ли да дойдеш?“ Аз в началото си викам, че е шега, след две седмици си пуснах документите, бяха ме одобрили и отидох. Но аз бях embedded, включен в армията, вътре в самите бази и от там излизах на различните мисии, защото все пак за това беше статията – как те тренират иракските полицаи.

Един фиксър струва между 200 и 300 долара на ден. Големи медии като „Ню Йорк Таймс“ могат да си го позволят, но почти няма малка медия, която да може да си позволи фиксър. Освен това шансът като чужденец да бъдеш отвлечен в самия Багдад е огромен. Истината е, че за един журналист това е опасността да работи с фиксър, защото фиксърът може да го предаде също. Работил съм с фиксъри на други места и мога да кажа, че е готино. Но фиксърите понякога имат свой дневен ред и те водят малко като на каишка, малко туристически. Човек винаги трябва да е нащрек, винаги трябва да има някаква позиция с фиксърите си.

Денислав Стойчев, I курс, специалност „Журналистика“: Следващият ми въпрос, отново практически. Вие казахте, че сте интервюирали тракторист в Беларус. Вие на него как му се представихте? Като журналист?

Димитър Кенаров: Като журналист се представих, отидох, казах му така и така и той не беше учуден. Аз му казах „Пиша история за трактори“, а той „Дай, ще ти покажа“. Като журналист се представих на хората от завода. Като турист се представих единствено на властите, защото това беше единственият начин, такава беше визата ми.

Журналистиката винаги донякъде е игра на театър, както казах в началото има журналисти, които се правят на луди, за да влязат в лудницата и т. н. Има разбира се етични норми, които трябва да се спазват според мен, които човек не трябва да преминава. Всеки журналист си има собствена представа каква е тази етика, но понякога се случва да не се представиш като журналист, просто си говориш с някого, но ако говорим за нещо важно, което може да навреди на този човек, за политически неща? Човек трябва да е открит със субекта, всяка ситуация е различна. Не мога да кажа в тази ситуация трябва да се представиш като журналист, а в тази не трябва да се представяш като журналист. Но да предлагаш пари на хора, защото и това ми се е случвало – хора да ми казват: „Ако ми дадеш еди колко си пари, ще ти дам интервю.“

Денислав Стойчев, I курс, специалност „Журналистика“: Такава финансова намеса е в разрез с журналистика.

Димитър Кенаров: Да, това просто е изключено. Да приемеш пари от някого или пък да дадеш пари, за да получиш интервю според мен не е етично. Сигурно има хора, които го правят, но за мен поне финансовата част е някак си компрометираща. Това са неща, за които човек трябва да мисли.

За съжаление, виждам, че в България много неща стават с плащане, някой плаща на някого, еди кой си бизнесмен притежава еди кой си вестник и т. н. Или пък дори когато журналистите си вършат добре работата, редакторът им казва: „Тази история няма да я пускаме“.

Ще ви разкажа един много фрапиращ случай. След като се върнах от Беларус, ми се обадиха от в. „Труд“ и казаха: „Искаме да направим интервю“. Аз казвам: „Вижте, дадох интервюта в други медии за Беларус, наистина не ми се говори, не искам да разправам едно и също“. Те казват: „Добре, ще говорим просто за журналистиката, за някакви общи неща“. В интервюто си говорихме наистина за long form неща, за журналистика, за кариери и съответно единият от въпросите на журналиста беше нещо по-политическо и аз се изказах негативно за Бойко Борисов и Цветан Цветанов, че хората могат да си мълчат и да забравят толкова бързо за апартаментите, за цялата тази корупция, която се случва. Пращат ми интервюто и ми се обаждат и казват: „Супер е интервюто, но още чакаме отгоре да кажат дали ще остане това за Бойко Борисов и Цветан Цветанов“. Излиза интервюто онлайн вечерта, всичко е абсолютно както трябва без нещата за Цветан Цветанов и Бойко Бори-

сов и аз изпращам туит и пиша: „Вестник „Труд“ ме цензурира“. Много други хора го ретуитваха и на следващия ден интервюта ми не излиза в печатното издание. Срегнах фотографа вчера и той ми каза: „Това е единственият случай, в който нещо е излязло онлайн, но не е излязло в печатното издание, както се е планирало“.

Просто ви казвам за такива елементарни случаи на цензура, които аз съм забелязал. Вие имате далеч по-голям опит с български медии от мен, със сигурност знаете за какво става въпрос, така че аз дори не съм човекът, който трябва да бъде питан.

Каквото и да си говорим, разбира се, всяка медия си има свой собствен дневен ред, в това няма спор. Примерно „Ню Йорк Таймс“ е далеч по-либерален вестник от „Уолстрийт Джърнъл“. „Уолстрийт Джърнъл“ е либерален в пазарно отношение, но не и в социално, и политическо. Редакторите имат обща визия за света и съответно опитват да насочват статиите в този модел, но такова директно вмешателство в материала, да ти кажат „Не, това няма да го публикуваме, защото обиждаш еди кого си“.

Мисля, че хубавото да си freelancer, макар че е доста несигурно като професия – днес има работа, утре няма – е, че човек може да избира, не медиите да избират той какво да пише, а той може да си избира медиите, за които да пише. Аз така правя. Имам свобода и несигурност. Аз харесвам това, което правя, и засега ме удовлетворява.

Христиания Червенкова, I курс, специалност „Журналистика“: Имам няколко въпроса и аз към Вас. Първо, трудно ли се пише фийчър? Дали има поле за развитие в България на фийчър журналистиката? Вие казахте, че сте freelancer. Защо се върнахте в България? Аз лично смятам, че в чужбина е по-лесно да бъдеш freelancer.

Димитър Кенаров: Фийчър се пише много трудно. Мога да кажа как аз процедирам обикновено, защото различните хора постъпват по различни начини. Да кажем, че имам да подготвям някаква статия за Беларус. Две седмици преди това започвам да чета в интернет всичко възможно, в библиотеката всички книги за Беларус, което е основно. История, социология, други писани неща, две седмици се затварям вкъщи и чета непрекъснато, водя си сериозни бележки, с които тръгвам някъде. Обикновено две седмици съм на самото място като репортер, събирам материал, може и по-бързо човек да събере материал, но аз винаги си давам срок от две седмици, защото може на третия ден да събереш

материала, може и на последния ден да ти се случи това, което търсиш. После се прибирам вкъщи и обработвам всички неща: бележките от рисърча, който съм направил преди това, бележките от всички интервюта, които съм взимал. Най-противното нещо ми е да слушам интервюта и да ги транскибирам, ако имах секретарка или секретар, който да прави това, щеше да е супер. Но само аз знам кои цитати са важни и кое е важно за статията и затова дори опитвам понякога, когато записвам, едновременно и да си водя бележки, и да записвам, за да може след това да имам поне представа какво да търся и горе-долу на кое място в записа. Ако статията трябва да е 15 страници, аз накрая винаги имам бележки за 40 страници и се започва с това е важно, това не е важно, това е важно, това не е важно, докато се стигне до същината. Примерно статията ми за Ирак беше 15 000 думи, те в думи работят, а ми бяха поръчали 4 000. Аз се обадих на редактора и казвам: „Много материал.“, а той: „Пиши колкото искаш, после ще редактираме“. След това беше просто ужасно. Аз написах материала, после не 4 000, а 8 000 думи публикувах, но един месец само редакции сме правили. Той ми праща един вариант, аз му връщам друг вариант, пренаписал съм статията сигурно 3 или 4 пъти, т. е. трудът, който се хвърля, е огромен. Нямах събота, нямах неделя... Общо взето, когато човек е на свободна практика, работи много повече отколкото, когато е на щат някъде.

Никак не се пише лесно фийчър, но за мен удоволствието е огромно, защото има и много творчески елемент в цялата история, влизаш при героите си, успяваш по някакъв начин да ги разбереш. Понякога се занимавам и с новинарска журналистика и знам там как е. Там си има схема и пишеш по тази схема, няма мърдане, просто никой няма да те чете, ако почнеш с някакви метафори, ще си кажат „Абе, тоя какво пише?“ Правя го от време навреме поради простата причина, че така си изкарвам допълнително пари, човек трябва да се издържа по някакъв начин, но истинската ми любов е фийчърът.

За България специално – България е интересно място според мен и аз не пиша само за България, а за целия регион. Но в България живея безплатно, имам си дом. Следващия месец заминавам да живея в Истанбул за известно време и там трябва да плащам наем. Тази година си спестих някакви пари и мога да отида да живея в Истанбул за известно време. Истанбул ми харесва, защото е някакъв хъб, има полети до всякъде – Северна Африка, Азия. Освен това в Истанбул в момента има много

голяма журналистическа общност, хора от всички световни медии, които покриват региона, както и Северна Африка, Близкия, страхотно е като атмосфера, като енергия, като хора, с които се запознаваш, като контакти, които правиш.

Въпреки всичко смятам, че България е интересен регион. За съжаление, понякога западните медии си казват „Абе, щом няма война в Югославия, не ни интересува“ и няма кореспонденти. Но ще ви дам един пример със статията, която наскоро написах за Крумовград, за златодобива там. Тя излезе на първа страница на „Интернешънъл хералд трибюн“ (International Herald Tribune), което за България не се е случвало много отдавна. Проектът мина първо през Центъра Пулицър. Предисторията му е, че когато бяха в Румъния и писах за златото там, им казах „Защо да не напиша нещо и за България?“ и те казаха „Окей, ще ти дадем допълнително финансиране, напиши“. Свързах се с „Трибюн“, за които бях писал преди това за разлива в Унгария от алуминиевия завод миналата година и те ми казаха „Много интересна тема“. Сега цените на златото се покачват, всякакви големи корпорации опитват да добиват в различни страни с малки регулации, ходят в Южна Америка, в Азия, т. е. историята беше свързана и с финансовата криза по някакъв начин. Освен това беше свързана със страна като България, която не е добре позната в западните медии, или е позната примерно само с Бойко Борисов или пък с някакви мафиоти и от време навреме с екологична тематика. Бях около седмица в Крумовград, където около 90% от хората са абсолютно против добива на злато и на мен ми беше интересно, не дори толкова екологичната гледна точка, колкото това, че тук става въпрос за човешки права. Говорим за правителство и една частна компания, която абсолютно игнорира волята на местното население. Това е единственият механизъм за съпротива, когато хората в една общност се съберат. Мисля, че дори истинското гражданско общество в България не е толкова по градовете, в София, а е по малките села, където общностите все още са запазени, хората се познават, в малките общности се заражда истинското гражданско общество. Според мен има интересни статии за България, има и неща, които са извън политиката, които могат да бъдат писани, неща за културата в България, просто трябва да бъдат представени по интересен начин и да бъдат свързани с други процеси в света, да не бъде нещо изолирано.

Петранка Филева: Пак Щатите – България някакво сравнение. По-край медийната криза четяхме съобщения как в Щатите вестници или фрилансъри търсят алтернативи за финансиране на проектите си, т. е. липсва достатъчно ресурс и както Вие говорите за проекти, прави един човек фрилансър или щатен в някакъв вестник или екип проект и го предлага на публиката, на заинтересуваните, да го финансират, пътуване до интересно място и те са заинтересувани съответно да подпомагат тази кауза, тази идея, нещо като fundraising в една неправителствена организация. Случвало ли се е често Вие да знаете за успешни проекти или по-скоро въпросът ми е, представяте ли си, ако поседнете малко тук в България и решите по този начин да финансирате един интересен проект, че ще намерите заинтересувани, които да ви подкрепят – лица, фондации, общност?

Димитър Кенаров: Интересен въпрос. Четох някъде за този модел. На мен никога не ми се е случвало по този начин да получавам финансиране, чрез fundraising от читатели. В момента медиите търсят всяка вратичка, всичко, което може да замести рекламите и доходите от продажба на вестници. Мисля, че това е добър модел, особено пък с известни журналисти, които вече имат име, които вече са създали няколко проекта. Те биха могли дори на собствения си сайт да сложат един PayPal account и да разпространяват някакъв масов имейл.

Дали е възможен в България? Не знам. Хората не обичат да дават пари почти за нищо освен от време навреме да пратят някой есемес по-край Коледа.

В Щатите специално тази култура е много добре развита – да се даряват някакви средства Разбира се, няма какво да се лъжем, корпорациите управляват там, за това можем да говорим дълго време, но сега става дума за индивидуалното ниво. Много хора завършват университет. Всяка година дават част от някакви малки пари за университета, който са завършили, винаги са в някакви фондации, които се занимават с благотворителна дейност и в Щатите този модел е възможен, просто има съзнание за дарителството.

Много се съмнявам, че в България някой ще отдели каквито и да е средства. не казвам, че е невъзможен модел, но ми се иска по модела, който е, между другото, мисля, че и в Асоциацията на европейските журналисти има такива грантове в момента, по които може да се кандидатства, BIRN, Balkan Investigative Reporting Network, които са тука

на Балканите, те имат стипендии, които се дават, иска ми се една такава фондация тук в България. Искане ми се и в България да се спонсорират журналисти, които имат интересни проекти. Такова нещо би имало повече перспектива тук, отколкото директно да се събират пари.

Александър Кръстев, агенция Про Пи Ар: Точно по този начин, който е чисто доброволчески, Иво Инджев опитва да финансира блога си. Той самият казва, че тези пари не са му жизнено важни, но казва, че му пращат предимно хора от чужбина, на които им е много мило това, което става в България, виждат какво се случва с медиите и виждат един независим политически блог и решават да го подкрепят. Нито са особено много парите, нито идват особено често, но все пак има хора, които пращат пари. Или „Либерален преглед“ на Златко Енев, където, мисля, че не вървят особено добре нещата.

Димитър Кенаров: Миналата седмица изпратих на Златко Енев пари по PayPal и той ми каза: „Митак, благодаря ти, ти си единственият човек [да кажем, един от малкото, Бел. ред.], който дарява пари за това списание“. Прав си, така е. И Иво Инджев, доколкото знам, има проблеми, трудно е. То е до някаква културна нагласа, не съм сигурен дали дори е въпрос за пари, хората винаги могат да отделят, вместо да ходят да се напиват. Тук пари се харчат много за всякакви глупости, за истински сериозните неща не трябва чак толкова много пари. Толкова ли е много да дадеш на един журналист грант от 1000 долара? Това тук някакъв бизнесмен примерно ще го изхарчи за една вечер. Не става въпрос за много пари в никакъв случай. Дори в Щатите фондациите обикновено са с около милион долара бюджет на година, което за тамошните стандарти не е много. Аз гледам, че еднa кой си дарява 30 000 долара, еднa кой си 40 000 долара, частни донори за каузата. Тук да отидеш при някой бизнесмен и да му кажеш „Дай, ще направим журналистика...“ и да му кажеш: „Нямате право да се месите, но това е гражданската позиция, която заемате, и това е целта, която имаме“. Тук хората нямат такава нагласа и това е жалко. Не говоря само за журналистите, а за всяка друга сфера.

Иска ми се да се създаде култура на даряване. Говоря за хора, които изкарват някакви по-нормални пари в България, нищо не пречи всеки месец да се отделят 10, 20, 30 лв. за някаква кауза, която харесваме, която смятаме за важна. Надявам се това да стане.

Източник

Димитър Кенаров е журналист на свободна професия, сътрудник на множество америкснаки издания, сред които *Virginia Quarterly Review*, *the Nation*, *the Boston Review*, *Etiqueta Negra* и др. Негови репортажи са включени в сборника *Best American Travel Writing 2009*.

Коментари (1)

- 28-08-2014|Златко

За самия мен един (почти) неочаквано силен текст, защото все пак всичко е импровизация, говорене на прима виста, тоест по принцип не би трябвало да се очаква нещо кой знае колко задълбочено или дори интересно, но Митко очевидно вече е насъбрал толкова много професионален (пък и житейски) опит, въпреки младата си възраст, че е в състояние да направи и ето такава едно изключително интересно нещо, просто така, като си говори и – готово.